వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
ఆయుర్వేద శాస్త్ర శృఙ్ఖలా

చరకసంహితా

మహర్షిణా అగ్నివేశేన ప్రణీతా చరకదృఢబలాభ్యాం ప్రతిసంస్కృతా

సూత్రస్థానమ్।

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతో దీర్ఘఞ్జీవితీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

దీర్ఘం జీవితమన్విచ్ఛన్ భరద్వాజ ఉపాగమత్।
ఇన్ద్రముగ్రతపా బుద్ధ్వా శరణ్యమమరేశ్వరమ్॥౩॥

బ్రహ్మణా హి యథాప్రోక్తమాయుర్వేదం ప్రజాపతిః।
జగ్రాహ నిఖిలేనాదావశ్వినౌ తు పునస్తతః॥౪॥

అశ్విభ్యాం భగవాఞ్ఛక్రః ప్రతిపేదే హి కేవలమ్।
ఋషిప్రోక్తో భరద్వాజస్తస్మాచ్ఛక్రముపాగమత్॥౫॥

విఘ్నభూతా యదా రోగాః ప్రాదుర్భూతాః శరీరిణామ్।

తపోపవాసాధ్యయనబ్రహ్మచర్యవ్రతాయుషామ్ ॥౬॥

తదా భూతేష్వనుక్రోశం పురస్కృత్య మహర్షయః।
సమేతాః పుణ్యకర్మాణః పార్శ్వే హిమవతః శుభే॥౭॥

అఙ్గిరా జమదగ్నిశ్చ వసిష్ఠః కశ్యపో భృగుః।
ఆత్రేయో గౌతమః సాంఖ్యః పులస్త్యో నారదోఽసితః॥౮॥

అగస్త్యో వామదేవశ్చ మార్కణ్డేయాశ్వలాయనౌ।
పారిక్షిర్భిక్షురాత్రేయో భరద్వాజః కపిఞ్జలః॥౯॥

విశ్వామిత్రాశ్వరథ్యౌ చ భార్గవశ్చ్యవనోఽభిజిత్।
గార్గ్యః శాణ్డిల్యకౌణ్డిన్యౌ వార్క్షిర్దేవలగాలవౌ॥౧౦

సాఙ్కృత్యో వైజవాపిశ్చ కుశికో బాదరాయణః।
బడిశః శరలోమా చ కాప్యకాత్యాయనావుభౌ॥౧౧॥

కాఙ్కాయనః కైకశేయో ధౌమ్యో మారీచకాశ్యపౌ।
శర్కరాక్షో హిరణ్యాక్షో లోకాక్షః పైఙ్గిరేవ చ॥౧౨॥

శౌనకః శాకునేయశ్చ మైత్రేయో మైమతాయనిః।
వైఖానసా వాలఖిల్యాస్తథా చాన్యే మహర్షయః॥౧౩॥

బ్రహ్మజ్ఞానస్య నిధయో దమస్య నియమస్య చ।
తపసస్తేజసా దీప్తా హూయమానా ఇవాగ్నయః॥౧౪॥

సుఖోపవిష్టాస్తే తత్ర పుణ్యాం చక్రుః కథామిమామ్।
ధర్మార్థకామమోక్షాణామారోగ్యం మూలముత్తమమ్॥౧౫॥

రోగాస్తస్యాపహర్తారః శ్రేయసో జీవితస్య చ।
ప్రాదుర్భూతో మనుష్యాణామన్తరాయో మహానయమ్॥౧౬॥

కః స్యాత్తేషాం శమోపాయ ఇత్యుక్త్వా ధ్యానమాస్థితాః।
అథ తే శరణం శక్రం దదృశుర్ధ్యానచక్షుషా॥౧౭॥

స వక్ష్యతి శమోపాయం యథావదమరప్రభుః।
కః సహస్రాక్షభవనం గచ్ఛేత్ ప్రష్టుం శచీపతిమ్॥౧౮॥

అహమర్థే నియుజ్యేయమత్రేతి ప్రథమం వచః।
భరద్వాజోఽబ్రవీత్తస్మాదృషిభిః స నియోజితః॥౧౯॥

స శక్రభవనం గత్వా సురర్షిగణమధ్యగమ్।
దదర్శ బలహన్తారం దీప్యమానమివానలమ్॥౨౦॥

సోఽభిగమ్య జయాశీర్భిరభినన్ద్య సురేశ్వరమ్।
ప్రోవాచ భగవాన్ధీమానృషీణాం వాక్యముత్తమమ్॥౨౧॥

వ్యాధయో హి సముత్పన్నాః సర్వప్రాణిభయఙ్కరాః।
తద్బ్రూహి మే శమోపాయం యథావదమరప్రభో॥౨౨॥

తస్మై ప్రోవాచ భగవానాయుర్వేదం శతక్రతుః।
పదైరల్పైర్మతిం బుద్ధ్వా విపులాం పరమర్షయే॥౨3॥

హేతులిఙ్గౌషధజ్ఞానం స్వస్థాతురపరాయణమ్।
త్రిసూత్రం శాశ్వతం పుణ్యం బుబుధే యం పితామహః॥౨౪॥

సోఽనన్తపారం త్రిస్కన్ధమాయుర్వేదం మహామతిః।
యథావదచిరాత్ సర్వం బుబుధే తన్మనా మునిః॥౨౫॥

తేనాయురమితం లేభే భరద్వాజః సుఖాన్వితమ్।
ఋషిభ్యోఽనధికం తం చ శశంసానవశేషయన్॥౨౬॥

ఋషయశ్చ భరద్వాజాజ్జగృహుస్తం ప్రజాహితమ్।
దీర్ఘమాయుశ్చికీర్షన్తో వేదం వర్ధనమాయుషః॥౨౭॥

మహర్షయస్తే దదృశుర్యథావజ్జ్ఞానచక్షుషా।
సామాన్యం చ విశేషం చ గుణాన్ ద్రవ్యాణి కర్మ చ॥౨౮॥

సమవాయం చ, తజ్జ్ఞాత్వా తన్త్రోక్తం విధిమాస్థితాః।
లేభిరే పరమం శర్మ జీవితం చాప్యనిత్వరమ్॥౨౯॥

అథ మైత్రీపరః పుణ్యమాయుర్వేదం పునర్వసుః।
శిష్యేభ్యో దత్తవాన్ షడ్భ్యః సర్వభూతానుకమ్పయా॥3౦॥

అగ్నివేశశ్చ భేల(డ)శ్చ జతూకర్ణః పరాశరః।

హారీతః క్షారపాణిశ్చ జగృహుస్తన్మునేర్వచః ॥౩౦॥

బుద్ధేర్విశేషస్తత్రాసీన్నోపదేశాన్తరం మునేః।
తన్త్రస్య కర్తా ప్రథమమగ్నివేశో యతోఽభవత్ ॥౩౨॥

అథ భేలా(డా)దయశ్చక్రుః స్వం స్వం తన్త్రం కృతాని చ।
శ్రావయామాసురాత్రేయం సర్షిసఙ్ఘం సుమేధసః ॥౩౩॥

శ్రుత్వా సూత్రణమర్థానామృషయః పుణ్యకర్మణామ్।
యథావత్సూత్రితమితి ప్రహృష్టాస్తేఽనుమేనిరే ॥౩౪॥

సర్వం ఏవాస్తుబంస్తాంశ్చ సర్వభూతహితైషిణః।
సాధు భూతేష్వనుక్రోశ ఇత్యుచ్చైరబ్రువన్ సమమ్ ॥౩౫॥

తం పుణ్యం శుశ్రువుః శబ్దం దివి దేవర్షయః స్థితాః।
సామరాః పరమర్షీణాం శ్రుత్వా ముముదిరే పరమ్ ॥౩౬॥

అహో సాధ్వితి నిర్ఘోషో లోకాంస్త్రీనన్వవాదయత్।
నభసి స్నిగ్ధగమ్భీరో హర్షాద్భూతైరుదీరితః ॥౩౭॥

శివో వాయుర్వవౌ సర్వా భాభిరున్మీలితా దిశః।
నిపేతుః సజలాశ్చైవ దివ్యాః కుసుమవృష్టయః ॥౩౮॥

అథాగ్నివేశప్రముఖాన్ వివిశుర్జ్ఞానదేవతాః।
బుద్ధిః సిద్ధిః స్మృతిర్మేధా ధృతిః కీర్తిః క్షమా దయా ॥౩౯॥

తాని చానుమతాన్యేషాం తన్త్రాణి పరమర్షిభిః।
భావాయ భూతసఙ్ఘానాం ప్రతిష్ఠాం భువి లేభిరే॥౪౦॥

హితాహితం సుఖం దుఃఖమాయుస్తస్య హితాహితమ్।
మానం చ తచ్చ యత్రోక్తమాయుర్వేదః స ఉచ్యతే॥౪౧॥

శరీరేన్ద్రియసత్త్వాత్మసంయోగో ధారి జీవితమ్।
నిత్యగశ్చానుబన్ధశ్చ పర్యాయైరాయురుచ్యతే॥౪౨॥

తస్యాయుషః పుణ్యతమో వేదో వేదవిదాం మతః।
వక్ష్యతే యన్మనుష్యాణాం లోకయోరుభయోర్హితమ్॥౪౩॥

సర్వదా సర్వభావానాం సామాన్యం వృద్ధికారణమ్।
హ్రాసహేతుర్విశేషశ్చ, ప్రవృత్తిరుభయస్య తు॥౪౪॥

సామాన్యమేకత్వకరం, విశేషస్తు పృథక్త్వకృత్।
తస్యార్థతా హి సామాన్యం, విశేషస్తు విపర్యయః॥౪౫॥

సత్త్వమాత్మా శరీరం చ త్రయమేతత్త్రిదణ్డవత్।
లోకస్తిష్ఠతి సంయోగాత్తత్ర సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్॥౪౬॥

స పుమాంశ్చేతనం తచ్చ తచ్చాధికరణం స్మృతమ్।
వేదస్యాస్య, తదర్థం హి వేదోఽయం సంప్రకాశితః॥౪౭॥

ఖాదీన్యాత్మా మనః కాలో దిశశ్చ ద్రవ్యసంగ్రహః।
సేన్ద్రియం చేతనం ద్రవ్యం, నిరిన్ద్రియమచేతనమ్॥౪౮॥

సార్థా గుర్వాదయో బుద్ధిః ప్రయత్నాన్తాః పరాదయః।
గుణాః ప్రోక్తాః, ౧ప్రయత్నాది కర్మ చేష్టితముచ్యతే॥౪౯॥

సమవాయో పృథగ్భావో ద్రవ్యాదీనాం గుణైర్మతః।
స నిత్యో యత్ర హి ద్రవ్యం న తత్రానియతో గుణః॥౫౦॥

యత్రాశ్రితాః కర్మగుణాః కారణం సమవాయి యత్।
తద్ద్రవ్యం సమవాయీ తు నిశ్చేష్టః కారణం గుణః॥౫౧॥

సంయోగే చ విభాగే చ కారణం ద్రవ్యమాశ్రితమ్।
కర్త్తవ్యస్య క్రియా కర్మ కర్మ నాన్యదపేక్షతే॥౫౨॥

ఇత్యుక్తం కారణం, కార్యం ధాతుసామ్యమిహోచ్యతే।
ధాతుసామ్యక్రియా చోక్తా తన్త్రస్యాస్య ప్రయోజనమ్॥౫౩॥

కాలబుద్ధీన్ద్రియార్థానాం యోగో మిథ్యా న చాతి చ।
ద్వయాశ్రయాణాం వ్యాధీనాం త్రివిధో హేతుసంగ్రహః॥౫౪॥

శరీరం తత్త్వసంజ్ఞం చ వ్యాధీనామాశ్రయో మతః।
తథా సుఖానాం, యోగస్తు సుఖానాం కారణం శమః॥౫౫॥

నిర్వికారః పరస్త్వాత్మా సత్త్వభూతగుణేన్ద్రియైః।

చైతన్యే ౪కారణం నిత్యో ద్రష్టా పశ్యతి హి క్రియాః॥౫౬॥

వాయుః పిత్తం కఫశ్చోక్తః శారీరో దోషసంగ్రహః।
మానసః పునరుద్దిష్టో రజశ్చ తమ ఏవ చ॥౫౭॥

---

౧ 'ప్రయత్నాదీతి ప్రయతనం ప్రయత్నః, కర్మైవాద్యమాత్మనః। అత్రాదిశబ్దః ప్రకారవాచీ, తేన సంస్కారగురుత్వాదిజన్యకృత్స్న-క్రియావరోధః' చక్రః। 'ప్రయత్నో నామ గుణవిశేషః ప్రకృతిగుణమధ్యే పఠితః, స చాత్మన ఇచ్ఛాజన్యా ప్రవృత్తిర్ద్వేషజన్యా నివృత్తిః, స ఆదిః కారణం యస్య తత్కర్మ' ఇతి గఙ్గాధరః। ౪ 'సత్త్వం మనః, భూతగుణాః శబ్దాదయః, ఇన్ద్రియాణి చక్షురాదీని, ఏతైః కరణభూతైశ్చైతన్యే కారణం భవత్యాత్మా, చైతన్యం చాత్మని జాయతే వ్యజ్యతే వా ; అత ఏవ సత్త్వాదీనాం జ్ఞానకారణానాం సర్వత్రాసంభవాత్సర్వగతేఽప్యాత్మని న సర్వత్ర జ్ఞానం భవతి' ఇతి న్చక్రః।

ప్రశామ్యత్యౌషధైః పూర్వో ద్రవ్యయుక్తివ్యపాశ్రయైః।
మానసో జ్ఞానవిజ్ఞానధైర్యస్మృతిసమాధిభిః॥౫౮॥

రూక్షః శీతో లఘుః సూక్ష్మశ్చలోఽథ విషదః ఖరః।
విపరీతగుణైర్ద్రవ్యైర్మారుతః సంప్రశామ్యతి॥౫౯॥

సస్నేహముష్ణం తీక్ష్ణం చ ద్రవమమ్లం సరం కటు।
విపరీతగుణైః పిత్తం ద్రవ్యైరాశు ప్రశామ్యతి॥౬౦॥

గురుశీతమృదుస్నిగ్ధమధురస్థిరపిచ్ఛిలాః।
శ్లేష్మణః ప్రశమం యాన్తి విపరీతగుణైర్గుణాః॥౬౧॥

విపరీతగుణైర్దేశమాత్రాకాలోపపాదితైః।
భేషజైర్వినివర్త్న్తే వికారాః సాధ్యసంమతాః॥౬౨॥

సాధనం న త్వసాధ్యానాం వ్యాధీనాముపదిశ్యతే।
౧భూయశ్చాతో యథాద్రవ్యం గుణకర్మ ప్రవక్ష్యతే॥౬౩॥

౨రసనార్థో రసస్తస్య ద్రవ్యమాపః క్షితిస్తథా।
నిర్వృత్తౌ చ విశేషే చ ప్రత్యయాః ఖాదయస్త్రయః॥౬౪॥

స్వాదురమ్లోఽథ లవణో కటుకస్తిక్త ఏవ చ।
కషాయశ్చేతి షట్కోఽయం రసానాం సంగ్రహః స్మృతః॥౬౫॥

స్వాద్వమ్లలవణా వాయుం, కషాయస్వాదుతిక్తకాః।
జయన్తి పిత్తం, శ్లేష్మాణం కషాయకటుతిక్తకాః॥౬౬॥

కటుమ్లలవణాః పిత్తం స్వాద్వమ్లలవణాః కఫమ్।
కటుతిక్తకషాయాశ్చ కోపయన్తి సమీరణమ్॥౬౭॥

కిఞ్చిద్దోషప్రశమనం కిఞ్చిద్ధాతుప్రదూషణమ్।
స్వస్థవృత్తౌ మతం కిఞ్చిద్త్రివిధం ద్రవ్యముచ్యతే॥౬౮॥

తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం జాఙ్గమం భౌమమౌద్భిదమ్।

౨. 'రసనార్థ ఇతి జిహ్వాగ్రాహ్యః, ద్రవ్యమాధారకారణం, నిర్వృత్తౌ అభివ్యక్తౌ, విశేషే మధురాదివిశేషనిర్వృత్తౌ, ప్రత్యయాః నిమిత్తకారణం, నిర్వృత్తౌ చేతి చకారాద్విశేషేఽపి మధురాదిలక్షణేఽఫ్సితీ ప్రత్యయౌ, విశేషే చేతి చకారాదభి-వ్యక్తావప్యాకాశాదీనాం కారణత్వం దర్శయతి' ఇతి చక్రః।

మధూని గోరసాః పిత్తం వసా మజ్జాసృగామిషమ్॥౯॥

విణ్మూత్రచర్మరేతోఽస్థిస్నాయుశృఙ్గనఖాః ఖురాః।
జఙ్గమేభ్యః ప్రయుజ్యన్తే కేశా లోమాని రోచనాః॥౧౦॥

సువర్ణం సమలాః పఞ్చ లోహాః ససికతాః సుధా।
మనఃశిలాలే మణయో లవణం గైరికాఞ్జనే॥౧౧॥

భౌమమౌషధముద్దిష్టమౌద్భిదం తు చతుర్విధమ్।
వనస్పతిస్తథా వీరుద్వానస్పత్యస్తథౌషధిః॥౧౨॥

ఫలైర్వనస్పతిః, పుష్పైర్వానస్పత్యః ఫలైరపి।
ఔషధ్యః ఫలపాకాన్తాః, ప్రతానైర్వీరుధః స్మృతాః॥౧౩॥

మూలత్వక్సారనిర్యాసనాల(డ)స్వరసపల్లవాః।
క్షారాః క్షీరం ఫలం పుష్పం భస్మ తైలాని కణ్టకాః॥౧౪॥

పత్రాణి శుఙ్గాః కన్దాశ్చ ప్రరోహాశ్చోద్భిదో గణః।

మూలిన్యః షోడశైకోనాః ఫలిన్యో వింశతిః స్మృతాః॥౭౫॥

మహాస్నేహాశ్చ చత్వారః పఞ్చైవ లవణాని చ।
అష్టౌ మూత్రాణి సఙ్ఖ్యాతాన్యష్టావేవ పయాంసి చ॥౭౬॥

శోధనార్థాశ్చ షడ్వృక్షాః పునర్వసునిదర్శితాః।
య ఏతాన్ వేత్తి సంయోక్తుం, వికారేషు స వేదవిత్॥౭౭॥

హస్తిదన్తీ హైమవతీ శ్యామా త్రివృదధోగుడా।
సప్తలా శ్వేతనామా చ ప్రత్యక్శ్రేణీం గవాక్ష్యపి॥౭౮॥

జ్యోతిష్మతీ చ బిమ్బీ చ శణపుష్పీ విషాణికా।
అజగన్ధా ద్రవన్తీ చ క్షీరిణీ చాత్ర షోడశీ॥౭౯॥

శణపుష్పీ చ బిమ్బీ చ ఛర్దనే హైమవత్యపి।
శ్వేతా జ్యోతిష్మతీ చైవ యోజ్యా శీర్షవిరేచనే॥౮౦॥

ఏకాదశావశిష్టా యాః ప్రయోజ్యాస్తా విరేచనే।
ఇత్యుక్తా నామకర్మభ్యాం మూలిన్యః, ఫలినీః శృణు॥౮౧॥

శఙ్ఖిన్యథ విడఙ్గాని త్రపుషం మదనాని చ।
ధామార్గవమథేక్ష్వాకు జీమూతం కృతవేధనమ్॥౮౨॥

ఆనూపం స్థలజం చైవ క్లీతకం ద్వివిధం స్మృతమ్।
ప్రకీర్యా చోదకీర్యా చ ప్రత్యక్పుష్పీ తథాఽభయా॥౮౩॥

అన్తఃకోటరపుష్పీ చ హస్తిపర్ణ్యాశ్చ శారదమ్।
కమ్పిల్లకారగ్వధయోః ఫలం యత్ కుటజస్య చ॥౮౪॥

ధామార్గవమథేక్ష్వాకు జీమూతం కృతవేధనమ్।
మదనం కుటజం చైవ త్రపుషం హస్తిపర్ణినీ॥౮౫॥

ఏతాని వమనే చైవ యోజ్యాన్యాస్థాపనేషు చ।
నస్తఃప్రచ్ఛర్దనే చైవ ప్రత్యక్పుష్పీ విధీయతే॥౮౬॥

దశ యాన్యవశిష్టాని తాన్యుక్తాని విరేచనే।
నామకర్మభిరుక్తాని ఫలాన్యేకోనవింశతిః॥౮౭॥

సర్పిస్తైలం వసా మజ్జా స్నేహో దృ(ది)ష్టశ్చతుర్విధః।
పానాభ్యఞ్జనబస్త్యర్థం నస్యార్థే చైవ యోగతః॥౮౮॥

స్నేహనా జీవనా వర్ణ్యా బలోపచయవర్ధనాః।
స్నేహా హ్యేతే చ విహితా వాతపిత్తకఫాపహాః॥౮౯॥

సౌవర్చలం సైన్ధవం చ బిడమౌద్భిదమేవ చ।
సాముద్రేణ సహైతాని పఞ్చ స్యుర్లవణాని చ॥౯౦॥

స్నిగ్ధాన్యుష్ణాని తీక్ష్ణాని దీపనీయతమాని చ।
ఆలేపనార్థే యుజ్యన్తే స్నేహస్వేదవిధౌ తథా॥౯౧॥

అధోభాగోర్ధ్వభాగేషు నిరూహేష్వనువాసనే।
అభ్యఞ్జనే భోజనార్థే శిరసశ్చ విరేచనే॥౯౨॥

శస్త్రకర్మణి వస్త్యర్థమఞ్జనోత్సాదనేషు చ।
అజీర్ణానాహయోర్వాతే గుల్మే శూలే తథోదరే॥౯౩॥

ఉక్తాని లవణాన్యూర్ధ్వం మూత్రాణ్యష్టౌ నిబోధ మే।
ముఖ్యాని యాని దిష్టాని సర్వాణ్యాత్రేయశాసనే॥౯౪॥

అవిమూత్రమజామూత్రం గోమూత్రం మాహిషం తథా।
హస్తిమూత్రమథోష్ట్రస్య హయస్య చ ఖరస్య చ॥౯౫॥

ఉష్ణం తీక్ష్ణమథో రూక్షం కటుకం లవణాన్వితమ్।
మూత్రముత్సాదనే యుక్తం యుక్తమాలేపనేషు చ॥౯౬॥

యుక్తమాస్థాపనే మూత్రం యుక్తం చాపి విరేచనే।
స్వేదేష్వపి తద్యుక్తమానాహేష్వగదేషు చ॥౯౭॥

ఉదరేష్వథ చార్శఃసు గుల్మకుష్ఠకిలాసిషు।
తద్యుక్తముపనాహేషు పరిషేకే తథైవ చ॥౯౮॥

దీపనీయం విషఘ్నం చ క్రిమిఘ్నం చోపదిశ్యతే।
పాణ్డురోగోపసృష్టానాముత్తమం శర్మ చోచ్యతే॥౯౯॥

శ్లేష్మాణం శమయేత్పీతం మారుతం చానులోమయేత్।

కర్ణేత్విత్తమధోభాగమిత్యస్మిన్ గుణసంగ్రహః ॥౧౦౦॥

సామాన్యేన మయోక్తస్తు, పృథక్త్వేన ప్రవక్ష్యతే।
అవిమూత్రం సతిక్తం స్యాత్స్నిగ్ధం పిత్తావిరోధి చ ॥౧౦౧॥

ఆజం కషాయమధురం పథ్యం దోషాన్నిహన్తి చ।
గవ్యం సమధురం కిఞ్చిద్దోషఘ్నం క్రిమికుష్ఠనుత్ ॥౧౦౨॥

కణ్డూం చ శమయేత్ పీతం సమ్యగ్దోషోదరే హితమ్।
అర్శఃశోఫోదరఘ్నం తు సక్షారం మాహిషం సరమ్ ॥౧౦౩॥

హాస్తికం లవణం మూత్రం హితం తు క్రిమికుష్ఠినామ్।
ప్రశస్తం బద్ధవిణ్మూత్రవిషశ్లేష్మామయార్శసామ్ ॥౧౦౪॥

సతిక్తం శ్వాసకాసఘ్నమర్శోఘ్నం చౌష్ట్రముచ్యతే।
వాజినాం తిక్తకటుకం కుష్ఠవ్రణవిషాపహమ్ ॥౧౦౫॥

ఖరమూత్రమపస్మారోన్మాదగ్రహవినాశనమ్।
ఇతీహోక్తాని మూత్రాణి యథాసామర్థ్యయోగతః ॥౧౦౬॥

అతః క్షీరాణి వక్ష్యన్తే కర్మ చైషాం గుణాశ్చ యే।
అవిక్షీరమజాక్షీరం గోక్షీరం మాహిషం చ యత్ ॥౧౦౭॥

ఉష్ట్రీణామథ నాగీనాం వడవాయాః స్త్రియాస్తథా।
ప్రాయశో మధురం స్నిగ్ధం శీతం స్తన్యం పయో మతమ్ ॥౧౦౮॥

ప్రీణనం బృంహణం వృష్యం మేధ్యం బల్యం మనస్కరమ్।
జీవనీయం శ్రమహరం శ్వాసకాసనిబర్హణమ్॥౧౦౯

హన్తి శోణితపిత్తం చ సంధానం విహతస్య చ।
సర్వప్రాణభృతాం సాత్మ్యం శమనం శోధనం తథా॥౧౧౦॥

తృష్ణాఘ్నం దీపనీయం చ శ్రేష్ఠం క్షీణక్షతేషు చ।
పాణ్డురోగేఽమ్లపిత్తే చ శోషే గుల్మే తథోదరే॥౧౧౧॥

అతీసారే జ్వరే దాహే శ్వయథౌ చ విశేషతః।
యోనిశుక్రప్రదోషేషు మూత్రేషు ప్రదరేషు చ॥౧౧౨॥

పురీషే గ్రథితే పథ్యం వాతపిత్తవికారిణామ్।
నస్యాలేపావగాహేషు వమనాస్థాపనేషు చ॥౧౧౩॥

విరేచనే స్నేహనే చ పయః సర్వత్ర యుజ్యతే।
యథాక్రమం క్షీరగుణానేకైకస్య పృథక్పృథక్॥౧౧౪॥

అన్నపానాదికేఽధ్యాయే భూయో వక్ష్యామ్యశేషతః।
అథాపరే త్రయో వృక్షాః పృథగ్యే ఫలమూలిభిః॥౧౧౫॥

స్నుహ్యర్కాశ్మన్తకాస్తేషామిదం కర్మ పృథక్పృథక్।
వమనేఽశ్మన్తకం విద్యాత్స్నుహీక్షీరం విరేచనే॥౧౧౬॥

క్షీరమర్కస్య విజ్ఞేయం వమనే సవిరేచనే।
ఇమాంస్త్రీనపరాన్ వృక్షానాహుర్యేషాం హితాస్త్వచః॥౧౧౭॥

పూతీకః కృష్ణగన్ధా చ తిల్వకశ్చ తథా తరుః।
విరేచనే ప్రయోక్తవ్యః పూతీకస్తిల్వకస్తథా॥౧౧౮॥

కృష్ణగన్ధా పరీసర్పే శోశేష్వర్శఃసు చోచ్యతే।
దద్రువిద్రధిగణ్డేషు కుష్ఠేష్వప్యలజీషు చ॥౧౧౯॥

షడ్వృక్షాఞ్శోధనానేతానపి విద్యాద్విచక్షణః।
ఇత్యుక్తాః ఫలమూలిన్యః స్నేహాశ్చ లవణాని చ॥౧౨౦॥

మూత్రం క్షీరాణి వృక్షాశ్చ షడ్యే దిష్టపయస్త్వచః।
ఔషధీర్నామరూపాభ్యాం జానతే హ్యజపా వనే॥౧౨౧॥

అవిపాశ్చైవ గోపాశ్చ యే చాన్యే వనవాసినః।
న నామజ్ఞానమాత్రేణ రూపజ్ఞానేన వా పునః॥౧౨౨॥

ఔషధీనాం పరాం ప్రాప్తిం కశ్చిద్వేదితుమర్హతి।
యోగవిన్నామరూపజ్ఞస్తాసాం తత్త్వవిదుచ్యతే॥౧౨౩॥

కిం పునర్యో విజానీయాదోషధీః సర్వథా భిషక్।
యోగమాసాం తు యో విద్యాద్దేశకాలోపపాదితమ్॥౧౨౪॥

పురుషం పురుషం వీక్ష్య స జ్ఞేయో భిషగుత్తమః।

యథా విషం యథా శస్త్రం యథాఽగ్నిరశనిర్యథా॥౧౨౫॥

తథౌషధమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమమృతం యథా।
ఔషధం హ్యనభిజ్ఞాతం నామరూపగుణైస్త్రిభిః॥౧౨౬॥

విజ్ఞాతం చాపి దుర్యుక్తమనర్థాయోపపద్యతే।
యోగాదపి విషం తీక్ష్ణముత్తమం భేషజం భవేత్॥౧౨౭॥

భేషజం చాపి దుర్యుక్తం తీక్ష్ణం సంపద్యతే విషమ్।
తస్మాన్న భిషజా యుక్తం యుక్తిబాహ్యేన భేషజమ్॥౧౨౮॥

ధీమతా కించిదాదేయం జీవితారోగ్యకాఙ్క్షిణా।
కుర్యాన్నిపతితో మూర్ధ్ని సశేషం వాసవాశనిః॥౧౨౯॥

సశేషమాతురం కుర్యాన్న త్వజ్ఞమతమౌషధమ్।
దుఃఖితాయ శయానాయ శ్రద్దధానాయ రోగిణే॥౧౩౦॥

యో భేషజమవిజ్ఞాయ ప్రాజ్ఞమానీ ప్రయచ్ఛతి।
త్యక్తధర్మస్య పాపస్య మృత్యుభూతస్య దుర్మతేః॥౧౩౧॥

నరో నరకపాతీ స్యాత్తస్య సంభాషణాదపి।
వరమాశీవిషవిషం క్వథితం తామ్రమేవ వా॥౧౩౨॥

పీతమత్యగ్నిసంతప్తా భక్షితా వాఽప్యయోగుడాః।
న తు శ్రుతవతాం వేషం బిభ్రతా శరణాగతాత్॥౧౩౩॥

గృహీతమన్నం పానం వా విత్తం వా రోగపీడితాత్।
భిషగ్భుభూషుర్మతిమానతః స్వగుణసంపది॥౧౩౪॥

పరం ప్రయత్నమాతిష్ఠేత్ ప్రాణదః స్యాద్యథా నృణామ్।
తదేవ యుక్తం భైషజ్యం యదారోగ్యాయ కల్పతే॥౧౩౫॥
స చైవ భిషజాం శ్రేష్ఠో రోగేభ్యో యః ప్రమోచయేత్।
సమ్యక్ప్రయోగం సర్వేషాం సిద్ధిరాఖ్యాతి కర్మణామ్॥౧౩౬॥

సిద్ధిరాఖ్యాతి సర్వైశ్చ గుణైర్యుక్తం భిషక్తమమ్।

తత్ర శ్లోకాః।

ఆయుర్వేదాగమో హేతురాగమస్య ప్రవర్త్తనమ్॥౧౩౭॥

సూత్రణస్యాభ్యనుజ్ఞానమాయుర్వేదస్య నిర్ణయః।
సమ్పూర్ణం కారణం కార్యమాయుర్వేదప్రయోజనమ్॥౧౩౮॥

హేతవశ్చైవ దోషాశ్చ భేషజం సంగ్రహేణ చ।
రసాః సప్రత్యయద్రవ్యాస్త్రివిధో ద్రవ్యసంగ్రహః॥౧౩౯॥

మూలిన్యశ్చ ఫలిన్యశ్చ స్నేహాశ్చ లవణాని చ।
మూత్రం క్షీరాణి వృక్షాశ్వ షడ్యే క్షీరత్వగాశ్రయాః॥౧౪౦॥

కర్మాణి చైషాం సర్వేషాం యోగాయోగగుణాగుణాః।

వైద్యాపవాదో యత్రస్థాః సర్వే చ భిషజాం గుణాః।
సర్వమేతత్సమాఖ్యాతం పూర్వాఽధ్యాయే మహర్షిణా॥౧౪౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే భేషజచతుష్కే
దీర్ఘఞ్జీవితీయో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోధ్యాయః।

అథాతోఽపామార్గతణ్డులీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అపామార్గస్య బీజాని పిప్పలీర్మరిచాని చ।
విడఙ్గాన్యథ శిగ్రూణి సర్షపాంస్తుమ్బురూణి చ॥3॥

అజాజీం చాజగన్ధాం చ పీలూన్యేలాం హరేణుకామ్।
పృథ్వీకాం సురసాం శ్వేతాం కుఠేరకఫణిజ్జకౌ॥౪॥

శిరీషబీజం లశునం హరిద్రే లవణద్వయమ్।
జ్యోతిష్మతీం నాగరం చ దద్యాచ్ఛీర్షవిరేచనే॥౫॥

గౌరవే శిరసః శూలే పీనసేఽర్ధావభేదకే।
క్రిమివ్యాధాపస్మారే ఘ్రాణనాశే ప్రమోహకే॥౬॥

మదనం మధుకం నిమ్బం జీమూతం కృతవేధనమ్।

పిప్పలీకుటజేక్ష్వాకూణ్యేలాం ఘామార్గవాణి చ ॥౭॥

ఉపస్థితే శ్లేష్మపిత్తే వ్యాధావామాశయాశ్రయే।
వమనార్థం ప్రయుఞ్జీత భిషగ్దేహమదూషయన్॥౮॥

త్రివృతాం విఫలాం దన్తీం నీలినీం సప్తలాం వచామ్।
కమ్పిల్వకం గవాక్షీం చ క్షీరిణీముదకీర్యకామ్॥౯॥

పీలూన్యారగ్వధం ద్రాక్షాం ద్రవన్తీం నిచులాని చ।
పక్వాశయగతే దోషే విరేకార్థం ప్రయోజయేత్॥౧౦॥

పాటలాం చాగ్నిమన్థం చ బిల్వం శ్యోనాకమేవ చ।
కాశ్మర్యం శాలపర్ణీం చ పృశ్నిపర్ణీం నిదిగ్ధికామ్॥౧౧॥

బలాం శ్వదంష్ట్రాం బృహతీమేరణ్డం సపునర్నవమ్।
యవాన్ కులుత్థాన్ కోలాని గుడూచీం మదనాని చ॥౧౨॥

పలాశం కత్తృణం చైవ స్నేహాంశ్చ లవణాని చ।
ఉదావర్తవిబన్ధేషు యుఞ్జ్యాదాఖ్యాపనేషు చ॥౧౩॥

అత ఏవౌషధగతాత్ సంకల్ప్యమనువాసనమ్।
మారుతఘ్నమితి ప్రోక్తః సంగ్రహః పాఞ్చకర్మికః॥౧౪॥

తాన్యుపస్థితదోషాణాం స్నేహస్వేదోపపాదనైః।
పఞ్చకర్మాణి కుర్వీత మాత్రాకాలౌ విచారయన్॥౧౫॥

మాత్రాకాలాశ్రయా యుక్తిః సిద్ధిర్యుక్తౌ ప్రతిష్ఠితా।
తిష్ఠత్యుపరి యుక్తిజ్ఞో ద్రవ్యజ్ఞానవతాం సదా॥౧౬॥

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి యవాగూర్వివిధౌషధాః।
వివిధానాం వికారాణాం తత్సాధ్యానాం నివృత్తయే॥౧౭॥

పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః।
యవాగూర్దీపనీయా స్యాచ్ఛూలఘ్నీ చోపసాధితా॥౧౮॥

దధిత్థబిల్వచాఙ్గేరీతక్రదాడిమసాధితా।
పాచనీ గ్రాహణీ పేయా సవాతే పాఞ్చమూలికీ॥౧౯॥

సాలపర్ణీబలాబిల్వైః పృశ్నిపర్ణ్యా చ సాధితా।
దాడిమామ్లా హితా పేయా పిత్తశ్లేష్మాతిసారిణామ్॥౨౦॥

పయస్యర్ధోదకే ఛాగే హ్రీబేరోత్పలనాగరైః।
పేయా రక్తాతిసారఘ్నీ పృశ్నిపర్ణ్యా చ సాధితా॥౨౧॥

దద్యాత్సాతివిషాం పేయాం సామే సామ్లాం సనాగరామ్।
శ్వదంష్ట్రాకణ్టకారీభ్యాం మూత్రకృచ్ఛ్రే సఫాణితామ్॥౨౨॥

విడఙ్గపిప్పలీమూలశిగ్రుభిర్మరిచేన చ।
తక్రసిద్ధా యవాగూః స్యాత్క్రిమిఘ్నీ ససువర్చికా॥౨౩॥

మృద్వీకాసారివాలాజపిప్పలీమధునాగరైః।
పిపాసాఘ్నీ విషఘ్నీ చ సోమరాజీవిపాచితా॥౨౪॥

సిద్ధా వరాహనిర్యూహే యవాగూర్బృంహణీ మతా।
గవేధుకానాం భృష్టానాం కర్షనీయా సమాక్షికా॥౨౫॥

సర్పిష్మతీ బహుతిలా స్నేహనీ లవణాన్వితా।
కుశామలకనిర్యూహే శ్యామాకానాం విరుక్షణీ॥౨౬॥

దశమూలీశృతా కాసహిక్కాశ్వాసకఫాపహా।
యమకే మదిరాసిద్ధా పక్వాశయరుజాపహా॥౨౭॥

శాకైర్మాంసైస్తిలైర్మాషైః సిద్ధా వర్చో నిరస్యతి।
జమ్బ్వామ్రాస్థిదధిత్థామ్లబిల్వైః సాంగ్రాహికీ మతా॥౨౮॥

క్షారచిత్రకహిఙ్గ్వమ్లవేతసైర్భేదినీ మతా।
అభయాపిప్పలీమూలవిశ్వైర్వాతానులోమనీ॥౨౯॥

తక్రసిద్ధా యవాగూః స్యాద్ఘృతవ్యాపత్తినాశినీ।
తైలవ్యాపది శస్తా స్యాత్ తక్రపిణ్యాకసాధితా॥౩౦॥

గవ్యమాంసరసైః సామ్లా విషమజ్వరనాశినీ।
కణ్ఠ్యా యవానాం యమకే పిప్పల్యామలకైః శృతా॥౩౧॥

తామ్రచూడరసే సిద్ధా రేతోమార్గరుజాపహా।

సమాషవిదలా వృష్యా ఘృతక్షీరోపసాధితా॥౩౨॥

ఉపోదికాదధిభ్యాం తు సిద్ధా మదవినాశినీ।
క్షుధం హన్యాదపామార్గక్షీరగోధారసైః శృతా॥౩౩॥

తత్ర శ్లోకాః।

అష్టావింశతిరిత్యేతా యవాగ్వః పరికీర్తితాః।
పఞ్చకర్మాణి చాశ్రిత్య ప్రోక్తో భైషజ్యసంగ్రహః॥౩౪॥

పూర్వం మలఫలజ్ఞానహేతోరుక్తం యదౌషధమ్।
పఞ్చకర్మాశ్రయజ్ఞానహేతోస్తత్కీర్తితం పునః॥౩౫॥

స్మృతిమాన్ హేతుయుక్తిజ్ఞో జితాత్మా ప్రతిపత్తిమాన్।
భిషగౌషధసంయోగైశ్చికిత్సాం కర్తుమర్హతి॥౩౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే భేషజచతుష్కేఽ-
పామార్గతణ్డులీయో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాత ఆరగ్వధీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఆరగ్వధః సైడగజః కరఞ్జో వాసా గుడూచీ మదనం హరిద్రే।
శ్ర్యాహ్వః సురాహ్వః ఖదిరో ధవశ్చ నిమ్బో విడఙ్గం కరవీరకత్వక్॥౩॥

గ్రన్థిశ్చ భౌర్జో లశునః శిరీషః సలోమశో గుగ్గులుకృష్ణగన్ధే।
ఫణిజ్ఝకో వత్సకసప్తపర్ణౌ పీలూని కుష్ఠం సుమనఃప్రవాలాః॥౪॥

వచా హరేణుస్త్రివృతా నికుమ్భో భల్లాతకం గైరికమఞ్జనం చ।
మనఃశిలాలే గృహధూమ ఏలా కాశీసలోధ్రార్జునముస్తసర్జాః॥౫॥

ఇత్యర్ధరూపైర్విహితాః షడేతే గోపిత్తపీతాః పునరేవ పిష్టాః।
సిద్ధాః పరం సర్షపతైలయుక్తాశ్చూర్ణప్రదేహా భిషజా ప్రయోజ్యాః॥౬॥

కుష్ఠాని కృచ్ఛ్రాణి నవం కిలాసం సురేశలుప్తం కిటిమం సదద్రు।
భగన్దరార్శాంస్యపచీం సపామాం హన్యుః ప్రయుక్తాస్త్వచిరాన్నరాణామ్॥౭॥

కుష్ఠం హరిద్రే సురసం పటోలం నిమ్బాశ్వగన్ధే సురదారుశిగ్రూ।
ససర్షపం తుమ్బురుధాన్యవన్యం చణ్డాం చ చూర్ణాని సమాని కుర్యాత్॥౮॥

తైస్తక్రపిష్టైః ప్రథమం శరీరం తైలాక్తముద్వర్త్యితుం యతేత।
తేనాస్య కణ్డూః పిడకాః సకోఠాః కుష్ఠాని శోఫాశ్చ శమం వ్రజన్తి॥౯॥

కుష్ఠామృతాసఙ్గకటఙ్కటేరీకాశీసకమ్పిల్లకముస్తలోధ్రమ్।
సౌగన్ధికం సర్జరసో విడఙ్గం మనఃశిలాలే కరవీరకత్వక్॥౧౦॥

తైలాక్తగాత్రస్య కృతాని చూర్ణాన్యేతాని దద్యాదవచూర్ణనార్థమ్।

దద్రుః సకణ్డూః కిటిమాని పామా విచర్చికా చైవ తథైతి శాన్తిమ్ ॥౧౧॥

మనఃశిలాలే మరిచాని తైలమార్కం పయః కుష్ఠహరః ప్రదేహః।
తుత్థం విడఙ్గం మరిచాని కుష్ఠం లోధ్నం చ తద్వత్సమనఃశిలం స్యాత్ ॥౧౨॥

రసాఞ్జనం సప్రపునాడబీజం యుక్తం కపిత్థస్య రసేన లేపః।
కరఞ్జబీజైడగజం సకుష్ఠం గోమూత్రపిష్టం చ పరః ప్రదేహః॥౧౩॥

ఉభే హరిద్రే కుటజస్య బీజం కరఞ్జబీజం సుమనఃప్రవాలాన్।
త్వచం సమధ్యాం హయమారకస్య లేపం తిలక్షారయుతం విదధ్యాత్॥౧౪॥

మనఃశిలా త్వక్కుటజాత్ సకుష్ఠాత్ సలోమశః సైడగజః కరఞ్జః।
గ్రన్థిశ్చ భౌర్జః కరవీరమూలం చూర్ణాని సాధ్యాని తుషోదకేన॥౧౫॥

పలాశనిర్దాహరసేన వాపి కర్షోద్ధృతాన్యాఢకసంమితేన।
దర్వీప్రలేపం ప్రవదన్తి లేపమేతం పరం కుష్ఠనిసూదనాయ॥౧౬॥

పర్ణాని పిష్ట్వా చతురఙ్గులస్య తక్రేణ పర్ణాన్యథ కాకమాచ్యాః।
తైలాక్తగాత్రస్య నరస్య కుష్ఠాన్యుద్వర్తయేదశ్వహనచ్ఛదైశ్చ॥౧౭॥

కోలం కులత్థాః సురదారురాస్నామాషాతసీతైలఫలాని కుష్ఠమ్।
వచా శతాహ్వా యవచూర్ణమమ్లముష్ణాని వాతామయినాం ప్రదేహః॥౧౮॥

ఆనూపమత్స్యామిషవేసవారైరుష్ణైః ప్రదేహః పవనాపహః స్యాత్।
స్నేహైశ్చతుర్భిర్దశమూలమిశ్రైర్గన్ధౌషధైశ్చానిలహృత్ ప్రదేహః॥౧౯॥

తక్రేణ యుక్తం యవచూర్ణముష్ణం సక్షారమార్త్తిం జఠరే నిహన్యాత్।
కుష్ఠం శతాహ్వాం సవక్షాం యవానాం చూర్ణం సతైలామ్లముశన్తి వాతే॥౨౦॥

ఉభే శతాహ్వే మధుకం మధూకం బలాం ప్రియాలం కశేరుకం చ।
ఘృతం విదారీం చ సితోపలాం చ కుర్యాత్ప్రదేహం పవనే సరక్తే॥౨౧॥

రాస్నా గుడూచీ మధుకం బలే ద్వే సజీవకం సర్షభకం పయశ్చ।
ఘృతం చ సిద్ధం మధుశేషయుక్తం రక్తానిలార్త్తిం ప్రణుదేత్ ప్రదేహః॥౨౨॥

వాతే సరక్తే సఘృతం ప్రదేహో గోధూమచూర్ణం ఛగలీపయశ్చ।
నతోత్పలం చన్దనకుష్ఠయుక్తం శిరోరుజాయాం సఘృతం ప్రదేహః॥౨౩॥

ప్రపౌణ్డరీకం సురదారు కుష్ఠం యష్ట్యాహ్వమేలా కమలోత్పలే చ।
శిరోరుజాయాం సఘృతః ప్రదేహో, లోహైరకాపద్మకచోరకైశ్చ॥౨౪॥

రాస్నా హరిద్రే నలదం శతాహ్వే ద్వే దేవదారుణి సితోపలా చ।
జీవన్తిమూలం సఘృతం సతైలమాలేపనం పార్శ్వరుజాసు కోష్ణమ్॥౨౫॥

శైవాలపద్మోత్పలవేత్రతుఙ్గప్రపౌణ్డరీకాణ్యమృణాలలోధ్రమ్।
ప్రియఙ్గుకాలేయకచన్దనాని నిర్వాపణః స్యాత్సఘృతః ప్రదేహః॥౨౬॥

సితాలతావేతసపద్మకాని యష్ట్యాహ్వమైన్ద్రీ నలినాని దూర్వా।
యవాసమూలం కుశకాశయోశ్చ నిర్వాపణః స్యాజ్జలమేరకా చ॥౨౭॥

శైలేయమేలాగురుణీ సకుష్ఠే చణ్డా నతం త్వక్సురదారురాస్నా।
శీతం నిహన్యాదచిరాత్ ప్రదేహో, విషం శిరీషస్తు ససిన్దువారః॥౨౮॥

శిరీషలామజ్జకహేమలోధ్రైస్త్వగ్దోషసంస్వేదహరః ప్రఘర్షః।
పత్రామ్బులోధ్రాభయచన్దనాని శరీరదౌర్గంధ్యహరః ప్రదేహః॥౨౯॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇహాత్రిజః సిద్ధతమానువాచ ద్వాత్రింశతం సిద్ధమహర్షిపూజ్యః।
చూర్ణప్రదేహాన్వివిధామయఘ్నానారగ్వధీయే జగతో హితార్థమ్॥౩౦॥

ఇత్యగ్నివశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే భేషజచతుష్కే
ఆరగ్వధీయో నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥౩॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాతః షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హస్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు షడ్విరేచనశతాని భవన్తి, షడ్విరేచనాశ్రయాః, పఞ్చకషాయయోనయః, పఞ్చవిధం కషాయ-కల్పనమ్, పఞ్చాశన్మహాకషాయాః, పఞ్చకషాయశతాని, ఇతి సంగ్రహః। షడ్విరేచనశతానీతి యదుక్తం తదిహ సంగ్రహేణోదాహృత్య విస్తరేణ కల్పోపనిషది వ్యాఖ్యాస్యామః॥౩॥

షడ్విరేచనశతానీతి యదుక్తం, తదిహ సంగ్రహేణోదాహృయ విస్తరేణ కల్పోపనిషద్యనువ్యాఖ్యాస్యామః ॥౪॥

(తత్ర) త్రయస్త్రింశద్యోగశతం ప్రణీతం ఫలేషు, ఏకోనచత్వారింశజ్జీమూతకేషు యోగాః, పఞ్చచత్వారింశదిక్ష్వాకుషు, ధామార్గవః షష్టిధా భవతి యోగయుక్తః, కుటజస్త్వష్టాదశధా యోగమేతి, కృతవేధనం షష్టిధా భవతి యోగయుక్తం, శ్యామాత్రివృద్యోగశతం ప్రణీతం దశాపరే చాత్ర భవన్తి యోగాః, చతురఙ్గులో ద్వాదశధా యోగమేతి, లోధ్రం విధౌ షోడశయోగయుక్తం, మహావృక్షో భవతి వింశతియోగయుక్తః, ఏకోనచత్వారింశత్సప్తలాశఙ్ఖిన్యోర్యోగాః, అష్టచత్వారింశద్దన్తీద్రవన్త్యోః, ఇతి షడ్విరేచనశతాని ॥౫॥

షడ్విరేచనాశ్రయా ఇతి క్షీరమూలత్వక్పత్రపుష్పఫలానీతి ॥౬॥

పఞ్చ కషాయయోనయ ఇతి మధురకషాయోఽమ్లకషాయః కటుకషాయస్తిక్తకషాయః కషాయకషాయశ్చేతి తన్త్రే సంజ్ఞా ॥౭॥

పఞ్చవిధం కషాయకల్పనమితి తద్యథా—స్వరసః, కల్కః, శృతః, శీతః, ఫాణ్టః, కషాయ ఇతి ॥౮॥

(యంత్రనిష్పీడితాద్ద్రవ్యాద్రసః స్వరస ఉచ్యతే।

యః పిణ్డో రసపిష్టానాం స కల్కః పరికీర్తితః ॥౯॥

వహ్నౌ తు క్వథితం ద్రవ్యం శృతమాహుశ్చికిత్సకాః।

ద్రవ్యాదాపోథితాత్తోయే తత్పునర్నిశి సంస్థితాత్ ॥౧౦॥

కషాయో యోఽభినిర్యాతి స శీతః సముదాహృతః।

క్షిప్త్వోష్ణతోయే మృదితం తత్ఫాణ్టం పరికీర్తితమ్ ॥౧౧॥)

తేషాం యథాపూర్వం బలాధిక్యమ్ ; అతః కషాయకల్పనా వ్యాధ్యాతురబలాపేక్షిణీ ; నత్వేవం ఖలు సర్వాణి సర్వత్రోపయోగీని భవన్తి ॥౧౨॥

పఞ్చాశన్మహాకషాయా ఇతి యదుక్తం తదనువ్యాఖ్యాస్యామః ; తద్యథా—జీవనీయో బృంహణీయో లేఖనీయో భేదనీయః సన్ధానీయో దీపనీయ ఇతి షట్కః కషాయవర్గః ; బల్యో వర్ణ్యః కణ్ఠ్యో హృద్య ఇతి చతుష్కః కషాయవర్గః ; తృప్తిఘ్నోఽర్శోఘ్నః కుష్ఠఘ్నః కణ్డూఘ్నః క్రిమిఘ్నో విషఘ్న ఇతి షట్కః కషాయవర్గః ; స్తన్యజననః స్తన్యశోధనః శుక్రజననః శుక్రశోధన ఇతి చతుష్కః కషాయవర్గః ; స్నేహోపగః స్వేదోపగో వమనోపగో విరేచనోపగ ఆస్థాపనోపగోఽనువాసనోపగః శిరోవిరేచనోపగ ఇతి సప్తకః కషాయవర్గః ; ఛర్దినిగ్రహణస్తృష్ణానిగ్రహణో హిక్కానిగ్రహణ ఇతి త్రికః కషాయవర్గః ; పురీషసంగ్రహణీయః పురీషవిరజనీయో మూత్రసంగ్రహణీయో మూత్రవిరజనీయో మూత్రవిరేచనీయ ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః ; కాసహరః శ్వాసహరః శోథహరో జ్వరహరః శ్రమహర ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః ; దాహప్రశమనః శీతప్రశమన ఉదర్దప్రశమనోఽఙ్గమర్దప్రశమనః శూలప్రశమన ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః ; శోణితస్థాపనో వేదనాస్థాపనః సంజ్ఞాస్థాపనః ప్రజాస్థాపనో వయఃస్థాపన ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః; ఇతి పఞ్చాశన్మహాకషాయా మహతాం చ కషాయాణాం లక్షణోదాహరణార్థం వ్యాఖ్యాతా భవన్తి ॥౧౩॥

తేషామేకైకస్మిన్ మహాకషాయే దశ దశావయవికాన్ కషాయాననువ్యాఖ్యాస్యామః; తాన్యేవ పఞ్చ కషాయశతాని భవన్తి ॥౧౪॥

తద్యథా—జీవకర్షభకౌ మేదా మహామేదా కాకోలీ క్షీరకాకోలీ ముద్గపర్ణీమాషపర్ణ్యౌ జీవన్తీ మధుకమితి దశేమాని జీవనీయాని భవన్తి (౧),
క్షీరిణీరాజక్షవకాశ్వగన్ధాకాకోలీక్షీరకాకోలీవాట్యాయనీభద్రౌదనీభారద్వాజీపయస్యర్ష్యగన్ధా ఇతి దశేమాని బృంహణీయాని భవన్తి (౨) ,

ముస్తకుష్ఠహరిద్రాదారుహరిద్రావచాతివిషాకటురోహిణీచిత్రకచిరబిల్వహైమవత్య ఇతి దశేమాని లేఖనీయాని భవన్తి (౩),

సువహార్కోరుబూకాగ్నిముఖీచిత్రాచిత్రకచిరబిల్వశఙ్ఖినీశకులాదనీస్వర్ణక్షీరిణ్య ఇతి దశేమాని భేదనీయాని భవన్తి (౪),

మధుకమధుపర్ణీపృశ్నిపర్ణ్యమ్బష్ఠకీసమఙ్గామోచరసధాతకీలోధ్రప్రియఙ్గుకట్ఫలానీతి దశేమాని సన్ధానీయాని భవన్తి (౫),

పిప్పలీ పిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకశృఙ్గవేరామ్లవేతసమరిచాజమోదాభల్లాతకాస్థిహిఙ్గు-నిర్యాసా ఇతి దశేమాని దీపనీయాని భవన్తి ॥౬॥

ఇతి షట్కః కషాయవర్గః ॥౧౫॥

ఐన్ద్వ్యృషభ్యతిరసర్ష్యప్రోక్తాపయస్యాశ్వగన్ధాస్థిరారోహిణీబలాతిబలా ఇతి దశేమాని బల్యాని భవన్తి (౭),

చన్దనతుఙ్గపద్మకోశీరమధుకమఞ్జిష్ఠాసారివాపయస్యాసితాలతా ఇతి దశేమాని వర్ణ్యాని భవన్తి (౮),

సారివేక్షుమూలమధుకపిప్పలీద్రాక్షావిదారీకైటర్యహంసపాదీబృహతీకణ్టకారికా ఇతి దశేమాని కణ్ఠ్యాని భవన్తి (౯),

ఆమ్రామ్రాతకలికుచకరమర్దవృక్షామ్లామ్లవేతసకువలబదరదాడిమమాతులుఙ్గానీతి దశేమాని హృద్యాని భవన్తి (౧౦),

ఇతి చతుష్కః కషాయవర్గః ॥౧౬॥

నాగరచవ్యచిత్రకవిడఙ్గమూర్వాగుడూచీవచాముస్తపిప్పలీపటోలానీతి దశేమాని తృప్తిఘ్నాని భవన్తి (౧౧),

కుటజబిల్వచిత్రకనాగరాతివిషాభయాధన్వయాసకదారుహరిద్రావచాచవ్యానీతి దశేమాన్యర్శోఘ్నాని భవన్తి (౧),

ఖదిరాభయామలకహరిద్రారుష్కరసప్తపర్ణారగ్వధకరవీరవిడఙ్గజాతీప్రవాలా ఇతి దశేమాని కుష్ఠఘ్నాని భవన్తి (౧3),

చన్దననలదకృతమాలనక్తమాలనిమ్బకుటజసర్షపమధుకదారుహరిద్రాముస్తానీతి దశేమాని కణ్డూఘ్నాని భవన్తి (౧౪),

అక్షీవమరిచగణ్డీరకేబుకవిడఙ్గనిర్గుణ్డీకిణిహీశ్వదంష్ట్రావృషపర్ణికాఖుపర్ణికా ఇతి దశేమాని క్రిమిఘ్నాని భవన్తి (౧౫),

హరిద్రామఞ్జిష్ఠాసువహాసూక్ష్మైలాపాలిన్దీచన్దనకతకశిరీషసిన్ధువారశ్లేష్మాతకా ఇతి దశేమాని విషఘ్నాని భవన్తి (౧౬),

ఇతి షట్కః కషాయవర్గః ॥౧౭॥

వీరణశాలిషష్టికేక్షువాలికాదర్భకుశకాశగున్ద్రేత్కటకత్తృణమూలానీతి దశేమాని స్తన్యజననాని భవన్తి (౧౭)

పాఠామహౌషధసురదారుముస్తమూర్వాగుడూచీవత్సకఫలకిరాతతిక్తకకటురోహిణీసారివా చేతి దశేమాని స్తన్యశోధనాని భవన్తి (౧౮),

జీవకర్షభకకాకోలీక్షీరకాకోలీముద్గపర్ణీమాషపర్ణీమేదావృద్ధరుహాజటిలాకులిఙ్గా ఇతి దశేమాని శుక్రజననాని భవన్తి (౧౯),

కుష్ఠైలవాలుకకట్ఫలసముద్రఫేనకదమ్బనిర్యాసేక్షుకాణ్డేక్ష్విక్షురకవసుకోశీరాణీతి దశేమాని శుక్రశోధనాని భవన్తి (౨౦),

ఇతి చతుష్కః కషాయవర్గః॥౧౮॥

మృద్వీకామధుకమధుపర్ణీమేదావిదారీకాకోలీక్షీరకాకోలీజీవకజీవన్తీశాలపర్ణ్య ఇతి దశేమాని స్నేహోపగాని భవన్తి (౨౧),

శోభాఞ్జనకైరణ్డార్కవృశ్చీరపునర్నవాయవతిలకులత్థమాషబదరాణీతి దశేమాని స్వేదోపగాని భవన్తి (౨౨),

మధుమధుకకోవిదారకర్బుదారనీపవిదులబిమ్బీశణపుష్పీసదాపుష్పీప్రత్యక్పుష్ప్య ఇతి దశేమాని వమనోపగాని భవన్తి (౨౩),

ద్రాక్షాకాశ్మర్యపరూషకాభయామలకబిభీతకకువలబదరకర్కన్ధుపీలూనీతి దశేమాని విరేచనోపగాని భవన్తి (౨౪),

త్రివృద్బిల్వపిప్పలీకుష్ఠసర్షపవచావత్సకఫలశతపుష్పామధుకమదనఫలానీతి దశేమాన్యాస్థాపనోపగాని భవన్తి (౨౫),

రాస్నాసురదారుబిల్వమదనశతపుష్పావృశ్చీరపునర్నవాశ్వదంష్ట్రాగ్నిమన్థశ్యోనాకా ఇతి దశేమాన్యనువాసనోపగాని భవన్తి (౨౬),

జ్యోతిష్మతీక్షవకమరిచపిప్పలీవిడఙ్గశిగ్రుసర్షపాపామార్గతణ్డులశ్వేతామహాశ్వేతా ఇతి దశేమాని శిరోవిరేచనోపగాని భవన్తి (౨౭),

ఇతి సప్తకః కషాయవర్గః॥౧౯॥

జమ్బ్వామ్రపల్లవమాతులుఙ్గామ్లబదరదాడిమయవషష్టికోశీరమృల్లాజా ఇతి దశేమాని ఛర్దినిగ్రహణాని భవన్తి (౨౮),

నాగరధన్వయవాసకముస్తపర్పటకచన్దనకిరాతతిక్తకగుడూచీహ్రీవేరధాన్యకపటోలానీతి దశేమాని తృష్ణానిగ్రహణాని భవన్తి (౨౯) ,

శటీపుష్కరమూలబదరబీజకణ్టకారికాబృహతీవృక్షరుహాభయాపిప్పలీదురాలభాకులీరశృఙ్గ్య ఇతి దశేమాని హిక్కానిగ్రహణాని భవన్తి (30)

ఇతి త్రికః కషాయవర్గః ॥౨౦॥

ప్రియఙ్గ్వనన్తామ్రాస్థికట్వఙ్గలోధ్రమోచరససమఙ్గాధాతకీపుష్పపద్మాపద్మకేశరాణీతి దశేమాని పురీషసంగ్రహణీయాని భవన్తి (3౧),

జమ్బుశల్లకీత్వక్కచ్చురామధుకశాల్మలీశ్రీవేష్టకభృష్టమృత్పయస్యోత్పలతిలకణా ఇతి దశేమాని పురీషవిరజనీయాని భవన్తి (3౨),

జమ్బ్వామ్రప్లక్షవటకపీతనోదుమ్బరాశ్వస్థభల్లాతకాశ్మన్తకసోమవల్కా ఇతి దశేమాని మూత్ర-సంగ్రహణీయాని భవన్తి (33),

పద్మోత్పలనలినకుముదసౌగన్ధికపుణ్డరీకశతపత్రమధుకప్రియఙ్గుధాతకీపుష్పాణీతి దశేమాని మూత్రవిరజనీయాని భవన్తి (3౪),

వృక్షాదనీశ్వదంష్ట్రావసుకవశిరపాషాణమేదదర్భకుశకాశగున్ద్రేత్కటమూలానీతి దశేమాని మూత్రవిరేచనీయాని భవన్తి (3౫),

ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః ॥౨౧॥

ద్రాక్షాభయామలకపిప్పలీదురాలభాశృఙ్గీకణ్టకారికావృశ్చీరపునర్నవాతామలక్య ఇతి దశేమాని కాసహరాణి భవన్తి (3౬),

శటీపుష్కరమూలామ్లవేతసైలాహిఙ్గ్వగురుసురసాతామలకీజీవన్తీచణ్డా ఇతి దశేమాని శ్వాసహరాణి భవన్తి (౩౭),

పాటలాగ్నిమన్థశ్యోనాకబిల్వకాశ్మర్యకణ్టకారికాబృహతీశాలపర్ణీపృశ్నిపర్ణీగోక్షురకా ఇతి దశేమాని శ్వయథుహరాణి భవన్తి (౩౮),

సారివాశర్కరాపాఠామఞ్జిష్ఠాద్రాక్షాపీలుపరూషకాభయామలకవిభీతకానీతి దశేమాని జ్వరహరాణి భవన్తి (౩౯),

ద్రాక్షాఖర్జూరప్రియాలబదరదాడిమఫల్గుపరుషకేక్షుయవషష్టికా ఇతి దశేమాని శ్రమహరాణి భవన్తి (౪౦),

ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః॥౨౨॥

లాజాచన్దనకాశ్మర్యఫలమధుకశర్కరానీలోత్పలోశీరసారివాగుడూచీహ్రీబేరాణీతి దశేమాని దాహప్రశమనాని భవన్తి (౪౧),

తగరాగురుధాన్యకశృఙ్గవేరభూతీకవచాకణ్టకార్యగ్నిమన్థశ్యోనాకపిప్పల్య ఇతి దశేమాని శీతప్రశమనాని భవన్తి (౪౨),

తిన్దుకప్రియాలబదరఖదిరకదరసప్తపర్ణాశ్వకర్ణార్జునాసనారిమేదా ఇతి దశేమాన్యుదర్దప్రశమనాని భవన్తి (౪౩),

విదారీగన్ధాపృశ్నిపర్ణీబృహతీకణ్టకారికైరణ్డకాకోలీచన్దనోశీరైలామధుకానీతి దశేమాన్యఙ్గమర్దప్రశమనాని భవన్తి (౪౪),

పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకశృఙ్గవేరమరిచాజమోదాజగన్ధాజాజీగణ్డీరాణీతి దశేమాని శూలప్రశమనాని భవన్తి (౪౫),

ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః॥౨౩॥

మధుమధుకరుధిరమోచరసమృత్కపాలలోధ్రగైరికప్రియఙ్గుశర్కరాలాజా ఇతి దశేమాని శోణితస్థాపనాని భవన్తి (౪౬),

శాలకట్ఫలకదమ్బపద్మకతుమ్బమోచరసశిరీషవఞ్జులైలవాలుకాశోకా ఇతి దశేమాని వేదనాస్థాపనాని భవన్తి (౪౭),

హిఙ్గునిర్యాసతైల మేదాదావచా చోరకవయస్థాగోలోమీజటిలాపలఙ్కషాశోకరోహిణ్య ఇతి దశేమాని సంజ్ఞాస్థాపనాని భవన్తి (౪౮),

ఐన్ద్రీబ్రాహ్మీశతవీర్యాసహస్రవీర్యాఽమోఘాఽవ్యథాశివాఽరిష్టావాట్యపుష్పీవిష్వక్సేనకాన్తా ఇతి దశేమాని ప్రజాస్థాపనాని భవన్తి (౪౯),

అమృతాఽభయాధాత్రీయుక్తాశ్వేతాజీవన్త్యతిరసామణ్డూకపర్ణీస్థిరాపునర్నవా ఇతి దశేమాని వయఃస్థాపనాని భవన్తి (౫౦),

ఇతి పఞ్చకః కషాయవర్గః॥౨౪॥

ఇతి పఞ్చకషాయశతాన్యభిసమస్య పఞ్చాశన్మహాకషాయా మహతాం చ కషాయాణాం లక్షణోదాహరణార్థం వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥౨౫॥

నహి విస్తరస్య ప్రమాణమస్తి, న చాప్యతిసంక్షేపోఽల్పబుద్ధీనాం సామర్థ్యాయోపకల్ప్యతే, తస్మాదనతిసంక్షేపేణానతివిస్తరేణ చోపదిష్టాః। ఏతావన్తో హ్యలమల్పబుద్ధీనాం వ్యవహారాయ, బుద్ధిమతాం చ స్వాలక్షణ్యానుమానయుక్తికుశలానామనుక్తార్థజ్ఞానాయేతి॥౨౬॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ— నైతాని భగవన్! పఞ్చకషాయశతాని పూర్యన్తే, తాని తాని హ్యేవాఙ్గాన్యుపప్లవన్తే తేషు తేషు మహాకషాయేష్వితి॥౨౭॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః — నైతదేవం బుద్ధిమతా ద్రష్టవ్యమగ్నివేశ। ఏకోఽపి హ్యనేకాం సంజ్ఞాం లభతే కార్యాన్తరాణి కుర్వన్; తద్యథా— పురుషో బహూనాం కర్మణాం కరణే సమర్థో భవతి స యద్యత్కర్మ కరోతి తస్య తస్య కర్మణః కర్తృకరణకార్యసంప్రయుక్తం తం తం గౌణం నామవిశేషం ప్రాప్నోతి, తద్వదౌషధద్రవ్యమపి ద్రష్టవ్యమ్। యది త్వేకమేవ కించిద్ద్రవ్యమాసాదయామస్తథాగుణయుక్తం యత్సర్వకర్మణాం కరణే సమర్థం స్యాత్, కస్తతోఽన్యదిచ్ఛేదుపధారయితుముపదేష్టుం వా శిష్యేభ్య ఇతి॥౨౮॥

తత్ర శ్లోకాః।

యతో యావన్తి యైర్ద్రవ్యైర్విరేచనశతాని షట్।

ఉక్తాని సంగ్రహేణేహ తథైవైషాం షడాశ్రయాః॥౨౯॥

రసా లవణవర్జ్యాశ్చ కషాయా ఇతి సంజ్ఞితాః।
తస్మాత్ పఞ్చవిధా యోనిః కషాయాణాముదాహృతా॥౩౦॥

తథా కల్పనమప్యేషాముక్తం పఞ్చవిధం పునః।
మహతాం చ కషాయాణాం పఞ్చాశత్ పరికీర్తితా॥౩౧॥

పఞ్చ చాపి కషాయాణాం శతాన్యుక్తాని భాగశః।
లక్షణార్థం ప్రమాణం హి విస్తరస్య న విద్యతే॥౩౨॥

న చాలమతిసంక్షేపః సామర్థ్యాయోపకల్పతే।
అల్పబుద్ధేరయం తస్మాన్నాతిసంక్షేపవిస్తరః॥౩౩॥

మన్దానాం వ్యవహారాయ బుధానాం బుద్ధివృద్ధయే।
పఞ్చాశత్కో హ్యయం వర్గః కషాయాణాముదాహృతః॥౩౪॥

తేషాం కర్మసు బాహ్యేషు యోగమాభ్యన్తరేషు చ।
సంయోగం చ ప్రయోగం చ యో వేద స భిషగ్వరః॥౩౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే భేషజచతుష్కే
షడ్విరేచనశతాశ్రితీయో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥
ఇతి భేషజచతుష్కః॥౧॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతో మాత్రాశితీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

మాత్రాశీ స్యాత్। ఆహారమాత్రా పునరగ్నిబలాపేక్షిణీ॥3॥

యావద్ధ్యస్యాశనమశితమనుపహత్య ప్రకృతిం యథాకాలం జరాం గచ్ఛతి తావదస్య మాత్రాప్రమాణం వేదితవ్యం భవతి॥౪॥

తత్ర శాలిషష్టికముద్గలావకపిఞ్జలైణశశశరభశమ్బరాదీన్యాహారద్రవ్యాణి ప్రకృతిలఘూన్యపి మాత్రాపేక్షీణి భవన్తి ; తథా పిష్టేక్షుక్షీరవికృతితిలమాషానూపౌదకపిశితాదీన్యాహారద్రవ్యాణి ప్రకృతిగురూణ్యపి మాత్రామేవాపేక్షన్తే॥౫॥

న చైవముక్తే ద్రవ్యే గురులాఘవమకారణం మన్యేత ; లఘుని హి ద్రవ్యాణి వాయ్వగ్నిగుణబహులాని భవన్తి, పృథ్వీసోమగుణబహులానీతరాణి ; తస్మాత్ స్వగుణాదపి లఘూన్యగ్నిసన్ధుక్షణస్వభావాన్యల్పదోషాణి చోచ్యన్తేఽపి సౌహిత్యోపయుక్తాని, గురూణి పునర్నాగ్నిసన్ధుక్షణస్వభావాన్యసామాన్యాత్, అతశ్చాతిమాత్రం దోషవన్తి సౌహిత్యోపయుక్తాన్యన్యత్ర వ్యాయామాగ్నిబలాత్ ; సైషా భవత్యగ్నిబలాపేక్షిణీ మాత్రా॥౬॥

న చ నాపేక్షతే ద్రవ్యం ; ద్రవ్యాపేక్షయా చ త్రిభాగసౌహిత్యమర్ధసౌహిత్యం వా గురూణాముపదిశ్యతే, లఘూనామపి చ నాతిసౌహిత్యమగ్నేర్యుక్త్యర్థమ్॥౭॥

మాత్రావద్ధ్యశనమశితమనుపహత్య ప్రకృతిం బలసువర్ణసుఖాయుషా యోజయత్యుపయోక్తారమవశ్యమితి॥౮॥

భవన్తి చాత్ర—

గురు పిష్టమయం తస్మాత్తణ్డులాన్ పృథుకానపి।

న జాతు భుక్తవాన్ ఖాదేన్మాత్రాం ఖాదేద్బుభుక్షితః॥౯॥

వల్లూరం శుష్కశాకాని శాలూకాని బిసాని చ।

నాభ్యగౌరవాన్మాంసం కృశం నైవోపయోజయేత్॥౧౦॥

కూర్చికాంశ్చ కిలాటాంశ్చ శౌకరం గవ్యమాహిషే।
మత్స్యాన్ దధి చ మాషాంశ్చ యవకాంశ్చ న శీలయేత్॥౧౧॥

షష్టికాన్ఛాలిముద్గాంశ్చ సైన్ధవామలకే యవాన్।
ఆన్తరీక్షం పయః సర్పిర్జాఙ్గలం మధు చాభ్యసేత్॥౧౨॥

తచ్చ నిత్యం ప్రయుఞ్జీత స్వాస్థ్యం యేనానువర్తతే।
అజాతానాం వికారాణామనుత్పత్తికరం చ యత్॥౧౩॥

అత ఊర్ధ్వం శరీరస్య కార్యమక్ష్యఞ్జనాదికమ్।
స్వస్థవృత్తిమభిప్రేత్య గుణతః సంప్రవక్ష్యతే॥౧౪॥

సౌవీరమఞ్జనం నిత్యం హితమక్ష్ణోః ప్రయోజయేత్।
పఞ్చరాత్రేఽష్టరాత్రే వా స్రావణార్థే రసాఞ్జనమ్॥౧౫॥

చక్షుస్తేజోమయం తస్య విశేషాచ్ఛ్లేష్మతో భయమ్।
తతః శ్లేష్మహరం కర్మ హితం దృష్టేః ప్రసాదనమ్॥౧౬॥

విరేకదుర్బలా దృష్టిరాదిత్యం ప్రాప్య సీదతి।
దివా తన్న ప్రయోక్తవ్యం నేత్రయోస్తీక్ష్ణమఞ్జనమ్॥౧౭॥

తస్మాత్ స్రావ్యం నిశాయాం తు ధ్రువమఞ్జనమిష్యతే।
యథా హి కనకాదీనాం మలినాం వివిధాత్మనామ్॥౧౮॥

ధౌతానాం నిర్మలా శుద్ధిస్తైలచేలకచాదిభిః।
ఏవం నేత్రేషు మర్త్యానామఞ్జనాశ్చ్యోతనాదిభిః॥౧౯॥

దృష్టిర్నిరాకులా భాతి నిర్మలే నభసీన్దువత్।
హరేణుకాం ప్రియఙ్గుం చ పృథ్వీకాం కేశరం నఖమ్॥౨౦॥

హ్రీవేరం చన్దనం పత్రం త్వగేలోశీరపద్మకమ్।
ధ్యామకం మధుకం మాంసీ గుగ్గుల్వగురుశర్కరమ్॥౨౧॥

న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్షలోధ్రత్వచః శుభాః।
వన్యం సర్జరసం ముస్తం శైలేయం కమలోత్పలే॥౨౨॥

శ్రీవేష్టకం శల్లకీం చ శుకబర్హమథాపి చ।
పిష్ట్వా లిమ్పేచ్ఛరేషీకాం తాం వర్తిం యవసన్నిభామ్॥౨౩॥

అఙ్గుష్ఠసంమితాం కుర్యాదష్టాఙ్గులసమాం భిషక్।
శుష్కాం విగర్భాం తాం వర్తిం ధూమనేత్రార్పితాం నరః॥౨౪॥

స్నేహాక్తామగ్నిసంప్లుష్టాం పిబేత్ప్రాయోగికీం సుఖామ్।
వసాఘృతమధూచ్ఛిష్టైర్యుక్తియుక్తైర్వరౌషధైః॥౨౫॥

వర్తిం మధురకైః కృత్వా స్నైహికీం ధూమమాచరేత్।
శ్వేతా జ్యోతిష్మతీ చైవ హరితాలం మనఃశిలా॥౨౬॥

గన్ధాశ్చాగురుపత్రాద్యా ధూమం మూర్ధవిరేచనే।
గౌరవం శిరసః శూలం పీనసార్ధావభేదకౌ॥౨౭॥

కర్ణాక్షిశూలం కాసశ్చ హిక్కాశ్వాసౌ గలగ్రహః।
దన్తదౌర్బల్యమాస్రావః శ్రోత్రఘ్రాణాక్షిదోషజః॥౨౮॥

పూతిర్ఘ్రాణాస్యగన్ధశ్చ దన్తశూలమరోచకః।
హనుమన్యాగ్రహః కణ్డూః క్రిమయః పాణ్డుతా ముఖే॥౨౯॥

శ్లేష్మప్రసేకో వైఖర్యం గలశుణ్డ్యుపజిహ్వికా।
పాలిత్యం పిఞ్జరత్వం చ కేశానాం పతనం తథా॥౩౦॥

క్షవథుశ్చాతితన్ద్రా చ బుద్ధేర్మోహోఽతినిద్రతా।
ధూమపానాత్ ప్రశామ్యన్తి బలం భవతి చాధికమ్॥౩౧॥

శిరోరుహకపాలానామిన్ద్రియాణాం స్వరస్య చ।
న చ వాతకఫాత్మానో బలినోఽప్యూర్ధ్వజత్రుజాః॥౩౨॥

ధూమవక్త్రకపానస్య వ్యాధయః స్యుః శిరోగతాః।
ప్రయోగపానే తస్యాష్టౌ కాలాః సంపరికీర్తితాః॥౩౩॥

వాతశ్లేష్మసముత్క్లేశః కాలేష్వేషు హి లక్ష్యతే।
స్నాత్వా భుక్త్వా సముల్లిఖ్య క్షుత్వా దన్తాన్నిఘృష్య చ॥౩౪॥

నావనాఞ్జననిద్రాన్తే చాత్మవాన్ ధూమపో భవేత్।

తథా వాతకఫాత్మానో న భవన్త్యూర్ధ్వజత్రుజాః॥౩౫॥

రోగాస్తస్య తు పేయాః స్యురాపానాస్త్రిస్త్రయస్త్రయః।
పరం ద్వికాలపాయీ స్యాదహ్నః కాలేషు బుద్ధిమాన్॥౩౬॥

ప్రయోగే, స్నైహికే త్వేకం, వైరేచ్యం త్రిచతుః పిబేత్।
హృత్కణ్ఠేన్ద్రియసంశుద్ధిర్లఘుత్వం శిరసః శమః॥౩౭॥

యథేరితానాం దోషాణాం సమ్యక్పీతస్య లక్షణమ్।
బాధిర్యమాన్ధ్యం మూకత్వం రక్తపిత్తం శిరోభ్రమమ్॥౩౮॥

అకాలే చాతిపీతశ్చ ధూమః కుర్యాదుపద్రవాన్।
తత్రేష్టం సర్పిషః పానం నావనాఞ్జనతర్పణమ్॥౩౯॥

స్నైహికం ధూమజే దోషే వాయుః పిత్తానుగో యది।
శీతం తు రక్తపిత్తే స్యాచ్ఛ్లేష్మపిత్తే విరూక్షణమ్॥౪౦॥

పరం త్వతః ప్రవక్ష్యామి ధూమో యేషాం విగర్హితః।
న విరిక్తః పిబేద్ధూమం న కృతే బస్తికర్మణి॥౪౧॥

న రక్తీ న విషేణార్తో న శోచన్న చ గర్భిణీ।
న శ్రమే న మదే నామే న పిత్తే న ప్రజాగరే॥౪౨॥

న మూర్చ్ఛాభ్రమతృష్ణాసు న క్షీణే చాపి చ క్షతే।
న మద్యదుగ్ధే పీత్వా చ న స్నేహం న చ మాక్షికమ్॥౪౩॥

ధూమం న భుక్త్వా దధ్నా చ న రూక్షః క్రుద్ధ ఏవ చ।
న తాలుశోషే తిమిరే శిరస్యభిహతే న చ॥౪౪॥

న శఙ్ఖకే న రోహిణ్యాం న మేహే న మదాత్యయే।
ఏషు ధూమమకాలేషు మోహాత్పిబతి యో నరః॥౪౫॥

రోగాస్తస్య ప్రజాయన్తే దారుణా ధూమవిభ్రమాత్।
ధూమయోగ్యః పిబేద్దోషే శిరోఘ్రాణాక్షిసంశ్రయే॥౪౬॥

ఘ్రాణేనాస్యేన కణ్ఠస్థే ముఖేన ఘ్రాణపో వమేత్।
ఆస్యేన ధూమకవలాన్ పిబన్ ఘ్రాణేన నోద్వమేత్॥౪౭॥

ప్రతిలోమం గతో హ్యాశు ధూమో హింస్యాద్ధి చక్షుషీ।
ఋజ్వఙ్గచక్షుస్తచ్చేతాః సూపవిష్టస్త్రిపర్యయమ్॥౪౮॥

పిబేచ్ఛిద్రం పిధాయైకం నాసయా ధూమమాత్మవాన్।
చతుర్వింశతికం నేత్రం స్వాఙ్గులీభిర్విరేచనే॥౪౯॥

ద్వాత్రింశదఙ్గులం స్నేహే ప్రయోగేఽధ్యర్ధమిష్యతే।
ఋజుత్రికోషా ఫలితం కోలాస్థ్యగ్రప్రమాణితమ్॥౫౦॥

బస్తినేత్రసమద్రవ్యం ధూమనేత్రం ప్రశస్యతే।
దూరాద్వినిర్గతః పర్వచ్ఛిన్నో నాడీతనూకృతః॥౫౧॥

నేన్ద్రియం బాధతే ధూమో మాత్రాకాలనిషేవితః।
యదా చోరశ్చ కణ్ఠశ్చ శిరశ్చ లఘుతాం వ్రజేత్॥౫౨॥

కఫశ్చ తనుతాం ప్రాప్తః సుపీతం ధూమమాదిశేత్।
అవిశుద్ధః స్వరో యస్య కణ్ఠశ్చ సకఫో భవేత్॥౫౩॥

స్తిమితో మస్తకశ్చైవమపీతం ధూమమాదిశేత్।
తాలు మూర్ధా చ కణ్ఠశ్చ శుష్యతే పరితప్యతే॥౫౪॥

తృప్యతే ముహ్యతే జన్తూ రక్తం చ స్రవతేఽధికమ్।
శిరశ్చ భ్రమతేఽత్యర్థం మూర్చ్ఛా చాస్యోపజాయతే॥౫౫॥

ఇన్ద్రియాణ్యుపతప్యన్తే ధూమేఽత్యర్థం నిషేవితే।
వర్షే వర్షేఽణుతైలం చ కాలేషు త్రిషు నా చరేత్॥౫౬॥

ప్రావృట్శరద్వసన్తేషు గతమేఘే నభస్తలే।
నస్యకర్మ యథాకాలం యో యథోక్తం నిషేవతే॥౫౭॥

న తస్య చక్షుర్న ఘ్రాణం న శ్రోత్రముపహన్యతే।
న స్యుః శ్వేతా న కపిలాః కేశాః శ్మశ్రూణి వా పునః॥౫౮॥

న చ కేశాః ప్రముచ్యన్తే వర్ధన్తే చ విశేషతః।
మన్యాస్తమ్భః శిరఃశూలమర్దితం హనుసంగ్రహః॥౫౯॥

పీనసార్ధావభేదౌ చ శిరఃకమ్పశ్చ శామ్యతి॥

సిరాః శిరఃకపాలానాం సన్ధయః స్నాయుకణ్డరాః ॥౬౦॥

నావనప్రీణితాశ్చాస్య లభన్తేఽభ్యధికం బలమ్।
ముఖం ప్రసన్నోపచితం స్వరః స్నిగ్ధః స్థిరో మహాన్॥౬౧॥

సర్వేన్ద్రియాణాం వైమల్యం బలం భవతి చాధికమ్।
న చాస్య రోగాః సహసా ప్రభవన్త్యూర్ధ్వజత్రుజాః॥౬౨॥

జీర్యతశ్చోత్తమాఙ్గేషు జరా న లభతే బలమ్।
చన్దనాగురుణీ పత్రం దార్వీత్వఙ్మధుకం బలామ్॥౬౩॥

ప్రపౌణ్డరీకం సూక్ష్మైలాం విడఙ్గం బిల్వముత్పలమ్।
హ్రీబేరమభయం వన్యం త్వఙ్ముస్తం సారివాం స్థిరామ్॥౬౪॥

జీవన్తీం పృశ్నిపర్ణీం చ సురదారూ శతావరీమ్।
హరేణుం బృహతీం వ్యాఘ్రీం సురభీం పద్మకేశరమ్॥౬౫॥

విపాచయేచ్ఛతగుణే మాహేన్ద్రే విమలేఽమ్భసి।
తైలాద్దశగుణం శేషం కషాయమవతారయేత్॥౬౬॥

తేన తైలం కషాయేణ దశకృత్వో విపాచయేత్।
అథాస్య దశమే పాకే సమాంశం ఛాగలం పయః॥౬౭॥

దద్యాదేషోఽణుతైలస్య నావనీయస్య సంవిధిః।
అస్య మాత్రాం ప్రయుఞ్జీత తైలస్యార్ధపలోన్మితామ్॥౬౮॥

స్నిగ్ధస్విన్నోత్తమాఙ్గస్య పిచునా నావనైస్త్రిభిః।
త్ర్యహాంస్త్ర్యహాఞ్చ సప్తాహమేతత్కర్మ సమాచరేత్॥౯౯॥

నివాతోష్ణసమాచారీ హితాశీ నియతేన్ద్రియః।
తైలమేతత్త్రిదోషఘ్నమిన్ద్రియాణాం బలప్రదమ్॥౭౦॥

ప్రయుఞ్జానో యథాకాలం యథోక్తానశ్నుతే గుణాన్।
ఆపోథితాగ్రం ద్వౌ కాలౌ కషాయకటుతిక్తకమ్॥౭౧॥

భక్షయేద్దన్తపవనం దన్తమాంసాన్యబాధయన్।
నిహన్తి గన్ధం వైరస్యం జిహ్వాదన్తాస్యజం మలమ్॥౭౨॥

నిష్కృష్య రుచిమాధత్తే సద్యో దన్తవిశోధనమ్।
కరఞ్జకరవీరార్కమాలతీకకుభాసనాః॥౭౩॥

శస్యన్తే దన్తపవనే యే చాప్యేవంవిధా ద్రుమాః।
సువర్ణరూప్యతామ్రాణి త్రపురీతిమయాని చ॥౭౪॥

జిహ్వానిర్లేఖనాని స్యురతీక్ష్ణాన్యనృజూని చ।
జిహ్వామూలగతం యచ్చ మలముచ్ఛ్వాసరోధి చ॥౭౫॥

దౌర్గన్ధ్యం భజతే తేన తస్మాజ్జిహ్వాం వినిర్లిఖేత్।
ధార్యాణ్యాస్యేన వైశద్యరుచిసౌగన్ధ్యమిచ్ఛతా॥౭౬॥

జాతీకటుకపూగానాం లవఙ్గస్య ఫలాని చ।
కక్కోలస్య ఫలం పత్రం తామ్బూలస్య శుభం తథా॥
తథా కర్పూరనిర్యాసః సూక్ష్మైలాయాః ఫలాని చ॥౭౭॥

హన్వోర్బలం స్వరబలం వదనోపచయః పరః।
స్యాత్ పరం చ రసజ్ఞానమన్నే చ రుచిరుత్తమా॥౭౮॥

న చాస్య కణ్ఠశోషః స్యాన్నౌష్ఠయోః స్ఫుటనాద్భయమ్।
న చ దన్తాః క్షయం యాన్తి దృఢమూలా భవన్తి చ॥౭౯॥

న శూల్యన్తే న చామ్లేన హృష్యన్తే భక్షయన్తి చ।
పరానపి ఖరాన్ భక్ష్యాంస్తైలగణ్డూషధారణాత్॥౮౦॥

నిత్యం స్నేహార్ద్రశిరసః శిరఃశూలం న జాయతే।
న ఖాలిత్యం న పాలిత్యం న కేశాః ప్రపతన్తి చ॥౮౧॥

బలం శిరఃకపాలానాం విశేషేణాభివర్ధతే।
దృఢమూలాశ్చ దీర్ఘాశ్చ కృష్ణాః కేశా భవన్తి చ॥౮౨॥

ఇన్ద్రియాణి ప్రసీదన్తి సుత్వగ్భవతి చాననమ్।
నిద్రాలాభః సుఖం చ స్యాన్మూర్ధ్ని తైలనిషేవణాత్॥౮౩॥

న కర్ణరోగా వాతోత్థా న మన్యాహనుసంగ్రహః।
నోచ్చైఃశ్రుతిర్న బాధిర్యం స్యాన్నిత్యం కర్ణతర్పణాత్॥౮౪॥

స్నేహాభ్యఙ్గాద్యథా కుమ్భశ్చర్మ స్నేహవిమర్దనాత్।
భవత్యుపాఙ్గాదక్షశ్చ దృఢః క్లేశసహో యథా॥౮౫॥

తథా శరీరమభ్యఙ్గాద్దృఢం త్వక్ చ జాయతే।
ప్రశాన్తమారుతాబాధం క్లేశవ్యాయామసంసహమ్॥౮౬॥

స్పర్శనేఽభ్యధికో వాయుః స్పర్శనం చ త్వగాశ్రితమ్।
త్వచ్యశ్చ పరమభ్యఙ్గస్తస్మాత్తం శీలయేన్నరః॥౮౭॥

న చాభిఘాతాభిహతం గాత్రమభ్యఙ్గసేవినః।
వికారం భజతేఽత్యర్థం బలకర్మణి వా క్వచిత్॥౮౮॥

సుస్పర్శోపచితాఙ్గశ్చ బలవాన్ ప్రియదర్శనః।
భవత్యభ్యఙ్గనిత్యత్వాన్నరోఽల్పజర ఏవ చ॥౮౯॥

ఖరత్వం స్తబ్ధతా రౌక్ష్యం శ్రమః సుప్తిశ్చ పాదయోః।
సద్య ఏవోపశామ్యన్తి పాదాభ్యఙ్గనిషేవణాత్॥౯౦॥

జాయతే సౌకుమార్యం చ బలం స్థైర్యం చ పాదయోః।
దృష్టిః ప్రసాదం లభతే మారుతశ్చోపశామ్యతి॥౯౧॥

న చ స్యాదగృధ్రసీవాతః పాదయోః స్ఫుటనం న చ।
న సిరాస్నాయుసంకోచః పాదాభ్యఙ్గేన పాదయోః॥౯౨॥

దౌర్గన్ధ్యం గౌరవం తన్ద్రాం కణ్డూమలమరోచకమ్।

స్వేదబీభత్సతాం హన్తి శరీరపరిమార్జనమ్ ॥౯౩॥

పవిత్రం వృష్యమాయుష్యం శ్రమస్వేదమలాపహమ్ ।
శరీరబలసంధానం స్నానమోజస్కరం పరమ్ ॥౯౪॥

కామ్యం యశస్యమాయుష్యమలక్ష్మీఘ్నం ప్రహర్షణమ్ ।
శ్రీమత్పారిషదం శస్తం నిర్మలామ్బరధారణమ్ ॥౯౫॥

వృష్యం సౌగన్ధ్యమాయుష్యం కామ్యం పుష్టిబలప్రదమ్ ।
సౌమనస్యమలక్ష్మీఘ్నం గన్ధమాల్యనిషేవణమ్ ॥౯౬॥

ధన్యం మఙ్గల్యమాయుష్యం శ్రీమద్వ్యసనసూదనమ్ ।
హర్షణం కామ్యమోజస్యం రత్నాభరణధారణమ్ ॥౯౭॥

మేధ్యం పవిత్రమాయుష్యమలక్ష్మీకలినాశనమ్ ।
పాదయోర్మలమార్గాణాం శౌచాధానమభీక్ష్ణశః ॥౯౮॥

పౌష్టికం వృష్యమాయుష్యం శుచి రూపవిరాజనమ్ ।
కేశశ్మశ్రునఖాదీనాం కల్పనం సంప్రసాధనమ్ ॥౯౯॥

చక్షుష్యం స్పర్శనహితం పాదయోర్వ్యసనాపహమ్ ।
బల్యం పరాక్రమసుఖం వృష్యం పాదత్రధారణమ్ ॥౧౦౦॥

ఈతేః ప్రశమనం బల్యం గుప్త్యావరణశఙ్కరమ్ ।
ఘర్మానిలరజోమ్బుఘ్నం ఛత్రధారణముచ్యతే ॥౧౦౧॥

స్ఖలతః సంప్రతిష్ఠానం శత్రూణాం చ నిసూదనమ్।
అవష్టమ్భనమాయుష్యం భయఘ్నం దణ్డధారణమ్॥౧౦౨॥

నగరీ నగరస్యేవ రథస్యేవ రథీ సదా।
స్వశరీరస్య మేధావీ కృత్యేష్వవహితో భవేత్॥౧౦౩॥

భవతి చాత్ర —
వృత్త్యుపాయాన్నిషేవేత యే స్యుర్ధర్మావిరోధినః।
శమమధ్యయనం చైవ సుఖమేవం సమశ్నుతే॥౧౦౪॥

తత్ర శ్లోకాః—
మాత్రా ద్రవ్యాణి మాత్రాం చ సంశ్రిత్య గురులాఘవమ్।
ద్రవ్యాణాం గర్హితోఽభ్యాసో యేషాం యేషాం చ శస్యతే॥౧౦౫॥

అఞ్జనం ధూమవర్తిశ్చ త్రివిధా వర్తికల్పనా।
ధూమపానగుణాః కాలాః పానమానం చ యస్య యత్॥౧౦౬॥

వ్యాపత్తిచిహ్నం భైషజ్యం ధూమో యేషాం విగర్హితః।
పేయో యథా యన్మయం చ నేత్రం యస్య చ యద్విధమ్॥౧౦౭॥

నస్య కర్మగుణా నస్తః కార్యం యచ్చ యథా యదా।
భక్షయేద్దన్తపవనం యథా యద్యద్గుణం చ యత్॥౧౦౮॥

యదర్థం యాని చాస్యేన ధార్యాణి కవలగ్రహే।

తైలస్య యే గుణా దిష్టాః శిరస్తైలగుణాశ్చ యే॥౧౦౯॥

కర్ణతైలే తథాఽభ్యఙ్గే పాదాభ్యఙ్గేఽఙ్గమార్జనే।
స్నానే వాససి శుద్ధే చ సౌగన్ధ్యే రత్నధారణే॥౧౧౦॥

శౌచే సంహరణే లోమ్నాం పాదత్రచ్ఛన్నధారణే।
గుణా మాత్రాశితీయేఽస్మింస్తథోక్తా దణ్డధారణే॥౧౧౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే స్వస్థవృత్తచతుష్కే
మాత్రాశితీయో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతస్తస్యాశితీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

తస్యాశితాద్యాదాహారాద్బలం వర్ణశ్చ వర్ధతే।
యస్యర్తుసాత్మ్యం విదితం చేష్టాహారవ్యపాశ్రయమ్॥౩॥

ఇహ ఖలు సంవత్సరం షడఙ్గమృతువిభాగేన విద్యాత్। తత్రాదిత్యస్యోదగయనమాదానం చ త్రీనృతూఞ్ఛిశిరాదీన్ గ్రీష్మాన్తాన్ వ్యవస్యేత్, వర్షాదీన్ పునర్హేమన్తాన్తాన్ దక్షిణాయనం విసర్గం చ॥౪॥

విసర్గే పునర్వాయవో నాతిరూక్షాః ప్రవాన్తి, ఇతరే పునరాదానే ; సోమశ్చావ్యాహతబలః శిశిరాభిర్భాభిరాపూరయఞ్జగదాప్యాయయతి శశ్వత్, అతో విసర్గః సౌమ్యః। ఆదానం

పునరాగ్నేయం ; తావేతావర్కవాయూ సోమశ్చ కాలస్వభావమార్గపరిగృహీతాః కాలర్తురసదోషదేహబలనిర్వృత్తిప్రత్యయభూతాః సముపదిశ్యన్తే॥౫॥

తత్ర రవిర్భాభిరాదదానో జగతః స్నేహం వాయవస్తీవ్రరూక్షాశ్చోపశోషయన్తః శిశిరవసన్తగ్రీష్మేషు యథాక్రమం రౌక్ష్యముత్పాదయన్తో రూక్షాన్ రసాంస్తిక్తకషాయకటుకాంశ్చాభివర్ధయన్తో నృణాం దౌర్బల్యమావహన్తి॥౬॥

వర్షాశరద్ధేమన్తేషు తు దక్షిణాభిముఖేఽర్కే కాలమార్గమేఘవాతవర్షాభిహతప్రతాపే, శశిని చావ్యాహతబలే, మాహేన్ద్రసలిలప్రశాన్తసన్తాపే జగతి, అరూక్షా రసాః ప్రవర్ధన్తేఽమ్లలవణమధురా యథాక్రమం తత్ర బలముపచీయతే నృణామితి॥౭॥

భవన్తి చాత్ర —

ఆదావన్తే చ దౌర్బల్యం విసర్గాదానయోర్నృణామ్।
మధ్యే మధ్యం బలం త్వన్తే శ్రేష్ఠమగ్రే చ నిర్దిశేత్॥౮॥

శీతే శీతానిలస్పర్శసంరుద్ధో బలినాం బలీ।
పక్తా భవతి హేమన్తే మాత్రాద్రవ్యగురుక్షమః॥౯॥

స యదా నేన్ధనం యుక్తం లభతే దేహజం తదా।
రసం హినస్త్యతో వాయుః శీతః శీతే ప్రకుప్యతి॥౧౦॥

తస్మాత్తుషారసమయే స్నిగ్ధామ్లలవణాన్ రసాన్।
ఔదకానూపమాంసానాం మేద్యానాముపయోజయేత్॥౧౧॥

బిలేశయానాం మాంసాని ప్రసహానాం భృతాని చ।
భక్షయేన్మదిరాం శీధుం మధు చానుపిబేన్నరః॥౧౨॥

గోరసానిక్షువికృతీర్వసాం తైలం నవౌదనమ్।
హేమన్తేఽభ్యస్యతస్తోయముష్ణం చాయుర్న హీయతే॥౧౩॥

అభ్యఙ్గోత్సాదనం మూర్ధ్ని తైలం జేన్తాకమాతపమ్।
భజేద్భూమిగృహం చోష్ణముష్ణం గర్భగృహం తథా॥౧౪॥

శీతేషు సంవృతం సేవ్యం యానం శయనమాసనమ్।
ప్రావారాజినకౌషేయప్రవేణీకుథకాస్తృతమ్॥౧౫॥

గురూష్ణవాసా దిగ్ధాఙ్గో గురుణాఽగురుణా సదా।
శయనే ప్రమదాం పీనాం విశాలోపచితస్తనీమ్॥౧౬॥

ఆలియాగురుదిగ్ధాఙ్గీం సుప్యాత్ సమదమన్మథః।
ప్రకామం చ నిషేవేత మైథునం శిశిరాగమే॥౧౭॥

వర్జయేదన్నపానాని వాతలాని లఘూని చ।
ప్రవాతం ప్రమితాహారముదమన్థం హిమాగమే॥౧౮॥

హేమన్తశిశిరౌ తుల్యౌ శిశిరేఽల్పం విశేషణమ్।
రౌక్ష్యమాదానజం శీతం మేఘమారుతవర్షజమ్॥౧౯॥

తస్మాద్ధైమన్తికః సర్వః శిశిరే విధిరిష్యతే।
నివాతముష్ణం త్వధికం శిశిరే గృహమాశ్రయేత్॥౨౦॥

కటుతిక్తకషాయాణి వాతలాని లఘూని చ।

వర్జయేదన్నపానాని శిశిరే శీతలాని చ ॥౨౧॥

వసన్తే నిశ్చితః శ్లేష్మా దినకృద్భాభిరీరితః।
కాయాగ్నిం బాధతే రోగాంస్తతః ప్రకురుతే బహూన్॥౨౨॥

తస్మాద్వసన్తే కర్మాణి వమనాదీని కారయేత్।
గుర్వమ్లస్నిగ్ధమధురం దివాస్వప్నం చ వర్జయేత్॥౨౩॥

వ్యాయామోద్వర్తనం ధూమం కవలగ్రహమఞ్జనమ్।
సుఖామ్బునా శౌచవిధిం శీలయేత్కుసుమాగమే॥౨౪॥

చన్దనాగురుదిగ్ధాఙ్గో యవగోధూమభోజనః।
శారభం శాశమైణేయం మాంసం లావకపిఞ్జలమ్॥౨౫॥

భక్షయేన్నిర్గదం సీధుం పిబేన్మాధ్వీకమేవ వా।
వసన్తేఽనుభవేత్స్త్రీణాం కాననానాం చ యౌవనమ్॥౨౬॥

మయూఖైర్జగతః స్నేహం గ్రీష్మే పేపీయతే రవిః।
స్వాదు శీతం ద్రవం స్నిగ్ధమన్నపానం తదా హితమ్॥౨౭॥

శీతం సశర్కరం మన్థం జాఙ్గలాన్మృగపక్షిణః।
ఘృతం పయః సశాల్యన్నం భజన్ గ్రీష్మే న సీదతి॥౨౮॥

మద్యమల్పం న వా పేయమథవా సుబహూదకమ్।
లవణామ్లకటూష్ణాని వ్యాయామం చాత్ర వర్జయేత్॥౨౯॥

దివా శీతగృహే నిద్రాం నిశి చన్ద్రాంశుశీతలే।
భజేచ్చన్దనదిగ్ధాఙ్గః ప్రవాతే హర్మ్యమస్తకే॥30॥

వ్యజనైః పాణిసంస్పర్శైశ్చన్దనోదకశీతలైః।
సేవ్యమానో భజేదాస్యాం ముక్తామణివిభూషితః॥31॥

కాననాని చ శీతాని జలాని కుసుమాని చ।
గ్రీష్మకాలే నిషేవేత మైథునాద్విరతో నరః॥32॥

ఆదానదుర్బలే దేహే పక్తా భవతి దుర్బలః।
స వర్షాస్వనిలాదీనాం దూషణైర్బాధ్యతే పునః॥33॥

భూబాష్పాన్మేఘనిస్యన్దాత్ పాకాదమ్లాజ్జలస్య చ।
వర్షాస్వగ్నిబలే క్షీణే కుప్యన్తి పవనాదయః॥34॥

తస్మాత్ సాధారణః సర్వో విధిర్వర్షాసు శస్యతే।
ఉదమన్థం దివాస్వప్నమవశ్యాయం నదీజలమ్॥35॥

వ్యాయామమాతపం చైవ వ్యవాయం చాత్ర వర్జయేత్।
పానభోజనసంస్కారాన్ ప్రాయః క్షౌద్రాన్వితాన్ భజేత్॥36॥

వ్యక్తామ్లలవణస్నేహం వాతవర్షాకులేఽహని।
విశేషశీతే భోక్తవ్యం వర్షాస్వనిలశాన్తయే॥37॥

అగ్నిసంరక్షణవతా యవగోధూమశాలయః।
పురాణా జాఙ్గలైర్మాంసైర్భోజ్యా యూషైశ్చ సంస్కృతైః॥౩౮॥

పిబేత్ క్షౌద్రాన్వితం చాల్పం మాధ్వీకారిష్టమమ్బు వా।
మాహేన్ద్రం తప్తశీతం వా కౌపం సారసమేవ వా॥౩౯॥

ప్రఘర్షోద్వర్తనస్నానగన్ధమాల్యపరో భవేత్।
లఘుశుద్ధామ్బరః స్థానం భజేదక్లేది వార్షికమ్॥౪౦॥

వర్షాంశీతోచితాఙ్గానాం సహసైవార్కరశ్మిభిః।
తప్తానామాచితం పిత్తం ప్రాయః శరది కుప్యతి॥౪౧॥

తత్రాన్నపానం మధురం లఘు శీతం సాంతక్తకమ్।
పిత్తప్రశమనం సేవ్యం మాత్రయా సుప్రకాఙ్క్షితైః॥౪౨॥

లావాన్ కపిఙ్జలానేణానురభ్రాఞ్ఛరభాఞ్ఛశాన్।
శాలీన్ సయవగోధూమాన్ సేవ్యానాహుర్ఘనాత్యయే॥౪౩॥

తిక్తస్య సర్పిషః పానం విరేకో రక్తమోక్షణమ్।
ధారాధరాత్యయే కార్యమాతపస్య చ వర్జనమ్॥౪౪॥

వసాం తైలమవశ్యాయమౌదకానూపమామిషమ్।
క్షారం దధి దివాస్వప్నం ప్రాగ్వాతం చాత్ర వర్జయేత్॥౪౫॥

దివా సూర్యాంశుసంతప్తం నిశి చన్ద్రాంశుశీతలమ్।

కాలేన పక్వం నిర్దోషమగస్త్యేనావిషీకృతమ్॥౪౬॥

హంసోదకమితి ఖ్యాతం శారదం విమలం శుచి।
స్నానపానావగాహేషు శస్యతే తద్యథాఽమృతమ్॥౪౭॥

శారదాని చ మాల్యాని వాసాంసి విమలాని చ।
శరత్కాలే ప్రశస్యన్తే ప్రదోషే చేన్దురశ్మయః॥౪౮॥

ఇత్యుక్తమృతుసాత్మ్యం యచ్చేష్టాహారవ్యపాశ్రయమ్।
ఉపశేతే యదౌచిత్యాదోకసాత్మ్యం తదుచ్యతే॥౪౯॥

దేశానామామయానాం చ విపరీతగుణం గుణైః।
సాత్మ్యమిచ్ఛన్తి సాత్మ్యజ్ఞాశ్చేష్టితం చాద్యమేవ చ॥౫౦॥

తత్ర శ్లోకః—

ఋతావృతౌ నృభిః సేవ్యమసేవ్యం యచ్చ కించన।
తస్యాశితీయే నిర్దిష్టం హేతుమత్సాత్మ్యమేవ చ॥౫౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే స్వస్థవృత్తచతుష్కే తస్యాశితీయో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాతో న వేగాన్ధారణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥౨॥

న వేగాన్ ధారయేద్ధీమాఞ్జాతాన్ మూత్రపురీషయోః।
న రేతసో న వాతస్య న ఛర్ద్యాః క్షవథోర్న చ ॥౩॥

నోద్గారస్య న జృమ్భాయా న వేగాన్ క్షుత్పిపాసయోః।
న బాష్పస్య న నిద్రాయా నిఃశ్వాసస్య శ్రమేణ చ ॥౪॥

ఏతాన్ ధారయతో జాతాన్ వేగాన్ రోగా భవన్తి యే।
పృథక్ పృథక్ చికిత్సార్థం తాన్మే నిగదతః శృణు ॥౫॥

బస్తిమేహనయోః శూలం మూత్రకృచ్ఛ్రం శిరోరుజా।
వినామో వఙ్క్షణానాహః స్యాల్లిఙ్గం మూత్రనిగ్రహే ॥౬॥

స్వేదావగాహనాభ్యఙ్గాన్ సర్పిషశ్చావపీడకమ్।
మూత్రే ప్రతిహతే కుర్యాత్త్రివిధం బస్తికర్మ చ ॥౭॥

పక్వాశయశిరఃశూలం వాతవర్చోఽప్రవర్తనమ్।
పిణ్డికోద్వేష్టనాధ్మానం పురీషే స్యాద్విధారితే ॥౮॥

స్వేదాభ్యఙ్గావగాహాశ్చ వర్తయో బస్తికర్మ చ।
హితం ప్రతిహతే వర్చస్యన్నపానం ప్రమాథి చ ॥౯॥

మేఢ్రే వృషణయోః శూలమఙ్గమర్దో హృది వ్యథా।

భవేత్ ప్రతిహతే శుక్రే విబద్ధం మూత్రమేవ చ ॥౧౦॥

తత్రాభ్యఙ్గోఽవగాహశ్చ మదిరా చరణాయుధః।
శాలిః పయో నిరూహశ్చ శస్తం మైథునమేవ చ ॥౧౧॥

సఙ్గో విణ్మూత్రవాతానామాధ్మానం వేదనా క్లమః।
జఠరే వాతజాశ్చాన్యే రోగాః స్యుర్వాతనిగ్రహాత్ ॥౧౨॥

స్నేహస్వేదవిధిస్తత్ర వర్తయో భోజనాని చ।
పానాని బస్తయశ్చైవ శస్తం వాతానులోమనమ్ ॥౧౩॥

కణ్డూకోఠారుచిన్యఙ్గశోథపాణ్డ్వామయజ్వరాః।
కుష్ఠహృల్లాసవీసర్పాశ్ఛర్దినిగ్రహజా గదాః ॥౧౪॥

భుక్త్వా ప్రచ్ఛర్దనం ధూమో లఙ్ఘనం రక్తమోక్షణమ్।
రుక్షానపానం వ్యాయామో విరేకశ్చాత్ర శస్యతే ॥౧౫॥

మన్యాస్తమ్భః శిరఃశూలమర్దితార్ధావభేదకౌ।
ఇన్ద్రియాణాం చ దౌర్బల్యం క్షవయోః స్యాద్విధారణాత్ ॥౧౬॥

తత్రోర్ధ్వజత్రుకేఽభ్యఙ్గః స్వేదో ధూమః సనావనః।
హితం వాతఘ్నమాద్యం చ ఘృతం చౌత్తరభక్తికమ్ ॥౧౭॥

హిక్కా శ్వాసోఽరుచిః కమ్పో విబన్ధో హృదయోరసోః।
ఉద్గారనిగ్రహాత్తత్ర హిక్కాయాస్తుల్యమౌషధమ్ ॥౧౮॥

వినామాక్షేపసజ్కోచాః సుతః కమ్పః ప్రవేపనమ్।
జృమ్భాయా నిగ్రహాత్తత్ర సర్వం వాతఘ్నమౌషధమ్॥౧౯॥

కార్శ్యదౌర్బల్యవైవర్ణ్యమఙ్గమర్దోఽరుచిర్భ్రమః।
క్షుద్వేగనిగ్రహాత్తత్ర స్నిగ్ధోష్ణం లఘు భోజనమ్॥౨౦॥

కణ్ఠాస్యశోషో బాధిర్య శ్రమః సాదో హృది వ్యథా।
పిపాసానిగ్రహాత్తత్ర శీతం తర్పణమిష్యతే॥౨౧॥

ప్రతిశ్యాయోఽక్షిరోగశ్చ హృద్రోగశ్చారుచిర్భ్రమః।
బాష్పనిగ్రహణాత్తత్ర స్వప్నో మద్యం ప్రియాః కథాః॥౨౨॥

జృమ్భాఽఙ్గమర్దస్తన్ద్రా చ శిరోరోగోఽక్షిగౌరవమ్।
నిద్రావిధారణాత్తత్ర స్వప్నః సంవాహనాని చ॥౨3॥

గుల్మహృద్రోగసంమోహాః శ్రమనిఃశ్వాసధారణాత్।
జాయన్తే తత్ర విశ్రామో వాతఘ్నశ్చ క్రియా హితాః॥౨౪॥

వేగనిగ్రహజా రోగా య ఏతే పరికీర్తితాః।
ఇచ్ఛంస్తేషామనుత్పత్తిం వేగానేతాన్న ధారయేత్॥౨౫॥

ఇమాంస్తు ధారయేద్వేగాన్ హితార్థీ ప్రేత్య చేహ చ।
సాహసానామశస్తానాం మనోవాక్కాయకర్మణామ్॥౨౬॥

లోభశోకభయక్రోధమానవేగాన్ విధారయేత్।
నైర్లజ్యేర్ష్యాతిరాగాణామభిధ్యాయాశ్చ బుద్ధిమాన్॥౨౭॥

పరుషస్యాతిమాత్రస్య సూచకస్యానృతస్య చ।
వాక్యస్యాకాలయుక్తస్య ధారయేద్వేగముత్థితమ్॥౨౮॥

దేహప్రవృత్తిర్యా కాచిద్విద్యతే పరపీడయా।
స్త్రీభోగస్తేయహింసాద్యా తస్యా వేగాన్విధారయేత్॥౨౯॥

పుణ్యశబ్దో విపాపత్వాన్మనోవాక్కాయకర్మణామ్।
ధర్మార్థకామాన్ పురుషః సుఖీ భుఙ్క్తే చినోతి చ॥౩౦॥

శరీరచేష్టా యా చేష్టా స్థైర్యార్థా బలవర్ధనీ।
దేహవ్యాయామసంఖ్యాతా మాత్రయా తాం సమాచరేత్॥౩౧॥

(స్వేదాగమః శ్వాసవృద్ధిర్గాత్రాణాం లాఘవం తథా।
హృదయాద్యుపరోధశ్చ ఇతి వ్యాయామలక్షణమ్॥౩౨॥)

లాఘవం కర్మసామర్థ్యం స్థైర్యం క్లేశసహిష్ణుతా।
దోషక్షయోఽగ్నివృద్ధిశ్చ వ్యాయామాదుపజాయతే॥౩౩॥

శ్రమః క్లమః క్షయస్తృష్ణా రక్తపిత్తం ప్రతామకః।
అతివ్యాయామతః కాసో జ్వరశ్ఛర్దిశ్చ జాయతే॥౩౪॥

వ్యాయామహాస్యభాష్యాధ్వగ్రామ్యధర్మప్రజాగరాన్।

నోచితానపి సేవేత బుద్ధిమానతిమాత్రయా॥౩౫॥

ఏతానేవంవిధాంశ్చాన్యాన్ యోఽతిమాత్రం నిషేవతే।
గజం సింహ ఇవాకర్షన్ సహసా స వినశ్యతి॥౩౬॥

(అతివ్యవాయభారాధ్వకర్మభిశ్చాతికర్శితాః।
క్రోధశోకభయాయాసైః క్రాన్తా యే చాపి మానవాః॥౩౭॥

బాలవృద్ధప్రవాతాశ్చ యే చోచ్చైర్బహుభాషకాః।
తే వర్జయేయుర్వ్యాయామం క్షుధితాస్తృషితాశ్చ యే॥౩౮॥)

ఉచితాదహితాద్ధీమాన్ క్రమశో విరమేన్నరః।
హితం క్రమేణ సేవేత క్రమశ్చాత్రోపదిశ్యతే॥౩౯॥

ప్రక్షేపాపచయే తాభ్యాం క్రమః పాదాంశికో భవేత్।
ఏకాన్తరం తతశ్చోర్ధ్వం ద్వ్యన్తరం త్ర్యన్తరం తథా॥౪౦॥

క్రమేణాపచితా దోషాః క్రమేణోపచితా గుణాః।
సన్తో యాన్త్యపునర్భావమప్రకమ్ప్యా భవన్తి చ॥౪౧॥

సమపిత్తానిలకఫాః కేచిద్గర్భాది మానవాః।
దృశ్యన్తే వాతలాః కేచిత్ పిత్తలాః శ్లేష్మలాస్తథా॥౪౨॥

తేషామనాతురాః పూర్వే వాతలాద్యాః సదాఽఽతురాః।
౧దోషానుశయితా హ్యేషాం దేహప్రకృతిరుచ్యతే॥౪౩॥

విపరీతగుణస్తేషాం స్వస్థవృత్తేర్విధిర్హితః।
సమసర్వరసం సాత్మ్యం సమధాతోః ప్రశస్యతే॥౪౪॥

ద్వే అధః సప్త శిరసి ఖాని స్వేదముఖాని చ।
మలాయనాని బాధ్యన్తే దుష్టైర్మాంత్రాధికైర్మలైః॥౪౫॥

మలవృద్ధిం గురుతయా లాఘవాన్మలసంక్షయమ్।
మలాయనానాం బుధ్యేత సఙ్గోత్సర్గాదతీవ చ॥౪౬॥

తాన్ దోషలిఙ్గైరాదిశ్య వ్యాధీన్ సాధ్యానుపాచరేత్।
వ్యాధిహేతుప్రతిద్వన్ద్వైర్మాత్రాకాలౌ విచారయన్॥౪౭॥

విషమస్వస్థవృత్తానామేతే రోగాస్తథాఽపరే।
జాయన్తేఽనాతురస్తస్మాత్ స్వస్థవృత్తపరో భవేత్॥౪౮॥

3మాధవప్రథమే మాసి నభస్యప్రథమే పునః।
సహస్యప్రథమే చైవ హారయేద్దోషసంచయమ్॥౪౯॥

---

౧. 'దోషస్య దుష్టేరనుశయో గర్భాత్ప్రభృత్యనువృత్తిర్విద్యతే యస్య స దోషానుశయీ, తస్య భావో దోషానుశయితా' గఙ్గాధరః। 'దోషానుశయితా ఉల్బణవాతాదిభావితావ్యభిచారిణీతి యావత్, దేహప్రకృతిర్దేహస్వాస్థ్యం, ఏతేనైతేషాం వాతలాదీనాం ముఖ్యం స్వాస్థ్యం నాస్తి, కింతర్హి ఉపచారస్వస్థా ఏతే ఇతి దర్శయతి' చక్రః।

3 'మాధవో వైశాఖస్తస్య ప్రథమశ్చైత్రః, ఏవం నభస్యస్య భాద్రస్య ప్రథమః శ్రావణః, తథా సహస్యస్య పౌషస్య ప్రథమో మార్గశీర్షః। వసన్తాదీనామన్తమాసేషు వమనాద్యభిధానం సంపూర్ణప్రకోపే భూతే నిర్హరణోపదేశార్థం, ప్రథమేషు హి మాసేషు ఫాల్గునాషాఢకార్త్తికేషు ప్రకోపః ప్రకర్షప్రాప్తో న భవతి, చితస్య హ్యసమ్యక్ప్రకుపితస్యావిలీనస్య సమ్యఙ్నిర్హరణం న భవతి' ఇతి చక్రః।

స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాణామూర్ధ్వం చాధశ్చ నిత్యశః।
బస్తికర్మ తతః కుర్యాన్నస్యకర్మ చ బుద్ధిమాన్॥౫౦॥

యథాక్రమం యథాయోగమత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్।
రసాయనాని సిద్ధాని వృష్యయోగాంశ్చ కాలవిత్॥౫౧॥

రోగాస్తథా న జాయన్తే ప్రకృతిస్థేషు ధాతుషు।
ధాతవశ్చాభివర్ధన్తే జరా మాన్ద్యముపైతి చ॥౫౨॥

విధిరేష వికారాణామనుత్పత్తౌ నిదర్శితః।
నిజానామితరేషాం తు పృథగేవోపదేక్ష్యతే॥౫౩॥

యే భూతవిషవాయ్వగ్నిసంప్రహారాదిసంభవాః।
నృణామాగన్తవో రోగాః ప్రజ్ఞా తేష్వపరాధ్యతి॥౫౪॥

ఈర్ష్యాశోకభయక్రోధమానద్వేషాదయశ్చ యే।
మనోవికారాస్తేఽప్యుక్తాః సర్వే ప్రజ్ఞాపరాధజాః॥౫౫॥

త్యాగః ప్రజ్ఞాపరాధానామిన్ద్రియోపశమః స్మృతిః।

దేశకాలాత్మవిజ్ఞానం సద్వృత్తస్యానువర్తనమ్॥౫౬॥

ఆగన్తూనామనుత్పత్తావేష మార్గో నిదర్శితః।
ప్రాజ్ఞః ప్రాగేవ తత్ కుర్యాద్ధితం విద్యాద్యదాత్మనః॥౫౭॥

ఆప్తోపదేశః ప్రజ్ఞానం ౪ప్రతిపత్తిశ్చ కారణమ్।
వికారాణామనుత్పత్తావుత్పన్నానాం చ శాన్తయే॥౫౮॥

పాపవృత్తవచఃసత్త్వాః సూచకాః కలహప్రియాః।
మర్మోపహాసినో లుబ్ధాః పరవృద్ధిద్విషః శఠాః॥౫౯॥

పరాపవాదరతయశ్చపలా రిపుసేవినః।
నిర్ఘృణాస్త్యక్తధర్మాణః పరివర్జ్యా నరాధమాః॥౬౦॥

బుద్ధివిద్యావయఃశీలధైర్యస్మృతిసమాధిభిః।

---

౪. 'ఆప్తోపదేశప్రజ్ఞానం' ఇతి చ.। 'ఆప్తానాముపదేశస్య ప్రకర్షేణ జ్ఞానం, ప్రతిపత్తిరుపదిష్టార్థస్య సమ్యగవబోధః, చక్రః। 'ఆప్తోపదేశః ప్రజ్ఞానాం ప్రతిపత్తిశ్చ' గ.। 'ప్రజ్ఞానాం ప్రమాణసిద్ధానాం బుద్ధీనాం కర్త్రీణాం ప్రతిపత్తిః ప్రతీతిః, ప్రమయా బుద్ధ్యా యత్ ప్రతిపద్యతే సా' గఙ్గాధరః।

వృద్ధోపసేవినో వృద్ధాః స్వభావజ్ఞా గతవ్యథాః॥౬౧॥

సుముఖాః సర్వభూతానాం ప్రశాన్తాః శంసితవ్రతాః।
సేవ్యాః సన్మార్గవక్తారః పుణ్యశ్రవణదర్శనాః॥౬౨॥

ఆహారాచారచేష్టాసు సుఖార్థీ ప్రేత్య చేహ చ।
పరం ప్రయత్నమాతిష్ఠేద్బుద్ధిమాన్ హితసేవనే॥౬౩॥

న నక్తం దధి భుఞ్జీత న చాప్యఘృతశర్కరమ్।
నాముద్గయూషం నాక్షౌద్రం నోష్ణం నామలకైర్వినా॥౬౪॥

అలక్ష్మీదోషయుక్తత్వాన్నక్తం తు దధి వర్జితమ్।
శ్లేష్మలం స్యాత్ ససర్పిష్కం దధి మారుతసూదనమ్॥౬౫॥

న చ సంధుక్షయేత్ పిత్తమాహారం చ విపాచయేత్।
శర్కరాసంయుతం దద్యాత్తృష్ణాదాహనివారణమ్॥౬౬॥

ముద్గయూషేణ సంయుక్తం దద్యాద్రక్తానిలాపహమ్।
సురసం చాల్పదోషం చ క్షౌద్రయుక్తం భవేద్దధి॥౬౭॥

ఉష్ణం పిత్తాస్రకృద్దోషాన్ ధాత్రీయుక్తం తు నిర్హరేత్।
జ్వరాసృక్పిత్తవీసర్పకుష్ఠపాణ్డ్వామయభ్రమాన్।
ప్రాప్నుయాత్ కామలాం చోగ్రాం విధిం హిత్వా దధిప్రియః॥౬౮॥

తత్ర శ్లోకాః।

వేగా వేగసముత్థాశ్చ రోగాస్తేషాం చ భేషజమ్।

యేషాం వేగా విధార్యాశ్చ యదర్థం యద్ధితాహితమ్॥౬౯॥

ఉచితే చాహితే వర్జ్యే సేవ్యే చానుచితే క్రమః।
యథాప్రకృతి చాహారో మలాయనగదౌషధమ్॥౭౦॥

భవిష్యతామనుత్పత్తౌ రోగాణామౌషధం చ యత్।
వర్జ్యాః సేవ్యాశ్చ పురుషా ధీమతాఽఽత్మసుఖార్థినా॥౭౧॥

విధినా దధి సేవ్యం చ యేన యస్మాత్తదత్రిజః।
నవేగాన్ధారణేఽధ్యాయే సర్వమేవావదన్మునిః॥౭౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే స్వస్థవృత్తచతుష్కే
నవేగాన్ధారణీయో నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాత ఇన్ద్రియోపక్రమణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు పఞ్చేన్ద్రియాణి, పఞ్చేన్ద్రియద్రవ్యాణి, పఞ్చేన్ద్రియాధిష్ఠానాని, పఞ్చేన్ద్రియార్థాః, పఞ్చేన్ద్రియబుద్ధయో భవన్తీత్యుక్తమిన్ద్రియాధికారే॥౩॥

అతీన్ద్రియం పునర్మనః సత్త్వసంజ్ఞకం చేత ఇత్యాహురేకే, ౧తదర్థాత్మసంపత్తదాయత్తచేష్టం చేష్టాప్రత్యయ-భూతమిన్ద్రియాణామ్॥౪॥

స్వార్థేన్ద్రియార్థసఙ్కల్పవ్యభిచరణాచ్చానేకమేకస్మిన్ పురుషే సత్త్వం, రజస్తమఃసత్త్వగుణయోగాచ్చ; న చానేకత్వం, ౨నహ్యేకం హ్యేకకాలమనేకేషు ప్రవర్తతే; తస్మాన్నైకకాలా సర్వేన్ద్రియప్రవృత్తిః॥౫॥

యద్గుణం చాభీక్ష్ణం పురుషమనువర్తతే సత్త్వం, తత్సత్త్వమేవోపదిశన్తి మునయో ౩బాహుల్యానుశయాత్॥౬॥

మనఃపురఃసరాణీన్ద్రియాణ్యర్థగ్రహణసమర్థాని భవన్తి॥౭॥

---

౧. 'తదితి మనః, తస్యార్థో మనోర్థః, స చ సుఖాదిశ్చిన్త్యవిచార్యాదిశ్చ; ఆత్మా చేతనప్రతిసన్ధాతా; అనయోః సంపత్తదర్థాత్మసంపత్; ఏతదాయత్తా చేష్టా వ్యాపారో యస్య తత్తథా। తత్రార్థసంపత్ సుఖాదీనాం సన్నికర్షశ్చిన్త్యాదీనామాభిముఖ్యం చ, ఆత్మసంపదర్థగ్రహణే ప్రయత్నశాలిత్వం; మనశ్చేష్టా చ సుఖాదిజ్ఞానం తథా చిన్త్యచిన్తనాది తథా చక్షురాదీన్ద్రియప్రేరణం చ, ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం యా చేష్టా స్వవిషయరూపాదిజ్ఞానలక్షణా, తత్ర ప్రత్యయభూతం కారణభూతం మన ఇతి యోజ్యం' చక్రః। ౨ 'నాణ్వేకం' గ. 'న చానేకం హ్యేకకాలం ప్రవర్తతే' యో.। ౩ 'యేన గుణేన సత్త్వాదినా యుక్తం యద్గుణం, అభీక్ష్ణం పునః పునః సత్త్వం మనః, అనువర్తతే అనుబధ్నాతి, తత్సత్త్వం సాత్త్వికం రాజసం తామసం వా ఉపదిశన్తి, బాహుల్యానుశయాత్ భూరిసంబన్ధాదిత్యర్థః। ఏతదుక్తం భవతి—సత్యపి గుణాన్తరాన్వయే సత్త్వబాహుల్యాత్ సత్త్వకార్యాణి సత్యశౌచాదీని యస్య భవన్తి స సాత్త్విక ఇతి వ్యపదిశ్యతే, ఏవమపరమపి వ్యాఖ్యేయమ్।' చక్రః।

తత్ర చక్షుః శ్రోత్రం ఘ్రాణం రసనం స్పర్శనమితి పఞ్చేన్ద్రియాణి॥౮॥

పఞ్చేన్ద్రియద్రవ్యాణి — ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపో భూరితి॥౯॥

పఞ్చేన్ద్రియాధిష్ఠానాని — అక్షిణీ కర్ణౌ నాసికే జిహ్వా త్వక్ చేతి॥౧౦॥

పఞ్చేన్ద్రియార్థాః — శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాః॥౧౧॥

పఞ్చేన్ద్రియబుద్ధయః— చక్షుర్బుద్ధ్యాదికాః; తాః పునరిన్ద్రియేన్ద్రియార్థసత్త్వాత్మసన్నికర్షజాః, క్షణికా, నిశ్చయాశ్చాత్మికాశ్చ। ఇత్యేతత్ పఞ్చపఞ్చకమ్॥౧౨॥

మనో మనోర్థో బుద్ధిరాత్మా చేత్యధ్యాత్మద్రవ్యగుణసంగ్రహః శుభాశుభప్రవృత్తినివృత్తిహేతుః, ద్రవ్యాశ్రితం చ కర్మ యదుచ్యతే క్రియేతి॥౧౩॥

తత్రానుమానగమ్యానాం పఞ్చమహాభూతవికారసముదాయాత్మకానామపి సతామిన్ద్రియాణాం తేజశ్చక్షుషి, ఖం శ్రోత్రే, ఘ్రాణే క్షితిః, ఆపో రసనే, స్పర్శనేఽనిలో విశేషేణోపపద్యతే ; తత్ర యద్యదాత్మకమిన్ద్రియం విశేషాత్తత్తదాత్మకమేవార్థమనుగృహ్ణాతి, తత్స్వభావాద్విభుత్వాచ్చ॥౧౪॥

తదర్థాతియోగాయోగమిథ్యాయోగాత్ సమనస్కమిన్ద్రియం వికృతిమాపద్యమానం యథాస్వం బుద్ధ్యుపఘాతాయ సంపద్యతే, సమయోగాత్ పునః ప్రకృతిమాపద్యమానం యథాస్వం బుద్ధిమాప్యాయయతి॥౧౫॥

మనసస్తు చిన్త్యమర్థః। తత్ర మనసో మనోబుద్ధేశ్చ త ఏవ సమానాతిహీనమిథ్యాయోగాః ప్రకృతివికృతిహేతవో భవన్తి॥౧౬॥

తత్రేన్ద్రియాణాం సమనస్కానామనుపతప్తానామనుపతాపాయ ప్రకృతిభావే ప్రయతితవ్యమేభిర్హేతుభిః ; తద్యథా—సాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగేన బుద్ధ్యా సమ్యగవేక్ష్యావేక్ష్య కర్మణాం సమ్యక్ ప్రతిపాదనేన దేశకాలాత్మగుణవిపరీతోపాసనేన చేతి॥౧౭॥

తస్మాదాత్మహితం చికీర్షతా సర్వేణ సర్వం సర్వదా స్మృతిమాస్థాయ సద్వృత్తమనుష్ఠేయమ్। తద్ధ్యనుతిష్ఠన్ యుగపత్సంపాదయత్యర్థద్వయమారోగ్యమిన్ద్రియవిజయం చేతి॥౧౮॥
తత్సద్వృత్తమఖిలేనోపదేక్ష్యామః। తద్యథా—
దేవగోబ్రాహ్మణగురువృద్ధసిద్ధాచార్యానర్చయేత్, అగ్నిముపచరేత్ ఓషధీః ప్రశస్తా ధారయేత్, ద్వౌ కాలావుపస్పృశేత్, మలాయనేష్వభీక్ష్ణం పాదయోశ్చ వైమల్యమాదధ్యాత్, త్రిః పక్షస్య కేశశ్మశ్రులోమనఖాన్ సంహారయేత్, నిత్యమనుపహతవాసాః సుమనాః సుగన్ధిః స్యాత్ ; సాధువేశః, ప్రసాధితకేశః, మూర్ధశ్రోత్రఘ్రాణపాదతైలనిత్యః, ధూమపః, పూర్వాభిభాషీ, సుముఖః, దుర్గేష్వభ్యుపపత్తా, హోతా, యష్టా, దాతా, చతుష్పథానాం నమస్కర్తా, బలీనాముపహర్తా, అతిథీనాం పూజకః, పితృభ్యః పిణ్డదః, కాలే హితమితమధురార్థవాదీ, వశ్యాత్మా, ధర్మాత్మా, హేతావీర్ష్యుః, ఫలే నేర్ష్యుః, నిశ్చిన్తః, నిర్భీకః, హ్రీమాన్, ధీమాన్, మహోత్సాహః, దక్షః, క్షమావాన్, ధార్మికః, ఆస్తికః, వినయబుద్ధివిద్యాభిజనవయోవృద్ధసిద్ధాచార్యాణాముపాసితా ; ఛత్రీ దణ్డీ మౌలీ సోపానత్కో యుగమాత్రదృగ్విచరేత్ ; మఙ్గలాచారశీలః,

కుచేలాస్థికణ్టకామేధ్యకేశతుషోత్కరభస్మకపాలస్నాన- బలిభూమీనాం పరిహర్తా, ప్రాక్ శ్రమాద్ వ్యాయామవర్జీ చ స్యాత్ ; సర్వప్రాణిషు బన్ధుభూతః స్యాత్, క్రుద్ధానామనునేతా, భీతానామాశ్వాసయితా, దీనానామభ్యుపపత్తా, సత్యసంధః, సామప్రధానః, పరపరుషవచనసహిష్ణుః, అమర్షఘ్నః, ప్రశమగుణదర్శీ, రాగద్వేషహేతూనాం హన్తా చ ॥౧౯॥

నానృతం బ్రూయాత్, నాన్యస్వమాదదీత, నాన్యస్త్రియమభిలషేన్నాన్యశ్రియం, న వైరం రోచయేత్, న కుర్యాత్ పాపం, న పాపేఽపి పాపీ స్యాత్, నాన్యదోషాన్ బ్రూయాత్, నాన్యరహస్యమాగమయేన్, నాధార్మికైర్న నరేన్ద్రద్విష్టైః సహాసీత, నోన్మత్తైర్న పతితైర్న భ్రూణహన్తృభిర్న క్షుద్రైర్న దుష్టైః, న దుష్టయానాన్యారోహేత్, నాజానుసమం కఠినమాసనమధ్యాసీత, నానాస్తీర్ణమనుపహితమవిశాలమసమం వా శయనం ప్రపద్యేత, న గిరివిషమమస్తకేష్వనుచరేత్, న ద్రుమమారోహేత్, న జలోగ్రవేగమవగాహేత, న కులచ్ఛాయాముపాసీత, నాహ్యుత్పాతమభితశ్చరేత్, నోచ్చైర్హసేత్, న శబ్దవన్తం మారుతం ముఞ్చేత్, నానావృతముఖో జృమ్భాం క్షవథుం హాస్యం వా ప్రవర్తయేత్, న నాసికాం కుష్ణీయాత్, న దన్తాన్ విఘట్టయేత్, న నఖాన్ వాదయేత్, నాస్థీన్యభిహన్యాత్, న భూమిం విలిఖేత్, న ఛిన్ద్యాత్తృణం, న లోష్టం మృద్నీయాత్, న విగుణమఙ్గైశ్చేష్టేత, జ్యోతీంష్యనిష్టమమేధ్యమశస్తం చ నాభివీక్షేత న హుంకుర్యాచ్ఛవం, న చైత్యధ్వజగురుపూజ్యాశస్తచ్ఛాయామాక్రామేత్, న క్షపాస్వమరసదనచైత్యచత్వరచతుష్పథోపవనశ్మశానా-ఘాతనాన్యాసేవేత, నైకః శూన్యగృహం న చాటవీమనుప్రవిశేత్, న పాపవృత్తాన్ స్త్రీమిత్రభృత్యాన్ భజేత, నోత్తమైర్విరుధ్యేత, నావరానుపాసీత, న జిహ్మం రోచయేత్, నానార్యమాశ్రయేత్, న భయముత్పాదయేత్, న సాహసాతిస్వప్నప్రజాగరస్నానపానాశనాన్యాసేవేత, నోర్ధ్వజానుశ్చిరం తిష్ఠేత్, న వ్యాలానుపసర్పేన్న దంష్ట్రిణో న విషాణినః, పురోవాతాతపవశ్యాయాతిప్రవాతాఞ్జహ్యాత్, కలిం నారభేత, నాసునిభృతోఽగ్నిముపాసీత నోచ్ఛిష్టో నాధః కృత్వా ప్రతాపయేత్, నావిగతక్లమో నానాప్లుతవదనో న నగ్న ఉపస్పృశేత్, న స్నానశాట్యా స్పృశేదుత్తమాఙ్గం, న కేశాగ్రాణ్యభిహన్యాత్, నోపస్పృశ్య తే ఏవ వాససీ విభృయాత్, నాస్పృష్ట్వా రత్నాజ్యపూజ్యమఙ్గలసుమనసోఽభినిష్క్రామేత్, న పూజ్యమఙ్గలాన్యపసవ్యం గచ్ఛేన్నేతరాణ్యనుదక్షిణమ్ ॥౨౦॥

నారత్నపాణిర్నాస్నాతో నోపహతవాసా నాజపిత్వా నాహుత్వా దేవతాభ్యో నానిరూప్య పితృభ్యో నాదత్వా గురుభ్యో నాతిథిభ్యో నోపాశ్రితేభ్యో నాపుణ్యగన్ధో నామాలీ నాప్రక్షాలితపాణిపాదవదనో నాశుద్ధముఖో నోదఙ్ముఖో న విమనా నాభక్తాశిష్టాశుచిక్షుధితపరిచరో న పాత్రీష్వమేధ్యాసు నాదేశే నాకాలే నాకీర్ణే నాదత్త్వాఽగ్రమగ్నయే నాప్రోక్షితం ప్రోక్షణోదకైర్న మన్త్రైరనభిమన్త్రితం న కుత్సయన్న కుత్సితం న ప్రతికూలోప-హితమన్నమాదదీత, న పర్యుషితమన్యత్ర

మాంసహరితకశుష్కశాకఫలభక్ష్యేభ్యః, నాశేషభుక్ స్యాదన్యత్ర దధిమధులవణసక్తుసర్పిర్భ్యః, న నక్తం దధి భుఞ్జీత, న సక్తూనేకానశ్నీయాన్న నిశి న భుక్త్వా న బహూన్న ద్విర్నోదకాన్తరితాన్న ఛిత్వా ద్విజైర్భక్షయేత్॥౨౦॥ నానృజుః క్షుయానాద్యాన్న శయీత, న వేగితోఽన్యకార్యః స్యాత్, న వాయ్వగ్నిసలిలసోమార్కద్విజగురుప్రతిముఖం నిష్ఠీవికా (వాత) వర్చోమూత్రాణ్యుత్సృజేత్, న పన్థానమవమూత్రయేన్న జనవతి నాన్నకాలే, న జపహోమాధ్యయనబలిమఙ్గలక్రియాసు శ్లేష్మసిఙ్ఘాణకం ముఞ్చేత్॥౨౨॥

న స్త్రియమవజానీత, నాతివిశ్రమ్భయేత్, న గుహ్యమనుశ్రావయేత్, నాధికుర్యాత్। న రజస్వలాం నాతురాం నామేధ్యాం నాశస్తాం నానిష్టరూపాచారోపచారాం నాదక్షాం నాదక్షిణాం నాకామాం నాన్యకామాం నాన్యస్త్రియం నాన్యయోనిం నాయోనౌ న చైత్యచత్వరచతుష్పథోపవనశ్మశానాఘాతనసలిలౌషధి-ద్విజగురుసురాలయేషు న సన్ధ్యయోర్నాతిథిషు నాశుచిర్నాజగ్ధభేషజో నాప్రణీతసఙ్కల్పో నానుపస్థితప్రహర్షో నాభుక్తవాన్నాత్యశితో న విషమస్థో న మూత్రోచ్చారపీడితో న శ్రమవ్యాయామోపవాసక్లమాభిహతో నారహసి వ్యవాయం గచ్ఛేత్॥౨౩॥

న సతో న గురూన్ పరివదేత్, నాశుచిభిరభిచారకర్మచైత్యపూజ్యపూజాధ్యయనమభినిర్వర్తయేత్॥౨౪॥

న విద్యుత్స్వనార్తవీషు నాభ్యుదితాసు దిక్షు నాగ్నిసంప్లవే న భూమికమ్పే న మహోత్సవే నోల్కాపాతే న మహాగ్రహోపగమనే న నష్టచన్ద్రాయాం తిథౌ న సన్ధ్యయోర్నాముఖాద్గురోర్నావపతితం నాతిమాత్రం న తాన్తం న విస్వరం నానవస్థితపదం నాతిద్రుతం న విలమ్బితం నాతిక్లీబం నాత్యుచ్చైర్నాతినీచైః స్వరైరధ్యయనమభ్యస్యేత్॥౨౫॥

నాతిసమయం జహ్యాత్, న నియమం భిన్ద్యాత్, న నక్తం నాదేశే చరేత్, న సన్ధ్యాస్వభ్యవహారాధ్యయనస్త్రీస్వప్నసేవీ స్యాత్, న బాలవృద్ధలుబ్ధమూర్ఖక్లిష్టక్లీబైః సహ సఖ్యం కుర్యాత్, న మద్యద్యూతవేశ్యాప్రసఙ్గరుచిః స్యాత్, న గుహ్యం వివృణుయాత్, న కఞ్చిదవజానీయాత్, నాహంమానీ స్యాన్నాదక్షో నాదక్షిణో నాసూయకః, న బ్రాహ్మణాన్ పరివదేత్, న గవాం దణ్డముద్యచ్ఛేత్, న వృద్ధాన్న గురూన్న గణాన్న నృపాన్ వాఽధిక్షిపేత్ న చాతిబ్రూయాత్, న బాన్ధవానురక్తకృచ్ఛ్రద్వితీయగుహ్యజ్ఞాన్ బహిష్కుర్యాత్॥౨౬॥

నాధీరో నాత్యుచ్ఛ్రితసత్త్వః స్యాత్, నాభృతభృత్యః, నావిశ్రబ్ధస్వజనః, నైకః సుఖీ, న దుఃఖశీలాచారోపచారః, న సర్వవిశ్రమ్భీ, న సర్వాభిశఙ్కీ, న సర్వకాలవిచారీ॥౨౭॥

న కార్యకాలమతిపాతయేత్, నాపరీక్షితమభినివిశేత్, నేన్ద్రియవశగః స్యాత్, న చఞ్చలం మనోఽనుభ్రామయేత్, న బుద్ధీన్ద్రియాణామతిభారమాదధ్యాత్, న చాతిదీర్ఘసూత్రీ స్యాత్, న క్రోధహర్షావనువిదధ్యాత్, న శోకమనువసేత్ న సిద్ధావుత్సేకం యచ్ఛేన్నాసిద్ధౌ దైన్యం,

ప్రకృతిమభీక్ష్ణం స్మరేత్ హేతుప్రభావవినిశ్చితః స్యాద్ధేత్వారమ్భనిత్యశ్చ, న కృతమిత్యాశ్వసేత్, న వీర్యం జహ్యాత్, నాపవాదమనుస్మరేత్॥౨౮॥

నాశుచిరుత్తమాజ్యాక్షతతిలకుశసర్షపైరగ్నిం జుహుయాదాత్మానమాశీర్భిరాశాసానః, అగ్నిర్మే నాపగచ్ఛేచ్ఛరీరాద్వాయుర్మే ప్రాణానాదధాతు విష్ణుర్మే బలమాదధాతు ఇన్ద్రో మే వీర్యం శివా మాం ప్రవిశన్త్వాప ఆపోహిష్ఠేత్యపః స్పృశేత్, ద్విః పరిమృజ్యోష్ఠౌ పాదౌ చాభ్యుక్ష్య మూర్ధని ఖాని చోపస్పృశేదద్భిరాత్మానం హృదయం శిరశ్చ॥౨౯॥

బ్రహ్మచర్యజ్ఞానదానమైత్రీకారుణ్యహర్షోపేక్షాప్రశమపరశ్చ స్యాదితి॥౩౦॥

తత్ర శ్లోకాః।

పఞ్చపఞ్చకముద్దిష్టం మనో హేతుచతుష్టయమ్।
ఇన్ద్రియోపక్రమేఽధ్యాయే సద్వృత్తమఖిలేన చ॥౩౧॥

స్వస్థవృత్తం యథోద్దిష్టం యః సమ్యగనుతిష్ఠతి।
స సమాః శతమవ్యాధిరాయుషా న వియుజ్యతే॥౩౨॥

నృలోకమాపూరయతే యశసా సాధుసంమతః।
ధర్మార్థావేతి భూతానాం బన్ధుతాముపగచ్ఛతి॥౩౩॥

పరాన్ సుకృతినో లోకాన్ పుణ్యకర్మా ప్రపద్యతే।
తస్మాద్వృత్తమనుష్ఠేయమిదం సర్వేణ సర్వదా॥౩౪॥

యచ్చాన్యదపి కించిత్స్యాదనుక్తమిహ పూజితమ్।
వృత్తం తదపి చాత్రేయః సదైవాభ్యనుమన్యతే॥౩౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే స్వస్థవృత్తచతుష్కే

ఇన్ద్రియోపక్రమణీయో నామాఽష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥
ఇతి స్వస్థవృత్తచతుష్కః॥౨॥

నవమోఽధ్యాయః।

అథాతః ఖుడ్డాకచతుష్పాదమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

భిషగ్ద్రవ్యాణ్యుపస్థాతా రోగీ పాదచతుష్టయమ్।
గుణవత్ కారణం జ్ఞేయం వికారవ్యుపశాన్తయే॥౩॥

వికారో ధాతువైషమ్యం సామ్యం ప్రకృతిరుచ్యతే।
సుఖసంజ్ఞకమారోగ్యం వికారో దుఃఖమేవ చ॥౪॥

చతుర్ణాం భిషగాదీనాం శస్తానాం ధాతువైకృతే।
ప్రవృత్తిర్ధాతుసామ్యార్థా చికిత్సేత్యభిధీయతే॥౫॥

శ్రుతే పర్యవదాతత్వం బహుశో దృష్టకర్మతా।
దాక్ష్యం శౌచమితి జ్ఞేయం వైద్యే గుణచతుష్టయమ్॥౬॥

బహుతా తత్రయోగ్యత్వమనేకవిధకల్పనా।
సంపచ్చేతి చతుష్కోఽయం ద్రవ్యాణాం గుణ ఉచ్యతే॥౭॥

ఉపచారజ్ఞతా దాక్ష్యమనురాగశ్చ భర్తరి।

శౌచం చేతి చతుష్కోఽయం గుణః పరిచరే జనే ॥౮॥

స్మృతిర్నిర్దేశకారిత్వమభీరుత్వమథాపి చ।
జ్ఞాపకత్వం చ రోగాణామాతురస్య గుణాః స్మృతాః॥౯॥

కారణం షోడశగుణం సిద్ధౌ పాదచతుష్టయమ్।
విజ్ఞాతా శాసితా యోక్తా ప్రధానం భిషగత్ర తు॥౧౦॥

పక్తౌ హి కారణం పక్తుర్యథా పాత్రేన్ధనానలాః।
విజేతుర్విజయే భూమిశ్చమూః ప్రహరణాని చ॥౧౧॥

ఆతురాద్యాస్తథా సిద్ధౌ పాదాః కారణసంజ్ఞితాః।
వైద్యయాతశ్చికిత్సాయాం ప్రధానం కారణం భిషక్॥౧౨॥

మృద్దణ్డచక్రసూత్రాద్యాః కుమ్భకారాదృతే యథా।
నావహన్తి గుణం వైద్యాహతే పాదత్రయం తథా॥౧౩॥

గన్ధర్వపురవన్నాశం యద్వికారాః సుదారుణాః।
యాన్తి యచ్చేతరే వృద్ధిమాశూపాయప్రతీక్షిణః॥౧౪॥

సతి పాదత్రయే జ్ఞాజ్ఞౌ భిషజావత్ర కారణమ్।
వరమాత్మా హుతోఽజ్ఞేన న చికిత్సా ప్రవర్తితా॥౧౫॥

పాణిచారాద్యథాఽచక్షురజ్ఞానాద్భీతభీతవత్।
నౌర్మారుతవశేవాజ్ఞో భిషక్ చరతి కర్మసు॥౧౬॥

యదృచ్ఛయా సమాపన్నముత్తార్య నియతాయుషమ్।
భిషఙ్మానీ నిహన్త్యాశు శతాన్యనియతాయుషామ్॥౧౭॥

తస్మాచ్ఛాస్త్రేఽర్థవిజ్ఞానే ప్రవృత్తౌ కర్మదర్శనే।
భిషక్ చతుష్టయే యుక్తః ప్రాణాభిసర ఉచ్యతే॥౧౮॥

హేతౌ లిఙ్గే ప్రశమనే రోగాణామపునర్భవే।
జ్ఞానం చతుర్విధం యస్య స రాజార్హో భిషక్తమః॥౧౯॥

శస్త్రం శాస్త్రాణి సలిలం గుణదోషప్రవృత్తయే।
పాత్రాపేక్షీణ్యతః ప్రజ్ఞాం చికిత్సార్థం విశోధయేత్॥౨౦॥

విద్యా వితర్కో విజ్ఞానం స్మృతిస్తత్పరతా క్రియా।
యస్యైతే షడ్గుణాస్తస్య న సాధ్యమతివర్తతే॥౨౧॥

విద్యా మతిః కర్మదృష్టిరభ్యాసః సిద్ధిరాశ్రయః।
వైద్యశబ్దాభినిష్పత్తావలమేకైకమప్యతః॥౨౨॥

యస్య త్వేతే గుణాః సర్వే సన్తి విద్యాదయః శుభాః।
స వైద్యశబ్దం సద్భూతమర్హన్ ప్రాణిసుఖప్రదః॥౨౩॥

శాస్త్రం జ్యోతిః ప్రకాశార్థం దర్శనం బుద్ధిరాత్మనః।
తాభ్యాం భిషక్ సుయుక్తాభ్యాం చికిత్సన్నాపరాధ్యతి॥౨౪॥

చికిత్సితే త్రయః పాదా యస్మాద్వైద్యవ్యపాశ్రయాః।
తస్మాత్ ప్రయత్నమాతిష్ఠేద్భిషక్ స్వగుణసంపది॥౨౫॥

మైత్రీ కారుణ్యమార్తేషు శక్యే ప్రీతిరుపేక్షణమ్।
ప్రకృతిస్థేషు భూతేషు వైద్యవృత్తిశ్చతుర్విధా॥౨౬॥

తత్ర శ్లోకౌ।

భిషగ్జితం చతుష్పాదం పాదః పాదశ్చతుర్గుణః।
భిషక్ ప్రధానం పాదేభ్యో యస్మాద్వైద్యస్తు యద్గుణః॥౨౭॥

జ్ఞానాని బుద్ధిర్బ్రాహ్మీ చ భిషజాం యా చతుర్విధా।
సర్వమేతచ్చతుష్పాదే ఖుడ్డాకే సంప్రకాశితమ్॥౨౮॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే నిర్దేశచతుష్కే
ఖుడ్డాకచతుష్పాదో నామ నవమోఽధ్యాయః॥౯॥

దశమోఽధ్యాయః।

అథాతో మహాచతుష్పాదమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

చతుష్పాదం షోడశకలం భేషజమితి భిషజో భాషన్తే, యదుక్తం పూర్వాధ్యాయే షోడశగుణమితి, తద్భేషజం యుక్తియుక్తమలమారోగ్యాయేతి భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయః॥౩॥

నేతి మైత్రేయః, కిం కారణం ? దృశ్యన్తే హ్యాతురాః కేచిదుపకరణవన్తశ్చ పరిచారకసంపన్నాశ్చాత్మవన్తశ్చ కుశలైశ్చ భిషగ్భిరుపక్రాన్తాః సముత్తిష్ఠమానాః, తథాయుక్తాశ్చాపరే మ్రియమాణాః, తస్మాద్భేషజమకించిత్కరం భవతి ; తద్యథా—శ్వభ్రే సరసి వా ప్రసిక్తమల్పముదకం, నద్యాం వా స్యన్దమానాయాం పాంసుధానే వా పాంసుముష్టిః ప్రకీర్ణ ఇతి। తథాఽపరే దృశ్యన్తేఽనుపకరణాశ్చాపరిచారకాశ్చానాత్మవన్తశ్చాకుశలైశ్చ భిషగ్భిరుపక్రాన్తాః సముత్తిష్ఠమానాః, తథాయుక్తా మ్రియమాణాశ్చాపరే। యతశ్చ ప్రతికుర్వన్ సిధ్యతి, ప్రతికుర్వన్ మ్రియతే; అప్రతికుర్వన్ సిధ్యతి, అప్రతికుర్వన్ మ్రియతే; తతశ్చిన్త్యతే భేషజమభేషజేనావిశిష్టమితి॥౪॥

మైత్రేయ ! మిథ్యా చిన్త్యత ఇత్యాత్రేయః; కిం కారణం, యే హ్యాతురాః షోడశగుణసముదితేనానేన భేషజేనోపపద్యమానా మ్రియన్త ఇత్యుక్తం తదనుపపన్నం, న హి భేషజసాధ్యానాం వ్యాధీనాం భేషజమకారణం భవతి ; యే పునరాతురాః కేవలాద్భేషజ్జాదృతే సముత్తిష్ఠన్తే, న తేషాం సంపూర్ణమేషజోపపాదనాయ సముత్థానవిశేషో నాస్తి ; యథా హి పతితం పురుషం సమర్థముత్థానాయోత్థాపయన్ పురుషో బలమస్యోపాదధ్యాత్, స క్షిప్రతరమపరిక్లిష్ట ఏవోత్తిష్ఠేత్, తద్వత్ సంపూర్ణభేషజోపలమ్భాదాతురాః ; యే చాతురాః కేవలాద్భేషజాదపి మ్రియన్తే, న చ సర్వ ఏవ తే భేషజోపపన్నాః సముత్తిష్ఠేరన్, నహి సర్వే వ్యాధయో భవన్త్యుపాయసాధ్యాః, న చోపాయసాధ్యానాం వ్యాధీనామనుపాయేన సిద్ధిరస్తి, న చాసాధ్యానాం వ్యాధీనాం భేషజసముదాయోఽయమస్తి న హ్యలం జ్ఞానవాన్ భిషఙ్ముమూర్షుమాతురముత్థాపయితుం, పరీక్ష్యకారిణో హి కుశలా భవన్తి, యథా హి యోగజ్ఞోఽభ్యాసనిత్య ఇష్వాసో ధనురాదాయేషుమస్యన్నాతివిప్రకృష్టే మహతి కాయే నాపరాధవాన్ భవతి, సంపాదయతి చేష్టకార్యం, తథా భిషక్ స్వగుణసంపన్న ఉపకరణవాన్ వీక్ష్య కర్మారభమాణః సాధ్యరోగమనపరాధః సంపాదయత్యేవాతురమారోగ్యేణ ; తస్మాన్న భేషజమభేషజేనావిశిష్టం భవతి॥౫॥

ఇదం చేదం చ నః ప్రత్యక్షం యత్ — అనాతురేణ భేషజేనాతురముపచరామః, క్షామమక్షామేణ, కృశం చ దుర్బలమాధ్యాయయామః, స్థూలం మేదస్వినమపతర్పయామః, శీతేనోష్ణాభిభూతముపచరామః, శీతాభిభూతముష్ణేన, న్యూనాన్ ధాతూన్ పూరయామః, వ్యతిరిక్తాన్ హ్రాసయామః, వ్యాధీన్ మూలవిపర్యయేణోపచరన్తః సమ్యక్ ప్రకృతౌ స్థాపయామః ; తేషాం నస్తథా కుర్వతామయం భేషజసముదాయః కాన్తతమో భవతి॥౬॥

భవన్తి చాత్ర।

సాధ్యాసాధ్యవిభాగజ్ఞో జ్ఞానపూర్వం చికిత్సకః।

కాలే చారభతే కర్మ యత్తత్ సాధయతి ధ్రువమ్॥౭॥

అర్థవిద్యాయశోహానిముపక్రోశమసంగ్రహమ్।
ప్రాప్నుయాన్నియతం వైద్యో యోఽసాధ్యం సముపాచరేత్॥౮॥

సుఖసాధ్యం మతం సాధ్యం కృచ్ఛ్రసాధ్యమథాపి చ।
ద్వివిధం చాప్యసాధ్యం స్యాద్యాప్యం యచ్చానుపక్రమమ్॥౯॥

సాధ్యానాం త్రివిధశ్చాల్పమధ్యమోత్కృష్టతాం ప్రతి।
వికల్పో, న త్వసాధ్యానాం నియతానాం వికల్పనా॥౧౦॥

హేతవః పూర్వరూపాణి రూపాణ్యల్పాని యస్య చ।
న చ తుల్యగుణో దూష్యో న దోషః ప్రకృతిర్భవేత్॥౧౧॥

న చ కాలగుణస్తుల్యో న దేశో దురుపక్రమః।
గతిరేకా నవత్వం చ రోగస్యోపద్రవో న చ॥౧౨॥

దోషశ్చైకః సముత్పత్తౌ దేహః సర్వౌషధక్షమః।
చతుష్పాదోపపత్తిశ్చ సుఖసాధ్యస్య లక్షణమ్॥౧౩॥

నిమిత్తపూర్వరూపాణాం రూపాణాం మధ్యమే బలే।
కాలప్రకృతిదూష్యాణాం సామాన్యేఽన్యతమస్య చ॥౧౪॥

గర్భిణీవృద్ధబాలానాం నాత్యుపద్రవపీడితమ్।
శస్త్రక్షారాగ్నికృత్యానామనవం కృచ్ఛ్రదేశజమ్॥౧౫॥

విద్యాదేకపథం రోగం నాతిపూర్ణచతుష్పదమ్।
ద్విపథం నాతికాలం వా కృచ్ఛ్రసాధ్యం ద్విదోషజమ్॥౧౬॥

శేషత్వాదాయుషో యాప్యమసాధ్యం పథ్యసేవయా।
లబ్ధాల్పసుఖమల్పేన హేతునాఽఽశుప్రవర్తకమ్॥౧౭॥

గమ్భీరం బహుధాతుస్థం మర్మసన్ధిసమాశ్రితమ్।
నిత్యానుశాయినం రోగం దీర్ఘకాలమవస్థితమ్॥౧౮॥

విద్యాద్ద్విదోషజం తద్వత్ ప్రత్యాఖ్యేయం త్రిదోషజమ్।
క్రియాపథమతిక్రాన్తం సర్వమార్గానుసారిణమ్॥౧౯॥

ఔత్సుక్యారతిసంమోహకరమిన్ద్రియనాశనమ్।
దుర్బలస్య సుసంవృద్ధం వ్యాధిం సారిష్టమేవ చ॥౨౦॥

భిషజా ప్రాక్ పరీక్ష్యైవం వికారాణాం స్వలక్షణమ్।
పశ్చాత్ కర్మసమారమ్భః కార్యః సాధ్యేషు ధీమతా॥౨౧॥

సాధ్యాసాధ్యవిభాగజ్ఞో యః సమ్యక్ప్రతిపత్తిమాన్।
న స మైత్రేయతుల్యానాం మిథ్యాబుద్ధిం ప్రకల్పయేత్॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకౌ।

ఇహౌషధం పాదగుణాః ప్రభావో భేషజాశ్రయః।
ఆత్రేయమైత్రేయమతీ మతిద్వైవిధ్యనిశ్చయః॥౨౩॥

చతుర్విధవికల్పాశ్చ వ్యాధయః స్వస్వలక్షణాః।
ఉక్తా మహాచతుష్పాదే యేష్వాయత్తం భిషగ్జితమ్ ॥౨౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే నిర్దేశచతుష్కే
మహాచతుష్పాదో నామ దశమోఽధ్యాయః ॥౧౦॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః।

అథాతస్తిస్రైషణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥౨॥

ఇహ ఖలు పురుషేణానుపహతసత్త్వబుద్ధిపౌరుషపరాక్రమేణ హితమిహ చాముష్మింశ్చ లోకే సమనుపశ్యతా తిస్ర ఏషణాః పర్యేష్టవ్యా భవన్తి। తద్యథా—ప్రాణైషణా, ధనైషణా, పరలోకైషణేతి ॥3॥

ఆసాం తు ఖల్వేషణానాం ప్రాణైషణాం తావత్పూర్వతరమాపద్యేత। కస్మాత్ ? ప్రాణపరిత్యాగే హి సర్వత్యాగః। తస్యానుపాలనం—స్వస్థస్య స్వస్థవృత్తానువృత్తిః, ఆతురస్య వికారప్రశమనేఽప్రమాదః, తదుభయమేతదుక్తం వక్ష్యతే చ ; తద్యథోక్తమనువర్తమానః ప్రాణానుపాలనాద్దీర్ఘమాయురవాప్నోతీతి ప్రథమైషణా వ్యాఖ్యాతా భవతి ॥౪॥

అథ ద్వితీయాం ధనైషణామాపద్యేత ; ప్రాణేభ్యో హ్యనన్తరం ధనమేవ పర్యేష్టవ్యం భవతి, న హ్యతః పాపాత్ పాపీయోఽస్తి యదనుపకరణస్య దీర్ఘమాయుః, తస్మాదుపకరణాని పర్యేష్టుం యతేత। తత్రోపకరణోపాయాననువ్యాఖ్యాస్యామః ; తద్యథా—కృషిపాశుపాల్యవాణిజ్యరాజోపసేవాదీని, యాని చాన్యాన్యపి సతామవిగర్హితాని కర్మాణి వృత్తిపుష్టికరాణి విద్యాత్తాన్యారభేత కర్తుః తథా కుర్వన్ దీర్ఘజీవితం జీవత్యనవమతః పురుషో భవతి; ఇతి ద్వితీయా ధనైషణా వ్యాఖ్యాతా భవతి ॥౫॥

అథ తృతీయాం పరలోకైషణామాపద్యేత। సంశయశ్చాత్ర—కథం ? భవిష్యామ ఇతశ్చ్యుతా నవేతి ; కుతః పునః సంశయ ఇతి, ఉచ్యతే—సన్తి హ్యేకే ప్రత్యక్షపరాః పరోక్షత్వాత్ పునర్భవస్య నాస్తిక్యమాశ్రితాః, సన్తి చాగమప్రత్యయాదేవ పునర్భవమిచ్ఛన్తి; శ్రుతిభేదాచ్చ—

'మాతరం పితరం చైకే మన్యన్తే జన్మకారణమ్।
స్వభావం పరనిర్మాణం యదృచ్ఛాం చాపరే జనాః॥' ఇతి।

అతః సంశయః—కిం ను ఖల్వస్తి పునర్భవో న వేతి॥౬॥

తత్ర బుద్ధిమావాస్తిక్యవృద్ధిం జహ్యాద్విచికిత్సాం చ। కస్మాత్ ? ప్రత్యక్షం హ్యల్పమ్ ; అనల్పమప్రత్యక్షమస్తి, యదాగమానుమానయుక్తిభిరుపలభ్యతే ; యైరేవ తావదిన్ద్రియైః ప్రత్యక్షముపలభ్యతే, తాన్యేవ సన్తి చాప్రత్యక్షాణి॥౭॥

సతాం చ రూపాణామతిసన్నికర్షాదతివిప్రకర్షాదావరణాత్ కరణదౌర్బల్యాన్మనోనవస్థానాత్ సమానాభిహారాదభిభవాదతిసౌక్ష్మ్యాచ్చ ప్రత్యక్షానుపలబ్ధిః ; తస్మాదపరీక్షితమేతదుచ్యతే—ప్రత్యక్షమేవాస్తి నాన్యదస్తీతి॥౮॥

శ్రుతయశ్చైతా న కారణం, యుక్తివిరోధాత్ ; —
ఆత్మా మాతుః పితుర్వా యః సోఽపత్యం యది సంచరేత్।
ద్వివిధం సంచరేదాత్మా సర్వోఽవావయవేన వా॥౯॥

సర్వశ్చేత్ సంచరేన్మాతుః పితుర్వా మరణం భవేత్।
నిరన్తరం, నావయవః కశ్చిత్ సూక్ష్మస్య చాత్మనః॥౧౦॥

బుద్ధిర్మనశ్చ నిర్ణీతే యథైవాత్మా తథైవ తే।
౨ యేషాం చైషా మతి స్తేషాం యోనిర్నాస్తి చతుర్విధా॥౧౧॥

విద్యాత్ స్వాభావికం షణ్ణాం ధాతూనాం యత్ స్వలక్షణమ్।
సంయోగే చ వియోగే చ తేషాం కర్మైవ కారణమ్॥౧౨॥

౨.'యేషామేషా-మాతా-పితరౌ జన్మకారణమిత్యేవంరూపా మతి స్తేషాం ప్రాణిజన్మని చతుర్విధా యోనిర్నాస్తి।జరాయ్వణ్డస్వేదోద్భిద్భేదాచ్చతుర్విధా యోనిరుక్తా ప్రాణినాముత్పత్తౌ। జరాయుజానాం దేవనరాదీనామణ్డజానాం పక్ష్యాదీనాం చ స్తో మాతాపితరౌ న తు స్వేదజోద్భిజ్జానామిత్యేవం యుక్తివిరోధాత్' గఙ్గాధరః।

అనాదేశ్చేతనాధాతోర్నేష్యతే పరనిర్మితిః।
పర ఆత్మా స చేద్ధేతురింష్టోఽస్తు పరనిర్మితిః॥౧౩॥

న పరీక్షా న పరీక్ష్యం న కర్తా కారణం న చ।
న దేవా నర్షయః సిద్ధాః కర్మ కర్మఫలం న చ॥౧౪॥

నాస్తికస్యాస్తి నైవాత్మా యదృచ్ఛోపహతాత్మనః।
పాతకేభ్యః పరం చైతత్ పాతకం నాస్తికగ్రహః॥౧౫॥

తస్మాన్మతిం విముచ్యైతామమార్గప్రసృతాం బుధః।
సతాం బుద్ధిప్రదీపేన పశ్యేత్ సర్వం యథాతథమ్॥౧౬॥

ద్వివిధమేవ ఖలు సర్వం సఞ్చాసచ్చ ; తస్య చతుర్విధా పరీక్షా—ఆప్తోపదేశః, ప్రత్యక్షమ్, అనుమానం, యుక్తిశ్చేతి॥౧౭॥

ఆప్తాస్తావత్ —
రజస్తమోభ్యాం నిర్ముక్తాస్తపోజ్ఞానబలేన యే।
యేషాం త్రికాలమమలం జ్ఞానమవ్యాహతం సదా॥౧౮॥

ఆప్తాః శిష్టా విబుద్ధాస్తే తేషాం వాక్యమసంశయమ్।
సత్యం, వక్ష్యన్తి తే కస్మాదసత్యం నీరజస్తమాః॥౧౯॥

ఆత్మేన్ద్రియమనోర్థానాం సన్నికర్షాత్ ప్రవర్తతే।
వ్యక్తా తదాత్వే యా బుద్ధిః ప్రత్యక్షం సా నిరుచ్యతే॥౨౦॥

ప్రత్యక్షపూర్వం త్రివిధం త్రికాలం చానుమీయతే।
వహ్నిర్నిగూఢో ధూమేన మైథునం గర్భదర్శనాత్॥౨౧॥

ఏవం వ్యవస్యన్త్యతీతం బీజాత్ ఫలమనాగతమ్।
దృష్ట్వా బీజాత్ ఫలం జాతమిహైవ సదృశం బుధాః॥౨౨॥

జలకర్షణబీజర్తుసంయోగాత్ సస్యసంభవః।
యుక్తిః షడ్ధాతుసంయోగాద్గర్భాణాం సంభవస్తథా॥౨౩॥

మధ్యమన్థన(క)మన్థానసంయోగాదగ్నిసంభవః।
యుక్తియుక్తా చతుష్పాదసంపద్వ్యాధినిబర్హణీ॥౨౪॥

బుద్ధిః పశ్యతి యా భావాన్ బహుకారణయోగజాన్।
యుక్తిస్త్రికాలా సా జ్ఞేయా త్రివర్గః సాధ్యతే యయా॥౨౫॥

ఏషా పరీక్షా నాస్త్యన్యా యయా సర్వం పరీక్ష్యతే।
పరీక్ష్యం సదసచ్చైవం(వ)తథా చాస్తి పునర్భవః॥౨౬॥

తత్రాప్తాగమస్తావద్వేదః, యశ్చాన్యోఽపి కశ్చిద్వేదార్థాదవిపరీతః పరీక్షకైః ప్రణీతః శిష్టానుమతో లోకానుగ్రహప్రవృత్తః శాస్త్రవాదః స చాప్తాగమః ; ఆప్తాగమాదుపలభ్యతే— దానతపోయజ్ఞసత్యాహింసా-బ్రహ్మచర్యాణ్యభ్యుదయనిఃశ్రేయసకరాణీతి ॥౨౭॥

న చానతివృత్తసత్త్వదోషాణామదోషైరపునర్భవో ధర్మద్వారేషూపదిశ్యతే ॥౨౮॥

ధర్మద్వారావహితైశ్చ వ్యపగతభయరాగద్వేషలోభమోహమానైర్బ్రహ్మపరైరాప్తైః కర్మవిద్భిరనుపహతసత్త్వబుద్ధి-ప్రచారైః పూర్వైః పూర్వతరైర్మహర్షిభిర్దివ్యచక్షుర్భిర్దృష్ట్వోపదిష్టః పునర్భవ ఇతి వ్యవస్యేదేవమ్ ॥౨౯॥ ప్రత్యక్షమపి చోపలభ్యతే—మాతాపిత్రోర్విసదృశాన్యపత్యాని, తుల్యసంభవానాం వర్ణస్వరాకృతిసత్త్వబుద్ధిభాగ్యవిశేషాః, ప్రవరావరకులజన్మ, దాస్యైశ్వర్యం, సుఖాసుఖమాయుః, ఆయుషో వైషమ్యమ్ ఇహాకృతస్యావాప్తిః, అశిక్షితానాం చ రుదితస్తనపానహాసత్రాసాదీనాం ప్రవృత్తిః, లక్షణోత్పత్తిః, కర్మసాదృశ్యే ఫలవిశేషః, మేధా క్వచిత్ క్వచిత్ కర్మణ్యమేధా, జాతిస్మరణమ్, ఇహాగమనమితశ్చ్యుతానాం చ భూతానాం, సమదర్శనే ప్రియాప్రియత్వమ్ ॥౩౦॥

అత ఏవానుమీయతే—యత్—స్వకృతమపరిహార్యమవినాశి పౌర్వదేహికం దైవసంజ్ఞకమానుబన్ధికం కర్మ, తస్యైతత్ ఫలమ్, ఇతశ్చాన్యద్భవిష్యతీతి, ఫలాద్బీజమనుమీయతే ఫలం చ బీజాత్ ॥౩౧॥ యుక్తిశ్చైషా— షడ్ధాతుసముదయాద్గర్భజన్మ, కర్తృకరణసంయోగాత్ క్రియా ; కృతస్య కర్మణః ఫలం నాకృతస్య, నాఙ్కురోత్పత్తిరబీజాత్ ; కర్మసదృశం ఫలం, నాన్యస్మాద్బీజాదన్యస్యోత్పత్తిః ; ఇతి యుక్తిః ॥౩౨॥

ఏవం ప్రమాణైశ్చతుర్భిరుపదిష్టే పునర్భవే ధర్మద్వారేష్వవధీయేత ; తద్యథా— గురుశుశ్రూషాయామధ్యయనే వ్రతచర్యాయాం దారక్రియాయామపత్యోత్పాదనే భృత్యభరణేఽతిథిపూజాయాం దానేఽనభిధ్యాయాం తపస్యనసూయాయాం దేహవాఙ్మానసే కర్మణ్యక్లిష్టే దేహేన్ద్రియమనోర్థబుద్ధ్యాత్మపరీక్షాయాం మనఃసమాధావితి ; యాని చాన్యాన్యప్యేవంవిధాని కర్మాణి సతామవిగర్హితాని స్వర్గ్యాణి వృత్తిపుష్టికరాణి విద్యాత్తాన్యారభేత కర్తుం ; తథా కుర్వన్నిహ చైవ యశో లభతే ప్రేత్య చ స్వర్గమ్ ; ఇతి తృతీయా పరలోకైషణా వ్యాఖ్యాతా భవతి ॥౩౩॥

అథ ఖలు త్రయ ఉపస్తమ్భాః, త్రివిధం బలం, త్రీణ్యాయతనాని, త్రయో రోగాః, త్రయో రోగమార్గాః, త్రివిధా భిషజః, త్రివిధమౌషధమితి ॥౩౪॥

త్రయ ఉపస్తమ్భా ఇత్యాహారః స్వప్నో బ్రహ్మచర్యమితి, ఏభిస్త్రిభిర్యుక్తియుక్తైరుపస్తబ్ధముపస్తమ్భైః శరీరం బలవర్ణోపచయోపచితమనువర్తతే యావదాయుఃసంస్కారాత్ సంస్కారమహితమనుపసేవమానస్య, య ఇహైవోపదేక్ష్యతే॥౩౫॥

త్రివిధం బలమితి—సహజం, కాలజం, యుక్తికృతం చ ; సహజం యచ్ఛరీరసత్త్వయోః ప్రాకృతం, కాలకృతమృతువిభాగజం వయఃకృతం చ యుక్తికృతం పునస్తద్యదాహారచేష్టాయోగజమ్॥౩౬॥

త్రీణ్యాయతనానీతి—అర్థానాం కర్మణః కాలస్య చాతియోగాయోగమిథ్యాయోగాః। తత్రాతిప్రభావతాం దృశ్యానామతిమాత్రం దర్శనమతియోగః, సర్వశోఽదర్శనమయోగః, అతిశ్లిష్టాతివిప్రకృష్టరౌద్రభైరవాద్భుతద్విష్టబీభత్సవికృతచిత్రాసనాదిరూపదర్శనం మిథ్యాయోగః ; తథాఽతిమాత్రస్తనితపటహోత్క్రుష్టాదీనాం శబ్దానామతిమాత్రం శ్రవణమతియోగః, సర్వశోఽశ్రవణమయోగః, పరుషేష్టవినాశోపఘాతప్రధర్షణభీషణాదిశబ్దశ్రవణం మిథ్యాయోగః ; తథాఽతితీక్ష్ణోగ్రామిష్యన్దినాం గన్ధానామతిమాత్రం ఘ్రాణమతియోగః, సర్వశోఽఘ్రాణమయోగః, ప్రతిద్విష్టామేధ్యక్లిన్నవిషపవనకుణపగన్ధాదిఘ్రాణం మిథ్యాయోగః ; తథా రసానామత్యాదానమతియోగః, సర్వశోఽనాదానమయోగః, మిథ్యాయోగో రాశివర్జ్యేష్వాహార-విధివిశేషాయతనేషూపదేక్ష్యతే ; తథాఽతిశీతోష్ణానాం స్పృశ్యానాం స్నానాభ్యఙ్గోత్సాదనాదీనాం చాత్యుపసేవన-మతియోగః, సర్వశోఽనుపసేవనమయోగః, స్నానాదీనాం శీతోష్ణాదీనాం చ స్పృశ్యానామనానుపూర్వ్యోపసేవనం విషమస్థానాభిఘాతాశుచిభూతసంస్పర్శాదయశ్చేతి మిథ్యాయోగః॥౩౭॥

తత్రైకం స్పర్శనేన్ద్రియమిన్ద్రియాణామిన్ద్రియవ్యాపకం, చేతఃసమవాయి, స్పర్శనవ్యాప్తేర్వ్యాపకమపి చ చేతః ; తస్మాత్ సర్వేన్ద్రియాణాం వ్యాపకస్పర్శకృతో యో భావవిశేషః సోఽయమనుపశయాత్ పఞ్చవిధస్త్రివిధవికల్పో భవత్యసాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగః ; సాత్మ్యార్థో హ్యుపశయార్థః॥౩౮॥

కర్మ వాఙ్మనఃశరీరప్రవృత్తిః। తత్ర వాఙ్మనఃశరీరాతిప్రవృత్తిరతియోగః; సర్వశోఽప్రవృత్తిరయోగః ; వేగధారణోదీరణవిషమస్ఖలనగమనపతనాఙ్గప్రణిధానాఙ్గప్రదూషణప్రహారావమర్దనప్రాణోపరోధ-సంక్లేశనాదిః శారీరో మిథ్యాయోగః, సూచకానృతాకాలకలహాప్రియాబద్ధానుపచారపరుషవచనాది-ర్వాఙ్మిథ్యాయోగః ; భయశోకక్రోధలోభమోహమానేర్ష్యామిథ్యాదర్శనాదిర్మానసో మిథ్యాయోగః; సంగ్రహేణ చాతియోగాయోగవర్జం కర్మ వాఙ్మనఃశరీరజమహితమనుపదిష్టం యత్తఞ్చ మిథ్యాయోగం విద్యాత్ ; ఇతి త్రివిధవికల్పం త్రివిధమేవ కర్మ ప్రజ్ఞాపరాధ ఇతి వ్యవస్యేత్॥౩౯॥

శీతోష్ణవర్షలక్షణాః పునర్హేమన్తగ్రీష్మవర్షాః సంవత్సరః, స కాలః ; తత్రాతిమాత్రస్వలక్షణః కాలః కాలాతియోగః, హీనస్వలక్షణః (కాలః) కాలాయోగః, యథాస్వలక్షణవిపరీతలక్షణస్తు (కాలః) కాలమిథ్యాయోగః। కాలః పునః పరిణామ ఉచ్యతే॥౪౦॥
ఇత్యసాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగః ప్రజ్ఞాపరాధః పరిణామశ్చేతి త్రయస్త్రివిధవికల్పా హేతవో వికారాణాం ; సమయోగయుక్తాస్తు ప్రకృతి హేతవో భవన్తి॥౪౧॥

సర్వేషామేవ భావానాం భావాభావౌ నాన్తరేణ యోగాయోగాతియోగమిథ్యాయోగాన్ సముపలభ్యేతే ; యథాస్వ-యుక్త్యపేక్షిణౌ హి భావాభావౌ॥౪౨॥

త్రయో రోగా ఇతి—నిజాగన్తుమానసాః ; తత్ర నిజః శారీరదోషసముత్థః, ఆగన్తుర్భూతవిషవాయ్వగ్ని- సంప్రహారాదిసముత్థః, మానసః పునరిష్టస్యాలాభాల్లాభాచ్చానిష్టస్యోపజాయతే॥౪౩॥

తత్ర బుద్ధిమతా మానసవ్యాధిపరీతేనాపి సతా బుద్ధ్యా హితాహితమవేక్ష్యావేక్ష్య ధర్మార్థకామానామహితానామనుపసేవనే హితానాం చోపసేవనే ప్రయతితవ్యం, న హ్యన్తరేణ లోకే త్రయమేతన్మానసం కించిన్నిష్పద్యతే సుఖం వా దుఃఖం వా ; తస్మాదేతచ్చానుష్ఠేయం—తద్విద్యావృద్ధానాం చోపసేవనే ప్రయతితవ్యమ్, ఆత్మదేశకాలబలశక్తిజ్ఞానే యథావచ్చేతి॥౪౪॥

భవతి చాత్ర।

మానసం ప్రతి భైషజ్యం త్రివర్గస్యాన్వవేక్షణమ్।

తద్విద్యసేవా విజ్ఞానమాత్మాదీనాం చ సర్వశః॥౪౫॥

త్రయో రోగమార్గా ఇతి—శాఖా, 3మర్మాస్థిసన్ధయః, కోష్ఠశ్చ। తత్ర శాఖా రక్తాదయో ధాతవస్త్వక్ చ, స బాహ్యో రోగమార్గః; మర్మాణి పునర్బస్తిహృదయమూర్ధాదీని, అస్థిసన్ధయోఽస్థిసంయోగాస్తత్రోపనిబద్ధాశ్చ

3.'మర్మాస్థిసన్ధిభ్యామేకో మార్గః। అత్ర శాఖేతి సంజ్ఞాకరణం వ్యవహారార్థం, తథా రక్తాదీనాం ధాతూనాం శాఖాభిధేయానాం వృక్షశాఖాతుల్యత్వేన బాహ్యత్వజ్ఞాపనార్థం ; త్వక్ చేతి

త్వక్శబ్దేన తదాశ్రయోఽపి రసో గృహ్యతే, సాక్షాత్తు రసానభిధానం హృదయస్థాయినో రసస్య శాఖాసంజ్ఞావ్యవచ్ఛేదార్థం, తస్య హి కోష్ఠగ్రహణేనైవ గ్రహణం, అనేన న్యాయేన యకృత్ప్లీహాశ్రితం చ శోణితం కోష్ఠత్వేనైవాభిప్రేతమితి బోద్ధవ్యమ్' చక్రః।

స్నాయుకణ్డరాః, స మధ్యమో రోగమార్గః ; కోష్ఠః పునరుచ్యతే మహాస్రోతః శరీరమధ్యం మహానిమ్నమామపక్వాశయశ్చేతి పర్యాయశబ్దైస్తన్త్రే, స రోగమార్గ ఆభ్యన్తరః॥౪౬॥

తత్ర, గణ్డపిడకాలజ్యపచీచర్మకీలాధిమాంసమషకకుష్ఠవ్యఙ్గాదయో వికారా బహిర్మార్గజాశ్చ విసర్పశ్వయథుగుల్మార్శోవిద్రధ్యాదయః శాఖానుసారిణో భవన్తి రోగాః ; పక్షవధగ్రహాపతానకార్దితశోషరాజయక్ష్మాస్థిసన్ధిశూలగుదభ్రంశాదయః శిరోహృద్వస్తిరోగాదయశ్చ మధ్యమమార్గానుసారిణో భవన్తి రోగాః ; జ్వరాతీసారచ్ఛర్ద్యలసకవిసూచికాకాసశ్వాసహిక్కానాహోదరప్లీహాదయోఽన్తర్మార్గజాశ్చ విసర్పశ్వయథుగుల్మార్శోవిద్రధ్యాదయః కోష్ఠానుసారిణో భవన్తి రోగాః॥౪౭॥

త్రివిధా భిషజ ఇతి —

భిషక్ఛద్మచరాః సన్తి సన్త్యేకే సిద్ధసాధితాః।
సన్తి వైద్యగుణైర్యుక్తాస్త్రివిధా భిషజో భువి॥౪౮॥

వైద్యభాణ్డౌషధైః పుస్తైః పల్లవైరవలోకనైః।
లభన్తే యే భిషక్శబ్దమజ్ఞాస్తే ప్రతిరూపకాః॥౪౯॥

శ్రీయశోజ్ఞానసిద్ధానాం వ్యపదేశాదతద్విధాః।
వైద్యశబ్దం లభన్తే యే జ్ఞేయాస్తే సిద్ధసాధితాః॥౫౦॥

ప్రయోగజ్ఞానవిజ్ఞానసిద్ధిసిద్ధాః సుఖప్రదాః।
జీవితాభిసరాస్తే స్యుర్వైద్యత్వం తేష్వవస్థితమ్॥౫౧॥

త్రివిధమౌషధమితి—దైవవ్యపాశ్రయం, యుక్తివ్యపాశ్రయం, సత్త్వావజయశ్చ। తత్ర దేవవ్యపాశ్రయం—మన్త్రౌషధి-
మణిమఙ్గలబల్యుపహారహోమనియమప్రాయశ్చిత్తోపవాసస్వస్త్యయనప్రణిపాతగమనాది, యుక్తివ్యపాశ్రయం— పునరాహారవిహారౌషధద్రవ్యాణాం యోజనా, సత్త్వావజయః—పునరహితేభ్యోఽర్థేభ్యో మనోనిగ్రహః॥౫౨॥

శరీరదోషప్రకోపే ఖలు శరీరమేవాశ్రిత్య ప్రాయశస్త్రివిధమౌషధమిచ్ఛన్తి—అన్తఃపరిమార్జనం, బహిః- పరిమార్జనం, శస్త్రప్రణిధానం చేతి। తత్రాన్తఃపరిమార్జనం పదన్తఃశరీరమనుప్రవిశ్యౌషధమాహారజాతవ్యాధీన్ ప్రమార్ష్టి, యత్పునర్బహిః-స్పర్శమాశ్రిత్యాభ్యఙ్గస్వేదప్రదేహపరిషేకోన్మర్దనాద్యైరామయాన్ ప్రమార్ష్టి తద్బహిఃపరిమార్జనం, శస్త్రప్రణిధానం పునశ్ఛేదనభేదనవ్యధనదారణలేఖనోత్పాటనప్రచ్ఛనసీవనైషణక్షారాగ్నిజలౌకసశ్చేతి ౫౩

భవన్తి చాత్ర।

ప్రాజ్ఞో రోగే సముత్పన్నే బాహ్యేనాభ్యన్తరేణ వా।
కర్మణా లభతే శర్మ శస్త్రోపక్రమణేన వా॥౫౪॥

బాలస్తు ఖలు మోహాద్వా ప్రమాదాద్వా న బుధ్యతే।
ఉత్పద్యమానం ప్రథమం రోగం శత్రుమివాబుధః॥౫౫॥

అణుర్హి ప్రథమం భూత్వా రోగః పశ్చాద్వివర్ధతే।
స జాతమూలో ముష్ణాతి బలమాయుశ్చ దుర్మతేః॥౫౬॥

న మూఢో లభతే సంజ్ఞాం తావద్యావన్న పీడ్యతే।
పీడితస్తు మతిం పశ్చాత్ కురుతే వ్యాధినిగ్రహే॥౫౭॥

అథ పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ జ్ఞాతీంశ్చాహూయ భాషతే।
సర్వైస్వేనాపి మే కశ్చిద్భిషగానీయతామితి॥౫౮॥

తథావిధం చ కః శక్తో దుర్బలం వ్యాధిపీడితమ్।
కృశం క్షీణేన్ద్రియం దీనం పరిత్రాతుం గతాయుషమ్॥౫౯॥

స త్రాతారమనాసాద్య బాలస్త్యజతి జీవితమ్।
గోధా లాఙ్గూలబద్ధేవాకృష్యమాణా బలీయసా॥౬౦॥

తస్మాత్ ప్రాగేవ రోగేభ్యో రోగేషు తరుణేషు వా।
భేషజైః ప్రతికుర్వీత య ఇచ్ఛేత్ సుఖమాత్మనః॥౬౧॥

తత్ర శ్లోకౌ।

ఏషణాః సముపస్తమ్భా బలం కారణమామయాః।
తిస్రైషణీయే మార్గాశ్చ భిషజో భేషజాని చ॥౬౨॥

త్రిత్వేనాష్టౌ సముద్దిష్టాః కృష్ణాత్రేయేణ ధీమతా।
భావా భావేష్వసక్తేన యేషు సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్॥౬౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే నిర్దేశచతుష్కే
తిస్రైషణీయో నామైకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః।

అథాతో వాతకలాకలీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

వాతకలాకలాజ్ఞానమధికృత్య పరస్పరమతాని జిజ్ఞాసమానాః సముపవిశ్య మహర్షయః పప్రచ్ఛురన్యోన్యం —కింగుణో వాయుః, కిమస్య ప్రకోపణమ్, ఉపశమనాని వాఽస్య కాని, కథం చైనమసంఘాతమనవస్థితమనాసాద్య ప్రకోపణప్రశమనాని ప్రకోపయన్తి ప్రశమయన్తి వా, కాని చాస్య కుపితాకుపితస్య శరీరాశరీరచరస్థ శరీరేషు చరతః కర్మాణి బహిః శరీరేభ్యో వేతి॥౩॥

అత్రావాచ కుశః సాఙ్కృత్యాయనః— రూక్షలఘుశీతదారుణఖరవిశదాః షడిమే వాతగుణా భవన్తి॥౪॥

తచ్ఛ్రుత్వా వాక్యం కుమారశిరా భరద్వాజ ఉవాచ— ఏవమేతద్యథా భగవానాహ, ఏత ఏవ వాతగుణా భవన్తి ; స త్వేవంగుణైర్ద్రవ్యైరేవంప్రభావైశ్చ కర్మభిరభ్యస్యమానైర్వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే, సమానగుణాభ్యాసో హి ధాతూనాం వృద్ధికారణమితి॥౫॥

తచ్ఛ్రుత్వా వాక్యం కాఙ్కాయనో బాహ్లీకభిషగువాచ—ఏవమేతద్యథా భగవానాహ, ఏతాన్యేవ వాతప్రకోపణాని భవన్తి, అతో విపరీతాని వాతస్య ప్రశమనాని భవన్తి, ప్రకోపణవిపర్యయో హి ధాతూనాం ప్రశమకారణమితి॥౬॥

తచ్ఛ్రుత్వా వాక్యం బడిశో ధామార్గవ ఉవాచ—ఏవమేతద్యథా భగవానాహ, ఏతాన్యేవ వాతప్రకోపణప్రశమనాని భవన్తి। యథా హ్యేనమసఙ్ఘాతమనవస్థితమనాసాద్య ప్రకోపణప్రశమనాని ప్రకోపయన్తి ప్రశమయన్తి వా, తథాఽనువ్యాఖ్యాస్యామః—వాతప్రకోపణాని ఖలు రూక్షలఘుశీతదారుణఖరవిశదశుషిరకరాణి శరీరాణాం, తథావిధేషు శరీరేషు వాయురాశ్రయం గత్వాఽఽప్యాయయమానః ప్రకోపమాపద్యతే ; వాతప్రశమనాని పునః స్నిగ్ధగురూష్ణశ్లక్ష్ణమృదుపిచ్ఛిలఘనకరాణి శరీరాణాం, తథావిధేషు శరీరేషు వాయురసజ్యమానశ్చరన్ ప్రశాన్తిమాపద్యతే॥౭॥

తచ్ఛ్రుత్వా బడిశవచనమవితథమృషిగణైరనుమతమువాచ వార్యోవిదో రాజర్షిః— ఏవమేతత్ సర్వమనపవాదం యథా భగవానాహ। యాని తు ఖలు వాయోః కుపితాకుపితస్య శరీరాశరీరచరస్య శరీరేషు చరతః కర్మాణి బహిః శరీరేభ్యో వా భవన్తి. తేషామవయాన్ ప్రత్యక్షానుమానోపదేశైః సాధయిత్వా నమస్కృత్య వాయవే యథాశక్తి ప్రవక్ష్యామః— వాయుస్తన్త్రయన్త్రధరః, ప్రాణోదానసమానవ్యానాపానాత్మా, ప్రవర్తకశ్చేష్టానాముచ్చావచానాం, నియన్తా ప్రణేతా చ మనసః, సర్వేన్ద్రియాణాముద్యోజకః, సర్వేన్ద్రియార్థానామభివోఢా,

సర్వశరీరధాతువ్యూహకరః, సన్ధానకరః శరీరస్య, ప్రవర్తకో వాచః, ప్రకృతిః స్పర్శశబ్దయోః, శ్రోత్రస్పర్శనయోర్మూలం, హర్షోత్సాహయోర్యోనిః, సమీరణోఽగ్నేః, సంశోషణో దోషాణాం, క్షేప్తా బహిర్మలానాం, స్థూలాణుస్రోతసాం భేత్తా, కర్తా గర్భాకృతీనాం, ఆయుషోఽనువృత్తిప్రత్యయభూతో భవత్యకుపితః। కుపితస్తు ఖలు శరీరే శరీరం నానావిధైర్వికారైరుపతపతి బలవర్ణసుఖాయుషాముపఘాతాయ, మనో వ్యాహర్షయతి, సర్వేన్ద్రియాణ్యుపహన్తి, వినిహన్తి గర్భాన్ వికృతిమాపాదయత్యతికాలం వా ధారయతి, భయశోకమోహదైన్యాతిప్రలాపాఞ్జనయతి, ప్రాణాంశ్చోపరుణద్ధి। ప్రకృతిభూతస్య ఖల్వస్య లోకే చరతః కర్మాణీమాని భవన్తి ; తద్యథా—ధరణీధారణం, జ్వలనోజ్వాలనమ్, ఆదిత్యచన్ద్రనక్షత్రగ్రహగణానాం సన్తానగతివిధానం, సృష్టిశ్చ మేఘానామ్, అపాం విసర్గః, ప్రవర్తనం స్రోతసాం, పుష్పఫలానాం చాభినిర్వర్తనమ్, ఉద్భేదనం చౌద్భిదానామ్, ఋతూనాం ప్రవిభాగః, విభాగో ధాతూనాం, ధాతుమానసంస్థానవ్యక్తిః, బీజాభిసంస్కారః, శస్యాభివర్ధనమవిక్లేదోపశోషణే, అవైకారికవికారాశ్చేతి। ప్రకుపితస్య ఖల్వస్య లోకేషు చరతః కర్మాణీమాని భవన్తి; తద్యథా—శిఖరిశిఖరావమథనమ్, ఉన్మథనమనోకహానామ్, ఉత్పీడనం సాగరాణామ్, ఉద్వర్తనం సరసాం, ప్రతిసరణమాపగానామ్, ఆకమ్పనం చ భూమేః, ఆధమనమమ్బుదానాం, నీహారనిర్హ్రాదపాంశుసికతామత్స్యభేకోరగక్షారరుధిరాశ్మశనివిసర్గః, వ్యాపాదనం చ షణ్ణామృతూనాం, శస్యానామసఙ్ఘాతః, భూతానాం చోపసర్గః, భావానామభావకరణం, చతుర్యుగాన్తకరాణాం మేఘసూర్యానలానిలానాం చ విసర్గః ; స హి భగవాన్ ప్రభవశ్చావ్యయశ్చ, భూతానాం భావాభావకరః, సుఖాసుఖయోర్విధాతా, మృత్యుః, యమః, నియన్తా, ప్రజాపతిః, అదితిః, విశ్వకర్మా, విశ్వరూపః, సర్వగః, సర్వతన్త్రాణాం విధాతా, భావానామణుః, విభుః, విష్ణుః, క్రాన్తా లోకానాం, వాయురేవ భగవానితి ॥౮॥

తచ్ఛ్రుత్వా వార్యోవిదవచో మరీచిరువాచ—యద్యప్యేవమేతత్ కిమర్థస్యాస్య వచనే విజ్ఞానే వా సామర్థ్యమస్తి భిషగ్విద్యాయాం ; భిషగ్విద్యామధికృత్యేయం కథా ప్రవృత్తేతి ॥౯॥

వార్యోవిద ఉవాచ—భిషక్ పవనమతిబలమతిపరుషమతిశీఘ్రకారిణమాత్యయికం చేన్నానునిశమ్యేత్, సహసా ప్రకుపితమతిప్రయతః కథమగ్రేఽభిరక్షితుమభిధాస్యతి ప్రాగేవైనమత్యయభయాత్ ; వాయోర్యథార్థా స్తుతిరపి భవత్యారోగ్యాయ బలవర్ణవివృద్ధయే వర్చస్విత్వాయోపచయాయ జ్ఞానోపపత్తయే పరమాయుఃప్రకర్షాయ చేతి ॥౧౦॥

మరీచిరువాచ—అగ్నిరేవ శరీరే పిత్తాన్తర్గతః కుపితాకుపితః శుభాశుభాని కరోతి ; తద్యథా–పక్తిమపక్తిం దర్శనమదర్శనం మాత్రామాత్రత్వమూష్మణః ప్రకృతివికృతివర్ణౌ శౌర్యం భయం క్రోధం హర్షం మోహం ప్రసాదమిత్యేవమాదీని చాపరాణి ద్వన్ద్వానీతి ॥౧౧॥

తచ్ఛ్రుత్వా మరీచివచః కాప్య ఉవాచ—సోమ ఏవ శరీరే శ్లేష్మాన్తర్గతః కుపితాకుపితః శుభాశుభాని కరోతి ; తద్యథా—దార్ఢ్యం శైథిల్యముపచయం కార్శ్యముత్సాహమాలస్యం వృషతాం క్లీబతాం జ్ఞానమజ్ఞానం బుద్ధిం మోహమిత్యేవమాదీని చాపరాణి ద్వన్ద్వానీతి ॥౧౨॥

తచ్ఛ్రుత్వా కాప్యవచో భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయ ఉవాచ—సర్వ ఏవ భవన్తః సమ్యగాహురన్యత్రైకాన్తికవచనాత్ ; సర్వ ఏవ ఖలు వాతపిత్తశ్లేష్మాణః ప్రకృతిభూతాః పురుషమవ్యాపన్నేన్ద్రియం బలవర్ణసుఖోపపన్నమాయుషా మహతోపపాదయన్తి సమ్యగివాచరితా ధర్మార్థకామా నిఃశ్రేయసేన మహతా పురుషమిహ చాముష్మింశ్చ లోకే ; వికృతాస్త్వేనం మహతా విపర్యయేణోపపాదయన్తి ఋతవస్త్రయ ఇవ వికృతిమాపన్నా లోకమశుభేనోపఘాతకాల ఇతి ॥౧౩॥

తదృషయః సర్వ ఏవానుమేనిరే వచనమాత్రేయస్య భగవతః, అభిననన్దుశ్చేతి ॥౧౪॥

భవతి చాత్ర।

తదాత్రేయవచః శ్రుత్వా సర్వ ఏవానుమేనిరే।
ఋషయోఽభిననన్దుశ్చ యథేన్ద్రవచనం సురాః ॥౧౫॥

తత్ర శ్లోకౌ।

గుణాః షడ్ ద్వివిధో హేతుర్వివిధం కర్మ యత్ పునః।
వాయోశ్చతుర్విధం కర్మ పృథక్ చ కఫపిత్తయోః ॥౧౬॥

మహర్షీణాం మతిర్యా యా పునర్వసుమతిశ్చ యా।
కలాకలీయే వాతస్య తత్ సర్వం సంప్రకాశితమ్ ॥౧౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే నిర్దేశచతుష్కే
వాతకలాకలీయో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః ॥౧౨॥
ఇతి నిర్దేశచతుష్కస్తృతీయః ॥౩॥

త్రయోదశోఽధ్యాయః।

అథాతః స్నేహాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సాంఖ్యైః సంఖ్యాతసంఖ్యేయైః సహాసీనం పునర్వసుమ్।
జగద్ధితార్థం పప్రచ్ఛ వహ్నివేశః స్వసంశయమ్॥౩॥

కింయోనయః కతి స్నేహాః కే చ స్నేహగుణాః పృథక్।
కాలానుపానే కే కస్య కతి కాశ్చ విచారణాః॥౪॥

కతి మాత్రాః కథంమానాః కా చ కేషూపదిశ్యతే।
కశ్చ కేభ్యో హితః స్నేహః ప్రకర్షః స్నేహనే చ కః॥౫॥

స్నేహ్యాః కే కే న చ స్నిగ్ధాస్నిగ్ధాతిస్నిగ్ధలక్షణమ్।
కిం పానాత్ ప్రథమం పీతే జీర్ణే కిం చ హితాహితమ్॥౬॥

కే మృదుక్రూరకోష్ఠాః కా వ్యాపదః సిద్ధయశ్చ కాః।
అచ్ఛే సంశోధనే చైవ స్నేహే కా వృత్తిరిష్యతే॥౭॥

విచారణాః కేషు యోజ్యా విధినా కేన తత్ ప్రభో!।

స్నేహస్యామితవిజ్ఞాన జ్ఞానమిచ్ఛామి వేదితుమ్॥౮॥

అథ తస్సంశయచ్ఛేత్తా ప్రత్యువాచ పునర్వసుః।
స్నేహానాం ద్వివిధా సౌమ్య యోనిః స్థావరజఙ్గమా॥౯॥

తిలః ప్రియాలాభిషుకౌ బిభీతకశ్చిన్నాభయైరణ్డమధూకసర్షపాః।
కుసుమ్భబిల్వారుకమూలకాతసీనికోఠకాక్షోడకరఞ్జశిగ్రుకాః॥౧౦॥

స్నేహాశయాః స్థావరసంజ్ఞితాస్తథా స్యుర్జఙ్గమా మత్స్యమృగాః సపక్షిణః।
తేషాం దధిక్షీరఘృతామిషం వసా స్నేహేషు మజ్జా చ తథోపదిశ్యతే॥౧౧॥

సర్వేషాం తైలజాతానాం తిలతైలం విశిష్యతే।
బలార్థే స్నేహనే చాగ్ర్యమైరణ్డం తు విరేచనే॥౧౨॥

(కటూష్ణం తైలమైరణ్డం వాతశ్లేష్మహరం గురు
కషాయస్వాదుతిక్తైశ్చ యోజితం పిత్తహన్త్రపి॥౧౩॥)

సర్పిస్తైలం వసా మజ్జా సర్వస్నేహోత్తమా మతాః।
ఏషు చైవోత్తమం సర్పిః సంస్కారస్యానువర్తనాత్॥౧౪॥

ఘృతం పిత్తానిలహరం రసశుక్రౌజసాం హితమ్।
నిర్వాపణం మృదుకరం స్వరవర్ణప్రసాదనమ్॥౧౫॥

మారుతఘ్నం న చ శ్లేష్మవర్ధనం బలవర్ధనమ్।
త్వచ్యముష్ణం స్థిరకరం తైలం యోనివిశోధనమ్॥౧౬॥

విద్ధభగ్నాహతభ్రష్టయోనికర్ణశిరోరుజి।
పౌరుషోపచయే స్నేహే వ్యాయామే చేష్యతే వసా॥౧౭॥

బలశుక్రరసశ్లేష్మమేదోమజ్జవివర్ధనః।
మజ్జా విశేషతోఽస్థ్నాం చ బలకృత్ స్నేహనే హితః॥౧౮॥

సర్పిః శరది పాతవ్యం, వసా మజ్జా చ మాధవే।
తైలం ప్రావృషి, నాత్యుష్ణశీతే స్నేహం పిబేన్నరః॥౧౯॥

వాతపిత్తాధికో రాత్రావుష్ణే చాపి పిబేన్నరః।
శ్లేష్మాధికో దివా శీతే పిబేచ్చామలభాస్కరే॥౨౦॥

అత్యుష్ణే వా దివా పీతో వాతపిత్తాధికేన వా।
మూర్చ్ఛాం పిపాసామున్మాదం కామలాం వా సమీరయేత్॥౨౧॥

శీతే రాత్రౌ పిబన్ స్నేహం నరః శ్లేష్మాధికోఽపి వా।
ఆనాహమరుచిం శూలం పాణ్డుతాం వా సమృచ్ఛతి॥౨౨॥

జలముష్ణం ఘృతే పేయం యూషస్తైలేఽను శస్యతే।
వసామజ్జ్ఞోస్తు మణ్డః స్యాత్ సర్వేష్వుష్ణమథామ్బు వా॥౨౩॥

ఓదనశ్చ విలేపీ చ రసో మాంసం పయో దధి।
యవాగూః సూపశాకౌ చ యూషః కామ్బలికః ఖడః॥౨౪॥

సక్తవస్తిలపిష్టం చ మద్యం లేహాస్తథైవ చ।
భక్ష్యమభ్యఞ్జనం బస్తిస్తథా చోత్తరబస్తయః॥౨౫॥

గణ్డూషః కర్ణతైలం చ నస్తఃకర్మాక్షితర్పణమ్।
చతుర్వింశతిరిత్యేతాః స్నేహస్య ప్రవిచారణాః౧॥౨౬॥

అచ్ఛపేయస్తు యః స్నేహో న తామాహుర్విచారణామ్।
స్నేహస్య స భిషగ్దిష్టః కల్పః ప్రాథమకల్పికః॥౨౭॥

రసైశ్చోపహితః స్నేహః సమాసవ్యాసయోగిభిః।
షడ్భిస్త్రిషష్టిధా సంఖ్యాం ప్రాప్నోత్యేకశ్చ కేవలః॥౨౮॥

ఏవమేతాశ్చతుఃషష్టిః స్నేహానాం ప్రవిచారణాః।
ఓకర్తువ్యాధిపురుషాన్ ప్రయోజ్యా జానతా భవేత్॥౨౯॥

అహోరాత్రమహః కృత్స్నమర్ధాహం చ ప్రతీక్షతే।
ప్రధానా మధ్యమా హ్రస్వా స్నేహమాత్రా జరాం ప్రతి॥౩౦॥

ఇతి తిస్రః సముద్దిష్టా మాత్రాః స్నేహస్య మానతః।
తాసాం ప్రయోగాన్ వక్ష్యామి పురుషం పురుషం ప్రతి॥౩౧॥

ప్రభూతస్నేహనిత్యా యే క్షుత్పిపాసాసహా నరాః।
పావకశ్చోత్తమబలో యేషాం యే చోత్తమా బలే॥౩౨॥

గుల్మినః సర్పదష్టాశ్చ విసర్పోపహతాశ్చ యే।

ఉన్మత్తాః కృచ్ఛ్రమూత్రాశ్చ గాఢవర్చస ఏవ చ ॥౩౩॥

పిబేయురుత్తమాం మాత్రాం తస్యాః పానే గుణాఞ్ఛృణు।
వికారాఞ్ఛమయత్యేషా శీఘ్రం సమ్యక్ ప్రయోజితా ॥౩౪॥

దోషానుకర్షిణీ మాత్రా సర్వమార్గానుసారిణీ।
బల్యా పునర్నవకరీ శరీరేన్ద్రియచేతసామ్ ॥౩౫॥

అరుష్కస్ఫోటపిడకాకణ్డూపామాభిరర్దితాః।
కుష్ఠినశ్చ ప్రమీఢాశ్చ వాతశోణితికాశ్చ యే ॥౩౬॥

---

౧. 'ప్రవిచారణా ప్రకర్షేణ విశేషాచ్చర్యతే భక్షణపానలేహాభ్యఞ్జనాదిరూపేణ ఉపసేవ్యతే యత్తత్ ప్రవిచారణా' గఙ్గాధరః। 'ప్రవిచార్యతేఽవచార్యతేఽనుకల్పేనోపయుజ్యతేఽనయేతి ప్రవిచారణా ఓదనాదయః, ఓదనాదయశ్చ స్నేహవిచారణాయాం స్నేహయుక్తా ఏవ బోద్ధవ్యాః, అభ్యఞ్జనాదయస్తు యద్యపి శుద్ధస్నేహసంపాద్యాస్తథాఽపి జఠరాగ్ని సంధన్దే న వ్యాప్రియన్త ఇతి విచారణాశబ్దేనోచ్యన్తే' చక్రః।

నాతిబహ్వాశినశ్చైవ మృదుకోష్ఠాస్తథైవ చ।
పిబేయుర్మధ్యమాం మాత్రాం మధ్యమాశ్చాపి యే బలే ॥౩౭॥

మాత్రైషా మన్దవిభ్రంశా న చాతిబలహారిణీ।
సుఖేన చ స్నేహయతి శోధనార్థే చ యుజ్యతే ॥౩౮॥

యే తు వృద్ధాశ్చ బాలాశ్చ సుకుమారాః సుఖోచితాః।
రిక్తకోష్ఠత్వమహితం యేషాం మన్దాగ్నయశ్చ యే॥౩౯॥

జ్వరాతీసారకాసాశ్చ యేషాం చిరసముత్థితాః।
స్నేహమాత్రాం పిబేయుస్తే హ్రస్వాం యే చావరా బలే॥౪౦॥

పరిహారే సుఖా చైషా మాత్రా స్నేహనబృంహణీ।
వృష్యా బల్యా నిరాబాధా చిరం చాప్యనువర్తతే॥౪౧॥

వాతపిత్తప్రకృతయో వాతపిత్తవికారిణః।
చక్షుఃకామాః క్షతాః క్షీణా వృద్ధా బాలాస్తథాఽబలాః॥౪౨॥

ఆయుఃప్రకర్షకామాశ్చ బలవర్ణస్వరార్థినః।
పుష్టికామాః ప్రజాకామాః సౌకుమార్యార్థినశ్చ యే॥౪౩॥

దీప్త్యోజఃస్మృతిమేధాగ్నిబుద్ధీన్ద్రియబలార్థినః।
పిబేయుః సర్పిరార్తాశ్చ దాహశస్త్రవిషాగ్నిభిః॥౪౪॥

ప్రవృద్ధశ్లేష్మమేదస్కాశ్చలస్థూలగలోదరాః।
వాతవ్యాధిభిరావిష్టా వాతప్రకృతయశ్చ యే॥౪౫॥

బలం తనుత్వం లఘుతాం దృఢతాం స్థిరగాత్రతామ్।
స్నిగ్ధలక్షణతనుత్వక్తాం యే చ కాఙ్క్షన్తి దేహినః॥౪౬॥

కృమికోష్ఠాః క్రూరకోష్ఠాస్తథా నాడీభిరర్దితాః।

పిబేయుః శీతలే కాలే తైలం తైలోచితాశ్చ యే॥౪౭॥

వాతాతపసహా యే చ రూక్షా భారాధ్వకర్శితాః।
సంశుష్కరేతోరుధిరా నిష్పీతకఫమేదసః॥౪౮॥

అస్థిసన్ధిసిరాస్నాయుమర్మకోష్ఠ మహారుజః।
బలవాన్మారుతో యేషాం ఖాని చావృత్య తిష్ఠతి॥౪౯॥

చ. ౩

మహచ్చాగ్నిబలం యేషాం వసాసాత్మ్యాశ్చ యే నరాః।
తేషాం స్నేహయితవ్యానాం వసాపానం విధీయతే॥౫౦॥

దీప్తాగ్నయః క్లేశసహా ఘస్మరాః స్నేహసేవినః।
వాతార్తాః క్రూరకోష్ఠాశ్చ స్నేహ్యా మజ్జానమాప్నుయుః॥౫౧॥

యేభ్యో యేభ్యో హితో యో యః స్నేహః స పరికీర్తితః।
స్నేహనస్య ప్రకర్షో తు సప్తరాత్రత్రిరాత్రకౌ॥౫౨॥

స్వేద్యాః శోధయితవ్యాశ్చ రూక్షా వాతవికారిణః।
వ్యాయామమద్యస్త్రీనిత్యాః స్నేహ్యాః స్యుర్యే చ చిన్తకాః॥౫౩॥

సంశోధనాదృతే యేషాం రూక్షణం సంప్రవక్ష్యతే।

న తేషాం స్నేహనం శస్తముత్సన్నకఫమేదసామ్॥౫౪॥

అభిష్యణ్ణాననగుదా నిత్యం మన్దాగ్నయశ్చ యే।
తృష్ణామూర్చ్ఛాపరీతాశ్చ గర్భిణ్యస్తాలుశోషిణః॥౫౫॥

అన్నవిషచ్ఛర్దయన్తో జఠరామగరార్దితాః।
దుర్బలాశ్చ ప్రతాన్తాశ్చ స్నేహగ్లానా మదాతురాః॥౫౬॥

న స్నేహ్యా వర్తమానేషు న నస్తోబస్తికర్మసు।
స్నేహపానాత్ ప్రజాయన్తే తేషాం రోగాః సుదారుణాః॥౫౭॥

పురీషం ప్రథితం రూక్షం వాయురప్రగుణో మృదుః।
పక్తా ఖరత్వం రౌక్ష్యం చ గాత్రస్యాస్నిగ్ధలక్షణమ్॥౫౮॥

వాతానులోమ్యం దీప్తోఽగ్నిర్వర్చః స్నిగ్ధమసంహతమ్।
మార్దవం స్నిగ్ధతా చాఙ్గే స్నిగ్ధానాముపజాయతే॥౫౯॥

పాణ్డుతా గౌరవం జాడ్యం పురీషస్యావిపక్వతా।
తన్ద్రీరరుచిరుత్క్లేశః స్యాదతిస్నిగ్ధలక్షణమ్॥౬౦॥

ద్రవోష్ణమనభిష్యన్ది భోజ్యమన్నం ప్రమాణతః।
నాతిస్నిగ్ధమసంకీర్ణంం శ్వః స్నేహం పాతుమిచ్ఛతా॥౬౧॥

పిబేత్ సంశమనం స్నేహమన్నకాలే ప్రకాంక్షితః।
శుద్ధ్యర్థం పునరాహారే నైశే జీర్ణే పిబేన్నరః॥౬౨॥

స్నేహం పీత్వా నరః స్నేహం ప్రతిభుఞ్జాన ఏవ చ।
ఉష్ణోదకోపచారీ స్యాద్బ్రహ్మచారీ క్షపాశయః॥౬౩॥

శకృన్మూత్రానిలోద్గారానుదీర్ణాంశ్చ న ధారయేత్।
వ్యాయామముచ్చైర్వచనం క్రోధశోకౌ హిమాతపౌ॥౬౪॥

వర్జయేదప్రవాతం చ సేవేత శయనాసనమ్।
స్నేహమిథ్యోపచారాద్ధి జాయన్తే దారుణా గదాః॥౬౫॥

మృదుకోష్ఠస్త్రిరాత్రేణ స్నిహ్యత్యచ్ఛోపసేవయా।
స్నిహ్యతి క్రూరకోష్ఠస్తు సప్తరాత్రేణ మానవః॥౬౬॥

గుడమిక్షురసం మస్తు క్షీరముల్లోడితం దధి।
పాయసం కృశరాం సర్పిః కాశ్మర్యత్రిఫలారసమ్॥౬౭॥

ద్రాక్షారసం పీలురసం జలముష్ణమథాపి వా।
మద్యం వా తరుణం పీత్వా మృదుకోష్ఠో విరిచ్యతే॥౬౮॥

విరేచయన్తి నైతాని క్రూరకోష్ఠం కదాచన।
భవతి క్రూరకోష్ఠస్య గ్రహణ్యత్యుల్బణానిలా॥౬౯॥

ఉదీర్ణపిత్తాఽల్పకఫా గ్రహణీ మన్దమారుతా।
మృదుకోష్ఠస్య తస్మాత్ స సువిరేచ్యో నరః స్మృతః॥౭౦॥

ఉదీర్ణపిత్తా గ్రహణీ యస్య చాగ్నిబలం మహత్।
భస్మీభవతి తస్యాశు స్నేహః పీతోఽగ్నితేజసా॥౭౧॥

స జగ్ధ్వా స్నేహమాత్రాం తామోజః ప్రక్షారయన్ బలీ।
స్నేహాగ్నిరుత్తమాం తృష్ణాం సోపసర్గాముదీరయేత్॥౭౨॥

నాలం స్నేహసమృద్ధస్య శమాయాన్నం సుగుర్వపి।
స చేత్ సుశీతం సలిలం నాసాదయతి దహ్యతే॥౭౩॥

యథైవాశీవిషః కక్షమధ్యగః స్వవిషాగ్నినా।
అజీర్ణే యది తు స్నేహే తృష్ణా స్యాచ్ఛర్దయేద్భిషక్॥౭౪॥

శీతోదకం పునః పీత్వా భుక్త్వా రూక్షాన్నముల్లిఖేత్।
న సర్పిః కేవలం పిత్తే పేయం సామే విశేషతః॥౭౫॥

సర్వం హ్యనురజేద్దేహం హత్వా సంజ్ఞాం చ మారయేత్।
తన్ద్రా సోత్క్లేశ ఆనాహో జ్వరః స్తమ్భో విసంజ్ఞతా॥౭౬॥

కుష్ఠాని కణ్డూః పాణ్డుత్వం శోఫార్శాస్య రుచిస్తృషా।
జఠరం గ్రహణీదోషః స్తైమిత్యం వాక్యనిగ్రహః॥౭౭॥

శూలమామప్రదోషాశ్చ జాయన్తే స్నేహవిభ్రమాత్।
తత్రాప్యుల్లేఖనం శస్తం స్వేదః కాలప్రతీక్షణమ్॥౭౮॥

ప్రతి ప్రతి వ్యాధిబలం బుద్ధ్వా స్రంసనమేవ చ।

తత్రారిష్టప్రయోగశ్చ రూక్షపానాన్న సేవనమ్॥౭౯॥

మూత్రాణాం త్రిఫలాయాశ్చ స్నేహవ్యాపత్తిభేషజమ్।
అకాలే చాహితశ్చైవ మాత్రయా న చ యోజితః॥౮౦॥

స్నేహో మిథ్యోపచారాచ్చ వ్యాపద్యేతాతి సేవితః।
స్నేహాత్ ప్రస్కన్దనం జన్తుస్త్రిరాత్రోపరతః పిబేత్॥౮౧॥

స్నేహవద్ధవముష్ణం చ త్ర్యహం భుక్త్వా రసౌదనమ్।
ఏకాహోపరతస్తద్వద్భుక్త్వా ప్రచ్ఛర్దనం పిబేత్॥౮౨॥

స్యాత్త్వసంశోధనార్థీయే వృత్తిః స్రేహే విరిక్తవత్।
స్నేహద్విషః స్నేహనిత్యా మృదుకోష్ఠాశ్చ యే నరాః॥౮౩॥

క్లేశాసహా మద్యనిత్యాస్తేషామిష్టా విచారణాః।
లావతైత్తిరమాయూరహంసవారాహకౌక్కుటాః॥౮౪॥

గవ్యాజౌరభ్రమాత్స్యాశ్చ రసాః స్యుః స్రేహనే హితాః।
యవకోలకులత్థాశ్చ స్నేహాః సగుడశర్కరాః॥౮౫॥

దాడిమం దధి సవ్యోషం రససంయోగసంగ్రహః।
స్నేహయన్తి తిలాః పూర్వం జగ్ధాః సస్నేహఫాణితాః॥౮౬॥

కృశరాశ్చ బహుస్నేహాస్తిలకామ్బలికాస్తథా।
ఫాణితం శృఙ్గవేరం చ తైలం చ సురయా సహ॥౮౭॥

పిబేద్రూక్షో భృతైర్మాంసైర్ఘీర్ణేఽశ్నీయాచ్చ భోజనమ్।
తైలం సురాయా మణ్డేన వసాం మజ్జానమేవ వా॥౮౮॥

పిబన్ సఫాణితం క్షీరం నరః స్నిహ్యతి వాతికః।
ధారోష్ణం స్నేహసంయుక్తం పీత్వా సశర్కరం పయః॥౮౯॥

నరః స్నిహ్యతి పీత్వా వా సరం దుధ్నః సఫాణితమ్।
పాఞ్చప్రసృతికీ పేయా పాయసో మాషమిశ్రకః॥౯౦॥

క్షీరసిద్ధో బహుస్నేహః స్నేహయేదచిరాన్నరమ్।
సర్పిస్తైలవసామజ్జాతణ్డులప్రసృతైః శృతా॥౯౧॥

పాఞ్చప్రసృతికీ పేయా పేయా స్నేహనమిచ్ఛతా।
(శౌకరో వా రసః స్నిగ్ధః సర్పిలవణసంయుతః।
పీతో ద్విర్వాసరే యత్నాత్ స్నేహయేదచిరాన్నరమ్॥)
గ్రామ్యానూపౌదకం మాంసం గుడం దధి పయస్తిలాన్॥౧౨॥

కుష్ఠీ శోథీ ప్రమేహీ చ స్నేహనే న ప్రయోజయేత్।
స్నేహైర్యథాస్వం తాన్ సిద్ధైః స్నేహయేదవికారిభిః॥౯౩॥

పిప్పలీభిర్హరీతక్యా సిద్ధైస్త్రిఫలయాఽపి వా।
ద్రాక్షామలకయూషాభ్యాం దధ్నా చామ్లేన సాధయేత్॥౧౪॥

వ్యోషగర్భం భిషక్ స్నేహం పీత్వా స్నిహ్యతి తం నరః।

యవకోలకులత్థానాం రసాః క్షారః సురా దధి॥౧౫॥

క్షీరం సర్పిశ్చ తత్సిద్ధం స్నేహనీయం ఘృతోత్తమమ్।
తైలమజ్జవసాసర్పిర్బదరత్రిఫలారసైః॥౯౬॥

యోనిశుక్రప్రదోషేషు సాధయిత్వా ప్రయోజయేత్।
గృహ్ణాత్యమ్బు యథా వస్త్రం ప్రస్రవత్యధికం యథా॥౧౭॥

యథాగ్ని జీర్యతి స్నేహస్తథా స్రవతి చాధికః।
యథా చాక్లేద్య మృత్పిణ్డమాసిక్తం త్వరయా జలమ్॥౧౮॥

స్రవతి స్రంసతే స్నేహస్తథా త్వరిత సేవితః।
లవణోపహితాః స్నేహాః స్నేహయన్త్యచిరాన్నరమ్॥౯౯॥

తద్ధ్యభిష్యన్ద్యరూక్షం చ సూక్ష్మముష్ణం వ్యవాయి చ।
స్నేహమగ్రే ప్రయుఞ్జీత తతః స్వేదమనన్తరమ్।
స్నేహస్వేదోపపన్నస్య సంశోధనమథేతరత్॥౧౦౦॥

తత్ర్ శ్లోకః।

స్నేహాః స్నేహవిధిః కృత్స్నో వ్యాపత్ సిద్ధిః సభేషజా।
యథాప్రశ్నం భగవతా వ్యాహృతం చాన్ద్రభాగినా॥౧౦౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే కల్పనాచతుష్కే
స్నేహాధ్యాయో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః॥౧౩॥

చతుర్దశోఽధ్యాయః।

అథాతః స్వేదాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అతః స్వేదాః ప్రవక్ష్యన్తే యైర్యథావత్ప్రయోజితైః।
స్వేదసాధ్యాః ప్రశామ్యన్తి గదా వాతకఫాత్మకాః॥౩॥

స్నేహపూర్వం ప్రయుక్తేన స్వేదేనావజితేఽనిలే।
పురీషమూత్రరేతాంసి న సజ్జన్తి కథంచన॥౪॥

శుష్కాణ్యపి హి కాష్ఠాని స్నేహస్వేదోపపాదనైః।
నమయన్తి యథాన్యాయం కిం పునర్జీవతో నరాన్॥౫॥

రోగర్తువ్యాధితాపేక్షో నాత్యుష్ణోఽతిమృదుర్న చ।
ద్రవ్యవాన్ కల్పితో దేశే స్వేదః కార్యకరో మతః॥౬॥

వ్యాధౌ శీతే శరీరే చ మహాన్ స్వేదో మహాబలే।
దుర్బలే దుర్బలః స్వేదో మధ్యమే మధ్యమో హితః॥౭॥

వాత శ్లేష్మణి వాతే వా కఫే వా స్వేద ఇష్యతే।
స్నిగ్ధరూక్షస్తథా స్నిగ్ధో రూక్షశ్చాప్యుపకల్పితః॥౮॥

ఆమాశయగతే వాతే కఫే పక్వాశయాశ్రితే।

రూక్షపూర్వో హితః స్వేదః స్నేహపూర్వస్తథైవ చ॥౯॥

వృషణౌ హృదయం దృష్టీ స్వేదయేన్మృదు నైవ వా।
మధ్యమం వఙ్క్షణౌ శేషమఙ్గావయవమిష్టతః॥౧౦॥

సుశుద్ధైర్ల(ర్న) క్తకైః పిణ్డ్యా గోధూమానామథాపి వా।
పద్మోత్పలపలాశైర్వా స్వేద్యః సంవృత్య చక్షుషీ॥౧౧॥

ముక్తావలీభిః శీతాభిః శీతలైర్భాజనైరపి।
జలార్ద్రైర్జలజైర్హస్తైః స్విద్యతో హృదయం స్పృశేత్॥౧౨॥

శీతశూలవ్యుపరమే స్తమ్భగౌరవనిగ్రహే।
సంజాతే మార్దవే స్వేదే స్వేదనాద్విరతిర్మతా॥౧౩॥

పిత్తప్రకోపో మూర్చ్ఛా చ శరీరసదనం తృషా।
దాహః స్వేదాఙ్గదౌర్బల్యమతిస్విన్నస్య లక్షణమ్॥౧౪॥

ఉక్తస్తస్యాశితీయే యో గ్రైష్మికః సర్వశో విధిః।
సోఽతిస్విన్నస్య కర్తవ్యో మధురః స్నిగ్ధశీతలః॥౧౫॥

కషాయమద్యనిత్యానాం గర్భిణ్యా రక్తపిత్తినామ్।
పిత్తినాం సాతిసారాణాం రూక్షాణాం మధుమేహినామ్॥౧౬॥

విదగ్ధభ్రష్టబధ్నానాం విషమద్యవికారిణామ్।
శ్రాన్తానాం నష్టసంజ్ఞానాం స్థూలానాం పిత్తమేహినామ్॥౧౭॥

తృష్యతాం క్షుధితానాం చ క్రుద్ధానాం శోచతామపి।
కామల్యుదరిణాం చైవ క్షతానామాఢ్యరోగిణామ్॥౧౮॥

దుర్బలాతివిశుష్కాణాముపక్షీణౌజసాం తథా।
భిషక్ తైమిరికాణాం చ న స్వేదమవతారయేత్॥౧౯॥

ప్రతిశ్యాయే చ కాసే చ హిక్కాశ్వాసేష్వలాఘవే।
కర్ణమన్యాశిరఃశూలే స్వరభేదే గలగ్రహే॥౨౦॥

అర్దితైకాఙ్గసర్వాఙ్గపక్షాఘాతే వినామకే।
కోష్ఠానాహవిబన్ధేషు శుక్రాఘాతే విజృమ్భకే॥౨౧॥

పార్శ్వపృష్ఠకటీకుక్షిసంగ్రహే గృధ్రసీషు చ।
మూత్రకృచ్ఛ్రే మహత్వే చ ముష్కయోరఙ్గమర్దకే॥౨౦॥

పాదోరుజానుజఙ్ఘార్తిసంగ్రహే శ్వయథావపి।
ఖల్లీష్వామేషు శీతే చ వేపథౌ వాతకణ్టకే॥౨౩॥

సంకోచాయామశూలేషు స్తమ్భగౌరవసుప్తిషు।
సర్వాంఙ్గేషు వికారేషు స్వేదనం హితముచ్యతే॥౨౪॥

తిలమాషకులత్థామ్లఘృతతైలామిషౌదనైః।
పాయసైః కృశరైర్మాంసైః పిణ్డస్వేదం ప్రయోజయేత్॥౨౫॥

గోఖరోష్ట్రవరాహాశ్వశకృద్భిః సతుషైర్యవైః।
సికతాపాంశుపాషాణకరీషాయసపూటకైః॥౨౬॥

శ్లైష్మికాన్ స్వేదయేత్ పూర్వైర్వాతికాన్ సముపాచరేత్।
ద్రవ్యాణ్యేతాని శస్యన్తే యథాస్వం ప్రస్తరేష్వపి॥౨౭॥

భూగృహేషు చ జేన్తాకేషూష్ణగర్భగృహేషు చ।
విధూమాఙ్గారతప్తేష్వభ్యక్తః స్విద్యతి నా సుఖమ్॥౨౮॥

గ్రామ్యానూపౌదకం మాంసం పయో బస్తశిరస్తథా।
వరాహమధ్యపిత్తాసృక్ స్నేహవత్తిలతణ్డులాః॥౨౯॥

ఇత్యేతాని సముత్క్వాథ్య నాడీస్వేదం ప్రయోజయేత్।
దేశకాలవిభాగజ్ఞో యుక్త్యపేక్షో భిషక్తమః॥౩౦॥

వరుణామృతకైరణ్డశిశుమూలకసర్షపైః।
వాసావంశకరఞ్జార్కపత్రైరశ్మన్తకస్య చ॥౩౧॥

శోభాఞ్జనకశైరేయమాలతీసురసార్జకైః।
పత్రైరుత్క్వాథ్య సలిలం నాడీస్వేదం ప్రయోజయేత్॥౩౨॥

భూతీకపఞ్చమూలాభ్యాం సురయా దధిమస్తునా।
మూత్రైరమ్లైశ్చ సస్నేహైర్నాడీస్వేదం ప్రయోజయేత్॥౩౩॥

ఏత ఏవ చ నిర్యూహాః ప్రయోజ్యా జలకోష్ఠకే।

స్వేదనార్థం ఘృతక్షీరతైలకోష్ఠాంశ్చ కారయేత్॥౩౪॥

గోధూమశకలైశ్చూర్ణైర్యవానామమ్లసంయుతైః।
సస్నేహకిణ్వలవణైరుపనాహః ప్రశస్యతే॥౩౫॥

గన్ధైః సురాయాః కిణ్వేన జీవన్త్యా శతపుష్పయా।
ఉభయా కుష్ఠతైలాభ్యాం యుక్తయా చోపనాహయేత్॥౩౬॥

చర్మభిశ్చోపనద్ధవ్యః సలోమభిరపూతిభిః।
ఉష్ణవీర్యైరలాభే తు కౌశేయావికశాటకైః॥౩౭॥

రాత్రౌ బద్ధం దివా ముఞ్చేన్ముఞ్చేద్రాత్రౌ దివాకృతమ్।
విదాహపరిహారార్థం, స్యాత్ ప్రకర్షస్తు శీతలే॥౩౮॥

సంకరః ప్రస్తరో నాడీ పరిషేకోఽవగాహనమ్।
జేన్తాకోఽశ్మఘనః కర్షూః కుటీ భూః కుమ్భికైవ చ॥౩౯॥

కూపో హొలాక ఇత్యేతే స్వేదయన్తి త్రయోదశ।
తాన్ యథావత్ ప్రవక్ష్యామి సర్వానేవానుపూర్వశః॥౪౦॥

తత్ర వస్త్రాన్తరితైరవస్త్రాన్తరితైర్వా పిణ్డైర్యథోక్తైరుపస్వేదనం సంకరస్వేద ఇతి విద్యాత్॥౪౧॥

శుకశమీధాన్యపులాకానాం వేసవారాయసకృశరోత్కారికాదీనాం వా ప్రస్తరే కౌశేయావికోత్తరప్రచ్ఛదే పఞ్చాఙ్గులోరుబూకార్కపత్రప్రచ్ఛదే వా స్వభ్యక్తసర్వగాత్రస్య శయానస్యోపరి స్వేదనం ప్రస్తరస్వేద ఇతి విద్యాత్॥౪౨॥

స్వేదనద్రవ్యాణాం పునర్మూలఫలపత్రశుఙ్గాదీనాం మృగశకునిపిశితశిరస్పదాదీనాముష్ణస్వభావానాం వా యథార్హమమ్లలవణస్నేహోపసంహితానాం మూత్రక్షీరాదీనాం వా కుమ్భ్యాం బాష్పమనుద్వమన్త్యాముత్క్వథితానాం నాడ్యా శరేషీకావంశదలకరఞ్జార్కపత్రాన్యతమకృతయా గజాగ్రహస్తసంస్థానయా వ్యామదీర్ఘయా వ్యామార్ధదీర్ఘయా వా వ్యామచతురష్టభాగమూలాగ్రపరిణాహస్రోతసా సర్వతో వాతహరపత్రసంవృతచ్ఛిద్రయా ద్విస్త్రిర్వా వినామితయా వాతహరసిద్ధస్నేహాభ్యక్తగాత్రో బాష్పముపహరేత్ ; బాష్పో హ్యనూర్ధ్వగామీ విహతచణ్డవేగస్త్వచమవిదహన్ సుఖం స్వేదయతీతి నాడీస్వేదః॥౪౩॥

వాతికోత్తరవాతికానాం పునర్మూలాదీనాముస్క్వాథైః సుఖోష్ణైః కుమ్భీర్వర్షణికాః ప్రనాడీర్వా పూరయిత్వా యథార్హసిద్ధస్నేహాభ్యక్తగాత్రం వస్త్రావచ్ఛన్నం పరిషేచయేదితి పరిషేకః॥౪౪॥

వాతహరోత్క్వథక్షీరతైలఘృతపిశితరసోష్ణసలిలకోష్ఠకావగాహస్తు యథోక్త ఏవావగాహః॥౪౫॥

అథ జేన్తాకం చికీర్షుర్భూమిం పరీక్షేత—తత్ర పూర్వస్యాం దిశ్యుత్తరస్యాం వా గుణవతి ప్రశస్తే భూమిభాగే కృష్ణమధురమృత్తికే సువర్ణవర్ణమృత్తికే వా పరీవాపపుష్కరిణ్యాదీనాం జలాశయానామన్యతమస్య కూలే దక్షిణే పశ్చిమే వా సూపతీర్థే సమసువిభక్తభూమిభాగే, సప్తాష్టౌ వాఽరత్నీః సూపక్రమ్యోదకాత్ ప్రాఙ్ముఖముదఙ్ముఖం వాఽభిముఖతీర్థం కూటాగారం కారయేదుత్సేధవిస్తారతః పరమరత్నీః షోడశ సమన్తాత్సువృత్తం మృత్కర్మసంపన్నమనేకవాతాయనమ్ అస్య కూటాగారస్యాన్తః సమన్తతో భిత్తిమరత్నివిస్తరోత్సేధాం పిణ్డికాం కారయేదాకపాటాత్ మధ్యే చాస్య కూటాగారస్య చతుష్కిష్కుమాత్రం పురుషప్రమాణం మృన్మయం కన్దుసంస్థానం బహుసూక్ష్మచ్ఛిద్రమఙ్గారకోష్ఠకస్తమ్భం సపిధానం కారయేత్, తం చ ఖాదిరాణామాశ్వకర్ణాదీనాం వా కాష్ఠానాం పూరయిత్వా ప్రదీపయేత్ ; స యదా జానీయాత్ సాధుదగ్ధాని కాష్ఠాని విగతధూమాన్యవతప్తం చ కేవలమగ్నినా తదగ్నిగృహం స్వేదయోగ్యేన చోష్మణా యుక్తమితి, తత్రైనం పురుషం వాతహరాభ్యక్తగాత్రం వస్త్రావచ్ఛన్నం ప్రవేశయేత్, ప్రవేశయంశ్చైనమనుశిష్యాత్—సౌమ్య ! ప్రవిశ కల్యాణాయారోగ్యాయ చేతి, ప్రవిశ్య చైనాం పిణ్డికామధిరుహ్య పార్శ్వాపరపార్శ్వాభ్యాం యథాసుఖం శయీథాః, న చ త్వయా స్వేదమూర్చ్ఛాపరీతేనాపి సతా పిణ్డికైషా విమోక్తవ్యాఽఽప్రాణోచ్ఛ్వాసాత్, భ్రశ్యమానో హ్యతః పిణ్డికావ-కాశాద్ద్వారమనధిగచ్ఛన్ స్వేదమూర్చ్ఛాపరీతతయా సద్యః ప్రాణాన్ జహ్యాః, తస్మాత్ పిణ్డికామేనాం న కథంచన ముఞ్చేథాః, త్వం యదా జానీయా విగతాభిష్యన్దమాత్మానం సమ్యక్ ప్రస్రుతస్వేదపిచ్ఛం సర్వస్రోతోవిముక్తం లఘుభూతమపగతవిబన్ధస్తమ్భసుప్తివేదనాగౌరవమితి, తతస్తాం పిణ్డికామనుసరన్ ద్వారం

ప్రపద్యేథాః, నిష్క్రమ్య చ న సహసా చక్షుషోః పరిపాలనార్థం శీతోదకముపస్పృశేథాః, అపగతసంతాపక్లమస్తు ముహూర్తాత్ సుఖోష్ణేన వారిణా యథాన్యాయం పరిషిక్తోఽశ్నీయాః ; ఇతి జేన్తాకస్వేదః॥౪౬॥

శయానస్య ప్రమాణేన ఘనామశ్మమయీం శిలామ్।
తాపయిత్వా మారుతఘ్నైర్దారుభిః సంప్రదీపితైః॥౪౭॥

వ్యపోహ్య సర్వానఙ్గారాన్ ప్రోక్ష్య చైవోష్ణవారిణా।
తాం శిలామథ కుర్వీత కౌశేయావికసంస్తరామ్॥౪౮॥

తస్యాం స్వభ్యక్తసర్వాఙ్గః స్వపన్ స్విద్యతి నా సుఖమ్।
కౌరవాజినకౌశేయప్రావారాద్యైః సుసంవృతః॥౪౯॥

ఇత్యుక్తోఽశ్మఘనస్వేదః, కర్షూస్వేదః ప్రవక్ష్యతే।
ఖానయేచ్ఛయనస్యాధః కర్షూం స్థానవిభాగవిత్॥౫౦॥

దీప్తైరధూమైరఙ్గారస్తాం కర్షూం పూరయేత్తతః।
తస్యాముపరి శయ్యాయాం స్వపన్ స్విద్యతి నా సుఖమ్॥౫౧॥

అనత్యుత్సేధవిస్తారాం వృత్తాకారామలోచనామ్।
ఘనభిత్తిం కుటీం కృత్వా కుష్ఠాద్యైః సంప్రలేపయేత్॥౫౨॥

కుటీమధ్యే భిషక్ శయ్యాం స్వాస్తీర్ణాముపకల్పయేత్।
ప్రావారాజినకౌశేయకుథకమ్బలగోలకైః॥౫౩॥

హసన్తికాభిరఙ్గారపూర్ణాభిస్తాం చ సర్వశః।
పరివర్యాన్తరారోహేదభ్యక్తః స్విద్యతే సుఖమ్॥౫౪॥

య ఏవాశ్మఘనస్వేదవిధిర్భూమౌ స ఏవ తు।
ప్రశస్తాయాం నివాతాయాం సమాయాముపదిశ్యతే॥౫౫॥

కుమ్భీం వాతహరక్వాథపూర్ణాం భూమౌ నిఖానయేత్।
అర్ధభాగం త్రిభాగం వా శయనం తత్ర చోపరి॥౫౬॥

స్థాపయేదాసనం వాఽపి నాతిసాన్ద్రపరిచ్ఛదమ్।
అథ కుమ్భ్యాం సుసంతప్తాన్ ప్రక్షిపేదయసో గుడాన్॥౫౭॥

పాషాణాన్ వోష్మణా తేన తత్స్థః స్విద్యతి నా సుఖమ్।
సుసంవృతాఙ్గః స్వభ్యక్తః స్నేహైరనిలనాశనైః॥౫౮॥

కూపం శయనవిస్తారం ద్విగుణం చాపి వేధతః।
దేశే నివాతే శస్తే చ కుర్యాదన్తః సుమార్జితమ్॥౫౯॥

హస్త్యశ్వగోఖరోష్ట్రాణాం కరీషైర్దగ్ధపూరితే।
స్వవచ్ఛన్నః సుసంస్తీర్ణేఽభ్యక్తః స్విద్యతి నా సుఖమ్॥౬౦॥

ధీతికాం తు కరీషాణాం యథోక్తానాం ప్రదీపయేత్।
శయనాన్తఃప్రమాణేన శయ్యాముపరి తత్ర చ॥౬౧॥

సుదగ్ధాయాం విధూమాయాం యథోక్తాముపకల్పయేత్।

స్వవచ్ఛన్నః స్వపంస్తత్రాభ్యక్తః స్విద్యతి నా సుఖమ్ ॥౬౨॥

హొలాకస్వేద ఇత్యేష సుఖః ప్రోక్తో మహర్షిణా।
ఇతి త్రయోదశవిధః స్వేదోఽగ్నిగుణసంశ్రయః ॥౬౩॥

వ్యాయామ ౫ఉష్ణసదనం గురుప్రావరణం క్షుధా।
బహుపానం భయక్రోధావుపనాహాహవాతపాః ॥౬౪॥

---

౫. ఉష్ణసదనమితి అగ్నిసంతాపవ్యతిరేకేణ నిర్వాలకతయా ఘనభిత్తితయా చ యద్గృహం స్వేదయతి తద్బోద్ధవ్యమ్। ఉపనాహొ ద్వివిధః సాగ్నిరనగ్నిశ్చ, తత్ర యః సాగ్నిరుపనాహః స సంకర ఏవ బోద్ధవ్యః ; యస్త్వనగ్నిబలత్వేన శరీరోష్మరోధం కృత్వా స్వేదయతి స ఇహ బోద్ధవ్యః' ఇతి చక్రః।

స్వేదయన్తి దశైతాని నరమగ్నిగుణాదృతే।
ఇత్యుక్తో ద్వివిధః స్వేదః సంయుక్తోఽగ్నిగుణైర్న చ ॥౬౫॥

ఏకాఙ్గసర్వాఙ్గగతః స్నిగ్ధో రూక్షస్తథైవ చ।
ఇత్యేతత్త్రివిధం ద్వన్ద్వం స్వేదముద్దిశ్య కీర్తితమ్ ॥౬౬॥

స్నిగ్ధః స్వేదైరుపక్రమ్యః స్విన్నః పథ్యాశనో భవేత్।
తదహః స్విన్నగాత్రస్తు వ్యాయామం వర్జయేన్నరః ॥౬౭॥

తత్ర శ్లోకాః।

స్వేదో యథా కార్యకరో హితో యేభ్యశ్చ యద్విధః।
యత్ర దేశే యథా యోగ్యో దేశో రక్ష్యశ్చ యో యథా॥౬౮॥

స్విన్నాతిస్విన్నరూపాణి తథాఽతిస్విన్నభేషజమ్।
అస్వేద్యాః స్వేదయోగ్యాశ్చ స్వేదద్రవ్యాణి కల్పనా॥౬౯॥

త్రయోదశవిధః స్వేదో వినా దశవిధోఽగ్నినా।
సంగ్రహేణ చ షట్ స్వేదాః స్వేదాధ్యాయే నిదర్శితాః॥౭౦॥

స్వేదాధికారే యద్వాచ్యముక్తమేతన్మహర్షిణా।
శిష్యైస్తు ప్రతిపత్తవ్యముపదేష్టా పునర్వసుః॥౭౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే కల్పనాచతుష్కే
స్వేదాధ్యాయో నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః॥౧౪॥

పఞ్చదశోఽధ్యాయః।

అథాత ఉపకల్పనీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు రాజానం రాజమాత్రమన్యం వా విపులద్రవ్యం సంభృతసంభారం వమనం విరేచనం వా పాయయితుకామేన భిషజా ప్రాగేవౌషధపానాత్ సంభారా ఉపకల్పనీయా భవన్తి, సమ్యక్చైవ హి గచ్ఛత్యౌషధే ప్రతిభోగార్థాః, వ్యాపన్నే చౌషధే వ్యాపదః పరిసంఖ్యాయ ప్రతీకారార్థాః; న హి సన్నికృష్టే కాలే ప్రాదుర్భూతాయామాపది సత్యపి క్రయాక్రయే సుకరమాశు సంభరణమౌషధానాం యథావదితి॥3॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—నను భగవన్నాదావేవ జ్ఞానవతా తథా ప్రతివిధాతవ్యం యథా ప్రతివిహితే సిధ్యేదేవౌషధమేకాన్తేన। సమ్యక్ప్రయోగనిమిత్తా హి సర్వకర్మణాం సిద్ధిరిష్టా వ్యాపచ్చాసమ్యక్ ప్రయోగనిమిత్తా; అథ సమ్యగసమ్యక్ చ సమారబ్ధం కర్మ సిధ్యతి వ్యాపద్యతే వాऽనియమేన, తుల్యం భవతి జ్ఞానమజ్ఞానేనేతి॥౪॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—శక్యం తథా ప్రతివిధాతుమస్మాభిరస్మాద్విధైర్వాప్యగ్నివేశ! యథా ప్రతివిహితే సిధ్యేదేవౌషధమేకాన్తేన తచ్చ ప్రయోగసౌష్ఠవముపదేష్టుం యథావత్; న హి కశ్చిదస్తి య ఏతదేవముపదిష్టముపధారయితుముత్సహేత, ఉపధార్య వా తథా ప్రతిపత్తుం ప్రయోక్తుం వా; సూక్ష్మాణి హి దోషభేషజదేశకాలబలశరీరాహారసాత్మ్యసత్త్వప్రకృతివయసామవస్థాన్తరాణి, యాన్యనుచిన్త్యమానాని విమలవిపులబుద్ధేరపి బుద్ధిమాకులీకుర్యుః కిం పునరల్పబుద్ధేః। తస్మాదుభయమేతద్యథావదుపదేక్ష్యామః—సమ్యక్ ప్రయోగం చౌషధానాం వ్యాపన్నానాం చ వ్యాపత్సాధనాని సిద్ధిషూత్తరకాలమ్॥౫॥

ఇదానీం తావత్సంభారాన్వివిధానపి సమాసేనోపదేక్ష్యామః తద్యథాదృఢం నివాతం ప్రవాతైకదేశం సుఖప్రవిచారమనుపత్యకం ధూమాతపజలరసామనభిగమనీయమనిష్టానాం చ శబ్దస్పర్శరసరూపగన్ధానాం సోదపానో లూఖలముసవర్చఃస్థానస్నానభూమిమహానసం వాస్తువిద్యాకుశలః ప్రశస్తం గృహమేవ తావత్ పూర్వముపకల్పయేత్॥౬॥

తతః శీలశౌచాచారానురాగదాక్ష్యప్రాదక్షిణ్యోపపన్నానుపచారకుశలాన్ సర్వకర్మసు పర్యవదాతాన్ సూపౌదనపాచకస్నాపకసంవాహకోత్థాపకసంవేశకౌషధపేషకాంశ్చ పరిచారకాన్ సర్వకర్మస్వప్రతికూలాన్, తథా గీతవాదిత్రోల్లాపకశ్లోకగాథాఖ్యాయికేతిహాసపురాణకుశలా-నభిప్రాయజ్ఞాననుమతాంశ్చ దేశకాలవిదః పరిషద్యాంశ్చ, తథా లావకపిఞ్జలశశహరిణైణకాల-పుచ్ఛకమృగమాతృకోరభ్రాన్, గాం దోగ్ధ్రీం శీలవతీమనాతురాం జీవద్వత్సాం సుప్రతివిహితతృణ-శరణపానీయాం, పాత్ర్యాచమనీయోదకోష్ఠమణికఘటపిఠరపర్యోగకుమ్భీకుమ్భకుణ్డ శరావదర్వీకటో-దేఞ్చనపరిపచనమన్థానచర్మచేలసూత్రకార్పాసోర్ణాదీని చ, శయనాసనాదీని చోపన్యస్తభృఙ్గార-ప్రతిగ్రహాణి సుప్రయుక్తాస్తరణోత్తర ప్రచ్ఛదోపధానాని స్వాపాశ్రయాణి సంవేశనోపవేశనస్నేహ-స్వేదాభ్యఙ్గప్రదేహ పరిషేకానులేపనవమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనశిరోవిరేచనమూత్రోచ్చారకర్మణా-ముపచారసుఖాని,సుప్రక్షాలితోపధానాశ్చ సుశ్లక్ష్ణఖర మధ్యమా ఇషదః, శస్త్రాణి చోపకరణార్థాని, ధూమనేత్రం చ, బస్తినేత్రం చ, ఉత్తరబస్తికం చ, కుశహస్తకం చ, తులాం చ, మానభాణ్డం చ, ఘృతతైలవసామజ్జక్షౌద్రఫాణితలవణేన్ధనోదకమధుసీధుసురాసౌవీరక తుషోదకమైరేయమేదకదధి-మణ్డోదశ్విద్ధాన్యామ్లమూత్రాణి చ, తథా శాలిషష్టికముద్గమాషయవతిలకులత్థబదర మృద్వీకాకాశ్మర్యపరూషకాభయామలక బిభీతకాని, నానావిధాని చ స్నేహస్వేదోపకరణాని ద్రవ్యాణి,

తథైవోర్ధ్వహరానులోమికోభయభాగికసంగ్రహణీయదీపనీయపాచనీయోపశమనీయవాతహరాణి సమాఖ్యాతాని చౌషధాని; యచ్చాన్యదపి కించిద్వ్యాపదః పరిసంఖ్యాయ ప్రతీకారార్థముపకరణం విద్యాత్, యచ్చ ప్రతిభోగార్థం, తత్తదుపకల్పయేత్॥౭॥

తతస్తం పురుషం యథోక్తాభ్యాం స్నేహస్వేదాభ్యాం యథార్హముపపాదయేత్। తం చేదస్మిన్నన్తరే మానసః శారీరో వా వ్యాధిః కశ్చిత్తీవ్రతరః సహసాభ్యాగచ్ఛేత్తమేవ తావదస్యోపావర్తయితుం యతేత। తతస్తముపావర్త్య తావన్తమేవైనం కాలం తథావిధేనైవ కర్మణోపాచరేత్॥౮॥

తతస్తం పురుషం స్నేహస్వేదోపపన్నమనుపహతమనసమభిసమీక్ష్య సుఖోషితం ప్రజీర్ణభక్తం శిరఃస్నాతమనులిప్తగాత్రం స్రగ్విణమనుపహతవస్త్రసంవీతం దేవతాగ్నిద్విజగురువృద్ధవైద్యానర్చితవన్తం, ఇష్టే నక్షత్రతిథికరణముహూర్తే కారయిత్వా బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తివాచనప్రయుక్తాభిరాశీర్భిరభిమన్త్రితాం మధుమధుకసైన్ధవఫాణితోపహితాం మదనఫలకషాయమాత్రాం పాయయేత్॥౯॥

మదనఫలకషాయమాత్రాప్రమాణం తు ఖలు సర్వసంశోధనమాత్రాప్రమాణాని చ ప్రతిపురుషమపేక్షితవ్యాని భవన్తి; యావద్ధి యస్య సంశోధనం పీతం వైకారికదోషహరణాయోపపద్యతే న చాతియోగాయోగాయ, తావదస్య మాత్రాప్రమాణం వేదితవ్యం భవతి॥౧౦॥

పీతవన్తం తు ఖల్వేనం ముహూర్తమనుకాఙ్క్షేత్। తస్య యదా జానీయాత్ స్వేదప్రాదుర్భావేణ దోషం ప్రవిలయన- మాపద్యమానం, లోమహర్షేణ చ స్థానేభ్యః ప్రచలితం, కుక్షిసమాధ్మాపనేన చ కుక్షిమనుగతం, హృల్లాసాస్యస్రవణాభ్యామపి చోర్ధ్వముఖీభూతం, అథాస్మై జానుసమమసంబాధం సుప్రయుక్తాస్తరణోత్తరప్రచ్ఛదోపధానం సోపాశ్రయమాసనముపవేష్టుం ప్రయచ్ఛేత్॥౧౧॥

ప్రతిగ్రహాంశ్చోపచారయేత్—లలాటప్రతిగ్రహే పార్శ్వోపగ్రహణే నాభిప్రపీడనే పృష్ఠోన్మర్దనే చానపత్రపణీయాః సుహృదోఽనుమతాశ్చ ప్రయతేరన్॥౧౨॥

అథైనమనుశిష్యాత్—వివృతౌష్ఠతాలుకణ్ఠో నాతిమహతా వ్యాయామేన వేగానుదీర్ణానుదీరయన్ కించిదవనమ్య గ్రీవామూర్ధ్వశరీరం చోపవేగమప్రవృత్తాన్ ప్రవర్తయన్ సుపరిలిఖితనఖాభ్యామఙ్గులీభ్యాముత్పలకుముదసౌగన్ధికనాలైర్వా కణ్ఠమనభిస్పృశన్ సుఖం ప్రవర్తయస్వేతి స తథా కుర్యాత్॥౧౩॥ తతోఽస్య వేగాన్ ప్రతిగ్రహగతానవేక్షేత వైద్యః; వేగవిశేషదర్శనాద్ధి కుశలో యోగాయోగాతియోగవిశేషానుపలభతే, వేగవిశేషదర్శీ పునః కృత్యం యథార్హమవబుధ్యేత లక్షణేన; తస్మాద్వేగానవేక్షేతావహితః॥౧౪॥ తత్రామూన్యయోగయోగాతియోగవిశేషజ్ఞానాని భవన్తి; తద్యథా—అప్రవృత్తిః కుతశ్చిత్, కేవలస్య వాఽప్యౌషధస్య విభ్రంశో, విబన్ధో వా వేగానామయోగలక్షణాని భవన్తి; కాలే ప్రవృత్తిరనతిమహతీ వ్యథా యథాక్రమం దోషహరణం

స్వయం చావస్థానమితి యోగలక్షణాని భవన్తి, యోగేన తు దోషప్రమాణవిశేషేణ తీక్ష్ణమృదుమధ్యవిభాగో జ్ఞేయః; యోగాధిక్యేన తు ఫేనిలరక్తచన్ద్రికోపగమనమిత్యతియోగలక్షణాని భవన్తి।

తత్రాతియోగాయోగనిమిత్తానిమానుపద్రవాన్ విద్యాత్—ఆధ్మానం పరికర్తికా పరిస్రావో హృదయోపసరణమఙ్గగ్రహో జీవాదానం విభ్రంశః స్తమ్భః క్లమ ఉపద్రవా ఇతి॥౧౫॥

యోగేన తు ఖల్వేనం ఛర్దితవన్తమభిసమీక్ష్య సుప్రక్షాలితపాణిపాదాస్యం ముహూర్తమాశ్వాస్య, స్నైహికవైరేచనికోపశమనీయానాం ధూమానామన్యతమం సామర్థ్యతః పాయయిత్వా, పునరేవోదకముపస్పర్శయేత్। ఉపస్పృష్టోదకం చైనం నివాతమాగారమనుప్రవేశ్య సంవేశ్య చానుశిష్యాత్—సౌమ్య ! ఉచ్చైర్భాష్యమత్యాసనమతిస్థానమతిచఙ్క్రమణం క్రోధ శోకహిమాతపావశ్యాయాతిప్రవాతాన్ యానయానం గ్రామ్యధర్మమస్వపనం నిశి దివా స్వప్నం విరుద్ధాజీర్ణాసాత్మ్యకాలప్రమితాతిహీనగురువిషమభోజనం వేగసంధారణోదీరణమితి భావానేతాన్ మనసాఽప్యసేవమానః సర్వమహో గమయస్వేతి। స తథా కుర్యాత్॥౧౬॥

అథైనం సాయాహ్నే పరే వాఽహ్ని సుఖోదకపరిషిక్తం పురాణానాం లోహితశాలితణ్డులానాం స్వవక్లిన్నానాం మణ్డపూర్వాం సుఖోష్ణాం యవాగూం పాయయేదగ్నిబలమభిసమీక్ష్య, ఏవం ద్వితీయే తృతీయే చాన్నకాలే; చతుర్థే త్వన్నకాలే తథావిధానామేవ శాలితణ్డులానాముత్స్విన్నాం విలేపీముష్ణోదకద్వితీయామస్నేహలవణామల్పస్నేహలవణాం వా భోజయేత్, ఏవం పఞ్చమే షష్ఠే చాన్నకాలే;సప్తమే త్వన్నకాలే తథావిధానామేవ శాలీనాం ద్విప్రసృతం సుస్విన్నమోదనముష్ణోదకానుపానం తనునా తనుస్నేహలవణోపపన్నేన ముద్గయూషేణ భోజయేత్, ఏవమష్టమే నవమే చాన్నకాలే; దశమే త్వన్నకాలే లావక పిఞ్జలాదీనామన్యతమస్య మాంసరసేనౌదకలావణికేన నాతిసారవతా భోజయేదుష్ణోదకానుపానం, ఏవమేకాదశే ద్వాదశే చాన్నకాలే; అత ఊర్ధ్వమన్నగుణాన్ క్రమేణోపభుఞ్జానః సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజనమాగచ్ఛేత్॥౧౭॥

అథైనం పునరేవ స్నేహస్వేదాభ్యాముపపాద్యానుపహతమనసమభిసమీక్ష్య సుఖోషితం సుప్రజీర్ణభక్తం కృతహోమబలిమఙ్గలజపప్రాయశ్చిత్తమిష్టే తిథినక్షత్రకరణముహూర్తే బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి వాచయిత్వా త్రివృత్కల్కమక్షమాత్రం యథార్హాలోడనప్రతివినీతం పాయయేత్ ప్రసమీక్ష్య దోషభేషజదేశకాలబలశరీరాహారా సాత్మ్యసత్త్వప్రకృతివయసామవస్థాన్తరాణి వికారాంశ్చ। సమ్యగ్విరిక్తం చైనం వమనాన్తరోక్తేన ధూమవర్జేన విధినోపపాదయేదాబలవర్ణప్రతిలాభాత్। బలవర్ణోపపన్నం చైనమనుపహతమనసమభిసమీక్ష్య సుఖోషితం సుప్రజీర్ణభక్తం శిరఃస్నాతమనులిప్తగాత్రం స్రగ్విణమనుపహతవస్త్రసంవీతమనురూపాలఙ్కారాలఙ్కృతం సుహృదాం దర్శయిత్వా జ్ఞాతీనాం దర్శయేత్ అథైనం కామేష్వవసృజేత్॥౧౮॥

భవన్తి చాత్ర।

అనేన విధినా రాజా రాజమాత్రోఽథవా పునః।
యస్య వా విపులం ద్రవ్యం స సంశోధనమర్హతి॥౧౯॥
దరిద్రస్త్వాపదం ప్రాప్య ప్రాప్తకాలం విరేచనమ్।
పిబేత్ కామమసంభృత్య సంభారానపి దుర్లభాన్॥౨౦॥
న హి సర్వమనుష్యాణాం సన్తి సర్వే పరిచ్ఛదాః।
న చ రోగా న బాధన్తే దరిద్రానపి దారుణాః॥౨౧॥
యద్యచ్ఛక్యం మనుష్యేణ కర్తుమౌషధమాపది।
తత్తత్ సేవ్యం యథాశక్తి వసనాన్యశనాని చ॥౨౨॥
మలాపహం రోగహరం బలవర్ణప్రసాదనమ్।
పీత్వా సంశోధనం సమ్యగాయుషా యుజ్యతే చిరమ్॥౨౩॥

తత్ర శ్లోకాః।

ఈశ్వరాణాం వసుమతాం వమనం సవిరేచనమ్।
సంభారా యే యదర్థం చ సమానీయ ప్రయోజయేత్॥౨౪॥
యథా ప్రయోజ్యా యా మాత్రా యదయోగస్య లక్షణమ్।
యోగాతియోగయోర్యచ్చ దోషా యే చాప్యుపద్రవాః॥౨౫॥
యదసేవ్యం విశుద్ధేన యశ్చ సంసర్జనక్రమః।
తత్ సర్వం కల్పనాధ్యాయే వ్యాజహార పునర్వసుః॥౨౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే కల్పనాచతుష్కే
ఉపకల్పనీయో నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః॥౧౫॥

షోడశోఽధ్యాయః।

అథాతశ్చికిత్సాప్రాభృతీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

చికిత్సాప్రాభృతో ధీమాఞ్ఛాస్త్రవాన్ కర్మతత్పరః।
నరం విరేచయతి యం స యోగాత్ సుఖమశ్నుతే॥3॥

యం వైద్యమానీ త్వబుధో విరేచయతి మానవమ్।
సోఽతియోగాదయోగాద్వా మానవో దుఃఖమశ్నుతే॥౪॥

దౌర్బల్యం లాఘవం గ్లానిర్వ్యాధీనామణు (ల్ప) తా రుచిః।
హృద్వర్ణశుద్ధిః క్షుత్తృష్ణా కాలే వేగప్రవర్తనమ్॥౫॥

బుద్ధీన్ద్రియమనఃశుద్ధిర్మారుతస్యానులోమతా।
సమ్యగ్విరిక్తలిఙ్గాని కాయాగ్నేశ్చానువర్తనమ్॥౬॥

ష్ఠీవనం హృదయాశుద్ధిరుత్క్లేశః శ్లేష్మపిత్తయోః।
ఆధ్మానమరుచిశ్ఛర్దిరదౌర్బల్యమలాఘవమ్॥౭॥

జఙ్ఘోరుసదనం తన్ద్రా స్తైమిత్యం పీనసాగమః।
లక్షణాన్యవిరిక్తానాం మారుతస్య చ నిగ్రహః॥౮॥

విట్పిత్తశ్లేష్మవాతానామాగతానాం యథాక్రమమ్।
పరం స్రవతి యద్రక్తం మేదోమాంసోదకోపమమ్॥౯॥

నిఃశ్లేష్మపిత్తముదకం శోణితం కృష్ణమేవ వా।
తృష్యతో మారుతార్తస్య సోఽతియోగః ప్రముహ్యతః॥౧౦॥

వమనేఽతికృతే లిఙ్గాన్యేతాన్యేవ భవన్తి హి।
ఊర్ధ్వగా వాతరోగాశ్చ వాగ్గ్రహశ్చాధికో భవేత్॥౧౧॥

చికిత్సాప్రాభృతం తస్మాదుపేయాచ్ఛరణం నరః।
యుఞ్జ్యాద్య ఏనమత్యన్తమాయుషా చ సుఖేన చ॥౧౨॥

అవిపాకోఽరుచిః స్థౌల్యం పాణ్డుతా గౌరవం క్లమః।
పిడకాకోఠకణ్డూనాం సంభవోఽరతిరేవ చ॥౧౩॥

ఆలస్య శ్రమదౌర్బల్యం దౌర్గన్ధ్యమవసాదకః।
శ్లేష్మపిత్తసముత్క్లేశో నిద్రానాశోఽతినిద్రతా॥౧౪॥

తన్ద్రా క్లైబ్యమబుద్ధిత్వమశస్తస్వప్నదర్శనమ్।
బలవర్ణప్రణాశశ్చ తృప్యతో బృంహణైరపి॥౧౫॥

బహుదోషస్య లిఙ్గాని, తస్మై సంశోధనం హితమ్।
ఊర్ధ్వం చైవానులోమ్యం చ యథాదోషం యథాబలమ్॥౧౬॥

ఏవం విశుద్ధకోష్ఠస్య కాయాగ్నిరభివర్ధతే।
వ్యాధయశ్చోపశామ్యన్తి ప్రకృతిశ్చానువర్తతే॥౧౭॥

ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధిర్వర్ణశ్చాస్య ప్రసీదతి।
బలం పుష్టిరపత్యం చ వృషతా చాస్య జాయతే॥౧౮॥

జరాం కృచ్ఛ్రేణ లభతే చిరం జీవత్యనామయః।
తస్మాత్ సంశోధనం కాలే యుక్తియుక్తం పిబేన్నరః॥౧౯॥

దోషాః కదాచిత్ కుప్యన్తి జితా లఙ్ఘనపాచనైః।
జితాః సంశోధనైర్యే తు న తేషాం పునరుద్భవః॥౨౦॥

దోషాణాం చ ద్రుమాణాం చ మూలేఽనుపహతే సతి।
రోగాణాం ప్రసవానాం చ గతానామాగతిర్ధ్రువా॥౨౧॥

భేషజక్షపితే పథ్యమాహారైరేవ బృంహణమ్।
ఘృతమాంసరసక్షీరహృద్యయూషోపసంహితైః॥౨౨॥

అభ్యఙ్గోత్సాదనైః స్నానైర్నిరూహైః సానువాసనైః।
తథా స లభతే శర్మ యుజ్యతే చాయుషా చిరమ్॥౨౩॥

అతియోగానుబద్ధానాం సర్పిఃపానం ప్రశస్యతే।
తైలం మధురకైః సిద్ధమథవాఽప్యనువాసనమ్॥౨౪॥

యస్య త్వయోగస్తం స్నిగ్ధం పునః సంశోధయేన్నరమ్।

మాత్రాకాలబలాపేక్షీ స్మరన్ పూర్వమనుక్రమమ్ ॥౨౫॥

స్నేహనే స్వేదనే శుద్ధౌ రోగాః సంసర్జనే చ యే।
జాయన్తేఽమార్గవిహితే తేషాం సిద్ధిషు సాధనమ్ ॥౨౬॥

జాయన్తే హేతువైషమ్యాద్విషమా దేహధాతవః।
హేతుసామ్యాత్ సమాస్తేషాం స్వభావోపరమః సదా ॥౨౭॥

ప్రవృత్తిహేతుర్భావానాం న నిరోధేఽస్తి కారణమ్।
కేచిత్తత్రాపి మన్యన్తే హేతుం హేతోరవర్తనమ్ ॥౨౮॥

ఏవముక్తార్థమాచార్యమగ్నివేశోఽభ్యభాషత।
స్వభావోపరమే కర్మ చికిత్సాప్రాభృతస్య కిమ్ ॥౨౯॥

భేషజైర్విషమాన్ ధాతూన్ కాన్ సమీకురుతే భిషక్।
కా వా చికిత్సా భగవన్ కిమర్థం వా ప్రయుజ్యతే ॥౩౦॥

తచ్ఛిష్యవచనం శ్రుత్వా వ్యాజహార పునర్వసుః।
శ్రూయతామత్ర యా సౌమ్య యుక్తిర్దృష్టా మహర్షిభిః ॥౩౧॥

న నాశకారణాభావాద్భావానాం నాశకారణమ్।
జ్ఞాయతే నిత్యగస్యేవ కాలస్యాత్యయకారణమ్ ॥౩౨॥

హేతువైషమ్యాత్తేషాముత్పత్తౌ స్థితౌ చ హేతూనాం వైషమ్యాద్వృద్ధిహ్రాస్యన్యతరస్మాద్విషమాజాయన్తే, తథా దేహధాతూనాం యే హేతవస్తేషాం సామ్యాద్వృద్ధిహ్రాసవ్యతిరేకావస్థాయామవస్థానాత్తే దేహధాతవః సమా జాయన్తే, తయోర్దేహధాతుసామ్య వైషమ్యయోః సదైవావిరతం స్వభావోపరమః స్వభావస్య స్వస్య ధర్మస్య రూపస్య చోపరమో నాశో భవతి। తత్ర భావానాం స్వస్వధర్మాణాం స్వస్వరూపాణాం చ సదైవావిరతప్రవృత్తౌ హేతురస్తి, సదైవావిరతనిరోధే వినాశే కారణం నాస్తీత్యకరణం ప్రతిక్షణం భఙ్గః స్యాదితి। తత్ర కేచిన్మహర్షయో భావానాం స్వభావోపరమేఽవిరత నిరోధే హేతోరవర్తనం హేతుర్నాస్తీతి యదేవ హేతోరభావస్తమేవ భావానాం సదా స్వభావో పరమే హేతుం మన్యన్తే' గఙ్గాధరః। 'తేషామితి విషమాణాం ధాతూనాం సమానాం చ, సదేత్యవిలమ్బేన, తేనోత్పన్న ఏవ వినశ్యతీత్యర్థః। ప్రవృత్తిహేతురుత్పత్తిహేతుర్భావానామస్తి, వినాశే హేతుర్భావానాం కారణం నాస్తి, యస్మాత్సర్వ ఏవ భావాః ప్రదీపార్చిర్వదుత్పత్తౌ కారణాపేక్షిణః, వినాశే తు ద్వితీయక్షణావిద్యమానత్వలక్షణే సహజసిద్ధే న హేత్వన్తరమపేక్షన్తే' చక్రః।

శీఘ్రగత్వాద్యథాభూతస్తథా భావో విపద్యతే।

నిరోధే కారణం తస్య నాస్తి నైవాన్యథాక్రియా॥౩౩॥

యాభిః క్రియాభిర్జాయన్తే శరీరే ధాతవః సమాః।

సా చికిత్సా వికారాణాం కర్మ తద్భిషజాం స్మృతమ్॥౩౪॥

కథం శరీరే ధాతూనాం వైషమ్యం న భవేదితి।

సమానాం చానుబన్ధః స్యాదిత్యర్థం క్రియతే క్రియా॥౩౫॥

త్యాగాద్విషమహేతూనాం సమానాం చోపసేవనాత్।

విషమా నానుబధ్నన్తి జాయన్తే ధాతవః సమాః॥౩౬॥

సమైస్తు హేతుభిర్యస్మాద్ధాతూన్ సంజనయేత్ సమాన్।

చికిత్సాప్రాభృతస్తస్మాద్దాతా దేహసుఖాయుషామ్॥౩౭॥

ధర్మస్యార్థస్య కామస్య నృలోకస్యోభయస్య చ।

దాతా సంపద్యతే వైద్యో దానాద్దేహసుఖాయుషామ్॥౩౮॥

భ్యతే, కస్మాత్? నాశకారణాభావాత్। యథా నిత్యగస్య కాలస్య సదాఽత్యయోఽనవరతమతీతత్వం జ్ఞాయతే తస్యాత్యయస్య కారణం న జ్ఞాయతే శీఘ్రగత్వాత్, యథా కాలస్వభావో హి చక్రవద్భ్రమణాత్మకత్వాచ్ఛీఘ్రగస్తథా భావానాం స్వభావోఽపి శీఘ్రగః; నాశకారణాభావో న నాశకారణం, తర్హి కథం భావానాం స్వభావోపరమః స్యాదిత్యత ఆహ-శీఘ్రేత్యాది। యో భావో యదా యథాభూతో వర్తతే తథాత్వేనోత్తరావస్థామారభ్య పూర్వావస్థాతో విపద్యతే, తత్ర పూర్వావస్థాయా నిరోధే కారణం నాస్తి న చ తన్నిరోధేఽన్యథాక్రియా పూర్వభావాదన్యథా క్రియోత్తరాస్వవస్థాస్వస్తి। యథా హేతువైషమ్యాద్ధాతవో వాతాదయో విషమా భవన్తి విషమా ఏవోత్తరావస్థాం తత్పూర్వావస్థికవిషమరూపేణైవారభ్య పూర్వావస్థవిషమస్వభావనాశముపయాన్తి, నతు విషమస్వభావనాశం ప్రాప్యోత్తరావస్థాం సామ్యస్వభావేనారభన్తే, తస్మాత్ప్రవృత్తౌ ఖలు భావానాం హేతురస్తి న నిరోధే' గఙ్గాధరః। 'ఏవం మన్యతే యద్యపి ధాతువైషమ్యం వినశ్వరం, తథాఽపి వినశ్యదపి తద్ధాతువైషమ్యం స్వకార్యే విషమమేవ ధాతుమారభతే, ఏవం సోఽప్యపరం విషమమితి న ధాతువైషమ్యసన్తాననివృత్తిః ధాతుసామ్యజనకహేతుం వినా, యదా తు ధాతుసామ్యహేతురుపయుక్తో భవతి, తదా తేన సహితం వైషమ్యసన్తతిరహితమపి కారణం సమమేవ ధాతుసన్తానమారభతే' చక్రః।

చికిత్సాప్రాభృతగుణో దోషో యశ్చేతరాశ్రయః।

యోగాయోగాతియోగానాం లక్షణం శుద్ధిసంశ్రయమ్॥౩౯॥

బహుదోషస్య లిఙ్గాని సంశోధనగుణాశ్చ యే।
చికిత్సాసూత్రమాత్రం చ సిద్ధివ్యాపత్తిసంశ్రయమ్॥౪౦॥

యా చ యుక్తిశ్చికిత్సాయాం యం చార్థం కురుతే భిషక్।
చికిత్సాప్రభృతేఽధ్యాయే తత్ సర్వమవదన్మునిః॥౪౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే కల్పనాచతుష్కే
చికిత్సాప్రాభృతీయో నామ షోడశోఽధ్యాయః సమాప్తః॥౧౬॥

ఇతి కల్పనాచతుష్కశ్చతుర్థః॥౪॥

సప్తదశోఽధ్యాయః।

అథాతః కియన్తఃశిరసీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కియన్తః శిరసి ప్రోక్తా రోగా హృది చ దేహినామ్॥3॥

కతి చాప్యనిలాదీనాం రోగా మానవికల్పజాః।
క్షయాః కతి సమాఖ్యాతాః పిడకాః కతి చానఘ॥౪॥

గతిః కతివిధా చోక్తా దోషాణాం దోషసూదన।
హుతాశవేశస్య వచస్తచ్ఛ్రుత్వా గురురబ్రవీత్॥౫॥

పృష్టవానసి యత్ సౌమ్య తన్మే శృణు సువిస్తరమ్।
దిష్టాః పఞ్చ శిరోరోగాః పఞ్చైవ హృదయామయాః॥౬॥

వ్యాధీనాం ద్వ్యధికా షష్టిర్దోషమానవికల్పజాః।
దశాష్టౌ చ క్షయాః సప్త పిడకా మాధుమేహికాః॥౭॥

దోషాణాం త్రివిధా చోక్తా గతిర్విస్తరతః శృణు।
సంధారణాద్దివాస్వప్నాద్రాత్రౌ జాగరణాన్మదాత్॥౮॥

ఉచ్చైర్భాష్యదవశ్యాయాత్ ప్రాగ్వాతాదతిమైథునాత్।
గన్ధాదసాత్మ్యదాఘ్రాతాద్రజోధూమహిమాతపాత్॥౯॥

గుర్వమ్లహరితాదానాదతిశీతామ్బుసేవనాత్।
శిరోభితాపాద్దుష్టామాద్రోదనాద్బాష్పనిగ్రహాత్॥౧౦॥

మేఘాగమాన్మనస్తాపాద్దేశకాలవిపర్యయాత్।
వాతాదయః ప్రకుప్యన్తి శిరస్యస్త్రం చ దుష్యతి॥౧౧॥

తతః శిరసి జాయన్తే రోగా వివిధలక్షణాః।
ప్రాణాః ప్రాణభృతాం యత్ర శ్రితాః సర్వేన్ద్రియాణి చ॥౧౨॥

యదుత్తమాఙ్గమఙ్గానాం శిరస్తదభిధీయతే।
అర్ధావభేదకో వా స్యాత్ సర్వం వా రుజ్యతే శిరః॥౧౩॥

ప్రతిశ్యాముఖనాసాక్షికర్ణరోగశిరోభ్రమాః।
అర్దితం శిరసః కమ్పో గలమన్యాహనుగ్రహః॥౧౪॥

వివిధాశ్చాపరే రోగా వాతాదిక్రిమిసంభవాః।
పృథగ్దిష్టాస్తు యే పఞ్చ సంగ్రహే పరమర్షిభిః॥౧౫॥

శిరోగదాంస్తాఞ్ఛృణు మే యథాస్వైర్హేతులక్షణైః।
ఉచ్చైర్భాష్యాతిభాష్యాభ్యాం తీక్ష్ణపానాత్ ప్రజాగరాత్॥౧౬॥

శీతమారుతసంస్పర్శాద్వ్యవాయాద్వేగనిగ్రహాత్।
ఉపవాసాదభీఘాతాద్విరేకాద్వమనాదతి॥౧౭॥

బాష్పశోకభయత్రాసాద్భారమార్గాతికర్శనాత్।
శిరోగతాః సిరా వృద్ధో వాయురావిశ్య కుప్యతి॥౧౮॥

తతః శూలం మహత్తస్య వాతాత్ సముపజాయతే।
నిస్తుద్యేతే భృశం శఙ్ఖౌ ఘాటా సంభిద్యతే తథా॥౧౯॥

సంభ్రూమధ్యం లలాటం చ తపతీవాతివేదనమ్।
వధ్యేతే స్వనతః శ్రోత్రే నిష్కృష్యేతే ఇవాక్షిణీ॥౨౦॥

ఘూర్ణతీవ శిరః సర్వం సంధిభ్య ఇవ ముచ్యతే।

స్ఫురత్యతిసిరాజాలం స్తభ్యతే చ శిరోధరా॥౨౧॥

స్నిగ్ధోష్ణముపశేతే చ శిరోరోగేఽనిలాత్మకే।
కట్వమ్లలవణక్షారమద్యక్రోధాతపానలైః॥౨౨॥

పిత్తం శిరసి సందుష్టం శిరోరోగాయ కల్పతే।
దహ్యతే రుజ్యతే తేన శిరః శీతం సుషూయతే॥౨౩॥

దహ్యేతే చక్షుషీ తృష్ణా భ్రమః స్వేదశ్చ జాయతే।
ఆస్యాసుఖైః స్వప్నసుఖైర్గురుస్నిగ్ధాతిభోజనైః॥౨౪॥

శ్లేష్మా శిరసి సందుష్టః శిరోరోగాయ కల్పతే।
శిరో మన్దరుజం తేన సుప్తస్తిమితభారికమ్॥౨౫॥

భవత్యుత్పద్యతే తన్ద్రా తథాఽఽలస్యమరోచకః।
వాతాచ్ఛూలం భ్రమః కమ్పః పిత్తాద్దాహో మదస్తృషా॥౨౬॥

కఫాద్గురుత్వం తన్ద్రా చ శిరోరోగే త్రిదోషజే।
తిలక్షీరగుడాజీర్ణపూతిసంకీర్ణభోజనాత్॥౨౭॥

క్లేదోఽసృక్కఫమాంసానాం దోషలస్యోపజాయతే।
తతః శిరసి సంక్లేదాత్ క్రిమయః పాపకర్మణః॥౨౮॥

జనయన్తి శిరోరోగం జాతా బీభత్సలక్షణమ్।
వ్యధచ్ఛేదరుజాకణ్డూశోఫదౌర్గన్ధ్యదుఃఖితమ్॥౨౯॥

క్రిమిరోగాతురం విద్యాత్ క్రిమీణాం లక్షణేన చ।
శోకోపవాసవ్యాయామశుష్కరూక్షాల్పభోజనైః॥౩౦॥

వాయురావిశ్య హృదయం జనయత్యుత్తమాం రుజమ్।
వేపథుర్వేష్టనం స్తమ్భః ప్రమోహః శూన్యతా దరః॥౩౧॥

హృది వాతాతురే రూపం జీర్ణే చాత్యర్థవేదనా।ఉష్ణామ్లలవణక్షారకటుకాజీర్ణభోజనైః॥౩౨॥

మద్యక్రోధాతపైశ్చాశు హృది పిత్తం ప్రకుప్యతి।
హృద్దాహస్తితక్తతా వక్త్రే తిక్తామ్లోద్గిరణం క్లమః॥౩౩॥

తృష్ణా మూర్చ్ఛా భ్రమః స్వేదః పిత్తహృద్రోగలక్షణమ్।
అత్యాదానం గురు స్నిగ్ధమచిన్తనమచేష్టనమ్॥౩౪॥

నిద్రాసుఖం చాప్యధికం కఫహృద్రోగకారణమ్।
హృదయం కఫహృద్రోగే సుప్తం స్తిమితభారికమ్॥౩౫॥

తన్ద్రారుచిపరీతస్య భవత్యశ్మావృతం యథా।
హేతులక్షణసంసర్గాదుచ్యతే సాన్నిపాతికః॥౩౬॥

హృద్రోగః కష్టదః కష్టసాధ్య ఉక్తో మహర్షిభిః।
త్రిదోషజే తు హృద్రోగే యో దురాత్మా నిషేవతే॥౩౭॥

తిలక్షీరగుడాదీని గ్రన్థిస్తస్యోపజాయతే।

మర్మైకదేశే సంక్లేదం రసశ్చాస్యోపగచ్ఛతి ॥౩౮॥

సంక్లేదాత్ క్రిమయశ్చాస్య భవన్త్యుపహతాత్మనః।
మర్మైకదేశే సంజాతాః సర్పన్తో భక్షయన్తి చ ॥౩౯॥

తుద్యమానం స హృదయం సూచీభిరివ మన్యతే।
ఛిద్యమానం యథా శస్త్రైర్జాతకణ్డూం మహారుజమ్ ॥౪౦॥

హృద్రోగం క్రిమిజం త్వేతైర్లిఙ్గైర్బుద్ధ్వా సుదారుణమ్।
త్వరేత జేతుం తం విద్వాన్ వికారం శీఘ్రకారిణమ్ ॥౪౧॥

ద్వ్యుల్బణైకోల్బణైః షట్ స్యుర్హీనమధ్యాధికైశ్చ షట్।
సమైశ్చైకో వికారాస్తే సన్నిపాతాస్త్రయోదశ ॥౪౨॥

సంసర్గే నవ షట్ తేభ్య ఏకవృద్ధ్యా సమైస్త్రయః।
పృథక్ త్రయశ్చ తైర్వృద్ధైర్వ్యాధయః పఞ్చవింశతిః ॥౪౩॥

యథా వృద్ధైస్తథా క్షీణైర్దోషైః స్యుః పఞ్చవింశతిః।
వృద్ధిక్షయకృతశ్చాన్యో వికల్ప ఉపదేక్ష్యతే ॥౪౪॥

వృద్ధిరేకస్య సమతా చైకస్యైకస్య సంక్షయః।
ద్వన్ద్వవృద్ధిః క్షయశ్చైకస్యైకవృద్ధిర్ద్వయోః క్షయః ॥౪॥

ప్రకృతిస్థం యదా పిత్తం మారుతః శ్లేష్మణః క్షయే।
స్థానాదాదాయ గాత్రేషు యత్ర యత్ర విసర్పతి ॥౪౬॥

తదా భేదశ్చ దాహశ్చ తత్ర తత్రానవస్థితః।
గాత్రదేశే భవత్యస్య శ్రమో దౌర్బల్యమేవ చ॥౪౭॥

సామ్యే స్థితం కఫం వాయుః క్షీణే పిత్తే యదా బలీ।
కర్షేత్ కుర్యాత్తదా శూలం సశైత్యస్తమ్భగౌరవమ్॥౪౮॥

యదాఽనిలం ప్రకృతిగం పిత్తం కఫపరిక్షయే।
సంరుణద్ధి తదా దాహః శూలం చాస్యోపజాయతే॥౪౯॥

శ్లేష్మాణం హి సమం పిత్తం యదా వాతపరిక్షయే।
నిపీడయేత్తదా కుర్యాత్ సతన్ద్రాగౌరవం జ్వరమ్॥౫౦॥

ప్రవృద్ధో హి యదా శ్లేష్మా పిత్తే క్షీణే సమీరణమ్।
రున్ధ్యాత్తదా ప్రకుర్వీత శీతకం గౌరవం రుజమ్॥౫౧॥

సమీరణే పరిక్షీణే కఫః పిత్తం సమత్వగమ్।
కుర్వీత సంనిరున్ధానో మృదుగ్నిత్వం శిరోగ్రహమ్॥౫౨॥

నిద్రాం తన్ద్రాం ప్రలాపం చ హృద్రోగం గాత్రగౌరవమ్।

నఖాదీనాం చ పీతత్వం ష్ఠీవనం కఫపిత్తయోః॥౫౩॥

హీనవాతస్య తు శ్లేష్మా పిత్తేన సహితశ్చరన్।
కరోత్యరోచకాపాకౌ సదనం గౌరవం తథా॥౫౪॥

హృల్లాసమాస్యస్రవణం దూయనం పాణ్డుతాం మదమ్।
విరేకస్య చ వైషమ్యం వైషమ్యమనలస్య చ॥౫౫॥

క్షీణపిత్తస్య తు శ్లేష్మా మారుతేనోపసంహితః।
స్తమ్భం శైత్యం చ తోదం చ జనయత్యనవస్థితమ్॥౫౬॥

గౌరవం మృదుతామగ్నేర్భక్తాశ్రద్ధాం చ వేపనమ్।
నఖాదీనాం చ శుక్లత్వం గాత్రపారుష్యమేవ చ॥౫౭॥

మారుతస్తు కఫే హీనే పిత్తం చ కుపితం ద్వయమ్।
కరోతి యాని లిఙ్గాని శృణు తాని సమాసతః॥౫౮॥

భ్రమముద్వేష్టనం తోదం దాహం స్ఫుటనవేపనే।
అఙ్గమర్దే పరీశోషం దూయనం ధూపనం తథా॥౫౯॥

వాతపిత్తక్షయే శ్లేష్మా స్రోతాంస్యపిదధద్భృశమ్।
చేష్టాప్రణాశం మూర్చ్ఛాం చ వాక్సఙ్గం చ కరోతి హి॥౬౦॥

వాతశ్లేష్మక్షయే పిత్తం దేహౌజః స్రంసయేచ్చరత్।
గ్లానిమిన్ద్రియదౌర్బల్యం తృష్ణాం మూర్చ్ఛాం క్రియాక్షయమ్॥౬౧॥

పిత్తశ్లేష్మక్షయే వాయుర్మర్మాణ్యభినిపీడయన్।
ప్రణాశయతి సంజ్ఞాం చ వేపయత్యథవా నరమ్॥౬౨॥

దోషాః ప్రవృద్ధాః స్వం లిఙ్గం దర్శయన్తి యథాబలమ్।
క్షీణా జహతి లిఙ్గం స్వం, సమాః స్వం కర్మ కుర్వతే॥౬౩॥

వాతాదీనాం రసాదీనాం మలానామోజసస్తథా।
క్షయాస్తన్నానిలాదీనాముక్తం సంక్షీణలక్షణమ్॥౬౪॥

ఘట్టతే సహతే శబ్దం నోచ్చైర్ద్రవతి దూయతే।
హృదయం తామ్యతి స్వల్పచేష్టస్యాపి రసక్షయే॥౬౫॥

పరుషా స్ఫుటితా మ్లానా త్వగ్రూక్షా రక్తసంక్షయే।
మాంసక్షయే విశేషేణ స్ఫిగ్గ్రీవోదరశుష్కతా॥౬౬॥

సంధీనాం స్ఫుటనం గ్లానిరక్ష్ణోరాయాస ఏవ చ।
లక్షణం మేదసి క్షీణే తనుత్వం చోదరస్య చ॥౬౭॥

కేశలోమనఖశ్మశ్రుద్విజప్రపతనం శ్రమః।
జ్ఞేయమస్థిక్షయే రూపం సంధిశైథిల్యమేవ చ॥౬౮॥

శీర్యన్త ఇవ చాస్థీని దుర్బలాని లఘూని చ।
ప్రతతం వాతరోగీణి క్షీణే మజ్జని దేహినామ్॥౬౯॥

'హృదయే' గ.।

దౌర్బల్యం ముఖశోషశ్చ పాణ్డుత్వం సదనం శ్రమంః।
క్లైబ్యం శుక్రావిసర్గశ్చ క్షీణశుక్రస్య లక్షణమ్॥౭౦॥

క్షీణే శకృతి చాన్త్రాణి పీడయన్నివ మారుతః।
రూక్షస్యోన్నమయన్ కుక్షిం తిర్యగూర్ధ్వం చ గచ్ఛతి॥౭౧॥

మూత్రక్షయే మూత్రకృచ్ఛ్రం మూత్రవైవర్ణ్యమేవ చ।
పిపాసా బాధతే చాస్య ముఖం చ పరిశుష్యతి॥౭౨॥

మలాయనాని చాన్యాని శూన్యాని చ లఘూని చ।
విశుష్కాణి చ లక్ష్యన్తే యథాస్త్రం మలసంక్షయే॥౭౩॥

బిభేతి దుర్బలోఽభీక్ష్ణం ధ్యాయతి వ్యథితేన్ద్రియః।
దుశ్ఛాయో దుర్మనా రూక్షః క్షామశ్చైవౌజసః క్షయే॥౭౪॥

హృది తిష్ఠతి యచ్ఛుద్ధం రక్తమీషత్సపీతకమ్।
ఓజః శరీరే సంఖ్యాతం తన్నాశాన్నా వినశ్యతి॥౭౫॥

(ప్రథమే జాయతే హ్యోజః శరీరేఽస్మిఞ్ఛరీరిణామ్।
సర్పిర్వర్ణం మధురసం లాజగన్ధి ప్రజాయతే॥౧॥

భ్రమరైః ఫలపుష్పేభ్యో యథా సంభ్రియతే మధు।
ఏవమోజః స్వకర్మభ్యో గుణైః సంభ్రియతే నృణామ్॥౨॥)

వ్యాయామోఽనశనం చిన్తా రూక్షాల్పప్రమితాశనమ్।
వాతాతపౌ భయం శోకో రూక్షపానం ప్రజాగరః॥౭౬॥

కఫశోణితశుక్రాణాం మలానాం చాతివర్తనమ్।
కాలో భూతోపఘాతశ్చ జ్ఞాతవ్యాః క్షయహేతవః॥౭౭॥

గురుస్నిగ్ధామ్లలవణం భజతామతిమాత్రశః।
నవమన్నం చ పానం చ నిద్రామాస్యాసుఖాని చ॥౭౮॥

త్యక్తవ్యాయామచిన్తానాం సంశోధనమకుర్వతామ్।
శ్లేష్మా పిత్తం చ మేదశ్చ మాంసం చాతిప్రవర్ధతే॥౭౯॥

తైరావృతగతిర్వాయురోజ ఆదాయ గచ్ఛతి।
యదా బస్తిం తదా కృచ్ఛ్రో మధుమేహః ప్రవర్తతే॥౮౦॥

సమారుతస్య పిత్తస్య కఫస్య చ ముహుర్ముహుః।
దర్శయత్యాకృతిం గత్వా క్షయమాప్యాయ్యతే పునః॥౮౧॥

ఉపేక్షయాఽస్య జాయన్తే పిడకాః సప్త దారుణాః।
మాంసలేష్వవకాశేషు మర్మస్వపి చ సంధిషు॥౮౨॥

శరావికా కచ్ఛపికా జాలినీ సర్షపీ తథా।
అలజీ వినతాఖ్యా చ విద్రధీ చేతి సప్తమీ॥౮౩॥

అన్తోన్నతా మధ్యనిమ్నా శ్యావా క్లేదరుగన్వితా।
శరావికా స్యాత్ పిడకా శరావాకృతిసంస్థితా॥౮౪॥

అవగాఢార్తినిస్తోదా మహావాస్తుపరిగ్రహా।

శ్లక్ష్ణా కచ్ఛపపృష్ఠాభా పిడకా కచ్ఛపీ మతా॥౮౫॥

స్తబ్ధా సిరాజాలవతీ స్నిగ్ధస్రావా మహాశయా।
రుజానిస్తోదబహులా సూక్ష్మచ్ఛిద్రా చ జాలినీ॥౮౬॥

పిడకా నాతిమహతా క్షిప్రపాకా మహారుజా।
సర్షపీ సర్షపాభాభిః పిడకాభిశ్చితా భవేత్॥౮౭॥

దహతి త్వచముత్థానే తృష్ణామోహజ్వరప్రదా।
విసర్పత్యనిశం దుఃఖాద్దహత్యగ్నిరివాలజీ॥౮౮॥

అవగాఢరుజాక్లదా పృష్ఠే వాఽప్యుదరేఽపి వా।
మహతీ వినతా నీలా పిడకా వినతా మతా॥౮౯॥

విద్రధిం ద్వివిధామాహుర్బాహ్యామాభ్యన్తరీం తథా।
బాహ్యా త్వక్స్నాయుమాంసోత్థా కణ్డరాభా మహారుజా॥౯౦॥

శీతకాన్నవిదాహ్యుష్ణరూక్షశుష్కాతిభోజనాత।
విరుద్ధాజీర్ణసంక్లిష్టవిషమాసాత్మ్యభోజనాత్॥౯౧॥

వ్యాపన్నబహుమద్యత్వాద్వేగసంధారణాచ్ఛ్రమాత్।
జిహ్మవ్యాయామశయనాదతిభారాధ్వమైథునాత్॥౯౨॥

అన్తఃశరీరే మాంసాసృగ్ ప్రవిశన్తి యదా మలాః।
తదా సంజాయతే గ్రన్థిర్గమ్భీరస్థః సుదారుణః॥౯౩॥

హృదయే క్లోమ్ని యకృతి ప్లీహ్ని కుక్షౌ చ వృక్కయోః।
నాభ్యాం బఙ్క్షణయోర్వాఽపి బస్తౌ వా తీవ్రవేదనః॥౯౪॥

దుష్టరక్తాతిమాత్రత్వాత్ స వై శీఘ్రం విదహ్యతే।
తతః శీఘ్రవిదాహిత్వాద్విద్రధీత్యభిధీయతే॥౯౫॥

వ్యధచ్ఛేదభ్రమానాహశబ్దస్ఫురణసర్పణైః।
వాతికీం, పైత్తికీం తృష్ణాదాహమోహమదజ్వరైః॥౯౬॥

జృమ్భోత్క్లేశారుచిస్తమ్భశీతకైః శ్లైష్మికీం విదుః।
సర్వాంస్వాసు మహచ్ఛూలం విద్రధీషూపజాయతే॥౯౭॥

శస్త్రాస్త్రైర్భిద్యత ఇవ చోల్ముకైరివ దహ్యతే।
విద్రధీ వ్యమ్లతాం యాతా వృశ్చికైరివ దశ్యతే॥౯౮॥

తను రూక్షారుణం శ్యావం ఫేనిలం వాతవిద్రధీ।
తిలమాషకులత్థోదసంనిభం పిత్తవిద్రధీ॥౯౯॥

శ్లైష్మికీ స్రవతి శ్వేతం బహలం పిచ్ఛిలం బహు।
లక్షణం సర్వమేవైతద్భజతే సాన్నిపాతికీ॥౧౦౦॥

అథాసాం విద్రధీనాం సాధ్యాసాధ్యత్వవిశేషజ్ఞానార్థం స్థానకృతం 'లిఙ్గవిశేషముపదేక్ష్యామః—తత్ర ప్రధానమర్మజాయాం విద్రధ్యాం హృద్ఘట్టనతమకప్రమోహకాసాః, క్లోమజాయాం పిపాసాముఖశోషగలగ్రహాః, యకృజ్జాయాం శ్వాసః, ప్లీహజాయాముచ్ఛ్వాసోపరోధః, కుక్షిజాయాం కుక్షిపార్శ్వాన్తరాంసశూలం,

వృక్కజాయాం పార్శ్వపృష్ఠకటిగ్రహః, నాభిజాయాం హిక్కా, బఙ్క్షణజాయాం సక్థిసాదః, బస్తిజాయాం కృచ్ఛ్రపూతిమూత్రవర్చస్త్వం చేతి ॥౧౦౧॥

పక్కప్రభిన్నాసూర్ధ్వజాసు ముఖాత్ స్రావః స్రవతి, అధోజాసు గుదాత్, ఉభయతస్తు నాభిజాసు ॥౧౦౨॥

ఆసాం హృన్నాభిబస్తిజాః పరిపక్వాః సాన్నిపాతికీ చ మరణాయ, శేషాః పునః కుశలమాశు ప్రతికారిణం చికిత్సకమాసాద్యోపశామ్యన్తి;

తస్మాదచిరోత్థితాం విద్రధిం శస్త్రసర్పవిద్యుగ్నితుల్యం స్నేహస్వేదవిరేచనై రాశ్వేవోపక్రమేత సర్వశో గుల్మవచ్చేతి ॥౧౦౩॥

భవన్తి చాత్ర।

వినా ప్రమేహమప్యేతా జాయన్తే దుష్టమేదసః।

తావచ్చైతా న లక్ష్యన్తే యావద్వాస్తుపరిగ్రహః ॥౧౦౪॥

శరావికా కచ్ఛపికా జాలినీ చేతి దుఃసహాః।

జాయన్తే తా హ్యతిబలాః ప్రభూతశ్లేష్మమేదసామ్ ॥౧౦౫॥

సర్షపీ చాలజీ చైవ వినతా విద్రధీ చ యాః।

సాధ్యాః పిత్తోల్బణాస్తా హి సంభవన్త్యల్పమేదసామ్ ॥౧౦౬॥

మర్మస్వంసే గుదే పాణ్యోః స్తనే సంధిషు పాదయోః।

జాయన్తే యస్య పిడకాః స ప్రమేహీ న జీవతి ॥౧౦౭॥

తథాఽన్యాః పిడకాః సన్తి రక్తపీతాసితారుణాః।

పాణ్డురాః పాణ్డువర్ణాశ్చ భస్మాభా మేచకప్రభాః ॥౧౦౮॥

మృద్వ్యశ్చ కఠినాశ్చాన్యాః స్థూలాః సూక్ష్మాస్తథాఽపరాః।
మన్దవేగా మహావేగాః స్వల్పశూలా మహారుజాః॥౧౦౯॥

తా బుద్ధ్వా మారుతాదీనాం యథాస్వైర్హేతులక్షణైః।
బ్రూయాదుపాచరేచ్చాశు ప్రాగుపద్రవదర్శనాత్॥౧౧౦॥

తృట్శ్వాసమాంససంకోథమోహహిక్కామదజ్వరాః।
వీసర్పమర్మసంరోధాః పిడకానాముపద్రవాః॥౧౧౧॥

క్షయః స్థానం చ వృద్ధిశ్చ దోషాణాం త్రివిధా గతిః।
ఊర్ధ్వం చాధశ్చ తిర్యక్ చ విజ్ఞేయా త్రివిధాఽపరా॥౧౧౨॥

త్రివిధా చాపరా కోష్ఠశాఖామర్మాస్థిసంధిషు।
ఇత్యుక్తా విధిభేదేన దోషాణాం త్రివిధా గతిః॥౧౧౩॥

చయప్రకోపప్రశమాః పిత్తాదీనాం యథాక్రమమ్।
భవన్త్యేకైకశః షట్సు కాలేష్వభ్రాగమాదిషు॥౧౧౪॥

గతిః కాలకృతా చైషా చయాద్యా పునరుచ్యతే।
గతిశ్చ ద్వివిధా దృష్టా ప్రాకృతీ వైకృతీ చ యా॥౧౧౫॥

పిత్తాదేవోష్మణః పక్తిర్నరాణాముపజాయతే।
తచ్చ పిత్తం ప్రకుపితం వికారాన్ కురుతే బహూన్॥౧౧౬॥

ప్రాకృతస్తు బలం శ్లేష్మా వికృతో మల ఉచ్యతే।
స చైవౌజః స్మృతః కాయే స చ పాప్మోపదిశ్యతే॥౧౧౭॥

సర్వా హి చేష్టా వాతేన స ప్రాణః ప్రాణినాం స్మృతః।
తేనైవ రోగా జాయన్తే తేన చైవోపరుధ్యతే॥౧౧౮॥

నిత్యం సంనిహితామిత్రం సమీక్ష్యాత్మానమాత్మవాన్।
నిత్యం యుక్తః పరిచరేదిచ్ఛన్నాయురనిత్వరమ్॥౧౧౯॥

తత్ర శ్లోకౌ।

శిరోరోగాః సహృద్రోగా రోగా మానవికల్పజాః।
క్షయాః సపిడకాశ్చోక్తా దోషాణాం గతిరేవ చ॥౧౨౦॥

కియన్తఃశిరసీయేఽస్మిన్నధ్యాయే తత్త్వదర్శినా।
జ్ఞానార్థం భిషజాం చైవ ప్రజానాం చ హితైషిణా॥౧౨౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే రోగచతుష్కే

కియన్తః శిరసీయో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః॥౧౭॥

అష్టాదశోఽధ్యాయః।

అథాతస్త్రిశోథీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

త్రయః శోథా భవన్తి వాతపిత్తశ్లేష్మనిమిత్తాః; తే పునర్ద్వివిధా నిజాగన్తుభేదేన॥౩॥

తత్రాగన్తవశ్ఛేదనభేదనక్షణనభఞ్జనపిచ్చనోత్పేషణవేష్టనప్రహారవధబన్ధనవ్యధనపీడనాదిభిర్వా, భల్లాతకపుష్పఫలరసాత్మగుప్తాశుకక్రిమిశుకాహితపత్రలతాగుల్మసంస్పర్శనైర్వా, స్వేదనపరిసర్పణావమూత్రణైర్వా విషిణాం, సవిషావిషప్రాణిదంష్ట్రాదన్తవిషాణనఖనిపాతైర్వా, సాగరవిషవాతహిమదహన సంస్పర్శనైర్వా, శోథాః సముపజాయన్తే। తే పునర్యథాస్వం హేతువ్యఞ్జనైరాదావుపలభ్యన్తే నిజవ్యఞ్జనైకదేశవిపరీతైః; బన్ధమన్త్రాగద ప్రలేపప్రతాపనిర్వాపణాదిభిశ్చోపక్రమైరుపక్రమ్యమాణాః ప్రశాన్తిమాపద్యన్తే॥౪॥

నిజాః పునః స్నేహస్వేదనవమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనశిరోవిరేచనానామయథావత్ప్రయోగాన్మిథ్యాసంసర్జనాద్వా ఛర్ద్యలసకవిసూచికాశ్వాసకాసాతీసారశోషపాణ్డురోగోదరజ్వరప్రదరభగన్దరార్శోవికారాతిశనైర్వా కుష్ఠకణ్డూ పిడకాదిభిర్వా ఛర్దిక్షవథూద్గారశుక్రవాతమూత్రపురీషవేగవిధారణైర్వా కర్మరోగోపవాసాతికర్శితస్య వా సహసాఽతిగుర్వమ్లలవణపిష్టాఫలశాకరాగదధిహరీతకమద్యమన్దకవిరూఢనవశుకశమీధాన్యనూపౌదకపిశితోపయోగాన్మృత్పఙ్కలోష్టభక్షణాల్లవణాతిభక్షణాద్గర్భసంపీడనాదామగర్భప్రపతనాత్ ప్రజాతానాం చ మిథ్యోపచారాదుదీర్ణ- దోషత్వాచ్చ శోథాః ప్రాదుర్భవన్తి; ఇత్యుక్తః సామాన్యో హేతుః॥౫॥

అయం త్వత్ర విశేషః—శీతరూక్షలఘువిశదశ్రమోపవాసాతికర్శనక్షపణాదిభిర్వాయుః ప్రకుపితస్త్వఙ్మాంస శోణితాదీన్యభిభూయ శోథం జనయతి। స క్షిప్రోత్థానప్రశమో భవతి, తథా శ్యావారుణవర్ణః ప్రకృతివర్ణో వా, చలః స్పన్దనః ఖరపరుషభిన్నత్వగ్లోమా ఛిద్యత ఇవ భిద్యత ఇవ పీడ్యత ఇవ సూచిభిరివ తుద్యతే పిపీలికా- భిరివ సంసృప్యతే సర్షపకల్కావలిప్త ఇవ చిమిచిమాయతే సంకుచ్యత ఆయమ్యత ఇతి యాతశోథః॥౬॥

ఉష్ణతీక్ష్ణకటుకక్షారలవణామ్లాజీర్ణభోజనైరగ్న్యాతపప్రతాపైశ్చ పిత్తం ప్రకుపితం త్వఙ్మాంసశోణితాన్యభిభూయ శోథం జనయతి। స క్షిప్రోస్థానప్రశమో భవతి,

కృష్ణపీతనీలతామ్రావభాస ఉష్ణో మృదుః కపిలతామ్రలోమా, స ఉచ్యతే దూయతే (దహ్యతే) ధూప్యతే ఊష్మాయతే స్విద్యతి క్లిద్యతే, న చ స్పర్శముష్ణం వా సుషూయత ఇతి పిత్తశోథః॥౭॥

గురుమధురశీతస్నిగ్ధోపయోగైరతిస్వప్నావ్యాయామాదిభిశ్చ శ్లేష్మా ప్రకుపితస్త్వఙ్మాంసశోణితాదీన్యభిభూయ శోథం జనయతి। స కృచ్ఛ్రోత్థానప్రశమో భవతి, పాణ్డుశ్వేతావభాసో గురుః స్నిగ్ధః శ్లక్ష్ణః స్థిరః స్త్యానః శుక్లాగ్రామరోమా స్పర్శోష్ణసహశ్చేతి శ్లేష్మశోథః॥౮॥

యథాస్వకారణాకృతిసంసర్గాద్ద్విదోషజాస్త్రయః శోథా భవన్తి॥౯॥

యథాస్వకారణాకృతిసన్నిపాతాత్ సాన్నిపాతిక ఏకః॥౧౦॥

ఏవం భేదప్రకృతిభిస్తాభిస్తాభిర్భిద్యమానో ద్వివిధస్త్రివిధశ్చతుర్విధః సప్తవిధశ్చ శోథ ఉపలభ్యతే, పునశ్చైక ఏవ, ఉత్సేధసామాన్యాదిత్॥౧౧॥

భవన్తి చాత్ర।—

శూయన్తే యస్య గాత్రాణి స్వపన్తీవ రుజన్తి చ।

పీడితాన్యున్నమన్త్యాశు వాతశోథం తమాదిశేత్॥౧౨॥

యశ్చాప్యరుణవర్ణాభః శోథో నక్తం ప్రణశ్యతి।

స్నేహోష్ణమర్దనాభ్యాం చ ప్రణశ్యేత్ స చ వాతికః॥౧౩॥

యః పిపాసాజ్వరార్తస్య దూయతేఽథ విదహ్యతే।

స్విద్యతే క్లిద్యతి గన్ధీ స పైత్తః శ్వయథుః స్మృతః॥౧౪॥

యః పీతనేత్రవక్త్రత్వక్ పూర్వం మధ్యాత్ ప్రశూయతే।

తనుత్వక్ చాతిసారీ చ పిత్తశోథీ(థః) స ఉచ్యతే॥౧౫॥

యః శీతలః సక్తగతిః కణ్డూమాన్ పాణ్డురేవ చ।

నిపీడితో నోన్నమతి శ్వయథుః స కఫాత్మకః॥౧౬॥

యస్య శస్త్రకుశచ్ఛేదాచ్ఛోణితం న ప్రవర్తతే।
కృచ్ఛ్రేణ పిచ్ఛా స్రవతి స చాపి కఫసంభవః॥౧౭॥

నిదానాకృతిసంసర్గాచ్ఛ్వయథుః స్యాద్ద్విదోషజః।
సర్వాకృతిః సన్నిపాతాచ్ఛోథో వ్యామిశ్రహేతుజః॥౧౮॥

యస్తు పాదాభినిర్వృత్తః శోథః సర్వాఙ్గగో భవేత్।
జన్తోః స చ సుకష్టః స్యాత్ ప్రసృతః స్త్రీముఖాచ్చ యః॥౧౯॥

యశ్చాపి గుహ్యప్రభవః స్త్రియో వా పురుషస్య వా।
స చ కష్టతమో జ్ఞేయో యస్య చ స్యురుపద్రవాః॥౨౦॥

ఛర్దిః శ్వాసోఽరుచిస్తృష్ణా జ్వరోఽతీసార ఏవ చ।
సప్తకోఽయం సదౌర్బల్యః శోథోపద్రవసంగ్రహః॥౨౧॥

యస్య శ్లేష్మా ప్రకుపితో జిహ్వామూలేఽవతిష్ఠతే।
ఆశు సంజనయేచ్ఛోథం జాయతేఽస్యోపజిహ్వికా॥౨౨॥

యస్య శ్లేష్మా ప్రకుపితః కాకలే వ్యవతిష్ఠతే।
ఆశు సంజనయేచ్ఛోఫం కరోతి గలశుణ్డికామ్॥౨౩॥

యస్య శ్లేష్మా ప్రకుపితో గలబాహ్యేఽవతిష్ఠతే।
శనైః సంజనయేచ్ఛోథం గలగణ్డోఽస్య జాయతే॥౨౪॥

యస్య శ్లేష్మా ప్రకుపితస్తిష్ఠత్యన్తర్గలే స్థితః।
ఆశు సంజనయేచ్ఛోథం జాయతేఽస్య గలగ్రహః॥౨౫॥

యస్య పిత్తం ప్రకుపితం సరక్తం త్వచి సర్పతి।
శోథం సరాగం జనయేద్విసర్పస్తస్య జాయతే॥౨౬॥

యస్య పిత్తం ప్రకుపితం త్వచి రక్తేఽవతిష్ఠతే।
శోథం సరాగం జనయేత్ పిడకా తస్య జాయతే॥౨౭॥

యస్య పిత్తం ప్రకుపితం శోణితం ప్రాప్య శుష్యతి।
తిలకా విప్లవో వ్యఙ్గో నీలికా చాస్య జాయతే॥౨౮॥

యస్య పిత్తం ప్రకుపితం శఙ్ఖయోరవతిష్ఠతే।
శ్వయథుః శఙ్ఖకో నామ దారుణస్తస్య జాయతే॥౨౯॥

యస్య పిత్తం ప్రకుపితం కర్ణమూలేఽవతిష్ఠతే।
జ్వరాన్తే దుర్జయోఽన్తాయ శోథస్తస్యోపజాయతే॥౩౦॥

వాతః ప్లీహానముద్ధూయ కుపితో యస్య తిష్ఠతి।
శనైః పరితుదన్ పార్శ్వే ప్లీహా తస్యాభివర్ధతే॥౩౧॥

యస్య వాయుః ప్రకుపితో గుల్మస్థానేఽవతిష్ఠతే।
శోథం సశులం జనయన్ గుల్మస్తస్యోపజాయతే॥౩౨॥

యస్య వాయుః ప్రకుపితః శోథశూలకరశ్చరన్।
వఙ్క్షణాద్వృషణౌ యాతి వృద్ధిస్తస్యోపజాయతే॥౩౩॥

యస్య వాతః ప్రకుపితస్త్వఙ్మాంసాన్తరమాశ్రితః।
శోథం సంజనయేత్ కుక్షావుదరం తస్య జాయతే॥౩౪॥

యస్య వాతః ప్రకుపితః కుక్షిమాశ్రిత్య తిష్ఠతి।
నాధో వ్రజతి నాప్యూర్ధ్వమానాహస్తస్య జాయతే॥౩౫॥

రోగాశ్చోత్సేధసామాన్యాదధిమాంసార్బుదాదయః।
విశిష్టా నామరూపాభ్యాం నిర్దేశ్యాః శోథసంగ్రహే॥౩౬॥

వాతపిత్తకఫా యస్య యుగపత్కుపితాస్త్రయః।
జిహ్వామూలేఽవతిష్ఠన్తే విదహన్తః సముచ్ఛ్రితాః॥౩౭॥

జనయన్తి భృశం శోథం వేదనాశ్చ పృథగ్విధాః।
తం శీఘ్రకారిణం రోగం రోహిణీతి వినిర్దిశేత్॥౩౮॥

త్రిరాత్రం పరమం తస్య జన్తోర్భవతి జీవితమ్।
కుశలేన త్వనుక్రాన్తః క్షిప్రం సంపద్యతే సుఖీ॥౩౯॥

సన్తి హ్యేవంవిధా రోగాః సాధ్యా దారుణసంమతాః।
యే హన్యురనుపక్రాన్తా మిథ్యారమ్భేణ వా పునః॥౪౦॥

సాధ్యాశ్చాప్యపరే సన్తి వ్యాధయో మృదుసంమతాః।

యత్నా యత్నకృతం యేషు కర్మ సిధ్యత్యసంశయమ్॥౪౧॥

అసాధ్యాశ్చాపరే సన్తి వ్యాధయో యాప్యసంజ్ఞితాః।
సుసాధ్వపి కృతం యేషు కర్మ యాత్రాకరం భవేత్॥౪౨॥

సన్తి చాప్యపరే రోగాః కర్మ యేషు న సిధ్యతి।
అపి యత్నకృతం బాలైర్న తాన్ విద్వానుపాచరేత్॥౪౩॥

సాధ్యాశ్చైవాప్యసాధ్యాశ్చ వ్యాధయో ద్వివిధాః స్మృతాః।
మృదుదారుణభేదేన తే భవన్తి చతుర్విధాః॥౪౪॥

త ఏవాపరిసంఖ్యేయా భిద్యమానా భవన్తి హి।
నిదానవేదనావర్ణస్థానసంస్థాననామభిః॥౪౫॥

వ్యవస్థాకరణం తేషాం యథాస్థూలేషు సంగ్రహః।
తథా ప్రకృతిసామాన్యం వికారేషూపదిశ్యతే॥౪౬॥

వికారనామాకుశలో న జిహ్రీయాత్ కదాచన।
న హి సర్వవికారాణాం నామతోఽస్తి ధ్రువా స్థితిః॥౪౭॥

స ఏవ కుపితో దోషః సముత్థానవిశేషతః।
స్థానాన్తరగతశ్చైవ జనయత్యామయాన్ బహూన్॥౪౮॥

తస్మాద్వికారప్రకృతీరధిష్ఠానాన్తరాణి చ।
సముత్థానవిశేషాంశ్చ బుద్ధ్వా కర్మ సమాచరేత్॥౪౯॥

యో హ్యేతత్త్రివిధం జ్ఞాత్వా కర్మాణ్యారభతే భిషక్।
జ్ఞానపూర్వం యథాన్యాయం స కర్మసు న ముహ్యతి॥౫౦॥

నిత్యాః ప్రాణభృతాం దేహే వాతపిత్తకఫాస్త్రయః।
వికృతాః ప్రకృతిస్థా వా తాన్ బుభుత్సేత పణ్డితః॥౫౧॥

ఉత్సాహోచ్ఛ్వాసనిఃశ్వాసచేష్టా ధాతుగతిః సమా।
సమో మోక్షో గతిమతాం వాయోః కర్మావికారజమ్॥౫౨॥

దర్శనంపక్తిరూష్మా చ క్షుత్తృష్ణా దేహమార్దవమ్।
ప్రభా ప్రసాదో మేధా చ పిత్తకర్మావికారజమ్॥౫౩॥

స్నేహో బన్ధః స్థిరత్వం చ గౌరవం వృషతా బలమ్।
క్షమా ధృతిరలోభశ్చ కఫకర్మావికారజమ్॥౫౪॥

కర్మణః ప్రాకృతాద్ధానిర్వృద్ధిర్వాఽపి విరోధినామ్।
వాతే పిత్తే కఫే చైవ క్షీణే లక్షణముచ్యతే॥౫౫॥

దోషప్రకృతివైశేష్యం నియతం వృద్ధిలక్షణమ్।
దోషాణాం ప్రకృతిర్హానిర్వృద్ధిశ్చైవం పరీక్ష్యతే॥౫౬॥

తత్ర శ్లోకాః।

సంఖ్యాం నిమిత్తం రూపాణి శోథానాం సాధ్యతాం న చ।

తేషాం తేషాం వికారాణాం శోఫాంస్తాంస్తాంశ్చ పూర్వజాన్॥౫౭॥

విధిభేదం వికారాణాం త్రివిధం బోధ్యసంగ్రహమ్।
ప్రాకృతం కర్మ దోషాణాం లక్షణం హానివృద్ధిషు॥౫౮॥

వీతరాగరజోదోషలోభమానమదస్పృహః।
వ్యాఖ్యాతవాంస్త్రిశోఫీయే రోగాధ్యాయే పునర్వసుః॥౫౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే రోగచతుష్కే

త్రిశోఫీయో నామాష్టాదశోఽధ్యాయః॥౧౮॥

ఊనవింశోఽధ్యాయః।

అథాతోఽష్టోదరీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖల్వష్టావుదరాణి, అష్టౌ మూత్రాఘాతాః, అష్టౌ క్షీరదోషాః, అష్టౌ రేతోదోషాః; సప్త కుష్ఠాని, సప్త పిడకాః, సప్త వీసర్పాః; షడతీసారాః, షడుదావర్తాః; పఞ్చ గుల్మాః పఞ్చ ప్లీహదోషాః, పఞ్చ కాసాః, పఞ్చ శ్వాసాః, పఞ్చ హిక్కాః, పఞ్చ తృష్ణాః, పఞ్చ ఛర్దయః, పఞ్చ భక్తస్యానశనస్థానాని, పఞ్చ శిరోరోగాః, పఞ్చ హృద్రోగాః, పఞ్చ పాణ్డురోగాః, పఞ్చోన్మాదాః;

చత్వారోఽపస్మారాః, చత్వారోఽక్షిరోగాః, చత్వారః కర్ణరోగాః, చత్వారః ప్రతిశ్యాయాః, చత్వారో ముఖరోగాః, చత్వారో గ్రహణీదోషాః, చత్వారో మదాః, చత్వారో మూర్చ్ఛాయాః, చత్వారః శోషాః, చత్వారి క్లైబ్యాని; త్రయః శోథాః, త్రీణి కిలాసాని, త్రివిధం లోహితపిత్తం; ద్వౌ జ్వరౌ, ద్వౌ వ్రణౌ, ద్వావాయామౌ, ద్వే గృధ్రస్యౌ, ద్వే కామలే, ద్వివిధమామం, ద్వివిధం వాతరక్తం, ద్వివిధాన్యర్శాంసి; ఏక ఊరుస్తమ్భః, ఏకః సంన్యాసః, ఏకో మహాగదః; వింశతిః క్రిమిజాతయః, వింశతిః ప్రమేహాః, వింశతిర్యోనివ్యాపదః; ఇత్యష్టచత్వారింశద్రోగాధికరణాన్యస్మిన్ సంగ్రహే సముద్దిష్టాని ॥3॥

ఏతాని యథోద్దేశమభినిర్దేక్ష్యామః—అష్టావుదరాణీతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతప్లీహబద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరాణి, అష్టౌ మూత్రాఘాతా ఇతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతాశ్మరీశర్కరాశుక్రశోణితజాః, అష్టౌ క్షీరదోషా ఇతి వైవర్ణ్యం వైగన్ధ్యం వైరస్యం పైచ్ఛిల్యం ఫేనసఙ్ఘాతో రౌక్ష్యం గౌరవమతిస్నేహశ్చ, అష్టౌ రేతోదోషా ఇతి తను శుష్కం ఫేనిలమశ్వేతం పూత్యతిపిచ్ఛిలమన్యధాతూపహితమవసాది చ (౧)।

సప్త కుష్ఠానీతి కపాలోదుమ్బరమణ్డలర్ష్యజిహ్వపుణ్డరీకసిధ్మకాకణకాని, సప్త పిడకా ఇతి శరావికా కచ్ఛపికా జాలినీ సర్షప్యలజీ వినతా విద్రధిశ్చ సప్త వీసర్పా ఇతి వాతపిత్తకఫాగ్నికర్దమగ్రన్థిసన్నిపాతాఖ్యాః (౨)।

షడతీసారా ఇతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతభయశోకజాః, షడుదావర్తా ఇతి వాతమూత్రపురీషశుక్రచ్ఛర్దిక్షవథుజాః(3)।

పఞ్చ గుల్మా ఇతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతరక్తజాః, పఞ్చ ప్లీహదోషా ఇతి గుల్మైర్వ్యాఖ్యాతాః, పఞ్చ కాసా ఇతి వాతపిత్తకఫక్షతక్షయజాః, పఞ్చ శ్వాసా ఇతి మహోర్ధ్వచ్ఛిన్నతమకక్షుద్రాః పఞ్చ హిక్కా ఇతి మహతీ గమ్భీరా వ్యపేతా క్షుద్రాఽన్నజా చ, పఞ్చ తృష్ణా ఇతి వాతపిత్తామక్షయోపసర్గాత్మికాః, పఞ్చ ఛర్దయ ఇతి ద్విష్టార్థసంయోగజా వాతపిత్త కఫసన్నిపాతోద్రేకోత్థశ్చ, పఞ్చ భక్తస్యానశనస్థానానీతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతద్వేషాః, పఞ్చ శిరోరోగా ఇతి పూర్వోద్దేశమభిసమస్య వాతపిత్తకఫసన్నిపాతక్రిమిజాః, పఞ్చ హృద్రోగా ఇతి శిరోరోగైర్వ్యాఖ్యాతాః, పఞ్చ పాణ్డురోగా ఇతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతమృద్భక్షణజాః, పఞ్చోన్మాదా ఇతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతాగన్తు నిమత్తాః (౪)।

చత్వారోఽపస్మారా ఇతి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతనిమిత్తజాః; చత్వారోఽక్షిరోగాః, చత్వారః కర్ణరోగాః, చత్వారః ప్రతిశ్యాయాః, చత్వారో ముఖరోగాః, చత్వారో గ్రహణీదోషాః, చత్వారో మదాః, చత్వారో మూర్చ్ఛాయా ఇత్యపస్మారైర్వ్యాఖ్యాతాః; చత్వారః శోషా ఇతి సాహససంధారణక్షయవిషమాశనజాః, చత్వారి క్లైబ్యానీతి బీజోపఘాతాద్ధ్వజభఙ్గాజ్జరాయాః శుక్రక్షయాచ్చ (౫)।

త్రయః శోధా ఇతి వాతపిత్తశ్లేష్మనిమిత్తాః, త్రీణి కిలాసానీతి రక్తతామ్రశుక్లాని, త్రివిధం లోహితపిత్త మిత్యూర్ధ్వభాగమధోభాగముభయభాగం చ (౬)।

ద్వౌ జ్వరావితి ఉష్ణాభిప్రాయః శీతసముత్థశ్చ శీతాభిప్రాయశ్చోష్ణసముత్థః, ద్వౌ వ్రణావితి నిజశ్చాగన్తుజశ్చ ద్వావాయామావితి బాహ్యశ్చాభ్యన్తరశ్చ, ద్వే గృధ్రస్యావితి వాతాద్వాతకఫాచ్చ, ద్వే కామలే ఇతి కోష్ఠాశ్రయా శాఖాశ్రయా చ, ద్వివిధమామమిత్యలసకో విసూచికా చ, ద్వివిధం వాతరక్తమితి గమ్భీరముత్తానం చ, ద్వివిధాన్యర్శాసీతి శుష్కాణ్యార్ద్రాణి చ (౭)।

ఏక ఊరుస్తమ్భ ఇతి ఆమత్రిదోషసముత్థానః ఏకః సంన్యాస ఇతి త్రిదోషాత్మకో మనఃశరీరాధిష్ఠానః, ఏకో మహాగద ఇతి అతత్త్వామినివేశః (౮)।

వింశతిః క్రిమిజాతయ ఇతి యూకాః పిపీలికాశ్చేతి ద్వివిధా బహిర్మలజాః, కేశాదా లోమాదా లోమద్వీపాః సౌరసా ఔదుమ్బరా జన్తుమాతరశ్చేతి షట్ శోణితజాః, అన్నాదా ఉదరాదా హృదయాదాశ్చురవో దర్భపుష్పాః సౌగన్ధికా మహాగుదాశ్చేతి సప్త కఫజాః, కకేరుకా మకేరుకా లేలిహాః సశూలకాః సౌసురాదాశ్చేతి పఞ్చ పురీషజాః వింశతిః ప్రమేహా ఇతి ఉదకమేహశ్చేక్షువాలికారసమేహశ్చ సాన్ద్రమేహశ్చ సాన్ద్రప్రసాదమేహశ్చ శుక్లమేహశ్చ శుక్రమేహశ్చ శీతమేహశ్చ శనైర్మేహశ్చ సికతామేహశ్చ లాలామేహశ్చేతి దశ శ్లేష్మనిమిత్తాః, క్షారమేహశ్చ కాలమేహశ్చ నీలమేహశ్చ లోహితమేహశ్చ మఞ్జిష్ఠామేహశ్చ హరిద్రామేహశ్చేతి షట్ పిత్తనిమిత్తాః, వసామేహశ్చ మజ్జమేహశ్చ హస్తిమేహశ్చ మధుమేహశ్చేతి చత్వారో వాతనిమిత్తాః; వింశతిర్యోనివ్యాపద ఇతి వాతికీ పైత్తికీ శ్లైష్మికీ సాన్నిపాతికీ చేతి చతస్రో దోషజాః, దోషదూష్యసంసర్గప్రకృతినిర్దేశైరవశిష్టాః షోడశ నిర్దిశ్యన్తే, తద్యథా- రక్తయోనిశ్చరజస్కా చాచరణా చాతిచరణా చ ప్రాక్చరణా చోపప్లుతా చోదావర్తినీ చ కర్ణినీ చ పుత్రఘ్నీ చాన్తర్ముఖీ చ సూచీముఖీ చ శుష్కా చ వామినీ చ షణ్ఢయోనిశ్చ మహాయోనిశ్చేతి (౯)।

కేవలశ్చాయముద్దేశో యథోద్దేశమభినిర్దిష్టో భవతి॥౪॥

సర్వ ఏవ వికారా నిజా నాన్యత్ర వాతపిత్తకఫేభ్యో నిర్వర్తన్తే; యథా హి శకునిః సర్వా దిశోఽపి పరిపతన్ స్వాం ఛాయాం నాతివర్తతే, తథా స్వధాతువైషమ్యనిమిత్తాః సర్వే వికారా వాతపిత్తకఫాన్నాతివర్తన్తే; వాతపిత్తశ్లేష్మణాం పునః స్థానసంస్థానప్రకృతివిశేషానభిసమీక్ష్య తదాత్మకానపి చ సర్వవికారాంస్తానేవోపదిశన్తి బుద్ధిమన్త ఇతి॥౫॥

భవతశ్చాత్ర।

స్వధాతువైషమ్యనిమిత్తజా యే
వికారసఙ్ఘా బహవః శరీరే।
న తే పృథక్ పిత్తకఫానిలేభ్య
ఆగన్తవస్త్వేవ తతో విశిష్టాః॥౬॥

ఆగన్తురన్వేతి నిజం వికారం నిజస్తథాఽఽగన్తుమపి ప్రవృద్ధః।
తత్రానుబన్ధం ప్రకృతిం చ సమ్యక్ జ్ఞాత్వా తతః కర్మ సమారభేత॥౭॥

తత్ర శ్లోకౌ।

వింశకాశ్చైకకాశ్చైవ త్రికాశ్చోక్తాస్త్రయస్త్రయః।
ద్వికాశ్చాష్టౌ చతుష్కాశ్చ దశ, ద్వాదశ పఞ్చకాః॥౮॥

చత్వారశ్చాష్టకా వర్గాః, షట్కౌ ద్వౌ, సప్తకాస్త్రయః।
అష్టోదరీయే రోగాణామధ్యాయే సంప్రకాశితాః॥౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే రోగచతుష్కే

అష్టోదరీయో నామైకోనవింశోఽధ్యాయః॥౧౯॥

వింశోఽధ్యాయః।

అథాతో మహారోగాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

చత్వారో రోగా భవన్తి—ఆగన్తువాతపిత్తశ్లేష్మనిమిత్తాః। తేషాం చతుర్ణామపి రోగాణాం రోగత్వమేకవిధం భవతి, రుక్సామాన్యాత్। ద్వివిధా పునః ప్రకృతిరేషాం, ఆగన్తునిజవిభాగాత్। ద్వివిధం చైషామధిష్ఠానం, మనఃశరీరవిశేషాత్। వికారాః పునరేషామపరిసంఖ్యేయాః ప్రకృత్యధిష్ఠానలిఙ్గాయతనవికల్పవిశేషాణామపరిసంఖ్యేయత్వాత్॥౩॥

ముఖాని తు ఖల్వాగన్తోర్నఖదశనపతనాభిఘాతాభిచారాభిశాపాభిషఙ్గవధవ్యధబన్ధనపీడనరజ్జుదహనమన్త్రాశనిభూతోపసర్గాదీని; నిజస్య తు ముఖం వాతపిత్తశ్లేష్మణాం వైషమ్యమ్॥౪॥

ద్వయోస్తు ఖల్వాగన్తునిజయోః ప్రేరణమసాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగః, ప్రజ్ఞాపరాధః, పరిణామశ్చేతి॥౫॥

సర్వేఽపి ఖల్వేతేఽభిప్రవృద్ధాశ్చత్వారో రోగాః పరస్పరమనుబధ్నన్తి, న చాన్యోన్యసందేహమాపద్యన్తే॥౬॥

ఆగన్తుర్హి వ్యథాపూర్వసముత్పన్నో జఘన్యం వాతపిత్తశ్లేష్మణాం వైషమ్యమాపాదయతి; నిజే తు వాతపిత్తశ్లేష్మాణః పూర్వం వైషమ్యమాపద్యన్తే, జఘన్యం వ్యథామభినిర్వర్తయన్తి॥౭॥

తేషాం త్రయాణామపి దోషాణాం శరీరే స్థానవిభాగ ఉపదేక్ష్యతే, తద్యథా - బస్తిః పురీషాధానం కటిః సక్థినీ పాదావస్థీని పక్వాశయశ్చ వాతస్థానాని, తత్రాపి పక్వాశయో విశేషేణ వాతస్థానం; స్వేదో రసో లసీకా రుధిరమామాశయశ్చ పిత్తస్థానాని, తత్రాప్యామాశయో విశేషేణ పిత్తస్థానం; ఉరః శిరో గ్రీవా పర్వాణ్యామాశయో మేదశ్చ శ్లేష్మణః స్థానాని, తత్రాప్యురో విశేషేణ శ్లేష్మస్థానమ్॥౮॥

సర్వశరీరచరాస్తు వాతపిత్తశ్లేష్మాణః సర్వస్మిఞ్ఛరీరే కుపితాకుపితాః శుభాశుభాని కుర్వన్తి— ప్రకృతిభూతాః శుభాన్యుపచయబలవర్ణప్రసాదాదీని అశుభాని పునర్వికృతిమాపన్నా వికారసంజ్ఞకాని॥౯॥

తత్ర వికారాః—సామాన్యజా, నానాత్మజాశ్చ। తత్ర సామాన్యజాః పూర్వమష్టోదరీయే వ్యాఖ్యాతాః, నానాత్మజాంస్త్విహాధ్యాయేఽనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా—అశీతిర్వాతవికారాః చత్వారింశత్పిత్తవికారాః, వింశతిః శ్లేష్మవికారాః॥౧౦॥

తత్రాదౌ వాతవికారాననువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా—నఖభేదశ్చ ౧, విపాదికా చ ౨, పాదశూలం చ ౩, పాదభ్రంశశ్చ ౪, పాదసుప్తతా చ ౫, వాతఖుడ్డతా చ ౬, గుల్ఫగ్రహశ్చ ౭, పిణ్డికోద్వేష్టనం చ ౮, గృధ్రసీ చ ౯, జానుభేదశ్చ ౧౦, జానువిశ్లేషశ్చ ౧౧, ఊరుస్తమ్భశ్చ ౧౨, ఊరుసాదశ్వ ౧౩, పాఙ్గుల్యం చ ౧౪, గుదభ్రశశ్చ ౧౫, గుదార్తిశ్చ ౧౬, వృషణోత్క్షేపశ్చ ౧౭, శేఫఃస్తమ్భశ్చ ౧౮, వఙ్క్షణానాహశ్చ ౧౯, శ్రోణిభేదశ్చ ౨౦, విడ్భేదశ్చ ౨౧, ఉదావర్తశ్చ ౨౨, ఖఞ్జత్వం చ ౨౩, [కుబ్జత్వం చ] వామనత్వం చ ౨౪, త్రికగ్రహశ్చ పృష్ఠగ్రహశ్చ ౨౫, పార్శ్వావమర్దశ్చ ౨౬, ఉదరావేష్టశ్వ ౨౭, హృన్మోహశ్చ ౨౮, హృద్రవశ్చ ౨౯, వక్షఉద్ధర్షశ్చ ౩౦, వక్షఉపరోధశ్చ ౩౧, వక్షస్తోదశ్చ ౩౨, బాహుశోషశ్చ ౩౩, గ్రీవాస్తమ్భశ్చ ౩౪, మన్యాస్తమ్భశ్చ ౩౫, కణ్ఠోద్ధ్వంసశ్చ ౩౬, హనుస్తమ్భశ్చ ౩౭, ఓష్ఠభేదశ్చ ౩౮, అక్షిభేదశ్చ ౩౯, దన్తభేదశ్చ ౪౦, దన్తశైథిల్యం చ ౪౧, మూకత్వం చ ౪౨, గద్గదత్వం చ ౪౩, వాక్సఙ్గశ్చ ౪౪, కషాయాస్యతా చ ౪౫, ముఖశోషశ్చ ౪౬, అరసజ్ఞతా చ ౪౭, ఘ్రాణనాశశ్చ ౪౮, కర్ణశూలం చ ౪౯, అశబ్దశ్రవణం చ ౫౦, ఉచ్చైఃశ్రుతిశ్చ ౫౧, బాధిర్యం చ ౫౨, వర్త్మస్తమ్భశ్చ ౫౩, వర్త్మసంకోచశ్చ ౫౪, తిమిరం చ ౫౫, అక్షిశూలం చ ౫౬, అక్షివ్యుదాసశ్చ ౫౭, భ్రూవ్యుదాసశ్చ ౫౮, శఙ్ఖభేదశ్చ ౫౯, లలాటభేదశ్చ ౬౦, శిరోరుక్ చ ౬౧, కేశభూమిస్ఫుటనం చ ౬౨, అర్దితం చ ౬౩, ఏకాఙ్గరోగశ్చ ౬౪, సర్వాఙ్గరోగశ్చ ౬౫, [పక్షవధశ్చ] ఆక్షేపకశ్చ ౬౬, దణ్డకశ్చ ౬౭, శ్రమశ్చ ౬౮,

భ్రమశ్చ ౬౯, వేపథుశ్చ ౭౦, జృమ్భా చ ౭౧, విషాదశ్చ ౭౨, హిక్కా చ ౭౩, అతిప్రలాపశ్చ ౭౪, గ్లానిశ్చ ౭౫, రౌక్ష్యం చ ౭౬, పారుష్యం చ ౭౭, శ్యావారుణావభాసతా చ ౭౮, అస్వప్నశ్చ ౭౯, అనవస్థితత్వం చ ౮౦, ఇత్యశీతిర్వాతవికారా వాతవికారాణామపరిసంఖ్యేయానామావిష్కృతతమా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥౧౧॥

సర్వేష్వపి ఖల్వేతేషు వాతవికారేషూక్తేష్వన్యేషు చానుక్తేషు వాయోరిదమాత్మరూపమపరిణామి కర్మణశ్చ స్వలక్షణం, యదుపలభ్య తదవయవం వా విముక్తసందేహా వాతవికారమేవాధ్యవస్యన్తి కుశలాః; తద్యథా—రౌక్ష్యం లాఘవం వైశద్యం శైత్యం గతిరమూర్తత్వం చేతి వాయోరాత్మరూపాణి, ఏవంవిధత్వాచ్చ వాయోః కర్మణః స్వలక్షణమిదమస్య భవతి తం తం శరీరావయవమావిశతః; తద్యథా—స్రంసభ్రంశవ్యాసభేదసాదహర్షతర్షవర్తకమ్పావమర్దచాలతోదవ్యథాచేష్టాదీని, తథా ఖరపరుషవిశదసుషిరారుణకషాయవిరసముఖత్వశోషశూలసుప్తిసంకోచనస్తమ్భనఖఞ్జతాదీని చ వాయోః కర్మాణి, తైరన్వితం వాతవికారమేవాధ్యవస్యేత్॥౧౨॥

తం మధురామ్లలవణస్నిగ్ధోష్ణైరుపక్రమరుపక్రమేత స్నేహస్వేదాస్థాపనానువాసననస్తఃకర్మభోజనాభ్యఙ్గోత్సాదన పరిషేకాదిభిర్వాతహరైర్మాత్రాం కాలం చ ప్రమాణీకృత్య; ఆస్థాపనానువాసనం తు ఖలు సర్వోపక్రమేభ్యో వాతే ప్రధానతమం మన్యన్తే భిషజః, తద్ధ్యాదితా ఏవ పక్వాశయమనుప్రవిశ్య కేవలం వైకారికం వాతమూలం ఛినత్తి, తత్రావజితే వాతేఽపి శరీరాన్తర్గతా వాతవికారాః ప్రశాన్తిమాపద్యన్తే, యథా వనస్పతేర్మూలే ఛిన్నే స్కన్ధశాఖాప్రరోహకుసుమఫలపలాశాదీనాం నియతో వినాశస్తద్వత్॥౧౩॥

పిత్తవికారాంశ్చత్వారింశతమ ఊర్ధ్వమనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా—ఓషశ్చ ౧, ప్లోషశ్చ ౨, దాహశ్చ ౩, దవథుశ్చ ౪, ధూమకశ్చ ౫, అమ్లకశ్చ ౬, విదాహశ్చ ౭, అన్తర్దాహశ్చ ౮, అంసదాహశ్చ ౯, ఊష్మాధిక్యం చ ౧౦, అతి స్వేదశ్చ ౧౧, [అఙ్గస్వేదశ్చ] అఙ్గగన్ధశ్చ ౧౨, అఙ్గావదరణం చ ౧౩, శోణితక్లేదశ్చ ౧౪, మాంసక్లేదశ్చ ౧౫, త్వగ్దాహశ్చ ౧౬, (మాంసదాహశ్చ) త్వగవదరణం చ ౧౭, చర్మావదరణం చ ౧౮, రక్తకోఠాశ్చ ౧౯, రక్తవిస్ఫోటాశ్చ ౨౦, రక్తపిత్తం చ ౨౧, రక్తమణ్డలాని చ ౨౨, హరితత్వం చ ౨౩, హారిద్రత్వం చ ౨౪, నీలికా చ ౨౫, కక్షా చ ౨౬, కామలా చ ౨౭, తిక్తాస్యతా చ ౨౮, లోహితగన్ధాస్యతా చ ౨౯, పూతిముఖతా చ ౩౦, తృష్ణాధిక్యం చ ౩౧, అతృప్తిశ్చ ౩౨, ఆస్యపాకశ్చ ౩౩, గలపాకశ్చ ౩౪, అక్షిపాకశ్చ ౩౫, గుదపాకశ్చ ౩౬, మేఢ్రపాకశ్చ ౩౭, జీవాదానం చ ౩౮, తమఃప్రవేశశ్చ ౩౯, హరితహారిద్రమూత్రనేత్రవర్చస్త్వం చ ౪౦, ఇతి చత్వారింశ త్పిత్తవికారాః పిత్తవికారాణామపరిసంఖ్యేయానామావిష్కృతతమా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥౧౪॥

సర్వేష్వపి ఖల్వేతేషు పిత్తవికారేషూక్తేష్వన్యేషు చానుక్తేషు పిత్తస్యేదమాత్మరూపమపరిణామి కర్మణశ్చ స్వలక్షణం, యదుపలభ్య తదవయవం వా విముక్తసందేహాః పిత్తవికారమేవాధ్యవస్యన్తి కుశలాః; తద్యథా—ఔష్ణ్యం తైక్ష్ణ్యం సరత్వం ద్రవత్వమనతిస్నేహో వర్ణశ్చ శుక్లారుణవర్జో గన్ధశ్చ విస్రోరసౌ చ కట్వమ్లౌ పిత్తస్యాత్మరూపాణి, ఏవంవిధత్వాచ్చ పిత్తస్య కర్మణః స్వలక్షణమిదమస్య భవతి తం తం శరీరావయవమావిశతః, తద్యథాదాహౌష్ణ్యపాకస్వేదక్లేదకోథస్నావరాగా యథాస్వం గన్ధవర్ణరసాభినిర్వర్తనం చ పిత్తస్య కర్మాణి, తైరన్వితం పిత్తవికార మేవాధ్యవస్యేత్ ॥౧౫॥

తం మధురతిక్తకషాయశీతైరుపక్రమైరుపక్రమేత స్నేహవిరేచనప్రదేహపరిషేకాభ్యఙ్గావగాహాదిభిః పిత్తహరైర్మాత్రాం కాలం చ ప్రమాణీకృత్య; విరేచనం తు సర్వోపక్రమేభ్యః పిత్తే ప్రధానతమం మన్యన్తే భిషజః, తద్ధ్యాదిత ఏవామాశయ మనుప్రవిశ్య కేవలం వైకారికం పిత్తమూలమపకర్షతి, తత్రావజితే పిత్తేఽపి శరీరాన్తర్గతాః పిత్తవికారాః ప్రశాన్తిమాపద్యన్తే, యథాగ్నౌ వ్యపోఢే కేవలమగ్నిగృహం శీతీభవతి తద్వత్ ॥౧౬॥

శ్లేష్మవికారాంశ్చ వింశతిమత ఊర్ధ్వం వ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా తృప్తిశ్చ ౧, తన్ద్రా చ ౨, నిద్రాధిక్యం చ ౩, స్తైమిత్యం చ ౪, గురుగాత్రతా చ ౫, ఆలస్యం చ ౬, ముఖమాధుర్యం చ ౭, ముఖస్రావశ్చ ౮, శ్లేష్మోద్గిరణం చ ౯, మలస్యాధిక్యం చ ౧౦, కణ్ఠోపలేపశ్చ ౧౧, బలాసకశ్చ ౧౨, హృదయోపలేపశ్చ ౧౩, ధమనీప్రతిచయశ్చ ౧౪, గలగణ్డశ్చ ౧౫, అతిస్థౌల్యం చ ౧౬, శీతాగ్నితా చ ౧౭, ఉదర్దశ్వ ౧౮, శ్వేతావభాసతా చ ౧౯, శ్వేతమూత్రనేత్రవర్చస్త్వం చ ౨౦, ఇతి వింశతిః శ్లేష్మవికారాణామపరిసంఖ్యేయానామావిష్కృతతమా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి ॥౧౭॥

సర్వేష్వపి ఖల్వేతేషు శ్లేష్మవికారేషూక్తేష్వన్యేషు చానుక్తేషు శ్లేష్మణ ఇదమాత్మరూపమపరిణామి కర్మణశ్చ స్వలక్షణం, యదుపలభ్య తదవయవం వా విముక్తసందేహాః శ్లేష్మవికారమేవాధ్యవస్యన్తి కుశలాః; తద్యథా శ్వైత్యశైత్యస్నేహగౌరవమాధుర్యస్థైర్యపైచ్ఛిల్యమాత్స్నర్యాని శ్లేష్మణ ఆత్మరూపాణి, ఏవంవిధత్వాఇచ్చ శ్లేష్మణః కర్మణః స్వలక్షణమిదమస్య భవతి తం తం శరీరావయవమావిశతః, తద్యథా-శ్వైత్యశైత్యకణ్డూస్థైర్యగౌరవ స్నేహస్తమ్భసుప్తిక్లేదోపదేహబన్ధమాధుర్యచిరకారిత్వాని శ్లేష్మణః కర్మాణి, తైరన్వితం లేష్మవికారమేవాధ్యవస్యేత్ ॥౧౮॥

తం కటుకతిక్తకషాయతీక్ష్ణోష్ణరుక్షైరుపక్రమైరుపక్రమేత స్వేదనవమనశిరోవిరేచనవ్యాయామాదిభిః శ్లేష్మహరైర్మాత్రాం కాలం చ ప్రమాణీకృత్య; వమనం తు సర్వోపక్రమేభ్యః శ్లేష్మణి ప్రధానతమం మన్యన్తే భిషజః, తద్ధ్యాదిత ఏవామాశయమనుప్రవిశ్య కేవలం వైకారికం శ్లేష్మమూలమూర్ధ్వముత్క్షిపతే, తత్రావజితే శ్లేష్మణ్యపి శరీరాన్తర్గతాః శ్లేష్మవికారాః ప్రశాన్తిమాపద్యన్తే, యథా-భిన్నే కేదారసేతౌ శాలియవషష్టికాదీన్యభిష్యన్ద మానాన్యమ్భసా ప్రశోషమాపద్యన్తే తద్వదితి॥౧౯॥

భవన్తి చాత్ర।

రోగమాదౌ పరీక్షేత తతోఽనన్తరమౌషధమ్।
తతః కర్మ భిషక్ పశ్చాజ్జ్ఞానపూర్వం సమాచరేత్॥౨౦॥

యస్తు రోగమవిజ్ఞాయ కర్మాణ్యారభతే భిషక్।
అప్యౌషధవిధానజ్ఞస్తస్య సిద్ధిర్యదృచ్ఛయా॥౨౧॥

యస్తు రోగవిశేషజ్ఞః సర్వభైషజ్యకోవిదః।
దేశకాలప్రమాణజ్ఞస్తస్య సిద్ధిరసంశయమ్॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకాః।

సంగ్రహః ప్రకృతిర్దేశో వికారముఖమీరణమ్।
అసందేహోఽనుబన్ధశ్చ రోగాణాం సంప్రకాశితః॥౨౩॥

దోషస్థానాని రోగాణాం గణా నానాత్మజాశ్చ యే।
రూపం పృథక్ చ దోషాణాం కర్మ చాపరిణామి యత్॥౨౪॥

పృథక్త్వేన చ దోషాణాం నిర్దిష్టాః సముపక్రమాః।
సమ్యఙ్మహతి రోగాణామధ్యాయే తత్త్వదర్శినా॥౨౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే రోగచతుష్కే
మహారోగాధ్యాయో నామ వింశోఽధ్యాయః॥౨౦॥

ఏకవింశోఽధ్యాయః।

అథాతోఽష్టౌనిన్దితీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు శరీరమధికృత్యాష్టౌ పురుషా నిన్దితా భవన్తి; తద్యథా అతిదీర్ఘశ్చాతిహ్రస్వశ్చాతిలోమా చాలోమా చాతికృష్ణశ్చాతి గౌరశ్చాతిస్థూలశ్చాతికృశశ్చేతి॥3॥

తత్రాతిస్థూలకృశయోర్భూయ ఏవాపరే నిన్దితవిశేషా భవన్తి; అతిస్థూలస్య తావదాయుషో హ్రాసో జవోపరోధః కృచ్ఛ్రవ్యవాయతా దౌర్బల్యం దౌర్గన్ధ్యం స్వేదాబాధః క్షుదతిమాత్రం పిపాసాతియోగశ్చేతి భవన్త్యష్టౌ దోషాః। తదతి స్థౌల్యమతిసంపూరణాద్గురుమధురశీతస్నిగ్ధోపయోగాదవ్యాయామాదవ్యవాయాద్దివాస్వప్నాద్ధర్షనిత్యత్వాదచిన్తనాద్బీజస్వ-భావాచ్చోపజాయతే। తస్యాతిమాత్రం మేదస్వినో మేద ఏవోపచీయతే న తథేతరే ధాతవః, తస్మాదస్యాయుషో హ్రాసః; శైథిల్యాత్ సౌకుమార్యాద్గురుత్వాచ్చ మేదసో జవోపరోధః, శుక్రాల్పత్వాన్మేదసా ఽఽవృతమార్గత్వాచ్చ కృచ్ఛ్రవ్యవాయతా, దౌర్బల్యమసమత్వాద్ధాతూనాం, దౌర్గన్ధ్యం మేదోదోషాన్మేదసః స్వభావాత్

స్వేదల(న)త్వాచ్చ, మేదసః శ్లేష్మసంసర్గాద్విష్యన్దిత్వాద్బహుత్వాద్వ్యాయామాసహత్వాచ్చ స్వేదాబాధః, తీక్ష్ణాగ్నిత్వాత్ ప్రభూతకోష్ఠవాయుత్వాచ్చ క్షుదతిమాత్రం పిపాసాతియోగశ్చేతి॥౪॥

భవన్తి చాత్ర।

మేదసాఽఽవృతమార్గత్వాద్వాయుః కోష్ఠే విశేషతః।
చరన్ సంధుక్షయత్యగ్నిమాహారం శోషయత్యపి॥౫॥

తస్మాత్ స శీఘ్రం జరయత్యాహారం చాతికాఙ్క్షతి।
వికారాంశ్చాశ్నుతే ఘోరాన్ కాంశ్చిత్ కాలవ్యతిక్రమాత్॥౬॥

ఏతావుపద్రవకరౌ విశేషాదగ్నిమారుతౌ।
ఏతౌ హి దహతః స్థూలం వనదావో వనం యథా॥౭॥

మేదస్యతీవ సంవృద్ధే సహసైవానిలాదయః।
వికారాన్ దారుణాన్ కృత్వా నాశయన్త్యాశు జీవితమ్॥౮॥

మేదోమాంసాతివృద్ధత్వాచ్చలస్ఫిగుదరస్తనః।
అయథోపచయోత్సాహో నరోఽతిస్థూల ఉచ్యతే॥౯॥

ఇతి మేదస్వినో దోషా హేతవో రూపమేవ చ।
నిర్దిష్టం, వక్ష్యతే వాచ్యమతికార్శ్యే త్వతః పరమ్॥౧౦॥

సేవా రూక్షాన్నపానానాం లఙ్ఘనం ప్రమితాశనమ్।

క్రియాతియోగః శోకశ్చ నిద్రావేగవినిగ్రహః॥౧౧॥

రుక్షస్యోద్వర్తనస్నానస్యాభ్యాసః ప్రకృతిర్జరా।
వికారానుశయః క్రోధః కుర్వన్త్యతికృశం నరమ్॥౧౨॥

వ్యాయామమతిసౌహిత్యం క్షుత్పిపాసామయౌషధమ్।
కృశో న సహతే తద్వదతిశీతోష్ణమైథునమ్॥౧౩॥

ప్లీహా కాసః క్షయః శ్వాసో గుల్మోఽర్శాంస్యుదరాణి చ।
కృశం ప్రాయోఽభిధావన్తి రోగాశ్చ గ్రహణీగతాః॥౧౪॥

శుష్కస్ఫిగుదరగ్రీవో ధమనీజాలసంతతః।
త్వగస్థిశేషోఽతికృశః స్థూలపర్వా నరో మతః॥౧౫॥

సతతం వ్యాధితావేతావతిస్థూలకృశౌ నరౌ।
సతతం చోపచయర్యౌ హి కర్శనైర్బృంహణైరపి॥౧౬॥

స్థౌల్యకార్శ్యే వరం కార్శ్యం౦ సమోపకరణౌ హి తౌ।
యద్యుభౌ వ్యాధిరాగచ్ఛేత్ స్థూలమేవాతిపీడయేత్॥౧౭॥

సమమాంసప్రమాణస్తు సమసంహననో నరః।
హఢేన్ద్రియాత్వాద్వ్యాధీనాం న బలేనాభిభూయతే॥౧౮॥

క్షుత్పిపాసాతపసహః శీతవ్యాయామసంసహః।
సమపక్తా సమజరః సమమాంసచయో మతః॥౧౯॥

గురు చాతర్పణం చేష్టం స్థూలానాం కర్శనం ప్రతి।
కృశానాం బృంహణార్థం తు లఘు సంతర్పణం చ యత్॥౨౦॥

వాతఘ్నాన్యన్నపానాని శ్లేష్మమేదోహరాణి చ।
రూక్షోష్ణా బస్తయస్తీక్ష్ణా రూక్షాణ్యుద్వర్తనాని చ॥౨౧॥

గుడూచీభద్రముస్తానాం ప్రయోగస్త్రై ఫలస్తథా।
తక్రారిష్టప్రయోగస్తు ప్రయోగో మాక్షికస్య చ॥౨౨॥

విడఙ్గం నాగరం క్షారః కాలలోహరజో మధు।
యవామలకచూర్ణం చ ప్రయోగః శ్రేష్ఠ ఉచ్యతే॥౨౩॥

బిల్వాదిపఞ్చమూలస్య ప్రయోగః క్షౌద్రసంయుతః।
శిలాజతుప్రయోగస్తు సాగ్నిమన్థరసః పరః॥౨౪॥

ప్రశాతికా ప్రియఙ్గుశ్చ శ్యామాకా యవకా యువాః।
జూర్ణాంహ్వాః కోద్రవా ముద్గాః కులత్థాశ్చక్రమర్దకాః॥౨౫॥

ఆఢకీనాం చ బీజాని పటోలామలకైః సహ।
భోజనార్థే ప్రయోజ్యాని పానం చాను మధూదకమ్॥౨౬॥

అరిష్టాంశ్చానుపానార్థే మేదోమాంసకఫాపహాన్।
అతిస్థౌల్యవినాశాయ సంవిభజ్య ప్రయోజయేత్॥౨౭॥

ప్రజాగరం వ్యవాయం చ వ్యాయామం చిన్తనాని చ।
స్థౌల్యమిచ్ఛన్ పరిత్యక్తుం క్రమేణాభి(తి)ప్రవర్ధయేత్॥౨౮॥

స్వప్నో హర్షః సుఖా శయ్యా మనసో నిర్వృతిః శమః।
చిన్తావ్యవాయవ్యాయామవిరామః ప్రియదర్శనమ్॥౨౯॥

నవాన్నాని నవం మద్యం గ్రామ్యానూపౌదకా రసాః।
సంస్కృతాని చ మాంసాని దధి సర్పిః పయాంసి చ॥౩౦॥

ఇక్షవః శాలయో మాషా గోధూమా గుడవైకృతమ్।
బస్తయః స్నిగ్ధమధురాస్తైలాభ్యఙ్గశ్చ సర్వదా॥౩౧॥

స్నిగ్ధముద్వర్తనం స్నానం గన్ధమాల్యనిషేవణమ్।
శుక్లం వాసో యథాకాలం దోషాణామవసేచనమ్॥౩౨॥

రసాయనానాం వృష్యాణాం యోగానాం చోపసేవనమ్।
హత్వాఽతికార్శ్యమాధత్తే నృణాముపచయం పరమ్॥౩౩॥

అచిన్తనాచ్చ కార్యాణాం ధ్రువం సంతర్పణేన చ।
స్వప్నప్రసఙ్గాచ్చ నరో వరాహ ఇవ పుష్యతి॥౩౪॥

యదా తు మనసి క్లాన్తే కర్మాత్మానః క్లమాన్వితాః।
విషయేభ్యో నివర్తన్తే తదా స్వపితి మానవః॥౩౫॥

నిద్రాయత్తం సుఖం దుఃఖం పుష్టిః కార్శ్యం బలాబలమ్।

వృషతా క్లీబతా జ్ఞానమజ్ఞానం జీవితం న చ ॥౩౬॥

అకాలేఽతిప్రసఙ్గాచ్చ న చ నిద్రా నిషేవితా।
సుఖాయుషీ పరాకుర్యాత్ కాలరాత్రిరివాపరా॥౩౭॥

సైవ యుక్తా పునర్యుఙ్క్తే నిద్రా దేహం సుఖాయుషా।
పురుషం యోగినం సిద్ధ్యా సత్యా బుద్ధిరివాగతా॥౩౮॥

గీతాధ్యయనమద్యస్త్రీకర్మభారాధ్వకర్శితాః।
అజీర్ణినః క్షతాః క్షీణా వృద్ధా బాలాస్తథాఽబలాః॥౩౯॥

తృష్ణాతీసారశూలార్తాః శ్వాసినో హిక్కినః కృశాః।
పతితాభిహతోన్మత్తాః క్లాన్తా యానప్రజాగరైః॥౪౦॥

క్రోధశోకభయక్లాన్తా దివాస్వప్నోచితాశ్చ యే।
సర్వ ఏతే దివాస్వప్నం సేవేరన్ సార్వకాలికమ్॥౪౧॥

ధాతుసామ్యం తథా హ్యేషాం బలం చాప్యుపజాయతే।
శ్లేష్మా పుష్ణాతి చాఙ్గాని స్థైర్యం భవతి చాయుషః॥౪౨॥

గ్రీష్మే చాదానరూక్షాణాం వర్ధమానే చ మారుతే।
రాత్రీణాం చాతిసఙ్క్షేపాద్దివాస్వప్నః ప్రశస్యతే॥౪౩॥

గ్రీష్మవర్ద్యేషు కాలేషు దివాస్వప్నాత్ ప్రకుప్యతః।
శ్లేష్మపిత్తే, దివాస్వప్నస్తస్మాత్తేషు న శస్యతే॥౪౪॥

మేదస్వినః స్నేహనిత్యాః శ్లేష్మలాః శ్లేష్మరోగిణః।
దూషీవిషార్తాశ్చ దివా న శయీరన్ కదాచన॥౪౫॥

హలీమకః శిరఃశూలం స్తైమియం గురుగాత్రతా।
అఙ్గమర్దోఽగ్నినాశశ్చ ప్రలేపో హృదయస్య చ॥౪౬॥

శోథారోచకహృల్లాసపీనసార్ధావభేదకాః।
కోఠోఽరుఃపిడకాః కణ్డూస్తన్ద్రా కాసో గలామయాః॥౪౭॥

స్మృతిబుద్ధిప్రమోహశ్చ సంరోధః స్రోతసాం జ్వరః।
ఇన్ద్రియాణామసామర్థ్యం విషవేగప్రవర్తనమ్॥౪౮॥

భవేన్నృణాం దివాస్వప్నస్యాహితస్య నిషేవణాత్।
తస్మాద్ధితాహితం స్వప్నం బుద్ధః స్వప్యాత్ సుఖం బుధః॥౪౯॥

రాత్రౌ జాగరణం రూక్షం స్నిగ్ధం ప్రస్వపనం దివా।
అరూక్షమనభిష్యన్ది త్వాసీనప్రచలాయితమ్॥౫౦॥

దేహవృత్తౌ యథాఽఽహారస్తథా స్వప్నః సుఖో మతః।
స్వప్నాహారసముత్థే చ స్థౌల్యకార్శ్యే విశేషతః॥౫౧॥

అభ్యఙ్గోత్సాదనం స్నానం గ్రామ్యానుపాదకా రసాః।
శాల్యన్నం సద్ధి క్షీరం స్నేహో మద్యం మనఃసుఖమ్॥౫౨॥

మనసోఽనుగుణా గన్ధాః శబ్దాః సంవాహనాని చ।
చక్షుషస్తర్పణం లేపః శిరసో బదనస్య చ॥౫౩॥

స్వాస్తీర్ణ శయనం వేశ్మ సుఖం కాలస్తథోచితః।
ఆనయన్త్యచిరాన్నిద్రాం ప్రనష్టా యా నిమిత్తతః॥౫౪॥

కాయస్థ శిరసశ్చైవ విరేకశ్చర్దనం భయమ్।
చిన్తా క్రోధస్తథా ధూమో వ్యాయామో రక్తమోక్షణమ్॥౫౫॥

ఉపవాసోఽసుఖా శయ్యా సత్త్వోదార్య తమోజయః।
నిద్రాప్రసఙ్గమహితం వారయన్తి సముత్థితమ్॥౫౬॥

ఏత ఏవ చ విజ్ఞేయా నిద్రానాశస్య హేతవః।
కార్యం కాలో వికారశ్చ ప్రకృతిర్వాయురేవ చ॥౫౭॥

తమోభవా లేష్మసముద్భవా చ మనఃశరీరశ్రమసంభవా చ।
ఆగన్తుకీ వ్యాధ్యనువర్తినీ చ రాత్రిస్వభావప్రభవా చ నిద్రా॥౫౮॥

రాత్రిస్వభావప్రభవా మతా యా తాం భూతధాత్రీం ప్రవదన్తి నిద్రామ్।
తమోభవామాహురఘస్య మూలం, శేషాః పునర్వ్యాధిషు నిర్దిశన్తి॥౫౯॥

నిన్దితాః పురుషాస్తేషాం యౌ విశేషేణ నిన్దితౌ।
నిన్దితే కారణం దోషాస్తయోర్నిన్దితభేషజమ్॥౬౦॥

యేభ్యో యదా హితా నిద్రాం యేభ్యశ్చాప్యహితా యదా।

అతినిద్రానిద్రయోశ్చ భేషజం యద్భవా చ సా॥౬౧॥

యా యా యథాప్రభావా చ నిద్రా తత్ సర్వమత్రిజః।
అష్టౌనిన్దితసంఖ్యాతే వ్యాజహార పునర్వసుః॥౬౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే యోజనాచతుష్కే

అష్టౌనిన్దితీయో నామైకవింశతితమోఽధ్యాయః॥౨౧॥

ద్వావింశతితమోఽధ్యాయః।

అథాతో లఙ్ఘనబృంహణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

తపఃస్వాధ్యాయనిరతానాత్రేయః శిష్యసత్తమాన్।
షడగ్నివేశప్రముఖానుక్తవాన్ పరిచోదయన్॥3॥

లఙ్ఘనం బృంహణం కాలే రూక్షణం స్నేహనం తథా।
స్వేదనం స్తమ్భనం చైవ జానీతే యః స వై భిషక్॥౪॥

తముక్తవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ హ।
భగవంల్లఙ్ఘనం కింస్విల్లఙ్ఘనీయాశ్చ కీదృశాః॥౫॥

బృంహణం బృంహణీయాశ్చ రూక్షణీయాశ్చ రూక్షణమ్।
స్నేహనం స్నేహనీయాశ్చ స్వేదాః స్వేద్యాశ్చ కే మతాః॥౬॥

స్తమ్భనం స్తమ్భనీయాశ్చ వక్తుమర్హసి తద్గురో।
లఙ్ఘనప్రభృతీనాం చ షణ్ణామేషాం సమాసతః॥౭॥

కృతాకృతాతిరిక్తానాం లక్షణం వక్తుమర్హసి।
వచస్తదగ్నివేశస్య నిశమ్య గురురబ్రవీత్॥౮॥

యత్కించిల్లాఘవకరం దేహే తల్లఙ్ఘనం స్మృతమ్।
బృహత్త్వం యచ్ఛరీరస్య జనయేత్తచ్చ బృంహణమ్॥౯॥

రౌక్ష్యం ఖరత్వం వైశద్యం యత్ కుర్యాత్తద్ధి రూక్షణమ్।
స్నేహనం స్నేహవిష్యన్దమార్దవక్లేదకారకమ్॥౧౦॥

స్తమ్భగౌరవశీతఘ్నం స్వేదనం స్వేదకారకమ్।
స్తమ్భనం స్తమ్భయతి యద్గతిమన్తం చలం ద్రవమ్॥౧౧॥

లఘూష్ణం తీక్ష్ణవిశదం రూక్షం సూక్ష్మం ఖరం సరమ్।
కఠినం చైవ యద్ద్రవ్యం ప్రాయస్తల్లఙ్ఘనం స్మృతమ్॥౧౨॥

గురు శీతం మృదు స్నిగ్ధం బహలం స్థూలపిచ్ఛిలమ్।
ప్రాయో మన్దం స్థిరం శ్లక్ష్ణం ద్రవ్యం బృంహణముచ్యతే॥౧౩॥

రూక్షం లఘు ఖరం తీక్ష్ణముష్ణం స్థిరమపిచ్ఛిలమ్।
ప్రాయశః కఠినం చైవ యద్రవ్యం తద్ధి రూక్షణమ్॥౧౪॥

ద్రవం సూక్ష్మం సరం స్నిగ్ధం పిచ్ఛిలం గురు శీతలమ్।
ప్రాయో మన్దం మృదు చ యద్ద్రవ్యం తత్ స్నేహనం మతమ్॥౧౫॥

ఉష్ణం తీక్ష్ణం సరం స్నిగ్ధం రూక్షం సూక్ష్మం ద్రవం స్థిరమ్।
ద్రవ్యం గురు చ యత్ ప్రాయస్తద్ధి స్వేదనముచ్యతే॥౧౬॥

శీతం మన్దం మృదు శ్లక్ష్ణం సూక్ష్మం రూక్షం ద్రవం స్థిరమ్।
యద్ద్రవ్యం లఘు చోద్దిష్టం ప్రాయస్తత్ స్తమ్భనం స్మృతమ్॥౧౭॥

చతుష్ప్రకారా సంశుద్ధిః పిపాసా మారుతాతపౌ।
పాచనాన్యుపవాసశ్చ వ్యాయామశ్చేతి లఙ్ఘనమ్॥౧౮॥

ప్రభూతశ్లేష్మపిత్తాస్రమలాః సంసృష్టమారుతాః।
బృహచ్ఛరీరా బలినో లఙ్ఘనీయా విశుద్ధిభిః॥౧౯॥

యేషాం మధ్యబలా రోగాః కఫపిత్తసముత్థితాః।
వమ్యతీసారహృద్రోగవిసూచ్యలసకజ్వరాః॥౨౦॥

విబన్ధగౌరవోద్గారహృల్లాసారోచకాదయః।
పాచనైస్తాన్ భిషక్ ప్రాజ్ఞః ప్రాయేణాదావుపాచరేత్॥౨౧॥

ఏత ఏవ యథోద్దిష్టా యేషామల్పబలా గదాః।

పిపాసానిగ్రహైస్తేషాముపవాసైశ్చ తాఞ్జయేత్॥౨౨॥

రోగాఞ్జయేన్మధ్యబలాన్ వ్యాయామాతపమారుతైః।
బలినాం కిం పునర్యేషాం రోగాణామవరం బలమ్॥౨౩॥

త్వగ్దోషిణాం ప్రమూఢానాం స్నిగ్ధాభిష్యన్దిబృంహిణామ్।
శిశిరే లఙ్ఘనం శస్తమపి వాతవికారిణామ్॥౨౪॥

అదిగ్ధవిద్ధమక్లిష్టం వయఃస్థం సాత్మ్యచారిణామ్।
మృగమత్స్యవిహఙ్గానాం మాంసం బృంహణముచ్యతే॥౨౫॥

క్షీణాః క్షతాః కృశా వృద్ధా దుర్బలా నిత్యమధ్వగాః।
స్త్రీమద్యనిత్యా గ్రీష్మే చ బృంహణీయా నరాః స్మృతాః॥౨౬॥

శోషార్శోగ్రహణీదోషైర్వ్యాధిభిః కర్శితాశ్చ యే।
తేషాం క్రవ్యాదమాంసానాం బృంహణా లఘవో రసాః॥౨౭॥

స్నానముత్సాదనం స్వప్నో మధురాః స్నేహబస్తయః।
శర్కరాక్షీరసర్పీంషి సర్వేషాం విద్ధి బృంహణమ్॥౨౮॥

కటుతిక్తకషాయాణాం సేవనం స్త్రీష్వసంయమః।
ఖలిపిణ్యాకతక్రాణాం మధ్వాదీనాం చ రూక్షణమ్॥౨౯॥

అభిష్యన్దా మహాదోషా మర్మస్థా వ్యాధయశ్చ యే।
ఊరుస్తమ్భప్రభృతయో రూక్షణీయా నిదర్శితాః॥౩౦॥

స్నేహాః స్నేహయితవ్యాశ్చ స్వేదాః స్వేద్యాశ్చ యే నరాః।
స్నేహాధ్యాయే మయోక్తాస్తే స్వేదాఖ్యే చ సవిస్తరమ్॥౩౧॥

ద్రవం తన్వసరం యావచ్ఛీతీకరణమౌషధమ్।
స్వాదు తిక్తం కషాయం చ స్తమ్భనం సర్వమేవ తత్॥౩౨॥

పిత్తక్షారాగ్నిదగ్ధా యే వమ్యతీసారపీడితాః।
విషస్వేదాతియోగార్తాః స్తమ్భనీయాస్తథావిధాః॥౩౩॥

వాతమూత్రపురీషాణాం విసర్గే గాత్రలాఘవే।
హృదయోద్గారకణ్ఠాస్యశుద్ధౌ తన్ద్రాక్లమే గతే॥౩౪॥

స్వేదే జాతే రుచౌ చాపి క్షుత్పిపాసాసహోదయే।
కృతం లఙ్ఘనమాదేశ్యం నిర్వ్యథే చాన్తరాత్మని॥౩౫॥

పర్వభేదోఽఙ్గమర్దశ్చ కాసః శోషో ముఖస్య చ।
క్షుత్ప్రణాశోఽరుచిస్తృష్ణా దౌర్బల్యం శ్రోత్రనేత్రయోః॥౩౬॥

మనసః సంభ్రమోఽభీక్ష్ణమూర్ధ్వవాతస్తమో హృది।
దేహాగ్నిబలనాశశ్చ లఙ్ఘనేఽతికృతే భవేత్॥౩౭॥

బలం పుష్ట్యుపలమ్భశ్చ కార్శ్యదోషవివర్జనమ్।
లక్షణం బృంహితే, స్థౌల్యమతి చాత్యర్థబృంహితే॥౩౮॥

కృతాకృతస్య లిఙ్గం యల్లఙ్ఘితే తద్ధి రూక్షితే।
స్తమ్భితః స్యాద్బలే లబ్ధే యథోక్తైశ్చామయైర్జితైః॥౩౯॥

శ్యావతా స్తబ్ధగాత్రత్వముద్వేగో హనుసంగ్రహః।
హృద్వర్చోనిగ్రహశ్చ స్యాదతిస్తమ్భితలక్షణమ్॥౪౦॥

లక్షణం చాకృతానాం స్యాత్ షణ్ణామేషాం సమాసతః।
తదౌషధానాం వ్యాధీనామశమో వృద్ధిరేవ చ॥౪౧॥

ఇతి షట్ సర్వరోగాణాం ప్రోక్తాః సమ్యగుపక్రమాః।
సాధ్యానాం సాధనే సిద్ధా మాత్రాకాలానురోధినః॥౪౨॥

భవతి చాత్ర।

దోషాణాం బహుసంసర్గాత్ సంకీర్యన్తేఽప్యుపక్రమాః।
షట్త్వం తు నాతివర్తన్తే త్రిత్వం వాతాదయో యథా॥౪౩॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇత్యస్మింల్లఙ్ఘనాధ్యాయే వ్యాఖ్యాతాః షడుపక్రమాః।
యథాప్రశ్నం భగవతా చికిత్సా యైః ప్రవర్తతే॥౪౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే యోజనాచతుష్కే
లఙ్ఘనబృంహణీయో నామ ద్వావింశతితమోఽధ్యాయః॥౨౨॥

త్రయోవింశతితమోఽధ్యాయః।

అథాతః సంతర్పణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సంతర్పయతి యః స్నిగ్ధైర్మధురైర్గురుపిచ్ఛిలైః।
నవాన్నైర్నవమద్యైశ్చ మాంసైశ్చానూపవారిజైః॥3॥

గోరసైర్గౌడికైశ్చాన్నైః పైష్టికైశ్చాతిమాత్రశః।
చేష్టాద్వేషీ దివాస్వప్నశయ్యాసనసుఖే రతః॥౪॥

రోగాస్తస్యోపజాయన్తే సంతర్పణనిమిత్తజాః।
ప్రమేహకణ్డూపిడకాః కోఠపాణ్డ్వామయజ్వరాః॥౫॥

కుష్ఠాన్యామప్రదోషాశ్చ మూత్రకృచ్ఛ్రమరోచకః।
తన్ద్రా క్లైబ్యమతిస్థౌల్యమాలస్యం గురుగాత్రతా॥౬॥

ఇన్ద్రియస్రోతసాం లేపో బుద్ధేర్మోహః ప్రమీలకః।
శోఫాశ్చైవంవిధాశ్చాన్యే శీఘ్రమప్రతికుర్వతః॥౭॥

శస్తముల్లేఖనం తత్ర విరేకో రక్తమోక్షణమ్।
వ్యాయామశ్చోపవాసశ్చ ధూమాశ్చ స్వేదనాని చ॥౮॥

సక్షౌద్రశ్చాభయాప్రాశః ప్రాయో రూక్షాన్న సేవనమ్।
చూర్ణప్రదేహా యే చోక్తాః కణ్డూకోఠవినాశనాః॥౯॥

త్రిఫలారగ్వధం పాఠాం సప్తపర్ణం సవత్సకమ్।
ముస్తం నిమ్బం సమదనం జలేనోత్క్వథితం పిబేత్॥౧౦॥

తేన మేహాదయో యాన్తి నాశమభ్యస్యతో ధ్రువమ్।
మాత్రాకాలప్రయుక్తేన సంతర్పణసముత్థితాః॥౧౧॥

ముస్తమారగ్వధః పాఠా త్రిఫలా దేవదారు చ।
శ్వదంష్ట్రా ఖదిరో నిమ్బో హరిద్రే త్వక్చ వత్సకాత్॥౧౨॥

రసమేషాం యథాదోషం ప్రాతః ప్రాతః పిబేన్నరః।
సంతర్పణకృతైః సర్వైర్వ్యాధిభిః సంప్రముచ్యతే॥౧౩॥

ఏభిశ్చోద్వర్తనోద్ఘర్షస్నానయోగోపయోజితైః।
త్వగ్దోషాః ప్రశమం యాన్తి తథా స్నేహోపసంహితైః॥౧౪॥

కుష్ఠం గోమేదకో హిఙ్గు క్రౌఞ్చాస్థి త్ర్యూషణం వచా।
వృషకైలే శ్వదంష్ట్రా చ ఖరాహ్వా చాశ్మభేదకః॥౧౫॥

తక్రేణ దధిమణ్డేన బదరామ్లరసేన వా।

మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రమేహం చ పీతమేతద్వ్యపోహతి ॥౧౬॥

తక్రాభయాప్రయోగైశ్చ త్రిఫలాయాస్తథైవ చ।
అరిష్టానాం ప్రయోగైశ్చ యాన్తి మేహాదయః శమమ్ ॥౧౭॥

వ్యూషణం త్రిఫలా క్షౌద్రం క్రిమిఘ్నం సాజమోదకః।
మన్థోఽయం సక్తవః సర్పిర్హితో లోహోదకాప్లుతైః ॥౧౮॥

వ్యోషం విడఙ్గం శిగ్రూణి త్రిఫలాం కటురోహిణీమ్।
బృహత్యౌ ద్వే హరిద్రే ద్వే పాఠాం సాతివిషాం స్థిరామ్ ॥౧౯॥

హిఙ్గుకేబూకమూలాని యవానీధాన్యచిత్రకాన్।
సౌవర్చలమజాజీం చ హపుషాం చేతి చూర్ణయేత్ ॥౨౦॥

చూర్ణతైలఘృతక్షౌద్రభాగాః స్యుర్మానతః సమాః।
సక్తూనాం షోడశగుణో భాగః సంతర్పణం పిబేత్ ॥౨౧॥

ప్రయోగాదస్య శామ్యన్తి రోగాః సంతర్పణోత్థితాః।
ప్రమేహా మూఢవాతాశ్చ కుష్ఠాన్యర్శాంసి కామలాః ॥౨౨॥

ప్లీహా పాణ్డ్వామయః శోఫో మూత్రకృచ్ఛ్రమరోచకః।
హృద్రోగో రాజయక్ష్మా చ కాసః శ్వాసో గలగ్రహః ॥౨౩॥

క్రిమయో గ్రహణీదోషాః శ్వైత్ర్యం స్థౌల్యమతీవ చ।
నరాణాం దీప్యతే చాగ్నిః స్మృతిర్బుద్ధిశ్చ వర్ధతే ॥౨౪॥

వ్యాయామనిత్యో జీర్ణాంశీ యవగోధూమభోజనః।
సంతర్పణకృతైర్దోషైః స్థౌల్యం ముక్త్వా విముచ్యతే॥౨౫॥

ఉక్తం సంతర్పణోత్థానామపతర్పణమౌషధమ్।
వక్ష్యన్తే సౌషధాశ్చోర్ధ్వమపతర్పణజా గదాః॥౨౬॥

దేహాగ్నిబలవర్ణౌజఃశుక్రమాంసబలక్షయః।
జ్వరః కాసానుబన్ధశ్చ పార్శ్వశూలమరోచకః॥౨౭॥

శ్రోత్రదౌర్బల్యమున్మాదః ప్రలాపో హృదయవ్యథా।
విణ్మూత్రసంగ్రహః శూలం జఙ్ఘోరుత్రికసంశ్రయమ్॥౨౮॥

పర్వాస్థిసంధిభేదశ్చ యే చాన్యే వాతజా గదాః।
ఊర్ధ్వవాతాదయః సర్వే జాయన్తే తేఽపతర్పణాత్॥౨౯॥

తేషాం సంతర్పణం తజ్జ్ఞైః పునరాఖ్యాతమౌషధమ్।
యత్తదాత్వే సమర్థం స్యాదభ్యాసే వా తదిష్యతే॥౩౦॥

సద్యః క్షీణో హి సద్యో వై తర్పణేనోపచీయతే।
నర్తే సంతర్పణాభ్యాసాచ్చిరక్షీణస్తు పుష్యతి॥౩౧॥

దేహాగ్నిదోషభైషజ్యమాత్రాకాలానువర్తినా।
కార్యమత్వరమాణేన భేషజం చిరదుర్బలే॥౩౨॥

హితా మాంసరసాస్తస్మై పయాంసి చ ఘృతాని చ।
స్నానాని బస్తయోఽభ్యఙ్గాస్తర్పణాస్తర్పణాశ్చ యే॥౩౩॥

జ్వరకాసప్రసక్తానాం కృశానాం మూత్రకృచ్ఛ్రిణామ్।
తృష్యతామూర్ధ్వవాతానాం వక్ష్యన్తే తర్పణా హితాః॥౩౪॥

శర్కరాపిప్పలీమూలఘృతక్షౌద్రైః సమాంశకైః।
సక్తుద్విగుణితో వృష్యస్తేషాం మన్థః ప్రశస్యతే॥౩౫॥

సక్తవో మదిరా క్షౌద్రం శర్కరా చేతి తర్పణమ్।
పిబేన్మారుతవిణ్మూత్రకఫపిత్తానులోమనమ్॥౩౬॥

ఫాణితం సక్తవః సర్పిర్దధిమణ్డోఽమ్లకాఞ్జికమ్।
తర్పణం మూత్రకృచ్ఛ్రఘ్నముదావర్తహరం పిబేత్॥౩౭॥

మన్థః ఖర్జూరమృద్వీకావృక్షామ్లామ్లీకదాడిమైః।
పరూషకైః సామలకైర్యుక్తో మద్యవికారనుత్॥౩౮॥

స్వాదురమ్లో జలకృతః సస్నేహో రూక్ష ఏవ వా।
సద్యః సంతర్పణో మన్థః స్థైర్యవర్ణబలప్రదః॥౩౯॥

తత్ర శ్లోకః।

సంతర్పణోత్థా యే రోగా రోగా యే చాపతర్పణాత్।
సంతర్పణీయే తేఽధ్యాయే సౌషధాః పరికీర్తితాః॥౪౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే యోజనాచతుష్కే
సంతర్పణీయో నామ త్రయోవింశతితమోఽధ్యాయః॥౨౩॥

చతుర్వింశతితమోఽధ్యాయః।

అథాతో విధిశోణితీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

విధినా శోణితం జాతం శుద్ధం భవతి దేహినామ్।
దేశకాలౌకసాత్మ్యానాం విధిర్యః సంప్రకాశితః॥౩॥

తద్విశుద్ధం హి రుధిరం బలవర్ణసుఖాయుషా।
యునక్తి ప్రాణినాం ప్రాణః శోణితం హ్యనువర్తతే॥౪॥

ప్రదుష్టబహుతీక్ష్ణోష్ణైర్మద్యైరన్యైశ్చ తద్విధైః।
తథాఽతిలవణక్షారైరమ్లైః కటుభిరేవ చ॥౫॥

కులత్థమాషనిష్పావతిలతైలనిషేవణైః।
పిణ్డాలుమూలకాదీనాం హరితానాం చ సర్వశః॥౬॥

జలజానూపబైలానాం ప్రసహానాం చ సేవనాత్।

దధ్యమ్లమస్తుసక్తూనాం సురాసౌవీరకస్య చ ॥౭॥

విరుద్ధానాముపక్లిన్నపూతీనాం భక్షణేన చ।
భుక్త్వా దివా ప్రస్వపతాం ద్రవస్నిగ్ధగురూణి చ ॥౮॥

అత్యాదానం తథా క్రోధం భజతాం చాతపానలౌ।
ఛర్దివేగప్రతీఘాతాత్ కాలే చానవసేచనాత్ ॥౯॥

శ్రమాభిఘాతసంతాపైరజీర్ణాధ్యశనైస్తథా।
శరత్కాలస్వభావాచ్చ శోణితం సంప్రదుష్యతి ॥౧౦॥

తతః శోణితజా రోగాః ప్రజాయన్తే పృథగ్విధాః।
ముఖపాకోఽక్షిరాంగశ్చ పూతిఘ్రాణాస్యగన్ధతా ॥౧౧॥

గుల్మోపకుశవీ సర్పరక్తపిత్తప్రమీలకాః।
వీద్రధీ రక్తమేహశ్చ ప్రదరో వాతశోణితమ్ ॥౧౨॥

వైర్వర్ణ్యమగ్నిసాదశ్చ పిపాసా గురుగాత్రతా।
సంతాపశ్చాతిదౌర్బల్యమరుచిః శిరసశ్చ రుక్ ॥౧౩॥

విదాహశ్చానపానస్య తిక్తామ్లోద్గిరణం క్లమః।
క్రోధప్రచురతా బుద్ధేః సంమోహో లవణాస్యతా ॥౧౪॥

స్వేదః శరీరదౌర్గన్ధ్యం మదః కమ్పః స్వరక్షయః।
తన్ద్రా నిద్రాతియోగశ్చ తమసశ్చాతిదర్శనమ్ ॥౧౫॥

కణ్డ్వరుః కోఠపిడకాకుష్ఠచర్మదలాదయః।
వికారాః సర్వ ఏవైతే విజ్ఞేయాః శోణితాశ్రయాః॥౧౬॥

శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైరుపక్రాన్తాశ్చ యే గదాః।
సమ్యక్ సాధ్యా న సిధ్యన్తి రక్తజాంస్తాన్విభావయేత్॥౧౭॥

కుర్యాచ్ఛోణితరోగేషు రక్తపిత్తహరీం క్రియామ్।
విరేకముపవాసం వా స్రావకం శోణితస్య వా॥౧౮॥

బలదోషప్రమాణాద్వా విశుద్ధ్యా రుధిరస్య వా।
రుధిరం స్రావయేజ్జన్తోరాశ(మ)యం ప్రసమీక్ష్య వా॥౧౯॥

అరుణాభం భవేద్వాతాతద్విశదం ఫేనిలం తను।
పిత్తాత్పీతాసితం రక్తం స్త్యాయత్యౌష్ణయాచ్చిరేణ చ॥౨౦॥

ఈషత్పాణ్డు కఫాద్దుష్టం పిచ్ఛిలం తన్తుమద్ఘనమ్।
ద్విదోషలిఙ్గం సంసర్గాత్త్రిలిఙ్గం సాన్నిపాతికమ్॥౨౧॥

తపనీయేన్ద్రగోపాభం పద్మాలక్తకసంనిభమ్।
గుఞ్జాఫలసవర్ణం విశుద్ధం విధి శోణితమ్॥౨౨॥

నాత్యుష్ణశీతం లఘు దీపనీయం రక్తేఽపనీతే హితమన్నపానమ్।
తదా శరీరం హ్యనవస్థితాసృగగ్నిర్విశేషేణ చ రక్షితవ్యః॥౨౩॥

ప్రసన్నవర్ణేన్ద్రియమిన్ద్రియార్థానిచ్ఛన్తమవ్యాహతపక్తృవేగమ్।
సుఖాన్వితం ముష్టిబలోపపన్నం విశుద్ధరక్తం పురుషం వదన్తి॥౨౪॥

యదా తు రక్తవాహీని రససంజ్ఞావహాని చ।
పృథక్ పృథక్ సమస్తా వా స్రోతాంసి కుపితా మలాః॥౨౫॥

మలినాహారశీలస్య రజోమోహావృతాత్మనః।
ప్రతిహత్యావతిష్ఠన్తే జాయన్తే వ్యాధయస్తదా॥౨౬॥

మహమూర్చ్ఛాయసన్యాసాస్తేషాం విద్యాద్విచక్షణః।
యథోత్తరం బలాధిక్యం హేతులిఙ్గోపశాన్తిషు॥౨౭॥

దుర్బలం చేతసః స్థానం యదా వాయుః ప్రపద్యతే।
మనో విక్షోభయన్ జన్తోః సంజ్ఞాం సంమోహయేత్తదా॥౨౮॥

పిత్తమేవం కఫశ్చైవం మనోవిక్షోభయన్నృణామ్।
సంజ్ఞాం నయత్యాకులతాం విశేషశ్చాత్ర వక్ష్యతే॥౨౯॥

సక్తానల్పద్రుతాభాషం చలస్ఖలితచేష్టితమ్।
విద్యాద్వాతమదావిష్టం రూక్షశ్యావారుణాకృతిమ్॥౩౦॥

సక్రోధం పరుషాభాషం సంప్రహారకలిప్రియమ్।
విద్యాత్పిత్తమావిష్టం రక్తపీతసితాకృతిమ్॥౩౧॥

స్వల్పసమ్బన్ధవచనం తన్ద్రాలస్యసమన్వితమ్।

విద్యాత్కఫమదావిష్టం పాణ్డుం ప్రధ్యానతత్పరమ్॥౩౨॥

సర్వాణ్యేతాని రూపాణి సన్నిపాతకృతే మదే।
జాయన్తే శామ్యతి త్వాశు మదో మద్యమదాకృతిః॥౩౩॥

యశ్చ మద్యమదః ప్రోక్తో విషజో రౌధిరశ్చ యః।
సర్వ ఏతే మదా నర్తే వాతపిత్తకఫత్రయాత్॥౩౪॥

నీలం వా యది వా కృష్ణమాకాశమథవాఽరుణమ్।
పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి శీఘ్రం చ ప్రబుద్ధతే॥౩౫॥

వేపథుశ్చాఙ్గమర్దశ్చ ప్రపీడా హృదయస్య చ।
కార్శ్యం శ్యావాఽరుణా ఛాయా మూర్చ్ఛాయే వాతసంంభవే॥౩౬॥

రక్తం హరితవర్ణం వా వియత్పీతమథాపి వా।
పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి సస్వేదశ్చ ప్రబుధ్యతే॥౩౭॥

సపిపాసః ససన్తాపో రక్తపిత్తాకులేక్షణః।
సంభిన్నవర్చాః పీతామో మూర్చ్ఛాయే పిత్తసమ్భవే॥౩౮॥

మేఘసంకాశమాకాశభావృతం వా తమోఘనైః।
పశ్యంస్తమః ప్రవిశతి చిరాచ్చ ప్రతిబుధ్యతే॥౩౯॥

గురుభిః ప్రావృతైరఙ్గర్యథైవేర్ర్ద్రేణ చర్మణా।
సప్రసేకః సహృల్లాసో మురార్చ్ఛాయే కఫసంభవే॥౪౦॥

సర్వాకృతిః సన్నిపాతాదపస్మార ఇవాగతః।
స అన్తుం పాతయత్యాశు వినా బీభత్సచేష్టితైః॥౪౧॥

దోషేషు మదమూర్చ్ఛాయాః కృతవేగేషు దేహినామ్।
స్వయమేవోపశామ్యన్తి సంన్యాసో నౌషధైర్వినా॥౪౨॥

వాగ్దేహమనసాం చేష్టామాక్షిప్యాతిబలా మలాః।
సంన్యస్యన్త్యబలం జన్తుం ప్రాణాయతనసంశ్రితాః॥౪౩॥

స నా సంన్యాససంన్యస్తః కాష్ఠభూతో మృతోపమః।
ప్రాణైర్వియుజ్యతే శీఘ్రం ముక్త్వా సద్యః ఫలాం క్రియామ్॥౪౪॥

దుర్గేఽమ్బుని యథా మజ్జద్భాజనం త్వరయా బుధః।
గృహ్ణీయాత్తలమప్రాప్తం తథా సన్యాసపీడితమ్॥౪౫॥

అఞ్జనాన్యవపీడాశ్చ ధూమః ప్రధమనాని చ।
సూచీభిస్తోదనం శస్తం దాహః పీడా నఖాన్తరే॥౪౬॥

లుఞ్చనం కేశలోమ్నాం చ దన్తైర్దశనమేవ చ।
ఆత్మగుప్తావఘర్షాశ్చ హితాస్తస్యావబోధనే॥౪౭॥

సంమూర్చ్ఛితాని తీక్ష్ణాని మద్యాని వివిధాని చ।
ప్రభుతకటుయుక్తాని తస్యాస్యే గాలయేన్ముహుః॥౪౮॥

మాతులుఙ్గరసం తద్వన్మహౌషధసమాయుతమ్।
తద్వత్సౌవర్చలం దద్యాదయుక్తం మద్యామ్లకాఞ్జికైః॥౪౯॥

హిఙ్గూషణసమాయుక్తం యావత్ సంజ్ఞాప్రబోధనాత్।
ప్రబుద్ధ సంజ్ఞమన్నైశ్చ లఘుభిస్తముపాదిశేత్॥౫౦॥

విస్మాపనైః స్మారణైశ్చ ప్రియశ్రుతిభిరేవ చ।
పటుభిర్గీతవాదిత్రశబ్దైశ్చిత్రైశ్చ దర్శనైః॥౫౧॥

స్రంసనోల్లేఖనైర్ధూమైరఞ్జనైః కవలగ్రహైః।
శోణితస్యావసేకైశ్చ వ్యాయామోద్ధర్షణైస్తథా॥౫౨॥

ప్రబుద్ధసంజ్ఞం మతిమాననుబద్ధముపక్రమేత్।
తస్య సంరక్షితవ్యం హి మనః ప్రలయహేతుతః॥౫౩॥

స్నేహస్వేదోపపన్నస్య యథాదోషం యథాబలమ్।
పఞ్చ కర్మాణి కుర్వీత మూర్చ్ఛాయేషు మదేషు చ॥౫౪॥

అష్టావింశత్యౌషధస్య తథా తిక్తస్య సర్పిషః।
ప్రయోగః శస్యతే తద్వన్మహతః షట్పలస్య వా॥౫౫॥

త్రిఫలాయాః ప్రయోగో వా సఘృతక్షౌద్రశర్కరః।
శిలాజతుప్రయోగో వా ప్రయోగః పయసోఽపి వా॥౫౬॥

పిప్పలీనాం ప్రయోగో వా ప్రయోగః చిత్రకస్య వా।

రసాయనాం కౌమ్భస్య సర్పిషో వా ప్రశస్యతే॥౫౭॥

రక్తావసేకాచ్ఛాస్త్రాణాం సతాం సత్త్వవతామపి।
సేవనాన్మదమూర్చ్ఛాయాః ప్రశామ్యన్తి శరీరిణామ్॥౫౮॥

తత్ర శ్లోకౌ।

విశుద్ధం చావిశుద్ధం చ శోణితం తస్య హేతవః।
రక్తప్రదోషజా రోగాస్తేషు రోగేషు చౌషధమ్॥౫౯॥

మదమూర్చ్ఛాయసంన్యాసహేతులక్షణభేషజమ్।
విధిశోణితకేఽధ్యాయే సర్వమేతత్ ప్రకాశితమ్॥౬౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే యోజనాచతుష్కే

విధిశోణితీయో నామ చతుర్వింశతితమోఽధ్యాయః॥౨౪॥

పఞ్చవింశతితమోఽధ్యాయః।

అథాతో యజ్జః పురుషీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పురా ప్రత్యక్షధర్మాణం భగవన్తం పునర్వసుమ్।
సమేతానాం మహర్షీణాం ప్రాదురాసీదియం కథా॥౩॥

ఆత్మేన్ద్రియమనోర్థానాం యోఽయం పురుషసంజ్ఞకః।
రాశిరస్యామయానాం చ ప్రాగుత్పత్తివినిశ్చయే॥౪॥

అథ కాశిపతిర్వాక్యం వామకోఽర్థవదన్తరా।
వ్యాజహారర్షిసమితిమభిసృత్యాభివాద్య చ॥౫॥

కిం ను స్యాత్ పురుషో యజ్జస్తజ్జాస్తస్యామయాః స్మృతాః।
న వేత్త్యుక్తే నరేన్ద్రేణ ప్రోవాచర్షీన్ పునర్వసుః॥౬॥

సర్వ ఏవామితజ్ఞానవిజ్ఞానచ్ఛిన్నసంశయాః।
భవన్తశ్ఛేత్తుమర్హన్తి కాశిరాజస్య సంశయమ్॥౭॥

పారీక్షిస్తత్ పరీక్ష్యాగ్రే మౌద్గల్యో వాక్యమబ్రవీత్।
ఆత్మజః పురుషో రోగాశ్చాత్మజాః కారణం హి సః॥౮॥

స చినోత్యుపభుఙ్క్తే చ కర్మ కర్మఫలాని చ।
నహ్యృతే చేతనాధాతోః ప్రవృత్తిః సుఖదుఃఖయోః॥౯॥

శరలోమా తు నేత్యాహ న హ్యాత్మాఽఽత్మానమాత్మనా।
యోజయేద్వ్యాధిభిర్దుఃఖైర్దుఃఖద్వేషీ కదాచన॥౧౦॥

రజస్తమోభ్యాం తు మనః పరీతం సత్త్వసంజ్ఞకమ్।

శరీరస్య సముత్పత్తౌ వికారాణాం చ కారణమ్ ॥౧౧॥

వార్యోవిదస్తు నేత్యాహ న హ్యేకం కారణం మనః।
నర్తే శరీరం శారీరా రోగా న మనసః స్థితిః॥౧౨॥

రసజాని తు భూతాని వ్యాధయశ్చ పృథగ్విధాః।
ఆపో హి రసవత్యస్తాః స్మృతా నిర్వృత్తి హేతవః॥౧౩॥

హిరణ్యాక్షస్తు నేత్యాహ న హ్యాత్మా రసజః స్మృతః।
నాతీన్ద్రియం మనః సన్తి రోగాః శబ్దాదిజాస్తథా॥౧౪॥

షటధాతుజస్తు పురుషో రోగాః షడ్ధాతుజాస్తథా।
రాశిః షడ్ధాతుజో హ్యేష సాంఖ్యైరాద్యైః ప్రకీర్తితః॥౧౫॥

తథా బ్రువాణం కుశికమాహ తన్నేతి శౌనకః।
కస్మాన్మాతాపితృభ్యాం హి వినా షడ్ధాతుజో భవేత్॥౧౬॥

పురుషః పురుషాద్గౌర్గౌరశ్వాదశ్వః ప్రజాయతే।
పైత్ర్యా మేహాదయశ్చోక్తా రోగాస్తావత్ర కారణమ్॥౧౭॥

భద్రకాప్యస్తు నేత్యాహ నాహ్యన్ధాత్ ప్రజాయతే।
మాతాపిత్రోరపి చ తే ప్రాగుత్పత్తిర్న యుజ్యతే॥౧౮॥

కర్మజస్తు మతో జన్తుః కర్మజాస్తస్య చామయాః।
నహ్యృతే కర్మణో జన్మ రోగాణాం పురుషస్య వా॥౧౯॥

భరద్వాజస్తు నేత్యాహ కర్తా పూర్వం హి కర్మణః।
దృష్టం న చాకృతం కర్మ యస్య స్యాత్ పురుషః ఫలమ్॥౨౦॥

భావహేతుః స్వభావస్తు వ్యాధీనాం పురుషస్య చ।
ఖరద్రవచలోష్ణత్వం తేజోన్తానాం యథైవ హి॥౨౧॥

కాఙ్కాయనస్తు నేత్యాహ నహ్యారమ్భఫలం భవేత్।
భవేత్ స్వభావాద్భావానామసిద్ధిః సిద్ధిరేవ వా॥౨౨॥

స్రష్టా త్వమితసంకల్పో బ్రహ్మాపత్యం ప్రజాపతిః।
చేతనాచేతనస్యాస్య జగతః సుఖదుఃఖయోః॥౨౩॥

తన్నేతి భిక్షురాత్రేయో నహ్యపత్యం ప్రజాపతిః।
ప్రజాహితైషీ సతతం దుఃఖైర్యుఞ్జ్యాదసాధువత్॥౨౪॥

కాలజస్త్వేవ పురుషః కాలజాస్తస్య చామయాః।
జగత్ కాలవశం సర్వం కాలః సర్వత్ర కారణమ్॥౨౫॥

తథర్షీణాం వివదతాముివాచేదం పునర్వసుః।
మైవం వోచత తత్త్వం హి దుష్ప్రాపం పక్షసంశ్రేయాత్॥౨౬॥

వాదాన్ సప్రతివాదాన్ హి వదన్తో నిశ్చితానివ।
పక్షాన్తం నైవ గచ్ఛన్తి తిలపీడకవద్గతౌ॥౨౭॥

ముక్త్వైవం వాదసంఘట్టమధ్యాత్మమనుచిన్త్యతామ్।
నావిధూతే తమః స్కన్ధే జ్ఞేయే జ్ఞానం ప్రవర్తతే॥౨౮॥

యేషామేవ హి భావానాం సంపత్ సంజనయేన్నరమ్।
తేషామేవ విపద్వ్యాధీన్ వివిధాన్ సముదీరయేత్॥౨౯॥

అథాత్రేయస్య భగవతో వచనమనునిశమ్య పునరేవ వామకః కాశిపతిరువాచ భగవన్తమాత్రేయం—భగవన్! సంపన్నిమిత్తజస్య పురుషస్య విపన్నిమిత్తానాం చ రోగాణాం కిమభివృద్ధికారణం భవతీతి॥౩౦॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—హితాహారోపయోగ ఏక ఏవ పురుషస్యాభివృద్ధికరో భవతి, అహితాహారోపయోగః పునర్వ్యాధీనామితి॥౩౧॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—కథమిహ భగవన్! హితాహితానామాహారజాతానాం లక్షణమనపవాదమభిజానీమహే, హితసమాఖ్యాతానామాహారజాతానామహితసమాఖ్యాతానాం చ మాత్రాకాలక్రియాభూమిదేహదోషపురుషావస్థాన్తరేషు విపరీతకారిత్వముపలభామహే ఇతి॥౩౨॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—యదాహారజాతమగ్నివేశ! సమాంశ్చైవ శరీరధాతూన్ ప్రకృతౌ స్థాపయతి విషమాంశ్చ సమీకరోతీత్యేతద్ధితం విద్ధి, విపరీతమహితమితి; ఏతద్ధితాహితలక్షణమనపవాదం భవతి॥౩౩॥

ఏవంవాదినం చ భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—భగవన్! నత్వేతదేవముపదిష్టం భూయిష్ఠకల్పాః సర్వభిషజో విజ్ఞాస్యన్తి॥౩౪॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—యేషాం హి విదితమాహారతత్త్వమగ్నివేశ! గుణతో ద్రవ్యతః కర్మతః సర్వావయవతశ్చ మాత్రాదయో భావాః, త ఏతదేవముపదిష్టం విజ్ఞాతుముత్సహేరన్।

యథా తు ఖల్వేతదుపదిష్టం భూయిష్ఠకల్పాః సర్వభిషజో విజ్ఞాస్యన్తి, తథైతదుపదేక్ష్యామో మాత్రాదీన్ భావానసుదాహరన్తః; తేషాం హి బహువిధవికల్పా భవన్తి; ఆహారవిధివిశేషాంస్తు ఖలు లక్షణతశ్చావయవతశ్చానువ్యాఖ్యాస్యామః॥౩౫॥

తద్యథా—ఆహారత్వమాహారస్యైకవిధమ్, అర్థాభేదాత్; స పునర్ద్వియోనిః, స్థావరజఙ్గమాత్మకత్వాత్; ద్వివిధప్రభావః, హితాహితోదర్కవిశేషాంత్; చతుర్విధోపయోగః, పానాశనభక్ష్యలేహ్యోపయోగాత్; షడాస్త్వాదః, రసభేదతః షడ్విధత్వాత్ ; వింశతిగుణః, గురులఘుశీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్ష
మన్దతీక్ష్ణస్థిరసమృదుకఠినవింశదపిచ్ఛిలశ్లక్ష్ణఖరసూక్ష్మస్థూలసాన్ద్రద్రవానుగమనాత; అపరిసంఖ్యేయవికల్పః, ద్రవ్యసంయోగకరణబాహుల్యాత్॥౩౬॥

తస్య తు ఖలు యే యే వికారావయవా భూయిష్ఠముపయుజ్యన్తే, భూయిష్ఠకల్పానాం చ మనుష్యాణాం ప్రకృత్యైవ హితతమాశ్చాహితతమాశ్చ, తాంస్తాన్ యథావదుపదేక్ష్యామః(॥౧॥)

తద్యథా—లోహితశాలయః శూకధాన్యానాం పథ్యతమత్వేన శ్రేష్ఠతమా భవన్తి, ముద్గాః శమీధాన్యానాం, ఆన్తరీక్షముదుకానాం, సైన్ధవం లవణానాం, జీవన్తీశాకం శాకానాం, ఐణేయం మృగమాంసానాం, లావః పక్షిణాం, గోధా బిలేశయానాం, రోహితో మత్స్యానాం, గవ్యం సర్పిః సర్పిషాం, గోక్షీరం క్షీరాణాం, తిలతైలం స్థావరజాతానాం స్నేహానాం, వరాహవసా అనూపమృగవసానాం, చులుకీవసా మత్స్యవసానాం, పాకహంసవసా జలచరవిహఙ్గవసానాం, కుక్కుటవసా విష్కిరశకునివసానాం, అజమేదః శాఖాదమేదసాం, శృఙ్గవేరం కన్దానాం, మృద్వీకా ఫలానాం, శర్కరా ఇక్షువికారాణామితి ప్రకృత్యైవ హితతమానామాహారవికారాణాం ప్రాధాన్యతో ద్రవ్యాణి వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి॥(౨)॥

అత ఊర్ధ్వమహితానప్యుపదేక్ష్యామః—యవకాః శుకధాన్యానామపథ్యత్వేన ప్రకృష్టతమా భవన్తి, మాషాః శమీధాన్యానాం, వర్షానాదేయముదకానాం, ఔషరం లవణానాం, సర్షపశాకం శాకానాం, గోమాంసం మృగమాంసానాం, కాణకపోతః పక్షిణాం, భేకో బిలేశయానాం, చిలిచిమో మత్స్యానాం, ఆవికం సర్పిః సర్పిషాం, అవిక్షీరం క్షీరాణాం, కుసుమ్భస్నేహః స్థావరస్నేహానాం, మహిషవసా ఆనూపమృగవసానాం, కుమ్భీరవసా మత్స్యవసానాం, కాకమద్గువసా జలచరవిహఙ్గవసానాం చటకవసా విష్కిరశకునివ సానాం, హస్తిమేదః శాఖాదమేదసాం, లికుచం ఫలానాం, ఆలుకం కన్దానాం, ఫాణితమిక్షువికారాణామ్; ఇతి

ప్రకృత్యైవాహితతమానామాహారవికారాణాం ప్రకృష్టతమాని ద్రవ్యాణి వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి। ఇతి హితాహితావయవో వ్యాఖ్యాత ఆహారవికారాణామ్॥౩౭॥

అతో భూయః కర్మౌషధానాం చ ప్రాధాన్యతః సానుబన్ధాని చ ద్రవ్యాణ్యనువ్యాఖ్యాస్యామః। తద్యథా—అన్నం వృత్తికరాణాం శ్రేష్ఠ, ఉదకమాంశ్వాసకరాణాం, సురా శ్రమహరాణాం క్షీరం జీవనీయానాం, మాంస బృంహణీయానాం, రసస్తర్పణీయానాం, లవణమన్నద్రవ్యరుచికరాణాం, అమ్లం హృద్యానాం, కుక్కుటో బాల్యానాం, నక్రరేతో వృష్యాణాం, మధు శ్లేష్మపిత్తప్రశమనానాం, సర్పిర్వాతపిత్తప్రశమనానాం, తైలం వాతశ్లేష్మప్రశమనానాం, వమనం శ్లేష్మహరాణాం, విరేచనం పిత్తహరాణాం, బస్తిర్వాతహరాణాం, స్వేదో మార్దవకరాణాం, వ్యాయామః స్థైర్యకరాణాం, క్షారః పుంస్త్వోపఘాతినాం, తిన్దుకమనన్నద్రవ్యరుచికరాణాం, ఆమం కపిత్థమకణ్ఠ్యానాం, ఆవికం సర్పిరహృద్యానామ్, అజాక్షీరం శోషఘ్నస్తన్యసాత్మ్యసాంగ్రాహికరక్తపిత్తప్రశమనానామ్, అవిక్షీరం శ్లేష్మపిత్తజననానాం, మహిషీక్షీరం స్వప్నజననానాం, మన్దకం దధ్యభిష్యన్దకరాణాం, గవేధుకాన్నం కర్శనీయానామ్, ఉద్దాలకాన్నం విరూక్షణీయానామ్, ఇక్షుర్మూత్రజననానాం, యవాః పురీషజననానాం, జామ్బవం వాతజననానాం, శష్కుల్యః శ్లేష్మపిత్తజననానాం, కులస్థా అమ్లపిత్తజననానాం, మాషాః శ్లేష్మపిత్తజననానాం, మదనఫలం వమనాస్థాపనానువాసనోపయోగినాం త్రివృత్ సుఖవిరేచనానాం, చతురఙ్గులో మృదువిరేచనానాం, స్నుక్పయస్తీక్ష్ణవిరేచనానాం, ప్రత్యక్పుష్పా శిరోవిరేచనానాం, విడఙ్గం క్రిమిఘ్నానాం, శిరీషో విషఘ్నానాం, ఖదిరః కుష్ఠఘ్నానాం, రాస్నా వాతహరాణాం, ఆమలకం వయఃస్థాపనానాం, హరీతకీ పథ్యానామ్, ఏరణ్డమూలం వృష్యవాతహరాణాం, పిప్పలీమూలం దీపనీయపాచనీయానాహప్రశమనానాం, చిత్రకమూలం దీపనీయపాచనీయగుదశూలశోథార్శోహరాణాం, పుష్కరమూలం హిక్కాశ్వాసకాసపార్శ్వశూలహరాణాం, ముస్తం సాంగ్రాహికదీపనీయపాచనీయానాం, ఉదీచ్యం నిర్వాపణీయదీపనీయపాచనీయచ్ఛర్ద్యతీసారహరాణాం, కట్వఙ్గం సంగ్రాహకదీపనీయపాచనీయానాం, అనన్తా సాంగ్రాహికదీపనీయరక్తపిత్తప్రశమనానాం, అమృతా సాంగ్రాహికవాతహరదీపనీయశ్లేష్మశోణితవిబన్ధప్రశమనానాం, బిల్వం సాంగ్రాహికదీపనీయవాతకఫప్రశమనానాం, అతివిషా దీపనీయపాచనీయసాంప్రాహికసర్వదోషహరాణాం, ఉత్పలకుముదపద్మకిఞ్జల్కం సాంగ్రాహికరక్తపిత్తప్రశమనానాం, దురాలభా పిత్తశ్లేష్మప్రశమనానాం, గన్ధప్రియఙ్గుః శోణితపిత్తాతియోగప్రశమనానాం, కుటజత్వక్ శ్లేష్మపిత్తరక్తసాంగ్రాహికోపశోషణానాం, కాశ్మర్యఫలం రక్తసాంగ్రాహికరక్తపిత్తప్రశమనానాం, పృశ్నిపర్ణీ సాంగ్రాహికవాతహరదీపనీయవృష్యాణాం విదారిగన్ధా వృష్యసర్వదోషహరాణాం, బలా సాంగ్రాహికబల్యవాతహరాణాం, గోక్షురకో బల్యమూత్రకృచ్ఛ్రానిలహరాణాం,

హిఙ్గునిర్యాసఇఛేదనీయదీపనీయభేదనీయానులోమికవాతకఫప్రశమనానామ్,అమ్లవేతసో భేదనీయదీపనీయానులోమికవాతశ్లేష్మహరాణాం, యావశూకః ప్రంసనీయపాచనీయార్శోఘ్నానాం, తక్రాభ్యాసో గ్రహణీదోషశోఫార్శోఘృతవ్యాపత్ప్రశమనానాం, క్రవ్యాదమాంసరసాభ్యాసో గ్రహణీదోషశోషార్శోఘ్నానాం క్షీరఘృతాభ్యాసో రసాయనానాం సమఘృతశక్తుమాశాభ్యాసో వృష్యోదావర్తహరాణాం, తైలగణ్డూషాభ్యాసో దన్తబలరుచికరాణాం, చన్దనోదుమ్బరే దాహనిర్వాపణాలేపనానాం, రాస్నాగురుణీ శీతాపనయనప్రలేపనానాం, లామజ్జకోశీరే దాహత్వగ్దోషస్వేదాపనయనప్రలేపనానాం, కుష్ఠం వాతహరాభ్యఙ్గోపనాహయోగినాం, మధుకం చక్షుష్యవృష్యకేశ్యకణ్ఠ్యవర్ణ్యబల్యవిరజనీయరోపణీయానాం, వాయుః ప్రాణసంజ్ఞాప్రదానహేతూనామ్, అగ్నిరామస్తమ్భశీతశూలోద్వేపనప్రశమనానాం, జలం స్తమ్భనీయానాం, మృద్భృష్టలోష్టనిర్వాపితముదకం తృష్ణాచ్ఛర్ద్యతియోగప్రశమనానామ్, అతిమాత్రాశనమామప్రదోషహేతూనాం, యథాయగ్న్యభ్యవహారోఽగ్నిసంధుక్షణానాం, యథాసాత్మ్యం చేష్టాభ్యవహారౌ ఉపసేవ్యానాం, కాలభోజనమారోగ్యకరాణాం, తృతిరాహారగుణానాం, వేగసంధారణమనారోగ్యకరాణాం, మద్యం సౌమనస్యజననానాం, మద్యాక్షేపో ధీధృతిస్మృతిహరాణాం, గురుభోజనం దుర్విపాకకరాణాం, ఏకకాలభోజనం సుఖపరిణామకరాణాం, స్త్రీష్వతిప్రసఙ్గః శోషకరాణాం, శుక్రవేగనిగ్రహః పాణ్డ్యకరాణాం, పరాఘాతనమన్నాశ్రద్ధాజననానాం, అనశనమాయుషో హ్రాసకరాణాం, ప్రమితాశనం కర్శనీయానాం, అజీర్ణాధ్యశనం గ్రహణీదూషణానాం, విషమాశనమగ్నివైషమ్యకరాణాం, విరుద్ధవీర్యాశనం నిన్దితవ్యాధికరాణాం, ప్రశమః పథ్యానాం, ఆయాసః సర్వాపథ్యానాం, మిథ్యాయోగో వ్యాధిముఖానాం, రజస్వలాభిగమనమలక్ష్మీముఖానాం, బ్రహ్మచర్యమాయుష్యాణాం, పరదారాగమనమనాయుష్యాణాం, సంకల్పో వృష్యాణాం, దౌర్మనస్యమవృష్యాణాం, అయథాబలమారమ్భః ప్రాణోపరోధినాం, విషాదో రోగవర్ధనానాం, స్నానం శ్రమహరాణాం, హర్షః ప్రీణనానాం, శోకః శోషణానాం, నివృత్తిః పుష్టికరాణాం, పు(తు)ష్టిః స్వప్నకరాణాం, అతిస్వప్నస్తన్ద్రాకరాణాం, సర్వరసాభ్యాసో బలకరాణాం, ఏకరసాభ్యాసో దౌర్బల్యకరాణాం, గర్భశల్యమాహార్యాణాం, అజీర్ణముద్ధార్యాణాం, బాలో మృదుభేషజీయానాం, వృద్ధో యాప్యానాం, గర్భిణీ తీక్ష్ణౌషధవ్యవాయవ్యాయామవర్జనీయానాం, సౌమనస్యం గర్భధారణానాం, సంనిపాతో దుశ్చికిత్స్యానామ్, ఆమో విషమచికిత్స్యానాం, జ్వరో రోగాణాం, కుష్ఠం దీర్ఘరోగాణాం, రాజయక్ష్మా రోగసమూహానాం, ప్రమేహోఽనుషఙ్గిణాం, జలౌకసోఽనుశస్త్రాణాం, బస్తిస్తన్త్రాణాం, హిమవానౌషధిభూమీనాం, సోమ ఓషధీనాం, మరుభూరారోగ్యదేశానామ్, అనూపోఽహితదేశానాం, నిర్దేశకారిత్వమాతురగుణానాం, భిషక్ చికిత్సాఙ్గానాం, నాస్తికో వర్జ్యానాం, లౌల్యం క్లేశకరాణాం, అనిర్దేశకారిత్వమరిష్టానాం, అనిర్వేదో వార్తలక్షణానాం, వైద్యసమూహో నిఃసంశయకరాణాం, యోగో వైద్యగుణానాం, విజ్ఞానమౌషధానాం, శాస్త్రసహితస్తర్కః సాధనానాం, సంప్రతిపత్తిః కాలజ్ఞానప్రయోజనానామ్ అవ్యవసాయ కాలాతిపత్తి హేతూన, దృష్టకర్మతా నిఃసంశయకరాణాం, అసమర్థతా

భయకరాణాం, తద్విద్యసంభాషా బుద్ధివర్ధనానామ్, ఆచార్యః శాస్త్రాధిగమహేతూనాం, ఆయుర్వేదోఽమృతానాం, సద్వచనమనుష్ఠేయానామ్, అసంబద్ధవచమమసంగ్రహణసర్వాహితానాం, సర్వసంన్యాసః సుఖకరాణామితి ॥౩౮॥

భవన్తి చాత్ర।

అగ్ర్యాణాం శతముద్దిష్టం యద్ద్విపఞ్చాశదుత్తరమ్।
అలమేతద్వికారాణాం విఘాతాయోపదిశ్యతే॥౩౯॥

సమానకారిణో యేఽర్థాస్తేషాం శ్రేష్ఠస్య లక్షణమ్।
జ్యాయస్త్వం కార్యకారిత్వే వరత్వం చాప్యుదాహృతమ్॥౧౦॥

వాతపిత్తకఫానాం చ యద్యత్ ప్రశమనే హితమ్।
ప్రాధాన్యతశ్చ నిర్దిష్టం యవ్యాధిహరముత్తమమ్॥౪౧॥

ఏతన్నిశమ్య నిపుణశ్చికిత్సాం సంప్రయోజయేత్।
ఏవం కుర్వన్ సదా వైద్యో ధర్మకామౌ సమశ్నుతే॥౪౨॥

పథ్యం పథోఽనపేతం యద్యచ్చోక్తం మనసః ప్రియమ్।
యచ్చాప్రియమపథ్యం చ నియతం తన్న లక్ష్యతే॥౪౩॥

మాత్రాకాలక్రియాభూమిదేహదోషగుణాన్తరమ్।
ప్రాప్య తత్తద్ధి దృశ్యన్తే తే తే భావాస్తథా తథా॥౧౪॥

తస్మాత్ స్వభావో నిర్దిష్టస్తథా మాత్రాదిరాశ్రయః।

తదపేక్ష్యోభయం కర్మ ప్రయోజ్యం సిద్ధిమిచ్ఛతా॥౪౫॥

తదాత్రేయస్య భగవతో వచనం నిశమ్య పునరపి భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—యథోద్దేశమభినిర్దిష్టః కేవలోఽయమర్థో భగవతా శ్రుతశ్చాస్మాభిః। ఆసవద్రవ్యాణామిదానీమనపవాదం లక్షణమనతిసంక్షేపేణోపదిశ్యమానం శుశ్రూషామహ ఇతి॥౪౬॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—ధాన్యఫలమూలసారపుష్పకాణ్డపత్రత్వచో భవన్త్యాసవయోనయోఽగ్నివేశ సంగ్రహేణాష్టౌ శర్కరానవమీకాః। తాస్వేవ ద్రవ్యసంయోగకరణతోఽపరిసంఖ్యేయాసు యథాపథ్యతమానామాసవానాం చతురశీతిం నిబోధ; తద్యథా—సురాసౌవీరతుషోదకమైరేయమేదకధాన్యామ్లాః షడ్ ధాన్యాసవా భవన్తి, మృద్వీకాఖర్జూరకాశ్మర్యధన్వనరాజాదనతృణశూన్యపరూషకాభయామలకమృగలిణ్డికాజామ్బవకపిత్థకువలబదరకర్కన్ధుపీలుప్రియాలపనసన్యగ్రోధాశ్వత్థలక్షకపీతనోదుమ్బరాజమోదశృఙ్గాటకశఙ్ఖినీఫలాసవాః షడ్వింశతిర్భవన్తి, విదారిగన్ధాశ్వగన్ధాకృష్ణగన్ధాశతావరీశ్యామాత్రివృద్దన్తీద్రవన్తీబిల్వోరుబూకచిత్రకమూలైరేకాదశ మూలాంసవా భవన్తి, శాలప్రియకాశ్వకర్ణచన్దనస్యన్దనఖదిరకదరసప్తపర్ణార్జునాసనారిమేదతిన్దుకకిణిహీశమీశుక్తిపత్రశింశపాశిరీషవఞ్జులధన్వనమధూకైః సారాసవా వింశతిర్భవన్తి, పద్మోత్పలనలినకుముదసౌగన్ధికపుణ్డరీకశతపత్రమధూకప్రియఙ్గుధాతకీపుష్పైర్దశ పుష్పాసవా భవన్తి, ఇక్షుకాణ్డేక్షువిక్షుబాలికాపుణ్డ్రకచతుర్థాః కాణ్డాసవా భవతి, పటోలతాడకపత్రాసవౌ ద్వౌ భవతః, తిల్వకలోధ్రైలవాలుకక్రముకచతుర్థాస్త్వగాసవా భవన్తి, శర్కరాసవ ఏక ఏవేతి; ఏవమేషామాసవానాం చతురశీతిః పరస్పరేణాసంసృష్టానామాసవద్రవ్యాణాముపదిష్టా భవతి। ఏషామాసవానామాసుతత్వాదాసవసంజ్ఞా। ద్రవ్యసంయోగవిభాగవిస్తరస్త్వేషాం బహువిధవికల్పః సంస్కారశ్చ; యథాస్వం సంయోగసంస్కారసంస్కృతా హ్యాసవాః స్వం స్వం కర్మ కుర్వన్తి; సంయోగంసంస్కారదేశకాలమాత్రాదయశ్చ భావాస్తేషాం తేషామాసవానాం తే తే సముపదిశ్యన్తే తత్తత్కార్యమభిసమీక్ష్యేతి॥౪౭॥

భవతి చాత్ర।

మనఃశరీరాగ్నిబలప్రదానామస్వప్నశోకారుచినాశనానామ్।

సంఘర్షణానాం ప్రవరాసవానామశీతిరుక్తా చతురుత్తరైషా॥౪౮॥

తత్ర శ్లోకః।

శరీరరోగప్రకృతౌ మతాని తత్త్వేన చాహారవినిశ్చయం చ।
ఉవాచ యజ్జఃపురుషాదికేఽస్మిన్మునిస్తథాఽగ్ర్యాణి వరాసవాంశ్చ॥౪౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే అన్నపానచతుష్కే యజ్జఃపురుషీయోఽధ్యాయః పఞ్చవింశతితమః॥౨౫॥

షడ్వింశోఽధ్యాయః।

అథాత ఆత్రేయభద్రకాప్యీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఆత్రేయో భద్రకాప్యశ్చ శాకున్తేయస్తథైవ చ।
పూర్ణాక్షశ్చైవ మౌద్గల్యో హిరణ్యాక్షశ్చ కౌశికః॥౩॥

యః కుమారశిరా నామ భరద్వాజః స చానఘః।
శ్రీమాన్ వార్యోవిదశ్చైవ రాజా మతిమతాం వరః॥౪॥

నిమిశ్చ రాజా వైదేహో వడిశశ్చ మహామతిః।

కాఙ్కాయనశ్చ బాహ్లీకో బాహ్లీకభిషజాం వరః ॥౫॥

ఏతే శ్రుతవయోవృద్ధా జితాత్మానో మహర్షయః।
వనే చైత్రరథే రమ్యే సమీయుర్విజిహీర్షవః ॥౬॥

తేషాం తత్రోపవిష్టానామియమర్థవతీ కథా।
బభూవార్థవిదాం సమ్యగ్రసాహారవినిశ్చయే ॥౭॥

ఏక ఏవ రస ఇత్యువాచ భద్రకాప్యో యం పఞ్చానామిన్ద్రియార్థానామన్యతమం జిహ్వావైషయికం భావమాచక్షతే కుశలాః స పునరుదకాదనన్య ఇతి; ద్వౌ రసావితి శాకున్తేయో బ్రాహ్మణశ్ఛేదనీయ ఉపశమనీయశ్చేతి; త్రయో రసా ఇతి పూర్ణాంక్షో మౌద్గల్యశ్ఛేదనీయోపశమనీయసాధారణా ఇతి; చత్వారో రసా ఇతి హిరణ్యాక్షః కౌశికః స్వాదుర్హితశ్చ స్వాదురహితశ్చాస్వాదుర్హితశ్చాస్వాదురహితశ్చేతి, పఞ్చ రసా ఇతి కుమారశిరా భరద్వాజో భౌమౌద కాగ్నే యవాయవ్యాన్తరిక్షాః; షడ్రసా ఇతి వార్యోవిదో రాజర్షిః గురులఘుశీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాః; సప్త రసా ఇతి నిమిర్వైదేహో మధురామ్లలవణకటుకతిక్తకషాయక్షారాః; అష్టౌ రసా ఇతి బడిశో ధామార్గవో మధురామ్లలవణకటుతిక్తకషాయక్షారావ్యక్తాః; అపరిసంఖ్యేయా రసా ఇతి కాఙ్కాయనో బాహ్లీకభిషగాశ్రయగుణకర్మసంస్వాదవిశేషాణామపరిమేయత్వాత్ ॥౮॥

షడేవ రసా ఇత్యువాచ భగవానాత్రేయః పునర్వసుః మధురామ్లలవణకటుతిక్తకషాయాః। తేషాం షణ్ణాం రసానాం యోనిరుదకం, ఛేదనోపశమనే ద్వే కర్మణీ, తయోర్మిశ్రీభావాత్ సాధారణత్వం, స్వాద్వస్వాదుతా భక్తిద్వేషౌ, హితాహితౌ చ ప్రభావౌ, పఞ్చమహాభూతవికారాస్త్వాశ్రయాః ప్రకృతివికృతివిచారదేశకాలవశాః, తేష్వాశ్రయేషు ద్రవ్యసంజ్ఞకేషు గుణా గురులఘుశీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యాః; క్షరణాత్క్షారో నాసౌ రసః, ద్రవ్యం హి తదనేకరససముత్పన్నమనేకరసం కటుకలవణభూయిష్ఠమనేకేన్ద్రియార్థసమన్వితం కరణాభినిర్వృత్తం; అవ్యక్తీభావస్తు ఖలు రసానాం ప్రకృతౌ భవత్యనురసేఽనురససమన్వితే వా ద్రవ్యే; అపరిసంఖ్యేయత్వం పునస్తేషామాశ్రయాదీనాం భావానాం విశేషాపరిసంఖ్యేయత్వాన్న యుక్తం, ఏకైకోఽపి హ్యేషామాశ్రయాదీనాం భావానాం విశేషానాశ్రయతే, న చ తస్మాదన్యత్వముపపద్యతే; పరస్పరసంసృష్టభూయిష్ఠత్వాన్న చైషామభినిర్వృత్తేర్గుణప్రకృతీనామపరిసంఖ్యేయత్వం భవతి, తస్మాన్న సంసృష్టానాం

రసానాం కర్మోపదిశన్తి బుద్ధిమన్తః। తచ్చైవ కారణమవేక్షమాణాః షణ్ణాం రసానాం పరస్పరేణాసంసృష్టానాం లక్షణపృథక్త్వముపదేక్ష్యామః॥౯॥

అగ్రే తు తావద్ద్రవ్యభేదమభిప్రేత్య కించిదభిధాస్యామః। సర్వం ద్రవ్యం పాఞ్చభౌతికమస్మిన్నర్థే। తచ్చేతనావదచేతనం చ। తస్య గుణాః శబ్దాదయో గుర్వాదయశ్చ ద్రవాన్తాః, కర్మ పఞ్చవిధముక్తం వమనాది। తత్ర ద్రవ్యాణి గురుఖరకఠినమన్దస్థిరవిశదసాన్ద్రస్థూలగన్ధగుణబహులాని పార్థివాని, తాన్యుపచయసంఘాతగౌరవస్థైర్యకరాణి; ద్రవస్నిగ్ధశీతమన్దసరసాన్ద్రమృదుపిచ్ఛిలరసగుణబహులాన్యాప్యాని, తాన్యుపక్లేదస్నేహబన్ధవిష్యన్దమార్దవప్రహ్లాదకరాణి ఉష్ణతీక్ష్ణసూక్ష్మలఘురూక్షవిశదరూపగుణబహులాన్యాగ్నేయాని తాని దాహపాకప్రభాప్రకాశవర్ణకరాణి; లఘుశీతరూక్షఖరవిశదసూక్ష్మస్పర్శగుణబహులాని వాయవ్యాని, తాని రౌక్ష్యగ్లానివిచారవైశద్యలాఘవకరాణి; మృదులఘుసూక్ష్మశ్లక్ష్ణశబ్దగుణబహులాన్యాకాశాత్మకాని తాని మార్దవసౌషిర్యలాఘవకరాణి॥౧౦॥

అనేనోపదేశేన నానౌషధభూతం జగతి కించిద్ద్రవ్యముపలభ్యతే తాం తాం యుక్తిమర్థం చ తం తమభిప్రేత్య; న చ ఖలు కేవలం గుణప్రభావాదేవ ద్రవ్యాణి కార్ముకాణి భవన్తి; ద్రవ్యాణి హి ద్రవ్యప్రభావాద్గుణప్రభావాద్ద్రవ్యగుణప్రభావాచ్చ తస్మింస్తస్మిన్ కాలే తత్తదధికరణమాసాద్య తాం తాం చ యుక్తిమర్థం చ తం తమభిప్రేత్య యత్ కుర్వన్తి తత్ కర్మ, యేన కుర్వన్తి తద్వీర్యం, యత్ర కుర్వన్తి తదధికరణం, యదా కుర్వన్తి స కాలః, యథా కుర్వన్తి స ఉపాయః, యత్ సాధయన్తి తత్ ఫలమ్॥౧౧॥

భేదశ్చైషాం త్రిషష్టివిధవికల్పో ద్రవ్యదేశకాలప్రభావాద్భవతి, తముపదేక్ష్యామః॥౧౨॥

స్వాదురమ్లాదిభిర్యోగం శేషైరమ్లాదయః పృథక్।

యాన్తి పఞ్చదశైతాని ద్రవ్యాణి ద్విరసాని హి॥౧౩॥

పృథగమ్లాదియుక్తస్య యోగః శేషైః పృథగ్భవేత్।

మధురస్య తథాఽమ్లస్య లవణస్య కటోస్తథా॥౧౪॥

త్రిరసాని యథాసంఖ్యం ద్రవ్యాణ్యుతాని వింశతిః।
వక్ష్యన్తే తు చతుష్కేణ దువ్యాణి దశ పఞ్చ చ॥౧౫॥

స్వాద్వమ్లౌ సహితౌ యుక్తౌ లవణాద్యైః పృథగ్గతైః।
యోగం శేషైః పృథగ్యాతశ్చతుష్కరససంఖ్యయా॥౧౬॥

సహితౌ స్వాదులవణౌ తద్వత్ కట్వాదిభిః పృథక్।
యుక్తౌ శేషైః పృథగ్యోగం యాతః స్వాదూషణౌ తథా॥౧౭॥

కట్వాద్యైరమ్లలవణౌ సంయుక్తౌ సహితౌ పృథక్।
యాతః శేషైః పృథగ్యోగం శేషైరమ్లకటూ తథా॥౧౮॥

యుజ్యేతే తు కషాయేణ సతితౌ లవణోషణౌ।
షట్ తు పఞ్చరసాన్యాహురేకైకస్యాపవర్జనాత్॥౧౯॥

షట్ చైవైకరసాని స్యురేకం షడ్రసమేవ తు।
ఇతి త్రిషష్టిర్ద్రవ్యాణాం నిర్దిష్టా రససంఖ్యయా॥౨౦॥

త్రిషష్టిః స్యాదసంఖ్యేయా రసానురసకల్పనాత్।
రసాస్తరతమాభ్యాం తాం సంఖ్యామతిపతన్తి హి॥౨౧॥

సంయోగాః సప్తపఞ్చాశత్ కల్పనా తు త్రిషష్టిధా।
రసానాం తత్ర యోగ్యత్వాత్ కల్పితా రసచిన్తకైః॥౨౨॥

క్వచిదేకో రసః కల్ప్యః సంయుక్తాశ్చ రసాః క్వచిత్।
దోషౌషధాదీన్ సంచిన్త్య భిషజా సిద్ధిమిచ్ఛతా॥౨౩॥

ద్రవ్యాణి ద్విరసాదీని సంయుక్తాంశ్చ రసాన్ బుధాః।
రసానేకైకశో వాఽపి కల్పయన్తి గదాన్ ప్రతి॥౨౪॥

యః స్యాద్రసవికల్పజ్ఞః స్యాచ్చ దోషవికల్పవిత్।
న స ముహ్యేద్వికారాణాం హేతులిఙ్గోపశాన్తిషు॥౨౫॥

వ్యక్తః శుష్కస్య చాదౌ చ రసో ద్రవ్యస్య లక్ష్యతే।
విపర్యయేణానురసో రసో నాస్తీహ సప్తమః॥౨౬॥

పరాపరత్వే యుక్తిశ్చ సంఖ్యా సంయోగ ఏవ చ।
విభాగశ్చ పృథక్త్వం చ పరిమాణమథాపి చ॥౨౭॥

సంస్కారోఽభ్యాస ఇత్యేతే గుణా జ్ఞేయాః పరాదయః।
సిద్ధ్యుపాయాశ్చికిత్సాయా లక్షణైస్తాన్ ప్రచక్ష్మహే॥౨౮॥

దేశకాలవయోమానపాకవీర్యరసాదిషు।
పరాపరత్వే, యుక్తిస్తు యోజనా యా చ యుజ్యతే॥౨౯॥

సంఖ్యా స్యాద్గణితం, యోగః సహ సంయోగ ఉచ్యతే।
ద్రవ్యాణాం ద్వన్ద్వసర్వైకకర్మజోఽనిత్య ఏవ చ॥౩౦॥

విభాగస్తు విభక్తిః స్యాద్వియోగో భాగశో గ్రహః।

పృథక్త్వం స్యాదసంయోగో వైలక్షణ్యమనేకతా॥౩౧॥

పరిమాణం పునర్మానం, సంస్కారః కరణం మతమ్।
భావాభ్యసనమభ్యాసః శీలనం సతతక్రియా॥౩౨॥

ఇతి స్వలక్షణైరుక్తా గుణాః సర్వే పరాదయః।
చికిత్సా యైరవిదితైర్న యథావత్ ప్రవర్తతే॥౩౩॥

గుణా గుణాశ్రయా నోక్తాస్తస్మాద్రసగుణాన్ భిషక్।
విద్యాద్ద్రవ్యగుణాన్ కర్తురభిప్రాయాః పృథగ్విధాః॥౩౪॥

చకారాదార్ద్రస్య చ, ఆదౌ చేతి చకారాదన్తే చ; తేన శుష్కస్య వా ఆర్ద్రస్య వా ప్రథమజిహ్వాసంబన్ధే ఆదావాస్వాదాన్తే వా యో వ్యక్తత్వేన మధురోఽయమమ్లోఽయమిత్యాదినా వికల్పేన గృహ్యతే స వ్యక్తః; యస్తూతావస్థాచతుష్టయేఽపి వ్యక్తో నోపలభ్యతే, కిం తర్హి అవ్యపదేశ్యతయా ఛాయామాత్రేణ కార్యమాత్రేణ వా మీయతే సోఽనురస ఇతి వాక్యార్థః' చక్రః।

అతశ్చ ప్రకృతం బుద్ధ్వా దేశకాలాన్తరాణి చ।
తన్త్రకర్తురభిప్రాయానుపాయాంశ్చార్థమాదిశేత్॥౩౫॥

షడ్ విభక్తీః ప్రవక్ష్యామి రసానామత ఉత్తరమ్।
షట్ పఞ్చభూతప్రభవాః సంఖ్యాతాశ్చ యథా రసాః॥౩౬॥

సౌమ్యాః ఖల్వాపోఽన్తరిక్షప్రభవాః ప్రకృతిశీతా లబ్వ్యశ్చావ్యక్తరసాశ్చ తాస్త్వన్తరిక్షాద్భ్రశ్యమానా భ్రష్టాశ్చ పఞ్చమహాభూతవికారగుణసమన్వితా జఙ్గమస్థావరాణాం భూతానాం మూర్తీరభిప్రీణయన్తి, తాసు మూర్తిషు షడభిమూర్ఛన్తి రసాః॥౩౭॥

తేషాం షణ్ణ రసానాం సోమగుణాతిరేకాన్మధురో రసః, భూమ్యగ్నిగుణభూయిష్ఠత్వాదమ్లః, సలిలాగ్నిగుణభూయిష్ఠత్వాల్లవణః, వాయ్వగ్నిగుణభూయిష్టత్వాత్కటుకః, వాయ్వాకాశగుణాతిరేకాత్తిక్తః, పవనపృథ్వీగుణాతిరేకాత్కషాయ ఇతి। ఏవమేషాం రసానాం షత్వముత్పన్నం న్యూనాతిరేకవిశేషాన్మహాభూతానాం భూతానామివ స్థావరజఙ్గమానాం నానావర్ణాకృతివిశేషాః; షడృతుకత్వాఇ్చ కాలస్యోపపన్నో మహాభూతానాం న్యూనాతిరేక విశేషః॥౩౮॥

తత్రాగ్నిమారుతాత్మకా రసాః ప్రాయేణోర్ధ్వభాజః, లాఘవాదుత్ప్లవనత్వాచ్చ వాయోరూర్ధ్వజ్వలనత్వాచ్చ వహ్నేః; సలిలపృథివ్యాత్మకాస్తు ప్రాయేణాధోభాగభాజః పృథివ్యా గురుత్వాన్నిమ్నగత్వాచోదకస్య; వ్యామిశ్రాత్మకాః పునరుభయతోభాగభాజః॥౩౯॥

తేషాం షణ్ణాం రసానామేకైకస్య యథాద్రవ్యం గుణకర్మాణ్యనువ్యాఖ్యాస్యామః।—

తత్ర మధురో రసః శరీరసాత్మ్యాద్రసరుధిరమాంసభేదోస్థిమజ్జౌజః శుక్రాభివర్ధన ఆయుష్యః షడిన్ద్రియప్రసాదనో బలవర్ణకరః పిత్తవిషమారుతఘ్నస్తృష్ణాప్రశమనస్త్వచ్యః కేశ్యః కణ్ఠ్యో బల్యః ప్రీణనో జీవనస్తర్పణో బృంహణః స్థైర్యకరః క్షీణక్షతసన్ధానకరో ఘ్రాణముఖకణ్ఠౌష్టజిహ్వాప్రహ్లాదనో దాహమూర్చ్ఛాప్రశమనః షట్పదపిపీలికానామిష్టతమః స్నిగ్ధః శీతో గురుశ్చ; స ఏవంగుణోఽప్యేక ఏవాత్యర్థముపయుజ్యమానః స్థౌల్యం మార్దవమాలస్యమతిస్వప్నం గౌరవమనన్నాభిలాషమగ్నిదౌర్బల్యమాస్యకణ్ఠయోర్మాసాభివృద్ధిం తథా శ్వాసకాసప్రతిశ్యాయాలసకవిసూచికాశీతజ్వరానాహాస్యమాధుర్యవమథుసంజ్ఞాస్వరప్రణాశగలగణ్డగణ్డమాలాశ్లీపదగలశోఫబస్తిధమనీగలోపలేపాక్ష్యామయానభిష్యన్దానిత్యేవంప్రభృతీన్ కఫజాన్ వ్యాధీనాపాదయతి॥(౧)॥

అమ్లో రసో భక్తం రోచయతి, అగ్నిం దీపయతి, దేహం బృంహయతి, ఊర్జయతి, మనో బోధయతి, ఇన్ద్రియాణి దృఢీకరోతి, బలం వర్ధయతి, వాతమనులోమయతి, హృదయం తర్పయతి, ఆస్యమాస్రావయతి, భుక్తమపకర్షయతి క్లేదయతి జరయతి, ప్రీణయతి, లఘురుష్ణః స్నిగ్ధశ్చ; స ఏవంగుణోఽప్యేక ఏవాత్యర్థముపయుజ్యమానో దన్తాన్ హర్షయతి తర్షయతి, సంమీలయత్యక్షిణీ, సంవేజయతి లోమాని, కఫం విలాయయతి, పిత్తమభివర్ధయతి, రక్తం దూషయతి, మాంసం విదహతి, కాయం శిథిలీకరోతి, క్షీణక్షతకృశదుర్బలానాం శ్వయథుమాపాదయతి, అపి చ

క్షతాభిహతదష్టదగ్ధభగ్నశూనప్రచ్యుతావమూత్రితపరిసర్పితచ్ఛిన్నభిన్నవిశ్లిష్టవిద్ధోత్పిష్టాదీన్ పాచయత్యాగ్నేయస్వభావాత్ పరిదహతి కణ్ఠమురో హృదయం చ ॥(౨)॥

లవణో రసః పాచనః క్లేదనో దీపనశ్చ్యావనశ్ఛేదనో భేదనస్తీక్ష్ణః సరో వికాస్యధఃస్రంస్యవకాశకరో వాతహరః స్తమ్భబన్ధసంఘాతవిధమనః సర్వరసప్రత్యనీకభూతః, ఆస్యమాస్రావయతి, కఫం విష్యన్దయతి, మార్గాన్ విశోధయతి, సర్వశరీరావయవాన్మృదు కరోతి, రోచయత్యాహారమాహారయోగీ, నాత్యర్థ గురుః స్నిగ్ధ ఉష్ణశ్చ; స ఏవంగుణోఽప్యేక ఏవాత్యర్థముపయుజ్యమానః పిత్తం కోపయతి, రక్తం దూషయతి, తర్షయతి, మూర్చ్ఛయతి, మోహయతి, తాపయతి, దారయతి, కుష్ణాతి మాంసాని, ప్రగాలయతి కుష్ఠాని, విషం వర్ధయతి, శోఫాన్ స్ఫోటయతి, దన్తాంశ్చ్యావయతి, పుంస్త్వముపహన్తి, ఇన్ద్రియాణ్యుపరుణద్ధి, వలీపలితఖాలిత్యమాపాదయతి, అపి చ లోహితపిత్తామ్లపిత్తవీసర్పవాతరక్తవిచర్చికేన్ద్రలుప్తప్రభృతీన్ వికారానుపజనయతి ॥(3)॥

కటుకో రసో వక్త్రం శోధయతి, అగ్నిం దీపయతి, భుక్తం శోషయతి, ఘ్రాణమాస్రావయతి, చక్షుర్విరేచయతి స్ఫుటీకరోతీన్ద్రియాణి, అలసకశ్వయథూపచయోదర్దాభిష్యన్దస్నేహస్వేదక్లేదమలానుపహన్తి, రోచయత్యశనం, కణ్డూర్వినాశయతి, వ్రణానవసాదయతి, క్రిమీన్ హినస్తి, మాంసం విలిఖతి, శోణితసంఘాతం భినత్తి, బన్ధాంఛినత్తి, మార్గాన్వివృణోతి, శ్లేష్మాణం శమయతి, లఘురుష్ణో రూక్షశ్చ; స ఏవంగుణోఽప్యేక ఏవాత్యర్థముపయుజ్యమానో విపాకప్రభావాత్ పుంస్త్వముపహన్తి, రసవీర్యప్రభావాన్మోహయతి, గ్లపయతి, సాదయతి, కర్షయతి, మూర్చ్ఛయతి, నమయతి, తమయతి, భ్రమయతి, కణ్ఠం పరిదహతి, శరీరతాపముపజనయతి, బలం క్షిణోతి, తృష్ణాం చోపజనయతి, అపిచ వాయ్వగ్నిగుణబాహుల్యామమదదవథుకమ్పతోదభేదైశ్చరణభుజపీలుపార్శ్వపృష్ఠప్రభృతిషు మారుతజాన్ వికారానుపజనయతి ॥(౪)॥

తిక్తో రసః స్వయమరోచిష్ణురప్యరోచకఘ్నో విషఘ్నః కృమిఘ్నో మూర్చ్ఛాదాహకణ్డూకుష్ఠతృష్ణాప్రశమనస్త్వఙ్మాంసయోః స్థిరీకరణో జ్వరఘ్నో దీపనః పాచనః స్తన్యశోధనో లేఖనః క్లేదమేదోవసామజ్జలసీకాపూయస్వేదమూత్రపురీషపిత్తశ్లేష్మోపశోషణో రూక్షః శీతో లఘుశ్చ; స ఏవం గుణోఽప్యేక ఏవాత్యర్థముపయుజ్యమానో రౌక్ష్యాత్ ఖరవిశదస్వభావాచ్చరసరుధిరమాంసమేదోస్థిమజ్జశుక్రాణ్యుపశోషయతి, స్రోతసాం ఖరత్వముపపాదయతి, బలమాదత్తే, కర్శయతి, గ్లపయతి, మోహయతి, భ్రమయతి, వదనముపశోషయతి, అపరాంశ్చ వాతవికారానుపజనయతి ॥(౫)॥

కషాయో రసః సంశమనః సంగ్రాహీ సంధానకరః పీడనో రోపణః శోషణః స్తమ్భనః శ్లేష్మపిత్తరక్తప్రశమనః, శరీరక్లేదస్యోపయోక్తా, రూక్షః శీతో గురుశ్చ; స ఏవంగుణోఽప్యేక ఏవాత్యర్థముపయుజ్యమాన ఆస్యం శోషయతి, హృదయం పీడయతి, ఉదరమాధ్మాపయతి, వాచం నిగృహ్ణాతి, స్రోతాంస్యవబధ్నాతి, శ్యావత్వమాపాదయతి, పుంస్త్వముపహన్తి, విష్టభ్య జరాం గచ్ఛతి, వాతమూత్రరేతః పురీషాణ్యవగృహ్ణాతి, కర్శయతి, గ్లాపయతి, తర్షయతి, స్తమ్భయతి, ఖరవిశదరూక్షత్వాత్ పక్షవధగ్రహాపతానకార్దితప్రభృతీంశ్చ వాతవికారానుపజనయతీతి।(౬)॥౪౦॥

ఏవమేతే షడ్రసాః పృథక్త్వేనైకత్వేన వా మాత్రశః సమ్యగుపయుజ్యమానా ఉపకారకరా భవన్త్యధ్యాత్మలోకస్య, అపకారకరాః పునరతోఽన్యథా భవన్త్యుపయుజ్యమానాః, తాన్ విద్వానుపకారార్థమేవ మాత్రశః సమ్యగుపయోజయేదితి॥౪౧॥

భవన్తి చాత్ర।

శీతం వీర్యేణ యద్ద్రవ్యం మధురం రసపాకయోః।
తయోరమ్లం యదుష్ణం చ యచ్చోష్ణం కటుకం తయోః॥౪౨॥

తేషాం రసోపదేశేన నిర్దేశ్యో గుణసంగ్రహః।
వీర్యతోఽవిపరీతానాం పాకతశ్చోపదేక్ష్యతే॥౪౩॥

యథా పయో యథా సర్పిర్యథా వా చవ్యచిత్రకౌ।
ఏవమాదీని చాన్యాని నిర్దిశేద్రసతో భిషక్॥౪౪॥

మధురం కించిదుష్ణం స్యాత్ కషాయం తిక్తమేవ చ।
యథా మహత్పఞ్చమూలం యథాఽజానూపమామిషమ్॥౪౫॥

లవణం సైన్ధవం నోష్ణమమ్లమామలకం తథా।
అర్కాగురుగుడూచీనాం తిక్తానాముష్ణముచ్యతే॥౪౬॥

కించిదమ్లం హి సంగ్రాహి కించిదమ్లం భినత్తి చ।
యథా కపిత్థం సంగ్రాహి భేది చామలకం యథా॥౪౭॥

పిప్పలీ నాగరం వృష్యం కటు చావృష్యముచ్యతే।
కషాయః స్తమ్భనః శీతః సోఽభయాయామతోన్యథా॥౪౮॥

తస్మాద్రసోపదేశేన న సర్వం ద్రవ్యమాదిశేత్।
దృష్టం తుల్యరసేఽప్యేవం ద్రవ్యే ద్రవ్యే గుణాన్తరమ్॥౪౯॥

రౌక్ష్యాత్ కషాయో రూక్షాణాముత్తమో మధ్యమః కటుః।
తిక్తోఽవరస్తథోష్ణానాముష్ణత్వాల్లవణః పరః॥౫౦॥

మధ్యోఽమ్లః కటుకశ్చాన్త్యః, స్నిగ్ధానాం మధురః పరః।
మధ్యోఽమ్లో లవణశ్చాన్త్యో రసః స్నేహాన్నిరుచ్యతే॥౫౧॥

మధ్యోత్కృష్టావరాః శైత్యాత్ కషాయస్వాదుతిక్తకాః।
స్వాదుర్గురుత్వాదధికః కషాయాల్లవణోఽవరః॥౫౨॥

అమ్లాత్ కటుస్తతస్తిక్తో లఘుత్వాదుత్తమో మతః।
కేచిల్లఘూనామవరమిచ్ఛన్తి లవణం రసమ్॥౫౩॥

గౌరవే లాఘవే చైవ సోఽవరస్తూభయోరపి।

పరం చాతో విపాకానాం లక్షణం సంప్రవక్ష్యతే॥౫౪॥

కటుతిక్తకషాయాణాం విపాకః ప్రాయశః కటుః।
అగ్లోఽమ్లం పచ్యతే, స్వాదుర్మధురం లవణస్తథా॥౫౫॥

మధురో లవణామ్లౌ చ స్నిగ్ధభావాత్త్రయో రసాః।
వాతమూత్రపురీషాణాం ప్రాయో మోక్షే సుఖా మతాః॥౫౬॥

కటుతిక్తకషాయాస్తు రూక్షభావాత్త్రయో రసాః।
దుఃఖాయం మోక్షే దృశ్యన్తే వాతవిణ్మూత్రరేతసామ్॥౫౭॥

శుక్రహా బద్ధవిణ్మూత్రో విపాకో వాతలః కటుః।
మధురః సృష్టవిణ్మూత్రో విపాకః కఫశుక్రలః॥౫౮॥

పిత్తకృత్ సృష్టవిణ్మూత్రః పాకోఽమ్లః శుక్రనాశనః।
తేషాం గురుః స్యాన్మధురః కటుకామ్లావతోఽన్యథా॥౫౯॥

విపాకలక్షణస్యాల్పమధ్యభూయిష్ఠతాం ప్రతి।
ద్రవ్యాణాం గుణవైశేష్యాత్తత్ర తత్రోపలక్షయేత్॥౬౦॥

తీక్ష్ణం రూక్షం మృదు స్నిగ్ధం లఘూష్ణం గురు శీతలమ్।
వీర్యమష్టవిధం కేచిత్ కేచిద్ద్వివిధమాస్థితాః॥౬౧॥

శీతోష్ణమితి, వీర్యం తు క్రియతే యేన యా క్రియా।
నావీర్యం కురుతే కించిత్ సర్వా వీర్యకృతాః క్రియాః॥౬౨॥

రసో నిపాతే ద్రవ్యాణాం, విపాకః కర్మనిష్ఠయా।
వీర్యం యావదధీవాసాన్నిపాతాచ్చోపలభ్యతే॥౬౩॥

రసవీర్యవిపాకానాం సామాన్యం యత్ర లక్ష్యతే।
విశేషః కర్మణాం చైవ ప్రభావస్తస్య స స్మృతః॥౬౪॥

కటుకః కటుకః పాకే వీర్యోష్ణశ్చిత్రకో మతః।
తద్వద్దన్తీ ప్రభావాత్తు విరేచయతి మానవమ్॥౬౫॥

విషం విషఘ్నముక్తం యత్ ప్రభావస్తత్ర కారణమ్।
ఊర్ధ్వానులోమికం యచ్చ తత్ ప్రభావప్రభావితమ్॥౬౬॥

మణీనాం ధారణీయానాం కర్మ యద్వివిధాత్మకమ్।
తత్ ప్రభావకృతం తేషాం, ప్రభావోఽచిన్త్య ఉచ్యతే॥౬౭॥

కించిద్రసేన కురుతే కర్మ వీర్యేణ చాపరమ్।
ద్రవ్యం గుణేన పాకేన ప్రభావేణ చ కించన॥౬౮॥

రసం విపాకస్తౌ వీర్యం ప్రభావస్తాన్వ్యపోహతి।
బలసామ్యే రసాదీనామితి నైసర్గికం బలమ్॥౬౯॥

సమ్యగ్విపాకవీర్యాణి ప్రభావశ్చాప్యుదాహృతః।
షణ్ణాం రసానాం విజ్ఞానముపదేక్ష్యామ్యతః పరమ్॥౭౦॥

స్నేహనప్రీణనాహ్లాదమార్దవైరుపలభ్యతే।
ముఖస్థో మధురశ్చాస్యం వ్యాప్నువంల్లిమ్పతీవ చ॥౭౧॥

దన్తహర్షాన్ముఖస్రావాత్స్వేదనాన్ముఖబోధనాత్।
ప్రాశ్యైవామ్లం రసం విద్యాద్ విదాహాచ్చాస్యకణ్ఠయోః॥౭౨॥

ప్రలీయన్ క్లేదవిష్యన్దమార్దవం కురుతే ముఖే।
యః శీఘ్రం లవణో జ్ఞేయః స విదాహాన్ముఖస్య చ॥౭౩॥

సంవేజయేద్యో రసనాం నిపాతే తుదతీవ చ।
విదహన్ముఖనాసాక్షిసంస్రావీ స కటుః స్మృతః॥౭౪॥

ప్రతిహన్తి నిపాతే యో రసనం స్వదతే న చ।
స తిక్తో ముఖవైశద్యశోషప్రహ్లాదకారకః॥౭౫॥

వైశద్యస్తమ్భజాడ్యైర్యో రసనం యోజయేద్రసః।
బధ్నాతీవ చ యః కణ్ఠం కషాయః స వికాస్య(శ్య)పి॥౭౬॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయం పునరగ్నివేశ ఉవాచ—భగవన్! శ్రుతమేతదవితథమర్థసంపద్యుక్తం భగవతో యథావద్ద్రవ్యగుణకర్మాధికారే వచః, పరం త్వాహారవికారాణాం వైరోధికానాం లక్షణమనతిసంక్షేపేణోపదిశ్యమానం శుశ్రూషామహ ఇతి॥౭౭॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—దేహధాతుప్రత్యనీకభూతాని ద్రవ్యాణి దేహధాతుభిర్విరోధమాపద్యన్తే పరస్పరగుణవిరుద్ధాని కానిచిత్, కానిచిత్ సంయోగాత్, సంస్కారాదపరాణి, దేశకాలమాత్రాదిభిశ్చాపరాణి, తథా స్వభావాదపరాణి॥౭౮॥

తత్ర యాని ద్రవ్యాణ్యాహారమధికృత్య భూయిష్ఠముపయుజ్యన్తే తేషామేకదేశం వైరోధికమధికృత్యోపదేక్ష్యామః—న మత్స్యాన్ పయసా సహాభ్యవహరేత్, ఉభయం హ్యేతన్మధురం మధురవిపాకం మహాభిష్యన్ది శీతోష్ణత్వాద్విరుద్ధవీర్యం విరుద్ధవీర్యత్వాచ్ఛోణితప్రదూషణాయ మహాభిష్యన్దిత్వాన్మార్గోపరోధాయ చేతి ॥౮౯॥

తదాత్రేయవచనమనునిశమ్య భద్రకాప్యోఽభివేశమువాచ—సర్వానేవ మత్స్యాన్ పయసా సహాభ్యవహరేదన్యత్రైకస్మాచ్చిలిచిమాత్; స పునః శకలీ లోహితనయనః సర్వతో లోహితరాజీ రోహితాకారః ప్రాయో భూమౌ చరతి, తం చేత్ పయసా సహాభ్యవహరేన్నిఃసంశయం శోణితజానాం విబన్ధజానాం చ వ్యాధీనామన్యతమమథవా మరణమవాప్నుయాదితి ॥౯౦॥

నేతి భగవానాత్రేయః। సర్వానేవ మత్స్యాన్న పయసా సహాభ్యవహరేద్విశేషతస్తు చిలిచిమం, స హి మహాభిష్యన్దిత్వాత్ స్థూలలక్షణతమానేసాన్ వ్యాధీనుపజనయత్యామవిషముదీరయతి చ। గ్రామ్యానూపౌదకపిశితాని మధుగుడతిలపయోమాషమూలకబిసవిరూఢధాన్యైర్వా నైకధ్యమద్యాత్, తన్మూలం హి బాధిర్యాన్ధ్యవేపథుజాడ్యవైకల్యమూకతామైన్మిణ్యమథవా మరణమవాప్నోతి; న పౌష్కరం రోహిణీశాకం కపోతాన్ వా సార్షపతైలభృష్టాన్మధుపయోభ్యాం సహాభ్యవహరేత్, తన్మూలం హి శోణితాభిష్యన్దధమనీప్రవిచయాపస్మారశఙ్ఖకగలగణ్డరోహిణీనామన్యతమం ప్రాప్నోత్యథవామరణం; న మూలకలశునకృష్ణగన్ధార్జకసుముఖసురసాదీని భక్షయిత్వా పయః సేవ్యం, కుష్ఠాబాధభయాత్; న జాతుకశాకం న చ లకుచం పక్వం మధుపయోభ్యాం సహోపయోజ్యం, ఏతద్ధి మరణాయాథవా బలవర్ణతేజోవీర్యోపరోధాయాలఘువ్యాధయే షాణ్ఢ్యాయ చేతి; తదేవ లకుచం పక్వం న మాషసూపగుడసర్పిర్భిః సహోపయోజ్యం, వైరోధికత్వాత్;
తథాఽఽమ్రామ్రాతకమాతులుఙ్గలకుచకరమర్దమోచదన్తశఠబదరకోశామ్రభవ్యజామ్బవకపిత్థతిన్తిడీకపారావతాక్షోటపనసనారికేలదాడిమామలకాన్యేవంప్రకారాణి చాన్యాని ద్రవ్యాణి సర్వం చామ్లం ద్రవమద్రవం చ పయసా సహ విరుద్ధం తథా
కఙ్గువరకమకుష్ఠకకులత్థమాషనిష్పావాః పయసా సహ విరుద్ధాః, ప్రద్మోత్తరికాశాకం శార్కరో మైరేయో మధు చ సహోపయుక్త విరుద్ధం వాతం చాతికోపయతి; హారిద్రకః సర్షపతైలభృష్టో విరుద్ధః పిత్తం చాతికోపయతి; పాయసో మన్థానుపానో విరుద్ధః శ్లేష్మాణం చాతికోపయతి; ఉపోదికా తిలకల్కసిద్ధా హేతురతీసారస్య; బలాకా వారుణ్యా సహ కుల్మాషైరపి విరుద్ధా, సైవ సూకరవసాపరిభృష్టా సద్యో వ్యాపాదయతి;
మయూరమాంసమేరణ్డసీసకావసక్తమేరణ్డాగ్నిప్లుష్టమేరణ్డతైలయుక్తం సద్యో వ్యాపాదయతి;

హారీతకమాంసం హారిద్రశీసకావసక్తం హారిద్రాగ్నిప్లుష్టం సద్యో వ్యాపాదయతి; తదేవ భస్మపాంసుపరిధ్వస్తం సక్షౌద్రం సద్యో మరణాయ; మత్స్యనిస్తలనసిద్ధాః పిప్పల్యస్తథా కాకమాచీ మధు చ మరణాయ; మధు చోష్ణముష్ణార్తస్య చ మధు మరణాయ; మధుసర్పిషీ సమధృతే, మధు వారి చాన్తరిక్షం సమధృతం, మధుపుష్కరబీజం, మధు పీత్వోష్ణోదకం, భల్లాతకోష్ణోదకం, తక్రసిద్ధః కమ్పిల్లకః, పర్యుషితా కాకమాచీ, అఙ్గారశూల్యో భాసశ్చేతి విరుద్ధాని। ఇత్యేతద్యథాప్రశ్నమభినిర్దిష్టం భవతి॥౮౧

భవన్తి చాత్ర।

యత్ కిఞ్చిద్దోషముత్క్లేశ్య న నిర్హరతి కాయతః।

ఆహారజాతం తత్ సర్వమహితాయోపపద్యతే॥౮౨॥

యచ్చాపి దేశకాలాగ్నిమాత్రాసాత్మ్యానిలాదిభిః।

సంస్కారతో వీర్యతశ్చ కోష్ఠావస్థాక్రమైరపి॥౮౩॥

పరిహారోపచారాభ్యాం పాకాత్ సంయోగతోఽపి చ।

విరుద్ధం తచ్చ న హితం హృత్సంపద్విధిభిశ్చ యత్॥౮౪॥

విరుద్ధం దేశతస్తావద్రూక్షతీక్ష్ణాది ధన్వని।

ఆనూపే స్నిగ్ధశీతాది భేషజం యన్నిషేవ్యతే॥౮౫॥

కాలతోఽపి విరుద్ధం యచ్ఛీతరుక్షాదిసేవనమ్।

శీతే కాలే, తథోష్ణే చ కటుకోష్ణాదిసేవనమ్॥౮౬॥

విరుద్ధమనలే తద్వదన్నానురూపం చతుర్విధే।

మంధుసర్పిః సమఘృతం మాత్రయా తద్విరుధ్యతే॥౮౭॥

కటుకోష్ఠాదిసాత్మ్యస్య స్వాదుశీతాదిసేవనమ్।
యత్తత్ సాత్మ్యవిరుద్ధం తు, విరుద్ధం త్వనిలాదిభిః॥౮౮॥

యా సమానగుణాభ్యాసవిరుద్ధాన్నౌషధక్రియా।
సంస్కారతో విరుద్ధం తద్యద్భోజ్యం విషవద్భవేత్॥౮౯॥

ఐరణ్డసీసకాసక్తం శిఖిమాంసం యథైవ హి।
విరుద్ధం వీర్యతో జ్ఞేయం వీర్యతః శీతలాత్మకమ్॥౯౦॥

తత్ సంయోజ్యోష్ణవీర్యేణ ద్రవ్యేణ సహ సేవ్యతే।
క్రూరకోష్ఠస్య చాత్యల్పం మన్దవీర్యమభేదనమ్॥౯౧॥

మృదుకోష్ఠస్య గురు చ భేదనీయం తథా బహు।
ఏతత్ కోష్ఠవిరుద్ధం తు, విరుద్ధం స్యాదవస్థయా॥౯౨॥

శ్రమవ్యవాయవ్యాయామసక్తస్యానిలకోపనమ్।
నిద్రాలసస్యాలసస్య భోజనం శ్లేష్మకోపనమ్॥౯౩॥

యచ్చానుత్సృజ్య విషమూత్రం భుంక్తే యశ్చాబుభుక్షితః।
తచ్చ క్రమవిరుద్ధం స్యాద్యచ్చాతిక్షుద్వశానుగః॥౧౪॥

పరిహారవిరుద్ధం తు వరాహాదీన్ని షేవ్య యత్।
సేవేతోష్ణం ఘృతాదీంశ్చ పీత్వా శీతం నిషేవతే॥౧౫॥

విరుద్ధం పాకతశ్చాపి దుష్టదుర్దారుసాధితమ్।
అపక్వతణ్డులాత్యర్థపక్వదగ్ధం చ యద్భవేత్॥౯౬॥

సంయోగతో విరుద్ధం తద్యథాఽమ్లం పయసా సహ।
అమనోరుచితం యచ్చ హృద్విరుద్ధం తదుచ్యతే॥౯౭॥

సంపవిరుద్ధం తద్విద్యాదసంజాతరసం తు యత్।
అతిక్రాన్తరసం వాఽపి విపన్నరసమేవ వా॥౯౮॥

జ్ఞేయం విధివిరుద్ధం తు భుజ్యతే నిభృతే న యత్।
తదేషంవిధమన్నం స్యాద్విరుద్ధముపయోజితమ్॥౯౯॥

షాణ్డ్యాన్ధ్యవీసర్పదుకోదరాణాం విస్ఫోటకోన్మాదభగన్దరాణామ్।
మూర్చ్ఛామదాధ్మానగలామయానాం పాణ్డ్వామయస్యామవిషస్య చైవ॥౧౦౦॥

కిలాసకుష్ఠగ్రహణీగదానాం శోఫాస్రపిత్తజ్వరపీనసానామ్।
సంతానదోషస్య తథైవ మృత్యోర్విరుద్ధమన్నం ప్రవదన్తి హేతుమ్॥౧౦౧॥

ఏషాం ఖల్వపరేషాం చ వైరోధికనిమిత్తానాం వ్యాధీనామిమే భావాః ప్రతీకారా భవన్తి। తద్యథా—వమనం, విరేచనం, తద్విరోధినాం చ ద్రవ్యాణాం సంశమనార్థముపయోగః, తథావిధైశ్చ ద్రవ్యైః పూర్వమభిసంస్కారః శరీరస్యేతి॥౧౦౨॥

భవతశ్చాత్ర।

విరుద్ధాశనజాన్ రోగాన్ ప్రతిహన్తి విరేచనమ్।

వమనం శమనం చైవ పూర్వం వా హితసేవనమ్॥౧౦౩॥

సాత్మ్యతోఽల్పతయా వాఽపి దీప్తాగ్నేస్తరుణస్య చ।
స్నేహవ్యాయామబలినాం విరుద్ధం వితథం భవేత్॥౧౦౪॥

తత్ర శ్లోకాః।

మతిరాసీన్మహర్షీణాం యా యా రసవినిశ్చయే।
ద్రవ్యాణి గుణకర్మభ్యాం ద్రవ్యసంఖ్యా రసాశ్రయా॥౧౦౫॥

కరణం రససంఖ్యాయా రసానురసలక్షణమ్।
పరాదీనాం గుణానాం చ లక్షణాని పృథక్ పృథక్॥౧౦౬॥

పఞ్చాత్మకానాం షట్త్వం చ రసానాం యేన హేతునా।
ఊర్ధ్వానులోమభాజశ్చ యద్గుణాతిశయాద్రసాః॥౧౦౭॥

షణ్ణాం రసానాం షట్త్వే చ సాతిభుక్తా విభక్తయః।
ఉద్దేశశ్చాపవాదశ్చ ద్రవ్యాణాం గుణకర్మణి॥౧౦౮॥

ప్రవరావరమధ్యత్వం రసానాం గౌరవాదిషు।
పాకప్రభావయోర్లిఙ్గం వీర్యం సంఖ్యావినిశ్చయః॥౧౦౯॥

షణ్ణామాస్వాద్యమానానాం రసానాం యత్ స్వలక్షణమ్।
యద్యద్విరుధ్యతే యస్మాద్యేన యత్కారి చైవ యత్॥౧౧౦॥

వైరోధికనిమిత్తానాం వ్యాధీనామౌషధం చ యత్।
ఆత్రేయభద్రకాప్యీయే తత్ సర్వమవదన్మునిః॥౧౧౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానేఽన్నపానచతుష్కే ఆత్రేయభద్రకాప్యీయో నామ షడ్వింశతితమోఽధ్యాయః॥౨౬॥

సప్తవింశోఽధ్యాయః।

అథాతోఽన్నపానవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇష్టవర్ణగన్ధరసస్పర్శం విధివిహితమన్నపానం ప్రాణినాం ప్రాణిసంజ్ఞకానాం ప్రాణమాచక్షతే కుశలాః, ప్రత్యక్షఫలదర్శనాత్; తదిన్ధనా హ్యన్తరగ్నేః స్థితః; తత్ సత్త్వమూర్జయతి, తచ్ఛరీరధాతువ్యూహబలవర్ణేన్ద్రియప్రసాదకరం యథోక్తముపసేవ్యమానం, విపరీతమహితాయ సంపద్యతే; తస్మాద్ధితాహితావబోధనార్థమన్నపానవిధిమ ఖిలేనోపదేక్ష్యామోఽగ్నివేశ॥౩॥

తత్స్వభావాదుదకం క్లేదయతి, లవణం విష్యన్దయతి, క్షార; పాచయతి, మధు సందధాతి, సర్పిః స్నేహయతి, క్షీరం జీవయతి, మాంస బృహయతి, రసః ప్రీణయతి, సురా జర్జరీకరోతి, సీధురవధమయతి, ద్రాక్షాసవో దీపయతి, ఫాణితమాచినోతి, దధి శోఫం జనయతి, పిణ్యాకశాకం గ్లపయతి, ప్రభూతాన్తర్మలో మాషసూపః, దృష్టిశుక్రఘ్నః క్షారః, ప్రాయః పిత్తలమమ్లమన్యత్ర దాడిమామలకాత్, ప్రాయో మధురం శ్లేష్మలమన్యత్ర మధునః పురాణాచ్చ శాలిషష్టికయవగోధూమాత్, ప్రాయస్తిక్తం వాతలమవృష్యం చాన్యత్ర వేత్రాగ్రామృతాపటోలపత్రాత్, ప్రాయః కటుకం వాతలమవృష్యం చాన్యత్ర పిప్పలీవిశ్వభేషజాత్, ప్రాయః కషాయం వాతలమవృష్యం స్తమ్భనం శీతం చాన్యత్ర హరీతక్యాః, ప్రాయో లవణం శ్లేష్మలమవృష్యం చాన్యత్ర సైన్ధవాత్॥౪॥

పరమతో వర్గసంగ్రహేణాహారగారద్రవ్యాణ్యనువ్యాఖ్యాస్యామః॥౫॥

శుకధాన్యశమీధాన్యమాంసశాకఫలాశ్రయాన్।
వర్గాన్ హరితమద్యామ్బుగోరసేక్షువికారికాన్॥౬॥

దశ ద్వౌ చాపరౌ వర్గౌ కృతాన్నాహారయోగినామ్।
రసవీర్యవిపాకైశ్చ ప్రభావైశ్చ ప్రచక్ష్మహే॥౭॥

అథ శూకధాన్యవర్గః।

రక్తశాలిర్మహాశాలిః కలమః శకునాహృతః।
చూర్ణకో దీర్ఘశూకశ్చ గౌరః పాణ్డుకలాఙ్గులౌ॥౮॥

సుగన్ధకో లోహవాలః శారివాఖ్యః ప్రమోదకః।
పతఙ్గస్తపనీయశ్చ యే చాన్యే శాలయః శుభాః॥౯॥

శీతా రసే విపాకే చ మధురాః స్వల్పమారుతాః।
బద్ధాల్పవర్చసః స్నిగ్ధా బృంహణాః శుక్రమూత్రలాః॥౧౦॥

రక్తశాలిర్వరస్తేషాం తృష్ణాఘ్నస్త్రిమలాపహః।
మహాంస్తస్యాను కలమస్తస్యాప్యను తతః పరే॥౧౧॥

యవకా హాయనాః పాంశువాప్యా నైషధకాదయః।
శాలీనాం శాలయః కుర్వన్త్యనుకారం గుణాగుణైః॥౧౨॥

శీతః స్నిగ్ధోఽగురుః స్వాదుస్త్రిదోషఘ్నః స్థిరాత్మకః।
షష్టికః ప్రవరో గౌరః కృష్ణగౌరస్తతోఽను చ॥౧౩॥

వరకోద్ధాలకౌ చీనశారదోజ్జ్వలదర్దురాః।
గన్ధలాః కురువిన్దాశ్చ షష్టికాల్పాన్తరా గుణైః॥౧౪॥

మధురశ్చామ్లపాకశ్చ బ్రీహిః పిత్తకరో గురుః।
బహుమూత్రపురీషోష్మా త్రిదోషస్త్వేవ పాటలః॥౧౫॥

సకోరదూషః శ్యామాకః కషాయమధురో లఘుః।
వాతలః కఫపిత్తఘ్నః శీతః సంగ్రాహిశోషణః॥౧౬

హస్తిశ్యామాకనీవారతోయపర్ణీగవేధుకాః।
ప్రశాన్తికామ్బుఃశ్యామాకలోహితాణుప్రియఙ్గవః॥౧౭॥

ముకున్దఝిణ్టిగర్మూటీచారుకా వరకాస్తథా।
శివిరోత్కటజూర్ణాహ్వాః శ్యామాకసదృశా గుణైః॥౧౮॥

రూక్షః శీతోఽగురుః స్వాదుర్బహువాతశకుద్యవః।
స్థైర్యకృత్ సకషాయస్తు బల్యః శ్లేష్మవికారనుత్॥౧౯॥

రూక్షః కషాయానురసో మధురః కఫపిత్తహా।
మేదః క్రిమి విషఘ్నశ్చ బల్యో వేణుయవో మతః॥౨౦॥

సన్ధానకృద్వాతహరో గోధూమః స్వాదుశీతలః।
జీవనో బృంహణో వృష్యః స్నిగ్ధః స్థైర్యకరో గురుః॥౨౧॥

న (నా)న్దీముఖీ మధూలీ చ మధురస్నిగ్ధశీతలే।
ఇత్యయం శుకధాన్యానాం పూర్వో వర్గః సమాప్యతే॥౨౨॥

ఇతి శుకధాన్యవర్గః ప్రథమః।

అథ శమీధాన్యవర్గః।

కషాయ మధురో రూక్షః శీతః పాకే కటుర్లఘుః।
విశదేః శ్లేష్మపిత్తఘ్నో ముద్గః సూప్యోత్తమో మతః॥౨౩॥

వృష్యః పరం వాతహరః స్రిగ్ధోష్ణో మధురో గురుః।
బల్యో బహుమలః పుంస్త్వం మాషః శీఘ్రం దదాతి చ॥౨౪॥

రాజమాషః సరో రుచ్యః కఫశుక్రామ్లపిత్తనుత్।
తత్స్వాదుర్వాతలో రూక్షః కషాయో విశదో గురుః॥౨౫॥

ఉష్ణాః కషాయాః పాకేऽమ్లాః కఫశుక్రానిలాపహాః।
కులత్థా గ్రాహిణః కాసహిక్కాశ్వాసార్శసాం హితాః॥౨౬॥

మధురా మధురాః పాకే గ్రాహిణో రూక్షశీతలాః।

మకుష్ఠకాః ప్రశస్యన్తే రక్తపిత్తజ్వరాదిషు ॥౨౭॥

చణకాశ్చ మసూరాశ్చ ఖణ్డికాః సహరేణవః।
లఘవః శీతమధురాః సకషాయా విరుక్షణాః॥౨౮॥

పిత్తశ్లేష్మణి శస్యన్తే సూపేష్వాలేపనేషు చ।
తేషాం మసూరః సంగ్రాహీ కలాయో వాతలః పరమ్॥౨౯॥

స్నిగ్ధోష్ణమధురస్తితః కషాయః కటుకస్తిలః।
త్వచ్యః కేశ్యశ్చ బల్యశ్చ వాతఘ్నః కఫపిత్తకృత్॥౩౦॥

శీతలా మధురా గుర్వ్యో బలఘ్న్యో రూక్షణాత్మికాః।
సస్నేహా బలిభిర్భోజ్యా వివిధాః శిమ్బిజాతయః॥౩౧॥

శిమ్బీ రూక్షా కషాయా చ కోష్ఠవాతప్రకోపిణీ।
న చ వృష్యా న చక్షుష్యా విష్టభ్య చ విపచ్యతే॥౩౨॥

ఆఢకీ కఫపిత్తఘ్నీ వాతలా, కఫవాతనుత్।
అవల్గుజః సైడగజో, నిష్పావా వాతపిత్తలాః॥33

కాకాణ్డోలాత్మగుప్తానాం మాషవత్ ఫలమాదిశేత్।
ద్వితీయోఽయం శమీధాన్యవర్గః ప్రోక్తో మహర్షిణా॥౩౪॥

ఇతి శమీధాన్యవర్గో ద్వితీయః।

అథ మాంసవర్గః।

గోఖరాశ్వతరోష్ట్రాశ్వద్వీపిసింహర్క్షవానరాః।
వృకో వ్యాఘ్రస్తరక్షుశ్చ బభ్రుమార్జారమూషికాః॥౩౫॥

లోపాకో జమ్బుకః శ్యేనో వాన్తాదశ్చాషవాయసౌ।
శశఘ్నీ మధుహాభాసగృధ్రోలూకకులిఙ్గకాః॥౩౬॥

ధూమికా కురరశ్చేతి ప్రసహా మృగపక్షిణః।
శ్వేతః శ్యామశ్చిత్రపృష్ఠః కాలకః కాకులీమృగః॥౩౭॥

కూర్చికా చిల్లటో భేకో గోధా శల్లకగణ్డకౌ।
కదలీ నకులః శ్వావిదితి భూమిశయాః స్మృతాః॥౩౮॥

సృమరశ్చమరః ఖడ్గో మహిషో గవయో గజః।
న్యఙ్కుర్వరాహశ్చానూపా మృగాః సర్వే రురుస్తథా॥౩౯॥

కూర్మః కర్కటకో మత్స్యః శిశుమారస్తిమిఙ్గిలః।
శుక్తిశఙ్ఖోద్రకుమ్భీరచులుకీమకరాదయః॥౪౦॥

ఇతి వారిశయాః ప్రోక్తా, వక్ష్యన్తే వారిచారిణః।
హంసః క్రౌఞ్చో బలాకా చ బకః కారణ్డవః ప్లవః॥౪౧॥

శరారీ పుష్కరాహ్వశ్వ కేశరీ మణితుణ్డకః।
మృణాలకణ్ఠో మద్గుశ్చ కాదమ్బః కాకతుణ్డకః॥౪౨॥

ఉత్క్రోశః పుణ్డరీకాక్షో మేఘరావోఽమ్బుకుక్కుటీ।
ఆరా నన్దీముఖీ వాటీ సుముఖాః సహచారిణః॥౪౩॥

రోహిణీ కామకాలీ చ సారసో రక్తశీర్షకః।
చక్రవాకస్తథాఽన్యే చ ఖగాః సన్త్యమ్బుచారిణః॥౪౪॥

పృషతః శరభో రామః శ్వదంష్ట్రో మృగమాతృకా।
శశోరణౌ కురఙ్గశ్చ గోకర్ణః కోట్టకారకః॥౪౫॥

చారుష్కోం హరిణైణౌ చ శమ్బరః కాలపుచ్ఛకః।
ఋష్యశ్చ వరపోతశ్చ విజ్ఞేయా జాఙ్గలా మృగాః॥౪౬॥

లావో వర్తీరకశ్చైవ వార్తీకః సకపిఞ్జలః।
చకోరశ్వోపచక్రశ్చ కుక్కుభో రక్తవర్ణ(ర్త)కః॥౪౭॥

లావాద్యా విష్కిరాస్త్వేతే వక్ష్యన్తే వర్తకాదయః।
వర్తకో వర్తికా చైవ బర్హీ తిత్తిరికుక్కుటౌ॥౪౮॥

కఙ్కసారపదేన్ద్రాభగోనర్దగిరివర్తకాః।
క్రకరోఽవకరశ్చైవ వారట(డ)శ్చేతి విష్కిరాః॥౪౯॥

శతపత్రో భృఙ్గరాజః కోయష్టిర్జీవజీవకః।

కైరాతః కోకిలోఽత్యూహో గోపపుత్రః ప్రియాత్మజః॥౫౦॥

లట్వా లట్వూషకో బభ్రుర్వటహా డిణ్డిమానకః।
జటీ దున్దుభిపా(పా)క్కారలోహపృష్ఠకులిఙ్గకాః॥౫౧

కపోతశుకసారఙ్గాశ్చిరిటీకఙ్కుయష్టికాః।
శారికా కలవిఙ్కశ్చ చటకోఽఙ్గారచూటకః॥౫౨॥

పారావతః పాన(ణ్డ)విక ఇత్యుక్తాః ప్రతుదా ద్విజాః।
ప్రసహ్య భక్షయన్తీతి ప్రసహాస్తేన సంజ్ఞితాః॥౫౩॥

భూశయా బిలశాయిత్వాదానూపాఽనూపసంశ్రయాత్।
జలే నివాసాజ్జలజా జలేచర్యాజ్జలేచరాః॥౫౪॥

స్థలజా జాఙ్గలాః ప్రోక్తా మృగా జాఙ్గలచారిణః।
వికీర్య విష్కిరాశ్చైవ ప్రతుద్య ప్రతుదాః స్మృతాః॥౫౫॥

యోనిరష్టవిధా త్వేషా మాంసానాం పరికీర్తితా।
ప్రసహా భూశయానూపవారిజా వారిచారిణః॥౫౬॥

గురుష్ణస్నిగ్ధమధురా బలోపచయవర్ధనాః।
వృష్యాః పరం వాతహరాః కఫపిత్తవివర్ధనాః॥౫౭॥

హితా వ్యాయామనిత్యేభ్యో నరా దీప్తాగ్నయశ్చ యే।
ప్రసహానాం విశేషేణ మాంసం మాంసాశినాం భిషక్॥౫౮॥

జీర్ణార్శోగ్రహణీదోషశోషార్తానాం ప్రయోజయేత్।
లావాద్యో వైష్కిరో వర్గః ప్రతుదా జాఙ్గలా మృగాః॥౫౯॥

లఘవః శీతమధురాః సకషాయా హితా నృణామ్।
పిత్తోత్తరే వాతమధ్యే సన్నిపాతే కఫానుగే॥౬౦॥

విష్కిరా వర్తకాద్యాస్తు ప్రసహాల్పాన్తరా గుణైః।
నాతిశీతగురుస్నిగ్ధం మాంసమాజమదోషలమ్॥౬౧॥

శరీరధాతుసామాన్యాదనభిష్యన్ది బృంహణమ్।
మాంసం మధురశీతత్వాద్గురు బృంహణమావికమ్॥౬౨॥

యోనావజావికే మిశ్రగోచరత్వాదనిశ్చితే।
సామాన్యేనోపదిష్టానాం మాంసానాం స్వగుణైః పృథక్॥౬౩॥

కేషాంచిద్గుణవైశేష్యాద్విశేష ఉపదేక్ష్యతే।
దర్శనశ్రోత్రమేధాగ్నివయోవర్ణస్వరాయుషామ్॥౬౪॥

బర్హీ హితతమో బల్యో వాతఘ్నో మాంసశుక్రలః।
గురుష్ణస్నిగ్ధమధురాః స్వరవర్ణబలప్రదాః॥౬౫॥

బృంహణాః శుక్రలాశ్చోక్తా హంసా మారుతనాశనాః।
స్నిగ్ధాశ్చోష్ణాశ్చ వృష్యాశ్చ బృంహణాః స్వరబోధనాః॥౬౬॥

బల్యాః పరం వాతహరాః స్వేదనాశ్చరణాయుధాః।
గురూష్ణో మధురో నాతిధన్వానూపనిషేవణాత్॥౬౭॥.

తిత్తిరిః సంజయేచ్ఛీఘ్రం త్రీన్ దోషాననిలోల్బణాన్।
పిత్తశ్లేష్మవికారేషు సరక్తేషు కపిఞ్జలాః॥౬౮॥

మన్దవాతేషు శస్యన్తే శైత్యమాధుర్యలాఘవాత్।
లావాః కషాయమధురా లఘవోఽగ్నివివర్ధనాః॥౬౯॥

సన్నిపాతప్రశమనాః కటుకాశ్చ విపాకతః।
కషాయమధురాః శీతా రక్తపిత్తనిబర్హణాః॥౭౦॥

విపాకే మధురాశ్చైవ కపోతా గృహవాసినః।
తేభ్యో లఘుతరాః కించిత్ కపోతా వనవాసినః॥౭౧॥

శీతాః సంగ్రాహిణశ్చైవ స్వల్పమూత్రకరాశ్చ తే।
శుక్రమాంసం కషాయామ్లం విపాకే కటు శీతలమ్॥౭౨॥

శోషకాసక్షయహితం సంగ్రాహి లఘు దీపనమ్।
కషాయో విశదో రూక్షః శీతః పాకే కటుర్లఘుః॥౭౩॥

శశః స్వాదుః ప్రశస్తశ్చ సంనిపాతేఽనిలావరే।
చటకా మధురాః స్నిగ్ధా బలశుక్రవివర్ధనాః॥౭౪॥

సన్నిపాతప్రశమనాః శమనా మారుతస్య చ।

మధురా మధురాః పాకే త్రిదోషశమనాః శివాః ॥౭౫॥

లఘవో బద్ధవిణ్మూత్రాః శీతాశ్చైణాః ప్రకీర్తితాః।
గోధా విపాకే మధురా కషాయకటుకా రసే ॥౭౬॥

వాతపిత్తప్రశమనీ బృంహణీ బలవర్ధనీ।
శల్లకో మధురాగ్లశ్చ విపాకే కటుకః స్మృతః ॥౭౭॥

వాతపిత్తకఫఘ్నశ్చ కాసశ్వాసహరస్తథా।
గురుష్ణా మధురా బల్యా బృంహణాః పవనాపహాః ॥౭౮॥

మత్స్యాః స్నిగ్ధాశ్చ వృష్యాశ్చ బహుదోషాః ప్రకీర్తితాః।
శైవలాహారభోజిత్వాత్ స్వప్నస్య చ వివర్జనాత్ ॥౭౯॥

రోహితో దీపనీయశ్చ లఘుపాకో మహాబలః।
స్నేహనం బృంహణం వృష్యం శ్రమఘ్నమనిలాపహమ్ ॥౮౦॥

వరాహపిశితం బల్యం రోచనం స్వేదనం గురు।
బల్యో వాతహరో వృష్యశ్చక్షుష్యో బలవర్ధనః ॥౮౧॥

మేధాస్మృతికరః పథ్యః శోషఘ్నః కూర్మ ఉచ్యతే।
గవ్యం కేవలవాతేషు పీనసే విషమజ్వరే ॥౮౨॥

శుష్కకాసశ్రమాత్యగ్నిమాంసక్షయహితం చ తత్।
స్నిగ్ధోష్ణం మధురం వృష్యం మాహిషం గురు తర్పణమ్ ॥౮౩॥

దార్ఢ్యం బృహత్త్వముత్సాహం స్వప్నం చ జనయత్యపి।
ఖడ్గిమాంసమభిష్యన్ది బలకృన్మధురం స్మృతమ్॥౮౪॥

స్నేహనం బృంహణం వర్ణ్యం శ్రమఘ్నమనిలాపహమ్।
ధార్తరాష్ట్రచకోరాణాం దక్షాణాం శిఖినామపి॥౮౫॥

చటకానాం చ యాని స్యురణ్డాని చ హితాని చ।
క్షీణరేతఃసు కాసేషు హృద్రోగేషు క్షతేషు చ॥౮౬॥

మధురాణ్యవిదాహీని సద్యోబలకరాణి చ।
శరీరబృంహణే నాన్యదాద్యం మాంసాద్విశిష్యతే।
ఇతి వర్గస్తృతీయోఽయం మాంసానాం పరికీర్తితః॥౮౭॥

ఇతి మాంసవర్గస్తృతీయః।

అథ శాకవర్గః।

పాఠాశుషాశటీశాకం వాస్తుకం సునిషణ్ణకమ్।
విద్యాద్గ్రాహి త్రిదోషఘ్నం భిన్నవర్చస్తు వాస్తుకమ్॥౮౮॥

త్రిదోషశమనీ వృష్యా కాకమాచీ రసాయనీ।
నాత్యుష్ణశీతవీర్యా చ భేదినీ కుష్ఠనాశనీ॥౮౯॥

రాజక్షవకశాకం తు త్రిదోషశమనం లఘు।
గ్రాహి శస్తం విశేషేణ గ్రహణ్యర్శోవికారిణామ్॥౧౦॥

కాలశాకం తు కటుకం దీపనం గరశోఫజిత్।
లఘూష్ణం వాతలం రూక్షం కాలాఖ్యం శాకముచ్యతే॥౯౧॥

దీపనీ చోష్ణవీర్యా చ గ్రాహిణీ కఫమారుతే।
ప్రశస్యతేఽమ్లచాఙ్గేరీ గ్రహణ్యర్శోహితా చ సా॥౯౨॥

మధురా మధురా పాకే భేదినీ శ్లేష్మవర్ధనీ।
వృష్యా స్నిగ్ధా చ శీతా చ మదఘ్నీ చాప్యుపోదికా॥౯౩॥

రూక్షో మదవిషఘ్నశ్చ ప్రశస్తో రక్తపిత్తినామ్।
మధురో మధురః పాకే శీతలస్తణ్డులీయకః॥౯౪॥

మణ్డూకపర్ణీ వేత్రాగ్రం కుచేలా వనతిక్తకమ్।
కర్కోటకావల్గుజకౌ పటోలం శకులాదనీ॥౯౫॥

వృషపుష్పాణి శార్ఙ్గేష్టా కేబూ(ము)కం సకఠిల్లకమ్।
నాడీ కలాయం గోజిహ్వా వార్తాకం (కీ) తిలపర్ణికా॥౯౬॥

కౌలకం కార్కశ నైమ్బం శాకం పార్పటకం చ యత్।
కఫపిత్తహరం తిక్తం శీతం కటు విపచ్యతే॥౯౭॥

సర్వాణి సూప్యకాశాని ఫఞ్జీ చిల్లీ కుతుమ్బకః।

ఆలుకాని చ సర్వాణి సపత్రాణి కఠిఞ్జరః॥౯౮॥

శణశాల్మలిపుష్పాణి కర్బుదారః సువర్చలా।
నిష్పావః కోవిదారశ్చ పత్తూరశ్చుఞ్చు(చ్చు)పర్ణికా॥౯౯॥

కుమారజీవో లోట్టాకః పాలఙ్క్యా మారిషస్తథా।
కలమ్బీనాలికాసూర్యః కుసుమ్భవృకధూమకౌ॥౧౦౦॥

లక్ష్మణా ప్రపునాడశ్చ నలినీకా కుఠేరకః।
లోణికా యవశాకం చ కూష్మాణ్డకమవల్గుజః॥౧౦౧॥

జా(యా)తుకః శాలకల్యాణీ త్రిపర్ణీ పీలుపర్ణికా।
శాకం గురు చ రూక్షం చ ప్రాయో విష్టభ్య జీర్యతి॥౧౦౨॥

మధురం శీతవీర్యం చ పురీషస్య చ భేదనమ్।
స్విన్నం నిష్పీడితరసం స్నేహాఢ్యం తత్ ప్రశస్యతే॥౧౦౩॥

శణస్య కోవిదారస్య కర్బుదారస్య శాల్మలేః।
పుష్పం గ్రాహి ప్రశస్తం చ రక్తపిత్తే విశేషతః॥౧౦౪॥

న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థలక్షపద్మాదిపల్లవాః।
కషాయాః స్తమ్భనాః శీతా హితాః పిత్తాతిసారిణామ్॥౧౦౫॥

వాయుం వత్సాదనీ హన్యాత్ కర్ఫ గణ్డీరచిత్రకౌ।
శ్రేయసీ బిల్వపర్ణీ చ బిల్వపత్రం చ వాతనుత్॥౧౦౬॥

భణ్డీ శతావరీశాకం బలా జీవన్తికం చ యత్।
పర్వణ్యాః పర్వపుష్యాశ్చ వాతపిత్తహరం స్మృతమ్॥౧౦౭॥

లఘు భిన్నశకృత్తిక్తం లాఙ్గలక్యురుబూకయోః।
తిలవేతసశాంకం చ శాకం పఞ్చాఙ్గులస్య చ॥౧౦౮॥

వాతలం కంటుతిక్తామ్లమధోమార్గప్రవర్తనమ్।
రూక్షామ్లముష్ణం కౌసుమ్భం కఫనం పిత్తవర్ధనమ్॥౧౦౯॥

త్రపుసైర్వారుకే స్వాదుగురువిష్టమ్భిశీతలే।
ముఖప్రియం చ రూక్షం చ మూత్రలం నపుసం త్వతి॥౧౧౦॥

ఏర్వారుకం చ సంపక్వం దాహతృష్ణాక్లమార్తినుత్।
వర్చోభేదీన్యలాబూని రూక్షశీతగురూణి చ॥౧౧౧॥

చిర్భటైర్వారుకే తద్వద్వచభేదహితే తు తే।
సక్షారం పక్వకూష్మాణ్డం మధురామ్లం తథా లఘు॥౧౧౨॥

సృష్టమూత్రపురీషం చ సర్వదోషనిబర్హణమ్।
కేలూటం చ కదమ్బం చ నదీమాషకమైన్దుకమ్॥౧౧౩॥

విశదం గురు శీతం చ సమభిష్యన్ది చోచ్యతే।
ఉత్పలాని కషాయాణి పిత్తరక్తహరాణి చ॥౧౧౪॥

తథా తాలప్రలమ్బం స్యాదురఃక్షతరుజాపహమ్।
ఖర్జూరం తాలశస్యం చ రక్తపిత్తక్షయాపహమ్॥౧౧౫॥

తరూటబిసశాలూకక్రౌఞ్చాదనకసేరుకమ్।
శృఙ్గాటమఙ్కలోడ్యం చ గురు విష్టమ్భి శీతలమ్॥౧౧౬॥

కుముదోత్పలనాలాస్తు సపుష్పాః సఫలాః స్మృతాః।
శీతాః స్వాదుకషాయాశ్చ కఫమారుతకోపనాః॥౧౧౭॥

కషాయమీషద్విష్టమ్భి రక్తపిత్తహరం స్మృతమ్।
పౌష్కరం తు భవేద్బీజం మధురం రసపాకయోః॥౧౧౮॥

బల్యః శీతో గురుః స్నిగ్ధస్తర్పణో బృంహణాత్మకః।
వాతపిత్తహరః స్వాదుర్వృష్యో ముఞ్జాతకః పరమ్॥౧౧౯॥

జీవనో బృంహణో వృష్యః కణ్ఠ్యః శస్తో రసాయనే।
విదారికన్దో బల్యశ్చ మూత్రలః స్వాదుశీతలః॥౧౨౦॥

అమ్లీకాయాః స్మృతః కన్దో గ్రహణ్యర్శోహితో లఘుః।
నాత్యుష్ణః కఫవాతఘ్నో గ్రాహీ శస్తో మదాత్యయే॥౧౨౧॥

త్రిదోషం బద్ధవిణ్మూత్రం సార్షపం శాకముచ్యతే।
తద్వత్ స్యాద్రక్తనాలస్య రూక్షమమ్లం విశేషతః॥౧౨౨॥

తద్వత్పిణ్డాలుకం విద్యాత్ కన్దత్వాచ్చ ముఖప్రియమ్।

సర్పచ్ఛన్నకవర్జ్యాస్తు బహ్వ్యోఽన్యాశ్ఛత్రజాతయః॥౧౨౩॥

శీతాః పీనసకర్త్ర్యశ్చ మధురా గుర్వ్య ఏవ చ।
చతుర్థః శాకవర్గోఽయం పత్రకన్దఫలాశ్రయః॥౧౨౪॥

ఇతి శాకవర్గశ్చతుర్థః।

అథ ఫలవర్గః।

తృష్ణాదాహజ్వరశ్వాసరక్తపిత్తక్షతక్షయాన్।
వాతపిత్తముదావర్తం స్వరభేదం మదాత్యయమ్॥౧౨౫॥

తిక్తాస్యతామాస్యశోషం కాసం చాశు వ్యపోహతి।
మృద్వీకా బృంహణీ వృష్యా మధురా స్నిగ్ధశీతలా॥౧౨౬॥

మధురం బృంహణం వృష్యం ఖర్జూరం గురు శీతలమ్।
క్షయేఽభిఘాతే దాహే చ వాతపిత్తే చ తద్ధితమ్॥౧౨౭॥

తర్పణం బృంహణం ఫల్గు గురు విష్టమ్భి శీతలమ్।
పరూషకం మధూకం చ వాతపిత్తే చ శస్యతే॥౧౨౮॥

మధురం బృంహణం బల్యమాత్రాతం తర్పణం గురు।
సస్నేహం శ్లేష్మలం శీతం వృష్యం విష్టభ్య జీర్యతి॥౧౨౯॥

తాలశస్యాని సిద్ధాని నారికేలఫలాని చ।
బృంహణస్నిగ్ధశీతాని బల్యాని మధురాణి చ॥౧౩౦॥

మధురామ్లకషాయం చ విష్టమ్బి గురు శీతలమ్।
పిత్తశ్లేష్మకరం భవ్యం గ్రాహి వక్త్రవిశోధనమ్॥౧౩౧॥

అమ్లం పరూషకం ద్రాక్షా బదరాణ్యారుకాణి చ।
పిత్తశ్లేష్మప్రకోపీణి కర్కన్ధులకుచాన్యపి॥౧౩౨॥

నాత్యుష్ణం గురు సంపక్కం స్వాదుప్రాయం ముఖప్రియమ్।
బృంహణం జీర్యతి క్షిప్రం నాతిదోషలమారుకమ్॥౧౩౩॥

ద్వివిధం శీతముష్ణం చ మధురం చామ్లమేవ చ।
గురు పారావతం జ్ఞేయమరుచ్యత్యగ్నినాశనమ్॥౧౩౪॥

భవ్యాదల్పాన్తరగుణం కాశ్మర్యఫలముచ్యతే।
తథైవాల్పాన్తరగుణం తూదమమ్లం పరూషకాత్॥౧౩౫॥

కషాయమధురం టఙ్కం వాతలం గురు శీతలమ్।
కపిత్థమామం కణ్ఠఘ్నం విషఘ్నం గ్రాహి శీతలమ్॥౧౩౬॥

మధురామ్లకషాయత్వాత్ సౌగన్ధ్యాచ్చ రుచిప్రదమ్।
తదేవ పక్వం దోషఘ్నం విషఘ్నం గ్రాహి గుర్వపి॥౧౩౭॥

బిల్వం తు దుర్జరం పక్వం దోషలం పూతిమారుతమ్।

స్నిగ్ధోష్ణతీక్ష్ణం తద్బాలం దీపనం కఫవాతజిత్॥౧౩౮॥

వాతపిత్తకరం బాలమాపూర్ణం పిత్తవర్ధనమ్।
పక్వమామ్రాం జయేద్వాయుం మాంసశుక్రబలప్రదమ్॥౧౩౯॥

కషాయమధురప్రాయం గురు విష్టమ్భి శీతలమ్।
జామ్బవం కఫపిత్తఘ్నం గ్రాహి వాతకరం పరమ్॥౧౪౦॥

మధురం బదరం స్నిగ్ధం భేదనం వాతపిత్తజిత్।
తచ్ఛుష్కం కఫవాతఘ్నం న చ పిత్తే విరుధ్యతే॥౧౪౧॥

కషాయమధురం శీతం గ్రాహి సిఞ్చి (మ్బి)తికాఫలమ్।
గాఙ్గేరుకం కరోరం చ బిమ్బీతోదనధన్వనమ్॥౧౪౨॥

మధురం సకషాయం చ శీతం పిత్తకఫాపహమ్।
సంపక్వం పనసం మోచం రాజాదనఫలాని చ॥౧౪౩॥

స్వాదూని సకషాయాణి స్నిగ్ధశీతగురూణి చ।
కషాయవిశదత్వాచ్చ సౌగన్ధ్యాచ్చ రుచిప్రదమ్॥౧౪౪॥

అవదంశక్షమం రూక్షం వాతలం లవలీఫలమ్।
నీపం సభార్గకం పీలు తృణశూన్యం వికఙ్కతమ్॥౧౪౫॥

ప్రాచీనామలకం చైవ దోషఘ్నం గరహారి చ।
ఐఙ్గుదం తిక్తమధురం స్నిగ్ధోష్ణం కఫవాతజిత్॥౧౪౬॥

తిన్దుకం కఫపిత్తఘ్నం కషాయమధురం లఘు।
విద్యాదామలకే సర్వాన్ రసాంల్లవణవర్జితాన్॥౧౪౭॥

స్వేదమేదః కఫోత్క్లేదపిత్తరోగవినాశనమ్।
రూక్షం స్వాదు కషాయామ్లం కఫపిత్తహరం పరమ్॥౧౪౮॥

రసాసృఙ్మాంసమేదోజాన్ దోషాన్ హన్తి బిభీతకమ్।
అమ్లం కషాయమధురం వాతఘ్నం గ్రాహి దీపనమ్॥౧౪౯॥

స్నిగ్ధోష్ణం దాడిమం హృద్యం కఫపిత్తావిరోధి చ।
రూక్షామ్లం దాడిమం యత్తు తత్ పిత్తానిలకోపనమ్॥౧౫౦॥

మధురం పిత్తనుత్తేషాం తద్ధి దాడిమముత్తమమ్।
వృక్షామ్లం గ్రాహి రూక్షోష్ణం వాతశ్లేష్మణి శస్యతే॥౧౫౧॥

అమ్లికాయాః ఫలం పక్వం తస్మాదల్పాన్తరం గుణైః।
గుణైస్తైరేవ సంయుక్తం భేదనం త్వమ్లవేతసమ్॥౧౫౨॥

శూలేఽరుచౌ విబన్ధే చ మన్దేఽగ్నౌ మద్యవిక్లవే।
హిక్కాశ్వాసే చ కాసే చ వమ్యాం వర్చోగదేషు చ॥౧౫౩॥

వాతశ్లేష్మసముత్థేషు సర్వేష్వేవోపదిశ్యతే।
కేశరం మాతులుఙ్గస్య లఘు శేషమతోఽన్యథా॥౧౫౪॥

గుర్వీ త్వగస్య కటుకా మారుతస్య చ నాశినీ।
రోచనో దీపనో హృద్యః సుగన్ధిస్త్వగ్వివర్జితః॥౧౫౫॥

కచూరః కఫవాతఘ్నః శ్వాసహిక్కాశంసాం హితః।
మధురం కించిదమ్లం చ హృద్యం భక్తప్రరోచనమ్॥౧౫౬॥

దుర్జరం వాతశమనం నాగరఙ్గఫలం గురు।
వాతామామిషుకాక్షోటముకూలకనికోచకాః॥౧౫౭॥

గురుష్ణస్నిగ్ధమధురాః సోరుమాణా బలప్రదాః।
వాతనా బృంహణా వృష్యాః కఫపిత్తాభివర్ధనాః॥౧౫౮॥

ప్రియాలమేషాం సదృశం విద్యాదౌష్ణ్యం వినా గుణైః।
శ్లేష్మలం మధురం శీతం శ్లేష్మాతకఫలం గురు॥౧౫౯॥

శ్లేష్మలం గురు విష్టమ్బి చాఙ్కోటఫలమగ్నిజిత్।
గురూష్ణం మధురం రూక్షం కేశఘ్నం చ శమీఫలమ్॥౧౬౦॥

విష్టమ్భయతి కారఞ్జం పిత్తశ్లేష్మావిరోధి చ।
ఆమ్రాతకం దన్తశఠమమ్లం సకరమర్దకమ్॥౧౬౧॥

రక్తపిత్తకరం విద్యాదైరావతకమేవ చ।
వాతఘ్నం దీపనం చైవ వార్తాకం కటు తిక్తకమ్॥౧౬౨॥

వాతలం కఫపిత్తఘ్నం విద్యాత్ పర్పటకీఫలమ్।

పిత్తశ్లేష్మఘ్నమమ్లం చ వాతలం చాక్షికీఫలమ్॥౧౬౩॥

మధురాణ్యనుపాకీని వాతపిత్తహరాణి చ।
అశ్వత్థోదుమ్బరప్లక్షన్యగ్రోధానాం ఫలాని చ॥౧౬౪॥

కషాయమధురామ్లాని వాతలాని గురూణి చ।
భల్లాతకాస్థ్యగ్నిసమం తన్మాంసం స్వాదు శీతలమ్।
పఞ్చమః ఫలవర్గోఽయముక్తః ప్రాయోపయోగికః॥౧౬౫॥

ఇతి ఫలవర్గః॥౫॥

అథ హరితవర్గః।

రోచనం దీపనం వృష్యమార్ద్రకం విశ్వభేషజమ్।
వాతశ్లేష్మవిబన్ధేషు రసస్తస్యోపదిశ్యతే॥౧౬౬॥

రోచనో దీపనస్తీక్ష్ణః సుగన్ధిర్ముఖబోధనః।
జమ్బీరః కఫవాతఘ్నః కృమిఘ్నో భుక్తపాచనః॥౧౬౭॥

బాలం దోషహరం, వృద్ధం త్రిదోషం, మారుతాపహమ్।
స్నిగ్ధసిద్ధం, విశుష్కం తు మూలకం కఫవాతజిత్॥౧౬౮॥

హిక్కాకాసవిషశ్వాసపార్శ్వశులవినాశనః।
పిత్తకృత్ కఫవాతఘ్నః సురసః పూతిగన్ధహా॥౧౬౯॥

యవానీ చార్జకశ్చైవ శిశు శాలేయభృ(మృ)ష్టకమ్।
హృద్యాన్యాస్వాదనీయాని పిత్తముత్కేశయన్తి చ॥౧౭౦॥

గణ్డీరో జలపిప్పల్యస్తుమ్బురుః శృఙ్గవేరికా।
తీక్ష్ణోష్ణకటురుక్షాణి కఫవాతహరాణి చ॥౧౭౧॥

పుంస్త్వఘ్నః కటురూక్షోష్ణో భూస్తృణో వక్రశోధనః।
స్వరాశ్వా కఫవాతఘ్నీ బస్తిరోగరుజాపహా॥౧౭౨॥

ధాన్యకం చాజగన్ధా చ సుముఖాశ్చేతి రోచనాః।
సుగన్ధా నాతికటుకా దోషానుత్క్లేశయన్తి చ॥౧౭౩॥

గ్రాహీ గృఞ్జనకస్తీక్ష్ణో వాతశ్లేష్మార్శసాం హితః।
స్వేదనేఽభ్యవహార్యే చ యోజయేత్తమపిత్తినామ్॥౧౭౪॥

శ్లేష్మలో మారుతఘ్నశ్చ పలాణ్డుర్న చ పిత్తనుత్।
ఆహారయోగీ బల్యశ్చ గురుర్వృష్యోఽథ రోచనః॥౧౭౫॥

కృమికుష్ఠకిలాసఘ్నో వాతఘ్నో గుల్మనాశనః।
స్నిగ్ధశ్చోష్ణశ్చ వృష్యశ్చ లశునః కటుకో గురుః॥౧౭౬॥

శుష్కాణి కఫవాతఘ్నాన్యేతాన్యేషాం ఫలాని చ।
హరితానామయం చైష షష్ఠో వర్గః సమాప్యతే॥౧౭౭॥

ఇతి హరితవర్గః॥౬॥

అథ మద్యవర్గః।

ప్రకృత్యా మద్యమమ్లోష్ణమగ్లం చోక్తం విపాకతః।
సర్వం సామాన్యతస్తస్య విశేష ఉపదేక్ష్యతే॥౧౭౮॥

కృశానాం సక్తమూత్రాణాం గ్రహణ్యర్శోవికారిణామ్।
సురా ప్రశస్తా వాతఘ్నీ స్తన్యరక్తక్షయేషు చ॥౧౭౯॥

హిక్కాశ్వాసప్రతిశ్యాయకాసవర్చోగ్రహారుచౌ।
ఛర్ద్యానాహవిబన్ధేషు వాతఘ్నీ మదిరా హితా॥౧౮౦॥

శూలప్రవాహికాటోపకఫవాతార్శసాం హితః।
జగలో గ్రాహిరూక్షోష్ణః శోషఘ్నో భక్తపాచనః॥౧౮౧॥

శోఫార్శోగ్రహణీదోషపాణ్డురోగారుచిజ్వరాన్।
హన్త్యరిష్టః కఫకృతాన్ రోగాన్ రోచనదీపనః॥౧౮౨॥

ముఖప్రియః సుఖమదః సుగన్ధిర్బస్తిరోగనుత్।
జరణీయః పరిణతో హృద్యో వర్ణ్యశ్చ శార్కరః॥౧౮౩॥

రోచనో దీపనో హృద్యః శోషశోఫార్శసాం హితః।
స్నేహశ్లేష్మవికారఘ్నో వర్ణ్యః పక్వరసో మతః॥౧౮౪॥

జరణీయో విబన్ధనః స్వరవర్ణవిశోధనః।
కర్శనః శీతరసికో హితః శోఫోదరార్శసామ్॥౧౮౫॥

సృష్టభిన్నశకద్వాతో గౌడస్తర్పణదీపనః।
పాణ్డురోగవ్రణహితా దీపనీ చాక్షికీ మతా॥౧౮౬॥

సురాసవస్తీవ్రమదో వాతఘ్నో వదనప్రియః।
ఛేదీ మధ్వాసవస్తీక్ష్ణో మైరేయో మధురో గురుః॥౧౮౭॥

ధాతక్యభిషుతో హృద్యో రూక్షో రోచనదీపనః।
మాధ్వీకవన్న చాత్యుష్ణో మృద్వీకేక్షురసాసవః॥౧౮౮॥

రోచనం దీపనం హృద్యం బల్యం పిత్తా విరోధి చ।
విబన్ధఘ్నం కఫఘ్నం చ మధు లధ్వల్పమారుతమ్॥౧౮౯॥

సురా సమణ్డా రూక్షోష్ణా యవానాం వాతపిత్తలా।
గుర్వీ జీర్యతి విష్టభ్య శ్లేష్మలా తు మధూలికా॥౧౯౦॥

దీపనం జరణీయం చ హృత్పాణ్డుకృమిరోగనుత్।
గ్రహణ్యర్శోహితం భేది సౌవీరకతుషోదకమ్॥౧౯౧॥

దాహజ్వరాపహం స్పర్శాత్ పానాద్వాతకఫాపహమ్।
విబన్ధఘ్నమవస్రంసి దీపనం చామ్లకాఞ్జికమ్॥౧౯౨॥

ప్రాయశోఽభినవం మద్యం గురు దోషసమీరణమ్।
స్రోతసాం శోధనం జీర్ణం దీపనం లఘు రోచనమ్॥౧౯౩॥

హర్షణం ప్రీణనం బల్యం భయశోకశ్రమాపహమ్।
ప్రాగల్భ్యవీర్యప్రతిభాతుష్టిపుష్టిబలప్రదమ్॥౧౯౪॥

సాత్త్వికైర్విధివద్యుక్త్యా పీతం స్యాదమృతం యథా।
వర్గోఽయం సప్తమో మద్యమధికృత్య ప్రకీర్తితః॥౧౯౫॥

ఇతి మద్యవర్గః॥౭॥

అథ జలవర్గః।

జలమేకవిధం సర్వం పతత్యైన్ద్రం నభస్తలాత్।
తత్ పతత్ పతితం చైవ దేశకాలావపేక్షతే॥౧౯౬॥

ఖాత్ పతత్ సోమవాయ్వర్కైః స్పృష్టం కాలానువర్తిభిః।
శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైర్యథాసన్నం మహీగుణైః॥౧౯౭॥

శీతం శుచి శివం మృష్టం విమలం లఘు షడ్గుణమ్।
ప్రకృత్యా దివ్యముదకం, భ్రష్టం పాత్రమపేక్షతే॥౧౯౮॥

శ్వేతే కషాయం భవతి పాణ్డురే చైవ తిక్తకమ్।
కపిలే క్షారసంసృష్టభూషరే లవణాన్వితమ్।

కటు పర్వతవిస్రావే మధురం కృష్ణమృత్తికే ॥౧౯౯॥

ఏతత్ షాడ్గుణ్యమాఖ్యాతం మహీస్థస్య జలస్య హి।
తథాఽవ్యక్తరసం విద్యాదైన్ద్రం కారం హిమం చ యత్ ॥౨౦౦॥

యదన్తరీక్షాత్ పతతీన్ద్రసృష్టం చోక్తైశ్చ పాత్రైః పరిగృహ్యతేఽమ్బుః।
తదైన్ద్రమిత్యేవ వదన్తి ధీరా నరేన్ద్రపేయం సలిలం ప్రధానమ్ ॥౨౦౧॥

ఈషత్కషాయమధురం సుసూక్ష్మం విశదం లఘు।
అరూక్షమనభిష్యన్ది సర్వం పానీయముత్తమమ్ ॥౨౦౨॥

గుర్వభిష్యన్ది పానీయం వార్షికం మధురం నవమ్।
తను లధ్వనభిష్యన్ది ప్రాయః శరది వర్షతి ॥౨౦౩॥

తత్తు యే సుకుమారాః స్యుః స్నిగ్ధభూయిష్ఠభోజనాః।
తేషాం భక్ష్యే చ భోజ్యే చ లేహ్యే పేయే చ శస్యతే ॥౨౦౪॥

హేమన్తే సలిలం స్నిగ్ధం వృష్యం బలహితం గురు।
కించిత్తతో లఘుతరం శిశిరే కఫవాతజిత్ ॥౨౦౫॥

కషాయమధురం రూక్షం విద్యాద్వాసన్తికం జలమ్।
గ్రైష్మికం త్వనభిష్యన్ది జలమిత్యేవ నిశ్చయః ॥౨౦౬॥

ఋతావృతావిహాఖ్యాతాః సర్వ ఏవామ్బసో గుణాః।
విభ్రాన్తేషు తు కాలేషు యత్ప్రయచ్ఛన్తి తోయదాః ॥౨౦౭॥

సలిలం తత్తు దోషాయ యుజ్యతే నాత్ర సంశయః।
రాజభీ రాజమాత్రైశ్చ సుకుమారైశ్చ మానవైః॥౨౦౮॥

సుగృహీతాః శరద్యాపః ప్రయోక్తవ్యా విశేషతః।
నద్యః పాషాణవిచ్ఛిన్నవిక్షుబ్ధవిహతోదకాః॥౨౦౯॥

హిమవత్ప్రభవాః పథ్యాః పుణ్యా దేవర్షిసేవితాః।
నద్యః పాషాణసికతావాహిన్యో విమలోదకాః॥౨౧౦॥

మలయప్రభవా యాశ్చ జలం తాస్వమృతోపమమ్।
పశ్చిమాభిముఖా యాశ్చ పథ్యాస్తా నిర్మలోదకాః॥౨౧౧॥

ప్రాయో మృదువహా గుర్వ్యో యాశ్చ పూర్వసముద్రగాః।
పారియాత్రభవా యాశ్చ విన్ధ్యసయభవాశ్చ యాః॥౨౧౨॥

శిరోహృద్రోగకుష్ఠానాం తా హేతుః శ్లీపదస్య చ।
వసుధాకీటసర్పాఖుమలసందూషితోదకాః॥౨౧౩॥

వర్షాజలవహా నద్యః సర్వదోషసమీరణాః।
వాపీకూపతడాగోత్ససరఃప్రస్రవణాదిషు॥౨౧౪॥

ఆనూపశైలధన్వానాం గుణదోషైర్విభావయేత్।
పిచ్ఛిలం కృమిలం క్లిన్నం పర్ణశైవాలకర్దమైః॥౨౧౫॥

వివర్ణం విరసం సాన్ద్రం దుర్గన్ధం న హితం జలమ్।
విస్రం త్రిదోషం లవణమమ్బు యద్వరుణాలయమ్॥
ఇత్యమ్బువర్గః ప్రోక్తోఽయమష్టమః సువినిశ్చితః॥౨౧౬॥

ఇతి జలవర్గః॥౮॥

అథ దుగ్ధవర్గః।

స్వాదు శీతం మృదు స్నిగ్ధం బహలం శ్లక్ష్ణపిచ్ఛిలమ్।
గురు మన్దం ప్రసన్నం చ గవ్యం దశగుణం పయః॥౨౧౭॥

తదేవంగుణమేవౌజః సామాన్యాదభివర్ధయేత్।
ప్రవరం జీవనీయానాం క్షీరముక్తం రసాయనమ్॥౨౧౮॥

మహిషీణాం గురుతరం గవ్యాచ్ఛీతతరం పయః।
స్నేహాన్న్యూనమనిద్రాయ హితమత్యగ్నయే చ తత్॥౨౧౯॥

రూక్షోష్ణం క్షీరముష్ట్రీణామీషత్సలవణం లఘు।
శస్తం వాతకఫానాహకృమిశోఫోదరార్శసామ్॥౨౨౦॥

బల్యం స్థైర్యకరం సర్వముష్ణం చైకశఫం పయః।
సామ్లం సలవణం రూక్షం శాఖావాతహరం లఘు॥౨౨౧॥

ఛాగం కషాయమధురం శీతం గ్రాహి పయో లఘు।

రక్తపిత్తాతిసారఘ్నం క్షయకాసజ్వరాపహమ్॥౨౨౨॥

హిక్కాశ్వాసకరం తూష్ణం పిత్తశ్లేష్మలమావికమ్।
హస్తినీనాం పయో బల్యం గురు స్థైర్యకరం పరమ్॥౨౨౩॥

జీవనం బృంహణం సాత్మ్యం స్నేహనం మానుషం పయః।
భావనం రక్తపిత్తే చ తర్పణం చాక్షిశూలినామ్॥౨౨౪॥

రోచనం దీపనం వృష్యం స్నేహనం బలవర్ధనమ్।
పాకేఽమ్లముష్ణం వాతఘ్నం మఙ్గల్యం బృంహణం దధి॥౨౨౫॥

పీనసే చాతిసారే చ శీతకే విషమజ్వరే।
అరుచౌ మూత్రకృచ్ఛ్రే చ కార్శ్యే చ దధి శస్యతే॥౨౨౬॥

శరద్గ్రీష్మవసన్తేషు ప్రాయశో దధి గర్హితమ్।
రక్తపిత్తకఫోత్థేషు వికారేష్వహితం చ తత్॥౨౨౭॥

త్రిదోషం మన్దకం, జాతం వాతఘ్నం దధి, శుక్రలః।
సరః, శ్లేష్మానిలఘ్నస్తు మణ్డః స్రోతోవిశోధనః॥౨౨౮॥

శోఫార్శోగ్రహణీదోషమూత్రకృచ్ఛ్రోదరారుచౌ।
స్నేహవ్యాపది పాణ్డుత్వే తక్రం దద్యాద్గరేషు చ॥౨౨౯॥

సంగ్రాహి దీపనం హృద్యం నవనీతం నవోద్ధృతమ్।
గ్రహణ్యర్శోవికారఘ్నమర్దితారుచినాశనమ్॥౨౩౦॥

స్మృతిబుద్ధ్యగ్నిశుక్రౌజః కఫమేదోవివర్ధనమ్।
వాతపిత్తవిషోన్మాదశోషాలక్ష్మీవిషాపహమ్॥౨౩౧॥

సర్వస్నేహోత్తమం శీతం మధురం రసపాకయోః।
సహస్రవీర్యం విధివిద్ఘృతం కర్మసహస్రకృత్॥౨౩౨॥

మదాపస్మారమూర్చ్ఛాయశోషోన్మాదగరజ్వరాన్।
యోనికర్ణశిరఃశూలం ఘృతం జీర్ణమపోహతి॥౨౩౩॥

సర్పిష్యజావిమహిషీక్షీరవత్ స్వాని నిర్దిశేత్।
పీయూషో(షం) మోరటం చైవ కిలాటా వివిధాశ్చ యే॥౨౩౪॥

దీప్తాగ్నీనామనిద్రాణాం సర్వ ఏవ సుఖప్రదాః।
గురవస్తర్పణా వృష్యా బృంహణాః పవనాపహాః॥౨౩౫॥

విశదా గురవో రూక్షా గ్రాహిణస్తక్రపిణ్డకాః।
గోరసానామయం వర్గో నవమః పరికీర్తితః॥౨౩౬॥

ఇతి గోరసవర్గః॥౯॥

అథేక్షువర్గః।

వృష్యః శీతః సరః స్నిగ్ధో బృంహణో మధురో రసః।

శ్లేష్మలో భక్షిత స్యేక్షోర్యాన్త్రికస్తు విదహ్యతే॥౨౩౭॥

శైత్యాత్ ప్రసాదాన్మాధుర్యాత్ పౌణ్డ్రాద్వంశకోఽవరః।
ప్రభూతకృమిమజ్జాసృఙ్మేదోమాంసకరో గుడః॥౨౩౮॥

క్షుద్రో గుడశ్చతుర్భాగత్రిమాగార్ధావశేషితః।
రసో గురుర్యథాపూర్వం ధౌతస్స్వల్పమలో గుడః॥౨౩౯॥

తతో మత్స్యణ్డికాఖణ్డశర్కరా విమలాః పరమ్।
యథా యథైషాం వైమల్యం భవేచ్ఛైత్యం తథా తథా॥౨౪౦॥

వృష్యా క్షీణక్షతహితా సస్నేహా గుడశర్కరా।
కషాయమధురా శీతా సతిక్తా యాసశర్కరా॥౨౪౧॥

రూక్షా వమ్యతిసారఘ్నీ ఛేదనీ మధుశర్కరా।
తృష్ణాసృక్పిత్తదాహేషు ప్రశస్తాః సర్వశర్కరాః॥౨౪౨॥

మాక్షికం భ్రామరం క్షౌద్రం పౌత్తికం మధుజాతయః।
మాక్షికం ప్రవరం తేషాం విశేషాద్భ్రామరం గురు॥౨౪౩॥

మాక్షికం తైలవర్ణం స్యాద్ఘృతవర్ణం తు పౌత్తికమ్।
క్షౌద్రం కపిలవర్ణం స్యాచ్ఛ్వేతం భ్రామరముచ్యతే॥౨౪౪॥

వాతలం గురు శీతం చ రక్తపిత్తకఫాపహమ్।
సంధాన ఛేదనం రూక్షం కషాయం మధురం మధు॥౨౪౫॥

హన్యాన్మధూష్ణముష్ణార్త్తమథవా సవిషాన్వయాత్।
గురురూక్షకషాయత్వాచ్ఛైత్యాచ్చాల్పం హితం మధు॥౨౪౬॥

నాతః కష్టతమం కించిన్మధ్వామాత్తద్ధి మానవమ్।
ఉపక్రమవిరోధిత్వాత్ సద్యో హన్యాద్యథా విషమ్॥౨౪౭॥

(ఆమే సోష్ణా క్రియా కార్యా సా మధ్వామే విరుధ్యతే।
మధ్వామం దారుణం తస్మాత్ సద్యో హన్యాద్యథా విషమ్॥౨౪౮॥)

నానాద్రవ్యాత్మకత్వాచ్చ యోగవాహి పరం మధు।
ఇతీవికృతిప్రాయో వర్గోఽయం దశమో మతః॥౨౪౯॥

ఇతీక్షువర్గః॥౧౦॥

అథ కృతాన్నవర్గః।

క్షుత్తృష్ణాగ్లాని దౌర్బల్యకుక్షిరోగజ్వరాపహా।
స్వేదాగ్నిజననీ పేయా వాతవర్చోనులోమనీ॥౨౫౦॥

తర్పణీ గ్రాహిణీ లఘ్వీ హృద్యా చాపి విలేపికా।
మణ్డః సందీపయత్యగ్నిం వాతం చాప్యనులోమయేత్॥౨౫౧॥

మృదూకరోతి స్రోతాంసి స్వేదం సంజనయత్యపి।

లజ్జితానాం విరిక్తానాం జీర్ణే స్నేహే చ తృష్యతామ్॥౨౫౨॥

దీపనత్వాల్లఘుత్వాచ్చ మణ్డః స్యాత్ ప్రాణధారణః।
లాజపేయా శ్రమఘ్నీ తు క్షామకణ్ఠస్య దేహినః॥౨౫౩॥

తృష్ణాతీసారశమనో ధాతుసామ్యకరః శివః।
లాజమణ్డోఽగ్నిజననో దాహమూర్చ్ఛానివారణః॥౨౫౪॥

మన్దాగ్నివిషమాగ్నీనాం బాలస్థవిరయోషితామ్।
దేయశ్చ సుకుమారాణాం లాజమణ్డః సుసంస్కృతః॥౨౫౫॥

క్షుత్పిపాసాపహః పథ్యః శుద్ధానాం తు మలాపహః।
శృతః పిప్పలిశుణ్ఠీభ్యాం లాజమణ్డోఽమ్లదాడిమైః॥౨౫౬॥

సుధౌతః ప్రస్రుతః స్విన్నః సంతప్తశ్చౌదనో లఘుః।
భృష్టతణ్డులమిచ్ఛన్తి గరే శ్లేష్మామయేష్వపి॥౨౫౭॥

అధౌతోఽప్రస్రుతోఽస్విన్నః శీతశ్చాప్యోదనో గురుః।
మాంసశాకవసాతైలఘృతమజ్జఫలౌదనాః॥౨౫౮॥

బల్యాః సంతర్పణా హృద్యా గురవో బృంహయన్తి చ।
తద్వన్మాషతిలక్షీరముద్రసంయోగసాధితాః॥౨౫౯॥

కుల్మాషా గురవో రూక్షా వాతలా భిన్నవర్చసః।
స్విన్నభక్ష్యాస్తు యే కేచిత్ సౌప్యగౌధూమయావకాః॥౨౬౦॥

భిషక్ తేషాం యథాద్రవ్యమాదిశేద్గురులాఘవమ్।
అకృతం కృతథూషం చ తనుం సాంస్కారికం రసమ్॥౨౬౧॥

సూపమమ్లమనమ్లం చ గురుం విద్యాద్యథోత్తరమ్।
శక్తవో వాతలా రూక్షా బహువర్చోఽనులోమినః॥౨౬౨॥

తర్పయన్తి నరం శీఘ్రం పీతా సద్యోబలాశ్చ తే।
మధురా లఘవః శీతాః సక్రవః శాలిసంభవాః॥౨౬౩॥

గ్రాహిణో రక్తపిత్తఘ్నాస్తృషాచ్ఛర్దిజ్వరాపహాః।
కషాయమధురాః శీతా లఘవో లాజసక్తవః।
హన్యాద్వ్యాధీన్ యవాపూపో యావకో వాట్య ఏవ చ॥౨౬౪॥

ఉదావర్తప్రతిశ్యాయకాసమేహగలగ్రహాన్।
ధానాసంజ్ఞాస్తు యే భక్ష్యాః ప్రాయస్తే లేఖనాత్మకాః॥౨౬౫॥

శుష్కత్వాత్తర్పణాశ్చైవ విష్టమ్భిత్వాచ్చ దుర్జరాః।
విరూఢధానాః శష్కుల్యో మధుక్రోడాః సపిణ్డకాః॥౨౬౬॥

పూపాః పూపలికాద్యాశ్చ గురవః పైష్టికాః పరమ్।
ఫలమాంసవసాశాకపలలక్షౌద్రసంస్కృతాః॥౨౬౭॥

భక్ష్యా వృష్యాశ్చ బల్యాశ్చ గురవో బృంహణాత్మకాః।
వేశవారో గురుః స్నిగ్ధో బలోపచయవర్ధనః॥౨౬౮॥

గురవస్తర్పణా వృష్యాః క్షీరేక్షురసపూపకాః।
సగుడాః సతిలాశ్చైవ సక్షీరక్షౌద్రశర్కరాః॥౨౯౯॥

భక్ష్యా వృష్యాశ్చ బల్యాశ్చ పరం తు గురవః స్మృతాః।
సస్నేహాః స్నేహసిద్ధాశ్చ భక్ష్యా వివిధలక్షణాః॥౨౭౦॥

గురవస్తర్పణా వృష్యా హృద్యా గౌధూమికా మతాః।
సంస్కారాల్లఘవః సన్తి భక్ష్యా గౌధూమపైష్టికాః॥౨౭౧॥

ధానాపర్పటపూపాద్యాస్తాన్ బుద్ధ్వా నిర్దిశేత్తథా।
పృథుకా గురవో భృష్టాన్ భక్షయేదల్పశస్తు తాన్॥౨౭౨॥

యావా విష్టభ్య జీర్యన్తి సరసా భిన్నవర్చసః।
సూప్యాన్నవికృతా భక్ష్యా వాతలా రూక్షశీతలాః॥౨౭౩॥

సకటుస్నేహలవణాన్ భక్షయేదల్పశస్తు తాన్।
మృదుపాకాశ్చ యే భక్ష్యాః స్థూలాశ్చ కఠినాశ్చ యే॥౨౭౪॥

గురవ స్తే వ్యతిక్రాన్తపాకాః పుష్టిబలప్రదాః।
ద్రవ్యసంయోగసంస్కారం ద్రవ్యమానం పృథక్ తథా॥౨౭౫॥

భక్ష్యాణామాదిశేద్బుద్ధ్వా యథాస్వం గురులాఘవమ్।
నానాద్రవ్యైః సమాయుక్తః పక్వా వహ్నిషు భర్జితః॥౨౭౬॥

విమర్దకో గురుర్హృద్యో వృష్యో బలవతాం హితః।
రసాలా బృంహణీ వృష్యా స్నిగ్ధా బల్యా రుచిప్రదా॥౨౭౭॥

స్నేహనం తర్పణం హృద్యం వాతఘ్నం సగుడం దధి।
ద్రాక్షాఖర్జూరకోలానాం గురు విష్టమ్భి పానకమ్॥౨౭౮॥

పరూషకాణాం క్షౌద్రస్య యచ్చేక్షువికృతిం ప్రతి।
తేషాం కట్వమ్లసంయోగాన్ పానకానాం పృథక్ పృథక్॥౨౭౯॥

ద్రవ్యం మానం చ విజ్ఞాయ గుణకర్మాణి నిర్దిశేత్।
కట్వమ్లస్వాదులవణా లఘవో రాగషాడవాః॥౨౮౦॥

ముఖప్రియాశ్చ హృద్యాశ్చ దీపనా భక్తరోచనాః।
ఆమ్రామలకలేహాశ్చ బృంహణా బలవర్ధనాః॥౨౮౧॥

రోచనాస్తర్పణాశ్చోక్తాః స్నేహమాధుర్యగౌరవాత్।
బుద్ధ్వా సంయోగసంస్కారం ద్రవ్యమానం చ తచ్చ్రితమ్॥౨౮౨॥

గుణకర్మాణి లేహానాం తేషాం తేషాం తథా వదేత్।
రక్తపిత్తకఫోత్క్లేది శుక్తం వాతానులోమనమ్॥౨౮౩॥

కన్దమూలఫలాద్యం చ తద్వద్విద్యాత్తదాసుతమ్।
శిణ్డాకీ చాసుతం చాన్యత్ కాలామ్లం రోచనం లఘు।
విద్యాద్వర్గం కృతాన్నానామేకాదశమిమం భిషక్॥౨౮౪॥

ఇతి కృతాన్నవర్గః॥౧౧॥

అథాహారయోగివర్గః।

కషాయానురసం స్వాదు సూక్ష్మముష్ణం వ్యవాయి చ।
పిత్తలం బద్ధవిణ్మూత్రం న చ శ్లేష్మాభివర్ధనమ్॥౨౮౫॥

వాతఘ్నేషూత్తమం బల్యం స్వచ్యం మేధాగ్నివర్ధనమ్।
తైలం సంయోగసంస్కారాత్ సర్వరోగాపహం మతమ్॥౨౮౬॥

తైలప్రయోగాదజరా నిర్వికారా జితశ్రమాః।
ఆసన్నతిబలాః సంఖ్యే దైత్యాధిపతయః పురా॥౨౮౭॥

ఏరణ్డతైలం మధురం గురు శ్లేష్మాభివర్ధనమ్।
వాతాసృగ్గుల్మహృద్రోగజీర్ణజ్వరహరం పరమ్॥౨౮౮॥

కటూష్ణం సార్షపం తైలం రక్తపిత్తప్రదూషణమ్।
కఫశుక్రానిలహరం కణ్డూకోఠవినాశనమ్॥౨౮౯॥

ప్రియాలతైలం మధురం గురు శ్లేష్మాభివర్ధనమ్।
హితమిచ్ఛన్తి నాత్యౌష్ణ్యాత్ సంయోగే వాతపిత్తయోః॥౨౯౦॥

ఆతస్యం మధురామ్లం తు విపాకే కటుకం తథా।
ఉష్ణవీర్యం హితం వాతే రక్తపిత్తప్రకోపణమ్॥౨౯౧॥

కుసుమ్భతైలముష్ణం చ విపాకే కటుకం గురు।
విదాహి చ విశేషేణ సర్వదోషప్రకోపణమ్॥౨౯౨॥

ఫలానాం యాని చాన్యాని తైలాన్యాహారసంవిధౌ।
యుజ్యన్తే గుణకర్మభ్యాం తాని బ్రూయాద్యథాఫలమ్॥౨౯౩॥

మధురో బృంహణో వృష్యో బల్యో మజ్జా తథా వసా।
యథాసత్వం తు శైత్యోష్ణ్యే వసామజ్జ్యోర్వినిర్దిశేత్॥౨౯౪॥

సస్నేహం దీపనం వృష్యముష్ణం వాతకఫాపహమ్।
విపాకే మధురం హృద్యం రోచనం విశ్వభేషజమ్॥౨౯౫॥

శ్లేష్మలా మధురా చార్ద్రా గుర్వీ స్నిగ్ధా చ పిప్పలీ।
సా శుష్కా కఫవాతఘ్నీ కటూష్ణా వృష్యసంమతా॥౨౯౬॥

నాత్యర్థముష్ణం మరిచమవృష్యం లఘు రోచనమ్।
ఛేదిత్వాచ్ఛోషణత్వాచ్చ దీపనం కఫవాతజిత్॥౨౯౭॥

వాతశ్లేష్మవిబన్ధఘ్నం కటూష్ణం దీపనం లఘు।
హిఙ్గు శూలప్రశమనం విద్యాత్ పాచనరోచనమ్॥౨౯౮॥

రోచనం దీపనం వృష్యం చక్షుష్యమవిదాహి చ।
త్రిదోషఘ్నం సమధురం సైన్ధవం లవణోత్తమమ్॥౨౯౯॥

సౌక్ష్మ్యదౌష్ణ్యాల్లఘుత్వాచ్చ సౌగన్ధ్యాచ్చ రుచిప్రదమ్।
సౌవర్చలం విబన్ధఘ్నం హృద్యముద్గారశోధి చ॥౩౦౦॥

తైక్ష్ణ్యాదౌష్ణ్యాద్వ్యవాయిత్వాద్దీపనం శూలనాశనమ్।
ఊర్ధ్వం చాధశ్చ వాతానామానులోమ్యకరం విడమ్॥౩౦౧॥

సతిక్తకటు సక్షారం తీక్ష్ణముత్క్లేది చౌద్భిదమ్।
న కాలలవణే గన్ధః సౌవర్చలగుణాశ్చ తే॥౩౦౨॥

సాముద్రకం సమధురం, సతిక్తం కటు పాంశుజమ్।
రోచనం లవణం సర్వం పాకి స్రంస్యనిలాపహమ్॥౩౦౩॥

హృత్పాణ్డుగ్రహణీరోగప్లీహానాహగలగ్రహాన్।
కాసం కఫజమర్శాంసి యావశూకో వ్యపోహతి॥౩౦౪॥

తీక్ష్ణోష్ణో లఘురూక్షశ్చ క్లేదీ పక్తా విదారణః।
దహనో దీపనశ్ఛేత్తా సర్వః క్షారోఽగ్నిసంనిభః॥౩౦౫॥

కారవీ కుఞ్చికాఽజాజీ యవానీ ధాన్యతుమ్బురు।
రోచనం దీపనం వాతకఫదౌర్గన్ధ్యనాశనమ్॥౩౦౬॥

ఆహారయోగినాం భక్తినిశ్చయో న తు విద్యతే।
పూర్యతే ద్వాదశశ్చాయం వర్గ ఆహారయోగినామ్॥౩౦౭॥

ఇత్యాహారయోగివర్గః॥౧౨॥

శూకధాన్యం శమీధాన్యం సమాతీతం ప్రశస్యతే।
పురాణం ప్రాయశో రూక్షం ప్రాయేణాభినవం గురు॥౩౦౮॥

యద్యదాగచ్ఛతి క్షిప్రం తత్తల్లఘుతరం స్మృతమ్।
నిస్తుషం యుక్తిభృష్టం చ సూప్యం లఘు విపచ్యతే॥౩౦౯॥

మృతం కృశాతిమేద్యం చ వృద్ధం బాలం విషైర్హతమ్।
అగోచరభృతం వ్యాలసూదితం మాంసముత్సృజేత్॥౩౧౦॥

అతోఽన్యథా హితం మాంసం బృంహణం బలవర్ధనమ్।
ప్రీణనః సర్వధాతూనాం హృద్యో మాంసరసః పరమ్॥౩౧౧॥

శుష్యతాం వ్యాధియు(ము)క్తానాం కృశానాం క్షీణరేతసామ్।
బలవర్ణార్థినాం చైవ రసం విద్యాథాఽమృతమ్॥౩౧౨॥

సర్వరోగప్రశమనం యథాస్వం విహితం రసమ్।
విద్యాత్ స్వర్యం బలకరం వయోబుద్ధీన్ద్రియాయుషామ్॥౩౧౩॥

వ్యాయామ నిత్యాః స్త్రీనిత్యా మద్యనిత్యాశ్చ యే నరాః।
నిత్యం మాంసరసాహారా నాతురాః స్యుర్న దుర్బలాః॥౩౧౪॥

కృమివాతాతపహతం శుష్కం జీర్ణమనార్తవమ్।
శాకం నిఃస్నేహసిద్ధం చ వర్జ్యం యచ్చాపరిస్రుతమ్॥౩౧౫॥

పురాణమామం సంక్లిష్టం కృమివ్యాలహిమాతపైః।
అదేశకాలజం క్లిన్నం యత్ స్యాత్ ఫలమసాధు తత్॥౩౧౬॥

హరితానాం యథాశాకం నిర్దేశః సాధనాదృతే।
మద్యామ్బుగోరసాదీనాం స్వే స్వే వర్గే వినిశ్చయః॥౩౧౭॥

యదాహారగుణైః పానం విపరీతం తదిష్యతే।
అన్నానుపానం ధాతూనాం దృష్టం యన్న విరోధి చ॥౩౧౮॥

ఆసవానాం సముద్దిష్టామశీతిం చతురుత్తరామ్।
జలం పేయమపేయం చ పరీక్ష్యానుపిబేద్ధితమ్॥౩౧౯॥

స్నిగ్ధోష్ణం మారుతే శస్తం, పిత్తే మధురశీతలమ్।
కఫేఽనుపానం రూక్షోష్ణం, క్షయే మాంసరసః పరమ్॥౩౨౦॥

ఉపవాసాధ్వభాష్యస్త్రీమారుతాతపకర్మభిః।
క్లాన్తానామనుపానార్థం పయః పథ్యం యథాఽమృతమ్॥౨౨౧॥

సురా కృశానాం పుష్ట్యర్థమనుపానం ప్రశస్యతే।
కార్శ్యార్థం స్థూలదేహానామనుశస్తం మధూదకమ్॥౩౨౨॥

అల్పాగ్నీనామనిద్రాణాం తన్ద్రాశోకభయక్లమైః।
మద్యమాంసోచితానాం చ మద్యమేవానుశస్యతే॥౩౨౩॥

అథానుపానకర్మగుణాన్ ప్రవక్ష్యామః—అనుపానం తర్పయతి, ప్రీణయతి, ఊర్జయతి, బృంహయతి, పర్యాప్తిమభినిర్వర్తయతి, భుక్తమవసాదయతి, అన్నసఙ్ఘాతం భినత్తి, మార్దవమాపాదయతి, క్లేదయతి, జరయతి, సుఖపరిణామితామాశువ్యవాయితాం చాహారస్యోపజనయతీతి ॥౩౨౪॥

భవన్తి చాత్ర।

అనుపానం హితం యుక్తం తర్పయత్యాశు మానవమ్।
సుఖం పచతి చాహారమాయుషే చ బలాయ చ ॥౩౨౫॥

నోర్ధ్వాఙ్గమారుతావిష్టా న హిక్కాశ్వాసకాసినః।
న గీతభాష్యాధ్యయనప్రసక్తా నోరసి క్షతాః ॥౩౨౬॥

పిబేయురుదకం భుక్త్వా తద్ధి కణ్ఠోరసి స్థితమ్।
స్నేహమాహారజం హత్వా భూయో దోషాయ కల్పతే ॥౩౨౭॥

అన్నపానైకదేశోఽయముక్తః ప్రాయోపయోగికః।
ద్రవ్యం తు న హి నిర్దేష్టుం శక్యం కాత్స్న్యేన నామభిః ॥౩౨౮॥

యథా నానౌషధం కించిద్దేశజానాం వచో యథా।
ద్రవ్యం తత్తత్తథా వాచ్యమనుక్తమిహ యద్భవేత్ ॥౩౨౯॥

చరః శరీరావయవాః స్వభావో ధాతవః క్రియా।
లిఙ్గం ప్రమాణం సంస్కారో మాత్రా చాస్మిన్ పరీక్ష్యతే ॥౩౩౦॥

చరోఽనూపజలాకాశధన్వాద్యో భక్ష్యసంవిధిః।

జలజానూపజాశ్చైవ జలానూపచరాశ్చ యే ॥౩౩౧॥

గురుభక్ష్యాశ్చ యే సత్త్వాః సర్వే తే గురవః స్మృతాః।
లఘుభక్ష్యాస్తు లఘవో ధన్వజా ధన్వచారిణః॥౩౩౨॥

శరీరావయవాః సక్థిశిరః స్కన్ధాదయస్తథా।
సక్థిమాంసాద్గురుః స్కన్ధస్తతః క్రోడస్తతః శిరః॥౩౩౩॥

వృషణౌ చర్మ మేఢ్రం చ శ్రోణీ వృక్కౌ యకృద్గుదమ్।
మాంసాద్గురుతరం విద్యాద్యథాస్వం మధ్యమస్థి చ॥౩౩౪॥

స్వభావాల్లఘవో ముద్గాస్తథా లావకపిఞ్జలాః।
స్వభావాద్గురవో భాషా వరాహమహిషాస్తథా॥౩౩౫॥

ధాతూనాం శోణితాదీనాం గురుం విద్యాద్యథోత్తరమ్।
అలసేభ్యో విశిష్యన్తే ప్రాణినో యే బహుక్రియాః॥౩౩౬॥

గౌరవం లిఙ్గసామాన్యే పుంసాం, స్త్రీణాం చ లాఘవమ్।
మహాప్రమాణా గురవః స్వజాతౌ లఘవోఽన్యథా॥౩౩౭॥

గురూణాం లాఘవం విద్యాత్ సంస్కారాత్ సవిపర్యయమ్।
బ్రీహేర్లాజా యథా చ స్యుః సక్తూనాం సిద్ధపిణ్డికాః॥౩౩౮॥

అల్పాదానే గురూణాం చ లఘూనాం చాతిసేవనే।
మాత్రా కారణముద్దిష్టం ద్రవ్యాణాం గురులాఘవే॥౩౩౯॥

గురూణామల్పమాదేయం లఘూనాం తృప్తిరిష్యతే।
మాత్రాం ద్రవ్యాణ్యపేక్షన్తే మాత్రా చాగ్నిమపేక్షతే॥౩౪౦॥

బలమారోగ్యమాయుశ్చ ప్రాణాశ్చాగ్నౌ ప్రతిష్ఠితాః।
అన్నపానేన్ధనైశ్చాగ్నిర్దీప్యతే శామ్యతేఽన్యథా॥౩౪౧॥

గురులాఘవచిన్తేయం ప్రాయేణాల్పబలాన్ ప్రతి।
మన్దకర్మానలారోగ్యాన్ సుకుమారాన్ సుఖోచితాన్॥౩౪౨॥

దీప్తాగ్నయః ఖరాహారాః కర్మనిత్యా మహోదరాః।
యే నరాః ప్రతి తాంశ్చిన్త్యం నావశ్యం గురులాఘవమ్॥౩౪౩॥

హితాభిర్జుహుయాన్నిత్యమన్తరగ్నిం సమాహితః।
అన్నపానసమిద్భిర్నా మాత్రాకాలౌ విచారయన్॥౩౪౪॥

ఆహితాగ్నిః సదా పథ్యాన్యన్తరగ్నౌ జుహోతి యః।
దివసే దివసే బ్రహ్మ జపత్యథ దదాతి చ॥౩౪౫॥

నరం నిఃశ్రేయసే యుక్తం సాత్మ్యజ్ఞం పానభోజనే।
భజన్తే నామయాః కేచిద్భావినోఽప్యన్తరాదృతే॥౩౪౬॥

షట్త్రింశతం సహస్రాణి రాత్రీణాం హితభోజనః।
జీవత్యనాతురో జన్తుర్జితాత్మా సంమతః సతామ్॥౩౪౭॥

భవతశ్చాత్ర—

ప్రాణాః ప్రాణభృతామన్నమన్నం లోకోఽభిధావతి।
వర్ణప్రసాదః సౌస్వర్యం జీవితం ప్రతిభా సుఖమ్॥౩౪౮॥

తుష్టిః పుష్టిర్బలం మేధా సర్వమన్నే ప్రతిష్ఠితమ్।
లౌకికం కర్మ యద్వృత్తౌ స్వర్గతౌ యచ్చ వైదికమ్॥౩౪౯॥

కర్మాపవర్గే యచ్చోక్తం తచ్చాప్యన్నే ప్రతిష్ఠితమ్।

తత్ర శ్లోకః।

అన్నపానగుణాః సాగ్ర్యా వర్గా ద్వాదశ నిశ్చితాః॥౩౫౦॥

సగుణాన్యనుపానాని గురులాఘవసంగ్రహః।
అన్నపానవిధాయుక్తం తత్ పరీక్ష్య(క్ష్యం) విశేషతః॥౩౫౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానేఽన్నపానచతుష్కే-

ఽన్నపానవిధిర్నామ సప్తవింశోఽధ్యాయః॥౨౭॥

అష్టావింశోఽధ్యాయః।

అథాతో వివిధాశితపీతీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

వివిధమశితం పీతం లీఢం ఖాదితం జన్తోర్హితమన్తరగ్నిసన్ధుక్షితబలేన యథాస్వేనోష్మణా సమ్యగ్విపచ్యమానం
కాలవదనవస్థితసర్వధాతుపాకమనుపహతసర్వధాతూష్మమారుతస్రోతః కేవలం శరీముపచయబలవర్ణసుఖాయుషా యోజయతి శరీరధాతూనూర్జయతి చ; ధాతవో హి ధాత్వాహారాః ప్రకృతిమనువర్తన్తే॥3॥

తత్రాహారప్రసాదాఖ్యో రసః కిట్టం చ మలాఖ్యమభినిర్వర్తతే। కిట్టాత్
స్వేదమూత్రపురీషవాతపిత్తశ్లేష్మాణః కర్ణాక్షినాసికాస్యలోమకూపప్రజననమలాః
కేశశ్మశ్రులోమనఖాదయశ్చావయవాః పుష్యన్తి, పుష్యన్తి
త్వాహారరసాద్రసరుధిరమాంసదోస్థిమజ్జశుక్రౌజాంసి పఞ్చేన్ద్రియద్రవ్యాణి
ధాతుప్రసాదసంజ్ఞకాని శరీరసన్ధిబన్ధనపిచ్ఛాదయశ్చావయవాః। తే సర్వ ఏవ ధాతవో మలాఖ్యాః ప్రసాదాఖ్యాశ్చ రసమలాభ్యాం పుష్యన్తః స్వం మానమనువర్తన్తే యథావయః శరీరమ్। ఏవం రసమలౌ స్వప్రమాణావస్థితాచాశ్రయస్య
సమధాతోర్ధాతుసామ్యమనువర్తయతః। నిమిత్తతస్తు క్షీణవృద్ధానాం ప్రసాదాఖ్యానాం ధాతూనాం వృద్ధిక్షయాభ్యామాహారమూలాభ్యాం రసః సామ్యముత్పాదయత్యారోగ్యాయ, కిట్టం చ మలానామేవమేవ। స్వమానాతిరిక్తాః పునరుత్సర్గిణః శీతోష్ణపర్యయగుణైశ్చోపచర్యమాణా మలాః శరీరధాతుసామ్యకరాః సముపలభ్యన్తే। తేషాం తు మలప్రసాదాఖ్యానాం ధాతూనాం స్రోతాంస్యయనముఖాని; తాని యథావిభాగేన యథాస్వం ధాతూనాపూరయన్తి। ఏవమిదం శరీరమశితపీతలీఢఖాదితప్రభవమ్, అశితపీతలీఢఖాదితప్రభవాశ్చాస్మింఇఛరీరే వ్యాధయో భవన్తి; హితాహితోపయోగవిశేషాస్త్వత్ర శుభాశుభవిశేషకరా భవన్తీతి॥౪॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—దృశ్యన్తే హి
భగవన్।హితసమాఖ్యాతమప్యాహారముపయుఞ్జానా వ్యాధిమన్తశ్చాగదాశ్చ,
తథైవాహితసమాఖ్యాతమ్; ఏవం దృష్టే కథం హితాహితోపయోగవిశేషాత్మకం
శుభాశుభవిశేషముపలభామహ ఇతి॥౫॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—న హితాహారోపయోగినామగ్నివేశ। తన్నిమిత్తా వ్యాధయో హి జాయన్తే, న చ కేవలం హితాహారోపయోగాదేవ సర్వం వ్యాధిభయమతిక్రాన్తం భవతి; సన్తి

ద్వ్యృతేఽప్యహితాహారోపయోగాదన్యారోగప్రకృతయః; తద్యథా—కాలవిపర్యయః, ప్రజ్ఞాపరాధః, శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాశ్చాసాత్మ్యా ఇతి; (ఏ)తాశ్చ రోగప్రకృతయో రసాన్ సమ్యగుపయుఞ్జానమపి పురుషమశుభేన వ్యాధినోపపాదయన్తి, తస్మాద్ధితాహారోపయోగినోఽపి దృశ్యన్తే వ్యాధిమన్తః। అహితాహారోపయోగినాం పునః కారణవిశేషతో న సద్యో దోషవాన్ భవత్యపచారః, న హి సర్వాణ్యపథ్యాని తుల్యదోషాణి, న చ సర్వే దోషాస్తుల్యబలాః, న చ సర్వాణి శరీరాణి వ్యాధిక్షమత్వే సమర్థాని భవన్తి; తదేవ హ్యపథ్యం దేశకాలసంయోగవీర్యప్రమాణాతియోగాద్భూయస్తరమపథ్యం సంపద్యతే, స ఏవ దోషః సంసృష్టయోనిర్విరుద్ధోపక్రమో గమ్భీరానుగతశ్చిరస్థితః ప్రాణాయతనసముత్థో మర్మోపఘాతీ కష్టతమః క్షిప్రకారితమశ్చ సంపద్యతే; శరీరాణి చాతిస్థూలాన్యతికృశాన్యనివిష్టమాంసశోణితాస్థీని దుర్బలాన్యసాత్మ్యాహారోపచితాన్యల్పాహారాణ్యల్పసత్త్వాని వా భవన్త్యవ్యాధిసహాని, విపరీతాని పునర్వ్యాధిసహాని; ఏభ్యశ్చైవాపథ్యాహారదోషశరీరవిశేషేభ్యో వ్యాధయో మృదవో దారుణాః క్షిప్రసముత్థాశ్చిరకారిణశ్చ భవన్తి। త ఏవ వాతపిత్తశ్లేష్మాణః స్థానవిశేషే ప్రకుపితా వ్యాధివిశేషానభినిర్వర్తయన్త్యగ్నివేశ! ॥౬॥

తత్ర రసాదిషు స్థానేషు ప్రకుపితానాం దోషాణాం యస్మిన్ యస్మిన్ స్థానే యే యే వ్యాధయః సంభవన్తి తాంస్తాన్ యథావదనుష్యాఖ్యాస్యామః ॥౭॥

అశ్రద్ధా చారుచిశ్చాస్యవైరస్యమరసజ్ఞతా।

హృల్లాసో గౌరవం తన్ద్రా సాఙ్గమర్దో జ్వరస్తమః ॥౮॥

పాణ్డుత్వం స్రోతసాం రోధః క్లైబ్యం సాదః కృశాఙ్గతా।

నాశోఽగ్నేరయథాకాలం వలయః పలితాని చ ॥౯॥

రసప్రదోషజా రోగా, వక్ష్యన్తే రక్తదోషజాః।

కుష్ఠవీసర్పపిడకా రక్తపిత్తమసృగ్దరః ॥౧౦॥

గుధమేఢ్రాస్యపాకశ్చ ప్లీహా గుల్మోఽథ విద్రధీ।

నీలికా కామలా వ్యఙ్గః విప్లవస్తిలకాలకాః ॥౧౧॥

దద్రుశ్చర్మదలం శ్విత్రం పామా కోఠాస్రమణ్డలమ్।
రక్తప్రదోషాజ్జాయన్తే, శృణు మాంసప్రదోషజాన్॥౧౨॥

అధిమాంసార్బుదం కీలగలశాలూకశుణ్ఠికాః।
పూతిమాంసాలజీగణ్డగణ్డమాలోపజిహ్వికాః॥౧౩॥

విద్యాన్మాంసాశ్రయాన్, మేదఃసంశ్రయాంస్తు ప్రచక్ష్మహే।
నిన్దితాని ప్రమేహాణాం పూర్వరూపాణి యాని చ॥౧౪॥

అధ్యస్థిదన్తౌ దన్తాస్థిభేదశులం వివర్ణతా।
కేశలోమనఖశ్మశ్రుదోషాశ్చాస్థిప్రకోపజాః॥౧౫॥

రుక్ పర్వణాం భ్రమో మూర్చ్ఛా దర్శనం తమసస్తథా।
అరుషాం స్థూలమూలానాం పర్వజానాం చ దర్శనమ్॥౧౬॥

మజ్జప్రదోషాచ్ఛుక్రస్య దోషాత్ క్లైబ్యమహర్షణమ్।
రోగి వా క్లీబమల్పాయుర్విరూపం వా ప్రజాయతే॥౧౭॥

న వా సంజాయతే గర్భః పతతి ప్రస్రవత్యపి।
శుక్రం హి దుష్టం సాపత్యం సదారం బాధతే నరమ్॥౧౮॥

ఇన్ద్రియాణి సమాశ్రిత్య ప్రకుష్యన్తి యదా మలాః।
ఉపతాపోపఘాతాభ్యాం యోజయన్తీన్ద్రియాణి తే॥౧౯॥

స్నాయౌ సిరాకణ్డరయోర్దుష్టాః క్లిశ్నన్తి మానవమ్।
స్తమ్భసఙ్కోచఖల్లీమిగ్రన్థిస్ఫురణసుప్తిభిః॥౨౦॥

మలానాశ్రిత్య కుపితా భేదశోషప్రదూషణమ్।
దోషా మలానాం కుర్వన్తి సఙ్గోత్సర్గావతీవ చ॥౨౧॥

వివిధాదశితాత్ పీతాదహితాల్లీఢఖాదితాత్।
భవన్త్యేతే మనుష్యాణాం వికారా య ఉదాహృతాః॥౨౨॥

తేషామిచ్ఛన్ననుత్పత్తిం సేవేత మతిమాన్ సదా।
హితాన్యేవాశితాదీని న స్యుస్తజ్జాస్తథాఽఽమయాః॥౨౩॥

రసజానాం వికారాణాం సర్వం లఙ్ఘనమౌషధమ్।
విధిశోణితికేఽధ్యాయే రక్తజానాం భిషగ్జితమ్॥౨౪॥

మాంసజానాం తు సంశుద్ధిః శస్త్రక్షారాగ్నికర్మ చ।
అష్టౌనిన్దితసంఖ్యాతే మేదోజానాం చికిత్సితమ్॥౨౫॥

అస్థ్యాశ్రయాణాం వ్యాధీనాం పఞ్చకర్మాణి భేషజమ్।
బస్తయః క్షీరసర్పీషి తిక్తకోపహితాని చ॥౨౬॥

మజ్జశుక్రసముత్థానామౌషధం స్వాదుతిక్తకమ్।
అన్నం వ్యవాయవ్యాయామౌ శుద్ధిః కాలే చ మాత్రయా॥౨౭॥

శాన్తిరిన్ద్రియజానాం తు త్రిమర్మీయే ప్రవక్ష్యతే।

స్నాయ్వాదిజానాం ప్రశమో వక్ష్యతే వాతరోగికే॥౨౮॥

నవేగాన్ధారణేఽధ్యాయే చికిత్సాసంగ్రహః కృతః।
మలజానాం వికారాణాం సిద్ధిశ్చోక్తా క్వచిత్క్వచిత్॥౨౯॥

వ్యాయామాదూష్మణస్తైక్ష్ణ్యాద్ధితస్యానవచారణాత్।
కోష్ఠాచ్ఛాఖా మలా యాన్తి ద్రుతత్వాన్మారుతస్య చ॥౩౦॥

తత్రస్థాశ్చ విలమ్బన్తే కదాచిన్న సమీరితాః।
నాదేశకాలే కుప్యన్తి భూయో హేతుప్రతీక్షిణః॥౩౧॥

వృద్ధ్యా విష్యన్దనాత్ పాకాత్ స్రోతోముఖవిశోధనాత్।
శాఖా ముక్త్వా మలాః కోష్ఠం యాన్తి వాయోశ్చ నిగ్రహాత్॥౩౨॥

అజాతానామనుత్పత్తౌ జాతానాం వినివృత్తయే।
రోగాణాం యో విధిర్దృష్టః సుఖార్థీ తం సమాచరేత్॥౩౩॥

సుఖార్థాః సర్వభూతానాం మతాః సర్వాః ప్రవృత్తయః।
జ్ఞానాజ్ఞానవిశేషత్తు మార్గామార్గప్రవృత్తయః॥౩౪॥

హితమేవానురుధ్యన్తే ప్రపరీక్ష్య పరీక్షకాః।
రజోమోహావృతాత్మానః ప్రియమేవ తు లౌకికాః॥౩౫॥

శ్రుతం బుద్ధిః స్మృతిర్దాక్ష్యం ధృతిర్హితనిషేవణమ్।
వాగ్విశుద్ధిః శమో ధైర్యమాశ్రయన్తి పరీక్షకమ్॥౩౬॥

లౌకికం నప్రశ్నయన్త్యేతే గుణా మోహరజః శ్రితమ్।
తన్మూలా బహవో యన్తి రోగాః శారీరమానసాః॥౩౭॥

ప్రజ్ఞాపరాధాద్ధ్యహితానర్థాన్ పఞ్చ నిషేవతే।
సంధారయతి వేగాంశ్చ సేవతే సాహసాని చ॥౩౮॥

తదాత్వసుఖసంజ్ఞేషు భావేష్వజ్ఞో౾నురజ్యతే।
రజ్యతే న తు విజ్ఞాతా విజ్ఞానే హ్యమలీకృతే॥౩౯॥

న రాగాన్నాప్యవిజ్ఞానాదాహారముపయోజయేత్।
పరీక్ష్య హితమశ్నీయాద్దేహో హ్యాహారసంభవః॥౪౦॥

ఆహారస్య విధావష్టౌ విశేషా హేతుసంజ్ఞకాః।
శుభాశుభసముత్పత్తౌ తాన్ పరీక్ష్య ప్రయోక్షయేత్॥౪౧॥

పరిహార్యాణ్యపథ్యాని సదా పరిహరన్నరః।
భవత్యనృణతాం ప్రాప్తః సాధూనామిహ పణ్డితః॥౪౨॥

యత్తు రోగసముత్థానమశక్యమిహ కేనచిత్।
పరిహర్తుం న తత్ ప్రాప్య శోచితవ్యం మనీషిణా॥౪౩॥

తత్ర శ్లోకాః।

ఆహారసంభవం వస్తు రోగాశ్చాహారసంభవాః।

హితాహితవిశేషాశ్చ విశేషః సుఖదుఃఖయోః॥౪౪॥

సహత్వే చాసహత్వే చ దుఃఖానాం దేహసత్త్వయోః।
విశేషో రోగసఙ్ఘాశ్చ ధాతుజా యే పృథక్ పృథక్॥౪౫॥

తేషాం చైవ ప్రశమనం కోష్ఠాచ్ఛాఖా ఉపేత్య చ।
దోషా యథా ప్రకుప్యన్తి శాఖాభ్యః కోష్ఠమేత్య చ॥౪౬॥

ప్రాజ్ఞాజ్ఞయోర్విశేషశ్చ స్వస్థాతురహితం చ యత్।
వివిధాశితపీతీయే తత్ సర్వం సంప్రకాశితమ్॥౪౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే వివిధాశితపీతీయో నామాష్టావింశోఽధ్యాయః సమాప్తః॥౨౮॥

సమాప్తోఽయం సప్తమోఽన్నపానచతుష్కః॥౭॥

ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః।

అథాతో దశప్రాణాయతనీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

దశైవాయతనాన్యాహుః ప్రాణా యేషు ప్రతిష్ఠితాః।
శఙ్ఖౌ మర్మత్రయం కణ్ఠో రక్తం శుక్రౌజసీ గుదమ్॥౩॥

తానీన్ద్రియాణి విజ్ఞానం చేతనాహేతుమామయాన్।

జానీతే యః స వై విద్వాన్ ప్రాణాభిసర ఉచ్యతే॥౪॥

ద్వివిధాస్తు ఖలు భిషజో భవన్త్యగ్నివేశ! ప్రాణానామేకేఽభిసరా హన్తారో రోగాణాం, రోగాణామేకేఽభిసరా హన్తారః ప్రాణానామితి॥౫॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—భగవన్! తే కథమస్మాభిర్వేదితవ్యా భవేయురితి॥౬॥

భగవానువాచ—య ఇమే కులీనాః పర్యవదాతశ్రుతాః పరిదృష్టకర్మాణో దక్షాః శుచయో జితహస్తా జితాత్మానః సర్వోపకరణవన్తః సర్వేన్ద్రియోపపన్నాః ప్రకృతిజ్ఞాః ప్రతిపత్తిజ్ఞాశ్చ తే జ్ఞేయాః ప్రాణానామభిసరా హన్తారో రోగాణాం; తథావిధా హి కేవలే శరీరజ్ఞానే శరీరాభినిర్వృత్తిజ్ఞానే ప్రకృతివికృతిజ్ఞానే చ నిఃసంశయాః, సుఖసాధ్యకృచ్ఛ్రసాధ్యయాప్యప్రత్యాఖ్యేయానాం చ రోగాణాం సముత్థానపూర్వరూపలిఙ్గవేదనోపశయవిశేషవిజ్ఞానే వ్యపగతసన్దేహాః, త్రివిధస్యాయుర్వేదసూత్రస్య ససంగ్రహవ్యాకరణస్య సత్రివిధౌషధగ్రామస్య ప్రవక్తారః పఞ్చత్రింశతశ్చ మూలఫలానాం చతుర్ణాం చ మహాస్నేహానాం పఞ్చానాం చ లవణానామష్టానాం చ మూత్రాణామష్టానాం చ క్షీరాణాం క్షీరత్వగ్వృక్షాణాం చ షణ్ణాం శిరోవిరేచనాదేశ్చ పఞ్చకర్మాశ్రయస్యౌషధగణస్యాష్టావింశతేశ్చ యవాగూనాం ద్వాత్రింశతశ్చ చూర్ణప్రదేహానాం షణ్ణాం చ విరేచనశతానాం పఞ్చానాం చ కషాయశతానాం ప్రయోక్తారః; స్వస్థవృత్తావపి చ భోజనపాననియమస్థానచఙ్క్రమణశయనాసనమాత్రాద్రవ్యాఞ్జనధూమపాననావనాభ్యఞ్జనపరిమార్జనవేగావిధారణవ్యాయామసాత్మ్యేన్ద్రియపరీక్షోపక్రమసద్వృత్తకుశలాః చతుష్పాదోపగృహీతే చ భేషజే షోడశకలే సవినిశ్చయే సత్రిపర్యేషణే సవాతకలా కలాజ్ఞానే వ్యపగతసందేహాః; చతుర్విధస్య చ స్నేహస్య చతుర్వింశత్యుపనయస్యోపకల్పనీయస్య చతుఃషష్టిపర్యన్తస్య చ వ్యవస్థాపయితారః, బహువిధవిధానయుక్తానాం చ స్నేహ్యస్వేద్యవమ్యవిరేచ్యౌషధోపచారాణాం చ కుశలాః; శిరోరోగాదేర్దోషాంశవికల్పజస్య చ వ్యాధిసంగ్రహస్య సక్షయపిడకావిద్రధేస్త్రయాణాం చ శోఫానాం బహువిధశోఫానుబన్ధానామష్టాచత్వారింశతశ్చ రోగాధికరణానాం చత్వారింశదుత్తరస్య చ నానాత్మజస్య వ్యాధిశతస్య తథా విగర్హితాతిస్థూలాతికృశానాం చ సహేతులక్షణోపక్రమాణాం

స్వప్నస్య చ హితాహితస్యాస్వప్నాతిస్వప్నస్య చ సహేతూపక్రమస్య షణ్ణాం చ లఙ్ఘనాదీనాముపక్రమాణాం సన్తర్పణాపతర్పణజానాం చ రోగాణాం సరూపప్రశమనానాం శోణితజానాం చ వ్యాధీనాం మదమూర్చ్ఛాయసంన్యాసానాం చ సకారణరూపౌషధోపచారాణాం కుశలాః; కుశలాశ్చాహారవిధివినిశ్చయస్య ప్రకృత్యా చ హితాహితానామాహారవికారాణామగ్ర్యసంగ్రహస్యాసవానాం చ చతురశీతేర్ద్రవ్యగుణవినిశ్చయస్య రసానురససంశ్రయస్య సవికల్పకవైరోధికస్య ద్వాదశవర్గాశ్రయస్య చాన్నపానస్య సగుణప్రభావస్య సానుపానగుణస్య నవవిధస్యార్థసంగ్రహస్యాహారగతేశ్చ హితాహితోపయోగవిశేషాత్మకస్య చ శుభాశుభవిశేషస్య ధాత్వాశ్రయాణాం చ రోగాణాం సౌషధసంగ్రహాణాం; దశానాం చ ప్రాణాయతనానాం యం చ వక్ష్యామోఽర్థేదశమహామూలీయం త్రింశత్తమాధ్యాయం, తత్ర చ కృత్స్నస్య తన్త్రస్య తన్త్రోద్దేశలక్షణస్య శ్రవణగ్రహణధారణవిజ్ఞానప్రయోగకర్మకార్యకాలకర్తృకరణకుశలాః; కుశలాశ్చ స్మృతిమతిశాస్త్రయుక్తిజ్ఞానస్య, ఆత్మనః శీలగుణైరవిసంవాదనేన సంపాదనేన సర్వప్రాణిషు చేతసో మైత్రస్య మాతాపితృభ్రాతృబన్ధువచ్చ; ఏవంయుక్తా భవన్త్యగ్నివేశ! ప్రాణానామభిసరా హన్తారో రోగాణామితి ॥౭॥

అతో విపరీతా రోగాణామభిసరా హన్తారః ప్రాణానాం భిషక్ఛద్మప్రతిచ్ఛన్నాః కణ్టకభూతా లోకస్య ప్రతిరూపకసధర్మాణో రాజ్ఞాం ప్రమాదాచ్చరన్తి రాష్ట్రాణి। తేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి—అత్యర్థం వైద్యవేషేణ శ్లాఘమానా విశిఖాన్తరమనుచరన్తి కర్మలోభాత, శ్రుత్వా చ కస్యచిదాతుర్యమభితః పరిపతన్తి, సంశ్రవణే చాస్యాత్మనో వైద్యగుణానుచ్చైర్వదన్తి, యశ్చాస్య వైద్యః ప్రతికర్మ కరోతి తస్య చ దోషాన్ ముహుర్ముహురుదాహరన్తి, ఆతురమిత్రాణి చ ప్రహర్షణోపజాపోపసేవాదిభిరిచ్ఛన్త్యాత్మీకర్తు, స్వల్పేచ్ఛుతాం చాత్మనః ఖ్యాపయన్తి, కర్మ చాసాద్య ముహుర్ముహురవలోకయన్తి దాక్ష్యేణాజ్ఞానమాత్మనః ప్రచ్ఛాదయితుకామాః, వ్యాధిం చాపవర్తయితుమశక్నువన్తో వ్యాధితమేవానుపకరణమపరిచారకమనాత్మవన్తముపదిశన్తి, అన్తంగతం చైనమభిసమీక్ష్యాన్యమాశ్రయన్తి దేశమపదేశమాత్మనః కృత్వా, ప్రాకృతజనసన్నిపాతే చాత్మనః కౌశలమకుశలవద్వర్ణయన్తి, అధీరవచ్చ ధైర్యమపవదన్తి ధీరాణాం, విద్వజ్జనసన్నిపాతం ప్రతిభయమివ కాన్తారమధ్వగాః పరిహరన్తి దూరాత్, యశ్చైషాం కశ్చిత్ సూత్రావయవో భవత్యుపయుక్తసమప్రకృతే ప్రకృతాన్తరే వా సతతముదాహరన్తి, న చానుయోగమిచ్ఛన్త్యనుయోక్తుం వా, మృత్యోరివ చానుయోగాదుద్విజన్తే, న చైషామాచార్యః శిష్యః సబ్రహ్మచారీ వైవాదికో వా కశ్చిత్ ప్రజ్ఞాయత ఇతి ॥౮॥

భిషక్ఛద్మ ప్రవిశ్యైవం వ్యాధితాంస్తర్కయన్తి తే।

వీతసమివ సంశ్రిత్య వనే శాకునికా ద్విజాన్॥౯॥

శ్రుతదృష్టక్రియాకాలమాత్రాజ్ఞానబహిష్కృతాః।
వర్జనీయా హి తే మృత్యోశ్చరన్త్యనుచరా భువి॥౧౦॥

వృత్తిహేతోర్భిషడ్మానపూర్ణాన్ మూర్ఖవిశారదాన్।
వర్జయేదాతురో విద్వాన్ సర్పాస్తే పీతమారుతాః॥౧౧॥
యే తు శాస్త్రవిదో దక్షాః శుచయః కర్మకోవిదాః।
జితహస్తా జితాత్మానస్తేభ్యో నిత్యం కృతం నమః॥౧౨॥

తత్ర శ్లోకః।

దశప్రాణాయతనికే శ్లోకస్థానార్థసంగ్రహః।
ద్వివిధా భిషజోఽక్తాః ప్రాణస్యాయతనాని చ॥౧౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే దశప్రాణాయతనీయో నామైకోనత్రింశోఽధ్యాయః॥౨౯॥

త్రింశత్తమోఽధ్యాయః।

అథాతోఽర్థేదశమహామూలీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అర్థ దశ మహామూలాః సిరాః సక్తా మహాఫలాః।
మహాఞ్చార్థశ్చ హృదయం పర్యాయైరుజ్యతే బుధైః॥౩॥

షడఙ్గమఙ్గం విజ్ఞానమిన్ద్రియాణ్యర్థపఞ్చకమ్।
ఆత్మా చ సగుణశ్చేతశ్చిన్త్యం చ హృది సంశ్రితమ్॥౪॥

ప్రతిష్ఠార్థ హి భావానామేషాం హృదయమిష్యతే।
గోపానసీనామాగారకర్ణికేవార్థచిన్తకైః॥౫॥

తస్యోపఘాతామూర్చ్ఛాయం భేదాన్మరణమృచ్ఛతి।
యద్ధి తత్ స్పర్శవిజ్ఞానం ధారి తత్త్ర సంశ్చితమ్॥౬॥

తత్ పరస్యౌజసః స్థానం తన్త్ర చైతన్యసంగ్రహః।
హృదయం మహదర్థశ్చ తస్మాదుక్తం చికిసితే॥౭॥

తేన మూలేన మహతా మహామూలా మతా దశ।
ఓజోవహాః శరీరేఽస్మిన్ విధమ్యన్తే సమన్తతః॥౮॥

యేనౌజసా వర్తయన్తి ప్రీణితాః సర్వజన్తవః।
యదృతే సర్వభూతానాం జీవితం నావతిష్ఠతే॥౯॥

యత్ సారమాదౌ గర్భస్య యత్తద్గర్భరసాదసః।
సంవర్తమానం హృదయం సమావిశతి యత్ పురా॥౧౦॥

యస్య నాశాత్తు నాశోఽస్తి ధారి యద్ధృదయాశ్రితమ్।

యచ్ఛరీరరసస్నేహః ప్రాణా యత్ర ప్రతిష్ఠితాః॥౧౧॥

తత్ఫలా బహుధా వా తాః ఫలన్తీతి మహాఫలాః।
ధ్మానాద్ధమన్యః స్రవణాత్ స్రోతాంసి సరణాత్ సిరాః॥౧౨॥

తన్మహత్ తా మహామూలాస్తచ్చౌజః పరిరక్షతా।
పరిహార్యా విశేషేణ మనసో దుఃఖహేతవః॥౧౩॥

హృద్యం యత్ స్యాద్యదౌజస్యం స్రోతసాం యత్ ప్రసాదనమ్।
తత్తత్ సేవ్యం ప్రయత్నేన ప్రశమో జ్ఞానమేవ చ॥౧౪॥

అథ ఖల్వేకం ప్రాణవర్ధనానాముత్కృష్టతమమేకం బలవర్ధనానామేకం బృంహణానామేకం నన్దనానామేకం హర్షణానామేకమయనానామితి। తత్రాహింసా ప్రాణినాం ప్రాణవర్ధనానాముత్కృష్టతమా, వీర్యం బలవర్ధనానాం, విద్యా బృంహణామామ్, ఇన్ద్రియజయో నన్దనానాం, తత్త్వావబోధో హర్షణానాం, బ్రహ్మచర్యమయనానామిత్యాయుర్వేదవిదో మన్యన్తే॥౧౫॥

తత్రాయుర్వేదవిదస్తన్త్రస్థానాధ్యాయప్రశ్నానాం పృథక్త్వేన వాక్యశో వాక్యార్థశోఽర్థావయవశశ్చ ప్రవక్తారో మన్తవ్యాః॥౧౬॥

తత్రాహ—కథం తన్త్రాదీని వాక్యశో వాక్యార్థశోఽర్థావయవశశ్చోక్తాని భవన్తీతి; అత్రోచ్యతే—తన్త్రమార్షం కార్త్స్న్యేన యథామ్నాయముచ్యమానం వాక్యశో భవత్యుక్తం, బుద్ధ్యా సమ్యగనుప్రవిశ్యార్థతత్వం వాగ్భిర్వ్యాససమాసప్రతిప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనయుక్తాభిస్త్రివిధశిష్యబుద్ధిగమ్యాభిరుచ్యమానం వాక్యార్థశో భవత్యుక్తం, తన్త్రనియతానామర్థదుర్గాణాం పునర్విభావనైరుక్తమర్థావయవశో భవత్యుక్తమ్॥౧౭॥

తత్ర చేత్ ప్రష్టారః స్యుః—చతుర్ణామృక్సామయజురథర్వవేదానాం కం వేదముపదిశన్త్యాయుర్వేదవిదః, కిమాయుః, కస్మాదాయుర్వేదః, కిమర్థమాయుర్వేదః, కిం చాయమాయుర్వేదః శాశ్వతోఽశాశ్వతో వా, కతి కాని చాస్యాఙ్గాని, కైశ్చాయమధ్యేతవ్యః, కిమర్థం చేతి॥౧౮॥

తత్ర భిషజా పృష్టేనైవం చతుర్ణాముక్సామయజురథర్వవేదానామాత్మనోఽథర్వవేదే భక్తిరాదేశ్యా; వేదో హ్యాథర్వణో దానస్వస్త్యయనబలిమఙ్గలహోమనియమప్రాయశ్చిత్తోపవాసమన్త్రాదిపరిగ్రహాచ్చికిత్సాం ప్రాహ, చికిత్సా చాయుషో హితాయోపదిశ్యతే॥౧౯॥

వేదం చోపదిశ్యాయుర్వాచ్యం; తన్నాయుశ్చేతనానువృత్తిర్జీవితమనుబన్ధో ధారి చేత్యేకోఽర్థః॥౨౦॥

తదాయుర్వేదయతీత్యాయుర్వేదః, కథమితిచేత్? ఉచ్యతే—స్వలక్షణతః సుఖాసుఖతో హితాహితతః ప్రమాణాప్రమాణతశ్చ; యతశ్చాయుష్యాణ్యనాయుష్యాణి చ ద్రవ్యగుణకర్మాణి దయత్యతోఽప్యాయుర్వేదః। తన్నాయుష్యాణ్యనాయుష్యాణి చ ద్రవ్యగుణకర్మాణి కేవలేనోపదేక్ష్యన్తే తన్త్రేణ॥౨౧॥

తత్రాయురుక్తం స్వలక్షణతో యథావదిహైవ పూర్వాధ్యాయే చ। తత్ర శారీరమానసాభ్యాం రోగాభ్యామనభిద్రుతస్య విశేషేణ యౌవనవతః సమన్వాగతబలవీర్యయశః పౌరుషపరాక్రమస్య జ్ఞానవిజ్ఞానేన్ద్రియేన్ద్రియార్థబలసముదయే వర్తమానస్య పరమర్ద్ధిరుచిరవివిధోపభోగస్య సమృద్ధసర్వారమ్భస్యయథేష్టవిచారిణః సుఖమాయురుచ్యతే, అసుఖమతో విపర్యయేణ; హితైషిణః పునర్భూతానాం పరస్వాదుపరతస్య సత్యవాదినః శమపరస్య పరీక్ష్యకారిణోఽప్రమత్తస్య త్రివర్గం పరస్పరేణానుపహతముపసేవమానస్య పూజార్హసంపూజకస్య

జ్ఞానవిజ్ఞానోపశమశీలస్య వృద్ధోపసేవినః సునియతరాగరోషేర్ష్యామదమానవేగస్య సతతం వివిధప్రదానపరస్య తపోజ్ఞానప్రశమనిత్యస్యాధ్యాత్మవిదుస్తాపరస్య లోకమిమం చాముం చావేక్షమాణస్య స్మృతిమతిమతో హితమాయురుచ్యతే, అహితమతో విపర్యయేణ॥౨౨॥

ప్రమాణమాయుషస్త్వర్థేన్ద్రియమనోబుద్ధిచేష్టాదీనాం వికృతిలక్షణైరుపలభ్యతేఽనిమిత్తైః, అయమస్మాత్ క్షణాన్ముహూర్తాద్దివసాత్త్రిపఞ్చసప్తదశద్వాదశాహాత్ పక్షాన్మాసాత్ షణ్మాసాత్సంవత్సరాద్వా స్వభావమాపత్స్యత ఇతి। తత్ర స్వభావః, ప్రవృత్తేరుపరమో, మరణమ్, అనిత్యతా, నిరోధ ఇత్యేకోఽర్థః। ఇత్యాయుషః ప్రమాణమ్, అతో విపరీతమప్రమాణమ్। అరిష్టాధికారే దేహప్రకృతిలక్షణమధికృత్య చోపదిష్టమాయుషః ప్రమాణమాయుర్వేదే॥౨౩॥

ప్రయోజనం చాస్య—స్వస్థస్య స్వాస్థ్యరక్షణమాతురస్య వికారప్రశమనం చ॥౨౪॥

సోఽయమాయుర్వేదః శాశ్వతో నిర్దిశ్యతే, అనాదిత్వాత్ స్వభావసంసిద్ధలక్షణత్వాద్భావస్వభావనిత్యత్వాచ్చ। న హి నాభూత్కదాచిదాయుషః సన్తానో బుద్ధిసన్తానో వా, శాశ్వతశ్చాయుషో వేదితా, అనాది చ సుఖదుఃఖం సద్రవ్యహేతులక్షణమపరాపరయోగాత్। ఏష చార్థసంగ్రహో విభావ్యతే ఆయుర్వేదలక్షణమితి। యత్ పునర్గురులఘుశీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాదీనాం ద్వన్ద్వానాం సామాన్యవిశేషాభ్యాం వృద్ధిహ్రాసౌ, యథోక్తం—'గురుభిరభ్యస్యమానైర్గురూణాముపచయో భవత్యపచయో లఘూనామేవమేవేతరేషామ్' ఇతి; ఏష భావస్వభావో నిత్యః, స్వస్వలక్షణం చ ద్రవ్యాణాం పృథివ్యాదీనాం; సన్తి తు ద్రవ్యాణి గుణాశ్చ నిత్యానిత్యాః। న హ్యాయుర్వేదస్యాభూత్వోత్పత్తిరుపలభ్యతే, అన్యత్రావబోధోపదేశాభ్యామ్; ఏతద్ద్వై ద్వయమధికృత్యోత్పత్తిముపదిశన్త్యేకే। స్వాభావికం చాస్య లక్షణమకృతకం, యదుక్తమిహాద్యేఽధ్యాయే చ, యథా—అగ్నేరౌష్ణ్యమపాం ద్రవత్వం; భావస్వభావనిత్యత్వమపి చాస్య, యథోక్తం—గురుభిరభ్యస్యమానైర్గురూణాముపచయో భవత్యపచయో లఘూనామిత్యేవమాది॥౨౫॥

తస్యాయుర్వేదస్యాఙ్గాన్యష్టౌ; తద్యథా— కాయచికిత్సా శాలాక్యం, శల్యాపహర్తృకం, విషగరవైరోధికప్రశమనం, భూతవిద్యా, కౌమారభృత్యకం, రసాయనాని, వాజీకరణమితి॥౨౬॥

స చాధ్యేతవ్యో బ్రాహ్మణరాజన్యవైశ్యైః। తత్రానుగ్రహార్థం ప్రాణినాం బ్రాహ్మణైః, ఆత్మరక్షార్థం రాజన్యైః, వృత్త్యర్థం వైశ్యైః; సామాన్యతో వా ధర్మార్థకామపరిగ్రహార్థం సర్వైః। తత్ర చ యదధ్యాత్మవిదాం ధర్మపథస్థానాం ధర్మప్రకాశకానాం వా మాతృపితృభ్రాతృబన్ధుగురుజనస్య వా వికారప్రశమనే ప్రయత్నవాన్ భవతి

యచ్చాయుర్వేదోక్తమధ్యాత్మమనుధ్యాయతి వేదయత్యనువిధీయతే వా సోఽస్య పరో ధర్మః; యా పునరీశ్వరాణాం వసుమతాం వా సకాశాత్ సుఖోపహారనిమిత్తా భవత్యర్థావాప్తిరా(త్మ) రక్షణం చ యా చ స్వపరిగృహీతానాం ప్రాణినామాతుర్యాదారక్షా సోఽస్యార్థ; యత్పునరస్య విద్వద్గ్రహణం యశః శరణ్యత్వం చ, యా చ సంమానశుశ్రూషా, యచ్చేప్సానాం విషయాణామారోగ్యమాధత్తే సోఽస్య కామః; ఇతి యథాప్రశ్నముక్తమశేషేణ ॥౨౭॥

అథ భిషగాదిత ఏవ భిషజా ప్రష్టవ్యోఽష్టవిధం భవతి; తద్యథా— తన్త్రం, తన్త్రార్థాన్, స్థానాని, స్థానార్థాన్, అధ్యాయాన్, అధ్యాయార్థాన్, ప్రశ్నాన్, ప్రశ్నార్థాశ్చేతి। పృష్టేన చైతద్వక్తవ్యమశేషేణ వాక్యశో వాక్యార్థశోఽర్థావయవశశ్చేతి ॥౨౮॥

తత్రాయుర్వేదః శాఖా విద్యా సూత్రం జ్ఞానం శాస్త్రం లక్షణం తన్త్రమిత్యనర్థాన్తరమ్ ॥౨౯॥

తన్త్రార్థః పునః స్వలక్షణేనోపదిష్టః, స చార్థః ప్రకరణైర్విభావ్యమానో భూయ ఏవ శరీరవృత్తిహేతువ్యాధికర్మకార్యకాలకర్తృకరణవిధివినిశ్చయాద్దశప్రకరణః, తాని చ ప్రకరణాని కేవలేనోపదేక్ష్యన్తే తన్త్రేణ ॥౩౦॥

తన్త్రస్యాస్యాష్టౌ స్థానాని। తద్యథా— శ్లోకనిదానవిమానశారీరేన్ద్రియచికిత్సితకల్పసిద్ధిస్థానాని। తత్ర త్రింశదధ్యాయకం శ్లోకస్థానమ్, అష్టావష్టాధ్యాయకాని నిదానవిమానశారీరస్థానాని, ద్వాదశకమిన్ద్రియాణాం, త్రింశకం చికిత్సితానాం, ద్వాదశకే కల్పసిద్ధిస్థానే భవతః ॥౩౧॥

భవతి చాత్ర।

ద్వే త్రింశకే ద్వాదశకత్రయం చ త్రీణ్యష్టకాన్యేషు సమాప్తిరుక్తా।

శ్లోకౌషధారిష్టవికల్పసిద్ధినిదానమానాశ్రయసంజ్ఞకేషు ॥౩౨॥

స్వే స్వే స్థానే యథాస్వం చ స్థానార్థ ఉపదేక్ష్యతే।

సవింశమధ్యాయశతం శృణు నామక్రమాగతమ్ ॥౩౩॥

దీర్ఘఞ్జీవో౽ప్యపామార్గతణ్డులారగ్వధాదికౌ।
షడ్విరేకశతశ్చేతి చతుష్కో భేషజాశ్రయః॥౩౪॥

మాత్రాతస్యాశితీయౌ చ నవేగాన్ధారణం తథా।
ఇన్ద్రియోపక్రమశ్చేతి చత్వారః స్వాస్థ్యవృత్తికాః॥౩౫॥

ఖుడ్డాకశ్చ చతుష్పాదో మహాంస్త్రిస్త్రైషణస్తథా।
సహ వాతకలాఖ్యేన విద్యాన్నైర్దేశికాన్ బుధః॥౩౬॥

స్నేహనస్వేదనాధ్యాయావుభౌ యశ్చోపకల్పనః।
చికిత్సాప్రాభృతశ్చైవ సర్వ ఏవ ప్రకల్పనాః॥౩౭॥

కియన్తఃశిరసీయశ్చ త్రిశోథాష్టోదరాదికౌ।
రోగాధ్యాయో మహాంశ్చైవ రోగాధ్యాయచతుష్టయమ్॥౩౮॥

అష్టౌనిన్దితసంఖ్యాతస్తథా లఙ్ఘనతర్పణే(ణౌ)।
విధిశోణితికశ్చేతి వ్యాఖ్యాతాస్త్రత్ర యోజనాః॥౩౯॥

యజ్జః పురుషసంఖ్యాతో భద్రకాప్యాన్నపానికౌ।
వివిధాశితపీతీయశ్చత్వారో౽న్నవినిశ్చయాః॥౪౦॥

దశప్రాణాయతనికస్తథా౽ర్థేదశమూలికః।
ద్వావేతౌ ప్రాణదేహార్థౌ ప్రోక్తౌ వైద్యగుణాశ్రయౌ॥౪౧॥

ఔషధస్వస్థనిర్దేశకల్పనారోగయోజనాః।
చతుష్కాః షట్ క్రమేణోక్తాః సప్తమశ్చాన్నపానికః॥౪౨॥

ద్వౌ చాన్త్యౌ సంగ్రహాధ్యాయావితి త్రింశకమర్థవత్।
లోకస్థానం సముద్దిష్టం తన్త్రస్యాస్య శిరః శుభమ్॥౪౩॥

చతుష్కాణాం మహార్థానాం స్థానేఽస్మిన్ సంగ్రహః కృతః।
శ్లోకార్థః సంగ్రహార్థశ్చ శ్లోకస్థానమతః స్మృతమ్॥౪౪॥

జ్వరాణాం రక్తపిత్తస్య గుల్మానాం మేహకుష్ఠయోః।
శోషోన్మాదనిదానే చ స్యాదపస్మారిణాం చ యత్॥౪౫॥

ఇత్యధ్యాయాష్టకమిదం నిదానస్థానముచ్యతే।
రసేషు త్రివిధే కుక్షౌ ధ్వంసే జనపదస్య చ॥౪౬॥

త్రివిధే రోగవిజ్ఞానే స్రోతఃస్వపి చ వర్తనే।
రోగానీకే వ్యాధిరూపే రోగాణాం చ భిషగ్జితే॥౪౭॥

అష్టౌ విమానాన్యుక్తాని మానార్థాని మహర్షిణా।
కతిధాపురుషీయం చ గోత్రేణాతుల్యభేవ చ॥౪౮॥

ఖుడ్డికా మహతీ చైవ గర్భావక్రాన్తిరుచ్యతే।
పురుషస్య శరీరస్య విచయౌ ద్వౌ వినిశ్చితౌ॥౪౯॥

శరీరసంఖ్యా సూత్రం చ జాతేరష్టమ ఉచ్యతే।

ఇత్యుద్దిష్టాని మునినా శారీరాణ్యత్రిసూనునా ॥౫౦॥

వర్ణస్వరీయః పుష్పాఖ్యస్తృతీయః పరిమర్షణః।
తథైవ చేన్ద్రియానీకః పూర్వరూపిక ఏవ చ ॥౫౧॥

కతమానిశరీరీయః పన్నరూపోఽప్యవాక్శిరాః।
యస్య శ్యావనిమిత్తశ్చ సద్యోమరణ ఏవ చ ॥౫౨॥

అణుజ్యోతిరితిఖ్యాతస్తథా గోమయచూర్ణవాన్।
ద్వాదశాధ్యాయకం స్థానమిన్ద్రియాణాం ప్రకీర్తితమ్ ॥౫౩॥

అభయామలకీయం చ ప్రాణకామీయమేవ చ।
కరప్రచితికం వేదసముత్థానం రసాయనమ్ ॥౫౪॥

సంయోగశరమూలీయమాసిక్తక్షీరకం తథా।
మాషపర్ణభృతీయం చ పుమాఞ్జాతబలాదికమ్ ॥౫౫॥

చతుష్కద్వయమప్యేతదధ్యాయద్వయముచ్యతే।
రసాయనమితి జ్ఞేయం వాజీకరణమేవ చ ॥౫౬॥

జ్వరాణాం రక్తపిత్తస్య గుల్మానాం మేహకుష్ఠయోః।
శోషోన్మాదేఽప్యపస్మారే క్షతే శోఫోదరార్శసామ్ ॥౫౭॥

గ్రహణీపాణ్డురోగాణాం శ్వాసకాసాతిసారిణామ్।
ఛర్దివీసర్పతృష్ణానాం విషమద్యవికారయోః ॥౫౮॥

ద్వివ్రణీయం త్రిమర్మీయమూరుస్తమ్భికమేవ చ।
వాతరోగే వాతరక్తే యోనివ్యాపత్సు చైవ యత్॥౫౯॥

త్రింశచ్చికిత్సితాన్యుక్తాన్యతః కల్పాన్ ప్రచక్ష్మహే।
ఫలజీమూతకేక్ష్వాకుకల్పో ధామార్గవస్య చ॥౬౦॥

పఞ్చమో వత్సకస్యోక్తః షష్ఠశ్చ కృతవేధనే।
శ్యామాత్రివృతయోః కల్పస్తథైవ చతురఙ్గులే॥౬౧॥

తిల్వకస్య సుధాయాశ్చ సప్తలాశఙ్ఖినీషు చ।
దన్తీద్రవన్త్యోః కల్పశ్చ ద్వాదశోఽయం సమాప్యతే॥౬౨॥

కల్పనా పఞ్చకర్మాఖ్యా బస్తిసూత్రీ తథైవ చ।
స్నేహవ్యాపాదికీ సిద్ధిర్నేత్రవ్యాపాదికీ తథా॥౬౩॥

సిద్ధిః శోధనయోశ్చైవ బస్తిసిద్ధిస్తథైవ చ।
ప్రాసృతీ మర్మసంఖ్యాతా సిద్ధిర్బస్త్యాశ్రయా చ యా॥౬౪॥

ఫలమాత్రా తథా సిద్ధిః సిద్ధిశ్చోత్తరసంజ్ఞితా।
సిద్ధయో ద్వాదశైవైతాస్తన్త్రం చాసు సమాప్యతే॥౬౫॥

స్వే స్వే స్థానే తథాఽధ్యాయే చాధ్యాయార్థః ప్రవక్ష్యతే।
తం బ్రూయాత్ సర్వతః సర్వం యథాస్వం హ్యర్థసంగ్రహాత్॥౬౬॥

పృచ్ఛా తన్త్రాద్యథామ్నాయం విధినా ప్రశ్న ఉచ్యతే।
ప్రశ్నార్థో యుక్తిమాంస్తస్య తన్త్రేణైవార్థనిశ్చయః॥౬౭॥

నిరుక్తం తన్త్రణాత్తన్త్రం స్థానమర్థప్రతిష్ఠయా।
అధికృత్యార్థమధ్యాయనామసంజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥౬౮॥

ఇతి సర్వం యథాప్రశ్నమష్టకం సంప్రకాశితమ్।
కార్త్స్న్యేన చోక్తస్తన్త్రస్య సంగ్రహః సువినిశ్చితః॥౬౯॥

సన్తి పాల్లవికోత్పాతాః సంక్షోభం జనయన్తి యే।
వర్తకానామివోత్పాతాః సహసైవావిభావితాః॥౭౦॥

తస్మాత్తాన్ పూర్వసంజల్పే సర్వత్రాష్టకమాదిశేత్।
పరావరపరీక్షార్థమత్ర శాస్త్రవిదాం బలమ్॥౭౧॥

శబ్దమాత్రేణ తన్త్రస్య కేవలస్యైకదేశికాః।
భ్రమన్త్యల్పబలాస్తన్త్రే జ్యాశబ్దేనేవ వర్తకాః॥౭౨॥

పశుః పశూనాం దౌర్బల్యాత్ కశ్చిన్మధ్యే వృకాయతే।
స సత్యం వృకమాసాద్య ప్రకృతిం భజతే పశుః॥౭౩॥

తద్వదజ్ఞోఽజ్ఞమధ్యస్థః కశ్చిన్మౌఖర్యసాధనః।
స్థాపయత్యాప్తమాత్మానమాప్తం త్వాసాద్య భిద్యతే॥౭౪॥

బభ్రుర్గూఢ ఇవోర్ణాభిరబుద్ధిబహుశ్రుతః।

కిం వై వక్ష్యతి సంజల్పే కుణ్డభేదీ జడో యథా॥౭౫॥

సద్వృత్తైర్న విగృహ్ణీయాద్భిషగల్పశ్రుతైరపి।
హన్యాత్ ప్రశ్నాష్టకేనాదావితరాంస్త్వాప్తమానినః॥౭౬॥

దమ్భినో ముఖరా హ్యజ్ఞాః ప్రభూతాబద్ధభాషిణః।
ప్రాయః, ప్రాయేణ సుముఖాః సన్తో యుక్తాల్పభాషిణః॥౭౭॥

తత్త్వజ్ఞానప్రకాశార్థమహఙ్కారమనాశ్రితః।
స్వల్పాధారాజ్ఞముఖరాన్మర్షయేన్న వివాదినః॥౭౮॥

పరో భూతేష్వనుక్రోశస్తత్త్వజ్ఞానే పరా దయా।
యేషాం తేషామసద్వాదనిగ్రహే నిరతాం మతిః॥౭౯॥

అసత్పక్షాక్షణిత్వార్తిదమ్భపారుష్యసాధనాః।
భవన్త్యనాప్తాః స్వే తన్త్రే ప్రాయః పరవికత్థకాః॥౮౦॥

తాన్ కాలపాశసదృశాన్ వర్జయేచ్ఛాస్త్రదూషకాన్।
ప్రశమజ్ఞానవిజ్ఞానపూర్ణాః సేవ్యా భిషక్తమాః॥౮౧॥

సమగ్రం దుఃఖమాయత్తమవిజ్ఞానే ద్వయాశ్రయమ్।
సుఖం సమగ్రం విజ్ఞానే విమలే చ ప్రతిష్ఠితమ్॥౮౨॥

ఇదమేవముదారార్థమజ్ఞానాం న ప్రకాశకమ్।
శాస్త్రం దృష్టిప్రనష్టానాం యథైవాదిత్యమణ్డలమ్॥౮౩॥

తత్ర శ్లోకాః।

అర్థే దశ మహామూలాః సంజ్ఞా చాసాం యథా కృతా।
అయనాన్తాః షడగ్ర్యాశ్చ రూపం వేదవిదాం చ యత్॥౨౪॥

సప్తకశ్చాష్టకశ్చైవ పరిప్రశ్నాః సనిర్ణయాః।
యథా వాచ్యం యదర్థం చ యద్విధాశ్చైకదేశికాః॥౨౫॥

అర్థే దశమహామూలే సర్వమేతత్ ప్రకాశితమ్।
సంగ్రహశ్చాయమధ్యాయస్తన్త్రస్యాస్యైవ కేవలః॥౨౬॥

యథా సుమనసాం సూత్రం సంగ్రహార్థం విధీయతే।
సంగ్రహార్థ తథాఽర్థానామృషిణా సంగ్రహః కృతః॥౨౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే సూత్రస్థానే అర్థేమహాదశమూలీయో నామ త్రింశత్తమోఽధ్యాయః॥౩౦॥

అగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే।
ఇయతాఽవధినా సర్వం సూత్రస్థానం సమాప్యతే॥

ఇతి సూత్రస్థానం సమాప్తమ్।

నిదానస్థానమ్।

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతో జ్వరనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు హేతుర్నిమిత్తమాయతనం కర్తాం కారణం ప్రత్యయః సముత్థానం నిదానమిత్యనర్థాన్తరమ్। తత్త్రివిధమ్—అసాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగః, ప్రజ్ఞాపరాధః, పరిణామశ్చేతి। అతస్త్రివిధవికల్పా వ్యాధయః ప్రాదుర్భవన్త్యాగ్నేయసౌమ్యవాయవ్యాః; ద్వివిధాశ్చాపరే రాజసాస్తామసాశ్చ॥3॥

తత్ర వ్యాధిరామయో గద ఆతఙ్కో యక్ష్మా జ్వరో వికారో రోగ ఇత్యనర్థాన్తరమ్॥౪॥

తస్యోపలబ్ధిర్నిదానపూర్వరూపలిఙ్గోపశయసంప్రాప్తితః॥౫॥

తత్ర, నిదానం కారణమిత్యుక్తమగ్రే; పూర్వరూపం ప్రాగుత్పత్తిలక్షణవ్యాధేః; ప్రాదుర్భూతలక్షణం పునర్లిఙ్గం, తత్ర లిఙ్గమాకృతిర్లక్షణం చిహ్నం సంస్థానం వ్యఞ్జనం రూపమిత్యనర్థాన్తరమస్మిన్నర్థే; ఉపశయః పునర్హేతువ్యాధివిపరీతానాం విపరీతార్థకారిణాం చౌషధాహారవిహారాణాముపయోగః సుఖానుబన్ధః; సంప్రాప్తిర్జాతిరాగతిరిత్యనర్థాన్తరం వ్యాధేః, సా సంఖ్యాప్రాధాన్యవిధివికల్పబలకాలవిశేషైర్భిద్యతే; సంఖ్యా తావదష్టౌ జ్వరాః, పఞ్చ గుల్మాః, సప్త కుష్ఠాన్యేవమాదిః; ప్రాధాన్యం పునర్దోషాణాం తరతమాభ్యాం యోగేనోపలభ్యతే, తత్ర ద్వయోస్తరస్త్రిషు తమః; విధిర్నామ ద్వివిధా వ్యాధయో నిజాగన్తుభేదేన, త్రివిధాస్త్రిదోషభేదేన, చతుర్విధాః సాధ్యాసాధ్యమృదుదారుణభేదేన పృథక్ సమవేతానాం చ పునర్దోషాణామంశాంశబలవికల్పో వికల్పోఽస్మిన్నర్థే; బలకాలవిశేషః పునర్వ్యాధీనామృత్వహోరాత్రాహారకాలవిధివినియతో భవతి। తస్మాద్వ్యాధీన్ భిషగనుపహతసత్త్వబుద్ధిర్హేత్వాదిభిర్భావైర్యథావదనుబుధ్యేత॥౬॥

ఇత్యర్థసంగ్రహో నిదానస్థానస్యోద్దిష్టో భవతి, తం విస్తరేణ భూయస్తరమతోఽనువ్యాఖ్యాస్యామః॥౭॥

తత్ర ప్రథమత ఏవ తావదాద్యాంల్లోభాభిద్రోహకోపప్రభవానష్టౌ వ్యాధీన్నిదానపూర్వేణ క్రమేణానువ్యాఖ్యాస్యామః, తథా సూత్రసంగ్రహమాత్రం చికిత్సాయాః; చికిత్సితేషు చోత్తరకాలం యథోపచితవికారాననువ్యాఖ్యాస్యామః॥౮॥

ఇహ ఖలు జ్వర ఏవాదౌ వికారాణాముపదిశ్యతే, తత్ప్రథమత్వాచ్ఛారీరాణామ్।

అథ ఖల్వష్టాభ్యః కారణేభ్యో జ్వరః సంజాయతే మనుష్యాణామ్। తద్యథా—వాతాత్, పిత్తాత్, కఫాత్, వాతపిత్తాభ్యాం వాతకఫాభ్యాం, పిత్తకఫాభ్యాం వాతపిత్తశ్లేష్మభ్యః, ఆగన్తోరష్టమాత్ కారణాత్। తస్య నిదానపూర్వరూపలిఙ్గోపశయసంప్రాప్తివిశేషానుపదేక్ష్యామః॥౯॥

(తద్యథా)
రూక్షలఘుశీతవ్యాయామవమనవిరేచనాస్థాపనశిరోవిరేచనాతియోగవేగసంధారణానశనాభిఘాతవ్యవాయోద్వేగశోకశోణితాతిషేకజాగరణవిషమశరీరన్యాసేభ్యోఽతిసేవితేభ్యో వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే। స యదా ప్రకుపితః ప్రవిశ్యామాశయమూష్మణః స్థానమూష్మణా సహ మిశ్రీభూయాద్యమాహారపరిణామధాతుం రసనామానమన్వవేత్య రసస్వేదవహాని చ స్రోతాంసి పిధాయాగ్నిముపహత్య పక్తిస్థానాదూష్మాణం బహిర్నిరస్య కేవలం శరీరమనుప్రపద్యతే, తదా జ్వరమభినిర్వర్తయతి। తస్యేమాని లిఙ్గాని భవన్తి; తద్యథా—విషమారమ్భవిసర్గిత్వమ్, ఊష్మణో వైషమ్యం, తీవ్రతనుభావానవస్థానాని జ్వరస్య, జరణాన్తే దివసాన్తే నిశాన్తే ఘర్మాన్తే వా జ్వరస్యాభ్యాగమనమభివృద్ధిర్వా విశేషేణ, పరుషారుణవర్ణత్వం నఖనయనవదనమూత్రపురీషత్వచామత్యర్థం క్లృప్తీభావశ్చ; అనేకవిధోపమాశ్చలాచలాశ్చ వేదనాస్తేషాం తేషామఙ్గావయవానాం, తద్యథా—పాదయోః సుప్తతా, పిణ్డికయోరుద్వేష్టనం, జానునోః కేవలానాం చ సన్ధీనాం విశ్లేషణమ్, ఊర్వోః సాదః, కటీపార్శ్వపృష్ఠస్కన్ధబాహ్వంసోరసాం చ భుగ్నరుగ్ణమృదితమథితచటితావపీడితావనున్నత్వమివ, హన్వోశ్చాప్రసిద్ధిః, స్వనశ్చ కర్ణయోః, శఙ్ఖయోర్నిస్తోదః, కషాయాస్యతాఽస్యవైరస్యం వా, ముఖతాలుకణ్ఠశోషః, పిపాసా, హృదయగ్రహః, శుష్కచ్ఛర్దిః, శుష్కకాసః, క్షవథూద్గారవినిగ్రహః, అన్నరసఖేదః, ప్రసేకారోచకావిపాకాః,

విషాదజృమ్భావినామవేపథుశ్రమభ్రమప్రలాపప్రజాగరరోమహర్షదన్తహర్షాః, ఉష్ణాభిప్రాయతా, నిదానోక్తానుపశయో విపరీతోపశయశ్చేతి (వాతజ్వరలిఙ్గాని స్యుః) ॥౧౦॥

ఉష్ణామ్లలవణక్షారకటుకాజీర్ణభోజనేభ్యోఽతి సేవితేభ్యస్తథాఽతితీక్ష్ణాతపాగ్ని సంతాపశ్రమక్రోధవిషమాహారేభ్యశ్చ పిత్తం ప్రకోపమాపద్యతే। తద్యదా ప్రకుపితమామాశయాదేవోష్మాణముపసంసృజ్యాద్యమాహారపరిణామధాతుం రసనామానమన్వవేత్య రసస్వేదవహాని స్రోతాంసి పిధాయ ద్రవత్వాదగ్నిముపహత్య పక్తిస్థానాదూష్మాణం బహిర్నిరస్య ప్రపీడయత్ కేవలం శరీరమనుప్రపద్యతే తదా జ్వరమభినిర్వర్తయతి। తస్యేమాని లిఙ్గాని భవన్తి; తద్యథా—యుగపదేవ కేవలే శరీరే జ్వరస్యాభ్యాగమనమభివృద్ధిర్వాం, భుక్తస్య విదాహకాలే మధ్యన్దినేఽర్ధరాత్రే శరది వా విశేషేణ, కటుకాస్యతా, ఘ్రాణముఖకణ్ఠౌష్ఠతాలుపాకః, తృష్ణా, భ్రమో, మదో, మూర్చ్ఛా, పిత్తచ్ఛర్దనమ్, అతీసారః, అన్నద్వేషః, సదనం, స్వేదః, ప్రలాపో, రక్తకోఠాభినిర్వృత్తిః శరీరే, హరితహారిద్రత్వం నఖనయనవదనమూత్రపురీషత్వచామ్, అత్యర్థమూష్మణస్తీవ్రభావః, అతిమాత్రం దాహః, శీతాభిప్రాయతా, నిదానోక్తానామనుపశయో, విపరీతోపశయశ్చేతి (పిత్తజ్వరలిఙ్గాని భవన్తి) ॥౧౧॥

స్నిగ్ధగురుమధురపిచ్ఛిలశీతామ్లలవణదివాస్వప్నహర్షావ్యాయామేభ్యోఽతి సేవితేభ్యః శ్లేష్మా ప్రకోపమాపద్యతే। స యదా ప్రకుపితః ప్రవిశ్యామాశయమూష్మణా సహ మిశ్రీభూయాద్యమాహారపరిణామధాతుం రసనామానమన్వవేత్య రసస్వేదవహాని స్రోతాంసి పిధాయాగ్నిముపహత్య పత్తిస్థాజాదూష్మాణం బహిర్నిరస్య ప్రపీడయన్ కేవలం శరీరమనుప్రపద్యతే, తదా జ్వరమభినిర్వర్తయతి। తస్యేమాని లిఙ్గాని భవన్తి; తద్యథా—యుగపదేవ కేవలే శరీరే జ్వరస్యాభ్యాగమనమభివృద్ధిర్వా, భుక్తమాత్రే పూర్వాహ్ణే పూర్వరాత్రే వసన్తకాలే వా విశేషేణ, గురుగాత్రత్వమ్, అనన్నాభిలాషః, శ్లేష్మప్రసేకో, ముఖమాధుర్యం, హల్లాసో, హృదయోపలేపః, స్తిమితత్వం, ఛర్దిః, మృద్వగ్నితా, నిద్రాధిక్యం, స్తమ్భః, తన్ద్రా, శ్వాసః, కాసః, ప్రతిశ్యాయః, శైత్యం, శ్వైత్యం చ నఖనయనవదనమూత్రపురీషత్వచామ్, అత్యర్థం శీతపిడకాశ్చ భృశమఙ్గేభ్య ఉత్తిష్ఠన్తి, ఉష్ణాభిప్రాయతా, నిదానోక్తానామనుపశయో విపరీతోపశయశ్చేతి (శ్లేష్మజ్వరలిఙ్గాని భవన్తి) ॥౧౨॥

విషమాశనాదనశనాదన్నపరివర్తాహతువ్యాపత్తేరసాత్మ్యగన్ధోపఘ్రాణాద్విషోపహతస్య చోదకస్యోపయోగాద్గరేభ్యో గిరీణాం చోపశ్లేషాత్ స్నేహస్వేదవమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనశిరోవిరేచనానామయథాత్ప్రయోగాన్మిథ్యాసంసర్జనాద్వా స్త్రీణాం చ విషమప్రజననాత్ ప్రజాతానాం చ మిథ్యోపచారాద్యథోక్తానాం చ

హేతూనాం మిశ్రీభావాద్యథానిదానం ద్వన్ద్వానామన్యతమః సర్వే వా త్రయో దోషా యుగపత్ ప్రకోపమాపద్యన్తే। తే ప్రకుపితాస్తయైవానుపూర్వ్యా జ్వరమభినిర్వర్తయన్తి। తత్ర యథోక్తానాం జ్వరలిఙ్గానాం మిశ్రీభావవిశేషదర్శనాద్ద్వాన్ద్వికమన్యతమం జ్వరం సాన్నిపాతికం వా విద్యాత్॥౧౩॥

అభిఘాతాభిషఙ్గాభిచారాభిశాపేభ్య ఆగన్తుర్హి వ్యథాపూర్వో జ్వరోఽష్టమో భవతి। స కించిత్కాలమాగన్తుః కేవలో భూత్వా పశ్చాద్దోషైరనుబధ్యతే। తత్రాభిఘాతజో వాయునా దుష్టశోణితాధిష్ఠానేన, అభిషఙ్గజః పునర్వాతపిత్తాభ్యామ్, అభిచారాభిశాపజౌ తు సన్నిపాతేనానుబధ్యేతే; స సప్తవిధాజ్జ్వరాద్విశిష్టలిఙ్గోపక్రమసముత్థానత్వాద్విశిష్టో వేదితవ్యః, కర్మణా సాధారణేన చోపక్రమ్యః। ఇత్యష్టవిధా జ్వరప్రకృతిరుకా॥౧౪॥

జ్వరస్త్వేక ఏవ సంతాపలక్షణః, తమేవాభిప్రాయవిశేషాద్ద్వివిధమాచక్షతే, నిజాగన్తువిశేషాచ్చ; తత్ర నిజం ద్వివిధం త్రివిధం చతుర్విధం పఞ్చవిధం సప్తవిధం చాహుర్భిషజో వాతాదివికల్పాత్॥౧౫॥

తస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి। తద్యథా—ముఖవైరస్యం గురుగాత్రత్వమనన్నాభిలాషశ్చక్షుషోరాకులత్వమస్రాగమనం నిద్రాధిక్యమరతిర్జృమ్భా వినామో వేపథుః శ్రమభ్రమప్రలాపజాగరణలోమహర్షదన్తహర్షాః శబ్దశీతవాతాతపాసహత్వమరోచకావిపాకౌ దౌర్బల్యమఙ్గమర్దః సదనమల్పప్రాణతా దీర్ఘసూత్రతాఽఽలస్యముచితస్య కర్మణో హానిః ప్రతీపతా స్వకార్యేషు గురూణాం వాక్యేష్వభ్యసూయా బాలేభ్యః ప్రద్వేషః స్వధర్మేష్వచిన్తా మాల్యానులేపనభోజనపరిక్లేశనం మధురేభ్యశ్చ భక్ష్యేభ్యః ప్రద్వేషోఽమ్లలవణకటుకప్రియతా చేతి (జ్వరపూర్వరూపాణి భవన్తి) ప్రాక్సంతాపాత్, అపి చైనం సంతాపార్తమనుబధ్నన్తి॥౧౬॥

ఇత్యేతాన్యేకైకశో జ్వరలిఙ్గాని వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి విస్తరసమాసాభ్యామ్।

జ్వరస్తు ఖలు మహేశ్వరకోపప్రభవః సర్వప్రాణినాం ప్రాణహరః, దేహేన్ద్రియమనసాం తాపకరః, ప్రజ్ఞాబలవర్ణహర్షోత్సాహసాదనః, శ్రమక్లమమోహాహారోపరోధసంజననః, 'జ్వరయతి శరీరాణి' ఇతి జ్వరః, నాన్యే వ్యాధయస్తథా దారుణా బహూపద్రవాం దుశ్చికిత్స్యాశ్చ యథాఽయం, స సర్వరోగాధిపతిః, నానాతిర్యగ్యోనిషు బహువిధైః శబ్దైరభిధీయతే,

సర్వప్రాణభృతః సజ్వరా ఏవ జాయన్తే సజ్వరా ఏవ మ్రియన్తే చ స మహామోహః, తేనాభిభూతా దేహినః ప్రాగ్దైహికం కర్మ కించిదపి న స్మరన్తి, సర్వప్రాణభృతాం చ జ్వర ఏవాన్తే ప్రాణానాదత్తే॥౧౭॥

తత్ర పూర్వరూపదర్శనే జ్వరాదౌ వా హితం లఘ్వశనమతర్పణం వా, జ్వరస్యామాశయసముత్థత్వాత్; తతః కషాయపానాభ్యఙ్గస్నేహస్వేదప్రదేహపరిషేకానులేపనవమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనశిరోవిరేచనోపశమననస్తఃకర్మధూపధూమపానాఞ్జనక్షీరభోజనవిధానం చ యథాస్వం యుక్త్యా ప్రయోజ్యం; జీర్ణజ్వరేషు తు సర్వేష్వేవ సర్పిషః పానం ప్రశస్యతే యథాస్వౌషధసిద్ధస్య; సర్పిర్హి స్నేహాద్వాతం శమయతి, సంస్కారాత్ కఫం, శైత్యాత్ పిత్తమూష్మాణం చ; తస్మాజ్జీర్ణజ్వరేషు సర్వేష్వేవ సర్పిర్హితముదకమివాగ్నిప్లుష్టేషు ద్రవ్యేష్వితి॥౧౮॥

భవన్తి చాత్ర।

యథా ప్రజ్వలితం వేశ్మ పరిషిఞ్చన్తి వారిణా।

నరాః శాన్తిమభిప్రేత్య తథా జీర్ణజ్వరే ఘృతమ్॥౧౯॥

స్నేహాద్వాతం శమయతి, శైత్యాత్ పిత్తం నియచ్ఛతి।

ఘృతం తుల్యగుణం దోషం సంస్కారాత్తు జయేత్ కఫమ్॥౨౦॥

నాన్యః స్నేహస్తథా కశ్చిత్ సంస్కారమనువర్తతే।

యథా సర్పిరతః సర్పిః సర్వస్నేహోత్తమం మతమ్॥౨౧॥

గద్యోక్తో యః పునః శ్లోకైరర్థః సమనుగీయతే।

తద్వ్యక్తివ్యవసాయార్థం ద్విరుక్తం తన్న గర్హ్యతే॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకాః।

త్రివిధం నామపర్యాయైర్హేతుం పఞ్చవిధం గదమ్।
గదలక్షణపర్యాయాన్ వ్యాధేః పఞ్చవిధం గ్రహమ్॥౨౩॥

జ్వరమష్టవిధం తస్య ప్రకృష్టాసన్నకారణమ్।
పూర్వరూపం చ రూపం చ భేషజం సంగ్రహేణ చ॥౨౪॥

వ్యాజహార జ్వరస్యాగ్రే నిదానే విగతజ్వరః।
భగవానగ్నివేశాయ ప్రణతాయ పునర్వసుః॥౨౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే జ్వరనిదానం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయఽధ్యాయః

అథాతో రక్తపిత్తనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పిత్తం యథాభూతం లోహితపిత్తమితి సంజ్ఞాం లభతే తథాఽనువ్యాఖ్యాస్యామః। యదా జన్తుర్యవకోద్దాలక కోరదూషకప్రాయాణ్యన్నాని భుఙ్క్తే, భృశోష్ణతీక్ష్ణమపి చాన్యదన్నజాతం, నిష్పావమాషకులత్థసూపక్షారోపహితం, దధిదుధిమణ్డోదశ్వితక్కట్వరామ్లకాఞ్జికోపసేకం, వారాహమాహిషావికమాత్స్యగవ్యపిశితపిణ్యాకపిణ్డాలుకశుష్కశాకోపహితం, మూలకసర్షపలశునకరఞ్జశిగ్రుమధుశిగ్రుభూస్తృణసుముఖసురసకుఠేరగణ్డీరకాలమాలకపర్ణాసక్షవకఫణిజ్జకోపదంశ, సురాసౌవీరకతుషోదకమైరేయమేదకమధూలకకువలబదరామ్లప్రాయానుపానం వా పిష్టాన్నోత్తరభూయిష్ఠమ్; ఉష్ణాభితప్తో వాఽతిమాత్రమతివేలం వాఽఽమం పయః పిబతి,

పయసా వా సమశ్నాతి రోహిణీశాకం, కాణకపోతం వా సర్షపతైలక్షారసిద్ధం, కులత్థపిణ్యాకజామ్బవలకుచపక్వైః శౌక్తికైర్వా సహ క్షీరం పిబత్యుష్ణాభితప్తః; తస్యైవమాచరతః పిత్తం ప్రకోపమాపద్యతే, లోహితం చ స్వప్రమాణమతివర్తతే; తస్మిన్ ప్రమాణాతిప్రవృత్తే పిత్తం ప్రకుపితం శరీరమనుసర్పద్యదైవ యకృత్ప్లీహప్రభవాణాం లోహితవహానాం స్రోతసాం లోహితాభిష్యన్దగురూణి ముఖాన్యాసాద్య ప్రతిపద్యతే తదైవ లోహితం దూషయతి ॥౩॥

తల్లోహితసంసర్గాల్లోహితప్రదూషణాల్లోహితగన్ధవర్ణానువిధానాచ్చ పిత్తం లోహితపిత్తమిత్యాచక్షతే ॥౪॥

తస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథా—అనన్నాభిలాషో, భుక్తస్య విదాహః, శుక్తామ్లగన్ధరస ఉద్గారః, ఛర్దేరభీక్ష్ణాగమనం, ఛర్దితస్య బీభత్సతా, స్వరభేదో, గాత్రాణాం సదనం, పరిదాహో, ముఖాద్ధూమాగమ ఇవ, లోహలోహితమత్స్యామగన్ధిత్వమపి చాస్యస్య, రక్తహరితహారిద్రత్వమఙ్గావయవశకృన్మూత్రస్వేదలాలాసిఙ్ఘాణకాస్యకర్ణమలపిడకోలికాపిడకానామ్, అఙ్గవేదనా, లోహితనీలపీతశ్యావానామర్చిష్మతాం దుష్టానాం చ రూపాణాం స్వప్నే దర్శనమభీక్ష్ణమితి (లోహితపిత్త పూర్వరూపాణి భవన్తి) ॥౫॥

ఉపద్రవాస్తు ఖలు—దౌర్బల్యారోచకావిపాకశ్వాసకాసజ్వరాతీసారశోఫశోషపాణ్డురోగాః స్వరభేదశ్చ ॥౬॥

మార్గౌ పునరస్య ద్వౌ—ఊర్ధ్వం చాధశ్చ; తద్బహుశ్లేష్మణి శరీరే శ్లేష్మసంసర్గాదూర్ధ్వం ప్రతిపద్యమానం కర్ణనాసికానేత్రాస్యేభ్యః ప్రచ్యవతే, బహువాతే తు శరీరే వాతసంసర్గాదధః ప్రతిపద్యమానం మూత్రపురీషమార్గాభ్యాం ప్రచ్యవతే, బహుశ్లేష్మవాతే తు శరీరే శ్లేష్మవాతసంసర్గాద్ద్వావపి మార్గౌం ప్రతిపద్యతే, ద్వౌ మార్గౌం ప్రతిపద్యమానం సర్వేభ్య ఏవ యథోక్తేభ్యః స్వేభ్యః ప్రచ్యవతే శరీరస్య ॥౭॥

తత్ర యదూర్ధ్వభాగం తత్ సాధ్యం, విరేచనోపక్రమణీయత్వాద్బహ్వౌషధత్వాచ్చ; యదధోభాగం తద్యాప్యం, వమనోపక్రమణీయత్వాదల్పౌషధత్వాచ్చ; యదుభయభాగం తదసాధ్యం, వమనవిరేచనాయోగిత్వాదనౌషధత్వాచ్చ ॥౮॥

రక్తపిత్తప్రకోపస్తు ఖలు పురా దక్షయజ్ఞోద్ధ్వంసే రుద్రకోపామర్షాగ్నినా ప్రాణినాం పరిగతశరీరప్రాణానామభూజ్జ్వరమను ॥౯॥

తస్యాశుకారిణో దావాగ్నేరివాపతితస్యాత్యయికస్యాశు ప్రశాన్తౌ యతితవ్యం మాత్రాం దేశం కాలం చాభిసమీక్ష్య సంతర్పణేనాపతర్పణేన వా,
మృదుమధురశిశిరతిక్తకషాయైరభ్యవహార్యైః,
ప్రదేహపరిషేకావగాహసంస్పర్శనైర్వమనాద్యైర్వా తత్రావహితేనేతి ॥౧౦॥

భవన్తి చాత్ర।

సాధ్యం లోహితపిత్తం తద్యదూర్ధ్వం ప్రతిపద్యతే।
విరేచనస్య యోగిత్వాద్బహుత్వాద్భేషజస్య చ ॥౧౧॥

విరేచనం హి పిత్తస్య జయార్థే పరమౌషధమ్।
యశ్చ తత్రాన్వయః శ్లేష్మా తస్య చానధమం స్మృతమ్ ॥౧౨॥

భవేద్యోగావహం తత్ర మధురం చైవ భేషజమ్।
తస్మాత్ సాధ్యం మతం రక్తం యదూర్ధ్వం ప్రతిపద్యతే ॥౧౩॥

రక్తం తు యదధోభాగం తద్యాప్యమితి నిశ్చయః।
వమనస్యాల్పయోగిత్వాదల్పత్వాద్భేషజస్య చ ॥౧౪॥

వమనం హి న పిత్తస్య హరణే శ్రేష్ఠముచ్యతే।
యశ్చ తత్రానుగో వాయుస్తచ్ఛాన్తౌ చావరం మతమ్ ॥౧౫॥

తచ్చాయోగావహం తత్ర కషాయం తిక్తకాని చ।

తస్మాద్యాప్యం సమాఖ్యాతం యదుక్తమనులోమగమ్ ॥౧౬॥

రక్తపిత్తం తు యన్మార్గౌ ద్వావపి ప్రతిపద్యతే।
అసాధ్యమితి తజ్జ్ఞేయం పూర్వోక్తాదేవ కారణాత్ ॥౧౭॥

న హి సంశోధనం కించిదస్త్యస్య ప్రతిమార్గగమ్।
ప్రతిమార్గం చ హరణం రక్తపిత్తే విధీయతే ॥౧౮॥

ఏవమేవోపశమనం సర్వశో నాస్య విద్యతే।
సంసృష్టేషు చ దోషేషు సర్వజిచ్ఛమనం మతమ్ ॥౧౯॥

ఇత్యుక్తం త్రివిధోదర్కం రక్తం మార్గవిశేషతః।
ఏభ్యస్తు ఖలు హేతుభ్యః కించిత సాధ్యం న సిధ్యతి ॥౨౦॥

ప్రేష్యోపకరణాభావాద్దౌరాత్మ్యాద్వైద్యదోషతః।
అకర్మతశ్చ సాధ్యస్వం కశ్చిద్రోగోఽతివర్తతే ॥౨౧॥

తత్రాసాధ్యత్వమేకం స్యాత్ సాధ్యయాప్యపరిక్రమాత్।
రక్తపిత్తస్య విజ్ఞానమిదం తస్యోపదేక్ష్యతే ॥౨౨॥

యత్ కృష్ణమథవా నీలం యద్వా శక్రధనుష్ప్రభమ్।
రక్తపిత్తమసాధ్యం తద్వాససో రఞ్జనం చ యత్ ॥౨౩॥

భృశం పూత్యతిమాత్రం చ సర్వోపద్రవవచ్చ యత్।
బలమాంసక్షయే యచ్చ తచ్చ రక్తమసిద్ధిమత్ ॥౨౪॥

యేన చోపహతో రక్తం రక్తపిత్తేన మానవః।
పశ్యేద్దృశ్యం వియచ్చాపి తచ్చాసాధ్యమసంశయమ్॥౨౫॥

తత్రాసాధ్యం పరిత్యాజ్యం యాప్యం యత్నేన యాపయేత్।
సాధ్యం చావహితః సిద్ధైర్భేషజైః సాధయేద్భిషక్॥౨౬॥

తత్ర శ్లోక।

కారణం నామనిర్వృత్తిం పూర్వరూపాణ్యుపద్రవాన్।
మార్గౌ దోషానుబన్ధం చ సాధ్యత్వం న చ హేతుమత్॥౨౭॥

నిదానే రక్తపిత్తస్య వ్యాజహార పునర్వసుః।
వీతమోహరజోదోషలోభమానమదస్పృహః॥౨౮॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే రక్తపిత్త-

నిదానం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాతో గుల్మనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు పఞ్చ గుల్మా భవన్తి; తద్యథా—వాతగుల్మః, పిత్తగుల్మః, శ్లేష్మగుల్మో, నిచయగుల్మః, శోణితగుల్మశ్చేతి॥౩॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—కథమిహ భగవన్! పఞ్చానాం గుల్మానాం విశేషమభిజానీమహే, న హ్యవిశేషవిద్రోగాణామౌషధవిదపి భిషక్ ప్రశమనసమర్థో భవతీతి॥౪॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—సముత్థానపూర్వరూపలిఙ్గవేదనోపశయవిశేషేభ్యో విశేషవిజ్ఞానం గుల్మానాం భవత్యన్యేషాం చ రోగాణామగ్నివేశ! తత్తు ఖలు గుల్మేషూచ్యమానం నిబోధ॥౫॥

యదా పురుషో వాతలో విశేషేణ జ్వరవమనవిరేచనాతీసారాణామన్యతమేన కర్శనేన కార్శితో వాతలమాహారమాహరతి, శీతం వా విశేషేణ, అతిమాత్రమస్నేహపూర్వే వా వమనవిరేచనే పిబతి, అనుదీర్ణాం వా ఛర్దిదీరయతి, ఉదీర్ణాన్ వాత మూత్రపురీషవేగాన్నిరుణద్ధి, అత్యశితో వా పిబతి నవోదకమతిమాత్రమ్, అతిమాత్రసంక్షోభిణా వా యానేన యాతి, అతివ్యవాయవ్యాయామమద్యశోకరుచిర్వాఽభిఘాతమృచ్ఛతి, విషమాశనశయనాసనస్థానచఙ్క్రమణసేవీ వా భవతి, అన్యద్వా కించిదేవంవిధం విషమమతిమాత్రం వ్యాయామజాతమారభతే, తస్యాపచారాద్వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే॥౬॥

స ప్రకుపితో మహాస్రోతోఽనుప్రవిశ్య రౌక్ష్యాత్ కఠినీభూతమాప్లుత్య పిణ్డితోఽవస్థానం కరోతి హృది బస్తౌ పార్శ్వయోర్నాభ్యాం వా; స శూలముపజనయతి గ్రన్థీంశ్చానేకవిధాన్ పిణ్డితశ్చావతిష్ఠతే, స పిణ్డితత్వాద్గుల్మ ఇత్యభిధీయతే॥౭॥

స ముహురాధ్మతి, ముహురల్పత్వమాపద్యతే, అనియతవిపులాణువేదనశ్చ భవతి చలత్వాద్వాయోః, ముహుర్ముహుః పిపీలికాసంప్రచార ఇవాఙ్గేషు, తోదభేదస్ఫురణాయామసంకోచసుప్తిహర్షప్రలయోదయబహులః, తదాతురశ్చ సూచ్యేవ శఙ్కునేవ చాభివిద్ధమాత్మానం మన్యతే, అపి చ దివసాన్తే జ్వర్యతే, శుష్యతి చాస్యాస్యమ్, ఉచ్ఛ్వాసశ్చోపరుధ్యతే, హృష్యన్తి చాస్య రోమాణి వేదనాయాః ప్రాదుర్భావే,

ప్లీహాటోపాన్త్రకూజనావిపాకోదావర్తాఙ్గమర్దమన్యాశిరఃశఙ్ఖశూలబ్రధ్నరోగాశ్చైనముపద్రవన్తి, కృష్ణారుణపరుషత్వఙ్నఖనయనవదనమూత్రపురీషశ్చ భవతి, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే, విపరీతాని చోపశేరత ఇతి వాతగుల్మః॥౮॥

తైరేవ తు కర్శనైః
కర్శితస్యామ్లలవణకటుకక్షారోష్ణతీక్ష్ణశుక్తవ్యపన్నమద్యహరితకఫలామ్లానాం విదాహినాం చ శాకమాంసాదీనాముపయోగాదజీర్ణాధ్యశనాద్రౌక్ష్యానుగతే చామాశయే వమనవిరేచనమతివేలం సంధారణం వాతాతపౌ చాతి సేవమానస్య పిత్తం సహ మారుతేన ప్రకోపమాపద్యతే॥౯॥

తత్ ప్రకుపితం మారుత ఆమాశయైకదేశే సంవర్త్య తానేవ వేదనాప్రకారానుపజనయతి య ఉక్తా వాతగుల్మే; పిత్తం త్వేనం విదహతి కుక్షౌ హృద్యురసి కణ్ఠే చ, స విదహ్యమానః సధూమమివోద్గారముద్గిరత్యమ్లాన్వితం, గుల్మావకాశశ్చాస్య దహ్యతే దూయతే ధూప్యతే ఊష్మాయతే స్విద్యతి క్లిద్యతి శిథిల ఇవ చాస్పర్శాసహోఽల్పరోమా చ భవతి, జ్వరభ్రమదవథుపిపాసాగలతాలువదనశోషప్రమోహవిడ్భేదాశ్చైనముపద్రవన్తి, హరితహారిద్రత్వఙ్నఖనయనవదనమూత్రపురీషశ్చ భవతి, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే, విపరీతాని చోపశేరత ఇతి పిత్తగుల్మః॥౧౦॥

తైరేవ తు కర్శనైః కర్శితస్యాత్యశనాదతిస్నిగ్ధగురుమధురశీతాశనాత్ పిష్టేక్షుక్షీరమాషతిలవికృతి సేవనాన్మన్దకమద్యాతిపానాద్ధరితకాతిప్రణయనాదానూపౌదకగ్రామ్యమాంసాతిభక్షణాత్ సంధారణాదతిసుహితస్య చాతిప్రగాఢముదకపానాత్ సంక్షోభణాద్వా శరీరస్య శ్లేష్మా సంహ మారుతేన ప్రకోపమాపద్యతే॥౧౧॥

తం ప్రకుపితం మారుత ఆమాశయైకదేశే సంవర్త్య తానేవ వేదనాప్రకారానుపజనయతి, య ఉక్తా వాతగుల్మే; శ్లేష్మా త్వస్య శీతజ్వరారోచకావిపాకాఙ్గమర్దహర్షహృద్రోగచ్ఛర్దినిద్రాలస్యస్తైమిత్యగౌరవ శిరోభితాపానుపజనయతి, అపి చ గుల్మస్య స్థైర్యగౌరవకాఠిన్యావగాఢసుప్తతాః, తథా కాసశ్వాసప్రతిశ్యాయాన్ రాజయక్ష్మాణం చాతిప్రవృద్ధః, శ్వైత్యం చ త్వఙ్నఖనయనవదనమూత్రపురీషేషూపజనయతి, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే, విపరీతాని చోపశేరత ఇతి శ్లేష్మగుల్మః॥౧౨॥

త్రిదోషహేతు లిఙ్గసన్నిపాతాత్తు సాన్నిపాతికం గుల్మముపదిశన్తి కుశలాః। స విప్రతిషిద్ధోపక్రమత్వాదసాధ్యో నిచయగుల్మః॥౧౩॥

శోణితగుల్మస్తు ఖలు స్త్రియా ఏవ భవతి న పురుషస్య, గర్భకోష్ఠార్తవాగమనవైశేష్యాత్। పారతన్త్ర్యాదవైశారద్యాత్ సతతముపచారానురోధాద్వా వేగానుదీర్ణానుపరున్ధన్త్యా ఆమగర్భే వాఽప్యచిరపతితేఽథవాఽప్యచిరప్రజాతాయా ఋతౌ వా వాతప్రకోపణాన్యాసేవమానాయాః క్షిప్రం వాతః ప్రకోపమాపద్యతే। స ప్రకుపితో యోనిముఖమనుప్రవిశ్యార్తవముపరుణద్ధి, మాసి మాసి తదార్తవముపరుధ్యమానం కుక్షిమభివర్ధయతి; తస్యాః శూలకాసాతీసారచ్ఛర్ద్యరోచకావిపాకాఙ్గమర్దనిద్రాలస్యస్తైమిత్యకఫప్రసేకాః సముపజాయన్తే, స్తనయోశ్చ స్తన్యమ్, ఓష్ఠయోః స్తనమణ్డలయోశ్చ కార్ష్ణ్యమ్, అత్యర్థం గ్లానిశ్చక్షుషోః, మూర్చ్ఛా, హృల్లాసో, దోహదః, శ్వయథుః పాదయోః, ఈషచ్చోద్గమో రోమరాజ్యాః, యోన్యాశ్చాటాలత్వమ్, అపి చ యోన్యా దౌర్గన్ధ్యమాస్రావశ్చోపజాయతే, కేవలశ్చాస్యా గుల్మః పిణ్డిత ఏవ స్పన్దతే, తామగర్భాం గర్భిణీమిత్యాహుర్మూఢాః॥౧౪॥

ఏషాం తు ఖలు పఞ్చానాం గుల్మానాం ప్రాగభినిర్వృత్తేరిమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథా—అనన్నాభిలషణమ్, అరోచకావిపాకౌ, అగ్నివైషమ్యం, విదాహో భుక్తస్య, పాకకాలే చాయుక్త్యా ఛర్ద్యుద్గారౌ, వాతమూత్రపురీషవేగాణామప్రాదుర్భావః ప్రాదుర్భూతానాం చాప్రవృత్తిరీషదాగమనం వా, శూలాటోపాన్త్రకూజనపరిహర్షణాతివృత్తపురీషతాః, అబుభుక్షా, దౌర్బల్యం, సౌహిత్యస్య చాసహత్వమితి (గుల్మపూర్వరూపాణి భవన్తి)॥౧౫॥

సర్వేష్వపి చ ఖల్వేతేషు గుల్మేషు న కశ్చిద్వాతాదృతే సంభవతి గుల్మః॥౧౬॥

తేషాం సన్నిపాతజమసాధ్యం జ్ఞాత్వా నోపక్రమేత ఏకదోషజే తు యథాస్వమారమ్భం ప్రణయేత్, సంసృష్టాంస్తు సాధారణేన కర్మణోపచరేత్; యచ్చాన్యదప్యవిరుద్ధం మన్యేత తదవచారయేద్విభజ్య గురులాఘవముపద్రవాణాం,

గురూనుపద్రవాంస్త్వరమాణశ్చికిత్సేజ్జఘన్యమితరాన్, త్వరమాణస్తు విశేషమనుపలభమానో గుల్మేష్వాత్యయికే కర్మణి వాతచికిత్సితం ప్రణయేత్, స్నేహస్వేదౌ వాతహరౌ, స్నేహోపసంహితం చ మృదువిరేచనం బస్తీంశ్చ, అమ్లలవణమధురాంశ్చ రసాన్ యుక్త్యోఽవచారయేత్, మారుతే హ్యుపశాన్తే స్వల్పేనాపి ప్రయత్నేన శక్యోఽన్యోఽపి దోషో నియన్తుం గుల్మేష్వితి॥౧౭॥

భవతి చాత్ర।

గుల్మినామనిలశాన్తిరుపాయైః సర్వశో విధివదాచరితవ్యా।
మారుతే హ్యవజితేఽన్యముదీర్ణం దోషమల్పమపి కర్మ నిహన్యాత్॥౧౮॥

తత్ర శ్లోకః।

సంఖ్యా నిమిత్తం రూపాణి పూర్వరూపమథాపి చ।
దిష్టం నిదానే గుల్మానామేకదేశశ్చ కర్మణామ్॥౧౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే గుల్మనిదానం నామ తృతీయోఽధ్యాయః సమాప్తః॥3॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాతః ప్రమేహనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

త్రిదోషకోపనిమిత్తా వింశతిః ప్రమేహా భవన్తి, వికారాశ్చాపరేఽపరిసంఖ్యేయాః। తత్ర యథా త్రిదోషప్రకోపః ప్రమేహానభినిర్వర్తయతి తథాఽనువ్యాఖ్యాస్యామః॥3॥

ఇహ ఖలు నిదానదోషదూష్యవిశేషేభ్యో వికారవిఘాతభావాభావప్రతివిశేషా భవన్తి॥౪॥

యదా హ్యేతే త్రయో నిదానాదివిశేషాః పరస్పరం నానుబధ్నన్తి, అథవా కాలప్రకర్షాత్ అబలీయాంసో వాఽనుబధ్నన్తి; న తదా వికారాభిర్వృత్తిః, చిరాద్వాఽప్యభినిర్వర్తన్తే, తనవో వా భవన్తి, అయథోక్తసర్వలిఙ్గా వా; విపర్యయే విపరీతాః; ఇతి సర్వవికారవిఘాతభావాభావప్రతివిశేషాభినిర్వృత్తి హేతుర్భవత్యుక్తః॥౪॥

తత్రేమే త్రయో నిదానాదివిశేషాః శ్లేష్మనిమిత్తానాం ప్రమేహాణామాశ్వభినిర్వృత్తికరా భవన్తి; తద్యథా—హాయనకయవకచీనకోద్దాలకనైషధేత్కటముకున్దకమహావ్రీహిప్రమోదకసుగన్ధకానాం నవానామతివేలమతిప్రమాణేన చోపయోగః, తథా సర్పిష్మతాం నవహరేణుమాషసూపా(ప్యా) నాం, గ్రామ్యానూపౌదకానాం చ మాంసానాం, శాకతిలపలలపిష్టాన్నపాయసకృశరవిలేపీక్షువికారాణాం, క్షీరమన్దకదధిద్రవమధురతరుణప్రాయాణాముపయోగః; మృజావ్యాయామవర్జనం, స్వప్నశయనాసనప్రసఙ్గః, యశ్చ కశ్చిద్విధిరన్యోఽపి శ్లేష్మమేదోమూత్రసంజననః, స సర్వో నిదానవిశేషః॥౬॥

బహుద్రవః శ్లేష్మా దోషవిశేషః॥౭॥

బహ్వబద్ధం మేదో మాంసం శరీరజక్లేదః శుక్రం శోణితం వసా మజ్జా లసీకా రసశ్చౌజఃసంఖ్యా ఇతి దూష్యవిశేషః॥౮॥

త్రయాణామేషాం నిదానాదివిశేషాణాం సన్నిపాతే క్షిప్రం శ్లేష్మా ప్రకోపమాపద్యతే ప్రాగతిభూయస్త్వాత్ స ప్రకుపితః క్షిప్రమేవ శరీరే విసృప్తిం లభతే, శరీరశైథిల్యాత్; స విసర్పచ్ఛరీరే మేవాసైవాదితో మిశ్రీభావం గచ్ఛతి, మేదసశ్చైవ బహ్వబద్ధత్వాన్మేదసశ్చ గుణైః సమానగుణభూయిష్ఠత్వాత్; స మేదసా మిశ్రీభావం గచ్ఛన్ దూషయత్యేనత్, వికృతత్వాత్; స వికృతో దుష్టేన మేదసోపహితః శరీరక్లేదమాంసాభ్యాం గచ్ఛతి, క్లేదమాంసయోరతిప్రమాణాభివృద్ధత్వాత్; స మాంసే

మాంసప్రదోషాత్ పూతిమాంసపిడకాః శరావికాకచ్ఛపికాద్యాః సంజనయత్యప్రకృతిభూతత్వాత్; శరీరక్లేదం పునర్దూషయన్మూత్రత్వేన పరిణమయతి; మూత్రవహానాం చ స్రోతసాం వఙ్క్షణబస్తిప్రభవాణాం మేదః క్లేదోపహితాని గురూణి ముఖాన్యాసాద్య ప్రతిరుధ్యతే; తతశ్చ ప్రమేహాంస్తేషాం స్థైర్యమసాధ్యతాం వా జనయతి, ప్రకృతివికృతిర్భూతత్వాత్॥౯॥

శరీరక్లేదస్తు శ్లేష్మమేదోమిశ్రః ప్రవిశన్మూత్రాశయం మూత్రత్వమాపద్యమానః శ్లైష్మికైరేభిర్దశభిర్గుణైరుపసృజ్యతే వైషమ్యయుక్తైః; తద్యథా— శ్వేతశీతమూర్తపిచ్ఛిలాచ్ఛస్నిగ్ధగురుమధురసాన్ద్రప్రసాదమన్దైః; యత్ర యేన గుణేనైకేనానేకేన వా భూయస్తరాముపసృజ్యతే, తత్సమాఖ్యం గౌణం నామవిశేషం ప్రాప్నోతి ॥౧౦॥

తే తు ఖల్విమే దశ ప్రమేహా నామవిశేషేణ భవన్తి। తద్యథా—ఉదకమేహశ్చ, ఇక్షువాలికారసమేహశ్చ, సాన్ద్రమేహశ్చ, సాన్ద్రప్రసాదమేహశ్చ, శుక్లమేహశ్చ, శుక్రమేహశ్చ, శీతమేహశ్చ, సికతామేహశ్చ, శనైర్మేహశ్వ, ఆలాలమేహశ్చేతి ॥౧౧॥

తే దశ ప్రమేహాః సాధ్యాః, సమానగుణమేదఃస్థానత్వాత్ కఫస్య ప్రాధాన్యాత్ సమక్రియత్వాచ్చ ॥౧౨॥

తత్ర శ్లోకాః శ్లేష్మప్రమేహవిశేషవిజ్ఞానార్థా భవన్తి—

అచ్ఛం బహు సితం శీతం నిర్గన్ధముదకోపమమ్।
శ్లేష్మకోపాన్నరో మూత్రముదమేహీ ప్రమేహతి ॥౧౩॥

అత్యర్థమధురం శీతమీషత్పిచ్ఛిలమావిలమ్।
కాణ్డేక్షురససంకాశం శ్లేష్మకోపాత్ ప్రమేహతి ॥౧౪॥

యస్య పర్యుషితం మూత్రం సాన్ద్రీభవతి భాజనే।
పురుషం కఫకోపేన తమాహుః సాన్ద్రమేహినమ్ ॥౧౫॥

యస్య సంహన్యతే మూత్రం కించిత్ కించిత్ ప్రసీదతి।
సాన్ద్రప్రసాదమేహీతి తమాహుః శ్లేష్మకోపతః ॥౧౬॥

శుక్లం పిష్టనిభం మూత్రమభీక్ష్ణం యః ప్రమేహతి।
పురుషం కఫకోపేన తమాహుః శుక్లమేహినమ్॥౧౭॥

శుక్రాభం శుక్రమిశ్రం వా ముహుర్మేహతి యో నరః।
శుక్రమేహినమాహుస్తం పురుషం శ్లేష్మకోపతః॥౧౮॥

అత్యర్థశీతమధురం మూత్రం మేహతి యో భృశమ్।
శీతమేహినమాహుస్తం పురుష శ్లేష్మకోపతః॥౧౯॥

మూర్తాన్మూత్రగతాన్దోషానణూన్మేహతి యో నరః।
సికతామేహినం విద్యాత్తం నరం శ్లేష్మకోపతః॥౨౦॥

మన్దం మన్దమవేగం తు కృచ్ఛ్రం యో మూత్రయేచ్ఛనైః।
శనైర్మేహితమాహుస్తం పురుషం శ్లేష్మకోపతః॥౨౧॥

తన్తుబద్ధమివాలాలం పిచ్ఛిలం యః ప్రమేహతి।
ఆలాలమేహినం విద్యాత్తం నరం శ్లేష్మకోపతః॥౨౨॥

ఇత్యేతే దశ ప్రమేహాః శ్లేష్మప్రకోపనిమిత్తా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥ ఉష్ణామ్లలవణక్షారకటుకాజీర్ణభోజనోపసేవినస్తథాఽతితీక్ష్ణాతపాగ్నిసంతాపశ్రమక్రోధవిషమాహారోపసేవినశ్చ తథాత్మకశరీరస్యైవ పిత్తమాశు ప్రకోపమాపద్యతే॥౨౩॥

తత్ ప్రకుపితం తథైవానుపూర్వ్యా ప్రమేహానిమాన్ షట్ క్షిప్రమభినితవర్తయతి॥౨౪॥

తేషామపి తు ఖలు పిత్తగుణవిశేషేణైవ నామవిశేషా భవన్తి; తద్యథా—క్షారమేహశ్చ, కాలమేహశ్చ, నీలమేహశ్చ, లోహితమేహశ్చ, మాఞ్జిష్ఠమేహశ్చ, హారిద్రమేహశ్చేతి। తే షట్భిరేతైః క్షారామ్లలవణకటువిస్రోష్ణైః పిత్తగుణైః పూర్వవత్ సమన్వితా భవన్తి। సర్వ ఏవ చ తే యాప్యాః, సంసృష్టదోషమేదః స్థానత్వాద్విరుద్ధోపక్రమత్వాచ్చేతి॥౨౫॥

తత్ర శ్లోకాః పిత్తప్రమేహవిశేషవిజ్ఞానార్థా భవన్తి—

గన్ధవర్ణరసస్పర్శైర్యథా క్షారస్తథాత్మకమ్।
పిత్తకోపాన్నరో మూత్రం క్షారమేహీ ప్రమేహతి॥౨౬॥

మషీవర్ణమజస్రం యో మూత్రముష్ణం ప్రమేహతి।
పిత్తస్య పరికోపేణ తం విద్యాత్ కాలమేహినమ్॥౨౭॥

చాషపక్షనిభం మూత్రమమ్లం మేహతి యో నరః।
పిత్తస్య పరికోపేణ తం విద్యాన్నీలమేహినమ్॥౨౮॥

విస్రం లవణముష్ణం చ రక్తం మేహతి యో నరః।
పిత్తస్య పరికోపేణ తం విద్యాద్రక్తమేహినమ్॥౨౯॥

మఞ్జిష్ఠోదకసంకాశం భృశం విస్రం ప్రమేహతి।
పిత్తస్య పరికోపాత్తం విద్యాన్మాఞ్జిష్ఠమేహినమ్॥౩౦॥

హరిద్రోదకసంకాశం కటుకం యః ప్రమేహతి।
పిత్తస్య పరికోపాత్తం విద్యాద్ధారిద్రమేహినమ్॥౩౧॥

ఇత్యేతే షట్ ప్రమేహాః పిత్తప్రకోపనిమిత్తా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥౩౨॥

కషాయకటుతిక్తరూక్షలఘుశీతవ్యవాయవ్యాయామవమనవిరేచనాస్థాపనశిరోవిరేచనాతియోగ వేగసంధారణానశనాభిఘాతాతపోద్వేగశోకశోణితాతి షేకజాగరణవిషమశరీరన్యాసానుపసేవ మానస్య తథాత్మకేశరీరస్యైవ క్షిప్రం వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే। స ప్రకుపితస్తథాత్మకే శరీరే విసర్పన్ యదా వసామాదాయ మూత్రవహ్నాని స్రోతాంసి ప్రతిపద్యతే, తదా వసామేహమభినిర్వర్తయతి; యదా పునర్మజ్జానం మూత్రబస్తావాకర్షతి, తదా మజ్జమేహమభినిర్వర్తయతి; యదా తు లసీకాం మూత్రాశయేఽభివహన్మూత్రమనుబన్ధం చ్యోతయతి లసీకాతిబహుత్వాద్విక్షేపణాచ్చ వాయోః ఖల్వస్యాతిమూత్రప్రవృత్తిసఙ్గం కరోతి, తదా స మత్త ఇవ గజః క్షరత్యజస్రం మూత్రమవేగం, తం హస్తిమేహినమాచక్షతే; ఓజః పునర్మధురస్వభావం, తద్రౌక్ష్యాద్వాయుః కషాయత్వేనాభిసంసృజ్య మూత్రాశయేఽభివహన్ మధుమేహం కరోతి ॥౩౩॥

ఇమాంశ్చతురః ప్రమేహాన్ వాతజానసాధ్యానాచక్షతే భిషజః, మహాత్యయికత్వావిరుద్ధోపక్రమత్వాచ్చ।

తేషామపి చ వాతగుణవిశేషేణ నామవిశేషా భవన్తి; తద్యథా—వసామేహశ్వ, మజ్జమేహశ్చ, హస్తిమేహశ్చ, మధుమేహశ్చేతి ॥౩౪॥

తత్ర శ్లోకా వాతప్రమేహవిశేషవిజ్ఞానార్థా భవన్తి॥

మజ్జానం సహ మూత్రేణ ముహుర్మేహతి యో నరః।

మజ్జమేహినమాహుస్తమసాధ్యం వాతకోపతః॥౩౫॥

వసామిశ్రం వసాభం చ ముహుర్మేహతి యో నరః।

వసామేహినమాహుస్తమసాధ్యం వాతకోపతః॥౩౬॥

హస్తీ మత్త ఇవాజస్రం మూత్రం క్షరతి యో భృశమ్।

హస్తిమేహినమాహుస్తమసాధ్యం వాతకోపతః॥౩౭॥

కషాయమధురం పాణ్డుం రూక్షం మేహతి యో నరః।
వాతకోపాదసాధ్యం తం ప్రతీయాన్మధుమేహినమ్॥౩౮॥

ఇత్యేతే చత్వారః ప్రమేహా వాతప్రకోపనిమిత్తా భవన్తి॥౩౯॥

ఏవం త్రిదోషప్రకోపనిమిత్తా వింశతిః ప్రమేహా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥౪౦॥

త్రయస్తు ఖలు దోషాః ప్రకుపితాః ప్రమేహానభినివర్తయిష్యన్త ఇమాని పూర్వరూపాణి దర్శయన్తి; తద్యథా—జటిలీభావం కేశేషు, మాధుర్యమాస్యే, కరపాదయోః సుప్తతాదాహౌ, ముఖతాలుకణ్ఠశోషం, పిపాసామ్, ఆలస్యం, మలం చ కాయే, కాయచ్ఛిద్రేషూపదేహం, పరిదాహం సుప్తతాం చాఙ్గేషు, షట్పదపిపీలికాభిశ్చ శరీరమూత్రాభిసరణం, మూత్రే చ మూత్రదోషాన్, విస్రం శరీరగన్ధం, నిద్రాం తన్ద్రాం చ సర్వకాలమితి॥౪౧॥

ఉపద్రవాస్తు ఖలు ప్రమేహిణాం—తృష్ణాజ్వరాతీసారదాహదౌర్బల్యారోచకావిపాకాః పూతిమాంసపిడకాలజీవిద్రధ్యాదయశ్చ తత్ప్రసంగాద్భవన్తి॥౪౨॥

తత్ర సాంధ్యాన్ ప్రమేహాన్ సంశోధనోపశమనైర్యథార్హముపపాదయంశ్చికిత్సేత్॥౪౩॥

భవన్తి చాత్ర।

గృధ్నుమభ్యవహార్యేషు స్నానచఙ్క్రమణద్విషమ్।
ప్రమేహః క్షిప్రమభ్యేతి నీడద్రుమమివాణ్డజః॥౪౪॥

మన్దోత్సాహమతిస్థూలమతిస్నిగ్ధం మహాశనమ్।
మృత్యుః ప్రమేహరూపేణ క్షిప్రమాదాయ గచ్ఛతి॥౪౫॥

యస్త్వాహారం శరీరస్య ధాతుసామ్యకరం నరః।
సేవతే వివిధాశ్చాన్యాశ్చేష్టాః స సుఖమశ్నుతే॥౪౬॥

తత్ర శ్లోకాః।

హేతుర్వ్యాధివిశేషాణాం ప్రమేహాణాం చ కారణమ్।
దోషధాతుసమాయోగో రూపం వివిధమేవ చ॥౪౭॥
దశ శ్లేష్మకృతా యస్మాత్ ప్రమేహాః షట్ చ పిత్తజాః।
యథా కరోతి వాయుశ్చ ప్రమేహాంశ్చతురో బలీ॥౪౮॥
సాధ్యాసాధ్యవిశేషాశ్చ పూర్వరూపాణ్యుపద్రవాః।
ప్రమేహాణాం నిదానేఽస్మిన్ క్రియాసూత్రం చ భాషితమ్॥౪౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే ప్రమేహ-

నిదానం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతః కుష్ఠనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సప్త ద్రవ్యాణి కుష్ఠానాం ప్రకృతిమాపన్నాని భవన్తి। తద్యథా—త్రయో దోషా వాతపిత్తశ్లేష్మాణః ప్రకోపణవికృతాః, దూష్యాశ్చ శరీరధాతవస్త్వఙ్మాంసశోణితలసీకాశ్చతుర్ధా దోషోపఘాతవికృతా ఇతి। ఏతత్ సప్తానాం సప్తధాతుకమేవంగతమాజననం కుష్ఠానామ్। అతః ప్రభవాదభినిర్వర్త్యమానాని కేవలం శరీరముపతపన్తి॥౩॥

న చ కించిదస్తి కుష్ఠమేకదోషప్రకోపనిమిత్తమ్ అస్తి తు ఖలు సమానప్రకృతీనామపి కుష్ఠానాం దోషాంశాంశవికల్పానుబన్ధస్థానవిభాగేన వేదనావర్ణసంస్థానప్రభావనామచికిత్సితవిశేషః॥౪॥

స సప్తవిధోఽష్టాదశవిధోఽపరిసంఖ్యేయవిధో వా భవతి; దోషా హి వికల్పనైర్వికల్ప్యమానా వికల్పయన్తి వికారాన్, అన్యత్రాసాధ్యభావాత్; తేషాం వికల్పవికారసంఖ్యానేఽతిప్రసంగమభిసమీక్ష్య సప్తవిధమేవ కుష్ఠవిశేషముపదేక్ష్యామః॥౫॥

ఇహ వాతాదిషు త్రిషు ప్రకుపితేషు త్వగాదీంశ్చతురః ప్రదూషయత్సు వాతేఽధికతరే కపాలకుష్ఠమభినిర్వర్తతే, పిత్తే త్వౌదుమ్బరం, శ్లేష్మణి మణ్డలకుష్ఠం, వాతపిత్తయోర్ఋష్యజిహ్వం, పిత్తశ్లేష్మణోః పుణ్డరీకం, శ్లేష్మమారుతయోః సిధ్మకుష్ఠం, సర్వదోషాతి (భి) వృద్ధౌ కాకణకమభినిర్వర్తతే; ఏవమేష సప్తవిధః కుష్ఠవిశేషో భవతి॥౬॥

స చైష భూయస్తరమతః ప్రకృతౌ వికల్ప్యమానాయాం భూయసీం వికారవికల్ప సంఖ్యామాపద్యతే॥౭॥

తత్రేదం సర్వకుష్ఠనిదానం సమాసేనోపదేక్ష్యామః-శీతోష్ణవ్యత్యాసమనానుపూర్వ్యోప సేవమానస్య తథా సంతర్పణాపతర్పణాభ్యవహార్యవ్యత్యాసం చ, మధుఫాణిత మత్స్యలకుచమూలకకాకమాచీః సతతమతిమాత్రమజీర్ణే సమశ్నతః, చిలిచిమం చ పయసా, హాయనకయవకచీనకోద్దాలకకోరదూషప్రాయాణి చాన్నాని క్షీరదధితక్రకోలకులత్థమాషాతసీకుసుమ్భపరూషస్నేహవన్తి, ఏతైరేవాతిమాత్రం సుహితస్య చ వ్యవాయవ్యాయామసంతాపానత్యుపసేవమానస్య, భయశ్రమసంతాపోపహతస్య చ సహసా శీతోదకమవతరతః, విదగ్ధం చాహారజాతమనుల్లిఖ్య విదాహీన్యభ్యవహరతః, ఛర్దిం చ ప్రతిఘ్నతః, స్నేహాంశ్చాతిచరతస్త్రయో దోషా యుగపత్ ప్రకోపమాపద్యన్తే,

త్వగాదయశ్చత్వారః శైథిల్యమాపద్యన్తే, తేషు శిథిలేషు దోషాః ప్రకుపితాః స్థానమధిగమ్య సంతిష్ఠమానాస్తానేవ త్వగాదీన్ దూషయన్తః కుష్ఠాన్యభినిర్వర్తయన్తి॥౮॥

తేషాం కుష్ఠానామిమాని ఖలు పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథాఅస్వేదనమతి స్వేదనం పారుష్యమతిశ్లక్ష్ణతా వైవర్ణ్య కణ్డూర్ని స్తోదః సుప్తతా పరిదాహః పరిహర్షో లోమహర్షః ఖరత్వముష్మాయణం గౌరవం శ్వయథుర్విసర్పాగమనమభీక్ష్ణం కాయచ్ఛిద్రేషూపదేహః పక్వదగ్ధదష్టక్షతోపస్ఖలితేష్వతిమాత్రం వేదనాం స్వల్పానామపి చ వ్రణానాం దుష్టిరసంరోహణం చేతి (కుష్ఠపూర్వరూపాణి భవన్తి)॥౯॥

తేభ్యోఽనన్తరం కుష్ఠాన్యభినిర్వర్తన్తే; తేషామిదం వేదనావర్ణసంస్థాననామప్రభావవిశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా- రూక్షారుణపరుషాణి విషమవిసృతాని ఖరపర్యన్తాని తనూన్యుద్వృత్తబహిస్తనూని సుప్తసుప్తాని హృషి తలోమాచితాని నిస్తోదబహులాన్యల్పకణ్డూదాహపూయలసీకాన్యాశుగతిసముత్థానాన్యాశుభేదీని జన్తుమన్తి కృష్ణారుణకపాలవర్ణాని చ కపాలకుష్ఠానీతి విద్యాత్॥౧౦॥

తామ్రాణి తామ్రరోమరాజిభిరవనద్ధాని బహలాని బహుబహలరక్తపూయలసీకానికణ్డూక్లేదకోథదాహపాకవన్త్యాశుగతిసముత్థాన భేదీని ససంతాపకృమీణి పక్వోదుమ్బరఫలవర్ణాన్యుదుమ్బరకుష్ఠానీతి విద్యాత్॥౧౧॥

స్నిగ్ధాని గురుణ్యుత్సేధవన్తి శ్లక్ష్ణస్థిరపీన (త) పర్యన్తాని శుక్లరక్తావభాసాని శుక్లరాజీసంతతాని బహులబహలశుక్లపిచ్ఛిలస్రావీణి బహుక్లేదకణ్డూకృమీణి సక్తగతిసముత్థానభేదీని పరిమణ్డలాని మణ్డలకుష్ఠానీతి విద్యాత్॥౧౨॥

పరుషాణ్యరుణవర్ణాని బహిరన్తఃశ్యావాని నీలపీతతామ్రావభాసాన్యాశుగతిసముత్థానాన్యల్పకణ్డూక్లేదకృమీణి దాహభేదనిస్తోదబహులాని శూకోపహతోపమవేదనాన్యుత్సన్నమధ్యాని తనుపర్యన్తాని కర్కశపిడకాచితాని దీర్ఘపరిమణ్డలాని ఋష్యజిహ్వాకృతీని ఋష్యజిహ్వానీతి విద్యాత్॥౧౩॥

శుక్లరక్తావభాసాని రక్తపర్యన్తాని రక్తరాజీసిరాసంతతాన్యుత్సేధవన్తి బహుబహలరక్తపూయలసీకాని కణ్డూకృమిదాహపాకవన్త్యాశుగతిసముత్థానభేదీని పుణ్డరీకపలాశసంకాశాని పుణ్డరీకాణీతి విద్యాత్॥౧౪॥

పరుపారుణవిశీర్ణాని బహిస్తనూన్యన్తః స్నిగ్ధాని శుక్లరక్తావభాసాని బహూన్యల్పవేదనాన్యల్పకణ్డూదాహపూయలసీకాని లఘుసముత్థానాన్యల్పభేదకృమీణ్యలాబుపుష్పసంకాశాని సిధ్మకుష్ఠానీతి విద్యాత్॥౧౫॥

కాకణన్తికావర్ణాన్యాదౌ పశ్చాత్తు సర్వకుష్ఠలిఙ్గసమన్వితాని పాపీయసాం సర్వకుష్ఠలిఙ్గసంభవత్వేనానేకవర్ణాని కాకణకానీతి విద్యాత్ ;తాన్యసాధ్యాని సాధ్యాని పునరితరాణి॥౧౬॥

తత్ర యదసాధ్యం తదసాధ్యతాం నాతివర్తతే; సాధ్యం పునః కించిత్ సాధ్యతామతివర్తతే కదాచిదపచారాత్; సాధ్యానీహ షట్ కాకణకవర్జ్యాన్యచికిత్స్యమానాన్యపచారతో వా దోషైరభిష్యన్దమానాన్యసాధ్యతాముపయాన్తి॥౧౭॥

సాధ్యానామపి హ్యుపేక్ష్యమాణానామేషాం త్వఙ్మాంసశోణితలసీకాకోథక్లేదసంస్వేదజాః కృమయోఽభిమూర్ఛన్తి; తే భక్షయన్తస్త్వగాదీన్ దోషాన్ పునర్దూషయన్త ఇమానుపద్రవాన్ పృథక్ పృథగుత్పాదయన్తి। తత్ర వాతః శ్యావారుణవర్ణం పరుషతామపి చ రౌక్ష్యశూలశోషతోదవేపథుహర్షసంకోచాయాస (మ) స్తమ్భసుప్తిభేదభఙ్గాన్, పిత్తం పునర్దాహస్వేదక్లేదకోథస్రావపాకరాగాన్, శ్లేష్మా తు శ్వైత్యశైత్యస్థైర్యకణ్డూగౌరవోత్సేధస్నేహోపలేపాన్,కృమయస్త్వగాదీంశ్చతురః సిరాః స్నాయూంశ్చాస్థీన్యపి చ తరుణాని ఖాదన్తి॥౧౮॥

అస్యాం చైవావస్థాయాముపద్రవాః కుష్ఠినం స్పృశన్తి।తద్యథా—ప్రస్రవణమఙ్గభేదః పతనాన్యఙ్గావయవానాం తృష్ణాజ్వరాతీసారదాహ దౌర్బల్యారోచకావిపాకాశ్చ, తథావిధమసాధ్యం విద్యాదితి॥౧౯॥

భవన్తి చాత్ర।

సాధ్యోఽయమితి యః పూర్వ నరో రోగముపేక్షతే।

స కించిత్కాలమాసాద్య మృత ఏవావబుధ్యతే॥౨౦॥

యస్తు ప్రాగేవ రోగేభ్యో రోగేషు తరుణేషు చ।

భేషజం కురుతే సమ్యక్ స చిరం సుఖమశ్నుతే॥౨౧॥

యథా స్వల్పేన యత్నేన ఛిద్యతే తరుణస్తరుః।

స ఏవాతిప్రవృద్ధస్తు ఛిద్యతేఽతిప్రయత్నతః॥౨౨॥

ఏవమేవ వికారోఽపి తరుణః సాధ్యతే సుఖమ్।

వివృద్ధః సాధ్యతే కృచ్ఛ్రాదసాధ్యో వాఽపి జాయతే॥౨౩॥

తత్ర శ్లోకః।

సంఖ్యా ద్రవ్యాణి దోషాశ్చ హేతవః పూర్వలక్షణమ్।

రూపాణ్యుపద్రవాశ్చోక్తాః కుష్ఠానాం కౌష్ఠికే పృథక్॥౨౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే కుష్ఠనిదానం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతః శోషనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు చత్వారి శోషస్యాయతనాని; తద్యథా— సాహసం, సంధారణం, క్షయో, విషమాశనమితి॥౩॥

తత్ర సాహసం శోషస్యాయతనమితి యదుక్తం తదనువ్యాఖ్యాస్యామః— యదా పురుషో దుర్బలో హి సన్ బలవతా సహ విగృహ్ణాతి, అతిమహతా వా ధనుషా వ్యాయచ్ఛతి, జల్పతి వాఽప్యతిమాత్రమ్, అతిమాత్రం వా భారముద్వహతి, అప్సు వా ప్లవతే చాతిదూరమ్, ఉత్సాదనపదాఘాతనే వాఽతిప్రగాఢమాసేవతే, అతివిప్రకృష్టం వాఽధ్వానం ద్రుతమభిపతతి, అభి హన్యతే వా, అన్యద్వా కించిదేవంవిధం విషమమతిమాత్రం వా వ్యాయామ జాతమారభతే, తస్యాతిమాత్రేణ కర్మణా ఉరః క్షణ్యతే; తస్యోరఃక్షతముపప్లవతే వాయుః, స తత్రావస్థితః శ్లేష్మాణమురఃస్థముపసంసృజ్య శోషయన్ విహరత్యూర్ధ్వమధస్తిర్యక్చ; తస్య యోంఽశః శరీరసంధీనావిశతి, తేనాస్య జృమ్భాఽఙ్గమర్దో జ్వరశ్చోపజాయతే; యస్త్వామాశయముపైతి, తేనాస్య వర్చో భిద్యతే; యస్తు హృదయమావిశతి, తేన రోగా భవన్త్యురస్యాః; యో రసనాం, తేనాస్యారోచకః; యః కణ్ఠమభిప్రపద్యతే, కణ్ఠస్తేనోద్ధ్వంసతే స్వరశ్చావసీదతి; యః ప్రాణవహాని స్రోతాంస్యన్వేతి, తేన శ్వాసః ప్రతిశ్యాయశ్చోపజాయతే; యః శిరస్యవతిష్ఠతే, శిరస్తేనోపహన్యతే; తతః క్షణనాచ్చైవోరసో విషమగతిత్వాచ్చ వాయోః కణ్ఠస్య చోద్ధ్వంసనాత్ కాసః సతతమస్య సంజాయతే, స కాసప్రసంగాదురసి క్షతే శోణితం ష్ఠీవతి, శోణితగమనాచ్చాస్య దౌర్బల్యముపజాయతే; ఏవమేతే సాహసప్రభవాః సాహసికముపద్రవాః స్పృశన్తి; తతః సోఽప్యుపశోషణైరేతైరుపద్రవైరుపద్రుతః శనైః శనైరుపశుష్యతి।తస్మాత్ పురుషో మతిమాన్

బలమాత్మనః సమీక్ష్య తదనురూపాణి కర్మాణ్యారభేత కర్తుం, బలసమాధానం హి శరీరం, శరీర మూలశ్చ పురుష ఇతి ॥४॥

భవతి చాత్ర।

సాహసం వర్జయేత్ కర్మ రక్షఞ్జీవితమాత్మనః।
జీవన్ హి పురుషస్త్విష్టం కర్మణః ఫలమశ్నుతే ॥५॥

అథ సన్ధారణం శోషస్యాయతనమితి యదుక్తం తదనువ్యాఖ్యాస్యామః- యదా పురుషో రాజసమీపే భర్తృసమీపే వా గురోర్వా పాదమూలే ద్యూతసభమన్యం సతాం సమాజం స్త్రీమధ్యం వాఽనుప్రవిశ్య యానైర్వాఽప్యుచ్చావచైర్గచ్ఛన్ భయాత్ ప్రసంగాద్ధ్రీమత్త్వాద్ఘృణిత్వాద్వా నిరుణద్ధ్యాగతాని వాతమూత్రపురీషాణి, తదా తస్య సన్ధారణాద్వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే; స ప్రకుపితః పిత్తశ్లేష్మాణౌ సముదీర్యోర్ధ్వమధస్తిర్యక్ చ విహరతి; తతశ్చాంశవిశేషేణ పూర్వవచ్ఛరీరావయవవిశేషం ప్రవిశ్య శూలం జనయతి, భినత్తి పురీషముచ్ఛోషయతి వా, పార్శ్వే చాతిరుజతి, అంసావవమృద్నాతి, కణ్ఠమురశ్చావధమతి, శిరశ్చోపహన్తి, కాసం శ్వాసం జ్వరం స్వరభేదం ప్రతిశ్యాయం చోపజనయతి; తతః సోఽప్యుపశోషణైరేతైరుపద్రవైరుపద్రుతః శనైః శనైరుపశుష్యతి। తస్మాత్ పురుషో మతిమానాత్మనః శరీరేష్వేవ యోగక్షేమకరేషు ప్రయతేత విశేషేణ; శరీరం హ్యస్య మూలం, శరీరమూలశ్చ పురుషో భవతీతి ॥६॥

భవతి చాత్ర।

సర్వమన్యత్ పరిత్యజ్య శరీరమనుపాలయేత్।
తదభావే హి భావానాం సర్వాభావః శరీరిణామ్ ॥७॥

క్షయః శోషస్యాయతనమితి యదుక్తం తదనువ్యాఖ్యాస్యామః – యదా పురుషోఽతిమాత్రం శోకచిన్తాపరీతహృదయో భవతి, ఈర్ష్యోత్కణ్ఠాభయక్రోధాదిభిర్వా సమావిశ్యతే, కృశో వా సన్ రూక్షాన్నపానసేవీ భవతి, దుర్బలప్రకృతిరనాహారోఽల్పాహారో వా భవతి, తదా తస్య

హృదయస్థాయీ రసః క్షయముపైతి, స తస్యోపక్షయాచ్ఛోషం ప్రాప్నోతి, అప్రతీకారాచ్చానుబధ్యతే యక్ష్మణా యథోపదేక్ష్యమాణరూపేణ॥౮॥

యదా వా పురుషోఽతిప్రహర్షాదతిప్రసక్తభావః స్త్రీష్వతిప్రసఙ్గమారభతే, తస్యాతిప్రసఙ్గాద్రేతః క్షయముపైతి; క్షయమపి చోపగచ్ఛతి రేతసి యది మనః స్త్రీభ్యో నైవాస్య నివర్తతే, అతిప్రవర్తత ఏవ తస్య చాతిప్రణీతసంకల్పస్య మైథునమాపద్యమానస్య శుక్రం న ప్రవర్తతే అతిమాత్రోపక్షీణత్వాత్; అథాస్య వాయుర్వ్యాయచ్ఛమానస్యైవ ధమనీరనుప్రవిశ్య శోణితవాంహినీస్తాభ్యః శోణితం ప్రచ్యావయతి తచ్ఛుక్రక్షయాదస్య పునః శుక్రమార్గేణ శోణితం ప్రవర్తతే వాతానుసృతలిఙ్గం; అథాస్య శుక్రక్షయాచ్ఛోణితప్రవర్తనాచ్చ సంధయః శిథిలీభవన్తి, రౌక్ష్యముపజాయతే, భూయః శరీరం దౌర్బల్యమావిశతి, వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే; స ప్రకుపితో వశికం శరీరమనుసర్పన్నుదీర్య శ్లేష్మపిత్తే పరిశోషయతి మాంసశోణితే, ప్రచ్యావయతి శ్లేష్మపిత్తే, సంరుజతి పార్శ్వే, అవగృహ్ణాత్యంసౌ, కణ్ఠముద్ధ్వంసయతి, శిరః శ్లేష్మాణముత్క్లేశ్య పరిపూరయతి శ్లేష్మణా, సంధీంశ్చ ప్రపీడయన్ కరోత్యఙ్గమర్దమరోచకావిపాకౌ చ, పిత్తశ్లేష్మోత్క్లేశాత్ ప్రతిలోమగత్వాచ్చ వాయుర్జ్వరం కాసం శ్వాసం స్వరభేదం ప్రతిశ్యాయం చోపజనయతి; తతః సోఽప్యుపశోషణైరేతైరుపద్రవైరుపద్రుతః శనైః శనైరుపశుష్యతి।తస్మాత్ పురుషో మతిమానాత్మనః శరీరమనురక్షఞ్ శుక్రమనురక్షేత్; పరా హ్యేషా ఫలనిర్వృత్తిరాహారస్య॥౯॥

భవతి చాత్ర।

ఆహారస్య పరం ధామ శుక్రం తద్రక్ష్యమాత్మనః।

క్షయో హ్యస్య బహూన్ రోగాన్మరణం వా నియచ్ఛతి॥౧౦॥

విషమాశనం శోషస్యాయతనమితి యదుక్తం తదనువ్యాఖ్యాస్యామః యదా పురుషః పానాశనభక్ష్యలేహ్యోపయోగాన్ ప్రకృతికరణసంయోగరాశిదేశకాలోపయోగసంస్థోపశయవిషమానాసేవతే, తదా తస్య వాతపిత్తశ్లేష్మాణో వైషమ్యమాపద్యన్తే; తే విషమాః శరీరమనుసృత్య యదా స్రోతసామయనముఖాని ప్రతివార్యావతిష్ఠన్తే తదా జన్తుర్యద్యదాహారజాతమాహరతి తత్తదస్య

మూత్రపురీషమేవోపజాయతే భూయిష్ఠం నాన్యస్తథా శరీరధాతుః, స పురీషోపష్టమ్భాద్వ ర్తయతి, తస్మాచ్ఛుష్యతో విశేషేణ పురీషమనురక్ష్యం తథా సర్వేషామత్యర్థకృశదుర్బలానాం; తస్యానాప్యాయ్యమానస్య విషమాశనోపచితా దోషాః పృథక్ పృథగుపద్రవైర్యుఞ్జన్తో భూయః శరీరముపశోషయన్తి।తత్ర వాతః శూలమఙ్గమర్ద కణ్ఠోద్ధ్వసనం పార్శ్వసంరు (రో) జనమంసావమర్దనం స్వరభేదం ప్రతిశ్యాయం చోపజనయతి, పిత్తం పునర్జ్వ రమతీసారమన్తర్దాహం చ, శ్లేష్మా తు ప్రతిశ్యాయం శిరసో గురుత్వమరోచకం కాసం చ; స కాసప్రసఙ్గాదురసి క్షతే శోణితం ష్ఠీవతి, శోణితగమనాచ్చాస్య దౌర్బల్యముపజాయతే; ఏవమేతే విషమాశనోపచితా దోషా రాజయక్ష్మాణమభినిర్వర్తయన్తి;స తైరుపశోషణైరుపద్రవైరుపద్రుతః శనైః శనైరుపశుష్యతి; తస్మాత్ పురుషో మతిమాన్ ప్రకృతికరణసంయోగరాశిదేశకాలోపయోగసంస్థోపశయాదవిషమమాహారమాహరేత్॥౧౧॥

భవతి చాత్ర।

హితాశీ స్యాన్మితాశీ స్యాత్ కాలభోజీ జితేన్ద్రియః।

పశ్యన్ రోగాన్ బహూన్ కష్టాన్ బుద్ధిమాన్విషమాశనాత్॥౧౨॥

ఏవమేతైశ్చతుర్భిః శోషస్యాయతనైరభ్యుపసేవితైర్వాత పిత్తశ్లేష్మాణః ప్రకోపమాపద్యన్తే,తే ప్రకుపితా నానావిధైరుపద్రవైః శరీరముపశోషయన్తి; తం సర్వరోగాణాం కష్టతమత్వాద్రాజయక్ష్మాణమాచక్షతే భిషజః, యస్మాద్వా పూర్వమాసీద్భగవతః సోమస్యోడురాజస్య తస్మాద్రాజయక్ష్మేతి॥౧౩॥

తస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథా — ప్రతిశ్యాయః, క్షవథురభీక్ష్ణం, శ్లేష్మప్రసేకో, ముఖమాధుర్యమ్, అనన్నాభిలాషః, అన్నకాలే చాయాసో, దోషదర్శనమదోషేష్వల్పదోషేషు వా భావేషు పాత్రోదకాన్నసూపోపదంశపరివేశకేషు, భుక్తవతో హృల్లాసః, తథోల్లేఖనమాహారస్యాన్తరాఽన్తరా, ముఖస్య పాదయోశ్చ శోషః, పాణ్యోశ్చావేక్షణమత్యర్థమ్, అక్ష్ణోః శ్వేతావభాసతా చాతిమాత్రం, బాహ్వోః ప్రమాణజిజ్ఞాసా, స్త్రీకామతా, నిర్ఘృణిత్వం, బీభత్సదర్శనతా చాస్య కాయే; స్వప్నే చాభీక్ష్ణం దర్శనమనుదకానాముదకస్థానానాం, శూన్యానాం చ గ్రామనగరనిగమజనపదానాం, శుష్కదుగ్ధభగ్నానాం చ వనానాం, కృకలాసమయూరవానరశుకసర్పకాకోలూకాదిభిః సంస్పర్శనమ్, అధిరోహణం యానం వా శ్వోష్ట్రఖరవరాహైః, కేశాస్థిభస్మతుషాఙ్గారరాశీనాం చాధిరోహణమితి (శోషపూర్వరూపాణి భవన్తి)॥౧౪॥

అత ఊర్ధ్వమేకాదశ రూపాణి తస్య భవన్తి; తద్యథా-శిరసః ప్రతిపూరణం, కాసః, శ్వాసః, స్వరభేదః, శ్లేష్మణశ్ఛర్దనం, శోణితష్ఠీవనం, పార్శ్వసంరు(రో)జనమ్, అంసావమర్ద్దో, జ్వరః, అతీసారః, అరోచకశ్చేతి॥౧౫॥

తత్రాపరిక్షీణమాంసశోణితో బలవానజాతారిష్టః సర్వైరపి శోషలిఙ్గైరుపద్రుతః సాధ్యో జ్ఞేయః, బలవర్ణోపచితో హి సహత్వాద్వ్యాధ్యౌషధబలస్య కామం బహులిఙ్గోఽధ్యల్పలిఙ్గ ఏవ మన్తవ్యః; దుర్బలం త్వతిక్షీణమాంసశోణిమల్పలిఙ్గమప్యజాతారిష్టమపి బహులిఙ్గం జాతారిష్టం చ విద్యాత్, అసహత్వాద్వ్యాధ్యౌషధబలస్య తం పరివర్జయేత్ ; క్షణేన హి ప్రాదుర్భవన్త్యరిష్టాని, అనిమిత్తతశ్చారిష్టప్రాదుర్భావ ఇతి॥౧౬॥

తత్ర శ్లోకః।

సముత్థానం చ లిఙ్గం చ యః శోషస్యావబుధ్యతే।

పూర్వరూపం చ తత్వేన స రాజ్ఞః కర్తుమర్హతి॥౧౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానే

శోషనిదానం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాత ఉన్మాదనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు పఞ్చోన్మాదా భవన్తి; తద్యథా — వాతపిత్తకఫసన్నిపాతాగన్తునిమిత్తాః॥౩॥

తత్ర దోషనిమిత్తాశ్చత్వారఃపురుషాణామేవంవిధానాం క్షిప్రమభినిర్వర్తన్తే; తద్యథా — భీరూణాముపక్లిష్టసత్త్వానాముత్సన్నదోషాణాం సమలవికృతోపహితాన్యనుచితాన్యాహారజాతాని వైషమ్యయుక్తేనోపయోగవిధినోపయుఞ్జానానాం తన్త్రప్రయోగం వా విషమమాచరతామన్యా వా శరీరచేష్టా విషమాః సమాచరతామత్యుపక్షీణదేహానాం వ్యాధివేగసముద్భ్రామితోపహతమనసాం వా కామక్రోధలోభహర్షభయమోహాయాసశోకచిన్తోద్వేగాదిభిర్భూయోఽభిఘాతాభ్యాహతానాం వా మనస్యుపహతే బుద్ధౌ చ ప్రచలితాయామభ్యుదీర్ణాం దోషాః ప్రకుపితా హృదయముపసృత్య మనోవహాని స్రోతాంస్యావృత్య జనయన్త్యున్మాదమ్॥౪॥

ఉన్మాదం పునర్మనోబుద్ధిసంజ్ఞాజ్ఞానస్మృతిభక్తిశీలచేష్టాచారవిభ్రమం విద్యాత్॥౫॥

తత్ర — శిరసః శూన్యతా చక్షుషోరాకులతా స్వనశ్చ కర్ణయోరుచ్ఛ్వాసస్యాధిక్యమాస్యసంస్రవణమనన్నాభిలాషోఽరోచకావిపాకౌ హృద్గ్రహో ధ్యానాయాససంమోహోద్వేగాశ్చాస్థానే సతతం లోమహర్షో జ్వరశ్చాభీక్ష్ణమభీక్ష్ణమున్మత్తచిత్తత్వముదర్దితత్వమర్దితాకృతికరణం చ వ్యాధేః స్వప్నే చాభీక్ష్ణం దర్శనం భ్రాన్తచలితావనవస్థితానాం రూపాణామప్రశస్తానాం తిల పీడకచక్రాధిరోహణం వాతకుణ్డలికాభిశ్చోన్మథనం నిమజ్జనం చ కలుషాణామమ్భసామావర్తేషు చక్షుషోశ్చాపస(త)ర్పణమితి దోషనిమిత్తానామున్మాదానాం పూర్వరూపాణి భవన్తి॥౬॥

తతోఽనన్తరమున్మాదాభినిర్వృత్తిరేవ తత్రేదమున్మాదవిశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా — పరిసరణమజస్రమక్షిభ్రువౌష్ఠాంసహన్వగ్రహస్తపాదాఙ్గవిక్షేపణమకస్మాత్, సతతమనియతానాం చ గిరాముత్సర్గః, ఫేనాగమనమాస్యాత్, అభీక్ష్ణం స్మితహసితనృత్యగీతవాదిత్రాదిప్రయోగాశ్చాస్థానే, వీణావంశశఙ్ఖశమ్యాతాలశబ్దానుకరణమసమ్నా, యానమయానైః, అలఙ్కరణమనలఙ్కారికైర్ద్రవ్యైః, లోభోఽభ్యవహార్యేష్వలబ్ధేషు, లబ్ధేషు చావమానస్తీవ్రం మాత్సర్యం, కార్శ్యం, పారుష్యం, ఉత్పిణ్డితారుణాక్షతా, వాతోపశయవిపర్యాసాదనుపశయతా చేతి వాతోన్మాదలిఙ్గాని భవన్తి॥౭॥

అమర్షం క్రోధసంరమ్భౌశ్చాస్థానే, శస్త్రలోష్టకశాకాష్ఠముష్టిభిరభిహననం స్వేషాం పరేషాం వా, అభిద్రవణం, ప్రచ్ఛాయశీతోదకాన్నాభిలాషః, సంతాపోఽతివేలం, తామ్రహరితహారిద్రసంరబ్ధాక్షతా, పిత్తోపశయవిపర్యాసాదనుపశయతా చేతి పిత్తోన్మాదలిఙ్గాని భవన్తి॥౮॥

స్థానమేకదేశే, తూష్ణీంభావః, అల్పశశ్చఙ్క్రమణం, లాలాసిఙ్ఘాణకప్రస్నవణమ్, అనన్నాభిలాషో, రహఃకామతా, బీభత్సత్వం, శౌచద్వేషః, స్వప్ననిత్యతా, శ్వయథురాననే, శుక్లస్తిమితమలోపదిగ్ధాక్షతా, శ్లేష్మోపశయవిపర్యాసాదనుపశయతా చేతి శ్లేష్మోన్మాదలిఙ్గాని భవన్తి॥౯॥

త్రిదోషలిఙ్గసన్నిపాతే తు సాన్నిపాతికం విద్యాత్, తమసాధ్యమాచక్షతే కుశలాః॥౧౦॥

సాధ్యానాం తు త్రయాణాం సాధనాని — స్నేహస్వేదవమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనోపశమననస్తఃకర్మధూపధూమపానాఞ్జనావపీడప్రధమనాభ్యఙ్గప్రదేహపరిషేకానులేపనవధబన్ధనావరోధనవిత్రాసనవిస్మాపనవిస్మారణాపతర్పణసిరావ్యధనాని భోజనవిధానం చ యథాస్వం యుక్త్యా, యచ్చాన్యదపి కించిన్నిదానవిపరీతమౌషధం కార్యం తత్ స్యాదితి॥౧౧॥

భవతి చాత్ర।

ఉన్మాదాన్దోషజాన్ సాధ్యాన్ సాధయేద్భిషగుత్తమః।
అనేన విధియుక్తేన కర్మణా యత్ ప్రకీర్తితమ్॥౧౨॥

యస్తు దోషనిమిత్తేభ్య ఉన్మాదేభ్యః సముత్థానపూర్వరూపలిఙ్గవేదనోపశయవిశేషసమన్వితో భవత్యున్మాదస్తమాగన్తుమాచక్షతే; కేచిత్ పునః పూర్వకృతం కర్మాప్రశస్తమిచ్ఛన్తి తస్య నిమిత్తం; తత్ర చ హేతుః ప్రజ్ఞాపరాధ ఏవేతి భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయః, ప్రజ్ఞాపరాధాచ్ఛయం దేవర్షిపితృగన్ధర్వయక్షరాక్షసపిశాచగురువృద్ధసిద్ధాచార్యపూజ్యానవమత్యాహితాన్యాచరతి,

అన్యద్వా కించిదేవంవిధం కర్మాప్రశస్తమారభతే, తమాత్మనోపహతముపఘ్నన్తో దేవాదయః కుర్వన్త్యున్మత్తమ్॥౧౩॥

తత్ర దేవాదిప్రకోపనిమిత్తేనాగన్తుకోన్మాదేన పురస్కృతస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథా—దేవగోబ్రాహ్మణతపస్వినాం హింసారుచిత్వం,కోపనత్వం, నృశంసాభిప్రాయతా, అరతిః, ఓజోవర్ణచ్ఛాయాబలవపుషాసుపతప్తిః, స్వప్నే చ దేవాదిభిరభిభర్త్సనం ప్రవర్తనం చేతి।తతోఽనన్తరమున్మాదాదిభినిర్వృత్తిః॥౧౪॥

తత్రాయమున్మాదకరాణాం భూతానామున్మాదయిష్యతామరమ్భవిశేషో భవతి; తద్యథా– అవలోకయన్తో దేవా జనయన్త్యున్మాదం, గురువృద్ధసిద్ధర్షయోఽభిశపన్తః, పితరో ధర్షయన్తః, స్పృశన్తో గన్ధర్వాః, సమావిశన్తో యక్షాః, రాక్షసాస్త్వాత్మగన్ధమాఘ్రాపయన్తః, పిశాచాః పునరధిరుహ్య వాహయన్తః॥౧౫॥

తస్యేమాని రూపాణి భవన్తి; తద్యథా — అమర్త్యబలవీర్యపౌరుషపరాక్రమగ్రహణధారణస్మరణజ్ఞానవచనవిజ్ఞానాని, అనియతశ్చోన్మాదకాలః॥౧౬॥

ఉన్మాదయిష్యతామపి తు ఖలు దేవర్షిపితృగన్ధర్వయక్షరాక్షసపిశాచానాం గురువృద్ధసిద్ధానాం వా ఏష్వన్తరేష్వభిగమనీయాః పురుషా భవన్తి; తద్యథా — పాపస్య కర్మణః సమారమ్భే, పూర్వకృతస్య వా కర్మణః పరిణామకాలే, ఏకస్య వా శూన్యగృహవాసే, చతుష్పథాధిష్ఠానే, సన్ధ్యావేలాయామప్రయతభావే వా పర్వసంధిషు వా మిథునీభావే, రజస్వలాభిగమనే వా, విగుణే వాఽధ్యయనబలిమఙ్గలహోమప్రయోగే, నియమవ్రతబ్రహ్మచర్యభఙ్గే వా, మహాహవే వా, దేశకులపురవినాశే వా, మహాగ్రహోపగమనే వా, స్త్రియా వా ప్రజననకాలే, వివిధభూతాశుభాశుచిసంస్పర్శనే వా, వమనవిరేచనరుధిరస్రావే వా, అశుచేరప్రయతస్య వా చైత్యదేవాయతనాభిగమనే, మాంసమధుతిలగుడమద్యోచ్ఛిష్టే వా, దిగ్వాససి వా, నిశినగరనిగమచతుష్పథోపవనశ్మశానాఘాతనాభిగమనే వా, ద్విజగురుసురపూజ్యాభిధర్షణే వా, ధర్మాఖ్యానవ్యతిక్రమే వా, అన్యస్య వా కర్మణోఽప్రశస్తస్యారమ్భే; ఇత్యభిఘాతకాలా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥౧౭॥

త్రివిధం తు ఖలూన్మాదకరాణాం భూతానామున్మాదనే ప్రయోజనం భవతి। తద్యథా— హింసా, రతిః, అభ్యర్చనం చేతి। తేషాం తం ప్రయోజనవిశేషమున్మత్తాచారవిశేషలక్షణైర్విద్యాత్।

తత్ర హింసార్థమున్మాద్యమానోఽగ్నిం ప్రవిశతి, అప్సు వా నిమజ్జతి, స్థలాచ్ఛ్వభ్రే వా నిపతతి, శస్త్రకశాకాష్ఠలోష్టముష్టిభిర్హన్త్యాత్మానమ్, అన్యచ్చ ప్రాణవధార్థమారభతే కించిత్, తమసాధ్యం విద్యాత్; సాధ్యౌ పునర్ద్వావితరౌ॥౧౮॥

తయోః సాధనాని- మన్త్రౌషధిమణిమఙ్గలబల్యుపహారహోమనియమవ్రతప్రాయశ్చిత్తోపవాసస్వస్త్యయనప్రణిపాతగమాదీనీతి।

ఏవమేతే పఞ్చోన్మాదా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి॥౧౯॥

తే తు ఖలు నిజాగన్తువిశేషేణ సాధ్యాసాధ్యవిశేషేణ చ విభజ్యమానాః పఞ్చ సన్తో ద్వావేవ భవతః। తౌ పరస్పరమనుబధ్నీతః కదాచిద్యథోక్తహేతుసంసర్గాత్। తయోః సంసృష్టమేవ పూర్వరూపం భవతి, సంసృష్టమేవ లిఙ్గం చ। తత్రాసాధ్యసంయోగం సాధ్యాసాధ్యసంయోగం చాసాధ్యం విద్యాత్ ; సాధ్యం తు సాధ్యసంయోగమ్। తస్య సాధనం సాధనసంయోగమేవ విద్యాదితి॥౨౦॥

భవన్తి చాత్ర।

నైవ దేవా న గన్ధర్వా న పిశాచా న రాక్షసాః।

న చాన్యే స్వయమక్లిష్టముపక్లిశ్నన్తి మానవమ్॥౨౧॥

యే త్వేనమనువర్తన్తే క్లిశ్యమానం స్వకర్మణా।

న తన్నిమిత్తః క్లేశోఽసౌ న హ్యస్తి కృతకృత్యతా॥౨౨॥

ప్రజ్ఞాపరాధాత్ సంభూతే వ్యాధౌ కర్మజ ఆత్మనః।
నాభిశంసేధో దేవాన్న పితౄన్నాపి రాక్షసాన్॥౨౩॥

ఆత్మానమేవ మన్యేత కర్తారం సుఖదుఃఖయోః।
తస్మాచ్ఛ్రేయస్కరం మార్గం ప్రతిపద్యేత నో త్రసేత్॥౨౪॥

దేవాదీనామపచితిర్హితానాం చోపసేవనమ్।
యశ్చ తేభ్యో విరోధశ్చ సర్వమాయత్తమాత్మని॥౨౫॥

తత్ర శ్లోకాః।

సంఖ్యా నిమిత్తం ప్రాగ్రూపం లక్షణం సాధ్యతా న చ।
ఉన్మాదానాం నిదానేఽస్మిన్ క్రియాసూత్రం చ భాషితమ్॥౨౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే నిదానస్థానే
ఉన్మాదనిదానం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాతోఽపస్మారనిదానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు చత్వారోఽపస్మారా భవన్తి వాతపిత్తకఫసన్నిపాతనిమిత్తాః॥౩॥

త ఏవంవిధానాం ప్రాణభృతాం క్షిప్రమభినిర్వర్తన్తే; తద్యథా — రజస్తమోభ్యాముపహతచేతసాముద్భ్రాన్తవిషమబహుదోషాణాం సమలవికృతోపహితాన్యశుచీన్యభ్యవహారజాతాని వైషమ్యయుక్తేనోపయోగవిధినోపయుఞ్జానానాం తన్త్రప్రయోగమపి చ విషమమాచరతామన్యాశ్చ శరీరచేష్టా విషమాః సమాచరతామత్యుపక్షీణదేహానాం వా దోషాః ప్రకుపితా రజస్తమోభ్యాముపహతచేతసామన్తరాత్మనః శ్రేష్ఠతమమాయతనం హృదయముపసృత్య(జ్య)పర్యవతిష్ఠన్తే తథేన్ద్రియాయతనాని చ; తత్రం చావస్థితాః సన్తో యదా హృదయమిన్ద్రియాయతనాని చేరితాః కామక్రోధభయలోభమోహహర్షశోకచిన్తోద్వేగాదిభిః సహసాఽభిపూరయన్తి, తదా జన్తురపస్మరతి॥౪॥

అపస్మారం పునః స్మృతిబుద్ధిసత్త్వసంప్లవాద్వీభత్సచేష్టమావస్థికం తమఃప్రవేశమాచక్షతే॥౫॥

తస్యేమాని పూర్వరూపాణి భవన్తి; తద్యథా — భ్రూవ్యుదాసః, సతతమక్ష్ణోర్వైకృతమ్, అశబ్దశ్రవణం, లాలాసిఙ్ఘాణకప్రస్రవణమ్, అనన్నాభిలషణమ్, అరోచకావిపాకౌ, హృదయగ్రహః, కుక్షేరాటోపో, దౌర్బల్యమ్, అస్థిభేదః, అఙ్గమర్దో, మోహః, తమసో దర్శనం, మూర్చ్ఛా భ్రమశ్చాభీక్ష్ణం, స్వప్నే చ మదనర్తనవేపనవ్యథనవ్యధనపతనాదీని; తతోఽనన్తరమపస్మారాభినిర్వృత్తిరేవ॥౬॥

తత్రేదమపస్మారవిశేషవిజ్ఞానం భవతి;తద్యథా — అభీక్ష్ణమపస్మరన్తం క్షణే క్షణే సంజ్ఞాం ప్రతిలభమానముత్పిణ్డితాక్షమసామ్నా విలపన్తముద్వమన్తం ఫేనమతీవాధ్మాతగ్రీవమావిద్ధశిరస్కం విషమవినతాఙ్గులికమనవస్థితసక్థిపాణిపాదమరుణపరుషశ్యావనఖనయనవదనత్వచమనవస్థితచపలపరుషరూక్షరూపదర్శినం వాతలానుపశయం విపరీతోపశయం వాతేనాపస్మారితం విద్యాత్॥౭॥

అభీక్ష్ణమపస్మరన్తం క్షణే క్షణే చ సంజ్ఞాం ప్రతిలభమానమవకూజన్తమాస్ఫాలయన్తం భూమిం హరితహారిద్రతామ్రనఖనయనవదనత్వచం రుధిరోక్షితోగ్రభైరవప్రదీప్తరుషితరూపదర్శినం పిత్తలానుపశయం విపరీతోపశయం చ పిత్తేనాపస్మారితం విద్యాత్॥౮॥

చిరాదపస్మరన్తం చిరాచ్చ సంజ్ఞాం ప్రతిలభమానం పతన్తమనతివికృతచేష్టం లాలాముద్వమన్తం శుక్లనఖనయనవదనత్వచం శుక్లగురుస్నిగ్ధరూపదర్శినం శ్లేష్మలానుపశయం విపరీతోపశయం శ్లేష్మణాఽపస్మారితం విద్యాత్॥

సమవేతసర్వలిఙ్గమపస్మారం సాన్నిపాతికం విద్యాత్, తమసాధ్యమాచక్షతే; ఇతి చత్వారోఽపస్మారా వ్యాఖ్యాతాః॥౧౦॥

తేషామాగన్తురనుబన్ధో భవత్యేవ కదాచిత్, తముత్తరకాలముపదేక్ష్యామః। తస్య విశేషవిజ్ఞానం – యథోక్తైర్లిఙ్గైర్లిఙ్గాధిక్యమదోషలిఙ్గానురూపం చ కించిత్॥౧౧॥

హితాన్యపస్మారిభ్యస్తీక్ష్ణాని సంశోధనాన్యుపశమనాని చ యథాస్వం,మన్త్రాదీని చాగన్తుసంయోగే॥౧౨॥

తస్మిన్ హి దక్షాధ్వరోధ్వంసే దేహినాం నానాదిక్షు విద్రవతామభిద్రవణతరణప్లవనధావనలఙ్ఘనాద్యైర్దేహవిక్షోభణైః పురా గుల్మోత్పత్తిరభూత్, హవిష్ప్రాశాత్ ప్రమేహకుష్ఠానాం, భయత్రాసశోకైరున్మాదానాం, నానావిధభూతాశుచిసంస్పర్శాదపస్మారాణాం; జ్వరస్తు ఖలు మహేశ్వరలలాటాదభవత్, తత్సంతాపాద్రక్తపిత్తమ్, అతివ్యవాయాత్ పునర్నక్షత్రరాజస్య రాజయక్ష్మేతి॥౧౩॥

భవన్తి చాత్ర।

అపస్మరతి వాతేన పిత్తేన చ కఫేన చ।

చతుర్థః సన్నిపాతేన ప్రత్యాఖ్యేయస్తథావిధః॥౧౪॥

సాధ్యాంస్తు భిషజః ప్రాజ్ఞాః సాధయన్తి సమాహితాః।

తీక్ష్ణైః సంశోధనైశ్చైవ యథాస్వం శమనైరపి ॥౧౫॥

యదా దోషనిమిత్తస్య భవత్యాగన్తురన్వయః।
తదా సాధారణం కర్మ ప్రవదన్తి భిషగ్వరాః ॥౧౬॥

సర్వరోగవిశేషజ్ఞః సర్వౌషధవిశారదః।
భిషక్ సర్వామయాన్ హన్తి న చ మోహం సమృచ్ఛతి ॥౧౭॥

ఇత్యేతదఖిలేనోక్తం నిదానస్థానముత్తమమ్।
నిదానార్థకరో రోగో రోగస్యాప్యుపలభ్యతే ॥౧౮॥

తద్యథా-జ్వరసంతాపాద్రక్తపిత్తముదీర్యతే।
రక్తపిత్తాజ్జ్వరస్తాభ్యాం శోషశ్చాప్యుపజాయతే ॥౧౯॥

ప్లీహాభివృద్ధ్యా జఠరం జఠరాచ్ఛోఫ ఏవ చ।
అర్శోభ్యో జఠరం దుఃఖం గుల్మశ్చాప్యుపజాయతే ॥౨౦॥

ప్రతిశ్యాయాద్భవేత్ కాసః కాసాత్ సంజాయతే క్షయః।
క్షయో రోగస్య హేతుత్వే శోషస్యాప్యుపజాంయతే ॥౨౧॥

తే పూర్వం కేవలా రోగాః పశ్చాద్ధేత్వర్థకారిణః।
ఉభయార్థకరా దృష్టాస్తథైవైకార్థకారిణః ॥౨౨॥

కశ్చిద్ధి రోగో రోగస్య హేతుర్భూత్వా ప్రశామ్యతి।
న ప్రశామ్యతి చాప్యన్యో హేత్వర్థం కురుతేఽపి చ ॥౨౩॥

ఏవం కృచ్ఛ్రతమా నౄణాం దృశ్యన్తే వ్యాధిసంకరాః।
ప్రయోగాపరిశుద్ధత్వాత్తథా చాన్యోన్యసంభవాత్॥౨౪॥

ప్రయోగః శమయేద్వ్యాధిం యోఽన్యమన్యముదీరయేత్।
నాసౌ విశుద్ధః, శుద్ధస్తు శమయేద్యో న కోపయేత్॥౨౫॥

ఏకో హేతురనేకస్య తథైకస్యైక ఏవ హి।
వ్యాధేరేకస్య చానేకో బహూనాం బహవోఽపి చ॥౨౬॥

జ్వరభ్రమప్రలాపాద్యా దృశ్యన్తే రూక్షహేతుజాః।
రూక్షేణైకేన చాప్యేకో జ్వర ఏవోపజాయతే॥౨౭॥

హేతుభిర్బహుభిశ్చైకో జ్వరో రూక్షాదిభిర్భవేత్।
రుక్షాదిభిర్జ్వరాద్యాశ్చ వ్యాధయః సంభవన్తి హి॥౨౮॥

లిఙ్గం చైకమనేకస్య తథైవైకస్య లక్ష్యతే।
బహూన్యేకస్య చ వ్యాధేర్బహూనాం స్యుర్బహూని చ॥౨౯॥

విషమారమ్భమూలానాం లిఙ్గమేకం జ్వరో మతః।
జ్వరస్యైకస్య చాప్యేకః సంతాపో లిఙ్గముచ్యతే॥౩౦॥

విషమారమ్భమూలైశ్చ జ్వర ఏకో నిరుచ్యతే।
లిఙ్గైరేతైర్జ్వరశ్వాసహిక్కాద్యాః సన్తి చామయాః॥౩౧॥

ఏకా శాన్తిరనేకస్య తథైవైకస్య లక్ష్యతే।
వ్యాధేరేకస్య చానేకా బహూనాం బహ్వ్యయ ఏవ చ॥౩౨॥

శాన్తిరామాశయోత్థానాం వ్యాధీనాం లఙ్ఘనక్రియా।
జ్వరస్యైకస్య చాప్యేకా శాన్తిర్లఙ్ఘనముచ్యతే॥౩౩॥

తథా లఘ్వశనాద్యాశ్చ జ్వరస్యైకస్య శాన్తయః।
ఏతాశ్చైవ జ్వరశ్వాసహిక్కాదీనాం ప్రశాన్తయః॥౩౪॥

సుఖసాధ్యః సుఖోపాయః కాలేనాల్పేన సాధ్యతే।
సాధ్యతే కృచ్ఛ్రసాధ్యస్తు యత్నేన మహతా చిరాత్॥౩౫॥

యాతి నాశేషతాం వ్యాధిరసాధ్యో యాప్యసంజ్ఞితః।
పరోఽసాధ్యః క్రియాః సర్వాః ప్రత్యాఖ్యేయోఽతివర్తతే॥౩౬॥

నాసాధ్యః సాధ్యతాం యాతి, సాధ్యో యాతి త్వసాధ్యతామ్।
పాదాపచారాద్దైవాద్వా యాన్తి భావాన్తరం గదాః॥౩౭॥

బృద్ధిస్థానక్షయావస్థాం దోషాణాముపలక్షయేత్।
సుసూక్ష్మామపి చ ప్రాజ్ఞో దేహాగ్నిబలచేతసామ్॥౩౮॥

వ్యాధ్యవస్థావిశేషాన్ హి జ్ఞాత్వా జ్ఞాత్వా విచక్షణః।
తస్యాం తస్యామవస్థాయాం తత్తచ్ఛ్రేయః ప్రపద్యతే॥౩౯॥

ప్రాయస్తిర్యగ్గతా దోషాః క్లేశయన్త్యాతురాంశ్చిరమ్।

తేషు న త్వరయా కుర్యాద్దేహాభిబలవిత్ క్రియామ్ ॥౪౦॥

ప్రయోగైః క్షపయేద్వా తాన్ సుఖం వా కోష్ఠమానయేత్।
జ్ఞాత్వా కోష్ఠప్రపన్నాంస్తాన్ యథాసన్నం హరేద్బుధః॥౪౧॥

జ్ఞానార్థం యాని చోక్తాని వ్యాధిలిఙ్గాని సంగ్రహే।
బ్యాధయస్తే తదాత్వే తు లిఙ్గానీష్టాని నామయాః॥౪౨॥

వికారాః ప్రకృతిశ్చైవ ద్వయం సర్వం సమాసతః।
తద్ధేతువశగం హేతోరభావాన్న ప్రవర్తతే॥౪౩॥

తత్ర శ్లోకాః।

హేతవః పూర్వరూపాణి రూపాణ్యుపశయస్తథా।
సంప్రాప్తిః పూర్వముత్పత్తిః సూత్రమాత్రం చికిత్సితాత్॥౪౪॥

జ్వరాదీనాం వికారాణామష్టానాం సాధ్యతా న చ।
పృథగేకైకశశ్చోక్తా హేతులిఙ్గోపశాన్తయః॥౪౫॥

హేతుపర్యాయనామాని వ్యాఘీనాం లక్షణస్య చ।
నిదానస్థానమేతావత్ సంగ్రహేణోపదిశ్యతే॥౪౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే నిదానస్థానేఽ

పస్మారనిదానం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

ఇతి శ్రీచరకసంహితాయాం నిదానస్థానం సంపూర్ణమ్।

విమానస్థానమ్।

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతో రసవిమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు వ్యాధీనాం నిమిత్తపూర్వరూపరూపోపశయసంఖ్యాప్రాధాన్యవిధివికల్పబలకాలవిశేషాననుప్రవిశ్యానన్తరం రసద్రవ్యదోషవికారభేషజదేశకాలబలశరీరసారాహారసాత్మ్యసత్త్వప్రకృతివయసాం మానమవహితమనసా యథావజ్జ్ఞేయం భవతి భిషజా, రసాదిమానజ్ఞానాయత్తత్వాత్ క్రియాయాః; న హ్యమానజ్ఞో రసాదీనాం భిషగ్ వ్యాధినిగ్రహసమర్థో భవతి; తస్మాద్రసాదిమానజ్ఞానార్థం విమానస్థానముపదేయామోఽగ్నివేశ !॥3॥

తత్రాదౌ రసద్రవ్యదోషవికారప్రభావాన్ వక్ష్యామః॥౪॥

రసాస్తావత్ షట్ — మధురామ్లలవణకటుతిక్తకషాయాః; తే సమ్యగుపయుజ్యమానాః శరీరం యాపయన్తి, మిథ్యోపయుజ్యమానాస్తు ఖలు దోషప్రకోపణాయోపకల్పన్తే॥౫॥

దోషాః పునస్త్రయో — వాతపిత్తశ్లేష్మాణః; తే ప్రకృతిభూతాః శరీరోపకారకా భవన్తి, వికృతిమాపన్నాః ఖలు నానావిధైర్వికారైః శరీరముపతాపయన్తి॥౬॥

తత్ర దోషమేకైకం త్రయస్త్రయో రసా జనయన్తి, త్రయస్త్రయశ్చోపశమయన్తి; తద్యథా— కటుతిక్తకషాయా వాతం జనయన్తి, మధురామ్లలవణాస్త్వేనం శమయన్తి; కటుకామ్లలవణాః పిత్తం జనయన్తి, మధురతిక్తకషాయాః పునరేనచ్ఛమయన్తిః మధురామ్లలవణాః శ్లేష్మాణం జనయన్తి, కటుతిక్తకషాయాస్త్వేనం శమయన్తి ॥౭॥

రసదోషసన్నిపాతే తు యే రసా యైర్దోషైః సమానగుణాః సమానగుణభూయిష్ఠా వా భవన్తి తే తానభివర్ధయన్తి, విపరీతగుణా విపరీతగుణభూయిష్ఠా వా శమయన్త్యభ్యస్యమానాః; ఇత్యేతద్వ్యవస్థాహేతోః షట్త్వముపదిశ్యతే రసానాం పరస్పరేణాసంసృష్టానాం, త్రిత్వం చ దోషాణాం; సంసర్గవికల్పవిస్తరో హ్యేషామపరిసంఖ్యేయో భవతి, వికల్పభేదాపరిసంఖ్యేయత్వాత్ ॥౮॥

తత్ర ఖల్వనేకరసేషు ద్రవ్యేష్వనేకదోషాత్మకేషు చ వికారేషు రసదోషప్రభావమేకైకశ్యేనాభిసమీక్ష్య తతో ద్రవ్యవికారయోః ప్రభావతత్వంవ్యవస్యేత్ ; నత్వేవం ఖలు సర్వత్ర; న హి వికృతివిషమసమవేతానాం నానాత్మకానాం పరస్పరేణ చోపహతానామన్యైశ్చ వికల్పనైర్వికల్పితానామవయవప్రభావానుమానేన సముదాయప్రభావతత్త్వమధ్యవసాతుం శక్యం, తథాయుక్తే హి సముదాయే సముదాయప్రభావతత్త్వమేవోపలభ్య తతో ద్రవ్యవికారప్రభావతత్త్వం వ్యవస్యేత్। తస్మాద్రసప్రభావతశ్చ ద్రవ్యప్రభావతశ్చ దోషప్రభావతశ్చ వికారప్రభావతశ్చ తత్త్వముపదేక్ష్యామః।తత్రైష రసప్రభావ ఉపదిష్టో భవతి ॥౯॥

ద్రవ్యప్రభావం పునరుపదేక్ష్యామః— తైలసర్పిర్మధూని వాతపిత్తశ్లేష్మప్రశమనాని ద్రవ్యాణి భవన్తి। తత్ర, తైలం స్నేహౌష్ణ్యగౌరవోపపన్నత్వాద్వాతం జయతి సతతమభ్యస్యమానం; వాతో హి రౌక్ష్యశైత్యలాఘవోపపన్నో విరుద్ధగుణో భవతి, విరుద్ధగుణసన్నిపాతే హి భూయసాఽల్పమవజీయతే, తస్మాత్తైలం వాతం జయతి సతతమభ్యస్యమానమ్।సర్పిః ఖల్వేవమేవ పిత్తం జయతి, మాధుర్యాచ్ఛైత్యాన్మన్దవీర్యత్వాచ్చ; పిత్తం హ్యమధురముష్ణం తీక్ష్ణం చ।మధు చ శ్లేష్మాణం జయతి, రౌక్ష్యాత్తైక్ష్ణ్యాత్ కషాయత్వాచ్చ; శ్లేష్మా హి స్నిగ్ధో మన్దో మధురశ్చేతి విపరీతగుణః। యచ్చాన్యదపి కించిద్ద్రవ్యమేవం వాతపిత్తకఫేభ్యో గుణతో విపరీతం స్యాత్తచ్చైతాఞ్జయత్యభ్యస్యమానమ్ ॥౧౦॥

అథ ఖలు త్రీణి ద్రవ్యాణి నాత్యుపయుఞ్జీతాధికమన్యేభ్యో ద్రవ్యేభ్యః। తద్యథా- పిప్పలీః, క్షారం, లవణమితి ॥౧౧॥

పిప్పల్యో హి కటుకాః సత్యో మధురవిపాకా గుర్వ్యో నాత్యర్థం స్నిగ్ధోషణాః ప్రక్లేదిన్యో భేషజామిమతాశ్చ, తాః సద్యః శుభాశుభకారిణ్యో భవన్తి, ఆపాతభద్రాః ప్రయోగసమసాద్గుణ్యాత్, దోషసంచయానుబన్ధాసతతముపయుజ్యమానా హి గురుప్రక్లేదిత్వాచ్ఛ్లేష్మాణముత్క్లేశయన్తి, ఔషణ్యాత్ పిత్తం, నచ వాతప్రశమనాయోపకల్పన్తేఽల్పస్నేహోష్ణభావాత్, యోగవాహిన్యస్తు ఖలు భవన్తి; తస్మాత్పిప్పలీర్నాత్యుపయుఞ్జీత ॥౧౨॥

క్షారః పునరౌష్ణ్యతైక్ష్ణ్యలాఘవోపపన్నః క్లేదయత్యాదౌ పశ్చాద్విశోషయతి (దుహతి, పచతి, భినత్తి సంఘాతం), స పచనదహనభేదనార్థం ప్రయుజ్యతే; సోఽతిప్రయుజ్యమానః కేశాక్షిహృదయపుంస్త్వోపఘాతకరః సంపద్యతే, యే హ్యేనం గ్రామనగరనిగమజనపదాః సతతముపయుఞ్జతే తే హ్యాన్ధ్యషాణ్డ్యఖాలిత్యపాలిత్యభాజో హృదయాపకర్తినశ్చ భవన్తి; తద్యథా-ప్రాచ్యాశ్చీనాశ్చ; తస్మాత్ క్షారం నాత్యుపయుఞ్జీత ॥౧౩॥

లవణం పునరౌష్ణ్యతైక్ష్ణ్యోపపన్నమనతిగుర్వనతిస్నిగ్ధముపక్లేది విస్రంసనసమర్థమన్నద్రవ్యరుచికరమ్,ఆపాతభద్రం ప్రయోగసమసాద్గుణ్యాత్,దోషసంచయానుబన్ధం,తద్రోచనపాచనోపక్లేదనవిస్రంసనార్థం ప్రయుజ్యతే।తదత్యర్థముపయుజ్యమానం గ్లానిశైథిల్యదౌర్బల్యాభినిర్వృత్తికరం శరీరస్య భవతి; యే హ్యేనద్గ్రామనగరనిగమజనపదాః సతతముపయుఞ్జతే, తే భూయిష్ఠం గ్లాస్నవః శిథిలమాంసశోణితా అపరిక్లేశసహాశ్చ భవన్తి, తద్యథా—బాహ్లీకసౌరాష్ట్రికసైన్ధవసౌవీరకాః,తే హి పయసాఽపి సదా లవణమశ్నన్తి; యేఽపీహ భూమేరత్యూషరా దేశాస్తేష్వోషధివీరుద్వనస్పతివానస్పత్యా న జాయన్తేఽల్పతేజసో వా భవన్తి లవణోపహతత్వాత్; తస్మాల్లవణం నాత్యుపయుఞ్జీత; యే హ్యతిలవణసాత్మ్యాః పురుషాస్తేషామపి ఖాలిత్యేన్ద్రలుప్తపాలిత్యాని వలయశ్చాకాలే భవన్తి ॥౧౪॥

తస్మాత్తేషాం తత్సాత్మ్యతః క్రమేణాపగమనం శ్రేయః; సాత్మ్యమపి హి క్రమేణోపనివర్త్యమానమదోషమల్పదోషం వా భవతి ॥౧౫॥

సాత్మ్యం నామ తత్—యదాత్మన్యుపశేతే; సాత్మ్యార్థో హ్యుపశయార్థః। తత్త్రివిధం—ప్రవరావరమధ్యవిభాగేన; సప్తవిధం చ—రసైకైకత్వేన, సర్వరసోపయోగాచ్చ ॥౧౬॥

తత్ర సర్వరసం ప్రవరమ్, అవరమేకరసం, మధ్యమం తు ప్రవరావరమధ్యస్థమ్। తత్రావరమధ్యాభ్యాం సాత్మ్యాభ్యాం క్రమేణ ప్రవరముపపాదయేత్ సాత్మ్యమ్।సర్వరసమపి చ ద్రవ్యం సాత్మ్యముపపన్నం ప్రకృత్యాద్యుపయోక్త్రష్టమాని సర్వాణ్యాహారవిధివిశేషాయతనాన్యభిసమీక్ష్య హితమేవానురుధ్యేత॥౧౭॥

తత్ర ఖల్విమాన్యష్టావాహారవిధివిశేషాయతనాని భవన్తి; తద్యథా— ప్రకృతికరణసంయోగరాశిదేశకాలోపయోగ సంస్థోపయోక్త్రష్టమాని భవన్తి॥౧౮॥

తత్ర ప్రకృతిరుచ్యతే—స్వభావో యః స పునరాహారౌషధద్రవ్యాణాం స్వాభావికో గుర్వాదిగుణయోగః; తద్యథా—మాషముద్గయోః, శూకరైణయోశ్చ॥౧౯॥

కరణం పునః—స్వాభావికానాం ద్రవ్యాణామభిసంస్కారః, సంస్కారో హి గుణాన్తరాధానముచ్యతే। తే గుణాశ్చ తోయాగ్నిసంనికర్షశౌచమన్థనదేశకాలవాసనభావనాదిభిః కాలప్రకర్షభాజనాదిభిశ్చాధీయన్తే॥౨౦॥

సంయోగస్తు—ద్వయోర్బహూనాం చా ద్రవ్యాణాం సంహతీభావః స విశేషమారభతే యం పునర్నైకైకశో ద్రవ్యాణ్యారభన్తే; తద్యథా—మధుసర్పిషోః, మధుమత్స్యపయసాం చ సంయోగః॥౨౧॥

రాశిస్తు—సర్వగ్రహపరిగ్రహౌ మాత్రామాత్రాఫలవినిశ్చయార్థః ప్రకృతః; తత్ర సర్వస్యాహారస్య ప్రమాణగ్రహణమేకపిణ్డేన సర్వగ్రహః పరిగ్రహః పునః ప్రమాణగ్రహణమేకైకత్వేనాహారద్రవ్యాణాం; సర్వస్య హి గ్రహః సర్వగ్రహః, సర్వతశ్చ గ్రహః పరిగ్రహ ఉచ్యతే॥౨౨॥

దేశః పునః—స్థానం, స ద్రవ్యాణాముత్పత్తిప్రచారౌ దేశసాత్మ్యం చాచష్టే॥౨౩॥

కాలో హ—నిత్యగశ్చావస్థికశ్చ తత్రావస్థికో వికారమపేక్షతే, నిత్యగస్తు ఖల్వృతుసాత్మ్యాపేక్షః॥౨౪॥

ఉపయోగసంస్థా తు—ఉపయోగనియమః, స జీర్ణలక్షణాపేక్షః॥౨౫॥

ఉపయోక్తా పునః-యస్తమాహారముపయుంక్తే, యదాయత్తమోకసాత్మ్యమ్॥౨౬॥

ఇత్యష్టావాహారవిధివిశేషాయతనాని వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి।ఏషాం విశేషాః శుభాశుభఫలాః పరస్పరోపకారకా భవన్తి; తాన్ బుభుత్సేత, బుద్ధ్వా చ హితేప్సురేవ స్యాత్, న చ మోహాత్ ప్రమాదాద్వా ప్రియమహితమసుఖోదర్కముపసేవ్యమాహారజాతమన్యద్వా కిఞ్చిత్॥౨౭॥

తత్రేదమాహారవిధివిధానమరోగాణామాతురాణాం చ కేషాంచిత కాలే ప్రకృత్యైవ హితతమం భుఞ్జానానాం భవతి—ఉష్ణం స్నిగ్ధం మాత్రావజ్జీర్ణే వీర్యావిరుద్ధమిష్టే దేశే ఇష్టసర్వోపకరణం నాతిద్రుతం నాతివిలమ్బితమజల్పన్నహసంస్తన్మనా భుఞ్జీతాత్మానమభిసమీక్ష్య సమ్యక్॥౨౮॥

తస్య సాద్గుణ్యముపదేక్ష్యామః-ఉష్ణమశ్నీయాత్; ఉష్ణం హి భుజ్యమానం స్వదతే, భుక్తం చాగ్నిమౌదర్యముదీరయతి, క్షిప్రం చ జరాం గచ్ఛతి, వాతం చానులోమయతి, శ్లేష్మాణం చ పరిశోషయతి, తస్మాదుష్ణమశ్నీయాత్॥౨౯॥

స్నిగ్ధమశ్నీయాత్—స్నిగ్ధం హి భుజ్యమానం స్వదతే, భుక్తమౌదర్యమగ్నిముదీరయతి, క్షిప్రం జరాం గచ్ఛతి, వాతమనులోమయతి, దృఢీకరోతీన్ద్రియాణి, శరీరముపచినోతి, బలాభివృద్ధిం చాభిజనయతి, వర్ణప్రసాదమపి చాభినిర్వర్తయతి, తస్మాత్ స్నిగ్ధమశ్నీయాత్॥౩౦॥

మాత్రావదశ్నీయాత్—మాత్రావద్ధి భుక్తం వాతపిత్తకఫానప్రపీడయదాయురేవ వివర్ధయతి కేవలం, సుఖం గుదమనుపర్యేతి, న చోష్మాణముపహన్తి,అవ్యథం చ పరిపాకమేతి,తస్మాన్మాత్రావదశ్నీయాత్॥౩౧॥

జీర్ణేఽశ్నీయాత్—అజీర్ణే హి భుఞ్జానస్యాభ్యవహృతమాహారజాతం పూర్వస్యాహారస్య రసమపరిణతముత్తరేణాహారరసేనోపసృజత్ సర్వాన్ దోషాన్ ప్రకోపయత్యాశు, జీర్ణే తు భుఞ్జానస్య స్వస్థానస్థేషు దోషేష్వగ్నౌ చోదీర్ణే జాతాయాం చ బుభుక్షాయాం వివృతేషు చ స్రోతసాం ముఖేషూద్గారే విశుద్ధే విశుద్ధే చ హృదయే విశుద్ధే వాతానులోమ్యే విసృష్టేషు చ వాతమూత్రపురీషవేగేష్వభ్యవహృతమాహారజాతం సర్వశరీరధాతూనప్రదూషయదాయురేవాభివర్ధయతి కేవలం, తస్మాజ్జీర్ణేఽశ్నీయాత్ ॥౩౨॥

వీర్యావిరుద్ధమశ్నీయాత్—అవిరుద్ధవీర్యమశ్నన్ హి న విరుద్ధవీర్యాహారజైర్వికారైరయముపసృజ్యతే, తస్మాద్వీర్యావిరుద్ధమశ్నీయాత్ ॥౩౩॥

ఇష్టే దేశే ఇష్టసర్వోపకరణం చాశ్నీయాత్—ఇష్టే హి దేశే భుఞ్జానో నానిష్టదేశజైర్మనోవిఘాతకరైర్భావైర్మనోవిఘాతం ప్రాప్నోతి, తథైవేష్టైః సర్వోపకరణైః, తస్మాదిష్టే దేశే తథేష్టసర్వోపకరణం చాశ్నీయాత్ ॥౩౪॥

నాతిద్రుతమశ్నీయాత్—అతిద్రుతం హి భుఞ్జానస్యోత్స్నేహనమ్, అవసాదనం, భోజనస్యాప్రతిష్ఠానం, భోజ్యదోషసాద్గుణ్యోపలబ్ధిశ్చ న నియతా, తస్మాన్నాతిద్రుతమశ్నీయాత్ ॥౩౫॥

నాతివిలమ్బితమశ్నీయాత్—అతివిలమ్బితం హి భుఞ్జానో న తృప్తిమధిగచ్ఛతి, బహు భుంక్తే, శీతీభవత్యాహారజాతం, విషమపాకం చ భవతి, తస్మాన్నాతివిలమ్బితమశ్నీయాత్ ॥౩౬॥

అజల్పన్నహసంస్తన్మనా భుఞ్జీత—జల్పతో హసతోఽన్యమనసో వా భుఞ్జానస్య త ఏవ హి దోషా భవన్తి య ఏవాతిద్రుతమశ్నతః, తస్మాదజల్పన్నహసంస్తన్మనా భుఞ్జీత ॥౩౭॥

ఆత్మానమభిసమీక్ష్య భుఞ్జీత సమ్యక్—ఇదం మమోపశేతే, ఇదం నోపశేత ఇత్యేవం విదితం హ్యస్య ఆత్మన ఆత్మసాత్మ్యం భవతి, తస్మాదాత్మానమభిసమీక్ష్య భుఞ్జీత సమ్యగితి ॥౩౮॥

భవతి చాత్ర।

రసాన్ ద్రవ్యాణి దోషాంశ్చ వికారాంశ్చ ప్రభావతః।
వేద యో దేశకాలౌ చ శరీరం చ స నో భిషక్॥౩౯॥

తత్ర శ్లోకౌ।

విమానార్థో రసద్రవ్యదోషరోగాః ప్రభావతః।
ద్రవ్యాణి నాతి సేవ్యాని త్రివిధం సాత్మ్యమేవ చ॥౪౦॥

ఆహారాయతనాన్యష్టౌ భోజ్యసాద్గుణ్యమేవ చ।
విమానే రససంఖ్యాతే సర్వమేతత్ ప్రకాశితమ్॥౪౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే తృతీయే విమానస్థానే రసవిమానం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోఽధ్యాయః।

అథాతస్త్రివిధకుక్షీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

త్రివిధం కుక్షౌ స్థాపయేదవకాశాంశమాహారస్యాహారముపయుఞ్జానః; తద్యథా—ఏకమవకాశాంశం మూర్తానామాహారవికారాణామ్ ఏకం ద్రవాణామ్ ఏకం పునర్వాతపిత్తశ్లేష్మణామ్।ఏతావతీం హ్యాహారమాత్రాముపయుఞ్జానో నామాత్రాహారజం కించిదశుభం ప్రాప్నోతి॥౩॥

న చ కేవలం మాత్రావత్త్వాదేవాహారస్య కృత్స్నమాహార ఫలసౌష్ఠవమవాప్తుం శక్యం, ప్రకృత్యాదీనామష్టానామా హారవిధివిశేషాయతనానాం ప్రవిభక్తఫలత్వాత్॥४॥

తత్రాయం తావదాహారరాశిమధికృత్య మాత్రామాత్రాఫలవినిశ్చయార్థః ప్రకృతః; ఏతావానేవ హ్యాహారరాశివిధివికల్పో యావన్మాత్రావత్త్వమమాత్రావత్త్వం చ॥५॥

తత్ర మాత్రావత్త్వం పూర్వముద్దిష్టం కుక్ష్యంశవిభాగేన, తద్భూయో విస్తరేణానువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా — కుక్షేరప్రపీడనమాహారేణ, హృదయస్యానవరోధః, పార్శ్వయోరవిపాటనమ్, అనతిగౌరవముదరస్య, ప్రీణనమిన్ద్రియాణాం, క్షుత్పిపాసోపరమః, స్థానాసనశయనగమనప్రశ్వాసోచ్ఛ్వాసహాస్యసంకథాసు చ సుఖానువృత్తిః, సాయం ప్రాతశ్చ సుఖేన పరిణమనం, బలవర్ణోపచయకరత్వం చేతి మాత్రావతో లక్షణమాహారస్య భవతి॥६॥

అమాత్రావత్త్వం పునర్ద్వివిధమాచక్షతే—హీనమధికం చేతి; తత్ర హీనమాత్రమాహారరాశిం బలవర్ణోపచయక్షయకరమతృప్తికరముదావర్తకరమవృష్యమనాయుష్యమనౌజస్యం శరీరమనోబుద్ధీన్ద్రియోపఘాతకరం సారవిధమనమలక్ష్మ్యావహమశీతేశ్చ వాతవికారాణామాయతనమాచక్షతే॥७॥

అతిమాత్రం పునః సర్వదోషప్రకోపణమిచ్ఛన్తి కుశలాః-యో హి మూర్తానామాహారజాతానాం సౌహిత్యం గత్వా పశ్చాద్ద్రవైస్తృప్తిమాపద్యతే భూయః, తస్యామాశయగతా వాతపిత్తశ్లేష్మాణోఽభ్యవహారేణాతిమాత్రేణాతిప్రపీడ్యమానాః సర్వే యుగపత్ ప్రకోపమాపద్యన్తే, తే ప్రకుపితాస్తమేవాహారరాశిమపరిణతమావిశ్య కుక్ష్యేకదేశమాశ్రితా విష్టమ్భయన్తః సహసా వాఽప్యుత్తరాధరాభ్యాం మార్గాభ్యాం ప్రచ్యావయన్తః పృథక్ పృథగిమాన్ వికారానభినిర్వర్తయన్త్యతిమాత్రభోక్తుః।తత్ర, వాతః శూలానాహాఙ్గమర్దముఖశోషమూర్చ్ఛాభ్రమాగ్నివైషమ్యపార్శ్వపృష్ఠకటిగ్రహసిరాకుఞ్చనసంస్తమ్భనాని కరోతి; పిత్తం పునర్జ్వరాతీసారాన్తర్దాహతృష్ణామదభ్రమప్రలపనాని; శ్లేష్మా తు ఛర్ద్యరోచకావిపాకశీతజ్వరాలస్యగాత్రగౌరవాభినిర్వృత్తికరః సంపద్యతే॥८॥

న చ ఖలు కేవలమతిమాత్రమేవాహారరాశిమామప్రదోషకరమిచ్ఛన్తి, అపి తు ఖలు గురురూక్షశీతశుష్కద్విష్టవిష్టమ్భివిదాహ్యశుచివిరుద్ధానామకాలే చాన్నపానానాముపసేవనం,

కామక్రోధలోభమోహేర్ష్యాహ్రీశోకమానోద్వేగభయోపతప్తమనసా వా యదన్నపానముపయుజ్యతే తదప్యామమేవ ప్రదూషయతి॥౯॥

భవతి చాత్ర।

మాత్రయాఽప్యభ్యవహృతం పథ్యం చాన్నం న జీర్యతి।
చిన్తాశోకభయక్రోధదుఃఖశయ్యాప్రజాగరైః॥౧౦॥

తం ద్వివిధమామప్రదోషమాచక్షతే భిషజః-విసూచికామలసకం చ॥౧౧॥

తత్ర విసూచికామూర్ధ్వం చాధశ్చ ప్రవృత్తామందోషాం యథోక్తరూపాం విద్యాత్॥౧౨॥

అలసకముపదేక్ష్యామః—దుర్బలస్యాల్పాగ్నేర్బహుశ్లేష్మణో వాతమూత్రపురీషవేగవిధారిణః స్థిరగురుబహురూక్షశీతశుష్కాన్న సేవినస్తదన్నపానమనిలప్రపీడితం శ్లేష్మణా చ విబద్ధమార్గమతిమాత్రప్రలీనమలసత్వాన్న బహిర్ముఖీ భవతి, తతశ్ఛర్ద్యతీసారవర్జ్యాన్యామప్రదోషలిఙ్గాన్యభిదర్శయత్యతిమాత్రాణి; అతిమాత్రప్రదుష్టాశ్చ దోషాః ప్రదుష్టామబద్ధమార్గాస్తిర్యగ్గచ్ఛన్తః కదాచిత్ కేవలమేవాస్య శరీరం దణ్డవత్ స్తమ్భయన్తి, తతస్తం

దణ్డాలసకమసాధ్యం బ్రువతే॥౧౩॥

విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణాశనశీలినః పునరామదోషమామవిషమిత్యాచక్షతే భిషజః, విషసదృశలిఙ్గత్వాత్; తత్ పరమసాధ్యమ్, ఆశుకారిత్వాద్విరుద్ధోపక్రమత్వాచ్చేతి॥౧౪॥

తత్ర సాధ్యమామం ప్రదుష్టమలసీభూతముల్లేఖయేదాదౌ పాయయిత్వా స లవణముష్ణం వారి; తతః స్వేదైనవర్తిప్రణిధానాభ్యాముపాచరేదుపవాసయేచ్చైనమ్॥౧౫॥

విసూచికాయాం తు లఙ్ఘనమేవాగ్రే విరిక్తవచ్చానుపూర్వీ॥౧౬॥

ఆమప్రదోషేషు త్వన్నకాలే జీర్ణాహారం పునర్దోషావలిప్తామాశయం
స్తిమితగురుకోష్ఠమనన్నాభిలాషిణమభిసమీక్ష్య
పాయయేద్దోషశేషపాచనార్థమౌషధమగ్నిసంధుక్షణార్థం చ, న త్వేవాజీర్ణాశనమ్ ;
ఆమప్రదోషదుబేలో హ్యగ్నిర్యుగపదోషమౌషధమాహారజాతం చాశక్తః పక్తుమ్, అపి
చామప్రదోషాహారౌషధవిభ్రమోఽతిబలవత్త్వాదుపరతకాయాగ్నిం
సహసైవాతురమబలమతిపాతయేత్ ॥౧౭॥

ఆమప్రదోషజానాం పునర్వికారాణామపతర్పణేనైవోపరమో భవతి। సతి త్వనుబన్ధే
కృతాపతర్పణానాం వ్యాధీనాం నిగ్రహే
నిమిత్తవిపరీతమపాస్యౌషధమాతఙ్కవిపరీతమేవావచారయేద్యథాస్వం; సర్వవికారాణామపి
చ నిగ్రహే హేతువ్యాధివిపరీతమౌషధమిచ్ఛన్తి కుశలాః, తదర్థకారి వా ॥౧౮॥

విముక్తామప్రదోషస్య పునః పరిపక్వదోషస్యం దీప్తే చాగ్నావభ్యఙ్గాస్థాపనానువాసనం విధివత్
స్నేహపానం చ యుక్త్యా ప్రయోజ్యం ప్రసమీక్ష్య దోషభేషజదేశకాలబలశరీరాహారసాత్మ్యసత్త్వ
ప్రకృతివయసామవస్థాన్తరాణి వికారాంశ్చ సమ్యగితి ॥౧౯॥

భవన్తి చాత్ర।

ఆహారవిధ్యాయతనాని చాష్టౌ

సమ్యక్పరీక్ష్యాత్మహితం విదధ్యాత్।
అన్యశ్చ యః కశ్చిదిహాస్తి మార్గో

హితోపయోగేషు భజేత తం చ ॥౨౦॥

అశితం ఖాదితం పీతం లీఢం చ క్వ విపచ్యతే।
ఏతత్త్వాం ధీర ! పృచ్ఛామస్తన్న ఆచక్ష్వ బుద్ధిమన్ ! ॥౨౧॥

ఇత్యగ్నివేశప్రముఖైః శిష్యైః పృష్టః పునర్వసుః।
ఆచచక్షే తతస్తేభ్యో యత్రాహారో విపచ్యతే॥౨౨॥

నాభిస్తనాతరం జన్తోరామాశయ ఇతి స్మృతః।
అశితం ఖాదితం పీతం లీఢం చాత్ర విపచ్యతే॥౨౩॥

ఆమాశయగతః పాకమాహారః ప్రాప్య కేవలమ్।
పక్వః సర్వాశ్రయం పశ్చాద్ధమనీభిః ప్రపద్యతే॥౨౪॥

తత్ర శ్లోకః।

తస్య మాత్రావతో లిఙ్గం ఫలం చోక్తం యథాయథమ్।
అమాత్రస్య తథా లిఙ్గం ఫలం చోక్తం విభాగశః॥౨౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే తృతీయే విమానస్థానే త్రివిధ కుక్షీయం విమానం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాతో జనపదోద్ధ్వంసనీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

జనపదమణ్డలే పఞ్చాలక్షేత్రే ద్విజాతివరాధ్యుషితాయాం కామ్పిల్యరాజధాన్యాం భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయోఽన్తేవాసిగణపరివృతః పశ్చిమే ధర్మమాసే గఙ్గాతీరే వనవిచారమనువిచరఞ్ఛిష్యమగ్నివేశమబ్రవీత్-॥౩॥

దృశ్యన్తే హి ఖలు సౌమ్య ! నక్షత్రగ్రహచన్ద్రసూర్యానిలానలానాం దిశాం చాప్రకృతిభూతానామృతువైకారికా భావాః, అచిరాదితో భూరపి చ న యథావద్ర సవీర్యవిపాకప్రభావమోషధీనాం ప్రతివిధాస్యతి, తద్వియోగాచ్చాతఙ్కప్రాయతాం నియతా; తస్మాత్ ప్రాగుద్ధ్వంసాత్ ప్రాక్ చ భూమేర్విరసీభావాదుద్ధరధ్వం సౌమ్య! భైషజ్యాని యావన్నోపహతరసవీర్యవిపాకప్రభావాణి భవన్తి; వయం చైషాం రసవీర్యవిపాకప్రభావానుపయోక్ష్యామహే, యే చాస్మాననుకాఙ్క్షన్తి, యాంశ్చ వయమనుకాఙ్క్షామః; నహి సమ్యగుద్ధృతేషు భైషజ్యేషు సమ్యగ్విహితేషు సమ్యక్ చావచారితేషు జనపదోద్ధ్వంసకరాణాం వికారాణాం కించిత్ ప్రతీకారగౌరవం భవతి ॥౪॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—ఉద్ధృతాని ఖలు భగవన్! భైషజ్యాని సమ్యగ్విహితాని చ సమ్యగవచారితాని చ; అపి తు ఖలు జనపదోద్ధ్వంసనమేకేనైవ వ్యాధినా యుగపదసమానప్రకృత్యాహారదేహబలసాత్మ్యసత్త్వవయసాం మనుష్యాణాం కస్మాద్భవతీతి ॥౫॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః– ఏవమసామాన్యానామేభిరప్యగ్నివేశ ! ప్రకృత్యాదిభిర్భావైర్మనుష్యాణాం యేఽన్యే భావాః సామాన్యాస్తద్వైగుణ్యాత్ సమానకాలాః సమానలిఙ్గాశ్చ వ్యాధయోఽభినిర్వర్తమానా జనపదముద్ధ్వసయన్తి; తే తు ఖల్విమే భావాః సామాన్యా జనపదేషు భవన్తి; తద్యథా-వాయురుదకం దేశః కాల ఇతి ॥౬॥

తత్ర వాతమేవంవిధమనారోగ్యకరం విద్యాత్; తద్యథా—యథర్తువిషమమతిస్తిమితమతిచలమతిపరుషమతిశీతమత్యుష్ణమతిరూక్షమత్యభిష్యన్దినమతిభైరవారావమతిప్రతిహతపరస్పరగతిమతికుణ్డలినమసాత్మ్యగన్ధబాష్పసికతాపాంశుధూమోపహతమితి ॥౭॥

ఉదకం తు ఖలు అత్యర్థవికృతగన్ధవర్ణరసస్పర్శం క్లేదబహులమపక్రాన్తజలచరవిహఙ్గముపక్షీణజలేశయమప్రీతికరమపగతగుణం విద్యాత్ ॥౮॥

దేశం పునః—వికృతవర్ణగన్ధరసస్పర్శం క్లేదబహులముపసృష్టం సరీసృపవ్యాలమశకశలభమక్షికామూషకోలూకశ్మాశానికశకునిజమ్బుకాదిభిస్తృణోలూపోపవన

వస్తం లతాప్రతానాదిబహులమపూర్వవదచపతితశుష్కనష్టశస్యం ధూమ్రపవనం ప్రధ్మాతపతత్రిగణముకృష్టశ్వగణముద్భ్రాన్త వ్యథితవివిధమృగపక్షిసఙ్ఘముత్సృష్టనష్టధర్మసత్యలజ్జాచారశీలగుణజనపదం శశ్వత్క్షుభితోదీర్ణసలిలాశయం ప్రతతోల్కాపాతనిర్ఘాతభూమికమ్పమతిభయారావరూపం రూక్షతామ్రారుణసితాభ్రజాలసంవృతార్కచన్ద్రతారకమభీక్ష్ణం ససంభ్రమోద్వేగమివ సత్రాసరుదితమివ సతమస్కమివ గుహ్యకాచరితమివాక్రన్దిత శబ్దబహులం చాహితం విద్యాత్॥౯॥

కాలం తు ఖలు యథర్తులిఙ్గాద్విపరీతలిఙ్గమతిలిఙ్గం హీనలిఙ్గం చాహితం వ్యవస్యేత్॥౧౦॥

ఇమానేవందోషయుక్తాంశ్చతురో భావాన్ జనపదోద్ధ్వంసకరాన్ వదన్తి కుశలాః; అతోఽన్యథాభూతాంస్తు హితానాచక్షతే॥౧౧॥

విగుణేష్వపి తు ఖల్వేతేషు జనపదోద్ధ్వంసనకరేషు భావేషు భేషజేనోపపాద్యమానానామభయం భవతి రోగేభ్య ఇతి॥౧౨॥

భవన్తి చాత్ర।

వైగుణ్యముపపన్నానాం దేశకాలానిలామ్బుసామ్।
గరీయస్త్వం విశేషేణ హేతుమత్ సంప్రవక్ష్యతే॥౧౩॥

వాతాజ్జలం, జలాద్దేశం, దేశాత్ కాలం, స్వభావతః।
విద్యాదుష్పరిహార్యత్వాద్గరీయస్తరమర్థవిత్॥౧౪॥

వాయ్వాదిషు యథోక్తానాం దోషాణాం తు విశేషవిత్।
ప్రతీకారస్య సౌకర్యే విద్యాల్లాఘవలక్షణమ్॥౧౫॥

చతుర్ష్వపి తు దుష్టేషు కాలాన్తేషు యదా నరాః।
భేషజేనోపపాద్యన్తే న భవన్త్యాతురాస్తదా॥౧౬॥

యేషాం న మృత్యుసామాన్యం సామాన్యం న చ కర్మణామ్।
కర్మ పఞ్చవిధం తేషాం భేషజం పరముచ్యతే॥౧౭॥

రసాయనానాం విధివచ్చోపయోగః ప్రశస్యతే।
శస్యతే దేహవృత్తిశ్చ భేషజైః పూర్వముద్ధృతైః॥౧౮॥

సత్యం భూతే దయా దానం బలయో దేవతార్చనమ్।
సద్వృత్తస్యానువృత్తిశ్చ ప్రశమో గుప్తిరాత్మనః॥౧౯॥

హితం జనపదానాం చ శివానాముపసేవనమ్।
సేవనం బ్రహ్మచర్యస్య తథైవ బ్రహ్మచారిణామ్॥౨౦॥

సంకథా ధర్మశాస్త్రాణాం మహర్షీణాం జితాత్మనామ్।
ధార్మికైః సాత్త్వికైర్నిత్యం సహాస్యా వృద్ధసంమతైః॥౨౧॥

ఇత్యేతద్భేషజం ప్రోక్తమాయుషః పరిపాలనమ్।
యేషామనియతో మృత్యుస్తస్మిన్ కాలే సుదారుణే॥౨౨॥

ఇతి శ్రుత్వా జనపదోద్ధ్వంసనే కారణాని పునరపి భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—అథ ఖలు భగవన్! కుతో మూలమేషాం వాయ్వాదీనాం వైగుణ్యముత్పద్యతే, యేనోపపన్నా జనపదముద్ధ్వంసయన్తీతి॥౨౩॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—సర్వేషామప్యగ్నివేశ ! వాయ్వాదీనాం యద్వైగుణ్యముత్పద్యతే తస్య మూలమధర్మః, తన్మూలం వా(చా)ఽసత్కర్మ పూర్వకృతం; త యోర్యోనిః ప్రజ్ఞాపరాధ ఏవ। తద్యథా—యదా వై దేశనగరనిగమజనపదప్రధానా ధర్మముత్క్రమ్యాధర్మేణ ప్రజాం ప్రవర్తయన్తి, తదాశ్రితోపాశ్రితాః పౌరజనపదా వ్యవహారోపజీవినశ్చ తమధర్మమభివర్ధయన్తి, తతః సోఽధర్మః ప్రసభం ధర్మమన్తర్ధత్తే, తత స్తేఽన్తర్హితధర్మాణో దేవతాభిరపి త్యజ్యన్తే, తేషాం తథాఽన్తర్హితధర్మాణామధర్మప్రధానానామపక్రాన్తదేవతానామృతవో వ్యాపద్యన్తే; తేన నాపో యథాకాలం దేవో వర్షతి న వా వర్షతి వికృతం వా వర్షతి, వాతా న సమ్యగభివాన్తి, క్షితిర్వ్యాపద్యతే, సలిలాన్యుపశుష్యన్తి, ఓషధయః స్వభావం పరిహాయాపద్యన్తే వికృతిం, తత ఉద్ధ్వంసన్తే జనపదాః స్పర్శ్యాభ్యవహార్యదోషాత్॥౨౪॥

తథా శస్త్రప్రభవస్యాపి జనపదోద్ధ్వంసస్యాధర్మ ఏవ హేతుర్భవతి।యేఽతిప్రవృద్ధలోభరోషమోహమానా స్తే దుర్బలానవమత్యాత్మస్వజనపరోపఘాతాయ శ స్త్రేణ పరస్పరమభిక్రామన్తి, పరాన్ వాఽభిక్రామన్తి, పరైర్వాఽభిక్రామ్యన్తే॥౨౫॥

రక్షోగణాదిభిర్వా వివిధైర్భూతసఙ్ఘైస్తమధర్మమన్యద్వాఽప్యపచారాన్తరముపలభ్యాభిహన్యన్తే॥౨౬॥

తథాఽభిశాపప్రభవస్యాప్యధర్మ ఏవ హేతుర్భవన్తి; యే లుప్తధర్మాణో ధర్మాదపేతా స్తే గురువృద్ధసిద్ధర్షిపూజ్యానవమత్యాహితాన్యాచరన్తి, తతస్తాః ప్రజా గుర్వాదిభిరభిశప్తా భస్మతాముపయాన్తి ప్రాంగేవానేకపురుషకులవినాశాయ; నియతప్రత్యయోపలమ్భాదనియతాశ్చాపరే॥౨౭॥

ప్రాగపి చాధర్మాదృతే నాశుభోత్పత్తిరన్యతోఽభూత్।ఆదికాలే హ్యదితిసుతసమౌజసోఽతివిమలవిపులప్రభావాః ప్రత్యక్షదేవదేవర్షిధర్మయజ్ఞవిధివిధానాః శైలసారసంహతస్థిరశరీరాః ప్రసన్నవర్ణేన్ద్రియాః పవనసమబలజవపరాక్రమాశ్చారుస్ఫిచోఽభిరూపప్రమాణాకృతిప్రసాదోపచయవన్తః సత్యార్జవానృశంస్యదానదమనియమతపఉపవాసబ్రహ్మచర్యవ్రతపరావ్యపగతభయరాగద్వేషమోహలోభక్రోధశోకమానరోగనిద్రాతన్ద్రాశ్రమక్లమాలస్యపరిగ్రహాశ్చ పురుషా బభూవురమితాయుషః; తేషాముదారసత్త్వగుణకర్మణామచిన్త్యరసవీర్యవిపాకప్రభావగుణసముదితాని

ప్రాదుర్బభూవుః శస్యాని సర్వగుణసముదితత్వాత్ పృథివ్యాదీనాం కృతయుగస్యాదౌ।
భ్రశ్యతి తు కృతయుగే కేషాంచిదత్యాదానాత్ సాంపన్నికానాం శరీరగౌరవమాసీత్,
శరీరగౌరవాచ్ఛ్రమః, శ్రమాదాలస్యమ్, ఆలస్యాత్ సంచయః, సంచయాత్ పరిగ్రహః,
పరిగ్రహాల్లోభః ప్రాదురాసీత్॥౨౮॥

తత్ర స్త్రేతాయాం లోభాదభిద్రోహః, అభిద్రోహాదనృతవచనమ్, అనృతవచనాత్
కామక్రోధమానద్వేషపారుష్యాభిఘాతభయతాపశోకచిన్తోద్వేగాదయః ప్రవృత్తాః;
తత్ర స్త్రేతాయాం ధర్మపాదోఽన్తర్ధానమగమత్ తస్యాన్తర్ధానాద్ యుగవర్షప్రమాణస్య పాదహ్రాసః
పృథివ్యాదీనాం చ గుణపాదప్రణాశోఽభూత్, తత్ప్రణాశకృతశ్చ స(శ)స్యానాం
స్నేహవైమల్యరసవీర్యవిపాకప్రభావగుణపాదభ్రంశః; తతస్తాని ప్రజాశరీరాణి
హీనగుణైపాదైర్హీయమానగుణైశ్చాహారవిహారై
రయథాపూర్వముపష్టభ్యమానాన్యగ్నిమారుతపరీతాని ప్రాగ్వ్యాధిభిర్జ్వరాదిభిరాక్రాన్తాని, అతః
ప్రాణినో హ్రాసమవాపురాయుషః క్రమశ ఇతి॥౨౯॥

భవతశ్చాత్ర।

యుగే యుగే ధర్మపాదః క్రమేణానేన హీయతే।
గుణపాదశ్చ భూతానామేవం లోకః ప్రలీయతే॥౩౦॥

సంవత్సరశతే పూర్ణే యాతి సంవత్సరః క్షయమ్।
దేహినామాయుషః కాలే యత్ర యన్మానమిష్యతే॥౩౧॥

ఇతి వికారాణాం ప్రాగుత్పత్తిహేతురుక్తో భవతి॥౩౨॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ — కిం ను ఖలు భగవన్!
నియతకాలప్రమాణమాయుః సవేం న వేతి॥౩౩॥

భగవానువాచ —

ఇహాగ్ని వేశ ! భూతానామాయుర్యుక్తిమపేక్షతే ॥౩౪॥

దైవే పురుషకారే చ స్థితం హ్యస్య బలాబలమ్ ।
దైవమాత్మకృతం విద్యాత్ కర్మ యత్ పౌర్వదేహికమ్ ॥౩౫॥

స్మృతః పురుషకారస్తు క్రియతే యదిహాపరమ్ ।
బలాబలవిశేషోఽస్తి తయోరపి చ కర్మణోః ॥౩౬॥

దృష్టం హి త్రివిధం కర్మ హీనం మధ్యమముత్తమమ్ ।
తయోరుదారయోర్యుక్తిర్దీర్ఘస్య చ సుఖస్య చ ॥౩౭॥

నియతస్యాయుషో హేతుర్విపరీతస్య చేతరా ।
మధ్యమా మధ్యమస్యేష్టా, కారణం శృణు చాపరమ్ ॥౩౮॥

దైవం పురుషకారేణ దుర్బలం హ్యుపహన్యతే ।
దైవేన చేతరత్ కర్మ విశిష్టేనోపహన్యతే ॥౩౯॥

దృష్ట్వా యదేకే మన్యన్తే నియతం మానమాయుషః ।

కర్మ కించిత్ క్వచిత్కాలే విపాకే నియతం మహత్ ।
కించిత్త్వకాలనియతం ప్రత్యయైః ప్రతిబోధ్యతే ॥౪౦॥

తస్మాదుభయదృష్టత్వా దేకాన్తగ్రహణమసాధు; నిదర్శనమపి చాత్రోదాహరిష్యామః- యది హి నియతకాలప్రమాణమాయుః సర్వం స్యాత్, తదాఽఽయుష్కామాణాం న మన్త్రౌషధిమణిమఙ్గలబల్యుపహార హోమనియమప్రాయశ్చిత్తోప వాసస్వస్త్యయనప్రణిపాతగమనాద్యాః క్రియా ఇంష్టయశ్చ ప్రయుజ్యేరన్; నోద్భ్రాన్తచణ్డచపలగోగజోష్ట్రఖరతురగమహిషాదయః పవనాదయశ్చ దుష్టాః పరిహార్యాః స్యుః, న ప్రపాతగిరివిషమదుర్గామ్బువేగాః, తథా న ప్రమత్తోన్మత్తోద్భ్రాన్తచణ్డచపలమోహలోభాకులమతయః, నారయః, న ప్రవృద్ధోఽగ్నిః, న చ వివిధవిషాశ్రయాః సరీసృపోరగాదయః, న సాహసం, నాదేశకాలచర్యా, న నరేన్ద్రప్రకోపః; ఇత్యేవమాదయో భావా నాభావకరాః స్యుః, ఆయుషః సర్వస్య నియతకాలప్రమాణత్వాత్ I న చానభ్యస్తాకాలమరణభయనివారకాణామకాలమరణభయమాగచ్ఛేత్ ప్రాణినాం,వ్యర్థాశ్చారమ్భకథాప్రయోగబుద్ధయః స్యుర్మహర్షీణాం రసాయనాధికారే, నాపీన్ద్రో నియతాయుషం శత్రుం వజ్రేణాభిహన్యాత్, నాశ్వినావార్తే భేషజేనోపపాదయేతాం, న చర్షయో యథేష్టమాయుస్తపసా ప్రాప్నుయుః, నచ విదితవేదితవ్యా మహర్షయః ససురేశా (రసాయనాదీని) సమ్యక్ పశ్యేయురుపదిశేయురాచరేయుర్వా; అపి చ సర్వచక్షుషామేతత్ పరం యదైన్ద్రం చక్షుః, ఇదం చాస్మాకం(తేన) ప్రత్యక్షం, యథా— పురుషసహస్రాణాముత్థాయోత్థాయాహవం కుర్వతామకుర్వతాం చాతుల్యాయుష్ట్వం, తథా జాతమాత్రాణామప్రతీకారాత్ ప్రతీకారాచ్చ, అవిషవిషప్రాశినాం చాప్యతుల్యాయుష్ట్వమేవ, న చ తుల్యో యోగక్షేమ ఉదపానఘటానాం చిత్రఘటానాం చోత్సీదతాం, తస్మాద్ధితోపచారమూలం జీవితమతో విపర్యయాన్మృత్యుః lఅపి చ దేశకాలాత్మగుణవిపరీతానాం కర్మణామాహారవికారాణాం చ క్రియోపయోగం సమ్యక్ సర్వాతియోగసంధారణమసంధారణముదీర్ణానాం చ గతిమతాం సాహసానాం చ వర్జనమారోగ్యా నువృత్తౌ హేతుముపలభామహే ఉపదిశామః సమ్యక్ పశ్యామశ్చేతి ॥౪౧॥

అతః పరమగ్నివేశ ఉవాచ—ఏవం సత్యనియతకాలప్రమాణాయుషాం భగవన్ ! కథం కాలమృత్యురకాలమృత్యుర్వా భవతీతి ॥౪౨॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః-శ్రూయతామగ్ని వేశ ! యథా—యానసమా-యుక్తోఽక్షః ప్రకృత్యైవాక్షగుణైరుపేతః స చ సర్వగుణోపపన్నో వాహ్యమానో యథాకాలం స్వప్రమాణక్షయాదేవావసానం గచ్ఛేత్ తథాఽఽయుః శరీరోపగతం బలవత్ప్రకృత్యా యథావదుపచర్యమాణం స్వప్రమాణక్షయా దేవావసానంగచ్ఛతి, స మృత్యుః కాలే; యథా చ స ఏవాక్షోఽతిభారాధిష్ఠితత్వాద్విషమపథాదపథాదక్షచక్రభఙ్గాద్వాహ్యవాహకదోషాదణిమోక్షాత్ పర్యసనాదనుపాఙ్గాచ్చాన్తరాఽవసానమాపద్యతే

తథాఽఽయురప్యయథాబలమారభ్భాదయథాఇయభ్యవహరణాద్విషమాభ్యవహరణాద్విష మశరీరన్యాసాదతిమైథునాదసత్సంశ్రయాదుదీర్ణవేగవినిగ్రహాద్విధార్యవేగావిధారణాద్భూత విషవాయ్వగ్న్యుపతాపాదభిఘాతాదాహారప్రతీకారవివర్జనాచ్చాన్తరాఽవసానమాపద్యతే, స మృత్యురకాలే; తథా జ్వరాదీనప్యాతజ్కాన్మిథ్యోపచరితానకాలమృత్యూన్ పశ్యామ ఇతి॥౪౩॥

అథాగ్నివేశః పప్రచ్ఛ—కిం ను ఖలు భగవన్! జ్వరితేభ్యః పానీయముష్ణం భూయిష్ఠం ప్రయచ్ఛన్తి భిషజో న తథా శీతమ్ అస్తి చ శీతసాధ్యోఽపి ధాతుర్జ్వరకర ఇతి॥౪౪॥

సమువాచ భగవానాత్రేయః,—ఉవరితస్య కాయసముత్థానదేశకాలామభిసమీక్ష్య పాచనార్థం పానీయముష్ణం ప్రయచ్ఛన్తి భిషజః; జ్వరో హ్యామాశయసముత్థః, ప్రాయో భేషజాని చామాశయసముత్థానాం వికారాణాం పాచనవమనాపతర్పణసమర్థాని భవన్తి, పాచనార్థం చ పానీయముష్ణం, తస్మాదేతజ్జ్వరితేభ్యః ప్రయచ్ఛన్తి భిషజో భూయిష్ఠం; తద్ధి తేషాం పీతం వాతమనులోమయతి, అగ్నిం చోదర్యముదీరయతి, క్షిప్రం చ జరాం గచ్ఛతి, శ్లేష్మాణం చ పరిశోషయతి, స్వల్పమపి చ పీతం తృష్ణాప్రశమనాయోపపద్యతే; తథాయుక్తమపి చైతన్నాత్యర్థోత్సన్నపిత్తే జ్వరే సదాహభ్రమప్రలాపాతిసారే వా ప్రదేయమ్, ఉష్ణేన హి దాహభ్రమప్రలాపాతిసారా భూయోఽభివర్ధన్తే, శీతేన చోపశామ్యన్తీతి॥౪౫॥

భవతి చాత్ర।

శీతేనోష్ణకృతాన్ రోగాఞ్ఛమయన్తి భిషగ్విదః।

యే తు శీతకృతా రోగాస్తేషాముష్ణం భిషగ్జితమ్॥౪౬॥

ఏవమితరేషామపి వ్యాధీనాం నిదానవిపరీతం భేషజం భవతి కార్యం; యథా—అపతర్పణనిమిత్తానాం వ్యాధీనాం నాన్తరేణ పూరణమస్తి శాన్తిః, తథా పూరణనిమిత్తానాం నాన్తరేణాపతర్పణమితి॥౪౭॥

అపతర్పణమపి చ త్రివిధం—లఙ్ఘనం, లఙ్ఘనపాచనం, దోషావసేచనం చేతి॥౪౮॥

తత్ర లఙ్ఘనమల్పబలదోషాణాం, లఙ్ఘనేన హ్యగ్నిమారుతవృద్ధ్యా వాతాతపపరీతమివాల్పముదకమల్పో దోషః ప్రశోషమాపద్యతే॥౪౯॥

లఙ్ఘనపాచనే (నం) తు మధ్యబలదోషాణాం, లఙ్ఘనపాచనాభ్యాం హి సూర్యసంతాపమారుతాభ్యాం పాంశుభస్మావకిరణైరివ చానతిబహూదకం మధ్యబలో దోషః ప్రశోషమాపద్యతే।బహుదోషాణాం పునర్దోషావసేచనమేవ కార్యం, న హ్యభిన్నే కేదారసేతౌ పల్వలాప్రసేకోఽస్తి, తద్వద్దోషావసేచనమ్॥౫౦॥

దోషావసేచనం తు ఖల్వన్యద్వా భేషజం ప్రాప్తకాలమప్యాతురస్య నైవంవిధస్య కుర్యాత్; తద్యథా-అనపవాదప్రతీకారస్యాధనస్యాపరిచారకస్య వైద్యమానినశ్చణ్డస్యాసూయకస్య తీవ్రాధర్మరుచేరతిక్షీణబలమాంసశోణితస్యాసాధ్యరోగోపహతస్య ముమూర్షులిఙ్గాన్వితస్య చేతి।ఏవంవిధం హ్యాతురముపచరన్ భిషక్ పాపీయసాఽయశసా యోగమృచ్ఛతీతి॥౫౨॥

భవతి చాత్ర।

(అల్పోందకద్రుమో యస్తు ప్రవాతః ప్రచురాతపః।
జ్ఞేయః స జాఙ్గలో దేశః స్వల్పరోగతమోఽపి చ॥౫౩॥

ప్రచురోదకవృక్షో యో నివాతో దుర్లభాతపః।
అనూపోఽబహుదోషశ్చ, సమః సాధారణో మతః॥౫౪॥)

తదాత్వే చానుబన్ధే వా యస్య స్యదశుభం ఫలమ్।
కర్మణస్తన్న కర్తవ్యమేతద్బుద్ధిమతాం మతమ్॥౫౫॥

తత్ర శ్లోకాః।

పూర్వరూపాణి సామాన్యా హేతవః స్వస్వలక్షణాః।
దేశోద్ధ్వంసస్య భైషజ్యం హేతూనాం మూలమేవ చ॥౫౬॥

ప్రాగ్వికారసముత్పత్తిరాయుషశ్చ క్షయక్రమః।
మరణం ప్రతి భూతానాం కాలాకాలవినిశ్చయః॥౫౭॥

యథా చాకాలమరణం యథాయుక్తం చ భేషజమ్।
సిద్ధిం యాత్యౌషధం యేషాం న కుర్యాద్యేన హేతునా॥౫౮॥

తదాత్రేయోఽగ్నివేశాయ నిఖిలం సర్వముక్తవాన్।
దేశోద్ధ్వంసనిమిత్తీయే విమానే మునిసత్తమః॥౫౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే తృతీయే విమానస్థానే జనపదోద్ధ్వంసనీయం విమానం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥3॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాతస్త్రివిధరోగవిశేషవిజ్ఞానీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

త్రివిధం ఖలు రోగవిశేషవిజ్ఞానం భవతి। తద్యథా—ఆప్తోపదేశః ప్రత్యక్షమనుమానం చేతి॥3॥

తత్రాప్తోపదేశో నామ—ఆప్తవచనమ్ ; ఆప్తా హ్యవితర్కస్మృతివిభాగవిదో నిష్ప్రీత్యుపతాపదర్శినశ్చ; తేషామేవంగుణయోగాద్యద్వచనం తత్ ప్రమాణం, అప్రమాణం పునర్మత్తోన్మత్తమూర్ఖవక్తృదుష్టాదుష్టవచనమితి ॥౪॥

ప్రత్యక్షం తు తత్—యత్ స్వయమిన్ద్రియైర్మనసా చోపలభ్యతే ॥౫॥

అనుమానం ఖలు—తర్కో యుక్త్యపేక్షః ॥౬॥

త్రివిధేన ఖల్వనేన జ్ఞానసముదయేన పూర్వం పరీక్ష్య రోగం సర్వథా సర్వమేవోత్తరకాలమధ్యవసానమదోషం భవతిః నహి జ్ఞానావయవేన కృత్స్నే జ్ఞేయే జ్ఞానముత్పద్యతే ॥౭॥

త్రివిధే త్వస్మిన్ జ్ఞానసముదాయే పూర్వమాప్తోపదేశాజ్జ్ఞానం, తతః ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం పరీక్షోపపద్యతే; కిం హ్యనుపదిష్టం పూర్వం యత్తత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం పరీక్షమాణో విద్యాత్; తస్మాద్ ద్వివిధా పరీక్షా జ్ఞానవతాం ప్రత్యక్షమనుమానం చ, త్రివిధా వా సహోపదేశేనే ॥౮॥

(తత్రేదముపదిశన్తిబుద్ధిమన్తః-) రోగమేకైకమేవంప్రకోపణమేవంయోనిమేవమాత్మానమేవమధిష్ఠానమేవంవేదనమేవంసంస్థానమేవంశబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధమేవముపద్రవమేవంవృద్ధిస్థానక్షయసమన్వితమేవముదర్కమేవంనామానం విద్యాత్; తస్మిన్నియం ప్రతీకారార్థా ప్రవృత్తిరథవా నివృత్తిరిత్యుపదేశాజ్జ్ఞాయతే ॥౯॥

ప్రత్యక్షతస్తు ఖలు రోగతత్త్వం బుభుత్సుః సర్వైరిన్ద్రియైః సర్వానిన్ద్రియార్థానాతురశరీరగతాన్ పరీక్షేతాన్యత్ర రసజ్ఞానాత్; తద్యథా,—అన్త్రకూజనం సన్ధిస్ఫుటనమఙ్గులీపర్వణాం స్వరవిశేషాంశ్చ యే చాన్యేఽపి కేచిచ్ఛరీరోపగతాః శబ్దాః స్యుస్తాఞ్ఛ్రోత్రేణ పరీక్షేత; వర్ణసంస్థానప్రమాణచ్ఛాయాః శరీరప్రకృతివికారౌ చక్షుర్వైషయికాణి యాని చాన్యాన్యనుక్తాని తాని చక్షుషా పరీక్షేత; రసం తు ఖల్వాతురశరీరగతమిన్ద్రియవైషయికమప్యనుమానాదవగచ్ఛేత్, న హ్యస్య ప్రత్యక్షేణ

గ్రహణముపపద్యతే, తస్మాదాతురపరిప్రశ్నేనైవాతురముఖరసం విద్యాత్, యూకాపసర్పణేన త్వస్య శరీరవైరస్యం, మక్షికోపసర్పణేన శరీరమాధుర్యం, లోహితపిత్తసందేహే తు కిం ధారిలోహితం లోహితపిత్తం వేతి శ్వకాకభక్షణాద్ధారిలోహితమభక్షణాల్లోహితపిత్తమిత్యనుమాతవ్యమ్,ఏవమన్యానప్యాతురశరీరగతాన్ రసాననుమిమీత; గన్ధాంస్తు ఖలు సర్వశరీరగతానాతురస్య ప్రకృతివైకారికాన్ ఘ్రాణేన పరీక్షేత; స్పర్శం చ పాణినా ప్రకృతివికృతియుక్తమ్; ఇతి ప్రత్యక్షతోఽనుమానైకదేశతశ్చ పరీక్షణముక్తమ్ ॥౧౦॥

ఇమే తు ఖల్వన్యేఽప్యేవమేవ భూయోఽనుమానజ్ఞేయా భవన్తి భావాః తద్యథా,—అగ్నిం జరణశక్త్యా పరీక్షేత బలం వ్యాయామశక్త్యా, శ్రోత్రాదీని శబ్దాద్యర్థగ్రహణేన, మనోఽర్థావ్యభిచరణేన, విజ్ఞానం వ్యవసాయేన, రజః సఙ్గేన, మోహమవిజ్ఞానేన, క్రోధమభిద్రోహేణ, శోకం దైన్యేన, హర్షమామోదేన, ప్రీతిం తోషేణ, భయం విషాదేన, ధైర్యమవిషాదేన, వీర్యముత్సాహేన, అవస్థానమవిభ్రమేణ శ్రద్ధామభిప్రాయేణ, మేధాం గ్రహణేన, సంజ్ఞాం నామగ్రహణేన, స్మృతిం స్మరణేన, హ్రియమపత్రపణేన, శీలమనుశీలనేన, ద్వేషం ప్రతిషేధేన, ఉపధిమనుబన్ధేన, ధృతిమలౌల్యేన, వశ్యతాం విధేయతయా, వయోభక్తిసాత్మ్యవ్యాధిసముత్థానాని కాలదేశోపశయవేదనావిశేషేణ,గూఢలిఙ్గం వ్యాధిముపశయానుపశయాభ్యాం, దోషప్రమాణవిశేషమపచారవిశేషేణ, ఆయుషః క్షయమరిష్టైః ఉపస్థితశ్రేయస్త్వం కల్యాణాభినివేశేన, అమలం సత్త్వమవికారేణ, గ్రహణ్యాస్తు మృదుదారుణత్వం స్వప్నదర్శనమభిప్రాయం ద్విష్టేష్టసుఖదుఃఖాని చాతురపరిప్రశ్నేనైవ విద్యాదితి ॥౧౧॥

,

భవన్తి చాత్ర।

ఆప్తతశ్చోపదేశేన ప్రత్యక్షకరణేన చ।

అనుమానేన చ వ్యాధీన్ సమ్యగ్విద్యాద్విచక్షణః॥౧౨॥

సర్వథా సర్వమాలోచ్య యథాసంభవమర్థవిత్।

అథాధ్యవస్యేత్తత్త్వే చ కార్యే చ తదనన్తరమ్॥౧౩॥

కార్యతత్వవిశేషజ్ఞః ప్రతిపత్తౌ న ముహ్యతి।
అమూఢః ఫలమాప్నోతి యదమోహనిమిత్తజమ్॥౧౪॥

జ్ఞానబుద్ధిప్రదీపేన యో నావిశతి తత్వవిత్।
ఆతురస్యాన్తరాత్మానం న స రోగాంశ్చికిత్సతి॥౧౫॥

తత్ర శ్లోకౌ।

సర్వరోగవిశేషాణాం త్రివిధం జ్ఞానసంగ్రహమ్।
యథా చోపదిశన్త్యాప్తాః ప్రత్యక్షం గృహ్యతే యథా॥౧౬॥

యే యథా చానుమానేన జ్ఞేయాస్తాంశ్చాప్యుదారధీః।
భావాంస్త్రిరోగవిజ్ఞానే విమానే మునిరుక్తవాన్॥౧౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే తృతీయే విమానస్థానే

త్రివిధరోగవిశేషవిజ్ఞానీయవిమానం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతః స్రోతోవిమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

యావన్తః పురుషే మూర్తిమన్తో భావవిశేషాస్తావన్త ఏవాస్మిన్ స్రోతసాం ప్రకారవిశేషాః, సర్వే హి భావాః పురుషే నాన్తరేణ స్రోతాంస్యభినిర్వర్తన్తే క్షయం వాఽప్యధిగచ్ఛన్తి; స్రోతాంసి ఖలు పరిణామమాపద్యమానానాం ధాతూనామభివాహీని భవన్త్యయనార్థేన॥౩॥

అపి చైకే స్రోతసామేవ సముదయం పురుషమిచ్ఛన్తి, సర్వగతత్వాత్ సర్వసరత్వాచ్చ దోషప్రకోపణప్రశమనానాం; నత్వేతదేవం, యస్య హి స్రోతాంసి యచ్చ వహన్తి యచ్చావహన్తి యత్ర చావస్థితాని సర్వం తదన్యత్తేభ్యః॥౪॥

అతిబహుత్వాత్తు ఖలు కేచిదపరిసంఖ్యేయాన్యాచక్షతే స్రోతాంసి,పరిసంఖ్యేయాని పునరన్యే॥౫॥

తేషాం తు ఖలు స్రోతసాం యథాస్థూలం కతిచిత్ప్రకారాన్మూలతశ్చ ప్రకోపవిజ్ఞానతశ్చానువ్యాఖ్యాస్యామః, యే భవిష్యన్త్యలమనుక్తార్థజ్ఞానాయ జ్ఞానవతాం విజ్ఞానాయ చాజ్ఞానవతాం; తద్యథా— ప్రాణోదకాన్నరసరుధిరమాంసమేదోస్థిమజ్జశుక్రమూత్రపురీషస్వేదవహాని, వాతపిత్తశ్లేష్మణాం పునః సర్వశరీరచరాణాం సర్వస్రోతాంస్యయనభూతాని తద్వదతీన్ద్రియాణాం పునః సత్త్వాదీనాం కేవలం చేతనావచ్ఛరీరమయనభూతమధిష్ఠానభూతం చ; తదేతత్ స్రోతసాం ప్రకృతిభూతత్వాన్న వికారైరుపసృజ్యతే శరీరమ్॥౬॥

తత్ర,ప్రాణవహానాం స్రోతసాం హృదయం మూలం మహాస్రోతశ్చ; ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషామిదం విశేషజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—అతిసృష్టమతిబద్ధం కుపితమల్పాల్పమభీక్ష్ణం వా సశబ్దశూలముచ్ఛ్వసన్తం దృష్ట్వా ప్రాణవహాన్యస్య స్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్॥౭॥

ఉదకవహానాం స్రోతసాం తాలు మూలం క్లోమ చ; ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—జిహ్వాతాల్వోష్ఠకణ్ఠక్లోమశోషం పిపాసాం చాతిప్రవృద్ధాం దృష్ట్వోదకవహాన్యస్య స్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్॥౮॥

అన్నవహానాం స్రోతసామామాశయో మూలం వామం చ పార్శ్వం; ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—అనన్నాభిలషణమరోచకావిపాకౌ ఛర్దిం చ దృష్ట్వాఽన్నవహాన్యస్య స్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్॥౯॥

రసవహానాం స్రోతసాం హృదయం మూలం దశ చ ధమన్యః, శోణితవహానాం స్రోతసాం యకృన్మూలం ప్లీహా చ, మాంసవహానాం స్రోతసాం స్రాయుర్మూలం త్వక్ చ, మేదోవహానాం స్రోతసాం వృక్కౌ మూలం వపావహనం చ, అస్థివహానాం స్రోతసాం మేదో మూలం జఘనం చ, మజ్జవహానాం స్రోతసామస్థీని మూలం సంధయశ్చ శుక్రవహానాం స్రోతసాం వృషణౌ మూలం శేఫశ్చ, ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషాం రసాదిస్రోతసాం విజ్ఞానాన్యుక్తాని వివిధాశితపీతీయేఽధ్యాయే।యాన్యేవ హి ధాతూనాం ప్రదోషవిజ్ఞానాని తాన్యేవ యథాస్వం దుష్టానాం ధాతుస్రోతసామ్॥౧౦॥

మూత్రవహానాం స్రోతసాం బస్తిర్మూలం వఙ్క్షణౌ చ, ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—అతిసృష్టమతిబద్ధం వా ప్రకుపిత మల్పాల్పమభీక్ష్ణం వా బహలం సశూలం మూత్రయన్తం దృష్ట్వా మూత్రవహాన్యస్య స్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్॥౧౧॥

పురీషవహానాం స్త్రోతసాం పక్కాశయో మూలం స్థూలగుదం చ, ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—కృచ్ఛ్రేణాల్పాల్పం సశూలమతిద్రవమతిగ్రథితమతిబహు చోపవిశన్తం దృష్ట్వా పురీషవహాన్యస్య స్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్॥౧౨॥

స్వేదవహానాం స్రోతసాం మేదో మూలం రోమకూపాశ్చ, ప్రదుష్టానాం తు ఖల్వేషామిదం విశేషవిజ్ఞానం భవతి; తద్యథా—అస్వేదనమతి స్వేదనం పారుష్యమతిశ్లక్ష్ణతామఙ్గస్య పరిదాహం లోమహర్షం చ దృష్ట్వా స్వేదవహాన్యస్య స్రోతాంసి ప్రదుష్టానీతి విద్యాత్॥౧౩॥

స్రోతాంసి సిరా ధమన్యో రసాయన్యో రసవాహిన్యోం నాడ్యః పన్థానో మార్గాః శరీరచ్ఛిద్రాణి సంవృతాసంవృతాని స్థానాన్యాశయాః క్షయా నికేతాశ్చేతి శరీరధాత్వవకాశానాం లక్ష్యాలక్ష్యాణాం నామాని భవన్తి॥౧౪॥

తేషాం ప్రకోపాత్ స్థానస్థా మార్గగాశ్చైవ శరీరధాతవః ప్రకోపమాపద్యన్తే; ఇతరేషాం ప్రకోపాదితరాణి చ; స్రోతాంసి స్త్రోతాంస్యేవ ధాతవశ్చ ధాతూనేవ ప్రదూషయన్తి ప్రదుష్టాః; తేషాం సర్వేషామేవ వాతపిత్తశ్లేష్మాణోదూషయితారో భవన్తి, దోషస్వభావాదితి॥౧౫॥

భవన్తి చాత్ర।

క్షయాత్ సంధారణాద్రౌక్ష్యాద్వ్యాయామాత్ క్షుధితస్య చ।
ప్రాణవాహీని దుష్యన్తి స్రోతాంస్యన్యైశ్చ దారుణైః॥౧౬॥

ఔష్ణ్యాదామాద్భయాత్ పానాదతిశుష్కాన్న సేవనాత్।
అమ్బువాహీని దుష్యన్తి తృష్ణాయాశ్చాతిపీడనాత్॥౧౭॥

అతిమాత్రస్య చాకాలే చాహితస్య చ భోజనాత్।
అన్నవాహీని దుష్యన్తి వైగుణ్యాత్ పావకస్య చ॥౧౮॥

గురుశీతమతిస్నిగ్ధమతిమాత్రం సమశ్నతామ్।
రసవాహినీ దుష్యన్తి చిన్త్యానాం చాతిచిన్తనాత్॥౧౯॥

విదాహీన్యన్నపానాని స్నిగ్ధోష్ణాని ద్రవాణి చ।
రక్తవాహీని దుష్యన్తి భజతాం చాతపానలౌ॥౨౦॥

అభిష్యన్దీని భోజ్యాని స్థూలాని చ గురూణి చ।
మాంసవాహీని దుష్యన్తి భుక్త్వా చ స్వపతాం దివా॥౨౧॥

అవ్యాయామాద్దివాస్వప్నాన్మేద్యానాం చాతిభక్షణాత్।
మేదోవాహీని దుష్యన్తి వారుణ్యాశ్చాతిసేవనాత్॥౨౨॥

వ్యాయామాదతిసంక్షోభాదస్థ్నామతివిఘట్టనాత్।
అస్థివాహీని దుష్యన్తి వాతలానాం చ సేవనాత్॥౨౩॥

ఉత్క్షేపాదత్యభిష్యన్దాదభిఘాతాత్ ప్రపీడనాత్।
మజ్జవాహీని దుష్యన్తి విరుద్ధానాం చ సేవనాత్॥౨౪॥

అకాలాయోనిగమనాన్నిగ్రహాదతిమైథునాత్।
శుక్రవాహీని దుష్యన్తి శస్త్రక్షారాగ్నిభిస్తథా॥౨౫॥

మూత్రితోదకభక్ష్యస్త్రీసేవనాన్మూత్రనిగ్రహాత్।
మూత్రవాహీని దుష్యన్తి క్షీణస్యాతికృశస్య చ॥౨౬॥

సంధారణాదత్యశనాదజీర్ణాధ్యశనాన్తథా।
వర్చోవాహీని దుష్యన్తి దుర్బలాగ్నేః కృశస్య చ॥౨౭॥

వ్యాయామాదతిసంతాపాచ్ఛీతోష్ణాక్రమసేవనాత్।
స్వేదవాహీని దుష్యన్తి క్రోధశోకభయైస్తథా॥౨౮॥

ఆహారశ్చ విహారశ్చ యః స్యాద్దోషగుణైః సమః।
ధాతుభిర్విగుణశ్చాపి స్రోతసాం స ప్రదూషకః॥౨౯॥

అతిప్రవృత్తిః సఙ్గో వా సిరాణాం గ్రన్థయోఽపి వా।
విమార్గగమనం చాపి స్రోతసాం దుష్టిలక్షణమ్॥౩౦॥

స్వధాతుసమవర్ణాని వృత్తస్థూలాన్యణూని చ।

స్రోతాంసి దీర్ఘాణ్యాకృత్యా ప్రతానసదృశాని చ ॥౩౧॥

ప్రాణోదకాన్నవాహానాం దుష్టానాం శ్వాసికీ క్రియా।
కార్యా తృష్ణోపశమనీ తథైవామప్రదోషికీ॥౩౨॥

వివిధాశితపీతీయే రసాదీనాం యదౌషధమ్।
రసాదిస్రోతసాం కుర్యాత్తద్యథాస్వముపక్రమమ్॥౩౩॥

మూత్రవిట్స్వేదవాహానాం చికిత్సా మౌత్రకృచ్ఛ్రికీ।
తథాఽతిసారికీ కార్యా తథా జ్వరచికిత్సికీ॥౩౪॥

తత్ర శ్లోకాః।

త్రయోదశానాం మూలాని స్రోతసాం దుష్టిలక్షణమ్।
సామాన్యం నామపర్యాయాః కోపనాని పరస్పరమ్॥౩౫॥

దోషహేతుః పృథక్త్వేన భేషజోద్దేశ ఏవ చ।
స్రోతోవిమానే నిర్దిష్టస్తథా చాదౌ వినిశ్చయః॥౩౬॥

కేవలం విదితం యస్య శరీరం సర్వభావతః।
శారీరాః సర్వరోగాశ్చ స కర్మసు న ముహ్యతి॥౩౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే తృతీయే విమానస్థానే స్రోతోవిమానం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతో రోగానీకం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ద్వే రోగానీకే భవతః ప్రభావభేదేన—సాధ్యమసాధ్యం చ, ద్వే రోగానీకే బలభేదేన—మృదు దారుణం చ, ద్వే రోగానీకేఽధిష్ఠానభేదేన—మనోధిష్ఠానం శరీరాధిష్ఠానం చ, రోగానీకే ద్వే నిమిత్తభేదేన—స్వధాతువైషమ్యనిమిత్తమాగన్తునిమిత్తం చ, ద్వే రోగానీకే ఆశయభేదేన—ఆమాశయసముత్థం పక్వాశయసముత్థం చ; ఏవమేతత్ ప్రభావవలాధిష్ఠాననిమిత్తాశయభేదాద్ద్వైధం సద్భేదప్రకృత్యన్తరేణ భిద్యమానమథవాఽపి సంధీయ మానం స్యాదేకత్వం యా బహుత్వం వా। ఏకత్వం తావదేకమేవ రోగానీకం దుఃఖసామాన్యాత్, బహుత్వం తు దశ రోగానీకాని ప్రభావభేదాదినా భవన్తి, బహుత్వమపి సంఖ్యేయం స్యాదసంఖ్యేయం వా; తత్ర సంఖ్యేయం తావద్యథోక్తమష్టోదరీయే, అపరిసంఖ్యేయం పునర్యథా—మహారోగాధ్యాయే రుగ్వర్ణసముత్థానాదీనాసంమపరిఖ్యేయత్వాత్॥౩॥

నచ సంఖ్యేయాగ్రేషు భేదప్రకృత్యన్తరీయేషు విగీతిరిత్యతో దోషవతీ స్యాదన్న కాచిత్ ప్రతిజ్ఞా, న చావిగీతిరిత్యతః స్యాదదోషవతీ; భేత్తా హి భేద్యమన్యథా భినత్తి, అన్యథా పురస్తాద్భిన్నం భేదప్రకృత్యన్తరేణ భిన్దన్ భేదసంఖ్యావిశేషమాపాదయత్యనేకధా, నచ పూర్వం భేదాగ్రముపహన్తి; సమానాయామపి ఖలు భేదప్రకృతౌ ప్రకృతానుప్రయోగాన్తరమపేక్ష్యం; సన్తి హ్యర్థాన్తరాణి సమానశబ్దాభిహితాని సన్తి చానర్థాన్తరాణి పర్యాయశబ్దాభిహితాని; సమానో హి రోగశబ్దో దోషేషు చ వ్యాధిషు చ, దోషా హ్యపి రోగశబ్దమాతఙ్కశబ్దం యక్ష్మశబ్దం దోషప్రకృతిశబ్దం వికారశబ్దం చ లభన్తే, వ్యాధయశ్చ రోగశబ్దమాతఙ్కశబ్దం యక్ష్మశబ్దం దోషప్రకృతిశబ్దం వికారశబ్దం చ లభన్తే; తత్ర దోషేషు చ వ్యాధిషు చ రోగశబ్దః సమానః, శేషేషు తు విశేషవాన్॥౪॥

తత్ర వ్యాధయోఽపరిసంఖ్యేయా భవన్తి, అతిబహుత్వాత్ ; దోషాస్తు ఖలు పరిసంఖ్యేయాః, అనతిబహుత్వాత్; తస్మాద్యథాచిత్రం వికారానుదాహరణార్థమనవశేషేణ చ దోషాన్ యథావదనువ్యాఖ్యాస్యామః।రజస్తమశ్చ మానసౌ దోషౌ, తయోర్వికారాః కామక్రోధలోభమోహేర్ష్యామానమదశోకచిన్తోద్వేగభయహర్షాదయః।వాతపిత్తశ్లేష్మాణస్తు ఖలు

శారీరా దోషాః, తేషామపి చ వికారా-జ్వరాతీసారశోథశోషశ్వాసమేహకుష్ఠాదయః।ఇతి దోషా కేవలా వ్యాఖ్యాతాః, వికారైకదేశశ్చ॥౫॥

తత్ర తు ఖల్వేషాం ద్వయానామపి దోషాణాం త్రివిధం ప్రకోపణం; తద్యథాఅసాత్మ్యేన్ద్రియార్థసంయోగః, ప్రజ్ఞాపరాధః, పరిణామశ్చేతి।ప్రకుపితాస్తు ఖలు తే ప్రకోపణవిశేషాద్దూష్యవిశేషాచ్చ వికారవిశేషానభినిర్వర్తయన్త్యపరిసంఖ్యేయాన్।తే చ వికారాః పరస్పరమనువర్తమానాః కదాచిదనుబధ్నన్తి కామాదయో జ్వరాదయశ్చ; నియతస్త్వనుబన్ధో రజస్తమసోః పరస్పరం, న హ్యరజస్కం తమః (ప్రవర్తతే)॥౬॥

ప్రాయః శరీరదోషాణామేకాధిష్ఠానీయానాం సంనిపాతః సంసర్గో వా సమానగుణత్వాత్ ; దోషా హి దూషణైః సమానాః॥౭॥

తత్రానుబన్ధ్యానుబన్ధకృతో విశేషః–స్వతన్త్రో వ్యక్తలిఙ్గో యథోక్తసముత్థానప్రశమో భవత్యనుబన్ధ్యః, తద్విపరీతలక్షణస్త్వనుబన్ధః।అనుబన్ధ్యానుబన్ధలక్షణసమన్వితాస్త్ర యది దోషా భవన్తి, తన్త్రికం సంనిపాతమాచక్షతే, ద్వయం చ సంసర్గమ్।అనుబన్ధ్యానుబన్ధవిశేషకృతస్తు బహువిధో దోషభేదః। ఏవమేష సంజ్ఞాప్రకృతో భిషజా దోషేషు వ్యాధిషు చ నానాప్రకృతివిశేషవ్యూహః॥౮॥

అగ్నిషు తు శారీరేషు చతుర్విధో విశేషో బలభేదేన భవతి; తద్యథా—తీక్ష్ణో మన్దః సమో విషమశ్చేతి।తత్ర తీక్ష్ణోఽగ్నిః సర్వాపచారసహః, తద్విపరీతలక్షణస్తు మన్దః, సమస్తు ఖల్వపచారతో వికృతిమాపద్యతేఽనపచారతస్తు ప్రకృతావవతిష్ఠతే, సమలక్షణవిపరీతలక్షణస్తు విషమ ఇతి॥౯॥

ఏతే చతుర్విధా భవన్త్యగ్నయశ్చతుర్విధానామేవ పురుషాణామ్।తత్ర, సమవాతపిత్తశ్లేష్మణాం ప్రకృతిస్థానాం సమా భవన్త్యగ్నయః, వాతలానాం తు వాతాభిభూతేఽగ్న్యధిష్ఠానే విషమా భవన్త్యగ్నయః, పిత్తలానాం తు పిత్తాభిభూతేఽగ్న్యధిష్ఠానే తీక్ష్ణా భవన్త్యగ్నయః, శ్లేష్మలానాం తు శ్లేష్మాభిభూతే హ్యగ్న్యధిష్ఠానే మన్దా భవన్త్యగ్నయః॥౧౦॥

తత్ర కేచిదాహుః-న సమవాతపిత్తశ్లేష్మాణో జన్తవః సన్తి, విషమాహారోపయోగిత్వాన్మనుష్యాణాం; తస్మాచ్చ వాతప్రకృతయః కేచిత్ కేచిత్పిత్తప్రకృతయః కేచిత్పునః శ్లేష్మప్రకృతయో భవన్తీతి।తచ్చానుపపన్నం; కస్మాత్ కారణాత్? సమవాతపిత్తశ్లేష్మాణం హ్యరోగమిచ్ఛన్తి భిషజః; యతః ప్రకృతిశ్చారోగ్యమ్, ఆరోగ్యార్థా చ భేషజప్రవృత్తిః, సా చేష్టరూపా, తస్మాత్ సన్తి సమవాతపిత్తశ్లేష్మాణః, న తు ఖలు సన్తి వాతప్రకృతయః పిత్తప్రకృతయః శ్లేష్మప్రకృతయో వా; తస్య తస్య కిల దోషస్యాధికభావాత్ సా సా దోషప్రకృతిరుచ్యతే మనుష్యాణాం; న చ వికృతేషు దోషేషు ప్రకృతిస్థత్వముపపద్యతే, తస్మాన్నైతాః ప్రకృతయః సన్తిః సన్తి తు ఖలు వాతలాః పిత్తలాః శ్లేష్మలాశ్చ; అప్రకృతిస్థాస్తు తే జ్ఞేయాః॥౧౧॥

తేషాం తు ఖలు చతుర్విధానాం పురుషాణాం చత్వార్యనుప్రణిధానాని శ్రేయస్కరాణి భవన్తి; తత్ర సమసర్వధాతూనాం సర్వాకారసమమ్, అధికదోషాణాం తు త్రయాణాం యథాస్వం దోషాధిక్యమభిసమీక్ష్య దోషప్రతికూలయోగీని త్రీణ్యనుప్రణిధానాని శ్రేయస్కరాణి భవన్తి యావదగ్నేః సమీ భావాత్, సమే తు సమమేవ తు కార్యమ్; ఏవం చేష్టా భేషజప్రయోగాశ్చాపరే। తాన్ విస్తరేణానువ్యాఖ్యాస్యామః॥౧౨॥

త్రయస్తు పురుషా భవన్త్యాతురాః, తే త్వనాతురాస్తన్త్రాన్తరీయాణాం భిషజాం; తద్యథా-వాతలః పిత్తలః శ్లేష్మలశ్చేతి।తేషాం విశేషవిజ్ఞానం-వాతలస్య వాతనిమిత్తాః, పిత్తలస్య పిత్తనిమిత్తాః, శ్లేష్మలస్య శ్లేష్మనిమిత్తా వ్యాధయః ప్రాయేణ భవన్తి బలవన్తశ్చ॥౧౩॥

తత్ర వాతలస్య వాతప్రకోపణాన్యాసేవమానస్య క్షిప్రం వాతః ప్రకోపమాపద్యతే, న తథేతరౌ దోషౌ; స తస్య ప్రకోపమాపన్నో యథోక్తైర్వికారైః శరీరభుపతపతి బలవర్ణసుఖాయుషాముపఘాతాయః తస్యావజయనం—స్నేహస్వేదౌ విధియుక్తౌ, మృదూని చ సంశోధనాని స్నేహోష్ణమధురామ్లలవణయుక్తాని, తద్వదభ్యవహార్యాణ్యభ్యఙ్గోన్మర్దనపరిషేకావగాహనసంవాహనావపీడనాని విత్రాసనవిస్మాపనవిస్మారణాని చ సురాసవవిధానం, స్నేహాశ్చానేకయోనయో దీపనీయపాచనీయవాతహరవిరేచనీయోపహితాస్తథా శతపాకాః సహస్రపాకాః, సర్వశశ్చ ప్రయోగార్థా బస్తయః, బస్తినియమః, సుఖశీలతా చేతి॥౧౪॥

పిత్తలస్యాపి పిత్తప్రకోపణాన్యాసేవమానస్య క్షిప్రం పిత్తం ప్రకోపమాపద్యతే, తథా నేతరౌ దోషౌ; తదస్య ప్రకోపమాపన్నం యథోక్తైర్వికారైః శరీర భుపతపతి

బలవర్ణసుఖాయుషాముపఘాతాయః తస్యావజయనం-సర్పిష్పానం, సర్పిషా చ స్నేహనమ్, అధశ్చ దోషహరణం, మధురతిక్తకషాయశీతానాం చౌషధాభ్యవహార్యాణాముపయోగః, మృదుమధురసురభిశీతహృద్యానాం గన్ధానాం చోపసేవా, ముక్తామణిహారావలీనాం చ పరమశిశిరవారిసంస్థితానాం ధారణమురసా, క్షణే క్షణేఽగ్ర్య చన్దనప్రియఙ్గు కాలీయమృణాలశీతవాతవారిభిరుత్పలకుముదకోకనదసౌగన్ధికపద్మానుగతైశ్చ వారిభిరభిప్రోక్షణం, శ్రుతిసుఖమృదుమధురమనోనుగానాం చ గీతవాదిత్రాణాం శ్రవణం, శ్రవణం చాభ్యుదయానాం, సుహృద్భిశ్చ సంయోగః, సంయోగశ్చేష్టాభిః స్త్రీభిః శీతోపహితాంశుకస్ర గ్దామహారధారిణీభిః, నిశాకరాంశుశీతలప్రవాతహర్మ్యవాసః,శైలాన్తరపులినశిశిరసదనవసనబ్యజనపవనసేవా, రమ్యాణాం చోపవనానాం సుఖశిశిరసురభిమారుతోపహితానాముపసేవనం, సేవనం చ నలినోత్పలపద్మకుముదసౌగన్ధికపుణ్డరీకశతపత్రహస్తానాం; సౌమ్యానాం చ సర్వభావాంనామితి ॥౧౫॥

శ్లేష్మలస్యాపి శ్లేష్మప్రకోపణాన్యాసేవమానస్య క్షిప్రం శ్లేష్మా ప్రకోపమాపద్యతే, న తథేతరౌ దోషౌ ; స తస్య ప్రకోపమాపన్నో యథోక్తైర్వికారైః శరీరముపతపతి బలవర్ణసుఖాయుషాముపఘాతాయ; తస్యావజయనం-విధియుక్తాని తీక్ష్ణోష్ణాని సంశోధనాని, రూక్షప్రాయాణి చాభ్యవహార్యాణి కటుతిక్తకషాయోపహితాని,తథైవ ధావనలఙ్ఘనప్లవనపరిసరణజాగరణనియుద్ధవ్యవాయవ్యాయామోన్మర్దనస్నానోత్సాదనాని,విశేషతస్తీక్ష్ణానాం దీర్ఘకాలస్థితానాం మద్యానాముపయోగః సధూమపానః, సర్వశశ్చోపవాసః, తథోష్ణం వాసః, సుఖప్రతిషేధశ్చ సుఖార్థమేవేతి ॥౧౬॥

భవతి చాత్ర।

సర్వరోగవిశేషజ్ఞః సర్వకార్యవిశేషవిత్।

సర్వభేషజతత్త్వజ్ఞో రాజ్ఞః ప్రాణపతిర్భవేత్ ॥౧౭॥

తత్ర శ్లోకాః।

ప్రకృత్యన్తరభేదేన రోగానీకవికల్పనమ్।

పరస్పరావిరోధశ్చ సామాన్యం రోగదోషయోః ॥౧౮॥

దోషసంఖ్యా వికారాణామేకదేశః ప్రకోపణమ్।
జరణం ప్రతి చిన్తా చ కాయాగ్నేర్ధుక్షణాని చ॥౧౯॥

నరాణాం వాతలాదీనాం ప్రకృతిస్థాపనాని చ।
రోగానీకే విమానేఽస్మిన్ వ్యాహృతాని మహర్షిణా॥౨౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే తృతీయే విమానస్థానే రోగానీకవిమానం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాతో వ్యాధితరూపీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు ద్వౌ పురుషౌ వ్యాధితరూపౌ భవతః—గురువ్యాధితో లఘువ్యాధితశ్చ। తత్ర గుఖ్యాధిత ఏకః సత్వబలశరీర- సంపదుపేతత్వాల్లఘువ్యాధిత ఇవ దృశ్యతే, లఘువ్యాధితోఽపరః సరవాదీనామధమత్వా గురుచ్యాధిత ఇవ దృశ్యతే; తయోరకుశలాః కేవలం చక్షుషైవ రూపం దృష్ట్వాఽధ్యవస్యన్తో వ్యాధిగురులాఘవే విప్రతిపద్యన్తే। న హి జ్ఞానావయవేన కృత్స్నే జ్ఞేయే జ్ఞానముత్పద్యతే। విప్రతిపన్నాస్తు ఖలు రోగజ్ఞానే, ఉపక్రమయుక్తిజ్ఞానేచాపి విప్రతిపద్యన్తే। తే యదా గురుఖ్యాధితం లఘువ్యాధితరూపమాసాదయన్తి, తదాతమలపదోషం మత్వా సంశోధనకాలేఽస్మై మృదు సంశోధనంప్రయచ్ఛన్తో భూయ ఏవాస్య దోషానుదీరయన్తి; యదా తు లఘువ్యాధితంగురువ్యాధితరూపమాసాదయన్తి, తం మహాదోషం మత్వా సంశోధనకాలేఽస్మైతీక్ష్ణం సంశోధనం ప్రయచ్ఛన్తో దోషానతినిర్హత్యైవ శరీరమస్య క్షిణ్వన్తి। ఏవమవయవేన జ్ఞానస్య కృత్స్నే శేయే జ్ఞానమభిమన్యమానాః పరిస్ఖలన్తి, విదితవేదితవ్యాస్తు

భిషజః సర్వే సర్వథా యథాసంభవం పరీక్ష్యం పరీక్ష్యాధ్యవస్యన్తో న క్వచిదపి విప్రతిపద్యన్తే, యథేష్టమర్థమభినివర్తయన్తి చ॥౩॥

భవన్తి చాత్ర।

సత్త్వాదీనాం వికల్పేన వ్యాంధీనాం రూపమాతురే।
దృష్ట్వా విప్రతిపద్యన్తే బాలా వ్యాధిబలాబలే॥౪॥

తే భేషజమయోగేన కుర్వన్త్యజ్ఞానమోహితాః।
వ్యాధితానాం వినాశాయ క్లేశాయ మహతేఽపి వా॥౫॥

ప్రాజ్ఞాస్తు సర్వమాజ్ఞాయ పరీక్ష్యమిహ సర్వథా।
న స్ఖలన్తి ప్రయోగేషు భేషజానాం కదాచన॥౬॥

ఇతి వ్యాధితరూపాధికారే వ్యాధితరూపసంఖ్యాగ్రంసంభవం వ్యాధిత రూపహేతువిప్రతిపత్తౌ కారణం సాపవాద సంప్రతిపత్తికారణం చానపవాదం నిశమ్య భగవన్తమాత్రేయమనివేశోఽతః పరం సర్వకృమీణాం పురుషసంశ్రయాణాం సముత్థాన స్థాన సంస్థానవర్ణనామప్రభావ చికిత్సితవిశేషాన్ పప్రచ్ఛోపసంగృహ్య పాదౌ॥౭॥

అథాస్మై ప్రోవాచ భగవానాత్రేయః—ఇహ ఖల్వనివేశ! వింశతివిధాః కృమయః పూర్వముద్దిష్టా నానావిధేన ప్రవిభాగేనాన్యత్ర సహజేభ్యః, తే పునః ప్రకృతిభిర్విభిద్యమానాశ్చతుర్విధా భవన్తి; తద్యథా—పరీషజాః, శ్లేష్మజాః, శోణితజా, మలజాశ్చేతి॥౮॥

తత్ర మలో బాహ్యశ్చాభ్యన్తరశ్చ। తత్ర బాహ్యే మలే జాతాన్మలజాన్ సంచక్ష్మహే। తేషాం సముత్థానం—మృజావర్జనం, స్థానంకేశశ్మనులోమ—పక్ష్మవాసాంసి సంస్థానమ్—అణవస్తిలాకృతయో బహుపాదాశ్చ, వర్ణః కృష్ణః శులశ్చ, నామాని యూకాః పిపీలికాశ్చ,

ప్రభావః కణ్డూజననం కోఠపిడకాభినిర్వర్తనం చికిత్సితం త్వేషామ్—అపకర్షణం మలోపధాతో మలకరాణాం చ భావానామనుపసేవనమితి॥౯॥

శోణితజానాం తు ఖలు కుష్ఠైః సమానం సముత్థానం; స్థానం—రక్తవాహిన్యో ధమన్యః; సంస్థానమ్—అణవో వృత్తాశ్చాపాదాశ్చ, సూక్ష్మత్వాచ్చైకే భవన్త్యదృశ్యాః వర్ణః - తామ్రః; నామాని—కేశాదా, లోమాదా, లోమద్వీపాః, సౌరసా, ఔదుమ్బరా,జన్తుమాతరశ్చేతి; ప్రభావః—కేశశ్మశ్రునఖలోమప—క్ష్మాపధ్వంసో,వ్రణగతానాంచహర్షకణ్డూతోదసంసర్పణాని, అతివృద్ధానాం చ త్వక్సిరాస్నాయుమాంసతరుణాస్థిభక్షణమితిచికిత్సితమప్యేషాం కుష్ఠైః సమానం, తదుత్తరకాలముపదేక్ష్యామః॥౧౦॥

శ్లేష్మజాః క్షీరగుడతిలమత్స్యానూపమాంసపిష్టాన్నపరమాన్నకుసుమ్భస్నేహాజీర్ణపూతిక్లిన్నసంకీర్ణవిరుద్ధాసాత్మ్య- భోజనసముత్థానాః; తేషామామాశయః స్థానం; ప్రభావస్తు—తే ప్రవర్ధమానాస్తూర్ధ్వమధో వా విసర్పన్త్యుభయతో వా; సంస్థానవర్ణ విశేషాస్తు—శ్వేతాః పృథుబ్రధ్నసంస్థానాః కే–

విమానస్థానమ్।

చిత్, కేచిద్వృత్తపరిణాహా గణ్డూపదాకృతయః శ్వేతాస్తామ్రావభాసాః, కేచిదణవో దీర్ఘాస్తన్త్వాకృతయః శ్వేతాః; తేషాం త్రివిధానాం శ్లేష్మనిమిత్తానాం కృమీణాం నామాని—అన్త్రాదాః, ఉదరాదాః, హృదయాదాః, చురవః, దర్భపుష్పాః, సౌగన్ధికాః, మహాగుదాశ్చేతి; ప్రభావో-హృల్లాస ఆస్యసంస్రవణమరోచకావిపాకౌ జ్వరో మూర్చ్ఛా జృమ్భా క్షవథురానాహోఽఙ్గమర్దశ్ఛర్దిః కార్శ్యం పారుష్యమితి॥౧౧॥

పురీషజాస్తుల్యసముత్థానాః శ్లేష్మజైః; తేషాం స్థానం—పక్వాశయః, తే ప్రవర్ధమానాస్త్వధో విసర్పన్తి, యస్య పునరామాశయోన్ముఖాః స్యుస్తస్యోద్గారనిశ్వాసాః పురీషగన్ధినః స్యుః; సంస్థానవర్ణవిశేషాస్తు సూక్ష్మవృత్తపరీణాహాః శ్వేతా దీర్ఘా ఊర్ణాంశుకసంకాశాః కేచిత్ కేచిత్పునః స్థూలవృత్తపరీణాహాః శ్యావనీలహరితపీతాః; తేషాం నామాని కకేరుకా, మకేరుకా, లేలిహాః, సశూలకాః, సౌసురాదాశ్చేతిః ప్రభావః—పురీషభేదః కార్శ్యం పారుష్యం లోమహర్షాభినిర్వర్తనం చ, త ఏవ చాస్య గుదముఖం పరితుదన్తః కణ్డూం చోపజనయన్తో గుదముఖం పర్యాసతే, త

ఏవ జాతహర్షా గుదనిష్క్రమణమతివేలం కుర్వన్తి; ఇత్యేవమేష శ్లేష్మజానాం పురీషజానాం చ కృమీణాం సముత్థానాదివిశేషః॥౧౨॥

చికిత్సితం తు ఖల్వేషాం సమాసేనోపదిశ్య పశ్చాద్విస్తరేణోపదేక్ష్యామః। తత్ర సర్వకృమీణామపకర్షణమేవాదితః కార్యం, తతః ప్రకృతివిఘాతః, అనన్తరం నిదానోక్తానాం భావానామనుపసేవన మితి॥౧౩॥

తత్రాపకర్షణం—హస్తేనాభిగృహ్య విమృశ్యోపకరణవతాఽపనయనమనుపకరణేన వా, స్థానగతానాం తు కృమీణాం భేషజేనాపకర్షణం న్యాయతః। తచ్చతుర్విధం; తద్యథా—శిరోవిరేచనం వమనం విరేచనమాస్థాపనమిత్యపకర్షణవిధిః॥౧౪॥

ప్రకృతివిఘాతస్త్వేషాం,కటుతిక్తకషాయక్షారోష్ణానాంతత్రాపకర్షణంద్రవ్యాణాముపయోగః, యచ్చాన్యదపికించిచ్ఛ్లేష్మపురీష-ప్రత్యనీకభూతం తత్ స్యాత్ ; ఇతి ప్రకృతివిఘాతః॥౧౫॥

అనన్తరం నిదానోక్తానాం భావానామనుపసేవనం యదుక్తం నిదాన విధౌ తస్య వర్జనం, తథాప్రాయాణాం చాపరేషాం ద్రవ్యాణామ్ ఇతి లక్షణతశ్చి కిత్స్య తమనువ్యాఖ్యాతమ్, ఏతదేవ పునర్విస్తరేణోపదేక్ష్యతే॥౧౬॥

అథైనం కృమికోష్ఠమాతురమగ్రే షడానం సప్తరాత్రం వా స్నేహస్వేదాభ్యాముపపాద్య శ్వోభూత ఏనం సంశోధనం పాయయితాఽస్మీతి క్షీరదధిగుడతిలమత్స్యా నూపమాంసపిష్టాన్న పరమాన్నకుసుమ్భ స్నేహసం ప్రయుక్తైర్భోజ్యైః సాయం ప్రాతశ్చోపపాదయేత్ సముదీరణార్థం చైవ కృమీణాం కోష్ఠాభిసరణార్థం చ భిషక్, అథ వ్యుష్టాయాం రాత్రౌ సుఖోషితం సుప్రజీర్ణభుక్తం చ విజ్ఞాయాస్థాపనవమనవిరేచనైస్తదహరేవోపపాదయేదుపపాదనీయశ్చేత్ స్యాత్ సర్వాన్ పరీక్ష్య విశేషాన్ పరీక్ష్య సమ్యక్॥౧౭॥

అథాహరేతి యాత్మూలకసర్షపలశునకర క్షశిశుమధుశిఖరపు ష్పాభూస్తృణసుముఖసురసకుఠేర కగణ్డీర కకాల మాలకపర్ణా సక్షవకఫణిజ్జకాని సర్వాణ్యథవా యథాలాభం తాన్యాహృతాన్యభిసమీక్ష్య ఖణ్డశఇఛేదయిత్వా ప్రక్షాల్య పానీయేన సుప్రక్షాలితాయాం స్థాల్యాం సమా వాప్య గోమూత్రేణార్ధోదకేనాభ్యాసిచ్య సాధయేత్

సతతమవఘయన్దర్వ్యా, ఉపయుక్తభూయిష్ఠేఽమ్భసి గతర సేష్వౌషధేషు స్థాలీమవతార్య, సుపరిపూతం కషాయం సుఖోష్ణం మదనఫలపిప్పలీ విడఙ్గకల్క తైలోపహితం, స్వర్జికా లవణితమభ్యాసిన్య బస్తౌ విధివదాస్థాపయేదేనం; తథాఽర్కాలర్కకుటజాఢ కీ కుష్ఠకైడర్యకషాయేణ వా, తథా శిగ్రుపీలుకుస్తుమ్బురుకటుకాసర్షపకషాయేణ, తథాఽఽమలకాఙ్గచేర దారుహరి ద్రాపిచుమర్దకషాయేణ మదనఫలాదయోగ సంయోజితేన త్రిరాత్రం సప్తరానం వాఽఽస్థాపయేత్॥౧౮॥

ప్రత్యాగతే చ పశ్చిమే బస్తౌ ప్రత్యాశ్వస్తం తదహరేవోభయతోభాగహరం సంశోధనం పాయయేయుక్త్యా; తస్య విధిరుపదేక్ష్యతే - మదనఫలపిప్పలీకపాయస్యార్ధాఞ్జలిమాత్రేణ త్రివృత్కలకాక్షమాత్రమాలోఢ్య పాతుమస్మై ప్రయచ్ఛేత్ తదస్య దోషముభయతో నిర్హరతి సాధు; ఏవమేవ కల్పోక్తాని వమనవిరేచనాలి ప్రతిసంసృజ్య పాయయేదేనం బుద్ధ్యా సర్వవిశేషానవేక్షమాణో భిషక్॥౧౯॥

అథైనం సమ్యగ్విరిక్తం విజ్ఞాయాపరాహ్ణే శైఖరికకషాయేణ సుఖోష్ణేన పరిషేచయేత్, తేనైవ చ కషాయేణ బాహ్యాభ్యన్తరాన్ సర్వోదకార్థాన్ కారయేచ్ఛశ్వత; తదభావే వా కటుతిక్తకషాయాణామౌషధానాం క్వాథైర్మూత్రక్షా—రైర్వా పరిషేచయేత్। పరిషిక్తం చైనం నివాతమాగారమనుప్రవేశ్య పిప్పలీపిప్పలీ మూలచవ్యచిత్రకటఙ్గవేరసిద్ధేన యవాగ్వాదినా క్రమేణోపా—చరేత్। విలేప్యాః క్రమాగతం చైనమనువాసయేద్విడఙ్గతైలే నైకాన్తరం ద్విస్త్రిర్వా॥౨౦॥

యది పునరస్యాతిప్రవృద్ధాన్శీర్షాదీన్ కృమీన్మన్యేత శిరస్యేవాభిసర్పతః కాంశ్చిత్, తతః స్నేహస్వేదాభ్యామస్య శిర ఉపపాద్య విరేచయేదపామార్గతణ్డులాదినా శిరోవిరేచనేన॥౨౧॥

యస్త్వభ్యాహార్యవిధిః ప్రకృతివిఘాతాయోక్తః కృమీణాం, తమనువ్యాఖ్యాస్యామః — మూషికపర్ణీ సమూలాగ్రప్రతానామాహృత్య ఖణ్డశఛేదయిత్వోలూఖలే క్షోదయిత్వా పాణిభ్యాం పీడయిత్వా రసం గృహ్ణీయాత్ తేన రసేన లోహితశాలితణ్డులపిష్టం సమాలోడ్య పూపలికాం కృత్వా విధూమేష్వఙ్గారేషు విపాచ్య విడఙ్గతైలలవణోపహితాం కృమికోష్ఠాయ భక్షయితుం ప్రయచ్ఛేత్; అనన్తరం చామ్లకాఞ్జికముదశ్విద్వా పిప్పల్యాదిపఞ్చవర్గసం—సృష్టం సలవణమనుపాయయేత్॥౨౨॥

అనేన కల్పేన మార్కవార్కసహచరనీపనిర్గుణ్డీసుముఖసురసకుతేరకగణ్డీరకాలమాలకపర్ణాసక్షవకఫణిజ్ఝకబకుల కుటజసువర్ణక్షీరీ స్వర—సానామన్యతమస్మిన్ కారయేత్ పూపలికాః, తథా కి ణిహీ కిరాతతిక్తక—సువహామలకహరీ తకీబిభీతకస్వరసేషు కారయేత్ పూపలికాః। స్వర—సాంశ్చైతేషామేకైకశో ద్వన్ద్వశః సర్వశో వా మధువిలులితాన్ ప్రాతరనన్నాయ పాతుం ప్రయచ్ఛేత్॥౨౩॥

అథాశ్వశకృదాహృత్య మహతి కిలిఞ్జకే ప్రస్తీర్యాతపే శోషయిత్వోదూఖలే క్షోదయిత్వా దృషది పునః సూక్ష్మాణి చూర్ణాని కారయిత్వా విడఙ్గకషాయేణ త్రిఫలాకషాయేణ వాఽష్టకృత్వో దశకృత్వో వాఽఽతపే సుపరిభావితాని భావయిత్వా దృషది పునః సూక్ష్మాణి చూర్ణాంని కారయిత్వా నవే కలశే సమావాణ్యానుగుప్తం నిధాపయేత్; తేషాం తు ఖలు చూర్ణానాం పాణితలం చూర్ణ యావద్వా సాధు మన్యేత, తత్ క్షౌద్రేణ సంసృజ్య కృమికోష్ఠియ లేఢుం యచ్ఛేత్॥౨౪॥

తథా భల్లాతకాస్థీన్యాహృత్య కలశప్రమాణేన సంపోథ్య స్నేహభావితే దృఢే కలశే సూక్ష్మానేకచ్ఛిద్రబధ్నే శరీరముపవేష్ట్య మృదావలిప్తే సమావాప్యోడుపేనై పిధాయ భూమావాకణ్ఠం నిఖాతస్య స్నేహభావితస్యైవాన్యస్య దృఢస్య కుమ్భస్యోపరి సమారోప్య సమన్తాగోమయైరుపచిత్య దాహయేత్; స యదా జానీయాత్ సాధు దగ్ధాని గోమయాని గలితస్నేరాని చ భల్లాతకాస్థీని, తతస్తం కుమ్భముద్ధరేత్;అథ తస్మాహితీతూ కుమ్భాత్తం స్నేహమాదాయ విడఙ్గతణ్డులచూర్ణైః స్నేహార్ధమాత్రైః ప్రతిసంసయాత సర్వమహః స్థాపయిత్వా తతోఽస్మై మాత్రాం ప్రయచ్ఛేత్ పానాయ,

తేన సాధు విరిష్యతే, విరిక్తస్య చానుపూర్వీ యథోక్తా॥౨౫॥

ఏవమేవ భద్రదారుసరలకాష్ఠస్నేహానుపకల్ప్య పాతుం ప్రయచ్ఛేత్, అనువాసయే చైనేం మనువాసనకాలే॥౨౬॥

అథాహరేతి బ్రూయాత్ - శారదానవాంస్తిలాన్ సంపదుపేతాన్; తానాహత్య నిష్పూయ శోధయిత్వా విడఙ్గకషాయే సుఖోష్ణే ప్రక్షిప్య నిర్వాపయేదాశేషగమనాత్, గతదోషానభిసమీక్ష్య సుప్రలూనాన్ ప్రలూచ్య పునరేవ సునేష్య్యాఽతాఞ్ శోధయిత్వా విడఙ్గకషాయేణ త్రిః సప్తకృత్వః సుపరిభావితాతపే శోషయిత్వోదూఖలే సంక్షుద్య దృషది పునః లక్ష్ణపిష్టాన్

ఘరయిత్వా ద్రోణ్యామభ్యవధాయ విడఙ్గకషాయేణ ముహుర్ముహురవసినూ పాణిమర్దమేవ మర్దయేత్; తస్మిన్ ఖలు ప్రపీడ్యమానే యత్తైలముది-

---

౧ 'క్రిమికోష్ఠినే' గ. | ౨ చక్రసంమతోఽయం పాఠః | ३ 'ఉడుపేన శరావాద్యా- 'ఛాదనేన' గఙ్గాధరః | ౪ ' చైనమత ఏవానువాసనకాలే' ఇతి పాం | ౫ 'సుని పూతాన్ నిష్పూయ సుశుద్ధాన్ శోధయిత్వా' చ | నిష్పూయేతి మృత్తికాద్యవకరాన్ని- చైత్య, శోధయిత్వా ప్రక్షాల్య ' చక్రః | ౬ 'సుప్రశూనాన్' గ. | 'సుప్రశూనాన్ స్విన్నాన్, ప్రలూచ్య నిస్తుషీకృత్య గఙ్గాధరః | ౭ ' సునిష్పూతాన్నిష్పూయ సుశుద్ధా- శోధయిత్వా' చ | ౮ 'సుపరిభావితాన్ భావయిత్వా' చ | యాత్తత్ పాణిభ్యాం పర్యాదాయ శుచౌ దృఢే కలశే న్యస్యానుగుప్తం నిధాపయేత్ | అథాహరేతి బ్రూయాత్తిలవకోహాలకయోడౌం బిల్వమాత్రౌ పిణ్డౌ లక్షణపిష్టౌ విడఙ్గకషాయేణ, తతోఽర్ధమాత్రౌ శ్యామాత్రి వృతయోస్తదర్ధమాత్రౌదన్తీ ద్రవన్త్యోరతోఽర్ధమాత్రౌ చవ్యచిత్రకయోరితి; ఏతం సంభారం విడఙ్గకషాయస్యార్ధాఢ కమాత్రేణ ప్రతిసంసృజ్య తంత స్తైలప్రస్థమావాప్య సర్వమాలోఖ్య మహతి పర్యోగే సమాసిచ్యానావధిశ్రిత్య మహత్యాసనే సుఖో పవిష్టః సర్వతః స్నేహమవలోకయన్నజస్రం మృద్వగ్నినా సాధయేద్దర్వ్యా సతత మవఘట్టయన్; స యదా జానీయాద్విరమతి శబ్దః, ప్రశామ్యతి చ ఫేనః, ప్రసాదమాపద్యతే స్నే హెూ, యథాస్వం గన్ధవర్ణరసోత్పత్తిః, సంవర్తతే చ భేషజమఙ్గులింభ్యాం మృద్యమానమతిమృద్వనతి దారుణమనఙ్గులిగ్రాహి చేతి, స కాలస్తస్యావతారణాయ; తతస్తమవైతీర్ణ శీతీభూతమహతేన వాససాపరిపూయ శుచౌ దృఢే కలశే సమాసిచ్య పిధానేన పిధాయ శుక్లేన వస్త్ర పట్టే నావచ్ఛాద్య సూత్రేణ సుబద్ధం సునిగుప్తం నిధాపయేత్ | తతోఽస్మై మాత్రాం ప్రయచ్ఛేత్ పానాయ, తేన సాధు విరిచ్యతే, సమ్యగపహృత దోషస్యచానుపూర్వీ యథోక్తా; తతశ్చైనమనువాసయేదనువాసనకాలే; ఏతేనైవ చ పాకవిధినా సర్షపాతసీకరఞ్జకోశాత కీ స్నేహానుపకల్ప్య పాయయేత్ సర్వవిశేషానవేక్షమాణః; తేనాగదో భవతీతి ॥౨౭॥

ఏవం ద్వయానాం శ్లేష్మపురీషసంభవానాం కృమీణాం సముత్థానస్థాన సంస్థానవర్ణనామప్రభావచికిత్సితవిశేషా వ్యాఖ్యాతాః సామాన్యతః ॥౨౮॥

విశేషతస్త్వల్పమాత్రమాస్థాపనానువాసనానులోమహరణభూయిష్ఠం తేష్వౌషధేషు పురీషజానాం కృమీణాం చికిత్సితం కార్య, మాత్రాధికం పునః శిరోవిరేచనవ మనోపశమనభూయిష్ఠం తేష్వౌషధేషు శ్లేష్మజానాం కృమీణాం చికిత్సితం కార్యమ్ ॥౨౯॥

ఇత్యేష కృమిఘ్నో భేషజ విధిరనువ్యాఖ్యాతో భవతి। తమనుతిష్ఠతా యథాస్వం హేతువర్జనే ప్రయతితవ్యమ్॥౩౦॥

---

౧ 'తత్తైలప్రస్థం సమావాప్య' గ.। ౨ 'తతస్తమవహృత్య' గ.। ౩ 'క్రిమీణాం పురీషసంభవానాం' గ.।

యథోదేశమేవమిదం కృమికోష్ఠచికిత్సితం యథావదనువ్యాఖ్యాతం భవతి॥౩౧॥

భవన్తి చాత్ర।

అపకర్షణమేవాదౌ కృమీణాం భేషజం స్మృతమ్।
తతో విఘాతః ప్రకృతేర్నిదానస్య చ వర్జనమ్॥౩౨॥

అయమేవ వికారాణాం సర్వేషామపి నిగ్రహే।
విధిదృష్టస్త్రిధా యోఽయం కృమీనుద్దిశ్య కీర్తితః॥౩౬॥

సంశోధనం సంశమనం నిదానస్య చ వర్జనమ్।
ఏతావద్భిషజా కార్య రోగే రోగే యథావిధి॥౩౪॥

తత్ర లోకా।

వ్యాధితౌ పురుషౌ జ్ఞాజ్ఞౌ భిషజౌ సప్రయోజనౌ।
'వింశతిః కృమయస్తేషాం హేత్వాదిః సప్తకో గణః॥౩౫॥

ఉక్తో వ్యాధితరూపీయే విమానే పరమర్షిణా।
శిష్యసంబోధనార్థాయ వ్యాధిప్రశమనాయ చ॥౩౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే తృతీయే విమానస్థానే వ్యాధిత -
రూపీయం విమానం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాతో రోగభిషగ్జితీయం విమానం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

బుద్ధిమానాత్మనః కార్యగురులాఘవం కర్మఫలమనుబన్ధం దేశకాలౌ చ విదిత్వా యుక్తిదర్శనాద్భిషఙ్బుభూషుః శాస్త్ర మేవాదితః పరీక్షేత| వివిధాని హి శాస్త్రాణి భిషజాం ప్రచరన్తి లోకే; తత్ర యన్మన్యేతసుమహద్యశ స్విధీర పురుషాసేవితమర్థబహులమాసజన పూజితం త్రివిధశివ్యబుద్ధిహితమపగతపునరుక్తదోషమార్ష సుప్రణీత సూత్ర భాష్యసంగ్రహక్రమం

---

౧ 'కార్యగురులాఘవే' గ.।

స్వాధారమనవపతితశబ్దమకష్టశబ్దం పుష్కలాభిధానం క్రమాగతార్థమర్థతత్త్వవినిశ్చయప్రధానం సంగతార్థ మసంకుల ప్రకరణమాశుప్రబోధకం లక్షణవచోదాహరణవచ్చ, తదభిప్రపద్యేత శాస్త్రమ్। శాస్త్రం హ్యేవం విధమమల హవాదిత్యస్తమో విధూయ ప్రకాశయతి సర్వమ్॥౩॥

తతోఽనన్తరమాచార్య పరీక్షేత। తద్యథా—పర్యవదాతశ్రుతం పరిదృష్టకర్మాణం దక్షం దక్షిణం శుచిం జితహస్తముపకరణవన్తం సర్వేన్ద్రియోపపన్నంప్రకృతిజ్ఞం ప్రతిపత్తిజ్ఞముపస్కృతవిద్యమనహఙ్కృతమనసూయక్రమకోపనం క్లేశక్షమం శిష్యవత్స

లమధ్యాపకం జ్ఞాపనసమర్థ చేతి; ఏవంగుణో హ్యాచార్యః సుక్షేత్రమాహో మేఘ ఇవ శస్యగుణైః సుశిష్యమాశు వైద్యగుణైః సంపాదయతి ॥౪॥

తముపసృత్యారిరాధయిషురుపచరేదభివఞ్చ దేవవచ్చ రాజవఞ్చ పితృవఞ్చభర్తృవచ్చాప్రమత్తః; తతస్తత్ప్రసాదాత్ కృత్స్నం శాస్త్ర మధిగమ్య, శాస్త్రస్యదృఢతాయామభిధానస్య సౌష్ఠవేఽర్థస్య విజ్ఞానే వచనశక్తౌ చ భూయోభూయః ప్రయతేత సమ్యక్॥౫॥

తంత్రోపాయా వ్యాఖ్యాస్యన్తే—అధ్యయనమధ్యాపనం తద్విద్యసంభాషాచేత్యుపాయాః॥౬॥

తత్రాయమధ్యయనవిధిః-కల్యఃకృతక్షణః ప్రాతరుత్థాయోపయూష వాకృత్వాఽఽవశ్యకముపస్పృశ్యోదకం దేవ ర్షిగోబ్రా హ్మణగురువృద్ధసిద్ధాచార్యేభ్యో నమస్కృత్య సమేం శుచౌ దేశే సుఖోపవిష్టో మనఃపురఃసరాభిర్వాగ్భిః సూత్రమనుపరిక్రామనూ పునః పునరావర్తయేహుంచ్యా సమ్యగనుప్రవిశ్యార్థతత్త్వం స్వదోషపరిహారార్థం పరదోషప్రమాణార్థ చ; ఏవం మధ్యన్దినేఽపరాష్ణే రాత్రౌ చశశ్వదపరిహాపయన్నధ్యయనమభ్యస్యేత్ ఇత్యధ్యయనవిధిః॥౭॥

అథాధ్యాపనవిధిః—అధ్యాపనే కృతబుద్ధిరాచార్యః శిష్యమేవాదితః పరీక్షేత। తద్యథా—ప్రశాన్తమార్య ప్రకృతిమక్షుద్రకర్మాణమృజుచక్షు-

---

httpః//౧ 'స్వాధారం శోభనాభిధేయం, అనవపతితమగ్రామ్యశబ్ద' చక్రః। ౨ 'అను పస్కృతవిద్యం' చ। ౩ 'తత్రోపాయాననువ్యాఖ్యాస్యామః' గ.। ౪ 'ఉపవ్యూషం కిఞ్చిచ్చేషాయాం రాత్రౌ' చక్రః। ౫ 'బుద్ధా' చ। ౬ 'పరదోషప్రమాణార్థీ పరకీ- యాధ్యయనదోషజ్ఞానార్థమ్' చక్రః।

ముఖనాసావంశ తనురక్తవిశద జిహ్వమ వికృతదన్తౌష్ఠమ మిణిమణం ధృతిమన్తమనహఙ్కృతం మేధావినం వితర్కస్మృతి సంపన్న ముదారసత్వం తద్విద్యకులజమథవా తద్విద్యవృత్తం తత్వాభినివేశినమవ్యఙ్గమవ్యాపన్నేన్ద్రియం నిభృతమనుద్ధత వేశమబ్యసనినమర్థతత్త్వభావకమకోపనం శీలశౌచాచారానురాగదాక్ష్యప్రాదక్షిణ్యోపపన్న మధ్యయనా

భికామ మర్థవిజ్ఞానే
కర్మదర్శనేచానన్యకార్యమలుబ్ధమనసంసర్వభూతహితైషిణమాచార్యసర్వానుశి
ష్టిమంతిపత్తికరమను

రక్తమ్, ఏవంగుణసముదితమధ్యాప్యమాహుః॥౮॥

ఏవంవిధమధ్యయనార్థముపస్థితమారిరాధయిషుమాచార్యోఽనుభాషేతఉదగయనే శుక్లపక్షే ప్రశస్తేఽహని తిష్యహస్త శ్రవణాశ్వయుజామన్యతమేననక్షత్రేణ యోగముపగతే భగవతి శశిని కల్యాణే కల్యాణే చ కరణే మైత్రే ముహూర్తే ముణ్డః కృతోపవాసః స్నాతః కా(క) షాయవ స్వసంవీతః సగన్ధహస్తః సమిధోఽగ్నిమాజ్యముపలేపనముదకుమ్భాన్ మాల్యదామదీపహిరణ్య మైరజతమణిముక్తావిద్రుమక్షౌమపరిధీన్ కుశలాజసర్షపాక్షతాంశ్చ శుక్కాని చ సుమనాంసి గ్రథితాగ్రథితాని మేధ్యాంశ్చ భక్ష్యాన్గన్ధాంశ్చ ఘృష్టానాదాయోపతిష్ఠ స్వేతి। సఽ తథా కుర్యాత్॥౯॥

తముపస్థితమాజ్ఞాయ సమే శుచౌ దేశే ప్రాక్ప్రవణే ఉదక్ప్రవణే వాచతుష్కిష్కుమాత్రం చతురస్రం స్థణ్డిలం గోమయో దకే నోపలిప్తం కుశాస్తీర్ణసుపరిహితం పరిధిభిశ్చతుర్దిశం యథోక్తచన్దనోదకకుమ్భక్షౌమహే మహిరయరజ తమణిముక్తా విద్రుమాలతం మేధ్యభక్ష్యగన్ధశుకృపుష్పలాజసర్షపాక్షతోపశోభితం కృత్వా, తత్రస్తపాలాశీభిరైడదీభిరౌదుమ్బరీభిర్మా ధూకీ భిర్వా సమిద్భిరభిముపసమాధాయ ప్రాఙ్ముఖః శుచిరధ్యయన విధిమనువిధాయ మధుసర్పియో త్రిస్త్రిర్జుహు యాద భిమాశీః సంప్రయుక్తైర్మ త్రైర్బ్రహ్మణ-

---

౧ 'అలకతం' గ.। ౨ 'అనుద్ధతం' యో। ౩ " ప్రతికర" చ। 'అనుశిష్టి- . ప్రతికరమాశాకరమ్' చక్ర' । ౪ 'హిరణ్యశబ్దేనాఘటితం హేమ గృహ్యతే, హేమశబ్దేన చ ఘటితమ్' చక్రః। ౫ 'పరిధయో హోమకుణ్డ చతుఃపార్శ్వే స్థాప్యాః పలాశాది- దణ్డా ఉచ్యన్తే' చక్రః। ౬ 'అథ సోఽపి తథా' ఇతి పాం। ౭ 'సూప. విహితం' గ. ।

మగ్నిం ధన్వన్తరిం ప్రజాపతిమశ్వినావిన్ద్రమృషశ్చ సూత్రకారానభిమన్త్రయమాణః పూర్వ స్వాహేతి, శిష్యశ్చైనమన్వాలభేత। హుత్వా చ ప్రదక్షిణమగ్నిమనుపరిక్రామేత్; తతోఽనుపరిక్రమ్య బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి వాచయేత్, భిషజశ్చాభిపూజయేత్॥౧౦॥

అథైనమనిసకాశే బ్రాహ్మణసకాశే భిషక్సకాశే చానుశిష్యాత్బ్రహ్మచారిణా ఇమధుధారిణా సత్యవాదినాఽమాంసాదేన మేధ్యసేవినా నిర్మత్సరేణ శస్త్రధారిణా చ భవితవ్యం, నచ తే మద్వచనాత్ కించిద కార్య స్యాదన్యత్ర రాజద్విష్టాత్ ప్రాణహరాద్విపులాదధర్మ్యాదనర్థసంప్రయుక్తాద్వాఽప్యర్థాత్, మదర్పణేన మద్ప్రధానేన మదధీనేన మత్ప్రియహితానువర్తినా చ శశ్వద్భవితవ్యం,పుత్రవహ్సవదర్థివఙ్చోపచరతాఽనుసర్తవ్యోఽహమ్,అనుత్సుకేనావహితేనా నన్యమనసావినీతేనావేక్ష్యకారిణాఽనసూయకేనాభ్యనుజ్ఞాతేన ప్రవిచరితవ్యం, అనుజ్ఞాతేన ప్రవిచరతా పూర్వ గుర్వర్థోపాన్వాహరణే యథాశక్తి ప్రయతితవ్యం, కర్మసిద్ధిమర్థసిద్ధిం యశోలాభం ప్రేత్య చ స్వర్గమిచ్ఛతా త్వయా గోబ్రాహ్మణమాదౌ కృత్వా సర్వప్రాణభృతాం శర్మాశాసితవ్యమహరహరుత్తిష్ఠతా చోపవిశతా చ, సర్వాత్మనా చాతురాణామారోగ్యే ప్రయతితవ్యం, జీవిత హేతోరపి చాతురేభ్యో నాభిద్రో గ్ధవ్యం, మనసాఽపి చ పరస్త్రియో నాభిగమనీయాస్తథా సర్వమేవ పరస్వం, నిభృతవేశపరిచ్ఛదేన భవితవ్య మశౌణ్డేనా పాపేనాపాపసహాయేన లక్ష్ణశుక్లధర్మ్య ధన్య సత్యశర్మ్య హితమితవచసా దేశకాలవిచారిణా స్మృతిమతా జ్ఞానోత్థానోపకరణసంపత్సు నిత్యం యత్నవతా చ, నచ కదాచిద్వాజ ద్విష్టానాం రాజద్వేషిణాం వా మహాజనద్విష్టానాం మహాజనద్వేషిణాంవాఽయౌషధమనువిధాతవ్యంతథాసర్వేషామత్యర్థవికృతదుష్టదుఃఖశీలా చారోపచారాణామనైపవాదప్రతీకారాణాం ముమూర్షూణాం చ తథైవాసంనిహితేశ్వరాణాం స్త్రీ ణామనధ్యక్షాణాం వా, నచ కదాచిత్ స్త్రీదత్తమామిషమాదాతవ్యమననుజ్ఞాతం భర్త్రాఽథవాఽధ్యక్షేణ, ఆతురకులం చానుప్రవిశతా త్వయా విది-

---

——————————http꞉//౧ 'అనువస్తవ్యం' హ. | ౨ 'న చానభ్యనుజ్ఞాతేన' హ. | 3 “మల్పవాద- ప్రతీకారాణాం' గ. |

పరీక్షమాణస్తు ఖలు పరావరాన్తరమిమాఅల్పకగుణాఙ్ శ్రేయస్కరాన్ దోషవతశ్చ పరీక్షేత సమ్యక్ | తద్యథా—శ్రుతం విజ్ఞానం ధారణం ప్రతిభానం వచనశక్తిరి (మి) తి; ఏతాన్ గుణాఙ్ శ్రేయస్కరానాహుః, ఇమానూ పునర్దోషవతః; తద్యథాకోపనత్వమవైశారద్యం భీరుత్వమధారణత్వమనవహితత్వమితి | ఏతాన్ ట్ర్యానపి గుణాన్ గురులాఘవతః పరస్య చైవాత్మనశ్చ తోలేయేత్ ||౧౭||

తత్ర త్రివిధః పరః సంపద్యతే—ప్రవరః ప్రత్యవరః సమో వా గుణవిని క్షేపతః, నత్వేవ కార్యేన ||౧౮||

పరిషత్తు ఖలు ద్వివిధా—జ్ఞానవతీ, మూఢా చ; సైవ ద్వివిధా సతీ త్రివిధా పునరనేన కారణవిభాగేన—సుహృత్పరిషత్, ఉదాసీనపరిషత్, ప్రతినివిష్టపరిషచ్చేతి ॥౧౯॥

తత్ర ప్రతినివిష్టాయాం పరిషది జ్ఞానవిజ్ఞానవచనప్రతివచనశక్తిసంపన్నాయామపి మూఢాయాం వా న కథంచిత్ కేనచిత్సహజల్పోవిధీయతే; మూఢాయాం తు సుహృత్పరిషద్యుదాసీనాయాం వా జ్ఞానవిజ్ఞానవచనప్రతివచనశక్తిమన్తరేణా ప్యదీ సయశసా మహాజన ద్విష్టేన సహ జల్పో విధీయతే। తద్విధేర్నే చ సహ కథయతా త్వావిద్ధదీర్ఘసూత్రసంకులైర్వాక్యదణ్డకైః కథయితవ్యమ్; అతిహృష్టం ముహుర్ముహురుపహసతా పరం, నిరూపయతా చ పరిషదాకారైః, బ్రువతశ్చాస్య వాక్యావకాశో న దేయః; కష్టశబ్దం చ బ్రువతా వక్తవ్యో 'నోచ్యతే' ఇతి అథవా పునః 'హీనా తే ప్రతిజ్ఞా' ఇతి ; పునశ్చాహూ (౬) యమానః ప్రతివక్తవ్యః - పరిసంవత్సరో భవాపి శిక్షస్వ తావన త్వయా గురురుపాసితో నూనమ్, అథవా పర్యాప్త మేతావత్తే; సకృదపి హి పరిక్షేపికం నిహతం నిహతమాహురితి నాస్యై యోగః కర్తవ్యః

---

http॰://౧ 'తులయేత్' గ. | ౨ 'ప్రతినివిష్టా స్వసౌహార్దాభావేన నివిష్టాః సభ్యా యత్ర సా' గఙ్గాధరః | ౩ 'సంపన్నాయాం మూఢాయాం వా' గ. । ౪ 'తథావిధేన' గ. । ౫ ' పరిసంవత్సరో భవాన్ శిక్షస్వ తావగురుముపాసితో నూనం, అథవా పర్యాప్తమేతావన్తే' మ. । 'పర్యాప్తమేతావత్తే ఇతి 'పక్షావసాదాయ' ఇతి శేషః' ఇతి చక్రః। ౬ 'న్యాస• యోగః కర్తవ్యః కథంచిత్ ; ఏవం శ్రేయసా' గ. |

కథంచిత్ ; అప్యేవం శ్రేయసా సహ విగృహ్య వక్తవ్యమిత్యాహురేకే, న త్వేవం జ్యాయసా సహ విగ్రహం ప్రశంసన్తి కుశలాః ॥౨౦॥

ప్రత్యవరేణ తు సహ సమానాభిమతేన వా విగృహ్య జల్పతా సుహృత్పరిషది కథయితవ్యమ్, అథవాऽప్యుదాసీన పర్ష ద్యవ ధాన శ్రవణజ్ఞానవిజ్ఞానోపధారణవచనప్రతివచనశక్తిసంపన్నాయాం కథయతా చావహితేన పరస్యే సాగుణ్య దోషబ లమవే క్షితవ్యం; సమవేక్ష్య చ యత్రైనం శ్రేష్ఠం మన్యేత నాయతన్త్ర జల్పం యోజయేదనావిష్కృతమయోగం కుర్వన్; యన్త్ర త్వేనమవరం మన్యేత,తత్రైవైనమాశు నిగృహ్ణీయాత్। తల ఖల్విమే ప్రత్యవరాణామాశు నిగ్రహే భవన్త్యుపాయాః; తద్యథాభుత హీనం మహతా సూత్రపాఠే నాభిభవేత్, విజ్ఞానహీనం పునః కష్టశబ్దేన వాక్యేన, వాక్యధారణాహీ

నమావిద్ధ దీర్ఘసూత్రసంకులై ర్వాక్య దణ్డకైః,ప్రతి భాహీనం పునర్వచనేనైక విధేనానేకార్థ వాచినా, వచనశక్తిహీనమర్ధోక్తస్య వాక్యస్యాక్షే పేణ, అవి శారదమపత్ర పణేన, కోపనమాయాసనేన, భీరుం వివాసనేన, అనవహితం నియమనేన; ఇత్యేవమేత్రైరుపాయైః పరమవ రమ భిభవేత్ ॥౨౧॥

తత్రస్త లోకా।

విగృహ్య కథయేధుక్యా యుక్తం చ న నివారయేత్।
విగృహ్యభాషా తీవ్ర హి కేషాంచిద్రోహమావ హేత్ ॥౨౨॥

నాకార్యమస్తి క్రుద్ధస్య నావాచ్యమపి విద్యతే।
కుశలా నాభినన్దన్తి కలహం సమితౌ సతామ్ ॥౨3॥

ఏవం ప్రవృత్తే వాదే కుర్యాత్ ॥౨౪॥

ప్రాగేవ తావదిదం కర్తుం యతేత సంధాయ పరిషదాఽయనభూతమాత్మనః ప్రకరణమాదేశయితవ్యం, యద్వా పరస్య భృశదుర్గం స్యాత్, పక్షమథవాపరస్య భృశం విముఖమానయేత్, పరిషది చోపసంహితాయామశక్యమస్మా

---

http៎://౧ 'పరస్పరసాద్గుణ్య ' గ. | ౨ 'వాక్యస్య క్షేపణేన' గ. | 3 'అవిశారదమిత్య- దృష్టసభం' చక్రః। ౪ 'ఏవమితి తద్యథా శ్రుతహీనమిత్యాదిగ్రన్థోక్తం, వాదే ప్రవృత్తే సతి కుర్యాదిత్యర్థః' చక్రః। ౫ ' ఏవం ప్రవృత్తే వాదే ప్రాగేవ తావదిదం కర్తుం యతేత' యో।

భిర్వక్తుమ్ ఏష్వైవ తే పరిషద్యథేష్టం యథాయోగ్యం యథాభిప్రాయం వాదం వాదమర్యాదాం చ స్థాపయిష్యతీత్యుక్త్వా తూష్ణీమాసీత ॥౨౫॥

తత్రేదం వాదమర్యాదాలక్షణం భవతి—ఇదం వాచ్యమిదమవాచ్యమేవంజతి పరాజితో భవతీతి ॥౨౬॥

ఇమాని ఖలు పదాని వాదమార్గజ్ఞానార్థమధిగమ్యాని భవన్తి; ప్రద్యథా—వాదో, ద్రవ్యం, గుణాః, కర్మ, సామాన్యం,విశేషః, సమవాయః,ప్రతిజ్ఞా, స్థాపనా, ప్రతిష్ఠాపనా హేతుః, దృష్టాన్తః, ఉపనయః, నిగమతమూ, ఉత్తరం, సిద్ధాన్తః శబ్దః, ప్రత్యక్షమ్, అనుమానమ్, ఐతియమ్, ప్రౌపమ్యం, సంశయః, ప్రయోజనం, సవ్యభిచారం, జిజ్ఞాసా, వ్యవసాయః, ప్రర్థప్రాప్తిః, సంభవః, అనుయో జ్యమ్, అననుయోజ్యమ్, అనుయోగః, ప్రత్యయోగః, వాక్యదోషః, వాక్యప్రశంసా, ఛలమ్, అహేతుః, అతీతకాహమ్, ఉపాల మ్భః, పరిహారః, ప్రతిజ్ఞాహానిః, అభ్యనుజ్ఞా హేత్వన్తమ్, అర్థాన్తరం, నిగ్రహస్థానమితి ॥౨౭॥

తత్ర వాదో నామ—సం యత్ పరః పరేణ సహ శాస్త్రపూర్వకం విగృహ్యాకథయతి। స చ ద్వివిధః సంగ్రహేణ—జల్పో వితణ్డా చ। తత్ర క్షాశ్రితయోర్వచనం జల్పః, జల్పవిపర్యయో వితణ్డా। యథా—ఏకస్య క్షః పునర్భవోఽస్తీతి, నాస్తీత్యపరస్య; తౌ స్వస్వహేతుభిః స్వస్వపక్షం వ్యాపయతః పరపక్షముద్భావయతః ఏష జల్పః; జల్పవిపర్యయో వితణ్డా, త్రేతణ్డా నామ పరపక్షే దోషవచనమాత్రమేవ ॥౨౮॥

ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయాః స్వలక్షణైః లోకస్థానే పూర్వముక్తాః ॥౨౯॥

అథ ప్రతిజ్ఞా ప్రతిజ్ఞా నామ సాధ్యవచనం; ఇతి ॥౩౦॥

అథ స్థాపనా స్థాపనా నామ తస్యా ఏవ ప్రతిజ్ఞాయా హేతుదృష్టా తోపనయనిగమైః స్థాపనా, పూర్వ హి ప్రతిజ్ఞా, పశ్చాత్ స్థాపనా, కిం ప్రతిజ్ఞాతం స్థాపయిష్యతి; యథా- నిత్యః పురుష ఇతి ప్రతిజ్ఞా,

---

httpః//౧ 'ఉద్భావయతః ప్రతిషేధయతః' గఙ్గాధరః। ౨ 'పూర్వే హి లోకే ప్రతిజ్ఞా' గ.।

హేతుః—అకృతకత్వాదితి, దృష్టాన్తః —యథాऽऽకార్శమితి, ఉపనయోయథా చాకృతకమాకాశం తథా పురుష ఇతి నిగమనం తస్మాన్నిత్య ఇతి ॥3౧॥

అథ ప్రతిష్ఠాపనా—ప్రతిష్ఠాపనా నామ యా తస్యా ఏవ పరప్రతిజ్ఞాయాః ప్రతి విపరీతార్థస్థాపనా, యథా అనిత్యః పురుష ఇతి (విపరీతార్థ) ప్రతిజ్ఞా, హేతుః ఐన్ద్రియకత్వాదితి, దృష్టాన్తః యథా ఘటఇతి, ఉపనయో యథా ఘట ఐన్ద్రియకః (స చానిత్యః) తథా చాయమితి, నిగమనం తస్మాదనిత్య ఇతి ॥3౨॥

అథ హేతుః—హేతుర్నా మోపలబ్ధికారణం, తత్ ప్రత్యక్షమనుమాన మైతిమౌపమ్యమితి; ఏభిర్హేతుభిర్యదుపలభ్యతే తత్ తత్త్వమ్ ॥33॥

అథ దృష్టాన్తః—దృష్టాన్తో నామ యత్ర మూర్ఖవిదుషాం బుద్ధిసామ్యం, యో వర్ణ్య వర్ణయతి, యథా అనిరుష్ణః, ద్రవముదకం, స్థిరా పృథివీ, ఆదిత్యః ప్రకాశక ఇతి, యథా వాऽऽదిత్యః ప్రకాశకస్తథా సాంఖ్యవచనం ప్రకాశకమిత ॥3౪॥

ఉపనయో నిగమనం చోక్తం స్థాపనాప్రతిష్ఠాపనావ్యాఖ్యాయామ్ ॥3౫॥

అథోత్తరమ్—ఉత్తరం నామ సాధర్మ్యోపదిష్టే వా హేతౌ వైధర్మ్యవచనం, వైధయిపదిష్టే వా హేతౌ సాధర్మ్యవచనం; యథా హేతు సధర్మాణో వికారాః, శీతకస్య హి వ్యాఘేర్హేతుసాధర్మ్యవచనం- హిమశిశిరవాతసంస్పర్శా ఇతి బ్రువతః పరో బ్రూయాత్ హేతువిధర్మాణో వికారాః, యథా శరీరావయవానాం దాహౌష్ణ్యకోథప్రపచనే హేతువైధర్మ్యే హిమశిశిరవాతసంస్పర్శా ఇతి; ఏతత్ సవిపర్యయముత్తరమ్ ॥3౬॥

అథ సిద్ధాన్తః సిద్ధాన్తో నామ స యః పరీక్షకైర్బహువిధం పరీక్ష్య హేతుభిశ్చ సాధయిత్వా స్థాప్యతే నిర్ణయః। స చతుర్విధః సర్వతన్త్రసిద్ధాన్తః, ప్రతితన్త్ర ప్రసిద్ధాన్తః అధికరణ సిద్ధాన్తః, అభ్యుపగమసిద్ధాన్త

http꞉//౧ 'అకృతకమాకాశం, తచ్చ నిత్యం' హ. | ౨ 'ఉపనయో - యథా చాకృతకమాకాశం తచ నిత్యం తథా పురుష ఇతి' గ. | ౩ 'దృష్టాన్తో ఘట ఐన్ద్రియకః, స చానిత్యః; ఉపనయో యథా ఘటస్తథా పురుషః ' హ. | ౪ 'తేనైవ యద్వర్ణ్య' గ. | ౫ 'సాంఖ్యం జ్ఞానం' గ. |

ఇతి । తత్ర సర్వతన్త్రసిద్ధాన్తో నామ సంర్వతన్త్రేషు యత్ప్రసిద్ధంసన్తి నిదానాని, సన్తి వ్యాధయః, సన్తి సిద్ధయుపాయాః సాధ్యానాం వ్యాధీ నామితి ; ప్రతితన్త్ర సిద్ధాన్తో నామ తస్మింస్తస్మింస్తన్త్రే తత్తత్ ప్రసిద్ధం, యథా అన్యత్రాష్టౌ రసాః షడన, పఞ్చేన్ద్రియాణ్యత్ర షడిన్ద్రియాయ న్యన్న తన్త్రే, వాతాదికృతాః సర్వవికారా యథాఽన్యన్త్ర అత్ర వాతాదికృతా భూతకృతాశ్చ ప్రసిద్ధాః; అధికరణసిద్ధాన్తో నామ యస్మిన్నధికరణే ప్రస్తూయమానే సిద్ధాన్యన్యాన్యప్యధికరణాని భవన్తి, యథా న ముక్తః కర్మానుబన్ధికం కురుతే నిస్పృహత్వాదితి ప్రస్తుతే సిద్ధాః కర్మఫలమోక్షపు రుషప్రేత్యభావా భవన్తి; అభ్యుపగమసిద్ధాన్తో నామ యమర్థమసిద్ధ మపరీక్షితమనుపదిష్టమ హేతుకం వా వాదకాలేఽభ్యుపగచ్ఛన్తి భిషజః, తద్యథా ద్రవ్యం న ప్రధానమితి కృత్వా వక్ష్యామః, గుణాః ప్రధానా ఇతి కృత్వా వక్ష్యామః, కర్మ ప్రధానమితి కృత్వా వక్ష్యామ ఇత్యేవమాదిః । ఇతి చతుర్విధః సిద్ధాన్తః ॥౩౭॥

అథ శబ్దః శబ్దో నామ వర్ణసమామ్నాయః; స చతుర్విధః దృష్టా ర్థశ్చాదృష్టార్థశ్చ సత్యశ్చానృతశ్చేతి । తత్ర దృష్టార్థో నామ త్రిభి ర్హేతుభిర్దోషాః అకుప్యన్తి షడుపక్రమైశ్చ ప్రశామ్యన్తి, సతి శ్రోత్రాదిసద్భావే శబ్దాదిగ్రహణమితి; అదృష్టార్థః పునః అస్తి ప్రేత్యభావోఽస్తి మోక్ష ఇతి; సత్యో నామ యథార్థభూతః సన్త్యాయుర్వేదోపదేశాః, సన్త్యుపాయాంః సాధ్యానాం వ్యాధీనాం, సన్త్యారమ్భ ఫలానీతిః సత్యవిపర్యయశ్చానృతః అథ ప్రత్యక్షం—ప్రత్యక్షం నామ తద్యదాత్మనా చేన్ద్రియైశ్చ స్వయముపలభ్యతే; తన్త్రాత్మప్రత్యక్షాః సుఖదుఃఖేచ్ఛా ద్వేషాదయః, శబ్దాదయస్త్విన్ద్రిధప్రత్యక్షాః ॥౩౯॥

అథానుమానమ్—అనుమానం నామ త యుక్తయపేక్షః । యథోక్తమ్అభి జరణశక్త్యా, బలం వ్యాయామశక్త్యా, శ్రోన్నాదీని శబ్దాదిగ్రహణేనేత్యేవమాది ॥౪౦॥

అథైతిహామ్—ఐతిహ్యం నామాప్తోపదేశో వేదాదిః ॥౪౧॥

http॰://౧ 'తస్మింస్తస్మిన్ సర్వస్మింస్తన్త్రే తత్తత్ ప్రసిద్ధం' యో। ౨ 'తస్మింస్తస్మిన్నేకైకస్మింస్తన్త్రే' యో। ౩ 'వీర్య' ఇతి పాం।

అథౌపమ్యమ్ ఔపమ్యం నామ యదన్యేనాన్యస్య సాదృశ్యమధికృత్య ప్రకాశనం; యథా దణ్డేన దణ్డకస్య, ధనుషా ధనుఃస్తమ్భస్య, ఇష్వాసేనారోగ్యదస్యేతి ॥౪౨॥

అథ సంశయః సంశయో నామ సందేహలక్షణానుసందిగ్ధేష్వర్థేష్వనిశ్చయః। యథా - దృష్టా హ్యాయుష్మల్లక్షణైరుపేతాశ్చానుపేతాశ్చ తథా సక్రియాశ్చాక్రియాశ్చ పురుషాః శీఘ్రభఙ్గాశ్చిరజీవినశ్చ, ఏతదుభయదృష్టత్వాత్ సంశయఃకిన్ను ఖల్వస్త్యకాలమృత్యుక్త నాస్తీతి ॥౪౩॥

అథ ప్రయోజనం - ప్రయోజనం నామ యదర్థమారభ్యన్త ఆరమ్భాః; యథా యద్యకాలమృత్యురస్తి తతోఽహమాత్మా నమాయు ష్యై రుప చరిష్యామ్యనాయుష్యాణి చ పరిహరిష్యామి, కథం మామకాలమృత్యుః ప్రసహేతేతి ॥౪౪॥

అథ సవ్యభిచారం-సవ్యభిచారం నామ యవ్యభిచరణం; యథాభవేదిదమౌషధమస్మిన్ వ్యాధౌ యౌగికమథవా నేతి ॥౪౫॥

అథ జిజ్ఞాసా జిజ్ఞాసా నామ పరీక్షా; యథా భేషజపరీక్షోత్తరకాలముపదేక్ష్యతే ॥౪౬॥

అథ వ్యవసాయః వ్యవసాయో నామ నిశ్చయః; యథా వాతిక ఏవాయం వ్యాధిః, ఇదమేవాస్య భేషజమితి ॥౪౭॥

అథార్థప్రాప్తిః అర్థప్రాప్తిర్నామ యత్రైకేనార్థేనోక్తేనాపరస్యార్థస్యాను కస్యాపి సిద్ధి; యథా నాయం సంతర్పణసాధ్యో వ్యాధిరిత్యుక్తే భవత్యర్థప్రాప్తిః అపతర్పణసాధ్యోఽయమితి, నానేన దివా భోక్తవ్యమిత్యుక్తేభవత్యర్థప్రాప్తిః— నిశి భోక్తవ్యమితి ॥౪౮॥

అథ సంభవః సంభవో నామ యో యతః సంభవతి స తస్య సంభవః; యథా షడ్ధాతవో గర్భస్య, వ్యాధేరహితం, హితమారో గ్యస్యేతి ॥౪౯॥

అథానుయోజ్యం అనుయోజ్యం నామ యద్వాక్యం వాక్యదోషయుక్తం తత్, సామాన్యతో వ్యాహృతేష్వర్థేషు వా విశేషగ్రహణార్థం యద్వాక్యం తదప్యనుయోజ్యం; యథా సంశోధనసాధ్యోఽయం వ్యాధిరిత్యుక్తే కిం వమనసాధ్యోఽయం ? కిం వా విరేచనసాధ్యః ? ఇత్యనుయుజ్యతే॥౫౦॥

---

http఼://౧ 'సందిగ్ధేష్వర్థేష్వనిశ్చయః గ.। ౨ 'ఇదమేవాత్ర' యో। 3 'సామాన్యోదా హృతేష్వర్యేషు' ఇతి పాం।

అథాననుయోజ్యం—అననుయోజ్యం నామాతో విపర్యయేణ; యథా అయమసాధ్యః॥౫౧॥

అథానుయోగః—అనుయోగో నామ స యత్తద్విద్యానాం తద్విద్యైరేవ సార్ధం తన్త్రే తత్రైకదేశే వా ప్రశ్నః ప్రశ్నైకదేశో వా జ్ఞానవిజ్ఞానవచనప్రతివచనపరీక్షార్థమాదిశ్యతే; యథా నిత్యః పురుష ఇతి ప్రతిజ్ఞాతే, యత్ పరః కోహేతురిత్యాహ, సోఽనుయోగః॥౫౨॥

అథ ప్రత్యనుయోగః—ప్రత్యనుయోగో నామానుయోగస్యానుయోగః; యథాప్రస్యానుయోగస్య పునః కో హేతురితి॥౫3॥

అథ వాక్యదోషః—వాక్యదోషో నామ యథా ఖల్వస్మిన్నర్థే న్యూనమధికమనర్థకమపార్థకం విరుద్ధం చేతి। ఏతాని హ్యన్తరేణ న ప్రకృతోఽర్థః ప్రణశ్యేత్। తన్న న్యూనం– ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనానామన్యతమేపి న్యూనం న్యూనం భవతి, యద్వా బహూపదిష్టహేతుకమేకేన హేతునా సాధ్యతే తచ్చ న్యూనమ్। అథాధికమ్—అధికం నామ యన్న్యూనవిపరీతం, యద్వాఽఽయుర్వదే భాష్యమాణే బార్హస్పత్య మౌశనసమన్యద్వా యత్కించిదప్రతిసంబద్ధార్థముచ్యతే యద్వా సంబద్ధార్థమపి ద్విరభిధీయతే తత్ పునరుక్తత్వాదధికం; తచ్చ పునరుక్తం ద్వివిధమ్—అర్థపునరుక్తం శబ్దపునరుక్తం చ; తత్రార్థపునరుక్తం యథా భేషజమౌషధం సాధన మితి, శబ్దపునరుక్తం పునర్భేషజం

భేషజమేతి। అథానర్థకమ్-అనర్థకం నామ యద్వచనమక్షరగ్రామమాత్రమేవ స్యాత్ పఞ్చవర్గవన్న చార్థతో గృహ్యతే। అథాపార్థకమ్—అపార్థకం నామ యదర్థవఞ్చపస్పరేణాసంయుజ్యమానార్థకం, యథా—చక్రనక్రవంశవజ్రనిశాకరా ఇతి। అథ విరుద్ధం—విరుద్ధం నామ యద్ధృష్టాన్తసిద్ధాన్తసమయర్విరుద్ధం; తత్ర పూర్వం దృష్టాన్తసిద్ధాన్తావుక్తౌ; సమయః పునస్త్రిధా భవతి, యథా—ఆయుర్వేదికసమయో యాజ్ఞికసమయో మోక్షశాస్త్రికసమయశ్చేతి; తత్రాయుర్వేదికసమయచతుష్పాదం భేషజమితి, యాజ్ఞికసమయ ఆలభ్యాః పశవ ఇతి, మోక్షశాస్త్రికసమయః సర్వభూతేష్వహింసేతి; తస్త్ర స్వసమయవిపరీతముచ్యమానం విరుద్ధం భవతి। ఇతి వాక్యదోషాః॥౫౪॥

అథ వాక్యప్రశంసా—వాక్యప్రశంసా నామ యథా ఖల్వస్మిన్నర్థ త్వమ్యూన మనధికమర్థవదనపార్థ కమవిరుద్ధమధిగతపదార్థ చేతి యత్తద్వాక్యమననుయోజ్యమితి ప్రశస్యతే॥౫౫॥

అథ ఛలం ఛలం నామ పరిశఠమర్థాభాసమనర్థకం వాగ్వస్తుమాత్రమేవ। తద్ద్వివిధం వాక్ఛలం, సామాన్యచ్ఛలం చ। తత్ర వాక్ఛలం నామ యథా కశ్చిద్బ్రూయాత్ నవతన్త్రోఽయం భిషగితి, భిషగ్యాత్నాహం నవతన్త్ర ఏకతన్త్రోఽహమితి, పరో బ్రూయాత్ నాహం బ్రవీమి నవతన్త్రాణి తవేతి, అపి తు నవాభ్యస్తం హి తే తన్త్రమితి, భిషగ్బ్రూయాత్-న మయా నవాభ్యస్తంతన్త్రమనే కధాఽభ్యస్తం మయా తత్రమితి, ఏతద్వాక్ఛలం; సామాన్యచ్ఛ నామ యథా వ్యాధిప్రశమనాయౌషధమిత్యుక్తే పరో బ్రూయాత్ సత్ సత్ప్రశమనాయేతి కింతు భవానాహ; సన్ హి రోగః, సదౌషధం, యది చ సత్ సత్ప్రశమనాయ భవతి, తత్ర సన్ హి కాసః, సత్ క్షయః, సత్సామాన్యాత్ కాసస్తే క్షయప్రశమనాయ భవిష్యతీతిః ఏతత్ సామాన్యచ్ఛలమ్॥౫౬॥

అథాహేతుః అహేతుర్నామ ప్రకరణసమః సంశయసమో వర్ణ్యసమశ్చేతి। తత్ర ప్రకరణసమో నామాహేతుర్యథా అన్యః శరీరాదాత్మా నిత్య ఇతి (పక్షే)పరో బ్రూయాత్ యస్మాదన్యః శరీరాదాత్మా తస్మాన్నిత్యః, శరీరం హ్యనిత్యమ తో విధర్మిణా చాత్మనా భవితవ్యమిత్యేష చాహేతుః, న హి య ఏవ పక్షః స ఏవ హేతురితి; సంశయసమో నామాహేతుర్య ఏవ సంశయహేతుః స ఏవ సంశయచ్ఛేద హేతుః, యథా అయమాయుర్వేదైకదేశమాహ కింన్వయం చికిత్సకః స్యాన్న వేతి సంశయే పరో బ్రూయాత్ యస్మాదయమాయుర్వేదైకదేశ మాహ తస్మాచ్చికిత్సకోఽయమితి, న చ

సంశయచ్చేదహేతుం విశేషయతి, ఏషచాహేతుః, న హి య ఏవ సంశయహేతుః స ఏవ సంశయచ్చేదహేతుర్భవతి; వర్ణ్యసమో నామాహేతుర్యో హేతుర్వర్ణ్యావిశిష్టః, యథా కశ్చియాత్-అస్పర్శత్వాహుద్ధిరనిత్యా శబ్దవదితి, అన్న వర్ణ్యః శబ్దో బుద్ధిరపి వర్ణ్యా,తదుభయ వర్ణ్యా విశిష్టత్వా ద్వర్ణ్య సమోఽప్యహేతుః॥౫౭॥

అథాతీతకాలమ్ అతీతకాలం నామ యత్ పూర్వ వాచ్యం తత్ పశ్చాదుచ్యతే, తత్ కాలాతీతత్వాదగ్రాహ్యం భవతి, పూర్వ వా నిగ్రహప్రాప్త మనిగృహ్య

---

http◌ః//౧ 'విధర్మిణాఽనేన' గ. | ౨ 'పరం' గ. |

రిగృహ్య పక్షాన్తరితం పశ్చాన్నిగృహీతే తత్తస్యాతీతకాలస్వాన్నిప్రవచనసమర్థ భవతీతి॥౫౮॥

అథోపాలమ్భః ఉపాలమ్భో నామ హేతోర్దోషవచనం; యథా పూర్వమహేవో హేత్వాభాసా వ్యాఖ్యాతాః॥౫౯॥

అథ పరిహారః పరిహారో నామ తస్యైవ దోషవచనస్య పరిహరణం; థా నిత్యమాత్మని శరీరస్థే జీవలిఙ్గాన్యు పలభ్యన్తే, తస్య చాపగనోపలభ్యతే, తస్మాదన్యః శరీరాదాత్మా నిత్యశ్చేతి॥౬౦॥

అథ ప్రతిజ్ఞాహానిః ప్రతిజ్ఞాహానిర్నామ సా పూర్వపరిగృహీతాం తిజ్ఞాం పర్యంనుయుక్తో యత్ పరిత్యజతి। యథా ప్రాక్ ప్రతిజ్ఞాం కృత్వా నేత్యః పురుష' ఇతి, పర్యనుయుక్తస్త్వాహ అనిత్య ఇతి॥౬౧॥

అథాభ్యనుజ్ఞా అభ్యనుజ్ఞా నామ సా య ఇష్టానిష్టాభ్యుపగమః॥౬౨॥

అథ హేత్వమ్తరం హేత్వన్తరం నామ ప్రకృతహేతౌ వాచ్యే యద్వికృతహేతుహి॥౬3॥

అథార్థాన్తరమ్ అర్థాన్తరం నామైకస్మిన వక్తవ్యేఽపరం యదాహ; థా—జ్వరలక్షణే వాచ్యే ప్రమేహలక్షణమాహ

అథ నిగ్రహస్థానం నిగ్రహస్థానం నామ పరాజయప్రాప్తిః; తచ్చ త్రిరహితస్య వాక్యస్యావిజ్ఞాన పరిషదవిజ్ఞానవత్యాం, యద్వా అననుయోజ్య యోగోఽనుయోజ్యస్య చాననుయోగః, ప్రతిజ్ఞాహానిరభ్యనుజ్ఞా కాలాతీవచనమహేతుర్న్యూన మతిరిక్తం వ్యర్థమనర్థకం పునరుక్తం విరుద్ధం హేత్వన్తరమన్తరం చ నిగ్రహస్థానమ్ ॥౬౫॥

ఇతి వాదమార్గపదాని యథోద్దేశమభినిర్దిష్టాని భవన్తి ॥౬౬॥

వాదస్తు ఖలు భిషజాం ప్రవర్తమానః ప్రవర్తేతాయుర్వేద ఏవ, నవన్యత్ర ॥౬౭॥

తత్ర హి వాక్యప్రతివాక్యవిస్తరాః కేవలాశ్చోపపత్తయశ్చ సర్వాధి కరణేషు; తాః సర్వాః సమ్యగవేక్ష్యావేక్ష్య సర్వ వాక్యం బ్రూయాత్, నాప్రకృ'కమశాస్త్రమపరీక్షితమసాధకమాకులమజ్ఞాపకం వా, సర్వ చ హేతుమద్బూరాత్, హేతుమన్తో హ్యకలుషాః సర్వ ఏవ వాదవిగ్రహాశ్చికిత్సితే కార-

---

httpః//౧ 'వ్యర్థమపార్థకం' చ. ।

ణభూతాః ప్రశస్తబుద్ధివర్ధకత్వాత్, సర్వారమ్భసిద్ధిం ద్యావహత్యనుపహతా బుద్ధిః ॥౬౮॥

ఇమాని ఖలు తావదిహ కానిచిత్ ప్రకరణాని భిషజాం జ్ఞానార్థ-ముపదేక్ష్యామః, జ్ఞానపూర్వకం హి కర్మణాం సమారమ్భం ప్రశంసన్తి కుశలాః । జ్ఞాత్వా హి కారణకరణ కార్య యోని కార్యకార్య ఫాలానుబన్ధదేశకాల ప్రవృత్త్యుపాయాన్ సమ్యగ మినిర్వర్తమానః కార్యాభినిర్వృత్తావిష్ట ఫలానుబన్ధం కార్యమమినిర్వర్తయత్యనతిమహతా ప్రయత్నేన కర్తా ॥౬౯॥

తత్ర కారణం నామ తద్ యః కరోతి, స ఏవ హేతుః, స కర్తా ॥౭౦॥

కరణం పునస్తద్ యదుపకరణాయోపకల్పతే కర్తుః కార్యాభినిర్వృత్తౌ ప్రయతమానస్య ॥౭౦॥

కార్యయోనిస్తు సా యా విక్రియమాణా కార్యత్వమాపద్యతే ॥౭౨॥

కార్య తు తద్ యస్యాభినిర్వృత్తిమభిసంధాయ ప్రవర్తతే కర్తా ॥౭౩॥

కార్యఫలం పునస్తద్ యత్ప్రయోజనా కార్యాభినిర్వృత్తిరిష్యతే ॥౭౪॥

అనుబన్ధస్తు ఖలు స యః కర్తారమవశ్యమనుబధ్నాతి కార్యాదుత్తరకాలం కార్యనిమిత్తః శుభో వాఽప్యశుభో వా భావః ॥౭౫॥

దేశస్త్వధిష్ఠానమ్ ॥౭౬॥

కాలః పునః పరిణామః ॥౭౭॥

ప్రవృత్తిస్తు ఖలు చేష్టా కార్యార్థా, సైవ క్రియా కర్మ యతః కార్యసమారమ్భశ్వ ॥౭౮॥

ఉపాయః పునస్త్రయాణాం కారణాదీనాం సౌష్ఠవమభివిధానం చ సమ్యక్, కార్యకార్య ఫలానుబన్ధవర్జ్యానాం తేషాం తద్ధి కార్యాణామభినిర్వర్తకమితి, అతస్తూపాయః; కృతే నోపాయార్థోఽస్తి, న చ విద్యతే తదాత్వే, కృతాఇచ్చోత్తరకాలం ఫలం, ఫలాచ్చానుబన్ధ ఇతి ॥౭౯॥

ఏతద్దశవిధమగ్రే పరీక్ష్యం, తతోఽనన్తరం కార్యార్థా ప్రవృత్తిరిష్టా; తస్మాద్భిషక్ కార్య చికీర్షుః ప్రాక్కార్యసమారమ్భాత్ పరీక్షయా కేవలం పరీక్ష్యం పరీక్ష్య కర్మ సమారభేత కర్తుమ్ ॥౮౦॥

http៖//౧ 'అభిసంధానం ' గ. l ౨ "వర్జ్యానాం, కార్యాణామభినివర్తక ఇత్యతస్తూపాయః' చ. | ३ 'కార్యమితి శేషః' చక్రః l

తత్ర చేద్భిషగభిషగ్వా భిషజం కశ్చిదేవం పృచ్ఛేద్ వమనవిరేచనాస్థాపనానువాసన శిరోవిరేచనాని ప్రయోక్తుకామేన భిషజా కతివిధయా పరీక్షయా కతివిధమేబ పరీక్ష్యం, కశ్చాత్ర పరీక్ష్యవిశేషః కథం చ పరీక్షితవ్యః, కింప్రయోజనా చ పరీక్షా, క్వ చ వమనాదీనాం ప్రవృత్తిః, క్వ చ నివృత్తిః, ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణసంయోగే చ కిం నైష్ఠికం, కాని చ వమనాదీనాం భేషజద్రవ్యాణ్యుపయోగం గచ్ఛన్తీతి॥౮౧॥

స ఏవం పృష్టో యది మోహయితుమిచ్ఛేత్ బ్రూయాదేనం బహు విధా హి పరీక్షా తథా పరీక్ష్యవిధిభేదః, కతమేన విధిభేదప్రకృత్యన్తరేణ భిన్నయా పరీక్షయా కేన వా విధిభేదప్రకృత్యన్తరేణ పరీక్ష్యస్య భిన్నస్య భేదాగ్రం భవాన్ పృచ్ఛత్యాఖ్యాయమానం, నేదానీం భవతోఽన్యేన విధిభేదప్రకృత్యన్తరేణ భిన్నయా పరీక్షయాఽన్యేన వా విధి భేద ప్రకృత్యన్తరేణ పరీక్ష్యస్య భిన్నస్యాభిలషితమర్థం శ్రోతుమహమన్యేన పరీక్షా విధిభేదేనాన్యేన వావిధిభేదప్రకృత్యన్తరేణ పరీక్ష్యం భివాఽన్యథాఽఽచక్షాణ ఇచ్చాం ప్రపూరయేయమితి॥౮౨॥

స యదుత్తరం బ్రూయాత్తత్ పరీక్ష్యోత్తరం వాచ్యం స్యాద్యథోక్తం చ ప్రతివచనవిశ్చిమవేక్ష్య; సమ్యగ్యది తు బ్రూయాత్, న చైనం మోహయితుమిచ్ఛేత్, ప్రాప్తం తు వచనకాలం మన్యేత, కామమస్మై బ్రూయాదాప్తమేవ నిఖిలేన॥౮३॥

ద్వివిధా తు ఖలు పరీక్షా జ్ఞానవతాం ప్రత్యక్షమనుమానం చ ఏతద్ధి. ద్వయముపదేశశ్చ పరీక్షా స్యాత్ ; ఏవమేషా ద్వివిధా పరీక్షా, త్రివిధా వా సహోపదేశేన॥౮౪॥

దశవిధం తు పరీక్ష్యం కారణాది యదుక్తమగ్రే, తదిహ భిషగాదిషు సంసార్య సందర్శయిష్యామఃఇహ కార్యప్రాప్తేః కారణం భిషక, కరణం పునర్భేషజం, కార్యయోనిర్ధాతువైషమ్యం, కార్య ధాతుసామ్యం, కార్యఫలం సుఖావాప్తిః, అనుబన్ధస్తు ఖల్వాయుః, దేశో భూమిరాతురశ్చ, కాలః పునః సంవత్సరశ్చాతురావస్థా చ, ప్రవృత్తిః ప్రతికర్మసమారమ్భః, ఉపాయస్తు

http꞉//౧ 'వేదానీం' గ. | ౨ 'భిత్వాఽర్థమాచక్షాణః' గ. | ౩ 'అవేక్ష్య సమ్యక్ | యది తు న చైనం మోహయితుమిచ్ఛేత్' గ. | ౪ 'కార్యప్రాప్తౌ' గ. |

భిషగాదీనాం సౌష్ఠవమభివిధానం చ సమ్యక్ విషయః పూర్వేణైవోపాయవిశేషేణ వ్యాఖ్యాతః; ఇతి కారణాదీని దశ దశసు భిషగాదిపు సంసాయం సందర్శితాని, తథైవానుపూర్వ్యైత ద్దశ పరీక్ష్యముక్తమ్ ॥౮౫॥

తస్య యో యో విశేషో యథా యథా చ పరీక్షితవ్యః స తథా తథా వ్యాఖ్యాస్యతే ॥౮౬॥

కారణం భిషగిత్యుక్తమగ్రే, తస్య పరీక్షా భిషఙ్నామ స యో భేషతి, యః సూత్రార్థప్రయోగకుశలః, యస్య చాయుః సర్వథా విదితం యథావత్ I సచ సర్వధాతుసామ్యం చికీర్షన్నాత్మానమేవాదితః పరీక్షేత గుణిషు గుణతః కార్యాభినిర్వృత్తిం పశ్యన్ కఞ్చిదహమస్య కార్యస్యాభినిర్వర్తనే సమర్థోఽస్మిన వేతి; తత్రేమే భిషగ్గుణా యైరుపపన్నో భిషగ్ధాతుసామ్యాభిని ర్వ ర్తనే సమర్థో భవతి; తద్యథా, పర్యవదాతశ్రుతతా, పరిదృష్టకర్మతా, దాక్ష్యం, శౌచం, జితహస్తతా, ఉపకరణ వత్తా, సర్వే న్ద్రియోపపన్నతా, ప్రకృతిజ్ఞతా, ప్రతిపత్తిజ్ఞతా చేతి ॥౮౭॥

కరణం పునర్భేషజం; భేషజం నామ తద్యదుపకరణయోపకల్ప్యతే భిషజో ధాతుసామ్యాభినిర్వృత్తౌ ప్రయతమానస్య విశేషతశ్చోపాయాన్తేభ్యః I తద్ద్వివిధం వ్యపాశ్రయభేదాత్ దైవవ్యపాశ్రయం, యుక్తివ్యపాశ్రయం చేతి I తత్ర దైవవ్యపాశ్రయం మన్త్రౌషధిమణిమఙ్గలబల్యుపహారహోమనియమప్రాయశ్చిత్తోపవాసస్వస్త్యయనప్రణిపాతగమనాది,యుక్తివ్యపాశ్రయంసంశోధనోపశమనే చేష్టాశ్చ దృష్టఫలాః I ఏతచ్చైవ భేషజమఙ్గభేదాదపి ద్వివిధం ద్రవ్యభూతమద్రవ్యభూతం చేతి I తత్ర యదద్రవ్యభూతం తదుపాయాభిమ్ | ఉపాయో నామ భయదర్శన విస్మాపనవిస్మారణక్షోభణహర్షణ భర్త్సన వధబన్ధస్వప్నసంవాహనాదిర మూర్తో భావవిశేషో యథోక్తాః సిద్ధ్యుపాయాశ్చో పాయాభిభుతా ఇతి I యత్తు ద్రవ్యభూతం తద్వమనాదిషు యోగముపైతి I తస్యాపీయం పరీక్షా ఇద ప్రకృత్యేవంగుణమేవం ప్రభావమస్మిన్ దేశే జాతమస్మిన్నృతావేవం గృహీతమేవంనిహిత మేవముపస్కృతమనయా మాత్రయా యుక్తమస్మిన్ వ్యాధ్యా వేవంవిధస్య

http॰://౧ 'అభిసంధానం' యో । ౨ 'యో యః పరీక్ష్యవిశేషః' గ. । ३ 'అద్రవ్యభూతం తద్ యదుపాయాభిప్లుతం' గ. । ౪ గఙ్గాధరస్తు ఉపాయాభిప్లుతాః' ఇతి న పఠతి ।

పురుషస్యైతావన్తం దోషమపకర్షయత్యుపశమయతి వా, యదన్యదపి చైవంవిధం భేషజం భవేత్తచ్చానేన చాన్యేన వా విశేషణేన యుక్తమితి ॥౮౮॥

కార్యయోనితువైషమ్యం; తస్య లక్షణం-వికారాగమః; పరీక్షా స్వస్య వికారప్రకృతేశ్చైవోనాతిరిక్తలిఙ్గ విశేషావేక్షణం, వికారస్య చ సాధ్యాసాధ్యమృదుదారుణ లిఙ్గ విశేషావేక్షణమితి ॥౮౯॥

కార్య ధాతుసాయం; తస్య లక్షణం వికారోపశమః, పరీక్షా త్వస్య రుగుపశమనం, స్వరవర్ణయోగః, శరీరోపచయః, బలవృద్ధిః, అభ్యవహార్యాభిలాషో, రుచిరాహారకాలే, అభ్యవహృతస్య చాహారస్య కాలే సమ్యగ్జరణం, నిద్రాలాభో యథాకాలం, వైకారికాణాం చ స్వప్నానామదర్శనం, సుఖేన చ ప్రబోధనం, వాతమూత్రపురీషరేతసాం ముక్తిః, సర్వాకారై ర్మనో బుద్ధీన్ద్రియాణాం చావ్యాపత్తిరితి ॥౯౦॥

కార్యఫలం సుఖావాప్తిః, తస్య లక్షణం మనోబుద్ధీన్ద్రియశరీరతుష్టిఃఅనుబన్ధస్తు ఖల్వాయుః; తస్య లక్షణం ప్రాణైః సహ సంయోగః ॥౧౨॥

దేశస్తు భూమిరాతురశ్చ । తత్రన్త భూమిపరీక్షా ఆతురపరిజ్ఞానహేతోర్వా దౌషధ పరిజ్ఞాన హేతోర్వా । తత్ర తావదియ మాతు రపరిజ్ఞాన హేతోః; త యథా అయం కస్మిన్ భూమిదేశే జాతః సంవృద్ధో వ్యాధితో వేతి; తస్మింశ్చ భూమిదేశే మనుష్యాణా మిదమాహారజాతమిదం విహారజాతమేతావద్వలమేవంవేధం సత్వమేవంవిధం సాత్మ్యమేవంవిధో దోషో భక్తిరియమిమే వ్యాధయోహితమిదమ హితమిదమితి ప్రాయోగ్రహణేన; ఔషధపరిజ్ఞాన హేతోస్తు కల్పేషు భూమిపరీక్షా వక్ష్యతే ॥౯३॥

ఆతురస్తు ఖలు కార్యదేశః; తస్య పరీక్షా ఆయుషః ప్రమాణజ్ఞానహేతోర్వా స్యాద్వలదోషప్రమాణజ్ఞాన హేతోర్వా । తత్ర తావ దియం బలదోషప్రమాణజ్ఞానహేతోః— దోషప్రమాణానురూపో హి భేషజప్రమాణైవిశేషో బలప్రమాణవిశేషాపేక్షో భవతి; సహసా

హ్యతిబలమౌషధమపరీక్షకప్రయుక్త మల్పబలమాతురమతిపాతయేత్, న హ్యతిబలాన్యాగ్నేయ సౌమ్య వాయవీయాన్యౌష-

http಼://౧ గఙ్గాధరస్తు 'ప్రాయోగ్రహణేన' ఇతి న పఠతి l ౨ 'భేషజప్రమాణవికల్పః ఇతి పాం l

ధాన్యనిక్షారశేచకర్మాణి వా శక్యన్తేఽల్పబలైః సోఢుమ్, అసహ్యాతితీక్ష్ణవేగత్వాద్ధి తాని సద్యః ప్రాణహరాణి స్యుః; ఏతచ్చైవ కారణమపేక్షమాణా హీ నబలమాతురమవిపాదక రైమృదు సుకుమారప్రాయైరుత్తరోత్తరగురుభిరవిభ్రమైర నాత్య యికై శ్చోషచరన్త్యౌషధైః, విశేషతశ్చ నారీః; తా హ్యనవస్థితమృదు వృత్తవిక్కువహృదయాః ప్రాయః సుకుమార్యోఽబలాః పర సంస్త భ్యాశ్చ l తథా బలవతి బలవద్వ్యాధిపరిగతే స్వల్పబలమౌషధమపరీక్షకప్రయుక్తమసాధకం భవతి lతస్మాదాతురంపరీ త ప్రకృతితశ్చ వికృతితశ్చ సారతశ్చ సంహననతశ్చ ప్రమాణతశ్చ సాత్మ్యతశ్చ సత్వతశ్చాహారశక్తితశ్చ వ్యాయామశక్తి తశ్చ వయస్తశ్చేతి బలప్రమాణవిశేషగ్రహణ హేతోః ll౧౪ ll

తత్రేమే ప్రకృత్యాదయో భావాః l తద్యథా - శుక్రశోణితప్రకృతిం కాలగర్భాశయప్రకృతిం మాతురాహారవిహారప్రకృతిం మహాభూతవికారప్రకృతిం చ గర్భశరీరమపేక్షతే l ఏతా హి యేన యేన దోషేణాధికేనైకేనానేకేన వా సమనుబధ్యన్తే తేన తేన దోషేణ గర్భోఽనుబధ్యతే, తతః సా సా దోషప్రకృతిరుచ్యతే మనుష్యాణాం గర్భాదిప్రవృత్తా l తస్మాచ్ఛ్లేష్మలాః ప్రకృత్యా

కేచిత్, పిత్తలాః కేచిత్, వాతలాః కేచిత్ సంసృష్టాః కేచిత్, సమధాతవః ప్రకృత్యా కేచిద్భవన్తి ll౧౫ ll

తేషాం లక్షణాని వ్యాఖ్యాస్యామః లేష్మా హి స్నిగ్ధలక్ష్ణమృదుమధురసారసాన్ద్ర మన్దస్తిమితగురుశీతపిచ్ఛిలాచ్ఛః; తస్య స్నేహాచ్ఛ్లేష్మలాః స్నిగ్ధాఙ్గాః, లక్ష్ణస్వాచ్ఛ్లక్ష్ణాఙ్గాః, మృదుత్వాద్దృష్టిసుఖసుకుమారావ దాతగాత్రాః, మాధుర్యాత్ ప్రభూతశుక్రవ్యవాయాపత్యాః, సారత్వాత్ సారసంహతస్థిరశరీరాః,సాన్ద్రత్వాదుపచిత పరిపూర్ణ సర్వాఙ్గాః మన్దత్వాన్మన్దచేష్టా హారవ్యాహారాః, స్తైమిత్యాదీశ్రఘ్రారమ్భక్షోభవికారాః, గురువాత్ సారాధిష్ఠితావస్థితగతయః, శైత్యాదస్పక్షుత్తృష్ణాసంతాపస్వేదదోషాః, పిచ్ఛిలత్వాత్ సుశ్లిష్టసారసన్ధిబన్ధనాః, తథాఽచ్ఛత్వాత్ ప్రసన్నదర్శనా

http꞉//౧ 'మృదువవృత్తమగమ్భీరం' చక్రః। "మృదువవృతం' యో। ౨ 'పరమసంస్తభ్యాశ్చ' యో। ౩ 'తత్ర ప్రకృత్యాదీన్ భావాననువ్యాఖ్యాస్యామః' చ। ౪ 'దోషేణ ఏకేనాధికేన సమేన వాఽనుబధ్యన్తే' గ.। ౫ " విజ్జలాచ్చః" చ। ౬ 'సారా- ధిష్ఠితగతయః' యో। ౭ 'విజ్జలత్వాత్ ' చ।

ననాః ప్రసన్నస్నిగ్ధవర్ణస్వరాశ్చ భవన్తిః త ఏవంగుణయోగాచ్ఛ్లేష్మలా బలవన్తో వసుమన్తో విద్యావన్త ఓజస్వినః శాన్తా ఆయుష్మన్తశ్చ భవన్తి॥౯౬॥

పిత్తముష్ణం తీక్ష్ణం ద్రవం వినమమ్లం కటుకం చ। తస్యౌష్ణ్యాత్ పిత్తలా భవన్త్యుష్ణాసహాః, ఉష్ణముఖాః, సుకుమారావ దాతగాత్రాః, ప్రభూతపిలవ్యఙ్గతిలకపిడకాః, క్షుత్పిపాసావన్తః, క్షిప్రవలీపలిల ఖాలిత్యదోషాః, ప్రాయో మృద్రల్ప కపిల మనులోమకేశాః; తైక్ష్ణ్యాత్తీక్ష్ణపరాక్రమాః, తీక్ష్ణాగ్నయః, ప్రభూతాశనపానాః, క్లేశాసహిష్ణవో, దన్దశుకాః;

ద్రవస్వాచ్ఛిథిలమృదుసన్ధిబన్ధమాంసాః, ప్రభూతసృష్టస్వేదమూత్రపురీషాశ్చ; వినత్వాత్ ప్రభూతపూతికక్షాస్య శిరః శరీర గన్ధాః; కటుమ్లస్వాదల్పశుబువ్యవాయాపత్యాః; త ఏవంగుణయోగాత్ పిత్తలా మధ్యబలా మధ్యాయుషోమధ్యజ్ఞాన విజ్ఞాన విత్తోపకరణవన్తశ్చ భవన్తి॥౯౭॥

వాతస్తు రూక్షలఘుచలబ హుశీఘ్రశీతపరుషవిశదః। తస్య రౌక్ష్యాద్వాతలా రూక్షాపచితాల్పశరీరాః, ప్రతతరూక్ష క్షామ భిన్న మన్దసక్త (న) జర్జరస్వరాః జాగరూకాశ్చ; లఘుత్వాల్లఘుచపలగతిచేష్టాహారాః; చలత్వాద నవస్థిత సన్ధ్యస్థి భ్రూహన్వోష్ఠ జిహ్వా శిరః స్కన్ధపాణిపాదాః; బహుత్వాద్బహుమలాపకణ్డరాసిరామతానాః; శీఘ్రస్వాచ్ఛీఘ్ర సమార మ్భక్షోభ వికారాః శీఘ్రోత్రాసరాగవిరాగాః, శ్రుతిగ్రాహిణోఽల్పస్మృతయశ్చ; శైత్యాచ్ఛీతాసహిష్ణవః, ప్రతతశీత కోద్వేపక స్త మ్భః ; పారుష్యాత్ పరుషకేశరమథురోమనఖదశనవదనపాణిపాదాఙ్గాః; వైశద్యాత్ స్ఫుటితాఙ్గావయవాః, సతత సంధి శబ్ద గామినశ్చ భవన్తి; త ఏవంగుణయోగాద్వాతలాః ప్రాయేణాల్పబలాశ్చాల్పాయుషశ్చాల్పాపల్యాశ్చాల్పసాధనాశ్చాధనాశ్చ భవన్తి॥౧౦॥

సంసర్గాత్ సంసృష్టలక్షణాః; సర్వగుణసముదితాస్తు సమధాతవ ఇతి। ఏవం ప్రకృతితః పరీక్షేత॥౯౯॥

వికృతితశ్చేతి—వికృతిరుచ్యతే వికారః। తత్ర వికారం హేతుదోషధ్వ్యప్రకృతిదేశకాలబలవిశేషైర్లిఙ్గతశ్చ పరీక్షేత న హ్యన్తరేణ హేత్వాదీనాం బలవిశేషం వ్యాధిబలవిశేషోపలబ్ధిః। యస్య హి వ్యాధేర్దోషద్-

---

http꙰://౧ '౦ వ్యాహారాః' చ। ౨ 'భీమారమ్భ' హ. |

ధ్యప్రకృతిదేశకాలసామ్యం భవతి మహత్వ హేతులిఙ్గబలం స వ్యాధిర్బలవాన్ భవతి, తద్విపర్యయాచ్చాల్పబలః, మధ్యబ లస్తు దోషదూష్యాదీనా మన్యతమసామాన్యాద్ధేతు లిఙ్గమధ్య బలత్వాఞ్చోపలభ్యతే॥౧౦౦॥

సారతశ్చేతి సారాణ్యష్టౌ పురుషాణాం బలమానవిశేషజ్ఞానార్థముపదిఇయన్తే; తద్యథా-త్వమక్తమాంస మే దోస్థిమజ్జ శుక్రసత్త్వానీతి॥౧౦౧॥

తత్ర స్నిగ్ధలక్ష్మమృదుప్రసన్నసూక్ష్మాల్పగమ్భీరసుకుమారలోమా సప్రభేవ చ త్వక్ త్వక్సారాణాం; సా సారతా సుఖసౌభాగ్యైశ్వర్యోపభోగడుద్ధివిద్యారోగ్యప్రహర్షణాన్యాయుశ్చానిత్వరమాచ ష్టే॥౧౦౨॥

కర్ణాక్షిముఖజిహ్వానా సౌష్ఠపాణిపాదతలన ఖలలాటమేహనం స్నిగ్ధరక్తవర్ణ శ్రీమద్ ఆజిష్ణు రక్తసారాణాం; సా సారతా సుఖముతాం మేధాం మనస్విత్వం సౌకుమార్యమన తిబలమక్లేశసహిష్ణుత్వముష్ణాసహిష్ణుత్వంచాచ ష్టే॥౧౦౩॥

శఙ్ఖలలాట కృకా టికా క్షిగణ్డహనుగ్రీవాస్కన్ధోదర కక్షవక్షః పాణిపాదసంఘయః స్థిరమాంసోపచితా మాంససారాణాం; సా సారతా క్షర్మా ధృతిమలౌల్యం విత్తం విద్యాం సుఖమార్జవమారోగ్యం బలమాయుశ్చ దీర్ఘమాచ ష్టే॥౧౦౪॥

వర్ణస్వరనేన్న కేశలోమనఖదన్తౌష్ఠమూత్రపురీషేషు విశేషతః స్నేహెూ మేదః సారాణాం; సా సారతా విత్తైశ్వర్య సుఖో పభో గ ప్రదా నాన్యార్జవం సుకుమారోపచారతాం చాచ ష్టే॥౧౦౫॥

పాణిగుల్ఫజాన్వరలిజత్రుచిబుకశిరః పర్వ స్థూలాః స్థూలాస్థినఖదతాశ్చాస్థిసారాః; తే మహోత్సాహాః క్రియావన్తః క్లేశసహాః సారస్థిరశరీరా భవన్త్యాయుష్మన్తశ్చ ॥౧౦౬॥

తన్వ్యఙ్గా బలవన్తః స్నిగ్ధవర్ణస్వరాః స్థూలదీర్ఘవృత్తసంధయశ్చ మజ్జసారాః; తే దీర్ఘాయుషో బలవన్తః శ్రుతవిజ్ఞాన విత్తాపత్య సంమానభాజశ్వ భవన్తి ॥౧౦౭॥

---

http៖//౧ 'సుఖముద్ధతా' గ. | ౨ 'స్థిరగురుశుభమాంసోపచ్రితా' హ. | 3' ౦ ద్రైన్యాని గ. | ౪ 'మృఙ్గా' గ. |

సౌమ్యాః సౌమ్యప్రేక్షిణః క్షీరపూర్ణలోచనా ఇవ ప్రహర్షబహులాః స్నిగ్ధవృత్తసారసమసంహత శిఖరి (ర) దశనాః ప్రసన్న స్నిగ్ధవర్ణస్వరా భ్రాజిష్ణవో మహాస్ఫిచశ్చ శుక్రసారా; తే స్త్రీప్రియాః ప్రియోపభోగా బలచన్తః సుఖైశ్వర్యారోగ్యవి త్తసంమానాపత్యభాజశ్చ భవన్తి ॥౧౦౮॥

స్మృతిమన్తో భక్తిమన్తః కృతజ్ఞాః ప్రాజ్ఞాః శుచయో మహోత్సాహా దక్షా ధీరాః సమరవిక్రాన్తయోధినస్త్యక్తవిషాదాః స్వవస్థితగతిగేమ్భీరబుద్ధిచేష్టాః కల్యాణాభినివేశినశ్చ సత్వసారాః; తేషాం స్వలక్షణైరేవ గుణా వ్యాఖ్యాతాః౧౦౯॥

తత్ర సర్వైః సారైరుపేతాః పురుషా భవన్త్యతిబలాః పరమగౌరైవయుక్తాః క్లేశసహాః సర్వారమ్భేష్వాత్మని జాతప్రత్యయాః కల్యాణాభినివేశినఃస్థిరసమాహితశరీరాఃసుసమాహితగతయఃసానునాదస్నిగ్ధగమ్భీరమహాస్వరాఃసుఖైశ్వర్యవి త్తోప భోగసంమానభాజో మన్దజరసో మన్దవికారాః ప్రాయస్తుల్యగుణవిస్తీర్ణాంపత్యాశ్చిరజీవినశ్చ భవన్తి ॥౧౧౦॥

అతో విపరీతాస్త్వసారాః ॥౧౧౧॥

మధ్యానాం మధ్యైః సారవిశేషైర్గుణవిశేషా వ్యాఖ్యాతా భవన్తిఇతి సారాణ్యష్టౌ పురుషాణాం బలప్రమాణవిశేషజ్ఞానార్థాన్యుపదిష్టాని భవన్తి ॥౧౧3॥

కథం ను శరీరమాన్న దర్శనాదేవ భిషముహ్యేదయముపచితత్వాద్బలవాన్, అయమల్పబలః కృశత్వాత్, మహాబలోఽయం మహాశరీరత్వాత్, అయమల్పశరీరత్వా దల్పబల ఇతి; దృశ్యన్తే హ్యల్పశరీరాః కృశాశ్చైకే బలవన్తః, తత్ర పిపీలికా భారహరణవసిద్ధి; అతశ్చ సారతః పరీక్షేతేదయుక్తకమ్ ॥౧౧౪॥

సంహననతశ్చేతిసంహననం, సంఘాతః, సంయోజనమిత్యేకోఽర్థః। తత్ర సమసువిభక్తాస్థి సుబద్ధసంధి సునివిష్ట మాంస శోణితం సుసంహతం శరీరమిత్యుచ్యతే। తత్ర సుసంహతశరీరాః పురుషా బలవన్తః, విపర్యయే ణాల్పబలాః, ప్రవరావర మధ్య త్వాత్ సంహననస్య మధ్యబలా భవన్తి॥౧౧౫॥

---

http:://౧ 'స్త్రీప్రియోపభోగాః ' చ । ౨ 'సువ్యవస్థితగతిం' యో। ౩ 'పరమ• సుఖయుక్తాః' గ.। ౪ 'పిపీలికాభారవహనవత్' యో.। ౫. 'సంహతిః' గ.।

ప్రమాణతశ్చేతి శరీరప్రమాణం పునర్యథాస్వేనాఙ్గులిప్రమాణేనోపదిశ్యతే ఉత్సేధవిస్తారాయా మైర్యథాక్రమమ్। తత్ర పాదౌ చత్వారి షట్ చతుర్దశ చాఙ్గులాని, జఙ్ఘే స్వష్టాదశాఙ్గులే షోడశాఙ్గులి పైరిక్షే పే, జానునీ చతురఙ్గులే షోడశా ఙ్గులిపరిక్షే పే, త్రింశదఙ్గులపరిక్షేపావష్టాదశాఙ్గులావూరూ, షడఙ్గులదీర్ఘౌ వృషణావష్టాఙ్గులపరిణాహౌ, శేఫైః ష డఙ్గులదీర్ఘ పఞ్చాఙ్గులపరిణాహం, ద్వాదశాఙ్గులపరిణాహో భగః, షోడశాఙ్గుల విస్తారా కటీ, దశాఙ్గులం బస్తిశిరః, దశాఙ్గులవిస్తారం ద్వాదశాఙ్గులముదరం, దశాఙ్గులవిస్తీర్ణే ద్వాదశాఙ్గులాయామే పార్శ్వే, ద్వాద శా ఙ్గు లం స్తనాన్తరం, ద్వ్యఙ్గులం స్తనపర్యన్తం చతుర్వింశయఙ్గుల విశాలం ద్వాదశాఙ్గులోత్సేధమురః, లం హృదయమ్, అష్టా ఙ్గులౌ స్కన్ధౌ, షడఙ్గులావంసౌ, షోడశాఙ్గులౌ ప్రబాహూ, పఞ్చదశాఙ్గులౌ ప్రపాణీ, హస్తౌ దశాఙ్గులౌ, కక్షా వష్టాఙ్గులౌ, త్రికం ద్వాదశాఙ్గులోత్సేధమ్, అష్టాదశాఙ్గులోత్సేధం పృష్ఠం, చతురఙ్గులోత్సేధా ద్వావింశత్య ఙ్గుల పరి ణాహా శిరోధరా, ద్వాదశాఙ్గులోత్సేధం చతుర్వింశత్యఙ్గులపరిణాహమాననం, పఞ్చాఙ్గులమాస్యం, చిబుకౌష్ఠ కర్ణాక్షిమ ధ్యనాసికాలలాటం చతురఙ్గులం, షోడశాఙ్గులోత్సేధం ద్వాత్రింశదఙ్గులపరిణాహం శిరః; ఇతి పృథక్త్వేనాఙ్గావయవానాం మానముక్తం; కేవలం పునః శరీరమఙ్గులిపర్వాణి చతురశీతిః। తదాయామవిస్తారసమం సముచ్యతే। తత్రాయుర్బల మోజః సుఖమైశ్వర్యం

విత్తమిష్టాశ్చాపరే భావా భవన్త్యాయత్తాః ప్రమాణవతి శరీరే, విపర్యయస్త్వతో హీనేఽధికే వా॥౧౧౬॥

సాత్మ్యతశ్చేతి – సామ్యం నామ తద్యత్ సాతత్యేనోపయుజ్యమానముప శేతే। తత్ర యే ఘృతక్షీరతైలమాంసరససాత్మ్యాః సర్వరససాత్మ్యాశ్చ తే బలవన్తః క్లేశసహాశ్చిరజీవినశ్చ భవన్తి; రూక్షసాత్మ్యాః పునరేకర ససాత్మ్యాశ్చ యే తే ప్రాయేణాల్పబలాశ్చాక్లేశసహా అల్పాయుషోఽల్పసాధనాశ్చ భవన్తి; వ్యామిశ్రసాత్మ్యాస్తు యే తే మధ్యబలాః సాత్మ్యనిమి త తో భవన్తి॥౧౧౭॥

---

http॰://౧ 'పాదౌ చతుర్దశాఙ్గులౌ' గ. | ౨ 'పరిక్షేపః పరిణాహః' చక్రః | ౩ 'అష్టా- ఙ్గులపరిణాహం శేఫః ' హ. | ౪ 'వ్యఙ్గులం హృదయం' యో | ౫ 'ప్రబాహురంసదర్వాక్ కఫోణిపర్యన్తః, ప్రపాణిః కఫోణ్యధస్తాత్' చక్రః।

సత్వతశ్చేతి సత్త్వముచ్యతే మనః; తచ్ఛరీరస్య తన్త్రకమాత్మసంయోగాత్। తత్త్రివిధం బలభేదేన-ప్రవరం మధ్యమవరం చేతి; అతశ్చ ప్రవరమధ్యావరసత్వాః పురుషా భవన్తి। తన్త్ర ప్రవరసత్వాః సత్వసారాః, తే సారేషూపదిష్టాః; స్వల్పశరీరా హ్యపి తే నిజాగన్తు నిమిత్తాసు మహతీష్వపి పీడాస్వవ్యగ్రీ దృశ్యన్తే, సత్వగుణవైశేష్యాత్; మధ్యసత్వాస్త్వపరానా మన్యుపని ధాయ సంస్తమ్భయన్త్యాత్మనాఽఽత్మానం పరైర్వాఽపి సంస్తభ్యన్తే; హీనసవాస్తు నాత్మనా న చ పరైః సత్వబలం ప్రతి శక్యన్త ఉపస్తమ్భయితుం, మహాశరీరా హ్యపి తే స్వల్పానామపి వేదనానామసహా దృశ్యతే, సంనిహితభయశోకలోభమోహమానా రౌద్ర భైరవద్విష్టబీ భాసవికృతకయాస్వపి చ పశుపురుషమాంసశోణితాని చావేక్ష్య విషాదవైవర్ణ్యమూర్చ్ఛామాద భ్రమ ప్ర పత నానామన్యతమమామువన్త్యథవా మరణమితి॥౧౧౮॥

ఆహారశక్తితశ్చేతి ఆహారశక్తిరభ్యవహరణశక్త్యా జరణశక్త్యా వ పరీక్ష్యా, బలాయుషీ హ్యాహారాయత్తే ॥౧౧౯॥

వ్యాయామశక్తితశ్చేతి వ్యాయామశక్తిరపి కర్మశక్త్యా పరీక్ష్యా; కర్మశక్త్యా హ్యనుమీయతే బలత్రైవిధ్యమ్॥౧౨॥

వయస్తశ్చేతి కాలప్రమాణవిశేషాపేక్షిణీ హి శరీరావస్థా వయో మిధీయతే। తద్వయో యథాస్థూలభేదేన త్రివిధం బాలం, మధ్యం, జీర్ణమేతి। తత్ర బాలమపరిపక్వధాతుమజాతవ్యఞ్జనం సుకుమారమక్లేశసహమసంపూర్ణబలం లేష్మధాతు ప్రాయ మాషో డశవర్ష, వివర్ధమానధాతుగుణం పునః॥యేణానవ స్థిత సత్త్వ మాత్రింశద్వర్షముపదిష్టం; మధ్యం పునః సమత్వాగత బహ వీర్యపౌరు షపరాక్రమ గ్రహణధారణ స్మరణవచనవిజ్ఞానసర్వధాతుగుణం బలస్థతమవస్థి తసత్త్వమ విశీర్య మాణ ధాతు గుణం పిత్తధాతు ప్రాయమాషష్టివర్షముపదిష్టమ్; అతః పరం పరిహీయమానధాత్విన్ద్రియబలవీర్యపౌరుషపరా కమగ్రహణధారణ స్మరణవ చన విజ్ఞానం అశ్యమానధాతుగుణం వాతధాతుప్రాయం క్రమేణ జీర్ణముచ్యతే ఆవర్షశతమ్। వర్షశతం ఖల్వాయుషః ప్రమాణమస్మిన్ కాలే; సన్తి పునరధికోనవర్షశతజీవినో మనుష్యాః।

---

httpః//౧ 'అన్యథా' గ. | ౨ 'యథావస్థానభేదేన' గ.।

తేషాం వికృతివర్జ్యైః ప్రకృత్యాదిబలవిశేషైరాయుషో లక్షణతశ్చ ప్రమాణభుపలభ్య వయసస్త్రిత్వం విభజేత్॥౧౨౧॥

ఏవం ప్రకృత్యాదీనాం వికృతివర్జ్యానాం భావానాం ప్రవరమధ్యావరవిభాగేన బలవిశేషం విభజేత్। వికృతిబలత్రైవిధ్యేన తు దోషబలం త్రివిధమనుమీయతే। తతో భైషజ్యస్య తీక్ష్ణమృదుమధ్యవిభాగేన త్రిత్వం విభజ్య యథాదోషం భైషజ్యమవచారయేదితి॥౧౨౨॥

ఆయుషః ప్రమాణజ్ఞానహేతోః పునరిన్ద్రియేషు జాతిసూత్రీయే చ లక్షణాన్యుపదేక్ష్యన్తే॥౧౨౩॥

కాలః పునః సంవత్సరశ్చాతురావస్థా చ। తత్ర సంవత్సరో ద్విధా త్రిధా షోఢా ద్వాదశధా భూయశ్చాప్యతః ప్రవిభజ్యతే తత్తత్కార్యమభిసమీక్ష్య; తం తు ఖలు తావత్ షోఢా ప్రవిభజ్య కార్యముపదేక్ష్యతే। హేమన్తో గ్రీష్మో వర్షాశ్చేతి శీతో ష్ణవర్షలక్షణాస్త్రయ ఋతవో భవన్తి, తేషామన్తరేష్వి తరే సాధారణలక్షణాస్త్రయ ఋతవః ప్రావృడశరద్వసన్తా ఇతి; ప్రావృడితి ప్రథమః ప్రవృష్టేః కాలః, తస్యానుబన్ధో హి వర్షాః। ఏవమేతే సంశోధనమధికృత్య షడ్ విభజ్యన్తే ఋతవః ॥౧౨౪॥

తత్ర సాధారణలక్షణేష్వృతుషు వమనాదీనాం ప్రవృత్తిర్విధీయతే, నివృ త్తిరితరేషు। సాధారణలక్షణా హి మన్దశీతో ష్ణవ ర్షత్వాత సుఖతమాశ్చ భవన్త్యవికల్పకాశ్చ శరీరౌషధానామ్, ఇతరే పునరత్యర్థశీతోష్ణవర్షవాహుఃఖతమాశ్చ భవన్తి వికల్పకాశ్చ శరీరౌషధానామ్॥౧౨౪॥

తత్ర హేమన్తే హ్యతిమాత్రశీతోపహతత్వాచ్ఛరీరమసుఖోపపనం భవత్య తిశీతవాతాధ్మాతమతిదారుణీభూతమాబద్ధదోషం చ, భేషజం పునః సంశోధనార్థముష్ణస్వభావం శీతోపహతత్వాన్మన్దవీర్యత్వమాపద్యతే, తస్మాత్తయోః సంయోగే సంశోధన మయోగా యోపపద్యతే, శరీరమపి చ వాతోపనవాయ। గ్రీష్మే పునర్భృశోష్ణోపహతత్వాచ్ఛరీ రమసుఖోపపన్నం భవత్యుష్ణవాతాత పా ధ్మాత మతిశిథిలమత్యర్థప్రవిలీనదోషం, భేషజం పునః సంశోధఅర్థముష్ణస్వభావమత్యుష్ణానుగమనాత్తీక్ష్ణతరత్వమాపద్యతే, సంయోగే సంశోధనమతియోగాయోపపద్యతే, శరీరమపి పిపాసోపద్రవాయ। వర్షాసు తు మేఘజాలావతతే గూఢార్కచన్ద్రతారే ధారాకులే వియతి భూమౌ పఙ్కజలపటలసంవృతాయామత్యర్థోపక్లిన్నశరీరేషు భూతేషు విహతస్వభావేషు। కేవలేష్వోషధగ్రామేషు తోయతోయదానుగతమారుతసంసర్గాద్గురుప్రవృత్తీని మనాదీని భవన్తి, గురుసముస్థానాని చ శరీరాణి। తస్మాద్వమనానాం నివృత్తిర్విధీయతే వర్షాన్తేష్వృతుషు న చేదాత్యయికం కర్మ; ఆత్యయికే నః కర్మణి కామమృతుం వికల్ప్య కృత్రిమగుణోపధానేన యథర్తుగుణవిపతేన భైషజ్యం సంయోగసంస్కారప్రమాణవికల్పేనోపపాద్య ప్రమాణవీర్యసమం త్వా తతః ప్రయోజయేదుత్తమేన యత్నేనావహితః॥౧౨౬॥

ఆతురావస్థాస్వపి తు కార్యాకార్యం ప్రతి కాలాకాలసంజ్ఞా। తద్యథాస్యామవస్థాయామస్య భేషజస్య కాలః, అకాలః పునరస్యేతి; ఏతదపి! భవత్యవస్థావిశేషేణ, తస్మాదాతురావస్థాస్వపి హి కాలాకాలతస్య పరీక్షా ముహుర్ముహు రాతు రస్య సర్వావస్థావిశేషావేక్షణం ఆవద్భేషజప్రయోగార్థం, న హ్యతిపతితకాలమప్రాప్తకాలం వా భేషజపయుజ్యమానం యౌ గికం భవతి; కాలో భైషజ్య ప్రయోగపర్యాప్తిమభివిర్తయతి॥౧౨౭॥

ప్రవృత్తిస్తు ప్రతికర్మసమారమ్భః; తస్య లక్షణం- భిషగా తురౌషధపరిరకా క్రియాసమాయోగః॥౧౨౮॥

ఉపాయః పునర్భిషగాదీనాం సౌష్ఠవమభివిధానం వ సమ్యక్। తస్య క్షణం భిషగాదీనాం యథోక్తగుణసంపద్భిర్దేశ కాలప్రమాణసాత్మ్య క్రియాభివ సిద్ధికారణైః సమ్యగుపపాదితస్యౌషధస్యావచారణమితి ఏవమేతే దశ పరీక్ష్య విశేషాః పృథక్ పృథక్ పరీక్షితవ్యా భవన్తి॥పరీక్షాయాస్తు ఖలు ప్రయోజనం ప్రతిపత్తిజ్ఞానం; ప్రతిపత్తిర్నామ - యో వేకారో యథా ప్రతిపన్తవ్యస్తస్య తథాఽనుష్ఠానజ్ఞానమ్॥౧౩౧॥

యత్ర తు ఖలు వమనాదీనాం ప్రవృత్తిర్యత్ర చ నివృత్తిస్తద్వ్యాసతః సిద్ధిషూత్తరకాలముపదేక్ష్యామః। ప్రవృత్తినివృత్తి లక్ష ణ సంయోగే తు ఖలు గురులాఘవం సంప్రధార్య సమ్యగధ్యవస్యేదన్యతరనిష్ఠాయామ్। సన్తి హి వ్యాధయః శా॒స్త్రేషూత్సర్గాపవాదైరుపక్రమం ప్రతి నిర్దిష్టాః; తస్మాద్గురులాఘవం సంప్రధార్య సమ్యగధ్యవస్యేదిత్యుక్తమ్॥౧౩౨॥

యాని తు ఖలు వమనాదిషు భేషజద్రవ్యాణ్యుపయోగం గచ్ఛన్తి తాన్యనుప్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా-ఫలజీమూతకేక్ష్వాకు ధామార్గవకుటజకృతవేధనఫలాని, ఫలజీమూత కేక్ష్వాకుధామార్గవపత్రపుష్పాణి; ఆరగ్వధవృక్షకమదునస్వాదు కణ్టకపాఠాపాటలాశార్ఙ్కేష్టామూర్వాసప్తపర్ణనక్తమాల పిచుమర్దపటోలసుషవీగుడూచీసోమవల్కచిత్రకద్వీపిశిగ్రుమూలకషాయైశ్చ, మధుకమధూకకోవిదారకర్బుదారనీపనిచులబిమ్బీశణపుష్పీసదాపుష్పీప్రత్యక్పుష్పీప్రియఙ్గుపృథ్వీ కాకుస్తుమ్బురుతగరనలద-హీబేరతాలీశగోపీకషాయైశ్చ, ఏలాహరేణుప్రియఙ్గుపృథ్వీకాకుస్తతుమ్బురుతగరనలదద్రీబేరతాలీశగోపీ-కషాయైశ్చ, ఇక్షుకాణ్డేక్ష్వీక్షువాలికాదర్భపోటగలకాలఙ్కృతకషాయైశ్చ, సుమనాసౌమనస్యానీ హరిద్వాదారుహరిద్రావృశ్వీర పునర్నవామహాసహాక్షుద్రసహా కషాయైశ్చ శాల్మలిశాల్మలిక భద్రపర్యేలాపర్యుపోదికోద్దాలకధన్వనరాజాదనోపచిత్రాగోపీశృఙ్గాటికాకషాయైశ్చ, పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్య చిత్రకశృఙ్గవేరసర్షపఫాణితక్షీరక్షారలవణోదకైశ్చ యథాలాభం యథేష్టం వాఽప్యుపసంస్కృత్య వర్తిక్రియా చూర్ణావలేహ స్నేహకషాయమాంసరసయవాగూయూషకామ్బలికక్షీ రోపధేయాన్మోదకానన్యాంశ్చ యోగాన్ వివిధాన నువిధాయ యథార్హం వమనాయ దద్యాద్విధివద్వమనమ్। ఇతి కల్పసంగ్రహో వమనద్రవ్యాణాం; కల్పస్త్వేషాం విస్తరేణోత్తర కాలముపదేక్ష్యతే॥౧౩౩॥

విరేచనద్రవ్యాణి తు శ్యామాత్రివృచ్చతురఙ్గులతిల్వకమహావృక్షసప్తలాశఙ్ఖినీదన్తీద్రవన్తీనాం క్షీరమూలత్వ-క్పత్రపుష్పఫలాని యథాయోగం తైస్తైః క్షీరమూలత్వక్పత్రపుష్పఫలైర్విల్పిస్థావిక్కి స్త్వైర

జగన్ధాశ్వగన్ధాజశృఙ్గీక్షీరిణీనీ లినీక్కీ తకకషాయైశ్చ, ప్రకీర్యోదకీ ర్యామసూర విదలాకమ్పిల్లకవిడఙ్గగవాక్షీకషాయైశ్చ, పీలుప్రియాలమృద్వీకాకాఇమర్యప రూషకబదరదాడిమామలకహరీతకీ బిభీత కవృశ్చీర పునర్నవావిదా రిగన్ధాదికషాయైశ్చ, శీధుసురాసౌ వీరకతుపోదకమై రేయమే దకమదిరామధుమధూలకధాన్యామ్లకువలబదరఖర్జూరకర్కన్ధుభిశ్చ, దధిదధిమణ్డోదశ్విద్భిశ్చ, గోమహిష్యజావీనాం చ క్షీరమూత్రైర్యథాలాభం యథేష్టం వాఽ ప్యుపసంస్కృత్య చర్త్క్రియాచూర్ణాసవలేహస్నేహకషాయమాంసరసయూషకామ్బలికయవాగూక్షీరోపధేయాన్మో దకాన న్యాంశ్చ భక్ష్యప్రకారాన్ వివిధాంశ్చ యోగాననువిధాయ యథార్హ విరేచనాయ దద్యాద్విరేచనమ్। ఇతి కల్పసంగ్రహ విరేచనద్రవ్యాణాం; కైల్ప స్త్వేషాం విస్తరేణ యథావదుత్తరకాలముపదేక్ష్యతే॥౧౩౪॥

ఆస్థాపనేషు తు భూయిష్ఠకల్పాని ద్రవ్యాణి యాని యోగముపయాన్తితేషు తేష్వవస్థాన్తరేష్వాతురాణాం తాని ద్రవ్యాణి నామతో విస్తరేణోపదిశ్యమానాన్యపరిసంఖ్యేయాని భవన్త్యతిబహుత్వాత్, ఇష్టశ్చానతిసంక్షేపవిస్తరోపదేశస్త్రే, ఇష్టం చ కేవలం జ్ఞానం, తస్మాద్పత ఏవ తాన్యత్ర వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧౩౫॥

రసంసర్గ వికల్పవిస్తరో హ్యేషామపరిసఙ్ఖ్యేయః, సమవేతానాం రసానామంశాంశబలవికల్పాతి బహుత్వాత్। తస్మా ద్రవ్యాణాం చైకదేశముదాహరణార్థంరసేష్వనువిభజ్య రసైకైకశ్యేన చ నామలక్షణార్థ షడాస్థాపనస్కన్ధాఃరసతో ఽ నువిభజ్య వ్యాఖ్యాస్యన్తే। యత్తు షడ్విధమా స్థాపన మేకరసమిత్యాచక్షతే భిషజస్తదుర్లభతమం, సంసృష్టరసభూ యిష్ఠత్వాద్రవ్యాణామ్। తస్మాన్మధురాణి చ మధురప్రాయాణి చ మధురవిపాకాని చ మధురప్రభావా ణి చ మధురస్కన్ధే మధురాణ్యేవ కృత్వోపదేక్ష్యన్తే, తథేతరాణి ద్రవ్యాణ్యపి। తద్యథా జీవకర్షభకో జీవన్తీ వీరా తామలకీ కాకోలీ క్షీరకాకోల్య భీ రుర్ముద్రపర్ణీ మాషపర్ణీ శాలపర్ణీ పృశ్చిపర్ణ్యసనపర్ణీమేదా మహామేదా కర్కటశృఙ్గీ శృఙ్గాటికా చ్ఛిన్నరుహా చ్ఛన్నాఽతిచ్ఛనా 'శ్రావణీ మహాశ్రావణ్యలమ్బుషా సహదేవా విశ్వదేవా శుక్లా క్షీరశుక్లాబలాఽ తిబలా విదారీ క్షీరవిదారీ క్షుద్రసహా మహాసహర్ష్యగన్ధాఽశ్వగయా వృశ్వీరః పునర్నవా బృహతీ కణ్టకారికైరణ్డో మోరటః వదంష్ట్రా

సంహర్షా శతావరీ శతపుష్పా మధూకపుష్పీ యష్టిమధు మధూలికా మృగీకా ఖర్జూరం పరూషకమాత్మగుప్తా పుష్కరబీజం కశేరుకం రాజకశేరుక రాజాదనం కతర్క కాఇమర్య శీతపాక్యోదనపాకీ తాలఖర్జూరమస్తక మిక్ష్విక్షు

http꞉//౧ ‘కల్పమేషాం విస్తరేణోపదేక్ష్యామ ఉత్తరకాలమ్' యో। ౨ 'రససమవాయవికల్పవిస్తరః' యో। ౩ 'రసైకైకత్వేన' గ.; 'రసకైవల్యేన' చ. |

వాలికా దర్భః కుశః కాశః శాలిర్గున్ద్రేత్కటః శరమూలం రాజక్షవకః ఋర్ష్యప్రోక్తా ద్వారదా భారద్వాజీ వనత్రపుష్య భీరుపత్రీ హంసపదీ కాకనాసా కులిఙ్గా క్షీరవల్లీ కపోతవల్లీ గోపవలీ మధువలీ సోమవల్లీ చేతి; ఏషామేవం విధానామన్యేషాం చ మధురవర్గపరిసంఖ్యాతానామౌషధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డశ ఛేదయిత్వా భేద్యాని చాణుశో భేద యిత్వా ప్రక్షాల్య పానీయేన సుప్రక్షాలితాయాం స్థాల్యాం సమవాప్య పయసాఽర్ధోదకేనాభ్యాసిచ్య సాధయే హర్ష్యా సతత మవఘట్టయన్, తదుపయుక్తభూయిష్ఠేఽమ్భసి గతరసేష్వౌషధేషు పయసి చానుపదగ్దే స్థాలీముపహృత్య సుపరిపూతంపయః సుఖో ష్ణం ఘృతతైలవసామజ్జలవణఫాణితోపహితం బస్తి వాతవికారిణే విధిజ్ఞో విధివద్ద్యాత్, శీతం తు మధుసర్పి ర్ధ్యా ముపసంసృజ్య పిత్తవికారిణే దద్యాత్। ఇతి మధురస్కన్ధః॥౧౩౬॥

ఆమ్రామ్రాతకలకుచకరమర్దవృక్షామ్లామ్లవేతసకువలబదరదాడిమమా'తులుఙ్గగణ్డీరామలకనన్దీ తకతి న్తి డీ కదన్త శరైరావతకకోషాత్రధన్వ నానాం ఫలాని, పత్రాణి చామ్రాతకాఇమన్తకచాఙ్గేరీణాం చతుర్విధానాం చామ్లి కా నాం ద్వయోః కోలయోశ్చామశుష్కయోర్ద్వయోశ్చ శుష్కామ్లికయోర్భ్యారణ్యయోః, ఆసవద్రవ్యాణి చ సురాసౌవీరతు షోదకమైరేయ మేదకమదిరామధుశీధుశు తదధిదధిమణ్డోదశ్విద్ధాన్యామ్లాదీని చ; ఏషామేవంవిధానాం చాన్యేషా మగ్లవర్గపరి సంఖ్యా తానా మౌషధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డశఇఛేదయిత్వా భేద్యాని చాణుశో భేదయిత్వా ద్రవైః స్థిరాణ్యభ్యాసియసాధయిత్వోపసంస్కృత్య యథావత్తైలవ సామజ్జలవణఫాణితోపహితం సుఖోష్ణం బస్తి వాతవికారిణే విధిజ్ఞో విధివద్దద్యాత్। ఇత్యమ్లస్కన్ధః॥౧౩౭॥

సైన్ధవసౌవర్చలకాలవిడ్పాక్యాభూపకూప్యవాలుకై లమౌలకసాముద్రరోమౌద్భిదౌషరపాటేయకపాంశుజానీతి, ఏతాన్యేవంప్రకారాణిలవణవర్గపరిసంఖ్యాతాని, ఏతాన్యమ్లోపహితాన్యుష్ణోదకో పహితాని వా స్నేహవన్తి సుఖోష్ణం బస్తి వాతవికారిణే విధిజ్ఞో విధివద్ద్వాత్ | ఇతి లవణస్కన్ధః॥౧౩౮॥

http಼://౧ 'పరితం తం' యో। ౨ 'స్థాల్యాం' గ. |

పిప్పలీ పిప్పలీ మూలహస్తిపిప్పలీచవ్య చిత్రకశృఙ్గ చేరమరిచాజమోదార్ద్వకవిడఙ్గకుస్తుమ్బురు పీలుతేజోవత్యే లాకుష్ఠభల్లాతకాస్థిహిఙ్గు కిలిమమూలకసర్షపలశునకరఅశిగ్రుమధుశిగ్రుఖరపుష్పాభూస్తృణసుముఖసురసకుతే

రకార్జకగణ్డీరకాలమాలకపర్ణాసక్షవకఫణిజ్ఝకక్షారమూత్రపిత్తానీతి, ఏషామేవంవిధానాం చాన్యేషాం కటుకవర్గప రిసంఖ్యాతానామౌషధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డశశ్ఛేదయిత్వా భేద్యాని చాణుశో భేదయిత్వా గోమూత్రేణసహ సాధయి త్వోపసంస్కృత్య యథావన్మధుతైలలవణోపహితం సుఖోష్ణం బస్తి శ్లేష్మవికారిణే విధిజ్ఞో విధివద్యాత్। ఇతి కటుకస్కన్ధః॥౧౩౯॥

చన్దననలదకృత మాలనక్తమాలనిమ్బతుమ్బురుకుటజహరిద్వా దారుహరిద్వాముస్తమూర్వ్కి రాతతిక్తకకటురోహిణీ త్రాయ మాణా కారవేల్లికాకరవీరకేబు కకరిల్లకవృషమణ్డూకపర్ణీకర్కోటకవార్తాకుకర్కశకాకమాచీ కాకోదుమ్బరికాసుషవ్యతివిషాపటోలకులకపాఠాగుడూచీవేత్రాగ్రవేతసవికఙ్కతబకులసోమవ ల్కసప్తపర్ణ సుమనా ర్కావల్గుజ వచాతగరాగురువాలకోశీ రాణీతి, ఏషామేవంవిధానాం చాన్యేషాం తిక్తవర్గ పరిసంఖ్యాతానామౌషధద్రవ్యాణాంఛేద్యాని ఖ ణ్డ శశ్ఛేదయిత్వా భేద్యాని చాణుశో భేదయిత్వా ప్రక్షాల్య పానీయేనాభ్యాసిచ్య సాధయిత్వోపసంస్కృత్య యథావన్మ ధుతై ల లవణోపహితం సుఖోష్ణం బస్తి శ్లేష్మవికారిణే విధిజ్ఞో విధివద్దద్యాత్ ; శీతం తు మధుసర్పియముపసంస్కృత్యపిత్తవి కారిణే దద్యాత్। ఇతి తిక్తస్కన్ధః॥౧౪౦॥

ప్రియఙ్గ్వనన్తామ్రాస్థ్యమ్బష్ఠకీ కమఙ్గలోధ్రమోచరససమఙ్గాధాతకీపుష్పపద్మ పద్మకేశరజమ్బ్వామ్రలక్షవటకపీతనో దుమ్బరాశ్వత్థభల్లాతకాఇమన్తకశిరీషశింశపాసోమవల్కతిన్దుక ప్రియాలబదరఖ దిరసప్తపర్ణాశ్వకర్ణస్య న్ద నార్జు నాసనారిమే ద్రైలవాలుకపరిపేలవకదమ్బశల్లకీ జిఙ్గినీకాశకశేరుకా రాజకశేరు కాకట్ప లవం శపద్మకాశోకశాలఘవసర్జభూర్జశణపుష్పశమీమాచీకబరకతుఙ్గాజకర్ణాశ్వకర్ణ స్ఫూర్జకబి భీ తకకుమ్బీ

కపుష్కర బీజబిసమృణాలతాలఖర్జూరైతరుణ్య ఇతి, ఏషామేవంవిధానాం చాన్యేషాం కషాయవర్గపరిసంఖ్యాతానా మౌష ధద్రవ్యాణాం ఛేద్యాని ఖణ్డరాఇఛేదయిత్వా భేద్యాని చాణుశో భేదయిత్వా ప్రక్షాల్య పానీయేనాభ్యాసిచ్య

---

http꞉//౧ 'ఖర్జూరతరుణానీతి' చ।

సాధయిత్వోపసంస్కృత్య యథావన్మధుతైలలవణోపహితం సుఖోష్ణం బస్తి శ్లేష్మవికారారిణే విధిజ్ఞో విధివద్దద్యాత్; శీతం తు మధుసర్పిసుపసంసృజ్య పిత్తవికారిణే దద్యాత్। ఇతి కషాయస్కన్ధః॥౧౪౧॥

తత్ర శ్లోకాః।

షడ్వర్గాః పరిసంఖ్యాతా య ఏతే రసభేదతః।

ఆస్థాపనమభిప్రేత్య తానూ విద్యాత్ సార్వయౌగికాన్॥౧౪౨॥

సర్వశో హి ప్రణిహితాః సర్వరోగేషు జానతా।

సర్వాన్ రోగాన్నియచ్ఛన్తి యేభ్య ఆస్థాపనం హితమ్॥౧౪౩॥

యేషాం యేషాం ప్రశాన్త్యర్థం యే యే న పరికీర్తితాః।

ద్రవ్యవర్గా వికారాణాం తేషాం తే పరికోపకాః॥౧౪౪॥

ఇత్యేతే షడాస్థాపనస్కన్ధా రసతోఽనువిభజ్య వ్యాఖ్యాతాః। తేభ్యోభిషబుద్ధిమాన్ పరిసంఖ్యాతమపి యద్యద్రవ్య మయౌగికం మన్యేత తత్తదపకర్షయేత్, యద్యచ్చానుక్తమపి యౌగికం మన్యేత తత్తద్దద్యాత్, వర్గమపి వర్గేణోప సంసృజే దేకమే కే నానేకేన వా యుక్తి ప్రమాణీకృత్య। మంచరణమివ భిక్షుకస్య బీజమివ కర్షకస్య సూత్రం బుద్ధిమతామల పమప్య నరూపజ్ఞానాయ భవతి; తస్మాహుద్ధిమతామూహాపోహవితర్కాంః, మన్దబుద్ధేస్తు

యథోక్తానుగమనమేవ శ్రేయః; యథోక్తం హి మార్గమనుగచ్ఛన్ భిషక్ సంసాధయతి కార్యమనతిమహత్త్వాదన తిహస్వత్వాఞ్చోదాహరణ స్యేతి॥౧౪౫॥

అతః పరమనువాసనద్రవ్యాణ్యనువ్యాఖ్యాస్యామః అనువాసనం తు స్నేహ ఏవ। స్నేహస్తు ద్వివిధః స్థావరో జఙ్గమాత్మకశ్చ। తత్ర స్థావ రాత్మకః స్నేహస్తైల మతైలం చ। తహూయం త్రైలమేవ కృత్వోపదిశ్యతే, సర్వత స్తైలప్రాధాన్యాత్। జఙ్గమా శ్మ కస్తు - వసా, మజ్జా, సర్పిరితి। తేషాం తు త్రైలవసామజ్జసర్పిషాం యథాపూర్వం శ్రేష్ఠం వాతశ్లేష్మవికారేష్వనువాసనీ

యేషు, యథోత్తరం పిత్తవికారేషు, సర్వ ఏవ వా సర్వేష్వపి చ వికారేషు యోగమాయాన్తి సంస్కారవిశేషాదితి॥౧౪౬॥

శిరోవిరేచనద్రవ్యాణి పునరపామార్గపిప్పలీ మరిచ విడఙ్గశిశిరీషకుస్తుమ్బురుపిల్వాజాజ్యజమోదావార్తా కీ పృథ్వీ కైలా హరేణుకా ఫలాని చ;సుముఖసురస కుతేరకగణ్డీ రకకాలమాలకపర్ణా సక్షవక ఫణిజ్ఝకహ రిద్రాశృఙ్గవేరమూలకలశునతర్కారీసర్షపపత్రాణి చ, అర్కాల నీవచాభార్గీశ్వేతాజ్యోతి ష్మతీగంవాక్షీ గణ్డీర పుష్య వాక్పుష్పీవృశ్చికాలీ వయస్థావిషామూలాని చ, హరిద్రాశృఙ్గవేరమూలకలశునకన్దాశ్చ, లోధ్రమదనసప్తపర్ణ నిమ్బా ర్కపుష్పాణి చ దేవదార్వగురుసరలశల్లకీజిఙ్గిన్యసనహిఙ్గునిర్యాసాశ్చ, తేజోవతీ వరాఙ్గేఙ్గుదీ శోభాఞ్జన బృహ తీకణ్టకారికాత్వచ ఇతి। శిరోవిరేచనం సప్తవిధం ఫలపత్రమూలకన్దపుష్పనిర్యాసత్వగాశ్రయభేదాత్; లవణకటు తిక్తకషాయాణి చేన్ద్రియోపశయాని తథాఽపరాణ్యనుక్కాన్యపి ద్రవ్యాణి యథాయోగవిహితాని శిరోవిరేచనా ర్థము పదిశ్యన్త ఇతి॥౧౪౭॥

తత్ర శ్లోకాః।

లక్షణాచార్యశిష్యార్ణా పరీక్షా కారణం చ యత్।

అధ్యేయాధ్యాపనవిధీ సంభాషావిధిరేవ చ॥౧౪౮॥

షడభిర్న్యూనాని పఞ్చాశద్వాదమార్గపదాని చ।

పదాని దశ చాన్యాని కారణాదీని తత్వతః॥౧౪౯॥

సంప్రశ్నశ్చ పరీక్షాదేర్నవకో వమనాదిషు|
భిషగ్జితీయే రోగాణాం విమానే సంప్రదర్శితః॥౧౫౦॥

బహువిధ మిదముక్తమర్థజాతం బహువిధవాక్యవిచిత్రమర్థకాన్తమ్।
బహువిధశుభశబ్దసంధియుక్తం బహువిధవాదనిసూదనం పరేషామ్॥౧౫౧॥

ఇమాం మతిం బహువిధ హేతు సంశ్రయాం విజజ్ఞివాన్ పరమతవాదసూదనీమ్।
నిలీయేతే పరవచనావమర్దనే న శక్యతే పరవచనైశ్చ మర్దితుమ్॥౧౫౨॥

దోషాదీనాం తు భావానాం సర్వేషామేవ హేతుమత్।
మానాత్ సమ్యగ్విమానాని నిరుక్తాని విభాగశః॥౧౫౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే విమానస్థానే రోగభిషగ్జితీయవిమానం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

---

http៖//౧ లక్షణం శాస్త్రమ్ | ౨ నిలీయతే శక్తో భవతి। 'న సజ్జతే పరవచనావ- మర్దనైః' ఇతి పాం।

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతః కతిధాపురుషీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కతిధా పురుషో ధీమన్ ధాతుభేదేన భిద్యతే।
పురుషః కారణం కస్మాత్, ప్రభవః పురుషస్య కః॥౩॥

కిమజ్ఞో జ్ఞః స నిత్యః కిం కిమనిత్యో నిదర్శితః।
ప్రకృతిః కా వికారాః కే కిం లిఙ్గం పురుషస్య చ॥౪॥

నిష్క్రియం చ స్వతన్త్రం చ వశినం సర్వగం విభుమ్।
వదన్త్యాత్మానమాత్మజ్ఞాః క్షేత్రజ్ఞం సాక్షిణం తథా॥౫॥

నిష్క్రియస్య క్రియా తస్య భగవన్! విద్యతే కథమ్।
స్వతన్త్ర శ్చేదనిష్టాసు కథం యోనిషు జాయతే॥౬॥

వశీ యద్యసుఖైః కస్మాద్భావైరాక్రమ్యతే బలాత్।
సర్వాః సర్వగతత్వాచ్చ వేదనాః కిం న వేత్తి సః॥౭॥

న పశ్యతి విభుః కస్మాచ్ఛైలకుడ్యతిరస్కృతమ్।
క్షేత్రజ్ఞః క్షేత్రమథవా కిం పూర్వమితి సంశయః॥౮॥

జ్ఞేయం క్షేత్రం వినా పూర్వ క్షేత్రజ్ఞో హి న యుజ్యతే।
క్షేత్రం చ యది పూర్వ స్యాత్ క్షేత్రజ్ఞః స్యాదశాశ్వతః॥౯॥

సాక్షిభూతశ్చ కస్యాయం కర్తా హ్యన్యో న విద్యతే।
స్యాత్ కథం చా (వా) వికారస్య విశేషో వేదనాకృతః॥౧౦॥

అథ చార్తస్య భగవంస్త్రిసృణాం కాం చికిత్సతి।
అతీతాం వేదనాం వైద్యో వర్తమానాం భవిష్యతీమ్॥౧౧॥

భవిష్యన్త్యా అసంప్రాప్తిరతీతాయా అనాగమః।
సాంప్రతిక్యా అపి స్థానం నాస్త్యర్తేః సంశయో హ్యతః॥౧౨॥

కారణం వేదనానాం కిం కిమధిష్ఠానముచ్యతే।
వ చైతా వేదనాః సర్వా నివృత్తిం యాన్త్యశేషతః॥౧౩॥

సర్వవిత్ సర్వసంన్యాసీ సర్వసంయోగనిఃసృతః।
ఏకః ప్రశాన్తో భూతాత్మా కైలిరుపలభ్యతే॥౧౪॥

ఇత్యగ్నివేశస్య వచః శ్రుత్వా మతిమతాం వరః।
సర్వ యథావత్ ప్రోవాచ ప్రశాన్తాత్మా పునర్వసుః॥౧౫॥

ఖాదయశ్చేతనాషష్ఠా ధాతవః పురుషః స్మృతః।
చేతనా ధాతురప్యేకః స్మృతః పురుషసంజ్ఞకః॥౧౬॥

పునశ్చ ధాతుభేదేన చతుర్వింశతికః స్మృతః।
మనో దశేన్ద్రియాణ్యర్థాః ప్రకృతిశ్చాష్టధాతుకీ॥౧౭॥

లక్షణం మనసో జ్ఞానస్యాభావో భావ ఏవ చ।
సతి హ్యాత్మేన్ద్రియార్థానాం సంనికర్షే న వర్తతే॥౧౮॥

వైవృత్యాన్మనసో జ్ఞానం సాంనిధ్యాత్తచ్చ వర్తతే।
అణుత్వమథ చైకత్వం ద్వౌ గుణౌ మనసః స్మృతౌ ॥౧౯॥

చిన్త్యం విచార్యమూహ్యం చ ధ్యేయం సంకల్ప్యమేవ చ।
యత్ కించిన్మనసో జ్ఞేయం తత్ సర్వం హ్యర్థసంజ్ఞకమ్ ॥౨౦॥

ఇన్ద్రియాభిగ్రహః కర్మ మనసః స్వస్య నిగ్రహః।
ఊహో విచారశ్చ తతః పరం బుద్ధిః ప్రవర్తతే ॥౨౧॥

ఇన్ద్రియేణేన్ద్రియార్థో హి సమనస్కేన గృహ్యతే।
కల్ప్యతే మనసా తూర్ధ్వం గుణతో దోషతోఽథవా ॥౨౨॥

జాయతే విషయే తత్ర యా బుద్ధిర్నిశ్చయాత్మికా।
వ్యవస్యతి తయా వక్తుం కర్తు వా బుద్ధిపూర్వకమ్ ॥౨౩॥

ఏకైకాధికయుక్తాని ఖాదీనామిన్ద్రియాణి తు।
పఞ్చ కర్మానుమేయాని యేభ్యో బుద్ధిః ప్రవర్తతే ॥౨౪॥

హస్తౌ పాదౌ గుదోపస్థం జిహ్వేన్ద్రియమథాపి చ।
కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చైవ, పాదౌ గమనకర్మణి ॥౨౫॥

---

httpః//౧ 'వచస్తదనివేశస్య' యో। ౨ 'చేతనాధాతుషష్ఠాస్తు' గ.। ౩ 'వైవృత్యా- న్మనస ఇతి ఇన్ద్రియేణాసంయోగాత్, సాన్నిధ్యాదితి ఇన్ద్రియేణ మనసః సంబన్ధాత్' చక్రః 'వైధృత్యాత్' గ..। ౪ 'హస్తపాదం' గ.। ౫ 'వాగిన్ద్రియమథాపి చ' హ్య.।

పాయూపస్థం విసర్గార్థే హస్తౌ గ్రహణధారణే।
జిహ్వా వాగిన్ద్రియం వాక్క సత్యా జ్యోతిస్తమోఽనృతా॥౨౬॥

మహాభూతాని ఖం వాయురనిరాపః క్షితిస్తథా।
శబ్దః స్పర్శశ్చ రూపం చ రసో గన్ధశ్చ తద్గుణాః॥౨౭॥

తేషామేకగుణః పూర్వో, గుణవృద్ధి పరే పరే।
పూర్వః పూర్వగుణశ్చైవ క్రమశో గుణిషు స్మృతః॥౨౮॥

ఖరద్రవచలోష్ణత్వం భూజలానిలతేజసామ్।
ఆకాశస్యాప్రతీఘాతో దృష్టం లిఙ్గం యథాక్రమమ్॥౨౯॥

లక్షణం సర్వమేవైతత్ స్పర్శనేన్ద్రియగోచరమ్।
స్పర్శనేన్ద్రియ విజ్ఞేయః స్పర్శో హి సవిపర్యయః॥30॥

గుణాః శరీరే గుణినాం నిర్దిష్టాశ్చిహ్న మేవ చ।
అర్థాః శబ్దాదయో జ్ఞేయా గోచరా విషయా గుణాః॥3౧॥

యా యదిన్ద్రియమాశ్రిత్య జన్తోర్బుద్ధిః ప్రవర్తతే।
యాతి సా తేన నిర్దేశం మనసా చ మనోభవా॥3౨॥

భేదాత్ కార్యేన్ద్రియార్థానాం బహ్వ్యో వై బుద్ధయః స్మృతాః।
ఆత్మేన్ద్రియ మనోర్థానా మేకైకా సంనికర్షజా॥33॥

అఙ్గుల్యఙ్గుష్ఠతలజస్తన్త్రీ వీణానఖోద్భవః।

దృష్టః శబ్దో యథా బుద్ధిష్టా సంయోగజా తథా॥౩౪॥

బుద్ధీన్ద్రియ మనోర్థానాం విద్యాద్యోగధరం పరమ్।
చతుర్వింశతికో హ్యేష రాశిః పురుషసంజ్ఞకః॥౩౫॥

రజస్తమోభ్యాం యుక్తస్య సంయోగోఽయమనన్తవాన్।
తాభ్యాం నిరాకృతాభ్యాం తు సత్వవృద్ధ్యా నివర్తతే॥౩౬॥

అత్ర కర్మ ఫలం చాత్ర జ్ఞానం చాత్ర ప్రతిష్ఠితమ్।
అత్ర మోహః సుఖం దుఃఖం జీవితం మరణం స్వతా॥౩౭॥

ఏవం యో వేద తత్త్వేన స వేద ప్రలయోదయౌ।
పారమ్పర్య చికిత్సాం చ జ్ఞాతవ్యం యచ్చ కించన॥౩౮॥

---

http፡//౨ 'పూర్వో గుణశ్చైవ' యో। ౩ 'ఏకైకసన్నికర్షజాః' ౫ స్వతా మమతాజ్ఞానమ్' చక్రః। ౬ 'ఏతద్యో యో। ౧ 'ఏకగుణం పూర్వం' యో। గ.। ౪ 'సత్త్వబుద్ధ్యా' గ.। వేద యో। ౭ 'వేద్యం యచ్చాత్ర'

భాస్తమః సత్యమనృతం వేదాః కర్మ శుభాశుభమ్।
న స్యుః కర్తా వేదితా చ పురుషో న భవేద్యది॥౩౯॥

నాశ్రయో న సుఖం నార్తిర్న గతిర్నాగతిర్న వాక్।
న విజ్ఞానం న శాస్త్రాణి న జన్మ మరణం న చ॥౪౦॥

న బన్ధో న చ మోక్షః స్యాత్ పురుషో న భవేద్యది।

కారణం పురుషస్తస్మాత్ కారణజ్ఞైరుదాహృతః ॥౪౧॥

న చేత్ కారణమాత్మా స్యాద్బాదేయః స్యురహేతుకాః ।
న చైషు సంభవేజ్జ్ఞానం న చ తైః స్యాత్ ప్రయోజనమ్ ॥౪౨॥

కృతం మృద్దణ్డచక్రైశ్చ కుమ్భకారాహతే ఘటమ్ ।
కృతం మృత్తృణకాష్ఠైశ్చ గృహకారాద్విచా గృహమ్ ॥౪౩॥

యో వదేత్ స వదేద్దేహం సంభూయ కరణైః కృతమ్ ।
వినా కర్తారమజ్ఞానాధుక్త్యాగమబహిష్కృతః ॥౪౪॥

కారణం పురుషః సర్వైః ప్రమాణైరుపలభ్యతే ।
యేభ్యః ప్రమేయం సర్వేభ్య ఆగమేభ్యః ప్రమీయతే ॥౪౫॥

న తే తత్సదృశాస్త్వన్యే పారమ్పర్యసముత్థితాః ।
సారూప్యాద్యే త ఏవేతి నిర్దిశ్యన్తే నవా నవాః ॥౪౬॥

భావాస్తేషాం సముదయో నిరీశః సత్వసంజ్ఞకః ।
కర్తా భోక్తా న స పుమానితి కేచిద్వ్యవస్థితాః ॥౪౭॥

తేషామన్యైః కృతస్యాన్యే భావా భావైర్నవాః ఫలమ్ ।
భుఞ్జతే సదృశాః ప్రాప్తం యైరాత్మా నోపదిశ్యతే ॥౪౮॥

కరణాన్యాన్యతా దృష్టా కైర్తుః కర్తా స ఏవ తు ।
కర్తా హి కరణైర్యుక్తః కారణం సర్వకర్మణామ్ ॥౪౯॥

నిమేషకాలాద్భావానాం కాలః శీఘ్రతరోఽత్యయే।
భన్నానాం నై పునర్భావః కృతం నాన్యముపైతి చ॥౫౦॥

---

httpః//౧ 'చ భోక్తా చ' ఇ. | ౨ 'ఖాదయః' గ. | ౩ 'మృద్దణ్డచక్రైశ్చ కృతం' గ. | ౪ 'నరాన్నరాః' గ. | ౫ 'భావైర్భావా నవా ః ' యో. 'భావైర్భావా నరాః' గ. | ౬ కారణాన్యాన్యతా దృష్టా 'కర్తా భోక్తా స ఏవ తు ' గ. | ౭' చ పునర్భావే' గ. |

మతం తత్త్వ విదామేతద్యస్మాత్తస్మాత్ స కారణమ్।
క్రియోపభోగే భూతానాం నిత్యః పురుషసంజ్ఞకః॥౫౧॥

అహఙ్కారః ఫలం కర్మ దేహాన్తరగతిః స్మృతిః।
విద్యతే సతి భూతానాం కారణే దేహమన్తరా॥౫౨॥

ప్రభవో న హ్యనాదిత్వాద్విద్యతే పరమాత్మనః।
పురుషో రాశిసంజ్ఞస్తు మోహేచ్ఛాద్వేషకర్మజః॥౫౩॥

ఆత్మా జ్ఞః కరణైర్యోగాజ్జ్ఞానం తస్య ప్రవర్తతే।
'కరణానామవై మల్యాదయోగాద్వా న వర్తతే॥౫౪॥

పశ్యతోఽపి యథాఽఽదర్శే సంక్లిష్టే నాస్తి దర్శనమ్।
యంద్వజ్జలే వా కలుషే చేతస్యుపహతే తథా॥౫౫॥

కరణాని మనోబుద్ధిర్బుద్ధికర్మేన్ద్రియాణి చ।
కర్తుః సంయోగజం కర్మ వేదనా బుద్ధిరేవ చ॥౫౬॥

నైకః ప్రవర్తతే కర్తుం భూతాత్మా నాశ్నుతే ఫలమ్।
సంయోగాద్వర్తతే సర్వ తమృతే నాస్తి కించన॥౫౭॥

న హ్యేకో వర్తతే భావో వర్తతే నాప్యహేతుకః।
శీఘ్రగత్వాత్ స్వభావావభావో న వ్యతివర్తతే॥౫౮॥

అనాదిః పురుషో నిత్యో విపరీతస్తు హేతుజః।
సదకారణవన్నిత్యం దృష్టం హేతుజమన్యథా॥౫౯॥

తదేవ భావాదగ్రాహ్యం నిత్యైత్వం న కుతశ్చన।
భావాజ్జ్ఞేయం తదవ్యక్తమ చిన్త్యం వ్యక్తమన్యథా॥౬౦॥

అవ్యక్తమాత్మా క్షేత్రజ్ఞః శాశ్వతో విభురవ్యయః।
తస్మాద్యదన్యత్తవ్యక్తం వక్ష్యతే చాపరం ద్వయమ్॥౬౧॥

వ్యక్తం చైన్ద్రియకం చైవ గృహ్యతే తద్యదిన్ద్రియైః।
అతోఽన్యత్ పునరవ్యక్తం లిఙ్గగ్రాహ్యమతీన్ద్రియమ్॥౬౨॥

ఖాదీని బుద్ధిరవ్యక్తమహఙ్కారస్తథాఽష్టమః।
భూతప్రకృతిరుద్దిష్టా వికారాశ్చైవ షోడశ॥౬3॥

——————————http಼://౧ 'తత్త్వం జలే' చ.। ౨ 'స్వభావాత్త భావో' గ.। 3 'నిత్యత్వాచ' గ.।

బుద్ధీన్ద్రియాణి పఞ్చైవ పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి చ।
సమనస్కాశ్చ పఞ్చార్థా వికారా ఇతి సంజ్ఞితాః॥౬౪॥

ఇతి క్షేత్రం సముద్దిష్టం సర్వమవ్యక్తవర్జితమ్।
అవ్యక్తమస్య క్షేత్రస్య క్షేత్రజ్ఞమృషయో విదుః॥౬౫॥

జాయతే బుద్ధిరవ్యక్తాహుయాఽహమితి మన్యతే।
పరం ఖాదీన్యహఙ్కారాదుత్పద్యన్తే యథాక్రమమ్॥౬౬॥

తతః సంపూర్ణసర్వాఙ్గో జాతోఽభ్యుదిత ఉచ్యతే।
పురుషః ప్రలయే చేష్టైః పునర్భావైర్వియుజ్యతే॥౬౭॥

అవ్యక్తావ్యక్తతాం యాతి వ్యక్తాదవ్యక్తతాం పునః।
రజస్తమోభ్యామావిష్టశ్చక్రవత్ పరివర్తతే॥౬౮॥

యేషాం ద్వన్ద్వే పరాఽఽసక్తిరహఙ్కారపరాశ్చ యే।
ఉదయప్రలయౌ తేషాం న తేషాం యే త్వతోఽన్యథా॥౬౯॥

ప్రాణాపానౌ నిమేషాద్యా జీవనం మనసో గతిః।
ఇన్ద్రియాన్తరసంచారః ప్రేరణం ధారణం చ యత్॥౭౦॥

దేశాన్తరగతిః స్వప్నే పఞ్చత్వగ్రహణం తథా।
దృష్టస్య దక్షిణేనాక్ష్ణా సవ్యేనావగమస్తథా॥౭౧॥

ఇచ్ఛా ద్వేషః సుఖం దుఃఖం ప్రయత్నశ్చేతనా ధృతిః।

బుద్ధిః స్మృతిరహఙ్కారో లిఙ్గాని పరమాత్మనః ॥౭౨॥

యస్మాత్ సముపలభ్యన్తే లిఙ్గాన్యేతాని జీవతః।
న మృతస్యాత్మలిఙ్గాని తస్మాదాహుర్మహర్షయః ॥౭౩॥

శరీరం హి గతే తస్మిన్శూన్యాగారమచేతనమ్।
పఞ్చభూతావశేషత్వాత్ పఞ్చత్వం గతముచ్యతే ॥౭౪॥

అచేతనం క్రియావఞ్చ మనశ్చేతయితా పరః।
యుక్తస్య మనసా తస్య నిర్దిశ్యన్తే విభోః క్రియాః ॥౭౫॥

---

httpః//౧ 'అహఙ్కార ఉపాదత్తే' గ.।

యథా స్వేనాత్మనాఽఽత్మానం సర్వః సర్వాసు యోనిషు।
ప్రాణైస్త్రయతే ప్రాణీ న హ్యన్యోఽస్త్యస్య తత్రకః ॥౭౭॥

వశీ తత్ కురుతే కర్మ యత్ కృత్వా ఫలమశ్నుతే।
వశీ చేతః సమాధత్తే వశీ సర్వ నిరస్యతి ॥౭౮॥

దేహీ సర్వగతో హ్యాత్మా స్వే స్వే సంస్పర్శనేన్ద్రియే।
సర్వాః సర్వాశ్రయస్థాస్తు నాత్మాఽతో చేత్తి వేదనాః ॥౭౯॥

విభుత్వమత ఏవాస్య యస్మాత్ సర్వగతో మహాన్।
మనసశ్చ సంభాధానాత్ పశ్యత్యాత్మా తిరస్కృతమ్ ॥౮౦॥

నిత్యానుబన్ధం మనసా దేహకర్మానుపాతినా।
సర్వయోనిగతం విద్యాదేకయోనావపి స్థితమ్॥౮౧॥

ఆదిర్నాస్త్యాత్మనః క్షేత్రపారమ్పర్య మనాదికమ్।
అంతస్తయోర నాదిత్వాత్ కిం పూర్వమితి నోచ్యతే॥౮౨॥

శంః సాక్షీత్యుచ్యతే నాజ్ఞః సాక్షీ హ్యాత్మా హ్యతః స్మృతః।
సర్వే భావా హి సర్వేషాం భూతానామాత్మసాక్షికాః॥౮౩॥

నైకః కదాచిద్భూతాత్మా లక్షణైరుపలభ్యతే।
విశేషోఽనుపలభ్యస్య తస్య నైకస్య విద్యతే॥౮౪॥

సంయోగపురుషస్యేష్టో విశేషో వేదనాకృతః।
వేదనా యత్ర నియతా విశేషస్తత్ర తత్కృతః॥౮౫॥

చికిత్సతిం భిషక్ సర్వాస్త్రికాలా వేదనా ఇతి।
యయా యుక్త్యా వదన్త్యేకే సా యుక్తిరుపధార్యతామ్॥౮౬॥

పునస్తచ్ఛిరసః శూలం జ్వరః స పునరాగతః।
పునః స కాసో బలవాంఇఛర్దిః సా పునరాగతా॥౮౭॥

ఏభిః ప్రసిద్ధవచనైరతీతాగమనం మతమ్।
కాలశ్చాయమతీతానామర్తీనాం పునరాగతః॥౮౮॥

తమర్తికాలముద్ధిశ్య భేషజం యత్ ప్రయుజ్యతే।
అతీతానాం ప్రశమనం వేదనానాం తదుచ్యతే॥౯౯॥

---

http꞉//౧ 'నయతి సర్వయోనిషు' ఇతి పాం। ౨ 'నాన్యో హ్యస్య తత్రత్రకః' యో।

ఆపస్తాః పునరాగుర్మా యాభిః శస్యం పురా హతమ్।
యథా ప్రక్రియతే సేతుః ప్రతికర్మ తథాఽఽశ్రయే॥౧౦॥

పూర్వరూపం వికారాణాం దృష్ట్వా ప్రాదుర్భవిష్యతామ్।
యా క్రియా క్రియతే సా చ వేదనాం హన్త్యనాగతామ్॥౯౧॥

పారమ్పర్యానుబన్ధస్తు దుఃఖానాం వినివర్తతే।
సుఖహేతూపచారేణ సుఖం చాపి ప్రవర్తతే॥౧౨॥

న సమా యాన్తి వైషమ్యం విషమాః సమతాం న చ।
హేతుభిః సదృశా నిత్యం జాయన్తే దేహధాతవః॥౯౩॥

యుక్తిమేతాం పురస్కృత్య త్రికాలాం వేదనాం భిషక్।
హన్తీత్యుక్తం, చికిత్సా సా నైష్ఠికీ యా వినోపధమ్॥౧౪॥

ఉపధా హి పరో హేతుర్దుఃఖదుఃఖాశ్రయప్రదః।
త్యాగః సర్వోపధానాం చ సర్వదుఃఖవ్యపోహకః॥౯౫॥

కోషకారో యథా శూనుపాదత్తే వధప్రదాన్।

ఉపాదత్తే తథాఽర్థేభ్యస్తృష్ణామజ్ఞః సదాతురః॥౯౬॥

యస్త్వగ్నికల్పానర్థాన్ జ్ఞో జ్ఞాత్వా తేభ్యో నివర్తతే।
అనారమ్భాదసంయోగాత్తం దుఃఖం నోపతిష్ఠతే॥౯౭॥

ధీధృతిస్మృతివిభ్రంశః సంప్రాప్తిః కాలకర్మణామ్।
అసాత్మ్యార్థాగమశ్చేతి జ్ఞాతవ్యా దుఃఖహేతవః॥౯౮॥

విషమాభినివేశో యో నిత్యానిత్యే హితాహితే।
జ్ఞేయః స బుద్ధివిభ్రంశః సమం బుద్ధి పశ్యతి॥౯౯॥

విషయప్రవణం చిత్తం ధృతిభ్రంశాన్న శక్యతే।
నియన్తుమహితార్థా తిర్ధి నియమాత్మికా॥౧౦౦॥

తత్త్వజ్ఞానాత్ స్మృతిర్యస్య రజోమోహావృతాత్మనః।
భ్రశ్యతే సం స్మృతిభ్రంశః స్మర్తవ్యం హి స్మృతౌ స్థితమ్॥౧౦౧॥

ఘీధృతిస్మృతివిభ్రష్టః కర్మ యత్ కురుతేఽశుభమ్।
ప్రజ్ఞాపరాధం తం విద్యాత్ సర్వదోషప్రకోపణమ్॥౧౦౨॥

---

http៎://౧ 'ఉపధా భోగతృష్ణా' చక్రః। [అం ౧ ౨ 'సత్త్వం' చ.।

ఉదీరణం గతిమతాముదీర్ణానాం చ నిగ్రహః।
సేవనం సాహసానాం చ నారీణాం చాతి సేవనమ్॥౧౦౩॥

కర్మకాలాతిపాతశ్చ మిథ్యారమ్భశ్చ కర్మణామ్ |
వినయా చారలోపశ్చ పూజ్యానాం చాభిఘర్షణమ్ ||౧౦౪||

జ్ఞాతానాం స్వయమర్థానామహితానాం నిషేవణమ్ |
పరమౌన్మాదికానాం చ ప్రత్యయానాం నిషేవణమ్ ||౧౦౫||

అకాలాదేశసంచారో మైత్రీ సంక్లిష్టకర్మభిః|
ఇన్ద్రియోపక్రమోక్తస్య సద్వృత్తస్య చ వర్జనమ్ ||౧౦౬||

ఈర్ష్యామానభయక్రోధలోభమోహమదనమాః|
తజం వా కర్మ యత్క్లిష్టం కిష్టం యద్దేహకర్మ చ ||౧౦౭||

యచ్చాన్యదీదృశం కర్మ రజోమోహసముత్థితమ్|
ప్రజ్ఞాపరాధం తం శిష్టా బ్రువతే వ్యాధికారణమ్ ||౧౦౮||

బుద్ధ్యా విషమవిజ్ఞానం విషమం చ ప్రవర్తనమ్|
ప్రజ్ఞాపరాధం జానీయాన్మనసో గోచరం హి తత్ ||౧౦౯||

నిర్దిష్టా కాలసంప్రాప్తిధీనాం హేతుసంగ్రహే|
చయప్రకోపప్రశమాః పిత్తాదీనాం యథా పురా ||౧౧౦||

మిథ్యాతిహీనలిఙ్గాశ్చ వర్షాన్తా రోగహేతవః|
భుంక్తజీర్ణప్రజీర్ణాన్నకాలాః కాలస్థితిశ్చ యా ||౧౧౧||

పూర్వమధ్యాపరాహ్ణశ్చ రాజ్యా యామాస్త్రయశ్చ యే।
తేషు కాలేషు నియతా యే రోగాస్తే చ కాలజాః॥౧౧౨॥

అన్యేషకో గ్రాహీ తృతీయకచతుర్థకౌ।
స్వే స్వే కాలే ప్రవర్తన్తే కాలే హ్యేషాం బలాగమః॥౧౧౩॥

ఏతే చాన్యే చ యే కేచిత్ కాలజా వివిధా గదాః।
అనాగతే చికిత్స్యాస్తే బలకాలౌ విజానతా॥౧౧౪॥

కాలస్య పరిణామేన జరామృత్యుం నిమిత్తజాః।
రోగాః స్వాభావికా దృష్టాః స్వభావో నిష్ప్రతిక్రియః॥౧౧౫॥

——————http꞉//౧ 'వ్యాధిసంగ్రహే' చ। ౨ 'జీర్ణభుక్తప్రజీర్ణా న్నకాలాకాలస్థితిశ్చ యా' చ. | ౩ 'ద్రయహగ్రాహీ చతుర్థ కవిపర్యయో విషమజ్వరవిశేషః చక్రః। ౪ 'జరా మృత్యునిమిత్తజాః' గ. |

నిర్దిష్టం దైవశబ్దేన కర్మ యత్ పౌర్వదేహికమ్।
హేతుస్తదపి కాలేన రోగాణాముపలభ్యతే॥౧౧౬॥

న హి కర్మ మహత్ కించిత్ ఫలం యస్య నం భుజ్యతే।
క్రియానాః కర్మజా రోగాః ప్రశమం యాన్తి తత్క్షయాత్॥౧౧౭॥

అత్యుగ్రశబ్ద శ్రవణాచ్ఛ్రవణాత్ సర్వశో న చ।
శబ్దానాం చాతిహీనానాం భవన్తి శ్రవణాజడాః॥౧౧౮॥

పరుషోగీషణాశస్తాప్రియవ్యసనసూచకైః।
శబ్దైః శ్రవణసంయోగో మిథ్యాయోగః స ఉచ్యతే॥౧౧౯॥

అసంస్పర్శోఽతిసంస్పర్శో హీనసంస్పర్శ ఏవ చ।
స్పృశ్యానాం సంగ్రహేణోక్తః స్పర్శనేన్ద్రియబాధకః॥౧౨౦॥

యో భూతవిషవాతానామకాలేనాగతశ్చ యః।
స్నేహశీతోష్ణసంస్పర్శో మిథ్యాయోగః స ఉచ్యతే॥౧౨౧॥

రూపాణాం భాస్వతాం దృష్టిర్వినశ్యతి హి దర్శనాత్।
దర్శనాచ్చాంతిసూక్ష్మాణాం సర్వశశ్చాప్యదర్శనాత్॥౧౨౨॥

ద్విష్టభైరవబీభత్సద్రాతిశ్లిష్టదర్శనాత్।
తామసానాం చ రూపాణాం మిథ్యాసంయోగ ఉచ్యతే॥౧౨౩॥

అత్యాదానమనాదానమోకసాత్మ్యాదిభిశ్చ యత్।
రసానాం విషమాదాన మల్పాదానం చ దూషణమ్॥౧౨౪॥

అతిమృద్వతితీక్ష్ణానాం గన్ధానాముపసేవనమ్।
అసేవనం సర్వశశ్చ ఘ్రాణేన్ద్రియవినాశనమ్॥౧౨౫॥

పూతిభూతవిషద్విష్టా గన్ధా యే చాప్యనార్తవాః।
తైర్గన్ధైర్ఘ్రాణసంయోగో మిథ్యాయోగః స ఉచ్యతే॥౧౨౬॥

ఇత్యసాత్మ్యార్థసంయోగస్త్రివిధో దోషకోపనః।

అసాత్మ్యమితి తద్విద్యాద్యన్న యాతి సహాత్మతామ్॥౧౨౭॥

మిథ్యాతిహీనయోగేభ్యో యో వ్యాధిరుపజాయతే।
శబ్దాదీనాం స విజ్ఞేయో వ్యాధిరైన్ద్రియకో బుధైః॥౧౨౮॥

———————http॰://౧ 'భూతాః సవిషక్రిమిపిశాచాదయః' చక్రః | ౨. “తిక్లిష్టదర్శనాత్ ' యో।

చందనానార్మసాత్మ్యానా మిత్యేతే హేతవః స్మృతాః।
సుఖహేతుర్మత స్త్వేకః సమయోగః సుదుర్లభైః॥౧౨౯॥

నేన్ద్రియాణి న చైవార్థాః సుఖదుఃఖస్య హేతవః।
హేతురంతు సుఖదుఃఖస్య యోగో దృష్టశ్చతుర్విధః॥౧౩౦॥

సన్తీన్ద్రియాణి సన్త్యర్థా యోగో న చ న చాస్తి రుక్।
న సుఖం, కారణం తస్మాద్యోగ ఏవ చతుర్విధః॥౧౩౧॥

నాత్మేన్ద్రియం మనో బుద్ధి గోచరం కర్మ వా వినా।
సుఖదుఃఖం, యథా యచ బోద్ధవ్యం తత్తథోచ్యతే॥౧౩౨॥

స్పర్శనేన్ద్రియ సంస్పర్శః స్పర్శో మానస ఏవ చ।
ద్వివిధః సుఖదుఃఖానాం వేదనానాం ప్రవర్తకః॥౧౩౩॥

ఇచ్ఛాద్వేషాత్మికా తృష్ణా సుఖదుఃఖాత్ ప్రవర్తతే।

తృష్ణా చ సుఖదుఃఖానాం కారణం పునరుచ్యతే॥౧౩౪॥

ఉపాదత్తే హి సా భావాన్ వేదనాశ్రయసంజ్ఞకాన్।
స్పృశ్యతే నానుపాదానే నాస్పృష్టో వేత్తి వేదనాః॥౧౩౫॥

వేదనానామధిష్ఠానం మనో దేహశ్చ సేన్ద్రియః।
కేశలోమనఖాగ్రాన్నమలద్రవగుణైర్వినా॥౧౩౬॥

యోగే మోక్షే చ సర్వాసాం వేదనానామవర్తనమ్।
మోక్షే నివృత్తిర్నిఃశేషా యోగో మోక్షప్రవర్తకః॥౧౩౭॥

ఆత్మేన్ద్రియ మనోర్థానాం సన్నికర్షాత్ ప్రవర్తతే।
సుఖదుఃఖమనారమ్భాదాత్మస్థే మనసి స్థిరే॥౧౩౮

నివర్తతే తదుభయం వశిత్వం చోపజాయతే।
సశరీరస్య యోగజ్ఞాస్తం యోగమృషయో విదుః॥౧౩౯॥

ఆవేశశ్చేతసో జ్ఞానమర్థానాం ఛన్దతః క్రియా।
దృష్టిః శ్రోత్రం స్మృతిః కాన్తిరిష్టతశ్చాప్య దర్శనమ్॥౧౪౦॥

ఇత్యష్టవిధమాఖ్యాతం యోగినాం బలమైశ్వరమ్।
శుద్ధసత్వ సమాధానాత్తత్ సర్వముపజాయతే॥౧౪౧॥

——————————http꞉//౧ 'వేదనానామశాన్తానాం' గ. । ౨ 'స దుర్లభః' యో । 3 'నాత్మేన్ద్రియమనో- బుద్ధిగోచరం' గ. । ౪ 'నానుపాదాన' గ. ।

మోక్షో రజస్తమోఽభావాద్వలవత్కర్మసంక్షయాత్।
వియోగః కర్మసంయోగైర పునర్భవ ఉచ్యతే॥౧౪౨॥

సతాముపాసనం సమ్యగసతాం పరివర్జనమ్।
వ్రతచర్యోపవాసశ్చ నియమాశ్చ పృథగ్విధాః॥౧౪3॥

ధారణం ధర్మశాస్త్రాణాం విజ్ఞానం విజనే రతిః।
విషయేష్వరతిర్మోక్షే వ్యవసాయః పరా ధృతిః॥౧౪౪॥

కర్మణామసమారమ్భః కృతానాం చ పరిక్షయః।
నైష్కమ్యమనహఙ్కారః సంయోగే భయదర్శనమ్॥౧౪౫॥

మనోబుద్ధిసమాధానమర్థతత్త్వ పరీక్షణమ్।
తత్త్వస్మృతేరుపస్థానాత్ సర్వమేతత్ ప్రవర్తతే॥౧౪౬॥

స్మృతిః సత్సేవనాద్యైశ్చ ధృత్యన్తైరుపలభ్యతే।
స్మృత్వా స్వభావం భావానాం స్మరన్ దుఃఖాత్ ప్రముచ్యతే॥౧౪౭॥

వక్ష్యన్తే కారణాన్యష్టౌ స్మృతిరుపజాయతే।
నిమిత్తరూపగ్రహణాత్ సాహఇయాత్ సవిపర్యయాత్॥౧౪౮॥

సత్త్వానుబన్ధాదభ్యాసాజ్జ్ఞానయోగాత్ పునః శ్రుతాత్।
దృష్టశ్రుతానుభూతానాం స్మరణాత్ స్మృతిరుచ్యతే॥౧౪౯॥

ఏతత్తదేకమయనం ముక్తైర్మోక్షస్య దర్శితమ్।
తత్త్వస్మృతిబలం యేన గతా న పునరాగతాః॥౧౫౦॥

అయనం పునరాఖ్యాతమేతద్యోగస్య యోగిభిః।
సంఖ్యాతధర్మైః సాంఖ్యైశ్చ ముక్తైర్మోక్షస్య చాయనమ్॥౧౫౧॥

సర్వ కారణవద్దుఃఖమస్వం చానిత్యమేవ చ।
ర్న చాత్మకృతకం తద్ధి తత్ర చోత్పద్యతే స్వతా॥౧౫౨॥

యావనోత్పద్యతే సత్యా బుద్ధిదహం యయా।
నైతన్మమేతి విజ్ఞాయ జ్ఞః సర్వమతివర్తతే॥౧౫౩॥

————————http಼://౧ 'సర్వసంయోగైః' చ.। ౨ 'శశ్వదసతాం' యో। ౩ 'బ్రహ్మచర్యోపవాసౌ చ' యో। ౪ ' నైష్క్రమ్యం సంసారనిఃసరణేచ్ఛా' చక్రః। 'నైష్కర్మ్యమనహఙ్కారః' యో। ౫ 'తత్త్వం స్మృతేరుపస్థానాత్' గ.। ౬ 'న చాత్మా కృతకం' గ.।

తస్మింశ్చరమసంన్యాసే సమూలాః సర్వవేదనాః।
అసంజ్ఞాజ్ఞానవిజ్ఞానా నివృత్తిం యాన్త్యశేషతః॥౧౫౪॥

అతః పరం బ్రహ్మభూతో భూతాత్మా నోపలభ్యతే।
నిఃసృతః సర్వభావేభ్యశ్చిహ్నం యస్య న విద్యతే॥౧౫౫॥

గతిర్బ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మ తచ్చాక్షరమలక్షణమ్।
జ్ఞానం బ్రహ్మవిదాం చాత్ర నాజ్ఞస్తజ్జ్ఞాతుమర్హతి॥౧౫౬॥

తత్ర శ్లోకః।

ప్రశ్నాః పురుషమాశ్రిత్య త్రయోవింశతిరుత్తమాః।
కతిధాపురుషీయేఽస్మిన్నిర్ణీతాస్తత్త్వదర్శినా॥౧౫౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానే కతిధా-
పురుషీయం శారీరం నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోఽధ్యాయః।

అథాతోఽతుల్యగోత్రీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అతుల్యగోత్రస్య రజఃక్షయాన్తే రహో విసృష్టం మిథునీకృతస్య।
కిం స్యాచ్చతుష్పాత్ప్రభవం చ షడ్భ్యో యత్స్త్రీషు గర్భత్వముపైతి పుంసః॥౩॥

శుక్రం తదస్య ప్రవదన్తి ధీరా యద్ధీయతే గర్భసముద్భవాయ।
వాయ్వగ్నిభూమ్యబ్గుణపాదవత్తత్ షడ్భ్యో రసేభ్యః ప్రభవశ్చ తస్య॥

సంపూర్ణదేహః సమయే సుఖం చ గర్భః కథం కేన చ జాయతే స్త్రీ।
గర్భం చిరాద్విన్దతి సప్రజాఽపి భూత్వాఽథవా నశ్యతి కేన గర్భః॥౪॥

శుక్రాసృగాత్మాశయకాలసంపద్వ్యస్యోపచారాశ్చ హితైస్తథాఽర్థైః।
గర్భశ్చ కాలే చ సుఖీ సుఖం చ సంజాయతే సంపరిపూర్ణదేహః॥౬॥

యోనిప్రదోషాన్మనసోఽభితాపాచ్ఛుక్రాసృగాహారవిహారదోషాత్।
అకాలయోగాద్వలసంక్షయాచ్చ గర్భ చిరాద్విన్దతి సప్రజాఽపి॥౭॥

అసృజ్ నిరుద్ధం పవనేన నార్యా గర్భం వ్యవస్యన్త్యబుధాః కదాచిత్।
గర్భస్య రూపం హి కరోతి తస్యాస్తదస్రమస్రావి వివర్ధమానమ్॥౮॥

తదగ్నిసూర్యశ్రమశోకరోషైరుష్ణాన్నపానైరథవా ప్రవృత్తమ్।
దృష్ట్వాసృగేకం న చ గర్భమజ్ఞాః కేచిన్నరా భూతహృతం వదన్తి॥౯॥

ఓజోశనానాం రజనీచరాణామాహారహేతోర్న శరీరమిష్టమ్।
గర్భం హరేయుర్యది తే న మాతుర్లబ్ధావకాశా న హరేయురోజః॥౧౦॥

కన్యాం సుతం వా సహితౌ పృథగ్వా సుతౌ సుతే వా తనయాన్ బహూన్ వా।
కస్మాత్ప్రసూతే సుచిరేణ గర్భమేకోఽభివృద్ధిం చ యమేఽభ్యుపైతి॥౧౧॥

రక్తేన కన్యామధికేన పుత్రం శుక్రేణ, తేన ద్వివిధీకృతేన।
బీజేన కన్యాం చ సుతం చ సూతే యథా స్వబీజాంన్యతరాధికేన॥౧౨॥

శుక్రాధికం ద్వైధముపైతి బీజం యస్యాః సుతౌ సా సహితౌ ప్రసూతే।
రక్తాధికం వా యది భేదమేతి ద్విధా సుతే సా సహితే ప్రసూతే॥౧౩॥

భినత్తి యావద్బహుధా ప్రపన్నః శుక్రార్తవం వాయురతిప్రవృద్ధః।
తావన్త్యపత్యాని యథావిభాగం కర్మాత్మకాన్యస్వవశాత్ ప్రసూతే॥౧౪॥

ఆహారమాప్నోతి యదా న గర్భః శోషం సమాప్నోతి పరిస్రుతిం వా।
తం స్త్రీ ప్రసూతే సుచిరేణ గర్భే పుష్టో యదా వర్షగణైరపి స్యాత్॥౧౫॥

కర్మాత్మకత్వాద్విషమాంశభేదాచ్ఛుక్రాసృజం వృద్ధిముపైతి కుక్షౌ।
ఏకోఽధికో న్యూనతరో ద్వితీయో యమేఽధికేఽప్యేష భవేద్విశేషః॥౧౬॥

కస్మాద్విరేతాః పవనేన్ద్రియో వా సంస్కారవాహీ నరనారిషణ్డౌ।
వక్రీ తథేర్ష్యాభిరతిః కథం వా సంజాయతే వాతికషణ్డకో వా॥౧౭॥

బీజాత్ సమాంశాదుపతప్తబీజాత్ స్త్రీపుంసలిఙ్గీ భవతి ద్విరేతాః।
శుక్రాశయం గర్భగతస్య హత్వా కరోతి వాయుః పవనేన్ద్రియత్వమ్॥౧౮॥

శుక్రాశయద్వారవిఘట్టనేన సంస్కారవాహం కురుతేఽనిలశ్చ।
మన్దాల్పబీజావబలావహర్షౌ క్లీబౌ చ హేతుర్వికృతిద్వయస్య॥౧౯॥

మాతుర్వ్యవాయప్రతిఘేన వక్రీ స్యాద్బీజదౌర్బల్యతయా పితుశ్చ।
ఈర్ష్యాభిభూతావపి మన్దహర్షావీర్ష్యారతేరేవ వదన్తి హేతుమ్॥౨౦॥

వాయ్వగ్నిదోషాద్వృషణౌ తు యస్య నాశం గతౌ వాతికషణ్డకః సః।
ఇత్యేవమష్టౌ వికృతిప్రకారాః కర్మాత్మకానాముపలక్షణీయాః॥౨౧॥

గర్భస్య సద్యోఽనుగతస్య కుక్షౌ స్త్రీపుంనపుంసాముదరస్థితానామ్।

కిం లక్షణం కారణమిష్యతే కిం సరూపతాం యేన చ యాత్యపత్యమ్॥౨౨॥

నిష్ఠీవికా గౌరవమఙ్గసాదస్తన్ద్రాప్రహర్షౌ హృదయవ్యథా చ।
తృప్తిశ్చ బీజగ్రహణం చ యోన్యా గర్భస్య సద్యోఽనుగతస్య లిఙ్గమ్॥౨౩॥

సవ్యాఙ్గచేష్టా పురుషార్థినీ స్త్రీ స్త్రీస్వప్నపానాశనశీలచేష్టా।
సవ్యాత్తగర్భా న చ వృత్తగర్భా సవ్యప్రదుగ్ధా స్త్రియమేవ సూతే॥౨౪॥

----

౧ 'స్త్రీపుంసలిఙ్గీతి స్త్రీ పురుష సాధారణ నాసికాచక్షురాదిలిఙ్గయుక్తః, యాని తు స్త్రీపుంసోరసాధారణాని ఉపస్థధ్వజస్తనశ్మశ్రుప్రభృతీని తాని చాస్య న భవన్తీతి; కింవా స్త్రీపుంసోర్యల్లిఙ్గముపస్థధ్వజరూపం తద్యుక్తా ఏవ స్త్రీపుంసలిఙ్గీ, ఉత్తరకాలభావిన్యస్య స్తనశ్మశ్రుప్రభృతీని న భవన్తి' చక్రః।

౨ 'పవనేన్ద్రియత్వం పవనశుక్రత్వం, శుక్రహీనపవనస్య చేదం శుక్రత్వం యద్వ్యవాయకాలే శుక్రసదృశరూపతయా ప్రవర్తనం, తద్వాయురేవ పరం వ్యవాయకాలే యాతి' చక్రః।

3 'సంస్కారేణ వాజీకరణాదినా పరం యస్య శుక్రమదుష్టద్వారం సత్ప్రవర్తతే స సంస్కారవాహః, అత్ర చ సంస్కారవాహేన సుశ్రుతోక్తా ఆసేక్యసౌగన్ధికకుమ్భికా అన్తర్భావనీయాః, యత ఏతేఽపి సంస్కారేణైవ శుక్రం త్యజన్తి' చక్రః; 'సంస్కారవాహం హి కరోతి వాయుః' గ.।

౪ 'క్లీబావితి దుష్టబీజౌ; హేతుర్వికృతిద్వయస్యేతి అత్ర యథోక్తగుణా స్త్రీ స్త్రీషణ్ఢస్య, యథోక్తగుణః పురుషస్తు పురుషషణ్ఢస్యేతి జ్ఞేయం' చక్రః।

౫ 'వ్యవాయప్రతిఘేనేతి వ్యవాయకాలే మాతుర్వ్యవాయానిచ్ఛా విషమాఙ్గన్యాసో వా వ్యవాయప్రతిఘః, తేన ప్రతిఘితం యస్య శుక్రం గర్భాశయం నియమాన్నోపైతి స వక్రీత్యుచ్యతే' ఇతి చక్రః।

౬ 'పరవ్యవాయం దృష్ట్వా ప్రాప్తధ్వజోచ్ఛ్రాయో వ్యవాయాసక్తో భవతి స ఈర్ష్యారతిః' ఇతి చక్రః।

పుత్రం త్వతో లిఙ్గవిపర్యయేణ, వ్యామిశ్రలిఙ్గా ప్రకృతిం తృతీయామ్।
గర్భోపపత్తౌ తు మనః స్త్రియా యం జన్తుం వ్రజేత్తత్సదృశం ప్రసూతే॥౨౫॥

గర్భస్య చత్వారి చతుర్విధాని భూతాని మాతాపితృసంభవాని।
ఆహారజాన్యాత్మకృతాని చైవ సర్వస్య సర్వాణి భవన్తి దేహే॥౨౬॥

తేషాం విశేషాద్బలవన్తి యాని భవన్తి మాతాపితృకర్మజాని।
తాని వ్యవస్యేత్సద్ధశత్వహేతుం సత్త్వం యథాఽనూకమపి వ్యవస్యేత్॥౨౭॥

కస్మాత్ప్రజాం స్త్రీ వికృతాం ప్రసూతే హీనాధికాఙ్గీం వికలేన్ద్రియాం చ।
దేహాత్కథం దేహముపైతి చాన్యమాత్మా సదా కైరనుబధ్యతే చ॥౨౮॥

బీజాత్మకర్మాశయకాలదోషైర్మాతుస్తథాऽऽహారవిహారదోషైః।
కుర్వన్తి దోషా వివిధాని దుష్టాః సంస్థానవర్ణేన్ద్రియవైకృతాని॥౨౯॥

వర్షాసు కాష్ఠాశ్మఘనామ్బువేగాస్తరోః సరిత్స్రోతసి సంస్థితస్య।
యథైవ కుర్యుర్వికృతిం తథైవ గర్భస్య కుక్షౌ నియతస్య దోషాః॥౩౦॥

భూతైశ్చతుర్భిః సహితః సుసూక్ష్మైర్మనోజవో దేహముపైతి దేహాత్।
కర్మాత్మకత్వాన్న తు తస్య దృశ్యం దివ్యం వినా దర్శనమస్తి రూపమ్॥౩౧॥

స సర్వగః సర్వశరీరభృచ్చ స విశ్వకర్మా స చ విశ్వరూపః।
స చేతనాధాతురతీన్ద్రియశ్చ స నిత్యయుక్ సానుశయః స ఏవ॥౩౨॥

రసాత్మమాతాపితృసంభవాని భూతాని విద్యాద్దశ షట్ చ దేహే।

చత్వారి తత్రాత్మని సంశ్రితాని స్థితస్తథాఽఽత్మా చ చతుర్షు తేషు ॥౩౩॥

భూతాని మాతాపితృసంభవాని రజశ్చ శుక్రం చ వదన్తి గర్భే।
ఆప్యాయ్యతే శుక్రమసృక్చ భూతైర్యైస్తాని భూతాని రసోద్భవాని ॥౩౪॥

భూతాని చత్వారి తు కర్మజాని యాన్యాత్మలీనాని విశన్తి గర్భమ్।
స బీజధర్మా హ్యపరాపరాణి దేహాన్తరాణ్యాత్మని యాతి యాతి ॥౩౫॥

రూపాద్ధి రూపప్రభవః ప్రసిద్ధః కర్మాత్మకానాం మనసో మనస్తః।
భవన్తి యే త్వాకృతిబుద్ధిభేదా రజస్తమః కర్మ చ తత్ర హేతుః ॥౩౬॥

అతీన్ద్రియైస్తైరతిసూక్ష్మరూపైరాత్మా కదాచిన్న వియుక్తరూపః।
న కర్మణా నైవ మనోమతిభ్యాం న చాప్యహఙ్కారవికారదోషైః ॥౩౭॥

రజస్తమోభ్యాం తు మనోఽనుబద్ధం జ్ఞానం వినా తత్ర హి సర్వదోషాః।
గతిప్రవృత్త్యోస్తు నిమిత్తముక్తం మనః సదోషం బలవచ్చ కర్మ ॥౩౮॥

రోగాః కుతః సంశమనం కిమేషాం హర్షస్య శోకస్య చ కిం నిమిత్తమ్।
శరీరసత్త్వప్రభవా వికారాః కథం న శాన్తాః పునరాపతేయుః ॥౩౯॥

ప్రజ్ఞాపరాధో విషమాస్తథాఽర్థా హేతుస్తృతీయః పరిణామకాలః।
సర్వామయానాం త్రివిధా చ శాన్తిర్జ్ఞానార్థకాలాః సమయోగయుక్తాః ॥౪౦॥

ధర్మ్యాః క్రియా హర్షనిమిత్తముక్తాస్తతోఽన్యథా శోకవశం నయన్తి।
శరీరసత్త్వప్రభవాస్తు దోషాస్తయోరవృత్త్యా న భవన్తి భూయః ॥౪౧॥

రూపస్య సత్వస్య చ సంతతిర్యా నోక్తస్తదాదిర్న హి సోఽస్తి కశ్చిత్।
తయోరవృత్తిః క్రియతే పరాభ్యాం ధృతిస్మృతిభ్యాం పరయా ధియా చ॥౪౨॥

సత్యాశ్రయే వా ద్వివిధే యథోక్తే పూర్వం గదేభ్యః ప్రతికర్మ నిత్యమ్।
జితేన్ద్రియం నానుపతన్తి రోగాస్తత్కాలలయుక్తం యది నాస్తి దైవమ్॥౪౩॥

దైవం పురా యత్కృతముచ్యతే తత్, తత్ పౌరుషం యత్త్విహ కర్మ దృష్టమ్।
ప్రవృత్తిహేతుర్విషమః స దృష్టో నివృత్తిహేతుస్తు సమః స ఏవ॥౪౪॥

హైమన్తికం దోషచయం వసన్తే ప్రవాహయన్ గ్రైష్మికమభ్రకాలే।
ఘనాత్యయే వార్షికమాశు సమ్యక్ప్రాప్నోతి రోగానృతు జాన్న జాతు॥౪౫॥

నరో హితాహారవిహారసేవీ సమీక్ష్యకారీ విషయేష్వసక్తః।
దాతా సమః సత్యపరః క్షమావానాప్తోపసేవీ చ భవత్యరోగః॥౪౬॥

మతిర్వచః కర్మ సుఖానుబన్ధం (న్ధి) సత్త్వం విధేయం విశదా చ బుద్ధిః।
జ్ఞానం తపస్తత్పరతా చ యోగే యస్యాస్తి తం నానుపతన్తి రోగాః॥౪౭॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇహాగ్నివేశస్య మహార్థయుక్తం షడ్త్రింశకం ప్రశ్నగణం మహర్షిః।
అతుల్యగోత్రే భగవాన్ యథావన్నిర్ణీతవాఞ్జ్ఞానవివర్ధనార్థమ్॥౪౮॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చతుర్థే శారీరస్థానే అతు-

ల్యగోత్రీయశారీరం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాతః ఖుడ్డీకాం గర్భావక్రాన్తిం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పురుషస్యానుపహతరేతసః స్త్రియాశ్చాప్రదుష్టయోనిశోణితగర్భాశయాయా యదా భవతి సంసర్గః ఋతుకాలే, యదా చానయోః తథావిధయోస్తథైవ యుక్తే సంసర్గే శుక్రశోణితసంసర్గమన్తర్గర్భాశయగతం జీవోఽవక్రామతి సత్త్వసంప్రయోగాత్తదా గర్భోఽభినిర్వర్తతే। స సాత్మ్యరసోపయోగాదరోగోఽభివర్ధతే సమ్యగుపచారైశ్చోపచర్యమాణః। తతః ప్రాప్తకాలః సర్వేన్ద్రియోపపన్నః పరిపూర్ణశరీరో బలవర్ణసత్త్వసంహననసంపదుపేతః సుఖేన జాయతే సముదాయాదేషాం భావానామ్। మాతృజశ్చాయం గర్భః పితృజశ్చాత్మజశ్చ సాత్మ్యజశ్చ రసజశ్చాస్తి చ సత్త్వమౌపపాదుకమితి హోవాచ భగవానాత్రేయః॥3॥

నేతి భరద్వాజః। కిం కారణం ? న హి మాతా న పితా నాత్మా న సాత్మ్యం న పానాశనభక్ష్యలేహ్యోపయోగా గర్భం జనయన్తి, న చ పరలోకాదేత్య సత్త్వం గర్భమంవక్రామతి॥౪॥

యది హి మాతాపితరౌ గర్భం జనయేతాం తదా భూయస్యః స్త్రియః పుమాంసశ్చ భూయాంసః పుత్రకామాః, తే సర్వే పుత్రజన్మాభిసంధాయ మైథునమాపద్యమానాః పుత్రానేవ జనయేయుర్దుహితౄర్వా దుహితృకామాః, న చ కాశ్చిత్ స్త్రియః కేచిద్వా పురుషా నిరపత్యాః స్యుః, నచాపత్యకామాః పరిదేవేరన్॥౫॥

న చాత్మాఽఽత్మానం జనయతి। యది హ్యాత్మాఽఽత్మానం జనయేజ్జాతో వా జనయేదాత్మానమజాతో వా; తచ్చోభయథాఽప్యయుక్తం; నహి జాతో జనయతి, సత్త్వాత్; న చాజాతో జనయతి, అసత్త్వాత్; తస్మాదుభయథాఽప్యనుపపత్తిః। తిష్ఠతు తావదేతత్ ;

యద్యయమాత్మానం శక్తో జనయితుం స్యాత్, న త్వేనమిష్టాస్వేవ కథం యోనిషు జనయేద్వశినమప్రతిహృతగతిం కామరూపిణం తేజోబలజవవర్ణసత్త్వసంహననసముదితమజరమరుజమమరమ్; ఏవంవిధం హ్యాత్మాఽఽత్మానమిచ్ఛత్యతో వా భూయః॥౬॥

అసాత్మ్యజశ్చాయం గర్భః। యది హి సాత్మ్యజః స్యాత్, తర్హి సాత్మ్యసేవినామేవైకాన్తేన ప్రజా స్యాత్, అసాత్మ్యసేవినశ్చ నిఖిలేనానపత్యాః స్యుః; తచ్చోభయముభయత్రైవ దృశ్యతే॥౭॥

అరసజశ్చాయం గర్భః; యది హి రసజః స్యాత్, న కేచిత్ స్త్రీపురుషేష్వనపత్యాః స్యుః, న హి కశ్చిదస్త్యేషాం యో రసాన్నోపయుఙ్క్తే; శ్రేష్ఠరసోపయోగినాం చేద్గర్భా జాయన్తే ఇత్యభిప్రేతమ్, ఏవం సత్యాజౌరభ్రమార్గమాయూరరసగోక్షీరదధిఘృతమధుతైలసన్ధవేక్షురసముద్గశాలిభృతానామేవైకాన్తేన ప్రజా స్యాత్, శ్యామాకవరకోద్దాలకకోరదూషకకన్దమూలఫలభక్ష్యాశ్చ నిఖిలేనానపత్యాః స్యుః; తచ్చోభయముభయత్రైవ దృశ్యతే॥౮॥

న ఖల్వపి పరలోకాదేత్య సత్త్వం గర్భమవక్రామతి। యది హ్యేనమవక్రామేత్, నాస్య కించిదేవ పౌర్వదేహికం స్యాదవిదితమశ్రుతమదృష్టం వా, స చ తచ్చ కించిదపి న స్మరతి॥౯॥

తస్మాదేతద్బ్రూమహే — అమాతృజశ్చాయం గర్భోఽపితృజశ్చానాత్మజశ్చాసాత్మ్యజశ్చరసజశ్చ, న చాస్తి సత్త్వమౌపపాదికమితి హోవాచ భరద్వాజః॥౧౦॥

నేతి భగవానాత్రేయః; సర్వేభ్య ఏభ్యో భావేభ్యః సముదితేభ్యోఽభినిర్వర్తతే గర్భః॥౧౧॥

మాతృజశ్చాయం గర్భః। న హి మాతుర్వినా గర్భోత్పత్తిః స్యాత్, న చ జన్మ జరాయుజానాం; యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్య మాతృజాని, యాని చాస్య మాతృతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా—త్వక్ చ లోహితం చ మాంసం చ మేదశ్చ నాభిశ్చ హృదయం చ క్లోమ చ యకృచ్చ ప్లీహా చ వృక్కౌ చ బస్తిశ్చ పురీషాధానం చామాశయశ్చ పక్వాశయశ్చోత్తరగుదం చాధరగుదం చ క్షుద్రాన్త్రం చ స్థూలాన్త్రం చ వపా చ వపావహనం చేతి (మాతృజాని)॥౧౨॥

పితృజశ్చాయం గర్భః। న హి పితుర్ఋతే గర్భోత్పత్తిః స్యాత్, న చ జన్మ జరాయుజానాం; యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్య పితృజాని, యాని చాస్య పితృతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా—కేశశ్మశ్రునఖలోమదన్తాస్థిసిరాస్నాయుధమన్యః శుక్రం చేతి (పితృజాని) ॥౧౩॥

ఆత్మజశ్చాయం గర్భః। గర్భాత్మా హ్యన్తరాత్మా యః, తం జీవ ఇత్యాచక్షతే శాశ్వతమరుజమజరమమరమక్షయమభేద్యమచ్ఛేద్యమలోడ్యం విశ్వరూపం విశ్వకర్మాణమవ్యక్తమనాదిమనిధనమక్షరమపి; స గర్భాశయమనుప్రవిశ్య శుక్రశోణితాభ్యాం సంయోగమేత్య గర్భత్వేన జనయత్యాత్మనాఽఽత్మానమ్, ఆత్మసంజ్ఞా హి గర్భే। తస్య పునరాత్మనో జన్మానాదిత్వాన్నోపపద్యతే, తస్మాదజాత ఏవాయమజాతం గర్భం జనయతి, జాతోఽప్యజాతం చ గర్భం జనయతి; స చైవ గర్భః కాలాన్తరేణ బాలయువస్థవిరభావానవాప్నోతి, స యస్యాం యస్యామవస్థాయాం వర్తతే తస్యాం తస్యాం జాతో భవతి, యా స్వస్య పురస్కృతా తస్యాం జనిష్యమాణశ్చ; తస్మాత్ స ఏవ జాతశ్చాజాతశ్చ యుగపద్భవతి, తస్మింశ్చైతదుభయం యుగపత్ సంభవతి జాతత్వం జనిష్యమాణత్వం చ; స చ జాతో జన్యతే, స చైవానాగతేష్వవస్థాన్తరేష్వజాతో జనయత్యాత్మనాఽఽత్మానం; సతో హ్యవస్థాన్తరగమనమాత్రమేవ హి జన్మ చోచ్యతే తత్ర తత్ర వయసి తస్యాం తస్యామవస్థాయాం; యథా - సతామేవ శుక్రశోణితజీవానాం ప్రాక్ సంయోగాద్గర్భత్వం న భవతి, తచ్చ సంయోగాద్భవతి; యథా సతస్తస్యైవ చ పురుషస్య ప్రాగపత్యాత్ పితృత్వం న భవతి, తచ్చాపత్యాద్భవతి; తథా సతస్తస్యైవ గర్భస్య తస్యాం తస్యామవస్థాయాం జాతత్వమజాతత్వం చోచ్యతే ॥౧౪॥

న తు ఖలు గర్భస్య న మాతుర్న పితుర్నాత్మనః సర్వభావేషు యథేష్టకారిత్వమస్తి। తే కించిత్ స్వవశాత్ కుర్వన్తి కించిత్ కర్మవశాత్, క్వచిచ్చైషాం కరణశక్తేర్భవతి క్వచిన్న భవతి। యత్ర సత్త్వాదికరణసంపత్తత్ర యథాబలమేవ యథేష్టకారిత్వమతోఽన్యథా విపర్యయః। న చ కరణదోషాదకారణమాత్మా సంభవతి గర్భజననే, దృష్టం చేష్టా యోనిరైశ్వర్యే మోక్షశ్చాత్మవిద్భిరాత్మాయత్తం, న హ్యన్యః సుఖదుఃఖయోః కర్తా; న చాన్యతో గర్భో జాయతే జాయమానః, న చాఙ్కురోత్పత్తిరబీజాత్ ॥౧౫॥

యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్యాత్మజాని, యాని చాస్యాత్మతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా — తాసు తాసు యోనిషూత్పత్తిరాయురాత్మజ్ఞానం మన

ఇన్ద్రియాణి ప్రాణాపానౌ ప్రేరణం ధారణమాకృతిస్వరవర్ణవిశేషాః సుఖదుఃఖే ఇచ్ఛాద్వేషౌ చేతనా ధృతిర్బుద్ధిః స్మృతిరహఙ్కారః ప్రయత్నశ్చేతి (ఆత్మజాని) ॥౧౬॥

సాత్మ్యజశ్చాయం గర్భః। న హ్యసాత్మ్యసేవిత్వమన్తరేణ స్త్రీ పురుషయోర్వన్ధ్యత్వమస్తి గర్భే వాఽప్యనిష్టో భావః; యావత్ ఖల్వసాత్మ్యసేవినాం స్త్రీపురుషాణాం త్రయో దోషాః ప్రకుపితాః శరీరముపసర్పన్తో న శుక్రశోణితగర్భాశయోపఘాతాయోపపద్యన్తే తావత్ సమర్థా గర్భజననాయ భవన్తి; సాత్మ్యసేవినాం పునః స్త్రీపురుషాణామనుపహతశుక్రశోణితగర్భాశయానామృతుకాలే సంనిపతితానాం జీవస్థాన-వక్రమణాదుర్భా న ప్రాదుర్భవన్తి; న హి కేవలం సామ్యజ ఏవాయం గర్భః, సముదాయోఽత్ర కారణముచ్యతే। యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్య సాత్మ్యజాని, యాని చాస్య సాత్మ్యతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా- ఆరోగ్యమనాలస్యమలోలుపత్వమిన్ద్రియప్రసాదః స్వరవర్ణబీజసంపత్ ప్రహర్షభూయస్త్వంన్చేతి (సాత్మ్యజాని) ॥౧౭॥

రసజశ్చాయం గర్భః। న హి రసాదృతే మాతుః ప్రాణయాత్రాఽపి స్యాత్ కిం పునర్గర్భజన్మ, న చైవాస్యా అమసమ్యగుపయుజ్యమానా రసా గర్భమభినిర్వర్తయన్తి, న చ కేవలం సమ్యగుపయోగాదేవ రసానాం గర్భాభినిర్వృత్తిర్భవతి, సముదాయోఽప్యత్ర కారణముచ్యతే। యాని తు ఖల్వస్య గర్భస్య రసజాని, యాని చాస్య రసతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనుష్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా—శరీరస్యాభినిర్వృత్తిరభివృద్ధిః ప్రాణానుబన్ధస్తృప్తిః పుష్టిరుత్సాహశ్చేతి (రసజాని) ॥౧౮॥

అస్తి ఖల్వపి సత్త్వముపపాదుకం, యజ్జీవస్పృక్ శరీరేణాభిసంబధ్నాతి। యస్మిన్నపగమనపురస్కృతే శీలమస్య వ్యావర్తతే, భక్తిర్విపర్యస్యతే, సర్వేన్ద్రియాణ్యుపతప్యన్తే, బలం హీయతే, వ్యాధయ ఆప్యాయన్తే, యస్మాద్ధీనః ప్రాణాఞ్జహాతి, యదిన్ద్రియాణామభిగ్రాహకం మన ఇత్యభిధీయతే। తత్రివిధమాఖ్యాయతే—శుద్ధం రాజసం తామసం చేతి। యేనాస్య మనో భూయిష్ఠం, తేన ద్వితీయాయాం జాతౌ సంప్రయోగో భవతి; యదా తు, తేనైవ శుద్ధేన సంయుజ్యతే తదా జాతేరతిక్రాన్తాయా అపి స్మరతి; స్మార్తం హి జ్ఞానమాత్మనస్తస్యైవ మనసోఽనుబన్ధాదనువర్తతే, యస్యానువృత్తిం పురస్కృత్య పురుషో జాతిస్మర ఇత్యుచ్యతే। యాని ఖల్వస్య గర్భస్య సత్త్వజాని, యాని చాస్య సత్వతః సంభవతః సంభవన్తి, తాన్యనువ్యాఖ్యాస్యామః; తద్యథా—భక్తిః శీలం శౌచం ద్వేషః స్మృతిర్మోహస్త్యాగో మాత్సర్యం శౌర్యం భయం క్రోధస్తన్ద్రోత్సాహ స్తైక్ష్ణ్యం మార్దవం గామ్భీర్యమనవస్థితత్వమిత్యేవమాదయశ్చాన్యే, తే సత్త్వజా వికారాః; తా (యా)నుత్తరకాలం

సత్వభేదమధికృత్య ఉపదేక్ష్యామః (ఇతి సత్త్వజాని)। నానావిధాని ఖలు సత్త్వాని; తాని సర్వాణ్యేకపురుషే భవన్తి, న చ భవన్త్యేకకాలమ్ ఏకం తు ప్రాయోఽనువృత్త్యాऽऽహ॥౧౯॥

ఏవమయం నానావిధానామేషాం గర్భకరాణాం భావానాం సముదాయాదభినిర్వర్తతే గర్భః, యథా కూటాగారం నానాద్రవ్యసముదాయాత్, యథా వా రథో నానారథాఙ్గసముదాయాత్; తస్మాదేతదవోచామమాతృజశ్చాయం గర్భః పితృజశ్చాత్మజశ్చ సాత్మ్యజశ్చ రసజశ్వ, అస్తి చ సత్త్వముపపాదుకమితి హోవాచ భగవానాత్రేయః॥౨౦॥

భరద్వాజ ఉవాచ—యద్యథమేషాం నానావిధానాం గర్భకరాణాం భావానాం సముదాయాదభినిర్వర్తతే గర్భః కథమయం సంధీయతే, యది చాపి సంధీంయతే కస్మాత్ సముదాయప్రభవః సన్ గర్భో మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, మనుష్యశ్చ మనుష్యప్రభవ ఉచ్యతే। తత్ర చేదిష్టమేతద్యస్మాన్మనుష్యో మనుష్యప్రభవస్తస్మాదేవ మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, యథా—గౌర్గోప్రభవః, యథా చాశ్వోऽశ్వప్రభవ ఇతి, ఏవం సతి యదుక్తమగ్రే సముదాయాత్మక ఇతి తదయుక్తమ్। యది చ మనుష్యో మనుష్యప్రభవః కస్మాజ్జడాన్ధకుబ్జమూకఘామనమిన్మి-నవ్యఙ్గోన్మత్తకుష్ఠకిలాసిభ్యో జాతాః పితృసదృశరూపా న భవన్తి। అథాత్రాపి బుద్ధిరేవం స్యాత్—స్వేనైవాయమాత్మా చక్షుషా రూపాణి వేత్తి, శ్రోత్రేణ శబ్దాన్, ఘ్రాణేన గన్ధాన్, రసనేన రసాన్, స్పర్శనేన స్పర్శాన్, బుద్ధ్యా బోద్ధవ్యమితిః అనేన హేతునా న జడాదిభ్యో జాతాః పితృసధ్యా భవన్తి। అత్రాపి ప్రతిజ్ఞాహానిదోషః స్యాత్; ఏవముక్తే హ్యాత్మా సత్స్విన్ద్రియేషు జ్ఞః స్యాదసత్స్వజ్ఞః, యత్ర చైతదుభయం సంభవతి జ్ఞత్వమజ్ఞత్వం చ స వికారప్రకృతికశ్చాత్మా నిర్వికారశ్చ। యది చ దర్శనాదిభిరాత్మా విషయాన్ వేత్తి, నిరిన్ద్రియో దర్శనాదివిరహాదజ్ఞః స్యాత్, అజ్ఞత్వాదకారణమ్, అకారణత్వాచ్చ నాత్మేతి వాగ్వస్తు మాత్రమేతద్వచనమనర్థకం స్యాదితి॥౨౧॥

ఆత్రేయ ఉవాచ—పురస్తాదేతత్ ప్రతిజ్ఞాతం—సత్త్వం జీవస్పృక్ శరీరేణాభిసంబనాతీతి; యస్మాత్తు సముదాయప్రభవః సన్ గర్భో మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, మనుష్యో మనుష్యప్రభవ ఇత్యుచ్యతే, తద్వక్ష్యామః— భూతానాం చతుర్విధా యోనిర్భవతి—జరాయ్వణ్డస్వేదోద్భిదః। తాసాం ఖలు చతసృణామపి యోనీనామేకైకా యోనిరపరిసంఖ్యేయభేదా భవతి, భూతానామాకృతివిశేషపరిసంఖ్యేయత్వాత్। తత్ర జరాయుజానామణ్డజానాం చ ప్రాణినామేతే గర్భకరా భావా యాం యాం యోనిమాపద్యన్తే తస్యాం తస్యాం యోనౌ తథాతథారూపా భవన్తి; తద్యథా- కనకరజతతామ్రత్ర పుసీసకాన్యాసిచ్యమానాని తేషు తేషు మధూచ్ఛిష్టవిమ్బేషు, తాని యదా

మనుష్యబిమ్బమాపద్యన్తే తదా మనుష్యవిగ్రహేణ జాయన్తే; తస్మాత్ సముదాయాత్మకః సన్ గర్భే మనుష్యవిగ్రహేణ జాయతే, మనుష్యో మనుష్యప్రభవ ఇత్యుచ్యతే తద్యోనిత్వాత్॥౨౨॥

యచ్చోక్తం – యది చ మనుష్యో మనుష్యప్రభవః కస్మాన్న జడాదిభ్యో జాతాః పితృసదృశరూపా భవన్తీతి, తత్రోచ్యతే—యస్య యస్య హ్యఙ్గావయవస్య బీజే బీజభాగ ఉపతప్తో భవతి తస్య తస్యాఙ్గావయవస్య వికృతిరుపజాయతే,నోపజాయతే చానుపతాపాత్ తస్మాదుభయోపపత్తిరప్యత్ర; సర్వస్య చాత్మజానీన్ద్రియాణి, తేషాం భావాభావహేతుర్దైవం, తస్మాన్నైకాన్తతో జడాదిభ్యో జాతాః పితృసదృశరూపా భవన్తి॥౨౩॥

న చాత్మా సత్స్విన్ద్రియేషు జ్ఞః, అసత్సు వా భవత్యజ్ఞః న హ్యసత్త్వః కదాచిదాత్మా, సత్త్వవిశేషాచ్చోపలభ్యతే జ్ఞానవిశేష ఇతి॥౨౪॥

భవన్తి చాత్ర।

న కర్తురిన్ద్రియాభావాత్ కార్యజ్ఞానం ప్రవర్తతే।
యైః క్రియా వర్తతే యా తు సా వినా తైర్న వర్తతే॥౨౫॥

జానన్నపి మృదోఽభావాత్ కుమ్భకృన్న ప్రవర్తతే।
శ్రూయతాం చే (వే)దమధ్యాత్మమాత్మజ్ఞానబలం మహత్॥౨౬॥

ఇన్ద్రియాణి చ సంక్షిప్య మనః సంగృహ్య చఞ్చలమ్।
ప్రవిశ్యాధ్యాత్మమాత్మజ్ఞః స్వే జ్ఞానే పర్యవస్థితః॥౨౭॥

సర్వత్ర విహితజ్ఞానః సర్వభావాన్ పరీక్షతే।
గృహ్ణీష్వ చే(వే)దమపరం భరద్వాజ వినిర్ణయమ్॥౨౮॥

నివృత్తేన్ద్రియవాక్చేష్టః సుప్తః స్వప్నగతాన్ యదా।
విషయాన్ సుఖదుఃఖే చ వేత్తి నాజ్ఞోఽప్యతః స్మృతః॥౨౯॥

నాత్మజ్ఞానాహతే చైకం జ్ఞానం కించిత్ ప్రవర్తతే।
న హ్యేకో వర్తతే భావో వర్తతే నాప్యహేతుకః॥౩౦॥

తస్మాజ్జ్ఞః ప్రకృతిశ్చాత్మా ద్రష్టా కారణమేవ చ।
సర్వమేతద్భరద్వాజ నిర్ణీతం జహి సంశయమ్॥౩౧॥

తత్ర శ్లోకౌ।

హేతుర్గర్భస్య నిర్వృత్తౌ వృద్ధౌ జన్మని చైవ యః।
పునర్వసుమతిర్యా చ భరద్వాజమతిశ్చ యా॥౩౨॥

ప్రతిజ్ఞాప్రతిషేధశ్చ విశదశ్చాత్మనిర్ణయః।
గర్భావక్రాన్తిముద్దిశ్య ఖుడ్డీకాం తత్ ప్రకాశితమ్॥౩౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చతుర్థే శారీరస్థానే ఖుడ్డీకా-
గర్భావకాన్తిశారీరం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥౩॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాతో మహతీం గర్భావక్రాన్తిం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

యతశ్చ గర్భః సంభవతి, యస్మింశ్చ గర్భసంజ్ఞా, యద్వికారశ్చ గర్భో, యయా చానుపూర్వ్యాఽభినిర్వర్తతే కుక్షౌ, యశ్చాస్య వృద్ధిహేతుః, యతశ్చాస్యాజన్మ భవతి, యతశ్చ జాయమానః కుక్షౌ వినాశం ప్రాప్నోతి, యతశ్చ కార్త్స్న్యేనావినశ్యన్ వికృతిమాపద్యతే, తదనువ్యాఖ్యాస్యామః॥౩॥

మాతృతః పితృత ఆత్మతః సాత్మ్యతో రసతః సత్వత ఇత్యేతేభ్యో భావేభ్యః సముదితేభ్యో గర్భః సంభవతి। తస్య యే యేఽవయవా యతో

యతః సంభవతః సంభవన్తి తాన్ విభజ్య మాతృజాదీనవయవాన్ పృథక్ పృథగుక్తమగ్రే॥౪॥

శుక్రశోణితజీవసంయోగే తు ఖలు కుక్షిగతే గర్భసంజ్ఞా భవతి॥౫॥

గర్భస్తు ఖల్వన్తరీక్షవాయ్వగ్నితోయభూమివికారశ్చేతనాధిష్ఠానభూతః; ఏవమనయా యుక్త్యా పఞ్చమహాభూతవికారసముదాయాత్మకో గర్భశ్చేతనాధిష్ఠానభూతః, స హ్యస్య షష్ఠో ధాతురుక్తః॥౬॥

యయా చానుపూర్వ్యాఽభినిర్వర్తతే కుక్షౌ తామనుష్యాఖ్యాస్యామః—గతే పురాణే రజసి నవే చావస్థితే శుద్ధస్నాతాం స్త్రియమవ్యాపన్నయోనిశోణితగర్భాశయామృతుమతీమాచక్ష్మహే, తయా సహ తథాభూతయా యదా పుమానవ్యాపన్నబీజో మిశ్రీభావం గచ్ఛతి తస్య హర్షోదీరితః పరః శరీరధాత్వాత్మా శుక్రభూతోఽఙ్గాదఙ్గాత్ సంభవతి, స తథా హర్షభూతేనాత్మనోదీ రితశ్చాధిష్ఠితబీజధాతుః పురుషశరీరాదభినిష్పత్యోచితేన పథా గర్భాశయమనుప్రవిశ్యార్తవేనాభిసంసర్గమేతి॥౭॥

తత్ర పూర్వం చేతనాధాతుః సత్త్వకరణో గుణగ్రహణాయ ప్రవర్తతే। స హి హేతుః కారణం నిమిత్తమక్షరం కర్తా మన్తా వేదితా బోద్ధా ద్రష్టా ధాతా బ్రహ్మా విశ్వకర్మా విశ్వరూపః పురుషః ప్రభవోఽవ్యయో నిత్యో గుణీ గ్రహణం ప్రధానమవ్యక్తం జీవో జ్ఞః పుద్గలశ్చేతనావాన్ వి(ప్ర)భుర్భూతాత్మా చేన్ద్రియాత్మా చాన్తరాత్మా చేతి॥౮॥

స గుణోపాదానకాలేఽన్తరీక్షం పూర్వతరమన్యేభ్యో గుణేభ్య ఉపాదత్తే, యథా ప్రలయాత్యయే సిసృక్షుర్భూతాన్యక్షరభూతః సత్త్వోపాదానః పూర్వతరమాకాశం సృజతి, తతః క్రమేణ వ్యక్తతరగుణాన్ ధాతూన్ వాయ్వాదీంశ్చతురః; తథా దేహగ్రహణేఽపి ప్రవర్తమానః పూర్వతరమాకాశమేవోపాదత్తే, తతః క్రమేణ వ్యక్తతరగుణాన్ ధాతూన్ వాయ్వాదీంశ్చతురః; సర్వమపి తు ఖల్వేతద్గుణోపాదానమణునా కాలేన భవతి॥౯॥

స సర్వగుణవాన్ గర్భత్వమాపన్నః ప్రథమే మాసి సంమూర్చ్ఛితః సర్వధాతుకలలీకృతః ఖేటభూతో భవత్యవ్యక్తవిగ్రహః సదసద్భూతాఙ్గావయవః॥౧౦॥

ద్వితీయే మాసి ఘనః సంపద్యతే—పిణ్డః పేశ్యర్బుదం వా; తత్ర పిణ్డః పురుషః, స్త్రీ పేశీ, అర్బుదం నపుంసకమ్॥౧౧॥

తృతీయే మాసి సర్వేన్ద్రియాణి సర్వాఙ్గావయవాశ్చ యౌగపద్యేనాభినిర్వర్తన్తే॥౧౨॥

తత్రాస్య కేచిదఙ్గావయవా మాతృజాదీనవయవాన్ విభజ్య పూర్వముక్తా యథావత్, మహాభూతవికారప్రవిభాగేన త్విదానీమస్య తాంశ్చైవాఙ్గావయవాన్ కాంశ్చిత్ పర్యాయాన్తరేణాపరాంశ్చానువ్యాఖ్యాస్యామః; మాతృజాదయోఽప్యస్య మహాభూతవికారా ఏవ। తత్రాస్యాకాశాత్మకం—శబ్దః శ్రోత్రం లాఘవం సౌక్ష్మ్యం వివేకశ్చ; వాయ్వాత్మకం—స్పర్శః స్పర్శనం రౌక్ష్యం ప్రేరణం ధాతువ్యూహనం చేష్టాశ్చ శారీర్యః; అగ్న్యాత్మకం—రూపం దర్శనం ప్రకాశః పక్తిరౌష్ణ్యం చ; అబాత్మకం రసో రసనం శైత్యం మార్దవః స్నేహః క్లేదశ్చ; పృథివ్యాత్మకం గన్ధో ఘ్రాణం గౌరవం స్థైర్యం మూర్తిశ్చ॥౧౩॥

ఏవమయం లోకసంమితః పురుషః। యావన్తో హి లోకే మూర్తిమన్తో భావవిశేషాః, తావన్తః పురుషే; యావన్తః పురుషే, తావన్తో లోకే ఇతి; బుధాస్త్వేవం ద్రష్టుమిచ్ఛన్తి॥౧౪॥

ఏవమస్యేన్ద్రియాణ్యఙ్గావయవాశ్చ యౌగపద్యేనాభినిర్వర్తన్తే, అన్యత్ర తేభ్యో భావేభ్యో యేఽస్య జాతస్యోత్తరకాలం జాయన్తే; తద్యథా—దన్తా వ్యఞ్జనాని వ్యక్తీభావః, తథాయుక్తాని చాపరాణి, ఏషా ప్రకృతిః; వికృతిః పునరతోఽన్యథా। సన్తి ఖల్వస్మిన్ గర్భే కేచిఞ్చ నిత్యా భావాః, సన్తి చానిత్యాః కేచిత్॥౧౫॥

తస్య య ఏవాఙ్గావయవాః సంతిష్ఠన్తే, త ఏవ స్త్రీలిఙ్గం పురుషలిఙ్గం నపుంసకలిఙ్గం వా బిభ్రతి। తత్ర స్త్రీపురుషయోర్యే వైశేషికా భావాః ప్రధానసంశ్రయా గుణసంశ్రయాశ్చ తేషాం యతో భూయస్త్వం తతోఽన్యతరభావః। తద్యథా—క్లైబ్యం భీరుత్వమవైశారద్యం మోహోఽనవస్థానమధోగురుత్వమసంహననం శైథిల్యం మార్దవం గర్భాశయబీజభాగస్తథాయుక్తాని చాపరాణి స్త్రీకరాణి, అతో విపరీతాని పురుషకరాణి, ఉభయభాగభావాని నపుంసకరాణి॥౧౬॥

తస్య యత్కాలమేవేన్ద్రియాణి సంతిష్ఠన్తే తత్కాలమేవాస్య చేతసి వేదనా నిర్బన్ధం ప్రాప్నోతి, తస్మాత్తదా ప్రభృతి గర్భః స్పన్దతే ప్రార్థయతే చ జన్మాన్తరానుభూతం చ యత్ కిఞ్చిత్ తద్ ద్వైహృదయ్యమాచక్షతే వృద్ధాః। మాతృజం చాస్య హృదయం మాతృహృదయేనాభిసంబద్ధం భవతి రసవాహినీభిః సంవాహినీభిః; తస్మాత్తయోస్తాభిర్భక్తిః సంపద్యతే। తచ్చైవ కారణమవేక్షమాణా న ద్వైహృదయ్యస్య విమానితం గర్భమిచ్ఛన్తి కర్తుం, విమాననే హ్యస్య దృశ్యతే వినాశో వికృతిర్వా, సమానయోగక్షేమా హి తదా భవతి గర్భేణ కేషుచిదర్థేషు మాతా; తస్మాత్ ప్రియహితాభ్యాం గర్భిణీం విశేషేణోపచరన్తి కుశలాః॥౧౭॥

తస్యా గర్భాపత్తేర్ద్వైహృదయ్యస్య చ విజ్ఞానార్థం లిఙ్గాని సమాసేనోపదేక్ష్యామః। ఉపచారసాధనం హ్యస్య జ్ఞానే, జ్ఞానం చ లిఙ్గతః; తస్మాదిష్టో లిఙ్గోపదేశః। తద్యథా—ఆర్తవాదర్శనమాస్యసంస్రవణమనన్నాభిలాషశ్ఛర్దిరరోచకోఽమ్లకామతా చ విశేషేణ శ్రద్ధాప్రణయనం చోచ్చావచేషు భావేషు గురుగాత్రత్వం చక్షుషోర్గ్లానిరలాస్యం స్తనయోః స్తన్యమోష్ఠయోః స్తనమణ్డలయోశ్చ కార్ష్ణ్యమత్యర్థం శ్వయథుశ్చ పాదయోరీషద్రోమరాజ్యుద్గమో యోన్యాశ్చాటాలత్వమితి గర్భే పర్యాగతే రూపాణి భవన్తి॥౧౮॥

సా యద్యదిచ్ఛేత్తత్తదస్యై దద్యాదన్యత్ర గర్భోపఘాతకరేభ్యో భావేభ్యః। గర్భోపఘాతకరాస్త్విమే భావాః। తద్యథా—సర్వమతిగుర్వుష్ణతీక్ష్ణం దారుణాశ్చ చేష్టాః, ఇమాంశ్చాన్యానుపదిశన్తి వృద్ధాః—దేవతారక్షోఽనుచరపరిరక్షణార్థం న రక్తాని వాసాంసి బిభృయాన్న మదకరాణి మద్యాన్యభ్యవహరేన్న యానమధిరోహేన్న మాంసమశ్నీయాత్ సర్వేన్ద్రియప్రతికూలాంశ్చ భావాన్ దూరతః పరివర్జయేద్యచ్చాన్యదపి కించిత్ స్త్రియో విద్యుః॥౧౯॥

తీవ్రాయాం తు ఖలు ప్రార్థనాయాం కామమహితమప్యస్యై హితేనోపహితం దద్యాత్ ప్రార్థనావినయనార్థం; ప్రార్థనాసంధారణాద్ధి వాయుః కుపితోఽన్తః శరీరమనుచరన్ గర్భస్యాపద్యమానస్య వినాశం వైరూప్యం వా కుర్యాత్ ॥౨౦॥

చతుర్థే మాసి స్థిరత్వమాపద్యతే గర్భః; తస్మాత్తదా గర్భిణీ గురుగాత్రత్వమాపద్యతే విశేషేణ ॥౨౧॥

పఞ్చమే మాసి గర్భస్య మాంసశోణితోపచయో భవత్యధికమన్యేభ్యో మాసేభ్యః; తస్మాత్తదా గర్భిణీ కార్యమాపద్యతే విశేషేణ ॥౨౨॥

షష్ఠే మాసి గర్భస్య బలవర్ణోపచయో భవత్యధికమన్యేభ్యో మాసేభ్యః; తస్మాత్తదా గర్భిణీ బలవర్ణహానిమాపద్యతే విశేషేణ ॥౨౩॥

సప్తమే మాసి గర్భః సర్వభావైరాప్యాయ్యతే, తస్మాత్తదా గర్భిణీ సర్వాకారైః క్లాన్తతమా భవతి ॥౨౪॥

అష్టమే మాసి గర్భశ్చ మాతృతో గర్భతశ్చ మాతా రసవాహినీభిః సంవాహినీభిర్ముహుర్ముహురోజః పరస్పరత ఆదదాతే గర్భస్య సంపూర్ణత్వాత్, తస్మాత్తదా గర్భిణీ ముహుర్ముహుర్ముదా యుక్తా భవతి ముహుర్ముహుశ్చ గ్లానా, తథా గర్భః; తస్మాత్తదా గర్భస్య జన్మ వ్యాపత్తిమద్భవత్యోజసోఽనవస్థితత్వాత్; తం చైవార్థమభిసమీక్ష్యాష్టమం మాసమంగణ్యమిత్యాచక్షతే కుశలాః ॥౨౫॥

తస్మిన్నేకదివసాతిక్రాన్తేఽపి నవమం మాసముపాదాయ ప్రసవకాలమిత్యాహురాద్వాదశాన్మాసాత్, ఏతావాన్ ప్రసవకాలః; వైకారికమతః పరం కుక్షావవస్థానం గర్భస్య ॥౨౬॥

ఏవమనయాఽఽనుపూర్వ్యాఽభినిర్వర్తతే కుక్షౌ ॥౨౭॥

మాత్రాదీనాం తు ఖలు గర్భకరాణాం భావానాం సంపదస్తథా వృత్తస్య సౌష్ఠవాన్మాతృతశ్చైవోపస్నే హోపస్తేదాభ్యాం కాలపరిణామాత్ స్వభావసంసిద్ధేశ్చ కుక్షౌ వృద్ధిం ప్రాప్నోతి ॥౨౮॥

మాత్రాదీనాం తు ఖలు గర్భకరాణాం భావానాం వ్యాపత్తినిమిత్తమస్యాజన్మ భవతి ॥౨౯॥

యే హ్యస్య కుక్షౌ వృద్ధిహేతుసమాఖ్యాతా భావాస్తేషాం విపర్యయాదుదరే వినాశమాపద్యతేఽథవాఽప్యచిరజాతః స్యాత్ ॥౩౦॥

యతస్తు కాత్స్న్యేనావిశ్యన్ వికృతిమాపద్యతే తదనువ్యాఖ్యాస్యామః— యదా స్త్రియా దోషప్రకోపణోక్తాన్యాసేవమానాయా దోషాః ప్రకుపితాః శరీరముపసర్పన్తః శోణితగర్భాశయోపఘాతాయోపపద్యన్తే న తు కార్త్స్న్యేన శోణితగర్భాశయౌ దూషయన్తి తదేయం గర్భం లభతే స్త్రీ, తదా తస్య గర్భస్య మాతృజానామవయవానామన్యతమోఽవయవో వికృతిమాపద్యతే ఏకోఽథవానేకే, యస్య యస్య హ్యవయవస్య బీజే బీజభాగే వా దోషాః ప్రకో- పమాపద్యన్తే తం తమవయవం వికృతిరావిశతి; యదా హ్యస్యాః శోణితగర్భాశయబీజభాగః ప్రదోషమాపద్యతే తదా వన్ధ్యాం జనయతి, యదా పునరస్యాః శోణితగర్భాశయబీజభాగావయవః ప్రదోషమాపద్యతే తదా పూతిప్రజాం జనయతి, యదా స్వస్యాః శోణితగర్భాశయబీజభాగావయవః స్త్రీకరాణాం చ శైరీరబీజభాగానామేకదేశః ప్రదోషమాపద్యతే తదా యస్య రుయాకృతిభూయిష్ఠామస్త్రియం వార్తో నామ జనయతి; తాం స్త్రీవ్యాపదమాచక్షతే ॥౩౦॥

ఏవమేవ పురుషస్య బీజదోషే పితృజావయవవికృతిం విద్యాత్ । యదా హ్యస్య బీజే బీజభాగః ప్రదోషమాపద్యతే తదా వన్ధ్యం జనయతి, యదా పునరస్య బీజే బీజభాగావయవః ప్రదోషమాపద్యతే తదా పూతిప్రజం జనయతి, యదా స్వస్య బీజే బీజభాగావయవః పురుషకరాణాం చ శరీరబీజభాగానామేకదేశః ప్రదోషమాపద్యతే తదా పురుషాకృతిభూయిష్ఠమపురుషం తృర్ణేపూలికం నామ జనయతి, తాం పురుషవ్యాపదమాచక్షతే ॥౩౧॥

ఏతేన (మాతృజానాం పితృజానాం చావయవానాం వికృతివ్యాఖ్యానేన) సాత్మ్యజానాం రసజానాం సత్త్వజానాం చావయవానాం వికృతిరపి వ్యాఖ్యాతా భవతి ॥౩౨॥

నిర్వికారః పరస్త్వాత్మా సర్వభూతానాం నిర్విశేషః, సత్త్వశరీరయోస్తు విశేషాద్విశేషోపలబ్ధిః॥౩౩॥

తత్ర త్రయః శ(శా)రీరదోషాః - వాతపిత్తశ్లేష్మాణః, తే శరీరం దూషయన్తి; ద్వౌ పునః సత్వదోషౌ—రజస్తమశ్చ, తౌ సత్త్వం దూషయతః; తాభ్యాం చ సత్వశరీరాభ్యాం దుష్టాభ్యాం వికృతిరుపజాయతే, నోపజాయతే చాప్రదుష్టాభ్యామ్॥౩౪॥

తత్ర శరీరం యోనివిశేషాఇ్చతుర్విధముక్తమగ్రే॥౩౫॥

త్రివిధం ఖలు సత్వం — శుద్ధం, రాజసం, తామసమితి। తత్ర శుద్ధమదోషమాఖ్యాతం కల్యాణాంశత్వాత్, రాజసం సదోషమాఖ్యాతం రోషాంశత్వాత్, తథా తామసమపి సదోషమాఖ్యాతం మోహాంశత్వాత్॥౩౬॥

తేషాం తు త్రయాణామపి సత్త్వానామేకైకస్య భేదాగ్రమపరిసంఖ్యేయం తరతమయోగాత్, శరీరయోనివిశేషేభ్యః, అన్యోన్యానువిధానత్వాచ్చ। శరీరం సత్త్వమనువిధీయతే, సత్త్వం చ శరీరం; తస్మాత్ కతిచిత్ సత్త్వభేదాన్ననూకాభినిర్దేశేన నిదర్శనార్థమనువ్యాఖ్యాస్యామః॥౩౭॥

తద్యథా—శుచిం సత్యాభిసంధం జితాత్మానం సంవిభాగినం జ్ఞానవిజ్ఞానవచనప్రతివచనశక్తిసంపన్నం స్మృతిమన్తం కామక్రోధలోభమానమోహేర్ష్యాహర్షాపేతం సమం సర్వభూతేషు బ్రాహ్మం విద్యాత్॥౩౮॥

ఇజ్యాధ్యయనవ్రతహోమబ్రహ్మచర్యపరమతిథివ్రతముపశాన్తమదమానరాగద్వేషమోహలోభరోషం ప్రతిభావచనవిజ్ఞానోపధారణ-శక్తిసంపన్నమార్షం విద్యాత్॥౩౯॥

ఐశ్వర్యవన్తమాదేయవాక్యం యజ్వానం శూరమోజస్వినం తేజసోపేతమక్లిష్టకర్మాణం దీర్ఘదర్శినం ధర్మార్థకామాభిరతమైన్ద్రం విద్యాత్॥౪౦॥

లేఖాస్థవృత్తం ప్రాప్తకారిణమసంగ్రహార్యముత్థానవన్తం స్మృతిమన్తమైశ్వర్యాలమ్బినం వ్యపగతరాగేర్ష్యాద్వేషమోహం యామ్యం విద్యాత్॥౪౧॥

శూరం ధీరం శుచిమశుచిద్వేషిణం యజ్వానమమ్భోవిహారరతిమక్లిష్టకర్మాణం స్థానకోపప్రసాదం వారుణం విద్యాత్॥౪౨॥

స్థానమానోపభోగపరివారసంపన్నం సుఖవిహారం ధర్మార్థకామనిత్యం శుచిం వ్యక్తకోపప్రసాదం కౌబేరం విద్యాత్॥౪౩॥

ప్రియనృత్యగీతవాదిత్రోల్లాపకం శ్లోకాఖ్యాయికేతిహాసపురాణేషు కుశలం గన్ధమాల్యానులేపనవసనస్త్రీ విహారకామనిత్యమనసూయకం గాన్ధర్వే విద్యాత్॥౪౪॥

ఇత్యేవం శుద్ధస్య సత్త్వస్య సప్తవిధం భేదాంశం విద్యాత్ కల్యాణాంశత్వాత్, తత్సంయోగాత్తు బ్రాహ్మమత్యన్తశుద్ధం వ్యవస్యేత్॥౪౫॥

శూరం చణ్డమసూయకమైశ్వర్యవన్తమౌపధికం రౌద్రమననుక్రోశకమాత్మపూజకమాసురం విద్యాత్॥౪౬॥

అమర్షిణమనుబన్ధకోపం ఛిద్రప్రహారిణం క్రూరమాహారాతిమాత్రరుచిమామిషప్రియతమం స్వప్నాయాసబహులమీర్ష్యుంయుం రాక్షసం విద్యాత్॥౪౭॥

మహాలసం స్త్రైణం స్త్రీరహస్కామమశుచిం శుచిద్వేషిణం భీరుం భీషయితారం వికృంతవిహారాహారశీలం పైశాచం విద్యాత్॥౪౮॥

క్రుద్ధశూరమక్రుద్ధభీరుం తీక్ష్ణమాయాసబహులం సంత్రస్తగోచరమాహారవిహారపరం సార్పం విద్యాత్॥౪౯॥

ఆహారకామమతిదుఃఖశీలాచారోపచారమసూయకమసంవిభాగినమతిలోలుపమకర్మశీలం ప్రైతం విద్యాత్॥౩౦॥

అనుషక్తకామమజస్రమాహారవిహారపరమనవస్థితమమర్షిణమసంచయం శాకునం విద్యాత్॥౩౧॥

ఇత్యేవం ఖలు రాజసస్య సత్త్వస్య షడ్విధం భేదాంశం విద్యాత్, రోషాంశస్వాత్॥౩౨॥

నిరాకరిష్ణుమధమవేశం జుగుప్సితాచారాహారవిహారం మైథునపరం స్వప్నశీలం పాశవం విద్యాత్॥౩౩॥

భీరుమబుధమాహారలుబ్ధమనవస్థితమనుషక్తకామక్రోధం సరణశీలం తోయకామం మాత్స్యం విద్యాత్॥౩౪॥

అలసం కేవలమభినివిష్టమాహారే సర్వబుద్ధ్యా హీనం వానస్పత్యం విద్యాత్॥౩౫॥

ఇత్యేవం ఖలు తామసస్య సత్త్వస్య త్రివిధం భేదాంశం విద్యాత్, మోహాంశత్వాత్॥౩౬॥

ఇత్యపరిసంఖ్యేయభేదానాం ఖలు త్రయాణామపి సత్త్వానాం భేదైకదేశో వ్యాఖ్యాతః, శుద్ధస్య సత్త్వస్య సప్తవిధో బ్రహ్మర్షిశక్రయమవరుణకుబేరగన్ధర్వసత్త్వానుకారేణ, రాజసస్య షడ్విధో దైత్యరాక్షసపిశాచ సర్పప్రేతశకునిసత్త్వానుకారేణ, తామసస్య త్రివిధః పశుమత్స్యవనస్పతిసత్త్వానుకారేణ, కథం చ యథాసత్త్వముపచారః స్యాదితి। కేవలశ్చాయముద్దేశో యథోద్దేశమభినిర్దిథే భవతి గర్భావక్రాన్తిసంప్రయుక్తః తస్యార్థస్య విజ్ఞానే సామర్థ్యం—గర్భకరాణాం చ భావానామనుసమాధిర్విఘాతశ్చ విఘాతకరాణాం భావానామితి॥౩౭॥

తత్ర శ్లోకాః।

నిమిత్తమాత్మా ప్రకృతిర్వృద్ధిః కుక్షౌ క్రమేణ చ।
వృద్ధిహేతుశ్చ గర్భస్య పఞ్చార్థాః శుభసంజ్ఞితాః॥౫౮॥
అజన్మని చ యో హేతుర్వినాశే వికృతావపి।
ఇమాంస్త్రీనశుభానూ భావానా హుర్గర్భవిఘాతకాన్॥౫౯॥
శుభాశుభసమాఖ్యాతానష్టౌ భావానిమాన్ భిషక్।
సర్వథా వేద యః సర్వాన్ స రాజ్ఞః కర్తుమర్హతి॥౬౦॥
అవాయుపాయాన్ గర్భస్య స ఏవం జ్ఞాతుమర్హతి।
యే చ గర్భవిఘాతోక్తా భావాస్తాంశ్చాప్యుదారధీః॥౬౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చతుర్థే శారీరస్థానే మహతీ-
గర్భావక్రాన్తిశారీరం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతః పురుషవిచయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పురుషోఽయం లోకసంమిత ఇత్యువాచ భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయః; యావన్తో హి లోకే మూర్తిమన్తో భావవిశేషాస్తావన్తః పురుషే, యావన్తః పురుషే తావన్తో లోకే ఇతి॥3॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—నైతావతా వాక్యేనోక్తం చాక్యార్థమవగాహామహే, భగవతా బుద్ధ్యా భూయస్తరమతోఽనువ్యాఖ్యాయమానం శుశ్రూషామహ ఇతి॥౪॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—అపరిసంఖ్యేయా లోకావయవవిశేషాః, పురుషావయవవిశేషా అప్యపరిసంఖ్యేయాః; తేషాం యథాస్థూలం భావాన్ సామాన్యమభిప్రేత్యోదాహరిష్యామః, తానేకమనా నిబోధ సమ్యగుపవర్ణ్యమానానగ్నివేశ। షడ్ధాతవః సముదితా 'లోక' ఇతి శబ్దం లభన్తే; తద్యథా— పృథివ్యాపస్తేజో వాయురాకాశం బ్రహ్మ చావ్యక్తమితి; ఏత ఏవ చ షడ్ధాతవః సముదితాః 'పురుష' ఇతి శబ్దం లభన్తే। తస్య పురుషస్య పృథివీ మూర్తిః, ఆపః క్లేదః, తేజోఽభిసంతాపో, వాయుః ప్రాణో, వియచ్ఛిద్రాణి, బ్రహ్మ అన్తరాత్మా; యథా ఖలు బ్రాహ్మీ విభూతిర్లోకే తథా పురుషేఽప్యాన్తరాత్మికీ విభూతిః, బ్రహ్మణో విభూతిర్లోకే ప్రజాపతిరన్తరాత్మనో విభూతిః పురుషే సత్త్వం, యస్త్విన్ద్రో లోకే స పురుషేఽహఙ్కారః, ఆదిత్యాస్త్వాదానం, రుద్రో రోషః, సోమః ప్రసాదః, వసవః సుఖమ్, అశ్వినౌ కాన్తిః, మరుదుత్సాహః, విశ్వేదేవాః సర్వేన్ద్రియాణి సర్వేన్ద్రియార్థాశ్చ, తమో మోహః, జ్యోతిర్జ్ఞానం, యథా లోకస్య సర్గాదిస్తథా పురుషస్య గర్భాధానం, యథా కృతయుగమేవం బాల్యం, యథా త్రేతా తథా యౌవనం, యథా ద్వాపరస్తథా స్థావిర్య, యథా కలిరేవమాతుర్యం, యథా యుగాన్తస్తథా మరణమితి; ఏవమేతేనానుమానేనానుక్తానామపి లోకపురుషయోరవయవవిశేషాణామనివేశ సామాన్యం విద్యాదితి ॥౫॥

ఏవంవాదినం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—ఏవమేతత్ సర్వమనపవాదం యథోక్తం భగవతా లోకపురుషయోః సామాన్యం; కిం న్వస్య సామాన్యోపదేశస్య ప్రయోజనమితి ॥౬॥

భగవానువాచ - శృణ్వగ్నివేశ ! సర్వలోకమాత్మన్యాత్మానం చ సర్వలోకే సమనుపశ్యతః సత్యా బుద్ధిరుపద్యతే। సర్వలోకం హ్యాత్మని పశ్యతో భవత్యాత్మైవ సుఖదుఃఖయోః కర్తా నాన్య ఇతి, కర్మాత్మకత్వాఞ్చ హేత్వాదిమిర్యుక్తః సర్వలోకోఽహమితి విదిత్వా జ్ఞానం పూర్వముత్థాప్యతేఽపవర్గాయ। తత్ర సంయోగాపేక్షీ లోకశబ్దః, షడ్ధాతుసముదాయో హి సామాన్యతః సర్వలోకః। తస్య హేతురుత్పత్తిర్వృద్ధిరూపలవో వియోగశ్చ। తత్ర హేతురుత్పత్తికారణమ్, ఉత్పత్తిర్జన్మ, వృద్ధిరాప్యాయనం, ఉపప్లవో దుఃఖాగమః; షడ్ధాతువిభాగో వియోగః, స జీవాపగమః, స ప్రాణనిరోధః, స భఙ్గః, స లోకస్వభావశ్చ; తస్య మూలం సర్వోపప్లవానాం చ ప్రవృత్తిః, నివృత్తిరుపరమః; ప్రవృత్తిర్దుఃఖం నివృత్తిః సుఖమితి యజ్జ్ఞానముత్పద్యతే తత్సత్యం, తస్య హేతుః సర్వలోకసామాన్యజ్ఞానమ్ ; ఏతత్ ప్రయోజనం సామాన్యోపదేశస్యేతి ॥౭॥

అథాగ్నివేశ ఉవాచ—కింమూలా భగవన్ ప్రవృత్తిః, నివృత్తౌ చ క ఉపాయ ఇతి ॥౮॥

భగవానువాచ—మోహేచ్ఛాద్వేషకర్మమూలా ప్రవృత్తిః। తజ్జా హ్యహఙ్కారసఙ్గసంశయాభిసంప్లవాభ్యవపాతవిప్రత్యయావిశేషాను-పాయాస్తరుణమివ ద్రుమమతివిపులశాఖాస్తరవోఽభిభూయ పురుషమవతత్యైవోత్తిష్ఠన్తే, యైరభిభూతో న సత్తామతివర్తతే।

తత్రైవంజాతిరూపవిత్తవృత్తబుద్ధిశీలవిద్యాభిజనవయోవీర్యప్రభావసంపన్నో ఽహమిత్యహ
ఙ్కారః, యద్వన్మనోవాక్కాయకర్మ నాపవర్గాయ స సఙ్గః,
కర్మఫలమోక్షపురుషప్రేత్యభావాదయః సన్తి వా నేతి సంశయః,
సర్వాస్వవస్థాస్వనన్యోఽహమహం స్రష్టా స్వభావసంసిద్ధోఽహమహం శరీరేన్ద్రియ
బుద్ధిస్మృతివిశేషరాశిరితి గ్రహణమభిసంప్లవః, మమ
మాతృపితృభ్రాతృదారాపత్యబన్ధుమిత్రభృత్యగణో గణస్య చాహమిత్యభ్యవపాతః, కార్యాకార్య
హితాహితశుభాశుభేషు విపరీతాభినివేశో విప్రత్యయః, జ్ఞాజ్ఞయోః ప్రకృతివికారయోః
ప్రవృత్తినివృత్త్యోశ్చ సామాన్యదర్శనమవిశేషః,
ప్రోక్షణానశనాగ్ని హోత్రత్రిషవణాభ్యుక్షణావాహనయజనయాజనయాచనసలిలహుతా-
శనప్రవేశాదయః సమారమ్భాః ప్రోచ్యన్తే హ్యనుపాయాః|
ఏవమయమధీధృతిస్మృతిరహఙ్కారాభి నివిష్టః సక్తః ససంశయోఽభిసంప్లుత-
బుద్ధిరభ్యవపతితోఽన్యథాదృష్టిరవిశేషగ్రాహీ విమార్గగతిర్నివాసవృక్షః
సత్త్వశరీరదోషమూలానాం మూలం సర్వదుఃఖానాం భవతి|
ఏవమహఙ్కారాదిభిర్దోషైర్భ్రామ్యమాణో నాతివర్తతే ప్రవృత్తిం సా చ మూలమధస్య;
నివృత్తిరపవర్గః, తత్ పరం ప్రశాన్తం తదక్షరం, తద్బ్రహ్మ, స మోక్షః||౯||

తత్ర ముముక్షూణాముదయనాని సర్వాణి వ్యాఖ్యాస్యామః—తత్ర (లోకదోషదర్శినో)
ముముక్షోరాదిత ఏవాచార్యాభిగమనం, తస్యోపదేశానుష్ఠానం, అగ్నేరేవోపచర్యా,
ధర్మశాస్త్రానుగమనం, తదర్థావబోధః, తేనావష్టమ్భః, తత్ర యథోక్తాః క్రియాః,
సతాముపాసనమ్, అసతాం పరివర్జనమ్, అసఙ్గతిర్దుర్జనేన, సత్యం
సర్వభూతహితమపరుషమనతి కాలే పరీక్ష్య వచనం, సర్వప్రాణిష్వాత్మనీవావేక్షా,
సర్వాసామస్మరణమసంకల్పనమప్రార్థనమనభిభాషణం చ స్త్రీణాం, సర్వపరిగ్రహత్యాగః,
కౌపీనం ప్రచ్ఛాదనార్థం, ధాతురాగనివసనం, కన్థాసీవన హేతోః సూచీపిప్పలకం,
శౌచాధానహేతోర్జలకుణ్డికా, దణ్డధారణం, భైక్షచర్యార్థ పాత్రం, ప్రాణధారణార్థ
మేకకాలమగ్రామ్యో యథోపపన్న ఏవాభ్యవహారః, శ్రమాపనయనార్థం శీర్ణశుష్కపర్ణ
తృణాస్తరణోపధానం, ధ్యానహేతోః కాయనిబన్ధనం, వనేష్వనికేతవాసః,
తన్ద్రానిద్రాలస్యాదికర్మవర్జనం, సర్వేష్విన్ద్రియార్థేష్వనురాగోపతాపనిగ్రహః,
సుప్తస్థితగతప్రేక్షితాహారవిహార-ప్రత్యఙ్గ చేష్టా దికేష్వారమ్భేషు స్మృతిపూర్వికా ప్రవృత్తిః,
సత్కారస్తుతిగర్హావమానక్షమ(మి)త్వం, క్షుత్పిపాసాయాసశ్రమ-
శీతోష్ణవాతవర్షాసుఖదుఃఖసంస్పర్శసహత్వం, శోకదైన్యోద్వేగద్వేషమదమానలోభరాగేర్ష్యా-
భయక్రోధాదిభిరసంచలనమ్, అహఙ్కారాదిషూపసర్గసంజ్ఞా, లోకపురుషయోః
సర్గాదిసామాన్యావేక్షణం, కార్యకాలాయయభయం, యోగారమ్భే సతతమనిర్వేదః,
సత్త్వోత్సాహః, అపవర్గాయ ధీధృతిస్మృతిబలాధానం, నియమనమిన్ద్రియాణాం చేతసి

చేతస ఆత్మన్యాత్మనశ్చ, ధాతుభేదేన శరీరావయవసంఖ్యానమభీక్ష్ణం, సర్వం కారణవద్దుఃఖమస్వమనినిత్యమిత్యభ్యుపగమః, సర్వప్రవృత్తిషు దుఃఖసంజ్ఞా, సర్వసంన్యాసే సుఖమిత్యభినివేశః, ఏష మార్గోఽపవర్గాయ; అతోఽన్యథా బధ్యతే। ఇత్యుదయనాని వ్యాఖ్యాతాని॥౧౦॥

భవన్తి చాత్ర।

ఏత్రైరవిమలం సత్త్వం శుద్ధ్యుపాయైర్విశుధ్యతి।
మృజ్యమాన ఇవాదర్శస్తైలచేలకచాదిభిః॥౧౧॥
గ్రహామ్బుదరజోధూమనీహారైరసమావృతమ్।
యథాఽర్కమణ్డలం భాతి భాతి సత్త్వం తథాఽమలమ్॥౧౨॥

జ్వలత్యాత్మని సంరుద్ధం తత్ సత్త్వం సంవృతాయనే।
శుద్ధః స్థిరః ప్రసన్నార్చిర్దీపో దీపాశయే యథా॥౧౩॥

శుద్ధసత్త్వస్య యా శుద్ధా సత్యా బుద్ధిః ప్రవర్తతే।
యయా భినత్త్యతిబలం మహామోహమయం తమః॥౧౪॥

సర్వభావస్వభావజ్ఞో యయా భవతి నిఃస్పృహః।
యోగం యయా సాధయతే సాంఖ్యః సంపద్యతే యయా॥౧౫॥

యయా నోపైత్యహఙ్కారం నోపాస్తే కారణం యయా।
యథా నాలమ్బతే కించిత్ సర్వం సంన్యస్యతే యయా॥౧౬॥

యాతి బ్రహ్మ యయా నిత్యమజరః శాన్తమక్షరమ్।
విద్యా సిద్ధిర్మతిర్మేధా ప్రజ్ఞా జ్ఞానం చ సా మతా॥౧౭॥

లోకే వితతమాత్మానం లోకం చాత్మని పశ్యతః।
పరావరదృశః శాన్తిర్జ్ఞాన మూలా న నశ్యతి॥౧౮॥

పశ్యతః సర్వభూతాని సర్వావస్థాసు సర్వదా।
బ్రహ్మభూతస్య సంయోగో న శుద్ధస్యోపపద్యతే॥౧౯॥

నాత్మనః కరణాభావాల్లిఙ్గమప్యుపలభ్యతే।
స సర్వకారణత్యాగాన్ముక్త ఇత్యభిధీయతే॥౨౦॥

విపాపం విరజః శాన్తం పరమక్షరమవ్యయమ్।
అమృతం బ్రహ్మ నిర్వాణం పర్యాయైః శాన్తిరుచ్యతే॥౨౧॥

ఏతత్తత్ సౌమ్య విజ్ఞానం యజ్జ్ఞాత్వా ముక్తసంశయాః।
మునయః ప్రశమం జగ్ముర్వీతమోహరజఃస్పృహాః॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకౌ।

సప్రయోజనముద్దిష్టం లోకస్య పురుషస్య చ।
సామాన్యం మూలముత్పత్తౌ నివృత్తౌ మార్గ ఏవ చ॥౨౩॥

శుద్ధసత్త్వసమాధానం సత్యా బుద్ధిశ్చ నైష్ఠికీ।
విచయే పురుషస్యోక్తా నిష్ఠా చ పరమర్షిణా॥౨౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానే పురుష-

విచయశారీరం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతః శరీరవిచయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

శరీరవిచయః శరీరోపకారార్థమిష్యతే। జ్ఞాత్వా హి శరీరతత్వం శరీరోపకారకరేషు భావేషు జ్ఞానముత్పద్యతే; తస్మాచ్ఛరీర-విచయం ప్రశంసన్తి కుశలాః॥౩॥

తత్ర శరీరం నామ చేతనాధిష్ఠానభూతం పఞ్చభూతవికారసముదాయాస్మకం సంమయోగవాహి; యదా హ్యస్మిన్ శరీరే ధాతవో వైషమ్యమాపద్యన్తే తదేదం క్లేశం వినాశం వా ప్రాప్నోతి। వైషమ్యగమనం హి పునర్ధాతూనాం వృద్ధిహ్రాసగమనమకార్త్స్న్యేన ర్యేన ప్రకృత్యా చ॥౪॥

యౌగపద్యేన విరోధినాం ధాతూనాం వృద్ధిహాసౌ భవతః, యద్ధి యస్య ధాతోర్వృద్ధికరం తత్తతో విపరీతగుణస్య ధాతోః ప్రత్యవాయకరం సంపద్యతే। తదేవ తస్మాద్భేషజం సమ్యగవచార్యమాణం యుగపన్న్యూనాతిరిక్తానాం ధాతూనాం సామ్యకరం భవతి; అధికమపకర్షతి న్యూనమాప్యాయయతి॥౫॥

ఏతావదేవ హి భైషజ్యప్రయోగే ఫలమిష్టం స్వస్థవృత్తానుష్ఠానే చ యావద్ధాతూనాం సామ్యం స్యాత్। స్వస్థా హ్యపి ధాతూనాం సామ్యానుగ్రహార్థమేవ కుశలా రసగుణానాహారవికారాంశ్చ పర్యాయేణేచ్ఛన్త్యుపయోక్తుం, సాత్మ్యసమాజ్ఞాతాన్ ఏకప్రకారభూయిష్ఠాంశ్చోపయుఞ్జానాస్తద్విపరీతకరసమాజ్ఞాతయా చేష్టయా సమమిచ్ఛన్తి కర్తుమ్॥౬॥

దేశకాలాత్మగుణవిపరీతానాం హి కర్మణామాహారవికారాణాం చ క్రియోపయోగః సమ్యక్, సర్వాతియోగసంధారణమ్, అసంధారణముదీర్ణానాం చ గతిమతాం, సాహసానాం వ వర్జనం, స్వస్థవృత్తమ్ ఏతావద్ధాతూనాం సామ్యానుగ్రహార్థముపదిశ్యతే॥౭॥

ధాతవః పునః శారీరాః సమానగుణైః సమానగుణభూయిష్ఠైర్వాఽప్యాహారవికారైరభ్యస్యమానైర్వృద్ధిం ప్రాప్నువన్తి, హ్రాసం తు విపరీతగుణైర్విపరీతగుణభూయిష్ఠైర్వాఽభ్యస్యమానైః॥౮॥

తత్రేమే శరీరధాతుగుణాః సంఖ్యాసామర్థ్యకరాః; తద్యథా—గురులఘుశీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షమన్దతీక్ష్ణస్థిరసరమృదు-కఠినవిశదపిచ్ఛిలశ్లక్ష్ణఖరసూక్ష్మస్థూలసాన్ద్రద్రవాః। తేషు యే గురవస్తే గురుభిరాహారవికారగుణైరభ్యస్యమానైరాప్యాయ్యన్తే లఘవశ్చ హసన్తి, లఘవస్తు లఘుభిరాప్యాయ్యన్తే గురవశ్చ హ్రసన్తి; ఏవమేవ సర్వధాతుగుణానాం సామాన్యయోగాద్వృద్ధిర్విపర్యాద్ధ్రసః తస్మాన్మాంసమాప్యాయ్యతే మాంసేన భూయస్తరమన్యేభ్యః శరీరధాతుభ్యః, తథా లోహితం లోహితేన, మేదో మేదసా, వసా వసయా, అస్థి తరుణాస్థా, మజ్జా మజ్జ్ఞా, శుక్రం శుక్రేణ, గర్భస్త్వామగర్భేణ॥౯॥

యత్ర త్వేవంలక్షణేన సామాన్యేన సామాన్యవతామాహారవికారాణామసాంనిధ్యం స్యాత్ సంనిహితానాం వాఽప్యయుక్తత్వాన్నోపయోగో ఘృణిత్వాదన్యస్మాద్వా కారణాత్తూ, స చ ధాతురభివర్ధయితవ్యః స్యాత్ తస్య యే ప్రమానగుణాః స్యురాహారవికారా అసేవ్యాశ్చ తత్ర సమానగుణభూయిష్ఠానామన్య ప్రకృతీనామప్యాహారవికారాణాముపయోగః స్యాత్; తద్యథా—శుకక్షయే క్షీరసర్పిషోరుపయోగో మధురస్నిగ్ధసమాఖ్యాతానాం చాపరేషాం దవ్యాణాం, మూత్రక్షయే పునరిక్షురసవారుణీమణ్డద్రవమధురామ్లలవణోపదినాం, పురీషక్షయే కుల్లమాషమాషకుష్కుణ్డాజమధ్యయవశాకధాన్యామ్లానాం, వాతక్షయే కటుతిక్తకషాయరూక్షలఘుశీతానాం, పిత్తక్షయేఽమ్లలవణకటుకక్షారోష్ణతీక్ష్ణానాం, శ్లేష్మక్షయే స్నిగ్ధగురుమధురసాన్ద్రపిచ్ఛిలానాం ద్రవ్యాణాం; కర్మాపి చ యద్యద్యస్య ధాతోర్వృద్ధికరం తత్తదాసేవ్యం; ఏవమన్యేషామపి శరీరధాతూనాం సామాన్య విపర్యయాభ్యాం వృద్ధిహాసౌ యథాకాలం కార్యోం; ఇతి సర్వధాతూనామేకైకశోఽతిదేశతశ్చ వృద్ధిహ్రాసకరాణి వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి॥౧౦॥

కాత్స్న్యేన శరీరవృద్ధికరాస్త్విమే భావా భవన్తి; తద్యథా—కాలయోగః స్వభావసంసిద్ధిరాహారసౌష్ఠవమవిఘాతశ్చేతి। బలవృద్ధికరాస్త్విమే భావా భవన్తి; తద్యథా—బలవత్పురుషే దేశే జన్మ బలవత్పురుషే చ కాలే, సుఖశ్చ కాలయోగో,

బీజక్షేత్రగుణసంపఞ్చ, ఆహారసంపచ్చ, శరీరసంపఞ్చ, సాత్మ్యసంపఞ్చ, సత్త్వసంపఞ్చ, స్వభావసంసిద్ధిశ్చ యౌవనం చ, కర్మ చ, సంహర్షశ్చేతి ॥౧౧॥

ఆహారపరిణామకరాస్త్విమే భావా భవన్తి; తద్యథా—ఊష్మా వాయుః క్లేదః స్నేహః కాలః సమయోగశ్చేతి। తత్ర తు ఖల్వేషామూష్మాదీనామాహారపరిణామకరాణాం భావానామిమే కర్మవిశేషా భవన్తి; తద్యథా—ఊష్మా పచతి, వాయురపకర్షతి, క్లేదః శైథిల్యమాపాదయతి, స్నేహో మార్దవం జనయతి, కాలః పర్యాప్తిమభినిర్వర్తయతి, సమయోగస్త్వేషాం పరిణామధాతుసామ్యకరః సంపద్యతే॥౧౨॥

పరిణామతస్త్వాహారస్య గుణాః శరీరగుణభావమాపద్యన్తే యథాస్వమవిరుద్ధాః, విరుద్ధాశ్చ విహన్యుర్విహతాశ్చ విరోధిభిః శరీరమ్॥౧౩॥

శరీరధాతవః పునర్ద్వివిధాః సంగ్రహేణ—మలభూతాః, ప్రసాదభూతాశ్చ। తత్ర మలభూతాస్తే యే శరీరస్య ఆబాధకరాః స్యుః తద్యథా—శరీరచ్ఛిద్రేషూపదేహాః పృథగ్జన్మానో బహిర్ముఖాః పరిపక్వాశ్చ ధాతవః, ప్రకుపితాశ్చ వాతపిత్తశ్లేష్మాణః, యే చాన్యేఽపి కేచిచ్ఛరీరే తిష్ఠన్తో భావాః శరీరస్యోపఘాతాయోపపద్యన్తే, సర్వాంస్తాన్మలాన్ సంప్రచక్ష్మహే; ఇతరాంస్తు ప్రసాదాఖ్యాన్; గువదీంశ్చ ద్రవాన్తాన్ గుణభేదేన, రసాదీంశ్చ శుక్రాన్తాన్ ద్రవ్యభేదేన॥౧౪॥

తేషాం సర్వేషామేవ వాతపిత్తశ్లేష్మాణో దుష్టా దూషయితారో భవన్తి దోషత్వాత్। వాతాదీనాం పునర్ధాత్వన్తరే కాలాన్తరే ప్రదుష్టానాం వివిధాశితపీతీయేఽధ్యాయే విజ్ఞానాన్యుక్తాని। ఏతావత్యేవ దుష్టదోషగతిర్యావత్సంస్పర్శనాచ్ఛరీరధాతూనామ్। ప్రకృతిభూతానాం ఖలు వాతాదీనాం ఫలమారోగ్యం, తస్మాదేషాం ప్రకృతిభావే ప్రయతితవ్యం బుద్ధిమద్భిః॥౧౫॥

భవతి చాత్ర।

సర్వదా థా సర్వం శరీరం వేద యో భిషక్।

ఆయుర్వేదం స కార్త్స్న్యేన వేద లోకసుఖప్రదమ్॥౧౬॥

తమేవముక్తవన్తం భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశ ఉవాచ—శ్రుతమేతద్యదుక్తం భగవతా శరీరాధికారే వచః; కిం ను ఖలు గర్భస్యాఙ్గం పూర్వమభినిర్వర్తతే కుక్షౌ, కుతోముఖః కథం చాన్తర్గతస్తిష్ఠతి, కిమాహారశ్చ వర్తయతి, కథంభూతశ్చ నిష్క్రామతి, కైశ్చాయమాహారోపచారైర్జాతశ్చావ్యాధిరభివర్ధతే, నద్యో హన్యతే కైః, కిం చాస్య దేవాదిప్రకోపనిమిత్తా వికారాః సంభవన్తి రాహోస్విన్న, కించాస్య కాలాకాలమృత్యవోర్భావాభావయోర్భగవానధ్యస్యతి, కిం చాస్య పరమాయుః, కాని చాస్య పరమాయుషో నిమిత్తామేతి ॥౧౭॥

తమేవముక్తవన్తమగ్నివేశం భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయ ఉవాచ—పూర్వోక్తమేతద్గర్భావక్రాన్తౌ యథాఽయమభినిర్వర్తతే కుక్షౌ, యచ్చాస్య యదా తిష్ఠతేఽఙ్గజాతం; విప్రతిపత్తివాదాస్త్వత్ర బహువిధాః సూత్రకృతామృరాణాం సన్తి సర్వేషాం; తానపి నిబోధోచ్యమానాన్—శిరః పూర్వమవనివర్తతే కుక్షావితి కుమారశిరా భరద్వాజః పశ్యతి, సర్వేన్ద్రియాణాం తదధిష్ఠానమితి కృత్వా; హృదయమితి కాఙ్కాయనో బాహ్లీకభిక్, చేతనాధిష్ఠానత్వాత్; నాభిరితి భద్రకాప్యః, ఆహారాగమతి కృత్వా; పక్కాశయగుదమితి భద్రశౌనకః, మారుతాధిష్ఠానత్వాత్; స్తపాదమితి బడిశః, తత్కరణత్వాత్ పురుషస్య; ఇన్ద్రియాణీతి జనకో వైదేహః, తాన్యస్య బుద్ధ్యధిష్ఠానానీతి కృత్వా; పరోక్షత్వాదచిన్త్యమితి మారీచిః కశ్యపః; సర్వాఙ్గనిర్వృత్తిర్యుగపదితి ధన్వన్తరిః, తదుపపక్షం సర్వాఙ్గానాం తుల్యకాలాభినిర్వృత్తత్వాత్। సర్వాఙ్గానాం హ్యస్య హృదయం మూలమధిష్ఠానం చ కేషాంచిద్భావానాం, న చ తస్మాత్ పూర్వాభినిర్వృత్తిరేషాం; తస్మాద్ధృదయపూర్వాణాం సర్వాఙ్గానాం తుల్యకాలాభినిర్వృత్తిః, సర్వభావా హ్యన్యోన్యప్రతిబద్ధాః; తస్మాద్యథాభూతదర్శనం సాధు ॥౧౮॥

గర్భస్తు ఖలు మాతుః పృష్ఠాభిముఖ ఊర్ధ్వశిరాః సంకుచ్యాఙ్గాన్యాస్తే జరాయువృతః కుక్షౌ ॥౧౯॥

వ్యపగతపిపాసాబుభుక్షైస్తు ఖలు గర్భః పరతన్త్రవృత్తిర్మాతరమాశ్రిత్య వర్తయత్యుపస్నేహోపస్వేదాభ్యాం గర్భాశయే సదసద్భూతాఙ్గావయవః। తదనన్తరం హ్యస్య కశ్చిల్లోమకూపాయనైరుపస్నేహః కశ్చిన్నాభినాడ్యయనైః; నాభ్యాం హ్యస్య నాడీ ప్రసక్తా, నాడ్యాం చామేరా, అమరా చాస్య మాతుః ప్రసక్తా హృదయే, మాతృహృదయం హ్యస్య తామమరామభిసంప్లవతే సిరాభిః స్యన్దమానాభిః; స తస్య రసో బలవర్ణకరః సంపద్యతే స చ సర్వరసవానాహారః। స్త్రియా హ్యాపన్నగర్భాయాస్త్రిధా రసః ప్రతిపద్యతే—స్వశరీరపుష్టయే,

స్తన్యాయ, గర్భవృద్ధయే చ; స తేనాహారేణోపష్టబ్ధః (పరతన్త్రవృత్తిర్మాతరమాశ్రిత్య) వర్తయత్యన్తర్గతః॥౨౦॥

స చోపస్థితకాలే జన్మని ప్రసూతిమారుతయోగాత్ పరివృత్త్యావాక్శిరా నిష్కామయపత్యపథేన। ఏషా ప్రకృతిః, వికృతిః పునరతోఽన్యథా। పరం త్వతః స్వతన్త్రవృత్తిర్భవతి॥౨౧॥

తస్యాహారోపచారౌ జాతిసూత్రీయోపదిష్టావవికారకరౌ చాభివృద్ధికరౌ భవతః। తాభ్యామేవ చ (సేవితాభ్యాం) విషమాభ్యాం జాతః సద్య ఉపహన్యతే తరురివాచిరవ్యపరోపితో వాతాతపాభ్యామప్రతిష్ఠితమూలః॥౨౨॥

ఆప్తోపదేశాదద్భుతరూపదర్శనాత్ సముత్థానలిఙ్గచికిత్సితవిశేషాచ్చాస్యాదోషప్రకోపానురూపా దేవాదిప్రకోపనిమిత్తా వికారాః సముపలభ్యన్తే॥౨౩॥

కాలాకాలమృత్యోస్తు భావాభావయోరిదమధ్యవసితం నః—యః కశ్చిన్మ్రియతే సత్త్వః స కాల ఏవ మ్రియతే, న హి కాలస్య చ్ఛిద్రమస్తీత్యేకే భాషన్తే। తచ్చాసమ్యక్; న హ్యచ్ఛిద్రతా సచ్ఛిద్రతా వా కాలస్యోపపద్యతే, కాలస్వలక్షణస్వభావాత్। తత్రాహురపరే — యో యదా మ్రియతే స తస్య నియతో మృత్యుకాలః; స సర్వభూతానాం సత్యః, సమక్రియత్వాదితి। ఏతదపి చాన్యథాఽర్థగ్రహణం; న హి కశ్చిన్న మ్రియత ఇతి సమక్రియః, కాలో హ్యాయుషః ప్రమాణమధికృత్యోచ్యతే। యస్య చేష్టం యో యదా మ్రియతే తస్య స నియతో మృత్యుకాల ఇతి తస్య సర్వే భావా యథాస్వం నియతకాలా భవిష్యన్తి; తచ్చ నోపపద్యతే, ప్రత్యక్షం హ్యకాలాహారవచనకర్మణాం ఫలమనిష్టం, విపర్యయే చేష్టం; ప్రత్యక్షతశ్చోపలభ్యతే ఖలు కాలాకాలయుక్తిస్తాసు తాస్వవస్థాసు తం తమర్థమభిసమీక్ష్య; తద్యథా— కాలోఽయమస్య వ్యాధరాహారస్యౌషధస్య ప్రతికర్మణో విసర్గస్య, అకాలో వేతి; లోకే-ఽప్యేతద్భవతి—కాలే దేవో వర్షత్యకాలే వర్షతి, కాలే శీతమకాలే శీతం, కాలే తపత్యకాలే తపతి, కాలే పుష్పఫలమకాలే చ పుష్పఫలమితి; తస్మాదుభయమస్తి కాలే మృత్యురకాలే చ, నైకాన్తికమత్ర। యది హ్యకాలే మృత్యుర్న స్యాన్నియతకాలప్రమాణమాయుః సర్వం స్యాత్, ఏవం గతే హితాహితజ్ఞానమకారణం స్యాత్, ప్రత్యక్షానుమానోపదేశాశ్చాప్రమాణాని స్యుర్యే ప్రమాణంభూతాః సర్వతన్త్రేషు, యైరాయుష్యాణ్యనాయుష్యాణి చోపలభ్యన్తే; వాగ్వస్తుమాత్రమేతేదృషయో మన్యన్తే యదుచ్యతే – నాకాలే మృత్యురస్తీతి॥౨౪॥

వర్షశతం ఖల్వాయుషః ప్రమాణమస్మిన్ కాలే।తస్య నిమిత్తం ప్రకృతిగుణాత్మసంపత్ సాత్మ్యోపసేవనం చేతి॥౨౬॥

తత్ర శ్లోకాః।

శరీరం యద్యథా తచ్చ వర్తతే క్లిష్టమామయైః।
యథా క్లేశం వినాశం చ యాతి యే చాస్య ధాతవః॥౨౭॥

వృద్ధిహ్రాసౌ యథా తేషాం క్షీణానామౌషధం చ యత్।
దేహవృద్ధికరా భావా బలవృద్ధికరాశ్చ యే॥౨౮॥

పరిణామకరా భావా యా చ తేషాం పృథక్క్రియా।
మలాఖ్యాః సంప్రసాదాఖ్యా ధాతవః ప్రశ్న ఏవ చ॥౨౯॥

నవకో నిర్ణయశ్చాస్య విధివత్ సంప్రకాశితః।
తథ్యః శరీరవిచయే శారీరే పరమర్షిణా॥౩౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానే శరీరవిచయ-
శారీరం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాతః శరీరసంఖ్యాశారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

శరీరసంఖ్యామవయవశః (కృత్స్నం) శరీరం ప్రవిభజ్య సర్వశరీరసంఖ్యాప్రమాణజ్ఞానహేతోర్భగవన్తమాత్రేయమగ్నివేశః పప్రచ్ఛ॥౩॥

తమువాచ భగవానాత్రేయః—శృణు మత్తోఽగ్నివేశ! సర్వం శరీరమభిచక్షాణాద్యథాప్రశ్నమేకమనా యథావత్॥౪॥

శరీరే షట్ త్వచః; తద్యథా—ఉదకధరా త్వగ్బాహ్యా, ద్వితీయా త్వగసృగ్ధరా, తృతీయా సిధ్మకిలాససంభవాధిష్ఠానా, చతుర్థీ కుంష్ఠసంభవాధిష్ఠానా, పఞ్చమీ త్వలజీవిద్వధీసంభవాధిష్ఠానా, షష్ఠీ తు సా యస్యాం ఛిన్నాయాం తామ్యత్యన్ధ ఇవ చ తమః ప్రవిశతి యాం చాప్యధిష్ఠాయారూంషి జాయన్తే పర్వసు కృష్ణరక్తాని స్థూలమూలాని దుశ్చికిత్స్యతమాని చేతి షట్ త్వచః; ఏతాః షడఙ్గం శరీరమవతత్య తిష్ఠన్తి॥౫॥

తత్రాయం శరీరస్యాఙ్గవిభాగః। తద్యథా—ద్వౌ బాహూ, ద్వే సక్థినీ, శిరోగ్రీవమ్, అన్తరాధిః, ఇతి షడఙ్గమఙ్గమ్॥౬॥

త్రీణి సషష్టీని శతాన్యస్థ్నాం సహ ౧దన్తోలూఖలనఖేన; తద్యథాద్వాత్రింశద్దన్తాః, ద్వాత్రింశద్దన్తోలూఖలాని, వింశతిర్నఖాః, షష్టిః పాణిపాదాఙ్గుల్యస్థీని, వింశతిః పాణిపాదశలాకాః, చత్వారి పాణిపాదశలాకాధిష్ఠానాని, ద్వే పాయరస్థినీ, చత్వారః పాదయోర్గుల్ఫాః, ద్వౌ మణికౌ హస్తయోః, చత్వార్య రత్నియోరస్థీని, చత్వారి జఙ్ఘయోః, ద్వే జానుకపాలికే, ద్వావూరునలకో ద్వౌ బాహునలకౌ ద్వావంసౌ, ద్వే అసఫలకే, ద్వాక్షకో, ఏకం జత్రు, ద్వే తాలునీ, ద్వే శ్రోణిఫలకే, ఏకం భగాస్థి,

----

౧ 'దన్తనఖేన' హ్య.। 'ద్వాత్రింశద్దన్తోలూఖలాని, ద్వాత్రింశద్దన్తాః, వింశతిర్నఖాః, వింశతిః పాణిపాదశలాకాః, షష్టిరఙ్గుల్యస్థీని, ద్వే పార్ష్ణ్యాః, ద్వే కూర్చాధః, చత్వారః పాణ్యోర్మణికాః, చత్వారః పాదయోర్గుల్ఫాః, చత్వార్యరత్న్యోరస్థీని, చత్వారి జఙ్ఘయోః, ద్వే జానునోః, ద్వే కూర్పరయోః, ద్వే ఊర్వోః, ద్వే బాహ్వోః సాంసయోః, ద్వావక్షకౌః, ద్వే తాలునీ, ద్వే

శ్రోణిఫలకే, ఏకం భగాస్థి, పుంసాం మేఢ్రాస్థి, ఏకం త్రికసంశ్రితం, ఏకం గుదాస్థి, పృష్ఠగతాని పఞ్చత్రింశత్, పఞ్చదశాస్థీని గ్రీవాయాం, ద్వే జత్రుణి, ఏకం

ఇన్వస్థి,ద్వే హనుమూలబన్ధనే, ద్వే లలాటే, ద్వే అక్ష్ణోః, ద్వేగణ్డయోః, నాసికాయాం త్రీణి త్రోణాఖ్యాని, ద్వయోః పార్శ్వయోశ్చతుర్వింశతిః, చతుర్వింశతిః పఞ్జరాస్థీని పార్శ్వకాని, తావన్తి చైవ స్థాలకాన్యర్బుదాకారాణి తాని ద్విసప్తతిః, ద్వౌ శఙ్ఖకౌ, చత్వారి శేరఃకపాలాని, వక్షసి సప్తదశ, ఇతి త్రీణి షష్ఠయధికాని శతాన్యస్థ్నామ్' ఇతి శృఙ్గాధరసంమతః పాఠః। 'ద్వాత్రింశద్దన్తాః, ద్వాత్రింశద్దన్తోదూఖలాని, వింశతిర్నఖాః, షష్టిః పాణిపాదాఙ్గుల్యస్థీని, వింశతిః పాణిపాదశలాకాః, చత్వార్యధిష్ఠానాన్యాసాం, పాణిపాదపృష్ఠాన్యష్టౌ, ద్వే పాణ్యరస్థినీ, ద్వే కూర్చయోః, చత్వారః పాణ్యోర్మేణికాః, చత్వారః పాదయోర్గుల్ఫాః, చత్వార్యరత్న్యోః, చత్వారి జఙ్ఘయోః, ద్వే జానునోః కపాలికే, ద్వే కూర్పరయోః, ద్వావరునలకౌ ద్వౌ బాహునలకౌ, ద్వావక్ష కౌ, ద్వే అంసాస్థినీ, ద్వే అంసఫలకే, ఏకం జవస్థి, ద్వే శ్రోణిఫలకే, ఏకం భగాస్థి స్త్రియాః, పుంసస్తు మేఢాస్థి, ఏకం త్రికసంశ్రితం, త్రింశత్పృష్ఠగతాన్యస్థీని, అష్టావురసి, ప్రీవాయాం త్రయోదశ, కణ్ఠనాడ్యాం చత్వారి, ఏకం తాలుని, ద్వయోః పార్శ్వయోశ్చతుర్వింశతిః, తావన్తి స్థాలకాని, తావన్తి చ స్థాలకార్బుదాని, ద్వే హనుమూలబన్ధనే, గణ్డయో, కర్ణయో, త్రీణి నాసికాయాం, ద్వౌ శ, షట్ శిరఃకపాలాని, ఇతి యోగీన్ద్రనాథసేన సంమతః పాఠః। పఞ్చచత్వారింశత్పృష్ఠగతాన్యస్థీని, పఞ్చదశ గ్రీవాయాం, చతుర్దశోరసి, ద్వయోః పార్శ్వయోశ్చతుర్వింశతిః పర్శుకాః, పార్శ్వయోస్తావన్తి చైవ స్థాలకాని, తావన్తి చైవ స్థాలకార్బుదాని, ఏకం హన్వస్థి, ద్వే హనుమూలబన్ధనే, ఏకాస్థి నాసికాగణ్డకూటలలాటం, ద్వౌ శఙ్ఖౌ, చత్వారి శిరః- కపాలాని, ఇతి త్రీణి సషష్టీని శతాన్యస్థ్నామితి ॥౭॥

పఞ్చేన్ద్రియాధిష్ఠానాని; తద్యథా—త్వగ్, జిహ్వా, నాసికా, అక్షిణీ, కర్ణౌ చ ॥౮॥

పఞ్చ బుద్ధీన్ద్రియాణి; తద్యథా—స్పర్శనం, రసనం, ఘ్రాణం, దర్శనం, శ్రోత్రమితి ॥౯॥

పఞ్చ కర్మేన్ద్రియాణి; తద్యథా—హస్తౌ, పాదౌ, పాయుః, ఉపస్థో, జిహ్వా చేతి ॥౧౦॥

హృదయం చేతనాధిష్ఠాన భేకమ్ ॥౧౧॥

దశ ప్రాణాయతనాని; తద్యథా— మూర్ధా, కణ్ఠో, హృదయం, నాభిః, గుదం, బస్తిః, ఓజః, శుక్రం, శోణితం, మాంసమితి। తేషు షట్ పూర్వాణి మర్మసంఖ్యాతాని ॥౧౨॥

పఞ్చదశ కోష్ఠాఙ్గాని; తద్యథా—నాభిశ్చ, హృదయం చ, క్లోమ చ, యకృచ్చ, ప్లీహా చ, వృకౌ చ, బస్తిశ్చ పురీషాధారశ్చ ఆమాశయశ్చ, పక్వాశయశ్చ, ఉత్తరగుదం చ, అధరగుదం చ, క్షుద్రాన్త్రం చ, స్థూలాన్త్రం చ, వపావహనం చేతి ॥౧౩॥

షట్పఞ్చాశత్ ప్రత్యఙ్గాని షట్స్వఙ్గేషూపనిబద్ధాని, యాన్యపరిసంఖ్యాతాని పూర్వమఙ్గేషు పరిసంఖ్యాయమానేషు; తాన్యన్యైః పర్యాయైరిహ ప్రకాశ్య వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి; తద్యథా—ద్వే జఙ్ఘాపిణ్డికే, ద్వే ఊరుపిణ్డికే, ద్వౌ స్ఫిచౌ, ద్వౌ వృషణౌ, ఏకం శేఫః, ద్వే ఉఖే, ద్వౌ వఙ్క్షణౌ ద్వౌ కుకున్దరౌ, ఏకం బస్తిశీర్షమ్, ఏకముదరం, ద్వౌ స్తనౌ, ద్వౌ భుజౌ, ద్వే బాహుపిణ్డికే, చిబుకమేకం, ద్వావోష్ఠౌ, ద్వే సక్కణ్యౌ, దౌ దన్తవేష్టకౌ, ఏకం తాలు, ఏకా గలశుణ్డికా, ద్వే ఉపజివికే, ఏకా గోజిహ్వికా, ద్వౌ గణ్డౌ, ద్వే కర్ణశష్కులికే, ద్వౌ కర్ణపుత్రకో ద్వే అక్షికూటే, చత్వార్యక్షివర్మాని, ద్వే అక్షికనీనికే, ద్వే భ్రువౌ, ఏకోఽబటుః, చత్వారి పాణిపాదహృదయాని ॥౧౪॥

నవ మహాన్తి ఛిద్రాణి—సప్త శిరసి, ద్వే చాధః ॥౧౫॥ఏతావద్ధృశ్యం శక్యమపి నిర్దేష్టుమ్, అనిర్దేశ్యమతః పరం తర్క్యమేవ। ఉద్యథా—నవ స్నాయుశతాని, సప్త సిరాశతాని, ద్వే ధమనీశతే, చత్వారి పేశీశతాని, సప్తోత్తరం మర్మశతం, ద్వే సంధిసహస్రే, ఏకోనత్రింశత్సహస్రాణి నవ చ శతాని షట్పఞ్చాశత్కాని సిరాధమనీనామణుశః ప్రవిభజ్యమానానాం ముఖాగ్రపరిమాణం, తావన్తి చైవ కేశశ్మనులోమానీతి। ఏతద్యథావద్యత్సంఖ్యాతం త్వక్ప్రభృతి దృశ్యమ్, అతః పరం తర్క్యమ్; ఏకే తదుభయమపి న వికల్పయన్తి ప్రకృతిభావాచ్చరీరస్య ॥౧౬॥

యవఞ్జలిసంఖ్యేయం తదుపదేక్ష్యామః, తత్ పరం ప్రమాణమభిజ్ఞేయం, తచ్చ వృద్ధిహ్రాసయోగి, తర్క్యమేవ। తద్యథా—దశోదకస్యాఞ్జలయః శరీరే వేనాఞ్జలిప్రమాణేన, యత్తు ప్రచ్యవమానం పురీషమనుబఘ్నాత్యతియోగేన తథా మూత్రం రుధిరమన్యాంశ్చ శరీరధాతూన్, యత్తు సర్వశరీరచరం గ్రాహ్యే త్వగ్భిర్తి, యత్తు త్వగన్తరే వ్రణగతం లసీకాశబ్దం లభతే, పచ్చోష్మణాఽనుబద్ధం లోమకూపేభ్యో నిష్పతత్ స్వేదశబ్దమవాప్నోతి, తదు ఏకం దశాఞ్జలిప్రమాణం; నవాఞ్జలయః పూర్వస్యాహారపరిణామధాతోర్ధం సమిత్యాచక్షతే, అష్టౌ శోణితస్య, సప్త పురీషస్య, షట్ శ్లేష్మణః, చ పిత్తస్య, చత్వారో మూత్రస్య, త్రయో వసాయాః, ద్వౌ మేదసః, ఏకో మజ్జ్ఞః, మస్తిష్కస్యార్ధాఞ్జలిః, శుక్రస్య తావదేవ ప్రమాణం, తావదేవలేష్మణశ్చౌజసః; ఇత్యేతచ్చరీరతత్త్వముక్తమ్ ॥౧౭॥

తత్ర యద్విశేషతః స్థూలం స్థిరం మూర్తిమద్గురుఖరకఠినమఙ్గం నఖాస్థిదన్తమాంసచర్మవర్చఃకేశశ్మశ్రునఖలోమకణ్డరాది తత్ పార్థివం గన్ధో ఘ్రాణం చ యద్రవసరమన్దస్నిగ్ధమృదుపిచ్ఛిలం రసరుధిరవసాకఫపిత్తసమూత్రస్వేదాది తదాప్యం రసో రసనం చ, యత్ పిత్తమూష్మా యో యా చ భాః శరీరే తత్ సర్వమాగ్నేయం రూపం దర్శనం చ, యదుచ్ఛ్వాసప్రశ్వాసోన్మేషనిమేషాకుఞ్చనప్రసారణగమనప్రేరణధారణాది తద్వాయవీయం స్పర్శః స్పర్శనం చ, యద్వివిక్తముచ్యతే మహాన్తి చాణూనిచ స్రోతాంసి తదాన్తరీక్షం శబ్దశ్శ్రోత్రం చ; యత్ ప్రయోక్తృ తత్ ప్రధానం బుద్ధిర్మనశ్చ; ఇతి శరీరావయవః సంఖ్యా యథాస్థూలభేదేనావయవానాం నిర్దిష్టా॥౧౮॥

శరీరావయవాస్తు పరమాణుభేదేనాపరిసంఖ్యేయా భవన్త్యతిబహుత్వాదతిసౌక్ష్మ్యదతీన్ద్రియత్వాచ్చ; తేషాం సంయోగవిభాగే పరమాణూనాం కారణం వాయుః కర్మ స్వభావశ్చ॥౧౯॥

తదేతచ్ఛరీరం సంఖ్యాతమనేకావయవం దృష్టమ్, ఏకత్వేన సఙ్ఘః సంఖ్యాతం, పృథక్త్వేనాపవర్గః। తత్ర ప్రధానమసక్తం సర్వసత్తానివృత్తౌ నివర్తత ఇతి॥౨౦॥

తత్ర శ్లోకౌ।

శరీరసంఖ్యాం యో వేద సర్వావయవశో భిషక్।
తదజ్ఞాననిమిత్తేన స మోహేన న యుజ్యతే॥౨౧॥

అమూఢో మోహమూలైశ్చ న దోషైరభిభూయతే।
నిర్దోషో నిఃస్పృహః శాన్తః ప్రశామ్యత్యపునర్భవః॥౨౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే శారీరస్థానే శరీరసంఖ్యా-
శారీరం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాతో జాతిసూత్రీయం శారీరం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

స్త్రీపురుషయోరవ్యాపన్నశుక్రశోణితగర్భాశయయోః శ్రేయసీం ప్రజామిచ్ఛతోస్తదర్థాభినిర్వృత్తికరం కర్మోపదేక్ష్యామః॥౩॥

అథాప్యేతౌ స్త్రీపురుషౌ స్నేహస్వేదాభ్యాముపపాద్య, వమనవిరేచనాభ్యాం సంశోధ్య, క్రమేణ ప్రకృతిమాపాదయేత్, సంశుద్ధౌ చాస్థాపనానువాసనాభ్యాముపచరేత్, ఉపచరేచ్చ మధురౌషధసంస్కృతాభ్యాం ఘృతక్షీరాభ్యాం పురుషం, స్త్రియం తు తైలమాషాభ్యామ్॥౪॥

తతః పుష్పాత్ ప్రభృతి త్రిరాత్రమాసీత బ్రహ్మచారిణ్యధః శాయినీ పాణిభ్యామన్నమజర్జరపాన్నే భుఞ్జానా, న చ కాంచిన్మృజామాపద్యేత। తతశ్చతుర్థేఽహన్యేనాముత్సాద్య సశిరస్కం స్నాపయిత్వా శుక్లాని వాసాంస్యాచ్ఛాదయేత్, పురుషం చ। తతః శుక్లవాససౌ స్రగ్విణౌ సుమనసావన్యోన్యమభికామౌ సంవసేతాం స్నానాత్ప్రభృతి యుగ్మేష్వహఃసు పుత్రకామౌ, అయుగ్మేషు దుహితృకామౌ॥౫॥

న చ న్యుబ్జాం పార్శ్వగతాం వా సంసేవేత, న్యుబ్జాయా వాతో బలవాన్ స యోనిం పీడయతి; పార్శ్వగతాయా దక్షిణే పార్శ్వే శ్లేష్మా, స చ్యుతః పిదధాతి గర్భాశయం; వామే పార్శ్వే పిత్తం, తదస్యాః పీడితం విదహతి రక్తం శుక్రం చ; తస్మాదుత్తానా సతీ బీజం గృహ్ణీయాత్। తథా హి యథాస్థానభవతిష్ఠన్తే దోషాః। పర్యాప్తే చైనాం శీతోదకేన పరిషిఞ్చేత్। తత్రాత్యశితా క్షుధితా పిపాసితా భీతా విమనాః శోకార్తా క్రుద్ధాఽత్యం చ పుమాంసమిచ్ఛన్తీ మైథునే చాతికామా వా నారీ గర్భం న ధత్తే, విగుణాం వా ప్రజాం జనయతి। అతిబాలామతివృద్ధాం దీర్ఘరోగిణీమన్యేన వా వికారేణోపసృష్టాం వర్జయేత్ పురుషేఽప్యేత ఏవ దోషాః। అతః సర్వదోషవర్జితౌ స్త్రీపురుషౌ సంసృజ్యేయాతామ్। సంజాతహర్షౌ మైథునే చానుకూలావిష్టగన్ధం స్వాస్తీర్ణం సుఖం శయనముపకల్ప్య మనోజ్ఞం హితమశనమశిత్వా నాత్యశితౌ దక్షిణపాదేన పుమానారోహేత్, వామపాదేన స్త్రీ। తత్ర మన్త్రం ప్రయుఞ్జీత —"అహిరసి ఆయురసి సర్వతః ప్రతిష్ఠాఽసి ధాతా త్వా దధాతు విధాతా త్వా దధాతు బ్రహ్మవర్చసా భవేతి।

బ్రహ్మా బృహస్పతిర్విష్ణుః సోమః సూర్యస్తథాఽశ్వినౌ।

భగోఽథ మిత్రావరుణౌ పుత్రం వీరం దధాతు మే॥"

ఇత్యుక్త్వా సంవసేతామ్॥౬॥

సా చేదేవమాశాసీత బృహన్తమవదాతం హర్యక్షమోజస్వినం శుచిం సత్త్వసంపన్నం పుత్రమిచ్ఛేయమితి, శుద్ధస్నానాత్ ప్రభృత్యస్యై మన్థమవదాతయవానాం మధుసర్పిర్భ్యాం సంసృజ్య శ్వేతాయా గోః సరూపవత్సాయాః పయసాఽఽలోడ్య రాజతే కాంస్యే వా పాత్రే కాలే కాలే సప్తాహం సతతం ప్రయచ్ఛేత్ పానాయ; ప్రాతశ్చ శాలియవాన్నవికారాన్ దధిమధుసపిర్భిః పయోభిర్వా సంసృజ్య భుఞ్జీత, తథా సాయమ్। అవదాతశరణశయనాసనపానవసనభూషణవేశాచస్యాత్। సాయం ప్రాతశ్చ శశ్వచ్ఛ్వేతం మహాన్తమృషభమాజానేయం వా హరిచన్దనాఙ్గదం పశ్యేత్, సౌమ్యాభిశ్చైనాం కథాభిర్మనోఽనుకూలాభిరుపాసీత సౌమ్యాకృతివచనోపచారచేష్టాంశ్చ స్త్రీపురుషానితరానపి చేన్ద్రియార్థానవదాతాన్ పశ్యేత్, సహచర్యశ్చైనాం ప్రియహితాభ్యాం సతతముపచరేయుః, తథా భర్తా, న చ మిశ్రీభావమాపద్యేయాతామితి। అనేన విధినా సప్తరాత్రం స్థిత్వాఽష్టమేఽహన్యాయాద్భిః సశిరస్కం సహ భర్త్రా చాహతాని వస్త్రాణ్యాచ్ఛాదయేదవదాతాన్యవదాతాశ్చ స్రజో భూషణాని చ బిభృయాత్। తతః ఋత్విక్ ప్రాగుత్తరస్యాం దిశ్యంగారస్య ప్రాక్ప్రవణముదక్ప్రవణం వా ప్రదేశమభిసమీక్ష్య, గోమయోదకాభ్యాం స్థణ్డిలముపలిప్య, ప్రోక్ష్య చోదకేన, వేదిమస్మిన్ స్థాపయేత్ ; తాం పశ్చిమేనానాహతవస్త్రసంచయే శ్వేతార్షభే వాఽప్యజిన ఉపవిశేద్బ్రాహ్మణప్రయుక్తః, రాజన్యప్రయుక్తస్తు వైయాఘ్రే చర్మణ్యానడుహే వా, వైశ్యప్రయుక్తస్తు రౌరవే బాస్తే వా। తత్రోపవిష్టః పాలాశీభిరైఙ్గుదీభిరౌదుమ్బరీభిర్మాధూకీభిర్వా సమిద్భిరగ్నిముపసమాధాయ, కుశైః పరిస్తీర్య, పరిధిభిశ్చ పరిధాయ, లాజైః శుక్లాభిశ్చ గన్ధవతీభిః సుమనోభిరుపకిరేత్ ; తత్ర ప్రణీయోదపాత్రం పవిత్రం పూతముపసంస్కృత్య సర్పిరాజ్యార్థం యథోక్తవర్ణానాజానేయాదీన్ సమన్తతః స్థాపయేత్। తతః పుత్రకామా పశ్చిమతోఽగ్నిం దక్షిణతో బ్రాహ్మణముపవి(వే)శ్యాన్వాలభేత సహ భర్త్రా యథేష్టం పుత్రమాశాసానా। తతస్తస్యా ఆశాసానాయా ఋత్విక్ ప్రజాపతిమభినిర్దిశ్య యోనౌ తస్యాః కామపరేపూరణార్థం కామ్యామిష్టిం నిర్వపేత్ 'విష్ణుర్యోనిం కల్పయతు' ఇత్యనపర్చా, తతశ్చైవాజ్యేన స్థాలీపాకమభిఘార్య త్రిర్జుహుయాద్యథామ్నాయం, మన్త్రోపమన్త్రితముదకపాత్రం తస్యై దద్యాత్ సర్వోదకార్థాన్ కురుష్వేతి। తతః సమాప్తే కర్మణి పూర్వం దక్షిణపాదమభిహరన్తీ ప్రదక్షిణమగ్నిమనుపరికామేత్ సహ భర్త్రా; తతో బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి వాచయిత్వాఽఽజ్యశేషం

ప్రాశ్నీయాత్ పూర్వ పుమాన్ పశ్చాత్ స్త్రీ; న చోచ్ఛిష్టమవశేషయేత్। తతస్తౌ సహ సంవసేతామష్టరాత్రం, తథావిధపరిచ్ఛదావేవ చ స్యాతాం, తథేష్టపుత్రం జనయేతామ్॥౭॥

యా తు స్త్రీ శ్యామం లోహితాక్షం వ్యూఢోరస్కంమహాబాహుం చ పుత్రమాశాసీత, యా వా కృష్ణం కృష్ణమృదుదీర్ఘకేశం శుక్లాక్షం శుక్లదన్తం తేజస్వినమాత్మవన్తమ్, ఏష ఏవానయోరపి హోమవిధిః, కింతు పరిబర్హో వర్ణవర్జం స్యాత్, పుత్రవర్ణానురూపస్తు యథాశీరేవతయోః పరిబర్హోఽన్యః కార్యః స్యాత్॥౮॥

శూద్రాతు నమస్కారమేవ కుర్యాద్దేవాగ్నిద్విజగురుతపస్విసిద్ధేభ్యః॥౯॥

యా యా చ యథావిధం పుత్రమాశాసీత తస్యాస్తస్యాస్తాం తాం పుత్రాశిషమనునిశమ్య తాంస్తాఞ్జనపదాన్ మనసాఽనుపరిక్రామయేత్; తాననుపరిక్రమ్య యా యా యేషాం జనపదానాం మనుష్యాణామనురూపం పుత్రమాశాసీత సా సా తేషాం తేషాం జనపదానామాహారవిహారోపచారపరిచ్ఛదాననువిధత్స్వేతి వాచ్యా స్యాత్; ఇత్యేతత్ సర్వం పుత్రాశిషాం సమృద్ధికరం కర్మ వ్యాఖ్యాతం భవతి॥౧౦॥

న ఖలు కేవలమేతదేవ కర్మ వర్ణవైశేష్యకరం భవతి, అపి తు ఖలు తేజోధాతురప్యుదకాన్తరీక్షధాతుప్రాయోఽవదాతవర్ణకరో భవతి, పృథివీవాయుధాతుప్రాయః కృష్ణవర్ణకరః, సమసర్వధాతుప్రాయః శ్యామవర్ణకరః॥౧౧॥

సత్త్వవైశేష్యకరాణి పునస్తేషాం తేషాం ప్రాణినాం మాతాపితృసత్త్వాన్యన్తర్వత్న్యాః శ్రుతయశ్చాభీక్ష్ణం స్వోచితం చ కర్మ సత్త్వవిశేషాభ్యాసశ్చేతి॥౧౨॥

యథోక్తేన విధినోపసంస్కృతశరీరయోః స్త్రీపురుషయోర్మిశ్రీభావమాపన్నయోః శుక్రం శోణితేన సహ సమేత్యావ్యాపన్నమవ్యాపన్నేన యోనావనుపహతాయామప్రదుష్టే గర్భాశయే గర్భమభినిర్వర్తయత్యేకాన్తేన, యథా నిర్మలే వాససి సుపరికల్పితే రఞ్జనం సముదితగుణముపనిపాతాదేవ రాగమభినిర్వర్తయతి, తద్వత్ ; యథా వా క్షీరం దధ్నాఽభిషుతమభిషవణాద్విహాయ స్వభావమాపద్యతే దధిభావం, శుక్రం తద్వత్॥౧౩॥

ఏవమభినివర్తమానస్య గర్భస్య స్త్రీపురుషత్వే హేతుః పూర్వముక్తః॥౧౪॥

యథా హి బీజమనుప్తప్తముప్తం స్వాం స్వాం ప్రకృతిమనువిధీయతే వ్రీహిర్వా వ్రీహిత్వం యవో వా యవత్వం, తథా స్త్రీపురుషావపి యథోక్తం హేతువిభాగమనువిధీయేతే॥౧౫॥

తయోః కర్మణా వేదోక్తేన వివర్తనముపదిశ్యతే ప్రాగ్వ్యక్తీభావాత్ ప్రయుక్తేన సమ్యక్; కర్మణాం హి దేశకాలసంపదుపేతానాం నియతమిష్టఫలత్వం, తథేతరేషామితరత్వమ్। తస్మాదాపన్నగర్భాం స్త్రియమభిసమీక్ష్య ప్రాగ్వ్యక్తీభావాద్గర్భస్య పుంసవనమౌషధమస్యై దద్యాత్। గోష్ఠే జాతస్య న్యగ్రోధస్య ప్రాగుత్తరాభ్యాం శాఖాభ్యాం శుఙ్గే అనుపహతే ఆదాయ ద్వాభ్యాం ధాన్యమాషాభ్యాం సంపదుపేతాభ్యాం గౌరసర్షపాభ్యాం వా సహ దధ్ని ప్రక్షిప్య పుష్యేణ పిబేత్, తథైవాపరాఞ్జీవకర్షభకాపామార్గసహచరకల్కాంశ్చ యుగపదేకైకశో యథేష్టం వాఽప్యుపసంస్కృత్య పయసా, కుడ్యకీటకం మత్స్యకం చోదకాఞ్జలౌ ప్రక్షిప్య పుష్యేణ పిబేత్, తథా కనకమయాన్ రాజతానాయసాంశ్చ

పురుషకానగ్నివర్ణానణుప్రమాణాన్ దధ్ని పయస్యుదకాఞ్జలౌ వా ప్రక్షిప్య పిబేదనవశేషతః పుష్యేణ, పుష్యేణైవ చ శాలిపిష్టస్య పచ్యమానస్యోష్మాగముపాఘ్రాయ తస్యైవ చ పిష్టస్యోదకసంసృష్టస్య రసం దేహలీముంపనిధాయ దక్షిణే నాసాపుటే స్వయమాసిఞ్చేత్ పిచునా, యచ్చాన్యదపి బ్రాహ్మణా బ్రూయురాప్తా వా స్త్రియః పుంసవనమిష్టం, తచ్చానుష్ఠేయమ్। ఇతి పుంసవనాని॥౧౯॥

అత ఊర్ధ్వం గర్భస్థాపనాని వ్యాఖ్యాస్యామః—ఐన్ద్రీ బ్రాహ్మీ శతవీర్యా సహస్రవీర్యాఽమోఘాఽవ్యథా శివా బలాఽరిష్టా వాట్యపుష్పీ విష్వక్సేనకాన్తా చ; ఆసామోషధీనాం శిరసా దక్షిణేన వా పాణినా ధారణమ్, ఏతాభిశ్చైవ సిద్ధస్య పయసః సర్పిషో వా పానమ్, ఏతాభిశ్చైవ పుష్యే పుష్యే స్నానం, సదా సమాలభేత చ తాః, తథా సర్వాసాం జీవనీయోక్తానామోషధీనాం సదోపయోగస్తైస్తైరుపయోగవిధిభిః। ఇతి గర్భస్థాపనాని వ్యాఖ్యాతాని భవన్తి॥౨౦॥

గర్భోపఘాతకరాస్త్విమే భావా భవన్తి; తద్యథా—ఉత్కటుకవిషమకఠినాసనసేవిన్యా వాతమూత్రపురీషవేగానుపరున్ధత్యా దారుణానుచితవ్యాయామసేవిన్యాస్తీక్ష్ణోష్ణాతిమాత్రసేవిన్యాః ప్రమితాశనసేవిన్యాశ్చ గర్భో మ్రియతేఽన్తః కుక్షేః, అకాలే వా స్రంసతే, శోషీ వా భవతి; తథాఽభిఘాతప్రపీడనైః శ్వభ్రకూపప్రపాతదేశావలోకనైర్వాఽభీక్ష్ణం మాతుః ప్రపతత్యకాలే గర్భః,

తథాఽతిమాత్రసంక్షోభిభిర్యానైర్యానేన, అప్రియాతిమాత్ర శ్రవణైర్వా ; ప్రతతోత్తానశాయిన్యాః పునర్గర్భస్య నాభ్యాశ్రయా నాడీ కణ్ఠమనువేష్టయతి; వివృతశాయినీ నక్తంచారిణీ చోన్మత్తం జనయతి, అపస్మారిణం పునః కలికలహశీలా, వ్యవాయశీలా దుర్వపుషమహ్రీకం స్త్రైణం వా, శోకనిత్యా భీతమపచితమల్పాయుషం వా, అభిధ్యాయినీ పరోపతాపినమీర్ష్యుం స్త్రైణం వా, స్తేనా త్వాయాంసబహులమతిద్రోహిణమకర్మశీలం వా, అమర్షిణీ చణ్డమౌపధికమసూయకం వా, స్వప్ననిత్యా తన్ద్రాలుమబుధమల్పాగ్నిం వా, మద్యనిత్యా పిపాసాలుమల్పస్మృతిమనవస్థితచిత్తం వా, గోధామాంసప్రియా శార్కరిణమశ్మరిణం శనైర్మేహినం వా, వరాహమాంసప్రియా రక్తాక్షం క్రథనమనతిపరుషరోమాణం వా, మత్స్యమాంసనిత్యా చిరనిమేషం స్తబ్ధాక్షం వా, మధురనిత్యా ప్రమేహిణం మూకమతిస్థూలం వా, అమ్లనిత్యా రక్తపిత్తినం త్వగక్షిరోగిణం వా, లవణనిత్యా శీఘ్రవలీపలితం ఖాలిత్యరోగిణం వా, కటుకనిత్యా దుర్బలమల్పశుక్రమనపత్యం వా, తిక్తనిత్యా శోషిణమబలమనుపచితం వా, కషాయనిత్యా శ్యావమానాహినముదావర్తినం వా, యద్యచ్చ యస్య యస్య వ్యాధేర్నిదానముక్తం తత్తదాసేవమానాఽన్తర్వత్నీ తద్వికారబహులమపత్యం జనయతి, పితృజాస్తు శుక్రదోషా మాతృజైరపచారైర్వ్యాఖ్యాతాః। ఇతి గర్భోపఘాతకరా భావా వ్యాఖ్యాతాః॥౧౮॥

తస్మాదహితానాహారవిహారాన్ ప్రజాసంపదమిచ్ఛన్తీ స్త్రీ విశేషేణ వర్జయేత్; సాధ్వాచారా చాత్మానముపచరేద్ధితాభ్యామాహారవిహారాభ్యామ్॥౧౯॥

వ్యాధీంశ్చాస్యా మృదుమధురశిశిరసుఖసుకుమారప్రాయైరౌషధాహారోపచారైరుపచరేత్। న చాస్యా వమనవిరేచన శిరోవిరేచనాని ప్రయోజయేత్, న రక్తమవసేచయేత్, సర్వకాలం చ నాస్థాపనమనువాసనం వా కుర్యాదన్యత్రాత్యయికాద్వ్యాధేః, అష్టమం మాసముపాదాయ వమనాదిసాధ్యేషు పునర్వికారేష్వాత్యయికేషు మృదుభిర్వమనాదిభిస్తదర్థకారిభిర్వోపచారః స్యాత్; పూర్ణమివ తైలపాత్రమసంక్షోభయతాఽన్తర్వత్నీ భవత్యుపచర్యా॥౨౦॥

సా చేదపచారాద్ద్వయోస్త్రిషు వా మాసేషు పుష్పం పశ్యేన్నాస్యా గర్భః స్థాస్యతీతి విద్యాత్; అజాతసారో హి తస్మిన్ కాలే భవతి గర్భః॥౨౧॥

సా చేచ్చతుష్ప్రభృతిషు మాసేషు క్రోధశోకాసూయేర్ష్యాభయత్రాసవ్యవాయవ్యాయామసంక్షోభసంధారణవిషమాశనశయన-స్థానక్షుత్పిపాసాద్యతియోగాత్ కదాహారాద్వా పుష్పం పశ్యేత్తస్యా

గర్భస్థాపనవిధిముపదేక్ష్యామః। పుష్పదర్శనాదేవైనాం బ్రూయాత్—శయనం తావన్మృదు సుఖశిశిరాస్తరణసంస్తీర్ణమీషదవనతశిరస్కం ప్రతిపద్యస్వేతి, తతో యష్టిమధుకసర్పిర్భ్యాం పరమశిశిరవారిణి సంస్థితాభ్యాం పిచుమాప్లావ్యోపస్థసమీపే స్థాపయేత్తస్యాః, తథా శతధౌతసహస్రధౌతాభ్యాం సర్పిర్భ్యామధో నాభేః సర్వతః ప్రదిహ్యాత్, గవ్యేన చనాం పయసా సుశీతేన మధుకామ్బునా వా న్యగ్రోధాదికషాయేణ వా పరిషేచయేదధో నాభేః, ఉదకం వా సుశీతమవగాహయేత్, క్షీరిణాం కషాయద్రుమాణాం చ స్వరసపరిపీతాని చైలాని గ్రాహయేత్, న్యగ్రోధాదిశుఙ్గాసిద్ధయోర్వా క్షీరసర్పిషోః పిచుం గ్రాహయేత్, అతశ్చైవాక్షమాత్రం ప్రాశయేత్, ప్రాశయేద్వా కేవలం చ క్షీరసర్పిః, పద్మోత్పలకుముదకిఅల్కాంశ్చాస్యై సమధుశర్కరాన్ వా లేహార్థం దద్యాత్, శృఙ్గాటకపుష్కరబీజకశేరుకానూ భక్షణార్థం, గన్ధప్రియఙ్గ్వసితోత్పలశాలూకోదుమ్బరశలాటున్యగ్రోధశుఙ్గాని వా పాయయేదేనామాజేన పయసా, పయసా చైనాం బలాతిబలాశాలిషష్టికేక్షుమూలకాకోలీ శృతేన సమధుశర్కరం రక్తశాలీనామోదనం మృదుసురంభిశీతం భోజయేత్, లావకపిఞ్జలకురఙ్గశమ్బరశశహరిణైణకాలపుచ్ఛకరసేన వా ఘృతసుసంస్కృతేన సుఖశిశిరోపవాతదేశస్థాం భోజయేత్, తథా క్రోధశోకాయాసవ్యవాయవ్యాయామతశ్చాభిరక్షేత్, సౌమ్యాభిశ్చైనాం కథాభిర్మనోఽనుకూలాభిరుపాసీత తథాఽస్యా గర్భస్తిష్ఠతి॥౨౨॥

యస్యాః పునరామాన్వయాత్ పుష్పదర్శనం స్యాత్, ప్రాయస్తత్తస్యాస్తద్గర్భోపఘాతకరం భవతి, విరుద్ధోపక్రమత్వాత్తయోః॥౨౩॥

యస్యాః పునరుష్ణతీక్ష్ణోపయోగాద్గర్భిణ్యా మహతి సంజాతసారే గర్భే పుష్పదర్శనం స్యాదన్యో వా యోనిప్రస్రావః తస్యా గర్భో వృద్ధిం న ప్రాప్నోతి నిఃస్రుతత్వాత్; స కాలాన్తరమవతిష్ఠతేఽతిమాత్రం, తముపవిష్టకమిత్యాచక్షతే కేచిత్; ఉపవాసవ్రతకర్మపరాయాః పునః కదాహారాయాః స్నేహద్వేషిణ్యా వాతప్రకోపణాన్యాసేవమానాయా గర్భో న వృద్ధిం ప్రాప్నోతి పరిశుష్కత్వాత్ స చాపి కాలాన్తరమవతిష్ఠతేఽతిమాత్రమ్, అస్పన్దనశ్చ భవతి, తం తు నాగోదరమిత్యాచక్షతే। నార్యోస్తయోరుభయోరపి చికిత్సితవిశేషముపదేక్ష్యామః— భౌతికజీవనీయబృంహణీయమధురవాతహరసిద్ధానాం సర్పిషాం పయసామామగర్భాణాం చోపయోగో గర్భవృద్ధికరః, సంభోజనమేతైరేవ సిద్ధైశ్చ ఘృతాదిభిః సుభిక్షాయాః, అభీక్ష్ణం యానవాహనాచమార్జనావజృమ్భణైరుపపాదనమితి॥౨౪॥

యస్యాః పునర్గర్భః ప్రసుప్తో న స్పన్దతే తాం శ్యేనమత్స్యగవయతిత్తిరతామ్రచూడశిఖినామన్యతమస్య సర్పిష్మతా రసేన మాషయూషేణ వా ప్రభూతసర్పిషా మూలకయూషేణ వా రక్తశాలీనామోదనం మృదుమధురశీతం భోజయేత్, తైలాభ్యఙ్గేన చాస్యా అభీక్ష్ణముదరబస్తివంక్షణోరుకటీపార్శ్వపృష్ఠప్రదేశానీషదుష్ణేనోపాచరేత్॥౨౫॥

యస్యాః పునరుదావర్తవిబన్ధః స్యాదష్టమే మాసే న చానువాసనసాధ్యం మన్యేత, తతోఽస్యాస్తద్వికారప్రశమనముపకల్పయేన్నిరూహం, ఉదావర్తో హ్యుపేక్షితః సహసా సంగర్భాం గర్భిణీం గర్భమథవాఽతిపాతయేత్। తత్ర వీరణశాలిషష్టికకుశ కాశేక్షుబాలికావేతసపరివ్యాధమూలానాం భూతీకానన్తాకాశ్మర్యపరూషకమధుకమృద్వీకానాం చ పయసాఽర్ధోదకేనోద్గమయ్య రసం ప్రియాలబిభీతకమజ్జతిలకల్కసంప్రయుక్తమీషల్లవణమనత్యుష్ణం నిరూహం దద్యాత్। వ్యపగతవిబన్ధాం చైనాం సుఖసలిలపరిషిక్తాఙ్గీం స్థైర్యకరమవిదాహినమాహారం భుక్తవర్తీం సాయం మధురకసిద్ధేన తైలేనానువాసయేత్; న్యుబ్జాం త్వేనామాస్థాపనానువాసనాభ్యాముపచరేత్॥౨౬॥

యస్యాః పునరతిమాత్రదోషోపచయాత్తీక్ష్ణోష్ణాతిమాత్రసేవనాద్వా వాతమూత్రపురీషవేగధారణైర్వా విషమాశనశయనస్థానసంపీడనాభిఘాతైర్వా క్రోధశోకేర్ష్యాసూయాభయత్రాసాదిభిర్వా సాహసైర్వాఽపరైః కర్మభిరన్తఃకుక్షేర్గర్భో మ్రియతే తస్యాః స్తిమితం స్తబ్ధముదరమాతతం శీతమశ్మాన్తర్గతమివ భవతి, అస్పన్దనో గర్భః, శూలమధికముపజాయతే, న చావ్యః

ప్రాదుర్భవన్తి, యోనిర్న ప్రస్రవతి, అక్షిణీ చాస్యాః స్రస్తే భవతః; తామ్యతి వ్యథతే భ్రమతే శ్వసిత్యరతిబహులా చ భవతి, న చాస్యా వేగప్రాదుర్భావో యథావదుపలభ్యతే, ఇత్యేవంలక్షణాం స్త్రియం మృతగర్భేయమితి విద్యాత్॥౨౭॥

తస్య గర్భశల్యస్య జరాయుప్రపాతనం కర్మ సంశమనమిత్యాహురేకే, మన్త్రాదికమథర్వవేదవిహితమిత్యేకే, పరిదృష్టకర్మణా శల్యాహఽఽహరణమిత్యేకే॥౨౮॥

వ్యపగతగర్భశల్యాం తు స్త్రియమామగర్భాం సురాశీధ్వరిష్టమధుమదిరాసవానామన్యతమమగ్రే సామర్థ్యతః పాయయేద్గర్భకోష్ఠవిశుద్ధ్యర్థమర్తివిస్మరణార్థం ప్రహర్షణార్థం చ। అతః పరం

బృంహణైర్బలానురక్షిభిరస్నేహసంప్రయుక్తైర్యవాగ్వాదిభిర్వా తత్కాలయోగిభిరాహారైరుపాచరేహోపధాతుక్లేదవిశోషణమాత్రం కాలమ్। అతః పరం స్నేహపానైర్బస్తిభిరాహార విధిభిశ్చ దీపనీయజీవనీయబృంహణీయ మధురవాతహరసమాఖ్యాతైరుపచరేత్; పరిపక్కగర్భశ-

ల్యాయాః పునర్విముక్తగర్భశల్యాయాస్తదహరేవ స్నేహోపచారః స్యాత్॥౨౯॥

పరమతో నిర్వికారమాధ్యాధ్యమానస్య గర్భస్య మాసే మాసే కర్మోపదేక్ష్యామః—ప్రథమే మాసే శఙ్కితాం చేద్గర్భమాపన్నా క్షీరమనుపస్కృతం మాత్రావచ్ఛీతం కాలే కాలే పివేత్, సాత్మ్యం చ భోజనం సాయం ప్రాతశ్చ భుఞ్జీత; ద్వితీయే మాసే క్షీరమేవ చ మధురౌషధసిద్ధం; తృతీయే మాసే క్షీరం మధుసర్పిర్భ్యాముపసంసృజ్య; చతుర్థే మాసే తు క్షీరనవనీతమక్షమాత్రమశ్నీయాత్; పఞ్చమే మాసే క్షీరసర్పిః, షష్ఠే మాసే క్షీరసర్పిర్మధురౌషధసిద్ధం; తదేవ సప్తమే మాసే। తత్ర గర్భస్య కేశా జాయమానా మాతుర్విదాహం జనయన్తీతి

స్త్రియో భాషన్తే; తన్నేతి భగవానాత్రేయః, కింతు గర్భోత్పీడనాద్వాతపిత్తశ్లేష్మాణ ఉరః ప్రాప్య విదాహం జనయన్తి, తతః కణ్డూరుపజాయతే, కణ్డూమూలా చ కిక్కిశావాప్తిర్భవతి। తత్ర కోలోదకేన నవనీతస్య మధురౌషధసిద్ధస్య పాణితలమాత్రం కాలేఽస్యై పానార్థం దద్యాత్, చన్దనమృణాలకల్కైశ్చాస్యాః స్తనోదరం విమృద్నీయాత్ ; శిరీషధాతకీసర్షపమధుకచూర్ణైర్వా, కుటజార్జకబీజముస్తహరిద్రాకల్కైర్వా, నిమ్బకోలసురసమఞ్జిష్ఠాకల్కైర్వా, పృషతహరిణశశరుధిరయుతయా త్రిఫలయా వా, కరవీరపత్రసిద్ధేన తైలేనాభ్యఙ్గః; పరిషేకః పునర్మాలతీమధుకసిద్ధేనామ్భసా; జాతకణ్డూశ్చ కణ్డూయనం వర్జయేత్త్వగ్భేదవైరూప్యపరిహారార్థమ్, అశక్యాయాం తు కణ్డ్వాමున్మర్దనోద్ధర్షణాభ్యాం పరిహారః స్యాత్, మధురమాహారజాతం వాతహరమల్పమల్పస్నేహలవణమల్పోదకానుపానం చ భుఞ్జీత। అష్టమే తు మాసే క్షీరయవాగూం సర్పిఽష్మతీం కాలే కాలే పిబేత్; తన్నేతి భద్రకాప్యః, పైఙ్గల్యాబాధో హ్యస్యా గర్భమాగచ్ఛేదితి; అస్త్వత్ర పైఙ్గల్యాబాధ ఇత్యాహ భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయః, నహ్యేతదకార్యమ్, ఏవం కుర్వతీ హ్యరోగమరోగా బలవర్ణస్వరసంహననసంపదుపేతం జ్ఞాతీనాం శ్రేష్ఠమపత్యం జనయతి। నవమే తు ఖల్వేనాం మాసే మధురౌషధసిద్ధేన తైలేనానువాసయేత్, అతశ్చైవాస్యాస్తైలాత్ పిచుం యోనౌ ప్రణయేద్గర్భస్థానమార్గస్నేహనార్థమ్। యదిదం కర్మ ప్రథమం మాసముపాదాయోపదిష్టమానవమాన్మాసాత్, తేన గర్భిణ్యా గర్భసమయే గర్భధారణే కుక్షికటీపార్శ్వపృష్ఠం మృదూభవతి, వాతశ్చానులోమః సంపద్యతే, మూత్రపరీషే చ ప్రకృతిభూతే సుఖేన మార్గమనుపద్యేతే, చర్మనఖాని చ మార్దవముపయాన్తి, బలవర్ణౌ చోపచీయేతే, పుత్రం చేష్టం సంపదుపేతం సుఖినం సుఖేనైషా కాలే ప్రజాయత ఇతి॥౩౦॥

ప్రాక్ చైవాస్యా నవమాన్మాసాత్ సూతికాగారం కారయేదపహృతాస్థిశర్కరాకపాలే దేశే ప్రశస్తరూపరసగన్ధాయాం భూమౌ ప్రాగ్ద్వారముదగ్ద్వారం వా బైలవానాం కాష్ఠానాం తైన్దుకానామైఙ్గుదకానాం భాల్లాతకానాం వారుణానాం ఖాదిరాణాం వా, యాని చాన్యాన్యపి బ్రాహ్మణాః శంసేయురథర్వవేదవిదస్తేషాం చ; వసనాలేపనాచ్ఛాదనాపిధానసంపదుపేతం వాస్తువిద్యా-హృదయయోగాగ్ని-

సలిలో-లూఖలవర్చఃస్థాన-స్నానభూమిమహానసమృతుసుఖం చ ॥౩౧॥

తత్ర సర్పిస్తైల మధుసైన్ధవసౌవర్చలకాలలవణవిడఙ్గగుడకుష్ఠకిలిమనాగరపిప్పలీపిప్పలీ-మూలహస్తిపిప్పలీ-మణ్డూకపర్ణ్యేలాలాఙ్గలీవచాచవ్యచిత్రకచిరబిల్వహిఙ్గుసర్షపలశునకతకకణకణికానీపాతసీ-బల్వజ-భూర్జకులత్థమైరేయ-సురాసవాః సన్నిహితాః స్యుః, తథాఽశ్మానౌ ద్వౌ, ద్వే చణ్డముసలే, ద్వే ఉదూఖలే, ఖరో వృషభశ్చ, ద్వౌ చ తీక్ష్ణౌ సూచీపిప్పలకౌ సౌవర్ణరాజతౌ, శస్త్రాణి చ తీక్ష్ణాయసాని, ద్వౌ చ బిల్వమయౌ పర్యఙ్కౌ, తైన్దుకైఙ్గుదాని చ కాష్ఠాన్యగ్నిసంధుక్షణాని, స్త్రియశ్చ బహ్వ్యో బహుశః ప్రజాతాః సౌహార్దయుక్తాః సతతమనురక్తాః ప్రదక్షిణాచారాః ప్రతిపత్తికుశలాః ప్రకృతివత్సలాస్త్యక్తవిషాదాః క్లేశసహిష్ణవోఽభిమతాః, బ్రాహ్మణాశ్చాథర్వవేదవిదః, యచ్చాన్యదపి తత్ర సమర్థమన్యేత, యచ్చాన్యచ్చ బ్రాహ్మణా బ్రూయుః స్త్రియశ్చ వృద్ధాస్త కార్యమ్ ॥౩౨॥

తతః ప్రవృత్తే నవమే మాసే పుణ్యేఽహని ప్రశస్తనక్షత్రయోగముపగతే భగవతి శశిని కల్యాణే కల్యాణే చ కరణే మైత్రే ముహూర్తే శాన్తిం కృత్వా గోబ్రాహ్మణమగ్నిముదకం చాదౌ ప్రవేశ్య గోభ్యస్తృణోదకం మధు లాజాంశ్చ ప్రదాయ బ్రాహ్మణేభ్యోఽక్షతాన్ సుమనసో నాన్దీముఖాని చ ఫలానీష్టాని దత్త్వా, ఉదకపూర్వమాసనస్థేభ్యోఽభివాద్య, పునరాచమ్య, స్వస్తి వాచయేత్ । తతః పుణ్యాహశబ్దేన గోబ్రాహ్మణమనువర్తమానా ప్రదక్షిణం ప్రవిశేత్ సూతికాగారమ్ । తత్రస్థా చ ప్రసవకాలం ప్రతీక్షేత ॥33॥

తస్యాస్తు ఖల్విమాని లిఙ్గాని ప్రజననకాలమభితో భవన్తి; తద్యథా—క్లమో గాత్రాణాం, గ్లానిరాననస్య, అక్ష్ణోః శైథిల్యం, విముక్తబన్ధనత్వమివ వక్షసః, కుక్షేరవస్రంసనమ్, అధో గురుత్వం, వంక్షణబస్తికటీకుక్షిపార్శ్వపృష్ఠనిస్తోదః, యోనేః ప్రస్రవణమ్, అనన్నాభిలాషశ్చేతి; తతోఽనన్తరమావీనాం ప్రాదుర్భావః, ప్రసేకశ్చ గర్భోదకస్య ॥౩౪॥

ఆవీప్రాదుర్భావే తు భూమౌ శయనం విదధ్యాన్మృద్వాస్తరణోపపన్నం, తదధ్యాసీనాం తాం తతః సమన్తతః పరివార్య యథోక్తగుణాః స్త్రియః పర్యుపాసీరవాశ్వాసయన్త్యో వాగ్భిర్గ్రాహిణీయాభిః సాన్త్వనీయాభిః॥౩౫॥

సా చేదావీభిః సంక్లిశ్యమానా న ప్రజాయేత, అథైనాం బ్రూయాత్— ఉత్తిష్ఠ ముసలమన్యతరం గృహ్ణీష్వ, అనేనైతదుదూఖలం ధాన్యపూర్ణం ముహుర్ముహురభిజహి, ముహుర్ముహురవజృమ్భస్వ, చఙ్క్రమస్వ చాన్తరాఽన్తరేతి; ఏవముపదిశన్త్యేకే॥౩౬॥

తన్నేత్యాహ భగవానాత్రేయః—దారుణవ్యాయామవర్జనం హి గర్భిణ్యాః సతతముపదిశ్యతే, విశేషతశ్చ ప్రజననకాలే; ప్రచలితసర్వధాతుదోషాయాః సుకుమార్యా నార్యా ముసలవ్యాయామసమీరితో వాయురన్తరం లబ్ధ్వా ప్రాణాన్ హింస్యాత్, దుష్ప్రతీకారా హి తస్మిన్ కాలే విశేషేణ భవతి గర్భిణీ, తస్మాన్ముసలగ్రహణం పరిహార్యమృషయో మన్యన్తే, జృమ్భణం చఙ్క్రమణం చ పునరనుష్ఠేయమితి॥౩౭॥

అథాస్యై దద్యాత్ కుష్ఠైలాలాఙ్గలికీవచాచిత్రకచిరబిల్వచూర్ణముపాఘ్రాతుం, సా తన్ముహుర్ముహురుపజిఘ్రేత్; తథా భూర్జపత్రధూమం శింశపాసారధూమం వా, తస్యాశ్చాన్తరాఽన్తరా కటీపార్శ్వపృష్ఠసక్థిదేశానీషదుష్ణేన తైలేనాభ్యజ్యానుసుఖమవమృద్నీయాత్। ఇత్యనేన తు కర్మణా గర్భోఽవాక్ప్రతిపద్యతే॥౩౮॥

స యదా జానీయాద్విముచ్య హృదయముదరమస్యాస్త్వావిశతి, బస్తిశిరోఽవగృహ్ణాతి, త్వరయన్త్యేనామావ్యః, పరివర్తతే అధో గర్భ ఇతి; అస్యామవస్థాయాం పర్యఙ్కమేనామారోగ్య ప్రవాహితుముపక్రామయేత్తే, కర్ణే చాస్యా మన్త్రమిమమనుకూలా స్త్రీ జపేత్॥౩౯॥

'క్షితిర్జలం వియత్తేజో వాయుర్విష్ణుః ప్రజాపతిః।

సగర్భాం త్వాం సదా పాన్తు వైశల్యం చ దిశన్తు తే॥౪౦॥

ప్రసూష్వ త్వమవిక్లిష్టమవిక్లిష్టా శుభాననే।

కార్తికేయద్యుతిం పుత్రం కార్తికేయాభిరక్షితమ్' ఇతి॥౪౧॥

తాశ్చైనాం యథోక్తగుణాః స్త్రియోఽనుశిష్యుః—అనాగతావీర్మాం ప్రవాహిష్ఠాః, యా హ్యనాగతావీః ప్రవాహయతే వ్యర్థమేవాస్యాస్తత్ కర్మ భవతి, ప్రజా చాస్యా వికృతా వికృతిమాపన్నా శ్వాసకాసశోషప్లీహప్రసక్తా వా భవతి; యథా హి క్షవథూద్గారవాతమూత్రపురీషవేగాన్ ప్రయతమానోఽప్యప్రాప్తకాలాన్న లభతే కృచ్ఛ్రేణ వాఽప్యవాప్నోతి, తథాఽనాగతకాలం గర్భమపి ప్రవాహమాణా; యథా చైషామేవ క్షవథ్వాదీనాం సంధారణముపఘాతాయోపంపద్యతే తథా ప్రాప్తకాలస్య గర్భస్యాప్రవాహణం; సా యథానిర్దేశ కురుష్వేతి వక్తవ్యా స్యాత్। తథా చ కుర్వతీ శనైః శనైః పూర్వం ప్రవాహేత, తతోఽనన్తరం బలవత్తరం, తస్యాం చ ప్రవాహమాణాయాం స్త్రియః శబ్దం కుర్యుః 'ప్రజాతా ప్రజాతా ధన్యం ధన్యం పుత్రం' ఇతి, తథాఽస్యా హర్షేణాప్యాయ్యన్తే ప్రాణాః॥౪౨॥

యదా చ ప్రజాతా స్యాత్తదైనామవేక్షేత కాచిదస్యా అపరా ప్రపన్నా న వేతి। తస్యాశ్చేదపరా న ప్రపన్నా స్యాదథైనామన్యతమా స్త్రీ దక్షిణేన పాణినా నాభేరుపరిష్టాద్బలవన్నిపీడ్య సవ్యేన పాణినా పృష్ఠత ఉపసంగృహ్య సునిర్ధూతం నిర్ధూనుయాత్, అథాస్యాః పాదపార్ష్ణ్యా శ్రోణీమాకోటథేత్, తస్యాః స్ఫిచావుపసంగృహ్య సుపీడితం పీడయేత్, అథాస్యా బాలవేణ్యా కణ్ఠతాలు పరిమృశేత్, భూర్జపత్రకాచమణిసర్ప నిర్మోకైశ్చాస్యా యోనిం ధూపయేత్ కుష్ఠతాలీశకల్కం బలవంజయూషే మైరేయసురామణ్డే తీక్ష్ణే కౌలత్థే వా యూషే మణ్డూకపర్ణీపిప్పలీక్వథే వా సంప్లావ్య పాయయేదేనాం, తథా సూక్ష్మైలా కిలిమకుష్ఠనాగరవిడఙ్గకాలాగురుచవ్యపిప్పలీ-చిత్రకోపకుఞ్చికాకల్క ఖరస్య వృభషస్య వా జీవతో దక్షిణం కర్ణముత్కృత్య దృషది జర్జరీకృత్య బల్వజయూషాదీనామన్యతమమస్మిన్ ప్రక్షిప్య ముహూర్తస్థితముద్ధృత్య తదాప్లావనం పాయయేదేనాం, శతపుష్పాకుష్ఠమదనహిఙ్గు - సిద్ధస్య చైనాం తైలస్య పిచుం గ్రాహయేత్, అతశ్చైవానువాసయేత్, ఏతైరేవ చాలావనైః ఫలజీమూత కేక్ష్వాకుధామార్గవకుటజకృతవేధనహస్తి పర్యుపహితైరాస్థాపయేత్ తదాస్థాపనమస్యాః సహ వాతమూత్రపురీషైర్నిర్హరత్యపరామాసక్తాం వాయోరనులోమగమనాత్। అపరాం హి వాతమూత్రపురీషాణ్యన్యాని చాన్తర్బహిర్ముఖాని సజ్జన్తి॥౪౩॥

తస్యాస్తు ఖల్వపరాయాః ప్రపతనార్థే కర్మణి క్రియమాణే జాతమాత్ర స్యైవ కుమారస్య కార్యాణ్యేతాని కర్మాణి భవన్తి। తద్యథా—అశ్మనోః సంఘట్టనం కర్ణయోర్మూలే, శీతోదకేనోష్ణోదకేన వా ముర్ఖపరిషేకః, తథా స క్లేశవిహతాన్ ప్రాణాన్ పునర్లభేత; కృష్ణకపాలికాశూర్పేణ చైనమభినిష్పుణీయుర్యద్యచేష్టః స్యాద్యావత్ప్రాణానాం ప్రత్యాగమనం, తతః ప్రత్యాగతప్రాణం ప్రకృతిభూతమభిసమీక్ష్య స్నానోదకగ్రహణాభ్యాముపపాదయేత్,

తథాస్య తాల్వోష్ఠకణ్ఠ జిహ్వాప్రమార్జనమారభేతాఙ్గుల్యా సుపరిలిఖితనఖయా సుప్రక్షాలితోపధానయా కార్పాసపిచుమత్యా, ప్రథమం ప్రమార్జితాయాస్య శిరస్తా కార్పాసపిచునా స్నేహగర్భేణ ప్రతిచ్ఛాదయేత్, తతోఽస్యానన్తరం కార్య సైన్ధవోపహితేన సర్పిషా ప్రచ్ఛర్దనమ్॥౪౪॥

తతః కల్పనం నాడ్యాః; తస్యాః కల్పనవిధిముపదేక్ష్యామః—నాభిబన్ధనాత్ ప్రభృతి హిత్వాఽష్టాఙ్గులమభిజ్ఞానం కృత్వా ఛేదనావకాశస్య ద్వయోరన్తరయోః శనైర్గృహీత్వా తీక్ష్ణేన రౌక్మరాజతాయసానాం ఛేదనానామన్యతమేనోర్ధ్వధారేణ ఛేదయేత్, తామగ్రే సూత్రేణోపనిబధ్య కణ్ఠేఽస్య శిథిలమవసృజేత్; తస్య చేన్నాభిః పచ్యేత తాం లోధ్రమధుకప్రియఙ్గుదా రుహరిద్రాకల్కసిద్ధేన తైలేనాభ్యజ్యాత్, ఏషామేవ తైలౌషధానాం చూర్ణేనావచూర్ణయేత్, ఏష నాడీకల్పనవిధిరుక్తః సమ్యక్॥౪౫॥

అసమ్యక్కల్పనే హి నాడ్యా ఆయామవ్యాయామోత్తుణ్డితా పిణ్డలికావినామికావిజృమ్భికాబాధేభ్యో భయం; తత్రావిదాహిభిర్వాతపిత్తప్రశమనైరభ్యఙ్గోత్సాదనపరిషేకైః సర్పిర్భిశ్చోపక్రమేత గురులాఘవమభిసమీక్ష్య॥౪౬॥

తతోఽనన్తరం కుమారస్య జాతకర్మ కార్యే; తద్యథా—మధుసర్పిషీ మన్త్రోపమన్త్రితే యథామ్నాయం ప్రథమం ప్రాశితుమస్మై దద్యాత్, స్తనమత ఊర్ధ్వమనేనైవ విధినా దక్షిణం పాతుం పురస్తాత్ ప్రయచ్ఛేత్, అథాతః శీర్షతః స్థాపయేదుదకుమ్భం మన్త్రోపమన్త్రితమ్॥౪౭॥

అథాస్య రక్షాం విదధ్యాత్—ఆదాలీ (రీ) ఖదిరకర్కన్ధుపీలుపరూపకశాఖాభిరస్య గృహం భిషక్ సమన్తతః పరివారయేత్ సర్వతశ్చ సూతికాగారస్య సర్షపాతసీతణ్డులకణకణికాః ప్రకిరేత్ తథా తణ్డులబలిమఙ్గలహోమః సతతముభయకాలం క్రియేతానామకర్మణః, ద్వారే చ ముసలం దేహలీమను తిరశ్చీనం న్యసేత్, వచాకుష్ఠక్షౌమకహిఙ్గుసర్షపాతసీలశునకణకణికానాం రక్షోఘ్నసమాఖ్యాతానాం చౌషధీనాం పోట్టలికాం బుద్ధ్వా సూతికాగారస్యోత్తరదేహల్యామవసృజేత్తథా సూతికాయాః కణ్ఠే సపుత్రాయాః స్థాల్యుదకకుమ్భపర్యఙ్కేష్వపి తథైవ ద్వయోర్ద్వారపక్షయోః, కణకఁమ్లకేన్ధనాగ్నిస్తిన్దుకకాష్ఠేన్ధనాగ్నిశ్చ సూతికాగారస్యాభ్యన్తరతో నిత్యం స్యాత్ స్త్రియశ్చైనాం యథోక్తగుణాః సుహృదశ్చానుజాగృయుర్దశాహం ద్వాదశాహం వా, అను,పరతప్రదానమఙ్గలాశీః

స్తుతిగీతవాదిత్రమన్నపానవిశదమనురక్తప్రహృష్టజనసంపూర్ణం చ తద్వేశ్మ కార్యం, బ్రాహ్మణశ్చాథర్వవేదవిత్ సతతముభయతఃకాలం శాన్తిం జుహుయాత్ స్వస్త్యయనార్థం కుమారస్య తథా సూతికాయాః ఇత్యేతద్రక్షావిధానముక్తమ్॥౪౮॥

సూతికాం తు ఖలు బుభుక్షితాం విదిత్వా స్నేహం పాయయేత ప్రథమం పరమయా శక్తయా సర్పిస్తైలం వసాం మజ్జానం బా సాత్మ్యీభావమభిసమీక్ష్య పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకశృఙ్గవేరచూర్ణసహితం; స్నేహం పీతవత్యాశ్చ సర్పిస్తైలాభ్యామభ్యజ్య వేష్టయేదుదరం మహతా వాససా, తథా తస్యా న వాయురుదరే వికృతిముత్పాదయత్యనవకాశత్వాత్ ; జీర్ణే తు స్నేహే పిప్పల్యాదిభిరేవ సిద్ధాం యవాగూం సుస్నిగ్ధాం ద్రవాం మాత్రశః పాయయేతోభయకాలమ్, అచ్చేన చోష్ణోదకేన పరిషేచయేత్ ప్రాకూ స్నేహయవాగూపానాభ్యామ్।ఏవం పఞ్చరాత్రం సప్తరాత్రం వాఽనుపాల్య క్రమేణాప్యాయయేత్; స్వస్థవృత్తమేతావత్ సూతికాయాః॥౪౯॥

తస్యాస్తు ఖలు సూతికాయా యో వ్యాధిరుత్పద్యతే స కృచ్ఛ్రసాధ్యో భవత్యసాధ్యో వా, గర్భవృద్ధిక్షయితశిథిలసర్వశరీరధాతుత్వాత్ ప్రవాహణవేదనాక్లేదరక్తనిఃస్రుతివిశేషశూన్యశరీరత్వాచ్చ; తస్మాత్తాం యథోక్తేనవిధినోపచరేత్; భౌతికజీవనీయబృంహణీయమధురవాతహరసిద్ధైరభ్యఙ్గోత్సాదనపరిషేకావగాహనాన్నపానవిధిభిర్విశేషతశ్చోపచరేత్; విశేషతో హి శూన్యశరీరాః స్త్రియః ప్రజాతా భవన్తి॥౫౦॥

దశమే త్వహని సపుత్రా స్త్రీ సర్వగన్ధౌషధైర్గౌరసర్షపలోధ్రైశ్చ స్నాతా లఘ్వహతశుచివస్త్రం పరిధాయ పవిత్రేష్టలఘువిచిత్రభూషణవతీ చ సంస్పృశ్య అఙ్గలాన్యుచితామర్చయిత్వా చ దేవతాం శిఖినః శుక్లవాససోఽవ్యఙ్గాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్తి వాచయిత్వా, కుమారమహతేన శుచినా వాససాఽఽచ్ఛాదయేత్, ప్రాకూశిరసముదక్శిరసం వా సంవేశ్య, దేవతాపూర్వం ద్విజాతిభ్యః నణమతీత్యుక్త్వా, కుమారస్య పితా ద్వే నామనీ కారయేన్నాక్షత్రికం నామాభిప్రాయికం చ; తత్రాభిప్రాయికం నామ ఘోషవదాద్యన్తస్థాన్తమూష్మాన్తం వాఽవృద్ధం త్రిపురుషానూకమనవప్రతిష్ఠితం, నాక్షత్రికం తు నక్షత్రదేవతాసమానాఖ్యం ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం వా॥౫౧॥

కృతే చ నామకర్మణి కుమారం పరీక్షితుముపక్రామేతాయుషః ప్రమాణజ్ఞానహేతోః; తస్యేమాన్యాయుష్మతాం కుమారాణాం లక్షణాని భవన్తి; తద్యథా—ఏకైకజా మృదవోఽల్పాః

స్నిగ్ధాః సుబద్ధమూలాః కృష్ణాః కేశాః ప్రశస్యన్తే,స్థిరా బహలా త్వక్,ప్రకృత్యాకృతిసంపన్నమీషత్ప్రమాణాతివృత్తమనురూపమాతపత్రోపమం శిరః, వ్యూఢం దృఢం సమం సులిష్టశఙ్ఖసన్ధ్యూర్ధ్వవ్యఞ్జనసంపన్నముపచితం బలినమర్ధచన్ద్రాకృతి లలాటం, బహలౌ విపులసమపీఠౌ సమౌ నీచైర్వృద్ధౌ పృష్ఠతోఽవనతౌ సుశ్లిష్టకర్ణపుత్రకౌ మహాచ్ఛిద్రౌ కర్ణౌ,ఈషత్ప్రలమ్బిన్యావసఙ్గతే సమే సంహతే మహత్యౌ భ్రువౌ, సమే సమాహితదర్శనే వ్యక్తభాగవిభాగే బలవతీ తేజసోపపన్నే స్వఙ్గాపాఙ్గే చక్షుషీ,ఋజ్వీ మహోచ్ఛ్వాసా వంశసంపన్నేషదవనతాగ్రా నాసికా, మహదృజు సునివిష్టదన్తమాస్యమ్, ఆయామవిస్తారోపపన్నా శ్లక్ష్ణా తన్వీ ప్రకృతివర్ణయుక్తా జిహ్వా, శ్లక్ష్ణం యుక్తోపచయమూష్మోపపన్నం రక్తం తాలు, మహానదీనః స్నిగ్ధోఽనునాదీ గమ్భీరసముత్థో ధీరః స్వరః, నాతిస్థూలౌ నాతికృశౌ విస్తారోపపన్నావాస్యప్రచ్ఛాదనౌ రక్తావోష్ఠౌ, మహత్యౌ హనూ, వృత్తా నాతిమహతీ గ్రీవా, వ్యూఢముపచితమురః, గూఢం జత్రు పృష్ఠవంశశ్చ విప్రకృష్టాన్తరౌ స్తనౌ,అంసపాతినీ స్థిరే పార్శ్వే, వృత్తపరిపూర్ణాయతౌ బాహూ సక్థినీ అఙ్గులయశ్చ, మహదుపచితం పాణిపాదం, స్థిరా వృత్తాః స్నిగ్ధాస్తామ్రాస్తుఙ్గాః కూర్మాకారాః కరజాః, ప్రదక్షిణావర్తా సోత్సఙ్గా చ నాభిః, ఉరస్త్రిభాగహీనా సమా సముపచితమాంసా కటీ, వృత్తౌ స్థిరోపచితమాంసౌ నాత్యున్నతౌ నాత్యవనతౌ స్ఫిచౌ, అనుపూర్వవృత్తావుపచయయుక్తావూరూ, నాత్యుపచితే నాత్యపచితే ఏణీపదే ప్రగూఢసిరాస్థిసన్ధీ జఙ్ఘే, నాత్యుపచితౌ నాత్యపచితౌ గుల్ఫౌ, పూర్వోపదిష్టగుణౌ పాదౌ కూర్మాకారౌ, ప్రకృతియుక్తాని వాతమూత్రపురీషాణి తథా స్వప్నజాగరణాయాసస్మితరుదితస్తనగ్రహణాని;యచ్చ కించిదన్యదప్యనుక్తమస్తి తదపి సర్వం ప్రకృతియుక్తమిష్టం, విపరీతం పునరనిష్టమ్; ఇతి దీర్ఘాయుర్లక్షణాని ॥౫౨॥

అతో ధాత్రీపరీక్షాముపదేక్ష్యామః—అథ బ్రూయాత్—ధాత్రీమానయ సమానవర్ణాం యౌవనస్థాం నిభృతామనాతురామవ్యఙ్గామవ్యసనామవిరూపామజుగుప్సితాం దేశజాతీయామక్షుద్రామక్షుద్రకర్మిణీం కులే జాతాం వత్సలామ రోగజీవద్వత్సాం పుంవత్సాం దోగ్ధ్రీమప్రమత్తామశాయినీమనుచ్చారశాయినీమనన్త్యావశాయినీం కుశలోపచారాం శుచిమశుచిద్వేషిణీం స్తనస్తన్యసంపదుపేతామితి ॥౫౩॥

తత్రేయం స్తనసంపత్—నాత్యూర్ధ్వౌ నాతిలమ్బావనతికృశావనతిపీనౌ యుక్తపిప్పలకో సుఖప్రపానౌ చేతి (స్తనసంపత్) ॥౫౪॥

స్తన్యసంపత్తు—ప్రకృతివర్ణగన్ధరసస్పర్శమ్, ఉదపాత్రే దుహ్యమానముదకం ధ్యేతి ప్రకృతిభూతత్వాత్ తత్ పుష్టికరమారోగ్యకరం చేతి (స్తన్యసంపత్) ॥౫౫॥

అతోఽన్యథా వ్యాపనం జ్ఞేయం; తస్య విశేషాః—శ్యావారుణవర్ణ కషాయానురసం విశదమనాలక్ష్యగన్ధం రూక్షం ద్రవం ఫేనిలం లఘ్వతృప్తికరం కర్శనం వాతవికారాణాం కర్తృ చ వాతోపసృష్టం క్షీరమంభిజ్ఞేయం; కృష్ణనీలపీతతామ్రావభాసం తిక్తామ్లకటుకానురసం కుణపరుధిరగన్ధి భృశోష్ణం పిత్తవికారాణాం కర్తృ చ పిత్తోపసృష్టం క్షీరమభిజ్ఞేయమ్,తేషాం అత్యర్థశుక్కమతిమాధుర్యోపపణాం లవణానురసం ఘృతతైలవసామజగన్ధి పిచ్ఛిలం తన్తుమదుదపాత్రేఽవసీదచ్ఛ్రేష్మవికారాణాం కర్తృ చ శ్లేష్మోపసృష్టం క్షీరమభిజ్ఞేయమ్ ॥౫౬॥

తేషాం త్రయాణామపి క్షీరదోషాణాం ప్రతివిశేషమభిసమీక్ష్య యథాస్వం యథాదోషం చ వమనవిరేచనాస్థాపనానువాసనాని విభజ్య కృతాని ప్రశమనాయ భవన్తి। పానాశనవిధిస్తు దుష్టక్షీరాయా యవగోధూమశాలిషష్టికముద్గహరేణుకకులత్థసురాసౌవీరకతుషోదకమైరేయమేదకలశునకర ఞ్జప్రాయః స్యాత్। క్షీర దోష విశేషాంశ్చావేక్ష్యావేక్ష్య తత్తద్విధానం కార్యస్యాత్।పాఠామహౌషధసురదారుముస్తమూర్వా గుడూచీ వత్సక ఫల కిరాతతిక్తకటుకరోహిణీసారివాకషాయాణాం చ పానం ప్రశస్యతే; తథాఽన్యేషాతిక్తకషాయకటుకమధురాణాం ద్రవ్యాణాముపయోగః క్షీరవికారవిశేషానభిసమీక్ష్య మాత్రాం కాలం చ। ఇతి క్షీరవిశోధనాని ॥౫౭॥

క్షీరజననాని తు మద్యాని సీధువర్జ్యాని గ్రామ్యానూపౌదకాని చ శాకధాన్యమాంసాని ద్రవమధురామ్లభూయిష్ఠాశ్చాహారాః క్షీరిణ్యశ్చౌషధయః క్షీరపానమనాయాసశ్చేతి, వీరణశాలిషష్టికేక్షువాలికాదర్భకుశకాశగున్ద్రేత్కటమూలకషాయాణాం చ పానమితి (క్షీరజననాన్యుక్తాని) ॥౫౮॥

ధాత్రీ తు యదా స్వాదుబహులశుద్ధదుగ్ధా స్యాత్తదా స్నాతానులిప్తా శుక్లవస్త్రం పరిధాయైన్ద్రీం బ్రాహ్మీం శతవీర్యా సహస్రవీర్యామమోఘామవ్యథాం శివామరిష్టాం వాట్యపుష్పీం విష్వక్సేనకాన్తాం వా బిభ్రత్యోషధిం కుమారం ప్రాఙ్ముఖం ప్రథమం దక్షిణం స్తనం పాయయేత్। ఇతి ధాత్రీకర్మ ॥౫౯॥

అతోఽనన్తరం కుమారాగారవిధిమనువ్యాఖ్యాస్యామః—వాస్తువిద్యాకుశలః ప్రశస్తం రమ్యమతమస్కం నివాతం ప్రవాతైకదేశం దృఢమపగతశ్వాపదపశుదంష్ట్రిమూషికపతఙ్గం సువిభక్తసలిలోదూఖలమూత్రవర్చఃస్థానస్నానభూమిమహానసమృతుసుఖం

యథర్తుశయనాసనాస్తరణసంపన్నం కుర్యాత్తథా
సువిహితరక్షావిధానబలిమఙ్గలహోమప్రాయశ్చిత్తం శుచివృద్ధవైద్యానురక్తజనసంపూర్ణమ్।
ఇతి కుమారాగారవిధిః॥౬౦॥

శయనాసనాస్తరణప్రావరణాని కుమారస్య మృదులఘుశుచిసుగన్ధీనిస్యుః;
స్వేదమలజన్తుమన్తి మూత్రపురీషోపసృష్టాని చ వర్జ్యాని స్యుః,అసతి సంభవేఽన్యేషాం
తాన్యేవ చ సుప్రక్షాలితోపధూపితాని సుశుద్ధశుష్కాణ్యుపయోగం గచ్ఛేయుః॥౬౧॥

ధూపనాని పునర్వాససాం శయనాస్తరణప్రావరణానాం చ
యవసర్షపాతసీహిఙ్గుగ్గులువచాచోరకవయఃస్థాగోలోమీజటిలాపలఙ్కషాశోకరోహిణీసర్పనిర్మో
కాణి ఘృతయుక్తాని స్యుః ॥౬౨॥

మణయశ్చ ధారణీయాః కుమారస్య ఖడ్గరురుగవయవృషభాణాం జీవతామేవ దక్షిణేభ్యో
విషాణేభ్యోఽగ్రాణి గృహీతాని స్యుః; ఐన్ద్ర్యాద్యాశ్చౌషధయో జీవకర్షభకౌ చ యాని చాన్యాన్యపి
బ్రాహ్మణాః ప్రశంసేయురథర్వవేదవిదుః॥౬౩॥

క్రీడనకాని ఖల్వస్య విచిత్రాణి
ఘోషవన్త్యభిరామాణ్యగురూణ్యతీక్ష్ణాగ్రాణ్యనాస్యప్రవేశీన్యప్రాణహరాణ్యవివాసనాని చ
స్యుః॥౬౪॥

న హ్యస్య విత్రాసనం సాధు, తస్మాత్తస్మిన్ రుదత్యభుఞ్జానే వాఽన్యత్ర విధేయతామగచ్ఛతి
రాక్షసపిశాచపూతనాద్యానాం నామాన్యాహ్వయతా కుమారస్య విత్రాసనార్థం నామగ్రహణం న
కార్యం స్యాత్॥౬౫॥

యది త్వాతుర్యం కించిత్ కుమారమాగచ్ఛేత్తత్
ప్రకృతినిమిత్తపూర్వరూపలిఙ్గోపశయవిశేషైస్తత్త్వతోఽనుబుధ్య సర్వవిశేషానాతురౌషధ-
దేశకాలాశ్రయానవేక్షమాణశ్చికిత్సేతుమారభేతైనం మధురమృదులఘుసురభిశీతశఙ్కరం
కర్మ ప్రవర్తయన్, ఏవంసాత్మ్యా హి కుమారా భవన్తి, తథా తే శర్మ లభన్తేఽచిరాయ॥౬౬॥

అరోగేష్వరోగవృత్తమాతిష్ఠేద్దేశకాలాత్మగుణవిపర్యయేణ వర్తమానః క్రమేణాసాత్మ్యాని పరివర్ల్యోపయుఞ్జానః సర్వాణ్యహితాని వర్జయేత్।తథా బలవర్ణశరీరాయుషాం సంపదమవాప్నోతీతి॥౬౭॥

ఏవమేనం కుమారమాయౌవనప్రాప్తేర్ధర్మార్థకౌశలాగమనాచ్చానుపాలయేత్। ॥౬౮॥

ఇతి పుత్రాశిషాం సమృద్ధికరం కర్మ వ్యాఖ్యాతమ్। తదాచరన్ యథోక్తైర్విధిభిః పూజాం యథేష్టం లభతేఽనసూయక ఇతి॥౬౯॥

తత్ర శ్లోకౌ।

పుత్రాశిషాం కర్మ సమృద్ధికారకం యదుక్తమేతన్మహదర్థసంహితమ్।
తదాచరన్ జ్ఞో విధిభిర్యథాతథం పూజాం యథేష్టం లభతేఽనసూయకః॥౭౦॥

శరీరం చిన్త్యతే సర్వం దైవమానుషసంపదా।
సర్వభావైర్యతస్తస్మాచ్ఛరీరం స్థానముచ్యతే॥౭౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే శారీరస్థానే
జాతిసూత్రీయశారీరం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

చరకసంహితాయాం శారీరస్థానం సమాప్తమ్।

ఇన్ద్రియస్థానమ్।

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతో వర్ణస్వరీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇహ ఖలు వర్ణశ్చ స్వరశ్చ గన్ధశ్చ రసశ్చ స్పర్శశ్చ చక్షుశ్చ శ్రోత్రం చ ఘ్రాణం చ రసనం చ స్పర్శనం చ సత్త్వం చ భక్తిశ్చ శౌచం చ శీలం చాచారశ్చ స్మృతిశ్చాకృతిశ్చ ప్రకృతిశ్చ వికృతిశ్చ బలం చ గ్లానిశ్చ మేధా చ హర్షశ్చ రౌక్ష్యం చ స్నేహశ్చ తన్ద్రా చారమ్భశ్చ గౌరవం చ లాఘవం చ గుణాశ్చాహారశ్చ విహారశ్చాహారపరిణామశ్చోపాయశ్చాపాయశ్చ వ్యాధిశ్చ పూర్వరూపం చ వేదనాశ్చోపద్రవాశ్చ చ్ఛాయా చ ప్రతిచ్ఛాయా చ స్వప్నదర్శనం చ దూతాధికారశ్చ పథి చౌత్పాతికం చాతురకులే భావావస్థాన్తరాణి చ భేషజసంవృత్తిశ్చ భేషజవికారయుక్తిశ్చేతి పరీక్ష్యాణి ప్రత్యక్షానుమానోపదేశైరాయుషః ప్రమాణవిశేషం జిజ్ఞాసమానేన భిషజా॥3॥

తత్ర ఖల్వేషాం పరీక్ష్యాణాం కానిచిత్ పురుషమనాశ్రితాని కానిచిఞ్చపురుషసంశ్రయాణి ; తత్ర యాని పురుషమనాశ్రితాని తాన్యుపదేశతో యుక్తితశ్చ పరీక్షేత పురుషసంశ్రయాణి పునః ప్రకృతితశ్చ వికృతితశ్చ॥౪॥

తత్ర ప్రకృతిర్జాతిప్రసక్తా చ కులప్రసక్తా చ దేశానుపాతినీ చ కాలానుపాతినీ చ వయోఽనుపాతినీ చ ప్రత్యాత్మనియతా చేతి।జాతికులదేశకాలవయఃప్రత్యాత్మనియతా హి తేషాం తేషాం పురుషాణాం తే తే భావవిశేషా భవన్తి॥౫॥

వికృతిః పునర్లక్షణనిమిత్తా చ లక్ష్యనిమిత్తా చ నిమిత్తానురూపా। తత్ర లక్షణనిమిత్తా నామ సా యస్యాః శరీరే లక్షణాన్యేవ హేతుభూతాని భవన్తి దైవాత్, లక్షణాని హి కానిచిచ్ఛరీరోపనిబద్ధాని భవన్తి, యాని హి తస్మింస్తస్మిన్ కాలే తత్రాధిష్ఠానమాసాద్య తాం తాం వికృతిముత్పాదయన్తి। లక్ష్యనిమిత్తా తు సా, యస్యా ఉపలభ్యతే నిమిత్తం యథోక్తం నిదానేషు; నిమిత్తానురూపా తు నిమిత్తార్థకారిణీ యా, తామనిమిత్తాం నిమిత్తమాయుషః ప్రమాణజ్ఞానస్యేచ్ఛన్తి భిషజో భూయశ్చాయుషః క్షయనిమిత్తాం ప్రేతలిఙ్గానురూపాం, యామాయుషోఽన్తర్గతస్య జ్ఞానార్థముపదిశన్తి ధీరాః, ర్యా చాధికృత్య పురుషసంశ్రయాణి ముమూర్షతాం లక్షణాన్యుపదేక్ష్యామః। ఇత్యుద్దేశః। తం విస్తరేణానువ్యాఖ్యాస్యామః॥౬॥

తత్రాదిత ఏవ వర్ణాధికారః తద్యథా—కృష్ణః శ్యామః శ్యామావదాతోఽవదాతశ్చేతి ప్రకృతివర్ణాః శరీరస్య, యాంశ్చాపరానుపేక్షమాణో విద్యాదనుకతోఽన్యథా వాఽపి నిర్దిశ్యమానాంస్తజ్జ్ఞైః। నీలశ్యామ (వ) తామ్రహరితారిద్రశుక్లాశ్చ వర్ణాః శరీరస్య వైకారికాః, యాంచాపరానుపేక్షమాణో విద్యాత్ ప్రాగ్వికృతానభూతోత్పన్నాన్। ఇతి ప్రకృతివికృతివర్ణా భవన్త్యుక్తాః శరీరస్య॥౭॥

తత్ర ప్రకృతివర్ణమర్ధశరీరే వికృతివర్ణమర్ధశరీరే ద్వావపి వర్ణోంమర్యాదావిభక్తౌ దృష్ట్వా యద్యేవం సవ్యదక్షిణవిభాగేన యద్యేవం పూర్వపశ్చిమవిభాగేన యద్యేవముత్తరాధరవిభాగేన యద్యేవమన్తర్బహిర్విభాగేనాతురస్యరిష్టమితి విద్యాత్; ఏవమేవ వర్ణభేదో ముఖేఽప్యన్యతో వర్తమానో మరణాయ భవతి॥౮॥

బర్ణమేదేన గ్లానిహర్షరౌక్ష్యస్నేహా వ్యాఖ్యాతాః॥౯॥

తథా పిలువ్యఙ్గతిలకాలకపిడకానామన్యతమస్థానసే జన్మాతురస్యైవమేవాప్రశస్తం విద్యాత్॥౧౦॥

లఖనయనబదనమూత్రపురీషహస్తపాదౌష్ఠాదిష్వపి చ వైకారికోక్తానాం గర్ణానామన్యతమస్య ప్రాదుర్భావో హీనబలవర్ణేన్ద్రియేషు లక్షణమాయుషః క్షయస్య భవతి॥౧౧॥

యచ్చాన్యదపి కించిద్వర్ణవైకృతమభూతపూర్వ సహసైవోత్పద్యేతానిమిత్తమేవహీయమానస్యాతురస్య శశ్వత్, తచ్చారిష్టమితి విద్యాత్। ఇతి వర్ణాధికారః॥౧౨॥

స్వరాధికారస్తు—హంసక్రౌఞ్చనేమిదున్దుభికలవిఙ్కకాకకపోతఝర్ఝరానూకాః ప్రకృతిస్వరా భవన్తి; యాంశ్చాపరానుపేక్షమాణోఽపి విద్యాదనూకతోఽన్యథా వాఽపి నిర్దిశ్యమానాంస్తజ్జ్ఞైః॥౧౩॥

ఏడకకలగ్రస్తావ్యక్తగద్గదక్షామదీనానుకీర్ణాంస్త్వాతురాణాం స్వరా వైకారికా భవన్తి, యాంశ్చాపరానుపేక్షమాణోఽపి విద్యాత్ ప్రాగ్వికృతాన(ద)భూతోత్పన్నాన్। ఇతి ప్రకృతివికృతిస్వరా వ్యాఖ్యాతా భవన్తి ౧౪

తత్ర ప్రకృతివైకారికాణాం స్వరాణామాశ్వభినిర్వృత్తిః, స్వరాణామేకత్వమేకస్య చానేకత్వమప్రశస్తమ్। ఇతి స్వరాధికారః॥౧౫॥

ఇతి వర్ణస్వరాధికారౌ యథావదుక్తౌ ముమూర్షతాం లక్షణజ్ఞానార్థమితి॥౧౬॥

భవన్తి చాత్ర।

యస్య వైకారికో వర్ణః శరీర ఉపపద్యతే।
అర్ధే వా యది వా కృత్స్నే నిమిత్తం న చ నాస్తి సః॥౧౭॥

నీలం వా యది వా శ్యావం తామ్రం వా యది వాఽరుణమ్।
ముఖార్ధమన్యథా వర్ణో ముఖార్ధేఽరిష్టముచ్యతే॥౧౮॥

స్నేహో ముఖార్ధే సువ్యక్తో రౌక్ష్యమర్ధముఖే భృశమ్।
గ్లానిరర్ధే తథా హర్షో ముఖార్ధే ప్రేతలక్షణమ్॥౧౯॥

తిలకాః పిప్లవో వ్యఙ్గా రాజయశ్చ పృథగ్విధాః।
ఆతురస్యాశు జాయన్తే ముఖే ప్రాణాన్ముముక్షతః॥౨౦॥

పుష్పాణి నఖదన్తేషు పఙ్కో వా దన్తసంశ్రితః।
చూర్ణకో వాఽపి దన్తేషు లక్షణం మరణస్య తత్॥౨౧॥

ఓష్ఠయోః పాదయోః పాణ్యోరక్ష్ణోర్మూత్రపురీషయోః।
నఖేష్వపి చ వైవర్ణ్యమేతత్ క్షీణబలేఽన్తకృత్॥౨౨॥

యస్య నీలావుభావోష్ఠౌ పక్వజామ్బవసన్నిభౌ।
ముమూర్షురితి తం విద్యారం ధీరో గతాయుషమ్॥౨౩॥

ఏకో వా యది వాऽనేకో యస్య వైకారికః స్వరః।
సహసోత్పద్యతే జన్తోర్హీయమానస్య నాస్తి సః॥౨౪॥

యచ్చాన్యదపి కించిత్ స్యాద్వైకృతం స్వరవర్ణయోః।
బలమాంసవిహీనస్య తత్ సర్వ మరణాయ హి॥౨౫॥

తత్ర శ్లోకః।

'ఇతి వర్ణస్వరావుక్తౌ లక్షణార్థం ముమూర్షతామ్।
యస్తు సమ్యగ్విజానామి నాయుర్జ్ఞానే స ముహ్యతి॥౨౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే
వర్ణస్వరీయమిన్ద్రియం నామ ప్రథమోऽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోऽధ్యాయః।

అథాతః పుష్పితకమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పుష్పం యథా పూర్వరూపం ఫలస్యేహ భవిష్యతః।
తథా లిఙ్గమరిష్టాఖ్యం పూర్వరూపం మరిష్యతః॥౩॥

అప్యేవం తు భవేత్ పుష్పం ఫలేనాననుబన్ధి యత్।
ఫలం చాపి భవేత్ కించిద్యస్య పుష్పం న పూర్వజమ్॥౪॥

న త్వరిష్టస్య జాతస్య నాశోఽస్తి మరణాహతే।
మరణం చాపి తన్నాస్తి యన్నారిష్టపురఃసరమ్॥౫॥

మిథ్యాదృష్టమరిష్టాభమనరిష్టమజానతా।
అరిష్టం వాఽప్యసంబుద్ధమేతత్ ప్రజ్ఞాపరాధజమ్॥౬॥

జ్ఞానసంబోధనార్థం తు లిఙ్గైర్మరణపూర్వజైః।
పుష్పితానుపదేక్ష్యామో నరాన్ బహువిధైర్బహూన్॥౭॥

నానాపుష్పోపమో గన్ధో యస్య వాతి దివానిశమ్।
పుష్పితస్య వనస్యేవ నానాద్రుమలతా వతః॥౮॥

తమాహుః పుష్పితం ధీరా నరం మరణలక్షణైః।
స నా సంవత్సరాద్దేహం జహాతీతి వినిశ్చయః॥౯॥

ఏవమేకైకశః పుష్పైర్యస్య గన్ధః సమో భవేత్।
ఇష్టైర్వా యది వాఽనిష్టైః స చ పుష్పిత ఉచ్యతే॥౧౦॥

సమాసేనాశుభాన్ గన్ధానేకత్వేనాథవా పునః।

ఆజిఘ్రేద్యస్య గాత్రేషు తం విద్యాత్ పుష్పితం భిషక్॥౧౧॥

ఆప్లుతానాప్లుతే కాయే యస్య గన్ధాః శుభాశుభాః।
వ్యత్యాసేనానిమిత్తాః స్యుః స చ పుష్పిత ఉచ్యతే॥౧౨॥

తద్యథా చన్దనం కుష్ఠం తగరాగురుణీ మధు।
మాల్యం మూత్రపురీషే వా మృతాని కుణపాని చ॥౧౩॥

యే చాన్యే వివిధాత్మానో గన్ధా వివిధయోనయః।
తేఽప్యనేనానుమానేన విజ్ఞేయా వికృతిం గతాః॥౧౪॥

ఇదం చాప్యతిదేశార్థం లక్షణం గన్ధసంశ్రయమ్।
వక్ష్యామో యదభిజ్ఞాయ భిషఙ్మరణమాదిశేత్॥౧౫॥

వియోనిర్వ్యదురో గన్ధో యస్య గాత్రేషు దృశ్యతే।
ఇష్టో వా యది వాఽనిష్టో న స జీవతి తాం సమామ్॥౧౬॥

ఏతావద్గన్ధవిజ్ఞానం, రసజ్ఞానమతః పరమ్।
ఆతురాణాం శరీరేషు వక్ష్యామో విధిపూర్వకమ్॥౧౭॥

యో రసః ప్రకృతిస్థానాం నరాణాం దేహసంభవః।
స ఏషాం చరమే కాలే వికారం భజతే ద్వయమ్॥౧౮॥

కశ్చిదేవాస్య వైరస్యమత్యర్థముపపద్యతే।
స్వాదుత్వమపరశ్చాపి విపులం భజతే రసః॥౧౯॥

తమనేనానుమానేన విద్యాద్వికృతిమాగతమ్।
మనుష్యో హి మనుష్యస్య కథం రసమవాప్నుయాత్॥౨౦॥

మక్షికాశ్చైవ యూకాశ్చ దంశాశ్చ మశకైః సహ।
విరసాదపసర్పన్తి జన్తోః కాయాన్ముమూర్షతః॥౨౧॥

అత్యర్థరసికం కాయం కాలపక్వస్య మక్షికాః।
అపి స్నాతానులిప్తస్య భృశమాయాన్తి సర్వశః॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకః।

యాన్యేతాని మయోక్తాని లిఙ్గాని రసగన్ధయోః।
పుష్పితస్య నరస్యైతత్ ఫలం మరణమాదిశేత్॥౨౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే పుష్పితకమిన్ద్రియం నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాతః పరిమర్శనీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

వర్ణే స్వరే చ గన్ధే చ రసే చోక్తం పృథక్ పృథక్।

లిఙ్గం ముమూర్షతాం సమ్యక్ స్పర్శేష్వపి నిబోధత॥3॥

స్పర్శప్రాధాన్యేనైవాతురస్యాయుషః ప్రమాణవిశేషం జిజ్ఞాసుః ప్రకృతిస్థేన పాణినా కేవలమస్య శరీరం స్పృశేత్ పరిమర్శయేద్వాఽన్యేన॥౪॥

పరిమృశతా తు ఖల్వాతురశరీరమిమే భావాస్తత్ర తత్రావబోద్ధవ్యా భవన్తి;తద్యథా—సతతం స్పన్దనానాం శరీరదేశానామస్పన్దనం, నిత్యోష్మణాం శీతీభావః, మృదూనాం దారుణత్వం, శ్లక్ష్ణానాం ఖరత్వం; సతామసద్భావః, సన్ధీనాం స్రంసభ్రంశచ్యవనాని, మాంసశోణితయోర్వీతీభావః, దారుణత్వం, స్వేదానుబన్ధః స్తమ్భో వా, యచ్చాన్యదపి కించిదీదృశం భృశవికృతమనిమిత్తం స్యాత్ ; ఇతి లక్షణం స్పృశ్యానాం భావానాముక్తం సమాసేన॥౫॥

తద్వ్యాసతోఽనువ్యాఖ్యాస్యామః—తస్య చేత్ పరిమృశ్యమానం పృథక్త్వేన పాదజఙ్ఘోరుస్ఫిగుదరపార్శ్వపృష్ఠేషికాపాణిగ్రీవాతాల్వోష్ఠలలాటం స్విన్నం శీతం ప్రస్తబ్ధం దారుణం వీతమాంసశోణితం వా స్యాత్ పరాసురయం పురుషో న చిరాత్కాలం మరిష్యతీతి విద్యాత్॥౬॥

తస్య చేత్ పరిమృశ్యమానాని పృథక్త్వేన గుల్ఫజానువఙ్క్షణగుదవృషణభేదూనాభ్యంసస్తనమణి-కహనుపర్శుకానాసికాకర్ణాక్షిభ్రూశఙ్ఖాదీని స్రస్తాని వ్యస్తాని చ్యుతాని స్థానేభ్యః స్కన్నాని వా స్యుః పరాసురయం పురుషో న చిరాత్కాలం మరిష్యతీతి విద్యాత్॥౭॥

తథాఽస్యోచ్ఛ్వాసమన్యాదన్తపక్ష్మచక్షుఃకేశలోమోదరనఖాఙ్గులీశ్చ లక్షయేత్। తస్య చేదుచ్ఛ్వాసోఽతిదీర్ఘోఽతిహ్రస్వో వా స్యాత్, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేన్మన్యే పరిభృశ్యమానే న స్పన్దేయాతాం, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేద్దన్తాః పరికీర్ణాః శ్వేతా జాతశర్కరాః స్యుః, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య చేత్ పక్ష్మాణి జటాబద్ధాని స్యుః, పరాసురితి విద్యాత్ ; తస్య

చేచ్చక్షుషీ ప్రకృతిహీనే
వికృతియుక్తేఽత్యుత్పిణ్డితేఽతిప్రవిష్టేఽతిజిహ్మేఽతివిషమేఽతిప్రస్రుతేఽతివిముక్తబన్ధనే
సతతోన్మేషితే సతతనిమేషితే నిమేషోన్మేషాతిప్రవృత్తే విభ్రాన్తదృష్టికే విపరీతదృష్టికే
హీనదృష్టికే వ్యస్తదృష్టికే నకులాన్ధే కపోతాన్ధేఽలాతవర్ణే
కృష్ణనీలపీతశ్యావతామ్రహరితహారిద్రశుక్లవైకారికాణాం వర్ణానామన్యతమేనాతిసంప్లుతే వా
స్యాతాం, పరాసురితి విద్యాత్; అథాస్య కేశలోమాన్యాయచ్ఛేత్ తస్య చేత్
కేశలోమాన్యాయమ్యమానాని ప్రలుచ్యేరన్న చేద్వేదయేయుః, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య
చేదుదరే సిరాః ప్రదృశ్యేరన్ శ్యావతామ్రనీలహారిద్రశుక్లా వా స్యుః, పరాసురితి విద్యాత్; తస్య
చేన్నఖా వీతమాంసశోణితాః పక్వజామ్బవవర్ణాః స్యుః, పరాసురితి విద్యాత్;
అథాస్యాఙ్గులీరాయచ్ఛేత్ తస్య చేదఙ్గులయ ఆయమ్యమానా న చేత్ స్ఫుటేయుః,
పరాసురితి విద్యాత్॥౮॥

భవతి చాత్ర।

ఏతాన్ స్పృశ్యాన్ బహూన్ భావాన్ యః స్పృశన్నవబుధ్యతే।

ఆతురే న స సంమోహమాయుర్జ్ఞానస్య గచ్ఛతి॥౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే పరిమర్శనీయమిన్ద్రియం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥౩॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాత ఇన్ద్రియానీకమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఇన్ద్రియాణి యథా జన్తోః పరీక్షేత విశేషవిత్।
జ్ఞాతుమిచ్ఛన్ భిషజ్ఞానమాయుషస్తన్నిబోధ మే॥౩॥

అనుమానైః పరీక్షేత దర్శనాదీని తత్త్వతః।
అద్ధా హి విదితం జ్ఞానమిన్ద్రియాణామతీన్ద్రియమ్॥౪॥

స్వస్థేభ్యో వికృతం యస్య జ్ఞానమిన్ద్రియసంభవమ్।
ఆలక్ష్యేతానిమిత్తేన లక్షణం మరణస్య తత్॥౫॥

ఇత్యుక్తం లక్షణం సమ్యగిన్ద్రియేష్వశుభోదయమ్।
తదేవ తు పునర్భూయో విస్తరేణ నిబోధత॥౬॥

ఘనీభూతమివాకాశమాకాశమివ మేదినీమ్।
విగీతముభయం హ్యేతత్ పశ్యన్మరణమృచ్ఛతి॥౭॥

యస్య దర్శనమాయాతి మారుతోఽమ్బరగోచరః।
అగ్నిర్నాయాతి చా(వా) దీప్తస్తస్యాయుఃక్షయమాదిశేత్॥౮॥

జలే సువిమలే జాలమజాలావతతే నరః।
స్థిరే గచ్ఛతి వా దృష్ట్వా జీవితాత్ పరిముచ్యతే॥౯॥

జాగ్రత్ పశ్యతి యః ప్రేతాన్ రక్షాంసి వివిధాని చ।
అన్యద్వాఽప్యద్భుతం కించిజ్జీవితాత్ స విముచ్యతే॥౧౦॥

యోఽగ్నిం ప్రకృతివర్ణస్థం నీలం పశ్యతి నిష్ప్రభమ్।

కృష్ణం వా యది వా శుక్లం నిశాం వ్రజతి సప్తమీమ్ ॥౧౧॥

మరీచీనసతో మేఘాన్మేఘాన్ వాఽప్యసతోఽమ్బరే।
విద్యుతో వా వినా మేఘైః పశ్యన్మరణమృచ్ఛతి ॥౧౨॥

మృన్మయీమివ యః పాత్రీం కృష్ణామ్బరసమావృతామ్।
ఆదిత్యమీక్షతే శుద్ధం చన్ద్రం వా న స జీవతి ॥౧౩॥

అపర్వణి యదా పశ్యేత్ సూర్యాచన్ద్రమసోర్గ్రహమ్।
అవ్యాధితో వ్యాధితో వా తదన్తం తస్య జీవితమ్ ॥౧౪॥

నక్తం సూర్యమహశ్చన్ద్రమనగ్నౌ ధూమముత్థితమ్।
అగ్నిం వా నిష్ప్రభం రాత్రౌ దృష్ట్వా మరణమృచ్ఛతి ॥౧౫॥

ప్రభావతః ప్రభాహీనాన్నిష్ప్రభాన్ వా ప్రభావతః।
నరా విలిఙ్గాన్ పశ్యన్తి భావాన్ ప్రాణాఙ్జిహాసవః ॥౧౬॥

వ్యాకృతీని వివర్ణాని విసంఖ్యోపగతాని చ।
వినిమిత్తాని పశ్యన్తి రూపాణ్యాయుఃక్షయే నరాః ॥౧౭॥

యశ్చ పశ్యత్యదృశ్యాన్ వై దృశ్యాన్ యశ్చ న పశ్యతి।
తావుభౌ పశ్యతః క్షిప్రం యమాలయమసంశయమ్ ॥౧౮॥

అశబ్దస్య చ యః శ్రోతా శబ్దాన్ యశ్చ న బుధ్యతే।
ద్వావప్యేతౌ యథా ప్రేతౌ తథా జ్ఞేయౌ విజానతా ॥౧౯॥

సంవృత్త్యాఙ్గులిభిః కర్ణౌ జ్వాలాశబ్దం య ఆతురః।
న శృణోతి గతాసుం తం బుద్ధిమాన్ పరివర్జయేత్॥౨౦॥

విపర్యయేణ యో విద్యాద్గన్ధానాం సాధ్వసాధుతామ్।
న వా తాన్ సర్వశో విద్యాత్తం విద్యాద్విగతాయుషమ్॥౨౧॥

యో రసాన్న విజానాతి న వా జానాతి తత్త్వతః।
ముఖపాకాదృతే పక్వం తమాహుః కుశలా నరమ్॥౨౨॥

ఉష్ణాఞ్ఛీతాన్ ఖరాన్ శ్లక్ష్ణాన్మృదూనపి చ దారుణాన్।
స్పృశ్యాన్ స్పృష్ట్వా తతోఽన్యత్వం ముమూర్షుస్తేషు మన్యతే॥౨౩॥

అన్తరేణ తపస్తీవ్రం యోగం వా విధిపూర్వకమ్।
ఇన్ద్రియైరధికం పశ్యన్ పఞ్చత్వమధిగచ్ఛతి॥౨౪॥

ఇన్ద్రియాణామృతే దృష్టేరిన్ద్రియార్థాన్న పశ్యతి।
విపర్యయేణ యో విద్యాత్తం విద్యాద్విగతాయుషమ్॥౨౫॥

స్వస్థాః ప్రజ్ఞావిపర్యాసైరిన్ద్రియార్థేషు వైకృతమ్।
పశ్యన్తి యే సుబహుశస్తేషాం మరణమాదిశేత్॥౨౬॥

తత్ర శ్లోకః।

ఏతదిన్ద్రియవిజ్ఞానం యః పశ్యతి యథాతథమ్।

మరణం జీవితం చైవ స భిషగ్జ్ఞాతుమర్హతి ॥౨౭॥

ఇత్యనివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే ఇన్ద్రియానీకమిన్ద్రియం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతః పూర్వరూపీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥౨॥

పూర్వరూపాణ్యసాధ్యానాం వికారాణాం పృథక్ పృథక్।
భిన్నాభిన్నాని వక్ష్యామో భిషజాం జ్ఞానవృద్ధయే ॥౩॥

పూర్వరూపాణి సర్వాణి జ్వరోక్తాన్యతిమాత్రయా।
యం విశన్తి విశత్యేనం మృత్యుర్జ్వరపురఃసరః ॥౪॥

అన్యస్యాపి చ రోగస్య పూర్వరూపాణి యం నరమ్।
విశన్త్యనేన కల్పేన తస్యాపి మరణం ధ్రువమ్ ॥౫॥

పూర్వరూపైకదేశాంస్తు వక్ష్యామోఽన్యాన్ సుదారుణాన్।
యే రోగాననుబధ్నన్తి మృత్యుర్యైరనుబధ్యతే ॥౬॥

బలం చ హీయతే యస్య ప్రతిశ్యాయశ్చ వర్ధతే।
తస్య నారీప్రసక్తస్య శోషోఽన్తాయోపజాయతే ॥౭॥

శ్వభిరుష్ట్రైః ఖరైర్వాఽపి యాతి యో దక్షిణాం దిశమ్।
స్వప్నే యక్ష్మాణమాసాద్య జీవితం స విముఞ్చతి॥౮॥

ప్రేతైః సహ పిబ (బే) మద్యం స్వప్నే యః కృష్యతే శునా।
సుఘోరం జ్వరమాసాద్య 'జీవితం స విముఞ్చతి॥౯॥

లాక్షారక్తామ్బరాభం యః పశ్యత్యమ్బరమన్తికాత్।
స రక్తపిత్తమాసాద్య తేనైవాన్తాయ నీయతే॥౧౦॥

రక్తసమక్తసర్వాఙ్గో రక్తవాసా ముహుర్హసన్।
యః స్వప్నే హ్రియతే నార్యా స రక్తం ప్రాప్య సీదతి॥౧౧॥

శూలాటోపాన్త్రకూజాశ్చ దౌర్బల్యం చాతిమాత్రయా।
నఖాదిషు చ వైవర్ణ్య గుల్మేనాన్తకరో గ్రహః॥౧౨॥

లతా కణ్టకినీ యస్య దారుణా హృది జాయతే।
స్వప్నే గుల్మస్తమన్తాయ క్రూరో విశతి మానవమ్॥౧౩॥

కాయేఽల్పమపి సంస్పృష్టం సుభృశం యస్య దీర్యతే।
క్షతాని చ న రోహన్తి కుష్ఠైర్మృత్యుర్హినస్తి తమ్॥౧౪॥

నగ్నస్యాజ్యావసిక్తస్య జుహ్వతోఽగ్నిమనర్చిషమ్।
పద్మాన్యురసి జాయన్తే స్వప్నే కుష్ఠైర్మరిష్యతః॥౧౫॥

స్నాతానులిప్తగాత్రేఽపి యస్మిన్ గృధ్నన్తి మక్షికాః।

స ప్రమేహేణ సంస్పర్శ ప్రాప్య తేనైవ హన్యతే ॥౧౬॥

స్నేహం బహువిధం స్వప్నే చణ్డాలైః సహ యః పిబేత్।
బధ్యతే స ప్రమేహేణ స్పృశ్యతేఽన్తాయ మానవః॥౧౭॥

భ్యానాయాసౌ తథోద్వేగో మోహశ్చాస్థానసంభవః।
అరతిర్బలహానిశ్చ మృత్యురున్మాదపూర్వకః॥౧౮॥

ఆహారద్వేషిణం పశ్యల్లుప్తచిత్తముదర్దితమ్।
విధాద్ధీరో ముమూర్షు తమున్మాదేనాతిపాతినా॥౧౯॥

క్రోధనం త్రాసబహులం సకృత్ప్రహసితాననమ్।
మూర్చ్ఛాపిపాసాబహులం హన్త్యున్మాదః శరీరిణమ్॥౨౦॥

నృత్యన్ రక్షోగణైః సాకం యః స్వప్నేఽమ్భసి సీదతి।
స ప్రాప్య భృశమున్మాదం యాతి లోకమతః పరమ్॥౨౧॥

అసత్తమః పశ్యతి యో యః శృణోత్యసతః స్వనాన్।
బహూన్ బహువిధాఞ్జాగ్రత్ సోఽపస్మారేణ వధ్యతే॥౨౨॥

మత్తం నృత్యన్తమావిధ్య ప్రేతో హరతి యం నరమ్।
స్వప్నే హరతి తం మృత్యురపస్మారపురఃసరః॥౨౩॥

స్తభ్యేతే ప్రతిబుద్ధస్య హనూ మన్యే తథాఽక్షిణీ।
యస్య తం బహిరాయామో గృహీత్వా హన్త్యసంశయమ్॥౨౪॥

శకులీర్వాఽప్యపూపాన్ వా స్వప్నే ఖాదతి యో నరః।
స చేత్ ప్రచ్ఛర్దయేత్తాదృక్ ప్రతిబుద్ధో న జీవతి॥౨౫॥

ఏతాని పూర్వరూపాణి యః సమ్యగవబుధ్యతే।
స ఏషామనుబన్ధం చ ఫలం చ జ్ఞాతుమర్హతి॥౨౬॥

య ఇమాంశ్చాపరాన్ స్వప్నాన్ దారుణానుపలక్షయేత్।
ఆతురాణాం వినాశాయ క్లేశాయ మహతేఽపి వా॥౨౭॥

యస్యోత్తమాఙ్గే జాయన్తే వంశగుల్మలతాదయః।
వయాంసి చ విలీయన్తే స్వప్నే మౌణ్డ్యమియాచ్చ యః॥౨౮॥

గృధ్రోలూకశ్వకాకాద్యైః స్వప్నే యః పరివార్యతే।
రక్షఃప్రేతపిశాచస్త్రీచణ్డాలద్రవితాన్ధకైః॥౨౯॥

వంశవేత్రలతాపాశతృణకణ్టకసంకటే।
ప్రముహ్యతి హి యః స్వప్నే యో గచ్ఛన్ ప్రపతత్యపి॥౩౦॥

భూమౌ పాంశూపధానాయాం వల్మీకే వాఽథ భస్మని।
శ్మశానాయతనే శ్వభ్రే స్వప్నే యః ప్రవిశత్యపి॥౩౧॥

కలుషేఽమ్భసి పఙ్కే చ కూపే వా తమసాఽఽవృతే।
స్వప్నే మజ్జతి శీఘ్రేణ స్రోతసా హ్రియతే చ యః॥౩౨॥

స్నేహపానం తథాఽభ్యఙ్గః ప్రచ్ఛర్దనవిరేచనే।
హిరణ్యలాభః కలహః స్వప్నే బన్ధపరాజయౌ॥౩౩॥

ఉపానద్యుగనాశశ్చ ప్రపాతః పాంశుచర్మణోః।
హర్షః స్వప్నే ప్రకుపితైః పితృభిశ్చాపి భర్త్సనమ్॥౩౪॥

చన్ద్రతారార్కనక్షత్రదేవతాదీపచక్షుషామ్।
పతనం వా వినాశో వా స్వప్నే భేదో నగస్య వా॥౩౫॥

రక్తపుష్పం వనం భూమిం పాపకర్మాలయం చితామ్।
గుహాన్ధకారసంబాధం స్వప్నే యః ప్రవిశ్యత్యపి॥౩౬॥

రక్తమాలీ హసనుచ్చైర్దిగ్వాసా దక్షిణాం దిశమ్।
దారుణామటవీం స్వప్నే కపియుక్తేన యాతి వా॥౩౭॥

కా(క)షాయిణామసౌమ్యానాం నగ్నానాం దణ్డధారిణామ్।
కృష్ణానాం రక్తనేత్రాణాం స్వప్నే నేచ్ఛన్తి దర్శనమ్॥౩౮॥

కృష్ణా పాపా నిరాచారా దీర్ఘకేశనఖస్తనీ।
విరాగమాల్యవసనా స్వప్నే కాలనిశా మతా॥౩౯॥

ఇత్యేతే దారుణాః స్వప్నా రోగీ యైర్యాతి పఞ్చతామ్।
అరోగః సంశయం గత్వా కశ్చిదేవ విముచ్యతే॥౪౦॥

మనోవహానాం పూర్ణత్వాద్దోషైరతిబలైస్త్రిభిః।

స్రోతసాం దారుణాన్ స్వప్నాన్ కాలే పశ్యతి దారుణే॥౪౧॥

నాతిప్రసుప్తః పురుషః సఫలానఫలానపి।
ఇన్ద్రియేశేన మనసా స్వప్నాన్ పశ్యత్యనేకధా॥౪౨॥

దృష్టం శ్రుతానుభూతం చ ప్రార్థితం కల్పితం తథా।
భావికం దోషజం చైవ స్వప్నం సప్తవిధం విదుః॥౪౩॥

తత్ర పఞ్చవిధం పూర్వమఫలం భిషగాదిశేత్।
దివాస్వప్నమతిహ్రస్వమతిదీర్ఘం తథైవ చ॥౪౪॥

దృష్టః ప్రథమరాత్రే యః స్వప్నః సోఽల్పఫ(బ)లో భవేత్।
న స్వపేద్యః పునర్దృష్ట్వా స సద్యః స్యాన్మహాఫలః॥౪౫॥

అకల్యాణమపి స్వప్నం దృష్ట్వా తత్రైవ యః పునః।
పశ్యేత్ సౌమ్యం శుభాకారం తస్య విద్యాచ్ఛుభం ఫలమ్॥౪౬॥

తత్ర శ్లోకః।

పూర్వరూపాణ్యథ స్వప్నాన్ య ఇమాన్ వేత్తి దారుణాన్।
న స మోహాదసాధ్యేషు కర్మాణ్యారభతే భిషక్॥౪౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే
పూర్వరూపీయమిన్ద్రియం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతః కతమానిశరీరీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కతమాని శరీరాణి వ్యాధిమన్తి మహామునే।
యాని వైద్యః పరిహరేద్యేషు కర్మ న సిధ్యతి॥౩॥

ఇత్యాత్రేయోఽగ్నివేశేన ప్రశ్నం పృష్టః పునర్వసుః।
ఆచచక్షే యథా తస్మై భగవాంస్తన్నిబోధత॥౪॥

యస్య వై భాషమాణస్య రుజత్యూర్ధ్వమురో భృశమ్।
అన్నం చ చ్యవతేఽపక్వం స్థితం చాపి న జీర్యతి॥౫॥

బలం చ హీయతే యస్య తృష్ణా చాతిప్రవర్ధతే।
జాయతే హృది శూలం చ తం భిషక్ పరివర్జయేత్॥౬॥

హిక్కా గమ్భీరజా యస్య శోణితం చాతిసార్యతే।
న తస్మై భేషజం దద్యాత్ స్మరన్నాత్రేయశాసనమ్॥౭॥

ఆనాహశ్చాతిసారశ్చ యమేతౌ దుర్బలం నరమ్।
వ్యాధితం విశతో రోగౌ దుర్బలం తస్య జీవితమ్॥౮॥

ఆనాహశ్చాతితృష్ణా చ కర్శితం యముభౌ భృశమ్।
విశతో విజహత్యేనం ప్రాణా నాతిచిరాన్నరమ్॥౯॥

జ్వరః పౌర్వాహ్ణికో యస్య శుష్కకాసశ్చ దారుణః।
బలమాంసవిహీనస్య యథా ప్రేతస్తథైవ సః॥౧౦॥

జ్వరో యస్యాపరాహ్ణే తు శ్లేష్మకాసశ్చ దారుణః।
బలమాంసవిహీనస్య యథా ప్రేతస్తథైవ సః॥౧౧॥

యస్య మూత్రం పురీషం చ గ్రథితం సంప్రవర్తతే।
నిరుష్మణో జఠరిణః శ్వసతో న స జీవతి॥౧౨॥

శ్వయథుర్యస్య కుక్షిస్థో హస్తపాదం విసర్పతి।
జ్ఞాతిసంఘం స సంక్లేశ్య తేన రోగేణ హన్యతే॥౧౩॥

శ్వయథుర్యస్య పాదస్థస్తథా స్రస్తే చ పిణ్డికే।
సీదతశ్చాప్యుభే జఙ్ఘే తం భిషక్ పరివర్జయేత్॥౧౪॥

శూనహస్తం శూనపాదం శూనగుహ్యోదరం నరమ్।
హీనవర్ణబలాహారమౌషధైర్నోపపాదయేత్॥౧౫॥

ఉరోయుక్తో బహుః శ్లేష్మా నీలః పీతః సలోహితః।
సతతం చ్యవతే యస్య దూరాత్తం పరివర్జయేత్॥౧౬॥

హృష్టరోమా సాన్ద్రమూత్రః శూనః కాసజ్వరార్దితః।

క్షీణమాంసో నరో దూరాద్వర్జ్యో వైద్యేన జానతా॥౧౭॥

త్రయః ప్రకుపితా యస్య దోషాః కోష్ఠేఽభిలక్షితాః।
కృశస్య బలహీనస్య నాస్తి తస్య చికిత్సితమ్॥౧౮॥

జ్వరాతిసారౌ శోఫాన్తే శ్వయథుర్వా తయోః క్షయే।
దుర్బలస్య విశేషేణ నరస్యాన్తాయ జాయతే॥౧౯॥

పాణ్డురశ్చ కృశోఽత్యర్థం తృష్ణయాఽతిపరిప్లుతః।
డమ్బరీ కుపితోచ్ఛ్వాసః ప్రత్యాఖ్యేయో విజానతా॥౨౦॥

హనుమన్యాగ్రహస్తృష్ణా బలహ్రాసోఽతిమాత్రయా।
ప్రాణాశ్చోరసి వర్తన్తే యస్య తం పరివర్జయేత్॥౨౧॥

తామ్యత్యాయచ్ఛతే శర్మ న కించిదపి విన్దతి।
క్షీణమాంసబలాహారో ముమూర్షురచిరాన్నరః॥౨౨॥

విరుద్ధయోనయో యస్య విరుద్ధోపక్రమా భృశమ్।
వర్ధన్తే దారుణా రోగాః శీఘ్రం శీఘ్రం స హన్యతే॥౨౩॥

బలం విజ్ఞానమారోగ్యం గ్రహణీ మాంసశోణితమ్।
ఏతాని యస్య శీయన్తే క్షిప్రం క్షిప్రం స హన్యతే॥౨౪॥

వికారా యస్య వర్ధన్తే ప్రకృతిః పరిహీయతే।
సహసా సహసా తస్య మృత్యుర్హరతి జీవితమ్॥౨౫॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇత్యేతాని శరీరాణి వ్యాధిమన్తి వివర్జయేత్।
న హ్యేషు ధీరాః పశ్యన్తి సిద్ధిం కాంచిదుపక్రమాత్॥౨౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే కతమానిశరీరీయమిన్ద్రియం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాతః పన్నరూపీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

దృష్ట్వాం యస్య విజానీయాత్ పన్నరూపాం కుమారికామ్।
ప్రతిచ్ఛాయామయీమక్ష్ణోనమిచ్ఛేచ్చికిత్సితుమ్॥౩॥

జ్యోత్స్నాయామాతపే దీపే సశిలాదర్శయోరపి।
అఙ్గేషు వికృతా యస్య చ్ఛాయా ప్రేతస్తథైవ సః॥౪॥

ఛిన్నా భిన్నాఽఽకులా ఛాయా హీనా వాఽప్యధికాఽపి వా।నష్టా తన్వీ ద్విధా ఛిన్నా విశిరా వికృతా చ యా॥౫॥

ఏతాశ్చాన్యాశ్చ యాః కాశ్చిత్ ప్రతిచ్ఛాయా విగర్హితాః।

సర్వా ముమూర్షతాం జ్ఞేయా న చేల్లక్ష్యనిమిత్తజాః॥౬॥

సంస్థానేన ప్రమాణేన వర్ణేన ప్రభయా తథా।
ఛాయా వివర్తతే యస్య స్వస్థోఽపి ప్రేత ఏవ సః॥౭॥

సంస్థానమాకృతిర్జ్ఞేయా సుషమా విషమా చ యా।
మధ్యమల్పం మహచ్చోక్తం ప్రమాణం త్రివిధం నృణామ్॥౮॥

ప్రతిప్రమాణసంస్థానా జలాదర్శాతపాదిషు।
ఛాయా యా సా ప్రతిచ్ఛాయా చ్ఛాయా వర్ణప్రభాశ్రయా॥౯॥

ఖాదీనాం పఞ్చ పఞ్చానాం ఛాయా వివిధలక్షణాః।
నాభసీ నిర్మలా నీలా సస్నేహా సప్రభేవ చ॥౧౦॥

రూక్షా శ్యావాఽరుణా యా తు వాయవీ సా హతప్రభా।
విశుద్ధరక్తా త్వాగ్నేయీ దీప్తాభా దర్శనప్రియా॥౧౧॥

శుద్ధవైదూర్యవిమలా సుస్నిగ్ధా చామ్భసీ మతా।
స్థిరా స్నిగ్ధా ఘనా శ్లక్ష్ణా శ్యామా శ్వేతా చ పార్థివీ॥౧౨॥

వాయవీ గర్హితా త్వాసాం చతస్రః స్యుః శుభోదయాః।
వాయవీ తు వినాశాయ క్లేశాయ మహతేఽపి వా॥౧౩॥

స్యాత్తైజసీ ప్రభా సర్వా సా తు సప్తవిధా స్మృతా।
రక్తా పీతా సితా శ్యావా హరితా పాణ్డురాఽసితా॥౧౪॥

తాసాం యాః స్యుర్వికాసిన్యః స్నిగ్ధాశ్చ విమలాశ్చ యాః।
తాః శుభా రూక్షమలినాః సంక్లిష్టాశ్చాశుభోదయాః॥౧౫॥

వర్ణమాక్రామతి చ్చాయా ప్రభా వర్ణప్రకాశినీ।
ఆసన్నా లక్ష్యతే ఛాయా వికృష్టా భాః ప్రకాశతే॥౧౬॥

నాచ్చాయో నాప్రభః కశ్చిద్విశేషాశ్చిహ్నయన్తి తు।
నృణాం శుభాశుభోత్పత్తిం కాలే ఛాయాప్రభాశ్రయః॥౧౭॥

కామలాఽక్ష్ణోర్ముఖం పూర్ణం శఙ్ఖయోర్ముక్తమాంసతా।
సంత్రాసశ్చోష్ణతా గాత్రే యస్య తం పరివర్జయేత్॥౧౮॥

ఉత్థాప్యమానః శయనాత్ ప్రమోహం యాతి యో నరః।
ముహుర్ముహుర్న సప్తాహం స జీవతి కథంచన॥౧౯॥

సంసృష్టా వ్యాధయో యస్య ప్రతిలోమానులోమగాః।
వ్యాపన్నా గ్రహణీ ప్రాయః సోఽర్ధమాసం న జీవతి॥౨౦॥

ఉపరుద్ధస్య రోగేణ కర్శితస్యాల్పమశ్నతః।
బహు మూత్రపురీషం స్యాద్యస్య తం పరివర్జయేత్॥౨౧॥

దుర్బలో బహు భుఙ్క్తే యః ప్రాగ్భుక్తాదన్నమాతురః।
అల్పమూత్రపురీషశ్చ యథా ప్రేతస్తథైవ సః॥౨౨॥

వర్ధిష్ణుగుణసంపన్నమన్నమశ్నాతి యో నరః।
శశ్వచ్చ బలవర్ణాభ్యాం హీయతే న స జీవతి॥౨౩॥

ప్రకూజతి ప్రశ్వసితి శిథిలం చాతిసార్యతే।
బలహీనః పిపాసార్తః శుష్కాస్యో న స జీవతి॥౨౪॥

హ్రస్వం చ యః ప్రశ్వసితి వ్యావిద్ధం స్పన్దతే చ యః।
మృతమేవ తమాత్రేయో వ్యాచచక్షే పునర్వసుః॥౨౫॥

ఊర్ధ్వం చ యః ప్రశ్వసితి శ్లేష్మణా చాభిభూయతే।
హీనవర్ణబలాహారో నరో వై న స జీవతి॥౨౬॥

ఊర్ధ్వాగ్రే నయనే యస్య మన్యే చానతకమ్పనే।
బలహీనః పిపాసార్తః శుష్కాస్యో న స జీవతి॥౨౭॥

యస్య గణ్డావుపచితౌ జ్వరకాసౌ చ దారుణౌ।
శూలీ ప్రద్వేష్టి చాప్యన్నం తస్మిన్ కర్మ న సిధ్యతి॥౨౮॥

వ్యావృత్తముఖజిహ్వస్య భ్రువౌ యస్య చ విచ్యుతే।
కణ్టకైశ్చాచితా జిహ్వా యథా ప్రేతస్తథైవ సః॥౨౯॥

శేఫశ్చాత్యర్థముత్సిక్తం నిఃసృతౌ వృషణౌ భృశమ్।
అతశ్చైవ విపర్యాసో వికృత్యా ప్రేతలక్షణమ్॥౩౦॥

నిచితం యస్య మాంసం స్యాత్త్వగస్థిష్వేవ దృశ్యతే।

క్షీణస్యాన్నైశ్చతస్తస్య మాసమాయుః పరం భవేత్॥౩౧॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇదం లిఙ్గమరిష్టాఖ్యమనేకమభిజఙ్ఞివాన్।
ఆయుర్వేద విదిత్యాఖ్యాం లభతే కుశలో జనః॥౩౨॥

ఇత్యనివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే పనరూపీయమిన్ద్రియం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాతోఽవాక్శిరసీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అవాక్శిరా వా జిహ్వ వా యస్య వా విశిరా భవేత్।
జన్తో రూపప్రతిచ్చాయా నైనమిచ్చేచ్చికిత్సితుమ్॥౩॥

జటీభూతాని పక్ష్మాణి దృష్టిశ్చాపి న గృహ్యతే।
యస్య జన్తోర్న తం ధీరో భేషజేనోపపాదయేత్॥౪॥

యస్య శూనాని వర్త్మాని న సమాయాన్తి శుష్యతః।
చక్షుషీ చోపదహ్యేతే యథా ప్రేతస్తథైవ సః॥౫॥

భ్రువోర్వా యది వా మూర్ధ్ని సీమన్తావర్తకాన్ బహూన్।
అపూర్వానకృతాన్ వ్యక్తాన్ దృష్ట్వా మరణమాదిశేత్॥౬॥

త్ర్యహమేతేన జీవన్తి లక్షణేనాతురా నరాః।
అరోగాణాం పునస్త్వేతత్ షడ్రాత్రం పరముచ్యతే॥౭॥

ఆయమ్యోత్పాటితాన్ కేశాన్ యో నరో నావబుధ్యతే।
అనాతురో వా రోగీ వా షడ్రా నాతివర్తతే॥౮॥

యస్య కేశా నిరభ్యఙ్గా దృశ్యన్తేఽభ్యక్తసంనిభాః।
ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వా తం ధీరః పరివర్జయేత్॥౯॥

గ్లాయతో నాసికావంశః పృథుత్వం యస్య గచ్ఛతి।
అసూనః శూనసంకాశః ప్రత్యాఖ్యేయః స జానతా॥౧౦॥

అత్యర్థవివృతా యస్య యస్య చాత్యర్థసంవృతా।
జిహ్మా వా పరిశుష్కా వా నాసికా న స జీవతి॥౧౧॥

ముఖశబ్దశ్రవావోష్ఠౌ శుక్లశ్యావాతిలోహితౌ।
వికృత్యా యస్య వా నీలౌ న స రోగాద్విముచ్యతే॥౧౨॥

అస్థిశ్వేతా ద్విజా యస్య పుష్పితాః పఙ్కసంవృతాః।
వికృత్యా న స రోగం తం విహాయారోగ్యమశ్నుతే॥౧౩॥

స్తబ్ధా నిశ్చేతనా గుర్వీ కణ్టకోపచితా భృశమ్।
శ్యావా శుష్కాఽథవా శూనా ప్రేతజిహ్వా విసర్పిణీ॥౧౪॥

దీర్ఘముచ్ఛ్వస్య యో హ్రస్వం నరో నిశ్వస్య తామ్యతి।
ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వా తం ధీరః పరివర్జయేత్॥౧౫॥

హస్తౌ పాదౌ చ మన్యే చ తాలు చైవాతిశీతలమ్।
భవత్యాయుఃక్షయే క్రూరమథవాఽతి భవేన్మృదు॥౧౬॥

ఘట్టయఞ్జానునా జాను పాదావుద్యమ్య పాతయన్।
యోఽపాస్యతి ముహుర్వక్రమాతురో న స జీవతి॥౧౭॥

దన్తైశ్ఛిన్దన్నఖాగ్రాణి నఖైశ్ఛిన్దఞ్ఛిరోరుహాన్।
కాష్ఠేన భూమిం విలిఖన్న రోగాత్ పరిముచ్యతే॥౧౮॥

దన్తాన్ ఖాదతి యో జాగ్రదసామ్నా విరుదన్ హసన్।
విజానాతి న చేద్దుఃఖం న స రోగాద్విముచ్యతే॥౧౯॥

ముహుర్హసన్ముహుః క్ష్వేడఞ్ఛయ్యాం పాదేన హన్తి యః।
ముహుశ్ఛిద్రాణి విమృశన్నాతురో న స జీవతి॥౨౦॥

యైర్విన్దతి పురా భావైః సమేతైః పరమాం రతిమ్।
తైరేవారమమాణస్య గ్లాస్నోర్మరణమాదిశేత్॥౨౧॥

న బిభర్తి శిరో గ్రీవా పృష్ఠం వా భారమాత్మనా।

న హనూ పిణ్డమాస్యస్థమాతురస్య ముమూర్షతః॥౨౨॥

సహసా జ్వరసంతాపస్తృష్ణా మూర్చ్ఛా బలక్షయః।
విశ్లేషణం చ సంధీనాం ముమూర్షోరుపజాయతే॥౨౩॥

గోసర్గే వదనాద్యస్య స్వేదః ప్రచ్యవతే భృశమ్।
లేపజ్వరోపతతస్య దుర్లభం తస్య జీవితమ్॥౨౪॥

నోపైతి కణ్ఠమాహారో జిహ్వా కణ్ఠముపైతి చ।
ఆయుష్యన్తం గతే జన్తోర్బలం చ పరిహీయతే॥౨౫॥

శిరో విక్షిపతే కృచ్ఛ్రాన్మ్ఞ్చయిత్వా ప్రపాణికౌ।
లలాట ప్రసుత స్వేదో ముమూర్షుచ్యుత్రైబన్ధనః॥౨౬॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇమాని లిఙ్గాని నరేషు బుద్ధిమాన్ విభావయేతావహితో ముహుర్ముహుః।
క్షణేన భూత్వా హ్యుపయాన్తి కానిచిన్న చాఫలం లిఙ్గమిహాస్తి కించన ౨౭

ఇత్యభివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే అవాక్శిరీయ మిన్ద్రియం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

నవమోఽధ్యాయః।

అథాతో యస్యశ్యావనిమిత్తీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

యస్య ఇయావే పరిధ్వస్తే హరితే చాపి దర్శనే।
ఆపన్నో వ్యాధిరన్తాయ జ్ఞేయస్తస్య విజానతా॥౩॥

నిఃసంజ్ఞః పరిశుష్కాస్యః సంవిద్ధో వ్యాధిభిశ్చ యః।
ఉపరుద్ధాయుషం జ్ఞాత్వా తం ధీరః పరివర్జయేత్॥౪॥

హరితాశ్చ సిరా యస్య లోమకూపాశ్చ సంవృతాః।
సోఽమ్లాభిలాషీ పురుషః పిత్తాన్మరణమృచ్ఛతి॥౫॥

శరీరాన్తాశ్చ శోభన్తే శరీరం చోపశుష్యతి।
బలం చ హీయతే యస్య రాజయక్ష్మా హినస్తి తమ్॥౬॥

అంసాభితాపో హిక్కా చ ఛర్దనం శోణితస్య చ।
ఆనాహః పార్శ్వశూలం చ భవత్యన్తాయ శోషిణః॥౭॥

వాతవ్యాధిరపస్మారీ కుష్ఠీ శోఫీ తథోదరీ।
గుల్మీ చ మధుమేహీ చ రాజయక్ష్మీ చ యో నరః॥౮॥

అచికిత్స్యా భవన్త్యేతే బలమాంసక్షయే సతి।
అల్పేష్వపి వికారేషు తాన్ భిషక్ పరివర్జయేత్॥౯॥

విరేచనహృతానాహో యస్తృష్ణానుగతో నరః।
విరిక్తః పునరాధ్మాతి యథా ప్రేతస్తథైవ సః॥౧౦॥

పేయం పాతుం న శక్నోతి కణ్ఠస్య చ ముఖస్య చ।
ఉరసశ్చ విశుష్కత్వాద్యో నరో న స జీవతి॥౧౧॥

స్వరస్య దుర్బలీభావం హానిం చ బలవర్ణయోః।
రోగవృద్ధిమయుక్త్యా చ దృష్ట్వా మరణమాదిశేత్॥౧౨॥

ఊర్ధ్వశ్వాసం గతోష్మాణం శూలోపహతవఙ్క్షణమ్।
శర్మ చానధిగచ్ఛన్తం బుద్ధిమాన్ పరివర్జయేత్॥౧౩॥

అపస్వరం భాషమాణం ప్రాప్తం మరణమాత్మనః।
శ్రోతారం చాప్యశబ్దస్య దూరతః పరివర్జయేత్॥౧౪॥

యం నరం సహసా రోగో దుర్బలం పరిముఞ్చతి।
సంశయప్రాప్తమాత్రేయో జీవితం తస్య మన్యతే॥౧౫॥

అథ చేజ్జ్ఞాతయస్తస్య యాచేరన్ ప్రణిపాతతః।
రసేనాద్యాదితి బ్రూయాన్నాస్మై దద్యాద్విశోధనమ్॥౧౬॥

మాసేన చేన్న దృశ్యేత విశేషస్తస్య శోభనః।
రసైశ్చాన్యైర్బహువిధైర్దుర్లభం తస్య జీవితమ్॥౧౭॥

నిష్ఠ్యూతం చ పురీషం చ రేతశ్చామ్భసి మజ్జతి।

యస్య తస్యాయుషః ప్రాప్తమన్తమా హుర్మనీషిణః॥౧౮॥

నిష్ఠ్యూతే యస్య దృశ్యన్తే వర్ణా బహువిధాః పృథక్।
తచ్చ సీదంత్యపః ప్రాప్య న స జీవితుమర్హతి॥౧౯॥

పిత్తమూష్మానుగం యస్య శఙ్ఖౌ ప్రాప్య విమూర్చ్ఛతి।
స రోగః శఙ్ఖకో నామ్నా (మ) త్రిరాత్రాద్ధన్తి జీవితమ్॥౨౦॥

సఫేనం రుధిరం యస్య ముహురాస్యాత్ ప్రసిచ్యతే।
శూలైశ్చ తుద్యతే కుక్షిః ప్రత్యాఖ్యేయః స తాదృశః॥౨౧॥

బలమాంసక్షయస్తీవ్రో రోగవృద్ధిరరోచకః।
యస్యాతురస్య దృశ్యన్తే త్రీనూ పక్షాన్న స జీవతి॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకౌ।

విజ్ఞానాని మనుష్యాణాం మరణే ప్రత్యుపస్థితే।
భవన్త్యేతాని సంపశ్యేదన్యాన్యేవంవిధాని చ॥౨౩॥

తాని సర్వాణి లక్ష్యన్తే న తు సర్వాణి మానవమ్।
విశన్తి వినశిష్యన్తం తస్మాద్బోధ్యాని సర్వతః॥౨౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే యస్యశ్యావనిమిత్తీయమిన్ద్రియం నామ నవమోఽధ్యాయః॥౯॥

దశమోఽధ్యాయః।

అథాతః సద్యోమరణీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సద్యస్తితిక్షతః ప్రాణాంల్లక్షణాని పృథక్ పృథక్।
అగ్నివేశ ప్రవక్ష్యామి సంస్పృష్టో యైర్న జీవతి॥౩॥

వాతాష్ఠీలా సుసంవృద్ధా తిష్ఠన్తీ దారుణా హృది।
తృష్ణయాఽభిపరీతస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౪॥

పిణ్డికే శిథిలీకృత్య జిహ్మీకృత్య చ నాసికామ్।
వాయుః శరీరే విచరన్ సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౫॥

భ్రువౌ యస్ చ్యుతే స్థానాన్తర్దాహశ్చ దారుణః।
తస్య హిక్కాకరో రోగః సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౬॥

క్షీణశోణితమాంసస్య వాయురూర్ధ్వగతిశ్చరన్।
ఉభే మన్యే సమే యస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౭॥

అన్తరేణ గుదం గచ్ఛన్నాభిం చ సహసాఽనిలః।
కృశస్య వంక్షణౌ గృహ్ణన్ సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౮॥

వితత్య పర్శుకాగ్రాణి గృహీత్వోరశ్చ మారుతః।
స్తిమితస్యాయతాక్షస్య సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౯॥

హృదయం చ గుదం చోభే గృహీత్వా మారుతో బలీ।
దుర్బలస్య విశేషేణ సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౧౦॥

వంక్షణం చ గుదం చోభే గృహీత్వా మారుతో బలీ।
శ్వాసం సంజనయఞ్జన్తోః సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౧౧॥

నాభిం మూత్రం బస్తిశీర్ష పురీషం చాపి మారుతః।
విబధ్య జనయన్లం సద్యో ముష్ణాతి జీవితమ్॥౧౨॥

భిద్యేతే వంక్షణౌ యస్య వాతశూలైః సమన్తతః।
భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ సద్యః ప్రాణాఞ్జహాతి సః॥౧౩॥

ఆప్లుతం మారుతేనేహ శరీరం యస్య కేవలమ్।
భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ సద్యః ప్రాణాఞ్జహాతి సః॥౧౪॥

శరీరం శోఫితం యస్య వాతశోఫేన దేహినః।
భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ సద్యో జహ్యాత్ స జీవితమ్॥౧౫॥

ఆమాశయసముత్థానా యస్య స్యాత్ పరికర్తికా।
భిన్నం పురీషం తృష్ణా చ సద్యః ప్రాణాఞ్జహాతి సః॥౧౬॥

పక్వాశయసముత్థానా యస్య స్యాత్ పరికర్తికా।

తృష్ణా గుదగ్రహశ్శోగ్రః సద్యో జహ్యాత్ స జీవితమ్ ॥౧౭॥

ఆమాశయమవిష్ఠాయ హత్వా సంజ్ఞాం చ మారుతః।
కణ్ఠే ఘుఘురకం కృత్వా సద్యో హరతి జీవితమ్ ॥౧౮॥

పక్వాశయమధిష్ఠాయ హత్వా సంజ్ఞాం చ మారుతః।
కణ్ఠే ఘుర్ఘురకం కృత్వా సద్యో హరతి జీవితమ్ ॥౧౯॥

దన్తాః కర్దమదిగ్ధాభా ముఖం చూర్ణకసంనిభమ్।
సిప్రాయన్తే చ గాత్రాణి లిఙ్గం సద్యో మరిష్యతః॥౨౦॥

తృష్ణాశ్వాసశిరోరోగమోహదౌర్బల్యకూజనైః।
స్పృష్టః ప్రాణాఞ్జహాత్యాశు శకద్భేదేన చాతురః॥౨౧॥

తత్ర శ్లోకః।

ఏతాని ఖలు లిఙ్గాని యః సమ్యగవబుధ్యతే।
స జీవితం చ మర్త్యానాం మరణం చావబుధ్యతే॥౨౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే సద్యోమరణీయమిన్ద్రియం నామ దశమోఽధ్యాయః॥౧౦॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః।

అథాతోఽణుజ్యోతీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అణుజ్యోతిరనేకాగ్రో దుశ్ఛాయో దుర్మనాః సదా।
రతిం న లభతే యాంతి పరలోకం సమాన్తరే॥౩॥

బలిం బలిభుజో యస్య ప్రణీతం నోపభుఞ్జతే।
లోకాన్తరగతః పిణ్డం భుఙ్క్తే సంవత్సరేణ సః॥౪॥

సప్తర్షీణాం సమీపస్థాం యో న పశ్యత్యరున్ధతీమ్।
సంవత్సరాన్తే జన్తుః స సంపశ్యతి మహత్తమః॥౫॥

వికృత్యా వినిమిత్తం యః శోభాముపచయం ధనమ్।
ప్రాప్నోత్యతో వా విభ్రంశం సమాం తాం న స జీవతి॥౬॥

భక్తిః శీలం స్మృతిస్త్యాగో బుద్ధిమహేతుకమ్।
షడేతాని నివర్తన్తే షడ్భి మరిష్యతః॥౭॥

ధమనీనామపూర్వాణాం జాలమత్యర్థశోభనమ్।
లలాటే దృశ్యతే యస్య షణ్మాసాన్న స జీవతి॥౮॥

లేఖాభిశ్చన్ద్రవక్రాభిర్లలాటముపచీయతే।

యస్య తస్యాయుషః షడ్భిర్మాసైరన్తం సమాదిశేత్॥౯॥

శరీరకమ్పః సంమోహో గతిర్వచనమేవ చ।
మత్తస్యేవోపలక్ష్యన్తే యస్య మాసం న జీవతి॥౧౦॥

రేతోమూత్రపురీషాణి యస్య మజ్జన్తి చామ్భసి।
స మాసాత్ స్వజనద్వేష్టా మృత్యువారిణి మజ్జతి॥౧౧॥

హస్తపాదం ముఖం చోభే విశేషాద్యస్య శుష్యతః।
ఝూయేతే వా వినా దేహాత్ సం చ మాసం న జీవతి॥౧౨॥

లలాటే మూర్ధ్ని బస్తౌ వా నీలా యస్య ప్రకాశతే।
రాజీ బాలేన్దుకుటిలా న స జీవితుమర్హతి॥౧౩॥

ప్రవాలగుటికాభాసా యస్య గాత్రే మసూరికాః।
ఉత్పద్యాశు వినశ్యన్తి నచిరాత్ స వినశ్యతి॥౧౪॥

గ్రీవావమర్ద్దో బలవాజిహ్వాశ్వయథురేవ చ।
బ్రఘ్నాస్యగలపాకశ్చ యస్య పక్కం తమాదిశేత్॥౧౫॥

సంభ్రమోఽతిప్రలాపోఽతిభేదోఽస్థ్నామతిదారుణః।
కాలపాశపరీతస్య త్రయమేతత్ ప్రవర్తతే॥౧౬॥

ప్రముఖ లుఞ్చయేత్ కేశానూ పరిగృహ్ణాత్యతీవ చ।
నరః స్వస్థవదాహారమర్భలః కాలచోదితః॥౧౭॥

సమీపే చక్షుషోః కృత్వా మృగయేతాఙ్గులీకరమ్।
స్మయతేఽపి చ కాలార్త ఊర్ధ్వాక్షోఽనిమిషేక్షణః॥౧౮॥

శయనాదాసనాదఙ్గాత్ కాష్ఠాత్ కుడ్యాదథాపి వా।
అసన్మృగయతే కించిత్ స ముహ్యన్ కాలచోదితః॥౧౯॥

అహాస్యాసీ సంముఖ్యన్ ప్రలేఢి దశనచ్ఛదౌ।
శీతపాదకరోచ్ఛ్వాసో యో నరో న స జీవతి॥౨౦॥

ఆహ్వయన్తం సమీపస్థం స్వజనం జనమేవ వా।
మహామోహావృతమనాః పశ్యన్నపి న పశ్యతి॥౨౧॥

అయోగమతియోగం వా శరీరే మతిమాన్ భిషక్।
ఖాదీనాం యుగపద్దృష్ట్వా భేషజం నావచారయేత్॥౨౨॥

అతిప్రవృయా రోగాణాం మనసశ్చ బలక్షయాత్।
బాసముత్సృజతి క్షిప్రం శరీరీ దేహసంజ్ఞకమ్॥౨౩॥

వర్ణస్వరావగ్నిబలం వాగిన్ద్రియ మనోబలమ్।
హీయతేఽసుక్షయే నిద్రా నిత్యా భవతి వా న వా॥౨౪॥

భిషగ్భేషజపానాన్నగురుమిత్రద్విషశ్చ యే।
వశగాః సర్వ ఏవైతే బోద్ధవ్యాః సమవర్తినః॥౨౫॥

ఏతేషు రోగః క్రమతే భేషజం ప్రతిహన్యతే।
నైషామన్నాని భుఞ్జీత న చోదకమపి స్పృశేత్॥౨౬॥

పాదాః సమేతాశ్చత్వారః సంపన్నాః సాధకైర్గుణైః।
వ్యర్థా గతాయుషో ద్రవ్యం వినా నాస్తి గుణోదయః॥౨౭॥

పరీక్ష్యమాయుర్భిషజా నీరుజస్యాతురస్య చ।
ఆయుర్వేదఫలం కృత్స్నమాయుర్జ్ఞే హ్యనువర్తతే॥౨౮॥

తత్ర శ్లోకః।

క్రియాపథమతిక్రాన్తాః కేవలం దేహమాలుతాః।
చిహ్నం కుర్వన్తి యద్దోషాస్తదరిష్టం నిరుచ్యతే॥౨౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానేఽణుజ్యోతీయమిన్ద్రియం నామైకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః।

అథాతో గోమయచూర్ణీయమిన్ద్రియం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

యస్య గోమయచూర్ణాభం చూర్ణ మూర్ధని జాయతే।

సస్నేహం భ్రశ్యతే చైవ మాసాన్తం తస్య జీవితమ్ ॥౩॥

నికషన్నివ యః పాదౌ చ్యుతాంసః పరిధావతి।
వికృత్యా న స లోకేఽస్మింశ్చిరం వసతి మానవః ॥౪॥

యస్య స్నాతానులిప్తస్య పూర్వం శుష్యత్యురో భృశమ్।
ఆర్ద్రేషు సర్వగాత్రేషు సోఽర్ధమాసం న జీవతి ॥౫॥

యముద్దిశ్యాతురం వైద్యః సంవర్తయితుమౌషధమ్।
యతమానో న శక్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితమ్ ॥౬॥

విజ్ఞాతం బహుశః సిద్ధం విధివచ్చావచారితమ్।
న సిధ్యత్యౌషధం యస్య నాస్తి తస్య చికిత్సితమ్ ॥౭॥

ఆహారముపయుఞ్జానో భిషజా సూపకల్పితమ్।
యః ఫలం తస్య నాప్నోతి దుర్లభం తస్య జీవితమ్ ॥౮॥

దూతాధికారే వక్ష్యన్తే లక్షణాని ముమూర్షతామ్।
యాని దృష్ట్వా భిషక్ప్రాజ్ఞః ప్రత్యాఖ్యాయాదసంశయమ్ ॥౯॥

ముక్తకేశేఽథవా నగ్నే రుదత్యప్రయతేఽథవా।
భిషగభ్యాగతం దృష్ట్వా దూతం మరణమాదిశేత్ ॥౧౦॥

సుప్తే భిషజి యే దూతాశ్ఛిన్దత్యపి చ భిన్దతి।
ఆగచ్ఛన్తి భిషక్ తేషాం న భర్తారమనువ్రజేత్ ॥౧౧॥

జుహ్వత్యగ్నిం తథా పిణ్డాన్ పితృభ్యో నిర్వపత్యపి।
వైద్యే దూతా య ఆయాన్తి తే ఘ్నన్తి ప్రజిఘాంసవః॥౧౨॥

కథయత్యప్రశస్తాని చిన్తయత్యథవా పునః।
వైద్యే దూతా మనుష్యాణామాగచ్ఛన్తి ముమూర్షతామ్॥౧౩॥

మృతదగ్ధవినష్టాని భజతి వ్యాహరత్యపి।
అప్రశస్తాని చాన్యాని వైద్యే దూతా ముమూర్షతామ్॥౧౪॥

వికారసామాన్యగుణే దేశే కాలేऽథవా భిషక్।
దూతమభ్యాగతం దృష్ట్వా నాతురం తముపాచరేత్॥౧౫॥

దీనభీతద్రుతత్రస్తమలినామసతీం స్త్రియమ్।
త్రీన్ వ్యాకృతీంశ్చ షణ్డాంశ్చ దూతాన్ విద్యాన్ముమూర్షతామ్॥౧౬॥

అఙ్గవ్యసనినం దూతం లిఙ్గినం వ్యాధితం తథా।
సంప్రేక్ష్య చోగ్రకర్మాణం న వైద్యో గన్తుమర్హతి॥౧౭॥

ఆతురార్థమనుప్రాప్తం ఖరోష్ట్రరథవాహనమ్।
దూతం దృష్ట్వా భిషగ్విద్యాదాతురస్య పరాభవమ్॥౧౮॥

పలాలబుసమాంసాస్థికేశలోమనఖద్విజాన్।
మార్జనీం ముసలం సూర్పముపానచ్చర్మ విచ్యుతమ్॥౧౯॥

తృణకాష్ఠతుషాఙ్గారం స్పృశన్తో లోష్ఠమశ్మ చ।
తత్పూర్వదర్శనే దూతా వ్యాహరన్తి ముమూర్షతామ్॥౨౦॥

యస్మింశ్చ దూతే బ్రువతి వాక్యమాతురసంశ్రయమ్।
పశ్యేన్నిమిత్తమశుభం తం చ నానువ్రజేద్భిషక్॥౨౧॥

తథా వ్యసనినం ప్రేతం ప్రేతాలఙ్కారమేవ వా।
భిన్నం దగ్ధం వినష్టం వా తద్వాదీని వచాంసి వా॥౨౨॥

రసో వా కటుస్తీవ్రో గన్ధో వా కోణపో మహాన్।
స్పర్శో వా విపులః క్రూరో యద్వాఽన్యదశుభం భవేత్॥౨౩॥

తత్పూర్వమభితో వాక్యం వాక్యకాలేఽథవా పునః।
దూతానాం వ్యాహృతం శ్రుత్వా ధీరో మరణమాదిశేత్॥౨౪॥

ఇతి దూతాధికారోఽయముక్తః కృత్స్నో ముమూర్షతామ్।
పథ్యాతురకులానాం చ వక్ష్యామ్యౌత్పాతికం పునః॥౨౫॥

అవక్షుతమథోత్క్రుష్టం స్ఖలనం పతనం తథా।
ఆక్రోశః సంప్రహారో వా ప్రతిషేధో విగర్హణమ్॥౨౬॥

వస్త్రోష్ణీషోత్తరాసఙ్గచ్ఛత్రోపానద్యుగాశ్రయమ్।
వ్యంసనం దర్శనం చాపి మృతవ్యసనినాం తథా॥౨౭॥

చైత్యధ్వజపతాకానాం పూర్ణానాం పతనాని చ।

హతానిష్టప్రవాదాశ్చ దూషణం భస్మాంసుభిః ॥౨౮॥

పథశ్ఛేదో బిడాలేన శునా సర్పేణ వా పునః।
మృగద్విజానాం క్రూరాణాం గిరో దీప్తాం దిశం ప్రతి ॥౨౯॥

శయనాసనయానానాముత్తానానాం చ దర్శనమ్।
ఇత్యేతాన్యప్రశస్తాని సర్వాణ్యాహుర్మనీషిణః ॥౩౦॥

ఏతాని పథి వైద్యేన పశ్యేతాఽఽతురవేశ్మని।
శృణ్వతా చ న గన్తవ్యం తద్గారం విపశ్చితా ॥౩౧॥

ఇత్యౌత్పాతికమాఖ్యాతం పథి వైద్యవిగర్హితమ్।
ఇమామపి చ బుధ్యేత గృహావస్థాం ముమూర్షతామ్ ॥౩౨॥

ప్రవేశే పూర్ణకుమ్భాగ్నిమృద్బీజఫలసర్పిషామ్।
వృషబ్రాహ్మణరత్నాన్నదేవతానాం వినిర్గతిమ్ ॥౩౩॥

అగ్నిపూర్ణాని పాత్రాణి భిన్నాని విశిఖాని చ।
భిషఙ్ముమూర్షతాం వేశ్మ ప్రవిశన్నేవ పశ్యతి ॥౩౪॥

ఛిన్నభిన్నాని దుగ్ధాని భగ్నాని మృదితాని చ।
దుర్బలాని చ సేవన్తే ముమూర్షోర్వైశ్మికా జనాః ॥౩౫॥

శయనం వసనం యానం గమనం భోజనం రుతమ్।
శ్రూయతేఽమఙ్గలం యస్య నాస్తి తస్య చికిత్సితమ్ ॥౩౬॥

శయనం వసనం యానమన్యద్వాఽపి పరిచ్ఛదమ్।
ప్రేతవద్యస్య కుర్వన్తి సుహృదః ప్రేత ఏవ సః॥౩౭॥

అన్నం వ్యాపద్యతేఽత్యర్థ జ్యోతిశ్చైవోపశామ్యతి।
నివాతే సేన్ధనం యస్య తస్య నాస్తి చికిత్సితమ్॥౩౮॥

ఆతురస్య గృహే యస్య భిద్యన్తే వా పతన్తి వా।
అతిమాత్రమమత్రాణి దుర్లభం తస్య జీవితమ్॥౩౯॥

భవన్తి చాత్ర।

యద్ద్వాదశభిరధ్యాయైర్వ్యాసతః పరికీర్తితమ్।
ముమూర్షతాం మనుష్యాణాం లక్షణం జీవితాన్తకృత్॥౪౦॥

తత్ సమాసేన వక్ష్యామః పర్యాయాన్తరమాశ్రితమ్।
పర్యాయవచనం హ్యర్థవిజ్ఞానాయోపపద్యతే॥౪౧॥

ఇత్యర్థం పునరేవేయం వివక్షా నో విధీయతే।
తస్మిన్నేవాధికరణే యత్ పూర్వమభిదర్శితమ్॥౪౨॥

వసతాం చరమే కాలే శరీరేషు శరీరిణామ్।
అభ్యగ్రాణాం వినాశాయ దేహేభ్యః ప్రవివత్సతామ్॥౪౩॥

ఇష్టాంస్తితిక్షతాం ప్రాణాన్ కాన్తం వాసం జిహాసతామ్।

తత్రయన్త్రేషు భిన్నేషు తమోఽన్త్యం ప్రవివిక్షతామ్ ॥౪౪॥

వినాశాయేహ రూపాణి యాన్యవస్థాన్తరాణి చ।
భవన్తి తాని వక్ష్యామి యథోద్దేశం యథాగమమ్ ॥౪౫॥

ప్రాణాః సముపతప్యన్తే విజ్ఞానముపరుధ్యతే।
వమన్తి బలమఙ్గాని చేష్టా వ్యుపరమన్తి చ ॥౪౬॥

ఇన్ద్రియాణి వినశ్యన్తి ఖిలీభవతి చేతనా।
ఔత్సుక్యం భజతే సత్త్వం చేతో భీరావిశత్యపి ॥౪౭॥

స్మృతిస్త్యజతి మేధా చ హ్రీశ్రియౌ చాపసర్పతః।
ఉపలవన్తే పాప్మాన ఓజస్తేజశ్చ నశ్యతి ॥౪౮॥

శీలం వ్యావర్తతేఽత్యర్థం భక్తిశ్చ పరివర్తతే।
విక్రియన్తే ప్రతిచ్ఛాయాశ్ఛాయాశ్చ వికృతిం గతాః ॥౪౯॥

శుక్రం ప్రచ్యవతే స్థానాదున్మార్గ భజతేఽనిలః।
క్షయం మాంసాని గచ్ఛన్తి గచ్ఛత్యసపక్షయమ్ ॥౫౦॥

ఊష్మాణః ప్రలయం యాన్తి విశ్లేషం యాన్తి సంధయః।
గన్ధా వికృతిమాయాన్తి భేదం వర్ణస్వరౌ తథా ॥౫౧॥

వైవర్ణ్యం భజతే కాయః కాయచ్ఛిద్రం విశుష్యతి।
ధూమః సంజాయతే మూర్ధ్ని దారుణాఖ్యశ్చ చూర్ణకః ॥౫౨॥

సతతస్పన్దనా దేశాః శరీరే యేఽభిలక్షితాః।
తే స్తమ్భానుగతాః సర్వే న చలన్తి కథంచన॥౫౩॥

గుణాః శరీరదేశానాం శీతోష్ణమృదుదారుణాః।
విపర్యాసేన వర్తన్తే స్థానేష్వన్యేషు తద్విధాః॥౫౪॥

నఖేషు జాయతే పుష్పం పఙ్కో దన్తేషు జాయతే।
జటాః పక్ష్మసు జాయన్తే సీమన్తాశ్చాపి మూర్ధని॥౫౫॥

భేషజాని న సంవృత్తిం ప్రాప్నువన్తి యథారూచి।
యాని చాప్యుపపద్యన్తే తేషాం వీర్య న సిధ్యతి॥౫౬॥

నానాప్రకృతయః క్రూరా వికారా వివిధౌషధాః।
క్షిప్రం సమభివర్తన్తే ప్రతిహత్య బలౌజసీ॥౫౭॥

శబ్దః స్పర్శో రసో రూపం గన్ధశ్చేష్టా విచిన్తితమ్।
ఉత్పద్యన్తేఽశుభాన్యేవ ప్రతికర్మప్రవృత్తిషు॥౫౮॥

దృశ్యన్తే దారుణాః స్వప్నా దౌరాత్మ్యముపజాయతే।
ప్రేష్యాః ప్రతీపతాం యాన్తి ప్రేతాకృతిరుదీర్యతే॥౫౯॥

ప్రకృతిర్హీయతేఽత్యర్థం వికృతిశ్చాభివర్ధతే।
కృత్స్నమౌత్పాతికం ఘోరమరిష్టముపలక్ష్యతే॥౬౦॥

ఇత్యేతాని మనుష్యాణాం భవన్తి వినశిష్యతామ్।
లక్షణాని యథోద్దేశం యాన్యుక్తాని యథాగమమ్॥౬౧॥

మరణాయేహ రూపాణి పశ్యతాఽపి భిషగ్విదా।
అపృష్టేన న వక్తవ్యం మరణం ప్రత్యుపస్థితమ్॥౬౨॥

పృష్టేనాపి న వక్తవ్యం తత్ర యత్రోపఘాతకమ్।
ఆతురస్య భవే హుఃఖమథవాఽన్యస్య కస్యచిత్॥౬౩॥

అబ్రువన్ మరణం తస్య నైనమిచ్ఛేఇఙ్చికిత్సితుమ్।
యస్య పశ్యేద్వినాశాయ లిఙ్గాని కుశలో భిషక్॥౬౪॥

లిఙ్గేభ్యో మరణాఖ్యేభ్యో విపరీతాని పశ్యతా।
లిఙ్గాన్యారోగ్యమాగన్తు వక్తవ్యం భిషజా ధ్రువమ్॥౩౫॥

దూతైరౌత్పాతికైర్భావైః పథ్యాతురకులాశ్రయైః।
ఆతురాచారశీలేష్టద్రవ్యసంపత్తిలక్షణైః॥౬౬॥

స్వాచారం హృష్టమవ్యఙ్గం యశస్యం శుక్లవాససమ్।
అరుమ్ణమజటం దూతం జాతివేశక్రియాసమమ్॥౬౭॥

అనుష్ట్రఖరయానస్థమసన్ధ్యాస్వప్రహేషు చ।
అందారుణేషు నక్షత్రేష్వనుగ్రేషు ధ్రువేషు చ॥౬౮॥

వినా చతుర్థీ నవమీం వినా రిక్తాం చతుర్దశీమ్।

మధ్యాహ్నమర్ధరాత్రం చ భూకమ్పం రాహుదర్శనమ్॥౯॥

వినా దేశమశస్తం చాశస్తౌత్పాతికలక్షణమ్।
దూతం ప్రశస్తమవ్యగ్రం నిర్దిశేదాగతం భిషక్॥౨౦॥

దధ్యక్షతద్విజాతీనాం వృషభాణాం నృపస్య చ।
రత్నానాం పూర్ణకుమ్భానాం సితస్య తురగస్య చ॥౨౧॥

సురధ్వజపతాకానాం ఫలానాం యావకస్య చ।
కన్యాపుంవర్ధమానానాం బద్ధస్యైకపశోస్తథా॥౨౨॥

పృథివ్యా ఉద్ధృతాయాశ్చ వహ్నేః ప్రజ్వలితస్య చ।
మోదకానాం సుమనసాం శుక్లానాం చన్దనస్య చ॥౨౩॥

మనోజ్ఞస్యాన్నపానస్య పూర్ణస్య శకటస్య చ।
నృభిర్ధేన్వాః సవత్సాయా వడవాయాః స్త్రియాస్తథా॥౨౪॥

జీవఞ్జీవకసిద్ధార్థసారసప్రియవాదినామ్।
హంసానాం శతపత్రాణాం చాషాణాం శిఖినాం తథా॥౨౫॥

మత్స్యాజ (జ) ద్విజశఙ్ఖానాం ప్రియఙ్గూనాం ఘృతస్య చ।
రుచకాదేర్శసిద్ధార్థరోచనానాం చ దర్శనమ్॥౨౬॥

గన్ధః సురభిర్వర్ణశ్చ సుశుక్లో మధురో రసః।
మృగపక్షిమనుష్యాణాం ప్రశస్తాశ్చ గిరః శుభాః॥౨౭॥

ఛత్రధ్వజపతాకానా మురక్షేపణమభిష్టుతిః।
భేరీమృదఙ్గశఙ్ఖానాం శబ్దాః పుణ్యాహనిస్వనాః॥౭౮॥

వేదాధ్యయనశబ్దాశ్చ సుఖో వాయుః ప్రదక్షిణః।
పథి వేఇమప్రవేశే చ విద్యాదారోగ్యలక్షణమ్॥౭౯॥

మఙ్గలాచారసంపన్నః సాతురో వైశ్మికో జనః।
శ్రద్దధానో ఽనుకూలశ్చ ప్రభూతద్రవ్యసంగ్రహః॥౮౦॥

ధనైశ్వర్యసుఖావాప్తిరిష్టలాభః సుఖేన చ।
ద్రవ్యాణాం తత్ర యోగ్యానాం యోజనా సిద్ధిరేవ చ॥౮౧॥

గృహప్రాసాదశైలానాం నాగానాం వృషభస్య చ।
హయానాం పురుషాణాం చ స్వప్నే సమధిరోహణమ్॥౮౨॥

అర్ణవానాం ప్రతరణం వృద్ధిః సంబాధనిస్తృతిః।
స్వప్నే దేవైః సపితృభిః ప్రసన్నైశ్చాభిభాషణమ్॥౮౩॥

సోమార్కాగ్నిద్విజాతీనాం గవాం నృణాం యశస్వినామ్।
దర్శనం శుక్లవస్త్రాణాం హ్రదస్య విమలస్య చ॥౮౪॥

మాంసమత్స్య విషామేధ్యచ్ఛత్త్రాదర్శపరిగ్రహః।
స్వప్నే సుమనసాం చైవ శుక్లానాం దర్శనం శుభమ్॥౮౫॥

అశ్వగోరథయానం చ యానం పూర్వోత్తరేణ చ।
రోదనం పతితోత్థానం ద్విషతాం చావమర్దనమ్॥౮౬॥

సరవలక్షణసంయోగో భక్తిర్వైద్యే ద్విజాతిషు।
సాధ్యత్వం న చ నిర్వేదస్తదారోగ్యస్య లక్షణమ్॥౮౭॥

ఆరోగ్యాద్బలమాయుశ్చ సుఖం చ లభతే మహత్।
ఇష్టాంశ్చాప్యపరాన్ భావాన్ పురుషః శుభలక్షణః॥౮౮॥

తత్ర శ్లోకా।

ఉక్తం గోమయచూర్ణీయే మరణారోగ్యలక్షణమ్।
దూతస్వప్నాతురోత్పాతయుక్తిసిద్ధిజ్యపాశ్రయమ్॥౮౯॥

ఇతీదేముక్తం ప్రకృతం యథాతథం
తదన్వవేక్ష్యం సతతం భిషగ్విదా।
తథా హి సిద్ధిం చ యశశ్చ శాశ్వతం
స సిద్ధకర్మా లభతే ధనాని చ॥౯౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే ఇన్ద్రియస్థానే గోమయచూర్ణీయమిన్ద్రియం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

ఇన్ద్రియస్థానం సంపూర్ణమ్।

చికిత్సాస్థానమ్।

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతోఽభయామలకీయం రసాయనపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

చికిత్సితం వ్యాధిహరం పథ్యం సాధనమౌషధమ్।

ప్రాయశ్చిత్తం ప్రశమనం ప్రకృతిస్థాపనం హితమ్॥౩॥

విద్యాద్భేషజనామాని, భేషజం ద్వివిధం చ తత్।

స్వస్థస్యోర్జస్కరం కించిత్ కించిదార్తస్య రోగనుత్॥౪॥

అభేషజం చ ద్వివిధం బాధనం సానుబాధనమ్।

స్వస్థస్యోర్జస్కరం యత్తు తద్వృష్యం తద్రసాయనమ్॥౫॥

ప్రాయః, ప్రాయేణ రోగాణాం ద్వితీయం ప్రశమే మతమ్।

ప్రాయఃశబ్దో విశేషార్థో హ్యుభయం హ్యుభయార్థకృత్॥౬॥

దీర్ఘమాయుః స్మృతిం మేధామారోగ్యం తరుణం వయః।

ప్రభావర్ణస్వరౌదార్యం దేహేన్ద్రియబలం పరమ్॥౭॥

వాక్సిద్ధిం వృషతాం కాన్తిం లభతే నా రసాయనాత్।

లాభోపాయో హి శస్తానాం రసాదీనాం రసాయనమ్॥౮॥

అపత్యసన్తానకరం యత్ సద్యః సంప్రహర్షణమ్।
వాజీవాతిబలో యేన యాయప్రతిహతః స్త్రియః॥౯॥

భవత్యతిప్రియః స్త్రీణాం యేన యేనోపచీయతే।
జీర్యతోఽప్యక్షయం శుక్రం ఫలవద్యేన దృశ్యతే॥౧౦॥

ప్రభూతశాఖః శాఖీవ యేన చైత్యో యథా మహాన్।
భవత్యసౌ బహుమతః ప్రజానాం సుబహుప్రజః॥౧౧॥

సన్తానమూలం యేనేహ ప్రేత్య చానన్త్యమశ్నుతే।
యశః శ్రియం బలం పుష్టిం వాజీకరణమేవ తత్॥౧౨॥

స్వస్థస్యోజస్కరం స్వేతద్ద్వివిధం ప్రోక్తమౌషధమ్।
యహ్మాధివనిర్ఘాతకరం వక్ష్యతే తఞ్చికిత్సితే॥౧౩॥

చికిత్సితార్థ ఏతావాన్ వికారాణాం యదౌషధమ్।
రసాయనవిధిశ్చాగ్రే వాజీకరణమేవ చ॥౧౪॥

అభేషజమితి జ్ఞేయం విపరీతం యదౌషధాత్।
తదసేవ్యం, నిషేవ్యం తు ప్రవక్ష్యామి యదౌషధమ్॥౧౫॥

రసాయనానాం ద్వివిధం ప్రయోగమృషయో విదుః।
కుటీప్రావేశికం చైవ వాతాతపికమేవ చ॥౧౬॥

కుటీమావేశికత్యాదౌ విధిః సముపదేక్ష్యతే।
నృపవైద్యద్విజాతీనాం సాధూనాం పుణ్యకర్మణామ్॥౧౭॥

నివాసే నిర్భయే శస్తే ప్రాప్యోపకరణే పురే।
దిశి పూర్వోత్తరస్యాం చ సుభూమౌ కారయేత్ కుటీమ్॥౧౮॥

విస్తారోత్సేధసంపన్నాం త్రిగర్భాం సూక్ష్మలోచనామ్।
ఘనభిత్తిమృతుసుఖాం సుస్పష్టాం మనసః ప్రియామ్॥౧౯॥

శబ్దాదీనామశస్తానామగమ్యాం స్త్రీవివర్జితామ్।
ఇష్టోపకరణోపేతాం సజ్జవైద్యౌషధద్విజామ్॥౨౦॥

అథోద్గయనే శుక్లే తిథినక్షత్రపూజితే।
ముహూర్తకరణోపేతే ప్రశస్తే కృతవాపనః॥౨౧॥

ధృతిస్మృతిబలం కృత్వా శ్రద్దానః సమాహితః।
విధూయ మానసాన్ దోషాన్మైత్రీం భూతేషు చిన్తయన్॥౨౨॥

దేవతాః పూజయిత్వాఽగ్రే ద్విజాతీంశ్చ ప్రదక్షిణమ్।
దేవగోబ్రాహ్మణాన్ కృత్వా తతస్తాం ప్రవిశేత్ కుటీమ్॥౨౩॥

తస్యాం సంశోధనైః శుద్ధః సుఖీ జాతబలః పునః।
రసాయనం ప్రయుఞ్జీత తత్ ప్రవక్ష్యామి శోధనమ్॥౨౪॥

హరీతకీనాం చూర్ణాని సైన్ధవామలకే గుడమ్।
వచాం విడఙ్గం రజనీం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్।
పిబేదుష్ణామ్బునా జన్తుః స్నేహస్వేదోపపాదితః॥౨౫॥

తేన శుద్ధశరీరాయ కృతసంసర్జనాయ చ।
త్రిరాత్రం యావకం దద్యాత్ పఞ్చాహం వాఽపి సర్పిషా।
సప్తాహం వా పురాణస్య యావచ్ఛుద్ధేస్తు వర్చసః॥౨౬॥

శుద్ధకోష్ఠం తు తం జ్ఞాత్వా రసాయనముపాచరేత్।
వయః ప్రకృతిసాత్మ్యజ్ఞో యౌగికం యస్య యద్భవేత్॥౨౭॥

హరీతకీం పఞ్చరసాముష్ణామలవణాం శివామ్।
దోషానులోమనీం లఘ్వీం విద్యాద్దీపనపాచనీమ్॥౨౮॥

ఆయుష్యాం పౌష్టికీం ధన్యాం వయసః స్థాపనీం పరామ్।
సర్వరోగప్రశమనీం బుద్ధీన్ద్రియబలప్రదామ్॥౨౯॥

కుష్ఠం గురుమముదావర్త శోషం పాణ్డ్వామయం మదమ్।
అర్శాంసి గ్రహణీదోషం పురాణం విషమజ్వరమ్॥౩౦॥

హృద్రోగం సశిరోరోగమతీసారమరోచకమ్।
కాసం ప్రమేహమానాహం ప్లీహానముదరం నవమ్॥౩౧॥

కఫప్రసేకం వైస్వర్యం వైవర్ణ్య కామలాం కృమీన్।
శ్వయథుం తమకం ఛార్దే క్లైబ్యమఙ్గావసాదనమ్॥౩౨॥

స్రోతోవిబన్ధాన్ వివిధాన్ ప్రలేపం హృదయోరసోః।
స్మృతిబుద్ధిప్రమోహం చ జయేచ్ఛీఘ్రం హరీతకీ॥౩౩॥

(అంజీర్ణినో రూక్షభుజః స్త్రీమద్యవిషకర్శితాః।
సేవేరన్నాభయామేతే క్షుత్తృష్ణోష్ణార్దితాశ్చ యే॥౩౪॥)

తాన్ గుణాంస్తాని కర్మాణి విద్యాదామలకేష్వపి।
యాన్యుక్తాని హరీతక్యా వీర్యస్య తు విపర్యయః॥౩౫॥

అతశ్చామృతకల్పాని విద్యాత్ కర్మభిరీదృశైః।
హరీతకీనాం శైయాని భిషగామలకస్య చ॥౩౬॥

ఓషధీనాం పరా భూమిర్హిమవాఞ్ఛైలసత్తమః।
తస్మాత్ ఫలాని తజ్జాని గ్రాహయేత్ కాలజాని తు॥౩౭॥

ఆపూర్ణరసవీర్యాణి కాలే కాలే యథావిధి।
ఆదిత్యసలిలచ్ఛాయాపవనప్రీణితాని చ॥౩౮॥

యాన్యద(జ)గ్ధాన్యపూతీని నిర్వ్రణాన్యగదాని చ।
తేషాం ప్రయోగం వక్ష్యామి ఫలానాం కర్మ చోత్తమమ్॥౩౯॥

పఞ్చానాం పఞ్చమూలానాం భాగాన్ దశపలోన్మితాన్।
హరీతకీ సహస్రం చ త్రిగుణామలకం నవమ్॥౪౦॥

విదారిగన్ధాం బృహతీం పృశ్నిపర్ణీం నిదిగ్ధికామ్।
విద్యాద్విదారిగన్ధాద్యం శ్వదంష్ట్రాపఞ్చమం గణమ్॥౪౧॥

బిల్వాగ్నిమన్థస్యోనాకం కాశ్మర్యమథ పాటలామ్।
పునర్నవాం శూర్పపర్ణ్యౌ బలామేరణ్డమేవ చ॥౪౨॥

జీవకర్షభకౌ మేదాం జీవన్తీం సశతావరీమ్।
శరేక్షుదర్భకాశానాం శాలీనాం మూలమేవ చ॥౪౩॥

ఇత్యేషాం పఞ్చమూలానాం పఞ్చానాముపకల్పయేత్।
భాగాన్ యథోక్తస్తత్ సర్వం సాధ్యం దశగుణేఽమ్భసి॥౪౪॥

దశభాగావశేషం తు పూతం తం గ్రాహయేద్రసమ్।
హరీతకీశ్చ తాః సర్వాః సర్వాణ్యామలకాని చ॥౪౫॥

తాని సర్వాణ్యనస్థీని ఫలాన్యాపోథ్య కూర్చనైః।
వినీయ తస్మిన్నిర్యూహే చూర్ణానీమాని దాపయేత్॥౪౬॥

మణ్డూకపర్ణ్యాః పిప్పల్యాః శఙ్ఖపుష్ప్యాః శవస్య చ।
ముస్తానాం సవిడఙ్గానాం చన్దనాగురుణోస్తథా॥౪౭॥

మధుకస్య హరిద్రాయా వచాయాః కనకస్య చ।
భాగాంశ్చతుష్పలాన్ కృత్వా సూక్ష్మైలాయాస్త్వచస్తథా॥౪౮॥

సితోపలా సహస్రం చ చూర్ణితం తులయాఽధికమ్।

తైలస్య యాఢకం తత్ర దద్యాత్రీణి చ సర్పిషః॥౪౯॥

సాధ్యమౌదుమ్బరే పాత్రే తత్ సర్వ మృదునాఽగ్నినా।
జ్ఞాత్వా లేహమదగ్ధం చ శీతం క్షౌద్రేణ సంసృజేత్॥౫౦॥

క్షౌద్రప్రమాణం స్నేహార్ధం తత్ సర్వం ఘృతభాజనే।
తిష్ఠేత్ సమూచ్ఛితం తస్య మాత్రా కాలే ప్రయోజయేత్॥౫౧॥

యా నోపరున్ధ్యాదాహారమేవం మాత్రా జరాం ప్రతి।
షష్టికః పయసా చాత్ర జీర్ణే భోజనమిష్యతే॥౫౨॥

వైఖానసా వాలఖిల్యాస్తథా చాన్యే తపోధనాః।
రసాయనమిదం ప్రాశ్య బభూవురమితాయుషః॥౫౩॥

ముక్త్వా జీర్ణ వపుశ్చాధ్యమవాపుస్తరుణం వయః।
వీతతన్ద్రాకుమశ్వాసా నిరాతఙ్కాః సమాహితాః॥౫౪॥

మేధాస్మృతిబలోపేతావిరరాత్రం తపోధనాః।
బ్రాహ్మం తపో బ్రహ్మచర్య చేరుశ్చాత్యన్తనిష్ఠయా॥౫౫॥

రసాయనమిదం బ్రాహ్మమాయుష్కామః ప్రయోజయేత్।
దీర్ఘమాయుర్వయశ్చాగ్ర్యం కామాంశ్చేష్టాన్ సమశ్నుతే॥౫౬॥

ఇతి బ్రాహ్మరసాయనమ్।

యథోక్తగుణానామామలకానాం సహస్రం పిష్టస్వేదనవిధినా పయసపణా సుఖిన్నమనాతపశుష్కమనస్థి చూర్ణయేత్। తదామలకసహస్రసపరిపీతం స్థిరాపునర్నవాజీవన్తీనాగబలా బ్రహ్మసువర్చలామణ్డూక'శతావరీశఙ్ఖపుష్పీపిప్పలీవచావిడఙ్గస్వయఙ్గుప్తామృతాచన్దనాగురు కమధూకపుష్పోత్పలపద్మమాలతీయువతీయూథికాచూర్ణాష్టభాగసంయుక్తం ర్నాగబలాసహస్రపలస్వరసపరిపీతమనాతపశుష్కం ద్విగుణితసర్పిషా ఇసర్పిషా వా క్షుద్రగుడాకృతిం కృత్వా శుచౌ దృఢే ఘృతభావితే కుమ్భే నరాశేరధః స్థాపయే దన్తర్భూమేః పక్షం కృతరక్షావిధానమథర్వవేదవిదా, త్యయే చోద్ధత్య కనకరజతతామ్రప్రవాలకాలాయసచూర్ణాష్టభాగసంయుక్తకర్షవృద్ధ్యా యథోక్తేన విధినా ప్రాతః ప్రాతః ప్రయుఞ్జానోఽగ్నిబలసమీక్ష్య జీ చ షష్టికం పయంసా ససర్పిష్కముపసేవమానో యథో న్ గుణాన్ సమశ్నుత ఇతి ॥౫౭॥

భవన్తి చాత్ర।

ఇదం రసాయనం బ్రాహ్మం మహర్షిగణసేవితమ్।
భవత్యరోగో దీర్ఘాయుః ప్రయుఞ్జానో మహాబలః॥౫౮॥

కాన్తః ప్రజానాం సిద్ధార్థశ్చన్ద్రాదిత్యసమద్యుతిః।
శ్రుతం ధారయతే సచ్చమార్షం చాస్య ప్రవర్తతే॥౫౯॥

ధరణీధరసారశ్చ వాయునా సమవిక్రమః।
స భవత్యవిషం చాస్య గాత్రే సంపద్యతే విషమ్॥౬౦॥

ఇతి బ్రాహ్మరసాయనద్వితీయయోగః।

బిల్వాభిమన్థౌ స్యోనాకః కాశ్మరీ పాటలిర్బలా।
పర్ణ్యశ్చతస్రః పిప్పల్యః వదంష్ట్రా బృహతీద్వయమ్॥౬౧॥

శఙ్ఖీ తామలకీ ద్రాక్షా జీవన్తీ పుష్కరాగురు।
అభయా చామృతా చర్ధిర్జీవకర్షభకో శటీ॥౬౨॥

ముస్తం పునర్నవా మేదా సైలా చన్దనముత్పలమ్।
విదారీ వృషమూలాని కాకోలీ కాకనాసికా॥ ౬౩॥

ఏషాం పలోన్మితాన్ భాగావ్శతాన్యామలకస్య చ।
పఞ్చ దద్యాత్తద్రైకధ్యం జలద్రోణే విపాచయేత్॥౬౪॥

జ్ఞాత్వా గతరసాన్యేతాన్యౌషధాన్యథ తం రసమ్।
తచ్చామలకముద్ధృత్య నిష్కులం తైలసర్పిషోః॥౬౫॥

పలద్వాదశకే భృష్ట్వా దత్వా చార్ధతులాం భిషక్।
మత్స్యణ్డికాయాః పూతాయా లేహవత్ సాధు సాధయేత్॥౬౬॥

షట్పలం మధునశ్చాత్ర సిద్ధశీతే సమావపేత్।
చతుష్పలం తుగాక్షీర్యాః పిప్పలీద్విపలం తథా॥౬౭॥

పలమేకం నిదధ్యాచ్చ త్వగేలాపత్రకేశరాత్।
ఇత్యయం చ్యవనప్రాశః పరముక్తో రసాయనః॥౬౮॥

కాసశ్వాసహరశ్చైష విశేషేణోపదిశ్యతే।
క్షీణక్షతానాం వృద్ధానాం బాలానాం చాఙ్గవర్ధనః॥౬౯॥

స్వరక్షయమురోరోగం హృద్రోగం వాతశోణితమ్।

పిపాసాం మూత్రశుక్రస్థాన్ దోషాంశ్చాప్యపకర్షతి ॥౨౦॥

అస్య మాత్రాం ప్రయుఞ్జీత యోపరున్ధ్యాన భోజనమ్।
అస్య ప్రయోగాచ్యవనః సువృద్ధోఽభూత్ పునర్యువా॥౨౧॥

మేధాం స్మృతిం కాన్తిమనామయత్వమాయుఃప్రకర్షం బలమిన్ద్రియాణామ్।
స్త్రీషు మహర్షం పరమభివృద్ధిం వర్ణప్రసాదం పవనానులోమ్యమ్॥౨౨॥

రసాయనస్యాస్య నరః ప్రయోగాల్లభేత జీర్ణోఽపి కుటీప్రవేశాత్।
జరాకృతం రూపమపాస్య సర్వే బిభర్తి రూపం నవయౌవనస్య॥౨౩॥

ఇతి చ్యవనప్రాశః।

అథామలకహరీతకీనామామలకబిభీతకానాం హరీతకీబిభీతకానామామలకహరీతకీ బిభీతకానాం వా పలాశత్వగవనద్ధానాం మృదాఽవతానాం కుకూలస్విన్నానామకులకానాం పలసహస్రముఖలే సంపోథ్య ఘృతమధుపలలతైలశర్కరాసంప్రయుక్తం భక్షయేదనన్నభుగ్యథోక్తేన వినా, తస్యాన్తే యవాగ్వాదిభిః ప్రకృత్యవస్థాపనమ్, అభ్యఙ్గోత్సాదనం సైషా యవచూర్ణైశ్చ, అయం చ రసాయనప్రయోగప్రకర్షో ద్విస్తావదగ్నివలభసమీక్ష్య, ప్రతిభోజనం యూషేణ పయసా వా షష్టికః ససర్పిష్కః,తః పరం యథాసుఖవిహారః కామభక్ష్యః స్యాత్; అనేన ప్రయోగేణర్షయః ఆర్యువస్వమవాపుః బభూవుశ్చానేకవర్షశతజీవినో నిర్వికారాః పరం బుద్ధీన్ద్రియబలసముదితాః, చేరుశ్చాత్యన్తనిష్ఠయా తపః॥౨౪॥

ఇతి చతుర్థామలకరసాయనమ్।

హరీతక్యామలకబిభీతకపఞ్చపఞ్చమూలనిర్యూహేర్ణే పిప్పలీయష్టిమధుచూకకాకోలీ క్షీరకాకోల్యాత్మగుప్తాజీవకర్షభకక్షీరశుక్లాకల్కసంప్రకేన విదారీస్వరసేన క్షీరాష్టగుణసంప్రయుక్తేన చ సర్పిషః కుమ్భం సాధయిత్వా ప్రయుఞ్జీతాఽనింబలం

సమవేక్ష్య, జీర్ణే చ క్షీరసర్పిశాలిషష్టికముష్ణోదకానుపావమశ్నన్,
జరావ్యాధిపాపాభిచారవ్యపగతభయః
శరీరబుద్ధీన్ద్రియబలమతులముపలభ్యాప్రతిహతసర్వారమ్భః
పరమాథురవామియాత్॥౭౫॥

ఇతి పఞ్చమో హరీతకీయోగః।

హరీతక్యామలకబిభీతకహరిద్రాస్థిరావచావిడఙ్గామృతవల్లీవిశ్వభేషజమధుకపిప్పలీసోమవ
ల్కసిద్ధేన క్షీరసర్పిషా మధుశర్కరాభ్యామపి చ సన్నీయామలకస్వరసశతపరిపీతమామ
లకచూర్ణమయశ్చూర్ణచతుర్భాగసంప్రయుక్తం పాణితలమాత్రం ప్రాతః ప్రాతః ప్రాశ్య
యథోక్తేన విధినా సాయం ముద్గయూషేణ పయసా వా ససర్పిష్కం శాలిషష్టికమశ్రీయాత్;
త్రివర్షప్రయోగాదస్య వర్షశతమజరం వయస్తిష్ఠతి,శ్రుతమవతిష్ఠతే,సర్వామయాః ప్రశామ్యన్తి,
విషమవిషం భవతి గాత్రే, గాత్రమశ్మవత్స్థిరీభవతి,అధృష్యో భూతానాం భవతీతి॥౭౬॥

ఇతి షష్ఠో హరీతకీయోగః।

భవన్తి చాత్ర।

యథాఽమరాణామమృతం యథా భోగవతాం సుధా।
తథాఽభవన్మహర్షీణాం రసాయనవిధిః పురా॥౭౭॥

న జరాం న చ దౌర్బల్యం నాతుర్యే నిధనం న చ।
జగ్ముర్వర్షసహస్రాణి రసాయనపరాః పురా॥౭౮॥

న కేవలం దీర్ఘమిహాయురశ్నుతే
రసాయనం యో విధివన్నిషేవతే।
గతిం స దేవర్షినిషేవితాం శుభాం

ప్రపద్యతే బ్రహ్మ తథైతి చాక్షరమ్ ॥౭౯॥

తత్ర శ్లోకః।

అభయామలకీయేఽస్మిన్ షడ్యోగాః పరికీర్తితాః।
రసాయనానాం సిద్ధానామాథుర్వైరనువర్తతే॥౮౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే-
భయామలకీయో నామ రసాయనపాదః ప్రథమః।

థాతః ప్రాణకామీయం రసాయనపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ప్రాణకామాః
శుశ్రూషధ్వమిదముచ్యమానమమృతమివాపరమదితిసుతహితమచిన్త్యాద్భుతప్రభావమా
యుష్యమారోగ్యకరం వయసః స్థాపనం
నిద్రాతన్ద్రాశ్రమక్లమాలస్యదౌర్బల్యాపహరమనిలపిత్తకఫసామ్యకరం
స్థైర్యకరమేవమాంసహరమన్తరగ్నిసంధుక్షణం ప్రభావర్ణస్వరోత్తమ కరం
రసాయనవిధానమ్।తేన చ్యవనాదయో మహర్షయః పునర్యువత్వమాపుర్నారీణాం చేష్టతమా
బభూవుః, ఘరసమసుబిభక్తమాంసాః, సుసంహతస్థిరవారీరాః సుప్రసన్నబలవర్ణే-న్ద్రియాః,
సర్వనాప్రతిహతపరాక్రమాః, సర్వక్కేశసహాశ్చ॥౩॥

సర్వే శరీరదోషా భవన్తి
గ్రామ్యాహారాదమ్లలవణకటుకక్షారశుష్కాకమాషతిలపలలపిష్టాన్నభోజినాం
విరూఢనవశూకశమీ ధాన్యవిరుమ్యారాభిష్యన్దిభోజినాం క్లిన్నగురుపూతిపర్యుషితభోజినాం
షమాశనాధ్యశనప్రియాణాం దివాస్వప్నస్త్రీమద్యనిత్యానాం

విషమాతిమాత్రవ్యాయామసంక్షోభితశరీరాణాం భయక్రోధశోకలోభమోహాయాసబహులామ్। అతో నిమిత్తాద్ధి శిథిలీభవన్తి మాంసాని, విముచ్యన్తేన్ధయో, విదహ్యతే రక్తం,విష్యన్దతే చానల్పం మేదో, న సన్ధీయతేఽథషు మజ్జా, శుక్రం న ప్రవర్తతే, క్షయముపైయోజః; స ఏవంభూతో గ్లాయతి,దితి, నిద్రాతన్ద్రాలస్యసమన్వితో నిరుత్సాహః శ్వసితి, అసమర్థష్టానాం శారీరమానసీనాం, నష్టస్మృతిబుద్ధిచ్ఛాయో రోగాణామధిష్ఠానతో న సర్వమారవాప్నోతి, తస్మాదేతాన్ దోషానవేక్షమాణః సర్వాన్

౧'అవబద్ధమనిబిడం మాంసం హరతి ఘనత్వాపాదనేన యత్తత్ ' ఇతి యోగీన్ద్రనాపేనః।

యథోక్తానహితానపాస్యాహారవిహారాన్ రసాయనాని ప్రయోక్తుమర్హతీత్యుక్త్వా భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయ ఉవాచ— ఆమలకానాం సుభూమిజానాం కాలజానామనుపహతగన్ధవర్ణరసానామాపూర్ణరసప్రమాణవీర్యాణాం స్వరసేన పునర్నవాకల్కపాదసంప్రయుక్తేన సర్పిషః సాధయేదాఢకమ్, అతః పరం విదారీస్వరసేన జీవన్తీకల్కసంప్రయుక్తేన, అతః పరం చతుర్గుణేన పయసా బలాతిబలాకషాయేణ శతావరీకల్కసంప్రయుక్తేన; అనేన క్రమేణైకైకం శతపాకం సహస్రపాకం వా శర్కరాక్షౌద్రచతుర్భాగసంయుక్తం సౌవర్ణే రాజతే మార్త్తికే వా శుచౌ దృఢే ఘృతభావితే కుమ్భే స్థాపయేత్; తద్యథోక్తేన విధినా యథాగ్ని ప్రాతః ప్రాతః ప్రయోజయేత్, జీర్ణే చ క్షీరసర్పిర్భ్యాం శాలిషష్టికమశ్నీయాత్; అస్య త్రివర్షప్రయోగాద్వర్షశతం వయోఽజరం తిష్ఠతి, శ్రుతమవతిష్ఠతే,సర్వామయాః ప్రశామ్యన్తి, అప్రతిహతగతిః స్త్రీషు, అపత్యవాన్ భవతి ౪

భవతశ్చాత్ర।

బృహచ్ఛరీరం గిరిసారసారం స్థిరేన్ద్రియం చాతిబలేన్ద్రియం చ।

అధృష్యమన్యైరతికాన్తరూపం ప్రశస్తిపూజాసుఖచిత్తభాక్చ ॥౫॥

బలం మహద్వర్ణవిశుద్ధిరమ్యా స్వరో ఘనౌఘస్తనితానుకారీ।

భవత్యపత్యం విపులం స్థిరం చ సమశ్నుతో యోగమిమం నరస్య ॥౬॥

ఇత్యామలకఘృతమ్।

ఆమలకసహస్రం పిప్పలీసహస్రసంప్రయుక్తం పలాశతరుభస్మనః క్షారోదకోత్తరం తిష్ఠేత్ తదనుగతక్షారోదక మనాతపశుష్కమనస్థి చూర్ణీకృతం చతుర్గుణాభ్యాం మధుసర్పియి సంనీయ శర్కరాచూర్ణచతుర్భాగసంప్రయుక్తం ఘృతభాజనస్థం షణ్మాసాన్ స్థాపయేదన్తర్భూమేః తస్యోత్తరకాలమగ్నిబలసమాం మాత్రాం ఖాదేత్, పౌర్వాహ్ణికః ప్రయోగః, నాపరాంహ్ణికః; సాత్మ్యపథ్యశ్చాహారవిధిః, అస్య ప్రయోగాద్వర్షశతమజరం వయస్తిష్ఠతీతి సమానం పూర్వేణ ॥౭॥

ఇత్యామలకావలేహః।

ఆమలకచూర్ణాఢకమేకవింశతిరాత్ర మామలక(సహస్ర) స్వర సపరిపీతం మధుఘృతాఢకాభ్యాం ద్వాభ్యామేకీకృతమష్టభాగపిప్పలీకం శర్కరాచూర్ణచతుర్భాగసంప్రయుక్తం ఘృతభాజనస్థం ప్రావృషి భస్మరాశౌ నిదధ్యాత్, తద్వర్షాన్తే సాత్మ్యపథ్యాశీ ప్రయోజయేత్ అస్య ప్రయోగాద్వర్షశతమజరమాయుస్తిష్ఠతీతి సమానం పూర్వేణ ॥౮॥

ఇత్యామలకచూర్ణ।

విడఙ్గతణ్డులచూర్ణానామాఢకమాఢకం పిప్పలీతణ్డులానామధ్యర్ధాఢకం సితోపలాయాః సర్పిస్తైలమధ్వాఢకైః షడ్భిరేకీకృతం ఘృతభాజనస్థం ప్రావృషి భస్మరాశావితి సర్వ సమానం పూర్వేణ (యావదాశీః)॥౯॥

ఇతి విడఙ్గావలేహః।

యథోక్తగుణానామామలకానాం సహస్రమార్ద్రపలాశద్రోణ్యాం సపిధానాయాం బాష్పమనుద్వమన్త్యామారణ్యగోమయానిభిరుపస్వేదయేత్, తాని ముస్విన్నశీతాయుదధతకులకామ్యాపోథ్యాఢకేన పిప్పలీచూర్ణానామాఢకేన వ విడఙ్గతణ్డులచూర్ణానామధ్యర్ధేన చాఢకేన శర్కరాచూర్ణానాం ద్వాభ్యం హాభ్యామాఢకాభ్యాం త్రైలస్య మధునః సర్పిషశ్చ సంయోజ్య శుచౌ దృఢే [తభావితే కుమ్భే స్థాయేదేకవింశతిరాత్రమ్, అత ఊర్ధ్వం ప్రయోగః అస్య ప్రయోగాద్వర్షశతమజరం వయస్తిష్ఠతీతి సమం పూర్వేణ॥౧౦॥

ఇత్యామలకావలేహ్యోఽపర।

ధన్వని కుశాస్తీర్ణే స్నిగ్ధకృష్ణమధురమృత్తికే సువర్ణవర్ణమృత్తికే వ్యపగతవిషశ్వాపదపవనసలిలామిదోషే కర్షణవల్మీకశ్మశానత్యోషరావసథవర్జితే దేశే యథర్తుసుఖపవన సలిలాదిత్యసేవితే జాతీ మనుపహతాన్యనధ్యారూఢాన్యబాలాన్యజీర్ణాన్యధి(వి) గతవీర్యాణి శీతాన్యపర్ణాని తపసి తపస్యే వా మాసే శుచిః యతః కృతదేవార్చనః స్వస్తి వాచయిత్వా ద్విజాతీన సుముహూర్తే నాగలామూలాన్యుద్ధరేత్ ,తేషాం సుప్రక్షాలితానాం త్వపిణ్డమాభ్రమాత్రమక్షమాన్నం వా లక్ష్ణపిష్టమాలోడ్య పయసా ప్రాతః ప్రయోజయేత్, చూర్ణీకృతాని వా పిబేత్ పయసా, మధుసర్పియ వా సంయోజ్య భక్షయేత్; జీర్ణే చ పయసా ససర్పిష్కం శాలిషష్టికమనీయాత్; సంవత్సరప్రయోగాదస్య వర్షశతమజరం వయస్తిష్ఠతీతి సమానం పూర్వేణ ॥౧౧॥

ఇతి నాగబలారసాయనమ్।

బలాతిబలాచన్దనాగురుధవతినిశఖదిరశింశపాసనస్వరసాః, పునర్నవాన్తావౌషధయో దశ నాగబలయా వ్యాఖ్యాతాః; స్వరసానామలాభే త్వయం స్వరసవిధిః— చూర్ణానామాఢకమాఢకముదకస్యాహోరాత్రస్థితం మృదితపూర్త స్వరసవత్ ప్రయోజ్యమ్॥౧౨॥

భల్లాతకాన్యనుపహతాన్యనామయాన్యాపూర్ణరసప్రమాణవీర్యాణి పక్వజామ్బవప్రకాశాని శుచౌ శుక్రే వా మాసే సంగృహ్యా యవపల్వే మాషపల్వే వా నిధాపయేత్, తాని చతుర్మాసస్థితాని సహసి సహస్యే వా మాసే ప్రయోక్తుమారభేత శీతస్నిగ్ధమధురోపస్కృతశరీరః। పూర్వ దశ భల్లాతకాన్యాపోథ్యాష్టగుణేనామ్భసా సాధు సాధయేత్ తేషాం రసమష్టభాగావశిష్టం పూతం సపయస్కం పిబేత్ సర్పిషాఽన్తర్ముఖమభ్యజ్య, తాన్యేకైక భలాతకోత్కర్షాపకర్షేణ దశ భల్లాతకాన్యాత్రింశతః ప్రయోజ్యాని, నాతః పరముత్కర్షః;ప్రయోగవిధానేన సహస్రపైర ఏవ భల్లాతకప్రయోగః; జీర్ణే చ సర్పిషాపయసా శాలిషష్టికాశనముపచారః, ప్రయోగాన్తే చ ద్విస్తావత్ పయసైవోపచారః; తత్ప్రయోగాద్వర్షశతమజరం వయస్తిష్ఠతీతి సమానం పూర్వేణ॥౧౩॥

ఇతి భల్లాతకక్షీరమ్।

భల్లాతకానాం జర్జరీకృతానాం పిష్టస్వేదనం పూరయిత్వా భూమావాకణ్ఠం నిఖాతస్య స్నేహభావితస్య దృఢస్యోపరి కుమ్భస్యారోప్యోడుపేన పిధాయ కృష్ణమృత్తికావలిప్తం గోమయానిభిరుపస్వేదయేత్ తేషాం యః స్వరసః కుమ్భం ప్రపద్యేత తమష్టభాగమధుసంప్రయుక్తం ద్విగుణఘృతమద్యత్; తత్ప్రయోగాద్వర్షశతమజరం వయస్తిష్ఠతీతి సమానం పూర్వేణ ॥౧౪॥

ఇతి భల్లాతకక్షౌద్రమ్।

భల్లాతకతైలపాత్ర సపయస్కం మధుకేన కల్కేనాక్షమాత్రేణ శతపాకంకుర్యాదితి సమానం పూర్వేణ ॥౧౫॥

ఇతి భల్లాతకతైలమ్।

ఏవం గుడభల్లాతకం భల్లాతకయూషో భల్లాతకసర్పిర్భల్లాతకపలలం భల్లాతకశక్తవో భల్లాతకలవణం భల్లాతకతర్పణమితి భల్లాతకవిధానముక్తమ్ ॥౧౬॥

ఇతి భల్లాతకవిధిః।

భవన్తి చాత్ర।

భల్లాతకాని తీక్ష్ణాని పాకీన్యగ్నిసమాని చ।
భవన్త్యమృతకల్పాని ప్రయుక్తాని యథావిధి ॥౧౭॥

ఏతే దశవిధాస్త్వేషాం ప్రయోగాః పరికీర్తితాః।
రోగప్రకృతిసాత్మ్యజ్ఞస్తాన్ ప్రయోగాన్ ప్రకల్పయేత్ ॥౧౮॥

కఫజో న స రోగోఽస్తి న విబన్ధోఽస్తి కశ్చన।
యం న భల్లాతకం హన్యాచ్ఛీఘ్రం మేధాగ్నివర్ధనమ్॥౧౯॥

ఇతి భల్లాతకవిధిః।

ప్రాణకామాః పురా జీర్ణాశ్చ్యవనాద్యా మహర్షయః।
రసాయనైః శివైరేతైర్బభూవురమితాయుషః॥౨౦॥

జ్ఞానం తపో బ్రహ్మచర్యమధ్యాత్మ్యం ధ్యానమేవ చ।
దీర్ఘాయుషో యథాకామం సంభృత్య త్రిదివం గతాః॥౨౧॥

తస్మాదాయుఃప్రకర్షార్థే ప్రాణకామైః సుఖార్థిభిః।
రసాయనవిధిః సేవ్యో విధివత్ సుసమాహితైః॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకః।

రసాయనానాం సంయోగాః సిద్ధా భూతహితైషిణా।
నిర్దిష్టాః ప్రాణకామీయే సప్త చైవ దశర్షిణా॥౨౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే ప్రాణకామీయో నామ రసాయనపాదో ద్వితీయః।

అథాతః కరప్రచితీయం రసాయనపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కరప్రచితానాం యథోక్తగుణానామామలకానాముద్ధృతాస్థ్నాం శుష్కచూర్ణితానాం మాఘే ఫాల్గునే వా మాసే త్రిఃసప్తకృత్వః స్వరసపరిపీతానాం పునః శుష్కచూర్ణీకృతానామాఢకమేకం గ్రాహయేత్;అథ జీవనీయానాం బృంహణీయానాం స్తన్యజనానాం శుక్రవర్ధనానాం వయఃస్థాపనానాం షడ్విరేచనశతీయోక్తానామౌషధగణానాం చన్దనాగురుధవతినిసఖదిరశిశపాసనసారాణాం చ ఖణ్డశః కృత్తీనామభయాబిభీతకపిప్పలీ వచాచవ్యచిత్రకవిడఙ్గానాం చ సమస్తానామాఢకమేకం దశగుణేనామ్భసాసాధయేత్ తస్మిన్నాఢకావశేషే రసే సుపూతే తాన్యామలకచూర్ణానిదవా గోమయాగ్నిభివంశవిదలశరతేజనానిభివాఽ సాధయేద్యావదపనయాద్రసస్య,తమనుపదగ్ధముపహత్యాయసీషు పాత్రీష్వాస్తీర్య శోషయేత్,సుశుష్కం కృష్ణాజినస్యోపరి దృషది లక్ష్ణపిష్టమయః స్థాల్యాం నిధాపయేత్ సమ్యక్ తచూర్ణమయ చూణష్టభాగసంప్రయుక్తం మధుసర్పియమగ్నిబలమభిసమీక్ష్య ప్రయోజయేదితి॥3॥

భవన్తి చాత్ర।

ఏతద్రసాయనం పూర్వ్వ వసిష్ఠః కశ్యపోఽఙ్గిరాః।

జమదగ్నిర్భరద్వాజో భృగురమ్యే చ తద్విధాః॥౪॥

ప్రయుజ్య ప్రయతా ముక్తాః శ్రమవ్యాధిజరాభయాత్।

యావచ్ఛంస్త పస్తే పుస్తప్రభావాన్మహాబలాః॥౫॥

తపసా బ్రహ్మచర్యేణ ధ్యానేన ప్రశమేన చ।

రసాయనవిధానేన కాలయుక్తేన చాయుషా॥౬॥

స్థితా మహర్షయః పూర్వ్వ, న హి కించిద్రసాయనమ్।

గ్రామ్యాణామన్యకార్యాణాం సిధ్యత్యప్రయతాత్మనామ్॥౭॥

ఇదం రసాయనం చక్రే బ్రహ్మా వార్షసహస్రికమ్।

భల్లాతకతైలపాత్రం సపయస్కం మధుకేన కల్కేనాక్షమాత్రేణ శతపాకం కుర్యాదితి సమానం పూర్వేణ॥౧౫॥

ఇతి భల్లాతకతైలమ్।

ఏవం గుడభల్లాతకం భల్లాతకయూషో భల్లాతకసర్పిర్భల్లాతకపలలం పల్లాతకశక్తవో భల్లాతకలవణం భల్లాతకతర్పణమితి భల్లాతకవిధాముకమ్॥౧౬॥

ఇతి భల్లాతకవిధిః।

భవన్తి చాత్ర।

భల్లాతకాని తీక్ష్ణాని పాకీన్యనిసమాని చ।
భవన్త్యమృతకల్పాని ప్రయుక్తాని యథావిధి॥౧౭॥

ఏతే దశవిధాస్త్వేషాం ప్రయోగాః పరికీర్తితాః।
రోగప్రకృతిసాత్మ్యజ్ఞస్తానూ ప్రయోగాన్ ప్రకల్పయేత్॥౧౮॥

కఫజో న స రోగోఽస్తి న విబన్ధోఽస్తి కశ్చన।
యం న భల్లాతకం హన్యాచ్ఛీఘ్రం మేధాగ్నివర్ధనమ్॥౧౯॥

ఇతి భల్లాతకవిధిః।

ప్రాణకామాః పురా జీర్ణాశ్రయవనాద్యా మహర్షయః।
రసాయనైః శివైరేతైర్బభూవురమితాయుషః॥౨౦॥

జ్ఞానం తపో బ్రహ్మచర్యమధ్యాత్మ్యం ధ్యానమేవ చ।
దీర్ఘాయుషో యథాకామం సంభృత్య త్రిదివం గతాః॥౨౧॥

తస్మాదాయుః ప్రకర్షార్థే ప్రాణకామైః సుఖార్థిభిః।
రసాయనవిధిః సేవ్యో విధివత్ సుసమాహితైః॥౨౨॥

తత్ర శ్లోకః।

రసాయనానాం సంయోగాః సిద్ధా భూతహితైషిణా।
నిర్దిష్టాః ప్రాణకామీయే సప్తం చైవ దశర్షిణా॥౨౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే ప్రాణకా-
మీయో నామ రసాయనపాదో ద్వితీయః।

అథాతః కరప్రచితీయం రసాయనపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కరప్రచితానాం యథోక్తగుణానామామలకానాముద్ధృతాస్థ్నాం శుష్కచూర్ణితానాం మాఘే ఫాల్గునే వా మాసే త్రిఃసప్తకృత్వః స్వరసపరిపీతానాం పునః శుష్కచూర్ణీకృతానామాఢకమేకం గ్రాహయేత్; అథ జీవనీయానాం బృంహణీయానాం స్తన్యజననానాం శుక్రవర్ధనానాం వయఃస్థాపనానాం షడవిరేచనశతీయోక్తానామౌషధగణానాం చన్దనాగురుధవతి

నిసఖదిరశింశపాసనసారాణాం చ ఖణ్డశః
కృత్తానామభయాబిభీతకపిప్పలీవచాచవ్యచిత్రకవిడఙ్గానాం చ సమస్తానామాఢకమేకం
దశగుణేనామ్భసా సాధయేత్, తస్మిన్నాఢకావశేషే రసే సుపూతే తాన్యామలకచూర్ణాని దత్త్వా
గోమయానిభివంశవిదలశరతేజనానిభిర్వా సాధయేద్యావదపన యాద్రసస్య,
తమనుపదగ్ధముపహృత్యాయసీషు పాత్రీష్వాస్తీర్య శోషయేత్,సుశుష్కం కృష్ణాజినస్యోపరి
ఇషది లక్ష్ణపిష్టమయః స్థాల్యాం నిధాపయేత్ సమ్యక్,
తచ్చూర్ణమయచూర్ణాష్టభాగసంప్రయుక్తం మధుసర్పిమఖిబలమభిసమీక్ష్య
ప్రయోజయేదితి॥౩॥

భవన్తి చాత్ర।

ఏతద్రసాయనం పూర్వ వసిష్ఠః కశ్యపోఽఙ్గిరాః।

జమదగ్నిర్భరద్వాజో భృగురన్యే చ తద్విధాః॥౪॥

ప్రయుజ్య ప్రయతా ముక్తాః శ్రమవ్యాధిజరాభయాత్।

యావచ్చంస్తపస్తేపుస్తాప్రభావాన్మహాబలాః॥౫॥

తపసా బ్రహ్మచర్యేణ ధ్యానేన ప్రశమేన చ।

రసాయనవిధానేన కాలయుక్తేన చాయుషా॥౬॥

స్థితా మహర్షయః పూర్వ, న హి కించిద్రసాయనమ్।

గ్రామ్యాణామన్యకార్యాణాం సిధ్యత్యప్రయతాత్మనామ్॥౭॥

ఇదం రసాయనం చక్రే బ్రహ్మా వార్షసహస్రికమ్।

జరావ్యాధిప్రశమనం బుద్ధీన్ద్రియబలప్రదమ్॥౮॥

ఇత్యామలకాయసం బ్రాహ్మరసాయనమ్।

సంవత్సరం పయోవృత్తిర్గవాం మధ్యే వసేత్ సదా।
సావిత్రీం మనసా ధ్యాయన్ బ్రహ్మచారీ జి (య) తేన్ద్రియః॥౯॥

సంవత్సరాన్తే పౌర్ణమీం వా మాఘీం వా ఫాల్గున తిథిమ్।
త్ర్యహోపవాసీ శుద్ధశ్చ ప్రవిశ్యామలకీవనమ్॥౧౦॥

బృహత్ఫలాఢ్యమారుహ్య ద్రుమం శాఖాగతం ఫలమ్।
గృహీత్వా పాణినా తిష్ఠేజ్జపన్ బ్రహ్మామృతాగమాత్॥౧౧॥

తదా హ్యవశ్యమమృతం వసత్యామలకే క్షణమ్।
శర్కరామధుకల్పాని స్నేహవన్తి మృదూని చ॥౧౨॥

భవన్త్యమృత సంయోగాత్తాని యావన్తి భక్షయేత్।
జీవే వర్షసహస్రాణి తావన్త్యాగతయౌవనః॥౧౩॥

సౌహిత్యమేషాం గత్వా తు భవత్యమరసన్నిభః।
స్వయం చాస్యోపతిష్ఠన్తే శ్రీర్వేదా వాక్ చ రూపిణీ॥౧౪॥

ఇతి కేవలామలకరసాయనమ్।

త్రిఫలాయా రసే మూత్రే గవాం క్షారే చ లావణే।
క్రమేణ చేఙ్గుదీక్షారే కింశుకక్షార ఏవ చ॥౧౫॥

తీక్ష్ణాయసస్య పత్రాణి వహ్నివర్ణాని వాపయేత్।

చతురఙ్గులదీర్ఘాణి తిలోత్సేధసమాని చ॥౧౬॥

జ్ఞాత్వా తాన్యఞ్జనాభాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్।
తాని చూర్ణాని మధునా రసేనామలకస్య చ॥౧౭॥

యుక్తాని లేహవత్ కుమ్భే స్థితాని ఘృతభావితే।
సంవత్సరం నిధేయాని యవపల్లే తదేవం చ॥౧౮॥

దద్యాదాలోడనం మాసే సర్వనాలోడయన బుధః।
సంవత్సరాత్యయే తస్య ప్రయోగో మధుసర్పిషా॥౧౯॥

ప్రాతః ప్రాతర్బలాపేక్షీ సాత్మ్యం జీర్ణే చ భోజనమ్।
ఏష ఏవ చ లోహానాం ప్రయోగః సంప్రకీర్తితః॥౨౦॥

(అనేనైవ విధానేన హేనశ్చ రజతస్య చ।)
ఆయుఃప్రకర్షకృత్ సిద్ధః ప్రయోగః సర్వరోగనుత్॥౨౧॥

నాభిఘాతైర్న చాతఙ్కైర్జరయా న చ మృత్యునా।
స ధృష్యః స్యాద్గుజప్రాణః సదా చాతిబలేన్ద్రియః॥౨౨॥

ధీమాన్ యశస్వీ వాక్సిద్ధః శ్రుతధారీ మహాబల।
భవేత్ సమాం ప్రయుఞ్జానో నరో లోహరసాయనమ్॥౨౩॥

ఇతి లోహరసాయనమ్।

ఐన్ద్రీ మత్స్యాక్షకో బ్రాహ్మీ వచా బ్రహ్మసువర్చలా।
పిప్పల్యో లవణం హేమ శఙ్ఖపుష్పీ విషం ఘృతమ్॥౨౪॥

ఏషాం త్రియవకాన్ భాగాన్ హేమసర్పిర్విషైర్వినా।
ద్వౌ యవౌ తత్ర హేమ్నస్తు తిలం దద్యాద్విషస్య చ॥౨౫॥

సర్పిషశ్చ పలం దద్యాత్తదైకధ్యం ప్రయోజయేత్।
ఘృతప్రభూతం సక్షౌద్రం జీర్ణే చానం ప్రశస్యతే॥౨౬॥

జరావ్యాధిప్రశమనం స్మృతిమేధాకరం పరమ్।
ఆయుష్యం పౌష్టికం బల్యం స్వరవర్ణప్రసాదనమ్॥౨౭॥

పరమోజస్కరం చైతత్సిద్ధమైన్ద్రం రసాయనమ్।
నైనత్ ప్రసహతే కృత్యా నాలక్ష్మీర్న విషం న రుక్॥౨౮॥

శ్విత్రం సకుష్ఠం జఠరాణి గుల్మాః ప్లీహా పురాణో విషమజ్వరశ్చ।
మేధాస్మృతిజ్ఞానహరాశ్చ రోగాః శామ్యన్త్యనేనాతిబలాశ్చ వాతాః॥౨౯॥

ఇత్యైన్ద్రం రసాయనమ్।

మణ్డూకపర్ణ్యాః స్వరసః ప్రయోజ్యః క్షీరేణ యష్టీమధుకస్య చూర్ణమ్।
రసో గుడూచ్యాస్తు సమూలపుష్ప్యాః కల్కః ప్రయోజ్యః ఖలు శఙ్ఖపుష్ప్యాః ౩౦

ఆయుః ప్రదాన్యా మయనాశనాని బలాభివర్ణస్వరవర్ధనాని।
మేధ్యాని చైతాని రసాయనాని మేధ్యా విశేషేణ చ శఙ్ఖపుష్పీ॥౩౧॥

ఇతి మేధ్యరసాయనాని।

పఞ్చాష్టౌ సప్త దశ వా పిప్పలీమధుసర్పిషా।
రసాయనగుణాన్వేషీ సమామేకాం ప్రయోజయేత్॥౩౨॥

తిస్రస్తిస్రస్తు పూర్వాహ్నే భుక్త్వాఽగ్రే భోజనస్య చ।
పిప్పల్యః కింశుకక్షారభావితా ఘృతభర్జితాః॥౩౩॥

ప్రయోజ్యా మధుసర్పిర్భ్యాం రసాయనగుణైషిణా।
జేతుం కాసం క్షయం శోషం శ్వాసం హిక్కాం గలామయాన్॥౩౪॥

అర్శాంసి గ్రహణీదోషం పాణ్డుతాం విషమజ్వరమ్।
వైస్వర్యం పీనసం శోఫం గుల్మం వాతబలాసకమ్॥౩౫॥

ఇతి పిప్పలీరసాయనద్వయమ్।

క్రమవృద్ధ్యా దశాహాని దశపైప్పలికం దినమ్।
వర్ధయేత్ పయసా సార్ధం తథా చాపనయేత్ పునః॥౩౬॥

జీర్ణే జీర్ణే చ భుఞ్జీత షష్టికం క్షీరసర్పిషా।
పిప్పలీనాం సహస్రస్య ప్రయోగోఽయం రసాయనమ్॥౩౭॥

పిష్టాస్తా బలిభిః సేవ్యాః శృతా మధ్యబలైర్నరైః।
శీతీకృతా హ్రస్వబలైర్యోజ్యా దోషామయాన్ ప్రతి॥౩౮॥

దశపైప్పలికః శ్రేష్ఠో మధ్యసః షట్ ప్రకీర్తితః।
ప్రయోగో యస్త్రిపర్యన్తః స కనీయాన్ స చాబలైః॥౩౯॥

బృంహణం స్వర్యమాయుష్యం ప్లీహోదరవినాశనమ్।
వయసః స్థాపనం మేధ్యం పిప్పలీనాం రసాయనమ్॥౪౦॥

ఇతి వర్ధమానం పిప్పలీరసాయనమ్।

జరణాన్తేఽభయామేకాం ప్రాగ్భుక్తాద్ ద్వే బిభీతకే।
భుక్త్వా తు సధుసర్పిఁయి చత్వార్యామలకాని చ॥౪౧॥

ప్రయోజయన్ సమామేకాం త్రిఫలాయా రసాయనమ్।
జీవేద్వర్షశతం పూర్ణమజరోఽవ్యాధిరేవ చ॥౪౨॥

ఇతి త్రిఫలారసాయనమ్।

త్రైఫలేనాయసీం పాత్రీం కల్కేనాలేపయేన్నవామ్।
తమాహోరాత్రికం లేపం పిబేత్ క్షౌద్రోదకామ్॥౪౩॥

ప్రభూతస్నేహమశనం జీర్ణే తత్ర ప్రశస్యతే।
అజరోఽరుక్ సమాభ్యాసాజీవేశ్చైవ సమాః శతమ్॥౪౪॥

ఇతి త్రిఫలారసాయనమపరమ్।

మధుకేన తుగాక్షీర్యా పిప్పల్యా క్షౌద్రసర్పిషా।
త్రిఫలా సితయా చాపి యుక్తా సిద్ధం రసాయనమ్॥౪౫॥

ఇతి త్రిఫలారసాయనమపరమ్।

సర్వలోహైః సువర్ణేన వచయా మధుసర్పిషా।
విడఙ్గపిప్పలీభ్యాం చ త్రిఫలా లవణేన చ॥౪౬॥

సంవత్సరప్రయోగేణ మేధాస్మృతిబలప్రదా।
భవత్యాయుష్ప్రదా ధన్యా జరారోగనిబర్హణీ॥౪౭॥

ఇతి త్రిఫలారసాయనమపరమ్।

అనమ్లం చ కషాయం చ కటు పాకే శిలాజతు।
నాత్యుష్ణశీతం ధాతుభ్యశ్చతుర్భ్యస్తస్య సంభవః॥౪౮॥

హేమ్నశ్చ రజతాత్తామ్రాత్ వరం కృష్ణాయసాదపి।
రసాయనం తద్విధిభిస్తద్వృష్యం తచ్చ రోగనుత్॥౪౯॥

వాతపిత్తకఫఘ్నైస్తు నిర్యూహైస్తత్ సుభావితమ్।
వీర్యోత్కర్షం పరం యాతి సర్వైరేకైకశోఽపి వా॥౫౦॥

ప్రక్షిప్యోద్ధృతమప్యేనత్ పునస్తత్ ప్రక్షిపేద్రసే।
కోష్ణే సప్తాహమేతేన విధినా తస్య భావనా॥౫౧॥

పూర్వోక్తేన విధానేన లోహైశ్వర్ణీకృతైః సహ।
తత్ పీతం పయసా దద్యాద్దీర్ఘమాయుః సుఖాన్వితమ్॥౫౨॥

జరావ్యాధిప్రశమనం దేహదాయంకరం పరమ్।
మేధాస్మృతికరం బల్యం క్షీరాశీ తత్ ప్రయోజయేత్॥౫౩॥

ప్రయోగః సప్త సప్తాహాస్త్రయశ్చైకశ్చ సప్తకః।
నిర్దిష్టవివిధస్తస్య పరో మధ్యోఽవరస్తథా॥౫౪॥

పలమర్ధపలం కర్షో మాత్రా తస్య త్రిధా మతా।
జాతేర్విశేషం సవిధిం తస్య వక్ష్యామ్యతః పరమ్॥౫౫॥

హేమాద్యాః సూర్యసన్తప్తాః స్రవన్తి గిరిధాతవః।
జత్వాభం మృదు మృత్స్నాచ్ఛం యన్మలం తచ్ఛిలాజతు॥౫౬॥

మధురశ్చ సతిక్తశ్చ జపాపుష్పనిభశ్చ యః।
కటుర్విపాకే శీతశ్చ స సువర్ణస్య నిఃస్రవః॥౫౭॥

రూప్యస్య కటుకః శ్వేతః శీతః స్వాదు విపచ్యతే।
తామ్రస్య బర్హికణ్ఠాభస్తిక్తోష్ణః కటు పచ్యతే॥౫౮॥

యస్తు గుగ్గులుకాభాసస్తిక్తకో లవణాన్వితః।
కటుర్విపాకే శీతశ్చ సర్వశ్రేష్ఠః స చాయసః॥౫౯॥

గోమూత్రగన్ధయః సర్వే సర్వకర్మసు యౌగికాః।

రసాయనప్రయోగేషు పశ్చిమస్తు విశిష్యతే॥౬౦॥

యథాక్రమం వాతపిత్తే శ్లేష్మపిత్తే కఫే త్రిషు।
విశేషతః ప్రశస్యన్తే మలా హేమాదిధాతుజాః॥౬౧॥

శిలాజతుప్రయోగేషు విదాహీని గురూణి చ।
వర్జయేత్ సర్వకాలం తు కులత్థాన్ పరివర్జయేత్॥౬౨॥

తే హ్యత్యన్తవిరుద్ధత్వాదశ్మనో భేదనాః పరమ్।
లోకే దృష్టాస్తత స్తేషాం ప్రయోగః ప్రతిషిధ్యతే॥౬౩॥

యాంసి శుక్తాని రసాః సయూషాస్తోయం సమూత్రం వివిధాః కషాయాః।
ఆలోడనార్థ గిరిజస్య శస్తా స్తే తే ప్రయోజ్యాః ప్రసమీక్ష్య కార్యమ్॥

న సోఽస్తి రోగో భువి సాధ్యరూపః శిలాహ్వయం యం న జయేత్ ప్రసహ్య।
తస్కాలయోగైర్విధిభిః ప్రయుక్తం స్వస్థస్య చోర్జ్జీ విపులాం దదాతి॥౬౪॥

ఇతి శిలాజతురసాయనమ్।

తత్ర శ్లోకః।

కరప్రచితికే పాదే దశ షట్ చ మహర్షిణా।
రసాయనానాం సిద్ధానాం సంయోగాః సముదాహృతాః॥౬౬॥

ఇత్యభివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే చికిత్సాస్థానే కరప్రచితీయో నామ రసాయనపాదస్తృతీయః।

అథాత ఆయుర్వేదసముత్థానీయం రసాయనపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః ౧

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఋషయః ఖలు కదాచిచ్ఛాలీనా యాయావరాశ్చ గ్రామ్యౌషధ్యాహారాః సన్తః సాంపనికా మన్దచేష్టా నాతికల్యాణాశ్చ ప్రాయేణ బభూవుః; తే సర్వాసామితికర్తవ్యతా నామసమర్థాః సన్తో గ్రామ్యవాసకృతమాత్మదోషం మత్వా పూర్వనివాసమపగతగ్రామ్యదోషం శివం పుణ్యముదారం మేధ్యమగమ్యమసుకృతిభిర్గఙ్గాప్రభవమమరగన్ధర్వ యక్షకిన్నరానుచరితమనేకరత్న నిచయమచిన్త్యాద్భుతప్రభావం బ్రహ్మర్షిసిద్ధచారణానుచరితం దివ్యతీర్థౌషధిప్ర భవమతిశరణ్యం హిమవన్తమమరాధిపాభిగుప్తం జగ్ముర్భృగ్వఙ్గిరోఽత్రివ శిష్ఠకశ్యపాగస్త్య పులస్త్యవామదేవాసితగౌతమప్రభృతయో మహర్షయః॥౩॥

తానిన్ద్రః సహస్రదృగమరగురురబ్రవీత్—స్వాగతం బ్రహ్మవిదాం జ్ఞానతపోధనానాం బ్రహ్మర్షీణామ్; అస్తి నను వో గ్లానిరప్రభావత్వం వైస్వర్య వైవర్ణ్య చ గ్రామ్యవాసకృతమసుఖమసుఖానుబన్ధం చ, గ్రామ్యో హి వాసో మూలమశస్తానాం తత్కృతః పుణ్యకృద్భిరనుగ్రహః ప్రజానాం స్వశరీరమరక్షిభిః, కాలశ్చాయమాయుర్వేదోపదేశస్య బ్రహ్మర్షీణామ్; ఆత్మనః ప్రజానాం నుగ్రహార్థమాయుర్వేదమశ్వినౌ మహ్యం ప్రాయచ్ఛతాం, ప్రజాపతిరశ్విభ్యాం,జాపతయే బ్రహ్మ, ప్రజానామల్పమాయుర్జరావ్యాధిబహులమసుఖమసుఖానున్ధమరూపత్వాదల్పతపోదమని యమదానాధ్యయనసంచయం మత్వా పుణ్యతమ॥ యుఃప్రకర్షకరం జరావ్యాధిప్రశమనమూర్జస్కరమమృతం శివం శరణ్యముదారం తః శ్రోతుమర్హథోపధారయితుం ప్రకాశయితుం చ ప్రజానుగ్రహార్థమార్ష బ్రహ్మ।ప్రతి మైత్రీం కారుణ్యమాత్మనశ్చానుత్తమం పుణ్యముదారం బ్రాహ్మమక్షయంమేతి॥౪॥

తచ్ఛ్రుత్వా విబుధపతివచనమృషయః సర్వ ఏవామరవరమృగ్భిస్తుష్టువుః హృష్టాశ్చ తద్వచనమభిననన్దుశ్చేతి॥౫॥

అథేన్ద్ర స్తదాయుర్వేదమృతమృషిభ్యః సంక్రమ్యోవాచ—ఏతత్ సర్వమనుష్ఠే అయం చ శివః కాలో రసాయనానాం, దివ్యాశ్చౌషధయో హిమవతః భవాః ప్రాప్తవీర్యాః; తద్యథా—ఐన్ద్రీ బ్రాహ్మీ పయస్యా క్షీరపుష్పీ శ్రావణీ హాశ్రావణీ శతావరీ విదారీ జీవన్తీ పునర్నవా నాగబలా స్థిరా వా ఛన్త్రా౽తిచ్ఛన్నా మేదా మహామేదా జీవనీయాశ్చాన్యాః పయసా హెూపయుక్తాః షణ్మాసాత్ పరం పరమాయుర్వయశ్చ తరుణమనామయత్వం స్వరవ సంపదముపచయం మేధాం స్మృతిముత్తమబలమిష్టాంశ్చాపరానూ భావానావహన్తిద్ధాః॥౬॥

ఇతీన్ద్రోక్తం రసాయనమ్।

బ్రహ్మసువర్చలానామౌషధిర్యా హిరణ్యక్షీరా పుష్కరసదృశపత్రా, ఆదిపర్ణీ నామౌషధిర్యా సూర్యకాన్తేతి విజ్ఞాయతే సువర్ణవర్ణక్షీరా సూర్ణ్డలాకారపుష్పా చ, నారీ నామౌషధిరశ్వబలేతి విజ్ఞాయతే యా వజసదృశపత్రా, కాష్ఠగోధా నామౌషధిర్గోధాకారా, సర్పా నామౌషధీః సర్పాకారా, సోమో నామౌషధిరాజః పఞ్చదశపర్ణః స సోమ ఇవ యతే వర్దతే చ, పద్మా నామౌషధిః పద్మాకారా పద్మరక్తా పద్మగన్ధా, అజా నామౌషధిరజశృఙ్గీతి విజ్ఞాయతే, నీలా నామౌషధిస్తు।లక్షీరా నీలపుష్పా లతాప్రతానబహులేతి; ఆసామష్టానామౌషధీనాం

---

౧ 'ప్రభావాత్ ' యో। ౨ పునరజసదృశపత్రా' యో।

యాం యామేవోపలభేత తస్యాస్తస్యాః స్వరసస్య సౌహిత్యం గత్వా స్నేహభావితాయామార్ద్రపలాశగోణ్యాం సపిధానాయాం దిగ్వాసాః శయీత, తత్ర ప్రలీయతే, షణ్మాసేన పునః సంభవతి, తస్యాజం పయః ప్రత్యవస్థాపనం,షణ్మాసేన దేవతానుకారీ భవతి వయోవర్ణస్వరాకృతిబలప్రభాభిః, స్వయం చాస్య సర్వవాచోగతాని ప్రాదుర్భవన్తి, దివ్యం చాస్య చక్షుః శ్రోత్రం చ భవతి, గతిర్యోజనసహస్రం, దశవర్షసహస్రాణ్యాయురనుపద్రవం చేతి॥౭॥

ఇతి ద్రోణీప్రావేశికరసాయనమ్।

భవన్తి చాత్ర।

దివ్యానామౌషధీనాం యః ప్రభావః స భవద్విధైః।
శక్యః సోఢుమశక్యస్తు స్యాత్ సోఢుమకృతాత్మభిః॥౮॥

ఓషధీనాం ప్రభావేణ తిష్ఠతాం స్వే చ కర్మణి।
భవతాం నిఖిలం శ్రేయః సర్వమేవోపపత్స్యతే॥౯॥

వానప్రస్థైర్గృహస్థైశ్చ ప్రయతైర్నియతాత్మభిః।
శక్యా ఓషధయో హ్యేతాః సేవితుం విషయాభిజాః॥౧౦॥

యాస్తు క్షేత్రగుణైస్తేషాం మధ్యమేన చ కర్మణా।
మృదువీర్యంతరాస్తాసాం విధిర్జ్ఞేయః స ఏవ తు॥౧౧॥

పర్యేష్టుం తాః ప్రయోక్తుం వా యేఽసమర్థాః సుఖార్థినః।
రసాయనవిధిస్తేషామయమన్యః ప్రశస్యతే॥౧౨॥

బల్యానాం జీవనీయానాం బృంహణీయాశ్చ యా దశ।
వయసః స్థాపనానాం చ ఖదిరస్యాసనస్య చ॥౧౩॥

ఖర్జూరాణాం మధూకానాం ముస్తానాముత్పలస్య చ।
మృద్వీకానాం విడఙ్గానాం వచాయశ్చిత్రకస్య చ॥౧౪॥

శతావర్యాః పయస్యాయాః పిప్పల్యా జోఙ్గకస్య చ।
ఋచ్యా నాగబలాయాశ్చ హరిద్వాయా ధవస్య చ॥౧౫॥

త్రిఫలాకణ్టకార్యోశ్చ విదార్యాశ్చన్దనస్య చ।
ఇక్షూణాం శరమూలానాం శ్రీపర్ణినిశస్య చ॥౧౬॥

రసాః పృథక్ పృథగ్గ్రాహ్యాః పలాశక్షార ఏవ చ।
ఏషాం పలోన్మితాన్ భాగాన్ పయో గవ్యం చతుర్గుణమ్॥౧౭॥

ద్వే పాత్రే తిలతైలస్య ద్వే చ గవ్యస్య సర్పిషః।
తత్ సాధ్యం సర్వమేకత్ర సుసిద్ధం స్నేహముద్ధరేత్॥౧౮॥

తన్నామలకచూర్ణానామాఢకం శతభావితమ్।
స్వరసేనైవ దాతవ్యం క్షౌద్రస్యాభినవస్య చ॥౧౯॥

శర్కరాచూర్ణపాత్రం చ ప్రస్థమేకం ప్రదాపయేత్।
తుగాక్షీర్యాః సపిప్పల్యాః స్థాప్యం సంమూర్చ్ఛితం చ తత్॥౨౦॥

సుచౌక్షే మార్తికే కుమ్భే మాసార్ధం ఘృతభావితే।
మాత్రామభిసమాం తస్య తత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్॥౨౧॥

హేమతామ్రప్రవాలానామయసః స్ఫటికస్య చ।
ముక్తావైదూర్యశఙ్ఖానాం చూర్ణానాం రజతస్య చ॥౨౨॥

ప్రక్షిప్య షోడశీం మాత్రాం విహాయాయాసమైథునమ్।
జీర్ణే జీర్ణే చ భుఞ్జీత షష్టికం క్షీరసర్పిషా॥౨౩॥

సర్వరోగప్రశమనం వృష్యమాయుష్యముత్తమమ్।
సత్వస్మృతిశరీరాభిబుద్ధీన్ద్రియబలప్రదమ్॥౨౪॥

పరమూర్జస్కరం చైవ వర్ణస్వరకరం తథా।
విషాలక్ష్మీప్రశమనం సర్వవాంచోగతప్రదమ్॥౨౫॥

సిద్ధార్థతాం చాభినవం వయశ్చ ప్రజాప్రియత్వం చ యశశ్చ లోకే।
ప్రయోజ్యమిచ్ఛద్భిరిదం యథావదసాయనం బ్రాహ్మముదారవీర్యమ్ ౨౬

ఇతీన్ద్రోక్తరసాయనమపరమ్।

సమర్థానామరోగాణాం ధీమతాం నియతాత్మనామ్।
కుఢీప్రవేశః క్షమిణాం పరిచ్ఛదవతాం హితః॥౨౭॥

అతోఽన్యథా తు యే తేషాం సౌర్యమారుతికో విధిః।
తయోః శ్రేష్ఠతరః పూర్వో విధిః స తు సుదుష్కరః॥౨౮॥

రసాయనవిధిభ్రంశాజాయేరన్ వ్యాధయో యది।
యథాస్తమౌషధం తేషాం కార్య ముక్త్వా రసాయనమ్॥౨౯॥

సత్యవాదినమక్రోధం నివృత్తం మయమైథునాత్।
అహింసకమనాయాసం ప్రశాన్తం ప్రియవాదినమ్॥౩౦॥

జపశౌచపరం ధీరం దాననిత్యం తపస్వినమ్।
దేవగోబ్రాహ్మణాచార్యగురువృద్ధార్చనే రతమ్॥౩౧॥

ఆనృశంస్యపరం నిత్యం నిత్యం కరుణవేదినమ్।
సమజాగరణస్వప్నం నిత్యం క్షీరఘృతాశినమ్॥౩౨॥

దేశకాలప్రమాణజ్ఞం యుక్తిజ్ఞమనహఙ్కృతమ్।
శస్తాచారమసంకీర్ణమధ్యాత్మప్రవణేన్ద్రియమ్॥౩౩॥

ఉపాసితారం వృద్ధానామాస్తికానాం జితాత్మనామ్।
ధర్మశాస్త్రపరం విద్యాన్నరం నిత్యరసాయనమ్॥౩౪॥

గుణైరేతైః సముదితైః ప్రయుఙ్క్తే యో రసాయనమ్।
రసాయనగుణాన్ సర్వాన్ యథోక్తాన్ స సమశ్నుతే॥౩౫॥

ఇత్యాచారరసాయనమ్।

యథాస్థూలమనిర్వాహ్య దోషాన్శారీరమానసాన్।
రసాయనగుణైర్జన్తుర్యుజ్యతే న కదాచన॥౩౬॥

యోగా హ్యాయుః ప్రకర్షార్థా జరారోగనిబర్హణాః।
మనఃశరీరశుద్ధానాం సిధ్యన్తి ప్రయతాత్మనామ్॥౩౭॥

తదేతన్న భవేద్వాచ్యం సర్వమేవ హృతాత్మసు।
అరజోభ్యోఽద్విజాతిభ్యః శుశ్రూషా యేషు నాస్తి చ॥౩౮॥

యే రసాయనసంయోగా వృష్యయోగాశ్చ యే మతాః।

యచ్చౌషధం వికారాణాం సర్వం తద్వైద్యసంశ్రయమ్ ॥౩౯॥

ప్రాణాచార్యం బుధస్తస్మాద్ధీమతం వేదపారగమ్।
అశ్వినావివ దేవేన్ద్రః పూజయేదతిశతితః ॥౪౦॥

అశ్వినౌ దేవభిషజౌ యజ్ఞవాహావితి స్మృతౌ।
యజ్ఞస్య హి శిరశ్ఛిన్నం పునస్తాభ్యాం సమాహితమ్ ॥౪౧॥

ప్రశీర్ణా దశనాః పూష్ణో నేత్రే నష్టే భగస్య చ।
వజ్రిణశ్చ భుజస్తమ్భస్తాభ్యామేవ చికిత్సితః ॥౪౨॥

చికిత్సితస్తు శీతాంశుగృహీతో రాజయక్ష్మణా।
సోమాభిపతితశ్చన్ద్రః కృతస్తాభ్యాం పునః సుఖీ ॥౪౩॥

భార్గవశ్చ్యవనః కామీ వృద్ధః సన్ వికృతిం గతః।
వీతవర్ణస్వరోపేతః కృతస్తాభ్యాం పునర్యువా ॥౪౪॥

ఏతైశ్చాన్యైశ్చ బహుభిః కర్మభిర్భిషగుత్తమౌ।
బభూవతుర్భృశం పూజ్యావిన్ద్రాదీనాం మహాత్మనామ్ ॥౪౫॥

గ్రహాః స్తోత్రాణి మన్త్రాశ్చ తథాఽన్యాని హవీంషి చ।
ధూమాఞ్చ పశవస్తాభ్యాం ప్రకల్ప్యన్తే ద్విజాతిభిః ॥౪౬॥

ప్రాతశ్చ సవనే సోమం శక్రోఽశ్విభ్యాం సహాశ్నుతే।
సౌత్రామణ్యాం చ భగవానశ్విభ్యాం సహ మోదతే ॥౪౭॥

ఇన్ద్రానీ చాశ్వినౌ చైవ స్తూయన్తే ప్రాయశో ద్విజైః।
స్తూయన్తే వేదవాక్యేషు న తథాఽన్యా హి దేవతాః॥౪౮॥

అమరైరజరైస్తావద్విబుధైః సాధిపైర్ధ్రువైః।
పూజ్యేతే ప్రయతైరేవమశ్వినౌ భిషజావితి॥౪౯॥

మృత్యువ్యాధిజరావశ్యైర్దుఃఖప్రాయైః సుఖార్థిభిః।
కిం పునర్భిషజో మర్త్యైః పూజ్యాః స్యుర్నాతిశక్తితః॥౫౦॥

శీలవాన్మతిమాన్ యుక్తస్త్రిజాతిః శాస్త్రపారగః।
ప్రాణిభిర్గురువత్ పూజ్యః ప్రాణాచార్యః స హి స్మృతః॥౫౧॥

విద్యాసమాప్తౌ భిషజస్తృతీయా జాతిరుచ్యతే।
అశ్నుతే వైద్యశబ్దం హి న వైద్యః పూర్వజన్మనా॥౫౨॥

విద్యాసమాప్తౌ బ్రాహ్మం వా సత్త్వమార్షమథాపి వా।
ధ్రువమావిశతి జ్ఞానాత్తస్మాద్వైద్యస్త్రిజైః స్మృతః॥౫౩॥

నాభిధ్యాయేన్న చాక్రోశేదహితం న సమాచరేత్।
ప్రాణాచార్యం బుధః కశ్చిదిచ్ఛన్నాయురనిత్వరమ్॥౫౪॥

చికిత్సితస్తు సంశ్రుత్య యో వాఽసంశ్రుత్య మానవః।
నోపాకరోతి వైద్యాయ నాస్తి తస్యేహ నిష్కృతిః॥౫౫॥

భిషగణ్యాతురాన్ సర్వాన్ స్వసుతానివ యత్నవాన్।
ఆబాధేభ్యో హి సంరక్షేదిచ్ఛన్ ధర్మమనుత్తమమ్॥౫౬॥

ధర్మార్థం చార్థకామార్థమాయుర్వేదో మహర్షిభిః।
ప్రకాశితో ధర్మపరైరిచ్ఛద్భిః స్థానమక్షరమ్॥౫౭॥

నాథర్థే నాపి కామార్థమథ భూతదయాం ప్రతి।
వర్తతే యశ్చికిత్సాయాం స సర్వమతివర్తతే॥౫౮॥

కుర్వతే యే తు వృత్త్యర్థం చికిత్సాపణ్యవిక్రయమ్।
తే హిత్వా కాఞ్చనం రాశిం పాంశురాశిముపాసతే॥౫౯॥

దారుణైః కృష్యమాణానాం గదైర్వైవస్వతక్షయమ్।
ఛిత్త్వా వైవస్వతాన్ పాశాఞ్జీవితం యః ప్రయచ్ఛతి॥౬౦॥

ధర్మార్థదాతా సహశస్తస్య నేహోపలభ్యతే।
న హి జీవితదానాది దానమన్యద్విశిష్యతే॥౬౧॥

పరో భూతదయా ధర్మ ఇతి మత్వా చికిత్సయా।
వర్తతే యః స సిద్ధార్థః సుఖమత్యన్తమశ్నుతే॥౬౨॥

తత్ర శ్లోకో।

ఆయుర్వేదసముత్థానం దివ్యౌషధి విధిః శుభః।
అమృతాల్పాన్తరగుణం సిద్ధం రఖరసాయనమ్॥౬౩॥

సిద్ధేభ్యో బ్రహ్మచారిభ్యో యదువాచామరేశ్వరః।
ఆయుర్వేదసముత్థానే తత్ సర్వం సంప్రకాశితమ్॥౬౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే ఆయుర్వే-
దసముత్థానీయో నామ రసాయనపాదశ్చతుర్థః॥౪॥
సమాప్తశ్చాయం ప్రథమో రసాయనాధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోఽధ్యాయః।

ప్రథమః పాదః।

అథాతః సంప్రయోగశరమూలీయం వాజీకరణపాదం
 వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

వాజీకరణమన్విచ్ఛేత్ పురుషో నిత్యమాత్మవాన్।
తదాయత్తౌ ధర్మార్థౌ ప్రీతిశ్చ యశ ఏవ చ॥3॥

పుత్రస్యాయతనం హ్యేతద్గుణాశ్చైతే సుతాశ్రయాః।

వాజీకరణమగ్ర్యం చ క్షేత్రం స్త్రీ యా ప్రహర్షిణీ॥౪॥

ఇష్టా హ్యేకైకశోఽప్యర్థాః పరం ప్రీతికరాః స్మృతాః।
కిం పునః స్త్రీశరీరే యే సఙ్ఘాతేన వ్యవస్థితః॥౫॥

సఙ్ఘాతో హీన్ద్రియార్థానాం స్త్రీషు నాన్యత్ర విద్యతే।
స్త్ర్యాశ్రయో హీన్ద్రియార్థో యః స ప్రీతిజననోఽధికమ్॥౬॥

స్త్రీషు ప్రీతిర్విశేషేణ స్త్రీష్వపత్యం ప్రతిష్ఠితమ్।
ధర్మార్థౌ స్త్రీషు లక్ష్మీశ్చ స్త్రీషు లోకాః ప్రతిష్ఠితాః॥౭॥

సురూపా యౌవనస్థా యా లక్షణైర్యా విభూషితా।
యా వశ్యా శిక్షితా యా చ సా స్త్రీ వృష్యతమా మతా॥౮॥

నానాభక్త్యా తు లోకస్య దైవయోగాచ్చ యోషితామ్।
తం తం ప్రాప్య వివర్ధన్తే నరం రూపాదయో గుణాః॥౯॥

వయోరూపవచోహావైర్యా యస్య పరమాఽఙ్గనా।
ప్రవిశత్యాశు హృదయం దైవాద్వా కర్మణోఽపి వా॥౧౦॥

హృదయోత్సవభూతా యా యా సమానమనఃశయా।
సమానసత్త్వా యా వశ్యా యా యస్య ప్రీయతే ప్రియైః॥౧౧॥

యా పాశభూతా సర్వేషామిన్ద్రియాణాం పరైర్గుణైః।
యయా వియుక్తో నిస్త్రీకమరతిర్మన్యతే జగత్॥౧౨॥

యస్యా ఋతే శరీరం నా ధత్తే శూన్యమివేన్ద్రియైః।
శోకోద్వేగారతిభయైర్యం దృష్ట్వా నాభిభూయతే॥౧౩॥

యాతి యాం ప్రాప్య విస్రమ్భం దృష్ట్వా హృష్యత్యతీవ యామ్।
అపూర్వామివ యాం యాతి నిత్యం హర్షాతివేగతః॥౧౪॥

గత్వా గత్వాఽపి బహుశో యాం తృప్తిం నైవ గచ్ఛతి।
సా స్త్రీ వృష్యతమా తస్య నానాభావా హి మానవాః॥౧౫॥

అతుల్యగోత్రాం వృష్యాం చ ప్రహృష్టాం నిరుపద్రవామ్।
శుద్ధతాం వ్రజేన్నారీమపత్యార్థీ నిరామయః॥౧౬॥

అచ్ఛాయశ్చైకశాఖశ్చ నిష్ఫలశ్చ యథా ద్రుమః।
అనిష్టగన్ధశ్చైకశ్చ నిరపత్యస్తథా నరః॥౧౭॥

చిత్రదీపః సరః శుష్కమధాతుర్ధాతుసన్నిభః।
నిష్ప్రజస్తృణపూలీతి జ్ఞాతవ్యః పురుషాకృతిః॥౧౮॥

అప్రతిష్ఠశ్చ నగ్నశ్చ శూన్యశ్చైకేన్ద్రియశ్చ నా।
మన్తవ్యో నిష్క్రియశ్చైవ యస్యాపత్యం న విద్యతే॥౧౯॥

బహుమూర్తిర్బహుముఖో బహువ్యూహో బహుక్రియః।
బహుచక్షుర్బహుజ్ఞానో బహ్వాత్మా చ బహుప్రజః॥౨౦॥

మఙ్గల్యోఽయం ప్రశస్తోఽయం ధన్యోఽయం వీర్యవానయమ్।
బహుశాఖోఽయమితి చ స్తూయతే నా బహుప్రజః॥౨౧॥

ప్రీతిర్బలం సుఖం వృత్తిర్విస్తారో విపులం కులమ్।
యశో లోకాః సుఖోదర్కాస్తుష్టిశ్చాపత్యసంశ్రితా॥౨౨॥

తస్మాదపత్యమన్విచ్ఛన్ గుణాంశ్చాపత్యసంశ్రితాన్।
వాజీకరణనిత్యః స్యాదిచ్ఛన్ కామసుఖాని చ॥౨౩॥

ఉపభోగసుఖాన్ సిద్ధాన్ వీర్యాపత్యవివర్ధనాన్।
వాజీకరణసంయోగాన్ ప్రవక్ష్యామ్యత ఉత్తరమ్॥౨౪॥

శరమూలేక్షుమూలాని కాణ్డేక్షుః సేక్షుబాలికా।
శతావరీ పయస్యా చ విదారీ కణ్టకారికా॥౨౫॥

జీవన్తీ జీవకో మేదా వీరా చర్షభకో బలా।
ఋద్ధిర్గోక్షురకో రాస్నా సాత్మగుప్తా పునర్నవా॥౨౬॥

ఏషాం త్రిపలికాన్ భాగాన్ మాషాణామాఢకం నవమ్।
విపాచయేజ్జలద్రోణే చతుర్భాగం చ శేషయేత్॥౨౭॥

తత్ర పేష్యాణి మధుకం ద్రాక్షా ఫల్గుని పిప్పలీ।
ఆత్మగుప్తా మధూకాని ఖర్జూరం చ శతావరీ॥౨౮॥

విదార్యామలకేక్షూణాం రసస్య చ పృథక్ పృథక్।

సర్పిషశ్చాఢకం దద్యాత్ క్షీరద్రోణం చ తద్భిషక్॥౨౯॥

సాధయేద్ధృతశేషం చ సుపూతం యోజయేత్ పునః।
శర్కరాయాస్తుగాక్షీర్యాచూర్ణైః ప్రస్థోన్మితైః పృథక్॥౩౦॥

పలైశ్చతుర్భిర్మాగధ్యాః పలేన మరిచస్య చ।
స్త్వగేలాకేశరాణాం చ చూర్ణైరర్ద్ధపలోన్మితైః॥౩౧॥

మధునః కుడవాభ్యాం చ ద్వాభ్యాం తత్ కారయేద్భిషక్।
పలికా గుడికాస్త్యానాస్తా యథాగ్ని ప్రయోజయేత్॥౩౨॥

ఏష వృష్యః పరం యోగో బృంహణో బలవర్ధనః।
అనేనాశ్వ ఇవోదీర్ణో లిఙ్గమర్పయతే స్త్రియామ్॥౩౩॥

ఇతి బృంహణీగుడికా।

మాషాణామాత్మగుప్తాయా బీజానామాఢకం నవమ్।
జీవకర్షభకౌ వీరాం మేదామృద్ధిం శతావరీమ్॥౩౪॥

మధుకం చాశ్వగన్ధాం చ సాధయేత్ కుడవోన్మితమ్।
రసే తస్మిన్ ఘృతప్రస్థం గవ్యం దశగుణం పయః॥౩౫॥

విదారీణాం రసప్రస్థం ప్రస్థమిక్షురసస్య చ।
దత్త్వా మృద్రగ్నినా సాధ్యం సిద్ధం సర్పిర్నిధాపయేత్॥౩౬॥

శర్కరాయాస్తుగాక్షీర్యాః క్షౌద్రస్య చ పృథక్ పృథక్।
భాగాంశ్చతుష్పలాంస్తత్ర పిప్పల్యాశ్చావపేత్ పలమ్॥౩౭॥

పలం పూర్వమతో లీఢ్వా తతోఽన్నముపయోజయేత్।
య ఇచ్ఛేదక్షయం శుక్రం శేఫసశ్చోత్తమం బలమ్॥౩౮॥

ఇతి వాజీకరణఘృతమ్।

శర్కరా మాషవిదలాస్తుగాక్షీరీ పయో ఘృతమ్।
గోధూమచూర్ణషష్ఠాని సర్పిష్యుత్కారికాం పచేత్॥౩౯॥

తాం నాంతిపక్కాం మృదితాం కౌక్కుటే మధురే రసే।
సుగన్ధే ప్రక్షిపేదుష్ణే యథా సాన్ద్రీభవేద్రసః॥౪౦॥

ఏష పిణ్డరసో వృష్యః పౌష్టికో బలవర్ధనః।
అనేనాశ్వ ఈవోదీర్ణో బలీ లిఙ్గం సమర్పయేత్॥౪౧॥

శిఖితిత్తిరిహంసానామేవం పిణ్డరసో మతః।
బలవర్ణస్వరకరః పుమాంస్తేన వృషాయతే॥౪౨॥

ఇతి వాజీకరణపిణ్డరసాః।

ఘృతం భాషాన్ సబస్తాణ్డాన్ సాధయేన్మాహిషే రసే।
భర్జయేతం రసం పూతం ఫలామ్లం నవసర్పిషి॥౪౩॥

ఈషత్ సలవణం యుక్తం ధాన్యజీరకనాగరైః।
ఏష వృష్యశ్చ బల్యశ్చ బృంహణశ్చ రసోత్తమః॥౪౪॥

ఇతి వృష్యమాహిషరసః।

చటకాంస్తిత్తిరిరసే తిత్తిరీన్ కౌక్కుటే రసే।
కుక్కుటాన్ బార్హిణరసే హంసే బర్హిణమేవ చ॥౪౫॥

నవసర్పిషి సంతప్తాన్ ఫలామ్లాన్ కారయేద్రసాన్।
మధురాన్ వా యథాసాత్మ్యం గన్ధాఢ్యాన్ బలవర్ధనాన్॥౪౬॥

ఇతి వృష్యరసాః।

తృప్తిం చటకమాంసానాం గత్వా యోఽనుపిబేత్ పయః।
న తస్య లిఙ్గశైథిల్యం స్యాన్న శుక్రక్షయో నిశి॥౪౭॥

ఇతి వృష్యమాంసమ్।

మాషయూషేణ యో భుక్త్వా ఘృతాఢ్యం షష్టికౌదనమ్।
పయః పిబతి రాత్రిం స కృత్స్నాం జాగర్తి వేగవాన్॥౪౮॥

ఇతి వృష్యమాపయోగః।

న నా స్వపితి రాత్రీషు నిస్తబ్ధేన చ శేఫంసా।
తృప్తః కుక్కుటమాంసానాం భృష్టానాం నక్రరేతసి॥౪౯॥

ఇతి వృష్యశుక్రరసః।

నిఃస్రావ్య మత్స్యాణ్డరసం భృష్టం సర్పిషి భక్షయేత్।
హంసబర్హిణదక్షాణాం చైవమణ్డాని భక్షయేత్॥౫౦॥

ఇతి వృష్యా అణ్డరసాః।

భవతశ్చాత్ర।

తఃసు శుద్ధేష్వమలే శరీరే వృష్యం యదా నా మితమత్తి కాలే।
యతే తేన పరం మనుష్యస్తద్బృంహణం చైవ బలప్రదం చ॥౫౧॥

నాత్ పురా శోధనమేవ కార్య బలానురూపం న హి వృష్యయోగాః।
ద్ధ్యన్తి దేహే మలినే ప్రయుక్తాః క్లిష్టే యథా వాససి రాగయోగాః ౫౨

తత్ర శ్లోకౌ।

వాజీకరణసామర్థ్య క్షేత్రం స్త్రీ యస్య చైవ యా।
యే దోషా నిరపత్యానాం గుణాః పుత్రవతాం చ యే॥౫౩॥

దశ పఞ్చ చ సంయోగా వీర్యాపత్యవివర్ధనాః।
ఉక్తాస్తే శరమూలీయే పాదే పుష్టిబలప్రదాః॥౫౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే సంప్రయోగ శరమూలీయో నామ వాజీకరణపాదః ప్రథమః।

గత ఆసిక్తక్షీరీయం వాజీకరణపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః ౧

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఆసిక్తక్షీరమాపూర్ణమశుష్కం శుద్ధషష్టికమ్।
ఉదూఖలే సమాపోథ్య పీడయేత్క్షీరమైర్దితమ్॥3॥

గృహీత్వా తం రసం పూతం గవ్యేన పయసా సహ॥౪॥
బీజానామాత్మగుప్తాయా ధాన్యమాపరసేన చ।

బలాయాః సూర్పపర్ణ్యోశ్చ జీవన్త్యా జీవకస్య చ॥౫॥

ఋష్యర్షభకకాకోలీశ్వదంష్ట్రామధుకస్య చ।
శతావర్యా విదార్యాశ్చ ద్రాక్షాఖర్జూరయోరపి॥౬॥

సంయుక్తం మాత్రయా వైద్యః సాధయేత్తన్త్ర చావపేత్।
తుగాక్షీర్యాః సమాషాణాం శాలీనాం షష్టికస్య చ॥౭॥

గోధూమానాం చ చూర్ణాని యైః స సాన్ద్రీభవేద్రసః।
సాన్ద్రీభూతం చ తం కుర్యాత్ ప్రభూతమధుశర్కరమ్॥౮॥

గుడికా బదరైస్తుల్యాస్తాశ్చ సర్పిషి భర్జయేత్।
తా యథాభి ప్రయుఞ్జానః క్షీరమాంసరసాశనః।
పశ్యత్యపత్యం విపులం వృద్ధోఽప్యాత్మజమక్షయమ్॥౯॥

ఇత్యపత్యకరీ షష్టికాదిగుడికా।

చటకానాం సహంసానాం దక్షాణాం శిఖినాం తథా।
శిశుమారస్య నక్రస్య భిషక్ శుక్రాణి సంహరేత్॥౧౦॥

గవ్యం సర్పిర్వరాహస్య కులిఙ్గస్య వసామపి।
షష్టికానాం చ చూర్ణాని చూర్ణ గోధూర్మకస్య చ॥౧౧॥

ఏభిః పూపలికాః కార్యాః శకుల్యో వర్తికాస్తథా।
పూపా ధానాశ్చ వివిధా భక్ష్యాశ్చాన్యే పృథగ్విధః॥౧౨॥

ఏషాం ప్రయోగాద్భక్ష్యాంణాం స్తబ్ధేనాపూర్ణరేతసా।
శేఫసా వాజివద్యాతి యావదిచ్ఛం స్త్రియో నరః॥౧౩॥

ఇతి వృష్యభక్ష్యాః।

ఆత్మగుప్తాఫలం మాషాన్ ఖర్జూరాణి శతావరీమ్।
శృఙ్గాటకాని మృద్వీకాం సాధయేత్ ప్రసృతోన్మితామ్॥౧౪॥

క్షీరప్రస్థం జలప్రస్థమేతత్ ప్రస్థావశేషితమ్।

శుద్ధేన వాససా పూతం యోజయేత్ ప్రసృతైస్త్రిభిః॥౧౫॥

శర్కరాయాస్తుగాక్షీర్యాః సర్పిషోఽభినవస్య చ।
తత్ పాయయేత సక్షౌద్రం షష్టికాన్నం చ భోజయేత్॥౧౬॥

జరాపరీతోఽప్యబలో యోగేనానేన విన్దతి।
నరోఽపత్యం సువిపులం యువేవ చ స హృష్యతి॥౧౭॥

ఇత్యపత్యకరః స్వరసః।

ఖర్జూరీమస్తకం భాషాన్ పయస్యాం సశతావరీమ్।
ఖర్జూరాణి మధూకాని మృద్వీకామజడాఫలమ్॥౧౮॥

పలోన్మితాని మతిమాన్ సాధయేత్ సలిలాఢకే।
తేన పాదావశేషేణ క్షీరప్రస్థం విపాచయేత్॥౧౯॥

క్షీరశేషేణ తేనాద్యాద్ఘృతాఢ్యం షష్టికౌదనమ్।
సశర్కరేణ సంయోగ ఏష వృష్యః పరం మతః॥౨౦॥

ఇతి వృష్యక్షీరమ్।

జీవకర్షభకౌ మేదాం జీవన్తీం శ్రావణీద్వయమ్।
ఖర్జూరం మధుకం ద్రాక్షాం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్॥౨౧॥

శృఙ్గాటకం విదారీ చ నవం సర్పిః పయో జలమ్।

సిద్ధం ఘృతావశేషం తచ్చర్కరాక్షౌద్రపాదికమ్॥౨౨॥

షష్టికాన్నేన సంయుక్తముపయోజ్యం యథాబలమ్।
వృష్యం బల్యం చ వర్ణ్యం చ కణ్ఠ్యం బృంహణముత్తమమ్॥౨౩॥

ఇతి వృష్యఘృతమ్।

దధ్నః సరం శరచ్చన్ద్రసన్నిభం దోషవర్జితమ్।
శర్కరాక్షౌద్రమరిచైస్తుగాక్షీర్యా చ బుద్ధిమాన్॥౨౪॥

యుక్త్యా యుక్తం ససూక్ష్మైలం నవే కుమ్భే శుచౌ పటే।
మార్జితం ప్రక్షిపేచ్ఛీతే ఘృతాఢ్యే షష్టికౌదనే॥౨౫॥

పిబేన్మాత్రాం రసాలాయాస్తం భుక్త్వా షష్టికౌదనమ్।
వర్ణస్వరబలోపేతః పుమాంస్తేన వృషాయతే॥౨౬॥

ఇతి వృష్యో దధిసరప్రయోగః।

చన్ద్రాంశుకల్పం పయసా ఘృతాఢ్యం షష్టికౌదనమ్।
శర్కరామధుసంయుక్తం ప్రయుఞ్జానో వృషాయతే॥౨౭॥

ఇతి వృష్యషష్టికౌదనప్రయోగః।

తప్తే సర్పిషి నక్రాణ్డం తామ్రచూడాణ్డమిశ్రితమ్।
యుక్తం షష్టికచూర్ణేన సర్పిషాఽభినవేన చ॥౨౮॥

పక్త్వా పూపలికాః ఖాదేద్వారుణీమణ్డపో నరః।
య ఇచ్ఛేదశ్వవద్గన్తుం ప్రసేక్తుం గజవచ్చ యః॥౨౯॥

ఇతి వృష్యపూపలికాః।

భవతశ్చాత్ర।

ఏతైః ప్రయోగైర్విధివద్వపుష్మాన్ స్నేహోపపన్నో బలవర్ణయుక్తః।
హర్షాన్వితో వాజివదష్టవర్షో భవేత్ సమర్థశ్చ వరాఙ్గనాసు॥౩౦॥

యద్యఞ్చ కించిన్మనసః ప్రియం స్యాద్రమ్యా వనాన్తాః పులినాని శైలాః।
ఇష్టాః స్త్రియో భూషణగన్ధమాల్యం ప్రియా వయస్యాశ్చ తదత్ర యోజ్యమ్॥౩౧॥

తత్ర శ్లోకః।

ఆసిక్తక్షీరికే పాదే యే యోగాః పరికీర్తితాః।
అష్టావపత్యకామైస్తే ప్రయోజ్యాః పౌరుషార్థిభిః॥౩౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే ఆసిక్తక్షీరియో నామ వాజీకరణపాదో ద్వితీయః।

అథాతో మాషపర్ణభృతీయం వాజీకరణపాదం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

భాషపర్ణభృతాం ధేనుం గృష్టిం పుష్టాం చతుఃస్తనీమ్।
సమానవర్ణవత్సాం చ జీవద్వత్సాం చ బుద్ధిమాన్॥౩॥

రోహిణీమథవా కృష్ణామూర్ధ్వశృఙ్గీమదారుణామ్।
ఇక్ష్వాదామర్జునాదాం వా సాన్ద్రక్షీరాం చ ధారయేత్॥౪॥

కేవలం తు పయస్తస్యాః శ్రుతం వాఽశ్వతమేవ వా।
శర్కరాక్షౌద్రసర్పిభిర్యుక్తం తద్వృష్యముత్తమమ్॥౫॥

శుక్రలైర్జీవనీయైశ్చ బృంహణైర్బలవర్ధనైః।
క్షీరేసంజననైశ్చైవ పయః సిద్ధం పృథక్ పృథక్॥౬॥

యుక్తం గోధూమచూర్ణేన సఘృతక్షౌద్రశర్కరమ్।
ర్యాయేణ ప్రయోక్తవ్యమిచ్ఛతా శుక్రమక్షయమ్॥౭॥

ఇతి వృష్యక్షీరప్రయోగః।

వేదాం పయస్యాం జీవన్తీం విదారీ కణ్టకారికామ్।
వదంష్ట్రాం క్షీరికాం మాషానూ గోధూమాన్చాలిషష్టికాన్॥౮॥

యస్యర్ధోదకే పక్వా కార్షికానాఢకోన్మితే।
వేవర్జయేత్ పయఃశేషం తత్ పూతం క్షౌద్రసర్పిషా॥౯॥

యుక్తం సశర్కరం పీత్వా వృద్ధః సతతికోఽపి వా।
వేపులం లభతేఽపత్యం యువేవ చ స హృష్యతి॥౧౦॥

ఇత్యపత్యకరక్షీరయోగః।

మణ్డలైర్జాతరూపస్య తస్యా ఏవ పయః శృతమ్।
అపత్యజననం సిద్ధం సమృతక్షౌద్రశర్కరమ్॥౧౧॥

ఇత్యపత్యజననక్షీరయోగః।

త్రింశత్ సుపిష్టాః పిప్పల్యః ప్రకుఞ్చే తైలసర్పిషోః।
వృష్ట్వా సశర్కరాక్షౌద్రాః క్షీరధారావదోహితాః॥౧౨॥

రీత్వా యథాబలం చోర్ధ్వం షష్టికం క్షీరసర్పిషా।
ముక్త్వా న రాత్రిమస్తబ్ధం లిఙ్గం పశ్యతి నా క్షరత్॥౧౩॥

ఇతి వృష్యక్షీరయోగః।

శ్వదంష్ట్రాయా విదార్యాశ్చ రసే క్షీరచతుర్గుణే।
వృతాఢ్యః సాధితో వృష్యో మాషషష్టికపాయసః॥౧౪॥

ఇతి వృష్యపాయసప్రయోగః।

ఫలానాం జీవనీయానాం స్నిగ్ధానాం రుచికారిణామ్।
కుడవశ్చూర్ణితానాం స్యాత్ స్వయంగుప్తాఫలస్య చ॥౧౫॥

కుడవశ్చైవ మాషాణాం ద్వౌ ద్వౌ చ తిలముద్గయోః।
గోధూమశాలిచూర్ణానాం కుడవః కుడవో భవేత్॥౧౬॥

సర్పిషః కుడవశ్చైకస్తత్సర్వం క్షీరమర్దితమ్।
పక్త్వా పూపలికాః ఖాదేద్బహ్వ్యః స్యుర్యస్య యోషితః॥౧౭॥

ఇతి వృష్యపూపలికాః।

ఘృతం శతావరీగర్భ క్షీరే దశగుణే పచేత్।
శర్కరాపిప్పలీక్షౌద్రయుక్తం తద్వృష్యముత్తమమ్॥౧౮॥

ఇతి వృష్యం శతావరీఘృతమ్।

కర్ష మధుక చూర్ణస్య ఘృతక్షౌద్రసమాంశికమ్।
పయోఽనుపానం లియాయో నిత్యవేగః స నా భవేత్॥౧౯॥

ఇతి వృష్యమధుకయోగః।

ఘృతక్షీరాశనో నిభర్నివ్ర్వ్యాధిర్నిత్యగో యువా।
సఙ్కల్పప్రవణో నిత్యం నరః స్త్రీషు వృషాయతే॥౨౦॥

కృత్రైకకృత్యాః సిద్ధార్థా యే చాన్యోన్యానువర్తినః।
కలాసు కుశలాస్తుల్యాః సత్త్వేన వయసా చ యే॥౨౧॥

కులమాహాత్మ్యదాక్షిణ్యశీలశౌచసమన్వితాః।
యే కామనిత్యా యే హృష్టా యే విశోకా గతవ్యథాః॥౨౨॥

యే తుల్యశీలా యే భక్కా యే ప్రియా యే ప్రియంవదాః।
తైర్నరః సహ విశ్రబ్ధః సువయస్యైర్వృషాయతే॥౨౩॥

అభ్యఙ్గోత్సాదన స్నానగన్ధమాల్యవిభూషణైః।
గృహశయ్యాసన సుఖైర్వాసోభిరహతైః ప్రియైః॥౨౪॥

విహఙ్గానాం రుతైరిష్టైః స్త్రీణాం చాభరణస్వనైః।
సంవాహనైర్వరస్త్రీణామిష్టానాం చ వృషాయతే॥౨౫॥

మసద్విరేఫాచరితాః సపద్మాః సలిలాశయాః।
జాత్యుత్పలసుగన్ధీతి శీతగర్భగృహాణి చ॥౨౬॥

నద్యః ఫేనోత్తరీయాశ్చ గిరయో నీలసానవః।
ఉన్నతిర్నీలమేఘానాం రమ్యచన్ద్రోదయా నిశాః॥౨౭॥

బాయవః సుఖసంస్పర్శాః కుముదాకరగన్ధినః।
రతిభోగక్షమా నోర్యః సంకోచాగురువల్లభాః॥౨౮॥

సుఖాః సహాయాః పరపుష్టఘుష్టాః ఫుల్లా వనాన్తా విశదానపానాః।
గాన్ధవంశబ్దాచ సుగన్ధయోగాః సత్వం విశాలం నిరుపద్రవం చ॥౨౯॥

సిద్ధార్థతా చాభినవశ్చ కామః స్త్రీ చాయుధం సర్వమిహాత్మజస్య।

వయో నవం జాతమదశ్వ కాలో హర్షస్య యోనిః పరమా నరాణామ్ ॥౩౦॥

తత్ర శ్లోకః।

ప్రహర్షయోనయో యోగా వ్యాఖ్యాతా దశ పఞ్చ చ।
మాషపర్ణభృతీయేఽస్మిన్ పాదే శుక్రబలప్రదాః॥౩౧॥

ఇత్యభివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే మాషపర్ణమృతీయో నామ వాజీకరణపాదస్తృతీయః॥౩॥

అథాతః పుమాఖాతబలాదికం చతుర్థే వాజీకరణపాదం
వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పుమాన్ యథా జాతబలో యావదిచ్ఛం స్త్రియో వ్రజేత్।
యథా చాపత్యవాన్ సద్యో భవేత్తదుపదేక్ష్యతే॥౩॥

న హి జాతబలాః సర్వే నరాశ్చాపత్యభాగినః।
బృహచ్ఛరీరా బలినః సన్తి నారీషు దుర్బలాః॥౪॥

సన్తి చాల్పబలాః స్త్రీషు బలవన్తో బహుప్రజాః।

ప్రకృత్యా చాబలాః సన్తి సన్తి చామయదుర్బలాః॥౫॥

నరాశ్చటకవత్ కేచిద్వ్రజన్తి బహుశః స్త్రియమ్।
గజవచ్చ ప్రసిఞ్చన్తి కేచిన్న బహుగామినః॥౬॥

కాలయోగబలాః కేచిత్ కేచిదభ్యసనధ్రువాః।
కేచిత్ ప్రయత్నైర్వ్యంహ్యన్తే వృషాః కేచిత్ స్వభావతః॥౭॥

తస్మాత్ ప్రయోగాన్ వక్ష్యామో దుర్బలానాం బలప్రదాన్।
సుఖోపభోగాన్ బలినాం భూయశ్చ బలవర్ధనాన్॥౮॥

పూర్వే శుద్ధశరీరాణాం నిరూహాన్ సానువాసనాన్।
బలాపేక్షీ ప్రయుఞ్జీత శుక్రాపత్యవివర్ధనాన్॥౯॥

ఘృతతైలరసక్షీరశర్కరామధుసంయుతాః।
బస్తయః సంవిధాతవ్యాః క్షీరమాంసరసాశినామ్॥౧౦॥

ఇతి వృష్యా బస్తయః।

పి.......

కోలవద్గుడికాః కృత్వా తప్తే సర్పిషి భర్జయేత్॥౧౧॥

భర్జనస్తమ్భితాస్తాశ్చ ప్రక్షేప్యాః కౌక్కుటే రసే।
ఘృతాఢ్యే గన్ధపిశునే దధిదాడిమసారికే॥౧౨॥

యథా న భిన్ద్యాద్గుడికాస్తథా తం సాధయేద్రసమ్।
తం పిబన్ భక్షయంస్తాశ్చ లభతే శుక్రమక్షయమ్॥౧౩॥

మాంసానామేవమన్యేషాం మేద్యానాం కారయేద్భిషక్।
గుడికాః సరసాస్తాసాం ప్రయోగః శుక్రవర్ధనః॥౧౪॥

ఇతి వృష్యా మాంసగుడికాః।

భాషాన్కుక్కురితాన్ముద్ధాన్నిస్తుషాన్ సాజడాఫలాన్।
ఘృతాఢ్యే మాహిషరసే దధిదాడిమసారికే॥౧౫॥

ప్రక్షిపేన్మాత్రయా యుక్తో ధాన్యజీరకనాగరైః।
భుక్తః పీతశ్చ స రసః కురుతే శుక్రమక్షయమ్॥౧౬॥

ఇతి వృష్యో మాహిషరసః।

ఆర్ద్రాణి మత్స్యమాంసాని శఫరీర్వా సుభర్జితాః।
తప్తే సర్పిషి యః ఖాదేత్ స గచ్ఛేత్ స్త్రీషు న క్షయమ్॥౧౭॥

ఇతి వృష్యఘృతభృష్టమత్స్యమాంసాని।

ఘృతభృష్టాన్ రసే చ్ఛాగే రోహితానూ ఫలసారికే।
అనుపీతరసాన్ సిద్ధానపత్యార్థీ ప్రయోజయేత్॥౧౮॥

ఇతి గర్భాధానకరో యోగః।

కుట్టకం మత్స్యమాంసానాం హిఙ్గుసైన్ధవధాన్యకైః।
యుక్తం గోధూమచూర్ణేన ఘృతే పూపలికాః పచేత్॥౧౯॥

మాహిషే చ రసే మత్స్యాన్ స్నిగ్ధామ్లలవణాన్ పచేత్।
రసే చానుగతే మాంసం పోథయేత్తత్ర చావపేత్॥౨౦॥

మరిచం జీరకం ధాన్యమల్పం హిఙ్గు నవం ఘృతమ్।
మాషపూపలికానాం తద్గర్భార్థముపకల్పయేత్॥౨౧॥

ఏతౌ పుపలికాయోగౌ బృంహణౌ బలవర్ధనౌ।
హర్షసౌభాగ్యదౌ పుగ్యౌ పరం శుక్రాభివర్ధనౌ॥౨౨॥

ఇతి వృష్యౌ పుపలికాయోగౌ।

భాషాత్మగుప్తాగోభూమశాలిపష్టికపైష్టికమ్।
శర్కరాయా విదార్యాశ్చ చూర్ణమిక్షురకస్య చ॥౨3॥

సంయోజ్య మసణే క్షీరే ఘృతే ధూపలికాః పచేత్।
పయోనుపానాస్తాః శీఘ్రం కుర్వన్తి వృషతాం పరామ్॥౨౪॥

ఇతి వృష్యా మాషాదిపూపలికాః।

శర్కరాయాస్తులైకా స్యాదేకా గవ్యస్య సర్పిషః।

ప్రస్థో విదార్యాశ్వర్ణస్య పిప్పల్యాః ప్రస్థ ఏవ చ ॥౨౫॥

అర్ధాఢకం తుగాశీర్యాః క్షౌద్రస్యాభినవస్య చ।
తత్సర్వ మూర్చ్ఛితం తిష్ఠేమ్మార్తికే ఘృతభాజనే ॥౨౬॥

మాత్రామగ్నిసమాం తస్య ప్రాతః ప్రాతః ప్రయోజయేత్।
ఏష వృష్యః పరం యోగో బల్యో బృంహణ ఏవ చ ॥౨౭॥

ఇతి వృష్యయోగః।

శతావర్యా విదార్యాశ్చ తథా మాషాత్మగుసయోః।
శ్వదంష్ట్రాయాశ్చ నిష్కాథాన్ జలేషు చ పృథక్ పృథక్ ॥౨౮॥

సాధయిత్వా ఘృతప్రస్థం పయస్యష్టగుణే పునః।
శర్కరామధుయుక్తం తదపత్యార్థీ ప్రయోజయేత్ ॥౨౯॥

ఇత్యపత్యకరం ఘృతమ్।

ఘృతపాత్రం శతగుణే విదారీస్వరసే పచేత్।
సిద్ధం పునః శతగుణే గయే పయసి సాధయేత్ ॥౩౦॥

శర్కరాయాస్తుగాక్షీర్యాః క్షౌద్రస్యేక్షురక (స)స్య చ।
పిపల్యాః సాజడాయాశ్చ భాగైః పాదాంశికైర్యుతమ్ ॥౩౧॥

గుడికాః కారయేద్వైద్యో యథా స్థూలముదుమ్బరమ్।

తాసాం ప్రయోగాత్ పురుషః కులిఙ్గ ఇవ హృష్యతి ॥౩౨॥

ఇతి వృష్యగుటికాః।

సితోపలాపలశతం తదర్ధ నవసర్పిషః।
క్షౌద్రపాదేన సంయుక్తం సాధయేజలపాదికమ్ ॥౨ ౩౩॥

సాన్ద్రం గోధూమచూర్ణానాం పాదం స్తీర్ణే శిలాతలే।
శుచౌ లక్షణే సముత్కీర్య మర్దనేనోపపాదయేత్ ॥౩౪॥

శుద్ధా ఉత్కారికాః కార్యాశ్చన్ద్రమణ్డలసన్నిభాః।
తాసాం ప్రయోగాద్వ్రజవన్నారీః సంతపేయేన్నరః॥౩౫॥

ఇతి వృష్యోత్కారికా।

యత్ కిఞ్చిన్మధురం స్నిగ్ధం జీవనం బృంహణం గురు।
హర్షణం మనసశ్చైవ సర్వం తద్వృష్యముచ్యతే॥౩౬॥

ద్రవ్యైరేవంవిధైస్తస్మాద్భావితః ప్రమదాం వ్రజేత్।
ఆత్మవేగేన చోదీర్ణః స్త్రీగుణైశ్చ ప్రహర్షితః॥౩౭॥

గత్వా స్నాత్వా పయః పీత్వా రసం చాను శయీత నా।
తథాఽస్యాప్యాయతే భూయః శుక్రం చ బలమేవ చ॥౩౮॥

యథా ముకులపుష్పస్య సుగన్ధో నోపలభ్యతే।

లభ్యతే తద్వికాశాత్తు తథా శుక్రం హి దేహినామ్ ॥౩౯॥

మర్త్యే వై షోడశాద్వర్షాత్ సప్తత్యాః పరతో న చ।
ఆయుష్కామో నరః స్త్రీభిః సంయోగం కర్తుమర్హతి ॥౪౦॥

అతిబాలో ఝసంపూర్ణసర్వధాతుః స్త్రియం వ్రజన్।
ఉపశుష్యేత సహసా తడాగమివ కాజలమ్ ॥౪౧॥

శుష్కరూక్షం యథా కాష్ఠం జన్తుజగ్ధం విజర్జరమ్।
స్పృష్టమాశు విశీర్యేత తథా వృద్ధః స్త్రియో వ్రజన్ ॥౪౨॥

జరయా చిన్తయా శుక్రం వ్యాధిభిః కర్మకర్షణాత్।
క్షయం గచ్ఛత్యనశనాత్ స్త్రీణాం చాతినిషేవణాత్ ॥౪౩॥

క్షయాద్భయాదవిశ్రమ్భాచ్ఛోకాత్ స్త్రీదోషదర్శనాత్।
నారీణామరసజ్ఞత్వాదభిచారాదసేవనాత్ ॥౪౪॥

తృప్తస్యాపి స్త్రియో గన్తుం న శక్తిరుపజాయతే।
దేహసత్త్వబలాపేక్షీ హర్షః శక్తిశ్చ హర్షజా ॥౪౫॥

రస ఇక్షౌ యథా దని సర్పిస్తైలం తిలే యథా।
సర్వత్రానుగతం దేహే శుక్రం సంస్పర్శనే తథా ॥౪౬॥

తత్ స్త్రీపురుషసంయోగే చేష్టాసంకల్పపీడనాత్।
శుక్రం ప్రచ్యవతే స్థానాజ్జలమార్త్ పటాదివ ॥౪౭॥

హర్షాత్తర్షాత్ సరత్వాచ పైచ్ఛియాగౌరవాదపి।
అణుప్రవణభావాఇ్చ ద్రుతత్వాన్మారుతస్య చ॥౪౮॥

అష్టాభ్య ఏభ్యో హేతుభ్యః శుక్రం దేహాత్ ప్రసిచ్యతే।
చరతో విశ్వరూపస్య రూపద్రవ్యం యదుచ్యతే॥౪౯॥

బహలం మధురం స్నిగ్ధమవిస్రం గురు పిచ్ఛిలమ్।
శుక్లం బహు చ యచ్ఛుక్రం ఫలవత్తదుసంశయమ్॥౫౦॥

యేన నారీషు సామర్థ్య వాజీవల్లభతే నరః।
వ్రజేఇ్చభ్యధికం యేన వాజీకరణమేవ తత్॥౫౧॥

తత్ర శ్లోకౌ।

హేతుర్యోగోపదేశస్య యోగా ద్వాదశ చోత్తమాః।
యత్ పూర్వం మైథునాత్ సేవ్యం సేవ్యం యన్మైథునాదను॥౫౨॥

యదా న సేవ్యాః ప్రమదాః కృత్స్నః శుక్రవినిశ్చయః।
నిరుక్తం చేహ నిర్దిష్టం పుమాఞ్జాతబలాదికే॥౫3॥

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే పుమా-
జాతబలాదికో నామ వాజీకరణపాదశ్చతుర్థః॥౪॥
సమాప్తవాయం ద్వితీయో వాజీకరణాధ్యాయః॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాతో జ్వరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

విజ్వరం జ్వరసందేహం పర్యపృచ్ఛత్ పునర్వసుమ్।
వివిక్తే శాన్తమాసీనమగ్నివేశః కృతాఞ్జలిః॥౩॥

దేహేన్ద్రియమనస్తాపీ సర్వరోగాగ్రజో బలీ।
జ్వరః ప్రధానో రోగాణాముక్తో భగవతా పురా॥౪॥

తస్య ప్రాణిసపత్నస్య ధ్రువస్య ప్రలయోదయే।
ప్రకృతిం చ ప్రవృత్తిం చ ప్రభావం కారణాని చ॥౫॥

పూర్వరూపమధిష్ఠానం బలకాలాస్మలక్షణమ్।
వ్యాసతో విధిభేదం చ పృథగ్భిన్నస్య చాకృతిమ్॥౬॥

లిఙ్గమామస్య జీర్ణస్య సౌషధం చ క్రియాక్రమమ్।
విముఞ్చతః ప్రశాన్తస్య చిహ్నం యచ్చ పృథక్ పృథక్॥౭॥

జ్వరావసృష్టో రక్ష్యశ్చ యావత్కాలం యతో యతః।
ప్రశాన్తః కారణైర్యైశ్చ పునరావర్తతే జ్వరః॥౮॥

యాశ్చాపి పునరావృత్తం క్రియాః ప్రశమయన్తి తమ్।
జగద్ధితార్థ తత్ సర్వ భగవన్! వక్తుమర్హసి॥౯॥

తదగ్ని వేశస్య వచో నిశమ్య గురురబ్రవీత్।
జ్వరాధికారే యద్వాచ్యం తత్ సౌమ్య! నిఖిలం శృణు॥౧౦॥

జ్వరో వికారో రోగశ్చ వ్యాధిరాతఙ్క ఏవ చ।
ఏకోఽర్థో నామపర్యాయైర్వివిధైరభిధీయతే॥౧౧॥

తస్య ప్రకృతిరుద్దిష్టా దోషాః శారీరమానసాః।
దేహినం నహి నిర్దోషం జ్వరః సముపసేవతే॥౧౨॥

క్షయస్తమో జ్వరః పాప్మా మృత్యుశ్చోక్తా యమాత్మకాః।
పఞ్చత్వప్రత్యయాత్ప్రాణాం క్లిశ్నాతాం స్వేన కర్మణా॥౧౩॥

ఇత్యస్య ప్రకృతిః ప్రోక్తా, ప్రవృత్తిస్తు పరిగ్రహాత్।
నిదానే పూర్వముద్దిష్టా రుద్రకోపాఞ్చ దారుణాత్॥౧౪॥

ద్వితీయే హి యుగే శర్వమక్రోధవ్రతమాస్థితమ్।
దివ్యం సహస్రం వర్షాణామసురా అభిదుద్రువుః॥౧౫॥

తపోవిఘ్నం శమీకర్తుం తపోవిఘ్నం మహాత్మనః।
పశ్యన్ సమర్థశ్చోపేక్షాం చక్రే దక్షః ప్రజాపతిః॥౧౬॥

పునర్మాహేశ్వరం భాగం ధ్రువం దక్షః ప్రజాపతిః।

యజ్ఞే న కరూపయామాస ప్రోచ్యమానః సురైరపి॥౧౭॥

పశుపత్య ఋచో యాశ్చ శైవ్య ఆహుతయశ్చ యాః।
యజ్ఞసిద్ధిప్రదాస్తాభిర్హీనం చైవ స ఇష్టవాన్॥౧౮॥

అథోత్తీర్ణవ్రతో దేవో బుద్ధ్వా దక్షవ్యతిక్రమమ్।
రుద్ధో రౌద్రం పురస్కృత్య భావమాత్మవిదాత్మనః॥౧౯॥

సృష్ట్వా లలాటే నయనం దుగ్ధ్వా తానసురాన్ ప్రభుః।
బాణం క్రోధాగ్నిసంతప్తమసృజత్ సత్రనాశనమ్॥౨౦॥

తతో యజ్ఞః స విధ్వస్తో వ్యథితాశ్చ దివౌకసః।
దాహగ్యథాపరీతాశ్చ భ్రాన్తా భూతగణా దిశః॥౨౧॥

అథేశ్వరం దేవగణాః సహ సప్తర్షిభిర్విభుమ్।
తమృగ్భిరస్తువన్ యావచ్చైవే భావే శివః స్థితః॥౨౨॥

శివం శివాయ భూతానాం స్థితం జ్ఞాత్వా కృతాఞ్జలిః।
(భియా భస్మప్రహరణస్త్రిశిరా నవలోచనః॥౨౩॥

జ్వాలామాలాకులో రౌద్రో హ్రస్వజఙ్ఘోదరః క్రమాత్।)
క్రోధాగ్నిరుక్తవాన్ దేవమహం కిం కరవాణి తే॥౨౪॥

తమువాచేశ్వరః క్రోధం జ్వరో లోకే భవిష్యసి।
జన్మాదౌ నిధనే చ త్వమపచారాన్తరేషు చ॥౨౫॥

సన్తాపః సారువిస్తృష్ణా చాఙ్గమంర్ద్రో హృది వ్యథా।
జ్వవరప్రభావో జన్మాదౌ నిధనే చ మహత్తమః॥౨౬॥

ప్రకృతిశ్చ ప్రవృత్తిశ్చ ప్రభావశ్చ ప్రదర్శితః।
నిదానే కారణాన్యష్టౌ పూర్వోక్తాని విభాగశః॥౨౭॥

ఆలస్యం నయనే సాస్నే జృమ్భణం గౌరవం క్లమః।
జ్వలనాతపవాథ్వమ్బుభక్తిద్వేషావనిశ్చితౌ॥౨౮॥

అవిపాకాస్యవైరస్యే హానిశ్చ బలవర్ణయోః।
శీలవైకృతమల్పం చ జ్వరలక్షణమగ్రజమ్॥౨౯॥

కేవలం సమనస్కం చ జ్వరాధిష్ఠానముచ్యతే।
శరీరం, బలకాలస్తు నిదానే సంప్రదర్శితః॥౩౦॥

జ్వరప్రత్యాత్మికం లిఙ్గం సంతాపో దేహమానసః।
జ్వరేణావిశతా భూతం న హి కించిన తప్యతే॥౩౧॥

ద్వివిధో విధిభేదేన జ్వరః శారీరమానసః।
పునశ్చ ద్వివిధో దృష్టః సౌమ్యశ్చామేయ ఏవ చ॥౩౨॥

అన్తర్వేగో బహిర్వేగో ద్వివిధః పునరుచ్యతే।
ప్రాకృతో వైకృతశ్చైవ సాధ్యశ్చాసాధ్య ఏవ చ॥33॥

పునః పఞ్చవిధో దృష్టో దోషకాలబలాబలాత్।
సంతతః సతతోఽన్యే ధుస్తృతీయకచతుర్ధకౌ॥౩౪॥

పునరాశ్రయభేదేన ధాతూనాం సప్తధా మంతః।
భిన్నః కారణభేదేన పునరష్టవిధో జ్వరః॥౩౫॥

శారీరో జాయతే పూర్వ దేహే మనసి మానసః।
వైచిత్యమరతిగ్లనిర్మనససన్తాపలక్షణమ్॥౩౬॥

ఇన్ద్రియాణాం చ వైకృత్యం జ్ఞేయం సన్తాపలక్షణమ్।
వాతపిత్తాత్మకః శీతముష్ణం వాతకఫాత్మజః॥౩౭॥

ఇచ్ఛత్యుభయమేతత్తు జ్వరో వ్యామిశ్రలక్షణః।
యోగవాహః పరం వాయుః సంయోగాదుభయార్ధకృత్॥౩౮॥

దాహకృత్తేజసా యుక్తః శీతకృత్ సోమసంశ్రయాత్।
అన్తర్దాహోఽధికస్తృష్ణా ప్రలాపః శ్వసనం భ్రమః॥౩౯॥

సన్ధ్యస్థిశూలమస్వేదో దోషవర్చోవినిగ్రహః।
అన్తర్వేగస్య లిఙ్గాని జ్వరస్యైతాని లక్షయేత్॥౪౦॥

సన్తాపోఽభ్యధికో బాహ్యస్తృష్ణాదీనాం చ మార్దవమ్।
బహిర్వేగస్య లిఙ్గాని సుఖసాధ్యత్వమేవ చ॥౪౧॥

ప్రాకృతః సుఖసాధ్యస్తు వసన్తశరదుద్భవః।

కాలప్రకృతిముద్దిశ్య ప్రోచ్యతే ప్రాకృతో జ్వరః ॥౪౨॥

ఉష్ణముష్ణేన సంవృద్ధం పిత్తం శరది కుప్యతి।
చితః శీతే కఫశ్చైవం వసన్తే సముదీర్యతే॥౪౩॥

వర్షాస్వమ్ల విపాకాభిరద్భిరోషధిభిస్తథా।
సంచితం పిత్తముద్రిక్తం శరద్యాదిత్యతేజసా॥౪౪॥

జ్వరం సంజనయత్యాశు తస్య చానుబలః కఫః।
తత్రప్రకృత్యా విసర్గాచ్చ తత్ర నానశనాద్భయమ్॥౪౫॥

అద్భిరోషధిభిశ్చైవ మధురాభిశ్చితః కఫః।
హేమన్తే సూర్యసంతప్తః స వసన్తే ప్రకుష్యతి॥౪౬॥

వసన్తే శ్లేష్మణా తస్మాజవరః సముపజాయతే।
ఆదానమధ్యే తస్యాపి వాతపిత్తం భవేదను॥౧౭॥

ఆదావన్తే చ మధ్యే చ బుద్ధా దోషబలాబలమ్।
శరద్వసన్తయోర్విద్వాఞ్జ్వరస్య ప్రతికారయేత్॥౪౮॥

ప్రాయేణానిలజో దుఃఖః కాలేష్వన్యేషు వైకృతః।
హేతవో వివిధాస్తస్య నిదానే సంప్రదర్శితాః॥౪౯॥

బలవత్స్వల్పదోషేషు జ్వరః సాధ్యోఽనుపద్రవః।
హేతుభిర్బహుభిర్జాతో బలిభిర్బహులక్షణః॥౫౦॥

జ్వరః ప్రాణాన్తకృద్యశ్చ శీఘ్రమిన్ద్రియనాశనః।
సప్తాహాద్వా దశాహాద్వా ద్వాదశాహాత్తథైవ చ॥౫౧॥

సప్రలాపభ్రమశ్వాసస్తీక్ష్ణో హన్యాజ్జ్వరో నరమ్।
జ్వరః క్షీణస్య శూనస్య గమ్భీరో దైర్ఘరాత్రికః॥౫౨॥

అసాధ్యో బలవాన్ యశ్చ కేశసీమన్తకృజ్జ్వరః।
స్రోతోభిర్విసృతా దోషా గురవో రసవాహిభిః॥౫౩॥

సర్వగాత్రానుగాః స్తబ్ధా జ్వరం కుర్వన్తి సన్తతమ్।
దశాహం ద్వాదశాహం వా సప్తాహం వా సుదుఃసహః॥౫౪॥

స శీఘ్రం శీఘ్రకారిత్వాత్ ప్రశమం యాతి హన్తి వా।
కాలదూష్యప్రకృతిభిర్దోషస్తుల్యో హి సన్తతమ్॥౫౫॥

నిష్ప్రత్యనీకః కురుతే తస్మాజ్జ్ఞేయః సుదుఃసహః।
యథా ధాతూంస్తథా మూత్రం పురీషం చానిలాదయః॥౫౬॥

యుగపచ్చానుపద్యన్తే నియమాత్ సన్తతే జ్వరే।
స శుద్ధ్యా వాఽప్యశుద్ధ్యా వా రసాదీనామశేషతః॥౫౭॥

సప్తాహాదిషు కాలేషు ప్రశమం యాతి హన్తి వా।
యదా తు నాతిశుధ్యన్తి న వా శుధ్యన్తి సర్వశః॥౫౮॥

ద్వాదశైతే సముద్దిష్టాః సన్తతస్యాశ్రయాస్తదా।
విసర్గే ద్వాదశే కృత్వా దివసేఽవ్యక్తలక్షణైః॥౫౯॥

దుర్లభోపశమః కాలం దీర్ఘమప్యనువర్తతే।
ఇతి బుద్ధ్వా జ్వరం వైద్యః సంతతం సముపాచరేత్॥౬౦॥

క్రియాక్రమవిధౌ యుక్తః ప్రాయః ప్రాగపతర్పణైః।
రక్తధాత్వాశ్రయః ప్రాయో దోషః సతతకం జ్వరమ్॥౬౧॥

సంప్రత్యనీకః కురుతే కాలవృద్ధిక్షయాత్మకమ్।
అహోరాత్రే సతతకో ద్వౌ కాలావనువర్తతే॥౬౨॥

కాలప్రకృతిదూష్యాణాం ప్రాప్యైవాన్యతమాద్బలమ్।
దోషో మేదోవహా రుద్ధ్వా నాడీరన్యేధుకం జ్వరమ్॥౬౩॥

సప్రత్యనీకః కురుతే కకాలమహర్నిశి।
దోషోఽస్థిమజ్జగః కుర్యాత్తృతీయకచతుర్థంకౌ॥౩౪॥

గతిర్యేకాన్తరాన్యేద్యుర్దోషస్యోక్తాఽన్యథా పరైః।
రక్తమేవాభిసంసృజ్య కుర్యాదన్యేద్యుకం జ్వరమ్॥౬౫॥

మాంసస్రోతాంస్యనుసృతో జనయేత్తు తృతీయకమ్।
జ్వరం దోషః సంసృతో హి మేదోమార్గే చతుర్థకమ్॥౬౬॥

అన్యేద్యుష్కః ప్రతిదినం దినం హిత్వా తృతీయకః।

దినద్వయం యో విశ్రామ్య ప్రత్యేతి స చతుర్థకః॥౬౭॥

అధిశేతే యథా భూమిం బీజం కాలే వ రోహతి।
అధిశేతే తథా ధాతుం దోషః కాలే చ కుప్యతి॥౬౮॥

స వృద్ధిం బలకాలం చ ప్రాప్య దోషస్తృతీయకమ్।
చతుర్థకం చ కురుతే ప్రత్యనీకబలక్షయాత్॥౬౯॥

కృత్వా వేగం గతబలాః స్వే స్వే స్థానే వ్యవస్థితాః।
పునర్వివృద్ధాః స్వే కాలే జ్వరయన్తి నరం మలాః॥౭౦॥

కఫపిత్తాత్త్రికగ్రాహీ పృష్ఠాద్వాతకఫాత్మకః।
వాతపిత్తాచ్ఛిరోగ్రాహీ త్రివిధః స్యాత్తృతీయకః॥౭౧॥

చతుర్థకో దర్శయతి ప్రభావం ద్వివిధం జ్వరః।
జఙ్ఘాభ్యాం శ్లైష్మికః పూర్వ శిరస్తోఽనిలసంభవః॥౭౨॥

విషమజ్వర ఏవాన్యశ్చతుర్థకవిపర్యయః।
త్రివిధో ధాతురేకైకో ద్విధాతుస్థః కరోతి యమ్॥౭౩॥

ప్రాయశః సంనిపాతేన దృష్టః పఞ్చవిధో జ్వరః।
సన్నిపాతే తు యో భూయాన్ స దోషః పరికీర్తితః॥౭౪॥

ఋత్వహోరాత్రదోషాణాం మనసశ్చ బలాబలాత్।
కాలమర్థవశాచ్చైవ జ్వరస్తం తం ప్రపద్యతే॥౭౫॥

గురుత్వం దైన్యముద్వేగః సదనం ఛర్ద్యరోచకౌ।
రసస్థితే బహిస్తాపః సాఙ్గమర్దో విజృమ్భణమ్ ॥౭౬॥

రక్తోష్ణాః పిడకాస్తృష్ణా సరక్తం ష్ఠీవనం ముహుః।
దాహరాగభ్రమదాః ప్రలాపో రక్తసంస్థితే ॥౭౭॥

అన్తర్దాహో౽ధికస్తృష్ణా గ్లానిః సంసృష్టవిట్కతా।
దౌర్గన్ధ్యం గాత్రవిక్షేపో జ్వరే మాంసస్థితే భవేత్ ॥౭౮॥

స్వేదస్తీవ్రా పిపాసా చ ప్రలాపో వమ్యభీక్ష్ణశః।
స్వగన్ధస్యాసహత్వం చ మేదఃస్థే గ్లాన్యరోచకౌ ॥౭౯॥

విరేకవమనే చోభే సాస్థిభేదం ప్రకూజనమ్।
విక్షేపణం చ గాత్రాణాం శ్వాసశ్వాస్థిగతే జ్వరే ॥౮౦॥

హిక్కా శ్వాసస్తథా కాసస్తమసశ్చాతిదర్శనమ్।
మర్మచ్ఛేదో బహిః శైత్యం దాహో౽న్తశ్చైవ మజ్జగే ॥౮౧॥

శుక్రస్థానగతః శుక్రమోక్షం కృత్వా వినాశ్య చ।
ప్రాణం వాయ్వగ్నిసోమైశ్చ సార్ధం గచ్ఛత్యసౌ విభుః ॥౮౨॥

రసరక్తాశ్రితః సాధ్యో మేదోమాంసగతశ్చ యః।
అస్థిమజ్జగతః కృచ్ఛ్రః శుక్రస్థో నైవ సిధ్యతి ॥౮౩॥

హేతుమిర్లక్షణైశ్చోక్తః పూర్వమష్టవిధో జ్వరః।
సమాసేనోపదిష్టస్య వ్యాసతః శృణు లక్షణమ్॥౮౪॥

శిరోరుక్ పర్వణాం భేదో దాహో రోమ్ణాం ప్రహర్షణమ్।
కణ్ఠాస్యశోషో వమథుస్తృష్ణా మూర్చ్ఛా భ్రమోఽరతిః॥౮౫॥

స్వప్ననాశోఽతివాగ్జృమ్భా వాతపిత్తజ్వరాకృతిః।
శీతకో గౌరవం తన్ద్రా స్తైమిత్యం పర్వణాం చ రుకూ॥౮౬॥

శిరోగ్రహః ప్రతిశ్యాయః కాసః స్వేదాప్రవర్తనమ్।
సంతాపో మధ్యవేగశ్చ వాతశ్లేష్మజ్వరాకృతిః॥౮౭॥

ముహుర్దాహో ముహుః శీతం స్వేదస్తమ్భో ముహుర్ముహుః।
మోహః కాసోఽరుచిస్తృష్ణా శ్లేష్మపిత్తప్రవర్తనమ్॥౮౮॥

లిప్తతిక్కాస్యతా తన్ద్రా శ్లేష్మపిత్తజ్వరాకృతిః।
(ఇత్యేతే ద్వన్ద్వజాః ప్రోక్తాః సన్నిపాతజ ఉచ్యతే॥౮౯॥)

సన్నిపాతజ్వరస్యోర్ధ్వం త్రయోదశవిధస్య హి।
ప్రకుప్యత్రితస్య వక్ష్యామి లక్షణం వై పృథక్ పృథక్॥౯౦॥

భ్రమః పిపాసా దాహశ్చ గౌరవం శిరసోఽతిరుక్।
వాతపిత్తోల్బణే విద్యాల్లిఙ్గం మన్దకఫే జ్వరే॥౯౧॥

శైత్యం కాసోఽరుచిస్తన్ద్రా పిపాసా దాహరుగ్వ్యథాః।

వాతశ్లేష్మోల్బణే వ్యాధౌ లిఙ్గం పిత్తావరే విదుః॥౯౨॥

ఛర్దిః శైత్యం ముహుర్దాహస్తృష్ణా మోహోఽస్థివేదనా।
మన్దవాతే వ్యవస్యన్తి లిఙ్గం పిత్తకఫోల్బణే॥౯౩॥

సన్ధ్యస్థిశిరసః శూలం ప్రలాపో గౌరవం భ్రమః।
వాతోల్బణే స్యాద్ ద్వ్యనుగే తృష్ణా కాశుష్కతా॥౧౪॥

రక్తవిణ్మూత్రతా దాహః స్వేదస్తృడ్బలసంక్షయః।
మూర్చ్ఛా చేతి త్రిదోషే స్యాల్లిఙ్గం పిత్తే గరీయసి॥౯౫॥

ఆలస్యారుచిహృల్లాసదాహవమ్యరతిభ్రమైః।
కఫోల్బణం సన్నిపాతం తన్ద్రాకాసేన చాదిశేత్॥౯౬॥

ప్రతిశ్యా ఛర్దిరాలస్యం తన్ద్రాఽరుచ్య నిమార్దవమ్।
హీనవాతే పిత్తమధ్యే చిహ్నం శ్లేష్మాధికే మతమ్॥౧౭॥

హారిద్రమూత్రనేత్రత్వం దాహస్తృష్ణా భ్రమోఽరుచిః।
హీనవాతే మధ్యకఫే లిఙ్గం పిత్తాధికే మతమ్॥౧౮॥

శిరోరుగ్వేపథుః శ్వాసః ప్రలాపశ్ఛర్ద్యరోచకౌ।
హీనపిత్తే మధ్యకఫే లిఙ్గం వాతాధికే మతమ్॥౯౯॥

శీతకో గౌరవం తన్ద్రా ప్రలాపోఽస్థిశిరోతిరుక్।
హీనపిత్తే వాతమధ్యే లిఙ్గం శ్లేష్మాధికే విదుః॥౧౦౦॥

శ్వాసః కాసః ప్రతిశ్యాయో ముఖశోషోఽతిపార్శ్వరుక్।
కఫహీనే పిత్తమధ్యే లిఙ్గం వాతాధికే మతమ్॥౧౦౧॥

పర్వభేదోఽగ్నిమాన్ద్యం చ తృష్ణా దాహోఽరుచిర్భ్రమః।
కఫహీనే వాతమధ్యే లిఙ్గం పిత్తాధికే విదుః॥౧౦౨॥

(సన్నిపాతజ్వరస్యోర్ధ్వమతో వక్ష్యామి లక్షణమ్।)
క్షణే దాహః క్షణే శీతమస్థిసన్ధిశిరోరుజః॥౧౦౩॥

సాస్రావే కలుషే రక్తే నిర్భుగ్నే చాపి దర్శనే।
సస్వనౌ సరుజౌ కర్ణౌ కణ్ఠః శూకైరివావృతః॥౧౦౪॥

తన్ద్రా మోహః ప్రలాపశ్చ కాసః శ్వాసోఽరుచిర్భ్రమః।
పరిదగ్ధా ఖరస్పర్శా జిహ్వా ఖస్తాఙ్గతా పరమ్॥౧౦౫॥

ష్ఠీవనం రక్తపిత్తస్య కఫేనోన్మిశ్రితస్య చ।
శిరసో లోఠనం తృష్ణా నిద్రానాశో హృది వ్యథా॥౧౦౬॥

స్వేదమూత్రపురీషాణాం చిరాద్దర్శనమల్పశః।
కృశత్వం నాతిగాత్రాణాం ప్రతతం కణ్ఠకూజనమ్॥౧౦౭॥

కోఠానాం శ్యావరక్తానాం మణ్డలానాం చ దర్శనమ్।
మూకత్వం స్రోతసాం పాకో గురుత్వముదరస్య చ॥౧౦౮॥

చిరాత్ పాకశ్చ దోషాణాం సన్నిపాతజ్వరాకృతిః।
దోషే విబద్ధే నష్టేఽసౌ సర్వసంపూర్ణలక్షణః॥౧౦౯॥

సన్నిరోఽసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యస్త్వతోఽన్యథా।
నిదానే త్రివిధా ప్రోక్తా యా పృథక్జ్జజ్వరాకృతిః॥౧౧౦॥

సంసర్గసన్నిపాతానాం తథా చోక్తం స్వలక్షణమ్।
అగన్తు మో యస్తు స నిర్దిష్టశ్చతుర్విధః॥౧౧౧॥

అభిఘాతాభిషఙ్గాభ్యామభిచాసభిశాపతః।
లష్టకర్ఘూకాష్ఠముష్ట్యరతితలద్విజైః॥౧.౧౨॥

తద్విధైశ్చ హతే గాన్నే జ్వరః స్యాదభిఘాతజః।
తత్రపాతజే వాయుః ప్రాయో రకం ప్రదూషయన్॥౧౧౩॥

సమ్యథాశోఫవైవర్ణ్యే కరోతి సరుజం జ్వరమ్।
కామశోకభయక్రోధైరభిషక్తస్య యో జ్వరః॥౧౧౪॥

సోఽభిషఙ్గజ్వరో జ్ఞేయో యశ్చ భూతాభిషఙ్గజః।
కామశోకభయాద్వాయుః క్రోధాత్ పిత్తం త్రయో మలాః॥౧౧౫॥

భూతామిషఙ్గాత్ కుప్యన్తి భూతసామాన్యలక్షణాః।
భూతాధికారే వ్యాఖ్యాతం తదుష్టవిధలక్షణమ్॥౧౧౬॥

విషటఃానికస్పర్శాత్తథాఽన్యైర్విషసంభవైః।

అభిషక్తస్య చాప్యాహుర్జ్వరమేకేఽభిషఙ్గజమ్॥౧౧౭॥

చికిత్సయా విషయైవ ప్రశమం లభతే నరః।
అభిచారాభిశాపాభ్యాం సిద్ధానాం యః ప్రవర్తతే॥౧౧౮॥

సన్నిపాతజ్వరో ఘోరః స విజ్ఞేయః సుదుఃసహః।
సన్నిపాతజ్వరస్యోక్తం లిఙ్గం యత్తస్య తత్ స్మృతమ్॥౧౧౯॥

చిత్తేన్ద్రియశరీరాణామర్తయోఽన్యాశ్చ నైకశః।
ప్రయోగం త్వభిచారస్య ద్ధ్వాట శాపస్య చైవ హి॥౧౨౦॥

స్వయం శ్రుత్వాఽనుమానేన లక్ష్యతే ప్రశమేన వా (చ)।
వైవిధ్యాదభిచారస్య శాపస్య చ తదాత్మకే॥౧౨౧॥

యథాకర్మప్రయోగేణ లక్షణం స్యాత్ పృథగ్విధమ్।
ధ్యాననిఃశ్వాసబహులం లిఙ్గం కామజ్వరే స్మృతమ్॥౧౨౨॥

శోకజే బాష్పబహులం త్రాసప్రాయం భయజ్వరే।
క్రోధజే బహుసంరమ్భం భూతావేశే త్వమానుషమ్॥౧౨౩॥

మూర్చ్ఛామోహమదగ్లానిభూయిష్ఠం విషసంభవే।
కేషాంచిదేషాం లిఙ్గానాం సంతాపో జాయతే పురః॥౧౨౪॥

పశ్చాత్తుల్యం తు కేషాంచిదేషు కామజ్వరాదిషు।
కామాదిజానాముద్దిష్టం జ్వరాణాం యద్విశేషణమ్॥౧౨౫॥

కామాదిజానాం రోగాణామన్యేషామపి తత్ స్మృతమ్।
మనస్యభిహతే పూర్వ కామాద్యైర్న తథా బలమ్॥౧౨౬॥

జ్వరః ప్రాప్నోతి వాతాద్యైర్దేహో యావన్న దుష్యతి।
దేహే చాభిద్రుతే పూర్వ వాతాద్యైర్న తథా బలమ్॥౧౨౭॥

జ్వరః ప్రాప్నోతి కామాద్యైర్మనో యావన్న దుష్యతి।
తే పూర్వ కేవలాః పశ్చాన్నిజైర్వ్యామిశ్రలక్షణాః॥౧౨౮॥

హేత్వౌషధవిశిష్టాశ్చ భవన్త్యాగన్తవో జ్వరాః।
సంసృష్టాః సన్నిపతితాః పృథగ్వా కుపితా మలాః॥౧౨౯॥

రసాఖ్యం ధాతుమన్వేత్య పక్తిం స్థానాన్నిరస్య చ।
స్వేనే తేనోమణా చైవ కృత్వా దేహోష్మణో బలమ్॥౧౩౦॥

స్రోతాంసి రుద్ధ్వా సంప్రాప్తాః కేవలం దేహముల్బణాః।
సంతాపమధికం దేహే జనయన్తి నరస్తదా॥౧౩౧॥

భవత్యత్యుష్ణసర్వాఙ్గో జ్వరిత స్తేన చోచ్యతే।
స్రోతసాం సంనిరుద్ధత్వాత్ స్వేదం నా నాధిగచ్ఛతి॥౧౩౨॥

స్వస్థానాత్ ప్రచ్యుతే చాగ్నౌ ప్రాయశస్తరుణే జ్వరే।
అరుచిశ్చావిపాకశ్చ గురుత్వముదరస్య చ॥౧౩౩॥

హృదయస్యావిశుద్ధిశ్చ తన్ద్రా చాలస్యమేవ చ।
జ్వరోఽవిసర్గీ బలవాను దోషాణామప్రవర్తనమ్॥౧౩౪॥

లాలాప్రసేకో హల్లాసో క్షునాశో విరసం ముఖమ్।
స్తబ్ధసుప్తగురుత్వం చ గాత్రాణాం బహుమూత్రతా॥౧౩౫॥

న విడ్జీర్ణా న చ గ్లానిర్జ్వరస్యామస్య లక్షణమ్।
జ్వరవేగోఽధికస్తృష్ణా ప్రలాపః శ్వసనం భ్రమః॥౧౩౬॥

మలప్రవృత్తిరుత్కేశః పచ్యమానస్య లక్షణమ్।
క్షుత్ క్షామతా లఘుత్వం చ గాత్రాణాం జ్వరమార్దవమ్॥౧౩౭॥

దోషప్రవృత్తిరష్టాహో నిరామజ్వరలక్షణమ్।
నవజ్వరే దివాస్వప్నస్నానాభ్యఙ్గాన్న మైథునమ్॥౧౩౮॥

క్రోధప్రవాతవ్యాయామకషాయాంశ్చ వివర్జయేత్।
జ్వరే లఙ్ఘనమేవాదావుపదిష్టమృతే జ్వరాత్॥౧౩౯॥

క్షయానిలభయక్రోధకామశోకశ్రమోద్భవాత్।
లఙ్ఘనేన క్షయం నీతే దోషే సంధుక్షితేఽనలే॥౧౪౦॥

విజ్వరత్వం లఘుత్వం చ క్షుచ్చైవాస్యోపజాయతే।
ప్రాణావిరోధినా చైనం లఙ్ఘనేనోపపాదయేత్॥౧౪౧॥

బలాధిష్ఠానమారోగ్యం యదర్థోఽయం క్రియాక్రమః।

లఙ్ఘనం స్వేదనం కాలో యవాగ్వస్తిక్తకో రసః॥౧౪౨॥

పాచనాన్యవిపక్వానాం దోషాణాం తరుణే జ్వరే।
తృష్యతే సలిలం చోష్ణం దద్యాద్వాతకఫజ్వరే॥౧౪౩॥

మద్యోత్థే పైత్తికే చాఽథ శీతలం తిక్తకైః శ్రుతమ్।
దీపనం పాచనం చైవ జ్వరనముభయం హి తత్॥౧౪౪॥

స్రోతసాం శోధనం బల్యం రుచిస్వేదకరం శివమ్।
ముస్తపర్పటకోశీరచన్దనోదీచ్యనాగరైః॥౧౪౫॥

శృతశీతం జలం దద్యాత్ పిపాసాజ్వరశాన్తయే।
కఫప్రధానానుత్క్ృిష్టాన్ దోషానామాశయస్థితాన్॥౧౪౬॥

బుద్ధ్వా జ్వరకరాన్ కాలే వమ్యానాం వమనైర్హరేత్।
అనుపస్థితదోషాణాం వమనం తరుణే జ్వరే॥౧౪౭॥

హృద్రోగం శ్వాసమానాహం మోహం చ జనయేద్భృశమ్।
సర్వదేహానుగాః సామా ధాతుస్థా దుఃఖనిర్హరాః॥౧౪౮॥

దోషాః ఫలేభ్య ఆమేభ్యః స్వరసా ఇవ సాత్యయాః।
వమితం లఙ్ఘితం కాలే యవాగూభిరుపాచరేత్॥౧౪౯॥

యథాస్వౌషధసిద్ధాభిర్మణ్డపూర్వాభిరాదితః।
యావజ్వరమృదుభావాత్ షడహం వా విచక్షణః॥౧౫౦॥

తస్యానిర్దీప్యతే తాభిః సమిద్భిరివ పావకః।
తాశ్చ భేషజసంయోగాల్లఘుత్వాచాగ్నిదీపనాః॥౧౫౧॥

వామూత్రత్రపురీషాణాం దోషాణాం చానులోమనాః।
స్వేదనాయ ద్రవోష్ణత్వాద్రవత్వాన్తప్రశాన్తయే॥౧౫౨॥

ఆహారభావాత్ ప్రాణాయ సరత్వాల్లాఘవాయ చ।
జ్వరయో జ్వరసాత్మ్యత్వాత్తస్మాత్ పేయాభిరాదితః॥౧౫౩॥

జ్వరానుపచరేద్ధీమాన్ఋతే మద్యసముత్థితాత్।
మదాత్యయే మద్యనిత్యే గ్రీష్మే పిత్తకఫాధికే॥౧౫౪॥

ఊర్ధ్వగే రక్తపిత్తే చ యవాగూర్న హితా జ్వరే।
తత్ర తర్పణమేవాగ్రే ప్రయోజ్యం లాజశక్తుభిః॥౧౫౫॥

జ్వరాపహైః ఫలరసైర్యుక్తం సమధుశర్కరమ్।
ద్రాక్షాదాడిమఖర్జూరప్రియాలైః సపరూషకైః॥౧౫౬॥

తర్పణార్థేషు కర్తవ్యం తర్పణం జ్వరశాన్తయే।
తతః సాత్మ్యబలాపేక్షీ భోజయేజ్జీర్ణతర్పణమ్॥౧౫౭॥

తనునా ముద్గ్యూషేణ జాఙ్గలానాం రసేన వా।
అన్నకాలేషు చాప్యస్మై విధేయం దన్తధావనమ్॥౧౫౮॥

యోఽస్య వక్త్రరసస్తస్మాద్విపరీతం ప్రియం చ యత్।
తదస్య ముఖవైశద్యం ప్రకాఙ్క్షాం చాన్నపానయోః॥౧౫౯॥

ధత్తే రసవిశేషాణామభిజ్ఞత్వం కరోతి యత్।
విశోధ్య ద్రుమశాఖాభైరాస్యం ప్రక్షాల్య చాసకృత్॥౧౬౦॥

మస్త్విక్షురసమద్యాద్యైర్యథాహారమవాప్నుయాత్।
పాచనం శమనీయం వా కషాయం పాయయేత్తు తమ్॥౧౬౧॥

జ్వరితం షడహేఽతీతే లధ్వన్నప్రతిభోజితమ్।
స్తభ్యన్తే న విపచ్యన్తే కుర్వన్తి విషమజ్వరమ్॥౧౬౨॥

దోషా బద్ధాః కషాయేణ స్తమ్భిత్వాత్తరుణే జ్వరే।
న తు కల్పనముద్దిశ్య కషాయః ప్రతిషిధ్యతే॥౧౬౩॥

యః కషాయః కషాయః స్యాత్ స వర్జ్యస్తరుణజ్వరే।
యూషైరమ్లైరనమ్లైర్వా జాఙ్గలైవ రసైర్హితైః॥౧౬౪॥

దశాహం యావదీయాల్లుమ్వగ్నం జ్వరశాన్తయే।
అత ఊర్ధ్వ కఫే మన్దే వాతపిత్తోత్తరే జ్వరే॥౧౬౫॥

పరిపక్వేషు దోషేషు సర్పిష్పానం యథాఽమృతమ్।
నిర్దశాహమపి జ్ఞాత్వా కఫోత్తరమలఙ్ఘితమ్॥౧౬౬॥

న సర్పిః పాయయేత్ ప్రాజ్ఞః కషాయైస్తముపాచరేత్।

యావల్లఘుత్వాదశనం దద్యాన్మాంసరసేన చ ॥౧౬౭॥

బలం హ్యలం దోషహరం పరం తచ్చ బలప్రదమ్।
దాహతృష్ణాపరీతస్య వాతపిత్తోత్తరం జ్వరమ్ ॥౧౬౮॥

బద్ధప్రచ్యుతదోషం వా నిరామం పయసా జయేత్।
క్రియాభిరాభిః ప్రశమం న ప్రయాతి యదా జ్వరః ॥౧౬౯॥

అక్షీణబలమాంసస్య శమయేత్తం విరేచనైః।
జ్వరక్షీణస్య న హితం వమనం న విరేచనమ్ ॥౧౭౦॥

కామం తు పయసా తస్య నిరూహైర్వా హరేన్మలాన్।
నిరూహో బలమగ్నిం చ విజ్వరత్వం ముదం రుచిమ్ ॥౧౭౧॥

పరిపక్వేషు దోషేషు ప్రయుక్తః శీఘ్రమావహేత్।
పిత్తం వా కఫపిత్తం వా పిత్తాశయగతం హరేత్ ॥౧౭౨॥

స్రంసనం, త్రీన్మలాన్ బస్తిర్హరేత్పక్వాశయస్థితాన్।
జ్వరే పురాణే సంక్షీణే కఫపిత్తే దృఢాగ్నయే ॥౧౭౩॥

రూక్షబద్ధపురీషాయ ప్రదద్యానువాసనమ్।
గౌరవే శిరసః శూలే విబద్ధేష్విన్ద్రియేషు చ ॥౧౭౪॥

జీర్ణజ్వరే రుచికరం కుర్యాన్మూర్ధవిరేచనమ్।
అభ్యఙ్గాంశ్చ ప్రదేహాంశ్చ పరిషేకావగాహనే ॥౧౭౫॥

విభజ్య శీతోష్ణతయా కుర్యాజ్జీర్ణజ్వరే భిషక్।
తైరాశు ప్రశమం యాతి బహిర్మార్గగతో జ్వరః॥౧౭౬॥

లభ్యన్తేః సుఖమఙ్గాని బలం వర్ణశ్చ వర్ధతే।
ధూపనాఞ్జనయోగైశ్చ యాన్తి జీర్ణజ్వరాః శమమ్॥౧౭౭॥

స్వజ్ఞానశేషా యేషాం చ భవత్యాగన్తురన్వయః।
ఇతి క్రియాక్రమః సిద్ధో జ్వరఘ్నః సంప్రకాశితః॥౧౭౮॥

యేషాం త్వేష క్రమస్తాని ద్రవ్యాణ్యూర్ధ్వమతః శృణు।
రక్తశాల్యాదయః శస్తాః పురాణాః షష్టికైః సహ॥౧౭౯॥

యవాగ్వోదనలాజార్థే జ్వరితానాం జ్వరాపహాః॥
లాజపేయాం సుఖజరాం పిప్పలీనాగరైః శ్రుతామ్॥౧౧౮॥

పిబేజ్వరీ జ్వరహరాం క్షుద్వానల్పాగ్నిరాదితః।
అమ్లాభిలాషీ తామేవ దాడిమామ్లాం సనాగరామ్॥౧౮౧॥

సృష్టవిట్ పైత్తికో వాఽథ శీతాం మధుయుతాం పిబేత్।
పేయాం వా రక్తశాలీనాం పార్శ్వబస్తిశిరోరుజి॥౧౮౨॥

శ్వదంష్ట్రాకణ్టకారీభ్యాం సిద్ధాం జ్వరహరాం పిబేత్॥
జ్వరాతిసారీ పేయాం వా పిబేత్ సామ్లాం ఋతాం నరః॥౧౮౩॥

పృశ్నిపర్ణీబలాబిల్వనాగరోత్పలధాన్యకైః।
శ్రృతాం విదారీగన్ధాద్ర్యైపనీం స్వేదనీం నరః॥౧౮౪॥

కాసీ శ్వాసీ చ హిక్కీ చ యవాగూం జ్వరితః పిబేత్।
విబద్ధవర్చాః సయవాం పిప్పల్యామలకైః శ్రుతామ్॥౧౮౫॥

సర్పిష్మతీం పిబేత్ పేయాం జ్వరీ దోషానులోమనీమ్।
కోష్ఠే విబద్ధే సరుజి పిబేత్ పేయాం శ్రుతాం జ్వరీ॥౧౮౬॥

మృద్వీకాపిప్పలీమూలచవ్యామలకనాగరైః।
పిబేత్ సబిల్వాం పేయాం వా జ్వరే సపరికర్తికే॥౧౮౭॥

బలావృక్షామ్లకోలామ్లకలశీధావనీటతామ్।
అస్వేదనిద్రస్తృష్ణార్తః పిబేత్ పేయాం సశర్కరామ్॥౧౮౮॥

నాగరామలకైః సిద్ధాం ఘృతభృష్టాం జ్వరాపహామ్।
ముద్రాన్మసూరాంశ్చణకాన్ కులత్థాన్ సమకుష్ఠకాన్॥౧౮౯॥

యూషార్థం యూషసాత్మ్యానాం జ్వరితానాం ప్రకల్పయేత్।
పటోలపత్రం సఫలం కులకం పాపచేలికా (క) మ్॥౧౯౦॥

కర్కోటకం కఠిల్లం చ విద్యాచ్చాకం జ్వరే హితమ్।
లావాన్ కపిఞ్జలానేణాంశ్చకోరానుపచక్రకాన్॥౧౯౧॥

కురఙ్గాన్ కాలపుచ్ఛాంశ్చ హరిణాన్ పృషతాశశాన్।

ప్రదద్యాన్మాంససాత్మ్యాయ జ్వరితాయ జ్వరాపహాన్॥౧౯౨॥

ఈషదమ్లానవమ్లాన్ వా రసాన్ కాలే విచక్షణః।
కుక్కుటాంశ్చ మయూరాంశ్చ తిత్తిరిక్రౌఞ్చవర్తకాన్॥౧౯౩॥

గురూష్ణత్వాన్న శంసన్తి జ్వరే కేచిఞ్చికిత్సకాః।
లఙ్ఘనేనానిలబలం జ్వరే యద్యధికం భవేత్॥౧౯౪॥

భిషఙ్మాత్రావికల్పజ్ఞో దద్యాత్తానపి కాలవిత్।
ధర్మామ్బు చానుపానార్థం తృషితాయ ప్రదాపయేత్॥౧౯౫॥

మద్యం వా మద్యసాత్మ్యాయ యథాదోషం యథాబలమ్।
గురుష్ణస్నిగ్ధమధురకషాయాంశ్చ నవజ్వరే॥౧౯౬॥

ఆహారాన్ దోషపత్త్యర్థం ప్రాయశః పరివర్జయేత్।
అన్నపానక్రమః సిద్ధో జ్వరఘ్నః సంప్రకాశితః॥౧౯౭॥

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యన్తే కషాయా జ్వరనాశనాః।
పాక్యం శీతకషాయం వా ముస్తపర్పటకం పిబేత్॥౧౯౮॥

సనాగరం పర్పటకం పిబేద్వా సదురాలభమ్।
కిరాతతిక్తకం ముస్తం గుడూచీం విశ్వభేషజమ్॥౧౯౯॥

పాఠాముశీరం సోదీచ్యం పిబేద్వా జ్వరశాన్తయే।
జ్వరఘ్నా దీపనాశ్చైతే కషాయా దోషపాచనాః॥౨౦౦॥

తృష్ణారుచిప్రశమనా ముఖవైరస్యనాశనాః।
కలిఙ్గకాః పటోలస్య పత్రం కటుకరోహిణీ॥౨౦౧॥

పటోలః సారివా ముస్తం పాఠా కటుకరోహిణీ।
నిమ్బః పటోలస్త్రిఫలా మృద్వీకాముస్తవత్సకాః॥౨౦౨॥

కిరాతతిక్తమమృతా చన్దనం విశ్వభేషజమ్।
గుడూచ్యామలకం ముస్తమర్ధశ్లోకసమాపనాః॥౨౦౩॥

కషాయాః శమయన్త్యాశు పఞ్చ పఞ్చవిధాజ్వరాన్।
సన్తతం సతతాన్యేద్యుస్తృతీయకచతుర్థకాన్॥౨౦౪॥

వత్సకారగ్వధౌ పాఠా షడ్గ్రన్థా కటురోహిణీ।
మూర్వా సాతివిషా నిమ్బః పటోలో ధన్వయాసకః॥౨౦౫॥

వచా ముస్తముశీరాణి మధుకం త్రిఫలా బలా।
పాక్యం శీతకషాయం వా పిబేజ్జ్వరహరం నరః॥౨౦౬॥

మధూకముస్తమృద్వీకాకాశ్మర్యాణి పరూషకమ్।
త్రాయమాణాముశీరం చ త్రిఫలాం కటురోహిణీమ్॥౨౦౭॥

పీత్వా నిశిస్థితం జన్తుర్జ్వరాచ్చీఘ్రం విముచ్యతే।
జాత్యామలకముస్తాని తద్వద్ధన్వయవాసకమ్॥౨౦౮॥

విబద్ధదోషో జ్వరితః కషాయం సగుడం పిబేత్।
త్రిఫలాం త్రాయమాణాం చ మృద్వీకాం కటురోహిణీమ్॥౨౦౯॥

పిత్తశ్లేష్మహరస్త్వేష కషాయో హ్యానులోమికః।
త్రివృతాశర్కరాయుక్తః పిత్తశ్లేష్మజ్వరాపహః॥౨౧౦॥

బృహత్యౌ వత్సకం ముస్తం దేవదారు మహౌషధమ్।
కోలవల్లీ చ యోగోఽయం సంనిపాతజ్వరాపహః॥౨౧౧॥

శటీ పుష్కరమూలం చ వ్యాఘ్రీ శృఙ్గీ దురాలభా।
గుడూచీ నాగరం పాఠా కిరాతం కటురోహిణీమ్॥౨౧౨॥

ఏష శట్యాదికో వర్గః సంనిపాతజ్వరాపహః।
కాసహృద్గ్రహపార్శ్వార్తిశ్వాసతన్ద్రాసు శస్యతే॥౨౧౩॥

బృహత్యౌ పుష్కరం భార్ఙ్గీ శటీ శృఙ్గీ దురాలభా।
వత్సకస్య చ బీజాని పటోలం కటురోహిణీ॥౨౧౪॥

బృహత్యాదిర్గణః ప్రోక్తః సంనిపాతజ్వరాపహః।
కాసాదిషు చ సర్వేషు దద్యాత్ సోపద్రవేషు చ॥౨౧౫॥

కషాయాశ్చ యవాగ్వశ్చ పిపాసాజ్వరనాశనాః।
నిర్దిష్టా భేషజాధ్యాయే భిషక్తానపి యోజయేత్॥౨౧౬॥

జ్వరాః కషాయైర్వమనైర్లఙ్ఘనైర్లఘుభోజనైః।

రూక్షస్య యే న శామ్యన్తి సర్పిస్తేషాం భిషగ్జితమ్॥౨౧౭॥

రూక్షం తేజో జ్వరకరం తేజసా రూక్షితస్య చ।
యః స్యాదనుబలో ధాతుః స్నేహసాధ్యః స చానిలః॥౨౧౮॥

కషాయాః సర్వ ఏవైతే సర్పిషా సహ యోజితాః।
ప్రయోజ్యా జ్వరశాన్త్యర్థమభిసంచుక్షణాః శివాః॥౨౧౯॥

పిప్పల్యశ్చన్దనం ముస్తముశీరం కటురోహిణీ।
కలి కాస్తామలకీ సారివాఽతివిషా స్థిరా॥౨౨౦॥

ద్రాక్షామలకబిల్వాని త్రాయమాణా నిదిగ్ధికా।
సిద్ధమేభిర్ఘృతం సద్యో జ్వరం జీర్ణమపోహతి॥౨౨౧॥

క్షయం కాసం శిరఃశూలం పార్శ్వశూలం హలీమకమ్।
అంతరవేలపతి చ విషమం సంనియచ్ఛతి॥౨౨౨॥

ఇతి పిప్పల్యాద్యం ఘృతమ్।

వాసాం గుడూచీం త్రిఫలాం త్రాయమాణాం యవాసకమ్।
పక్త్వా తేన కషాయేణ పయసా ద్విగుణేన చ॥౨౨౩॥

పిప్పలీ ముస్తమృద్వీకాచన్దనోత్పలనాగరైః।
కల్కీకృతైశ్చ విపచేద్ఘృతం జీర్ణజ్వరాపహమ్॥౨౨౪॥

ఇతి వాసాద్యం ఘృతమ్।

బలాం శ్వదంష్ట్రాం బృహతీం కలసీం ధావనీం స్థిరామ్।
నిమ్బం పర్పటకం ముస్తం త్రాయమాణాం దురాలభామ్॥౨౨౫॥

కృత్వా కషాయం పేష్యార్థే దద్యాత్తామలకీం శటీమ్।
ద్రాక్షాం పుష్కరమూలం చ మేదామామలకాని చ॥౨౨౬॥

ఘృతం పయశ్చ తత్సిద్ధం సర్పిజ్వరహరం పరమ్।
క్షయకాసశిరఃశూలపార్శ్వశులాంసతాపనుత్॥౨౨౭॥

ఇతి బలాద్యం ఘృతమ్।

జ్వరిభ్యో బహుదోషేభ్య ఊర్ధ్వం చాధశ్చ బుద్ధిమాన్।
దద్యాత్ సంశోధనం కాలే కల్పే యదుపదేక్ష్యతే॥౨౨౮॥

మదనం పిప్పలీభిర్వా కలిఙ్గైర్మధుకేన వా।

-

౧ 'సూత్రస్థానే షడ్విరేచనశతాశ్రితీయేఽధ్యాయే' చక్రః।

యుక్తముష్ణామ్బునా పేయం వమనం జ్వరశాన్తయే॥౨౨౯॥

క్షౌద్రామ్బునా రసేనేక్షోరథవా లవణామ్బునా।

జ్వరే ప్రచ్ఛర్దనం శస్తం మద్యైర్వా తర్పణేన వా॥౨౩౦॥

మృద్వీకామలకానాం వా రసం ప్రస్కన్దనం పిబేత్।
రసమామలకానాం వా ఘృతభృష్టం జ్వరాపహమ్॥౨౩౧॥

లిహ్యాద్వా త్రైవృతం చూర్ణ సంయుక్తం మధుసర్పిషా।
పిబేద్వా క్షౌద్రమావాప్య సఘృతం త్రిఫలారసమ్॥౨౩౨॥

ఆరగ్వధం వా పయసా మృద్వీకానాం రసేన వా।
త్రివృతాం త్రాయమాణాం వా పయసా జ్వరితః పిబేత్॥౨౩౩॥

జ్వరాద్విముచ్యతే పీత్వా మృద్వీకాభిః సహాభయామ్।
పయోఽనుపానముష్ణం వా పీత్వా ద్రాక్షారసం నరః॥౨౩౪॥

కాసాచ్ఛ్వాసాచ్ఛిరఃశూలాత్పార్శ్వశూలాచ్చిరజ్వరాత్।
ముచ్యతే జ్వరితః పీత్వా పఞ్చమూలీశృతం పయః॥౨౩౫॥

ఏరణ్డమూలోత్క్వథితం జ్వరాత్ సపరికర్తికాత్।
పయో విముచ్యతే పీత్వా తద్వద్బిల్వశలాటుభిః॥౨౩౬॥

త్రికణ్టకబలావ్యాఘ్రీగుడనాగరసాధితమ్।
వర్చోమూత్రవిబన్ధఘ్నం శోఫజ్వరహరం పయః॥౨౩౭॥

సనాగరం సమృద్వీకం సఘృతక్షౌద్రశర్కరమ్।
శృతం పయః సఖర్జూరం పిపాసాజ్వరనాశనమ్॥౨౩౮॥

చతుర్గుణేనామ్బసా వా శృతం జ్వరహరం పయః।
ధారోష్ణం వా పయః సద్యో వాతపిత్తజ్వరం జయేత్॥౨౩౯॥

జీర్ణజ్వరాణాం సర్వేషాం పయః ప్రశమనం పరమ్।
పేయం తదుష్ణం శీతం వా యథాస్వం భేషజైః శృతమ్॥౨౪౦॥

ప్రయోజయేజ్జ్వరహరాన్నిరూహాన్ సానువాసనాన్।
పక్వాశయగతే దోషే వక్ష్యన్తే యే చ సిద్ధిషు॥౨౪౧॥

పటోలారిష్టపత్రాణి సోశీరశ్చతురఙ్గులః।
హ్రీబేరం రోహిణీ తిక్తా శ్వదంష్ట్రా మదనాని చ॥౨౪౨॥

స్థిరా బలా చ తత్ సర్వే పయస్యర్ధోదకే శృతమ్।
క్షీరావశేషం నిర్యూహం సంయుక్తం మధుసర్పిషా॥౨౪౩॥

కల్కైర్మదనముస్తానాం పిప్పల్యా మధుకస్య చ।
వత్సకస్య చ సంయుక్తం బస్తిం దద్యాజ్జ్వరాపహమ్॥౨౪౪॥

శుద్ధే మార్గే హృతే దోషే విప్రసన్నేషు ధాతుషు।
గతాఙ్గశూలో లఘ్వఙ్గః సద్యో భవతి విజ్వరః॥౨౪౫॥

ఆరగ్వధముశీరం చ మదనస్య ఫలాని చ।
చతస్రః పర్ణినీశ్చైవ నిర్యూహముపకల్పయేత్॥౨౪౬॥

ప్రియఙ్గుర్మదనం ముస్తం శతాహ్వా మధుయష్టికా।
కల్కః సర్పిర్గుడః క్షౌద్రం జ్వరఘ్నో బస్తిరుత్తమః॥౨౪౭॥

గుడూచీం త్రాయమాణాం చ చన్దనం మధుకం వృషమ్।
స్థిరాం బలాం పృశ్నిపర్ణీం మదనం చేతి సాధయేత్॥౨౪౮॥

రసం జాఙ్గలమాంసస్య రసేన సహితం భిషక్।
పిప్పలీఫలముస్తానాం కల్కేన మధుకస్య చ॥౨౪౯॥

ఈషత్సలవణం యుక్త్యా నిరూహం మధుసర్పిషా।
జ్వరప్రశమనం దద్యాద్బలస్వేదరుచిప్రదమ్॥౨౫౦॥

జీవన్తీం మధుకం మేదాం పిప్పలీం మదనం వచామ్।
ఋద్ధిం రాస్నాం బలాం బిల్వం శతపుష్పాం శతావరీమ్॥౨౫౧॥

పిష్ట్వా క్షీరం జలం సర్పిస్తైలం చ విపచేద్భిషక్।
అనువాసనికం స్నేహమేతద్విద్యాజ్జ్వరాపహమ్॥౨౫౨॥

పటోలపిచుమర్దాభ్యాం గుడూచ్యా మధుకేన చ।
మదనైశ్చ శృతః స్నేహో జ్వరఘ్నమనువాసనమ్॥౨౫౩॥

చన్దనాగురుకాశ్మర్యపటోలమధుకోత్పలైః।
సిద్ధః స్నేహో జ్వరహరః స్నేహబస్తిః ప్రశస్యతే॥౨౫౪॥

యదుక్తం భేషజాధ్యాయే విమానే రోగభేషజే।

శిరోవిరేచనం కుర్యాద్యుక్తిజ్ఞస్తజ్వరాపహమ్ ॥౨౪౪॥

యచ్చ నావనికం తైలం యాశ్చ ప్రాగ్ధూమవర్తయః।
మాత్రాశితీయే నిర్దిష్టాః ప్రయోజ్యాస్తా జ్వరేష్వపి॥౨౪౬॥

అభ్యఙ్గాంశ్చ ప్రదేహాంశ్చ పరిషేకాంశ్చ కారయేత్।
యథాభిలాష శీతోష్ణం విభజ్య ద్వివిధం జ్వరమ్॥౨౪౭॥

సహస్రధౌతం సర్పిర్వా తైలం వా చన్దనాదికమ్।
దాహజ్వరప్రశమనం దద్యాదభ్యఞ్జనం భిషక్॥౨౪౮॥

అథ చన్దనాద్యం తైలముపదేక్ష్యామః—
చన్దనభద్రశ్రీకాలానుసార్యకాలీయకపద్మాపద్మకోశీరసారివామధుక ప్రపౌణ్డరీకనాగపుష్పోదీచ్యవన్యపద్మోత్పలనలినకుముదసౌగన్ధికపుణ్డరీకశతపత్రబిసమృణాలశాలూకశైవాలకశేరుకానన్తాకుశకాశేక్షుదర్భశరనలశాలిమూలజమ్బువేత్రవేతసవానీరగున్ద్రాకకుభాశనాశ్వకర్ణస్యన్దనవాతపోథశాలతాలధవతినిశఖదిరకదరకదమ్బకాశ్మర్యఫలసర్జప్లక్షకపీతనోదుమ్బరాశ్వత్థన్యగ్రోధఘాతకీదూర్వేత్కటకశృఙ్గాటకమఞ్జిష్ఠాజ్యోతిష్మతీపుష్కరబీజక్రౌఞ్చాదనబదరకోవిదారకదలీసంవర్తకారిష్టశతపర్వాశ్వేతకుమ్భికాశతావరీశ్రీపర్ణీశ్రావణీమహాశ్రావణీరోహిణీశీతపాక్యోదనపాకీకాలాబలాపయస్యావిదారీజీవకర్షభకక్షుద్రసహామేదామహామేదామధురసర్ష్యప్రోక్తాతృణశూన్యమోచరసాటరూషకబకులకుటజపటోలనిమ్బశాల్మలనారికేలఖర్జూరమృద్వీకాప్రియాలప్రియఙ్గుధన్వనాత్మగుప్తామధూకానామన్యేషాం చ శీతవీర్యాణాం యథాలాభమౌషధానాం కషాయం కారయేత్; తేన కషాయేణ ద్విగుణితపయసా తేషామేవ చ కల్కేన కషాయార్ధమాత్రం మృద్వగ్నినా సాధయేత్తైలమ్, ఏతత్తైలమభ్యఙ్గాదేవ సద్యో దాహజ్వరమపనయతి; ఏతైరేవ చౌషధైః సులక్ష్ణపిష్టైః సుశీతైః ప్రదేహం కారయేత్, ఏతైరేవ చ శృతశీతం సలిలమవగాహపరిషేకార్థం ప్రయుఞ్జీత॥౨౪౯॥

మద్యారనాలక్షీరసౌవీరదధిఘృతసలిలసేకావగాహాశ్చ సద్యో దాహజ్వరమపనయన్తి శీతస్పర్శత్వాత్। ఇతి చన్దనాదితైలమ్॥౨౬౦॥

భవన్తి చాత్ర।

పౌష్కరేషు సుశీతేషు పద్మోత్పలదలేషు చ।
కదలీనాం చ పత్రేషు క్షౌమేషు విమలేషు చ॥౨౬౧॥

చన్దనోదకశీతేషు సుప్యాద్దాహార్దితః సుఖమ్।
హిమామ్బుసిక్తే సదనే శీతే ధారాగృహేఽపి వా॥౨౬౨॥

హేమశఙ్ఖప్రవాలానాం మణీనాం మౌక్తికస్య చ।
చన్దమోదకశీతానాం సంస్పర్శానురసాన్ స్పృశేత్॥౨౬౩॥

స్రగ్భిర్నీలోత్పలైః పద్మైర్వ్యజనైర్వివిధైరపి।
శీతవాతావహైర్వ్యజ్యేచ్చన్దనోదకవర్షిభిః॥౨౬౪॥

నద్యస్తడాగాః పద్మిన్యో హ్రదాశ్చ విమలోదకాః।
అవగాహే హితా దాహతృష్ణాగ్లానిజ్వరాపహాః॥౨౬౫॥

ప్రియాః ప్రదక్షిణాచారాః ప్రమదాశ్చన్దనోక్షితాః।
సాన్త్వయేయుః పరైః కామైర్మణిమౌక్తికభూషణాః॥౨౬౬॥

శీతాని చాన్నపానాని శీతాన్యుపవనాని చ।
వాయవశ్చన్ద్రపాదాశ్చ శీతా దాహజ్వరాపహాః॥౨౬౭॥

అథోష్ణాభిప్రాయిణాం జ్వరితానామభ్యఙ్గాదీనుపక్రమానుపదేక్ష్యామః—
అగురుకుష్ఠతగరపత్రనలదశైలేయకధ్యామకహరేణుకాస్థౌణేయకక్షేమకైలావరాఙ్గదలపురత

మాలపత్రభూతీకరోహిషసరలశల్లకీదేవదార్వగ్నిమన్థబిల్వస్యోనాకకాశ్మర్యపాటలాపునర్నవా వృశ్చీరకణ్టకారికాబృహతీశాలపర్ణీపృశ్నిపర్ణీమాషపర్ణీముద్గపర్ణీగోక్షురకైరణ్డశోభాఞ్జనకవరుణా ర్కచిరిబిల్వతిల్వకశటీపుష్కరమూలగణ్డీరోరుబూకపత్తూరాక్షీవాశ్మాన్తకశిగ్రుమాతులుఙ్గమూల కమూలపర్ణీపీలుపర్ణీతిలపర్ణీమోరటమేషశృఙ్గీహింస్నాదన్తశఠైరావతకభల్లాతకాస్ఫోతకాణ్డీరా త్మజాకాకాణ్డైకైషీకాకరఞ్జధాన్యకాజమోదపృథ్వీకాసుముఖసురసకుఠేరకకాలమాలకపర్ణాసక్షవ ఫణిజ్ఝకభూస్తృణశృఙ్గవేరపిప్పలీసర్షపాశ్వగన్ధారాస్నారుహావరోహావచాబలాతిబలాగుడూచీశత పుష్పాశీతవల్లీ నాకులీగన్ధనాకులీశ్వేతాజ్యోతిష్మతీచిత్రకాధ్యణ్డామ్లచాఙ్గేరీతిలబదర కులత్థ మాషాణామేవంవిధానామన్యేషాం చోష్ణవీర్యాణాం యథాలాభమౌషధానాం కషాయం కారయేత్, తేన కషాయేణ తేషామేవ చ కల్కేన సురాసౌవీరకతుషోదకమైరేయమేదకదధిమణ్డారనాలకట్వరప్రతివినీతేన తైలపాత్రం విపాచయేత్, తేన సుఖోష్ణేన తైలేనోష్ణాభిప్రాయిణం జ్వరితమభ్యఞ్జ్యాత్ తథా తస్య శీతజ్వరః ప్రశామ్యతి; ఏతైరేవ చౌషధైః శ్లక్ష్ణపిష్టైః సుఖోష్ణైః ప్రదేహం కారయేత్, ఏతైరేవ చ శృతం సుఖోష్ణం సలిలమవగాహార్థం పరిషేకార్థం చ ప్రయుఞ్జీత శీతజ్వరప్రశమార్థమ్ ॥౨౧౮॥

ఇతి శీతజ్వరే ఽగుర్వాది తైలమ్।

భవన్తి చాత్ర।

త్రయోదశవిధః స్వేదః స్వేదాధ్యాయే నిదర్శితః।
మాత్రాకాలవిదా యుక్తః స చ శీతజ్వరాపహః ॥౨౧౯॥

సా కుటీ తచ్చ శయనం తచ్చావచ్ఛాదనం జ్వరమ్।
శీతం ప్రశమయన్త్యాశు ధూపాశ్చాగురుజా ఘనాః ॥౨౨౦॥

చారూపచితగాత్ర్యశ్చ తరుణ్యో యౌవనోష్మణా।
ఆశ్లేషాచ్ఛమయన్త్యాశు ప్రమదాః శిశిరజ్వరమ్ ॥౨౨౧॥

స్వేదనాన్యన్నపానాని వాతశ్లేష్మహరాణి చ।

శీతజ్వరం జయన్త్యాశు సంసర్గబలయోజనాత్॥౨౭౨॥

వాతజే శ్రమజే చైవ పురాణే క్షతజే జ్వరే।
లఙ్ఘనం న హితం విద్యాచ్ఛమనైస్తానుపాచరేత్॥౨౭౩॥

విక్షిణ్యామాశయోష్మాణం యస్మాద్ధత్వా రసం నృణామ్।
జ్వరం కుర్వన్తి దోషాస్తు హీయతేఽగ్నిబలం తతః॥౨౭౪॥

యథా ప్రజ్వలితో వహ్నిః స్థాల్యామిన్ధనవానపి।
న పచత్యోదనం సమ్యగనిలప్రేరితో బహిః॥౨౭౫॥

పక్తిస్థానాత్తథా దోషైరూష్మా క్షిప్తో బహిర్నృణామ్।
న పచత్యభ్యవహృతం కృచ్ఛ్రాత్ పచతి వా లఘు॥౨౭౬॥

అతోఽగ్నిబలరక్షార్థం లఙ్ఘనాదిక్రమో హితః।
సప్తాహేన హి పచ్యన్తే సర్వ (ప్త) ధాతుగతా మలాః॥౨౭౭॥

నిరామశ్చాప్యతః ప్రోక్తో జ్వరః ప్రాయోఽష్టమేఽహని।
ఉదీర్ణదోషస్త్వల్పాగ్నిరశ్నన్ గురు విశేషతః॥౨౭౮॥

ముచ్యతే సహసా ప్రాణైశ్చిరం క్లిశ్యతి వా నరః।
ఏతస్మాత్కారణాద్విద్వాన్ వాతికేఽప్యాదితో జ్వరే॥౨౭౯॥

నాతి గుర్వతి వా స్నిగ్ధం భోజయేత్ సహసా నరమ్।
జ్వరే మారుతజే త్వాదావనపేక్ష్యాపి హి క్రమమ్॥౨౮౦॥

కుర్యాన్నిరనుబన్ధానామభ్యఙ్గాదీనుపక్రమాన్।
పాయయిత్వా కషాయం చ భోజయేద్రసభోజనమ్॥౨౮౧॥

జీర్ణజ్వరహరం కుర్యాత్ సర్వశశ్చాప్యుపక్రమమ్।
శ్లేష్మలానామవాతానాం జ్వరోఽనుష్ణే కఫాధికః॥౨౮౨॥

పరిపాకం న సప్తాహేనాపి యాతి మృదూష్మణామ్।
తం క్రమేణ యథోక్తేన లఙ్ఘనాల్పాశనాదినా॥౨౮౩॥

ఆదశాహముపక్రమ్య కషాయాద్యైరుపాచరేత్।
సామా యే యే చ కఫజాః కఫపిత్తజ్వరాశ్చ యే॥౨౮౪॥

లఙ్ఘనం లఙ్ఘనీయోక్తం తేషు కార్యం ప్రతి ప్రతి।
వమనైశ్చ విరేకైశ్చ బస్తిభిశ్చ యథాక్రమమ్॥౨౮౫॥

జ్వరానుపచరేద్ధీమాన్ కఫపిత్తానిలోద్భవాన్।
సంసృష్టాన్ సన్నిపతితాన్ బుద్ధ్వా తరతమైః సమైః॥౨౮౬॥

జ్వరాన్ దోషక్రమాపేక్షీ యథోక్తైరౌషధైర్జయేత్।
వర్ధనేనైకదోషస్య క్షపణేనోచ్ఛ్రితస్య వా॥౨౮౭॥

కఫస్థానానుపూర్వ్యా వా సంనిపాతజ్వరం జయేత్।
సంనిపాతజ్వరస్యాన్తే కర్ణమూలే సుదారుణః॥౨౮౮॥

శోథః సంజాయతే తేన కశ్చిదేవ ప్రముచ్యతే।
రక్తావసేచనైః శీఘ్రం సర్పిష్పానైశ్చ తం జయేత్॥౨౮౯॥

ప్రదేహైః కఫపిత్తఘ్నైర్నావనైః కవలగ్రహైః।
శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైర్జ్వరో యస్య న శామ్యతి॥౨౯౦॥

శాఖానుసారీ రక్తస్య సోఽవసేకాత్ ప్రశామ్యతి।
విసర్పేణాభిఘాతేన యశ్చ విస్ఫోటకైర్జ్వరః॥౨౯౧॥

తత్రాదౌ సర్పిషః పానం కఫపిత్తోత్తరో న చేత్।
దౌర్బల్యాద్దేహధాతూనాం జ్వరో జీర్ణోఽనువర్తతే॥౨౯౨॥

బల్యైః సంబృంహణైస్తస్మాదాహారైస్తముపాచరేత్।
కర్మ సాధారణం జహ్యాత్తృతీయకచతుర్థకౌ॥౨౯౩॥

వికారా నాధికం జ్వరం కర్తుం సమర్థాః, శేషేషు త్రయోదశసు త్రిదోషహరద్రవ్యస్యాభావాదభ్యర్థితదోషాపేక్షయా ద్వయోశ్చికిత్సోచ్యతే, గత్యన్తరాభావాత్; తత్ర, వర్ధనేనైకదోషస్యేత్యనేన ఏకదోషస్య వర్ధనేనాపీత్యర్థః; ఏకశబ్దేన చ వృద్ధో దోష ఏవాపేక్షితః, న వృద్ధతరో నాపి వృద్ధతమః; తయోర్హి సతోర్వృద్ధయోర్వర్ధనేనాతివృద్ధ్యాఽహితమేవ స్యాత్; వర్ధనేనైకదోషస్యేతి వృద్ధతరవృద్ధతమదోషక్షయేణైకదోషవర్ధనేన, యథా-వృద్ధే కఫే వృద్ధతరయోశ్చ వాతపిత్తయోర్మధురం, తద్ధి వృద్ధతరవాతపిత్తక్షపకతయా కఫం క్షీణం వర్ధయదపి జ్వరం బలవద్దోషహన్తృతయా హరతి; తథా వృద్ధే కఫే వృద్ధతరే చ వాతే వృద్ధతరే చ పిత్తే మధురయోగో జ్ఞేయః; ఏవముదాహరణాన్తరాణి జ్ఞేయాని; అతస్త్వత్ర వర్ధనేనైకదోషస్యేత్యనేన ద్వయుల్బణానాం త్రయాణాం తథా హీనమధ్యాధికదోషాణాం సన్నిపాతానాం త్వికిత్సోక్తా;

క్షపణేనైకదోషస్యేత్యనేన చ క్షీణద్వయసంవర్ధకమపి యన్మహాత్యయవృద్ధతరవృద్ధతమదోషక్షపకం భవతి, తద్భేషజం కర్తవ్యం; వృద్ధతమో హ్యతివృద్ధః సద్యో హన్తి, తత్రత్ప్రక్రియాయాం చ క్షీణయోర్వృద్ధిరత్యల్పాయాసక్రమేణ ప్రతికర్తవ్యేతి భావః' చక్రః।

ఆగన్తురనుబన్ధో హి ప్రాయశో విషమజ్వరే।

వాతప్రధానం సర్పిభిర్బస్తిభిః సానువాసనైః॥౨౯౪॥

స్నిగ్ధోష్ణైరన్నపానైశ్చ శమయేద్విషమజ్వరమ్।

విరేచనేన పయసా సర్పిషా సంస్కృతేన చ॥౨౯౫॥

విషమం తిక్తశీతైశ్చ జ్వరం పిత్తోత్తరం జయేత్।

కఫనం పాచనం రూక్షమన్నపానం విలఙ్ఘనమ్॥౨౯౬॥

కషాయోష్ణం చ విషమే జ్వరే శస్తం కఫోత్తరే।

యోగాః పరం ప్రవక్ష్యన్తే విషమజ్వరనాశనాః॥౨౯౭॥

ప్రయోక్తవ్యా మతిమతా దోషాదీన్ ప్రవిభజ్య యే।

సురాం సమణ్డాం పానార్థే భక్ష్యార్థే చరణాయుధాన్॥౨౯౮॥

తిత్తిరీంశ్చ మయూరాంశ్చ ప్రయుఞ్జ్యాద్విషమజ్వరే।

పిబేద్వా షట్పలం సర్పిరభయాం వా ప్రయోజయేత్॥౨౯౯॥

త్రిఫలాయాః కషాయం వా గుడూచ్యా రసమేవ వా।

నీలినీమజగన్ధాం చ త్రివృతాం కటురోహిణీమ్॥౩౦౦॥

పిబేజ్జ్వరాగమే యుక్త్యా స్నేహస్వేదోపపాదితః।
సర్పిషో మహతీం మాత్రాం పీత్వా వా ఛర్దయేత్ పునః॥౩౦౧॥

ఉపయుజ్యానపానం వా ప్రభూతం పునరుల్లిఖేత్।
సాన్నం మద్యం ప్రభూతం వా పీత్వా స్వప్యాజ్జ్వరాగమే॥౩౦౨॥

ఆస్థాపనం యాపనం వా కారయేద్విషమజ్వరే।
పయసా వృషదంశస్య శకృద్వా తదహః పిబేత్॥౩౦౩॥

వృషస్య దుఘిమణ్డేన సురయా వా ససైన్ధవమ్।
పిప్పల్యాస్త్రిఫలాయాశ్చ దధ్నస్తక్రస్య సర్పిషః॥౩౦౪॥

పఞ్చగవ్యస్య పయసః ప్రయోగో విషమజ్వరే।
లశునస్య సతైలస్య ప్రాగ్భక్తముపసేవనమ్॥౩౦౫॥

మేద్యానాముష్ణవీర్యాణామామిషాణాం చ భక్షణమ్।
హిఙ్గుతుల్యా తు వైయాఘ్రీ వసా నస్యం ససైన్ధవా॥౩౦౬॥

పురాణసర్పిః సింహస్య వసా తద్వత్ ససైన్ధవా।
సైన్ధవం పిప్పలీనాం చ తణ్డులాః సమనఃశిలాః॥౩౦౭॥

నేత్రాఞ్జనం తైలపిష్టం శస్యతే విషమజ్వరే।
పలఙ్కషా నిమ్బపత్రం వచా కుష్ఠం హరీతకీ॥౩౦౮॥

సర్షపాః సయవాః సర్పిర్ధూపనం జ్వరనాశనమ్।

యే ధూమా ధూపనం యచ్చ నావనం చాఞ్జనం చ యత్ ॥౩౦౯॥

మనోవికారే నిర్దిష్టం కార్యం తద్విషమజ్వరే।

మణీనామోషధీనాం చ మఙ్గల్యానాం విషస్య చ ॥౩౧౦॥

ధారణాదగదానాం చ సేవనాన్న భవేజ్జ్వరః।
సోమం సానుచరం దేవం సమాతృగణమీశ్వరమ్ ॥౩౧౧॥

పూజయన్ ప్రయతః శీఘ్రం ముచ్యతే విషమజ్వరాత్।
విష్ణుం సహస్రమూర్ధానం చరాచరపతిం విభుమ్ ॥౩౧౨॥

స్తువన్నామసహస్రేణ జ్వరాన్ సర్వానపోహతి।
బ్రహ్మాణమశ్వినావిన్ద్రం హుతభక్షం హిమాచలమ్ ॥౩౧౩॥

గఙ్గాం మరుద్గణాంశ్చేష్ట్వా పూజయఞ్జయతి జ్వరాన్।
భక్త్యా మాతాపితౄణాం చ గురూణాం పూజనేన చ ॥౩౧౪॥

బ్రహ్మచర్యేణ తపసా సత్యేన నియమేన చ।
జపహోమప్రదానేన వేదానాం శ్రవణేన చ ॥౩౧౫॥

జ్వరాద్విముచ్యతే శీఘ్రం సాధూనాం దర్శనేన చ।
జ్వరే రసస్థే వమనముపవాసం చ కారయేత్ ॥౩౧౬॥

సేకప్రదేహౌ రక్తస్థే తథా సంశమనాని చ।

విరేచేనం సోపవాసం మాంసమేదఃస్థితే హితమ్॥౩౧౭॥

అస్థిమజ్జగతే దేయా నిరూహాః సానువాసనాః।
శాపాభిచారాద్భూతానామభిషఙ్గాచ్చ యో జ్వరః॥౩౧౮॥

దైవవ్యపాశ్రయం తత్ర సర్వమౌషధమిష్యతే।
అభిఘాతజ్వరో నశ్యేత్ పానాభ్యఙ్గేన సర్పిషః॥౩౧౯॥

రక్తావసేకైర్మద్యైశ్చ సాత్మ్యైర్మాంసరసౌదనైః।
సానాహో మద్యసాత్మ్యానాం మదిరారసభోజనైః॥౩౨౦॥

క్షతానాం వ్రణితానాం చ క్షతవ్రణచికిత్సయా।
ఆశ్వాసేనేష్టలాభేన వాయోః ప్రశమనేన చ॥౩౨౧॥

హర్షణైశ్చ శమం యాన్తి కామశోకభయజ్వరాః।
కామ్యైరర్థైర్మనోజ్ఞైశ్చ పిత్తఘ్నైశ్చాప్యుపక్రమైః॥౩౨౨॥

సద్వాక్యైశ్చ శమం యాతి జ్వరః క్రోధసముత్థితః।
కామక్రోధజ్వరో నాశం క్రోధాత్కామసముద్భవః॥౩౨౩॥

యాతి తాభ్యాముభాభ్యాం చ భయశోకసముత్థితః।
జ్వరకాలం చ వేగం చ చిన్తయఞ్జ్వర్యతే తు యః॥౩౨౪॥

తస్యేష్టైస్తు విచిత్రైశ్చ విషయైర్నాశయేత్ స్మృతిమ్।
జ్వరప్రమోక్షే పురుషః కూజన్ వమతి చేష్టతే॥౩౨౫॥

శ్వసన్ వివర్ణః స్విన్నాఙ్గో వేపతే లీయతే ముహుః।
ప్రలపత్యుష్ణసర్వాఙ్గః 'శీతాఙ్గశ్చ భవత్యపి॥౩౨౬॥

విసంజ్ఞో జ్వరవేగార్తః సక్రోధ ఇవ వీక్ష్యతే।
సదోషశబ్దం చ శకృద్ద్రవం స్రవతి వేగవత్॥౩౨౭॥

లిఙ్గాన్యేతాని జానీయాజ్జ్వరమోక్షే విచక్షణః।
బహుదోషస్య బలినః ప్రాయేణాభినవో జ్వరః॥౩౨౮॥

సక్రియాదోషపక్త్యా చేద్విముఞ్చతి స దారుణమ్।
కృత్వా దోషవశాద్వేగం క్రమాదుపరమన్తి యే॥౩౨౯॥

తేషామదారుణో మోక్షో జ్వరాణాం చిరకారిణామ్।
విగతక్లమసంతాపమవ్యథం విమలేన్ద్రియమ్॥౩౩౦॥

యుక్తం ప్రకృతిసత్త్వేన విద్యాత్ పురుషమజ్వరమ్।
సజ్వరో జ్వరముక్తశ్చ విదాహీని గురూణి చ॥౩౩౧॥

అసాత్మ్యాన్యన్నపానాని విరుద్ధాని వివర్జయేత్।
వ్యవాయమతిచేష్టాశ్చ స్నానమత్యశనాని చ॥౩౩౨॥

తథా జ్వరః శమం యాతి ప్రశాన్తో న చ జాయతే।
వ్యాయామం చ వ్యవాయం చ స్నానం చఙ్క్రమణాని చ॥౩౩౩॥

జ్వరముక్తో న సేవేత యావన్న బలవాన్ భవేత్।
అసంజాతబలో యస్తు జ్వరముక్తో నిషేవతే॥౩౩౪॥

వర్జ్యమేతన్నరస్తస్య పునరావర్తతే జ్వరః।
దుర్హృతేషు చ దోషేషు యస్య వా వినివర్తతే॥౩౩౫॥

స్వల్పేనాప్యపచారేణ తస్య వ్యావర్తతే పునః।
చిరకాలపరిక్లిష్టం దుర్బలం దీనచేతసమ్॥౩౩౬॥

అచిరేణైవ కాలేన స హన్తి పునరాగతః।
అథవాఽపి పరీపాకం ధాతుష్వేవ క్రమాన్మలాః॥౩౩౭॥

యాన్తి జ్వరమకుర్వన్తస్తే తథాఽప్యపకుర్వతే।
దీనతాం శ్వయథుం గ్లానిం పాణ్డుతాం నాన్నకామతామ్॥౩౩౮॥

కణ్డూరుత్కోఠపిడకాః కుర్వన్త్యగ్నిం చ తే మృదుమ్।
ఏవమన్యేఽపి చ గదా వ్యావర్తన్తే పునర్గతాః॥౩౩౯॥

అనిర్ఘాతేన దోషాణామల్పైరప్యహితైర్నృణామ్।
నివృత్తేఽపి జ్వరే తస్మాద్యథావస్థం యథాబలమ్॥౩౪౦॥

యథాప్రాణం హరేద్దోషం ప్రయోగైర్వా శమం నయేత్।
మృదుభిః శోధనైః శుద్ధిర్యాపనా బస్తయో హితాః॥౩౪౧॥

హితాశ్చ లఘవో యూషా జాఙ్గలామిషజా రసాః।

అభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నానధూపనాభ్యఞ్జనాని చ॥౩౪౨॥

హితాని పునరావృత్తే జ్వరే తిక్తఘృతాని చ।
గుర్వ్యభిష్యన్ద్యసాత్మ్యానాం భోజనాత్ పునరాగతే॥౩౪౩॥

లఙ్ఘనోష్ణోపచారాదిః క్రమః కార్యశ్చ పూర్వవత్।
కిరాతతిక్తకం తిక్తా ముస్తం పర్పటకోఽమృతా॥౩౪౪॥

ఘ్నన్తి పీతాని చాభ్యాసాత్ పునరావర్తకం జ్వరమ్।
తస్యాం తస్యామవస్థాయాం జ్వరితానాం విచక్షణః॥౩౪౫॥

జ్వరక్రియాక్రమాపేక్షీ కుర్యాత్తత్ర చికిత్సితమ్।
రోగరాట్ సర్వభూతానామన్తకృద్దారుణో జ్వరః॥౩౪౬॥

తస్మాద్విశేషతస్తస్య యతేత ప్రశమే భిషక్।

తత్ర శ్లోకః।

యథాక్రమం యథాప్రశ్నముక్తం జ్వరచికిత్సితమ్॥౩౪౭॥

అత్రిజేనాగ్నివేశాయ భూతానాం హితమిచ్ఛతా।

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సితస్థానే జ్వరచికిత్సితం నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥౩॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాతో రక్తపిత్తచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

విహరన్తం జితాత్మానం పఞ్చగఙ్గే పునర్వసుమ్।
ప్రణమ్యోవాచ నిర్మోహమగ్నివేశోఽగ్నివర్చసమ్॥౩॥

భగవన్ రక్తపిత్తస్య హేతురుక్తః సలక్షణః।
వక్తవ్యం యత్ పరం తస్య వక్తుమర్హసి తద్గురో॥౪॥

గురురువాచ।

మహాగదం మహావేగమగ్నివచ్ఛీఘ్రకారి చ।
హేతులక్షణవిచ్ఛీఘ్రం రక్తపిత్తముపాచరేత్॥౫॥

తస్యోష్ణం తీక్ష్ణమమ్లం చ కటూని లవణాని చ।
ఘర్మశ్చాన్నవిదాహశ్చ హేతుః పూర్వం నిదర్శితః॥౬॥

తైర్హేతుభిః సముత్క్లిష్టం పిత్తం రక్తం ప్రపద్యతే।
తద్యోనిత్వాత్ ప్రపన్నం చ వర్ధతే తత్ ప్రదూషయత్॥౭॥

తస్యోష్మణా ద్రవో ధాతుర్ధాతోర్ధాతోః ప్రసిచ్యతే।

స్విద్యత స్తేన సంవృద్ధిం భూయస్తదధిగచ్ఛతి॥౮॥

సంయోగాద్దూషణాత్తత్తు సామాన్యాద్గన్ధవర్ణయోః।
రక్తస్య పిత్తమాఖ్యాతం రక్తపిత్తం మనీషిభిః॥౯॥

ప్లీహానం చ యకృచ్చైవ తదధిష్ఠాయ వర్తతే।
స్రోతాంసి రక్తవాహీని తన్మూలాని హి దేహినామ్॥౧౦॥

సాన్ద్రం సపాణ్డు సస్నేహం పిచ్ఛిలం చ కఫాన్వితమ్।
శ్యావారుణం సఫేనం చ తను రూక్షం చ వాతికమ్॥౧౧॥

రక్తపిత్తం కషాయాభం కృష్ణం గోమూత్రసంనిభమ్।
మేచకాగారధూమాభమఞ్జనాభం చ పైత్తికమ్॥౧౨॥

సంసృష్టలిఙ్గం సంసర్గాత్త్రిలిఙ్గం సాన్నిపాతికమ్।
ఏకదోషానుగం సాధ్యం ద్విదోషం యాప్యముచ్యతే॥౧౩॥

యత్త్రిదోషమసాధ్యం తన్మన్దాగ్నేరతివేగవత్।
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యానశ్నతశ్చ యత్॥౧౪॥

గతిరూర్ధ్వమధశ్చైవ రక్తపిత్తస్య దర్శితా।
ఊర్ధ్వా సప్తవిధద్వారా ద్విద్వారా త్వధరా గతిః॥౧౫॥

సప్తచ్ఛిద్రాణి శిరసి, ద్వే చాధః, సాధ్యమూర్ధగమ్।
యాప్యం త్వధోగం, మార్గౌ తు ద్వావసాధ్యం ప్రపద్యతే॥౧౬॥

యదా తు సర్వచ్ఛిద్రేభ్యో రోమకూపేభ్య ఏవ చ।
వర్తతే తామసఙ్ఖ్యేయాం గతిం తస్యాహురాన్తికీమ్॥౧౭॥

యచ్చోభయాభ్యాం మార్గాభ్యామతిమాత్రం ప్రవర్తతే।
తుల్యం కుణపగన్ధేన రక్తం కృష్ణమతీవ చ॥౧౮॥

సంసృష్టం కఫవాతాభ్యాం కణ్ఠే సజ్జతి చాపి యత్।
యచ్చాప్యుపద్రవైః సర్వైర్యథోక్తైః సమభిద్రుతమ్॥౧౯॥

హారిద్రనీలహరితతామ్రైర్వర్ణైరుపద్రుతమ్।
క్షీణస్య కాసమానస్య యచ్చ తచ్చ న సిధ్యతి॥౨౦॥

యద్ద్విదోషానుగం యద్వా శాన్తం శాన్తం ప్రకుప్యతి।
మార్గాన్మార్గం చరేద్యద్వా యాప్యం పిత్తమసృక్ చ తత్॥౨౧॥

ఏకమార్గం బలవతో నాతివేగం నవోత్థితమ్।
రక్తపిత్తం సుఖే కాలే సాధ్యం స్యాన్నిరుపద్రవమ్॥౨౨॥

స్నిగ్ధోష్ణముష్ణరూక్షం చ రక్తపిత్తస్య కారణమ్।
అధోగస్యోత్తరం ప్రాయః పూర్వం స్యాదూర్ధ్వగస్య తు॥౨౩॥

ఊర్ధ్వగం కఫసంసృష్టమధోగం మారుతానుగమ్।
ద్విమార్గం కఫవాతాభ్యాముభాభ్యామనుబధ్యతే॥౨౪॥

అక్షీణబలమాంసస్య రక్తపిత్తం యదశ్నతః।
తద్దోషదుష్టముత్క్లిష్టం నాదౌ స్తమ్భనమర్హతి॥౨౫॥

గలగ్రహం పూతినస్యం మూర్చ్ఛాయమరుచిం జ్వరమ్।
గుల్మం ప్లీహానమానాహం కిలాసం కృచ్ఛ్రమూత్రతామ్॥౨౬॥

కుష్ఠాన్యర్శాంసి వీసర్పం వర్ణనాశం భగన్దరమ్।
బుద్ధీన్ద్రియోపరోధం చ కుర్యాత్ స్తమ్భితమాదితః॥౨౭॥

తస్మాదుపేక్ష్యం బలినో బలదోషవిచారిణా।
రక్తపిత్తం ప్రథమతః ప్రవృత్తం సిద్ధిమిచ్ఛతా॥౨౮॥

ప్రాయేణ హి సముత్క్లిష్టమామదోషాచ్ఛరీరిణామ్।
వృద్ధిం ప్రయాతి పిత్తాసృక్ తస్మాత్తల్లఙ్ఘ్యమాదితః॥౨౯॥

మార్గౌ దోషానుబన్ధం చ నిదానం ప్రసమీక్ష్య చ।
లఙ్ఘనం రక్తపిత్తాదౌ తర్పణం వా ప్రయోజయేత్॥౩౦॥

హీబేరచన్దనోశీరముస్తాపర్పటకైః శృతమ్।
కేవలం భృతశీతం వా దద్యాత్తోయం పిపాసవే॥౩౧॥

ఊర్ధ్వగే తర్పణం పూర్వం పేయాం పూర్వమధోగతే।
కాలసాత్మ్యానుబన్ధజ్ఞో దద్యాత్ ప్రకృతికల్పవిత్॥౩౨॥

జలం ఖర్జూరమృద్వీకామధూకైః సపరూషకైః।

శృతశీతం ప్రయోక్తవ్యం తర్పణార్థే సశర్కరమ్॥౩౩॥

తర్పణం సఘృతక్షౌద్రం లాజచూర్ణైః ప్రయోజయేత్।
ఊర్ధ్వగం రక్తపిత్తం తత్ పీతం కాలే వ్యపోహతి॥౩౪॥

మన్దాగ్నయేఽమ్లసాత్మ్యాయ తత్ సామ్లమపి కల్పయేత్।
దాడిమామలకే విద్వానమ్లార్థం చానుదాపయేత్॥౩౫॥

శాలిషష్టికనీవారకోరదూషప్రశాన్తికాః।
శ్యామాకశ్చ ప్రియఙ్గుశ్చ భోజనం రక్తపిత్తినామ్॥౩౬॥

ముద్గా మసూరాశ్చణకాః సమకుష్ఠాఢకీఫలాః।
ప్రశస్తాః సూపయూషార్థే కల్పితా రక్తపిత్తినామ్॥౩౭॥

పటోలనిమ్బవేత్రాగ్రప్లక్షవేతసపల్లవాః।
కిరాతతిక్తకం శాకం గణ్డీరం సకఠిల్లకమ్॥౩౮॥

కోవిదారస్య పుష్పాణి కాశ్మర్యాశ్చాథ శాల్మలేః।
అన్నపానవిధౌ శాకం యచ్చాన్యద్రక్తపిత్తనుత్॥౩౯॥

శాకార్థం శాకంసాత్మ్యానాం తచ్చస్తం రక్తపిత్తినామ్।
స్విన్నం వా సర్పిషా భృష్టం యూషవద్వా విపాచితమ్॥౪౦॥

పారావతాన్ కపోతాంశ్చ లావాన్ రక్తాక్షవర్తకాన్।
శశాన్ కపిఞ్జలానేణాన్ హరిణాన్ కాలపుచ్ఛకాన్॥౪౧॥

రక్తపిత్తే హితాన్ విద్యాద్రసాంస్తేషాం ప్రయోజయేత్।
ఈషదమ్లాననమ్లాన్ వా ఘృతభృష్టాన్ సశర్కరాన్॥౪౨॥

కఫానుగే యూషశాకం దద్యాద్వాతానుగే రసమ్।
రక్తపిత్తే, యవాగూనామతః కల్పః ప్రవక్ష్యతే॥౪౩॥

పద్మోత్పలానాం కిఞ్జల్కః పృశ్నిపర్ణీ ప్రియఙ్గుకా।
జలే సాధ్యా రసే తస్మిన్ పేయా స్యాద్రక్తపిత్తినామ్॥౪౪॥

చన్దనోశీరలోధ్రాణాం రసే తద్వత్ సనాగరే।
కిరాతతిక్తకోశీరముస్తానాం తద్వదేవ చ॥౪౫॥

ధాతకీధన్వయాసామ్బుబిల్వానాం వా రసే శృతా।
మసూరపృశ్నిపర్ణ్యోర్వా స్థిరాముద్గరసేఽథవా॥౪౬॥

రసే హరేణుకానాం వా సఘృతే సబలారసే।
సిద్ధాః పారావతాదీనాం రసే వా స్యుః పృథక్పృథక్॥౪౭॥

ఇత్యుక్తా రక్తపిత్తఘ్న్యః శీతాః సమధుశర్కరాః।
యవాగ్వః, కల్పనా చైషా కార్యా మాంసరసేష్వపి॥౪౮॥

శశః సవాస్తుకః శస్తో విబన్ధే రక్తపిత్తినామ్।
వాతోల్బణే తిత్తిరిః స్యాదుదుమ్బరరసే భృతః॥౪౯॥

మయూరః ప్లక్షనిర్యూహే న్యగ్రోధస్య చ కుక్కుటః।
రసే బిల్వోత్పలాదీనాం వర్తకక్రకరౌ హితౌ॥౫౦॥

తృష్యతే తిక్తకైః సిద్ధం తృష్ణాఘ్నం వా ఫలోదకమ్।
సిద్ధం విదారిగన్ధాద్యైః ఋుతశీతమథాపి వా॥౫౧॥

జ్ఞాత్వా దోషావనుబలౌ బలమాహారమేవ చ।
జలం పిపాసవే దద్యాద్విసర్గాదల్పశోఽపి వా॥౫౨॥

నిదానం రక్తపిత్తస్య యత్కించిత్ సంప్రకాశితమ్।
జీవితారోగ్యకామైస్తన్న సేవ్యం రక్తపిత్తిభిః॥౫౩॥

ఇత్యన్నపానం నిర్దిష్టం క్రమశో రక్తపిత్తనుత్।
వక్ష్యతే బహుదోషాణాం కార్యం బలవతాం చ యత్॥౫౪॥

అక్షీణబలమాంసస్య యస్య సంతర్పణోత్థితమ్।
బహుదోషం బలవతో రక్తపిత్తం శరీరిణః॥౫౫॥

కాలే సంశోధనార్హస్య తద్ధరేన్నిరుపద్రవమ్।
విరేచనేనోర్ధ్వభాగమధోగం వమనేన చ॥౫౬॥

త్రివృతామభయాం ప్రాజ్ఞః ఫలాన్యారగ్వధస్య వా।
త్రాయమాణాం గవాక్ష్యా వా మూలమామలకాని వా॥౫౭॥

విరేచనం ప్రయుఞ్జీత ప్రభూతమధుశర్కరమ్।

రసః ప్రశస్యతే తేషాం రక్తపిత్తే విశేషతః॥౫౮॥

వమనం మదనోన్మిశ్రో మన్థః సక్షౌద్రశర్కరః।
సశర్కరం వా సలిలమిక్షూణాం రస ఏవ వా॥౫౯॥

వత్సకస్య ఫలం ముస్తం మదనం మధుకం మధు।
అధోగే రక్తపిత్తే తు వమనం పరముచ్యతే॥౬౦॥

ఊర్ధ్వగే శుద్ధకోష్ఠస్య తర్పణాదిః క్రమో హితః।
అధోవహే యవాగ్వాదిర్న చేత్ స్యాన్మారుతో బలీ॥౬౧॥

బలమాంసపరిక్షీణం శోకభారాధ్వకర్శితమ్।
జ్వలనాదిత్యసంతప్తమన్యైర్వా క్షీణమామయైః॥౬౨॥

గర్భిణీం స్థవిరం బాలం రూక్షాల్పప్రమితాశ (శి)నమ్।
అవమ్యమవిరేచ్యం వా యం పశ్యేద్రక్తపిత్తినమ్॥౬౩॥

శోషేణ సానుబన్ధం వా తస్య సంశమనీ క్రియా।
శస్యతే రక్తపిత్తస్య పరం చాతః ప్రవక్ష్యతే॥౬౪॥

అటరూషకమృద్వీకాపథ్యాక్వాథః సశర్కరః।
మధుమిశ్రః శ్వాసకాసరక్తపిత్తనిబర్హణః॥౬౫॥

అటరూషకనిర్యూహే ప్రియఙ్గు మృత్తికాఞ్జనే।
వినీయ లోధ్రం క్షౌద్రం చ రక్తపిత్తహరం పిబేత్॥౬౬॥

పద్మకం పద్మకిఞ్జల్కం దూర్వాం వాస్తూకముత్పలమ్।
నాగపుష్పం చ లోధ్రం చ తేనైవ విధినా పిబేత్॥౬౭॥

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం మధు చాశ్వశకృద్రసే।
యవాసభృఙ్గరజసోర్మూలం వా గోశకృద్రసే॥౬౮॥

వినీయ రక్తపిత్తఘ్నం పేయం స్యాత్తణ్డులామ్బునా।
యుక్తం వా మధుసర్పిర్భ్యాం లిహ్యాద్ఘోశ్వశకృద్రసమ్॥౬౯॥

ఖదిరస్య ప్రియఙ్గూణాం కోవిదారస్య శాల్మలేః।
పుష్పచూర్ణాని మధునా లిహ్యాన్నా రక్తపిత్తికః॥౭౦॥

శృఙ్గాటకానాం లాజానాం ముస్తఖర్జూరయోరపి।
లిహ్యాచ్చూర్ణాని మధునా పద్మానాం కేశరస్య చ॥౭౧॥

ధన్వజానామసృగ్లిహ్యాన్మధునా మృగపక్షిణామ్।
సక్షౌద్రం గ్రథితే రక్తే లిహ్యాత్ పారావతం శకృత్॥౭౨॥

ఉశీరకాలీయకలోధ్రపద్మకప్రియఙ్గుకాకట్ఫలశఙ్ఖగైరికాః।
పృథక్పృథక్ చన్దనతుల్యభాగికాః సశర్కరాస్తణ్డులధావనాప్లుతాః॥౭౩॥

రక్తం సపిత్తం తమకం పిపాసాం దాహం చ పీతాః శమయన్తి సద్యః।
కిరాతతిక్తం క్రముకం సముస్తం ప్రపౌణ్డరీకం కమలోత్పలే చ॥౭౪॥

హ్రీబేరమూలాని పటోలపత్రం దురాలభా పర్పటకో మృణాలమ్।
ధనఞ్జయోదుమ్బరవేతసత్వఙ్న్యగ్రోధశాలేయయవాసకత్వక్॥౭౫॥

తుగాలతావేతసతణ్డులీయం ససారివం మోచరసః సమఙ్గా।
పృథక్ పృథక్ చన్దనయోజితాని తేనైవ కల్పేన హితాని తత్ర॥౭౬॥

నిశి స్థితా వా స్వరసీకృతా వా కల్కీకృతా వా మృదితాః శ్రృతా వా।
ఏతే సమస్తా గణశః పృథగ్వా రక్తం సపిత్తం శమయన్తి యోగాః॥౭౭॥

ముద్గాః సలాజాః సయవాః సకృష్ణాః సోశీరముస్తాః సహ చన్దనేన।
బలాజలే పర్యుషితః కషాయో రక్తం సపిత్తం శమయత్యుదీర్ణమ్॥౭౮॥

బైదూర్యముక్తామణిగైరికాణాం మృచ్ఛఙ్ఖహేమామలకోదకానామ్।
మధూదకస్యేక్షురసస్య చైవ పానాచ్ఛమం గచ్ఛతి రక్తపిత్తమ్॥౭౯॥

ఉశీరపద్మోత్పలచన్దనానాం పక్వస్య లోష్టస్య చ యః ప్రసాదః।
సశర్కరః క్షౌద్రయుతః సుశీతో రక్తాతియోగప్రశమాయ దేయః॥౮౦॥

ప్రియఙ్గుకాచన్దనలోధ్రసారివామధూకముస్తా భయధాతకీ జలమ్।
సమృత్ప్రసాదం సహ షష్టికామ్బునా సశర్కరం రక్తనిబర్హణం పరమ్॥౮౧॥

కషాయయోగైర్వివిధైర్యథోక్తైర్దీప్తేఽనలే శ్లేష్మణి నిర్జితే చ।
యద్రక్తపిత్తం ప్రశమం న యాతి తత్రానిలః స్యాదను తన్న కార్యమ్॥౮౨॥

ఛాగం పయః స్యాత్ ప్రథమం ప్రయోగే గవ్యం శృతం పఞ్చగుణే జలే వా।

సశర్కరం మాక్షికసంప్రయుక్తం విదారిగన్ధాదిగణైః శృతం వా॥౮౩॥

ద్రాక్షాశృతం నాగరకైః శృతం వా బలాశృతం గోక్షురకైః శృతం వా।
సజీవకం సర్షభకం ససర్పిః పయః ప్రయోజ్యం సితయా శృతం వా॥౮౪॥

శతావరీగోక్షురకైః శృతం వా శృతం పయో వాఽప్యథ పర్ణినీభిః।
రక్తం హినస్త్యాశు విశేషతస్తు యన్మూత్రమార్గాత్ సరుజం ప్రయాతి॥౮౫॥

విశేషతో విట్ప్రథసంప్రవృత్తే పయో హితం మోచరసేన సిద్ధమ్।
వటావరోహైర్వటశుఙ్గకైర్వా హ్రీబేరనీలోత్పలనాగరైర్వా॥౮౬॥

కషాయయోగాన్ పయసా పురా వా పీత్వా తు చాద్యాత్పయసైవ శాలీన్।
కషాయయోగైరథవా విపక్వమేతైః పిబేత్ సర్పిరతిస్రుతే చ॥౮౭॥

వాసాం సశాఖాం సపలాశమూలాం కృత్వా కషాయం కుసుమాని చాస్య।
ప్రదాయ కల్కం విపచేద్ధృతం తత్సక్షౌద్రమాశ్వేవ నిహన్తి రక్తమ్॥౮౮॥

ఇతి వాసాఘృతమ్।

పలాశవృన్తస్వరసేన సిద్ధం తస్యైవ కల్కేన మధుద్రవ హి।
లిహ్యాద్ఘృతం వత్సకకల్కసిద్ధం తద్వత్సమఙ్గోత్పలలోధసిద్ధమ్॥౮౯॥

స్యాత్త్రాయమాణావిధిరేష ఏవ సోదుమ్బరే చైవ పటోలపత్రే।
సర్పీంషి పిత్తజ్వరనాశనాని సర్వాణి శస్తాని చ రక్తపిత్తే॥౯౦॥

అభ్యఙ్గయోగాః పరిషేచనాని సేకావగాహాః శయనాని వేశ్మ।
శీతో విధిర్బస్తివిధానమగ్ర్యం పిత్తజ్వరే యత్ ప్రశమాయ దిష్టమ్॥౯౧॥

తద్రక్తపిత్తే నిఖిలేన కార్యం కాలం చ మాత్రాం చ పురా సమీక్ష్య।
సర్పిర్గుడా యే చ హితాః క్షతేభ్యస్తే రక్తపిత్తం శమయన్తి సద్యః॥౯౨॥

కఫానుబన్ధే రుధిరే సపిత్తే కణ్ఠాగతే స్యాద్గథితే ప్రయోగః।

యుక్తస్య యుక్త్యా మధుసర్పిషోశ్చ క్షారస్య చైవోత్పలనాలజస్య॥౧౩॥

మృణాలపోత్పలకేశరాణాం తథా పలాశస్య తథా ప్రియఙ్గోః।
తథా మధూకస్య తథాఽసనస్య క్షారాః ప్రయోజ్యా విధినైవ తేన॥౧౪॥

శతావరీ దాడిమతిన్తిడీకం కాకోలిమేదే మధుకం విదారీమ్।
పిష్ట్వా చ మూలం ఫలపూరకస్య ఘృతం పచేత్ క్షీరచతుర్గుణం జ్ఞః॥౧౫॥

కాసజ్వరానాహవిబన్ధశూలం తద్రక్తపిత్తం చ ఘృతం నిహన్యాత్।
యత్ పఞ్చమూలైరథ పఞ్చభిర్వా సిద్ధం ఘృతం తచ్చ తదర్థకారి॥౯౬॥

ఇతి శతమూల్యాదిఘృతం పఞ్చమూలఘృతం చ।

కషాయయోగా య ఇహోపదిష్టాస్తే చావపీడే భిషజా ప్రయోజ్యాః।
ఘ్రాణాత్ప్రవృత్తం రుధిరం సపిత్తం యదా భవేన్నిఃసృతదుష్టదోషమ్॥౯౭॥

రక్తే ప్రదుష్టే హ్యవపీడబన్ధే (ద్ధే) దుష్టప్రతిశ్యాయశిరోవికారాః।

రక్తం సపూయం కుణపశ్చ గన్ధః స్యాద్ఘ్రాణనాశః కృమయశ్చ దుష్టాః॥౯౮॥

నీలోత్పలం గైరికశఙ్ఖయుక్తం సచన్దనం స్యాత్తు సితాజలేన।
నస్యం తథాఽఽమ్రాస్థిరసః సమఙ్గా సఘాతకీమోచరసః సలోధ్రః॥౯౯॥

ద్రాక్షారసస్యేక్షురసస్య నస్యం క్షీరస్య దూర్వాస్వరసస్య చైవ।
యవాసమూలాని పలాణ్డుమూలం నస్యం తథా దాడిమపుష్పతోయమ్॥౧౦౦॥

ప్రియాలతైలం మధుకం పయశ్చ సిద్ధం ఘృతం మాహిషమాజకం వా।
ఆమ్రాస్థిపూర్వైః పయసా చ నస్యం ససారివైః స్యాత్కమలోత్పలైశ్చ॥౧౦౧॥

భద్రశ్రియం లోహితచన్దనం చ ప్రపౌణ్డరీకం కమలోత్పలే చ।
ఉశీరవానీరజలం మృణాలం సహస్రవీర్యా మధుకం పయస్యా॥౧౦౨॥

శాలీక్షుమూలాని యవాసగున్ద్రామూలం నలానాం కుశకాశయోశ్చ।
కుచన్దనం శైవలమప్యనన్తా కాలానుసార్యా తృణమూలమృద్ధిః॥౧౦౩॥

మూలాని పుష్పాణి చ వారిజానాం ప్రలేపనం పుష్కరిణీమృదశ్చ।
ఉదుమ్బరాశ్వత్థమధూకలోధ్రాః కషాయవృక్షాః శిశిరాశ్చ సర్వే॥

ప్రదేహకల్పే పరిషేచనే చ తథాఽవగాహే ఘృతతైలసిద్ధౌ।
రక్తస్య పిత్తస్య చ శాన్తిమిచ్ఛన్ భద్రశ్రియాదీని భిషక్ప్రయుఞ్జ్యాత్॥౧౦౪॥

ధారాగృహం భూమిగృహం సుశీతం వనం చ రమ్యం జలవాతశీతమ్।
వైదూర్యముక్తామణిభాజనానాం స్పర్శాశ్చ దాహే శిశిరామ్బుశీతాః॥౧౦౬॥

పత్రాణి పుష్పాణి చ వారిజానాం క్షౌమం చ శీతం కదలీదలం చ।
ప్రచ్ఛాదనార్థం శయనాసనానాం పద్మోత్పలానాం చ దలాః ప్రశస్తాః॥౧౦౭॥

ప్రియఙ్గుకాచన్దనరూషితానాం స్పర్శాః ప్రియాణాం చ వరాఙ్గనానామ్।
దాహే ప్రశస్తాః సజలాః సుశీతాః పద్మోత్పలానాం చ కలాపవాతాః॥౧౦౮॥

సరిద్ధ్రదానాం హిమవద్దరీణాం చన్ద్రోదయానాం కమలాకరాణామ్।
మనోఽనుకూలాః శిశిరాశ్చ సర్వాః కథాః సరక్తం శమయన్తి పిత్తమ్॥౧౦౯॥

తత్ర శ్లోకౌ।

హేతుం వృద్ధిం సంజ్ఞాం స్థానం లిఙ్గం పృథక్ ప్రదుష్టస్య।
మార్గౌ సాధ్యమసాధ్యం యాప్యం కార్యక్రమం చైవ॥౧౧౦॥

పానాన్నమిష్టమేవ చ వర్జ్యం సంశోధనం చ శమనం చ।
గురురుక్తవాన్ యథావఞ్చికిత్సితే రక్తపిత్తస్య॥౧౧౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే రక్తపిత్తచికిత్సితం నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతో గుల్మచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సర్వప్రజానాం పితృవచ్ఛరణ్యః పునర్వసుర్భూతభవిష్యదీశః।
చికిత్సితం గుల్మనిబర్హణార్థం ప్రోవాచ సిద్ధం వదతాం వరిష్ఠః॥౩॥

విశ్లేష్మపిత్తాతిపరిస్రవాద్వా తైరేవ వృద్ధైరతిపీడనాద్వా।
వేగైరుదీర్ణైర్విహతైరధో వా బాహ్యాభిఘాతైరతిపీడనైర్వా॥౪॥

రూక్షాన్నపానైరతి సేవితైర్వా శోకేన మిథ్యాప్రతికర్మణా వా।
విచేష్టితైర్వా విషమాతిమాత్రైః కోష్ఠే ప్రకోపం సముపైతి వాయుః॥౫॥

కఫం చ పిత్తం చ స దూషయిత్వా ప్రోద్ధూయ మార్గాన్వినిబధ్య తాభ్యామ్।
హృన్నాభిపార్శ్వోదరబస్తిశూలం కరోత్యధో యాతి న బద్ధమార్గః॥౬॥

పక్వాశయే పిత్తకఫాశయే వా స్థితః స్వతన్త్రః పరసంశ్రయో వా।
స్పర్శోపలభ్యః పరిపిణ్డితత్వాద్గుల్మో యథాదోషముపైతి నామ॥౭॥

బస్తౌ చ నాభ్యాం హృది పార్శ్వయోర్వా స్థానాని గుల్మస్య భవన్తి పఞ్చ।
పఞ్చాత్మకస్య ప్రభవం తు తస్య వక్ష్యామి లిఙ్గాని చికిత్సితం చ॥౮॥

రూక్షాన్నపానం విషమాతిమాత్రం విచేష్టితం వేగవినిగ్రహశ్చ।
శోకోఽభిఘాతోఽతిమలక్షయశ్చ నిరన్నతా చానిలగుల్మహేతుః॥౯॥

యః స్థానసంస్థానరుజాం వికల్పం విడ్వాతసఙ్గం గలవక్త్రశోషమ్।

శ్యావారుణత్వం శిశిరజ్వరం చ హృత్కుక్షిపార్శ్వాంసశిరోరుజం చ॥౧౦॥

కరోతి జీర్ణేఽభ్యధికం ప్రకోపం భుక్తే మృదుత్వం సముపైతి యశ్చ।
బాతాత్ స గుల్మో న చ తత్ర రూక్షం కషాయతిక్తం కటు చోపశేతే॥౧౧॥

కటుమ్లతీక్ష్ణోష్ణవిదాహిరూక్షక్రోధాతిమద్యార్కహుతాశసేవా।
ఆమాభిఘాతో రుధిరం చ దుష్టం పైత్తస్య గుల్మస్య నిదానముక్తమ్॥౧౨॥

జ్వరః పిపాసా వదనాఙ్గరాగః శూలం మహజ్జీర్యతి భోజనే చ।
స్వేదో విదాహో వ్రణవచ్చ గుల్మః స్పర్శాసహః పైత్తికగుల్మరూపమ్॥౧౩॥

శీతం గురు స్నిగ్ధమచేష్టనం చ సంపూరణం ప్రస్వపనం దివా చ।
గుల్మస్య హేతుః కఫసంభవస్య, సర్వస్తు దుష్టో నిచయాత్మకస్య॥౧౪॥

స్తైమిత్యశీతజ్వరగాత్రసాదహృల్లాసకాసారుచిగౌరవాణి।
శైత్యం రుగల్పా కఠినోన్నతత్వం గుల్మస్య రూపాణి కఫాత్మకస్య॥౧౫॥

నిమిత్తలిఙ్గాన్యుపలభ్య గుల్మే ద్విదోషజే దోషబలాబలం చ।
ధ్యామిశ్రమిఙ్గానపరాంస్తు గుల్మాంస్త్రీనాదిశేదౌషధకల్పనార్థమ్॥౧౬॥

మహారుజం దాహపరీతమశ్మవద్ఘనోన్నతం శీఘ్రవిదాహి దారుణమ్।
మనఃశరీరాగ్నిబలాపహారిణం త్రిదోషజం గుల్మమసాధ్యమాదిశేత్॥౧౭॥

ఋుతావనాహారతయా భయేన విరుక్షణైర్వేగవినిగ్రహైశ్చ।
సంస్తమ్భనోల్లేఖనయోనిదోషైర్గుల్మః స్త్రియం రక్తభవోఽభ్యుపైతి॥౧౮॥

యః స్పన్దతే పిణ్డిత ఏవ నాఙ్గైశ్చిరాత్ సశూలః సమగర్భలిఙ్గః।
స రౌధిరః స్త్రీభవ ఏవ గుల్మో మాసే వ్యతీతే దశమే చికిత్స్యః॥౧౯॥

క్రియాక్రమమతః సిద్ధం గుల్మినాం గుల్మనాశనమ్।
ప్రవక్ష్యామ్యత ఊర్ధ్వం చ యోగాన్ గుల్మనిబర్హణాన్॥౨౦॥

రూక్షవ్యాయామజం గుల్మం వాతికం తీవ్రవేదనమ్।
బద్ధవిణ్మారుతం స్నేహైరాదితః సముపాచరేత్॥౨౧॥

భోజనాభ్యఞ్జనైః పానైర్నిరూహైః సానువాసనైః।
స్నిగ్ధస్య భిషజా స్వేదః కర్తవ్యో గుల్మశాన్తయే॥౨౨॥

స్రోతసాం మార్దవం కృత్వా జిత్వా మారుతముల్బణమ్।
భిత్త్వా విబన్ధం స్నిగ్ధస్య స్వేదో గుల్మమపోహతి॥౨౩॥

స్నేహపానం హితం గుల్మే విశేషేణోర్ధ్వనాభిజే।
పక్వాశయగతే బస్తిరుభయం జఠరాశ్రయే॥౨౪॥

దీప్తేఽగ్నౌ వాతికే గుల్మే విబన్ధేఽనిలవర్చసోః।
బృంహణాన్యన్నపానాని స్నిగ్ధోష్ణాని ప్రయోజయేత్॥౨౫॥

పునః పునః స్నేహపానం నిరూహాః సానువాసనాః।
ప్రయోజ్యా వాతగుల్మేషు కఫపిత్తానురక్షిణా॥౨౬॥

కఫో వాతే జితప్రాయే పిత్తం శోణితమేవ వా।
యది కుప్యతి వాతస్య క్రియమాణే చికిత్సితే॥౨౭॥

యథోల్బణస్య దోషస్య తత్ర కార్యం భిషగ్జితమ్।
ఆదావన్తే చ మధ్యే చ మారుతం పరిరక్షతా॥౨౮॥

వాతగుల్మే కఫో వృద్ధో హత్వాఽగ్నిమరుచిం యది।
హృల్లాసం గౌరవం తన్ద్రాం జనయేదుల్లిఖేత్తు తమ్॥౨౯॥

శూలానాహవిబన్ధేషు గుల్మే వాతకఫోల్బణే।
వర్తయో గుటికాశ్చూర్ణం కఫవాతహరం హితమ్॥౩౦॥

పిత్తం వా యది సంవృద్ధం సంతాపం వాతగుల్మినః।
కుర్యాద్విరేచ్యః స భవేత్ సస్నేహైరానులోమకైః॥౩౧॥

గుల్మే యద్యనిలాదీనాం కృతే సమ్యగ్భిషగ్జితే।
న ప్రశామ్యతి రక్తస్య సోఽవసేకాత్ ప్రశామ్యతి॥౩౨॥

స్నిగ్ధోష్ణేనోదితే గుల్మే పైత్తికే స్రంసనం హితమ్।
రూక్షోష్ణేన తు సంభూతే సర్పిః ప్రశమనం పరమ్॥౩౩॥

పిత్తం వా పిత్తగుల్మం వా జ్ఞాత్వా పక్వాశయస్థితమ్।
కాలవిన్నిర్హరేత్ సద్యః సతిక్తైః క్షీరబస్తిభిః॥౩౪॥

పయసా వా సుఖోష్ణేన సతిక్తేన విరేచయేత్।

భిషగగ్నిబలాపేక్షీ సర్పిషా తైల్వకేన వా॥౩౫॥

తృష్ణాజ్వరపరీదాహశూలస్వేదాగ్నిమార్దవే।
గుల్మినామరుచౌ చాపి రక్తమేవావసేచయేత్॥౩౬॥

ఛిన్నమూలా విదహ్యన్తే న గుల్మా యాన్తి చ క్షయమ్।
రక్తం హి వ్యమ్లతాం యాతి తచ్చ నాస్తి న చాస్తి రుక్॥౩౭॥

హృతదోషం పరిమ్లానం జాఙ్గలైస్తర్పితం రసైః।
సమాశ్వస్తం సశేషార్తిం సర్పిరభ్యాసయేత్ పునః॥౩౮॥

రక్తపిత్తాతివృద్ధత్వాత్ క్రియామనుపలభ్య చ।
యది గుల్మో విదహ్యేత శస్త్రం తత్ర భిషగ్జితమ్॥౩౯॥

గురుః కఠినసంస్థానో గూఢమాంసోఽన్తరాశ్రయః।
అవివర్ణః స్థిరః స్నిగ్ధో హ్యపక్వో గుల్మ ఉచ్యతే॥౪౦॥

దాహశూలార్తిసంక్షోభస్వప్ననాశారతిజ్వరైః।
విదహ్యమానం జానీయాద్గుల్మం తముపనాహయేత్॥౪౧॥

విదాహలక్షణే గుల్మే బహిస్తుఙ్గే సమున్నతే।
శ్యావే సరక్తపర్యన్తే సంస్పర్శే బస్తిసంనిభే॥౪౨॥

నిపీడితోన్నతే స్తబ్ధే సుప్తే తత్పార్శ్వపీడనాత్।
తత్రైవ పిణ్డితే శూలే సంపక్వం గుల్మమాదిశేత్॥౪౩॥

తత్ర ధాన్వన్తరీయాణామధికారః క్రియావిధౌ।
వైద్యానాం కృతయోగ్యానాం వ్యధశోధనరోపణే॥౪౪॥

అన్తర్భాగస్య చాప్యేతత్ పచ్యమానస్య లక్షణమ్।
హృత్క్రోడశూనతాఽన్తః స్థే బహిః స్థే పార్శ్వనిర్గతిః॥౪౫॥

పక్వః స్రోతాంసి సంక్లిద్య వ్రజత్యూర్ధ్వమధోఽపి వా।
స్వయం ప్రవృత్తం తం దోషముపేక్షేత హితాశనైః॥౪౬॥

దశాహం ద్వాదశాహం వా రక్షన్ భిషగుపద్రవాన్।
అత ఊర్ధ్వం హితం పానం సర్పిషః సవిశోధనమ్॥౪౭॥

శుద్ధస్య తిక్తం సక్షౌద్రం ప్రయోగే సర్పిరిష్యతే।
అన్తర్విద్రధివచ్చాస్య కార్యే శోధనరోపణే॥౪౮॥

శీతలైర్గురుభిః స్నిగ్ధైర్గుల్మే జాతే కఫాత్మకే।
అవమ్యస్యాల్పకాయాగ్నేః కుర్యాల్లఙ్ఘనమాదితః॥౪౯॥

మన్దోఽగ్నిర్వేదనా మన్దా గురుస్తిమితకోష్ఠతా।
సోత్క్లేశా చారుచిర్యస్య స గుల్మీ వమనోపగః॥౫౦॥

ఉష్ణైరేవోపచర్యశ్చ కృతే వమనలఙ్ఘనే।
యోజ్యశ్చాహారసంసర్గో భేషజైః కటుతిక్తకైః॥౫౧॥

సానాహం సవిబన్ధం చ గుల్మం కఠినమున్నతమ్।
దృష్ట్వాఽఽదౌ స్వేదయేద్యుక్త్యా స్విన్నం చ విలయేద్భిషక్॥౫౨॥

లఙ్ఘనోల్లేఖనే స్వేదే కృతేఽగ్నౌ సంప్రధుక్షితే।
కఫగుల్మీ పిబేత్ కాలే సక్షారకటుకం ఘృతమ్॥౫౩॥

స్థానాదపసృతం జ్ఞాత్వా కఫగుల్మం విరేచనైః।
సస్నేహైర్బస్తిభిర్వాఽపి శోధయేద్దాశమూలికైః॥౫౪॥

వృద్ధేఽగ్నావనిలేఽమూఢే జ్ఞాత్వా సస్నేహమాశయమ్।
గుటికాచూర్ణనిర్యూహాః ప్రయోజ్యాః కఫగుల్మినామ్॥౫౫॥

కృతమూలం మహావాస్తుం కఠినం స్తిమితం గురుమ్।
జయేత్ కఫకృతం గుల్మం క్షారారిష్టాగ్నికర్మభిః॥౫౬॥

దోషప్రకృతిగుల్మర్తుయోగం బుద్ధ్వా కఫోల్బణే।
బలదోషప్రమాణజ్ఞః క్షారం గుల్మే ప్రయోజయేత్॥౫౭॥

ఏకాన్తరం ద్వ్యన్తరం వా త్ర్యహం విశ్రమ్య వా పునః।
శరీరబలదోషాణాం వృద్ధిక్షపణకోవిదః॥౫౮॥

శ్లేష్మాణం మధురం స్నిగ్ధం మాంసక్షీరఘృతాశినః।
ఛిత్వా చ్ఛిత్వాఽఽశయాత్ క్షారః క్షరత్వాత్ క్షారయత్యధః॥౫౯॥

మన్దేఽగ్నావరుచౌ సాత్మ్యే మద్యే సస్నేహమశ్నతామ్।

ప్రయోజ్యా మార్గశుద్ధ్యర్థమరిష్టాః కఫగుల్మినామ్ ॥౬౦॥

లఙ్ఘనోల్లేఖనైః స్వేదైః సర్పిష్పానైర్విరేచనైః।
బస్తిభిర్గుడికాచూర్ణక్షారారిష్టగణైరపి ॥౬౧॥

శ్లైష్మికః కృతమూలత్వాద్యస్య గుల్మో న శామ్యతి।
తస్య దాహో హృతే రక్తే శరలోహాదిభిర్హితః ॥౬౨॥

ఔష్ణ్యాత్తైక్ష్ణ్యాచ్చ శమయేదగ్నిర్గుల్మే కఫానిలౌ।
తయోః శమాచ్చ సంఘాతో గుల్మస్య వినివర్తతే ॥౬౩॥

దాహే ధన్వన్తరీయాణామత్రాపి భిషజాం బలమ్।
క్షారప్రయోగే భిషజాం క్షారతన్త్రవిదాం బలమ్ ॥౬౪॥

వ్యామిశ్రదోషే వ్యామిశ్ర ఏష ఏవ క్రియాక్రమః।
సిద్ధానతః ప్రవక్ష్యామి యోగాన్ గుల్మనిబర్హణాన్ ॥౬౫॥

త్ర్యూషణత్రిఫలాధాన్యవిడఙ్గచవ్యచిత్రకైః।
కల్కీకృతఘృతం సిద్ధం సక్షీరం వాతగుల్మనుత్ ॥౩౬॥

ఇతి త్ర్యూషణాదిఘృతమ్।

ఏత ఏవ చ కల్కాః స్యుః కషాయః పాఞ్చమూలికః।
ద్విపఞ్చమూలికో వాఽపి తద్ఘృతం గుల్మనుత్ పరమ్ ॥౬౭॥

(షట్పలం వా పిబేత్ సర్పిర్యదుక్తం రాజయక్ష్మణి ।)
ప్రసన్నయా వా క్షీరార్థః సురయా దాడిమేన వా ॥౬౮॥

దధ్నః సరేణ వా కార్యం ఘృతం మారుతగుల్మనుత్ ।

ఇతి త్ర్యూషణాదిఘృతమపరమ్ ।

హిఙ్గుసౌవర్చలాజాజీబిడదాడిమదీప్యకైః ॥౬౯॥

పుష్కరవ్యోషధన్యాకవేతసక్షారచిత్రకైః ।
శటీవచాజగన్ధైలాసురసైశ్చ విపాచితమ్ ॥౭౦॥

శూలానాహహరం సర్పిర్దధ్నా చానిలగుల్మినామ్ ।

ఇతి హిఙ్గుసౌవర్చలాద్యం ఘృతమ్ ।

హపుషావ్యోషపృథ్వీకాచవ్యచిత్రకసైన్ధవైః ॥౭౧॥

సాజాజీపిప్పలీమూలదీప్యకైర్విపచేద్ఘృతమ్ ।
సకోలమూలకరసం సక్షీరదధిదాడిమమ్ ॥౭౨॥

తత్ పరం వాతగుల్మఘ్నం శూలానాహవిమోక్షణమ్ ।
యోన్యర్శోగ్రహణీదోషశ్వాసకాసారుచిజ్వరాన్ ॥౭౩॥

బస్తిహృత్పార్శ్వశూలం చ ఘృతమేతద్వ్యపోహతి ।

ఇతి హపుషాద్యం ఘృతమ్।

పిప్పల్యాః పిచురధ్యర్ధో దాడిమాద్ద్విపలం పలమ్॥౭౪॥

ధాన్యాత్ పఞ్చ ఘృతాచ్చుణ్ఠ్యాః కర్షః క్షీరం చతుర్గుణమ్।
సిద్ధమేతైర్ఘృతం సద్యో వాతగుల్మం చికిత్సతి॥౭౫॥

యోనిశూలం శిరఃశూలమర్శాంసి విషమజ్వరమ్।

ఇతి పిప్పల్యాద్యం ఘృతమ్।

ఘృతానామౌషధగణా య ఏతే పరికీర్తికాః॥౭౬॥

తే చూర్ణ యోగా వర్త్యస్తాః కషాయాస్తే చ గుల్మినామ్।
కోలదాడిమఘర్మామ్బుసురామణ్డామ్లకాఞ్జికైః॥౭౭॥

శూలానాహనుదః పేయా బీజపూరరసేన వా।
చూర్ణాని మాతులుఙ్గస్య భావితాని రసేన వా॥౭౮॥

కుర్యాద్వర్తీః సగుడికా గుల్మానాహార్తిశాన్తయే।
హిఙ్గుం త్రికటుకం పాఠాం హపుషామభయాం శటీమ్॥౭౯॥

అజమోదాజగన్ధే చ తిన్తిడీకామ్లవేతసౌ।
దాడిమం పుష్కరం ధాన్యమజాజీం చిత్రకం వచామ్॥౮౦॥

ద్వౌ క్షారౌ లవణే ద్వే చ చవ్యం చైకత్ర చూర్ణయేత్।
చూర్ణమేతత్ ప్రయోక్తవ్యమన్నపానేష్వనత్యయమ్॥౮౧॥

ప్రాగ్భక్తమథవా పేయం మద్యేనోష్ణోదకేన వా।
పార్శ్వహృద్బస్తిశూలేషు గుల్మే వాతకఫాత్మకే॥౮౨॥

ఆనాహే మూత్రకృచ్ఛ్రే చ శూలే చ గుదయోనిజే।
గ్రహణ్యర్శోవికారేషు ప్లీహ్ని పాణ్డ్వామయేఽరుచౌ॥౮౩॥

ఉరోవిబన్ధే హిక్కాయాం కాసే శ్వాసే గలగ్రహే।
భావితం మాతులుఙ్గస్య చూర్ణమేతద్రసేన వా॥౮౪॥

బహుశో గుడికాః కార్యాః కార్ముకాః స్యుస్తతోఽధికమ్।

ఇతి హిఙ్గ్వాదిచూర్ణం గుడికా చ।

మాతులుఙ్గరసో హిఙ్గు దాడిమం బిడసైన్ధవే॥౮౫॥

సురామణ్డేన పాతవ్యం వాతగుల్మరుజాపహమ్।
శటీపుష్కరహిఙ్గ్వమ్లవేతసక్షారచిత్రకాన్॥౮౬॥

ధాన్యకం చ యవానీం చ విడఙ్గం సైన్ధవం వచామ్।
సచవ్యపిప్పలీమూలామజగన్ధాం సదాడిమామ్॥౮౭॥

అజాజీం చాజమోదాం చ చూర్ణం కృత్వా ప్రయోజయేత్।
భావితం గుడికాం కృత్వా సుపిష్టాం కోలసంమితామ్॥౮౮॥

గుల్మం ప్లీహానమానాహం శ్వాసం కాసమరోచకమ్।
రసేన మాతులుఙ్గస్య మధుశుక్తేన వా పునః॥౮౯॥

హిక్కాం హృద్రోగమర్శాంసి వివిధాం శిరసో రుజమ్।
పాణ్డ్వామయం కఫోత్క్లేశం సర్వజాం చ ప్రవాహికామ్॥౧౦॥

పార్శ్వహృద్బస్తిశూలం చ గుటికైషా వ్యపోహతి।
నాగరార్ధపలం పిష్ట్వా ద్వే పలే లుఞ్చితస్య చ॥౧౧॥

తిలస్యైకం గుడపలం క్షీరేణోష్ణేన నా పిబేత్।
వాతగుల్మముదావర్తం యోనిశూలం చ నాశయేత్॥౧౨॥

పిబేదేరణ్డతైలం వా వారుణీమణ్డమిశ్రితమ్।
తదేవ తైలం పయసా వాతగుల్మీ పిబేన్నరః॥౯౩॥

శ్లేష్మణ్యనుబలే పూర్వం హితం పిత్తానుగే పరమ్।
సాధయేచ్ఛుద్ధశుష్కస్య లశునస్య చతుష్పలమ్॥౧౪॥

క్షీరే జలాష్టగుణితే క్షీరశేషం చ నా పిబేత్।
వాతగుల్మముదావర్తం గృధ్రసీం విషమజ్వరమ్॥౧౫॥

హృద్రోగం విద్రధీం శోథం సాధయత్యాశు తత్ పయః।

ఇతి లశునక్షీరమ్।

తైలం ప్రసన్నా గోమూత్రమారనాలం యవాగ్రజమ్॥౯౬॥

గుల్మం జఠరమానాహం పీతమేకత్ర సాధయేత్।

ఇతి తైలపఞ్చకమ్।

పఞ్చమూలీకషాయేణ సక్షీరేణ శిలాజతు॥౯౭॥

పిబేత్తస్య ప్రయోగేణ వాతగుల్మాత్ ప్రముచ్యతే।

ఇతి శిలాజతుప్రయోగః।

వాట్యం యూషేణ పిప్పల్యా మూలకానాం రసేన వా॥౯౮॥

భుక్త్వా స్నిగ్ధముదావర్తాద్వాతగుల్మాద్విముచ్యతే।
శూలానాహవిబన్ధార్తం స్వేదయేద్వాతగుల్మినమ్॥౯౯॥

స్వేదైః స్వేదవిధావుక్తైర్నాడీప్రస్తరసఙ్కరైః।
బస్తికర్మ పరం విద్యాద్గుల్మఘ్నం తద్ధి మారుతమ్॥౧౦౦॥

స్వే స్థానే ప్రథమం జిత్వా సద్యో గుల్మమపోహతి।
తస్మాదమీక్ష్ణశో గుల్మా నిరూహైః సానువాసనైః॥౧౦౧॥

ప్రయుజ్యమానైః శామ్యన్తి వాతపిత్తకఫాత్మకాః।
గుల్మఘ్నా వివిధా దిష్టాః సిద్ధాః సిద్ధిషు బస్తయః॥౧౦౨॥

గుల్మఘ్నాని చ తైలాని వక్ష్యన్తే వాతరోగికే।
తాని మారుతజే గుల్మే పానాభ్యఙ్గానువాసనైః॥౧౦౩॥

ప్రయుక్తాన్యాశు సిధ్యన్తి తైలం హ్యనిలజిత్ పరమ్।
నీలినీచూర్ణసంయుక్తం పూర్వోక్తం ఘృతమేవ వా॥౧౦౪॥

సమలాయ ప్రదేయం స్యాచ్ఛోధనం వాతగుల్మినే।
నీలినీత్రివృతాదన్తీపథ్యాకమ్పిల్లకైః సహ॥౧౦౫॥

శోధనార్థం ఘృతం దేయం సబిడక్షారనాగరమ్।
నీలినీం త్రిఫలాం రాస్నాం బలాం కటుకరోహిణీమ్॥౧౦౬॥

పచేద్విడఙ్గం వ్యాఘ్రీం చ పలికాని జలాఢకే।
తేన పాదావశేషేణ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్॥౧౦౭॥

దధ్నః ప్రస్థేన సంయోజ్య సుధాక్షీరపలేన చ।
తతో ఘృతపలం దద్యాద్యవాగూమణ్డమిశ్రితమ్॥౧౦౮॥

జీర్ణే సమ్యగ్విరిక్తం చ భోజయేద్రసభోజనమ్।
గుల్మకుష్ఠోదరవ్యఙ్గశోఫపాణ్డ్వామయజ్వరాన్॥౧౦౯॥

శ్విత్రం ప్లీహానమున్మాదం ఘృతమేతద్వ్యపోహతి।

ఇతి నీలిన్యాద్యం ఘృతమ్।

కుక్కుటాశ్చ మయూరాశ్చ తిత్తిరిక్రౌఞ్చవర్తకాః॥౧౧౦॥

శాలయో మదిరా సర్పిర్వాతగుల్మభిషగ్జితమ్।
హితముష్ణం ద్రవం స్నిగ్ధం భోజనం వాతగుల్మినామ్॥౧౧౧॥

సమణ్డవారుణీపానం పక్వం వా ధాన్యకైర్జలమ్।
మన్దేఽగ్నౌ వర్ధతే గుల్మో దీప్తే చాగ్నౌ ప్రశామ్యతి॥౧౧౨॥

తస్మాన్నా నాతిసౌహిత్యం కుర్యాన్నాతివిలఙ్ఘనమ్।
సర్వత్ర గుల్మే ప్రథమం స్నేహస్వేదోపపాదితే॥౧౧౩॥

యా క్రియా క్రియతే సిద్ధి సా యాతి న విరూక్షితే।
భిషగాత్యయికం బుద్ధ్వా పిత్తగుల్మముపాచరేత్॥౧౧౪॥

వైరేచనికసిద్ధేన పయసా సర్పిషాఽపి వా।
రోహిణీకటుకానిమ్బమధుకం త్రిఫలాత్వచః॥౧౧౫॥

కాషికాస్త్రాయమాణా చ పటోలత్రివృతోః పలే।
ద్విపలం చ మసూరాణాం సాధ్యమష్టగుణేఽమ్బసి॥౧౧౬॥

శృతాచ్ఛేషం ఘృతసమం సర్పిషశ్చ చతుష్పలమ్।

పిబేత్ సంమూర్చ్ఛితం తేన గుల్మః శామ్యతి పైత్తికః ॥౧౧౭॥

జ్వరస్తృష్ణా చ శూలం చ భ్రమో మూర్చ్ఛాఽరుచిస్తథా।

ఇతి రోహిణ్యాద్యం ఘృతమ్

జలే దశగుణే సాధ్యం త్రాయమాణాచతుష్పలమ్ ॥౧౧౮॥

పఞ్చభాగస్థితం పూతం కల్కైః సంయోజ్య కార్షికైః।
రోహిణీ కటుకా ముస్తా త్రాయమాణా దురాలభా ॥౧౧౯॥

కల్కైస్తామలకీవీరాజీవన్తీ చన్దనోత్పలైః।
రసస్యామలకానాం చ క్షీరస్య చ ఘృతస్య చ ॥౧౨౦॥

పలాని పృథగష్టాష్టౌ దత్త్వా సమ్యగ్విపాచయేత్।
పిత్తరక్తభవం గుల్మం వీసర్పం పైత్తికం జ్వరమ్ ॥౧౨౧॥

హృద్రోగం కామలాం కుష్ఠం హన్యాదేతద్ధృతోత్తమమ్।

ఇతి త్రాయమాణాద్యం ఘృతమ్।

రసేనామలకేక్షూణాం ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ ॥౧౨౨॥

పథ్యాపాదం పిబేత్ సర్పిస్తత్ సిద్ధం పిత్తగుల్మనుత్।

ఇత్యామలకాద్యం ఘృతమ్।

ద్రాక్షాం మధూకం ఖర్జూరం విదారీం సశతావరీమ్॥౧౨౩॥

పరూషకాణి త్రిఫలాం సాధయేత్ పలసంమితామ్।
జలాఢకే పాదశేషం రసమామలకస్య చ॥౧౨౪॥

ఘృతమిక్షురసం క్షీరమభయాకల్కపాదికమ్।
సాధయేత్తద్ఘృతం సిద్ధం శర్కరాక్షౌద్రపాదికమ్॥౧౨౫॥

ప్రయోగాత్ పిత్తగుల్మఘ్నం సర్వపిత్తవికారనుత్।

ఇతి ద్రాక్షాద్యం ఘృతమ్।

వృషం సమూలమాపోథ్య పచేదష్టగుణే జలే॥౧౨౬॥

శేషేఽష్టభాగే తస్యైవ పుష్పకల్కం ప్రదాపయేత్।
తేన సిద్ధం ఘృతం శీతం సక్షౌద్రం పిత్తగుల్మనుత్॥౧౨౭॥

రక్తపిత్తజ్వరశ్వాసకాసహృద్రోగనాశనమ్।

ఇతి వాసాఘృతమ్।

ద్విపలం త్రాయమాణాయా జలద్విప్రస్థసాధితమ్॥౧౨౮॥

అష్టభాగస్థితం పూతం కోష్ణం క్షీరసమం పిబేత్।
పిబేదుపరి తస్యోష్ణం క్షీరమేవ యథాబలమ్॥౧౨౯॥

తేన నిర్హృతదోషస్య గుల్మః శామ్యతి పైత్తికః।
ద్రాక్షాభయారసం గుల్మే పైత్తికే సగుడం పిబేత్॥౧౩౦॥

లిహ్యాత్ కమ్పిల్లకం వాఽపి విరేకార్థం మధుద్రవమ్।
దాహప్రశమనోఽభ్యఙ్గః సర్పిషా పిత్తగుల్మినామ్॥౧౩౧॥

చన్దనాద్యేన తైలేన తైలేన మధుకస్య వా।
యే చ పిత్తజ్వరార్తానాం సతికాః క్షీరబస్తయః॥౧౩౨॥

హితాస్తే పిత్తగుల్మిభ్యో వక్ష్యన్తే యే చ సిద్ధిషు।
శాలయో జాఙ్గలం మాంసం గంవ్యాజే పయసీ ఘృతమ్॥౧౩౩॥

ఖర్జూరామలకం ద్రాక్షాం దాడిమం సపరూషకమ్।
ఆహారార్థం ప్రయోక్తవ్యం పానార్థం సలిలం శ్రుతమ్॥౧౩౪॥

బలావిదారిగన్ధాద్యైః పిత్తగుల్మచికిత్సితమ్।
ఆమాన్వయే పిత్తగుల్మే సామే వా కఫవాతికే॥౧౩౫॥

యవాగూభిః ఖడైర్యూషైః సంధుక్ష్యోఽగ్నిర్విలఙ్ఘితే।
శమప్రకోపౌ దోషాణాం సర్వేషామగ్నిసంశ్రితౌ॥౧౩౬॥

తస్మాదగ్నిం సదా రక్షేన్నిదానాని చ వర్జయేత్।

వమనార్థాయ వమనం ప్రదద్యాత్ కఫగుల్మినే ॥౧౩౭॥

స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయ గుల్మే శైథిల్యమాగతే।
పరివేష్ట్య ప్రదీప్తాంస్తు బల్వజానథవా కుశాన్ ॥౧౩౮॥

భిషక్కుమ్భే సమావాప్య గుల్మం ఘటముఖే క్షిపేత్।
సంగృహీతో యదా గుల్మస్తదా ఘటమథోద్ధరేత్ ॥౧౩౯॥

వస్త్రాన్తరం తతః కృత్వా భిన్ద్యాద్గుల్మం ప్రమాణవిత్।
విమార్గజపదాదర్శైర్యథాలాభం ప్రపీడయేత్ ॥౧౪౦॥

మృద్నీయాద్గుల్మమేవైకం న త్వత్ర హృదయం స్పృశేత్।
తిలైరణ్డాతసీబీజసర్షపైః పరిలిప్య చ ॥౧౪౧॥

శ్లేష్మగుల్మమయఃపాత్రైః సుఖోష్ణైః స్వేదయేద్భిషక్।
సవ్యోషక్షారలవణం దశమూలీశృతం ఘృతమ్ ॥౧౪౨॥

కఫగుల్మం జయత్యాశు సహిఙ్గుబిడదాడిమమ్।

ఇతి దశమూలీఘృతమ్।

భల్లాతకానాం ద్విపలం పఞ్చమూలం పలోన్మితమ్ ॥౧౪౩॥

సాధ్యం విదారిగన్ధాద్యమాపోథ్య సలిలాఢకే।
పాదశేషే రసే తస్మిన్ పిప్పలీం నాగరం వచామ్ ॥౧౪౪॥

విడఙ్గం సైన్ధవం హిఙ్గు యావశూకం బిడం శటీమ్।
చిత్రకం మధుకం రాస్నాం పిష్ట్వా కర్షసమం భిషక్॥౧౪౫॥

ప్రస్థం చ పయసో దత్త్వా ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్।
ఏతద్భల్లాతకఘృతం కఫగుల్మహరం పరమ్॥౧౪౬॥

ప్లీహపాణ్డ్వామయశ్వాసగ్రహణీరోగకాసనుత్।

ఇతి భల్లాతకాద్యం ఘృతమ్।

పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః॥౧౪౭॥

పలికైః సయవక్షారైర్ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్।
క్షీరప్రస్థేన తత్ సర్పిర్హన్తి గుల్మం కఫాత్మకమ్॥౧౪౮॥

గ్రహణీపాణ్డురోగఘ్నం ప్లీహకాసజ్వరాపహమ్।

ఇతి పఞ్చకోలఘృతమ్।

త్రివృతాం త్రిఫలాం దన్తీం దశమూలం పలోన్మితమ్॥౧౪౯॥

జలే చతుర్గుణే పక్త్వా చతుర్భాగస్థితం రసమ్।
సర్పిరేరణ్డజం తైలం క్షీరం చైకత్ర సాధయేత్॥౧౫౦॥

స సిద్ధో మిశ్రకస్నేహః సక్షౌద్రః కఫగుల్మనుత్।
కఫవాతవిబన్ధేషు కుష్ఠప్లీహోదరేషు చ॥౧౫౧॥

ప్రయోజ్యో మిశ్రకః స్నేహో యోనిశూలేషు చాధికమ్।

ఇతి మిశ్రకః స్నేహః।

యదుక్తం వాతగుల్మఘ్నం స్రంసనం నీలినీఘృతమ్॥౧౫౨॥

ద్విగుణం తద్విరేకార్థం ప్రయోజ్యం కఫగుల్మినామ్।
సుధాక్షీరద్రవే చూర్ణం త్రివృతాయాః సుభావితమ్॥౧౫౩॥

కార్షికం మధుసర్పిర్భ్యాం లీఢ్వా సాధు విరిచ్యతే।
జలద్రోణే విపక్తవ్యా వింశతిః పఞ్చ చాభయాః॥౧౫౪॥

దన్త్యాః పలాని తావన్తి చిత్రకస్య తథైవ చ।
అష్టభాగావశేషం తు రసం పూతమధిక్షిపేత్॥౧౫౫॥

దన్తీసమం గుడం పూతం క్షిపేత్తత్రాభయాశ్చ తాః।
తైలార్ధకుడవం చైవ త్రివృతాయాశ్చతుష్పలమ్॥౧౫౬॥

చూర్ణితం పలమేకం చ పిప్పలీవిశ్వభేషజమ్।
తత్ సాధ్యం లేహవచ్చీతే తస్మింస్తైలసమం మధు॥౧౫౭॥

క్షిపేచ్చూర్ణపలం చైకం త్వగేలాపత్రకేశరాత్।

తతో లేహపలం లీఢ్వా జగ్ధ్వా చైకాం హరీతకీమ్॥౧౫౮॥

సుఖం విరిచ్యతే స్నిగ్ధో దోషప్రస్థమనామయః।
గుల్మం శ్వయథుమర్శాంసి పాణ్డురోగమరోచకమ్॥౧౫౯॥

హృద్రోగం గ్రహణీదోషం కామలాం విషమజ్వరమ్।
కుష్ఠం ప్లీహానమానాహమేషా హన్త్యుపయోజితా॥౧౬౦॥

నిరత్యయః క్రమశ్చాస్యా ద్రవో మాంసరసౌదనః।

ఇతి దన్తీహరీతకీ।

సిద్ధాః సిద్ధిషు వక్ష్యన్తే నిరూహాః కఫగుల్మినామ్॥౧౬౧॥

అరిష్టయోగాః సిద్ధాశ్చ గ్రహణ్యర్శశ్చికిత్సితే।
యచ్చూర్ణం గుటికా యాశ్చ విహితా వాతగుల్మినామ్॥౧౬౨॥

ద్విగుణక్షారహిఙ్గ్వమ్లవేతసాస్తాః కఫే మతాః।
య ఏవ గ్రహణీదోషే క్షారాస్తే కఫగుల్మినామ్॥౧౬౩॥

సిద్ధా నిరత్యయాః శస్తా దాహస్త్వన్తే ప్రశస్యతే।
ప్రపురాణాని ధాన్యాని జాఙ్గలా మృగపక్షిణః॥౧౬౪॥

కౌలత్థో ముద్గయూషశ్చ పిప్పల్యా నాగరస్య చ।
శుష్కమూలకయూషశ్చ బిల్వస్య తరుణస్య చ॥౧౬౫॥

చిరబిల్వాఙ్కురాణాం చ యవాన్యాశ్చిత్రకస్య చ।
బీజపూరకహిఙ్గ్వమ్లవేతసక్షారదాడిమైః॥౧౬౬॥

తక్రేణ తైలసర్పిర్భ్యాం వ్యఞ్జనాన్యుపకల్పయేత్।
పఞ్చమూలీశృతం తోయం పురాణం వారుణీరసమ్॥౧౬౭॥

కఫగుల్మీ పిబేత్ కాలే జీర్ణం మార్ధ్వీకమేవ వా।
యవానీచూర్ణితం తక్రం విడేన లవణీకృతమ్॥౧౬౮॥

పిబేత్ సందీపనం వాతమూత్రవర్చోనులోమనమ్।
సంచితః క్రమశో గుల్మో మహావాస్తుపరిగ్రహః॥౧౬౯॥

కృతమూలః సిరానద్ధో యదా కూర్మ ఇవోన్నతః।
దౌర్బల్యారుచిహృల్లాసకాసవమ్యరతిజ్వరైః॥౧౭౦॥

తృష్ణాతన్ద్రాప్రతిశ్యాయైర్యుజ్యతే న స సిధ్యతి।
గృహీత్వా సజ్వరశ్వాసం వమ్యతీసారపీడితమ్॥౧౭౧॥

హృన్నాభిహస్తపాదేషు శోఫః కర్షతి గుల్మినమ్।
రౌధిరస్య తు గుల్మస్య గర్భకాలవ్యతిక్రమే॥౧౭౨॥

స్నిగ్ధస్విన్నశరీరాయై దద్యాత్ స్నేహవిరేచనమ్।
పలాశక్షారపాత్రే ద్వే ద్వే పాత్రే తైలసర్పిషోః॥౧౭౩॥

గుల్మశైథిల్యజననీం పక్త్వా మాత్రాం ప్రయోజయేత్।
ప్రభిద్యతే న యద్యేవం దద్యాయోనివిశోధనమ్॥౧౭౪॥

క్షారేణ యుక్తం పలలం సుధాక్షీరేణ వా పునః।
తాభ్యాం వా భావితాన్దద్యాద్యోనౌ కటుకమత్స్యకాన్॥౧౭౫॥

వరాహమత్స్య పిత్తాభ్యాం లక్తకాన్ వా సుభావితాన్।
అధోహరైశ్చోర్ధ్వహరైర్భవితాన్ వా సమాక్షికాన్॥౧౭౬॥

కిణ్వం వా సగుడక్షారం దద్యాద్యోనివిశోధనమ్।
రక్తపిత్తహరం క్షారం లేహయేన్మధుసర్పిషా॥౧౭౭॥

లశునం మదిరాం తీక్ష్ణాం మత్స్యాంశ్చాస్యై ప్రదాపయేత్।
బస్తిం సక్షీరగోమూత్రం సక్షారం దాశమూలికమ్॥౧౭౮॥

అదృశ్యమానే రుధిరే దద్యాద్గుల్మప్రభేదనమ్।
ప్రవర్తమానే రుధిరే దద్యాన్మాంసరసౌదనమ్॥౧౭౯॥

ఘృతతైలేన చాభ్యఙ్గం పానార్థం తరుణీం సురామ్।
రుధిరేఽతిప్రవృత్తే తు రక్తపిత్తహరీః క్రియాః॥౧౮౦॥

కార్యా వాతరుగార్తాయాః సర్వా వాతహరీః పునః।
ఘృతతైలావసేకాంశ్చ తిత్తిరీంశ్చరణాయుధాన్॥౧౮౧॥

సురాం సమణ్డాం పూర్వం చ పానమమ్లస్య సర్పిషః।

ప్రయోజయేదుత్తరం వా జీవనీయేన సర్పిషా।
అతిప్రవృత్తే రుధిరే సతిక్తేనానువాసనమ్॥౧౮౨॥

తత్ర శ్లోకాః।

స్నేహః స్వేదః సర్పిర్బస్తిశ్చూర్ణాని బృంహణం గుడికాః।
వమనవిరేకౌ మోక్షః క్షతజస్య చ వాతగుల్మవతామ్॥౧౮౩॥

సర్పిః సతిక్తసిద్ధం క్షీరం ప్రస్రంసనం నిరూహాశ్చ।
రక్తస్య చావసేచనమాశ్వాసనసంశమనయోగాః॥౧౮౪॥

ఉపనాహనం సశస్త్రం పక్వస్యాభ్యన్తరప్రభిన్నస్య।
సంశోధనసంశమనే పిత్తప్రభవస్య గుల్మస్య॥౧౮౫॥

స్నేహః స్వేదో మేదో లఙ్ఘనముల్లేఖనం విరేకశ్చ।
సర్పిర్బస్తిర్గుడికాశ్చూర్ణమరిష్టాశ్చ సక్షారాః॥౧౮౬॥

గుల్మస్యాన్తే దాహః కఫజస్యాగ్రేఽపనీతరక్తస్య।
గుల్మస్య రౌధిరస్య క్రియాక్రమః స్త్రీభవస్యోక్తః॥౧౮౭॥

పథ్యాన్నపానసేవా హేతూనాం వర్జనం యథాస్వం చ।
నిత్యం చాగ్నిసమాధిః స్నిగ్ధస్య చ సర్వకర్మాణి॥౧౮౮॥

హేతుర్లిఙ్గం సిద్ధిః క్రియాక్రమః సాధ్యతా న యోగాశ్చ।
గుల్మచికిత్సితసంగ్రహ ఏతావాన్ వ్యాహృతోఽగ్నివేశస్య॥౧౮౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే
గుల్మచికిత్సితం నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతః ప్రమేహచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

నిర్మోహమానానుశయో నిరాశః పునర్వసుర్జ్ఞానతపోవిశాలః।
కాలేఽగ్నివేశాయ సహేతులిఙ్గానువాచ మేహాన్ప్రశమనం చ తేషామ్॥౩॥

ఆస్యాసుఖం స్వప్నసుఖం దధీని గ్రామ్యౌదకానూపరసాః పయాంసి।
నవాన్నపానం గుడవైకృతం చ ప్రమేహహేతుః కఫకృచ్చ సర్వమ్॥౪॥

మేదశ్చ మాంసం చ శరీరజం చ క్లేదం కఫో బస్తిగతం ప్రదూష్య।
కరోతి మేహాన్ సముదీర్ణముష్ణైస్తానేవ పిత్తం పరిదూష్య చాపి॥౫॥

క్షీణేషు దోషేష్వవకృష్య బస్తౌ ధాతూన్ ప్రమేహాననిలః కరోతి।
దోషో హి బస్తిం సముపేత్య మూత్రం సందూష్య మేహాఞ్జనయేద్యథాస్వమ్॥౬॥

సాధ్యాః కఫోత్థా దశ, పిత్తజాః షడ్ యాప్యా, న సాధ్యః పవనాచ్చతుష్కః।
సమక్రియత్వాద్విషమక్రియత్వాన్మహాత్యయత్వాచ్చ యథాక్రమం తే॥౭॥

కఫః సపిత్తః పవనశ్చ దోషా మేదోఽస్రశుక్రామ్బువసాలసీకాః।
మజ్జా రసౌజః పిశితం చ దూష్యాః ప్రమేహిణాం వింశతిరేవ మేహాః॥౮॥

జలోపమం చేక్షురసోపమం వా ఘనం ఘనం చోపరి విప్రసన్నమ్।
శుక్లం సశుక్రం శిశిరం శనైర్వా లాలేవ వా వాలుకయా యుతం వా॥౯॥

విద్యాత్ప్రమేహాన్కఫజాన్దశైతాన్ క్షారోపమం కాలమథాపి నీలమ్।
హారిద్రమాఞ్జిష్ఠమథాపి రక్తమేతాన్ప్రమేహాన్షడుశన్తి పైత్తాన్॥౧౦॥

మజ్జౌజసా వా వసయాఽన్వితం వా లసీకయా వా సతతం విబద్ధమ్।
చతుర్విధం మూత్రయతీహ వాతాచ్చేషేషు ధాతుష్వపకర్షితేషు॥౧౧॥

వర్ణం రసం స్పర్శమథాపి గన్ధం యథాస్వదోషం భజతే ప్రమేహః।
శ్యావారుణో వాతకృతః సశూలో మజ్జాదిసాద్గుణ్యముపైత్యసాధ్యః॥౧౨॥

స్వేదోఽఙ్గగన్ధః శిథిలాఙ్గతా తు శయ్యాసనస్వప్నసుఖే రతిశ్చ।
హృన్నేత్రజిహ్వాశ్రవణోపదేహో ఘనాఙ్గతా కేశనఖాతివృద్ధిః॥౧౩॥

శీతప్రియత్వం గలతాలుశోషో మాధుర్యమాస్యే కరపాదదాహః।
భవిష్యతో మేహగదస్య రూపం మూత్రేఽభిధావన్తి పిపీలికాశ్చ॥౧౪॥
స్థూలః ప్రమేహీ బలవానిహైకః కృశస్తథైకః పరిదుర్బలశ్చ।
సంబృంహణం తత్ర కృశస్య కార్యం సంశోధనం దోషబలాధికస్య॥౧౫॥

స్నిగ్ధస్య యోగా వివిధాః ప్రయోజ్యాః కల్పోపదిష్టా మలశోధనాయ।

ఊర్ధ్వం తథాఽధశ్చ మలేఽపనీతే మేహేషు సన్తర్పణమేవ కార్యమ్॥౧౬॥

గుల్మః క్షయో మేహనబస్తిశూలం మూత్రగ్రహశ్చాప్యపతర్పణేన।
ప్రమేహిణః స్యుః పరిబృంహణాని కార్యాణి తస్య ప్రసమీక్ష్య వహ్నిమ్॥౧౭॥

సంశోధనం నార్హతి యః ప్రమేహీ తస్య క్రియా సంశమనీ ప్రయోజ్యా।
మన్థాః కషాయా యవచూర్ణలేహాః ప్రమేహశాన్త్యై లఘవశ్చ భక్ష్యాః॥౧౮॥

యే విష్కిరా యే ప్రతుదా విహఙ్గాస్తేషాం రసైర్జాఙ్గలజైర్మనోజ్ఞైః।
యవౌదనం రూక్షమథాపి వాట్యమద్యాత్ససక్తూనపి చాప్యపూపాన్॥౧౯॥

ముద్గాదియూషైరథ తిక్తశాకైః పురాణశాల్యోదనమాదదీత।
దన్తీఙ్గుదీతైలయుతం ప్రమేహీ తథాఽతసీసర్షపతైలయుక్తమ్॥౨౦॥

సషష్టికం స్యాత్తృణధాన్యమన్నం యవప్రధానస్తు భవేత్ ప్రమేహీ।
యవస్య భక్ష్యాన్వివిధాంస్తథాఽద్యాత్కఫప్రమేహీ మధుసంప్రయుక్తాన్॥౨౧॥

నిశిస్థితానాం త్రిఫలాకషాయే స్యుస్తర్పణాః క్షౌద్రయుతా యవానామ్।
తాన్సీధుయుక్తాన్పపిబేత్ప్రమేహీ ప్రాయోగికాన్మేహవధార్థమేవ॥౨౨॥

యే శ్లేష్మమేహే విహితాః కషాయాస్తైర్భావితానాం చ పృథగ్యవానామ్।
సక్తూనపూపాన్సగుడాన్సధానాన్భక్ష్యాంస్తథాఽన్యాన్వివిధాంశ్చ ఖాదేత్॥౨౩॥

ఖరాశ్వగోహంసపృషద్భృతానాం తథా యవానాం వివిధాశ్చ భక్ష్యాః।
దేయాస్తథా వేణుయవా యవానాం కల్పేన గోధూమమయాశ్చ భక్ష్యాః॥౨౪॥

సంశోధనోల్లేఖనలఙ్ఘనాని కాలే ప్రయుక్తాని కఫప్రమేహాన్।
జయన్తి పిత్తప్రభవాన్విరేకరః సంతర్పణః సంశమనో విధిశ్చ॥౨౫॥

దార్వీం సురాహ్వాం త్రిఫలాం సముస్తాం కషాయముత్క్వాథ్య పిబేత్ప్రమేహీ।
క్షౌద్రేణ యుక్తామథవా హరిద్రాం పిబేద్రసేనామలకీఫలానామ్॥౨౬॥

హరీతకీకట్ఫలముస్తలోధ్రం పాఠావిడఙ్గార్జునధన్వనాశ్చ।
ఉభే హరిద్రే తగరం విడఙ్గం కదమ్బశాలార్జునదీప్యకాశ్చ॥౨౭॥

దార్వీ విడఙ్గం ఖదిరో ధవశ్చ సురాహ్వకుష్ఠాగురుచన్దనాని।
దార్వ్యగ్నిమన్థౌ త్రిఫలా సపాఠా పాఠా చ మూర్వా చ తథా శ్వదంష్ట్రా॥౨౮॥

యవాన్యుశీరాణ్యభయా గుడూచీ చవ్యాభయాచిత్రకసప్తపర్ణాః।
పాదైః కషాయాః కఫమేహినాం తే దశోపదిష్టా మధుసంప్రయుక్తాః॥౨౯॥

ఉశీరలోధ్రార్జునచన్దనానాముశీరముస్తామలకాభయానామ్।
పటోలనిమ్బామలకామృతానాం ముస్తాభయాపద్మకవృక్షకాణామ్॥౩౦॥

లోధ్రామ్బుకాలీయకధాతకీనాం నిమ్బార్జునామ్రాతనిశోత్పలానామ్।
శిరీషసర్జార్జునకేశరాణాం ప్రియఙ్గుపద్మోత్పలకింశుకానామ్॥౩౧॥

అశ్వత్థపాఠాసనవేతసానాం కటఙ్కటేర్యుత్పలముస్తకానామ్।
పైత్తేషు మేహేషు దశ ప్రదిష్టాః పాదైః కషాయా మధుసంప్రయుక్తాః॥౩౨॥

సర్వేషు మేహేషు మతౌ తు పూర్వౌ కషాయయోగౌ విహితాస్తు సర్వే।
మన్థస్య పానే యవభావనాయాం స్యుర్భోజనే పానవిధౌ పృథక్చ॥౩౩॥

సిద్ధాని తైలాని ఘృతాని చైవ దేయాని మేహేష్వనిలాత్మకేషు।
మేదః కఫశ్చైవ కషాయయోగైః స్నేహైశ్చ వాయుః శమమేతి తేషామ్॥౩౪॥

కమ్పిల్లసప్తచ్ఛదశాలజాని బైభీతరౌహీతకకౌటజాని।
కపిత్థపుష్పాణి చ చూర్ణితాని క్షౌద్రేణ లిహ్యాత్కఫపిత్తమేహీ॥౩౫॥

పిబేద్రసేనామలకస్య వాఽపి కల్కీకృతాన్యక్షసమాని కాలే।
జీర్ణే చ భుఞ్జీత పురాణమన్నం మేహీ రసైర్జాఙ్గలజైర్మనోజ్ఞైః॥౩౬॥

దృష్ట్వాఽనుబన్ధం పవనాత్ కఫస్య పిత్తస్య వా స్నేహవిధిర్వికల్ప్యః।
తైలం కఫే స్యాత్స్వకషాయసిద్ధం పిత్తే ఘృతం పిత్తహరైః కషాయైః॥౩౭॥

త్రికణ్టకాశ్మన్తకసోమవల్కైర్భల్లాతకైః సాతివిషైః సలోధ్రైః।
చాపటోలార్జుననిమ్బముస్తైర్హరిద్రయా పద్మకదీప్యకైశ్చ॥౩౮॥

మఞ్జిష్ఠయా చాగురుచన్దనైశ్చ సర్వైః సమస్తైః కఫవాతజేషు।
మేహేషు తైలం, విపచేద్ఘృతం తు పైత్తేషు, మిశ్రం త్రిషు లక్షణేషు॥౩౯॥

ఫలత్రికం దారూనిశాం విశాలాం ముస్తాం చ నిఃక్వాథ్య నిశాం సకల్కామ్।
పిబేత్ కషాయం మధుసంప్రయుక్తం సర్వప్రమేహేషు సముద్ధతేషు॥౪౦॥

లోధ్రం శటీం పుష్కరమూలమేలాం మూర్వాం విడఙ్గం త్రిఫలాం యవానీమ్।

చవ్యం ప్రియఙ్గుం క్రముకం విశాలాం కిరాతతిక్తం కటురోహిణీం చ ॥౪౧॥

భార్ఙీనతం చిత్రకపిప్పలీనాం మూలం సకుష్ఠాతివిషం సపాఠమ్।
కలిఙ్గకాన్కేశరమిన్ద్రసాహ్వం నఖం సపత్రం మరిచం ప్లవం చ ॥౪౨॥

ద్రోణేఽమ్భసః కర్షసమాని పక్త్వా పూతే చతుర్భాగజలావశేషే।
రసేఽర్ధభాగం మధునః ప్రదాయ పక్షం నిధేయో ఘృతభాజనస్థః ॥౧౩॥

లోధ్రాసవోఽయం కఫపిత్తమేహాన్ క్షిప్రం నిహన్యాద్విపలప్రయోగాత్।
పాణ్డ్వామయార్శాంస్యరుచిం గ్రహణ్యా దోషం కిలాసం వివిధం చ కుష్ఠమ్ ॥౪౪॥

ఇతి లోధ్రాసవః।

క్వాథః స ఏవాష్టపలం చ దన్త్యా భల్లాతకానాం చ చతుష్పలం స్యాత్।
సితోపలా త్వష్టపలా విశేషః క్షౌద్రం చ తావత్పృథగాసవౌ తౌ ॥౪౫॥

సారోదకం వాఽథ కుశోదకం వా మధూదకం వా త్రిఫలారసం వా।
సీధుం పిబేద్వా నిగదం ప్రమేహీ మాధ్వీకమగ్ర్యం చిరసంస్థితం వా ॥౪౬॥

మాంసాని శూల్యాని మృగద్విజానాం ఖాదేద్యవానాం వివిధాంశ్చ భక్ష్యాన్।
సంశోధనారిష్టకషాయలేహైః సంతర్పణోత్థాన్ప్రశమయేత్ ప్రమేహాన్ ॥౪౭॥

భృష్టాన్ యవాన్ భక్షయతః ప్రయోగాచ్ఛుకాంశ్చ సక్తూన్న భవన్తి మేహాః।
శ్విత్రం చ కృచ్ఛ్రం కఫజం చ కుష్ఠం తథైవ ముద్రామలకప్రయోగాన్ ॥౪౮॥

సంతర్పణోత్థేషు గదేషు యోగా మేదస్వినాం యే చ మయోపదిష్టాః।
విరూక్షణార్థం కఫపిత్తజేషు సిద్ధాః ప్రమేహేష్వపి తే ప్రయోజ్యాః॥౪౯॥

వ్యాయామయోగైర్వివిధైః ప్రగాఢైరుద్వర్తనైః స్నానజలావసేకైః।
సేవ్యత్వగేలాగురుచన్దనాద్యైర్విలేపనైశ్చాశు న సన్తి మేహాః॥౫౦॥

క్లేదశ్చ మేదశ్చ కఫశ్చ వృద్ధః ప్రమేహహేతుః ప్రసమీక్ష్య తస్మాత్।
వైద్యేన పూర్వం కఫపిత్తజేషు మేహేషు కార్యాణ్యపతర్పణాని॥౫౧॥

యా వాతమేహాన్ప్రతి పూర్వముక్తా వాతోల్బణానాం విహితా క్రియా సా।
వాయుర్హి మేహేష్వతికర్శితానాం కుప్యత్యసాధ్యాన్ప్రతి నాస్తి చిన్తా॥౫౨॥

యైర్హేతుభిర్యే ప్రభవన్తి మేహాస్తేషు ప్రమేహేషు న తే నిషేవ్యాః।
హేతోరసేవా విహితా యథైవ జాతస్య రోగస్య భవేచ్చికిత్సా॥౫౩॥

హారిద్రవర్ణం రుధిరం చ మూత్రం వినా ప్రమేహస్య హి పూర్వరూపైః।
యో మూత్రయేత్తం న వదేత్ప్రమేహం రక్తస్య పిత్తస్య హి స ప్రకోపః॥౫౪॥

దృష్ట్వా ప్రమేహం మధురం సపిచ్ఛం మధూపమం స్యాద్ద్వివిధో విచారః।
క్షీణేషు దోషేష్వనిలాత్మకః స్యాత్ సంతర్పణాద్వా కఫసంభవః స్యాత్॥౫౫॥

సపూర్వరూపాః కఫపిత్తమేహాః క్రమేణ యే వాతకృతాశ్చ మేహాః।
సాధ్యా న తే పిత్తకృతాస్తు యాప్యాః సాధ్యాస్తు మేదో యది న ప్రదుష్టమ్॥౫౬॥

జాతః ప్రమేహీ మధుమేహినో వా న సాధ్య ఉక్తః స హి బీజదోషాత్।

యే చాపి కేచిత్కులజా వికారా భవన్తి తాంశ్చ ప్రవదన్త్యసాధ్యాన్॥౫౭॥

ప్రమేహిణాం యాః పిడకా మయోక్తా రోగాధికారే పృథగేవ సప్త।
తాః శల్యవిద్భిః కుశలైశ్చికిత్స్యాః శస్త్రేణ సంశోధనరోపణైశ్చ॥౫౮॥

తత్ర శ్లోకాః।

హేతుర్దోషో దూష్యం మేహానాం సాధ్యతా న రూపం చ।
మేహీ ద్వివిధో ద్వివిధం భిషగ్జితమతిక్షపణదోషః॥౫౯॥

ఆద్యా యవాన్నవికృతిర్మన్థా మేహాపహాః కషాయాశ్చ।
తైలఘృతలేహయోగా భక్ష్యాః ప్రవరాసవాః సిద్ధాః॥౬౦॥

వ్యాయామవిధిర్వివిధః స్నానాన్యుద్వర్తనాని గన్ధాశ్చ।
మేహానాం ప్రశమార్థం చికిత్సితే దృష్టమేతావత్॥౬౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే ప్రమేహచికిత్సితం నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాతః కుష్ఠచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

హేతుం లిఙ్గం ద్రవ్యం కుష్ఠానామాశ్రయం ప్రశమనం చ।
శృణ్వగ్నివేశ సమ్యగ్విశేషతః స్పర్శనఘ్నానామ్॥౩॥

విరోధీన్యన్నపానాని ద్రవస్నిగ్ధగురూణి చ।
భజతామాగతాం ఛర్దిం వేగాంశ్చాన్యాన్ ప్రతిఘ్నతామ్॥౪॥

వ్యాయామమతిసంతాపమతిభుక్త్వా నిషేవిణామ్।
శీతోష్ణలఙ్ఘనాహారాన్ క్రమం ముక్త్వా నిషేవిణామ్॥౫॥

ఘర్మశ్రమభయార్తానాం ద్రుతం శీతామ్బుసేవినామ్।
అజీర్ణాధ్యశినాం చైవ పఞ్చకర్మాపచారిణామ్॥౬॥

నవాన్నదధిమత్స్యాతిలవణామ్లనిషేవిణామ్।
మాషమూలకపిష్టాన్నగుడక్షీరతిలాశినామ్॥౭॥

వ్యవాయం చాప్యజీర్ణేఽన్నే నిద్రాం చ భజతాం దివా।
విప్రాన్ గురూన్ ధర్షయతాం పాపం కర్మ చ కుర్వతామ్॥౮॥

వాతాదయస్త్రయో దుష్టాస్త్వగ్రక్తం మాంసమమ్బు చ।
దూషయన్తి స కుష్ఠానాం సప్తకో ద్రవ్యసంగ్రహః॥౯॥

తతః కుష్ఠాని జాయన్తే సప్త చైకాదశైవ చ।
న చైకదోషజం కిఞ్చిత్ కుష్ఠం సముపలభ్యతే॥౧౦॥

స్పర్శాజ్ఞత్వమతి స్వేదో న వా వైవర్ణ్యమున్నతిః।
కోఠానాం లోమహర్షశ్చ కణ్డూస్తోదః శ్రమః క్లమః॥౧౧॥

వ్రణానామధికం శూలం శీఘ్రోత్పత్తిశ్చిరస్థితిః।
దాహః సుప్తాఙ్గతా చేతి కుష్ఠలక్షణమగ్రజమ్॥౧౨॥

అత ఊర్ధ్వమష్టాదశానాం కుష్ఠానాం
కపాలోదుమ్బరమణ్డలర్ష్యజిహ్వాపుణ్డరీకసిధ్మకాకణకైకకుష్ఠచర్మాఖ్యకిటిభవిపాదికాలసకద్రుచ
ర్మ లపామావిస్ఫోటకశతారుర్విచర్చికానాం లక్షణాన్యుపదేక్ష్యామః॥౧౩॥

కృష్ణారుణకపాలాభం యద్రూక్షం పరుషం తను।
కపాలం తోదబహులం తత్ కుష్ఠం విషమం స్మృతమ్॥౧౪॥

కణ్డూదాహరుజారాగపరీతం లోమపిఞ్జరమ్।
ఉదుమ్బరఫలాభాసం కుష్ఠమౌదుమ్బరం వదేత్॥౧౫॥

శ్వేతం రక్తం స్థిరం స్త్యానం స్నిగ్ధముత్సన్నమణ్డలమ్।
కృచ్ఛ్రమన్యోన్యసంసక్తం కుష్ఠం మణ్డలముచ్యతే॥౧౬॥

కర్కశం రక్తపర్యన్తమన్తఃశ్యావం సవేదనమ్।
యదృశ్యజిహ్వాసంస్థానమృష్యజిహ్వం తదుచ్యతే॥౧౭॥

సశ్వేతం రక్తపర్యన్తం పుణ్డరీకదలోపమమ్।
సోత్సేధం చ సరాగం చ పుణ్డరీకం ప్రచక్షతే॥౧౮॥

శ్వేతం తామ్రం తను చ యద్రజో ఘృష్టం విముఞ్చతి।
అలాబూపుష్పవర్ణం తత్ సిధ్మం ప్రాయేణ చోరసే॥౧౯॥

యత్ కాకణన్తికావర్ణమపాకం తీవ్రవేదనమ్।
త్రిదోషలిఙ్గం తత్ కుష్ఠం కాకణం నైవ సిధ్యతి॥౨౦॥

ఇతి సప్త మహాకుష్ఠాని।

అస్వేదనం మహావాస్తు యన్మత్స్యశకలోపమమ్।
తదేకకుష్ఠం, చర్మాఖ్యం బహలం హస్తిచర్మవత్॥౨౧॥

శ్యావం కిణఖరస్పర్శం పరుషం కిటిమం స్మృతమ్।
వైపాదికం పాణిపాదస్ఫుటనం తీవ్రవేదనమ్॥౨౨॥

కణ్డూమద్భిః సరాగైశ్చ గణ్డైరలసకం చితమ్।
సకణ్డూరాగపిడకం దద్రుమణ్డలముద్గతమ్॥౨౩॥

రక్తం సకణ్డు సస్ఫోటం సరుగ్దలాత చాపి యత్।
తచ్చర్మదలమాఖ్యాతం సంస్పర్శాసహముచ్యతే॥౨౪॥

పామాః శ్వేతారుణశ్యావాః పిడకా కణ్డులా భృశమ్।
స్ఫోటాః శ్వేతారుణాభాసా విస్ఫోటాః స్యుస్తనుత్వచః॥౨౫॥

రక్తం శ్యావం సదాహార్తి శతారుః స్యాద్బహువ్రణమ్।
సకణ్డూపిడకా శ్యావా బహుస్రావా విచర్చికా॥౨౬॥

ఇత్యేకాదశ క్షుద్రకుష్ఠాని।

వాతేఽధికతరే కుష్ఠం కాపాలం మణ్డలం కఫే।
పిత్తే త్వౌదుమ్బరం విద్యాత్ కాకణం తు త్రిదోషజమ్॥౨౭॥

వాతపిత్తే శ్లేష్మపిత్తే వాతశ్లేష్మణి చాధికే।
ఋష్యజిహ్వం పుణ్డరీకం సిధ్మకుష్ఠం చ జాయతే॥౨౮॥

చర్మాఖ్యమేకకుష్ఠం చ కిటిమం సవిపాదికమ్।
కుష్ఠం చాలసకం జ్ఞేయం ప్రాయో వాతకఫాధికమ్॥౨౯॥

పామా శతారుర్విస్ఫోటా దద్రుశ్చర్మదలం తథా।
పిత్తశ్లేష్మాధికం ప్రాయః కఫప్రాయా విచర్చికా॥౩౦॥

సర్వం త్రిదోషజం కుష్ఠం దోషాణాం తు బలాబలమ్।
యథాస్వైర్లక్షణైర్బుద్ధ్వా కుష్ఠానాం క్రియతే క్రియా॥౩౧॥

దోషస్య యస్య పశ్యేత్ కుష్ఠేషు విశేషలిఙ్గముద్రికమ్।
తస్యైవ శమం కుర్యాత్తతః పరం చానుబన్ధస్య॥౩౨॥

కుష్ఠవిశేషైర్దోషా దోషవిశేషైః పునశ్చ కుష్ఠాని।
జ్ఞాయన్తే, తే హేతుం హేతుస్తాంశ్చ ప్రకాశయతి॥౩౩॥

రౌక్ష్యం శోషస్తోదః శూలం సంకోచనం తథాఽఽయాసః।

పారుష్యం ఖరభావో హర్షః శ్యావారుణత్వం చ ॥౩౪॥

కుష్ఠేషు వాతలిఙ్గం, దాహో రాగః పరిస్రవః పాకః।
విస్రో గన్ధః క్లేదస్తథాఽఙ్గపతనం చ పిత్తకృతమ్ ॥౩౫॥

శ్వైత్యం శైత్యం కణ్డూః స్థైర్యం చోత్సేధగౌరవస్నేహాః।
కుష్ఠేషు తు కఫలిఙ్గం జన్తుభిరభిభక్షణం క్లేదః ॥౩౬॥

సర్వైరేతైర్లిఙ్గైర్యుక్తం మతిమాన్ వివర్జయేదబలమ్।
తృష్ణాదాహపరీతం శాన్తాగ్నిం జన్తుభిర్జగ్ధమ్ ॥౩౭॥

వాతకఫప్రబలం యద్యదేకదోషోల్బణం న తత్ కృచ్ఛ్రమ్।
కఫపిత్తవాతపిత్తప్రబలాని తు కృచ్ఛ్రసాధ్యాని ॥౩౮॥

వాతోత్తరేషు సర్పిర్వమనం శ్లేష్మోత్తరేషు కుష్ఠేషు।
పిత్తోత్తరేషు మోక్షో రక్తస్య విరేచనం చాగ్రే ॥౩౯॥

వమనవిరేచనయోగాః కల్పోక్తాః కుష్ఠినాం ప్రయోక్తవ్యాః।
ప్రచ్ఛనమల్పే కుష్ఠే మహతి చ శస్తం సిరావ్యధనమ్ ॥౪౦॥

బహుదోషః సంశోధ్యః కుష్ఠీ బహుశోఽనురక్షతా ప్రాణాన్।
దోషే హ్యతిమాత్రహృతే వాయుర్హన్యాదబలమాశు ॥౪౧॥

స్నేహస్య పానమిష్టం శుద్ధే కోష్ఠే ప్రవాహితే రుధిరే।
వాయుర్హి శుద్ధకోష్ఠం కుష్ఠినమబలం విశతి శీఘ్రమ్ ॥౪౨॥

దోషోత్క్లిష్టే హృదయే వామ్యః కుష్ఠేషు చోర్ధ్వభాగేషు।
కుటజఫలమదనమధుకైః సపటోలైర్నిమ్బరసయుక్తైః॥౪౩॥

శీతరసః పక్వరసో మధూని మధుకం చ వమనాని।
కుష్ఠే త్రివృతా దన్తీ త్రిఫలా చ విరేచనే శస్తా॥౪౪॥

సౌవీరకతుషోదకమాలోడనమాసవాంశ్చ సీధూని।
శంసన్త్యధోహరాణాం యథావిరేకం క్రమశ్చేష్టః॥౪౫॥

దార్వీబృహతీసేవ్యైః పటోలపిచుమర్దమదనకృతమాలైః।
సస్నేహైరాస్థాప్యః కుష్ఠీ సకలిఙ్గయవముస్తైః॥౪౬॥

వాతోల్బణం విరిక్తం నిరూఢమనువాసనార్హమాలక్ష్య।
ఫలమధుకనిమ్బకుటజైః సపటోలైః సాధయేత్ స్నేహమ్॥౪౭॥

సైన్ధవదన్తీమధుకం ఫణిజ్ఝకం పిప్పలీ కరఞ్జఫలమ్।
నస్యం స్యాత్ సవిడఙ్గం క్రిమికుష్ఠకఫప్రకోపనమ్॥౪౮॥

వైరేచనికైర్ధూమైః శ్లోకస్థానేరితైః ప్రశామ్యన్తి।
కృమయః కుష్ఠకిలాసాః ప్రయోజితైరుత్తమాఙ్గస్థాః॥౪౯॥

స్థిరకఠినమణ్డలానాం స్విన్నానాం ప్రస్తరప్రణాడీభిః।
కూర్చైర్విఘట్టితానాం రక్తోత్క్లేశోఽపనేతవ్యః॥౫౦॥

ఆనూపచారిజానాం మాంసానాం పోట్టలైః సుఖోష్ణైశ్చ।
స్విన్నోత్సన్నం విలిఖేత్ కుష్ఠం తీక్ష్ణేన శస్త్రేణ॥౫౧॥

రుధిరాగమార్థమథవా శృఙ్గాలాబూని యోజయేత్ కుష్ఠే।మత్స్యణ్డికా మధుసమా తన్మాసం జాతమాయసే భాణ్డే।
మధ్వాసవమాచరతః కుష్ఠకిలాసే శమం యాతః॥౭౫॥

ఇతి మధ్వాసవః।

ఖదిరకషాయద్రోణం కుమ్భే ఘృతభావితే సమావాప్య।
ద్రవ్యాణి చూర్ణితాని చ షట్పలికాన్యత్ర దేయాని॥౭౬॥

త్రిఫలావ్యోషవిడఙ్గం రజనీముస్తాటరూషకేన్ద్రయవాః।
సౌవర్ణీ చ తథా త్వక్ ఛిన్నరుహా చేతి తన్మాసమ్॥౭౭॥

నిదధీత ధాన్యమధ్యే ప్రాతః ప్రాతః పిబేత్తతో యుక్త్యా।
మాసేన మహాకుష్ఠం హన్త్యేవాల్పం తు పక్షేణ॥౭౮॥

అర్శఃశ్వాసభగన్దరకాసకిలాసప్రమేహశోషాంశ్చ।
నా భవతి కనకవర్ణః పీత్వాఽరిష్టం కనకబిన్దుమ్॥౭౯॥

ఇతి కనకబిన్దురిష్టమ్।

కుష్ఠేష్వనిలకఫకృతేష్వేవం పేయస్తథా చ పైత్తేషు।
కృతమాలక్వాథశ్చాప్యేష విశేషాత్ కఫకృతేషు॥౮౦॥

త్రిఫలాసవశ్చ గౌడః సచిత్రకః శ్విత్రరోగకుష్ఠఘ్నః।
క్రముకదశమూలదన్తీవరాఙ్గమధుయోగసంయుక్తః॥౮౧॥

లఘుని చాన్నాని హితాని విద్యాత్ కుష్ఠేషు శాకాని చ తిక్తకాని।
భల్లాతకైః సత్రిఫలైః సనిమ్బైర్యుక్తాని చాన్నాని ఘృతాని చైవ॥౮౨॥

పురాణధాన్యాన్యథ జాఙ్గలాని మాంసాని ముద్గాశ్చ పటోలయుక్తాః।
శస్తా న గుర్వమ్లపయోదధీని నానూపమత్స్యా న గుడస్తిలాశ్చ॥౮౩॥

ఏలా కుష్ఠం దార్వీ శతపుష్పా చిత్రకం విడఙ్గశ్చ।
కుష్ఠాలేపనమిష్టం రసాఞ్జనం చాభయా చైవ॥౮౪॥

చిత్రకమేలాం బిమ్బీం వృషకం త్రివృదర్కనాగరకమ్।
చూర్ణీకృతమష్టాహం భావయితవ్యం పలాశస్య॥౮౫॥

క్షారేణ గవాం మూత్రస్నుతేన తేనాస్య మణ్డలాన్యాశు।
భిద్యన్తే విలయన్తి చ లిప్తాన్యర్కాభితప్తాని॥౮౬॥

మాంసీ మరిచం లవణం రజనీ తగరం సుధా గృహాద్ధూమః।
మూత్రం పిత్తం క్షారః పాలాశః కుష్ఠహా లేపః॥౮౭॥

త్రపుసీసమయశ్చూర్ణం మణ్డలనుత్ ఫల్గుచిత్రకౌ బృహతీ।
గోధారసః సలవణో దారు చ మూత్రం చ మణ్డలనుత్॥౮౮॥

కదలీపలాశపాటలినిచులక్షారామ్బునా ప్రసన్నేన।
మాంసేషు తోయకార్యం కార్యం పిష్టే చ క్లిన్నే చ॥౮౯॥

త్రైరేమేదకః సుజాతః కిణ్వైర్జనితం ప్రలేపనం శస్తమ్।
మణ్డలకుష్ఠవినాశనమాతపసంస్థం కృమిఘ్నం చ॥౯౦॥

ముస్తం మదనం త్రిఫలా కరఞ్జ ఆరగ్వధః కలిఙ్గయవాః।
దార్వీ ససప్తపర్ణా స్నానం సిద్ధార్థకం నామ॥౯౧॥

ఏష కషాయో వమనం విరేచనం వర్ణకస్తథోద్ధర్షః।
స్వగ్దోషకుష్ఠశోఫప్రబాధనః పాణ్డురోగఘ్నః॥౯౨॥

కుష్ఠం కరఞ్జబీజాన్యేడగజః కుష్ఠసూదనో లేపః।
ప్రపున్నాడబీజసైన్ధవరసాఞ్జనకపిత్థలోధ్రాశ్చ॥౯౩॥

శ్వేతకరవీరమూలం కుటజకరఞ్జయోః ఫలం త్వచో దార్వ్యాః।
సుమనఃప్రవాలయుక్తో లేపః కుష్ఠాపహః సిద్ధః॥౯౪॥

లోధ్రస్య ధాతకీనాం వత్సకబీజస్య నక్తమాలస్య।
కల్కశ్చ మాలతీనాం కుష్ఠేషూద్వర్తనాలేపౌ॥౧౫॥

శైరీషీ త్వక్ పుష్పం కార్పాస్యా రాజవృక్షపత్రాణి।
పిష్టా చ కాకమాచీ చతుర్విధః కుష్ఠనుల్లేపః॥౯౬॥

దార్వ్యా రసాఞ్జనస్య చ నిమ్బపటోలస్య ఖదిరసారస్య।

ఆరగ్వధవృక్షకయోస్త్రిఫలాయాః సప్తపర్ణస్య॥౯౭॥

ఇతి షట్ కషాయయోగాః కుష్ఠఘ్నాః సప్తమశ్చ తినిశస్య।
స్నానే పానే చ హితాస్తథాఽష్టమశ్చాశ్వమారస్య॥౯౮॥

ఆలేపనం ప్రఘర్షణమవచూర్ణనమేత ఏవ చ కషాయాః।
తైలఘృతపాకయోగే చేష్యన్తే కుష్ఠశాన్త్యర్థమ్॥౯౯॥

త్రిఫలానిమ్బపటోలం మఞ్జిష్ఠా రోహిణీ వచా రజనీ।
ఏష కషాయోఽభ్యస్తో నిహన్తి కఫపిత్తజం కుష్ఠమ్॥౧౦౦॥

ఏతైరేవ చ సర్పిః సిద్ధం వాతోల్బణం జయతి కుష్ఠమ్।
ఏష చ కల్పో దృ(ది)ష్టః ఖదిరాసనదారునిమ్బానామ్॥౧౦౧॥

కుష్ఠార్కతుత్థకట్ఫలమూలకబీజాని రోహిణీ కటుకా।
కుటజఫలోత్పలముస్తం బృహతీకరవీరకాసీశమ్॥౧౦౨॥

ఏడగజనిమ్బపాఠా దురాలభా చిత్రకో విడఙ్గశ్చ।
తిక్తాలాబుకబీజం కమ్పిల్లకసర్షపౌ వచా దార్వీ॥౧౦౩॥

ఏతైస్తైలం సిద్ధం కుష్ఠఘ్నం యోగ ఏష చాలేపః।
ఉద్వర్తనం ప్రఘర్షణమవచూర్ణనమేష ఏవేష్టః॥౧౦౪॥

శ్వేతకరవీరకరసో గోమూత్రం చిత్రకో విడఙ్గశ్చ।
కుష్ఠేషు తైలయోగః సిద్ధోఽయం సంమతో భిషజామ్॥౧౦౫॥

ఇతి శ్వేతకరవీరాద్యం తైలమ్।

శ్వేతకరవీరపల్లవమూలత్వగ్వత్సకో విడఙ్గశ్చ।
కుష్ఠార్కమూలసర్షపశిగ్రుత్వగ్రోహిణీ కటుకా॥౧౦౬॥

ఏతైస్తైలం సాధ్యం కల్కైః పాదాంశికైర్గవాం మూత్రమ్।
దత్త్వా తైలచతుర్గుణమభ్యఙ్గాత్ కుష్ఠకణ్డూఘ్నమ్॥౧౦౭॥

ఇతి శ్వేతకరవీరాద్యం తైలమ్।

తిక్తాలాబుకబీజం ద్వే తుత్థే రోచనా హరిద్రే ద్వే।
బృహతీఫలమేరణ్డః సవిశాలశ్చిత్రకో మూర్వా॥౧౦౮॥

కాసీశహిఙ్గుశిగ్రుత్ర్యూషణసురదారుతుమ్బురువిడఙ్గమ్।
లాఙ్గలకీ కుటజత్వక్ కటుకాఖ్యా రోహిణీ చైవ॥౧౦౯॥

సర్షపతైలం కల్కైరేతైర్మూత్రే చతుర్గుణే సాధ్యమ్।
కణ్డూకుష్ఠవినాశనమభ్యఙ్గాద్వాతకఫహన్తృ॥౧౧౦॥

ఇతి తిక్తాలాబుకాదితైలమ్।

కైనకక్షీరీ శైలా భార్గీ దన్త్యాః ఫలాని మూలం చ।
జాతీప్రవాలసర్షపలశునవిడఙ్గం కరఞ్జత్వక్॥౧౧౧॥

సప్తచ్ఛదార్కపల్లవమూలత్వఙ్నిమ్బచిత్రకాస్ఫోతాః।
గుఞ్జైరణ్డం బృహతీమూలకసురసార్జకఫలాని॥౧౧౨॥

కుష్ఠం పాఠా ముస్తం తుమ్బురుమూర్వావచాః సషడ్గ్రన్థాః।
ఏడగజకుటజశిగ్రుత్ర్యూషణభల్లాతకక్షవకాః॥౧౧౩॥

హరితాలమవాపుష్పీ తుత్థం కమ్పిల్లకోఽమృతాసఙ్గః।
సౌరాష్ట్రీ కాసీశం దార్వీత్వక్ సర్జికా లవణమ్॥౧౧౪॥

కల్కైరేతైస్తైలం కరవీరకమూలపల్లవకషాయే।
సార్షపమథవా తైలం గోమూత్రచతుర్గుణం సాధ్యమ్॥౧౧౫॥

కటుకాలాబ్వాం స్థాప్యం తత్ సిద్ధం తేన మణ్డలాన్యాశు।
భిన్ద్యాద్భిషగభ్యఙ్గాత్ కృమీంశ్చ కణ్డూం చ వినిహన్యాత్॥౧౧౬॥

ఇతి కనకక్షీరీతైలమ్।

కుష్ఠం తమాలపత్రం మరిచం సమనఃశిలం సకాసీశమ్।
తైలేన యుక్తముషితం సప్తాహం భాజనే తామ్రే॥౧౧౭॥

తేనాలిప్తం సిధ్మం సప్తాహాద్వ్యేతి తిష్ఠతో ఘర్మే।
మాసాన్నవం కిలాసం స్నానం కృత్వా విశుద్ధతనోః॥౧౧౮॥

ఇతి సిధ్మలేపః।

సర్షపకరఞ్జకోషాతకీనాం తైలాన్యథేఙ్గుదీనాం చ।
కుష్ఠేషు హితాన్యాహుస్తైలం యచ్చాపి ఖదిరసారస్య॥౧౧౯॥

జీవన్తీ మఞ్జిష్ఠా దార్వీ కమ్పిల్లకస్తథా తుత్థమ్।
ఏష ఘృతతైలపాకః సిద్ధః సిద్ధే చ సర్జరసః॥౧౨౦॥

ధ్గేయః సమధూచ్ఛిష్టో విపాదికా తేన శామ్యతి స్వక్తా।
చర్మైకకుష్ఠకిటిభం కుష్ఠం శామ్యత్యలసకం చ॥౧౨౧॥

ఇతి విపాదికాహరఘృతతైలే।

కిణ్వం వరాహరుధిరం పృథ్వీకా సైన్ధవం చ లేపః స్యాత్।
లేపో యోజ్యః కుస్తుమ్బురూణి కుష్ఠం చ మణ్డలనుత్॥౧౨౨॥

పూతికదారూ జటిలా పక్వసురా క్షౌద్రముద్గపణ్యౌ చ।
లేపః సకాకనాసో మణ్డలకుష్ఠాపహః సిద్ధః॥౧౨౩॥

చిత్రకశోభాఞ్జనకౌ గుడూచ్యపామార్గదేవదారూణి।
ఖదిరో ధవశ్చ లేపః శ్యామా దన్తీ ద్రవన్తీ చ॥౧౨౪॥

లాక్షారసాఞ్జనైలాః పునర్నవా చేతి కుష్ఠినాం లేపః।
దధిమణ్డయుతాః సర్వే దేయాః షణ్మారుతకఫఘ్నాః॥౧౨౫॥

ఏడగజకుష్ఠసైన్ధవసౌవీరకసర్షపైః క్రిమిఘ్నైశ్చ।
కృమికుష్ఠసిధ్మమణ్డలదద్రుకుష్ఠం శమముపైతి॥౧౨౬॥

ఏడగజః సర్జరసో మూలకబీజం చ సిధ్మకుష్ఠానామ్।
కాఞ్జికయుక్తం తు పృథఙ్మతమిదముద్వర్తనం లేపః॥౧౨౭॥

వాసా త్రిఫలా పానే స్నానే చోద్వర్తనే ప్రలేపే చ।
బృహతీ సేవ్యపటోలాః ససారివా రోహిణీ చైవ॥౧౨౮॥

ఖదిరావఘాతకకుభా రోహితకరోధ్రకుటజధవనిమ్బాః।
సప్తచ్ఛదకరవీరాః శస్యన్తే స్నానపానేషు॥౧౨౯॥

జలవాప్యలోహకేశరపత్రప్లవచన్దనం మృణాలాని।
భాగోత్తరాణి సిద్ధం ప్రలేపనం పిత్తకఫకుష్ఠే॥౧౩౦॥

యష్ట్యాహ్వాలోధ్రపద్మకపటోలపిచుమర్దచన్దనరసాశ్చ।
స్నానా పానే చ హితాః సుశీతలాః పిత్తకుష్ఠిభ్యః॥౧౩౧॥

ఆలేపనం ప్రియఙ్గుర్హరేణుకా వత్సకస్య చ ఫలాని।
సాతివిషా చ ససేవ్యా సచన్దనా రోహిణీ కటుకా॥౧౩౨॥

తిక్తఘృతైర్ధౌతఘృతైరభ్యఙ్గో దహ్యమానకుష్ఠేషు।
తైశ్చన్దనమధుకప్రపౌణ్డరీకోత్పలయుతైశ్చ॥౧౩౩॥

క్లేదే ప్రపతతి చాఙ్గే దాహే విస్ఫోటకే సచర్మదలే।
శీతాః ప్రదేహసేకా వ్యధో విరేకో ఘృతం తిక్తమ్॥౧౩౪॥

ఖదిరఘృతం నిమ్బఘృతం దార్వీఘృతముత్తమం పటోలఘృతమ్।
కుష్ఠేషు కఫపిత్తప్రబలేషు భిషగ్జితం సిద్ధమ్॥౧౩౫॥

త్రిఫలాత్వచోఽర్ధపలికాః పటోలపత్రం చ కార్షికాః శేషాః।
కటురోహిణీ సనిమ్బా యష్ట్యాహ్వం త్రాయమాణా చ॥౧౩౬॥

ఏష కషాయః సాధ్యో దత్త్వా ద్విపలం మసూరవిదలానామ్।
సలిలాఢకేఽష్టభాగే శేషే పూతో రసో గ్రాహ్యః॥౧౩౭॥

తత్ర కషాయేఽష్టపలే చతుష్పలం సర్పిషశ్చ పక్తవ్యమ్।
యావత్స్యాదష్టపలం శేషం పేయం తతః కోష్ణమ్॥౧౩౮॥

తద్వాతపిత్తకుష్ఠం వీసర్పం వాతశోణితం ప్రబలమ్।
జ్వరదాహగుల్మవిద్రధివిభ్రమవిస్ఫోటకాన్ హన్తి॥౧౩౯॥

నిమ్బపటోలం దార్వీం దురాలభాం తిక్తరోహిణీం త్రిఫలామ్।
కుర్యాదర్ధపలాంశాం పర్పటకం త్రాయమాణాం చ॥౧౪౦॥

సలిలాఢకసిద్ధానాం రసేఽష్టభాగస్థితే క్షిపేత్ పూతే।
చన్దనకిరాతతిక్తకమాగధికాస్త్రాయమాణాం చ॥౧౪౧॥

ముస్తం వత్సకబీజం కల్కీకృత్యార్ధకార్షికాన్ భాగాన్।
నవసర్పిషశ్చ షట్పలమేతత్సిద్ధం ఘృతం పేయమ్॥౧౪౨॥

కుష్ఠజ్వరగుల్మార్శోగ్రహణీపాణ్డ్వామయశ్వయథుహారి।

పామావిసర్పపిడకాకణ్డూమదగణ్డనుత్తిక్తమ్ ॥౧౪౩॥

ఇతి తిక్తషట్పలకం ఘృతమ్।

సప్తచ్ఛదం ప్రతివిషాం శమ్పాకం తిక్తరోహిణీం పాఠామ్।
ముస్తముశీరం త్రిఫలాం పటోలపిచుమర్దపర్పటకమ్ ॥౧౪౪॥

ధన్వయవాసం చన్దనముపకుల్యాం పద్మకం రజన్యౌ చ।
షడ్గ్రన్థాం సవిశాలాం శతావరీ సారివే చోభే॥౧౪౫॥

వత్సకబీజం వాసాం మూర్వామభృతాం కిరాతతిక్తం చ।
కల్కాన్కుర్యాన్మతిమాన్యష్ట్యాహ్వం త్రాయమాణాం చ॥౧౪౬॥

కల్కశ్చతుర్థభాగో జలమష్టగుణం రసోఽమృతఫలానామ్।
ద్విగుణో ఘృతాత్ ప్రదేయస్తత్సర్పిః పాయయేత్సిద్ధమ్॥౧౪౭॥

కుష్ఠాని రక్తపిత్తప్రబలాన్యర్శాంసి రక్తవాహీని।
వీసర్పరక్తపిత్తం వాతాసృక్పాణ్డురోగం చ॥౧౪౮॥

విస్ఫోటకాన్ సపామానున్మాదం కామలాం జ్వరం కణ్డూమ్।
హృద్రోగగుల్మపిడకా అసృగ్దరం గణ్డమాలాం చ॥౧౪౯॥

ఇన్యాదేతత్ సర్పిః పీతం కాలే యథాబలం సద్యః।
యోగశతైరప్యజితాన్మహావికారాన్మహాతిక్తమ్॥౧౫౦॥

ఇతి మహాతిక్తకం ఘృతమ్।

దోషే హృతేఽపనీతే రక్తే బాహ్యాన్తరే కృతే శయనే।
స్నేహే చ కాలయుక్తే న కుష్ఠమనువర్తతే సాధ్యమ్॥౧౫౧॥

ఖదిరస్య తులాః పఞ్చ శింశపాశనయోస్తులే।
తులార్ధాః సర్వ ఏవైతే కరఞ్జారిష్టవేతసాః॥౧౫౨॥

పర్పటః కుటజశ్చైవ వృషః కృమిహరస్తథా।
హరిద్రే కృతమాలశ్చ గుడూచీ త్రిఫలా త్రివృత్॥౧౫౩॥

సప్తపర్ణశ్చ సంక్షుణ్ణా దశద్రోణేషు వారిణః।
అష్టభాగావశేషం తు కషాయమవతారయేత్॥౧౫౪॥

ధాత్రీరసం చ తుల్యాంశం సర్పిషశ్చాఢకం పచేత్।
మహాతిక్తకకల్కైస్తు యథోక్తైః పలసంమితైః॥౧౫౫॥

నిహన్తి సర్వకుష్ఠాని పానాభ్యఙ్గనిషేవణాత్।
మహాఖదిరమిత్యేతత్ పరం కుష్ఠవికారనుత్॥౧౫౬॥

ఇతి మహాఖదిరం ఘృతమ్।

ప్రపతత్సు లసీకాప్రస్రుతేషు గాత్రేషు జన్తుజగ్ధేషు।
మూత్రం నిమ్బవిడఙ్గే స్నానం పానం ప్రదేహశ్చ॥౧౫౭॥

వృషకుటజసప్తపర్ణాః కరవీరకరఞ్జనిమ్బఖదిరాశ్చ।
స్నానే పానే లేపే క్రిమికుష్ఠనుదః సగోమూత్రాః॥౧౫౮॥

పానాహారవిధానే ప్రసేచనే ధూపనే ప్రదేహే చ।
కృమినాశనం విడఙ్గం విశిష్యతే కుష్ఠహా ఖదిరః॥౧౫౯॥

ఏడగజః సవిడఙ్గో మూలాన్యారగ్వధస్య కుష్ఠానామ్।
ఉద్దాలనం శ్వదన్తా గోశ్వవరాహోదన్తాశ్చ॥౧౬౦॥

ఏడగజః సవిడఙ్గో ద్వే చ నిశే రాజవృక్షమూలం చ।
కుష్ఠోద్దాలనమగ్ర్యం సపిప్పలీపాకలం యోజ్యమ్॥౧౬౧॥

శ్విత్రాణాం ప్రశమార్థం యోక్తవ్యం సర్వతో విశుద్ధానామ్।
శ్విత్రే స్రంసనమగ్ర్యం మలపూరస ఇష్యతే సగుడః॥౧౬౨॥

తం పీత్వా సుస్నిగ్ధో యథాబలం సూర్యపాదసంతాపమ్।
సంసేవేత విరిక్తస్త్ర్యహం పిపాసుః పిబేత్ పేయామ్॥౧౬౩॥

శ్విత్రేఽఙ్గే యే స్ఫోటా జాయన్తే కణ్టకేన తాను భిన్ద్యాత్।
స్ఫోటేషు విస్రుతేషు ప్రాతః ప్రాతః పిబేత్ పక్షమ్॥౧౬౪॥

మలయుమసనం ప్రియఙ్గుం శతపుష్పాం చామ్భసా సముత్క్వాథ్య।
పాలాశం వా క్షారం యథాబలం ఫాణితోపేతమ్॥౧౬౫॥

యచ్చాన్యత్ కుష్ఠఘ్నం శ్విత్రాణాం సర్వమేవ తచ్ఛస్తమ్।

ఖదిరోదకసంయుక్తం ఖదిరోదకపానమత్ర్యం వా॥౧౬౬॥

సమనఃశిలం విడఙ్గం కాసీశం రోచనాం కనకపుష్పీమ్।
శ్విత్రాణాం ప్రశమార్థం ససైన్ధవం లేపనం దద్యాత్॥౧౬౭॥

కదలీక్షారయుతం వా ఖరాస్థి దగ్ధం గవాం రుధిరయుక్తమ్।
హస్తిమదాధ్యుషితం వా మాలత్యాః కోరకక్షారమ్॥౧౬౮॥

నీలోత్పలం సకుష్ఠం ససైన్ధవం హస్తిమూత్రపిష్టం వా।
మూలకబీజావల్గుజలేపః పిష్టో గవాం మూత్రే॥౧౬౯॥

కాకోదుమ్బరికా వా సావల్గుజచిత్రకా గవాం మూత్రే।
పిష్టా మనఃశిలా వా సంయుక్తా బర్హిపిత్తేన॥౧౭౦॥

ఇతి శ్విత్రే లేపాః।

లేపః కిలాసహన్తా బీజాన్యావల్గుజాని లాక్షా చ।
గోపిత్తమఞ్జనే ద్వే పిప్పల్యః కాలలోహరజః॥౧౭౧॥

శుద్ధ్యా శోణితమోక్షైర్విరూక్షణైర్భక్షణైశ్చ సక్తూనామ్।
శ్విత్రం కస్యచిదేవ ప్రశామ్యతి క్షీణపాపస్య॥౧౭౨॥

దారుణం చారుణం శ్విత్రం కిలాసం నామభిస్త్రిభిః।
యదుచ్యతే తత్త్రివిధం త్రిదోషం ప్రాయశశ్చ తత్॥౧౭౩॥

దోషే రక్తాశ్రితే రక్తం తామ్రం మాంససమాశ్రితే।
శ్వేతం మేదఃశ్రితే శ్విత్రం గురు తచ్చోత్తరోత్తరమ్॥౧౭౪॥

అరక్తలోమ తను యత్ పాణ్డు నాతిచిరోత్థితమ్।
మధ్యావకాశే చోచ్ఛూనం శ్విత్రం తత్ సాధ్యముచ్యతే॥౧౭౫॥

యత్ పరస్పరతోఽభిన్నం బహు యద్రక్తలోమవత్।
యచ్చ వర్షగణోత్పన్నం తచ్ఛ్విత్రం నైవ సిధ్యతి॥౧౭౬॥

వాంస్యతథ్యాని కృతఘ్నభావో నిన్దా సురాణాం గురుధర్షణం చ।
పాపక్రియా పూర్వకృతం చ కర్మ హేతుః కిలాసస్య విరోధి చాన్నమ్॥౧౭౭॥

తత్ర శ్లోకాః।

హేతుర్ద్రవ్యం లిఙ్గం వివిధం యే యేషు చాధికా దోషాః।
కుష్ఠేషు దోషలిఙ్గం సమాసతో దోషనిర్దేశాత్॥౧౭౮॥

సాధ్యమసాధ్యం కృచ్ఛ్రం తథైవ కుష్ఠాపహాశ్చ యే యోగాః।
సిద్ధాః కిలాసహేతుర్లిఙ్గం గురులాఘవం తథా శాన్తిః॥౧౭౯॥

ఇతి సంగ్రహః ప్రణీతో మహర్షిణా కుష్ఠనాశనేఽధ్యాయే।
స్మృతిబుద్ధివర్ధనార్థం శిష్యాయ హుతాశవేశాయ॥౧౮౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే
కుష్ఠచికిత్సితం నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాతో రాజయక్ష్మచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

దివౌకసాం కథయతామృషిభిర్వై శ్రుతా కథా।
కామవ్యసనసంయుక్తా పౌరాణీ శశినం ప్రతి॥౩॥

రోహిణ్యామతిసక్తస్య శరీరం నానురక్షతః।
ఆజగామాల్పతామిన్దోర్దేహః స్నేహపరిక్షయాత్॥౪॥

దుహితౄణామసంభోగాచ్చేషాణాం చ ప్రజాపతేః।
క్రోధో నిఃశ్వాసరూపేణ మూర్తిమాన్ నిఃసృతో ముఖాత్॥౫॥

ప్రజాపతేర్హి దుహితౄరష్టావింశతిమంశుమాన్।
భార్యార్థం ప్రతిజగ్రాహ న చ సర్వాస్వవర్తత॥౬॥

గురుణా తమవధ్యాతం భార్యాస్వసమవర్తినమ్।
రజఃపరీతమబలం యక్ష్మా శశినమావిశత్॥౭॥

సోఽభిభూతోఽతిమహతా గురుక్రోధేన నిష్ప్రభః।
దేవదేవర్షిసహితో జగామ శరణం గురుమ్॥౮॥

అథ చన్ద్రమసః శుద్ధాం మతిం బుద్ధ్వా ప్రజాపతిః।
ప్రసాదం కృతవాన్ సోమస్తతోఽశ్విభ్యాం చికిత్సితః॥౯॥

స విముక్తగ్రహశ్చన్ద్రో విరరాజ విశేషతః।
ఓజసా వర్ధితోఽశ్విభ్యాం శుద్ధం సత్వమవాప చ॥౧౦॥

క్రోధో యక్ష్మా జ్వరో రోగ ఏకోఽర్థో దుఃఖసంజ్ఞితః।
యస్మాత్ స రాజ్ఞః ప్రాగాసీద్రాజయక్ష్మా తతో మతః॥౧౧॥

స యక్ష్మా హుఙ్కృతోఽశ్విభ్యాం మానుషం లోకమాగతః।
లబ్ధ్వా చతుర్విధం హేతుం సమావిశతి మానవాన్॥౧౨॥

అయథాబలమారమ్భం వేగసంధారణం క్షయమ్।
యక్ష్మణః కారణం విద్యాచ్చతుర్థం విషమాశనమ్॥౧౩॥

యుద్ధాధ్యయనభారాధ్వలఙ్ఘనప్లవనాదిభిః।
పతనైరభిఘాతైర్వా సాహసైర్వా తథాఽపరః॥౧౪॥

అయథాబలమారమ్భైర్జన్తోరురసి విక్షతే।
వాయుః ప్రకుపితో దోషావుదీర్యోభౌ ప్ర (వి) ధావతి॥౧౫॥

స శిరఃస్థః శిరఃశూలం కరోతి గలమాశ్రితః।
కణ్ఠోద్ధ్వంసం చ కాసం చ స్వరభేదమరోచకమ్॥౧౬॥

పార్శ్వశూలం చ పార్శ్వస్థో వర్చోభేదం గుదే స్థితః।
జృమ్భాం జ్వరం చ సన్ధిస్థ ఉరస్థశ్చోరసో రుజమ్॥౧౭॥

క్షణనాచ్చోరసో రక్తం కాసమానః కఫానుగమ్।
జర్జరేణోరసా కృచ్ఛ్రమురఃశూలీ నిరస్యతి॥౧౮॥

ఇతి సాహసికో యక్ష్మా రూపైరేతైః ప్రపద్యతే।
ఏకాదశభిరాత్మజ్ఞః సేవేతాతో న సహసమ్॥౧౯॥

హ్రీమత్త్వాద్వా ఘృణిత్వాద్వా భయాద్వా వేగమాగతమ్।
వాతమూత్రపురీషాణాం నిగృహ్ణాతి యదా నరః॥౨౦॥

తదా వేగప్రతీఘాతాత్ కఫపిత్తే సమీరయన్।
ఊర్ధ్వం తిర్యగధశ్చైవ వికారాన్ కురుతేఽనిలః॥౨౧॥

ప్రతిశ్యాయం చ కాసం చ స్వరభేదమరోచకమ్।
పార్శ్వశూలం శిరఃశూలం జ్వరమంసావమర్దనమ్॥౨౨॥

అఙ్గమర్ద ముహుశ్ఛర్దిం వర్చోభేదం త్రిలక్షణమ్।
రూపాణ్యేకాదశైతాని యక్ష్మా యైరుచ్యతే మహాన్॥౨౩॥

ఈర్ష్యోత్కణ్ఠాభయత్రాసక్రోధశోకాతికర్శణాత్।
వ్యవాయానశనాభ్యాం చ శుక్రమోజశ్చ హీయతే॥౨౪॥

తతః స్నేహక్షయాద్వాయుర్వృద్ధో దోషావుదీరయన్।

ప్రతిశ్యాయం జ్వరం కాసమఙ్గమర్దం శిరోరుజమ్॥౨౫॥

శ్వాసం విడ్భేదమరుచిం పార్శ్వశులం స్వరక్షయమ్।
కరోతి చాంససన్తాపమేకాదశ గదానిమాన్॥౨౬॥

లిఙ్గాన్యావేదయన్త్యేతాన్యేకాదశ మహాగదమ్।
సంప్రాప్తం రాజయక్ష్మాణం క్షయాత్ ప్రాణక్షయప్రదమ్॥౨౭॥

వివిధాన్యన్నపానాని వైషమ్యేణ సమశ్నతః।
జనయన్త్యామయాన్ ఘోరాన్ విషమాన్మారుతాదయః॥౨౮॥

స్రోతాంసి రుధిరాదీనాం వైషమ్యాద్విషమం గతాః।
రుద్ధ్వా రోగాయ కల్పన్తే పుష్యన్తి న చ ధాతవః॥౨౯॥

ప్రతిశ్యాయం ప్రసేకం చ కాసం ఛర్దిమరోచకమ్।
జ్వరమంసాభితాపం చ ఛర్దనం రుధిరస్య చ॥౩౦॥

పార్శ్వశులం శిరఃశూలం స్వరభేదమథాపి చ।
కఫపిత్తానిలకృతం లిఙ్గం విద్యాద్యథాక్రమమ్॥౩౧॥

ఇతి వ్యాధిసమూహస్య రోగరాజస్య హేతుజమ్।
రూపమేకాదశవిధం హేతుశ్చోకశ్చతుర్విధః॥౩౨॥

పూర్వరూపం ప్రతిశ్యాయో దౌర్బల్యం దోషదర్శనమ్।
అదోషేష్వపి భావేషు కాయే బీభత్సదర్శనమ్॥౩౩॥

ఘృణిత్వమశ్నతశ్చాపి బలమాంసపరిక్షయః।
స్త్రీమద్యమాంసప్రియతా ప్రియతా చావగుణ్ఠనే॥౩౪॥

మక్షికాఘూణకేశానాం తృణానాం పతనాని చ।
ప్రాయోఽన్నపానే, కేశానాం నఖానాం చాభివర్ధనమ్॥౩౫॥

పతత్రిభిః పతఙ్గైశ్చ శ్వాపదైశ్చాభిధర్షణమ్।
స్వప్నే కేశాస్థిరాశీనాం భస్మనశ్చాధిరోహణమ్॥౩౬॥

జలాశయానాం శైలానాం వనానాం జ్యోతిషామపి।
శుష్యతాం క్షీయమాణానాం పతతాం యచ్చ దర్శనమ్॥౩౭॥

ప్రాగ్రూపం బహురూపస్య తజ్జ్ఞేయం రాజయక్ష్మణః।
రూపం త్వస్య యథోద్దేశం పరం శృణు సభేషజమ్॥౩౮॥

యథా స్వేనోష్మణా పాకం శారీరా యాన్తి ధాతవః।
స్రోతసా చ యథా స్వేన ధాతుః పుష్యతి ధాతునా॥౩౯॥

స్రోతసాం సంనిరోధాచ్చ రక్తాదీనాం చ సంక్షయాత్।
ధాతూష్మణాం చాపచయాద్రాజయక్ష్మా ప్రవర్తతే॥౪౦॥

తస్మిన్ కాలే పచత్యగ్నిర్యదన్నం కోష్ఠమాశ్రితమ్।
మలీభవతి తత్ ప్రాయః కల్పతే కించిదోజసే॥౪౧॥

తస్మాత్ పురీషం సంరక్ష్యం విశేషాద్రాజయక్ష్మిణః।
సర్వధాతుక్షయార్తస్య బలం తస్య హి విడ్బలమ్॥౪౨॥

రసః స్రోతఃసు రుద్ధేషు స్వస్థానస్థో వివర్ధతే।
స ఊర్ధ్వం కాసవేగేన బహురూపః ప్రవర్తతే॥౪౩॥

జాయన్తే వ్యాధయశ్చాతః షడేకాదశ వా పునః।
యేషాం సంఘాతయోగేన రాజయక్ష్మేతి కథ్యతే॥౪౪॥

కాసోంఽసతాపో వైస్వర్యం జ్వరః పార్శ్వశిరోరుజా।
శోణితశ్లేష్మణోశ్ఛర్దిః శ్వాసః కోష్ఠామయోఽరుచిః॥౪౫॥

రూపాణ్యేకాదశైతాని యక్ష్మణః షడిమాని వా।
కాసో జ్వరః పార్శ్వశూలం స్వరవర్చోగదోఽరుచిః॥౪౬॥

సర్వైరర్ధైస్త్రిభిర్వాఽపి లిఙ్గైర్మాంసబలక్షయే।
యుక్తో వర్జ్యశ్చికిత్స్యస్తు సర్వరూపోఽప్యతోఽన్యథా॥౪౭॥

ఘ్రాణమూలే స్థితః శ్లేష్మా రుధిరం పిత్తమేవ వా।
మారుతాధ్మాతశిరసో మారుతం శ్యాయతే ప్రతి॥౪౮॥

ప్రతిశ్యాయస్తతో ఘోరో జాయతే దేహకర్శనః।
తస్య రూపం శిరఃశూలం గౌరవం ఘ్రాణవిప్లవః॥౪౯॥

జ్వరః కాసః కఫోత్క్లేశః స్వరభేదోఽరుచిః క్లమః।

ఇన్ద్రియాణామసామర్థ్యం యక్ష్మా చాతః ప్రవర్తతే॥౫౦॥

పిచ్ఛిలం బహలం విస్రం హరితం శ్వేతపీతకమ్।
కాసమానో రసం యక్ష్మీ నిష్ఠీవతి కఫానుగమ్॥౫౧॥

అంసపార్శ్వాభితాపశ్చ తాపః పాదకరస్య చ।
జ్వరః సర్వాఙ్గగశ్చేతి లక్షణం రాజయక్ష్మణః॥౫౨॥

వాతాత్ పిత్తాత్ కఫాద్రకాత్ కాసవేగాత్సపీనసాత్।
స్వరభేదో భవేద్వాతాద్రూక్షః క్షామశ్చలః స్వరః॥౫౩॥

తాలుకణ్ఠపరీదాహః పిత్తాద్వక్తుమసూయతే।
కఫాన్మన్దో విబద్ధశ్చ స్వరః ఖురుఖురాయతే॥౫౪॥

సన్నో రక్తవిబన్ధ (బ్ధ) త్వాత్ స్వరః కృచ్ఛ్రాత్ ప్రవర్తతే।
కాసాతివేగాత్ కరుణః పీనసాత్ కఫవాతికః॥౫౫॥

పార్శ్వశూలం త్వనియతం సంకోచాయామలక్షణమ్।
శిరఃశూలం ససంతాపం యక్ష్మిణః స్యాత్ సగౌరవమ్॥౫౬॥

అతిఖిన్నే శరీరే తు యక్ష్మిణో విషమాశనాత్।
కణ్ఠాత్ ప్రవర్తతే రక్తం శ్లేష్మా చోత్క్లిష్టసంచితః॥౫౭॥

రక్తం విబద్ధమార్గత్వాన్మాంసాదీన్న ప్రపద్యతే।
ఆమాశయస్థముత్క్లిష్టం బహుత్వాత్ కణ్ఠమేతి వా॥౫౮॥

వాతశ్లేష్మవిబన్ధత్వాదురసః శ్వాసమృచ్ఛతి।
దోషైరుపహతే చాగ్నౌ సపిచ్ఛమతిసార్యతే॥౫౯॥

పృథగ్దోషైః సమస్తైర్వా జిహ్వాహృదయసంశ్రితైః।
జాయతేఽరుచిరాహారే ద్విష్టైరర్థైశ్చ మానసైః॥౬౦॥

కషాయతిక్తమధురైర్విద్యాన్ముఖరసైః క్రమాత్।
వాతాద్యైరరుచిం జాతాం మానసీం దోషదర్శనాత్॥౬౧॥

అరోచకాత్ కాసవేగాద్దోషోత్క్లేశాద్భయాదపి।
ఛార్దిర్యా సా వికారాణామన్యేషామప్యుపద్రవః॥౬౨॥

సర్వస్త్రిదోషజో యక్ష్మా దోషాణాం తు బలాబలమ్।
పరీక్ష్యావస్థికం వైద్యః శోషిణం సముపాచరేత్॥౬౩॥

ప్రతిశ్యాయే శిరఃశూలే కాసే శ్వాసే స్వరక్షయే।
పార్శ్వశూలే చ వివిధాః క్రియాః సాధారణీః శృణు॥౬౪॥

పీనసే స్వేదమభ్యఙ్గం ధూమమాలేపనాని చ।
పరిషేకావగాహాంశ్చ యావకం వాట్యమేవ చ॥౬౫॥

లవణామ్లకటూష్ణాంశ్చ రసాన్ స్నేహోపబృంహితాన్।
లావతిత్తిరిదక్షాణాం వర్తకానాం చ కల్పయేత్॥౬౬॥

సపిప్పలీకం సయవం సకులత్థం సనాగరమ్।
దాడిమామలకోపేతం స్నిగ్ధమాజం రసం పిబేత్॥౬౭॥

తేన షడ్వినివర్తన్తే వికారాః పీనసాదయః।
మూలకానాం కులత్థానాం యూషైర్వా సూపకల్పితైః॥౬౮॥

యవగోధూమశాల్యన్నైర్యథాసాత్మ్యముపాచరేత్।
పిబేత్ ప్రసాదం వారుణ్యా జలం వా పాఞ్చమూలికమ్॥౬౯॥

ధాన్యనాగరసిద్ధం వా తామలక్యాఽథవా శృతమ్।
పర్ణినీభిశ్చతసృభి స్తేన చాన్నాని కల్పయేత్॥౭౦॥

కృశరోత్కారికామాషకులత్థయవపాయసైః।
సంకరస్వేదవిధినా కణ్ఠం పార్శ్వమురః శిరః॥౭౧॥

స్వేదయేత్ పత్రభఙ్గేణ శిరశ్చ పరిషేచయేత్।
బలాగుడూచీమధుకశృతైర్వా వారిభిః సుఖైః॥౭౨॥

బస్తమత్స్యశిరోభిర్వా నాడీస్వేదం ప్రయోజయేత్।
కణ్ఠే శిరసి పార్శ్వే చ పయోభిర్వా సవాతికైః॥౭౩॥

ఔదకానూపమాంసాని సలిలం పాఞ్చమూలికమ్।
సస్నేహమారనాలం వా నాడీస్వేదం ప్రయోజయేత్॥౭౪॥

జీవన్త్యాః శతపుష్పాయా బలాయా మధుకస్య చ।

బచాయా వేశవారస్య విదార్యా మూలకస్య చ ॥౭౫॥

ఔదకానూపమాంసానాసుపనాహాశ్చ సంస్కృతాః।
శస్యన్తే సచతుఃస్నేహాః శిరః పార్శ్వాంసశూలినామ్ ॥౭౬॥

శతపుష్పా సమధుకం కుష్ఠం తగరచన్దనే।
ఆలేపనం స్యాత్ సఘృతం శిరః పార్శ్వాంసశూలనుత్ ॥౭౭॥

బలా రాస్నా తిలాః సర్పిర్మధుకం నీలముత్పలమ్।
పలఙ్కషా దేవదారు చన్దనం కేశరం ఘృతమ్ ॥౭౮॥

వీరా బలా విదారీ చ కృష్ణగన్ధా పునర్నవా।
శతావరీ పయస్యా చ కత్తృణం మధుకం ఘృతమ్ ॥౭౯॥

చత్వార ఏతే శ్లోకార్ధైః ప్రదేహాః పరికీర్తితాః।
శస్తాః సంసృష్టదోషాణాం శిరః పార్శ్వాంసశూలినామ్ ॥౮౦॥

నావనం ధూమపానాని స్నేహాశ్చోత్తరభక్తికాః।
తైలాన్యభ్యఙ్గయోగీని బస్తికర్మ తథా పరమ్ ॥౮౧॥

జలౌకాలాబుశృఙ్గైర్వా ప్రదుష్టం వ్యధనేన వా।
శిరఃపార్శ్వాంసశూలేషు రుధిరం తస్య నిర్హరేత్ ॥౮౨॥

ప్రదేహః సఘృతశ్చేష్టః పద్మకోశీరచన్దనైః।
దూర్వామధుకమఞ్జిష్ఠాకేశరైర్వా ఘృతాః ॥౮౩॥

ప్రపౌణ్డరీకనిర్గుణ్డీపద్మకేశరముత్పలమ్।
కశేరుకాః పయస్యా చ ససర్పిష్కం ప్రలేపనమ్॥౮౪॥

చన్దనాద్యేన తైలేన శతధౌతేన సర్పిషా।
అభ్యఙ్గః పయసా సేకః శస్తశ్చ మధుకామ్బునా॥౮౫॥

మాహేన్ద్రేణ సుశీతేన చన్దనాదిశృతేన వా।
పరిషేకః ప్రయోక్తవ్య ఇతి సంశమనీ క్రియా॥౮౬॥

దోషాధికానాం వమనం శస్యతే సవిరేచనమ్।
స్నేహస్వేదోపపన్నానాం సస్నేహం యన్న కర్శనమ్॥౮౭॥

శోషీ ముఞ్చతి గాత్రాణి పురీషస్రంసనాదపి।
అబలాపేక్షిణీం మాత్రాం కిం పునర్యో విరిచ్యతే॥౮౮॥

యోగాన్ సంశుద్ధకోష్ఠానాం కాసే శ్వాసే స్వరక్షయే।
శిరఃపార్శ్వాంసశూలేషు సిద్ధానేతాన్ ప్రయోజయేత్॥౮౯॥

బలావిదారిగన్ధాభ్యాం విదార్యా మధుకేన వా।
సిద్ధం సలవణం సర్పిర్నస్యం స్యాత్ స్వర్యముత్తమమ్॥౯౦॥

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం పిప్పలీ బృహతీ బలా।
క్షీరం సర్పిశ్చ తత్ సిద్ధం స్వర్యం స్యాన్నావనం పరమ్॥౯౧॥

శిరఃపార్శ్వాంసశూలఘ్నం కాసశ్వాసనిబర్హణమ్।
ప్రయుజ్యమానం బహుశో ఘృతమౌత్తరభక్తికమ్॥౯౨॥

దశమూలేన పయసా సిద్ధం మాంసరసేన చ।
బలాగర్భం ఘృతం సద్యో రోగానేతాన్ ప్రబాధతే॥౯౩॥

భక్తస్యోపరి మధ్యే వా యథాగ్న్యభ్యవహారితమ్।
రాస్నాఘృతం వా సక్షీరం సక్షీరం వా బలాఘృతమ్॥౯౪॥

లేహాన్ కాసాపహాన్ స్వర్యాఞ్ శ్వాసహిక్కానిబర్హణాన్।
శిరః పార్శ్వాంసశూలఘ్నాన్ స్నేహాంశ్చాతః పరం శృణు॥౯౫॥

ఘృతం ఖర్జూరమృద్వీకాశర్కరాక్షౌద్రసంయుతమ్।
సపిప్పలీకం వైస్వర్యకాసశ్వాసజ్వరాపహమ్॥౯౬॥

దశమూలశృతాత్ క్షీరాత్ సర్పిర్యదుదియాన్నవమ్।
సపిప్పలీకం సక్షౌద్రం తత్ పరం స్వరబోధనమ్॥౯౭॥

శిరః పార్శ్వాంసశూలఘ్నం కాసశ్వాసజ్వరాపహమ్।
పఞ్చభిః పఞ్చమూలైర్వా శృతాద్యదుదియాద్ఘృతమ్॥౯౮॥

పఞ్చానాం పఞ్చమూలానాం రసే క్షీరచతుర్గుణే।
సిద్ధం సర్పిర్జయత్యేతద్యక్ష్మణః సప్తకం బలమ్॥౯౯॥

ఖర్జూరం పిప్పలీ ద్రాక్షా పథ్యా శృఙ్గీ దురాలభా।

త్రిఫలా పిప్పలీ ముస్తం శృఙ్గాటగుడశర్కరాః॥౧౦౦॥

వీరా శటీ పుష్కరాఖ్యం సురసః శర్కరా గుడః।
నాగరం చిత్రకో లాజాః పిప్పల్యామలకం గుడః॥౧౦౧॥

శ్లోకార్ధవిహితానేతాంల్లిహ్యాన్మా మధుసర్పిషా।
కాసశ్వాసాపహాన్ స్వర్యాన్ పార్శ్వశూలాపహాంస్తథా॥౧౦౨॥

సితోపలాం తుగాక్షీరీం పిప్పలీం బహులాం త్వచమ్।
అన్త్యాదూర్ధ్వం ద్విగుణితం లేహయేన్మధుసర్పిషా॥౧౦౩॥

చూర్ణితం ప్రాశయేద్వా తచ్ఛ్వాసకాసకఫాతురమ్।
సుప్తజిహ్వారోచకినమల్పాగ్నిం పార్శ్వశూలినమ్॥౧౦౪॥

హస్తపాదాఙ్గదాహేషు జ్వరే రక్తే తథోర్ధ్వగే।
వాసాసర్పిః శతావర్యా సిద్ధం వా పరమం హితమ్॥౧౦౫॥

దురాలభాం శ్వదంష్ట్రాం చ చతస్రః పర్ణినీర్బలామ్।
భాగాన్ పలోన్మితాన్ కృత్వా పలం పర్పటకస్య చ॥౧౦౬॥

పచేద్దశగుణే తోయే దశభాగావశేషితే।
రసే సుపూతే ద్రవ్యాణామేషాం కల్కాన్ సమావపేత్॥౧౦౭॥

శట్యాః పుష్కరమూలస్య పిప్పలీత్రాయమాణయోః।
తామలక్యాః కిరాతానాం తిక్తస్య కుటజస్య చ॥౧౦౮॥

ఫలానాం సారివాయాశ్చ సుపిష్టాన్ కర్షసంమితాన్।
తత స్తేన ఘృతప్రస్థం క్షీరద్విగుణితం పచేత్॥౧౦౯॥

జ్వరం దాహం భ్రమం కాసమంసపార్శ్వశిరోరుజమ్।
తృష్ణాం ఛర్దిమతీసారమేతత్ సర్పిరపోహతి॥౧౧౦॥

ఇతి దురాలభాద్యం ఘృతమ్।

జీవన్తీం మధుకం ద్రాక్షాం ఫలాని కుటజస్య చ।
శఠీం పుష్కరమూలం చ వ్యాఘ్రీం గోక్షురకం బలామ్॥౧౧౧॥

నీలోత్పలం తామలకీం త్రాయమాణాం దురాలభామ్।
పిప్పలీం చ సమం పిష్ట్వా ఘృతం వైద్యో విపాచయేత్॥౧౧౨॥

ఏతద్వ్యాధిసమూహస్య రోగేశస్య సముత్థితమ్।
రూపమేకాదశవిధం సర్పిరగ్ర్యం వ్యపోహతి॥౧౧౩॥

ఇతి జీవన్త్యాదిఘృతమ్।

బలాం స్థిరాం పృశ్నిపర్ణీం బృహతీం సనిదిగ్ధికామ్।
సాధయిత్వా రసే తస్మిన్ పయో గవ్యం సనాగరమ్॥౧౧౪॥

ద్రాక్షాఖర్జూరసర్పిర్భిః పిప్పల్యా చ శతం సహ।
సక్షౌద్రం జ్వరకాసఘ్నం స్వర్యం చైతత్ ప్రయోజయేత్॥౧౧౫॥

ఆజస్య పయసశ్చైవ ప్రయోగో జాఙ్గలా రసాః।
యూషార్థం చణకా ముద్గా మకుష్ఠాశ్చోపకల్పితాః॥౧౧౬॥

జ్వరాణాం శమనీయో యః పూర్వముక్తః క్రియావిధిః।
యక్ష్మిణాం జ్వరదాహేషు ససర్పిష్కః స శస్యతే॥౧౧౭॥

కఫప్రసేకే బలవాఞ్ శ్లైష్మికశ్ఛర్దయేన్నరః।
పయసా ఫలయుక్తేన మధురేణ రసేన వా॥౧౧౮॥

సర్పిష్మత్యా యవాగ్వా వా వమనీయోపసిద్ధయా।
వాన్తోఽన్నకాలే లఘ్వన్నమాదదీత సదీపనమ్॥౧౧౯॥

యవగోధూమమాధ్వీకసీధ్వరిష్టసురాసవాన్।
జాఙ్గలాని చ శూల్యాని సేవమానః కఫం జయేత్॥౧౨౦॥

శ్లేష్మణోఽతిప్రసేకేన వాయుః శ్లేష్మాణమస్యతి।
కఫప్రసేకం తం విద్వాన్ స్నిగ్ధోష్ణేనైవ నిర్జయేత్॥౧౨౧॥

క్రియా కఫప్రసేకే యా వమ్యాం సైవ ప్రశస్యతే।
హృద్యాని చాన్నపానాని వాతఘ్నాని లఘూని చ॥౧౨౨॥

ప్రాయేణోపహతాగ్నిత్వాత్ సపిచ్ఛమతిసార్యతే।
ప్రాప్నోతి చాస్యవైరస్యం న చాన్నమభినన్దతి॥౧౨౩॥

తస్యాగ్నిదీపనాన్ యోగానతీసారనిబర్హణాన్।
వక్రశుద్ధికరాన్ కుర్యాదరుచిప్రతిబాధకాన్॥౧౨౪॥

సనాగరానిన్ద్రయవాన్ పిబేద్వా తణ్డులామ్బునా।
సిద్ధాం యవాగూం జీర్ణే చ చాఙ్గేరీతక్రదాడిమైః॥౧౨౫॥

పాఠాం బిల్వం యమానీం చ పాతవ్యం తక్రసంయుతమ్।
దురాలభాం శృఙ్గవేరం పాఠాం చ సురయా సహ॥౧౨౬॥

జమ్బ్వామ్రమధ్యం బిల్వం చ సకపిత్థం సనాగరమ్।
పేథామణ్డేన పాతవ్యమతీసారనివృత్తయే॥౧౨౭॥

ఏతానేవ చ యోగాంస్త్రీన్ పాఠాదీన్ కారయేత్ ఖడాన్।
ససూపధాన్యాన్సస్నేహాన్సామ్లాన్సంగ్రహణాన్ పరమ్॥౧౨౮॥

వేతసార్జునజమ్బూనాం మృణాలీకృష్ణగన్ధయోః।
శ్రీపర్ణ్యా మదయన్త్యాశ్చ యూథికాయాశ్చ పల్లవాన్॥౧౨౯॥

మాతులుఙ్గస్య ధాతక్యా దాడిమస్య చ కారయేత్।
స్నేహామ్లలవణోపేతాన్ ఖడాన్ సాంగ్రాహికాన్ పరమ్॥౧౩౦॥

చాఙ్గేర్యాశ్చుక్రికాయాశ్చ దుగ్ధికాయాశ్చ కారయేత్।
ఖడాన్ దధిసరోపేతాన్ ససర్పిష్కాన్ సదాడిమాన్॥౧౩౧॥

మాంసానాం లఘుపాకానాం రసాః సాంగ్రాహికైర్యుతాః।

వ్యఞ్జనార్థం ప్రశస్యన్తే భోజ్యార్థం రక్తశాలయః॥౧౩౨॥

స్థిరాదిపఞ్చమూలేన పానే శస్తం శృతం జలమ్।
తక్రం సురా సచుక్రీకా దాడిమస్యాథవా రసః॥౧౩౩॥

దీపనం గ్రాహి నిర్దిష్టం భేషజం భిన్నవర్చసే।
పరం ముఖస్య వైరస్యనాశనం రోచనం శృణు॥౧౩౪॥

ద్వౌ కాలౌ దన్తపవనం భక్షయేన్ముఖధావనమ్।
తద్వత్ ప్రక్షాలయేదాస్యం ధారయేత్ కవలప్రహాన్॥౧౩౫॥

పిబేద్ధూమం తతో మృష్టమద్యాద్దీపనపాచనమ్।
భేషజం పానమన్నం చ హితమిష్టోపకల్పితమ్॥౧౩౬॥

త్వఙ్ముస్తమేలా ధాన్యాని ముస్తమామలకం త్వచమ్।
దార్వీత్వచో యమానీ చ తేజోహ్వా పిప్పలీ తథా॥౧౩౭॥

యమానీ తిన్తిడీకం చ పఞ్చైతే ముఖధావనాః।
శ్లోకపాదేష్వభిహితా రోచనా ముఖశోధనాః॥౧౩౮॥

గులికాం ధారయేదాస్యే చూర్ణైర్వా శోధయేన్ముఖమ్।
ఏషామాకోడితానాం వా ధారయేత్ కవలగ్రహాన్॥౧౩౯॥

సురామాధ్వీకసీధూనాం తైలస్య మధుసర్పిషోః।
కవలాన్ ధారయేదిష్టాన్ క్షీరస్యేక్షురసస్య చ॥౧౪౦॥

యమానీం తిన్తిడీకం చ నాగరం సామ్లవేతసమ్।
దాడిమం బదరం చామ్లం కార్షికం చోపకల్పయేత్॥౧౪౧॥

ధాన్యసౌవర్చలాజాజీవరాఙ్గం చార్ధకార్షికమ్।
పిప్పలీనాం శతం చైకం ద్వే శతే మరీచస్య చ॥౧౪౨॥

శర్కరాయాశ్చ చత్వారి పలాన్యేకత్ర చూర్ణయేత్।
జిహ్వావిశోధనం హృద్యం తచ్చూర్ణం భక్తరోచనమ్॥౧౪౩॥

హృత్ప్లీహపార్శ్వశూలఘ్నం విబన్ధానాహనాశనమ్।
కాసశ్వాసహరం గ్రాహి గ్రహణ్యర్శోవికారనుత్॥౧౪౪॥

ఇతి యమానీషాడవమ్।

తాలీశపత్రం మరిచం నాగరం పిప్పలీ శుభా।
యథోత్తరం భాగవృద్ధ్యా త్వగేలే చార్ధభాగికే॥౧౪౫॥

పిప్పల్యష్టగుణా చాత్ర ప్రదేయా సితశర్కరా।
కాసశ్వాసారుచిహరం తచ్చూర్ణం దీపనం పరమ్॥౧౪౬॥

హృత్పాణ్డుగ్రహణీదోషశోషప్లీహజ్వరాపహమ్।
వమ్యతీసారశూలఘ్నమూర్ధ్వవాతానులోమనమ్॥౧౪౭॥

కల్పయేద్గుటికాం చైతచ్చూర్ణం పక్త్వా సితోపలామ్।

గుటికా హ్యగ్నిసంయోగాచ్చూర్ణాల్లఘుతరాః స్మృతాః॥౧౪౮॥

ఇతి తాలీసాద్యం చూర్ణం గుటికాశ్చ।

శుష్యతే క్షీణమాంసాయ కల్పితాని విధానవిత్।
దద్యాన్మాంసాదమాంసాని బృంహణాని విశేషతః॥౧౪౯॥

శోషిణే బార్హిణం దద్యాద్బర్హిశబ్దేన చాపరాన్।
గృధ్రానులూకాంశ్చాషాంశ్చ విధివత్ సూపకల్పితాన్॥౧౫౦॥

కాకాంస్తిత్తిరిశబ్దేన వర్మిశబ్దేన చోరగాన్।
భృష్టాన్మత్స్యాన్త్రశబ్దేన దద్యాద్గణ్డూపదానపి॥౧౫౧॥

లోపాకాన్ స్థూలనకులాన్ బిడాలాంశ్చోపకల్పితాన్।
శృగాలశావాంశ్చ భిషక్ శశశబ్దేన దాపయేత్॥౧౫౨॥

సింహానృక్షాంస్తరక్షూంశ్చ వ్యాఘ్రానేవంవిధాంస్తథా।
మాంసాదాన్ మృగశబ్దేన దద్యాన్మాంసాభివృద్ధయే॥౧౫౩॥

గజఖడ్గితురఙ్గాణాం వేశవారీకృతం భిషక్।
దద్యాన్మహిషశబ్దేన మాంసం మాంసాభివృద్ధయే॥౧౫౪॥

మాంసేనోపచితాఙ్గానాం మాంసం మాంసకరం పరమ్।
తీక్ష్ణోష్ణలాఘవాచ్ఛస్తం విశేషాన్మృగపక్షిణామ్॥౧౫౫॥

మాంసాని యాన్యనభ్యాసాదనిష్టాని ప్రయోజయేత్।
తేషూపధా సుఖం భోక్తుం తథా శక్యాని తాని హి॥౧౫౬॥

జానఞ్జుగుప్సన్నైవాద్యాజగ్ధం వా పునరుల్లిఖేత్।
తస్మాచ్ఛద్మోపసిద్ధాని మాంసాన్యేతాని దాపయేత్॥౧౫౭॥

బర్హితిత్తిరిదక్షాణాం హంసానాం శూకరోష్ట్రయోః।
ఖరగోమహిషాణాం చ మాంసం మాంసకరం పరమ్॥౧౫౮॥

యోనిరష్టవిధా చోక్తా మాంసానామన్నపానికే।
తాం పరీక్ష్య భిషగ్విద్వాన్ దద్యాన్మాంసాని శోషిణే॥౧౫౯॥

ప్రసహా భూశయానూపవారిజా వారిచారిణః।
ఆహారార్థం ప్రదాతవ్యా మాత్రయా వాతశోషిణే॥౧౬౦॥

ప్రతుదా విష్కిరాశ్చైవ ధన్వజాశ్చ మృగద్విజాః।
కఫపిత్తపరీతానాం ప్రయోజ్యాః శోషరోగిణామ్॥౧౬౧॥

విధివత్ సుపసిద్ధాని మనోజ్ఞాని మృదూని చ।
రసవన్తి సుగన్ధీని మాంసాన్యేతాని భక్షయేత్॥౧౬౨॥

మాంసమేవాశ్నతః శోషో మాధ్వీకం పిబతోఽను చ।
నియతానల్పచిత్తస్య చిరం కాయే న తిష్ఠతి॥౧౬౩॥

వారుణీమణ్డనిత్యస్య బహిర్మార్జనసేవినః।

అవిధారితవేగస్య యక్ష్మా న లభతేఽన్తరమ్॥౧౬౪॥

ప్రసన్నాం వారుణీం సీధుమరిష్టానాసవాన్మధు।
యథార్హమనుపానార్థం పిబేన్మాంసాని భక్షయన్॥౧౬౫॥

మద్యం తైక్ష్ణ్యౌష్ణ్యవైశద్యసూక్ష్మత్వాత్ స్రోతసాం ముఖమ్।
ప్రమథ్య వివృణోత్యాశు తన్మోక్షాత్ సప్త ధాతవః॥౧౬౬॥

పుష్యన్తి ధాతుపోషాచ్చ శీఘ్రం శోషః ప్రశామ్యతి।
మాంసాదమాంసస్వరసే సిద్ధం సర్పిః ప్రయోజయేత్॥౧౬౭॥

సక్షౌద్రం పయసా సిద్ధం సర్పిర్దశగుణేన వా।
సిద్ధం మధురకైర్ద్రవ్యైర్దేశమూలకషాయకైః॥౧౬౮॥

క్షీరమాంసరసోపేతైర్ఘృతం శోషహరం పరమ్।
పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః॥౧౬౯॥

సయావశూకైః సక్షీరైః స్రోతసాం శోధనం ఘృతమ్।
రాస్నాబలాగోక్షురకస్థిరావర్షాభుసాధితమ్॥౧౭౦॥

జీవన్తీపిప్పలీగర్భం సక్షీరం శోషనుద్ఘృతమ్।
యవాగ్వా వా పిబేన్మాత్రాం లిహ్యాద్వా మధునా సహ॥౧౭౧॥

సిద్ధానాం సర్పిషామేషామద్యాదన్నేన వా సహ।
శుష్యతామేష నిర్దిష్టో విధిరాభ్యవహారికః॥౧౭౨॥

బహిఃస్పర్శనమాశ్రిత్య వక్ష్యతేఽతః పరం విధిః।
స్నేహక్షీరామ్బుకోష్ఠేషు స్వభ్యక్తమవగాహయేత్॥౧౭౩॥

స్రోతోవిబన్ధమోక్షార్థం బలపుష్ట్యర్థమేవ చ।
ఉత్తీర్ణం మిశ్రకైః స్నేహైః పునరాక్తం సుఖైః కరైః॥౧౭౪॥

మృద్నీయాత్ సుఖమాసీనం సుఖం చోత్సాదయేన్నరమ్।
జీవన్తీం శతవీర్యాం చ వికసాం సపునర్నవామ్॥౧౭౫॥

అశ్వగన్ధామపామార్గం తర్కారీం మధుకం బలామ్।
విదారీం సర్షపం కుష్టం తణ్డులానతసీఫలమ్॥౧౭౬॥

మాషాంస్తిలాంశ్చ బిల్వం చ సర్వమేకత్ర చూర్ణయేత్।
యవచూర్ణత్రిగుణితం దధ్నా యుక్తం సమాక్షికమ్॥౧౭౭॥

ఏతదుత్సాదనం కార్యం పుష్టివర్ణబలప్రదమ్।
గౌరసర్షపకల్కేన కల్కైశ్చాపి సుగన్ధిభిః॥౧౭౮॥

స్నాయాదృతుసుఖైస్తోయైర్జీవనీయౌషధైః శ్వృతైః।
గన్ధైః సమాల్యైర్వాసోభిర్భూషణైశ్చ విభూషితః॥౧౭౯॥

స్పృశ్యాన్ సంస్పృశ్య సంపూజ్య దేవతాః సభిషద్విజాః।
ఇష్టవర్ణరసస్పర్శగన్ధవత్ పానభోజనమ్॥౧౮౦॥

ఇష్టమిష్టైరుపహితం హితమద్యాత్ సుఖప్రదమ్।
సమాతీతాని ధాన్యాని కల్పనీయాని శుష్యతామ్॥౧౮౧॥

లఘూన్యహీనవీర్యాణి స్వాదూని గన్ధవన్తి చ।
యాని ప్రహర్షకారీణి తాని పథ్యతమాని హి॥౧౮౨॥

యచ్చోపదేక్ష్యతే పథ్యం క్షతక్షీణచికిత్సితే।
యక్ష్మిణస్తత్ ప్రయోక్తవ్యం బలమాంసాభివృద్ధయే॥౧౮౩॥

ఇష్టైర్మద్యైర్మనోజ్ఞానాం గన్ధానాముపసేవనైః।
అభ్యఙ్గోత్సాదనైశ్చైవ వాసోభిరహతైః ప్రియైః॥౧౮౪॥

యథర్తువిహితైః స్నానైరవగాహైర్విమార్జనైః।
బస్తిభిః క్షీరసర్పిర్భిర్మాంసైర్మాంసరసౌదనైః॥౧౮౫॥

సుహృదాం రమణీయానాం ప్రమదానాం చ దర్శనైః।
గీతవాదిత్రశబ్దైశ్చ ప్రియశ్రుతిభిరేవ చ॥౧౮౬॥

హర్షణాశ్వాసనైర్నిత్యం గురూణాం సముపాసనైః।
బ్రహ్మచర్యేణ దానేన తపసా దేవతార్చనైః॥౧౮౭॥

సత్యేనాచారయోగేన మఙ్గలైరప్యహింసయా।
వైద్యవిప్రార్చనాచ్చైవ రోగరాజో నివర్తతే॥౧౮౮॥

యయా ప్రయుక్తయా చేష్ట్యా రాజయక్ష్మా పురా జితః।

తాం వేదవిహితామిష్టిమారోగ్యార్థీ ప్రయోజయేత్॥౧౮౯॥

తత్ర శ్లోకౌ।

ప్రాగుత్పత్తి నిమిత్తాని ప్రాగ్రూపం రూపసంగ్రహః।
సమాసాద్వ్యాసతశ్చోక్తం భేషజం రాజయక్ష్మణః॥౧౯౦॥

నామహేతురసాధ్యత్వం సాధ్యత్వం కృచ్ఛ్రసాధ్యతా।
ఇత్యుక్తః సంగ్రహః కృత్స్నో రాజయక్ష్మచికిత్సితే॥౧౯౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే రాజయక్ష్మచికిత్సితం నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

నవమోఽధ్యాయః।

అథాత ఉన్మాదచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

బుద్ధిస్మృతిజ్ఞానతపోనివాసః పునర్వసుః ప్రాణభృతాం శరణ్యః।
ఉన్మాదహేత్వాకృతిభేషజాని కాలేఽగ్నివేశాయ శశంస పృష్టః॥౩॥

విరుద్ధదుష్టాశుచిభోజనాని ప్రధర్షణం దేవగురుద్విజానామ్।
ఉన్మాదహేతుర్భయహర్షపూర్వో మనోఽభిఘాతో విషమాశ్చ చేష్టాః॥౪॥

తైరల్పసత్త్వస్య మలాః ప్రదుష్టా బుద్ధేర్నివాసం హృదయం ప్రదూష్య।
స్రోతాంస్యధిష్ఠాయ మనోవహాని విమోహయన్త్యాశు నరస్య చేతః॥౫॥

ధీవిభ్రమః సత్త్వపరిప్లవశ్చ పర్యాకులా దృష్టిరధీరతా చ।
అబద్ధవాక్త్వం హృదయం చ శూన్యం సామాన్యమున్మాదగదస్య లిఙ్గమ్॥౬॥

స మూఢచేతా న సుఖం న దుఃఖం నాచారధర్మౌ కుత ఏవ శాన్తిమ్।
విన్దత్యపాస్తస్మృతిబుద్ధిసంజ్ఞో భ్రమత్యయం చేత ఇతస్తతశ్చ॥౭॥

సముద్భ్రమం బుద్ధిమనః స్మృతీనామున్మాదమాగన్తునిజోత్థమాహుః।
తస్యోద్భవం పఞ్చవిధం పృథక్ తు వక్ష్యామి లిఙ్గాని చికిత్సితం చ॥౮॥

రుక్షాల్పశీతాన్నవిరేకధాతుక్షయోపవాసైరనిలోఽతివృద్ధః।
చిన్తాదిజుష్టం హృదయం ప్రదూష్య బుద్ధిం స్మృతిం చాప్యుపహన్తి శీఘ్రమ్॥౯॥

అస్థానహాసస్మితనృత్యగీతవాగఙ్గవిక్షేపణరోదనాని।
పారుష్యకార్శ్యారుణవర్ణతాశ్చ జీర్ణే బలం చానిలజస్య రూపమ్॥౧౦॥

అజీర్ణకట్వమ్లవిదాహ్యశీతైర్భోజ్యైశ్చితం పిత్తముదీర్ణవేగమ్।
ఉన్మాదమత్యుగ్రమనాత్మకస్య హృది శ్రితం పూర్వవదాశు కుర్యాత్॥౧౧॥

అమర్షసంరమ్భవినగ్నభావాః సన్తర్జనాభిద్రవణౌష్ణ్యరోషాః।
ప్రచ్ఛాయశీతాన్నజలాభిలాషాః పీతా చ భాః పిత్తకృతస్య లిఙ్గమ్॥౧౨॥

సంపూరణైర్మన్దవిచేష్టితస్య సోష్మా కఫో మర్మణి సంప్రవృద్ధః।
బుద్ధిం స్మృతిం చాప్యుపహత్య చిత్తం ప్రమోహయన్సంజనయేద్వికారమ్॥౧౩॥

వాక్చేష్టితం మన్దమరోచకశ్చ నారీవివిక్తప్రియతా చ నిద్రా।
ఛర్దిశ్చ లాలా చ బలం చ భుక్తే నఖాదిశౌక్ల్యం చ కఫాత్మకే స్యాత్॥౧౪॥

యః సన్నిపాతప్రభవోఽతిఘోరః సర్వైః సమస్తైః స తు హేతుభిః స్యాత్।
సర్వాణి రూపాణి బిభర్తి తాదృగ్విరుద్ధ భైషజ్యవిధిర్వివర్జ్యః॥౧౫॥

దేవర్షిగన్ధర్వపిశాచయక్షరక్షః పితౄణామభిధర్షణాని।
భాగన్తుహేతుర్నియమవ్రతాది మిథ్యాకృతం కర్మ చ పూర్వదేహే॥౧౬॥

అమర్త్యవాగ్విక్రమవీర్యచేష్టో జ్ఞానాదివిజ్ఞానబలాదిభిర్యః।
ఉన్మాదకాలోఽనియతశ్చ యస్య భూతోత్థమున్మాదముదాహరేత్తమ్॥౧౭॥

అదూషయన్తః పురుషస్య దేహం దేవాదయః స్వైస్తు గుణప్రభావైః।
విశన్త్యదృశ్యాస్తరసా యథైవ చ్చాయాతపౌ దర్పణసూర్యకాన్తౌ॥౧౮॥

ఆఘాతకాలాస్తు సపూర్వరూపాః ప్రోక్తా నిదానేఽథ సురాదిభిశ్చ।
ఉన్మాదరూపాణి పృథఙ్నిబోధ కాలం చ గమ్యాన్పురుషాంశ్చ తేషామ్॥౧౯॥

తద్యథా, -సౌమ్యదృష్టిం గమ్భీరమధృష్టమకోపనమస్వప్నమభోజనాభిలాషిణమల్పస్వేదమూత్రపురీషవాతం శుభగన్ధం ఫుల్లపద్మవదనమితి దేవోన్మతం విద్యాత్॥౨౦॥

గురువృద్ధసిద్ధర్షీణామభిశాపాభిచారాభిధ్యానానురూపాహారచేష్టాబ్యాహారం త్రైరున్మత్తం విద్యాత్॥౨౧॥

అప్రసన్నదృష్టిమపశ్యన్తం నిద్రాలుం ప్రతిహతవాచమనన్నాభిలాషిణమరోచకావిపాకపరీతం చ పితృభిరున్మత్తం విద్యాత్॥౨౨॥

ముఖవాద్యనృత్యగీతాన్నపానస్నానమాల్యధూపగన్ధరతిం రక్తవస్త్రబలికర్మహాస్యకథానుయోగప్రియం శుభగన్ధం చ గన్ధర్వోన్మత్తం విద్యాత్॥౨౩॥

అసకృత్స్వప్నరోదనహాస్యం నృత్యగీతవాద్యపాఠకథాన్నపానస్నానమాల్యధూపగన్ధరతిం రక్తవితాక్షం ద్విజాతివైద్యపరివాదినం రహస్యభాషిణం చ యక్షోన్మత్తం విద్యాత్॥౨౪॥

నష్టనిద్రమన్నపానద్వేషిణమనాహారమప్యతిబలం శస్త్రశోణితమాంసరక్తమాల్యాభిలాషిణం సంతర్జకం చ రాక్షసోన్మత్తం విద్యాత్॥౨౫॥

ప్రహాసనృత్యప్రధానం దేవవిప్రవైద్యద్వేషావజ్ఞాభిః స్తుతివేదమన్త్రశాస్త్రోదాహరణైః కాష్ఠాదిభిరాత్మపీడనేన చ బ్రహ్మరాక్షసోన్మత్తం విద్యాత్॥౨౬॥

అస్వస్థచిత్తం స్థానమలభమానం నృత్యగీతహాసినం బద్ధాబద్ధప్రలాపినం సంకరకూటమలినరథ్యాచేలతృణాశ్మకాష్ఠాధిరోహణరతిం సంభిన్నరూక్షవర్ణస్వరం నగ్నం విధావన్తం నైకత్ర తిష్ఠన్తం దుఃఖాన్యావేదయన్తం నష్టస్మృతిం చ పిశాచోన్మత్తం విద్యాత్॥౨౭॥

తత్ర చౌక్షాచారం తపఃస్వాధ్యాయకోవిదం నరం ప్రాయః శుక్లప్రతిపది త్రయోదశ్యాం చ ఛిద్రమవేక్ష్యాభిధర్షయన్తి దేవాః, స్నానశుచివివిక్తసేవినం ధర్మశాస్త్రశ్రుతివాక్యకుశలం ప్రాయః షష్ఠ్యాం నవమ్యాం చర్షయః, మాతాపితృగురువృద్ధసిద్ధాచార్యోపసేవినం ప్రాయో దశమ్యామమావస్యాయాం చ పితరః, గన్ధర్వాః స్తుతిగీతవాదిత్రరతిం పరదారగన్ధమాల్యప్రియం చౌక్షాచారం ద్వాదశ్యాం చతుర్దశ్యాం చ, సత్త్వబలరూపగర్వశౌర్యయుక్తం మాల్యానులేపనహాస్యప్రియమతివాక్ప్రవణం ప్రాయః శుక్లైకాదశ్యాం సప్తమ్యాం చ

స్వాధ్యాయతపోనియమోపవాసవ్రతచర్యాదేవయతిగురుపూజారతిం (భ్రష్టశౌచం బ్రాహ్మణవాదినం శూరమానినం దేవాగారసలిలక్రీడనరతిం ప్రాయః) శుక్లపఞ్చమ్యాం పూర్ణచన్ద్రదర్శనే చ బ్రహ్మరాక్షసాః, రక్షఃపిశాచాస్తు హీనసత్త్వం పిశునం స్త్రైణం లుబ్ధం ప్రాయో ద్వితీయాతృతీయాష్టమీషు (పురుషం ఛిద్రమవేక్ష్యాభిధర్షయన్తి), ఇత్యపరిసంఖ్యేయానాం గ్రహాణామావిష్కృతతమా హ్యష్టావేతే వ్యాఖ్యాతాః॥౨౮॥

సర్వేష్వపి తు ఖల్వేతేషు యో హస్తావుద్యమ్య రోషసంరమ్భాన్నిఃశఙ్కమన్యేష్వాత్మని వా నిపాతయేత్ స హ్యసాధ్యో జ్ఞేయః; తథా యః సాశ్రునేత్రో మేఢ్రప్రవృత్తరక్తః క్షతజిహ్వః ప్రస్నుతనాసికశ్ఛిద్యమానమర్మా ప్రతిహన్యమానపాణిః సతతం వికూజన్ దుర్వర్ణస్తృషార్తః పూతిగన్ధశ్చ హింసార్థినోన్మత్తో జ్ఞేయః, తం పరివర్జయేత్॥౨౯॥

రత్యర్చనాకామోన్మాదినౌ తు భిషగభిచారాభిశాపాభ్యాం బుద్ధ్వా తదఙ్గోపహారబలిమిశ్రేణ మన్త్రభైషజ్యవిధినోపక్రమేత్॥౩౦॥

తత్ర ద్వయోరపి నిజాగన్తునిమిత్తయోరున్మాదయోః సమాసవిస్తరాభ్యాం భేషజవిధిమను వ్యాఖ్యాస్యామః॥౩౧॥

ఉన్మాదే వాతజే పూర్వం స్నేహపానం విశేషవిత్।

కుర్యాదావృతమార్గే తు సస్నేహం మృదు శోధనమ్॥౩౨॥

కఫపిత్తోద్భవేఽప్యాదౌ వమనం సవిరేచనమ్।

స్నిగ్ధస్విన్నస్య కర్తవ్యం శుద్ధే సంసర్జనక్రమః॥౩౩॥

నిరూహాన్ స్నేహబస్తీంశ్చ శిరసశ్చ విరేచనమ్।

తతః కుర్యాద్యథాదోషం తేషాం భూయస్త్వమాచరేత్॥౩౪॥

హృదిన్ద్రియశిరఃకోష్ఠే సంశుద్ధే వమనాదిభిః।

మనఃప్రసాదమాప్నోతి స్మృతిం సంజ్ఞాం చ విన్దతి ॥౩౫॥

శుద్ధస్యాచారవిభ్రంశే తీక్ష్ణం నావనమఞ్జనమ్।
తాడనం చ మనోబుద్ధదేహసంతర్జనం హితమ్ ॥౩౬॥

యః శక్తో వినయే పట్టైః సంయమ్య సుదృఢైః సుఖైః।
అపేతలోష్ఠకాష్ఠాద్యే సంరోధ్యశ్చ తమోగృహే ॥౩౭॥

తర్జనం త్రాసనం దానం సాన్త్వనం హర్షణం భయమ్।
విస్మయో విస్మృతేర్హేతోర్నయన్తి ప్రకృతిం మనః ॥౩౮॥

ప్రదేహోత్సాదనాభ్యఙ్గధూమాః పానం చ సర్పిషః।
ప్రయోక్తవ్యం మనోబుద్ధిస్మృతిసంజ్ఞాప్రబోధనమ్ ॥౩౯॥

సర్పిఃపానాదిరాగన్తోర్మన్త్రాదిశ్చేష్యతే విధిః।
అతః సిద్ధతమాన్ యోగాన్ఛృణూన్మాదవినాశనాన్ ॥౪౦॥

హిఙ్గుసౌవర్చలవ్యోషైర్ద్విపలాంశైర్ఘృతాఢకమ్।
చతుర్గుణే గవాం మూత్రే సిద్ధమున్మాదనాశనమ్ ॥౪౧॥

విశాలా త్రిఫలా కౌన్తీ దేవదార్వేలవాలుకమ్।
స్థిరాఽనన్తా రజన్యౌ ద్వే సారివే ద్వే ప్రియఙ్గుకా ॥౪౨॥

నీలోత్పలైలామఞ్జిష్ఠాదన్తీదాడిమకేశరమ్।
తాలీశపత్రం బృహతీ మాలత్యాః కుసుమం నవమ్ ॥౪౩॥

విడఙ్గం పృశ్నిపర్ణీ చ కుష్ఠం చన్దనపద్మకౌ।
అష్టావింశతిభిః కల్కైరేతైః కర్షసమన్వితైః॥౪౪॥

చతుర్గుణే జలే సమ్యక్ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్।
అపస్మారే జ్వరే కాసే శ్వాసే మన్దేఽనలే క్షయే॥౪౫॥

వాతరక్తే ప్రతిశ్యాయే తృతీయకచతుర్థకే।
ఛర్ద్యర్శోమూత్రకృచ్ఛ్రేషు విసర్పోపహతేషు చ॥౪౬॥

కణ్డూపాణ్డ్వామయోన్మాదవిషమేహగదే (రే) షు చ।
భూతోపహతచిత్తానాం గద్గదానామరేతసామ్॥౪౭॥

శస్తం స్త్రీణాం చ వన్ధ్యానాం ధన్యమాయుర్బలప్రదమ్।
అలక్ష్మీపాపరక్షోఘ్నం సర్వగ్రహవినాశనమ్॥౪౮॥

కల్యాణకమిదం సర్పిః శ్రేష్ఠం పుంసవనేషు చ।

ఇతి కల్యాణకం ఘృతమ్।

ఏభ్య ఏవ స్థిరాదీని జలే పక్త్వైకవింశతిమ్॥౪౯॥

రసే తస్మిన్ పచేత్సర్పిగృష్టిక్షీరే చతుర్గుణే।
వీరాద్విమాషకాకోలీస్వయఙ్గుప్తర్షభర్ధిభిః॥౫౦॥

మేదయా చ సమైః కల్కైస్తత్ స్యాత్ కల్యాణకం మహత్।
బృంహణీయం విశేషేణ సన్నిపాతహరం పరమ్॥౫౧॥

ఇతి మహాకల్యాణకం ఘృతమ్।

జటిలాం పూతనాం కేశీం చారటీం మర్కటీం వచామ్।
త్రాయమాణాం జయాం వీరాం చోరకం కటురోహిణీమ్॥౫౨॥

కాయస్థాం శూకరీం ఛత్రామతిచ్ఛత్రాం పలఙ్కషామ్।
మహాపురుషదన్తాం చ వయఃస్థాం నాకులీద్వయమ్॥౫౩॥

కటమ్భరాం వృశ్చికాలీం స్థిరాం చాహృత్య తైర్ఘృతమ్।
సిద్ధం చాతుర్థకోన్మాదగ్రహాపస్మారనాశనమ్॥౫౪॥

మహాపైశాచికం నామ ఘృతమేతద్యథాఽమృతమ్।
మేధాబుద్ధిస్మృతికరం బాలానాం చాఙ్గవర్ధనమ్॥౫౫॥

ఇతి మహాపైశాచికం ఘృతమ్।

లశునానాం శతం త్రింశదభయా త్ర్యూషణాత్ పలమ్।
గవాం చర్మమసీప్రస్థం వ్యాఢకం క్షీరమూత్రయోః॥౫౬॥

పురాణసర్పిషః ప్రస్థమేభిః సిద్ధం ప్రయోజయేత్।
హిఙ్గుచూర్ణపలం శీతే దత్త్వా చ మధుమాణికామ్॥౫౭॥

తద్దోషాగన్తుసంభూతానున్మాదాన్ విషమజ్వరాన్।
అపస్మారాంశ్చ హన్త్యాశు పానాభ్యఞ్జననావనైః॥౫౮॥

ఇతి లశునాద్యం ఘృతమ్।

లశునస్యావినష్టస్య తులార్ధం నిస్తుషీకృతమ్।
తదర్ధం దశమూల్యాస్తు ద్వ్యాఢకేఽపాం విపాచయేత్॥౫౯॥

పాదశేషే ఘృతప్రస్థం లశునస్య రసం తథా।
కోలమూలకవృక్షామ్లమాతులుఙ్గార్ద్రకై రసైః॥౬౦॥

దాడిమామ్లసురామస్తుకాఞ్జికామ్లైస్తదర్ధికైః।
సాధయేత్త్రిఫలాదారులవణవ్యోషదీప్యకైః॥౬౧॥

యమానీచవ్యహిఙ్గ్వమ్లవేతసైశ్చ పలార్ధికైః।
సిద్ధమేతత్ పిబేచ్ఛూలగుల్మార్శోజఠరాపహమ్॥౬౨॥

బ్రధ్నపాణ్డ్వామయప్లీహయోనిదోషజ్వరకృమీన్।
వాతశ్లేష్మామయాన్ సర్వానున్మాదం చాపకర్షతి॥౬౩॥

ఇతి ద్వితీయం లశునాద్యం ఘృతమ్।

హిఙ్గునా హిఙ్గుపర్ణ్యా చ సకాయస్థావయఃస్థయా।
సిద్ధం సర్పిర్హితం తద్వద్వయఃస్థాహిఙ్గుచోరకైః॥౬౪॥

కేవలం సిద్ధమేభిర్వా పురాణం పాయయేద్ఘృతమ్।
పాయయిత్వోత్తమాం మాత్రాం శ్వభ్రే రున్ధ్యాద్గృహేఽపి వా॥౬౫॥

విశేషతః పురాణం చ ఘృతం తం పాయయేద్భిషక్।
త్రిదోషఘ్నం పవిత్రత్వాద్విశేషాద్గ్రహమోక్షణమ్॥౬౬॥

గుణకర్మాధికం స్థానాదాస్వాదాత్ కటుతిక్తకమ్।
ఉగ్రగన్ధం పురాణం స్యాద్దశవర్షస్థితం ఘృతమ్॥౬౭॥

లాక్షారసనిభం శీతం తద్ధి సర్వగ్రహాపహమ్।
మేధ్యం విరేచనేష్వగ్ర్యం ప్రపురాణమతః పరమ్॥౬౮॥

నాసాధ్యం నామ తస్యాస్తి యత్ స్యాద్వర్షశతస్థితమ్।
దృష్టం స్పృష్టమథాఘ్రాతం తద్విసర్పగ్రహాపహమ్।
అపస్మారవిషోన్మాదవతాం శస్తం విశేషతః॥౬౯॥

ఏతైరౌషధవర్గైర్వా విధేయత్వం స గచ్ఛతి।
అఞ్జనోత్సాదనాలేపనావనాదిషు యోజయేత్॥౭౦॥

శిరీషం మధుకం హిఙ్గు లశునం తగరం వచామ్।
కుష్ఠం చ బస్తమూత్రేణ పిష్టం స్యాన్నావనాఞ్జనమ్॥౭౧॥

తద్వద్వ్యోషం హరిద్రే ద్వే మఞ్జిష్ఠాహిఙ్గుసర్షపాః।
శిరీషబీజం చోన్మాదగ్రహాపస్మారనాశనమ్॥౭౨॥

పిష్ట్వా తుల్యమపామార్గహిఙ్గునీ హిఙ్గుపత్రికామ్।
వర్తిః స్యాన్మరిచార్ధాంశా పిత్తాభ్యాం గోశృగాలయోః॥౭౩॥

తయాఽఞ్జయేదపస్మారభూతోన్మాదజ్వరార్దితాన్।
భూతార్తానమరార్తాంశ్చ నరాంశ్చైవ దృగామయే॥౭౪॥

మరిచం చాతపే మాసం సపిత్తం స్థితమఞ్జనమ్।
వైకృతం పశ్యతః కార్యం దోషభూతహతస్మృతేః॥౭౫॥

సిద్ధార్థకో వచా హిఙ్గు కరఞ్జో దేవదారు చ।
మఞ్జిష్ఠా త్రిఫలా శ్వేతా కటభీత్వక్ కటుత్రికమ్॥౭౬॥

సమాంశాని ప్రియఙ్గుశ్చ శిరీషో రజనీద్వయమ్।
బస్తమూత్రేణ పిష్టోఽయమగదః పానమఞ్జనమ్॥౭౭॥

నస్యమాలేపనం చైవ స్నానముద్వర్తనం తథా।
అపస్మారవిషోన్మాదకృత్యాలక్ష్మీజ్వరాపహః॥౭౮॥

భూతేభ్యశ్చ భయం హన్తి రాజద్వారే చ శస్యతే।
సర్పిరేతేన సిద్ధం వా సగోమూత్రం తదర్థకృత్॥౭౯॥

ప్రసేకే పీనసే గన్ధైర్ధూమవర్తి కృతాం పిబేత్।
వైరేచనికధూమోక్తైః శ్వేతాద్యైర్వా సహిఙ్గుభిః॥౮౦॥

శల్లకోలూకమార్జారజమ్బూకవృకబస్తజైః।

మూత్రపిత్తశకృల్లోమనఖైశ్చర్మభిరేవ చ॥౮౧॥

సేకాఞ్జనం ప్రధమనం నస్యం ధూమం చ కారయేత్।
వాతశ్లేష్మాత్మకే ప్రాయః, పైత్తికే చ ప్రశస్యతే॥౮౨॥

తిక్తకం జీవనీయం చ సర్పిః స్నేహశ్చ మిశ్రకః।
శీతాని చాన్నపానాని మధురాణి మృదూని చ॥౮౩॥

శఙ్ఖకేశాన్తసన్ధౌ వా మోక్షయేజ్జ్యో భిషక్ సిరామ్।
ఉన్మాదే విషమే చైవ జ్వరేఽపస్మార ఏవ చ॥౮౪॥

ఘృతమాంసవితృప్తం వా నివాతే స్థాపయేత్ సుఖమ్।
త్యక్త్వా మతిస్మృతిభ్రంశం సంజ్ఞాం లబ్ధ్వా ప్రముచ్యతే॥౮౫॥

ఆశ్వాసయేత్ సుహృద్వా తం వాక్యైర్ధర్మార్థసంహితైః।
బ్రూయాదిష్టవినాశం వా దర్శయేదద్భుతాని వా॥౮౬॥

బద్ధం(ద్ధ్వా) సర్షపతైలాక్తం న్యసేద్వోత్తనమాతపే।
కపికచ్ఛ్వాఽథవా తప్తైర్లౌహతైలజలైః స్పృశేత్॥౮౭॥

కశాభిస్తాడయిత్వా వా సుబద్ధం విజనే గృహే।
రున్ధ్యాచ్చేతో హి విభ్రాన్తం వ్రజత్యస్య తథా శమమ్॥౮౮॥

సర్పేణోద్ధృతదంష్ట్రేణ దాన్తైః సింహైర్గజైశ్చ తమ్।
త్రాసయేచ్ఛస్త్రహస్తైర్వా తస్కరైః శత్రుభిస్తథా॥౮౯॥

అథవా రాజపురుషా బహిర్నీత్వా సుసంయతమ్।
త్రాసయేయుర్వధేనైనం తర్జయన్తో నృపాజ్ఞయా॥౯౦॥

దేహదుఃఖభయేభ్యో హి పరం ప్రాణభయం స్మృతమ్।
తేన యాతి శమం తస్య సర్వతో విప్లుతం మనః॥౯౧॥

ఇష్టద్రవ్యవినాశాత్తు మనో యస్యోపహన్యతే।
తస్య తత్సదృశప్రాప్తిశాన్త్వాశ్వాసైః శమం నయేత్॥౯౨॥

కామశోకభయక్రోధహర్షేర్ష్యాలోభసంభవాన్।
పరస్పరప్రతిద్వన్ద్వైరేభిరేవ శమం నయేత్॥౯౩॥

బుద్ధ్వా దేశం వయః సాత్మ్యం దోషం కాలం బలాబలే।
చికిత్సితమిదం కుర్యాదున్మాదే దోషంభూతజే॥౯౪॥

దేవర్షిపితృగన్ధర్వైరున్మత్తస్య తు బుద్ధిమాన్।
వర్జయేదఞ్జనాదీని తీక్ష్ణాని క్రూరకర్మ చ॥౯౫॥

సర్పిష్పాణాది తస్యేహ మృదు భైషజ్యమాచరేత్।
పూజాం బల్యుపహారాంశ్చ మన్త్రాఞ్జనవిధీంస్తథా॥౯౬॥

శాన్తికర్మేష్టిహోమాంశ్చ జపస్వస్త్యయనాని చ।
వేదోక్తాన్నియమాంశ్చాపి ప్రాయశ్చిత్తాని చాచరేత్॥౯౭॥

భూతానామధిపం దేవమీశ్వరం జగతః ప్రభుమ్।
పూజయన్ ప్రయతో నిత్యం జయత్యున్మాదజం భయమ్॥౯౮॥

రుద్రస్య ప్రమథా నామ గణా లోకే చరన్తి యే।
తేషాం పూజాం చ కుర్వాణ ఉన్మాదేభ్యో విముచ్యతే॥౯౯॥

బలిభిర్మఙ్గలైర్హోమైరోషధ్యగదధారణైః।
సత్యాచారతపోజ్ఞానప్రదాననియమవ్రతైః॥౧౦౦॥

దేవగోబ్రాహ్మణానాం చ గురూణాం పూజనేన చ।
ఆగన్తుః ప్రశమం యాతి సిద్ధైర్మన్త్రౌషధైస్తథా॥౧౦౧॥

యచ్చోపదేక్ష్యతే కించిదపస్మారచికిత్సితే।
ఉన్మాదే తచ్చ కర్తవ్యం సామాన్యాద్ధేతుదూష్యయోః॥౧౦౨॥

నివృత్తామిషమద్యో యో హితాశీ ప్రయతః శుచిః।
నిజాగన్తుభిరున్మాదైః సత్త్వవాన్న స యుజ్యతే॥౧౦౩॥

ప్రసాదశ్చేన్ద్రియార్థానాం బుద్ధ్యాత్మమనసాం తథా।
ధాతూనాం ప్రకృతిస్థత్వం విగతోన్మాదలక్షణమ్॥౧౦౪॥

తత్ర శ్లోకః।

ఉన్మాదానాం సముత్థానం లక్షణం సచికిత్సితమ్।
నిజాగన్తునిమిత్తానాముక్తవాన్ భిషగుత్తమః॥౧౦౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే ఉన్మాదచికిత్సితం నామ నవమోఽధ్యాయః॥౯॥

దశమోఽధ్యాయః।

అథాతోఽపస్మారచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

స్మృతేరపగమం ప్రాహురపస్మారం భిషగ్విదః।
తమఃప్రవేశం బీభత్సచేష్టం ధీసత్త్వసంప్లవాత్॥౩॥

విభ్రాన్తబహుదోషాణామహితాశుచిభోజినామ్।
రజస్తమోభ్యాం విహతే సత్త్వే దోషావృతే హృది॥౪॥

చిన్తాకామభయక్రోధశోకోద్వేగాదిభిస్తథా।
మనస్యభిహతే నౄణామపస్మారః ప్రవర్తతే॥౫॥

ధమనీభిశ్చితా దోషా హృదయం పీడయన్తి హి।
స పీడ్యమానో వ్యథతే మూఢో భ్రాన్తేన చేతసా॥౬॥

పశ్యత్యసన్తి రూపాణి పతతి ప్రస్ఫురత్యపి।
జిహ్వాక్షిభ్రూః స్రవల్లాలో హస్తౌ పాదౌ చ విక్షిపన్॥౭॥

దోషవేగే చ విగతే సుప్తవత్ ప్రతిబుధ్యతే।
పృథగ్దోషైః సమస్తైశ్చ వక్ష్యతే స చతుర్విధః॥౮॥

కమ్పతే ప్రదశేద్దన్తాన్ ఫేనోద్వామీ శ్వసిత్యపి।
పరుషారుణకృష్ణాని పశ్యేద్రూపాణి చానిలాత్॥౯॥

పీతఫేనాఙ్గవక్త్రాక్షః పీతాసృగ్రూపదర్శనః।
సతృష్ణోష్ణానలవ్యాప్తలోకదర్శీ చ పైత్తికః॥౧౦॥

శుక్లఫేనాఙ్గవక్త్రాక్షః శీతో హృష్టాఙ్గజో గురుః।
పశ్యఞ్ఛుక్లాని రూపాణి శ్లైష్మికో ముచ్యతే చిరాత్॥౧౧॥

సర్వైరేతైః సమస్తైస్తు లిఙ్గైర్జ్ఞేయస్త్రిదోషజః।
అపస్మారః స చాసాధ్యో యః క్షీణస్యానవశ్చ యః॥౧౨॥

పక్షాద్వా ద్వాదశాహాద్వా మాసాద్వా కుపితా మలాః।
అపస్మారాయ కుర్వన్తి వేగం కించిదథాన్తరమ్॥౧౩॥

తైరావృతానాం హృత్స్రోతోమనసాం సంప్రబోధనమ్।
తీక్ష్ణైరాదౌ భిషక్ కుర్యాత్ కర్మభిర్వమనాదిభిః॥౧౪॥

వాతికం బస్తిభూయిష్ఠైః పైత్తం ప్రాయో విరేచనైః।
శ్లైష్మికం వమనప్రాయైరపస్మారముపాచరేత్॥౧౫॥

సర్వతః సువిశుద్ధస సమ్యగాశ్వాసితస్య చ।
అపస్మారవిమోక్షార్థం యోగాన్ సంశమనాన్చృణు॥౧౬॥

గోశకృద్రసదభ్యమ్లక్షీరమూత్రైః సమైర్ఘృతమ్।
సిద్ధం పిబేదపస్మారకామలాజ్వరనాశనమ్॥౧౭॥

ఇతి పఞ్చగవ్యం ఘృతమ్।

ద్వే పఞ్చమూల్యౌ త్రిఫలాం రజన్యౌ కుటజత్వచమ్।
సప్తపర్ణమపామార్గం నీలినీం కటురోహిణీమ్॥౧౮॥

శమ్పాకం ఫల్గుమూలం చ పౌష్కరం సదురాలభమ్।
ద్విపలాని జలద్రోణే పక్త్వా పాదావశేషితే॥౧౯॥

భార్ఙ్గీం పాఠాం త్రికటుకం త్రివృతాం నిచులాని చ।
శ్రేయసీమాఢకీం మూర్వా దన్తీం భూనిమ్బచిత్రకౌ॥౨౦॥

ద్వే సారివే రోహిషం చ భూతీకం మదయన్తికామ్।
క్షిపేత్ పిష్ట్వాఽక్షమాత్రాణి తైః ప్రస్థం సర్పిషః పచేత్॥౨౧॥

గోశకృద్రసదధ్యమ్లక్షీరమూత్రైశ్చ తత్సమైః।
పఞ్చగవ్యమితి ఖ్యాతం మహత్తదమృతోపమమ్॥౨౨॥

అపస్మారే తథోన్మాదే శ్వయథావుదరేషు చ।
గుల్మార్శః పాణ్డురోగేషు కామలాయాం భగన్దరే।

అలక్ష్మీగ్రహరక్షోఘ్నం చాతుర్థికవినాశనమ్ ॥౨౩॥

ఇతి మహాపఞ్చగవ్యం ఘృతమ్।

బ్రాహ్మీరసవచాకుష్ఠశఙ్ఖపుష్పీభిరేవ చ।
పురాణం ఘృతమున్మాదాలక్ష్మ్యపస్మారపాపనుత్ ॥౨౪॥

ఘృతం సైన్ధవహిఙ్గుభ్యాం వార్ధే బాస్తే చతుర్గుణే।
మూత్రే సిద్ధమపస్మారహృద్గ్రహామయనాశనమ్ ॥౨౫॥

వచాశమ్యాకకైడర్యవయఃస్థాహిఙ్గుచోరకైః।
సిద్ధం పలఙ్కషాయుక్తైర్వాతశ్లేష్మాత్మకే ఘృతమ్ ॥౨౬॥

తైలప్రస్థం ఘృతప్రస్థం జీవనీయైః పలోన్మితైః।
క్షీరద్రోణే పచేత్ సిద్ధమపస్మారవినాశనమ్ ॥౨౭॥

కంసే క్షీరేక్షురసయోః కాశ్మర్యేఽష్టగుణే రసే।
కార్షికైర్జీవనీయైశ్చ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్ ॥౨౮॥

వాతపిత్తోద్భవం క్షిప్రమపస్మారం నియచ్ఛతి।
తద్వత్ కాశవిదారీక్షుకుశక్వాథశృతం ఘృతమ్ ॥౨౯॥

మధుకద్విపలే కల్కే ద్రోణే చామలకీరసాత్।
తద్వత్సిద్ధో ఘృతప్రస్థః పిత్తాపస్మారభేషజమ్ ॥౩౦॥

అభ్యఙ్గః సార్షపం తైలం బస్తమూత్రే చతుర్గుణే।
సిద్ధం స్యాద్గోశకృన్మూత్రైః స్నానోత్సాదనమేవ చ॥౩౧॥

కటభీనిమ్బకట్వఙ్గమధుశిగ్రుత్వచాం రసే।
సిద్ధం మూత్రసమం తైలమభ్యఙ్గార్థే ప్రశస్యతే॥౩౨॥

పలఙ్కషావచాపథ్యావృశ్చికాల్యర్కసర్షపైః॥
జటిలాపూతనాకేశీనాకులీహిఙ్గుచోరకైః॥౩౩॥

లశునాతిరసాచిత్రాకుష్ఠైర్విడ్భిశ్చ పక్షిణామ్।
మాంసాశినాం యథాలాభం బస్తమూత్రే చతుర్గుణే॥౩౪॥

సిద్ధమభ్యఞ్జనం తైలమపస్మారవినాశనమ్।
ఏతైరేవౌషధైః కార్యం ధూపనం సంప్రలేపనమ్॥౩౫॥

పిప్పలీం లవణం శిగ్రుం హిఙ్గు హిఙ్గుశివాటికామ్।
కాకోలీం సర్షపాన్ కాకనాసాం కైడర్యచన్దనే॥౩౬॥

శునఃస్కన్ధాస్థినఖరాన్ పర్ఘుకాంశ్చేతి పేషయేత్।
బస్తమూత్రేణ పుష్యర్క్షే ప్రదేహః స్యాత్ సధూపనః॥౩౭॥

అపేతరాక్షసీకుష్ఠపూతనాకేశిచోరకైః।
ఉత్సాదనం మూత్రపిష్టైర్మూత్రైరేవావసేచనమ్॥౩౮॥

జలౌకః శకృతా తద్వద్దగ్ధైర్వా బస్తలోమభిః।

ఖరాస్థిభిర్వస్తినఖైస్తథా గోపుచ్ఛలోమభిః॥౩౯॥

కపిలానాం గవాం మూత్రం నావనం పరమం హితమ్।
శ్వశృగాలబిడాలానాం సింహాదీనాం చ శస్యతే॥౪౦॥

భార్గీ వచా నాగదన్తీ శ్వేతశ్వేతా విషాణికా।
జ్యోతిష్మతీ నాగదన్తీ పాదోక్తా మూత్ర పేషితాః॥౪౧॥

యోగాస్త్రయోఽతః షడ్బిన్దూన్ పఞ్చ వా నావయేద్భిషక్।
త్రిఫలావ్యోషపీతద్రుయవక్షారఫణిజ్ఝకైః॥౪౨॥

శ్యామాపామార్గకారఞ్జఫలైర్మూత్రైశ్చ బస్తజైః।
సాధితం నావనం తైలమపస్మారవినాశనమ్॥౪౩॥

పిప్పలీ వృశ్చికాలీ చ కుష్ఠం చ లవణాని చ।
భార్గీ చ చూర్ణితం నస్తః కార్య ప్రధమనం పరమ్॥౪౪॥

కాయస్థాం శారదాన్ముద్గాన్ముస్తోశీరయవాంస్తథా।
సవ్యోషాన్ బస్తమూత్రేణ పిష్ట్వా వర్తీః ప్రకల్పయేత్॥౪౫॥

అపస్మారే తథోన్మాదే సర్పదష్టే గరార్దితే।
విషపీతే జలమృతే చైతాః స్యురమృతోపమాః॥౪౬॥

ముస్తం వయఃస్థాం త్రిఫలాం కాయస్థాం హిఙ్గు శాద్వలమ్।
వ్యోషం మాషాన్ యవాన్మూత్రైర్బాస్తమైషార్షభైస్త్రిభిః॥౪౭॥

పిష్ట్వా కృత్వా చ తాం వర్తిమపస్మారే ప్రయోజయేత్।
కిలాసే చ తథోన్మాదే జ్వరేషు విషమేషు చ॥౪౮॥

పుష్యోద్ధృతం శునః పిత్తమపస్మారఘ్నమఞ్జనమ్।
తదేవ సర్పిషా యుక్తం ధూపనం పరమం మతమ్॥౪౯॥

నకులోలూకమార్జారగృధ్రకీటాహికాకజైః।
తుణ్డైః పక్షైః పురీషైశ్చ ధూపనం కారయేద్భిషక్॥౫౦॥

ఆభిః క్రియాభిః సిద్ధాభిర్హృదయం సంప్రబుధ్యతే।
స్రోతాంసి చాపి శుధ్యన్తి స్మృతిం సంజ్ఞాం చ విన్దతి॥౫౧॥

యస్యానుబన్ధస్త్వాగన్తుర్దోషలిఙ్గాధికాకృతిః।
పశ్యేత్తస్య భిషక్కుర్యాదాగన్తూన్మాదభేషజమ్॥౫౨॥

అనన్తరమువాచేదమగ్నివేశః కృతాఞ్జలిః।
భగవన్ ప్రాక్ సముద్దిష్టః శ్లోకస్థానే మహాగదః॥౫౩॥

అతత్త్వాభినివేశో యస్తద్ధేత్వాకృతిభేషజమ్।
తత్ర నోక్తమతః శ్రోతుమిచ్ఛామి తదిహోచ్యతామ్॥౫౪॥

శుశ్రూషవే వచః శ్రుత్వా శిష్యాయాహ పునర్వసుః।
మహాగదం సౌమ్య శృణు సహేత్వాకృతిభేషజమ్॥౫౫॥

మలినాహారశీలస్య వేగాన్ ప్రాప్తాన్నిగృహ్ణతః।
శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైర్హేతుభిశ్చాతి సేవితైః॥౫౬॥

హృదయం సముపాశ్రిత్య మనోబుద్ధివహాః సిరాః।
దోషాః సందూష్య తిష్ఠన్తి రజోమోహావృతాత్మనః॥౫౭॥

రజస్తమోభ్యాం వృద్ధాభ్యాం బుద్ధౌ మనసి చావృతే।
హృదయే వ్యాకులే దోషైరథ మూఢాల్పచేతనః॥౫౮॥

విషమాం కురుతే బుద్ధిం నిత్యానిత్యే హితాహితే।
అతత్త్వాభినివేశం తమాహురాప్తా మహాగదమ్॥౫౯॥

స్నేహస్వేదోపపన్నం తం సంశోధ్య వమనాదిభిః।
కృతసంసర్జన మేధ్యైరన్నపానైరుపాచరేత్॥౬౦॥

బ్రాహ్మీస్వరసయుక్తం యత్ పఞ్చగవ్యముదాహృతమ్।
తత్ సేవ్యం శఙ్ఖపుష్పీ చ యచ్చ మేధ్యం రసాయనమ్॥౬౧॥

సుహృదశ్చానుకూలాస్తం స్వాప్తా ధర్మార్థవాదినః।
సంయోజయేయుర్విజ్ఞానధైర్యస్మృతిసమాధిభిః॥౬౨॥

ప్రయుఞ్జయాత్తైలలశునం పయసా వా శతావరీమ్।
బ్రాహ్మీరసం కుష్ఠరసం వచాం వా మధుసంయుతామ్॥౬౩॥

దుశ్చికిత్స్యో హ్యపస్మారశ్చిరకారీ కృతాస్పదః।

తస్మాద్రసాయనైరేనం ప్రాయశః సముపాచరేత్॥౬౪॥

జలాగ్నిద్రుమశైలేభ్యో విషమేభ్యశ్చ తం సదా।
రక్షేదున్మాదినం చైవ సద్యః ప్రాణహరా హి తే॥౬౫॥

తత్ర శ్లోకౌ।

హేతుం కుర్వన్త్యపస్మారం దోషాః ప్రకుపితా యథా।
సామాన్యతః పృథక్త్వాచ్చ లిఙ్గం తేషాం చ భేషజమ్॥౬౬॥

మహాగదసముత్థానం లిఙ్గం చోవాచ సౌషధమ్।
మునిర్వ్యాససమాసాభ్యామపస్మారచికిత్సితే॥౬౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానేఽపస్మారచికిత్సితం నామ దశమోఽధ్యాయః॥౧౦॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః।

అథాతః క్షతక్షీణచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఉదారకీర్తిర్బ్రహ్మర్షిరాత్రేయః పరమార్థవిత్।
క్షతక్షీణచికిత్సార్థమిదమాహ చికిత్సితమ్॥3॥

ధనుషాఽఽయస్యతోఽత్యర్థం భారముద్వహతో గురుమ్।
పతతో విషమోచ్చేభ్యో యుధ్యమానస్య చాధికైః॥౪॥

వృషం హయం వా ధావన్తం దమ్యం వాఽన్యం నిగృహ్ణతః।
శిలాకాష్ఠాశ్మనిర్ఘాతాన్ క్షిపతో నిఘ్నతః పరాన్॥౫॥

అధీయానస్య వాఽత్యుచ్చైర్దూరం వా వ్రజతో ద్రుతమ్।
మహానదీర్వా తరతో హయైర్వా సహ ధావతః॥౬॥

సహసోత్పతతో దూరం తూర్ణం చాతిప్రనృత్యతః।
తథాఽన్యైః కర్మభిః క్రూరైర్భృశమభ్యాహతస్య వా॥౭॥

విక్షతే వక్షసి వ్యాధిర్బలవాన్ సముదీర్యతే।
స్త్రీషు చాతిప్రసక్తస్య రూక్షాల్పప్రమితాశినః॥౮॥

ఉరో విరుజ్యతే తస్య భిద్యతేఽథ విదహ్యతే।
ప్రపీడ్యేతే తతః పార్శ్వే శుష్యత్యఙ్గం ప్రవేపతే॥౯॥

క్రమాద్వీర్యం బలం వర్ణో రుచిరగ్నిశ్చ హీయతే।
జ్వరో వ్యథా మనోదైన్యం విడ్భేదోఽగ్నివధస్తథా॥౧౦॥

దుష్టః శ్యావః సుదుర్గన్ధః పీతో విగ్రథితో బహుః।
కాసమానస్య చాభీక్ష్ణం కఫః సాస్రః ప్రవర్తతే॥౧౧॥

స క్షతః క్షీయతేఽత్యర్థం తథా శుక్రౌజసోః క్షయాత్।
అవ్యక్తం లక్షణం తస్య పూర్వరూపమితి స్మృతమ్॥౧౨॥

ఉరోరుక్ శోణితచ్ఛర్దిః కాసో వైశేషికః క్షతే।
క్షీణే సరక్తమూత్రత్వం పార్శ్వపృష్ఠకటిగ్రహః॥౧౩॥

అల్పలిఙ్గస్య దీప్తాగ్నేః సాధ్యో బలవతో నవః।
పరిసంవత్సరో యాప్యః సర్వలింఙ్గం తు వర్జయేత్॥౧౪॥

ఉరో మత్వా క్షతం లాక్షాం పయసా మధుసంయుతామ్।
సద్య ఏవ పిబేజ్జీర్ణే పయసాఽద్యాత్ సశర్కరమ్॥౧౫॥

పార్శ్వబస్తిరుజీ చాల్పపిత్తాగ్నిస్తాం సురాయుతామ్।
భిన్నవిట్కః సముస్తాతివిషాపాఠాం సవత్సకామ్॥౧౬॥

లాక్షాం సర్పిర్మధూచ్ఛిష్టం జీవనీయగణం సితామ్।
త్వక్క్షీరీం సమితాం క్షీరే పక్త్వా దీప్తానలః పిబేత్॥౧౭॥

ఇక్ష్వాలికాబిసగ్రన్థిపద్మకేశరచన్దనైః।
శృతం పయో మధుయుతం సన్ధానార్థం పిబేత్ క్షతీ॥౧౮॥

యవానాం చూర్ణమాదాయ క్షీరసిద్ధం ఘృతప్లుతమ్।
జ్వరే దాహే సితాక్షౌద్రసక్తూన్ వా పయసా పిబేత్॥౧౯॥

మధూకమధుకద్రాక్షాత్వక్క్షీరీపిప్పలీబలాః।

కాసీ పర్శ్వాస్థిశూలీ చ లిహ్యాత్ సఘృతమాక్షికాః॥౨౦॥

ఏకాపత్రత్వచోఽర్ధాక్షాః పిప్పల్యర్ధపలం తథా।
సితామధుకఖర్జూరమృద్వీకాశ్చ పలోన్మితాః॥౨౧॥

సంచూర్ణ్య మధునా యుక్తా గులికాః సంప్రకల్పయేత్।
అక్షమాత్రాం తతశ్చైకాం భక్షయేన్నా దినే దినే॥౨౨॥

కాసం శ్వాసం జ్వరం హిక్కాం ఛార్దిం మూర్చ్ఛాం మదం భ్రమమ్।
రక్తనిష్ఠీవనం తృష్ణాం పార్శ్వశూలమరోచకమ్॥౨౩॥

శోషప్లీహాఢ్యవాతాంశ్చ స్వరభేదం క్షతం క్షయమ్।
గుటికా తర్పణీ వృష్యా రక్తపిత్తం చ నాశయేత్॥౨౪॥

ఇత్యేలాదిగుటికా।

రక్తేఽతివృత్తే దక్షాణ్డం యూషైస్తోయేన వా పిబేత్।
చటకాణ్డరసం వాఽపి రక్తం వా చ్ఛాగజాఙ్గలమ్॥౨౫॥

చూర్ణం పౌనర్నవం రక్తశాలితణ్డులశర్కరమ్।
రక్తష్ఠీవీ పిబేత్ సిద్ధం ద్రాక్షాంరసపయోఘృతైః॥౨౬॥

మధూకమధుకక్షీరసిద్ధం వా తణ్డులీయకమ్।
మూఢవాతస్త్వజామేదః సురాభృష్టం ససైన్ధవమ్॥౨౭॥

క్షామః క్షీణః క్షతోరస్కస్త్వనిద్రః సబలేఽనిలే।
శృతక్షీరసరేణాద్యాత్ సక్షౌద్రఘృతశర్కరమ్॥౨౮॥

శర్కరాం యవగోధూమౌ జీవకర్షభకౌ మధు।
శృతక్షీరానుపానం వా లిహ్యాత్ క్షీణః క్షతీ కృశః॥౨౯॥

క్రవ్యాదమాంసనిర్యూహం ఘృతభృష్టం పిబేచ్చ సః।
పిప్పలీక్షౌద్రసంయుక్తం మాంసశోణితవర్ధనమ్॥౩౦॥

న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్షశాలప్రియఙ్గుభిః।
తాలమస్తకజమ్బూత్వక్ ప్రియాలైశ్చ సపద్మకైః॥౩౧॥

సాశ్వకర్ణైః శతాత్ క్షీరాదద్యాజ్జాతేన సర్పిషా।
శాల్యోదనం క్షతోరస్కః క్షీణశుక్రశ్చ మానవః॥౩౨॥

యష్ట్యాహ్వానాగబలయోః క్వాథే క్షీరసమం ఘృతమ్।
పయస్యాపిప్పలీవాంశీ కల్కసిద్ధం క్షతే శుభమ్॥౩౩॥

కోలలాక్షారసే తద్వత్ క్షీరాష్టగుణసాధితమ్।
కల్కైః కట్వఙ్గదార్వీత్వగ్వత్సకత్వక్ఫలైర్ఘృతమ్॥౩౪॥

జీవకర్షభకౌ వీరాం జీవన్తీం నాగరం శటీమ్।
చతస్త్రః పర్ణినీర్మేదే కాకోల్యౌ ద్వే నిదిగ్ధికే॥౩౫॥

పునర్నవే ద్వే మధుకమాత్మగుప్తాం శతావరీమ్।

ఋద్ధిం పరుషకం భార్గీం మృద్వీకాం బృహతీం తథా ॥౩౬॥

శృఙ్గాటకం తామలకీం పయస్యాం పిప్పలీం బలామ్।
బదరాక్షోటఖర్జూరవాతామాభిషుకాణ్యపి ॥౩౭॥

ఫలాని చైవమాదీని కల్కాన్ కుర్వీత కార్షికాన్।
ధాత్రీరసవిదారీక్షుచ్ఛాగమాంసరసం పయః ॥౩౮॥

ఏషాం ప్రస్థోన్మితాన్ భాగాన్ ఘృతప్రస్థే విపాచయేత్।
ప్రస్థార్ధం మధునః శీతే శర్కరార్ధతులాం తథా ॥౩౯॥

ద్వికార్షికాణి పత్రైలాహేమత్వఙ్మరిచాని చ।
చూర్ణితాని వినీయాస్మాల్లిహ్యాన్మాత్రాం సదా నరః ॥౪౦॥

అమృతప్రాశమిత్యేతన్నరాణామమృతం ఘృతమ్।
సుధామృతరసం ప్రాశ్యం క్షీరమాంసరసాశినా ॥౪౧॥

నష్టశుక్రక్షతక్షీణదుర్బలవ్యాధికర్షితాన్।
స్త్రీప్రసక్తాన్ కృశాన్ వర్ణస్వరహీనాంశ్చ బృంహయేత్ ॥౪౨॥

కాసహిక్కాజ్వరశ్వాసదాహతృష్ణాస్రపిత్తనుత్।
పుత్రదం వమిమూర్చ్ఛాహృద్యోనిమూత్రామయాపహమ్ ॥౪౩॥

ఇత్యమృతప్రాశఘృతమ్।

శ్వదంష్ట్రోశీరమఞ్జిష్ఠాబలాకాశ్మర్యకత్తృణమ్।
దర్భమూలం పృథక్పర్ణీ పలాశర్షభకౌ స్థిరామ్॥౪౪॥

పలికాన్ సాధయేత్తేషాం రసే క్షీరచతుర్గుణే।
కల్కైః స్వగుప్తాజీవన్తీమేదకర్షభజీవకైః॥౪౫॥

శతావర్యృద్ధిమృద్వీకాశర్కరాశ్రావణీబిసైః।
ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతాద్వాతపిత్తహృద్రవశూలనుత్॥౪౬॥

మూత్రకృచ్ఛ్రప్రమేహార్శః కాసశోషక్షయాపహః।
ధనుః స్త్రీమద్యభారాధ్వఖిన్నానాం బలమాంసదః॥౪౭॥

ఇతి శ్వదంష్ట్రాదిఘృతమ్।

మధుకాష్టపలద్రాక్షాప్రస్థక్వాథే ఘృతం పచేత్।
పిప్పల్యష్టపలే కల్కే ప్రస్థం సిద్ధే చ శీతలే॥౪౮॥

పృథగష్టపలం క్షౌద్రశర్కరాభ్యాం విమిశ్రయేత్।
సమశక్తు క్షతక్షీణే రక్తగుల్మే చ తద్ధితమ్॥౪౯॥

ధాత్రీఫల విదారీక్షుజీవనీయరసాద్ఘృతాత్।
అజాగోపయసోశ్చైవ సప్త ప్రస్థాన్ పచేద్భిషగ్॥౫౦॥

సిద్ధశీతే సితాక్షౌద్రం ద్విప్రస్థం వినయేచ్చ తత్।
యక్ష్మాపస్మారపిత్తాసృక్కాసమేహక్షయాపహమ్॥౫౧॥

వయఃస్థాపనమాయుష్యం మాంసశుక్రబలప్రదమ్।
ఘృతం తు పిత్తేఽభ్యధికే లిహ్యాద్వాతేఽధికే పిబేత్॥౫౨॥

లీఢం నిర్వాపయేత్పిత్తమల్పత్వాద్ధన్తి నానలమ్।
ఆక్రామత్యనిలం పీతమూష్మాణం నిరుణద్ధి చ॥౫౩॥

క్షామక్షీణకృశాఙ్గానామేతాన్యేవ ఘృతాని చ।
త్వక్క్షీరీశర్కరాలాజచూర్ణైః స్త్యానాని యోజయేత్॥౫౪॥

సర్పిర్గుడాన్ సమధ్వంశాఞ్జగ్ధ్వా చాను పయః పిబేత్।
రేతో వీర్యం బలం పుష్టిం తైరాశుతరమాప్నుయాత్॥౫౫॥

ఇతి సర్పిర్గుడాః।

బలా విదారీ హ్రస్వా చ పఞ్చమూలీ పునర్నవా।
పఞ్చానాం క్షీరివృక్షాణాం శుఙ్గా ముష్ట్యంశకా అపి॥౫౬॥

ఏషాం కషాయే ద్విక్షీరే విదార్యాజరసాంశికే।
జీవనీయైః పచేత్ కలకైరక్షమాత్రైఘృతాఢకమ్॥౫౭॥

సితాపలాని పూతేఽస్మిన్ శీతే ద్వాత్రింశదావపేత్।
గోధూమపిప్పలీవాంశీచూర్ణం శృఙ్గాటకస్య చ॥౫౮॥

సక్షౌద్రం కుడవాంశేన తత్ సర్వం ఖజమూర్చ్ఛితమ్।

స్త్యానం సర్పిర్గుడాన్ కృత్వా భూర్జపత్రేణ వేష్టయేత్॥౫౯॥

తాఞ్జగ్ధ్వా పలికాన్ క్షీరం మద్యం చానుపిబేత్ కఫే।
శోషే కాసే క్షతే క్షీణే శ్రమస్త్రీభారకర్శితే॥౬౦॥

రక్తనిష్ఠీవనే తాపే పీనసే చోరసి స్థితే।
శస్తాః పార్శ్వశిరఃశూలే భేదే చ స్వరవర్ణయోః॥౬౧॥

ఇతి ద్వితీయాః సర్పిర్గుడాః।

త్వక్క్షీరీశ్రావణీద్రాక్షామూర్వర్షభకజీవకైః।
వీరర్ధిక్షీరకాకోలీబృహతీకపికచ్ఛుభిః॥౬౨॥

ఖర్జూరఫలమేదాభిః క్షీరపిష్టైః పలోన్మితైః।
ధాత్రీవిదారీక్షురసప్రస్థైః ప్రస్థం ఘృతాత్ పచేత్॥౬౩॥

శర్కరార్ధతులాం శీతే క్షౌద్రార్ధప్రస్థమేవ చ।
క్షిప్త్వా సర్పిర్గుడాన్ కుర్యాత్కాసహిక్కాజ్వరాపహాన్॥౬౪॥

యక్ష్మాణం తమకం శ్వాసం రక్తపిత్తం హలీమకమ్।
శుక్రనిద్రాక్షయం తృష్ణాం హన్యుః కార్శ్యం సకామలమ్॥౬౫॥

ఇతి తృతీయాః సర్పిర్గుడాః।

నవమామలకం ద్రాక్షామాత్మగుప్తాం పునర్నవామ్।

శతావరీం విదారీం చ సమఙ్గాం పిప్పలీం తథా॥౬౬॥

పృథగ్దశపలాన్ భాగాన్ పలాన్యష్టౌ చ నాగరాత్।
యష్ట్యాహ్వసౌవర్చలయోర్ద్విపలం మరిచస్య చ॥౬౭॥

క్షీరతైలఘృతానాం చ త్ర్యాఢకే శర్కరాశతే।
క్వథితే తాని చూర్ణాని దత్త్వా బిల్వసమాన్ గుడాన్॥౬౮॥

కుర్యాత్తాన్ భక్షయేత్ క్షీణః క్షతః శుష్కశ్చ మానవః।
తేన సద్యో రసాదీనాం వృద్ధ్యా పుష్టిం స విన్దతి॥౬౯॥

ఇతి చతుర్థసర్పిర్గుడకాః।

గోక్షీరార్ధాఢకం సర్పిః ప్రస్థమిక్షురసాఢకమ్।
విదార్యాః స్వరసాత్ ప్రస్థం రసాత్ ప్రస్థం చ తైత్తిరాత్॥౭౦॥

దద్యాత్ సిధ్యతి తస్మింస్తు పిష్టానిక్షురసైరిమాన్।
మధూకపుష్పకుడవం ప్రియాలకుడవం తథా॥౭౧॥

కుడవార్ధం తుగాక్షీర్యాః ఖర్జూరాణి చ వింశతిమ్।
పృథగ్బిభీతకానాం చ పిప్పల్యాశ్చ చతుర్థికామ్॥౭౨॥

త్రింశత్పలాని ఖణ్డాచ్చ మధుకాత్ కర్షమేవ చ।
తథాఽర్ధపలికాన్యత్ర జీవనీయాని దాపయేత్॥౭౩॥

సిద్ధేఽస్మిన్ కుడవం క్షౌద్రాచ్చీతే క్షిప్త్వాఽథ మోదకాన్।
కారయేన్మరిచాజాజీపలచూర్ణావచూర్ణితాన్॥౭౪॥

వాతాసృక్పిత్తరోగేషు క్షతకాసక్షయేషు చ।
శుష్యతాం క్షీణశుక్రాణాం రక్తే చోరసి సంస్థితే॥౭౫॥

కృశదుర్బలవృద్ధానాం పుష్టివర్ణబలార్థినామ్।
యోనిదోషకృతస్రావహతానాం చాపి యోషితామ్॥౭౬॥

గర్భార్థినీనాం గర్భశ్చ స్రవేద్యాసాం మ్రియేత వా।
ధన్యా బల్యా హితాస్తాభ్యః శుక్రశోణితవర్ధనాః॥౭౭॥

ఇతి సర్పిర్మోదకాః।

బస్తిదేశే వికుర్వాణే స్త్రీప్రసక్తస్య మారుతే।
వాతఘ్నాన్ బృంహణాన్ బల్యాన్ వృష్యాన్ యోగాన్ ప్రయోజయేత్॥౭౮॥

శర్కరాపిప్పలీచూర్ణైః సర్పిషా మాక్షికేణ చ।
సంయుక్తం వా శృతం క్షీరం పిబేత్ కాసజ్వరాపహమ్॥౭౯॥

ఫలామ్లం సర్పిషా భృష్టం విదారీక్షురసే శృతమ్।
స్త్రీషు క్షీణః పిబేద్యూషం జీవనం బృంహణం పరమ్॥౮౦॥

శక్తూనాం వస్త్రపూతానాం మన్థం క్షౌద్రఘృతాన్వితమ్।
యవాన్నసాత్మ్యో దీప్తాగ్నిః క్షతక్షీణః పిబేన్నరః॥౮౧॥

జీవనీయోపసిద్ధం వా ఘృతభృష్టం తు జాఙ్గలమ్।
రసం ప్రయోజయేత్ క్షీణే వ్యఞ్జనార్థే సశర్కరమ్॥౮౨॥

గోమహిష్యశ్వనాగాజైః క్షీరైర్మాంసరసైస్తథా।
యథాగ్ని భోజయేద్యూషైః ఫలామ్లైర్వా ఘృతాప్లుతైః॥౮౩॥

దీప్తేఽగ్నౌ విధిరేషః స్యాన్మన్దే దీపనపాచనః।
యక్ష్మిణాం విహితో గ్రాహీ భిన్నే శకృతి చేష్యతే॥౮౪॥

పలికం సైన్ధవం శుణ్ఠీ ద్వే చ సౌవర్చలాత్ పలే।
కుడవాంశాని వృక్షామ్లం దాడిమం పత్రమర్జకాత్॥౮౫॥

ఏకైకం మరిచాజాజ్యోర్ధాన్యకాద్ద్వే చతుర్థికే।
శర్కరాయాః పలాన్యత్ర దశ ద్వే చ ప్రదాపయేత్॥౮౬॥

కృత్వా చూర్ణమతో మాత్రామన్నపానే ప్రయోజయేత్।
రోచనం దీపనం బల్యం పార్శ్వార్తిశ్వాసకాసనుత్॥౮౭॥

ఇతి సైన్ధవాదిచూర్ణమ్।

ఏకా షోడశికా ధాన్యాద్ద్వే ద్వేఽజాజ్యజమోదయోః।
తాభ్యాం దాడిమవృక్షామ్లం ద్విర్ద్విః సౌవర్చలాత్ పలమ్॥౮౮॥

శుణ్ఠ్యాః కర్షే దధిత్థస్య మధ్యాత్ పఞ్చ పలాని చ।

తచ్చూర్ణం షోడశపలే శర్కరాయా విమిశ్రయేత్॥౮౯॥

షాడవోఽయం ప్రదేయః స్యాదన్నపానేషు పూర్వవత్।
మన్దానలే శకృద్భేదే యక్ష్మిణామగ్నివర్ధనః॥౯౦॥

ఇతి షాడవః।

పిబేన్నాగబలామూలమర్ధకర్షవివర్ధనమ్।
పలం క్షీరయుతం మాసం క్షీరవృత్తిరనన్నభుక్॥౯౧॥

ఏష ప్రయోగః పుష్ట్యాయుర్బలారోగ్యకరః పరః।
మణ్డూకపర్ణ్యాః కల్కోఽయం శుణ్ఠీమధుకయోస్తథా॥౯౨॥

యద్యత్ సంతర్పణం శీతమవిదాహి హితం లఘు।
అన్నపానం నిషేవ్యం తత్ క్షతక్షీణైః సుఖార్థిభిః॥౯౩॥

యచ్చోక్తం యక్ష్మిణాం పథ్యం కాసినాం రక్తపిత్తినామ్।
తచ్చ కుర్యాదవేక్ష్యాగ్నిం వ్యాధిం సాత్మ్యం బలం తథా॥౯౪॥

ఉపేక్షితే భవేత్తస్మిన్ననుబన్ధో హి యక్ష్మణః।
ప్రాగేవాగమనాత్తస్య తస్మాత్తం త్వరయా జయేత్॥౯౫॥

తత్ర శ్లోకౌ।

క్షతక్షయసముత్థానం సామాన్యపృథగాకృతిమ్।

అసాధ్యయాప్యసాధ్యత్వం సాధ్యానాం సిద్ధిమేవ చ॥౯౬॥

ఉక్తవానిఙ్ జ్యేష్ఠశిష్యాయ క్షతక్షీణచికిత్సితే।
తత్త్వార్థవిద్వీతరజస్తమోమోహః పునర్వసుః॥౯౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే క్షతక్షీణచికిత్సితం నామైకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః।

అథాతః శ్వయథుచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

భిషగ్వరిష్ఠం సురసిద్ధజుష్టం మునీన్ద్రమత్ర్యాత్మజమగ్నివేశః।
మహాగదస్య శ్వయథోర్యథావత్ ప్రకోపరూపప్రశమానపృచ్ఛత్॥౩॥

తస్మై జగాదాగదవేదసిన్ధుప్రవర్తనాద్రిప్రవరోఽత్రిజస్తాన్।
వాతాదిభేదాత్త్రివిధస్య సమ్యఙ్నిజానిజైకాఙ్గజసర్వజస్య॥౪॥

శుద్ధ్యామయాభుక్తకృశాబలానాం క్షారామ్లతీక్ష్ణోష్ణగురూపసేవా।
దధ్యామమృచ్ఛాకవిరోధిదుష్టగరోపసృష్టాన్ననిషేవణం చ॥౫॥

అర్శాంస్యచేష్టా న చ దేహశుద్ధిర్మర్మోపఘాతో విషమా ప్రసూతిః।

మిథ్యోపచారః ప్రతికర్మణాం చ నిజస్య హేతుః శ్వయథోః ప్రదిష్టః॥౬॥

బాహ్యత్వచో దూషయితాఽభిఘాతః కాష్ఠాశ్మశస్త్రాగ్న్యశనీవిషాద్యైః।

ఆగన్తుహేతుస్త్వివిధో నిజశ్చ సర్వార్ధగాత్రావయవాశ్రితత్వాత్॥౭॥

బాహ్యాః సిరాః ప్రాప్య యదా కఫాసృక్పిత్తాని సందూషయతీహ వాయుః।
తైర్బద్ధమార్గః స తదా విసర్పన్నుత్సేధలిఙ్గం శ్వయథుం కరోతి॥౮॥

ఉరఃస్థితైరూర్ధ్వమధశ్చ వాయోః స్థానస్థితైర్మధ్యగతైశ్చ మధ్యే।
సర్వాఙ్గగః సర్వగతైః క్వచిత్స్థైర్దోషైః క్వచిత్స్యాచ్ఛ్వయథుస్తదాఖ్యః॥౯॥

ఊష్మా తథా స్యాద్దవథుః సిరాణామాయామ ఇత్యేవ చ పూర్వరూపమ్।
సర్వస్త్రిదోషోఽధికదోషలిఙ్గైస్తచ్ఛబ్దమాప్నోతి భిషగ్జితం చ॥౧౦॥

సగౌరవం స్యాదనవస్థితత్వం సోత్సేధమూష్మాఽథ సిరాతనుత్వమ్।
సలోమహర్షాఽఙ్గవివర్ణతా చ సామాన్యలిఙ్గం శ్వయథోః ప్రదిష్టమ్॥౧౧॥

చలస్తనుత్వక్పరుషోఽరుణోఽసితః ప్రసుప్తిహర్షార్తియుతోఽనిమిత్తతః।
ప్రశామ్యతి ప్రోన్నమతి ప్రపీడితో దివాబలీ చ శ్వయథుః సమీరణాత్॥౧౨॥

మృదుః సగన్ధోఽసితపీతరాగవాన్ భ్రమజ్వరస్వేదతృషామదాన్వితః।
య ఉష్యతే స్పర్శరుగక్షిరాగకృత్స పిత్తశోథో భృశదాహపాకవాన్॥౧౩॥

గురుః స్థిరః పాణ్డురరోచకాన్వితః ప్రసేకనిద్రావ మివహ్నిమాన్ద్యకృత్।

స కృచ్ఛ్రజన్మప్రశమో నిపీడితో న చోన్నమేద్రాత్రిబలీ కఫాత్మకః॥౧౪॥

కృశస్య రోగైరబలస్య యో భవేదుపద్రవైర్వా వమిపూర్వకైర్యుతః।
స హన్తి మర్మానుగతోఽథ రాజిమాన్పరిస్రవేద్దీనబలస్య సర్వగః॥౧౫॥

అహీనమాంసస్య య ఏకదోషజో నవో బలస్థస్య సుఖః స సాధనే।
నిదానదోషర్తువిపర్యయక్రమైరుపాచరేత్తం బలదోషకాలవిత్॥౧౬॥

అథామజం లఙ్ఘనపాచనక్రమైర్విశోధనైరుల్బణదోషమాదితః।
శిరోగతం శీర్షవిరేచనైరధో విరేచనైరూర్ధ్వహరైస్తథోర్ధ్వగమ్॥౧౭॥

ఉపాచరేత్ స్నేహభవం విరూక్షణైః ప్రకల్పయేత్ స్నేహవిధిం చ రూక్షజే।
విబద్ధవిట్కేఽనిలజే నిరూహణం ఘృతం తు పిత్తానికజే సతిక్తకమ్॥౧౮॥

పయశ్చ మూర్చ్ఛారతిదాహతర్షితే విశోధనీయే తు సమూత్రమిష్యతే।
కఫోత్థితం క్షారకటూష్ణసంయుతైః సమూత్రతక్రాసవయుక్తిభిర్జయేత్॥౧౯॥

గ్రామ్యాజానూపం పిశితలవణం శుష్కశాకం నవాన్నం
గౌడం పిష్టాన్నం దధి తిలకృతం విజ్జలం మద్యమమ్లమ్।
ధానా వల్లూరం సమశనమథో గుర్వసాత్మ్యం విదాహి
స్వప్నం చారాత్రౌ శ్వయథుగదవాన్ వర్జయేన్మైథునం చ॥౨౦॥

వ్యోషం త్రివృత్తిక్తకరోహిణీ చ సాయోరజస్కాస్త్రిఫలారసేన।
పీతా కఫోత్థం శమయేత్తు శోఫం మూత్రేణ గవ్యేన హరీతకీ వా॥౨౧॥

హరీతకీనాగరదేవదారు సుఖామ్బుయుక్తం సపునర్నవం వా।
సర్వం పిబేత్త్రిష్వపి మూత్రయుక్తం స్నాతశ్చ జీర్ణే పయసాఽన్నమద్యాత్॥౨౨॥

పునర్నవానాగరముస్తకల్కాన్ ప్రస్థేన ధీరః పయసోఽక్షమాత్రాన్।
మయూరకం మాగధికాం సమూలాం సనాగరాం వా ప్రపిబేత్సవాతే॥౨౩॥

దన్తీత్రివృత్త్ర్యూషణచిత్రకైర్వా పయః శృతం దోషహరం పిబేన్నా।
ద్విప్రస్థమాత్రం తు పలార్ధికైస్తైరవశిష్టం పవనే సపిత్తే॥౨౪॥

సశుణ్ఠిపీతద్రురసం ప్రయోజ్యం శ్యామోరుబూకోషణసాధితం వా।
స్నుగ్దారువర్షాభుమహౌషధైర్వా గుడూచికానాగరదన్తిభిర్వా॥౨౫॥

సప్తాహమౌష్ట్రం త్వథవాఽపి మాసం పయః పిబేద్భోజనవారివర్జీ।
గవ్యం సమూత్రం మహిషీపయో వా క్షీరాశనో మూత్రమథో గవాం వా॥౨౬॥

తక్రం పిబేద్వా గురుభిన్నవర్చాః సవ్యోషసౌవర్చలమాక్షికం వా।
గుడాభయాం వా గుడనాగరం వా సదోషభిన్నామవిబద్ధవర్చాః॥౨౭॥

విడ్వాతసఙ్గే పయసా రసైర్వా ప్రాగ్భక్తమద్యాదురుబూకతైలమ్।
స్రోతోవిబన్ధేఽగ్నిరుచిప్రణాశే మద్యాన్యరిష్టాంశ్చ పిబేత్సుజాతాన్॥౨౮॥

గణ్డీరభల్లాతకచిత్రకాంశ్చ వ్యోషం విడఙ్గం బృహతీద్వయం చ।
ద్విప్రస్థికం గోమయపావకేన ద్రోణే పచేత్ కూర్చికమస్తునస్తు॥౨౯॥

త్రిభాగశేషం తు సుపూతశీతం ద్రోణేన తత్ ప్రాకృతమస్తునస్తు।

సితోపలాయాశ్చ శతేన యుక్తం లిప్తే ఘటే చిత్రకపిప్పలీభ్యామ్ ॥౩౦॥

వైహాయసే స్థాపితమాదశాహాత్ ప్రయోజయంస్తద్వినిహన్తి శోఫాన్।

భగన్దరార్శఃక్రిమికుష్ఠమేహాన్ వైవర్ణ్యకార్శ్యానిలహిక్కనం చ ॥౩౧॥

ఇతి గణ్డీరాద్యరిష్టః।

కాశ్మర్యధాత్రీమరిచాభయాక్షద్రాక్షాఫలానాం చ సపిప్పలీనామ్।
శతం శతం క్షౌద్రగుడాత్ పురాణాత్తులాం తు కుమ్భే మధునా ప్రలిప్తే ॥౩౨॥

సప్తాహముష్ణే ద్విగుణం తు శీతే స్థితం జలద్రోణయుతం పిబేన్నా।
శోఫాన్విబన్ధాన్కఫవాతజాంశ్చ నిహన్త్యరిష్టోఽష్టశతోఽగ్నికృచ్చ ॥౩౩॥

ఇత్యష్టశతోఽరిష్టః।

పునర్నవే ద్వే చ బలే సపాఠే దన్తీం గుడూచీమథ చిత్రకం చ।
నిదిగ్ధికాం చ త్రిపలాని పక్త్వా ద్రోణావశేషే సలిలే తతస్తమ్ ॥౩౪॥

పూత్వా రసం ద్వే చ గుడాత్ పురాణాత్తులే మధుప్రస్థయుతం సుశీతమ్।
మాసం నిదధ్యాద్ధృతభాజనస్థం పల్లే యవానాం పరతస్తు మాసాత్ ॥౩౫॥

చూర్ణీకృతైరర్ధపలాంశికైస్తం పత్రత్వగేలామరిచామ్బులోహైః।
గన్ధాన్వితం క్షౌద్రఘృతప్రదిగ్ధే జీర్ణే పిబేద్వ్యాధిబలం సమీక్ష్య ॥౩౬॥

హృత్పాణ్డురోగం శ్వయథుం ప్రవృద్ధం ప్లీహభ్రమారోచకమేహగుల్మాన్।
భగన్దరం షడ్జఠరాణి కాసం శ్వాసం గ్రహణ్యామకుష్ఠకణ్డూః॥౩౭॥

శాఖానిలం బద్ధపురీషతాం చ హిక్కాం కిలాసం చ హలీమకం చ।
క్షిప్రం జయేద్వర్ణబలాయురోజస్తేజోన్వితో మాంసరసాన్నభోజీ॥౩౮॥

ఇతి పునర్నవాద్యారిష్టః।

ఫలత్రికం దీప్యకచిత్రకౌ చ సపిప్పలీలోహరజో విడఙ్గమ్।
చూర్ణీకృతం కౌడవికం ద్విరంశం క్షౌద్రం పురాణస్య తులాం గుడస్య।
మాసం నిదధ్యాద్ఘృతభాజనస్థం యవేషు తానేవ నిహన్తి రోగాన్॥౩౯॥

ఇతి ఫలత్రికాద్యరిష్టః।

యే చార్శసాం పాణ్డువికారిణాం చ ప్రోక్తా హితాః శోఫిషు తేఽప్యరిష్టాః।
కృష్ణా సపాఠా గజపిప్పలీ చ నిదిగ్ధికా చిత్రకనాగరే చ॥౪౦॥

సపిప్పలీమూలరజన్యజాజీముస్తం చ చూర్ణం సుఖతోయపీతమ్।
హన్యాత్త్రిదోషం చిరజం చ శోఫం కల్కశ్చ భూనిమ్బమహౌషధయస్య॥౪౧॥

అయోరజస్త్ర్యూషణయావశూకం చూర్ణం చ పీతం త్రిఫలారసేన।
క్షారద్వయం స్యాల్లవణాని చత్వార్యయోరజో వ్యోషఫలత్రికే చ॥౪౨॥

సపిప్పలీమూలవిడఙ్గసారం ముస్తాజమోదామరదారుబిల్వమ్।
కలిఙ్గకాశ్చిత్రకమూలపాఠే యష్ట్యాహ్వయం సాతివిషం పలాంశమ్॥౪౩॥

సహిఙ్గుకర్షం తు సుసూక్ష్మచూర్ణం ద్రోణం తథా మూలకశుణ్ఠకానామ్।
స్యాద్భస్మనస్తత్ సలిలేన సాధ్యమాలోడ్య యావద్ఘనమప్రదగ్ధమ్॥౪౪॥

స్త్యానం తతః కోలసమాం తు మాత్రాం కృత్వా సుశుష్కాం విధినోపయుఞ్జ్యాత్।
ప్లీహోదరశ్విత్రహలీమకార్శఃపాణ్డ్వామయారోచకశోషశోఫాన్।
విసూచికాగుల్మగరాశ్మరీశ్చ సశ్వాసకాసాః ప్రణుదేత్ సకుష్ఠాః॥౪౫॥

ఇతి క్షారగుడికా।

ప్రయోజయేదార్ద్రకనాగరం వా తుల్యం గుడేనార్ధపలాభివృద్ధ్యా।
మాత్రా పరం పఞ్చపలాని మాసం జీర్ణే పయోయూషరసాన్నభోక్తా॥౪౬॥

గుల్మోదరార్శఃశ్వయథుప్రమేహాఞ్ఛ్వాసప్రతిశ్యాలసకావిపాకాన్।
సకామలాశోషమనోవికారాన్ కాసం కఫం చైష జయేత్ప్రయోగః॥౪౭॥

ఇతి గుడార్ద్రకప్రయోగః।

రసస్తథైవార్ద్రకనాగరస్య పేయోఽథ జీర్ణే పయసాఽన్నమద్యాత్।
శిలాహ్వయం చ త్రిఫలారసేన హన్యాత్త్రిదోషం శ్వయథుం ప్రసహ్య॥౪౮॥

ఇతి శిలాజతుప్రయోగః।

ద్విపఞ్చమూల్యాస్తు పచేత్ కషాయే కంసేఽభయానాం చ శతం గుడస్య।
లేహే సుసిద్ధే చ వినీయ చూర్ణం వ్యోషం త్రిసౌగన్ధ్యముపస్థితే చ॥౪౯॥

ప్రస్థార్ధమాత్రం మధునః సుశీతే కించిచ్చ చూర్ణాదపి యావశూకాత్।
ఏకాభయాం ప్రాశ్య తతశ్చ లేహాచ్చుక్తిం నిహన్తి శ్వయథుం ప్రవృద్ధమ్॥౫౦॥

శ్వాసజ్వరారోచకమేహగుల్మప్లీహత్రిదోషోదరపాణ్డురోగాన్।

కార్శ్యమవాతావసృగమ్లపిత్తం వైవర్ణ్యమూత్రానిలశుక్రదోషాన్॥౫౧॥

ఇతి కంసహరీతకీ।

పటోలమూలామరదారుదన్తీత్రాయన్తిపిప్పల్యభయావిశాలాః।
యష్ట్యాహ్వయం తిక్తకరోహిణీ చ సచన్దనా స్యాన్నిచులాని దార్వీ॥౫౨॥

కర్షోన్మితైస్తైః క్వథితః కషాయో ఘృతేన పేయః కుడవేన యుక్తః।
వీసర్పదాహజ్వరసన్నిపాతాంస్తృష్ణాం విషాణి శ్వయథుం చ హన్తి॥౫౩॥

ఇతి పటోలాదిఘృతమ్।

సచిత్రకం ధాన్యయవాన్యజాజీసౌవర్చలం త్ర్యూషణవేతసామ్లమ్।
బిల్వాత్ఫలం దాడిమయావశూకౌ సపిప్పలీమూలమథాపి చవ్యమ్॥౫౪॥

పిష్ట్వాఽక్షమాత్రాణి జలాఢకేన పక్త్వా ఘృతప్రస్థమథ ప్రయుఞ్జ్యాత్।
అర్శాంసి గుల్మం శ్వయథుం చ కృచ్ఛ్రం నిహన్తి వహ్నిం చ కరోతి దీప్తమ్॥౫౫॥

ఇతి చిత్రకాదిఘృతమ్।

పిబేద్ఘృతం వాఽష్టగుణామ్బుసిద్ధం సచిత్రకక్షారసుదారవీర్యమ్।
కల్యాణకం వాఽపి సపఞ్చగవ్యం తిక్తం మహద్వాఽప్యథ తిక్తకం వా॥౫౬॥

ఇతి చిత్రకాదిఘృతమ్।

క్షీరం ఘటే చిత్రకకల్కలిప్తే దధ్యాగతం సాధు విమథ్య తేన।
తజం ఘృతం చిత్రకమూలగర్భం తక్రేణ సిద్ధం శ్వయథుఘ్నమగ్ర్యమ్॥౫౭॥

అర్శాంసి సామానిలగుల్మమేహాంశ్చైతన్నిహన్త్యగ్నిబలప్రదం చ।
తక్రేణ వాఽద్యాత్సఘృతేన తేన భోజ్యాని సిద్ధామథవా యవాగూమ్॥౫౮॥

ఇతి చిత్రకఘృతమ్।

జీవన్త్యజాజీశటిపుష్కరాహ్వైః సకారవీచిత్రకబిల్వమధ్యైః।
సయావశూకైర్బదరప్రమాణైర్వృక్షామ్లయుక్తా ఘృతతైలభృష్టా॥౫౯॥

అర్శోఽతిసారానిలగుల్మశోఫహృద్రోగమన్దాగ్నిహితా యవాగూః।
యా పఞ్చకోలైర్విధినైవ తేన సిద్ధా భవేత్ సా చ సమా తయైవ॥౬౦॥

కులత్థయూషశ్చ సపిప్పలీకో మౌద్గశ్చ సత్ర్యూషణయావశూకః।
రసస్తథా విష్కిరజాఙ్గలానాం సకూర్మగోధాశిఖిశల్లకానామ్॥౬౧॥

సువర్చికా గృఞ్జనకం పటోలం సవాయసీమూలకవేత్రనిమ్బమ్।
శాకార్థినాం శాకమితి ప్రశస్తం భోజ్యే పురాణశ్చ యవః సశాలిః॥౬౨॥

ఆభ్యన్తరం భేషజముక్తమేతద్బహిర్శ్రితం యచ్ఛృణు తద్యథావత్।
స్నేహాన్ప్రదేహాన్పరిషేచనాని స్వేదాంశ్చ వాతప్రబలస్య కుర్యాత్॥౬౩॥

శైలేయకుష్ఠాగురుదారుకౌన్తీత్వక్పద్మకైలామ్బుపలాశముస్తైః।
ప్రియఙ్గుథౌణేయకహేమమాంసీతాలీశపత్రప్లవపత్రధాన్యైః॥౬౪॥

శ్రీవేష్టకధ్యామకపిప్పలీభిః స్పృక్కానఖైశ్చైవ యథోపలాభమ్।
వాతాన్వితేఽభ్యఙ్గముశన్తి తైలం సిద్ధం సుపిష్టైరపి చ ప్రదేహమ్॥౬౫॥

ఇతి శైలేయాదితైలప్రదేహౌ

జలైశ్చ వాసార్కకరఞ్జశిగ్రుకాశ్మర్యపత్రార్జకజైశ్చ సిద్ధైః।
స్విన్నః కవోష్ణై రవితప్తతోయైః స్నాతశ్చ గన్ధైరనులేపనీయః॥౬౬॥

సవేతసాః క్షీరవతాం ద్రుమాణాం త్వచః సమాఞ్జిష్ఠలతామృణాలాః।
సచన్దనాః పద్మకవాలకౌ చ పైత్తే ప్రదేహస్తు సతైలపాకః॥౬౭॥

అక్తస్య తేనామ్బు రవిప్రతప్తం సచన్దనం సాభయపద్మకం చ।
స్నానే హితం క్షీరవతాం కషాయః క్షీరోదకం చన్దనలేపనం చ॥౬౮॥

కఫే తు కృష్ణాసికతాపురాణపిణ్యాకశిగ్రుత్వగుమాప్రలేపః।
కులత్థశుణ్ఠీజలమూత్రసేకశ్చణ్డాగురుభ్యామనులేపనం చ॥౬౯॥

బిభీతకానాం ఫలమధ్యలేపః సర్వేషు దాహార్తిహరః ప్రలేపః।

యష్ట్యాహ్వముస్తైః సకపిత్థపత్రైః సచన్దనైస్తత్పిడకాసు లేపః॥౭౦॥

రాస్నావృషార్కత్రిఫలావిడఙ్గం శిగ్రుత్వచో మూషికకర్ణికా చ।
నిమ్బార్జకో వ్యాఘ్రనఖః సమూర్వా సువర్చలా తిక్తకరోహిణీ చ॥౭౧॥

సకాకమాచీ బృహతీ సకుష్ఠా పునర్నవా చిత్రకనాగరే చ।
ఉన్మర్దనం శోఫిషు మూత్రపిష్టం శస్తస్తథా మూలకతోయసేకః॥౭౨॥

శోఫాస్తు గాత్రావయవాశ్రితా యే తే స్థానదూష్యాకృతినామభేదాత్।
అనేకసంఖ్యాః కతిచిచ్చ తేషాం నిదర్శనార్థం శృణు చోచ్యమానాన్॥౭౩॥

దోషాస్త్రయః స్వైః కుపితా నిదానైః కుర్వన్తి శోఫం శిరసః సుఘోరమ్।
అన్తర్గలే ఘుర్ఘురకాన్వితం చ శాలూకముచ్ఛ్వాసనిరోధకారి॥౭౪॥

గలస్య సన్ధౌ చిబుకే గలే వా సదాహరాగః శ్వసనాసు చోగ్రః।
శోఫో భృశార్తిస్తు బిడాలికా స్యాద్ధన్యాద్గలే చేద్వలయీకృతా సా॥౭౫॥

స్యాత్తాలువిద్రధ్యపి దాహపాకరాగాన్వితస్తాలుని స త్రిదోషాత్।
జిహ్వోపరిష్టాదుపజిహ్వికా స్యాత్ కఫాదధస్తాదధిజిహ్వికా చ॥౭౬॥

యో దన్తమాంసేషు తు రక్తపిత్తాత్ పాకో భవేత్ సోపకుశః ప్రదిష్టః।
స్యాద్దన్తవిద్రధ్యపి దన్తమాంసే శోఫః కఫాచ్ఛోణితసంచయోత్థః॥౭౭॥

గలస్య పార్శ్వే గలగణ్డ ఏకః స్యాద్గణ్డమాలా బహుభిస్తు గణ్డైః।
సాధ్యాః స్మృతాః, పీనసపార్శ్వశూలకాసజ్వరచ్ఛర్దియుతాస్త్వసాధ్యాః॥౭౮॥

తేషాం సిరాకాయశిరోవిరేకా ధూమః పురాణస్య ఘృతస్య పానమ్।
సలఙ్ఘనం వక్త్రభవేషు చాపి ప్రఘర్షణం స్యాత్ కవలగ్రహశ్చ॥౭౯॥

అఙ్గైకదేశేష్వనిలాదిభిః స్యాత్ స్వరూపధారీ స్ఫురణం సిరాభిః।
గ్రన్థిర్మహాన్మాంసభవస్త్వనర్తిమైదోభవః స్నిగ్ధతమశ్చలశ్చ॥౮౦॥

సంశోధితం స్వేదితమశ్మకాష్ఠైః సాఙ్గుష్ఠదణ్డైర్విలయేదపక్వమ్।
విపాట్య చోద్ధృత్య భిషక్ సకోషం శస్త్రేణ దగ్ధ్వా వ్రణవచ్చికిత్సేత్॥౮౧॥

అదగ్ధ ఈషత్ పరిశేషితశ్చ ప్రయాతి భూయోఽపి శనైర్వివృద్ధిమ్।
తస్మాదశేషః కుశలైః సమన్తాచ్ఛేద్యో భవేద్వీక్ష్య శరీరదేశాన్॥౮౨॥

శేషే కృతే పాకవశేన శీర్యేత్తతః క్షతోత్థః ప్రసరేద్విసర్పః।
ఉపద్రవం తం ప్రతివారయేజ్జ్ఞః స్వైర్భేషజైః పూర్వతరైర్యథోక్తైః॥౮౩॥

తతః క్రమేణాస్య యథావిధానం వ్రణం వ్రణజ్ఞస్త్వరయా చికిత్సేత్।
వివర్జయేత్కుక్ష్యుదరాశ్రితం చ తథా గలే మర్మణి సంశ్రితం చ॥౮౪॥

స్థూలః స్వరశ్చాపి భవేద్వివర్జ్యో యశ్చాపి బాలస్థవిరాబలానామ్।
గ్రన్థ్యర్బుదానాం చ యతోఽవిశేషః ప్రదేశహేత్వాకృతిదోషదూష్యైః॥౮౫॥

తతశ్చికిత్సేద్భిషగర్బుదాని విధానవిద్రన్థిచికిత్సితేన।
తామ్రా సరుఝూలా పిడకాభవేద్యా సా చాలజీ నామ పరిస్రుతాగ్రా॥౮౬॥

రోగోఽక్షతశ్చర్మనఖాన్తరే స్యాన్మాంసాస్నదూషీ భృశశీఘ్రపాకః।
జ్వరాన్వితా వఙ్క్షణకక్షజా యా వర్తిర్నిరర్తిః కఠినాఽఽయతా చ॥౮౭॥

విదారికా సా కఫమారుతాభ్యాం తేషాం యథాదోషముపక్రమః స్యాత్।
విస్రావణం పిణ్డికయోపనాహః పక్వేషు చైవ వ్రణవచ్చికిత్సా॥౮౮॥

విస్ఫోటకాః సర్వశరీరగాస్తు స్ఫోటాః సకణ్డూ జ్వరతర్షయుక్తాః।
యజ్ఞోపవీతప్రతిమాః ప్రభూతాః పిత్తానిలాభ్యాం జనితాస్తు కక్షాః॥౮౯॥

యాశ్చాపరాః స్యుః పిడకాః ప్రకీర్ణాః స్థూలాణుమధ్యా అపి పిత్తజాస్తాః।
యాః సర్వగాత్రేషు మసూరమాత్రా మసూరికాః పిత్తకఫాత్ ప్రదిష్టాః॥౯౦॥

క్షుద్రప్రమాణాః పిడకాః శరీరే సర్వాఙ్గగాః సజ్వరదాహతృష్ణాః।
కణ్డూయుతాః సారుచిసప్రసేకా రోమాన్తికాః పిత్తకఫాత్ ప్రదిష్టాః॥౯౧॥

విసర్పశాన్త్యై విహితా క్రియా యా తాం తాసు కుర్యాచ్చ హితాం విదధ్యాత్।
బ్రధ్నోఽనిలాద్యైర్వృషణే స్వలిఙ్గైరన్త్రం నిరేతి ప్రవిశేన్ముహుశ్చ॥౯౨॥

మూత్రేణ పూర్ణ మృదు మేదసా తు స్నిగ్ధం చ విద్యాత్కఠినం చ శోథమ్।
(రక్తేన వై శోణితజం సమానం తం చాపి పిత్తప్రభవస్య విద్యాత్।)॥౯౩॥

విరేచనాభ్యఙ్గనిరూహలేపాః పక్వేషు చైవ వ్రణవచ్చికిత్సా।
స్యాన్మూత్రమేదఃకఫజం విపాట్య విశోధ్య సీవ్యేద్వ్రణవచ్చ పక్వమ్॥౯౪॥

క్రిమేస్తృణాదిక్షణనవ్యవాయప్రవాహణాత్యుత్కటకాశ్వపృష్ఠైః।

గుదస్య పార్శ్వ పిడకా భృశార్తిః పక్వప్రభిన్నా తు భగన్దరః స్యాత్॥౯౫॥

విరేచనం చైషణపాటనం చ విశుద్ధమార్గస్య చ తైలదాహః।
స్యాత్క్షారసూత్రేణ సుపాయితేన భి(చ్ఛి)న్నస్య చాస్య వ్రణవచ్చికిత్సా॥౯౬॥

జఙ్ఘాసు పిణ్డీప్రపదోపరిష్టాత్ స్యాచ్ఛ్లీపదం మాంసకఫాస్రదోషాత్।
సిరాకఫఘ్నశ్చ విధిః సమగ్రస్త్రైష్యతే సర్షపలేపనం చ॥౯౭॥

మన్దాస్తు పిత్తప్రబలాః ప్రదుష్టా దోషాః సుతీవ్రం తనురక్తపాకమ్।
కుర్వన్తి శోథం జ్వరతర్షయుక్తం విసర్పిణం జాలకగర్దభాఖ్యమ్॥౯౮॥

విలఙ్ఘనం రక్తవిమోక్షణం చ విరూక్షణం కాయవిశోధనం చ।
ధాత్రీప్రయోగాంశ్చశిరాన్ ప్రదేహాన్కుర్యాత్సదా జాలకగర్దభస్య॥౯౯॥

ఏవంవిధాంశ్చాప్యపరాన్ పరీక్ష్య శోథప్రకారాననిలాదిలిఙ్గైః।
శాన్తిం నయేద్దోషహరైర్యథాస్వమాలేపనచ్ఛేదనభేదదాహైః॥౧౦౦॥

ప్రాయోఽభిఘాతాదనిలః సరక్తః శోథం సరాగం ప్రకరోతి తత్ర।
విసర్పనున్మారుతరక్తనుచ్చ కార్య విషనం విషజే చ కర్మ॥౧౦౧॥

భవతి చాత్ర।

త్రివిధస్య దోషభేదాత్ సర్వార్ధావయవగాత్రభేదాచ్చ।
శ్వయథోర్వివిధస్య తథా లిఙ్గాని చికిత్సితం చోక్తమ్॥౧౦౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే చికిత్సాస్థానే
శ్వయథుచికిత్సితం నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

త్రయోదశోఽధ్యాయః।

అథాత ఉదరచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సిద్ధవిద్యాధరాకీర్ణే కైలాసే నన్దనోపమే।
తప్యమానం తపస్తీవ్రం సాక్షాద్ధర్మమివ స్థితమ్॥3॥

ఆయుర్వేదవిదాం శ్రేష్ఠం భిషగ్విద్యాప్రవర్తకమ్।
పునర్వసుం జితాత్మానమగ్నివేశోఽబ్రవీద్వచః॥౪॥

భగవన్నుదరైర్దుఃఖైర్దృశ్యన్తే హ్యర్దితా నరాః।
శుష్కవక్త్రాః కృశైర్గాత్రైరాధ్మాతోదరకుక్షయః॥౫॥

ప్రనష్టాగ్నిబలాహారాః సర్వచేష్టాస్వనీశ్వరాః।
దీనాః ప్రతిక్రియాభావాజ్జహతోఽసూననాథవత్॥౬॥

తేషామాయతనం సంఖ్యాం ప్రాగ్రూపాకృతిభేషజమ్।
యథావజ్జ్ఞాతుమిచ్ఛామి గురుణా సమ్యగీరితమ్॥౭॥

సర్వభూతహితాయర్షిః శిష్యైశ్చైవం ప్రచోదితః।
సర్వభూతహితం వాక్యం వ్యాహర్తుముపచక్రమే॥౮॥

అగ్నిదోషాన్మనుష్యాణాం రోగసఙ్ఘాః పృథగ్విధాః।
మలవృద్ధ్యా ప్రవర్తన్తే విశేషేణోదరాణి తు॥౯॥

మన్దేఽగ్నౌ మలినైర్భుక్తైరపాకాద్దోషసంచయః।
ప్రాణాగ్న్యపానాన్ సందూష్య మార్గాన్ రుద్ధ్వాఽధరోత్తరాన్॥౧౦॥

త్వఙ్మాంసాన్తరమాగత్య కుక్షిమాధ్మాపయన్ భృశమ్।
జనయత్యుదరం, తస్య హేతుం శృణు సలక్షణమ్॥౧౧॥

అత్యుష్ణలవణక్షారవిదాహ్యమ్లగరాశనాత్।
మిథ్యాసంసర్జనాద్రూక్షావిరుద్ధాశుచిభోజనాత్॥౧౨॥

ప్లీహార్శోగ్రహణీదోషకర్శణాత్ కర్మవిభ్రమాత్।క్లిష్టానామప్రతీకారాద్రౌక్ష్యాద్వేగవిధారణాత్॥౧౩॥

స్రోతసాం దూషణాదామాత్ సంక్షోభాదతిపూరణాత్।
అర్శోబాలశకృద్రోధాదన్త్రస్ఫుటనభేదనాత్॥౧౪॥

అతిసంచితదోషాణాం పాపం కర్మ చ కుర్వతామ్।
ఉదరాణ్యుపజాయన్తే మన్దాగ్నీనాం విశేషతః॥౧౫॥

క్షున్నాశః స్వాద్వతిస్నిగ్ధగుర్వన్నం పచ్యతే చిరాత్।
భుక్తం విదహ్యతే సర్వ జీర్ణాజీర్ణ న వేత్తి చ॥౧౬॥

సహతే నాతిసౌహిత్యమీషచ్ఛోఫశ్చ పాదయోః।
శశ్వద్వలక్షయోఽల్పేఽపి వ్యాయామే శ్వాసమృచ్ఛతి॥౧౭॥

వృద్ధిః పురీషనిచయో రూక్షోదావర్తహేతుకీ।
స్తిసన్ధౌ రుగాధ్మానం వర్ధతే పాఠ్యతేఽపి చ॥౧౮॥

ఆతన్యతే చ జఠరం లధ్వల్పభోజనైరపి।
రాజీజన్మ వలీనాశ ఇతి లిఙ్గం భవిష్యతామ్॥౧౯॥

రుద్ధ్వా స్వేదామ్బువాహీని దోషాః స్రోతాంసి సంచితాః।
ప్రాణాగ్న్యపానాన్ సందూష్య జనయన్త్యుదరం నృణామ్॥౨౦॥

కుక్షే రాధ్మానమాటోపః శోఫః పాదకరస్య చ।
మన్దోఽగ్నిః శ్లక్ష్ణగణ్డత్వం కార్శ్యం చోదరలక్షణమ్॥౨౧॥

పృథగ్దోషైః సమస్తైశ్చ ప్లీహబద్ధక్షతోదకైః।
సంభవన్త్యుదరాణ్యష్టౌ తేషాం లిఙ్గం పృథక్ శృణు॥౨౨॥

రూక్షాల్పభోజనాయాసవేగోదావర్తకర్శనైః।
వాయుః ప్రకుపితః కుక్షిహృద్బస్తిగుదమార్గగః॥౨౩॥

హత్వాఽగ్నిం కఫముద్ధూయ తేన రుద్ధగతిస్తతః।
ఆచినోత్యుదరం జన్తోస్త్వఙ్మాంసాన్తరమాశ్రితః॥౨౪॥

తస్య రూపాణి—కుక్షిపాణిపాదవృషణశ్వయథురుదరవిపాటనమనియతౌ చ వృద్ధిహ్రాసౌ కుక్షిపార్శ్వశూలోదావర్తాఙ్గమర్దపర్వభేద-శుష్కకాసకార్శ్యదౌర్బల్యారోచకావిపాకా అధోగురుత్వం వాతవర్చోమూత్రసఙ్గః శ్యావారుణత్వం చ నఖనయనవదనత్వఙ్మూత్రవర్చసామపి చోదరం తన్వసితరాజీసిరా సన్తతమాహ్రుతమాధ్మాతద్రుతిశబ్దవద్భవతి, వాయుశ్చోర్ధ్వమధస్తిర్యక్ చ సశూలశబ్దశ్చరతి; ఏతద్వాతోదర విద్యాత్॥౨౫॥

కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణాగ్నియాతపసేవనైః।

విదాహ్యధ్యశనాజీర్ణైశ్చాశు పిత్తం సమాచితమ్॥౨౬॥

ప్రాప్యానిలకఫౌ రుద్ధ్వా మార్గమున్మార్గమాస్థితమ్।

నిహత్యామాశయే వహ్నిం జనయత్యుదరం తతః॥౨౭॥

తస్య రూపాణి—దాహజ్వరతృష్ణామూర్చ్ఛాతీసారభ్రమాః కటుకాస్యత్వం హరితహారిద్రత్వం చ నఖనయనవదనత్వఙ్మూత్రవర్చసామపి చోదరం నీలపీతహారిద్రహరితతామ్రరాజీసిరావనద్ధం దహ్యతే దూయతే ధూప్యతే ఊష్మాయతే స్విద్యతే క్లిద్యతే మృదుస్పర్శం క్షిప్రపాకం చ భవతి; ఏతత్ పిత్తోదరం విద్యాత్॥౨౮॥

అవ్యాయామదివాస్వప్నస్వాద్వతిస్నిగ్ధపిచ్ఛిలైః।

దధిదుగ్ధోదకానూపమాంసైశ్చాప్యతి సేవితైః॥౨౯॥

క్రుద్ధేన శ్లేష్మణా స్రోతఃస్వావృతేష్వావృతోఽనిలః।

తమేవ పీడయన్ కుర్యాదుదరం బహిరన్తగః॥౩౦॥

తస్య రూపాణి—గౌరవారోచకావిపాకాఙ్గమర్దాః సుప్తిః పాణిపాదముష్కోరుశోఫ ఉత్క్లేశనిద్రాకాసశ్వాసాః శుక్లత్వం చ నఖనయమవదనత్వఙ్మూత్రవర్చసామపి చోదరం శుక్ల రాజీసిరాసన్తతం గురు స్తిమితం స్థిరం కఠినం చ భవతి; ఏతచ్ఛ్లేష్మోదరం విద్యాత్॥౩౧॥

దుర్బలాగ్నేరపథ్యామవిరోధిగురుభోజనాత్।
స్త్రీదత్తైశ్చ రజోరోమవిణ్మూత్రాస్థినఖాదిభిః॥౩౨॥

విషైశ్చ మన్దైర్వాతాద్యాః కుపితాః సంచయం త్రయః।
శనైః కోష్ఠే ప్రకుర్వన్తో జనయన్త్యుదరం నృణామ్॥౩౩॥

తస్య రూపాణి—సర్వేషామేవ దోషాణాం సమస్తాని లిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే వర్ణాశ్చ సర్వే నఖాదిషు, ఉదరమపి చ నానావర్ణరాజీసిరాసన్తతం భవతి; ఏతత్సన్నిపాతోదరం విద్యాత్॥౩౪॥

అశితస్యాతిసంక్షోభాద్యానయానాతిచేష్టితైః।
అతివ్యవాయభారాధ్వవమనవ్యాధికర్శనైః॥౩౫॥

వామపార్శ్వాశ్రితః ప్లీహా చ్యుతః స్థానాత్ ప్రవర్ధతే।
శోణితం వా రసాదిభ్యో వివృద్ధం తం వివర్ధయేత్॥౩౬॥

తస్య ప్లీహా కఠినోఽష్ఠీలేవాదౌ వర్ధమానః కచ్ఛపసంస్థాన ఉపలభ్యతే, స చోపేక్షితః క్రమేణ కుక్షిం జఠరమగ్న్యధిష్ఠానం చ పరిక్షిపన్నుదరమభినిర్వర్తయతి॥౩౭॥

తస్య రూపాణి—దౌర్బల్యారోచకావిపాకవర్చోమూత్రగ్రహతమఃప్రవేశపిపాసాఙ్గమర్దచ్ఛర్దిమూర్చ్ఛాఙ్గసాదకాసశ్వాసమృదుజ్వరా-నాహాగ్నినాశకార్శ్యాస్యవైరస్యపర్వభేదాః కోష్ఠే వాతశూలమపి చోదరమరుణవర్ణం వివర్ణం వా నీలహరితహారిద్రారాజిమద్భవతి; ఏవమేవ యకృదపి దక్షిణపార్శ్వస్థం కుర్యాత్ తుల్యహేతులిఙ్గౌషధత్వాత్తస్య ప్లీహజఠర ఏవావరోధ ఇతి; ఏతత్ప్లీహోదరం విద్యాత్॥౩౮॥

పక్ష్మవాలైః సహాన్నేన భుక్తైర్బద్ధాయనే గుదే।
ఉదావర్తైస్తథాఽర్శోభిరన్త్రసంమూర్చ్ఛనేన వా॥౩౯॥

అపానో మార్గసంరోధాద్ధత్వాఽగ్నిం కుపితోఽనిలః।

చర్చః పిత్తకఫాన్ రుధ్వా జనయత్యుదరం తతః॥౪౦॥

తస్య రూపాణి—
తృష్ణాదాహజ్వరముఖతాలుశోషోరుసాదకాసశ్వాసదౌర్బల్యారోచకావిపాకవర్చోమూత్రసఙ్గాధ్మానచర్ద్దిక్షవథు-శిరోహృన్నాభిగుదశూలాన్యపి చోదరం మూఢవాతం స్థిరమరుణనీలరాజిసిరావనద్ధమరాజికం వా ప్రాయో నాభ్యుపరి గోపుచ్ఛవదభినిర్వర్తత ఇతి; ఏతద్ధద్ధగుదోదరం విద్యాత్॥౪౧॥

శర్కరాతృణకాష్ఠాస్థికణ్టకైరన్నసంయుతైః।

భిద్యేతాన్త్రం యదా భుక్తైర్జృమ్భయాఽత్యశితస్య వా॥౪౨॥

గచ్ఛేత్ పాకం రసస్తేభ్యశ్ఛిద్రేభ్యః ప్రస్రవేద్బహిః।

పూరయన్ గుదమన్త్రం చ జనయత్యుదరం తతః॥౪౩॥

తస్య రూపాణి—తదధో నాభేః ప్రాయోఽమినిర్వర్తమానముదకోదరస్య యథాబలం చ దోషాణాం రూపాణి దర్శయత్యపి చాతురః సలోహితనీలపీతపిచ్ఛిలకుణపగన్ధ్యామవర్చ ఉపవేశతే, హిక్కాశ్వాసకాసతృష్ణాప్రమే(మో)హారోచకావిపాకదౌర్బల్యపరీతశ్చ భవతి; ఏతచ్ఛిద్రోదరం విద్యాత్॥౪౪॥

స్నేహపీతస్య మన్దాగ్నేః క్షీణస్యాతికృశస్య వా।

అత్యమ్బుపానాన్న ష్టేఽగ్నౌ మారుతః క్లోమ్ని సంస్థితః॥౪౫॥

స్రోతఃసు రుద్ధమార్గేషు కఫశ్చోదకమూర్చ్ఛితః।

వర్ధయేతాం తదేవామ్బు స్వస్థానాదుదరాయ తౌ॥౪౬॥

తస్య రూపాణి—అనన్నకాఙ్క్షాపిపాసాగుదస్రావశూలశ్వాసకాసదౌర్బల్యాన్యపి చోదరం నానావర్ణరాజిసిరాసన్తత ముదకపూర్ణహృతిక్షోభసంస్పర్శం భవతి; ఏతదుదకోదరం విద్యాత్ ॥౪౭॥

తత్ర, అచిరోత్పన్నమనుపద్రవమనుదకప్రాప్తముదరం స్వరమాణశ్చికిత్సేత్। ఉపేక్షితానాం హ్యేషాం దోషాః స్వస్థానాదపావృత్తా పరిపాకాద్రవీభూతాః సన్ధీన్ స్రోతాంసి చోపక్లేదయన్తి, స్వేదశ్చ బాహ్యేషు స్రోతఃసు ప్రతిహృతగతిస్తిర్యగవతిష్ఠమానస్తదేవోదకమాప్యాయయతి। తత్ర పిచ్ఛోత్పత్తౌ మణ్డలముదరం గురు స్తిమితమాకోఠితమశబ్దం మృదుస్పర్శమపగతరాజీకమాక్రాతం నాభ్యామేవోపసర్పతీతి, తతోఽనన్తరముదకప్రాదుర్భావః; తస్య రూపాణి—కుక్షేరతిమాత్రవృద్ధిః సిరాన్తర్ధానగమనముదకపూర్ణహృతిసంక్షోభస్పర్శత్వం చ తదాతురముపద్రవాః స్పృశన్తి—ఛర్ద్య తీసారతమకతృష్ణాశ్వాసకాసహిక్కాదౌర్బల్యపార్శ్వశూలారుచిస్వరభేదమూత్రసఙ్గాదయః, తథా విధమచికిత్స్యం విద్యాదితి ॥౪౮॥

భవన్తి చాత్ర।

వాతాత్ పిత్తాత్ కఫాత ప్లీహ్నః సన్నిపాతాత్తథోదకాత్।
పరం పరం కృచ్ఛ్రతరముదరం భిషగాదిశేత్ ॥౪౯॥

పక్షాద్వ్వద్ధగుదం తూర్ధ్వం సర్వం జాతోదకం తథా।
ప్రాయో భవత్యభావాయ ఛిద్రాన్త్రం చోదరం నృణామ్ ॥౫౦॥

శూనాక్షం కుటిలోపస్థముపక్లిన్నతనుత్వచమ్।
బలశోణితమాంసాగ్నిపరిక్షీణం చ సంత్యజేత్ ॥౫౧॥

శ్వయథుః సర్వమర్మోత్థః శ్వాసో హిక్కాఽరుచిః సతృట్।
మూర్చ్ఛా ఛర్ద్యతిసారౌ చ నిఘ్నన్త్యుదరిణం నరమ్ ॥౫౨॥

జన్మనైవోదరం సర్వం ప్రాయః కృచ్ఛ్రతమం మతమ్।
బలినస్తదుజాతామ్బు యత్నసాధ్యం నవోత్థితమ్॥౫౩॥

అశోథమరుణాభాసం సశబ్దం నాతిభారికమ్।
సదా గుడగుడాయన్తం సిరాజాలగవాక్షితమ్॥౫౪॥

మామ విష్టభ్య వాయస్తు వేగం కృత్వా ప్రణశ్యతి।
హృన్నాభివఙ్క్షణకటీగుదప్రత్యేకశూలినః॥౫౫॥

కర్కశం సృజతో వాతం నాతిమన్దే చ పావకే।
లోలస్యావిరసే చాస్యే మూత్రేఽల్పే సంహతే విషి॥౫౬॥

భజాతోదకమిత్యేతైర్లిఙ్గైర్విజ్ఞాయ తత్త్వతః।
ఉపక్రామేద్భిషగ్దోషబలకాలవిశేషవిత్॥౫౭॥

వాతోదరం బలవతః పూర్వం స్నేహైరుపాచరేత్।
స్నిగ్ధాయ స్వేదితాఙ్గాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనమ్॥౫౮॥

హృతే దోషే పరిమ్లానం వేష్టయేద్వాససోదరమ్।
తథాఽస్యానవకాశత్వాద్వాయుర్నాధ్మాపయేత్ పునః॥౫౯॥

దోషాతిమాత్రోపచయాత్ స్రోతసాం సన్నిరోధనాత్।
సంభవన్త్యుదరాణ్యేవమతో నిత్యం విశోధయేత్॥౬౦॥

శుద్ధం సంసృజ్య చ క్షీరం బలార్థ పాయయేత్తు తమ్।
ప్రాగుత్క్లేశాన్నివర్త్య చ బలే లబ్ధే క్రమాత్ పయః॥౬౧॥

యూషై రసైర్వా మన్దామ్లలవణైరేధితానలమ్।
సోదావర్తం పునః స్నిగ్ధం స్విన్నమాస్థాపయేన్నరమ్॥౬౨॥

స్ఫురణాక్షేపసన్ధ్యస్థిపార్శ్వపృష్ఠత్రికార్తిషు।
దీప్తాగ్నిం బద్ధవిడ్వాతం రూక్షమప్యనువాసయేత్॥౬౩॥

తీక్ష్ణాధోభాగయుక్తః సాన్నిరూహో దాశమూలికః।
వాతఘ్నామ్లశృతైరణ్డతిలతైలానువాసనమ్॥౬౪॥

అవిరేచ్యం తు యం విద్యాద్దుర్బలం స్థవిరం శిశుమ్।
సుకుమారం ప్రకృత్యాఽల్పదోషం వాఽథోల్బణానిలమ్॥౬౫॥

తం భిషక్ శమనైః సర్పిర్యూషమాంసరసౌదనైః।
బస్త్యభ్యఙ్గానువాసైశ్చ క్షీరైశ్చోపచరేద్బుధః॥౬౬॥

పిత్తోదరే తు బలినం పూర్వమేవ విరేచయేత్।
దుర్బలం త్వనువాస్యాదౌ శోధయేత్ క్షీరబస్తినా॥౬౭॥

సంజాతబలకాయాగ్నిం పునః స్నిగ్ధం విరేచయేత్।
పయసా సత్రివృత్కల్కేనోరుబూకశృతేన వా॥౬౮॥

సాతలాత్రాయమాణాభ్యాం శృతేనారగ్వధస్య వా।

సకఫే వా సమూత్రేణ సవాతే తిక్తసర్పిషా॥౯౯॥

పునః క్షీరప్రయోగం చ బస్తికర్మ విరేచనమ్।
క్రమేణ ధ్రువమాతిష్ఠన్ యతః పిత్తోదరం జయేత్॥౭౦॥

స్నిగ్ధం స్విన్నం విశుద్ధం తు కఫోదరిణమాతురమ్।
సంసర్జయేత్ కటుక్షారయుక్తైరన్నైః కఫాపహైః॥౭౧॥

గోమూత్రారిష్టపానైశ్చ చూర్ణాయస్కృతిభిస్తథా।
సక్షారైస్తైలపానైశ్చ శమయేత్తు కఫోదరమ్॥౭౨॥

సన్నిపాతోదరే సర్వా యథోక్తాః కారయేత్ క్రియాః।
సోపద్రవం తు నిర్వృత్తం ప్రత్యాఖ్యేయం విజానతా॥౭౩॥

ఉదావర్తరుజానాహైర్దాహమోహతృషాజ్వరైః।
గౌరవారుచికాఠిన్యైశ్చానిలాదీన్ యథాక్రమమ్॥౭౪॥

లిఙ్గైః ప్లీహ్న్యఘికాన్ దృష్ట్వా రక్తం చైవ స్వలక్షణైః।
చికిత్సాం సంప్రకుర్వీత యథాదోషం యథాబలమ్॥౭౫॥

స్నేహం స్వేదం విరేకం చ నిరూహమనువాసనమ్।
సమీక్ష్య కారయేద్బాహౌ వామే వా వ్యధయేత్ సిరామ్॥౭౬॥

షట్పలం పాయయేత్ సర్పిః పిప్పలీర్వా ప్రయోజయేత్।
సగుడామభయాం వాఽపి క్షారారిష్టగణాంస్తథా॥౭౭॥

(ఏష క్రియాక్రమః ప్రోక్తో యోగాన్ సంశమనాఞ్ఛృణు।)

పిప్పలీ నాగరం దన్తీ చిత్రకం ద్విగుణాభయమ్।
విడఙ్గాంశయుతం చూర్ణమేతదుష్ణామ్బునా పిబేత్॥౭౮॥

విడఙ్గం చిత్రకం శుణ్ఠీ సఘృతాం సైన్ధవం వచామ్।
దగ్ధ్వా కపాలే పయసా గుల్మప్లీహాపహం పిబేత్॥౭౯॥

రోహీతకలతానాం తు కాణ్డకానభయాజలే।
మూత్రే వాఽఽసునుయాత్తచ్చ సప్తరాత్రస్థితం పిబేత్॥౮౦॥

కామలాగుల్మమేహార్శః ప్లీహసర్వోదరక్రిమీన్।
తద్ధన్యాజ్జాఙ్గలరసైర్జీర్ణే స్యాచ్చాత్ర భోజనమ్॥౮౧॥

రోహీతకత్వచః కృత్వా పలానాం పఞ్చవింశతిమ్।
కోలద్విప్రస్థసంయుక్తం కషాయముపకల్పయేత్॥౮౨॥

పలికైః పఞ్చకోలైస్తు తైః సర్వైశ్చాపి తుల్యయా।
రోహీతకత్వచా పిష్టైర్ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్॥౮౩॥

ప్లీహాభివృద్ధిం శమయత్యేతదాశు ప్రయోజితమ్।
తథా గుల్మోదరశ్వాసక్రిమిపాణ్డుత్వకామలాః॥౮౪॥

అగ్నికర్మ చ కుర్వీత భిషగ్వాతకఫోల్బణే।

పైత్తికే జీవనీయాని సర్పోషి క్షీరబస్తయః॥౮౫॥

రక్తావసేకః సంశుద్ధిః క్షీరపానం చ శస్యతే।
యూషైర్మాంసరసైశ్చాపి దీపనీయసమాయుతైః॥౮౬॥

లఘూన్యన్నాని సంసృజ్య భజేత్ప్లీహోదరీ నరః।
యకృతి ప్లీహవత్ సర్వం తుల్యత్వాద్భేషజం మతమ్॥
స్విన్నాయ బద్ధోదరిణే మూత్రతీక్ష్ణౌషధాన్వితమ్॥౮౭॥

సతైలలవణం దద్యాన్నిరూహం సానువాసనమ్।
పరిస్రంసీని చాన్నాని తీక్ష్ణం చైవ విరేచనమ్॥౮౮॥

ఉదావర్తహరం కర్మ కార్యం వాతఘ్నమేవ చ।
ఛిద్రోదరమృతే స్వేదాచ్ఛ్లేష్మోదరవదాచరేత్॥౮౯॥

జాతం జాతం జలం స్రావ్యమేవం తద్యాపయేద్భిషక్।
తృష్ణాకాసజ్వరార్తం తు క్షీణమాంసాగ్నిభోజనమ్॥౯౦॥

వర్జయేచ్ఛ్వాసినం తద్వచ్ఛూలినం దుర్బలేన్ద్రియమ్।
అపాం దోషహరాణ్యాదౌ ప్రదద్యాదుదకోదరే॥౯౧॥

మూత్రయుక్తాని తీక్ష్ణాని వివిధక్షారవన్తి చ।
దీపనీయైః కఫఘ్నైశ్చ తమాహారైరుపాచరేత్॥౧౨॥

ద్రవేభ్యశ్చోదకాదిభ్యో నియచ్ఛేదనుపూర్వశః।

సర్వమేవోదరం ప్రాయో దోషసఙ్ఘాతజం మతమ్॥౧౩॥

తస్మాత్త్రిదోషశమనీం క్రియాం సర్వేషు కారయేత్।
దోషైః కుక్షౌ హి సంపూర్ణౌ వహ్నిర్మన్దత్వమృచ్ఛతి॥౧౪॥

తస్మాద్భోజ్యాని యోజ్యాని దీపనాని లఘూని చ।
రక్తశాలీన్ యవాన్ముద్గాఞ్జాఙ్గలాంశ్చ మృగద్విజాన్॥౧౫॥

పయోమూత్రాసవారిష్టాన్మధు సీధు తథా సురామ్।
యవాగూమోదనం వాఽపి యూషైరద్యాద్రసైరపి॥౯౬॥

మన్దామ్లస్నేహకటుభిః పఞ్చమూలోపసాధితైః।
ఔదకానూపజం మాంసం శాకం పిష్టకృతాంస్తిలాన్॥౯౭॥

వ్యాయామాధ్వదివాస్వప్నం యానయానం చ వర్జయేత్।
తథోష్ణలవణామ్లాని విదాహీని గురూణి చ॥౯౮॥

నాద్యాదన్నాని జఠరీ తోయపానం చ వర్జయేత్।
నాతిసాన్ద్రం మ(హి)తం పానే స్వాదు తక్రమపేలవమ్॥౯౯॥

త్ర్యూషణక్షారలవణైర్యుక్తం తు నిచయోదరీ।
వాతోదరీ పిబేత్తక్రం పిప్పలీలవణాన్వితమ్॥౧౦౦॥

శర్కరామధుకోపేతం స్వాదు పిత్తోదరీ పిబేత్।
యమానీసైన్ధవాజాజీవ్యోషయుక్తం కఫోదరీ॥౧౦౧॥

పిబేన్మధుయుతం తేక్రం వ్యక్తామ్లం నాతిపేలవమ్।
మధుతైలవచాశుణ్ఠీశతాహ్వాకుష్ఠసైన్ధవైః॥౧౦౨॥

యుక్తం ప్లీహోదరీ జాతం సవ్యోషం తూదకోదరీ।
యవానీహపుషాజాజీసైన్ధవైర్గథితోదరీ॥౧౦౩॥

పిబేచ్ఛిద్రోదరీ తక్రం పిప్పలీక్షౌద్రసంయుతమ్।
గౌరవారోచకార్తానాం సమన్దాగ్న్యతిసారిణామ్॥౧౦౪॥

తక్రం వాతకఫార్తానామమృతత్వాయ కల్పతే।
శోఫానాహార్తితృణ్మూర్చ్ఛాపీడితే కారభం పయః॥౧౦౫॥

శుద్ధానాం క్షామదేహానాం గవ్యం ఛాగం సమాహిషమ్।
దేవదారుపలాశార్కహస్తిపిప్పలిశిగ్రుకైః॥౧౦౬॥

సాశ్వగన్ధైః సగోమూత్రైః ప్రదిహ్యాదుదరం సమైః।
వృశ్చికాలీం వచాం కుష్ఠం పఞ్చమూలీం పునర్నవామ్॥౧౦౭॥

భూతీకం నాగరం ధాన్యం జలే పక్త్వాఽవ సేచయేత్।
పలాశం కత్తృణం రాస్నాం తద్వత్ పక్త్వాఽవ సేచయేత్॥౧౦౮॥

మూత్రాణ్యష్టావుదరిణాం సేకే పానే చ యోజయేత్।
రుక్షాణాం బహువాతానాం తథా సంశోధనార్థినామ్॥౧౦౯॥

దీపనీయాని సర్వాంపి జఠరఘ్నాని చక్ష్మహే।
పిప్పలీ పిప్పలీమూలచవ్యచిన్నకనాగరైః॥౧౧౦॥

సక్షారైరర్ధపలికైర్ధిప్రస్థం సర్పిషః పచేత్।
కల్కైద్విపఞ్చమూలస్య తులార్ధస్వరసేన చ॥౧౧౧॥

దధిమణ్డాఢకోపేతం తత్ సర్పిర్జఠరాపహమ్।
శ్వయథుం వాతవిష్టమ్భం గుల్మార్శాంసి చ నాశయేత్॥౧౧౨॥

ఇతి పఞ్చకోలఘృతమ్।

నాగరత్రిఫలాప్రస్థం ఘృతం తైలం తథాఽఽఢకమ్।
మస్తునః సాధయిత్వైతత్ పిబేత్ సర్వోదరాపహమ్॥౧౧౩॥

కఫమారుతసంభూతే గుల్మే చైతత్ప్రశస్యతే।

ఇతి నాగరఘృతమ్।

చతుర్గుణే జలే మూత్రే ద్విగుణే చిత్రకాత్ పలే॥౧౧౪॥

కల్కే సిద్ధం ఘృతప్రస్థం సక్షారం జఠరీ పిబేత్।

ఇతి చిత్రకఘృతమ్।

యవకోలకులస్థానాం పఞ్చమూలరసేన చ (వా)॥౧౧౫॥

రాసౌవీరకాభ్యాం చ సిద్ధం వాఽపి పిబేద్ధృతమ్।

ఇతి యవాద్యం ధృతమ్।

ఏభిః స్నిగ్ధాయ సంజాతే బలే శాన్తే చ మారుతే॥౧౧౬॥

స్న స్తే దోషాశయే దద్యాత్ కల్పదృ(ది)ష్టం విరేచనమ్।
పటోలమూలం రజనీం విడఙ్గం త్రిఫలాత్వచమ్॥౧౧౭॥

కమ్పిల్లకం నీలినీం చ త్రివృతాం చేతి చూర్ణయేత్।
షడాద్యాన్ కార్షికానన్త్యాంస్త్రీంశ్చ ద్విత్రిచతుర్గుణాన్॥౧౧౮॥

కృత్వా చూర్ణమతో ముష్టిం గవాం మూత్రేణ నా పిబేత్।
విరిక్తో మృదు భుఞ్జీత భోజనం జాఙ్గలై రసైః॥౧౧౯॥

మణ్డం పేయాం చ పీత్వా వా సవ్యోషం షడహం పయః।
శుతం పిబేత్తతశ్చూర్ణ పిబేదేవం పునః పునః॥౧౨౦॥

హన్తి సర్వోదరాణ్యేతచ్చూర్ణం జాతోదకాన్యపి।
కామలాం పాణ్డురోగం చ శ్వయథుం చాపకర్షతి॥౧౨౧॥

పటోలాద్యమిదం చూర్ణముదరేషు ప్రపూజితమ్।

ఇతి పటోలాద్యం ఘృతమ్।

గవాక్షీం శఙ్ఖినీం దన్తీం తిల్వకస్య త్వచం వచామ్॥౧౨౨॥

పిబేద్ద్రాక్షామ్బుగోమూత్రకోలకర్కన్ధుశీధుభిః।
మమానీ హనుషా ధాన్యం త్రిఫలా చోపకుఞ్చికా॥౧౨౩॥

కారవీ పిప్పలీమూలమజగన్ధా శటీ వచా।
శతాహ్వా జీరకం వ్యోషం స్వర్ణక్షీరీ సచిత్రకా॥౧౨౪॥

ద్వౌ క్షారౌ పౌష్కరం మూలం కుష్ఠం లవణపఞ్చకమ్।
విడఙ్గం చ సమాంశాని దన్త్యా భాగత్రయం తథా॥౧౨౫॥

త్రివృద్విశాలయర్ద్వౌ సాతలా స్యాచ్చతుర్గుణా।
ఏతన్నారాయణం నామ చూర్ణం రోగగణాపహమ్॥౧౨౬॥

నైనత్ ప్రాప్యాతివర్తన్తే రోగా విష్ణుమివాసురాః।
సక్రేణోదరిభిః పేయం గుల్మిభిర్బదరామ్బునాం॥౧౨౭॥

ఆనగద్ధావాతే సురయా వాతరోగే ప్రసన్నయా।
దధిమణ్డేన విట్సఙ్గే దాడిమామ్బుభిరర్శసైః॥౧౨౮॥

పరికర్తే సవృక్షామ్లముష్ణామ్బుభిరజీర్ణకే।
భగన్దరే పాణ్డురోగే శ్వాసే కాంసే గలగ్రహే॥౧౨౯॥

హృద్రోగే గ్రహణీదోషే కుష్ఠే మన్దేఽనలే జ్వరే।
దంష్ట్రావిషే మూలవిషే సగరే కృత్రిమే విషే॥౧౩౦॥

యథార్థం స్నిగ్ధకోష్ఠేన పేయమేతద్విరేచనమ్।

ఇతి నారాయణచూర్ణమ్।

హపుషాం కాఞ్చనక్షీరీం త్రిఫలాం కటురోహిణీమ్॥౧౩౧॥

నీలినీం త్రాయమాణాం చ సాతలాం త్రివృతాం వచామ్।
సైన్ధవం కాలలవణం పిప్పలీం చేతి చూర్ణయేత్॥౧౩౨॥

దాడిమత్రిఫలామాంసరసమూత్రసుఖోదకైః।
పేయోఽయం సర్వగుల్మేషు ప్లీహ్ని సర్వోదరేషు చ॥౧౩౩॥

కుష్ఠే శ్విత్రే సరుజకే సవాతే విషమాగ్నిషు।
శోథార్శఃపాణ్డురోగేషు కామలాయాం హలీమకే॥౧౩౪॥

వాతం పిత్తం కర్ఫ చాశు విరేకాత్ సంప్రసాధయేత్।

ఇతి హపుషాచం చూర్ణమ్।

నీలినీం నిచులం వ్యోషం ద్వౌ క్షారౌ లవణాని చ॥౧౩౫॥

చిత్రకం చ పిబేచ్చూర్ణం సర్పిషోదరగుల్మనుత్।

ఇతి నీలిన్యాద్యం చూర్ణమ్।

క్షీరద్రోణం సుధాక్షీరప్రస్థార్ధసహితం దధి॥౧౩౬॥

జాతం విమథ్య తద్యుక్త్యా నివృత్తిస్సిద్ధం పిబేద్ధృతమ్।
తథా సిద్ధం ఘృతప్రస్థం పయస్యష్టగుణే పిబేత్॥౧౩౭॥

స్నుక్షీరపలకల్కేన త్రివృతాషట్పలేన చ।
గుల్మానాం గరదోషాణాముదరాణాం చ శాన్తయే॥౧౩౮॥

దధిమణ్డాఢకే సిద్ధాత్ స్నుకూక్షీరపలకల్కితాత।
ఘృతప్రస్థాత్ పిబేన్మాత్రాం తద్వ్యజ్జఠరశాన్తయే॥౧౩౯॥

ఏషాం చానుపిబేత్ పేయాం పయో వా స్వాదు వా రసమ్।
మృతే జీర్ణే విరిక్తస్తు కోష్ణం నాగరకైః శ్రుతమ్॥౧౪౦॥

పిబేదమ్బు తతః పేయాం యూషం క్లొంలత్థకం తతః।
పిషేద్రూక్షస్స్యహం త్వేవం పయోఽన్నం ప్రతిభోజితః॥౧౪౧॥

పునః పునః పిబేత్ సర్పిరానుపూర్వ్యా తథైవ చ।
ఘృతాన్యేతాని సిద్ధాని విద్యాత్ కుశలో భిషక్॥౧౪౨॥

గుల్మానాం గరదోషాణాముదరాణాం చ శాన్తయే।
పీలుకల్కోపసిద్ధం వా ఘృతమానాహభేదనమ్॥౧౪౩॥

గుల్మఘ్నం నీలినీసర్పిః స్నేహం వా మిశ్రకం పిబేత్।

క్రమాన్నిర్హృతదోషాణాం జాఙ్గలప్రతిభోజినామ్॥౧౪౪॥

దోషశేషనివృత్త్యర్థం యోగాన్ వక్ష్యామ్యతః పరమ్।
చిత్రకామరదారుభ్యాం కల్కం క్షీరేణ నా పిబేత్॥౧౪౫॥

మాసం యుక్తస్తథా హస్తిపిప్పలీ విశ్వభేషజమ్।
చిడఙ్గం చిత్రకో దన్తీ చవ్యం వ్యోషం చ తైః పయః॥౧౪౬॥

కల్కైః కోలసమైః పీత్వా ప్రవృద్ధముద్రం జయేత్।
పివేత్ కషాయం త్రిఫలాదన్తీరోహీతకైః శృతమ్॥౧౪౭॥

వ్యోషక్షారయుతం జీర్ణే రసైరద్యాత్తు జాఙ్గలేః।
మాంసం వా భోజనం యోజ్యం సుధాక్షీరఘృతాన్వితమ్॥౧౪౮॥

క్షీరానుపానం, గోమూత్రేణాభయాం వా ప్రయోజయేత్।
సప్తాహం మాహిషం మూత్రం క్షీరం చానన్నభుక్ పివేత్॥౧౪౯॥

మాసమౌష్ట్రం పయశ్ఛాగం త్రీన్మాసాన్ వ్యోషసంయుతమ్।
హరీతకీసహస్రం వా క్షీరాశీ వా శిలాజతు॥౧౫౦॥

శిలాజతువిధానేన గుగ్గులుం వా ప్రయోజయేత్।
శృఙ్గవేరార్ద్రకరసః పానే క్షీరసమో మతః॥౧౫౧॥

తైలం రసేన తేనైవ సిద్ధం దశగుణేన వా।
దన్తీద్రవన్తీఫలజం తైలం దూష్యోదరే హితమ్॥౧౫౨॥

శూలానాంహవిబన్ధేషు మస్తుయూషరసాదిభిః।
సరలామరశిగ్రూణాం బీజేభ్యో మూలకస్య చ॥౧౫౩॥

తైలాన్యభ్యఙ్గపానార్థం శూలఘ్నాన్యనిలోదరే।
స్తైమిత్యారుచిహృల్లాసేష్వల్పాగ్నౌ మద్యపాయ చ॥౧౫౪॥

అరిష్టాన్ దాపయేత్ క్షారాన్ కఫస్త్యానస్థిరోదరే।
శ్లేష్మణో విలయార్థం తు దోషం వీక్ష్య భిషగ్వరః॥౧౫౫॥

పిప్పలీం తిల్వకం హిఙ్గు నాగరం హస్తిపిప్పలీమ్।
భల్లాతకం శిగ్రుఫలం త్రిఫలాం కటురోహిణీమ్॥౧౫౬॥

దేవదారు హరిద్వే ద్వే సరలాతివి షే వచామ్।
కుష్ఠం ముస్తం తథా పఞ్చ లవణాని ప్రకల్ప్య చ॥౧౫౭॥

దుధిసర్పిర్వసాతైలమజ్జయుక్తాని దాహయేత్।
అనాదూర్ధ్వమతః క్షారాద్విడాలకపదం పిబేత్॥౧౫౮॥

మదిరాదధిమణ్డోష్ణజలారిష్టసురాసవైః।
హృద్రోగం శ్వయథుం గుల్మం ప్లీహార్శోజఠరాణి చ॥౧౫౯॥

విసూచికాముదావర్తం వాతాష్ఠీలాం చ నాశయేత్।
క్షారం చాజకరీషాణాం స్రుతం మూత్రైర్విపాచయేత్॥౧౬౦॥

కార్షికం పిప్పలీమూలం పఞ్చైవ లవణాని చ।
పిప్పలీం చిత్రకం శుణ్ఠీం త్రిఫలాం త్రివృతాం వచామ్॥౧౬౧॥

ద్వౌ క్షారౌ సాతలాం దన్తీం స్వర్ణక్షీరీం విషాణికామ్।
కోలప్రమాణాం వటికాం పిబేత్ సౌవీరసంయుతామ్॥౧౬౨॥

శ్వయథావవిపాకే చ ప్రవృద్ధే చోదకోదరే।
భావితానాం గవాం మూత్రే షష్టికానాం తు తణ్డులైః॥౧౬౩॥

యవాగూం పయసా సిద్ధాం ప్రకామం భోజయేన్నరమ్।
పిబేదిక్షురసం చాను జఠరాణాం నివృత్తయే॥౧౬౪॥

స్వం స్వం స్థానం వ్రజన్త్యేషాం తథా పిత్తకఫానిలాః।
శఙ్ఖినీస్రుక్త్రివృద్దన్తీచిరిబిల్వాదిపల్లవైః॥౧౬౫॥

శోకం గాఢపురీషాయ ప్రాగ్భుక్తం దాపయేద్భిషక్।
తతోఽస్మై శిథిలీభూతవర్చోదోషాయ శాస్త్రవిత॥౧౬౬॥

దధ్యాన్మూత్రయుతం క్షీరం దోషశేషహరం శివమ్।
పార్శ్వశూలముపస్తమ్భం హృద్గ్రహం చాపి మారుతః॥౧౬౭॥

జనయేద్యస్య తైలం తం బిల్వక్షారేణ పాయయేత్।
తథాఽగ్నిమన్థస్యోనాకపలాశతిలనాలజైః॥౧౬౮॥

బలాకదల్యపామార్గక్షారైః ప్రత్యేకశః స్రుతైః।

తైలం పక్త్వా భిషగ్దద్యాదుదరాణాం ప్రశాన్తయే॥౧౯౯॥

నివర్తతే చోదరిణాం హృద్గ్రహశ్చానిలోద్భవః।
కఫే వాతేన పిత్తేన తాభ్యాం వాఽప్యావృతేఽనిలే॥౧౭౦॥

బలినః స్వౌషధయుతం తైలమేరణ్డజం హితమ్।
సువిరిక్తో నరో యస్తు పునరాధ్మాయతే తు తమ్॥౧౭౧॥

సుస్నిగ్ధైరమ్లలవణైర్నిరూహైః సముపాచరేత్।
సోపస్తమ్భోఽపి వా వాయురాధ్మాపయతి యం నరమ్॥౧౭౨॥

తీక్ష్ణైః సక్షారగోమూత్రైర్బస్తిభిస్తముపాచరేత్।
క్రియాతివృత్తే జఠరే త్రిదోషే చాప్రశామ్యతి॥౧౭౩॥

జ్ఞాతీన్ ససుహృదో దారాన్ బ్రాహ్మణాన్నృపతీన్ గురున్।
అనుజ్ఞాప్య భిషక్కర్మ విదధ్యాత్ సంశయం బ్రువన్॥౧౭౪॥

అక్రియాయాం ధ్రువో మృత్యుః క్రియాయాం సంశయో భవేత్।
ఏవమాఖ్యాయ తస్యేదమనుజ్ఞాతః సుహృద్గణైః॥౧౭౫॥

పానభోజనసంయుక్తం విషమస్మై ప్రదాపయేత్।
యస్మిన్ వా కుపితః సర్పో విసృజేద్ధి ఫలే విషమ్॥౧౭౬॥

భోజయేత్తదుదరిణం ప్రవిచార్య భిషగ్వరః।
తేనాస్య దోషసఙ్ఘాతః స్థిరో లీనో విమార్గగః॥౧౭౭॥

విషేణాశు ప్రమాథిత్వాదాశు భిన్నః ప్రవర్తతే।
విషేణ హృతదోషం తం శీతామ్బుపరిషేచితమ్॥౧౭౮॥

పాయయేత భిషగ్దుగ్ధం యవాగూం వా యథాబలమ్।
త్రివృన్మణ్డూకపర్ణ్యోశ్చ శాకం సయవవాస్తుకమ్॥౧౭౯॥

భక్షయేత్ కాలశాకం వా స్వరసోదకసాధితమ్।
నిరమ్లలవణస్నేహం స్విన్నాస్విన్న మనన్నభుక్॥౧౮౦॥

మాసమేకం తతశ్చైవ తృషితః స్వరసం పివేత్।
ఏవం వినిర్హృతే దోషే శాకైర్మాసాత్ పరం తతః॥౧౮౧॥

దుర్బలాయ ప్రయుఞ్జీత ప్రాణభృత్కారభం పయః।
ఇదం తు శల్యహర్తౄణాం కర్మ స్యాదృష్టకర్మణామ్॥౧౮౨॥

వామం కుక్షిం మాపయిత్వా నాభ్యధశ్చతురఙ్గులమ్।
మాత్రాయుక్తేన శస్త్రేణ పాటయేన్మతిమాన్ భిషక్॥౧౮౩॥

విపాట్యాన్త్రం తతః పశ్చాద్వీక్ష్య బద్ధక్షతాన్త్రయోః।
సర్పిషాఽభ్యజ్య కేశాదీనవమృజ్య విమోక్షయేత్॥౧౮౪॥

మూర్చనాద్యచ్చ సంమూఢమన్త్రం తచ్చావమోక్షయేత్।
ఛిద్రాణ్యన్త్రస్య తు స్థూలైర్దంశయిత్వా పిపీలికైః॥౧౮౫॥

బహుశః సంగృహీతాని జ్ఞాత్వా ఛిత్వా పిపీలికాన్।
ప్రతియోగైః ప్రవేశ్యాన్త్రంప్ ప్రేయైః సీవ్యేద్వ్రణం తతః॥౧౮౬॥

తథా జాతోదకం సర్వముదరం వ్యధయేద్భిషక్।
వామపాపార్శ్వే త్వధో నాభేర్నాడీం దత్వా చ గాలయేత్॥౧౮౭॥

నిఃస్రావ్య చ విమృజ్యైతద్వేష్టయేద్వాససోదరమ్।
తథా బస్తివిరేకార్థైర్మ్లానం సర్వం చ వేష్ఠయేత్॥౧౮౮॥

నిఃస్రుతే లజ్ఘితః పేయామస్నేహలవణాం పిబేత్।
అతః పరం చ షణ్మాసాన్ క్షీరవృత్తిర్భవేన్నరః॥౧౮౯॥

త్రీన్ మాసాన్ పయసా పేయాం పిబేత్త్రీంశ్చాపి భోజయేత్।
శ్యామాకం కోరదూషం వా పయసాఽలవణం లఘు॥౧౯౦॥

నరః సంవత్సరేణైవం జయేత్ ప్రాప్తం జలోదరమ్।
ప్రయోగాణాం చ సర్వేషామను క్షీరం ప్రయోజయేత్॥౧౯౧॥

దోషానుబన్ధరక్షార్థం బలస్థైర్యార్థమేవ చ।

ప్రయోగాపచితాఙ్గానాం హితం హ్యుదరిణాం పయః।
సర్వధాతుక్షయార్తానాం దేవానామమృతం యథా॥౧౯౨॥

తత్ర శ్లోకౌ।

హేతుం ప్రాగ్రూపమష్టానాం లిఙ్గం వ్యాససమాసతః।
ఉపద్రవాన్ గరీయస్త్వం సాధ్యాసాధ్యత్వమేవ చ॥౧౯౩॥

జాతాజాతామ్బులిఙ్గాని చికిత్సాం చోక్తవానృషిః।
సమాసవ్యాసనిర్దేశైరుదరాణాం చికిత్సితే॥౧౯౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే ఉదరచికిత్సితం
నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః॥౧౩॥

చతుర్దశోఽధ్యాయః।

అథాతోఽర్శసాం చికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సుఖమాసీనమవ్యగ్రం కృతజాప్యం కృతక్షణమ్।
పృష్టవానర్శసాం ముక్తిమగ్నివేశః పునర్వసుమ్॥౩॥

ప్రకోపహేతుసంస్థానం స్థానం లిఙ్గచికిత్సితమ్।
సాధ్యాసాధ్యవిభాగం చ తస్మై తన్మునిరబ్రవీత్॥౪॥

ఇహ ఖల్వగ్నివేశ! ద్వివిధాన్యర్శాంసి సహజాని కానిచిత్, కానిచిజాతస్యోత్తరకాలజాని। తత్ర బీజం గుదవలిబీజోపతప్తమాయతనమర్శసాం సహజానామ్। తత్ర ద్వివిధో బీజోపతపా హేతుర్మాతాపిత్రోర పచారః పూర్వకృతం చ కర్మ; తథాఽన్యేషామపి సహజానాం వికారాణామ్। తత్ర సహజాని సహ జాతా ని శరీరేణ, అర్శాంసీత్యధిమాంసవికారాః॥౫॥

సర్వేషాం చార్శసాం క్షేత్రం—గుదస్యార్ధపఞ్చమా(ఞ్చా)ఙ్గులావకాశే త్రిభాగాన్తరాస్త్రిస్రో గుదవలయః, క్షేత్రమితి దేశః; కేచిత్తు భూయాంసమేవ దేశముపదిశన్త్యర్శసాం—శిశ్న మపత్యపథం గలతాలుముఖనాసికాకర్ణాక్షివర్త్మాని త్వక్ చ। తందస్త్యధిమాంసదేశతయా, గుదవలిజానాం త్వర్శాంసీతి సంజ్ఞా తన్త్రేఽస్మిన్। సర్వేషాం చార్శసామధిష్ఠానం మేదో మాంసం స్వక్ చ ॥౬॥

తత్ర సహజాన్యర్శాంసి కానిచిదణూని కానిచిన్మహాన్తి కానిచిద్దీర్ఘాణి కానిచిద్ధ్రస్వాని కానిచిద్వృత్తాని కానిచిద్విషమవిసూతాని కానిచిదన్తఃకుటిలాని కానిచిద్బహిఃకుటిలాని కానిచిజ్జటిలాని కానిచిదన్తర్ముఖాని యథాస్వం దోషానుబన్ధవర్ణాని ॥౭॥

త్రైరుపహతో జన్మప్రభృతి భవత్యతికృశో వివర్ణః క్షామో దీనః ప్రచురవిబద్ధవాతమూత్రపురీషః శార్కరీ చాశ్మరీ వా తథాఽనియతవిబద్ధముక్తపక్వామశుష్కభిన్నవర్చా అన్తరాన్తరా శ్వేతపాణ్డుహరితపీతరక్తారుణతనుసాన్ద్రపిచ్ఛిలకుణపగన్ధామ-పురీషోపవేశీ నాభిబస్తివంక్షణోద్దేశే ప్రచురపరికర్తికాన్వితః సశూలగుదప్రవాహికాధ్మానపరిహర్షప్రమేహప్రసక్తవిష్టమ్భాటోపాన్త్ర కూజోదావర్తహృదయేన్ద్రియోపలేపః ప్రచురవిబద్ధతిక్తామ్లోద్గారః సుదుర్బలః సుదుర్బలాగ్నిరల్పశుక్రః క్రోధనో దుఃఖోపచారశీలః కాసశ్వాసతమకతృష్ణాహృల్లాసచ్ఛర్ద్య రోచకావిపాకపీనసక్షవథుపరీత స్తైమిరికః శిరఃశూలీ క్షామభిన్నసన్నసక్తజర్జరస్వరః కర్ణరోగీ సశూలపాణిపాదవదనాక్షికూటః సజ్వరః సాఙ్గమర్దః సర్వపర్వాస్థిశూలీ చాన్తరాన్తరా పార్శ్వకుక్షిబస్తిహృదయపృష్ఠత్రికగ్రహోపతప్తః ప్రధ్యానపరః పరమాలసశ్చేతి; జన్మప్రభృత్యస్య గుదుజైరావృతో మార్గోపరోధాద్వాయురపానః ప్రత్యారోహన్ సమానవ్యానప్రాణోదానానూ పిత్తశ్లేష్మాణౌ చ ప్రకోపయతి, తే సర్వ ఏవ ప్రకుపితాః పఞ్చ వాయవః పిత్తశ్లేష్మాణౌ చార్శసమభిద్రవన్త ఏతాన్ వికారానుపజనయన్తి। ఇత్యుక్తాని సహజాన్యర్శాంసి ॥౮॥

అత ఊర్ధ్వం జాతస్యోత్తరకాలజాన్యర్శాంసి వ్యాఖ్యాస్యామః— గురుమధురశీతామిష్యన్దివిదాహివిరుద్ధాజీర్ణప్రమితాశనాసా- త్మ్యభోజనాద్గవ్యమాత్స్యకౌక్కుటవారాహమాహిషాజావికపిశితభక్షణాత్ కృశశుష్కపూతిమాంసపైష్టికపరమాన్నక్షీరదధిమన్దక- తిలగుడవికృతిసేవనాచ్ఛమాషయూషేక్షురసపిణ్యాకపిణ్డాలుకశుష్కశాకశుక్తలశునకిలాటత క్రపిణ్డకబిసమృణాలశాలూ-

కక్రౌఞ్చాదనకశేరుకశుఙ్గాటకతరుటవిరూఢనవశూకశమీధాన్యామమూలకోపయోగాద్గురుఫలశాకరాగహరితకమర్దకవసాశిరస్పదపర్యుషితపూతిశీతసంకీర్ణాన్నాభ్యవహరణాన్మన్దకాతిక్రాన్త మద్యపానాద్వ్యాపన్నగురుసలిలపానాదతి స్నేహపానాదసంశోధనా- ద్వస్తికర్మవిభ్రమావ్యవాయాద్దివాస్వప్నాత్ సుఖశయనాసనోపసేవనాచ్చోపహతాగ్నేర్మలోపచయో భవత్యతిమాత్రం, తథోత్కటుకవిషమ- కఠినాసనసేవనాదుద్భ్రాన్తయానోష్ట్రయానాదతివ్యవాయాద్వస్తినేత్రాసమ్యక్ప్రణిధానాద్గుదక్షణనాదభీక్ష్ణంశీతామ్బుసంస్పర్శాచ్చేల-లోష్టతృణాదిఘర్షణాత్ ప్రతతాతినిర్వాహణాద్వాతమూత్రపురీషవేగోదీరణాత్ సముదీర్ణవేగవినిగ్రహాత్ స్త్రీణాం చామగర్భభ్రంశాద్గర్భోత్పీ-డనాద్బహువిషమప్రసూతిభిశ్చ ప్రకుపితో వాయురపానస్తం మలముపచితమధోగమాసాద్య గుదవలిష్వాధత్తే, తతస్తాస్వర్శాంసి ప్రాదుర్భవన్తి॥౯॥

సర్షపమసూరమాషముద్గమకుష్ఠకయవకలాయపిణ్డీటిణ్టికేరకేబ్రుకతిన్దుకస్వర్జూరకర్కన్ధుకాకణన్తికాబిమ్బీబదరకరీరో- దుమ్బరజామ్బవగోస్తనాఙ్గుష్ఠకశేరుకశృఙ్గాటకదక్షశిఖిశుకతుణ్డజిహ్వాపద్మముకులకర్ణికాసంస్థానాని సామాన్యాద్వాతపిత్త-కఫప్రబలాని॥౧౦॥

తేషామయం విశేషః—శుష్కమ్లానకఠినపరుషరూక్షశ్యావాని తీక్ష్ణాగ్రాణి వక్రాణి స్ఫుటితముఖాని విషమవిస్తృతాని శూలాక్షేపతోదభేదస్ఫురణచిమిచిమాసంహర్షపరీతాని స్నిగ్ధోష్ణోపశయాని ప్రవాహికాధ్మానశిశ్నవృషణబస్తివఙ్క్షణహృద్గ్రహాఙ్గ- మర్దహృదయద్రవప్రబలాని ప్రతతవిబద్ధవాతమూత్రవర్చాంసి కఠినవర్చాంస్యూరుకటీపృష్ఠత్రికపార్శ్వకుక్షిబస్తిశూలశిరోఽభితాపక్షవథూ- ద్గారప్రతిశ్యాయకాసోదావర్తాయామశోషశోథమూర్చ్ఛారోచక ముఖవైరస్యతైమిర్యకణ్డూనాసాకర్ణశఙ్ఖశూలస్వరోపఘాతకరాణి శ్యావారుణపరుషనఖనయనవదనత్వఙ్మూత్రపురీషస్య వాతో-ల్బణాన్యర్శాంసీతి విద్యాత్॥౧౧॥

భవతశ్చాత్ర।

కషాయకటుతిక్తాని రూక్షశీతలఘూని చ।

ప్రతిమాల్పాశనం తీక్ష్ణమద్యమైథునసేవనమ్ ॥౧౨॥

లఙ్ఘనం దేశకాలౌ చ శీతౌ వ్యాయామకర్మ చ।
శోకో వాతాతపస్పర్శో హేతుర్వాతార్శసాం మతః॥౧౩॥

మృదుశిథిలసుకుమారాణ్యస్పర్శాసహాని రక్తపీతనీలకృష్ణాని స్వేదోపక్లేదబహులాని విస్ర గన్ధీని తనుపీతరక్తస్రావీణి రుధిరవాహీని దాహకణ్డూశూలనిస్తోదపాకవన్తి శిశిరోపశయాని సంభిన్నపీతహరితవర్చాంసి పీతవిస్రగన్ధప్రచురవిణ్మూత్రాణి పిపాసాజ్వరతమకసంమోహభోజనద్వేషకరాణి పీతనఖనయనత్వఙ్మూపురీషస్య పిత్తోలబణాన్యర్శాంసీతి విద్యాత్॥౧౪॥

భవతశ్చాత్ర।

కట్వమ్లలవణక్షారవ్యాయామాగ్న్యాతపప్రభాః।
దేశకాలావశిశిరౌ క్రోధో మద్యమసూయనమ్॥౧౫॥

విదాహి తీక్ష్ణముష్ణం చ సర్వం పానాన్నభేషజమ్।
పిత్తోల్బణానాం విజ్ఞేయః ప్రకోపే హేతురర్శసామ్॥౧౬॥

తన్న యాని ప్రమాణవన్త్యుపచితాని శ్లక్ష్ణాని స్పర్శసహాని స్నిగ్ధశ్వేతపాణ్డుపిచ్ఛిలాని స్తబ్ధాని గురూణి స్తిమితాని సుప్తసుప్తాని స్థిరశ్వయథూని కణ్డూబహులాని బహుప్రతతపిఞ్జరశ్వేతరక్తపిచ్చాస్రావీణి గురుపిచ్ఛిలశ్వేతమూత్రపురీషాణి రూక్షోష్ణోపశయాని ప్రవాహికాతిమాత్రోత్థానవఙ్క్షణానాహవన్తి పరికర్తికాహృల్లాసనిష్ఠీవికాకాసారోచకప్రతిశ్యాయగౌరవ-చ్ఛర్దిమూత్రకృచ్ఛ్రశోషశోథపాణ్డురోగశీతజ్వరమరీశర్కరాహృదయేన్ద్రియాస్యోపలేపాస్యమాధుర్యప్రమేహకరాణి దీర్ఘకాలానుబన్ధీన్య-తిమాత్రమగ్నిమార్దవక్లైబ్యకరాణ్యామవికారప్రబలాని శుక్లనఖనయనవదనత్వఙ్మూత్రపురీషస్య శ్లేష్మోల్బణాన్యర్శాంసీతి విద్యాత్॥౧౭॥

భవన్తి చాత్ర।

మధురస్నిగ్ధశీతాని లవణామ్లగురూణి చ।
అవ్యాయామో దివాస్వప్నః శయ్యాసనసుఖే రతిః॥౧౮॥

ప్రాగ్వాతసేవా శీతౌ చ దేశకాలావచిన్తనమ్।
శ్లేష్మికాణాం సముద్దిష్టమేతత్ కారణమర్శసామ్॥౧౯॥

హేతులక్షణసంసర్గాద్విద్యాద్ద్వన్ద్వోల్బణాని చ।
సర్వో హేతుస్త్రిదోషాణాం సహజైర్లక్షణం సమమ్॥౨౦॥

విష్టమ్భోఽన్నస్య దౌర్బల్యం కుక్షేరాటోప ఏవ చ।
కార్శ్యంముద్గారబాహుల్యం సక్థిసాదోఽల్పవిట్కతా॥౨౧॥

గ్రహణీదోషపాణ్డ్వర్తేరాశఙ్కా చోదరస్య చ।
పూర్వరూపాణి నిర్దిష్టాన్యర్శసామభివృద్ధయే॥౨౨॥

అర్శాంసి ఖలు జాయన్తే నాసన్నిపతితైస్త్రిభిః।
దోషైర్దోషవిశేషాత్తు విశేషః కల్ప్యతేఽర్శసామ్॥౨౩॥

పఞ్చాత్మా మారుతః పిత్తం కఫో గుదవలిత్రయమ్।
సర్వ ఏవ ప్రకుప్యన్తి గుదజానాం సముద్భవే॥౨౪॥

తస్మాదర్శాంసి దుఃఖాని బహువ్యాధికరాణి చ।
సర్వదేహోపతాపీని ప్రాయః కృచ్ఛ్రతమాని చ॥౨౫॥

హస్తే పాదే ముఖే నాభ్యాం గుదే వృషణయోస్తథా।
శోథో హృత్పార్శ్వశూలం చ యస్యాసాధ్యోఽర్శసో హి సః॥౨౬॥

హృత్పార్శ్వశూలం సంమోహశ్ఛర్దిరఙ్గస్య రుగ్జ్వరః।
తృష్ణా గుదస్య పాకశ్చ నిహన్యుర్గుదజాతురమ్॥౨౭॥

సహజాని త్రిదోషాణి యాని చాభ్యన్తరాం వలిమ్।
జాయన్తేఽర్శాంసి సంశ్రిత్య తాన్యసాధ్యాని నిర్దిశేత్॥౨౮॥

శేషత్వాదాయుషస్తాని చతుష్పాదసమన్వితే।
యాభ్యన్తే దీప్తకాయాగ్నేః ప్రత్యాఖ్యేయాన్యతోఽన్యథా॥౨౯॥

ద్వన్ద్వజాని ద్వితీయాయాం వలౌ యాన్యాశ్రితాని చ।
కృచ్ఛ్రసాధ్యాని తాన్యాహుః పరిసంవత్సరాణి చ॥౩౦॥

బాహ్యాయాం తు వలౌ జాతాన్యేకదోషోల్బణాని చ।
అర్శాంసి సుఖసాధ్యాని న చిరోత్పతితాని చ॥౩౧॥

తేషాం ప్రశమనే యత్నమాశు కుర్యాద్విచక్షణః।
తాన్యాశు హి గుదం బద్ధ్వా కుర్యుర్బద్ధగుదోదరమ్॥౩౨॥

తత్రాహురేకే శస్త్రేణ కర్తనం హితమర్శసామ్।
దాహం క్షారేణ చాప్యేకే దాహమేకే తథాఽగ్నినా॥౩౩॥

అస్త్యేతద్భరితన్త్రేణ ధీమతా దృష్టకర్మణా।
క్రియతే త్రివిధం కర్మ భ్రంశస్తస్య సుదారుణః॥౩౪॥

పుంస్త్వోపఘాతః శ్వయథుర్గుదే వేగవినిగ్రహః।
ఆధ్మానం దారుణం శూలం వ్యథా రక్తాతివర్తనమ్॥౩౫॥

పునర్విరోహో రూఢానాం క్లేదో భ్రంశో గుదస్య వా।
మరణం వా భవేచ్ఛీఘ్రం శస్త్రక్షారాగ్నివిభ్రమాత్॥౩౬॥

యత్తు కర్మ సుఖోపాయమల్పభ్రంశమదారుణమ్।
తదర్శసాం ప్రవక్ష్యామి సమూలానాం నివృత్తయే॥౩౭॥

వాతశ్లేష్మోల్బణాన్యాహుః శుష్కాణ్యర్శాంసి తద్విదః।
ప్రస్రావీణి తథాఽఽర్ద్రాణి రక్తపిత్తోల్బణాని చ॥౩౮॥

తత్ర శుష్కాశంసాం పూర్వం ప్రవక్ష్యామి చికిత్సితమ్।
స్తబ్ధాని స్వేదయేత్ పూర్వం శోఫశూలాన్వితాని చ॥౩౯॥

చిత్రకక్షారబిల్వానాం తైలేనాభ్యజ్య స్వేదయేత్।
యవమాషపులాకానాం కులత్థానాం చ పోట్టలైః॥౪౦॥

గోఖరాశ్వశకృత్పిణ్డైస్తిలకల్కైస్తుషైస్తథా।
వచాశతాహ్వాపిణ్డైర్వా సుఖోష్ణైః స్నేహసంయుతైః॥౪౧॥

శక్తూనాం పిణ్డికాభిర్వా స్నిగ్ధానాం తైలసర్పిషా।

శుష్క మూలకపిణ్డైర్వా పిణ్డైర్వా కార్పాసగన్ధికైః ॥౪౨॥

రాస్నాపిణ్డైః సుఖోష్ణైర్వా ససేన్హైర్వాపుష్పైరపి।
ఇష్టకస్య ఖరాహ్వాయాః శాకైర్గృఞ్జనకస్య వా॥౪౩॥

అభ్యజ్య కుష్ఠతైలేన స్వేదయేత్ పోట్టలీకృతైః।
వృషార్కైరణ్డబిల్వానాం పత్రోత్క్వథైశ్చ సేచయేత్॥౪౪॥

మూలకత్రిఫలార్కాణాం వేణూనాం వరుణస్య చ।
అగ్నిమన్థస్య శిగ్రోశ్చ పన్నాణ్యశ్మన్తకస్య చ॥౪౫॥

జలేనోత్క్వథ్య శూలార్తం స్వభ్యక్తమవగాహయేత్।
కోలోస్క్వథేఽథవా కోష్ణే సౌవీరకతుషోదకే॥౪౬॥

బిల్వోత్కథేఽథవా తక్రే దధిమణ్డామ్లకాఞ్జికే।
గోమూత్రే వా సుఖోష్ణే తం శూలార్తముపవేశయేత్॥౪౭॥

కృష్ణసర్పవరాహోష్ట్రజతుకావృషదంశజామ్।
వసామభ్యఞ్జనే దద్యాద్ధూపనం చార్శసాం హితమ్॥౪౮॥

నృకేశాః సర్పనిర్మోకో వృషదంశస్య చర్మ చ।
అర్కమూలం శమీపత్రమర్శోభ్యో ధూపనం హితమ్॥౪౯॥

తుమ్బురూణి విడఙ్గాని దేవదార్వక్షతా ఘృతమ్।
బృహతీ చాశ్వగన్ధా చ పిప్పల్యః సురసా ఘృతమ్॥౫౦॥

వరాహవృషవిట్ చైవ ధూపర్న సక్తవో ఘృతమ్।
కుఞ్జరస్య పురీషం చ ఘృతం సర్జరసస్తథా॥౫౧॥

హరిద్రాచూర్ణసంయుక్తం సుధాక్షీరం ప్రలేపనమ్।
గోపిత్తపిష్టాః పిప్పల్యః సహరిద్రాః ప్రలేపనమ్॥౫౨॥

శిరీషబీజం కుష్ఠం చ పిప్పల్యః సైన్ధవం గుడః।
అర్కక్షీరం సుధాక్షీరం త్రిఫలా చ ప్రలేపనమ్॥౫౩॥

పిప్పల్యశ్చిత్రకః శ్యామా కిణ్వం మదనతణ్డులాః।
ప్రలేపః కుక్కుటశకృద్ధరిద్రాగుడసంయుతః॥౫౪॥

దన్తీశ్యామాఽమృతాసఙ్గః పారావతశకృద్గుడః।
ప్రలేపః స్యాద్గ జాస్థీని నిమ్బో భల్లాతకాని చ॥౫౫॥

ప్రలేపః స్యాదలం కోష్ణం వాసన్తకవసాయుతమ్।
శూలశ్వయథుహృద్యుక్తం చులూకీవసయాఽథవా॥౫౬॥

ఆర్కం పయః సుధాకాణ్డం కటుకాలాబుపల్లవాః।
కరఞ్జో బస్తమూత్రం చ లేపనం శ్రేష్ఠమర్శసామ్॥౫౭॥

అభ్యఙ్గాద్యాః ప్రదేహాస్తా య ఏతే పరికీర్తితాః।
స్తమ్భశ్వయథుకణ్డ్వర్తిశమనాస్తేఽర్శసాం మతాః॥౫౮॥

ప్రదేహాన్తైరుపక్రాన్తాన్యర్శాంసి ప్రస్నవన్తి హి।
సంచితం దుష్టరుధిరం తతః సంపద్యతే సుఖమ్॥౫౯॥

శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షైర్హి న వ్యాధిరుపశామ్యతి।
రక్తే దుష్టే భిషక్ తస్మాద్రక్తమేవావసేచయేత్॥౬౦॥

జలౌకాభిస్తథా శస్త్రైః సూచీభిర్వా పునః పునః।
అవర్తమానం రుధిరం రక్తార్శోభ్యః ప్రవాహయేత్॥౬౧॥

గుదశ్వయథుశూలార్తం మన్దానిం పాయయేత్తు తమ్।
త్ర్యూషణం పిప్పలీమూలం పాఠాం హిఙ్గు సచిత్రకమ్॥౬౨॥

సౌవర్చలం పుష్కరాఖ్యమజాజీం బిల్వపేశికామ్।
బిడం యవానీం హపుషాం విడఙ్గం సైన్ధవం వచామ్॥౬౩॥

తిన్తిడీకం చ మణ్డేన మద్యేనోష్ణోదకేన చ।
తథాఽర్శోగ్రహణీదోషశూలానాహాద్విముచ్యతే॥౬౪॥

పాచనం పాయయేద్వా తం యద్వక్ష్యామ్యతిసారిణే।
సగుడామభయాం వాఽథ ప్రాశయేత్ పౌర్వభక్తికీమ్॥౬౫॥

పాయయేద్వా త్రివృచ్చూర్ణ త్రిఫలారససంయుతమ్।
హృతే గుదాశ్రయే దోషే గచ్ఛన్త్యర్శాంసి సంక్షయమ్॥౬౬॥

గోమూత్రాధ్యుషితాం దద్యాత్ సగుడాం వా హరీతకీమ్।

హరీతకీం తక్రయుతాం త్రిఫలాం వా ప్రయోజయేత్ ॥౬౭॥

సనాగరం చిత్రకం వా సీధుయుక్తం ప్రయోజయేత్।
దాపయేచ్చవ్యయుక్తం వా సీధుం సాజాజీచిత్రకమ్ ॥౬౮॥

సురాం సహపుషాపాఠాం దద్యాత్ సౌవర్చలాన్వితామ్।
దధిత్థం విల్వసంయుక్తం యుక్తం వా చవ్యచిత్రకమ్ ॥౬౯॥

భల్లాతకయుతం వాఽథ ప్రదద్యాత్తక్రతర్పణమ్।
బిల్వనాగరయుక్తం వా యవాన్యా చిత్రకేణ చ ॥౭౦॥

చిత్రకం హపుషాం హిఙ్గుం దద్యాద్వా తక్రసంయుతమ్।
పఞ్చకోలయుతం వాఽపి తక్రమస్మై ప్రదాపయేత్ ॥౭౧॥

హపుషా కుచికా ధాన్యమజాజీ కారవీ శటీ।
పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తిపిప్పలీ ॥౭౨॥

యమానీ చాజమోదా చ తచ్చూర్ణం తక్రసంయుతమ్।
మన్థామ్లకటుకం విద్వాన్ స్థాపయేద్ఘృతభాజనే ॥౭౩॥

వ్యక్తామ్లకటుకం జాతం తక్రారిష్టం ముఖప్రియమ్।
ప్రపిబేన్మాత్రయా కాలేష్వన్నస్య తృషితస్త్రిషు ॥౭౪॥

దీపనం రోచనం వర్ణ్యం కఫవాతానులోమనమ్।
గుదశ్వయథుకణ్డ్వర్తినాశనం బలవర్ధనమ్ ॥౭౫॥

ఇతి తక్రారిష్టః

త్వచం చిత్రకమూలస్య పిష్ట్వా కుమ్భం ప్రలేపయేత్।
తక్రం వా దుధి వా తత్ర జాతమర్శోహరం పిబేత్॥౭౬॥

వాత శ్లేష్మార్శసాం తక్రాత్ పరం నాస్తీహ భేషజమ్।
తత్ ప్రయోజ్యం యథాదోషం సస్నేహం రూక్షమేవ వా॥౭౭॥

సప్తాహం వా దశాహం వా పక్షం మాసమథాపి వా।
బలకాలవిశేషజ్ఞో భిషక్ తక్రం ప్రయోజయేత్॥౭౮॥

అత్యర్థమృదుకాయాగ్నేస్తక్రమేవావచారయేత్।

సాయం వా లాజశక్తూనాం దద్యాత్తక్రావలేహికామ్॥
జీర్ణే తక్రే ప్రదద్యాద్వా తక్రపేయాం ససైన్ధవామ్॥౭౯॥

తక్రానుపానం సస్నేహం తక్రౌదనమతః పరమ్।
యూషైర్మాంసరసైర్వాఽపి భోజయేత్తక్రసంయుతైః॥౮౦॥

కాలక్రమజ్ఞః సహసా న చ తక్రం నివర్తయేత్।
తక్రప్రయోగో మాసాన్తః క్రమేణోపరమో హితః॥౮౧॥

అపకర్షో యథోత్కర్షో న త్వన్నాదపకృష్యతే।
శక్త్యాగమనరక్షార్థం దార్ఢ్యార్థమనలస్య చ॥౮౨॥

బలోపచయవర్ణార్థమేష నిర్దిశ్యతే క్రమః।
రూక్షమర్ధోద్ధృతస్నేహం యతశ్చానుద్ధృతం ఘృతమ్॥౮౩॥

తక్రం దోషాగ్నిబలవిత్త్రివిధం తత్ ప్రయోజయేత్।
హతాని న విరోహన్తి తక్రేణ గుదజాని తు॥౮౪॥

భూమావపి నిషిక్తం తద్వహేత్తక్రం తృణోలుపమ్।
కిం పునర్దీప్తకాయాగ్నేః శుష్కాణ్యర్శాంసి దేహినః॥౮౫॥

స్రోతఃసు తక్రశుద్ధేషు రసః సమ్యగుపైతి యః।
తేన పుష్టిర్బలం వర్ణః ప్రహర్షశ్చోపజాయతే॥౮౬॥

వాతశ్లేష్మ వికారాణాం శతం చాపి నివర్తతే।
నాస్తి తక్రాత్ పరం కించిదౌషధం కఫవాతజే॥౮౭॥

పిప్పలీం పిప్పలీమూలం చిత్రకం హస్తిపిప్పలీమ్।
శృఙ్గవేరమజాజీం చ కారవీం ధాన్యతుమ్బురు॥౮౮॥

బిల్వం కర్కటకం పాఠాం పిష్ట్వా పేయాం విపాచయేత్।
ఫలామ్లాం యమకైర్భృష్టాం తాం దద్యాద్గుదజాపహామ్॥౮౯॥

ఏతైరేవ ఖడాన్ కుర్యాదేతైశ్చ విపచేజ్జలమ్।
ఏతైశ్చైవ ఘృతం సాధ్యమర్శసాం వినివృత్తయే॥౯౦॥

శటీపలాశసిద్ధాం వా పిప్పల్యా నాగరేణ కా।
దద్యాద్యవాగూం తక్రామ్లాం మరిచైరవచూర్ణితామ్॥౯౧॥

శుష్కమూలకయూషం వా యూషం కౌలత్థమేవ వా।
దధిత్థ బిల్వయూషం వా సకులత్థమకుష్ఠకమ్॥౯౨॥

ఛాగలం వా రసం దద్యాద్ధ్యూషైరేతైర్విమిశ్రితమ్।
లావాదీనాం ఫలామ్లం వా సతక్రం గ్రాహిభిర్యుతమ్॥౯౩॥

రక్తశాలిర్మహాశాలిః కలమో లాఙ్గలః సితః।
శారదః షష్టికశ్చైవ స్యాదన్నవిధిరర్శసామ్॥౯౪॥

ఇత్యుక్తో భిన్నశకృతామర్శసాం చ క్రియాక్రమః।
యేఽత్యర్థం గాఢశకృత స్తేషాం వక్ష్యామి భేషజమ్॥౯౫॥

సస్నేహైః శక్తుభిర్యుక్తాం ప్రసన్నాం లవణీకృతామ్।
దద్యాన్మత్స్యణ్డికాం పూర్వం భక్షయిత్వా సనాగరామ్॥౯౬॥

గుడం సనాగరం పాఠాం ఫలామ్లం పాయయేచ్చ తమ్।
గుడం ఘృతం యవక్షారం యుక్తం వాఽపి ప్రయోజయేత్॥౯౭॥

యవానీం నాగరం పాఠాం దాడిమస్య రసం గుడమ్।
సతక్రలవణం దద్యాద్వాతవర్చోఽనులోమనమ్॥౯౮॥

దుఃస్పర్శకేన బిల్వేన యవాన్యా నాగరేణ చ।

ఏకైకేనాపి సంయుక్తా పాఠా హన్త్యర్శసాం రుజమ్॥౯౯॥

ప్రాగుక్తాన్ యమకే భ్రష్టాన్ సక్తుభిశ్చావచూర్ణితాన్।
కరఞ్జపల్లవాన్ దద్యాద్వాతవర్చోఽనులోమనాన్॥౧౦౦॥

మదిరాం వా సలవణాం సీధుం సౌవీరకం తథా।
గుడనాగరసంయుక్తం పిబేద్వా పౌర్వభక్తికమ్॥౧౦౧॥

పిప్పలీనాగరక్షారకారవీధాన్యజీరకైః।
ఫాణితేన చ సంయోజ్య ఫలామ్లం దాపయేద్ఘృతమ్॥౧౦౨॥

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తిపిప్పలీ।
శృఙ్గవేరం యవక్షారం తైః సిద్ధం పాయయేద్ఘృతమ్॥౧౦౩॥

చవ్యచిత్రకసిద్ధం వా గుడక్షారసమన్వితమ్।
పిప్పలీమూలసిద్ధం వా సగుడక్షారనాగరమ్॥౧౦౪॥

పిప్పలీ పిప్పలీ మూలదధిదాడిమధాన్యకైః।
సిద్ధం సర్పిర్విధాతవ్యం వాతవర్చోవిబన్ధనుత్॥౧౦౫॥

చవ్యం త్రికటుకం పాఠాం క్షారం కుస్తుమ్బురూణి చ।
యవానీం పిప్పలీమూలముభే చ విడసైన్ధవే॥౧౦౬॥

చిత్రకం బిల్వమభయాం పిష్ట్వా సర్పిర్విపాచయేత్।
శకృద్వాతానులోమ్యార్థం జాతే దధ్ని చతుర్గుణే॥౧౦౭॥

ప్రవాహికాం గుదభ్రంశం మూత్రకృచ్ఛ్రం పరిస్రవమ్।
గుదవఙ్క్షణశూలం చ ఘృతమేతధ్వ్యపోహతి॥౧౦౮॥

నాగరం పిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తిపిప్పలీ।
శ్వదంష్ట్రా పిప్పలీ ధాన్యం బిల్వం పాఠా యవానికా॥౧౦౯॥

చాఙ్గేరీస్వరసే సర్పిః కల్కైరేతైర్విపాచయేత్।
చతుర్గుణేన దధ్నా చ తద్ఘృతం కఫవాతనుత్॥౧౧౦॥

అర్శాంసి గ్రహణీదోషం మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రవాహికామ్।
గుదభ్రంశార్తిమానాహం ఘృతమేతద్వ్యపోహతి॥౧౧౧॥

ఇతి నాగరాదిఘృతమ్।

పిప్పలీం నాగరం పాఠాం శ్వదంష్ట్రాం చ పృథక్ పృథక్।
భాగాంస్త్రిపలికాన్ కృత్వా కషాయముపకల్పయేత్॥౧౧౨॥

గణ్డీరం పిప్పలీమూలం వ్యోషం చవ్యం చ చిత్రకమ్।
పిష్ట్వా కషాయే వినయేత్ పూతే ద్విపలికం పృథక్॥౧౧౩॥

పలాని సర్పిషస్తస్మింశ్చత్వారింశత్ ప్రదాపయేత్।
చాఙ్గేరీస్వరసం తుల్యం సర్పిషా దధి షడ్గుణమ్॥౧౧౪॥

మృద్వగ్నినా తతః సాధ్యం సిద్ధం సర్పిర్నిధాపయేత్।

తదాహారే విధాతవ్యం పానే ప్రాయోగికే విధౌ ॥౧౧౫॥

గ్రహణ్యర్శోవికారఘ్నం గుల్మహృద్రోగనాశనమ్।
శోథప్లీహోదరానాహమూత్రకృచ్ఛ్రజ్వరాపహమ్॥౧౧౬॥

కాసహిక్కారుచిశ్వాససూదనం పార్శ్వశూలనుత్।
బలపుష్టికరం వర్ణ్యమగ్నిసందీపనం పరమ్॥౧౧౭॥

ఇతి పిప్పల్యాద్యం ఘృతమ్।

సగుడాం పిప్పలీయుక్తాం ఘృతభృష్టాం హరీతకీమ్।
త్రివృద్దన్తీయుతాం వాఽపి భక్షయేదానులోమికీమ్॥౧౧౮॥

విడ్వాతకఫపిత్తానామానులోమ్యేఽథ నిర్వృతే।
గుదేఽర్శాంసి ప్రశామ్యన్తి పావకశ్చాభివర్ధతే॥౧౧౯॥

బర్హితిత్తిరిలావానాం రసానమ్లాన్ సుసంస్కృతాన్।
దక్షాణాం వర్తకానాం చ దద్యాద్విడ్వాతసంగ్రహే॥౧౨౦॥

త్రివృద్దన్తీపలాశానాం చాఙ్గేర్యాశ్చిత్రకస్య చ।
సుభృష్టం యమకే దద్యాచ్ఛాకం దధిసమన్వితమ్॥౧౨౧॥

ఉపోదికాం తణ్డులీయం వీరాం వాస్తుకపల్లవాన్।
సువర్చలాం సలోణీకాం యవశాకమవల్గుజమ్॥౧౨౨॥

కాకమార్చీం రుహాపత్రం మహాపత్రీం తథాఽమ్లికామ్।
జీవన్తీం శటిశాకం చ శాకం గృఞ్జనకస్య చ॥౧౨౩॥

దధిదాడిమసిద్ధాని యమకే భర్జితాని చ।
ధాన్యనాగరయుక్తాని శాకాన్యేతాని దాపయేత్॥౧౨౪॥

గోధాలోపాకమార్జారశ్వావిదుష్ట్రగవామపి।
కూర్మశల్లకయోశ్చైవ సాధయేచ్చాకవద్రసాన్॥౧౨౫॥

రక్తశాల్యోదనం దద్యాద్రసైస్తైర్వాతశాన్తయే।
జ్ఞాత్వా వాతోల్బణం రూక్షం మన్దాగ్నిం గుదజాతురమ్॥౧౨౬॥

మదిరాం శార్కరం జాతం శీధుం తక్రం తుషోదకమ్।
అరిష్టం దధిమణ్డం వా శృతం వా శిశిరం జలమ్॥౧౨౭॥

కణ్టకార్యా శృతం వాఽపి శృతం నాగరధాన్యకైః।
అనుపానం భిషగ్దద్యాద్వాతవర్చోఽనులోమనమ్॥౧౨౮॥

ఉదావర్తపరీతా యే యే చాత్యర్థం విరూక్షితాః।
విలోమవాతాః శూలార్తాస్తేష్విష్టమనువాసనమ్॥౧౨౯॥

పిప్పలీం మదనం బిల్వం శతాహ్వాం మధుకం వచామ్।
కుష్ఠం శటీం పుష్కరాఖ్యం చిత్రకం దేవదారు చ॥౧౩౦॥

పిష్ట్వా తైలం విపక్తవ్యం పయసా ద్విగుణేన చ।

అర్శసాం మూఢవాతానాం తచ్ఛ్రేష్ఠమనువాసనమ్॥౧౩౧॥

గుదనిఃసరణం శూలం మూత్రకృచ్ఛ్రం ప్రవాహికామ్।
కట్యూరుపృష్ఠదౌర్బల్యమానాహం వఙ్క్షణాశ్రయమ్॥౧౩౨॥

పిచ్ఛాస్రావం గుదే శోఫం వాతవర్చోవినిగ్రహమ్।
ఉత్థానం బహుశో యచ్చ జయేత్తచ్చానువాసనాత్॥౧౩౩॥

అనువాసనికైః పిష్టైః సుఖోష్ణైః స్నేహసంయుతైః।
దర్వ్యా తైరౌషధైర్దేహ్యాః స్తబ్ధాః శూనా గుదేరుహాః॥౧౩౪॥

దిగ్ధాస్తైః ప్రస్రవన్త్యాశు శ్లేష్మపిచ్ఛాం సశోణితామ్।
కణ్డూః స్తమ్భః సరుక్ శోఫః స్రుతానాం వినివర్తతే॥౧౩౫॥

నిరూహం వా ప్రయుఞ్జీత సక్షీరం దాశమూలికమ్।
సమూత్రస్నేహలవణం కల్కైర్యుక్తం ఫలాదిభిః॥౧౩౬॥

హరీతకీనాం ప్రస్థార్ధం ప్రస్థమామలకస్య చ।
స్యాత్ కపిత్థాద్దశపలం తతోఽర్ధా చేన్ద్రవారుణీ॥౧౩౭॥

విడఙ్గం పిప్పలీ లోధ్రం మరిచం సైలవాలుకమ్।
ద్విపలాంశం జలస్యైతచ్చతుర్ద్రోణే విపాచయేత్॥౧౩౮॥

ద్రోణశేషే రసే తస్మిన్ పూతే శీతే సమావపేత్।
గుడస్య ద్విశతం తిష్ఠేత్తత్ పక్షం ఘృతభాజనే॥౧౩౯॥

పక్షాదూర్ధ్వం భవేత్ పేయా తతో మాత్రా యథాబలమ్।
భస్యాభ్యాసాదరిష్టస్య నశ్యన్తి గుదజా ద్రుతమ్॥౧౪౦॥

గ్రహణీపాణ్డుహృద్రోగప్లీహగుల్మోదరాపహః।
కుష్ఠశోఫారుచిహరో బలవర్ణాగ్నివర్ధనః॥౧౪౧॥

సిద్ధోఽయమభయారిష్టః కామలాశ్విత్రనాశనః।
కృమిగ్రన్థ్యర్బుదవ్యఙ్గరాజయక్ష్మజ్వరాన్తకృత్॥౧౪౨॥

ఇత్యభయారిష్టః।

దన్తీచిత్రకమూలానాముభయోః పఞ్చమూలయోః।
భాగాన్ పలాంశానాపోథ్య జలద్రోణే విపాచయేత్॥౧౪౩॥

త్రిపలం త్రిఫలాయాశ్చ దలానాం తత్ర దాపయేత్।
రసే చతుర్థశేషే తు పూతే శీతే సమావపేత్॥౧౪౪॥

తులాం గుడస్య తత్తిష్ఠేన్మాసార్ధం ఘృతభాజనే।
తన్మాత్రయా పిబేన్నిత్యమర్శోభ్యో విప్రముచ్యతే॥౧౪౫॥

గ్రహణీపాణ్డురోగఘ్నం వాతవర్చోనులోమనమ్।
దీపనం చారుచిఘ్నం చ దన్త్యరిష్టమిమం విదుః॥౧౪౬॥

ఇతి దన్త్యరిష్టః।

హరీతకీఫలప్రస్థం ప్రస్థమామలకస్య చ।
విశాలాయా దధిత్థస్య పాఠాచిత్రకమూలయోః॥౧౪౭॥

ద్వే ద్వే పలే సమాపోథ్య ద్విద్రోణే సాధయేదపామ్।
పాదావశేషే పూతే చ రసే తస్మిన్ ప్రదాపయేత్॥౧౪౮॥

గుడస్యైకాం తులాం వైద్యస్తత్ స్థాప్యం ఘృతభాజనే।
పక్షస్థితం పిబేదేనం గ్రహణ్యర్శోవికారవాన్॥౧౪౯॥

హృత్పాణ్డురోగం ప్లీహానం కామలాం విషమజ్వరమ్।
వర్చోమూత్రానిలకృతాన్ విబన్ధానగ్నిమార్దవమ్॥౧౫౦॥

కాసం గుల్మముదావర్తం ఫలారిష్టో వ్యపోహతి।
అగ్నిసందీపనో హ్యేష కృష్ణాత్రేయేణ భాషితః॥౧౫౧॥

ఇతి ఫలారిష్టః।

దురాలభాయాః ప్రస్థః స్యాచ్చిత్రకస్య వృషస్య చ।
పథ్యామలకయోశ్చైవ పాఠాయా నాగరస్య చ॥౧౫౨॥

దన్త్యాశ్చ ద్విపలాన్ భాగాఞ్జలద్రోణే విపాచయేత్।
పాదావశేషే పూతే చ సుశీతే శర్కరాశతమ్॥౧౫౩॥

దత్త్వా కుమ్భే దృఢే స్థాప్యం మాసార్ధం ఘృతభావితే।

ప్రలిప్తే పిప్పలీచవ్యప్రియఙ్గుక్షౌద్రసర్పిషా ॥౧౫౪॥

తస్య మాత్రాం పిబేత్ కాలే శార్కరస్య యథాబలమ్ ।
అర్శాంసి గ్రహణీదోషముదావర్తమరోచకమ్ ॥౧౫౫॥

శకృన్మూత్రానిలోద్గారవిబన్ధానగ్నిమార్దవమ్ ।
హృద్రోగం పాణ్డురోగం చ సర్వమేతేన సాధయేత్ ॥౧౫౬॥

ఇతి శర్కరాసవః ।

నవస్యామలకస్యైకాం కుర్యాజ్జర్జరితాం తులామ్ ।
కుడవాంశాశ్చ పిప్పల్యో విడఙ్గం మరిచం తథా ॥౧౫౭॥

పాఠాం చ పిప్పలీమూలం క్రముకం చవ్యచిత్రకౌ ।
మఞ్జిష్ఠా వాలుకం లోధ్రం పలికానుపకల్పయేత్ ॥౧౫౮॥

కుష్ఠం దారుహరిద్రాం చ సురాహ్వం సారివాద్వయమ్ ।
ఇన్ద్రాహ్వం భద్రముస్తం చ కుర్యాదర్ధపలోన్మితమ్ ॥౧౫౯॥

చత్వారి నాగపుష్పస్య పలాన్యభినవస్య చ ।
ద్రోణాభ్యామమ్భసో ద్వాభ్యాం సాధయిత్వాఽవతారయేత్ ॥౧౬౦॥

ద్రోణావశేషే పూతే చ శీతే తస్మిన్ సమావపేత్ ।
మృద్వీకాద్వ్యాఢకరసం శీతం నిర్యూహసంమితమ్ ॥౧౬౧॥

శర్కరాయాశ్చ భిన్నాయా దద్యాద్విగుణితాం తులామ్।
కుసుమస్య రసస్యైకమర్ధప్రస్థం నవస్య చ॥౧౬౨॥

త్వగేలాప్లవపత్రామ్బుసేవ్యక్రముకకేశరాన్।
చూర్ణయిత్వా తు మతిమాన్ కార్షికానత్ర దాపయేత్॥౧౬౩॥

తత్ సర్వం స్థాపయేత్ పక్షం సుచౌక్షే ఘృతభాజనే।
ప్రలిప్తే సర్పిషా కించిచ్ఛర్కరాగురుధూపితే॥౧౬౪॥

పక్షాదూర్ధ్వమరిష్టోఽయం కనకో నామ విశ్రుతః।
పేయః స్వాదురసో హృద్యః ప్రయోగాద్భక్తరోచనః॥౧౬౫॥

అర్శాంసి గ్రహణీదోషమానాహముదరం జ్వరమ్।
హృద్రోగం పాణ్డుతాం శోఫం గుల్మం వర్చోవినిగ్రహమ్॥౧౬౬॥

కాసం శ్లేష్మామయాంశ్చోగ్రాన్ సర్వానేవాపకర్షతి।
వలీపలితఖాలిత్యం దోషజం చ వ్యపోహతి॥౧౬౭॥

ఇతి కనకారిష్టః।

పత్రభఙ్గోదకైః శౌచం కుర్యాదుష్ణేన చామ్భసా।
ఇతి శుష్కార్శసాం సిద్ధముక్తమేతచ్చికిత్సితమ్॥౧౬౮॥

చికిత్సితమతః సిద్ధం స్రావిణాం సంప్రచక్ష్మహే।
తత్రానుబన్ధో ద్వివిధః శ్లేష్మణో మారుతస్య చ॥౧౬౯॥

విట్ శ్యావం కఠినం రూక్షం చాధో వాయుర్న వర్తతే।
తను చారుణవర్ణం చ ఫేనిలం చాసృగర్శసామ్॥౧౭౦॥

కట్యూరుగుదశూలం చ దౌర్బల్యం యది చాధికమ్।
తత్రానుబన్ధో వాతస్య హేతుర్యది చ రూక్షణమ్॥౧౭౧॥

శిథిలం శ్వేతపీతం చ విట్ స్నిగ్ధం గురు శీతలమ్।
యద్యర్శసాం ఘనం చాసృక్ తన్తుమత్ పాణ్డు పిచ్ఛిలమ్॥౧౭౨॥

గుదం సపిచ్ఛం స్తిమితం గురు స్నిగ్ధం చ కారణమ్।
శ్లేష్మానుబన్ధో విజ్ఞేయస్తత్ర రక్తార్శసాం బుధైః॥౧౭౩॥

స్నిగ్ధశీతం హితం వాతే రూక్షశీతం కఫానుగే।
చికిత్సితమిదం తస్మాత్ సంప్రధార్య ప్రయోజయేత్॥౧౭౪॥

పిత్తశ్లేష్మాధికం మత్వా శోధనేనోపపాదయేత్।
స్రవణం చాప్యుపేక్షేత లఙ్ఘనైర్వా సమాచరేత్॥౧౭౫॥

ప్రవృత్తమాదావర్శోభ్యో యో నిగృహ్ణాత్యబుద్ధిమాన్।
శోణితం దోషమలినం తద్రోగాఞ్జనయేద్బహూన్॥౧౭౬॥

రక్తపిత్తం జ్వరం తృష్ణామగ్నినాశమరోచకమ్।
కామలాం శ్వయథుం శూలం గుదవఙ్క్షణసంశ్రయమ్॥౧౭౭॥

కణ్డ్వరుఃకోఠపిడకాః కుష్ఠం పాణ్డ్వామయం మదమ్।
వాతమూత్రపురీషాణాం విబన్ధం శిరసో రుజమ్॥౧౭౮॥

స్తైమిత్యం గురుగాత్రత్వం తథాఽన్యాన్ రక్తజాన్ గదాన్।
తస్మాత్ స్రుతే దుష్టరక్తే రక్తసంగ్రహణం మతమ్॥౧౭౯॥

హేతులక్షణకాలజ్ఞో బలశోణితవర్ణవిత్।
కాలం తావదుపేక్షేత యావన్నాత్యయమాప్నుయాత్॥౧౮౦॥

అగ్నిసందీపనార్థం చ రక్తసంగ్రహణాయ చ।
దోషాణాం పాచనార్థం చ పరం తిక్తైరుపాచరేత్॥౧౮౧॥

యత్తు ప్రక్షీణదోషస్య రక్తం వాతోల్బణస్య చ।
వర్తతే స్నేహసాధ్యం తత్ పానాభ్యఙ్గానువాసనైః॥౧౮౨॥

యత్తు పిత్తోల్బణం రక్తం ఘర్మకాలే ప్రవర్తతే।
స్తమ్భనీయం తదేకాన్తాన్న చేద్వాతకఫానుగమ్॥౧౮౩॥

కుటజత్వఙ నిర్యూహః సనాగరః స్నిగ్ధరక్తసంగ్రహణః।
త్వగ్దాడిమస్య తద్వత్ సనాగరశ్చన్దనస్య రసః॥౧౮౪॥

చన్దనకిరాతతిక్తకధన్వయవాసాః సనాగరాః క్వథితాః।
రక్తార్శంసాం ప్రశమనా దార్వీత్వగుశీరనిమ్బాశ్చ॥౧౮౫॥

సాతివిషా కుటజత్వక్ ఫలం చ సరసాఞ్జనం మధుయుతాని।

రక్తాపహాని దద్యాత్ పిపాసవే తణ్డులజలేన ॥౧౮౬॥

కుటజత్వచో విపాచ్యం పలశతమార్ద్రం మహేన్ద్రసలిలేన।
యావత్ స్యాద్గతరసం తద్రవ్యం పూతో రసస్తతో గ్రాహ్యః ॥౧౮౭॥

మోచరసః ససమఙ్గః ఫలినీ చ పలాంశ్కైస్త్రిభిస్తైశ్చ।
వత్సకబీజం తుల్యం చూర్ణీకృతమత్ర దాతవ్యమ్ ॥౧౮౮॥

పూతోత్క్కథితః సాన్ద్రః స రసో దుర్వీప్రలేపనో గ్రాహ్యః।
మాత్రాకాలోపహితా రసక్రియైషా జయవ్యస్రుగ్స్రావమ్ ॥౧౮౯॥

ఛాగలిపయసా యుక్తా పేయామణ్డేన వా యథాగ్నిబలమ్।
జీర్ణౌషధశ్చ శాలీన్ పయసా ఛాగేన భుఞ్జీత ॥౧౯౦॥

రక్కార్శోస్థతిసారం రక్తం సాసుగ్రుజో నిహన్త్యాశు।
బలవచ్చ రక్తపిత్తం రసక్రియైషా జయత్యుభయభాగమ్ ॥౧౯౧॥

ఇతి కుటజాదిరసక్రియా।

నీలోత్పలం సమఙ్గా మోచరసశ్చన్దనం తిలా లోధ్రమ్।
పీత్వా ఛాగలిపయసా భోజ్యం పయసైవ శాల్యన్నమ్ ॥౧౯౨॥

ఛాగలిపయః ప్రయుక్తం నిహన్తి రక్తం సవాస్తుకరసం చ।
ధన్వవిహఙ్గమృగాణాం రసో నిరమ్లః కదమ్లో వా ॥౧౯౩॥

పాఠా వత్సకబీజం రసాఞ్జనం నాగరం యవాన్యశ్చ।
బిల్వమితి చార్శసైశ్చూర్ణితాని పేయాని శూలేషు॥౧౯౪॥

దార్వీ కిరాతతిక్తం ముస్తం దుఃస్పర్శకశ్చ రుధిరనమ్।
రక్తేఽతివర్తమానే ఝూలే చ ఘృతం విధాతవ్యమ్॥౧౯౫॥

కుటజఫలవల్కకేశరనీలోత్పలలోధ్రధాతకీకల్కైః।
సిద్ధం ఘృతం విధేయం శూలే రక్తార్శం సాం భిషజా॥౧౯౬॥

సర్పిః సదాడిమరసం సథావశూకం జయత్యాశు।
రక్తం సశూలమథవా నిదిగ్ధికాధికాసిద్ధమ్॥౧౯౭॥

లాజాపేయా పీతా సచుక్రికాకేశరోత్పలైః సిద్ధా।
హన్త్యాశ్వస్త్రక్స్రావం తథా బలాపృశ్నిపర్ణీభ్యామ్॥౧౯౮॥

హ్రీవేరబిల్వనాగరనిర్యూహే సాధితాం సనవనీతామ్।
వృక్షామ్లదాడిమామ్లామమ్లీకామ్లాం సకోలామ్లామ్॥౧౯౯॥

గృఞ్జనకసురాసిద్ధాం భృష్టాం యమకేన వా పిబేత్ పేయామ్।
రక్తాతిసారశూలప్రవాహికాశోథనిగ్రహణీమ్॥౨౦౦॥

కాశ్మర్యామలకానాం సకర్బుదారాన్ ఫలామ్లాంశ్చ।
గృఞ్జనకశాల్మలీనాం క్షీరిణ్యాశ్చుక్రికాయాశ్చ॥౨౦౧॥

న్యగ్రోధశుఙ్గకానాం ఖడాంస్తథా కోవిదారపుష్పాణామ్।

దధ్నః సరేణ సిద్ధాన్ దద్యాద్రక్తే ప్రవృత్తేఽతి ॥౨౦౨॥

సిద్ధం పలాణ్డుశాకం తక్రేణోపోదికాం సబదరామ్లామ్।
రుధిరస్రుతౌ ప్రదద్యాన్మసూరయూషం చ తక్రామ్లమ్॥౨౦౩॥

పయసా శృతేన యూషైర్మసూరముద్గాఢకీమకుష్ఠానామ్।
భోజనమద్యాదమ్లైః శాలిశ్యామాకకోద్రవజమ్॥౨౦౪॥

శశహరిణలావమాంసైః కపిఞ్జలైరైణేయకైః సుసిద్ధైశ్చ।
భోజనమద్యాదమ్లైర్మధురైరీషత్సమరిచైర్వా॥౨౦౫॥

దక్షశిఖితిత్తిరిరసైర్ద్వికకుదలోపాకజైశ్చ మధురామ్లైః।
అద్యాద్రసైరతివహేష్వర్శఃస్వనిలోల్బణశరీరః॥౨౦౬॥

రసఖడయూషయవాగూసంయోగతః కేవలోఽథవా జయతి।
రక్తమతివర్తమానం వాతం చ పలాణ్డురుపయుక్తః॥౨౦౭॥

ఛాగాన్తరాధి తరుణం సరుధిరముపసాధితం బహుపలాణ్డు।
వ్యత్యాసాన్మధురామ్లం విట్శోణితసంక్షయే దేయమ్॥౨౦౮॥

నవనీతతిలాభ్యాసాత్ కేశరనవనీత శర్కరాభ్యాసాత్।
దధిసరమథితాభ్యాసాదర్శాంస్యపయాన్తి రక్తాని॥౨౦౯॥

నవనీతఘృతం ఛాగం మాంసం చ సషష్టికః శాలిః।
తరుణశ్చ సురామణ్డస్తరుణీ చ సురా నిహన్త్యస్త్రమ్॥౨౧౦॥

ప్రాయేణ వాతబహులాన్యర్శాంసి భవన్త్యతిస్నుతే రక్తే।
దుష్టేఽపి చ కఫపిత్తే తస్మాదనిలోఽధికో జ్ఞేయః॥౨౧౧॥

దృష్ట్వా తు రక్తపిత్తం ప్రబలం కఫవాతలిఙ్గమల్పం చ।
శీతాః క్రియాః ప్రయోజ్యా యథేరితా వక్ష్యతే చాన్యా॥౨౧౨॥

మధుకం సపఞ్చవల్కం బదరీత్వగుదుమ్బరం ధవపటోలమ్।
పరిషేచనే విదేధ్యాద్వృషకకుభయవాసనిమ్బాంశ్చ॥౨౧౩॥

రక్తేఽతివర్తమానే దాహే క్లేదేఽవగాహయేచ్చాపి।
మధుకమృణాలపద్మకచన్దనకుశకాశనిఃక్కాథే॥౨౧౪॥

ఇక్షురసమధుకవేతసనిర్యూహే శీతలే పయసి వా తమ్।
అవగాహయేత్ ప్రదిగ్ధం పూర్వం శిశిరేణ తైలేన॥౨౧౫॥

దత్త్వా ఘృతం సశర్కరముపస్థదేశే గుదే త్రికదేశే చ।
శిశిరజలస్పర్శసుఖా ధారా ప్రస్తమ్భనీ యోజ్యా॥౨౧౬॥

కదలీదలైరభినవైః పుష్కరపత్రైశ్చ శీతజలసిక్తైః।
ప్రచ్ఛాదనం ముహుర్ముహురిష్టం పద్మోత్పలదలైశ్చ॥౨౧౭॥

దూర్వాఘృతం ప్రదేహః శతధౌతసహస్రధౌతమపి సర్పిః।
వ్యజనపవనః సుశీతో రక్తస్రావం జయత్యాశు॥౨౧౮॥

సమఙ్గామధుకాభ్యాం తిలమధుకాభ్యాం రసాఞ్జనఘృతాభ్యామ్।
సర్జరసఘృతాభ్యాం వా నిమ్బఘృతాభ్యాం మధుఘృతాభ్యాం చ॥౨౧౯॥

దార్వీత్వక్సర్పిర్భ్యాం సచన్దనాభ్యామథోత్పలఘృతాభ్యామ్।
దాహే క్లేదే చ గుదభ్రంశే గుదజాః ప్రతిసారణీయాశ్చ॥౨౨౦॥

అభిః క్రియాభిరథవా శీతాభిర్యస్య న తిష్ఠతి రక్తమ్।
తం కాలే స్నిగ్ధోష్ణైర్మాంసరసైస్తర్పయేమతిమాన్॥౨౨౧॥

అవపీడకసర్పిర్భిః కోష్ణైర్ఘృతతైలికైస్తథాఽభ్యఙ్గైః।
క్షీరఘుత సైల సేకైః కోష్ణైః సముపాచరేదాశు॥౨౨౨॥

కోష్ణేన వాతప్రబలేఘృతమణ్డేనానువాసయేచ్ఛీఘ్రమ్।
పిచ్ఛాఫర్స్తి దద్యాద్వర్స్తి కాలే తస్యాథవా సిద్ధమ్॥౨౨౩॥

యవాసకుశకాశానాం మూలం పుష్పం చ శాల్మలమ్।
న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వస్ శుఙ్గాశ్చ ద్విపలోన్మితాః॥౨౨౪॥

త్రిప్రస్థం సలిలస్యైతత్ క్షీరప్రస్థం చ సాధయేత్।
క్షీరశేషం కషాయం చ పూతం కల్కైర్విమిశ్రయేత్॥౨౨౫॥

కల్కాః శాల్మలినిర్యాససమఙ్గాచన్దనోత్పలమ్।
వత్సకస్య చ బీజాని ప్రియఙ్గుః పద్మకేశరమ్॥౨౨౬॥

పిచ్ఛాబస్తిరయం సిద్ధః సఘృతక్షౌద్రశర్కరః।

ప్రవాహికా గుదభ్రంశరక్తస్త్రావజ్వరాపహః॥౨౨౭॥

ఇతి పిచ్ఛాబస్తిః।

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం పేష్యాన్ బస్తౌ యథేరితాన్।
పిష్ట్వాఽనువాసనం స్నేహం క్షీర ద్విగుణితం పచేత్॥౨౨౮॥

హ్రీవేరముత్పలం లోధ్రం సమఙ్గాచవ్యచన్దనమ్।
పాఠా సాతివిషా బిల్వం ధాతకీ దేవదారు చ॥౨౨౯॥

దార్వీత్వగ్ నాగరం మాంసీ ముఖం క్షారో యవాగ్రజః।
చిత్రకశ్చేతి పేష్యాణి చాఙ్గేరీస్వరసే ఘృతమ్॥౨౩౦॥

ఐకధ్యం సాధయేత్ సర్వం తత్ సర్పిః పరమౌషధమ్।
అర్శోతిసారగ్రహణీపాణ్డురోగే జ్వరేఽరుచౌ॥౨౩౧॥

మూత్రకృచ్ఛ్రే గుదభ్రంశే బస్త్యాధ్మానే ప్రవాహణే।
పిచ్ఛాస్త్రావేఽర్శసాం శూలే యోజ్యమేతత్త్రిదోషనుత్॥౨౩౨॥

ఇతి హీరాదిఘృతమ్।

అవాక్పుష్పీ బలా దార్వీ పృశ్నిపర్ణీ త్రికణ్టకః।
న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థశుఙ్గాశ్చ ద్విపలోన్మితాః॥౨౩౩॥

కషాయ ఏషాం పేష్యాస్తు జీవన్తీ కటురోహిణీ।

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం నాగరం సురదారు చ ॥౨౩౪॥

కలిఙ్గాః శాల్మలం పుష్పం వీరా చన్దనముత్పలమ్।
కట్ఫలం చిత్రకో ముస్తం ప్రియఙ్గ్వతివిషాస్థిరాః॥౨౩౫॥

పద్మోత్పలానాం కిఞ్జల్కః సమఙ్గా సనిదిగ్ధికా।
బిల్వం మోచరసః పాఠా భాగాః కర్షసమన్వితాః॥౨౩౬॥

చతుఃప్రస్థే శృతం ప్రస్థం కషాయమవతారయేత్।
త్రింశత్పలాని ప్రస్థోఽత్ర విజ్ఞేయో ద్విపలాధికః॥౨౩౭॥

సునిషణ్ణకచాఙ్గేర్యాః ప్రస్థౌఽత్ర ద్వౌ స్వరసస్య చ।
సర్వైరేతైర్యథోద్దిష్టైర్ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్॥౨౩౮॥

ఏతదర్శఃస్వతీసారే రక్తస్రావే త్రిదోషజే।
ప్రవాహణే గుదభ్రంశే పిచ్ఛాసు వివిధాసు చ॥౨౩౯॥

ఉత్థానే చాతిబహుశః శోథశూలే గుదాశ్రవే।
మూత్రగ్రహే మూఢవాతే మన్దేఽగ్నావరుచావపి॥౨౪౦॥

ప్రయోజ్యం విధివత్ సర్పిర్బలవర్ణాగ్నివర్ధనమ్।
వివిధేష్వన్నపానేషు కేవలం వా నిరత్యయమ్॥౨౪౧॥

ఇతి సునిషణ్ణకచాఙ్గేరీఘృతమ్।

భవన్తి చాత్ర।

వ్యత్యాసాన్మధురామ్లాని శీతోష్ణాని చ యోజయేత్।
నిత్యమగ్నిబలాపేక్షీ జయత్యర్శఃకృతాన్ గదాన్॥౨౪౨॥

త్రయో వికారాః ప్రాయేణ యే పరస్పరహేతవః।
అర్శాంసి చాతిసారశ్చ గ్రహణీదోష ఏవ చ॥౨౪౩॥

ఏషామగ్నిబలే హీనే వృద్ధివృద్ధే పరిక్షయః।
తస్మాదగ్నిబలం రక్ష్యమేషు త్రిషు విశేషతః॥౨౪౪॥

భృష్టైః శాకైర్యవాగూభిర్యూషైర్మాంసరసైః ఖడైః।
క్షీరతక్రప్రయోగైశ్చ వివిధైర్గుదజాఞ్జయేత్॥౨౪౫॥

యద్వాయోరానులోమ్యాయ యదగ్నిబలవృద్ధయే।
అన్నపానౌషధద్రవ్యం తత్ సేవ్యం నిత్యమర్శసైః॥౨౪౬॥

యదతో విపరీతం స్యాన్నిదానే యత్ ప్రదర్శితమ్।
గుదజాభిపరీతేన న తత్ సేవ్యం కదాచన॥౨౪౭॥

తత్ర శ్లోకాః।

అర్శసాం ద్వివిధం జన్మ పృథగాయతనాని చ।
స్థానసంస్థానలిఙ్గాని సాధ్యాసాధ్యత్వనిశ్చయః॥౨౪॥

అభ్యఙ్గాః స్వేదనం ధూమాః సావగాహాః ప్రలేపనాః।
శోణితస్యావసేకశ్చ యోగా దీపనపాచనాః॥౨౪౯॥

పానాన్నవిధిరగ్ర్యశ్చ వాతవర్చోఽనులోమనః।
యోగాః సంశమనీయాశ్చ సర్పీంషి వివిధాని చ॥౨౫౦॥

బస్తయస్తక్రయోగాశ్చ వరారిష్టాః సశర్కరాః।
శుష్కాణామర్శసాం శస్తాః స్రావిణాం లక్షణాని చ॥౨౫౧॥

ద్వివిధం సానుబన్ధానాం తేషాం చేష్టం యదౌషధమ్।
రక్తసంగ్రహణాః క్వాథా పేష్యాశ్చ వివిధాత్మకాః॥౨౫౨॥

స్నేహాహారవిధిశ్చాగ్ర్యో యోగాశ్చ ప్రతిసారణాః।
ప్రక్షాలనావగాహాశ్చ ప్రదేహాః సేచనాని చ॥౨౫౩॥

అతివృత్తస్య రక్తస్య విధాతవ్యం యదౌషధమ్।
తత్ సర్వమిహ నిర్దిష్టం గుదజానాం చికిత్సితే॥౨౫౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే
చికిత్సాస్థానేఽర్శశ్చికిత్సితం నామ చతుర్దశోఽధ్యాయః॥౧౪॥

పఞ్చదశోఽధ్యాయః।

అథాతో గ్రహణీచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఆయుర్వర్ణో బలం స్వాస్థ్యముత్సాహోపచయౌ ప్రభా।
ఓజస్తేజోఽగ్నయః ప్రాణాశ్చోక్తా దేహాగ్నిహేతుకాః॥3॥

శాన్తేఽగ్నౌ మ్రియతే యుక్తే చిరం జీవత్యనామయః।
రోగీ స్యాద్వికృతేర్మూలమగ్నిస్తస్మాన్నిరుచ్యతే॥౪॥

యదన్నం దేహధాత్వోజోబలవర్ణాదిపోషకమ్।
తత్రాగ్నిర్హేతురాహారాన్న హ్యపక్వాద్రసాదయః॥౫॥

అన్నమాదానకర్మా తు ప్రాణః కోష్ఠం ప్రకర్షతి।
తద్ద్రవైర్భిన్నసంఘాతం స్నేహేన మృదుతాం గతమ్॥౬॥

సమానేనావధూతోఽగ్నిరుదర్యః పవనేన తు।
కాలే భుక్తం సమం సమ్యక్ పచత్యాయుర్వివృద్ధయే॥౭॥

ఏవం రసమలాయాన్నమాశయస్థమధః స్థితః।
పచత్యగ్నిర్యథా స్థాల్యామోదనాయామ్బుతణ్డులమ్॥౮॥

అన్నస్య భుక్తమాత్రస్య షడ్రసస్య ప్రపాకతః।
మధురాత్ ప్రాకూ కఫో భావాత్ ఫేనీభూత ఉదీర్యతే॥౯॥

పరం తు పచ్యమానస్య విదగ్ధస్యామ్లభావతః।
ఆశయాచ్చ్యవమానస్య పిత్తమచ్ఛముదీర్యతే॥౧౦॥

పక్వాశయం తు ప్రాప్తస్య శోష్యమాణస్య వహ్నినా।
పరిపిణ్డితపక్వస్య వాయుః స్యాత్ కటుభావతః॥౧౧॥

అన్నమిష్టం హ్యుపకృతమిష్టైర్గన్ధాదిభిః పృథక్।
దేహే ప్రీణాతి గన్ధాదీన్ ప్రాణాదీనిన్ద్రియాణి చ॥౧౨॥

భౌమాప్యాగ్నేయవాయవ్యాః పఞ్చోష్మాణః సనాభసాః।
పఞ్చాహారగుణాన్ స్వాన్ స్వాన్ పార్థివాదీన్ పచన్తి హి॥౧౩॥

యథాస్వం స్వం చ పుష్యన్తి దేహే ద్రవ్యగుణాః పృథక్।
పార్థివాః పార్థివానేవ శేషాః శేషాంశ్చ కృత్స్నశః॥౧౪॥

సప్తభిర్దేహధాతారో ధాతవో ద్వివిధం పునః।
యథాస్వమగ్నిభిః పాకం యాన్తి కిట్టప్రసాదవత్॥౧౫॥

రసాద్రక్తం తతో మాంసం మాంసాన్మేదస్తతోఽస్థి చ।
అస్థ్నో మజ్జా తతః శుక్రం శుక్రాద్గర్భః ప్రసాదజః॥౧౬॥

రసాత్ స్తన్యం స్త్రియా రక్తమసృజః కణ్డరాః సిరాః।
మాంసాద్వసా త్వచః షట్ చ మేదసః స్నాయుసంధయః॥౧౭॥

కిట్టమన్నస్య విణ్మూత్రం రసస్య తు కఫోఽసృజః।

పిత్తం మాంసస్య ఖమలా మలః స్వేదస్తు మేదసః॥౧౮॥

స్యాత్ కిట్టం కేశలోమాస్థ్నో మజ్జ్ఞః స్నేహోఽక్షివిట్ త్వచామ్।
ప్రసాదకిట్టే ధాతూనాం పాకాదేవం ద్విధర్చ్ఛతః॥౧౯॥

పరస్పరోపసంస్తమ్భా ధాతుస్నేహపరమ్పరా।
వృష్యాదీనాం ప్రభావస్తు పుష్ణాతి బలమాశు హి॥౨౦॥

షడ్భిః కేచిదహోరాత్రైరిచ్ఛన్తి పరివర్తనమ్।
సంతత్యా భోజ్యధాతూనాం పరివృత్తిస్తు చక్రవత్॥౨౧॥

ఇత్యుక్తవన్తమాచార్యం శిష్యస్త్విదమచోదయత్।
రసాద్రక్తం విసదృశాత్ కథం దేహేఽభిజాయతే॥౨౨॥

రసస్య చ న రాగోఽస్తి స కథం యాతి రక్తతామ్।
ద్రవాద్రక్తాత్ స్థిరం మాంసం కథం తజ్జాయతే నృణామ్॥౨౩॥

రసాద్రక్తాత్తథా మాంసాన్మేదసః శ్వేతతా కథమ్।
శ్లక్ష్ణాభ్యాం మాంసమేదోభ్యాం ఖరత్వం కథమస్థిషు॥౨౪॥

ఖరేష్వస్థిషు మజ్జా చ కేన స్నిగ్ధో మృదుస్తథా।
మజ్జ్ఞశ్చ పరిణామేన యది శుక్రం ప్రవర్తతే॥౨౫॥

సర్వదేహగతం శుక్రం ప్రవదన్తి మనీషిణః।
అథాపి మధ్యే మజ్జ్ఞశ్చ శుక్రం భవతి దేహినామ్॥౨౬॥

ఛిద్రం న దృశ్యతేఽస్థనాం చ తన్నిఃసరతి నుః కథమ్।
ఏవముక్తస్తు శిష్యేణ గురుః ప్రాహేదముత్తరమ్॥౨౭॥

తేజో రసానాం సర్వేషాం మనుజానాం యదుచ్యతే।
పిత్తోష్మణః స రాగేణ రసో రక్తత్వమృచ్ఛతి॥౨౮॥

(శోణితం స్వాగ్నినా పక్వం వాయునా చ ఘనీకృతమ్।
తదేవ మాంసం జానీయాత్ స్థిరం భవతి దేహినామ్॥)

వాయ్వమ్బుతేజసా రక్తమూష్మణా చాభిసంయుతమ్।
స్థిరతాం ప్రాప్య మాంసం స్యాత్ స్వోష్మణా పక్వమేచ తత్॥౨౯॥

స్వతేజోఽమ్బుగుణస్నిగ్ధోద్రిక్తం మేదోఽభిజాయతే।
పృథివ్యగ్న్యనిలాదీనాం సంఘాతః శ్లేష్మణా వృతః॥౩౦॥

ఖరత్వం ప్రకరోత్యస్య జాయతేఽస్థి తతో నృణామ్।
కరోతి తత్ర సౌషిర్యమస్థ్నాం మధ్యే సమీరణః॥౩౧॥

మేదసస్తాని పూర్యన్తే స్నేహో మజ్జా తతః స్మృతః।
తస్మాన్మజ్జ్ఞస్తు యః స్నేహః శుక్రం సంజాయతే తతః॥౩౨॥

వాయ్వాకాశాదిభిర్భావైః సౌషిర్యమ జాయతేఽస్థిషు।
తేన స్రవతి తచ్ఛుక్రం నవాత్ కుమ్భాదివోదకమ్॥౩౩॥

స్రోతోభిః స్యన్దతే దేహాత్ సమన్తాచ్చుక్రవాహిభిః।
హర్షేణోదీరితం వేగాత్ సఙ్కల్పాఇఛ్చ మనోభవాత్॥౩౪॥

(విలీనం ఘృతవద్వ్యాయామోష్మణా స్థానవిచ్యుతమ్।)
బస్తౌ సంభృత్య నిర్యాతి స్థలాన్నిమ్నమివోదకమ్॥౩౫॥

వ్యానేన రసధాతుర్హి విక్షేపోచితకర్మణా।
యుగపత్ సర్వతోఽజస్రం దేహే విక్షిప్యతే సదా॥౩౬॥

క్షిప్యమాణః ఖ(స్వ)వైగుణ్యాద్రసః సజ్జతి యన్న సః।
తస్మిన్ వికారాన్ కురుతే వివర్షమివ తోయదః॥౩౭॥

దోషాణామపి చైవం స్యాదేకదేశప్రకోపణమ్।
ఇతి భౌతికధాత్వచపక్త్రూణాం కర్మ భాషితమ్॥౩౮॥

అన్నస్య పక్తా సర్వేషాం పక్తౄణామధికో మతః।
తన్మూలాస్తే హి తద్వృద్ధిక్షయవృద్ధిక్షయాత్మకాః॥౩౯॥

తస్మాత్తం విధివద్యుక్తైరన్నపానేన్ధనైర్హితైః।
పాలయేత్ ప్రయతస్తస్య స్థితౌ హ్యాయుర్బలస్థితిః॥౪౦॥

యో హి భుఙ్క్తే విధిం ముక్త్వా గ్రహణీదోషజానూ గదాన్।
స లౌల్యాల్లభతే శీఘ్రం వక్ష్యన్తేఽతః పరం తు యే॥౪౧॥

అభోజనాదజీర్ణాతిభోజనాద్విషమాశనాత్।

అసాత్మ్యగురుశీతాతిరూక్షసందుష్టభోజనాత్॥౪౨॥

విరేకవమనస్నేహవిభ్రమాద్వ్యాధికర్షణాత్।
దేశకాలర్తువైషమ్యాద్వేగానాం చ విధారణాత్॥౪౩॥

దుష్యత్యగ్నిః స దుష్టోఽన్నం న తత్ పచతి లధ్వపి।
అపచ్యమానం శుక్తత్వం యాత్యన్నం విషతాం చ తత్॥౪౪॥

తస్య లిఙ్గమజీర్ణస్య విష్టమ్భః సదనం తథా।
శిరసో రుక్ చ మూర్చ్ఛా చ భ్రమః పృష్ఠకటిగ్రహః॥౪౫॥

జృమ్భాఽఙ్గమర్దస్తృష్ణా చ జ్వరశ్ఛర్దిః ప్రవాహణమ్।
అరోచకోఽవిపాకశ్చ ఘోరమన్నవిషం చ తత్॥౪౬॥

సంసృజ్యమానం పిత్తేన దాహం తృష్ణాం ముఖామయాన్।
జనయత్యమ్లపిత్తం చ పిత్తజాంశ్చాపరాన్ గదాను॥౪౭॥

యక్ష్మపీనసమేహాదీన్ కఫజాన్ కఫసఙ్గతమ్।
కరోతి వాతసంసృష్టం వాతజాంశ్చాపరాను గదాన్॥౪౮॥

మూత్రరోగాంశ్చ మూత్రస్థం కుక్షిరోగాన్ శకృద్గతమ్।
రసాదిభిశ్చ సంసృష్టం కుర్యాద్రోగాన్ రసాదిజాన్॥౪౯॥

విషమో ధాతువైషమ్యం కరోతి విషమం పచన్।
తీక్ష్ణో మన్దేన్ధనో ధాతూన్ విశోషయతి పావకః॥౫౦॥

యుక్తం భుక్తవతో యుక్తో ధాతుసామ్యం సమం పచన్।
దుర్బలో విదహత్యన్నం తద్యాత్యూర్ధ్వమధోఽపి వా॥౫౧॥

అధస్తు పక్వమామం వా ప్రవృత్తం గ్రహణీగదః।
ఉచ్యతే సర్వమేవాన్నం ప్రాయో హ్యస్య విదహ్యతే॥౫౨॥

అతిసృష్టం విబద్ధం వా ద్రవం తదుపవేశ్యతే।
తృష్ణారోచకవైరస్యప్రసేకతమకాన్వితః॥౫౩॥

శూనపాదకరః సాస్థిపర్వరుక్ ఛర్దనం జ్వరః।
లోహామగన్ధిస్తిక్తామ్ల ఉద్గారశ్చాస్య జాయతే॥౫౪॥

పూర్వరూపం తు తస్యేదం తృష్ణాఽఽలస్యం బలక్షయః।
విదాహోఽన్నస్య పాకశ్చ చిరాత్ కాయస్య గౌరవమ్॥౫౫॥

అగ్న్యధిష్ఠానమన్నస్య గ్రహణాద్గ్రహణీ మతా।
నాభేరుపరి సా హ్యగ్నిబలోపస్తమ్భబృంహితా॥౫౬॥

అపక్వం ధారయత్యన్నం పక్వం సృజతి పార్శ్వతః।
దుర్బలాగ్నిబలాద్దుష్టా త్వామమేవ విముఞ్చతి॥౫౭॥

వాతాత్ పిత్తాత్ కఫాచ్చ స్యాత్తద్రోగస్త్రిభ్య ఏవ చ।
హేతుం లిఙ్గం చికిత్సాం చ శృణు తస్య పృథక్ పృథక్॥౫౮॥

కటుతిక్తకషాయాతిరూక్షశీతాల్పభోజనైః।
ప్రమితానశనాత్యధ్వవేగనిగ్రహమైథునైః॥౫౯॥

మారుతః కుపితో వహ్నిం సంఛాద్య కురుతే గదాన్।
తస్యాన్నం పచ్యతే దుఃఖం శుక్తపాకం ఖరాఙ్గతా॥౬౦॥

కణ్ఠాయశోషః క్షుత్తృష్ణా తిమిరం కర్ణయోః స్వనః।
పార్శ్వోరువఙ్క్షణగ్రీవారుజోఽభీక్ష్ణం విసూచికా॥౬౧॥

హృత్పీడా కార్శ్యదౌర్బల్యం వైరస్యం పరికర్తికా।
గృద్ధిః సర్వరసానాం చ మనసః సదనం తథా॥౬౨॥

జీర్ణే జీర్యతి చాధ్మానం భుక్తే స్వాస్థ్యముపైతి చ।
స వాతగుల్మహృద్రోగప్లీహాశఙ్కీ చ మానవః॥౬౩॥

చిరాద్దుఃఖం ద్రవం శుష్కం తన్వామం శబ్దఫేనవత్।
పునః పునః సృజేద్వర్చః కాసశ్వాసార్దితోఽనిలాత్॥౬౪॥

కట్వజీర్ణ విదాహ్యమ్లక్షారాద్యైః పిత్తముల్బణమ్।
అగ్నిమాప్లాయవద్ధన్తి జలం తప్తమివానలమ్॥౬౫॥

సోఽజీర్ణం నీలపీతాభం పీతాభః సార్యతే ద్రవమ్।
పూత్యమ్లోద్గారహృత్కణ్ఠదాహారుచితృడర్దితః॥౬౬॥

గుర్వతిస్నిగ్ధశీతాదిభోజనాదతిభోజనాత్।

భుక్తమాన్నస్య చ స్వప్నాద్ధన్త్యాగ్నిం కుపితః కఫః ॥౬౭॥

తస్యాన్నం పచ్యతే దుఃఖం హృల్లాసచ్ఛర్ద్యరోచకాః।
ఆస్యోపదేహమాధుర్యకాసష్ఠీవనపీనసాః॥౬౮॥

హృదయం మన్యతే స్త్యానముదరం స్తిమితం గురు।
దుష్టో మధుర ఉద్గారః సదనం స్త్రీష్వహర్షణమ్॥౬౯॥

భిన్నామశ్లేష్మసంసృష్టగురువర్చఃప్రవర్తనమ్।
అకృశస్యాపి దౌర్బల్యమాలస్యం చ కఫాత్మకే॥౭౦॥

యశ్చాగ్నిః పూర్వముద్దిష్టో రోగానీకే చతుర్విధః।
తం చాపి గ్రహణీదోషం సమవర్జం ప్రచక్ష్మహే॥౭౧॥

పృథగ్వాతాదినిర్దిష్టహేతులిఙ్గసమాగమే।
త్రిదోషం నిర్దిశేత్తేషాం భేషజం శృణ్వతః పరమ్॥౭౨॥

గ్రహణీమాశ్రితం దోషం విదగ్ధాహారమూర్చ్ఛితమ్।
సవిష్టమ్భప్రసేకార్తివిదాహారుచిగౌరవైః॥౭౩॥

ఆమలిఙ్గాన్వితం జ్ఞాత్వా సుఖోష్ణేనామ్బునోద్ధరేత్।
ఫలానాం వా కషాయేణ పిప్పలీసర్షపైస్తథా॥౭౪॥

లీనం పక్వాశయస్థం వాఽప్యామం స్రావ్యం సదీపనైః।
శరీరానుగతే సామే రసే లఙ్ఘనపాచనమ్॥౭౫॥

విశుద్ధామాశయాయాస్మై పఞ్చకోలాదిభిః శృతమ్।
దద్యాత్ పేయాది లధ్వన్నం పునర్యోగాంశ్చ దీపనాన్॥౭౬॥

జ్ఞాత్వా తు పరిపక్వామం మారుతగ్రహణీగదమ్।
దీపనీయయుతం సర్పిః పాయయేతాల్పశో భిషక్॥౭౭॥

కించిత్సన్ధుక్షితే త్వగ్నౌ సక్తవిణ్మూత్రమారుతమ్।
ద్వ్యహం త్ర్యహం వా సంస్నేహ్య స్విన్నాభ్యక్తం నిరూహయేత్॥౭౮॥

తత ఐరణ్డతైలేన సర్పిషా తైల్వకేన వా।
సక్షారేణానిలే శాన్తే స్రస్తదోషం విరేచయేత్॥౭౯॥

శుద్ధం రూక్షాశయం బద్ధవర్చసం చానువాసయేత్।
దీపనీయామ్లవాతఘ్నసిద్ధతైలేన మాత్రయా॥౮౦॥

నిరూఢం చ విరిక్తం చ సమ్యక్ చైవానువాసితమ్।
లధ్వన్నప్రతిసంభుక్తం సర్పిరభ్యాసయేత్ పునః॥౮౧॥

ద్వే పఞ్చమూల్యౌ సరలం దేవదారు సనాగరమ్।
పిప్పలీం పిప్పలీమూలం చిత్రకం హస్తిపిప్పలీమ్॥౮౨॥

శణబీజం యవాన్ కోలాన్ కులస్థాన్ సుషవీం తథా।
పాచయేదారనాలేన దధ్నా సౌవీరకేణ వా॥౮౩॥

చతుర్భాగావశేషేణ పచేత్తేన ఘృతాఢకమ్।
స్వర్జికాయావశూకాఖ్యౌ క్షారౌ దత్త్వా చ యుక్తితః॥౮౪॥

సైన్ధవౌద్భిదసాముద్రబిడానాం రోమకస్య చ।
ససౌవర్చలపాక్యానాం భాగాన్ ద్విపలికాన్ పృథక్॥౮౫॥

వినీయ చూర్ణితానూ తస్మాత్ పాయయేత్ ప్రసృతం బుధః।
కరోత్యగ్నిం బలం వర్ణం వాతఘ్నం భుక్తపాచనమ్॥౮౬॥

ఇతి దశమూలాచం ఘృతమ్।

వ్యూషణత్రిఫలాకల్కే బిల్వమాత్రే గుడాత్ పలే।
సర్పిషోఽష్టపలం పక్త్వా మాత్రాం మన్దానలః పిబేత్॥౮౭॥

ఇతి జ్యూషణాద్యం ఘృతమ్।

పఞ్చమూలాభయాజాజిపిప్పలీమూలసైన్ధవైః।
విడఙ్గత్ర్యూషణశటిరాస్నాక్షారద్వయైర్ఘృతమ్॥౮౮॥

శుక్తేన మాతులుఙ్గస్య స్వరసేనార్ద్రకస్య చ।
శుష్కమూలకకోలామ్బుచుక్రికాదాడిమస్య చ॥౮౯॥

తక్రమస్తుసురాంమణ్డసౌవీరకతుషోదకైః।
కాఞ్జికేన చ తత్ పక్వమగ్నిదీప్తికరం పరమ్॥౯౦॥

శూలగుల్మోదరశ్వాసకాసానిలకఫాపహమ్।
సబీజపూరకరసం సిద్ధం వా పాపయేద్ఘృతమ్॥౯౧॥

సిద్ధమభ్యఙ్గనార్థం చ తైలమేతైః ప్రయోజయేత్।
ఏతేషామౌషధానాం వా పిబేచ్చూర్ణం సుఖామ్బునా॥౯౨॥

వాతే శ్లేష్మావృతే సామే కఫే వా వాయునోద్ధతే।

ఇతి పఞ్చమూలాద్యం ఘృతం చూర్ణ చ।

మజ్జత్యామా గురుత్వాద్విట్ పక్వా తూత్ప్లవతే జలే॥౯౩॥

వినాఽతిద్రవసఙ్ఘాతశైత్యశ్లేష్మప్రదూషణాత్।
పరీక్ష్యైవం పురా సామం నిరామం చామదోషిణమ్॥౯౪॥

విధినోపాచరేత్ సమ్యక్ పాచనేనేతరేణ వా।
చిత్రకం పిప్పలీమూలం ద్వౌ క్షారౌ లవణాని చ॥౯౫॥

వ్యోషం హిఙ్గ్వజమోదాం చ చవ్యం చైకత్ర చూర్ణయేత్।
గుడికా మాతులుఙ్గస్య దాడిమస్య రసేన వా॥౯౬॥

కృతా విపాచయత్యామం దీపయత్యాశు చానలమ్।

ఇతి చిత్రకాద్యా గుడికా।

నాగరాతివిషాముస్తక్వాథః స్యాదామపాచనః॥౯౭॥

ముస్తాన్తకల్కః పథ్యా వా నాగరం చోష్ణవారిణా।
దేవదారువచాముస్తనాగరాతివిషాభయాః॥౯౮॥

వారుణ్యామాసుతాస్తోయే కోష్ణే వాఽలవణాః పిబేత్।
వర్చస్యామే సశూలే చ పిబేద్వా దాడిమామ్బునా॥౯౯॥

బిడేన లవణం పిష్టం బిల్వం చిత్రకనాగరమ్।
సామే వా సకఫే వాతే కోష్ఠశూలకరే పిబేత్॥౧౦౦॥

కలిఙ్గహిఙ్గ్వతివిషావచాసౌవర్చలాభయాః।
ఛర్ద్యర్శోగ్రన్థిశూలేషు పిబేదుష్ణేన వారిణా॥౧౦౧॥

పథ్యాసౌవర్చలాజాజిచూర్ణం మరిచసంయుతమ్।
అభయాం పిప్పలీమూలం వచాం కటుకరోహిణీమ్॥౧౦౨॥

పాఠాం వత్సకబీజాని చిత్రకం విశ్వభేషజమ్।
పిబేన్నిష్కాథ్య చూర్ణాని కృత్వా కోష్ణేన వారిణా॥౧౦౩॥

పిత్తశ్లేష్మాభిభూతాయాం గ్రహణ్యాం శూలనుద్ధితమ్।
సామే సాతివిషం వ్యోషం లవణక్షారహిఙ్గువత్॥౧౦౪॥

పిప్పలీం నాగరం పాఠాం సారివాం బృహతీద్వయమ్।
చిత్రకం కౌటజం బీజం లవణాన్యథ పఞ్చ చ॥౧౦౫॥

తచ్చూర్ణం సయవక్షారం దధ్యుష్ణామ్బుసురాదిభిః।
పిబేదగ్నివివృద్ధ్యర్థం కోష్ఠవాతహరం నరః॥౧౦౬॥

ఇతి పిప్పల్యాచం చూర్ణమ్।

మరిచం కుఞ్చికామ్బష్ఠావృక్షామ్లాః కుడవాః పృథక్।
పలాని దశ చామ్లస్య వేతసస్య పలాంశికాః॥౧౦౭॥

సౌవర్చలం బిడం పాక్యం యవక్షారః ససైన్ధవః।
శటీపుష్కరమూలాని హిఙ్గు హిఙ్గుశివాటికా॥౧౦౮॥

తత్ సర్వమేకతః సూక్ష్మం చూర్ణం కృత్వా ప్రయోజయేత్।
హితం వాతాభిభూతాయాం గ్రహణ్యామరుచౌ తథా॥౧౦౯॥

ఇతి మరిచాద్యం చూర్ణమ్।

చతుర్ణాం ప్రస్థమమ్లానాం త్ర్యూషణస్య పలత్రయమ్।
లవణానాం చ చత్వారి శర్కరాయాః పలాష్టకమ్॥౧౧౦॥

సంచూర్ణ్య శాకసూపాన్నరాగాదిష్వవచారయేత్।
కాసాజీర్ణారుచిశ్వాసహృత్పాణ్డ్వామయశూలనుత్॥౧౧౧॥

చవ్యత్వక్పిప్పలీమూలధాతకీవ్యోషచిత్రకాన్।
కపిత్థం బిల్వమమ్బష్ఠాం శాల్మలం హస్తిపిప్పలీమ్॥౧౧౨॥

శిలోద్భేదం తథాఽజాజీం పిష్ట్వా బదరసంమితాన్।
పరిభర్జ్య ఘృతే దధ్నా యవాగూం సాధయేద్భిషక్॥౧౧౩॥

రసైః కపిత్థచుక్రీకావృక్షామ్లైర్దాడిమస్య చ।
సర్వాతిసారగ్రహణీగుల్మార్శఃప్లీహనాశినీ॥౧౧౪

ఇతి పఞ్చమకారయవాగూః।

పఞ్చకోలకయూషశ్చ మూలకానాం చ సోషణః।
స్నిగ్ధో దాడిమతక్రామ్లో జాఙ్గలః సంస్కృతో రసః॥౧౧౫॥

ఋవ్యాదస్వరసః శస్తో భోజనార్థే సదీపనః।
తక్రారనాలమధాని పానార్థేఽరిష్ట ఏవ చ॥౧౧౬॥

తక్రం తు గ్రహణీదోషే దీపనగ్రాహిలాఘవాత్।
శ్రేష్ఠం మధురపాకిత్వాన్న చ పిత్తం ప్రకోపయేత్॥౧౧౭॥

కషాయోష్ణవికాసిత్వాద్రైక్ష్యాచ్చైవ కఫే మ(హి)తమ్।
వాతే స్వాదుమ్లసాన్ద్రత్వాత్ సద్యస్కమవిదాహి తత్॥౧౧౮॥

తస్మాత్ తక్రప్రయోగా యే జఠరాణాం తథాఽర్శసామ్।
విహితా గ్రహణీదోషే సర్వశస్తాన్ ప్రయోజయేత్॥౧౧౯॥

యవాన్యామలకే పథ్యా మరిచం త్రిపలాంశికమ్।

లవణాని పలాంశాని పఞ్చ చైకత్ర చూర్ణయేత్॥౧౨౦॥

తక్రే తదాసుతం జాతం తక్రారిష్టం పిబేన్నరః।
దీపనం శోథగుల్మార్శః క్రిమిమేహోదరాపహమ్॥౧౨౧॥

ఇతి తక్రారిష్టః।

స్వస్థానగతముత్క్లిష్టమగ్నినిర్వాపకం భిషక్।
పిత్తం జ్ఞాత్వా విరేకేణ నిర్హరేద్వమనేన వా॥౧౨౨॥

అవిదాహిభిరన్నైశ్చ లఘుభిస్తిక్తసంయుతైః।
జాఙ్గలానాం రసైర్యూషైర్ముద్గాదీనాం ఖడైరపి॥౧౨౩॥

దాడిమామ్లైః ససర్పిష్కైర్దీపనగ్రాహిసంయుతైః।
తస్యాగ్నిం దీపయేచ్చూర్ణైః సర్పిర్భిర్వా సతిక్తకైః॥౧౨౪॥

చన్దనం పద్మకోశీరం పాఠాం మూర్వా కుటన్నటమ్।
షడ్గ్రన్థాసారివాస్ఫోతాసప్తపర్ణాటరూషకాన్॥౧౨౫॥

పటోలోదుమ్బరాశ్వత్థవటప్లక్షకపీతనాన్।
కటుకాం రోహిణీం ముస్తం నిమ్బం చ ద్విపలాంశికమ్॥౧౨౬॥

ద్రోణేఽపాం సాధయేత్ పాదశేషే ప్రస్థం ఘృతాత్ పచేత్।
కిరాతతిక్తేన్ద్రయవవీరామాగధికోత్పలైః॥౧౨౭॥

కల్కైరక్షసమైః పేయం తత్ పిత్తగ్రహణీగదే।
తిక్తకం యద్ధృతం చోక్తం కౌష్ఠికే తచ్చ దాపయేత్॥౧౨౮॥

ఇతి చన్దనాద్యం ఘృతమ్।

నాగరాతివిషే ముస్తం ధాతకీం సరసాఞ్జనమ్।
వత్సకత్వక్ఫలం బిల్వం పాఠాం కటుకరోహిణీమ్॥౧౨౯॥

పిబేత్ సమాంశం తచ్చూర్ణం సక్షౌద్రం తణ్డులామ్బునా।
పైత్తికే గ్రహణీదోషే రక్తం యచ్చోపవేశ్యతే॥౧౩౦॥

అర్శాంసి చ గుదే శూలం జయేచ్చైవ ప్రవాహికామ్।
నాగరాద్యమిదం చూర్ణం కృష్ణాత్రేయేణ పూజితమ్॥౧౩౧॥

ఇతి నాగరాద్యం చూర్ణమ్।

భూనిమ్బం కటుకం వ్యోషం ముస్తమిన్ద్రయవాన్ సమాన్।
ద్వౌ చిత్రకాద్వత్సకత్వాగ్భాగాన్ షోడశ చూర్ణయేత్॥౧౩౨॥

గుడశీతామ్బునా పీతం గ్రహణీదోషగుల్మనుత్।
కామలాజ్వరపాణ్డుత్వ మేహారుచ్యతిసారనుత్॥౧౩౩॥

ఇతి భూనిమ్బాద్యం చూర్ణమ్।

వచామతివిషాం పాఠాం సప్తపర్ణం రసాఞ్జనమ్।

శ్యోనాకోదీచ్యకట్వఙ్గవత్సకత్వగ్దురాలభాః॥౧౩౪॥

దార్వీం పర్పటకం పాఠాం యవానీం మధుశిగ్రుకమ్।
పటోలపత్రం సిద్ధార్థాన యూథికాం జాతిపల్లవాన్॥౧౩౫॥

జమ్బ్వామ్రబిల్వమధ్యాని నిమ్బశాకఫలాని చ।
తద్రోగశమమన్విచ్ఛన్ భూనిమ్బాద్యేన యోజయేత్॥౧౩౬॥

కిరాతతిక్తం షడ్గ్రన్థా త్రాయమాణా కటుత్రికమ్।
చన్దనం పద్మకోశీరం దార్వీత్వక్ కటురోహిణీ॥౧౩౭॥

కుటజత్వకూ ఫలం ముస్తం యమానీ దేవదారు చ।
పటోలనిమ్బపత్రైలాసౌరాష్ట్ర్యతివిషాత్వచః॥౧౩౮॥

మధుశిగ్రోశ్చ బీజాని మూర్వాపర్పటకం తథా।
తచ్చూర్ణ మధునా లేహ్యం పేయం మద్యైర్జలేన వా॥౧౩౯॥

హృత్పాణ్డుగ్రహణీరోగగుల్మశూలారుచిజ్వరాన్।
కామలాం పాణ్డురోగం చ ముఖరోగాంశ్చ నాశయేత్॥౧౪౦॥

ఇతి కిరాతాద్యం చూర్ణమ్।

గ్రహణ్యాం శ్లేష్మదుష్టాయాం వమితస్య యథావిధి।
కట్వమ్లలవణక్షారైస్తిక్తైశ్చాగ్నిం వివర్ధయేత్॥౧౪౧॥

పలాశం చిత్రకం చవ్యం మాతులుఙ్గం హరీతకీమ్।
పిప్పలీం పిప్పలీమూలం పాఠాం నాగరధాన్యకమ్॥౧౪౨॥

కార్షికాణ్యుదకప్రస్థే పక్త్వా పాదావశేషితమ్।
పానీయార్థం ప్రయుఞ్జీత యవాగూం తైశ్చ సాధయేత్॥౧౪౩॥

శుష్కమూలకయూషేణ కౌలత్థేనాథవా పునః।
కట్వమ్లక్షారపటునా లఘూన్యన్నాని భోజయేత్॥౧౪౪॥

అమ్లం చానుపిబేత్తక్రం తక్రారిష్టమథాపి వా।
మదిరా మధ్వరిష్టం వా నిగదం సీధుమేవ వా॥౧౪౫॥

ద్రోణం మధూకపుష్పాణాం విడఙ్గానాం తతోఽర్ధతః।
చిత్రకస్య తతోఽర్ధ స్యాత్తథా భల్లాతకాఢకమ్॥౧౪౬॥

మఞ్జిష్ఠాష్టపలం చైవ త్రిద్రోణేఽపాం విపాచయేత్।
ద్రోణశేషం తు తచ్ఛీతం మధ్వర్ధాఢకసంయుతమ్॥౧౪౭॥

ఏలామృణాలాగురుభిశ్చన్దనేన చ రూషితే।
కుమ్భే మాసస్థితం జాతమాసవం తం ప్రయోజయేత్॥౧౪౮॥

గ్రహణీం దీపయత్యేష బృంహణః కఫపిత్తజిత్।
శోథం కుష్ఠం కిలాసం చ ప్రమేహాంశ్చ ప్రణాశయేత్॥౧౪౯॥

ఇతి మధూకాసవః।

మధూకపుష్పస్వరసం శృతమర్ధక్షయీకృతమ్।
క్షౌద్రపాదయుతం శీతం పూర్వవత్ సన్నిధాపయేత్॥౧౫౦॥

తం పిబన్ గ్రహణీదోషాన్ జయేత్ సర్వాన్ హితాశనః।
తద్వద్రాక్షేక్షుఖర్జూరస్వరసానాసుతాన్ పిబేత్॥౧౫౧॥

ప్రస్థౌ దురాలభాయా ద్వౌ ప్రస్థమామలకస్య చ।
ముష్టీ చిత్రకదన్త్యోర్ద్వే ప్రత్యగ్రం చాభయాశతమ్॥౧౫౨॥

చతుర్ద్రోణేఽమ్భసః పక్త్వా శీతం ద్రోణావశేషితమ్।
సగుడద్విశతం పూతం మధునః కుడవాయుతమ్॥౧౫౩॥

తద్వత్ ప్రియఙ్గోః పిప్పల్యా విడఙ్గానాం చ చూర్ణితైః।
కుడవైర్ఘృతకుమ్భస్థం పక్షాజ్జాతం తతః పిబేత్॥౧౫౪॥

గ్రహణీ పాణ్డురోగార్శః కుష్ఠవీసర్పమేహనుత్।
స్వరవర్ణకరశ్చైష రక్తపిత్తకఫాపహః॥౧౫౫॥

ఇతి దురాలభాసవః।

హరిద్రా పఞ్చమూలే ద్వే వీరర్షభకజీవకమ్।
ఏషాం పఞ్చ పలాన్ భాగాంశ్చతుర్ద్రోణేఽమ్భసః పచేత్॥౧౫౬॥

ద్రోణశేషే రసే పూతే గుడస్య ద్విశతం భిషక్।

చూర్ణితాన్ కుడవార్ధాశాన్ ప్రక్షిపేచ్చ సమాక్షికాన్॥౧౫౭॥

ప్రియఙ్గుముస్తమఞ్జిష్ఠావిడఙ్గమధుకల్పవాన్।
లోధ్రం శాబరకం చైవ మాసార్ధస్థం పిబేత్తు తమ్॥౧౫౮॥

ఏష మూలాసవః సిద్ధో దీపనో రక్తపిత్తజిత్।
ఆనాహకఫహృద్రోగపాణ్డురోగాఙ్గసాదనుత్॥౧౫౯॥

ఇతి మూలాసవః।

ప్రాస్థికీం పిప్పలీం పిష్ట్వా గుడం మధ్యం బిభీతకాత్।
ఉదకప్రస్థసంయుక్తం యవపల్లే నిధాపయేత్॥౧౬౦॥

తస్మాత్ పలం సుజాతాత్తు సలిలాఞ్జలిసంయుతమ్।
పిబేత్ పిణ్డాసవో హ్యేష రోగానీకవినాశనః॥౧౬౧॥

స్వస్థోఽప్యేనం పిబేన్మాసం నరః సిద్ధం రసాయనమ్।
ఇచ్ఛంస్తేషామనుత్పత్తిం రోగాణాం యే ప్రకీర్తితాః॥౧౬౨॥

ఇతి పిణ్డాసవః।

నవే పిప్పలిమధ్వాక్తే కలసేఽగురుధూపితే।
మధ్వాఢకం జలసమం చూర్ణానీమాని దాపయేత్॥౧౬౩॥

కుడవార్ధ విడఙ్గానాం పిప్పల్యాః కుడవం తథా।

చతుర్థికాంశాం త్వక్క్షీరీం కేశరం మరిచాని చ ॥౧౬౪॥

త్వగేలాపత్రకశటీక్రముకాతివిషాధనమ్।
హరేణ్వేల్వాలుతేజోహ్వాపిప్పలీమూలచిత్రకాన్॥౧౬౫॥

కార్షికాంస్తత్ స్థితం మాసమత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్।
మన్దం సందీపయత్యగ్నిం కరోతి విషమం సమమ్॥౧౬౬॥

హృత్పాణ్డుగ్రహణీరోగకుష్ఠార్శఃశ్వయథుజ్వరాన్।
వాతశ్లేష్మామయాంశ్చాన్యాన్మధ్వరిష్టో వ్యపోహతి॥౧౬౭॥

ఇతి మధ్వరిష్టః।

సమూలాం పిప్పలీం క్షారౌ ద్వౌ పఞ్చ లవణాని చ।
మాతులుఙ్గాభయారాస్నాశటీమరిచనాగరమ్॥౧౬౮॥

కృత్వా సమాంశం తచ్చూర్ణం పిబేత్ ప్రాతః సుఖామ్బునా।
శ్లైష్మికే గ్రహణీదోషే బలవర్ణాగ్నివర్ధనమ్॥౧౬౯॥

ఏతైరేవౌషధైః సిద్ధం సర్పిః పేయం సమారుతే।
గౌల్మికే షట్పలం ప్రోక్తం భల్లాతకఘృతం చ యత్॥౧౭౦॥

బిడం కాలోత్థలవణం సర్జికాయవశూకజమ్।
సప్తలాం కణ్టకారీం చ చిత్రకం చేతి దాహయేత్॥౧౭౧॥

సప్తకృత్వః స్రుతస్యాస్య క్షారస్య ద్వ్యాఢకేన తు।
ఆఢకం సర్పిషః పక్త్వా పిబేదగ్నివివర్ధనమ్॥౧౭౨॥

ఇతి క్షారఘృతమ్।

సమూలాం పిప్పలీం పాఠాం చవ్యేన్ద్రయవనాగరమ్।
చిత్రకాతివిషే హిఙ్గు శ్వదంష్ట్రాం కటురోహిణీమ్॥౧౭౩॥

వచాం చ కార్షికాన్ పఞ్చలవణానాం పలాని చ।
దధ్నః ప్రస్థద్వయే తైలసర్పిషోః కుడవద్వయే॥౧౭౪॥

చూర్ణీకృతాని నిష్క్కథ్య శనైరన్తర్గతే రసే।
అన్తర్ధూమం తతో దగ్ధ్వా చూర్ణం కృత్వా ఘృతాప్లుతమ్॥౧౭౫॥

పిబేత్ పాణితలం తస్మిఞ్జీర్ణే స్యాన్మధురాశనః।
వాతశ్లేష్మామయాన్ సర్వాన్ హన్యాద్విషగరాంశ్చ సః॥౧౭౬॥

భల్లాతకం త్రికటుకం త్రిఫలాం లవణత్రయమ్।
అన్తర్ధూమం ద్విపలికం గోపురీషాగ్నినా దహేత్॥౧౭౭॥

స క్షారః సర్పిషా పీతో భోజ్యే వాఽప్యవచారితః।
హృత్పాణ్డుగ్రహణీదోషగుల్మోదావర్తశూలనుత్॥౧౭౮॥

దురాలభాం కరఞ్జౌ ద్వౌ సప్తపర్ణం సవత్సకమ్।
షడ్గ్రన్థాం మదనం మూర్వాం పాఠామారగ్వధం తథా॥౧౭౯॥

గోమూత్రేణ సమాంశాని కృత్వా చూర్ణాని దాహయేత్।
దగ్ధ్వా చ తం పిబేత్ క్షారం గ్రహణీబలవర్ధనమ్॥౧౮౦॥

భూనిమ్బం రోహిణీం తిక్తాం పటోలం నిమ్బపర్పటమ్।
దహేన్మాహిషమూత్రేణ క్షార ఏషోఽగ్నివర్ధనః॥౧౮౧॥

ద్వే హరిద్రే వచా కుష్ఠం చిత్రకః కటురోహిణీ।
ముస్తం చ బస్తమూత్రేణ సిద్ధః క్షారోఽగ్నివర్ధనః॥౧౮౨॥

చతుష్పలం సుధాకాణ్డాత్ త్రిపలం లవణత్రయాత్।
వార్తాకీకుడవం చార్కాదష్టౌ ద్వే చిత్రకాత్ పలే॥౧౮౩॥

దగ్ధాని వార్తాకురసే గులికా భోజనోత్తరాః।
భు(భ)క్తం భుక్తం పచన్త్యాశు కాసశ్వాసార్శసాం హితాః॥౧౮౪॥

విసూచికాప్రతిశ్యాయహృద్రోగశమనాశ్చ తాః।
ఇత్యేషా క్షారగుటికా కృష్ణాత్రేయేణ కీర్తితా॥౧౮౫॥

ఇతి క్షారగుటికా।

వత్సకాతివిషే పాఠాం దుఃస్పర్శ హిఙ్గు చిత్రకమ్।
చూర్ణీకృత్య పలాశాగ్రక్షారే మూత్రస్రుతే పచేత్॥౧౮౬॥

ఆయసే భాజనే సాన్ద్రాత్తస్మాత్ కోలం సుఖామ్బునా।

మద్యైర్వా గ్రహణీదోషే శోథార్శః పాణ్డుమాన్ పిబేత్॥౧౮౭॥

త్రిఫలాం కటభీం చవ్యం బిల్వమధ్యమయోరజః।
రోహిణీం కటుకాం ముస్తం కుష్ఠం పాఠాం చ హిఙ్గు చ॥౧౮౮॥

మధుకం ముష్కకయవక్షారౌ త్రికటుకం వచామ్।
విడఙ్గం పిప్పలీమూలం స్వర్జికాం నిమ్బచిత్రకౌ॥౧౮౯॥

మూర్వాజమోదేన్ద్రయవాన్ గుడూచీం దేవదారు చ।
కార్షికం లవణానాం చ పఞ్చానాం పలికాన్ పృథక్॥౧౯౦॥

భాగానూ దధ్ని త్రికుడవే ఘృతతైలేన మూర్ఛ్చితాన్।
అన్తర్ధూమం శనైర్దగ్ధ్వా తస్మాత్ పాణితలం పిబేత్॥౧౯౧॥

సర్పిషా కఫవాతార్శోగ్రహణీపాణ్డురోగవాన్।
ప్లీహమూత్రగ్రహశ్వాసహిక్కాకాసక్రిమిజ్వరాన్॥౧౯౨॥

శోషాతిసారౌ శ్వయథుం ప్రమేహానాహహృద్గ్రహాన్।
హన్యాత్ సర్వవిషం చైవ క్షారోఽగ్నిజననో వరః॥౧౯౩॥

జీర్ణే రసైర్వా మధురైరశ్నీయాత్ పయసాఽపి వా।
త్రిదోషే విధివిద్వైద్యః పఞ్చ కర్మాణి కారయేత్॥౧౯౪॥

ఘృతక్షారాసవారిష్టాన్ దద్యాచ్చాగ్నివివర్ధనాన్।
క్రియా యా చానిలాదీనాం నిర్దిష్టా గ్రహణీం ప్రతి॥౧౯౫॥

వ్యత్యాసాత్తాం సమస్తాం చ కుర్యాద్దోషవిశేషవిత్।
స్నేహనం స్వేదనం శుద్ధిర్లఙ్ఘనం దీపనం చ యత్॥౧౯౬॥

చూర్ణాని లవణక్షారమధ్వరిష్టసురాసవాః।
వివిధాస్తక్రయోగాశ్చ దీపనానాం చ సర్పిషామ్॥౧౯౭॥

గ్రహణీరోగిభిః సేవ్యాః క్రియాం చావస్థికీం శృణు।
ష్ఠీవనం శ్లైష్మికే రూక్షం దీపనం తిక్తసంయుతమ్॥౧౯౮॥

సకృద్రూక్షం సకృత్స్నిగ్ధం కృశే బహుకఫే హితమ్।
పరీక్ష్యామం శరీరస్య దీపనం స్నేహసంయుతమ్॥౧౯౯॥

దీపనం బహుపిత్తస్య తిక్తం మధురసంయుతమ్।
బహువాతస్య తు స్నేహలవణామ్లయుతం హితమ్॥౨౦౦॥

సన్ధుక్షతి యథా వహ్నిరేషాం విధివదిన్ధనైః।
స్నేహమేవ పరం విద్యాద్దుర్బలానలదీపనమ్॥౨౦౧॥

నాలం స్నేహసమిద్ధస్య శమాయాన్నం సుగుర్వపి।
మన్దాగ్నిరవిపక్వం తు పురీషం యోఽతిసార్యతే॥౨౦౨॥

దీపనీయౌషధైర్యుక్తాం ఘృతమాత్రాం పిబేత్తు సః।
తయా సమానః పవనః ప్రసన్నో మార్గమాశ్రితః॥౨౦౩॥

అగ్నేః సమీపచారిత్వాదాశు ప్రకురుతే బలమ్।
కారిన్యాద్యః పురీషం తు కృచ్ఛ్రాన్ముఞ్చతి మానవః॥౨౦౪॥

సఘృతం లవణైర్యుక్తం నరోఽన్నావగ్రహం పిబేత్।
రౌక్ష్యాన్మన్దే పిబేత్ సర్పిస్తైలం వా దీపనైర్యుతమ్॥౨౦౫॥

అతిస్నేహాత్తు మన్దేఽగ్నౌ చూర్ణారిష్టాసవా హితాః।
భిన్నే గుదోపలేపాత్తు మలే తైలసురాసవాః॥౨౦౬॥

ఉదావర్తాత్తు మన్దేఽగ్నౌ నిరూహాః స్నేహబస్తయః।
దోషవృద్ధ్యా తు మన్దేఽగ్నౌ శుద్ధో దోషవిధిం చరేత్॥౨౦౭॥

వ్యాధియుక్తస్య మన్దే తు సర్పిరేవాగ్నిదీపనమ్।
ఉపవాసాచ్చ మన్దేఽగ్నౌ యవాగూభిః పిబేద్ఘృతమ్॥౨౦౮॥

అన్నావపీడితం బల్యం దీపనం బృంహణం చ తత్।
దీర్ఘకాలప్రసఙ్గాత్తు క్షామక్షీణకృశాన్నరాన్॥౨౦౯॥

ప్రసహానాం రసైః సామ్లైర్భోజయేత్ పిశితాశినామ్।
లఘుతీక్ష్ణోష్ణశోధిత్వాద్దీపయన్త్యాశు తేఽనలమ్॥౨౧౦॥

మాంసోపచితమాంసత్వాత్తథాఽఽశుతరబృంహణాః।
నాభోజనేన కాయాగ్నిర్దీప్యతే నాతిభోజనాత్॥౨౧౧॥

యథా నిరిన్ధనో వహ్నిరల్పో వాఽతీన్ధనావృతః।

స్నేహాన్నపానైర్వివిధైశ్చూర్ణారిష్టసురాసవైః॥౨౧౨॥

సమ్యక్ ప్రయుక్తైర్భిషజా బలమగ్నేః ప్రవర్ధతే।
యథా హి సారదార్వగ్నిః స్థిరః సంతిష్ఠతే చిరమ్॥౨౧౩॥

స్నేహాన్నవిధిభిస్తద్వదన్తరగ్నిర్భవేత్ స్థిరః।
హితం జీర్ణే మితం చాశ్నంశ్చిరమారోగ్యమశ్నుతే॥౨౧౪॥

అవైషమ్యేణ ధాతూనామగ్నివృద్ధౌ యతేత నా।
సమైర్దోషైః సమో మధ్యే దేహస్యోష్మాఽగ్నిసంజ్ఞితః॥౨౧౫॥

పచత్యన్నం తదారోగ్యపుష్ట్యాయుర్బలవృద్ధయే
దోషైర్మన్దోఽతివృద్ధో వా విషమైర్జనయేద్గదాన్॥౨౧౬॥

వాచ్యం మన్దస్య తత్రోక్తమతివృద్ధస్య వక్ష్యతే।
నరే క్షీణకఫే పిత్తం కుపితం మారుతానుగమ్॥౨౧౭॥

స్వోష్మణా పావకస్థానే బలమగ్నేః ప్రయచ్ఛతి।
తథా లబ్ధబలో దేహే విరూక్షే సానిలోఽనలః॥౨౧౮॥

అభిభూయ పచత్యన్నం తైక్ష్ణ్యాదాశు ముహుర్ముహుః।
పక్త్వాఽన్నం స తతో ధాతూన్ఛోణితాదీన్ పచత్యపి॥౨౧౯॥

తతో దౌర్బల్యమాతఙ్కాన్మృత్యుం చోపనయేన్నరమ్।
భుక్తేఽన్నే లభతే శాన్తిం జీర్ణమాత్రే ప్రతామ్యతి॥౨౨౦॥

తృడ్శ్వాసదాహమూర్చాచ్ఛద్యా వ్యాధయోఽత్యగ్నిసంభవాః।
తమత్యగ్నిం గురుస్నిగ్ధశీతైర్మధురవిజ్జలైః॥౨౨౧॥

అన్నపానైర్నయేచ్ఛాన్తిం దీప్తమగ్నిమివామ్బుభిః।
ముహుర్ముహురజీర్ణేఽపి భోజ్యాన్యస్యోపహారయేత్॥౨౨౨॥

నిరిన్ధనోఽన్తరం లబ్ధ్వా యథైనం న విపాదయేత్।
పాయసం కుశరాం స్నిగ్ధం పైష్టికం గుడవైకృతమ్॥౨౨౩॥

అద్యాత్తథౌదకానూపపిశితాని భృతాని చ।
మస్స్యాన్ విశేషతః శ్లక్ష్ణాన్ స్థిరతోయచరాంస్తథా॥౨౨౪॥

ఆవికం చ భృతం మాంసమద్యాదత్యగ్నినాశనమ్।
యవాగూం సమధూచ్ఛిష్టాం ఘృతం వా క్షుధితః పిబేత్॥౨౨౫॥

గోధూమచూర్ణమన్థం వా వ్యధయిత్వా సిరాం పిబేత్।
పయో వా శర్కరాసర్పిర్జీవనీయౌషధైః శ్రుతమ్॥౨౨౬॥

ఫలానాం తైలయోనీనాముత్కుఇాశ్చ సశర్కరాః।
మార్దవం జనయన్త్యగ్నేః స్నిగ్ధా మాంసరసాస్తథా॥౨౨౭॥

పిబేచ్ఛీతామ్బునా సర్పిర్మధూచ్ఛిష్టేన వా యుతమ్।
గోధూమచూర్ణం పయసా ససర్పిష్కం పిబేన్నరః॥౨౨౮॥

ఆనూపరససిద్ధాన్ వా త్రీన్ స్నేహాంస్తైలవర్జితాన్।
పయసా సమితాం చాపి ఘనాం త్రిస్నేహసంయుతామ్॥౨౨౯॥

నారీస్తన్యేన సంయుక్తాం పిబేదౌదుమ్బరీం త్వచమ్।
ఆభ్యాం వా పాయసం సిద్ధమద్యాదయగ్నిశాన్తయే॥౨౩౦॥

శ్యామాత్రివృద్ధిపక్కం వా పయో దద్యాద్విరేచనమ్।
అసకృత్ పిత్తశాన్త్యర్థం పాయసప్రతిభోజనమ్॥౨౩౧॥

ప్రసమీక్ష్య భిషక్ ప్రాజ్ఞస్తస్మై దద్యాద్విధానవిత్।
యత్ కిఞ్చిన్మధురం మేద్యం శ్లేష్మలం గురుభోజనమ్॥౨౩౨॥

సర్వం తదత్యగ్నిహితం భుక్త్వా ప్రస్వపనం దివా।
మద్యాన్యన్నాని యోఽత్యగ్నావప్రశాన్తః సమశ్నుతే॥౨౩౩॥

న తన్నిమిత్తం వ్యసనం లభతే పుష్టిమేవ చ।
కఫే వృద్ధే జితే పిత్తే మారుతే చానలః సమః॥౨౩౪॥

సమధాతోః పచత్యన్నం పుష్ట్యాయుర్బలవృద్ధయే।

భవన్తి చాత్ర।

పథ్యాపథ్యమిహైకన్న భుక్తం సమశనం మతమ్॥౨౩౫॥

విషమం బహు వాఽల్పం వాఽప్యప్రాప్తాతీతకాలయోః।

భుక్తం పూర్వాన్నశేషే తు పునరధ్యశనం మతమ్॥౨౩౬॥

త్రీణ్యప్యేతాని మృత్యుం వా ఘోరాన్ వ్యాధీన్ సృజన్తి వా।
ప్రాతరాశే త్వజీర్ణేఽపి సాయమాశో న దుష్యతి॥౨౩౭॥

దివా ప్రబుధ్యతేఽర్కేణ హృదయం పుణ్డరీకవత్।
తస్మిన్ విబుద్ధే స్రోతాంసి స్ఫుటత్వం యాన్తి సర్వశః॥౨౩౮॥

వ్యాయామాచ్చ విచారాచ విక్షిప్తత్వాచ్చ చేతసః।
న క్లేదముపగచ్ఛన్తి దివా తేనాస్య ధాతవః॥౨౩౯॥

అక్లిన్నేష్వన్నమాసిక్తమన్యత్తేషు న దుష్యతి।
అవిదగ్ధ ఇవ క్షీరే క్షీరమన్యద్విమిశ్రితమ్॥౨౪౦॥

నైవ దూష్యతి తేనైవ సమం సంపద్యతే యథా।
రాత్రౌ తు హృదయే మ్లానే సంవృతేష్వయనేషు చ॥౨౪౧॥

కోష్ఠే యాన్తి పరిక్లేదం సంవృతే దేహధాతవః।
క్లిన్నేష్వన్యదపక్కేషు తేష్వాసితం ప్రదుష్యతి॥౨౪౨॥

విదగ్ధేషు పయఃస్వన్యత్ పయస్తప్తమివార్పితమ్।
నైశేష్వాహారజాతేషు నావిపక్కేషు బుద్ధిమాన్।
తస్మాదన్యత్ సమశ్నీయాత్ పాలయిష్యన్ బలాయుషీ॥౨౪౩॥

తత్ర శ్లోకాః।

అన్తరగ్నిగుణా దేహం యథా ధారయతే చ సః।
యథాఽన్నం పచ్యతే యాంశ్చ యథాఽఽహారః కరోత్యపి॥౨౪౪॥

యేఽగ్నయో యాంశ్చ పుష్యన్తి యావన్తో యే పచన్తి యాన్।
రసాదీనాం క్రమోత్పత్తిర్మలానాం తేభ్య ఏవ చ॥౨౪౫॥

వృష్యాణామాశుకృద్ధేతుర్ధాతుకాలోద్భవక్రమః।
రోగైకదేశకృద్ధేతురన్తరగ్నిర్యథాఽధికః॥౨౪౬॥

సందుష్యతి యథా దుష్టో యాన్ రోగాఞ్జనయత్యపి।
గ్రహణీ యా యథా యచ్చ గ్రహణీదోషలక్షణమ్॥౨౪౭॥

పూర్వరూపం పృథక్ చైవ వ్యఞ్జనం సచికిత్సితమ్।
చతుర్విధస్య నిర్దిష్టం తథైవావస్థికీ క్రియా॥౨౪౮॥

జాయతే చ యథాఽత్యగ్నిర్యచ్చ తస్య చికిత్సితమ్।
ఉక్తవానిహ తత్ సర్వం గ్రహణీదోషకే మునిః॥౨౪౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే
గ్రహణీరోగచికిత్సితం నామ పఞ్చదశోఽధ్యాయః॥౧౫॥

షోడశోఽధ్యాయః।

అథాతః పాణ్డురోగచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పాణ్డురోగాః స్మృతాః పఞ్చ వాతపిత్తకఫైస్త్రయః।
చతుర్థః సన్నిపాతేన పఞ్చమో భక్షణాన్మృదః॥౩॥

దోషాః పిత్తప్రధానాస్తు యస్య కుప్యన్తి ధాతుషు।
శైథిల్యం తస్య ధాతూనాం గౌరవం చోపజాయతే॥౪॥

తతో వర్ణబలస్నేహా యే చాన్యేఽప్యోజసో గుణాః।
వ్రజన్తి క్షయమత్యర్థం దోషదూష్యప్రదూషణాత్॥౫॥

సోఽల్పరక్తోఽల్పమేదస్కో నిఃసారః శిథిలేన్ద్రియః।
వైవర్ణ్యం భజతే తస్య హేతుం శృణు సలక్షణమ్॥౬॥

క్షారామ్లలవణాత్యుష్ణవిరుద్ధాసాత్మ్యభోజనాత్।
నిష్పావమాషపిణ్యాకతిలతైలనిషేవణాత్॥౭॥

విదగ్ధేఽన్నే దివాస్వప్నాద్వ్యాయామాన్మైథునాత్తథా।
ప్రతికర్మర్తువైషమ్యాద్వేగానాం చ విధారణాత్॥౮॥

కామచిన్తాభయక్రోధశోకోపహతచేతసః।
సముదీర్ణ యదా పిత్తం హృదయే సమవస్థితమ్॥౯॥

వాయునా బలినా క్షిప్తం సంప్రాప్య ధమనీర్దశ।

ప్రపన్నం కేవలం దేహం త్వఙ్మాంసాన్తరమాశ్రితమ్॥౧౦॥

ప్రదూష్య కఫవాతాసృక్త్వాసాని కరోతి తత్।
వర్ణాన్ హరితహారిద్రపాణ్డూన్ బహువిధాంస్త్వచి॥౧౧॥

స పాణ్డురోగ ఇత్యుక్తస్తస్య లిఙ్గం భవిష్యతః।
హృదయస్పన్దనం రౌక్ష్యం స్వేదాభావః శ్రమస్తథా॥౧౨॥

సంభూతేఽస్మిన్ భవేత్ సర్వః కర్ణక్ష్వేడీ హతానలః।
దుర్బలః సదనోఽన్నవిట్ శ్రమభ్రమనిపీడితః॥౧౩॥

గాత్రశూలజ్వరశ్వాస గౌరవారుచిమాన్నరః।
మృదితైరివ గాత్రైశ్చ పీడితోన్మథితైరివ॥౧౪॥

శూనాక్షికూటో హరితః శీర్ణలోమా హతప్రభః।
కోపనః శిశిరద్వేషీ నిద్రాలుః ష్ఠీవనోఽల్పవాక్॥౧౫॥

పిణ్డికోద్వేష్టకట్యూరుపాదరుక్సదనాని చ।
స్ఫురణారోహణాయాసైర్విశేషశ్చాస్య వక్ష్యతే॥౧౬॥

ఆహారైరుపచారైశ్చ నాతలైః కుపితోఽనిలః।
జనయేత్ కృష్ణపాణ్డుత్వం తథా రూక్షారుణాఙ్గతామ్॥౧౭॥

అఙ్గమర్దం రుజం తోదం కమ్పం పార్శ్వశిరోరుజమ్।
వర్చఃశోషాస్యవైరస్యశోఫానాహబలక్షయాన్॥౧౮॥

పిత్తలస్యాచితం పిత్తం యథోక్తైః స్వైః ప్రకోపణైః।
దూషయిత్వా తు రక్తాదీన్ పాణ్డురోగాయ కల్పతే॥౧౯॥

స పీతో హరితాభో వా జ్వరదాహసమన్వితః।
తృష్ణామూర్చ్ఛాపరీతస్తు పీతమూత్రశకున్నరః॥౨౦॥

స్వేదనః శీతకామశ్చ న చాన్నమభినన్దతి।
కటుకాస్యో న చాస్యోష్ణముపశేతేఽమ్లమేవ చ॥౨౧॥

ఉద్గారోఽమ్లో విదాహశ్చ విదగ్ధేఽన్నేఽస్య జాయతే।
దౌర్గన్ధ్యం భిన్నవర్చస్త్వం దౌర్బల్యం తమ ఏవ చ॥౨౨॥

వివృద్ధః శ్లైష్మలైః శ్లేష్మా పాణ్డురోగం స పూర్వవత్।
కరోతి గౌరవం తన్ద్రాం ఛర్దిం శ్వేతావభాసతామ్॥౨౩॥

ప్రసేకం లోమహర్షం చ సాదం మూర్చ్ఛాం భ్రమం క్రుమమ్।
శ్వాసం కాసం తథాఽలస్యమరుచిం వాక్స్వరగ్రహమ్॥౨౪॥

శుక్లమూత్రాక్షివర్చస్త్వం కటురూక్షోష్ణకామతామ్।
శ్వయథుం మధురాస్యత్వమితి పాణ్డ్వామయః కఫాత్॥౨౫॥

సర్వాన్న సేవినః సర్వే దుష్టా దోషాస్త్రిదోషజమ్।
త్రిదోషలిఙ్గం కుర్వన్తి పాణ్డురోగం సుదుఃసహమ్॥౨౬॥

మృత్తికాదనశీలస్య కుప్యత్యన్యతమో మలః।
కషాయా మారుతం, పిత్తమూషరా, మధురా కఫమ్॥౨౭॥

కోపయేన్మృద్రసాదీంశ్చ, రౌక్ష్యాద్భుక్తం విరుక్షయేత్।
పూరయత్యవిపక్వైవ స్రోతాంసి నిరుణద్ధ్యపి॥౨౮॥

ఇన్ద్రియాణాం బలంతేజ ఓజో వీర్యం నిహత్య చ।
పాణ్డురోగం కరోత్యాశు బలవర్ణాగ్నినాశనమ్॥౨౯॥

శూనగణ్డాక్షికూటభ్రూః శూనపాన్నాభిమేహనః।
కృమికోష్ఠోఽతిసార్యేత మలం సాసృక్ కఫాన్వితమ్॥౩౦॥

పాణ్డురోగశ్చిరోత్పన్నః ఖరీభూతో న సిధ్యతి।
కాలప్రకర్షాచ్ఛూనాఙ్గో యశ్చ పీతాని పశ్యతి॥౩౧॥

బద్ధాల్పవిట్కం సకఫం హరితం యోఽతిసార్యతే।
దీనః శ్వేతాతిదిగ్ధాఙ్గశ్ఛర్దిమూర్చ్ఛాతృషార్దితః॥౩౨॥

స నాస్త్యసృక్క్షయాద్యశ్చ పాణ్డుః శ్వేతత్వమాప్నుయాత్।
ఇతి పఞ్చవిధస్యోక్తం పాణ్డురోగస్య లక్షణమ్॥33॥

పాణ్డురోగీ తు యోఽత్యర్థం పిత్తలాని నిషేవతే।
తస్య పిత్తమసృఙ్మాంసం దుగ్ధ్వా రోగాయ కల్పతే॥3౪॥

హారిద్రనేత్రః స భృశం హారిద్రత్వనఖాననః।

రక్తపీతశకృన్మూత్రో భేకవర్ణో హతేన్ద్రియః॥౩౫॥

దాహావిపాకదౌర్బల్యసదనారుచికర్షితః।
కామలా బహుపిత్తైషా కోష్ఠశాఖాశ్రయా మతా॥౩౬॥

కాలాన్తరాత్తూ ఖరీభూతా కృచ్ఛ్రా స్యాత్ కుమ్భకామలా।
కృష్ణపీతశకృన్మూత్రో భృశం శూనశ్చ మానవః॥౩౭॥

సరక్తాక్షిముఖచ్ఛర్దిర్విమూత్రో యశ్చ తాస్యతి।
దాహారుచితృషానాహతన్ద్రామోహసమన్వితః॥౩౮॥

నష్టాగ్నిసంజ్ఞః క్షిప్రం హి కామలావాన్ విపద్యతే।
సాధ్యానామితరేషాం తు భేషజం సంప్రవక్ష్యతే॥౩౯॥

తత్ర పాణ్డ్వామయీ స్నిగ్ధస్తీక్ష్ణైరూర్ధ్వానులోమికైః।
సంశోధ్యో మృదుభిస్తిక్తైః కామలీ తు విరేచనైః॥౪౦॥

తాభ్యాం సంశుద్ధకోష్ఠాభ్యాం పథ్యాన్యన్నాని దాపయేత్।
శాలీన్ సయవగోధూమాన్ పురాణాన్ యూషసంస్కృతాన్॥౪౧॥

ముద్గాఢకీమసూరాద్యైర్జాఙ్గలైశ్చ రసైర్హితైః।
యథాదోషం విశిష్టం చ తయోర్భైంషజ్యషజ్యమాచరేత్॥౪౨

పఞ్చగవ్యం మహాతిక్తం కల్యాణకమథాపి వా।
స్నేహనార్థం ఘృతం దద్యాత్ కామలాపాణ్డురోగిణే॥౪౩॥

దాడిమాత్ కుడవో ధాన్యాత్ కుడవార్ధం పలం పలమ్।
చిత్రకాచ్ఛృఙ్గవేరాచ్చ పిప్పల్యష్టమికా తథా॥౪౪॥

త్రైర్వింశతిపలం కల్కైర్ఘృతస్య సలిలాఢకే।
సిద్ధం హృత్పాణ్డుగుల్మార్శః ప్లీహవాతకఫార్తినుత్॥౪౫॥

దీపనం శ్వాసకాసఘ్నం మూఢవాతే చ శస్యతే।
దుఃఖప్రసవినీనాం చ వన్ధ్యానాం చైవ గర్భదమ్॥౪౬॥

ఇతి దాడిమాద్యం ఘృతమ్।

కటుకా రోహిణీ ముస్తం హరిద్రే వత్సకాత్ ఫలమ్।
పటోలశ్చన్దనం మూర్వా త్రాయమాణా దురాలభా॥౪౭॥

కృష్ణా పర్పటకో నిమ్బో భూనిమ్బో దేవదారు చ।
త్రైః కార్షికైర్ఘృతప్రస్థః సిద్ధః క్షీరచతుర్గుణః॥౪౮॥

రక్తపిత్తం జ్వరం దాహం శ్వయథుం సభగన్దరమ్।
అర్శాంస్యసృగ్దరం చైవ హన్తి విస్ఫోటకాంస్తథా॥౪౯॥

ఇతి కటుకాద్యం ఘృతమ్।

పథ్యాశతరసే పథ్యావృన్తార్ధశతకల్కవాన్।
ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతాత్ పేయః స పాణ్డ్వామయగుల్మనుత్॥౫౦॥

ఇతి పథ్యాఘృతమ్।

దన్త్యాతుఃపలరసే పిష్టైర్దన్తీశలాటుభిః।
తద్వత్ ప్రస్థో ఘృతాత్ సిద్ధః ప్లీహపాణ్డుర్తిశోఫజిత్॥౫౧॥

ఇతి దన్తీఘృతమ్।

పురాణసర్పిషః ప్రస్థో ద్రాక్షార్ధప్రస్థసాధితః।
కామలాగుల్మపాణ్డ్వర్తిజ్వరమేహోదరాపహః॥౫౨॥

ఇతి ద్రాక్షాఘృతమ్।

హరిద్రాత్రిఫలానిమ్బబలామధుకసాధితమ్।
సక్షీరం మాహిషం సర్పిః కామలాహరముత్తమమ్॥౫౩॥

ఇతి హరిద్వాదిఘృతమ్।

గోమూత్రద్విగుణో దార్వీకల్కాక్షద్వయసాధితః।
దార్వ్యాః పఞ్చపలక్వాథే కల్కే కాలీయకే పరః॥౫౪॥

మాహిషాత్ సర్పిషః ప్రస్థః పూర్వః పూర్వే పరే పరః।
స్నేహైరేభిరుపక్రమ్య స్నిగ్ధం మత్వా విరేచయేత్॥౫౫॥

పయసా మూత్రయుక్తేన బహుశః కేవలేన వా।

దన్తీఫలరసే కోష్ణే కాశ్మర్యాఞ్జలినా శృతమ్॥౫౬॥

ద్రాక్షాఞ్జలిం మృదిత్వా వా దద్యాత్ పాణ్డ్వామయాపహమ్।
ద్విశర్కరం త్రివృచ్చూర్ణం పలార్ధం పైత్తికః పిబేత్॥౫౭॥

కఫపాణ్డుస్తు గోమూత్రయుక్తాం క్లిన్నాం హరీతకీమ్।
ఆరగ్వధం రసేనేక్షోర్విదార్యామలకస్య చ॥౫౮॥

సత్ర్యూషణం బిల్వపత్రం పిబేన్నా కామలాపహమ్।
దన్త్యర్ధపలకల్కం వా ద్విగుడం శీతవారిణా॥౫౯॥

కామలీ త్రివృతాం వాఽపి త్రిఫలాయా రసైః పిబేత్।
విశాలాత్రిఫలాముస్తకుష్ఠదారుకలిఙ్గాన్॥౬౦॥

కార్షికానర్ధకర్షాంశాం కుర్యాదతివిషాం తథా।
కర్షౌం మధురసాయా ద్వౌ సర్వం చూర్ణం సుఖామ్బునా॥౬౧॥

మృదితం తం రసం పూతం పీత్వా లిహ్యాచ్చ మధ్వను।
కాసం శ్వాసం జ్వరం దాహం పాణ్డురోగమరోచకమ్॥౬౨॥

గుల్మానాహామవాతాంశ్చ రక్తపిత్తం చ నాశయేత్।
త్రిఫలాయా గుడూచ్యా వా దార్వ్యా నిమ్బస్య వా రసమ్॥౬౩॥

శీతం మధుయుతం ప్రాతః కామలార్తః పిబేన్నరః।
క్షీరమూత్రం పిబేత్ పక్షం గవ్యం మాహిషమేవ వా॥౬౪॥

పాణ్డుర్గోమూత్రయుక్తం వా సప్తాహం త్రిఫలారసమ్।
తరుజాన్ జ్వలితాన్మూత్రే నిర్వాప్యామృద్య చాఞ్జురాన్॥౬౫॥

మాతులుఙ్గస్య తత్ పూతం పాణ్డుశోథహరం పిబేత్।
స్వర్ణక్షీరీ త్రివృచ్ఛ్యామే భద్రదారు సమాగరమ్॥౬౬॥

గోమూత్రాఞ్జలినా పిష్టం మూత్రే వా క్వథితం పిబేత్।
క్షీరమేభిః శృతం వాఽపి పిబేద్దోషానులోమనమ్॥౬౭॥

హరీతకీం ప్రయోగేణ గోమూత్రేణాథవా పిబేత్।
జీర్ణే క్షీరేణ భుఞ్జీత రసేన మధురేణ వా॥౬౮॥

సప్తరాత్రం గవాం మూత్రే భావితం వాఽప్యయోరజః।
పాణ్డురోగప్రశాన్త్యర్థం పయసా పాయయేద్భిషక్॥౬౯॥

త్ర్యూషణత్రిఫలాముస్తవిడఙ్గచిత్రకాః సమాః।
నవాయోరజసో భాగాస్తచ్చూర్ణం క్షౌద్రసర్పిషా॥౭౦॥

భక్షయేత్ పాణ్డుహృద్రోగకుష్ఠార్శఃకామలాపహమ్।
నవాయసమిదం చూర్ణం కృష్ణాత్రేయేణ భాషితమ్॥౭౧॥

ఇతి నవాయసచూర్ణమ్।

గుడనాగరమణ్డూరతిలాంశాన్మానతః సమాన్।

పిప్పలీద్విగుణాం కుర్యాద్గుటికాం పాణ్డురోగిణే॥౭౨॥

త్రిఫలా త్ర్యూషణం ముస్తం విడఙ్గం చవ్యచిత్రకౌ।
దార్వీత్వఙ్మాక్షికో ధాతుర్గ్రన్థికం దేవదారు చ॥౭౩॥

ఏతాన్ ద్విపలికాన్ భాగాంశ్చూర్ణం కుర్యాత్ పృథక్ పృథక్।
మణ్డూరం ద్విగుణం చూర్ణాచ్ఛుద్ధమఞ్జనసన్నిభమ్॥౭౪॥

గోమూత్రేఽష్టగుణే పక్త్వా తస్మింస్తత్ ప్రక్షిపేత్తతః।
ఉదుమ్బరసమాన్ కృత్వా వటకాంస్తాన యథాగ్ని నా॥౭౫॥

ఉపయుఞ్జీత తక్రేణ జీర్ణే సాత్మ్యం చ భోజనమ్।
మణ్డూరవటకా హ్యేతే ప్రాణదాః పాణ్డురోగిణామ్॥౭౬॥

కుష్ఠాన్యజీర్ణకం శోథమూరుస్తమ్భం కఫామయాన్।
అర్శాంసి కామలాం మేహం ప్లీహానం శమయన్తి చ॥౭౭॥

ఇతి మణ్డూరవటకాః।

తాప్యాద్రిజతురూప్యాయోమలాః పఞ్చపలాః పృథక్।
చిత్రకత్రిఫలావ్యోషవిడఙ్గైః పలికైః సహ॥౭౮॥

శర్కరాష్టపలోన్మిశ్రాశ్చూర్ణితా మధునాఽఽప్లుతాః।
అభ్యస్యాస్త్వక్షమాత్రా హి జీర్ణే నియమితాశినా॥౭౯॥

కులత్థకాకమాచ్యాదికపోతపరిహారిణా।
త్రిఫలాయాస్త్రయో భాగాస్త్రయస్త్రికటుకస్య చ॥౮౦॥

భాగాశ్చిత్రకమూలస్య విడఙ్గానాం తథైవ చ।
పఞ్చాశ్మజతునో భాగాస్తథా రూప్యమలస్య చ॥౮౧॥

మాక్షికస్య చ శుద్ధస్య లౌహస్య రజసస్తథా।
అష్టౌ భాగాః సితాయాశ్చ తత్ సర్వం సూక్ష్మచూర్ణితమ్॥౮౨॥

మాక్షికేణాప్లుతం స్థాప్యమాయసే భాజనే శుభే।
ఉదుమ్బరసమాం మాత్రాం తతః ఖాదేద్యయాగ్ని నా॥౮౩॥

దినే దినే ప్రయుఞ్జీత జీర్ణే భోజ్యం యథేప్సితమ్।
వర్జయిత్వా కులత్థాని కాకమాచీం కపోతకమ్॥౮౪॥

యోగరాజ ఇతి ఖ్యాతో యోగోఽయమమృతోపమః।
రసాయనమిదం శ్రేష్ఠం సర్వరోగహరం శివమ్॥౮౫॥

పాణ్డురోగం విషం కాసం యక్ష్మాణం విషమజ్వరమ్।
కుష్ఠాన్యజరకం మేహం శోషం శ్వాసమరోచకమ్॥౮౬॥

విశేషాద్ధన్త్యపస్మారం కామలాం గుదజాని చ।

ఇతి యోగరాజః।

కౌటజత్రిఫలానిమ్బపటోలఘననాగరైః ॥౮౭॥

భావితాని దశాహాని రసైర్ద్విత్రిగుణాని వా।శిలాజతుపలాన్యష్టౌ తావతీ సితశర్కరా॥౮౮॥

త్వక్క్షీరీ పిప్పలీ ధాత్రీ కర్కటాఖ్యా పలోన్మితా।

నిదిగ్ధ్యాః ఫలమూలాభ్యాం పలం యుక్త్యా త్రిగన్ధకమ్॥౮౯॥

చూర్ణితం మధునః కుర్యాత్త్రిపలేనాక్షికాన్ గుడాన్।

దాడిమామ్బుపయఃపక్షిరసతోయసురాసవాన్॥౯౦॥

తానూ భక్షయిత్వాఽను పిబేన్నిరన్నో భుక్త ఏవ వా।

పాణ్డుకుష్ఠజ్వరలీహతమకార్శోభగన్దరాన్॥౯౧॥

హృద్రోగశుక్రమూత్రాగ్నిదోషశోథగరోదరాన్।

కాసాసుగ్దరపిత్తాసృక్శోషగుల్మగరామయాన్॥౧౨॥

తే చ సర్వవ్రణాన్ హన్యుః సర్వరోగహరాః శివాః।

ఇతి శిలాజతువటకాః।

పునర్నవా త్రివృద్వ్యోషవిడఙ్గం దారు చిత్రకమ్॥౧౩॥

కుష్ఠం హరిద్రే త్రిఫలా దన్తీ చవ్యం కలిఙ్గకాః।

కటుకా పిప్పలీమూలం ముస్తం చేతి పలోన్మితమ్॥౧౪॥

మణ్డూరం ద్విగుణం చూర్ణాద్గోమూత్రే ద్వ్యాఢకే పచేత్।

కోలవద్గుడికాః కృత్వా తక్రేణాలోడ్య నా పిబేత్॥౧౫॥

తాః పాణ్డురోగాన్ ప్లీహానమర్శాంసి విషమజ్వరమ్।
శ్వయథుం గ్రహణీదోషం హన్యుః కుష్ఠం క్రిమీంస్తథా॥౯౬॥

ఇతి పునర్నవామణ్డూరమ్।

దార్వీత్వక్ త్రిఫలా వ్యోషం విడఙ్గమయసో రజః।
మధుసర్పిర్యుతం లిహ్యాత్ కామలాపాణ్డురోగవాన్॥౯౭॥

తుల్యా అయోరజః పథ్యాహరిద్రాః క్షౌద్రసర్పిషా।
చూర్ణితాః కామలీ లిహ్యాద్గుడక్షౌద్రేణ వాఽభయాః॥౯౮॥

త్రిఫలా ద్వే హరిద్రే చ కటురోహిణ్యయోరజః।
చూర్ణితం క్షౌద్రసర్పిర్భ్యాం స లేహః కామలాపహః॥౯౯॥

ద్విపలాంశాం తుగాక్షీరీ నాగరం మధుయష్టికామ్।
ప్రాస్థికీం పిప్పలీం ద్రాక్షాం శర్కరార్ధతులాం తథా॥౧౦౦॥

ధాత్రీఫలరసద్రోణే చూర్ణితం లేహవత్ పచేత్।
శీతం మధుప్రస్థయుతం లిహ్యాత్ పాణితలం తతః॥౧౦౧॥

హన్త్యేష కామలాం పిత్తం పాణ్డుం కాసం హలీమకమ్।

ఇతి ధాత్ర్యవలేహః।

త్ర్యూషణం త్రిఫలా చవ్యం చినకో దేవదారు చ॥౧౦౨॥

విడఙ్గాన్యభయా ముస్తం వత్సకం చేతి చూర్ణయేత్।
మణ్డూరతుల్యం తచ్చూర్ణం గోమూత్రేఽష్టగుణే పచేత్॥౧౦౩॥

శనైః సిద్ధాస్తథా శీతాః కార్యాః కర్షసమా గుడాః।
యథాగ్ని భక్షణీయాస్తే ప్లీహపాణ్డ్వామయాపహాః॥౧౦౪॥

గ్రహణ్యర్శోనుదశ్చైవ తక్రవాట్యాశినః స్మృతాః।

ఇతి మణ్డూరవటకాః।

మఞ్జిష్ఠా రజనీ ద్రాక్షా బలామూలాన్యయోరజః॥౧౦౫॥

లోధ్రం చైతేషు గౌడః స్యాదరిష్టః పాణ్డురోగిణామ్।

ఇతి గౌడోఽరిష్టః।

బీజకాత్ షోడశపలం, త్రిఫలాయాశ్చ వింశతిః॥౧౦౬॥

ద్రాక్షాయాః పఞ్చ, లాక్షాయాః సప్త, ద్రోణే జలస్య తత్।
సాధ్యం పాదావశేషే తు పూతశీతే సమావపేత్॥౧౦౭॥

శర్కరాయాస్తులాం, ప్రస్థం మాక్షికస్య చ, కార్షికమ్।

వ్యోషం వ్యాఘ్రనఖోశీరం క్రముకం సైలవాలుకమ్ ॥౧౦౮॥

మధుకం కుష్ఠమిత్యేతచ్చూర్ణితం ఘృతభాజనే।
యవేషు దశరాత్రస్థం గ్రీష్మే, ద్విఃశిశిరే స్థితమ్ ॥౧౦౯॥

పిబేత్తద్గ్రహణీపాణ్డురోగార్శఃశోథగుల్మనుత్।
మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరీమేహకామలాసన్నిపాతజిత్ ॥౧౧౦॥

బీజకారిష్ట ఇత్యేష ఆత్రేయేణ ప్రకీర్తితః।

ఇతి బీజకారిష్టః।

ధాత్రీఫలసహస్రే ద్వే పీడయిత్వా రసం భిషక్ ॥౧౧౧॥

క్షౌద్రాష్టాంశేన సంయుక్తం కృష్ణార్ధకుడవేన చ।
శర్కరార్ధతులోన్మిశ్రం పక్షం స్నిగ్ధఘటే స్థితమ్ ॥౧౧౨॥

ప్రపిబేన్మాత్రయా ప్రాతర్జీర్ణే మితహితాశనః।
కామలాపాణ్డుహృద్రోగవాతాసృగ్విషమజ్వరాన్ ॥౧౧౩॥

కాసహిక్కారుచిశ్వాసాంశ్చైషోఽరిష్టః ప్రణాశయేత్।

ఇతి ధాత్ర్యరిష్టః।

స్థిరాదిభిః శృతం తోయం పానాహారే ప్రశస్యతే ॥౧౧౪॥

పాణ్డూనాం కామలార్తానాం మృద్వీకామలకీరసః।
పాణ్డురోగప్రశాన్త్యర్థమితి ప్రోక్తం మహర్షిణా॥౧౧౫॥

వికల్ప్యమేతద్భిషజా పృథగ్దోషబలం ప్రతి।
వాతికే స్నేహభూయిష్ఠం పైత్తికే తిక్తశీతలమ్॥౧౧౬॥

శ్లేష్మికే కటుతిక్తోష్ణం విమిశ్రం సాన్నిపాతికే।
నిపాతయేచ్ఛరీరాతు మృత్తికాం భక్షితాం భిషక్॥౧౧౭॥

యుక్తిజ్ఞః శోధనైస్తీక్ష్ణైః ప్రసమీక్ష్య బలాబలమ్।
శుద్ధకాయస్య సర్పీంషి బలాధానాని యోజయేత్॥౧౧౮॥

వ్యోషం బిల్వం హరిద్రే ద్వే త్రిఫలా ద్వే పునర్నవే।
ముస్తాన్యయోరజః పాఠా విడఙ్గం దేవదారు చ॥౧౧౯॥

వృశ్చికాలీ చ భార్ఙ్గీ చ సక్షారైస్తైః సమైర్ఘృతమ్।
సాధయిత్వా పిబేద్యుక్త్యా నరో మృద్దోషపీడితః॥౧౨౦॥

తద్వత్ కేశరయష్ట్యాహ్వాపిప్పలీక్షారశాద్వలైః।
మృద్భక్షణాదాతురస్య లౌల్యాదవినివర్తినః॥౧౨౧॥

ద్వేషా(ష్యా)ర్థం భావితాం కామం దద్యాత్తద్దోషనాశనైః।
విడఙ్గైలాతివిషయా నిమ్బపత్రేణ పాఠయా॥౧౨౨॥

వార్తాకైః కటురోహిణ్యా కౌటజైర్యూర్వ్యయాఽపి వా।
యథాదోషం ప్రకుర్వీత భైషజ్యం పాణ్డురోగిణామ్॥౧౨౩॥

క్రియావిశేష ఏషోఽస్య మతో హేతువిశేషతః।
తిలపిష్టనిభం యస్తు వర్చః సృజతి కామలీ॥౧౨౪॥

శ్లేష్మణా రుద్ధమార్గే తం కఫపిత్తహరైర్జయేత్।
రూక్షశీతగురుస్వాదువ్యాయామైర్వేగనిగ్రహైః॥౧౨౫॥

కఫసంమూర్చ్ఛితో వాయుః స్థానాత్ పిత్తం క్షిపేద్వలీ।
హారిద్రనేత్రమూత్రత్వక్ శ్వేతవర్చాస్తదా నరః॥౧౨౬॥

భవేత్ సాటోపవిష్టమ్భో గురుణా హృదయేన చ।
దౌర్బల్యాల్పాగ్నిపార్శ్వార్తిహిక్కాశ్వాసారుచిజ్వరైః॥౧౨౭॥

క్రమేణాల్పేఽనుసజ్యేత పిత్తే శాఖాసమాశ్రితే।
బర్హితిత్తిరిదక్షాణాం రూక్షామ్లకటుకై రసైః॥౧౨౮॥

శుష్కమూలకకౌలత్థైర్యూషైశ్చాన్నాని భోజయేత్।
మాతులుఙ్గరసం క్షౌద్రపిప్పలీమరిచాన్వితమ్॥౧౨౯॥

సనాగరం పిబేత్ పిత్తం తథాఽస్యైతి స్వమాశయమ్।
కటుతీక్ష్ణోష్ణలవణైర్భృశామ్లైశ్చాప్యుపక్రమః॥౧౩౦॥

ఆపిత్తరాగాచ్ఛకృతో వాయోశ్చాప్రశమాద్భవేత్।

స్వస్థానమాగతే పిత్తే పురీషే పిత్తరఞ్జితే॥౧౩౧॥

నివృత్తోపద్రవస్యాస్య పూర్ణః కామలికో విధిః।
యదా తు పాణ్డోర్వర్ణః స్యాద్ధరితశ్యావపీతకః॥౧౩౨॥

బలోత్సాహక్షయస్తన్ద్రా మన్దాగ్నిత్వం మృదుజ్వరః।
స్త్రీష్వహర్షోఽఙ్గమర్దశ్చ శ్వాసస్తృష్ణాఽరుచిర్భ్రమః॥ ౧౩౩॥

హలీమకం తదా తస్య విద్యాదనిలపిత్తతః।
గుడూచీస్వరసక్షీరసాధితం మాహిషం ఘృతమ్॥౧౩౪॥

స పిబేత్త్రివృతాం స్నిగ్ధో రసేనామలకస్య తు।
విరిక్తో మధురప్రాయం భజేత్ పిత్తానిలాపహమ్॥౧౩౫॥

ద్రాక్షాలేహం చ పూర్వోక్తం సర్పీంషి మధురాణి చ।
యాపనాన్ క్షీరబస్తీంశ్చ శీలయేత్ సానువాసనాన్॥౧౩౬॥

మార్ద్వీకారిష్టయోగాంశ్చ పిబేద్యుత్త్యాఽగ్నివృద్ధయే।
కాసికం చాభయాలేహం పిప్పలీం మధుకం బలామ్।
పయసా చ ప్రయుఞ్జీత యథాదోషం యథాబలమ్॥౧౩౭॥

తత్ర శ్లోకౌ।

పాణ్డోః పఞ్చవిధస్యోక్తం హేతులక్షణభేషజమ్।
కామలా ద్వివిధా తేషాం సాధ్యాసాధ్యత్వమేవ చ॥౧౩౮॥

తేషాం వికల్పో యశ్చాన్యో మహావ్యాధిర్వలీమకః।
తస్య చోక్తం సమాసేన వ్యఞ్జనం సచికిత్సితమ్॥౧౩౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే
పాణ్డురోగచికిత్సితం నామ షోడశోఽధ్యాయః॥౧౬॥

సప్తదశోఽధ్యాయః।

అథాతో హిక్కాశ్వాసచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

వేదలోకార్థతత్వజ్ఞమాత్రేయమృషిముత్తమమ్।
అపృచ్ఛత్ సంశయం ధీమానగ్నివేశః కృతాఞ్జలిః॥౩॥

య ఇమే ద్వివిధాః ప్రోక్తాస్త్రిదోషాస్త్రిప్రకోపణాః।
రోగా నానాత్మకాస్తేషాం కస్మో భవతి దుర్జయః॥౪॥

అగ్నివేశస్య తద్వాక్యం శ్రుత్వా మతిమతాం వరః।
ఉవాచ పరమప్రీతః పరమార్థవినిశ్చయమ్॥౫॥

కామం ప్రాణహరా రోగా బహవో న తు తే తథా।
యథా శ్వాసశ్చ హిక్కా చ ప్రాణానాశు నికృన్తతః॥౬॥

అన్యైరప్యుపసృష్టస్య రోగైర్జన్తోః పృథగ్విధైః।
అన్తే సంజాయతే హిక్కా శ్వాసో వా తీవ్రవేదనః॥౭॥

కఫవాతాత్మకావేతౌ పిత్తస్థానసముద్భవౌ।
హృదయస్య రసాదీనాం ధాతూనాం చోపశోషణౌ॥౮॥

తస్మాత్ సాధారణావేతౌ మతౌ మమ సుదుర్జయౌ।
మిథ్యోపచరితౌ క్రుద్ధౌ హత ఆశీవిషావివ॥౯॥

పృథక్ పఞ్చవిధావేతౌ నిర్దిష్టౌ రోగసంగ్రహే।
తయోః శృణు సముత్థానం లిఙ్గం చ సభిషగ్జితమ్॥౧౦॥

రజసా ధూమవాతాభ్యాం శీతస్థానామ్బుసేవనాత్।
వ్యాయామాద్గ్రామ్యధర్మాధ్వరూక్షాన్నవిషమాశనాత్॥౧౧॥

ఆమప్రదోషాదానాహాద్రౌక్ష్యాదత్యపతర్పణాత్।
దౌర్బల్యాన్మర్మణో ఘాతాద్ద్వన్ద్వాచ్ఛుద్ధ్యతియోగతః॥౧౨॥

అతీసారజ్వరచ్ఛర్దిప్రతిశ్యాయక్షతక్షయాత్।
రక్తపిత్తాదుదావర్తాద్విసూచ్యలసకాదపి॥౧౩॥

పాణ్డురోగాద్విషాచ్చైవ ప్రవర్తేతే గదావిమౌ।
నిష్పావమాషపిణ్యాకతిలతైలనిషేవణాత్॥౧౪॥

పిష్టశాలూకవిష్టమ్భివిదాహిగురుభోజనాత్।

జలజానూపపిశితదధ్యామక్షీరసేవనాత్॥౧౫॥

అభిష్యన్ద్యుపచారాచ్చ శ్లేష్మలానాం చ సేవనాత్।
కణ్ఠోరసః ప్రతీఘాతాద్విబన్ధైశ్చ పృథగ్విధైః॥౧౬॥

మారుతః ప్రాణవాహీని స్రోతాంస్యావిశ్య కుప్యతి।
ఉరఃస్థః కఫముద్ధూయ హిక్కాశ్వాసాన్ కరోతి సః॥౧౭॥

ఘోరాన్ ప్రాణోపరోధాయ ప్రాణినాం పఞ్చ పఞ్చ చ।
ఉభయోః పూర్వరూపాణి శృణు వక్ష్యామ్యతః పరమ్॥౧౮॥

కణ్ఠోరసోర్గురుత్వం చ వదనస్య కషాయతా।
హిక్కానాం పూర్వరూపాణి కుక్షేరాటోప ఏవ చ॥౧౯॥

ఆనాహః పార్శ్వశూలం చ పీడనం హృదయస్య చ।
ప్రాణస్య చ విలోమత్వం శ్వాసానాం పూర్వలక్షణమ్॥౨౦॥

ప్రాణోదకాన్నవాహీని స్రోతాంసి సకఫోఽనిలః।
హిక్కాః కరోతి సంరుధ్య తాసాం లిఙ్గం పృథక్ శృణు॥౨౧॥

క్షీణమాంసబలప్రాణతేజసః సకఫోఽనిలః।
గృహీత్వా సహసా కణ్ఠముచ్చైర్ఘోషవతీం భృశమ్॥౨౨॥

కరోతి సతతం హిక్కామేకద్విత్రిగుణాం తథా।
ప్రాణః స్రోతాంసి మర్మాణి సంరుధ్యోష్మాణమేవ చ॥౨౩॥

సంజ్ఞాం ముష్ణాతి గాత్రాణాం స్తమ్భం సంజనయత్యపి।
మార్గ చైవాన్నపానానాం రుణద్ధ్యుపహతస్మృతేః॥౨౪॥

సాశ్రువిప్లుతనేత్రస్య స్తబ్ధశఙ్ఖచ్యుతభ్రువః।
సక్తజల్పప్రలాపస్య నిర్వృతిం నాధిగచ్ఛతః॥౨౫॥

మహామూలా మహావేగా మహాశబ్దా మహాబలా।
మహాహిక్కేతి సా నృణాం సద్యః ప్రాణహరా మతా॥౨౬॥

ఇతి మహాహిక్కా।

హిక్కతే యః ప్రవృద్ధస్తు కృశో దీనమనా నరః।
జర్జరేణోరసా కృచ్ఛ్రం గమ్భీరమనునాదయన్॥౨౭॥

సంజృమ్భన్ సంక్షిపంశ్చైవ తథాఽఙ్గాని ప్రసారయన్।
పార్శ్వే చోభే సమాయమ్య కూజన్ స్తమ్భరుగర్దితః॥౨౮॥

నాభేః పక్వాశయాద్వాఽపి హిక్కా చాస్యోపజాయతే।
క్షోభయన్తీ భృశం దేహం నామయన్తీవ తామ్యతః॥౨౯॥

రుణద్ధ్యుచ్ఛ్వాసమార్గం తు ప్రనష్టబలచేతసః।
గమ్భీరా నామ సా తస్య హిక్కా ప్రాణాన్తికీ మతా॥30॥

ఇతి గమ్భీరా హిక్కా।

వ్యపేతా జాయతే హిక్కా యాఽన్నపానే చతుర్విధే।
ఆహారపరిణామాన్తే భూయశ్చ లభతే బలమ్॥౩౧॥

ప్రలాపవమ్యతీసారతృష్ణార్తస్య విచేతసః।
జృమ్భిణో విప్లుతాక్షస్య శుష్కాస్యస్య వినామినః॥౩౨॥

పర్యాధ్మాతస్య హిక్కా యా జత్రుమూలాదసన్తతా।
సా వ్యపేతేతి విజ్ఞేయా హిక్కా ప్రాణోపరోధినీ॥౩౩॥

ఇతి వ్యపేతా హిక్కా।

క్షుద్రవాతో యదా కోష్ఠాద్వ్యాయామపరిఘట్టితః।
కణ్ఠే ప్రపద్యతే హిక్కాం తదా క్షుద్రాం కరోతి సః॥౩౪॥

అతిదుఃఖా న సా నోరః శిరోమర్మప్రబాధినీ।
న చోచ్ఛ్వాసాన్నపానానాం మార్గమావృత్య తిష్ఠతి॥౩౫॥

వృద్ధిమాయస్యతో యాతి భుక్తమాత్రే చ మార్దవమ్।
యతః ప్రవర్తతే పూర్వం తతః ఏవ నివర్తతే॥౩౬॥

హృదయం క్లోమ కణ్ఠం చ తాలుకం చ సమాశ్రితా।
మృద్వీ సా క్షుద్రహిక్కేతి నృణాం సాధ్యా ప్రకీర్తితా॥౩౭॥

ఇతి క్షుద్రహిక్కా।

సహసాఽత్యభ్యవహృతైః పానాన్నైః పీడితోఽనిలః।
ఊర్ధ్వం ప్రపద్యతే కోష్ఠాన్మద్యైర్వాఽతిమదప్రదైః॥౩౮॥

తథాఽతిరోషభాష్యాధ్వహాస్యభారతివర్తనైః
వాయుః కోష్ఠగతో ధావన్ పానభోజ్యప్రపీడితః॥౩౯॥

ఉరఃస్రోతః సమావిశ్య కుర్యాద్ధిక్కాం తతోఽన్నజామ్।
తథా శనైరసంబద్ధం క్షువంశ్చాపి స హిక్కతే॥౪౦॥

న మర్మబాధాజననీ నేన్ద్రియాణాం ప్రబాధినీ।
హిక్కా పీతే తథా భుక్తే శమం యా యాతి సాఽన్నజా॥౪౧॥

ఇతి అన్నజా హిక్కా।

అతిసంచితదోషస్య భక్తచ్ఛేదకృశస్య చ।
వ్యాధిభిః క్షీణదేహస్య వృద్ధస్యాతివ్యవాయినః॥౪౨॥

ఆసాం యా సా సముత్పన్నా హిక్కా హన్త్యాశు జీవితమ్।
యమికా చ ప్రలాపార్తితృష్ణామోహసమన్వితా॥౪౩॥

అక్షీణశ్చాప్యదీనశ్చ స్థిరధాత్విన్ద్రియశ్చ యః।
తస్య సాధయితుం శక్యా యమికా హన్త్యతోఽన్యథా॥౪౪॥

యదా స్రోతాంసి సంరుధ్య మారుతః కఫపూర్వకః।

విష్వగ్వ్రజతి సంరుద్ధస్తదా శ్వాసాన్ కరోతి సః॥౪౫॥

ఉద్ధూయమానవాతో యః శబ్దవదుఃఖితో నరః।
ఉచ్చైః శ్వసితి సంరుద్ధో మత్తర్షభ ఇవానిశమ్॥౪౬॥

ప్రనష్టజ్ఞానవిజ్ఞానస్తథా విభ్రాన్తలోచనః।
వికృతాక్ష్యాననో బద్ధమూత్రవర్చా విశీర్ణవాక్॥౪౭॥

దీనః ప్రశ్వసితం చాస్య దూరాద్విజ్ఞాయతే భృశమ్।
మహాశ్వాసోపసృష్టః స క్షిప్రమేవ విపద్యతే॥౪౮॥

ఇతి మహాశ్వాసః।

దీర్ఘం శ్వసితి యస్తూర్ధ్వం న చ ప్రత్యాహరత్యధః।
శ్లేష్మావృతముఖస్రోతాః క్రుద్ధగన్ధవహార్దితః॥౪౯॥

ఊర్ధ్వదృష్టిర్విపశ్యంశ్చ విభ్రాన్తాక్ష ఇతస్తతః।
ప్రముహ్యన్ వేదనార్తశ్చ శుష్కాస్యోఽరతిపీడితః॥౫౦॥

ఊర్ధ్వశ్వాసే ప్రకుపితే హ్యధఃశ్వాసో నిరుధ్యతే।
ముహ్యతస్తామ్యతశ్చోర్ధ్వం శ్వాసస్తస్యైవ హన్త్యసూన్॥౫౧॥

ఇత్యూర్ధ్వశ్వాసః।

యస్తు శ్వసితి విచ్ఛిన్నం సర్వప్రాణేన పీడితః।

న వా శ్వసితి దుఃఖార్తో మర్మచ్ఛేదరుగర్దితః॥౫౨॥

ఆనాహస్వేదమూర్చ్ఛార్తో దహ్యమానేన బస్తినా।
విప్లుతాక్షః పరిక్షీణః శ్వసన్ రక్తైకలోచనః॥౫౩॥

విచేతాః పరిశుష్కాయో వివర్ణః ప్రలపనూ నరః।
ఛిన్నశ్వాసేన విచ్ఛిన్నః స శీఘ్రం విజహాత్యసూన్॥౫౪॥

ఇతి ఛిన్నశ్వాసః।

ప్రతిలోమం యదా వాయుః స్రోతాంసి ప్రతిపద్యతే।
గ్రీవాం శిరశ్చ సంగృహ్య శ్లేష్మాణం సముదీర్య చ॥౫౫॥

కరోతి పీనసం తేన రుద్ధో ఘుర్ఘురకం తథా।
అతీవ తీవ్రవేగం చ శ్వాసం ప్రాణప్రపీడకమ్॥౫౬॥

ప్రతామ్యత్యతివేగాచ్చ కాసతే సన్నిరుధ్యతే।
ప్రమోహం కాసమానశ్చ స గచ్ఛతి ముహుర్ముహుః॥౫౭॥

శ్లేష్మణ్యముచ్యమానే చ భృశం భవతి దుఃఖితః।
తస్యైవ చ విమోక్షాన్తే ముహూర్తం లభతే సుఖమ్॥౫౮॥

తథాఽస్యోద్ధ్వంసతే కణ్ఠః కృచ్ఛ్రాచ్చక్నోతి భాషితుమ్।
న చాపి లభతే నిద్రాం శయానః శ్వాసపీడితః॥౫౯॥

పార్శ్వే తస్యావగృహ్ణాతి శయానస్య సమీరణః।
ఆసీనో లభతే సౌఖ్యముష్ణం చైవాభినన్దతి॥౩౦॥

ఉచ్ఛ్రితాక్షో లలాటేన స్విద్యతా భృశమర్తిమాన్।
విశుష్కాస్యో ముహుః శ్వాసో ముహుశ్చైవావధమ్యతే॥౬౧॥

మేఘామ్బుశీతప్రాగ్వాతైః శ్లేష్మలైశ్చాభివర్ధతే।
స యాప్యస్తమకః శ్వాసః సాధ్యో వా స్యాన్నవోత్థితః॥౬౨॥

ఇతి తమకశ్వాసః।

జ్వరమూర్చ్ఛాపరీతస్య విద్యాత్ ప్రతమకం తు తమ్।
ఉదావర్తరజోఽజీర్ణక్లిన్నకాయనిరోధజః॥౬౩॥

తమసా వర్ధతేఽత్యర్థం శీతైశ్చాశు ప్రశామ్యతి।
మజ్జతస్తమసీవాఽస్య విద్యాత్ సంతమకం తు తమ్॥౬౪॥

ఇతి ప్రతమకసంతమకశ్వాసౌ।

రూక్షాయాసోద్భవః కోష్ఠే క్షుద్రో వాత ఉదీరయన్।
క్షుద్రశ్వాసో న సోఽత్యర్థం దుఃఖేనాఙ్గప్రబాధకః॥౬౫॥

హినస్తి న స గాత్రాణి న చ దుఃఖో యథేతరే।
న చ భోజనపానానాం నిరుణద్ధ్యుచితాం గతిమ్॥౬౬॥

నేంద్రియాణాం వ్యథాం నాపి కాంచిదాపాదయేద్రుజమ్।
స సాధ్య ఉక్తో బలినః సర్వే చాబ్యక్తలక్షణాః॥౬౭॥

ఇతి క్షుద్రశ్వాసః।

ఇతి శ్వాసాః సముద్దిష్టా హిక్కాశ్చైవ స్వలక్షణైః।
ఏషాం ప్రాణహరా వర్జ్యా ఘోరాస్తే హ్యాశుకారిణః॥౬౮॥

భేషజైః సాధ్యయాప్యాంస్తు క్షిప్రం భిషగుపాచరేత్।
ఉపేక్షితా దహేయుర్హి శుష్కం కక్షమివానలః॥౬౯॥

కారణస్థానమూలైక్యాదేకమేవ చికిత్సితమ్।
ద్వయోరపి యథాదృష్టభృషిభిస్తన్నిబోధత॥౭౦॥

హిక్కాశ్వాసార్దితం స్నిగ్ధైరాదౌ స్వేదైరుపాచరేత్।
ఆక్తం లవణతైలేన నాడీప్రస్తరసంకరైః॥౭౧॥

తైరస్య గ్రథితః శ్లేష్మా స్రోతః స్వభివిలీయతే।
ఖాని మార్దవమాయాన్తి తతో వాతానులోమతా॥౭౨॥

యథాఽద్రికుఞ్జేష్వర్కాంశుతప్తం విష్యన్దతే హిమమ్।
శ్లేష్మా తప్తః స్థిరో దేహే స్వేదైర్విష్యన్దతే తథా॥౭౩॥

స్విన్నం జ్ఞాత్వా తతస్తూర్ణం భోజయేత్ స్నిగ్ధమోదనమ్।
మత్స్యానాం శూకరాణాం వా రసైర్దధ్యుత్తరేణ వా॥౭౪॥

తతః శ్లేష్మణి సంవృద్ధే వమనం పాయయేత్తు తమ్।
పిప్పలీసైన్ధవక్షౌద్రైర్యుక్తం వాతావిరోధి యత్॥౭౫॥

నిర్హృతే సుఖమాప్నోతి స కఫే దుష్టవిగ్రహే।
స్రోతఃసు చ విశుద్ధేషు చరత్యవిహతోఽనిలః॥౭౬॥

లీనశ్చేద్దోషశేషః స్యాద్ధూమైస్తం నిర్హరేద్బుధః।
హరిద్రాం పత్రమైరణ్డమూలం లాక్షాం మనఃశిలామ్॥౭౭॥

మాంసీం సదేవదార్వేలాం పిష్ట్వా వార్తై ప్రకల్పయేత్।
తాం ఘృతాక్తాం పిబేద్ధూమం యవైర్వా ఘృతసంయుతైః॥౭౮॥

మధూచ్ఛిష్టం సర్జరసం ఘృతం మల్లకసంపుటే।
కృత్వా ధూమం పిబేచ్ఛృఙ్గం బాలం వా స్నాయు వా గవామ్॥౭౯॥

శ్యోనాకవర్ధమానానాం నాడీం శుష్కాం కుశస్య వా।
పద్మకం గుగ్గులం లోధ్రం శల్లకీం వా ఘృతాప్లుతామ్॥౮౦॥

క్షతక్షీణాతిసారాసృవిపత్తదాహానుబన్ధజాన్।
మధురస్నిగ్ధశీతాద్యైర్హిక్కాశ్వాసానుపాచరేత్॥౮౧॥

న స్వేద్యాః పిత్తదాహార్తా రక్తస్వేదాతివర్తినః।
క్షీణధాతుబలా రూక్షా గర్భిణ్యశ్చాపి పిత్తలాః॥౮౨॥

కోష్ణైః కామమురః కణ్ఠం స్నేహసేకైః సశర్కరైః।
ఉత్కారికోపనాహైశ్చ స్వేదయేన్మృదుభిః క్షణమ్॥౮౩॥

తిలోమామాషగోధూమచూర్ణైర్వాతహరైః సహ।
స్నేహైశ్చోత్కారికా సాలైః సక్షీరైర్వా కృతా హితా॥౮౪॥

నవజ్వరామదోషేషు రూక్షస్వేదం విలఙ్ఘనమ్।
సమీక్ష్యోల్లేఖనం వాఽపి కారయేల్లవణామ్బునా॥౮౫॥

అతియోగోతం తం దృష్ట్వా వాతహరైర్బృంహక్।
రసాద్యైర్వాతిశీతోష్ణైరభ్యఙ్గైశ్చ శమం నయేత్॥౮౬॥

ఉదావర్తే తథాఽఽధ్మానే మాతులుఙ్గామ్లవేతసైః।
హిఙ్గుపీలుబిడైశ్చాన్నం యుక్తం స్యాదనులోమనమ్॥౮౭॥

హిక్కాశ్వాసామయీ హ్యేకో బలవాన్ దుర్బలోఽపరః।
కఫాధికస్తథైవైకో రూక్షో బహ్వనిలోఽపరః॥౮౮॥

కఫాధికే బలస్థే చ వమనం సవిరేచనమ్।
కుర్యాత్ పథ్యాశినే ధూమలేహాదిశమనం తతః॥౮౯॥

వాతికాన్ దుర్బలాన్ బాలాన్ వృద్ధాంశ్చానిలసూదనైః।
తర్పయేదేవ శమనైః స్నేహయూషరసాదిభిః॥౯౦॥

అనుత్క్లిష్టకఫాస్వేన్నదుర్బలానాం విశోధనాత్।

వాయుర్లబ్ధాస్పదో మర్మ సంశోష్యాశు హరేదసూన్॥౯౧॥

దృఢాన్ బహుకఫాంస్తస్మాద్రసైరానూపవారిజైః।
తృప్తాన్ విశోధయేత్ స్విన్నాన్ బృంహయేదితరాన్ భిషక్॥౯౨॥

బర్హితిత్తిరిదక్షాశ్చ జాఙ్గలాశ్చ మృగద్విజాః।
దశమూలీరసే సిద్ధాః కౌలత్థే వా రసే హితాః॥౯౩॥

నిదిగ్ధికాం బిల్వమధ్యం కర్కటాఖ్యాం దురాలభామ్।
త్రికణ్టకం గుడూచీం చ కులస్థాంశ్చ సచిత్రకాన్॥౯౪॥

జలే పక్త్వా రసః పూతః పిప్పలీఘృతభర్జితః।
సనాగరః సలవణః స్యాద్యూషో భోజనే హితః॥౯౫॥

రాస్త్రాం బలాం పఞ్చమూలం హ్రస్వం ముద్గాన్ సచిత్రకాన్।
పక్త్వాఽమ్భసి రసే తస్మిన్ యూషః సాధ్యశ్చ పూర్వవత్॥౯౬॥

పల్లవాన్మాతులుఙ్గస్య నిమ్బస్య కులకస్య చ।
పక్త్వా ముద్రాంశ్చ సవ్యోషాన్ క్షారయూషం విపాచయేత్॥౯౭॥

దత్త్వా సలవణం క్షారం శిగ్రూణి మరిచాని చ।
యుక్త్యా సంసాధితో యూషో హిక్కాశ్వాసవికారనుత్॥౯౮॥

కాసమర్దకపత్రాణాం యూషః శోభాఞ్జనస్య చ।
శుష్కమూలకయూషశ్చ హిక్కాశ్వాసనివారణః॥౯౯॥

సదధివ్యోషసర్పిష్కో యూషో వార్తాకజో హితః।
శాలిషష్టికగోధూమయవాన్నాన్యనవాని చ॥౧౦౦॥

హిఙ్గుసౌవర్చలాజాజీబిడపౌష్కరచిత్రకైః।
సిద్ధా కర్కటశృఙ్గ్యా చ యవాగూః శ్వాసహిక్కినామ్॥౧౦౧॥

దశమూలీశటీరాస్నాపిప్పలీబిల్వపౌష్కరైః।
శృఙ్గీతామలకీభార్గీగుడూచీనాగరర్ద్ధిభిః॥౧౦౨॥

యవాగూం విధినా సిద్ధాం కషాయం వా పిబేన్నరః।
కాసహృద్గ్రహపార్శ్వార్తిహిక్కాశ్వాసప్రశాన్తయే॥౧౦౩॥

పుష్కరాహ్వశటీవ్యోషమాతులుఙ్గామ్లవేతసైః।
యోజయేదన్నపానాని ససర్పిర్బిడహిఙ్గుభిః॥౧౦౪॥

దశమూలస్య వా క్వాథమథవా దేవదారుణః।
తృషితో మదిరాం వాఽపి హిక్కాశ్వాసీ పిబేన్నరః॥౧౦౫॥

పాఠాం మధురసాం రాస్నాం సరలం దేవదారు చ।
ప్రక్షాల్య జర్జరీకృత్య సురామణ్డే నిధాపయేత్॥౧౦౬॥

తం మన్దలవణం కృత్వా భిషక్ ప్రసృతసంమితమ్।
పాయయేత్తు తతో హిక్కా శ్వాసశ్చైవోపశామ్యతి॥౧౦౭॥

హిఙ్గు సౌవర్చలం కోలం సమభ్గాం పిప్పలీం బలామ్।
మాతులుఙ్గరసే పిష్టమారనాలేన వా పిబేత్॥౧౦౮॥

సౌవర్చలం నాగరం చ భార్గీద్విశర్కరాయుతమ్।
ఉష్ణామ్బునా పిబేదేతద్ధిక్కాశ్వాసవికారనుత్॥౧౦౯॥

భార్గీనాగరయోః కల్కం మరిచక్షారయోస్తథా।
పీతద్రుచిత్రకాస్ఫోతామూర్వాణాం చామ్బునా పిబేత్॥౧౧౦॥

మధూలికా తుగాక్షీరీ నాగరం పిప్పలీ తథా।
ఉత్కారికా ఘృతే సిద్ధా శ్వాసే పిత్తానుబన్ధజే॥౧౧౧॥

శ్వావిధం శశమాంసం చ శల్లకస్య చ శోణితమ్।
పిప్పలీఘృతసిద్ధాని శ్వాసే వాతానుబన్ధజే॥౧౧౨॥

సువర్చలారసో దుగ్ధం ఘృతం త్రికటుకాన్వితమ్।
శాల్యోదనస్యానుపానం వాతపిత్తానుగే హితమ్॥౧౧౩॥

శిరీషపుష్పస్వరసః సప్తపర్ణస్య వా పునః।
పిప్పలీమధుసంయుక్తః కఫపిత్తానుగే మతః॥౧౧౪॥

మధుకం పిప్పలీమూలం గుడో గోశ్వశకృద్రసః।
ఘృతం క్షౌద్రం శ్వాసకాసహిక్కాభిష్యన్దినాం శుభమ్॥౧౧౫॥

ఖరాశ్వోష్ట్రవరాహాణాం మేషస్య చ గజస్య చ।

శకృద్రసం బహుకఫే చైకైకం మధునా పిబేత్॥౧౧౬॥

క్షారం చాప్యశ్వగన్ధాయా లిహ్యాన్మా క్షౌద్రసర్పిషా।
మయూరపాదనాలం వా శకలం శల్లకస్య వా॥౧౧౭॥

శ్వావిద్రోహకచాషాణాం రోమాణి కురరస్య వా।
ఏకద్విశఫశృఙ్గాణి చర్మాస్థీని ఖురాంస్తథా॥౧౧౮॥

సర్వాణ్యేకైకశో వాఽపి దగ్ధ్వా క్షౌద్రఘృతాన్వితమ్।
చూర్ణం లిహన్ జయేత్ కాసం హిక్కాం శ్వాసం చ దారుణమ్॥౧౧౯॥

ఏతే హి కఫ సంరుద్ధగతిప్రాణప్రకోపజాః।
తస్మాత్తన్మార్గశుద్ధ్యర్థం దేయా లేహా న నిష్కఫే॥౧౨౦॥

కా(శ్వా)సినే ఛర్దనం దద్యాత్ స్వరభఙ్గే చ బుద్ధిమాన్।
వాతశ్లేష్మహరైర్యుక్తం తమకే తు విరేచనమ్॥౧౨౧॥

ఉదీర్యతే భృశతరం మార్గరోధాద్వహజ్జలమ్।
యథా తథాఽనిలస్తస్య మార్గం నిత్యం విశోధయేత్॥౧౨౨॥

శటీచోరకజీవన్తీత్వఙ్ముస్తం పుష్కరాహ్వయమ్।
సురసం తామలక్యేలా పిప్పల్యగురు నాగరమ్॥౧౨౩॥

వాలకం చ సమం చూర్ణం కృత్వాఽష్టగుణశర్కరమ్।
సర్వథా తమకే శ్వాసే హిక్కాయాం చ ప్రయోజయేత్॥౧౨౪॥

ఇతి శవ్యాదిచూర్ణమ్।

ముక్తాప్రవాలవైడూర్యశఙ్ఖస్ఫటికమఞ్జనమ్।
ససారగన్ధకాచార్కసూక్ష్మైలాలవణద్వయమ్॥౧౨౫॥

తామ్రాయోరజసీ రూప్యం సౌగన్ధికకశేరుకమ్।
జ్యోతీరసః శణాద్బీజమపామార్గస్య తణ్డులాః॥౧౨౬॥

ఏషాం పాణితలం చూర్ణం తుల్యానాం క్షౌద్రసర్పిషా।
హిక్కాం శ్వాసం చ కాసం చ లీఢమాశు నియచ్ఛతి॥౧౨౭॥

అఞ్జనాత్తిమిరం కాచం నీలికాం పుష్పకం తమః।
పిల్లం కణ్డుమభిష్యన్దమర్మ చైవ ప్రణాశయేత్॥౧౨౮॥

ఇతి ముక్తాద్యం చూర్ణమ్।

శటీపుష్కరమూలానాం చూర్ణమామలకస్య చ।
మధునా సంయుతం లేహ్యం చూర్ణం వా కాలలోహజమ్॥౧౨౯॥

సశర్కరాం తామలకీం ద్రాక్షాం గోఽశ్వశకృద్రసమ్।
తుల్యం గుడం నాగరం చ ప్రాశయేన్నావయేత్తథా॥౧౩౦॥

లశునస్య పలాణ్డోర్వా మూలం గృఞ్జనకస్య వా।
నావయేచ్చన్దనం వాఽపి నారీక్షీరేణ సంయుతమ్॥౧౩౧॥

సుఖోష్ణం ఘృతమణ్డం వా సైన్ధవేనావచూర్ణితమ్।
నావయేన్మక్షికా విష్ఠామలక్తకరసేన వా॥౧౩౨॥

నారీక్షీరేణ సిద్ధం వా సర్పిర్మధురకైరపి।
పీతం నస్తో నిషిక్తం వా సద్యో హిక్కాం నియచ్ఛతి॥౧౩౩॥

సకృదుష్ణం సకృచ్ఛీతం వ్యత్యాసాద్ధిక్కినాం పయః।
పానే నస్తః క్రియాయాం చ శర్కరామధుసంయుతమ్॥౧౩౪॥

అధోభాగైఘృతం సిద్ధం సద్యో హిక్కాం నియచ్ఛతి।
పిప్పలీమధుయుక్తౌ వా రసౌ ధాత్రీకపిత్థయోః॥౧౩౫॥

లాజాలాక్షామధుద్రాక్షాపిప్పల్యశ్వశకృద్రసానూ।
లిహ్యేత కోలమధుద్రాక్షాపిప్పలీనాగరాణి వా॥౧౩౬॥

శీతామ్బుసేకః సహసా త్రాసో విస్మాపనం భయమ్।
క్రోధహర్షప్రియోద్వేగా హిక్కాప్రచ్యావనా మతాః॥౧౩౭॥

హిక్కాశ్వాసవికారాణాం నిదానం యత్ ప్రకీర్తితమ్।
వర్జ్యమారోగ్యకామైస్తద్ధిక్కాశ్వాసవికారిభిః॥౧౩౮॥

హిక్కాశ్వాసానుబన్ధా యే శుష్కోరః కణ్ఠతాలుకాః।
ప్రకృత్యా రూక్షదేహా యే సర్పిర్భిస్తానుపాచరేత్॥౧౩౯॥

దశమూలరసే సర్పిర్దధిమణ్డేన సాధయేత్।
కృష్ణాసౌవర్చలక్షారవయఃస్థాహిఙ్గుచోరకైః॥౧౪౦॥

కాయస్థయా చ తత్ పానాద్ధిక్కాశ్వాసౌ ప్రణాశయేత్।

ఇతి దశమూలాద్యం ఘృతమ్।

తేజోవత్యభయా కుష్ఠం పిప్పలీ కటురోహిణీ॥౧౪౧॥

భూతీకం పౌష్కరం మూలం పలాశశ్చిత్రకః శటీ।
సౌవర్చలం తామలకీ సైన్ధవం బిల్వపేశికా॥౧౪౨॥

తాలీశపత్రం జీవన్తీ వచా తైరక్షసంమితైః।
హిఙ్గుపాదైర్ఘృతప్రస్థం పచేత్తోయే చతుర్గుణే॥౧౪౩॥

ఏతద్యథాబలం పీత్వా హిక్కాశ్వాసౌ జయేన్నరః।
శోథానిలార్శోగ్రహణీహృత్పార్శ్వరుజ ఏవ చ॥౧౪౪॥

ఇతి తేజోవత్యాదిఘృతమ్।

మనః శిలాసర్జరసలాక్షారజనిపద్మకైః।
మఞ్జిష్ఠైలైశ్చ కర్షాంశైః ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతాద్ధితః॥౧౪౫॥

ఇతి మనఃశిలాదిఘృతమ్।

జీవనీయోపసిద్ధం వా సక్షౌద్రం లేహయేద్ఘృతమ్।
త్ర్యూషణం దాధికం వాఽపి పిబేద్వాసాఘృతం తథా॥౧౪౬॥

యత్కించిత్ కఫవాతగఘ్నముష్ణం వాతానులోమనమ్।
భేషజం పానమన్నం వా తద్ధితం శ్వాసహిక్కినే॥౧౪౭॥

వాతకృద్వా కఫహరం కఫకృద్వాఽనిలాపహమ్।
కార్యం నైకాన్తికం తాభ్యాం ప్రాయః శ్రేయోఽనిలాపహమ్॥౧౪౮॥

సర్వేషాం బృంహణో హ్యల్పః శక్యశ్చ ప్రాయశో భవేత్।
నావశ్యం శమనోపాయో భృశోఽశక్యశ్చ కర్శనే॥౧౪౯॥

తస్మాచ్ఛుద్ధానశుద్ధాంశ్చ శమనైర్బృంహణైరపి।
హిక్కాశ్వాసార్దితాఞ్జన్తూన్ ప్రాయశః సముపాచరేత్॥౧౫౦॥

తత్ర శ్లోకః।

దుర్జయత్వే సముత్పత్తౌ క్రియైకత్వే చ కారణమ్।
లిఙ్గం పథ్యం చ హిక్కానాం శ్వాసానాం చేహ దర్శితమ్॥౧౫౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే హిక్కాశ్వాసచికిత్సితం నామ
సప్తదశోఽధ్యాయః॥౧౭॥

అష్టాదశోఽధ్యాయః।

అథాతః కాసచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

తపసా తేజసా ధృత్యా ధియా చ పరయాఽన్వితః।
ఆత్రేయః కాసశాన్త్యర్థం ప్రాహ సిద్ధం చికిత్సితమ్॥౩॥

వాతాదిజాస్త్రయో యే చ క్షతజః క్షయజస్తథా।
పఞ్చైతే స్యుర్నృణాం కాసా వర్ధమానాః క్షయప్రదాః॥౪॥

పూర్వరూపం భవేత్తేషాం శూకపూర్ణగలాస్యతా।
కణ్ఠే కణ్డూశ్చ భోజ్యానామవరోధశ్చ జాయతే॥౫॥

అధః ప్రతిహతో వాయురూర్ధ్వస్రోతః సమాశ్రితః।
ఉదానభావమాపన్నః కణ్ఠే సక్తస్తథోరసి॥౬॥

ఆవిశ్య శిరసః ఖాని సర్వాణి ప్రతిపూరయన్।
ఆభఞ్జన్నాక్షిపన్ దేహం హనుమన్యే తథాఽక్షిణీ॥౭॥

నేత్రే పృష్ఠమురః పార్శ్వే నిర్భుజ్య స్తమ్భయంస్తతః।
శుష్కో వా సకఫో వాఽపి కసనాత్ కాస ఉచ్యతే॥౮॥

ప్రతిఘాతవిశేషేణ తస్య వాయోః సరంహసః।
వేదనాశబ్దవైషమ్యం కాసానాముపజాయతే॥౯॥

రూక్షశీతకషాయాల్పప్రమితానశనం స్త్రియః।
వేగధారణమాయాసో వాతకాసప్రవర్తకాః॥౧౦॥

హృత్పార్శ్వోరః శిరఃశూలస్వరభేదకరో భృశమ్।
శుష్కోరః కణ్ఠవక్త్రస్య హృష్టలోమ్నః ప్రతామ్యతః॥౧౧॥

నిర్ఘోషదైన్యస్తననదౌర్బల్యక్షోభమోహకృత్।
శుష్కకాసః కఫం శుష్కం కృచ్ఛ్రాన్ముక్త్వాఽల్పతాం వ్రజేత్॥౧౨॥

స్నిగ్ధామ్లలవణోష్ణైశ్చ భుక్తపీతైః ప్రశామ్యతి।
ఊర్ధ్వవాతస్య జీర్ణేఽన్నే వేగవాన్మారుతో భవేత్॥౧౩॥

కటుకోష్ణవిదాహ్యామ్లక్షారాణామతి సేవనమ్।
పిత్తకాసకరం క్రోధః సంతాపశ్చాగ్నిసూర్యజః॥౧౪॥

పీతనిష్ఠీవనాక్షిత్వం తిక్తాస్యత్వం స్వరామయః।
ఉరోధూమాయనం తృష్ణా దాహో మోహోఽరుచిర్భ్రమః॥౧౫॥

ప్రతతం కాసమానశ్చ జ్యోతీంషీవ చ పశ్యతి।
శ్లేష్మాణం పిత్తసంసృష్టం నిష్ఠీవతి చ పైత్తికే॥౧౬॥

గుర్వభిష్యన్దిమధురస్నిగ్ధస్వప్నావిచేష్టనైః।

వృద్ధః శ్లేష్మాఽనిలం రుద్ధ్వా కఫకాసం కరోతి హి॥౧౭॥

మన్దాగ్నిత్వారుచిచ్ఛర్దిపీనసోత్క్లేశగౌరవైః।
లోమహర్షాస్య మాధుర్యక్లేదసంసదనైర్యుతమ్॥౧౮॥

బహులం మధురం స్నిగ్ధం నిష్ఠీవతి ఘనం కఫమ్।
కాసమానో హ్యరుగ్వక్షః సంపూర్ణమివ మన్యతే॥౧౯॥

అతివ్యవాయభారాధ్వయుద్ధాశ్వగజవిగ్రహైః।
రూక్షస్యోరః క్షతం వాయుర్గృహీత్వా కాసమావహేత్॥౨౦॥

స పూర్వం కాసతే శుష్కం తతః ష్ఠీవేత్ సశోణితమ్।
రుజ్యమానేన కణ్ఠేన విరుగ్ణేనైవ చోరసా॥౨౧॥

సూచీభిరివ తీక్ష్ణాభిస్తుద్యమానేన శూలినా।
దుఃఖస్పర్శేన శూలేన భేదపీడాభితాపినా॥౨౨॥

పర్వభేదజ్వరశ్వాసతృష్ణావైస్వర్యపీడితః।
పారావత ఇవాకూజన్ కాసవేగాత్ క్షతోద్భవాత్॥౨౩॥

విషమాసాత్మ్యభోజ్యాతివ్యవాయాద్వేగనిగ్రహాత్।
ఘృణినాం శోచతాం నృణాం వ్యాపన్నేఽగ్నౌ త్రయో మలాః॥౨౪॥

కుపితాః క్షయజం కాసం కుర్యుర్దేహక్షయప్రదమ్।
దుర్గన్ధం హరితం రక్తం ష్ఠీవేత్ పూయోపమం కఫమ్॥౨౫॥

కాసమానశ్చ హృదయం స్థానభ్రష్టం స మన్యతే।
అకస్మాదుష్ణశీతార్తో బహాశీ దుర్బలః కృశః॥౨౬॥

స్నిగ్ధాచ్ఛముఖవర్ణత్వక్ శ్రీమద్దశనలోచనః।
పాణిపాదతలైః శ్లక్ష్ణైః సతతాసూయకో ఘృణీ॥౨౭॥।

జ్వరో మిశ్రాకృతిస్తస్య పార్శ్వరుక్ పీనసోఽరుచిః।
భిన్నసంఘాతవర్చస్త్వం స్వరభేదోఽనిమిత్తతః॥౨౮॥

ఇత్యేష క్షయజః కాసః క్షీణానాం దేహనాశనః।
సాధ్యో బలవతాం వా స్యాద్యాప్యస్త్వేవం క్షతోత్థితః॥౨౯॥

నవౌ కదాచిత్ సిధ్యేతామేతౌ పాదగుణాన్వితౌ।
స్థవిరాణాం జరాకాసః సర్వో యాప్యః ప్రకీర్తితః॥౩౦॥

త్రీన్ సాధ్యాన్ సాధయేత్ పూర్వాన్ పథ్యైర్యాప్యాంశ్చ యాపయేత్।
చికిత్సామత ఊర్ధ్వం తు శృణు కాసనిబర్హిణీమ్॥౩౧॥

రూక్షస్థానిలజం కాసమాదౌ స్నేహైరుపాచరేత్।
సర్పిర్భిర్బస్తిభిః పేయాయూషక్షీరరసాదిభిః॥౩౨॥

వాతఘ్నసిద్ధైః స్నేహాద్యైర్ధూమైర్లేహైశ్చ యుక్తితః।
అభ్యఙ్గైః పరిషేకైశ్చ స్నిగ్ధైః స్వేదైశ్చ బుద్ధిమాన్॥౩౩॥

బస్తిభిర్బద్ధవిడ్వాతం శుష్కోర్ధ్వం చోర్ధ్వభక్తికైః।
ఘృతైః సపిత్తం సకఫం జయేత్ స్నేహవిరేచనైః॥౩౪॥

కణ్టకారీగుడూచీభ్యాం పృథక్ త్రింశత్పలాద్రసే।
ప్రస్థః సిద్ధో ఘృతాద్వాతకాసనుద్వహ్నిదీపనః॥౩౫॥

ఇతి కణ్టకారీఘృతమ్।

పిప్పలీపిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరైః।
ధాన్యపాఠావచారాస్నాయష్ట్యాహ్వక్షారహిఙ్గుభిః॥౩౬॥

కోలమాత్రైర్ఘృతప్రస్థాద్దశమూలీరసాఢకే।
సిద్ధాచ్చతుర్థికాం పీత్వా పేయామణ్డం పిబేదను॥౩౭॥

తచ్ఛ్వాసకాసహృత్పార్శ్వగ్రహణీదోషగుల్మనుత్।
(పిప్పల్యాద్యం ఘృతం చైతదాత్రేయేణ ప్రకీర్తితమ్॥౩౮॥)

ఇతి పిప్పల్యాదిఘృతమ్।

త్ర్యూషణం త్రిఫలాం ద్రాక్షాం కాశ్మర్యాణి పరూషకమ్।
ద్వే పాఠే దేవదావృద్ధిం స్వగుప్తాం చిత్రకం శటీమ్॥౩౯॥

వ్యాఘ్రీం తామలకీం మేదాం కాకనాసాం శతావరీమ్।
త్రికణ్టకం విదారీం చ పిష్ట్వా కర్షసమం ఘృతాత్॥౪౦॥

ప్రస్థం చతుర్గుణక్షీరే సిద్ధం కాసహరం పిబేత్।
జ్వరగులమారుచిప్లీహశిరోహృత్పార్శ్వశూలనుత్॥౪౧॥

కామలార్శోఽనిలాష్ఠీలాక్షతశోషక్షయాపహమ్।
త్ర్యూషణం నామ విఖ్యాతమేతద్ఘృతమనుత్తమమ్॥౪౨॥

ఇతి త్ర్యూషణం ఘృతమ్।

ద్రోణేఽపాం సాధయేద్రాస్నాం దశమూలీం శతావరీమ్।
పలికాం మాణికాంశాంశ్చ కులస్థాన్ బదరాన్ యవాన్॥౪౩॥

తులార్ధం చాజమాంసస్య పాదశేషేణ తేన చ।
ఘృతాఢకం సమక్షీరం జీవనీయైః పలోన్మితైః॥౪౪॥

సిద్ధం తద్దశభిః కల్కైర్నస్యపానానువాసనైః।
సమీక్ష్య వాతరోగేషు యథావస్థం ప్రయోజయేత్॥౪౫॥

పఞ్చ కాసాన్ శిరఃకమ్పం శూలం వఙ్క్షణయోనిజమ్।
సర్వాఙ్గైకాఙ్గరోగాంశ్చ సప్లీహోర్ధ్వానిలాఞ్జయేత్॥౪౬॥

ఇతి రాస్నాఘృతమ్।

విడఙ్గం నాగరం రాస్నా పిప్పలీ హిఙ్గు సైన్ధవమ్।
భార్గీ క్షారశ్చ తచ్చూర్ణం పిబేద్వా ఘృతమాత్రయా॥౪౭॥

సకఫేఽనిలజే కాసే శ్వాసహిక్కాహతాగ్నిషు।
ద్వౌ క్షారౌ పఞ్చకోలాని పఞ్చైవ లవణాని చ॥౪౮॥

శటీనాగరకోదీచ్యకల్కం వా వస్త్రగాలితమ్।
పాయయేత ఘృతోన్మిశ్రం వాతకాసనిబర్హణమ్॥౪౯॥

దురాలభాం శటీం ద్రాక్షాం శృఙ్గవేరం సితోపలామ్।
లిహ్యాత్ కర్కటశృఙ్గీం చ కాసే తైలేన వాతజే॥౫౦॥

దుఃస్పర్శాం పిప్పలీం ముస్తం భార్గీం కర్కటకీం శటీమ్।
పురాణగుడతైలాభ్యాం చూర్ణితం వాఽపి లేహయేత్॥౫౧॥

విడఙ్గం సైన్ధవం కుష్ఠం వ్యోషం హిఙ్గు మనఃశిలామ్।
మధుసర్పిర్యుతం కాసహిక్కాశ్వాసం జయేల్లిహన్॥౫౨॥

చిత్రకం పిప్పలీమూలం వ్యోషం హిఙ్గు దురాలభామ్।
శటీం పుష్కరమూలం చ శ్రేయసీం సురసాం వచామ్॥౫౩॥

భార్గీం ఛిన్నరుహాం రాస్నాం శుఙ్గీం ద్రాక్షాం చ కార్షికాన్।
కల్కాన్ నిదిగ్ధ్యర్ధతులాం నిఃక్వాథ్య పలవింశతిమ్॥౫౪॥

దత్త్వా మత్స్యణ్డికాయాశ్చ ఘృతాచ్చ కుడవం పచేత్।
సిద్ధం శీతం పృథక్ క్షౌద్రపిప్పలీకుడవాన్వితమ్॥౫౫॥

చతుష్పలం తుగక్షీర్యాశ్చూర్ణితం తత్ర దాపయేత్।

లేహయేత్ కాసహృద్రోగశ్వాసగుహమనివారణమ్ ॥౫౬॥

ఇతి చిత్రకాదిలేహః।

దశమూలీం స్వయఙ్గుప్తాం శఙ్ఖపుష్పీం శటీం బలామ్।
హస్తిపిప్పల్యపామార్గపిప్పలీమూలచిత్రకాన్ ॥౫౭॥

భార్గీం పుష్కరమూలం చ ద్విపలాంశం యవాఢకమ్।
హరీతకీశతం చైకం జలే పఞ్చాఢకే పచేత్ ॥౫౮॥

యవే స్విన్నే కషాయం తం పూతం తచ్చాభయాశతమ్।
పచేద్గుడతులాం దత్వా కుడవం చ పృథక్ వృతాత్ ॥౫౯॥

తైలాత్ సపిప్పలీచూర్ణాత్ సిద్ధశీతే చ మాక్షికాత్।
లిహ్యాద్వే చాభయే నిత్యమతః ఖాదేద్రసాయనాత్ ॥౬౦॥

తద్వలీపలితం హన్తి వర్ణాయుర్బలవర్ధనమ్।
పఞ్చ కాసాన్ క్షయం శ్వాసం హిక్కాం చ విషమజ్వరమ్ ॥౬౧॥

హన్యాత్తథాఽర్శోగ్రహణీహృద్రోగారుచిపీనసాన్।
అగస్త్యవిహితం శ్రేష్ఠం రసాయనమిదం శుభమ్ ॥౬౨॥

ఇత్యగస్త్యహరీతకీ।

సైధవం పిప్పలీం భాగ శుఙ్గబేరం దురాలభామ్।

దాడిమామ్లేన కోష్ణేన భార్గీనాగరమమ్బునా ॥౬౩॥

పిబేత్ ఖదిరసారం వా మదిరాదధిమస్తుభిః।
అథవా పిప్పలీకల్కం ఘృతభృష్టం ససైన్ధవమ్ ॥౬౪॥

శిరసః సదనే స్రావే నాసాయా హృది తామ్యతి।
కాసప్రతిశ్యాయవతాం ధూమం వైద్యః ప్రయోజయేత్ ॥౬౫॥

దశాఙ్గులోన్మితాం నాడీమథవాఽష్టాఙ్గులోన్మితామ్।
శరావసంపుటే చ్ఛిద్రే కృత్వా జిహ్మం విచక్షణః ॥౬౬॥

వైరేచనం ముఖేనైవ కాసవాన్ ధూమమాపిబేత్।
తమురః కేవలం ప్రాప్తం ముఖేనైవోద్వమేత్ పునః ॥౬౭॥

స హ్యస్య తైక్ష్ణ్యాద్విచ్ఛిద్య శ్లేష్మాణమురసి స్థితమ్।
నిష్కృష్య శమయేత్ కాసం వాతశ్లేష్మసముద్భవమ్ ॥౬౮॥

మనఃశిలాలమధుకమాంసీముస్తేఙ్గుదైః పిబేత్।
ధూమం తస్యాను చ క్షీరం సుఖోష్ణం సగుడం పిబేత్ ॥౬౯॥

ఏష కాసాన్ పృథగ్దోషసన్నిపాతసముద్భవాన్।
ధూమో హన్యాదసంసిద్ధానన్యైర్యోగశతైరపి ॥౭౦॥

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం శార్ఙ్గేష్టాం సమనఃశిలామ్।
మరిచం పిప్పలీం ద్రాక్షామేలాం సురసమఞ్జరీమ్ ॥౭౧॥

కృత్వా వర్తిం పిబేద్ధూమం క్షౌమచేలానువర్తితామ్।
ఘృతాక్తామను చ క్షీరం గుడోదకమథాపి వా॥౭౨॥

మనః శిలైలామరిచక్షారాఞ్జనకుటన్నటైః।
వంశలేఖనసేవ్యాలక్షౌమలక్తకరోహిషైః॥౭౩॥

పూర్వకల్పేన ధూమోఽయం సానుపానో విధీయతే।
మనఃశిలాలే తద్వచ్చ పిప్పలీనాగరైః సహ॥౭౪॥

త్వగ్గైఙ్గుదీ బృహత్యౌ ద్వే తాలమూలీ మనఃశిలా।
కార్పాసాస్థ్యశ్వగన్ధా చ ధూమః కాసవినాశనః॥౭౫॥

గ్రామ్యానూపోదకైః శాలియవగోధూమషష్టికాన్।
రసైర్మాషాత్మగుప్తానాం యూషైర్వా భోజయేద్ధితాన్॥౭౬॥

యవానీపిప్పలీబిల్వశటిచిత్రకపౌష్కరైః।
రాస్నాజాజీపృథక్పర్ణీపలాశవిశ్వభేషజైః॥౭౭॥

స్నిగ్ధామ్లలవణాం సిద్ధాం పేయామనిలజే పిబేత్।
కటీహృత్పార్శ్వకోష్ఠార్తిశ్వాసహిక్కాప్రణాశినీమ్॥౭౮॥

దశమూలీరసే తద్వత్ పఞ్చకోలగుడాన్వితామ్।
సిద్ధాం సమతిలాం దద్యాత్ క్షీరే వాఽపి ససైన్ధవామ్॥౭౯॥

మాస్త్యకౌక్కుటవారాహైరామిషైర్వా ఘృతాన్వితామ్।
సిద్ధాం ససైన్ధవాం పేయాం వాతకాసీ పిబేన్నరః॥౮౦॥

వాస్తుకో వాయసీశాకం మూలకం సునిషణ్ణకమ్।
నేహాస్తైలాదయో భక్ష్యాః క్షీరేక్షురసగౌడికాః॥౮౧॥

దధ్యారనాలామ్లఫలప్రసన్నాపానమేవ చ।
శస్యతే వాతకాసే తు స్వాదుమ్లలవణాని చ॥౮౨॥

పైత్తికే సకఫే కాసే వమనం సర్పిషా హితమ్।
తథా మదనకాశ్మర్యమధుకక్వథితైర్జలైః॥౮౩॥

యష్ట్యాహ్వఫలకల్కైర్వా విదారీక్షురసాయుతైః।
హృతదోషస్తతః శీతం మధురం చ క్రమం భజేత్॥౮౪॥

పైత్తే తనుకఫే కాసే త్రివృతాం మధురైర్యుతామ్।
దద్యాద్ఘనకఫే తిక్తైర్విరేకార్థే యుతాం భిషక్॥౮౫॥

స్నిగ్ధశీతస్తనుకఫే రూక్షశీతః కఫే ఘనే।
క్రమః కార్యః పరం భోజ్యైః స్నేహైర్లేహైశ్చ శస్యతే॥౮౬॥

శృఙ్గాటకం పద్మబీజం నీలీ సారాణి పిప్పలీ।
పిప్పలీముస్తయష్ట్యాహ్వద్రాక్షామూర్వామహౌషధమ్॥౮౭॥

లాజాఽమృతఫలా(లం)ద్రాక్షా త్వక్షీరీ పిప్పలీ సితా।

పిప్పలీ పద్మకం ద్రాక్షా బృహత్యాశ్చ ఫలాద్వసః॥౮౮॥

ఖర్జూరం పిప్పలీ వాంశీ శ్వదంష్ట్రా చేతి పఞ్చ తే।
ఘృతక్షౌద్రయుతా లేహాః శ్లోకార్ధైః పిత్తకాసినామ్॥౮౯॥

శర్కరాచన్దనద్రాక్షామధుధాత్రీఫలోత్పలైః।
పైత్తే సముస్తమరిచః సకఫే సఘృతోఽనిలే॥౯౦॥

మృద్వీకార్ధశతం త్రింశత్పిప్పలీః శర్కరాపలమ్।
లేహయేన్మధునా గోర్వా క్షీరపశ్చ శకుద్రసమ్॥౯౧॥

త్వగేలావ్యోషమృద్వీకాపిప్పలీమూలపౌష్కరైః।
లాజాముస్తశటీరాస్నాధాత్రీఫలబిభీతకైః॥౯౨॥

శర్కరాక్షౌద్రసర్పిర్భిర్లేహః కాసవినాశనః।
శ్వాసం హిక్కాం క్షయం చైవ హృద్రోగం చ ప్రణాశయేత్॥౯౩॥

పిప్పల్యామలకం ద్రాక్షాం లాక్షాం లాజాం సితోపలామ్।
క్షీరే పక్త్వా ఘనం శీతం లిహ్యాత్ క్షౌద్రాష్టభాగికమ్॥౯౪॥

విదారీక్షుమృణాలానాం రసాన్ క్షీరం సితోపలామ్।
పిబేద్వా మధుసంయుక్తం పిత్తకాసహరం పరమ్॥౯౫॥

మధురైర్జాఙ్గలరసైః శ్యామాకయువకోద్రవాః।
ముద్రాదియూషైః శాకైశ్చ తిక్తకైర్మాత్రయా హితాః॥౯౬॥

ఘనశ్లేష్మణి లేహాస్తు తిక్తకా మధుసంయుతాః।
శాలయః స్యుస్తనుకఫే షష్టికాశ్చ రసాదిభిః॥౧౭॥

శర్కరామ్భోఽనుపానార్థం ద్రాక్షేక్షూణాం రసాః పయః।
సర్వం చ మధురం శీతమవిదాహి ప్రశస్యతే॥౧౮॥

కాకోలీబృహతీమేదాయుగ్మైః సవృషనాగరైః।
పిత్తకాసే రసక్షీరయూషాంశ్చాప్యుపకల్పయేత్॥౯౯॥

శరాదిపఞ్చమూలస్య పిప్పలీద్రాక్షయోస్తథా।
కషాయేణ శృతం క్షీరం పిబేత్ సమధుశర్కరమ్॥౧౦౦॥

స్థిరాసితాపృశ్నిపర్ణీశ్రావణీబృహతీయుగైః।
జీవకర్షభకాకోలీతామలక్యృద్ధిజీవకైః॥౧౦౧॥

శృతం పయః పిబేత్ కాసీ జ్వరీ దాహీ క్షతక్షయీ।
తజ్జం వా సాధయేత్ సర్పిః సక్షీరేక్షురసం భిషక్॥౧౦౨॥

జీవకాద్యైర్మధురకైః ఫలైశ్చాభిషుకాదిభిః।
కల్కైస్త్రికార్షికైః సిద్ధే పూతశీతే ప్రదాపయేత్॥౧౦౩॥

శర్కరా పిప్పలీచూర్ణం త్వక్షీర్యా మరిచస్య చ।
శృఙ్గాటకస్య చావాప్య క్షౌద్రగర్భాన్ పలోన్మితాన్॥౧౦౪॥

గుడాన్ గోధూమచూర్ణేన కృత్వా ఖాదేద్ధితాశనః।
శుక్రాసృగ్దోషశోషేషు కాసే క్షీణక్షతేషు చ॥౧౦౫॥

శర్కరా నాగరోదీచ్యం కణ్టకారీం శఠీం సమామ్।
పిష్ట్వా రసం పిబేత్ పూతం వస్త్రేణ ఘృతమూర్ఛితమ్॥౧౦౬॥

మహిష్యజావిగోక్షీరధాత్రీఫలరసైః సమైః।
సర్పిః సిద్ధం పిబేద్యుక్త్యా పిత్తకాసనిబర్హణమ్॥౧౦౭॥

ఇతి పిత్తకాసచికిత్సా।

బలినం వమనైరాదౌ శోధితం కఫకాసినమ్।
యవాన్నైః కటురూక్షోష్ణైః కఫఘ్నైశ్చాప్యుపాచరేత్॥౧౦౮॥

పిప్పలీక్షారికైర్యూషైః కౌలత్థైర్మూలకస్య చ।
లఘూన్యన్నాని భుఞ్జీత రసైర్వా కటుకాన్వితైః॥౧౦౯॥

ధాన్వబైలరసైః స్నేహైస్తిలసర్షపబిల్వజైః।
మధ్వమ్లోష్ణామ్బుతక్రం వా మద్యం వా నిగదం పిబేత్॥౧౧౦॥

పౌష్కరారగ్వధం మూలం పటోలం త్రైర్నిశాస్థితమ్।
జలం మధుయుతం పేయం కాలేష్వన్నస్య వా త్రిషు॥౧౧౧॥

కట్ఫలం కత్తృణం భార్గీం ముస్తం ధాన్యం వచాభయే।
శుణ్ఠీం పర్పటకం శృఙ్గీం సురాహ్వాం చ జలే శృతమ్॥౧౧౨॥

మధుహిఙ్గుయుతం పేయం కాసే వాతకఫాత్మకే।
కణ్ఠరోగే ముఖే శూనే శ్వాసహిక్కాజ్వరేషు చ॥౧౧౩॥

పాఠాం శుణ్ఠీం శటీం మూర్వాం గవాక్షీం ముస్తపిప్పలీమ్।
పిష్ట్వా ఘర్మామ్బునా హిఙ్గుసైన్ధవాభ్యాం యుతాం పిబేత్॥౧౧౪॥

నాగరాతివిషా ముస్తం శృఙ్గీ కర్కటకస్య చ।
హరీతకీం శటీం చైవ తేనైవ విధినా పిబేత్॥౧౧౫॥

తైలే భృష్టం చ పిప్పల్యాః కల్కాక్షం ససితోపలమ్।
పిబేద్వా శ్లేష్మకాసఘ్నం కులత్థరససంయుతమ్॥౧౧౬॥

కాసమర్దాశ్వవిట్భృఙ్గరాజవార్తాకజో రసః।
సక్షౌద్రః కఫకాసఘ్నః సురసస్యాసితస్య చ॥౧౧౭॥

దేవదారు శటీ రాస్నా కర్కటాఖ్యా దురాలభా।
పిప్పలీ నాగరం ముస్తం పథ్యాధాత్రీసితోపలాః॥౧౧౮॥

మధుతైలయుతావేతౌ లేహౌ వాతానుగే కఫే।
పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తిపిప్పలీ॥౧౧౯॥

పథ్యా తామలకీ ధాత్రీ భద్రముస్తాచ పిప్పలీ।
దేవదార్వభయా ముస్తం పిప్పలీ విశ్వభేషజమ్॥౧౨౦॥

విశాలా పిప్పలీ ముస్తం త్రివృతా చేతి లేహయేత్।
చతురో మధునా లేహాన్ కఫకాసహరాన్ భిషక్॥౧౨౧॥

సౌవర్చలాభయాధాత్రీపిప్పలీక్షారనాగరమ్।
చూర్ణితం సర్పిషా వాతకఫకాసహరం పిబేత్॥౧౨౨॥

దశమూలాఢకే ప్రస్థం ఘృతస్యాక్షసమైః పచేత్।
పుష్కరాహ్వరాటీబిల్వసురసవ్యోషహిఙ్గుభిః॥౧౨౩॥

పేయానుపానం తత్ పేయం కాసే వాతకఫాత్మకే।
శ్వాసరోగేషు సర్వేషు కఫవాతాత్మకేషు చ॥౧౨౪॥

ఇతి దశమూలాదిఘృతమ్।

సమూలఫలపత్రాయాః కణ్టకార్యా రసాఢకే।
ఘృతప్రస్థం బలావ్యోషవిడఙ్గశటిచిత్రకైః॥౧౨౫॥

సౌవర్చలయవక్షారపిప్పలీమూలపౌష్కరైః।
వృశ్చీరబృహతీపథ్యాయవానీదాడిమర్ధిభిః॥౧౨౬॥

ద్రాక్షాపునర్నవాచవ్యదురాలమ్భామ్లవేతసైః।
శృఙ్గీతామలకీభాగరాస్త్రాగోక్షురకైః పచేత్॥౧౨౭॥

కల్కైస్తత్ సర్వకాసేషు హిక్కాశ్వాసేషు శస్యతే।
కణ్టకారీఘృతం హ్యేతత్ కఫవ్యాధినిసూదనమ్॥౧౨౮॥

ఇతి కణ్టకారీఘృతమ్।

కులత్థరసయుక్తం వా పఞ్చకోలశృతం ఘృతమ్।
పాయయేత్ కఫజే కాసే హిక్కాశ్వాసే చ శస్యతే॥౧౨౯॥

ఇతి కులస్థాదిఘృతమ్।

ధూమాంస్తానేవ దద్యాచ్చ యే ప్రోక్తా వాతకాసినామ్।
కోశాతకీఫలాన్మధ్యం పిబేద్వా సమనఃశిలమ్॥౧౩౦॥

తమకః కఫకాసే తు స్యాచ్చేత్ పిత్తానుబన్ధజః।
పిత్తకాసక్రియాం తత్ర యథావస్థం ప్రయోజయేత్॥౧౩౧॥

వాతే కఫానుబన్ధే తు కుర్యాత్ కఫహీం క్రియామ్।
పిత్తానుబన్ధయోర్వాతకఫయోః పిత్తనాశినీమ్॥౧౩౨॥

ఆర్ద్రే విరూక్షణం శుష్కే స్నిగ్ధం వాతకఫాత్మకే।
కాసేఽన్నపానం కఫజే సపిత్తే తిక్తసంయుతమ్॥౧౩౩॥

ఇతి కఫజకాసచికిత్సా।

కాసమాత్యయికం మత్వా క్షతజం త్వరయా జయేత్।
మధురైర్జీవనీయైశ్చ బలమాంసవివర్ధనైః॥౧౩౪॥

పిప్పలీ మధుకం పిష్టం కార్షికం ససితోపలమ్।
ప్రాస్థికం గవ్యమాజం చ క్షీరమిక్షురసస్తథా॥౧౩౫॥

యవగోధూమమృద్వీకాచూర్ణమామలకాద్రసః।
తైలం చ ప్రసృతాంశాని తత్ సర్వం మృదునాఽగ్నినా॥౧౩౬॥

పచేల్లేహం ఘృతక్షౌద్రయుక్తః స క్షతకాసహా।
శ్వాసహృద్రోగకార్శ్యేషు హితో వృద్ధేఽల్పరేతసి॥౧౩౭॥

క్షతకాసాభిభూతానాం వృత్తిః స్యాత్ పిత్తకాసికీ।
క్షీరసర్పిర్మధుప్రాయా సంసర్గే తు విశేషణమ్॥౧౩౮॥

వాతపిత్తార్దితేఽభ్యఙ్గో గాత్రభేదే ఘృతైర్హితః।
తైలైర్మాస్తరోగఘ్నైః పీడ్యమానే చ వాయునా॥౧౩౯॥

హృత్పార్శ్వార్తిషు పానం స్యాజ్జీవనీయస్య సర్పిషః।
సదాహం కాసినో రక్తం ష్ఠీవతః సబలేఽనలే॥౧౪౦॥

మాంసోచితేభ్యః క్షామేభ్యో లావాదీనాం రసా హితాః।
తృష్ణార్తానాం పయశ్ఛాగం శరమూలాదిభిః శృతమ్॥౧౪౧॥

రక్తే స్రోతోభ్య ఆస్యాద్వాఽప్యాగతే క్షీరజం ఘృతమ్।
నస్యం పానం యవాగూర్వా శ్రాన్తే క్షామే హతానలే॥౧౪౨॥

స్తమ్భాయామేషు మహతీం మాత్రాం వా సర్పిషః పిబేత్।

కుర్యాద్వా వాతరోగఘ్నం పిత్తరక్తావిరోధి యత్॥౧౪౩॥

నివృత్తే క్షతదోషే తు కఫే వృద్ధ ఉరః శిరః।
దాల్యతే కాసినో యస్య స ధూమాన్నా పిబేదిమాన్॥౧౪౪॥

ద్వే మేదే మధుకం ద్వే చ బలే త్రైః క్షౌమలక్తకైః।
వర్తిత్రైర్ధూమమాపీయ జీవనీయఘృతం పిబేత్॥౧౪౫॥

మనః శిలాపలాశాజగన్ధాత్వక్క్షీరినాగరైః।
భావయిత్వా పివేత్ క్షౌమమను చేక్షుగుడోదకమ్॥౧౪౬॥

పిష్ట్వా మనఃశిలాం తుల్యామార్ద్రయా వటశుఙ్గయా।
ససర్పిష్కం పిబేద్ధూమం తిత్తిరిప్రతిభోజనమ్॥౧౪౭॥

భావితం జీవనీయైర్వా కులిఙ్గాణ్డరసాయుత్రైః।
క్షౌమం ధూమం పిబేత్ క్షీరం శృతం చాయోగుడైరను॥౧౪౮॥

ఇతి క్షతజకాసచికిత్సా।

సంపూర్ణరూపం క్షయజం దుర్బలస్య వివర్జయేత్।
నవోత్థితం బలవతః ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్ క్రియామ్॥౧౪౯॥

తస్మై బృంహణమేవాదౌ కుర్యాదగ్నేశ్చ దీపనమ్।
బహుదోషాయ సస్నేహం మృదు దద్యాద్విరేచనమ్॥౧౫౦॥

శమ్పాకేన త్రివృతయా మృద్వీకారసయుక్తయా।
తిల్వకస్య కషాయేణ విదారీస్వరసేన చ॥౧౫౧॥

సర్పిః సిద్ధం పిబేద్యుక్త్యా క్షీణదేహో విశోధనమ్।
పిత్తే కఫే చ సంక్షీణే పరిక్షీణేషు ధాతుషు॥౧౫౨॥

ఘృతం కర్కటకీక్షీరద్విబలాసాధితం పిబేత్।
విదారీభిః కదమ్బైర్వా తాలశస్యైస్తథా శృతమ్॥౧౫౩॥

ఘృతం పయశ్చ మూత్రస్య వైవర్ణ్యే కృచ్ఛ్రనిర్గమే।
శూనే సవేదనే మేఢ్రే పాయౌ సశ్రోణివంక్షణే॥౧౫౪॥

ఘృతమణ్డేన లఘునాఽనువాస్యో మిశ్రకేణ వా।
జాఙ్గలైః ప్రతిభుక్తస్య వర్తకాద్యా బిలేశయాః॥౧౫౫॥

క్రమశః ప్రసహాశ్చైవ ప్రయోజ్యాః పిశితాశినః।
ఔష్ణ్యాత్ ప్రమాథిభావాచ్చ స్రోతోభ్యశ్చ్యావయన్తి తే॥౧౫౬॥

కఫం శుద్ధస్య తైః పుష్టిం కుర్యాత్ సమ్యగ్వహన్ రసః।
ద్విపఞ్చమూలీ త్రిఫలాచవికాభార్గిచిత్రకైః॥౧౫౭॥

కులత్థపిప్పలీమూలపాఠాకోలయవైర్జలే।
శృతైర్నాగరదుఃస్పర్శాపిప్పలీశటిపౌష్కరైః॥౧౫౮॥

కల్కైః కర్కటశృఙ్గ్యా చ సమైః సర్పిర్విపాచయేత్।

సిద్ధేఽస్మింశ్చూర్ణితౌ క్షారౌ ద్వౌ పఞ్చ లవణాని చ ॥౧౫౯॥

దవా యుక్త్యా పిబేన్మాత్రాం క్షయకాసనిపీడితః।

ఇతి ద్విపఞ్చమూల్యాదిఘృతమ్।

గుడూచీం పిప్పలీం మూర్వాం హరిద్రాం శ్రేయసీం వచామ్॥౧౬౦॥

నిదిగ్ధికాం కాసమర్దం పాఠాం చిత్రకనాగరమ్।
జలే చతుర్గుణే పక్త్వా పాదశేషేణ తత్సమమ్॥౧౬౧॥

సిద్ధం సర్పిః పిబేద్గుల్మశ్వాసార్తిక్షయకాసనుత్।

ఇతి గుడూచ్యాదిఘృతమ్।

కాసమర్దాభయాముస్తపాఠాకట్ఫలనాగరైః॥౧౬౨॥

పిప్పలీకటుకాద్రాక్షాకాశ్మర్యసురసైస్తథా।
అక్షమాత్రైర్ఘృతప్రస్థం క్షీరద్రాక్షారసాఢకే॥౧౬౩॥

పచేచ్ఛోషజ్వరప్లీహసర్వకాసహరం శివమ్।
ధాత్రీఫలైః క్షీరసిద్ధైః సర్పిర్వాఽప్యవచూర్ణితమ్॥౧౬౪॥

ద్విగుణే దాడిమరసే విపక్వం వ్యోషసంయుతమ్।
పిబేదుపరి భక్తస్య యవక్షారఘృతం నరః॥౧౬౫॥

పిప్పలీగుడసిద్ధం వా ఛాగక్షీరయుతం ఘృతమ్।
ఏతాన్యగ్నివివృద్ధ్యర్థం సర్పీంషి క్షయకాసినామ్॥౧౬౬॥

స్యుర్దోషబద్ధకోష్ఠోరఃస్రోతసాం చ విశుద్ధయే।
హరీతకీర్యవక్వాథద్వ్యాఢకే వింశతిం పచేత్॥౧౬౭॥

స్విన్నా మృదిత్వా తాస్తస్మిన్ పురాణగుడషట్పలమ్।
దద్యాన్మనఃశిలాకర్ష కర్షార్ధం చ రసాఞ్జనమ్॥౧౬౮॥

కుడవార్ధం చ పిప్పల్యాః స లేహః శ్వాసకాసనుత్।

ఇతి హరీతకీలేహః।

శ్వావిధః సూచయో దగ్ధాః సఘృతక్షౌద్రశర్కరాః॥౧౬౯॥

శ్వాసకాసహరా బర్హిపాదౌ వా క్షౌద్రసర్పిషా।
ఏరణ్డపత్రక్షారం వా వ్యోషతైలగుడాన్వితమ్॥౧౭౦॥

లిహ్యాదేతేన విధినా సురసైరణ్డపత్రజమ్।
ద్రాక్షాపద్మకవార్తాకపిప్పలీః క్షౌద్రసర్పిషా॥౧౭౧॥

లిహ్యాద్ర్యూషణచూర్ణం వా పురాణగుడసర్పిషా।
చిత్రకం త్రిఫలాజాజీ కర్కటాఖ్యా కటుత్రికమ్॥౧౭౨॥

ద్రాక్షాం చ క్షౌద్రసర్పిర్భ్యాం లిహ్యాదద్యాద్గుడేన వా।
పద్మకం త్రిఫలాం వ్యోషం విడఙ్గం సురదారు చ ॥౧౭౩॥

బలాం రాస్నాం చ తుల్యాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్।
సర్వైరేభిః సమం చూర్ణైః పృథక్ క్షౌద్రం ఘృతం సితామ్ ॥౧౭౪॥

విమథ్య లేహయేల్లేహం సర్వకాసహరం శివమ్।

ఇతి పద్మకాదిలేహః।

జీవన్తీం మధుకం పాఠాం త్వక్షీరీం త్రిఫలాం శటీమ్ ॥౧౭౫॥

ముస్తైలే పద్మకం ద్రాక్షాం ద్వే బృహత్యౌ వితున్నకమ్।
సారివాం పౌష్కరం మూలం కర్కటాఖ్యం రసాఞ్జనమ్ ॥౧౭౬॥

పునర్నవాం లోహరజస్త్రాయమాణాం యవానికామ్।
భార్గీం తామలకీమృద్ధిం విడఙ్గం ధన్వయాసకమ్ ॥౧౭౭॥

క్షారచిత్రకచవ్యామ్లవేతసవ్యోషదారు చ।
చూర్ణీకృత్య సమాంశాని లేహయేత్ క్షౌద్రసర్పిషా ॥౧౭౮॥

చూర్ణాత్ పాణితలం పఞ్చ కాసానేతద్ వ్యపోహతి।
లిహ్యాన్మరిచచూర్ణం వా సఘృతక్షౌద్రశర్కరమ్ ॥౧౭౯॥

బదరీపత్రకల్కం వా ఘృతభృష్టం ససైన్ధవమ్।

స్వరభేదే చ కాసే చ లేహమేతం ప్రయోజయేత్॥౧౮౦॥

పత్రకల్కం ఘృతైర్భృష్టం తిల్వకస్య సశర్కరమ్।
పేయా చోత్కారికా ఛర్దితృట్కాసామాతిసారనుత్॥౧౮౧॥

గౌరసర్షపగణ్డీరవిడఙ్గవ్యోషచిత్రకాన్।
సాభయాన్ సాధయేత్తోయే యవాగూం తేన చామ్బుసా॥౧౮౨॥

ససర్పిర్లవణాం కాసే హిక్కాశ్వాసే సపీనసే।
పాణ్డ్వామయే క్షయే శోషే కర్ణశూలే చ శస్యతే॥౧౮౩॥

కణ్టకారీరసే సిద్ధో ముద్గయూషః సుసంస్కృతః।
సగౌరామలకః సామ్లః సర్వకాసభిషగ్జితమ్॥౧౮౪॥

వాతఘ్నౌషధనిష్క్వాథం క్షీరం యూషాన్ రసానపి।
విష్కిరాన్ ప్రతుదాన్ బైలాన్ దాపయేత్ క్షయకాసినే॥౧౮౫॥

క్షయకాసే చ యే ధూమాః సానుపానా నిదర్శితాః।
క్షతకాసేఽపి తానేవ యథావస్థం ప్రయోజయేత్॥౧౮౬॥

దీపనం బృంహణం చైవ స్రోతసాం చ విశోధనమ్।
వ్యత్యాసాత్ క్షయకాసిభ్యో బల్యం సర్వం హితం భవేత్॥౧౮౭॥

సన్నిపాతభవోఽప్యేష క్షయకాసః సుదారుణః।
సన్నిపాతహితం తస్మాత్ సదా కార్యం భిషగ్జితమ్॥౧౮౮॥

దోషానుబలయోగాచ్చ హరేద్రోగబలాబలమ్।
కాసేష్వేషు గరీయాంసం జానీయాదుత్తరోత్తరమ్॥౧౮౯॥

తత్ర శ్లోకౌ।

భోజ్యం పానాని సర్పీంషి లేహాశ్చ సహపానకైః।
క్షీరం సర్పిర్గుడా ధూమాః కాసభైషజ్యసంగ్రహః॥౧౯౦॥

సంఖ్యా నిమిత్తం రూపాణి సాధ్యాసాధ్యత్వమేవ చ।
కాసానాం భేషజం ప్రోక్తం గరీయస్త్వం చ కాసినః॥౧౯౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సితస్థానే కాసచికిత్సితం నామాష్టాదశోఽధ్యాయః॥౧౮॥

ఊనవింశోఽధ్యాయః।

అథాతోఽతీసారచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

భగవన్తం ఖల్వాత్రేయం కృతాహ్నికం హుతాగ్నిహోత్రమాసీనమృషిగణపరివృతం హిమవతః పార్శ్వే వినయాదుపేత్యాభివాద్య చాగ్నివేశ ఉవాచ—భగవన్నతీసారస్య ప్రాగుత్పత్తినిమిత్తలక్షణోపశమనాని తు ప్రజానుగ్రహార్థమాఖ్యాతుమర్హసీతి॥౩॥

అథ భగవాన్ పునర్వసురాత్రేయస్తదగ్నివేశవచనమనునిశమ్యోవాచ—శ్రూయతామగ్నివేశ సర్వమేతదఖిలేన వ్యాఖ్యాయమానమ్—ఆదికాలే ఖలు యజ్ఞేషు పశవః సమాలభనీయా బభూవుర్నాలమ్భాయ ప్రక్రియన్తే స్మ, తతో దక్షయజ్ఞప్రత్యవరకాలం మనోః పుత్రాణాం నరిష్యన్నాభాగేక్ష్వాకునృగశర్యాత్యాదీనాం చ క్రతుషు పశూనామేవాభ్యనుజ్ఞానాత్ పశవః ప్రోక్షణమవాపుః, అతశ్చ ప్రత్యవరకాలం పృషధ్రేణ దీర్ఘసత్రేణ యజతా పశూనామలాభాద్గవామాలమ్భః ప్రవర్తితః, తం దృష్ట్వా ప్రవ్యథితా భూతగణాః, తేషాం చోపయోగాదుపకృతానాం గవాం గౌరవాదౌష్ణ్యాదసాత్మ్యత్వాదశస్తోపయోగాచ్చోపహతాగ్నీనాముపహతమనసాం చాతీసారః పూర్వముత్పన్నః పృషధ్రయజ్ఞే ॥౪॥

అథావరకాలం వాతలస్య వాతాతపవ్యాయామాతిమాత్రనిషేవిణో రూక్షాల్పప్రమితాశినస్తీక్ష్ణమద్యవ్యవాయనిత్యస్యోదావర్తయంశ్చ వేగాద్వాయుః ప్రకోపమాపద్యతే, పక్తా చోపహన్యతే; స వాయుః కుపితోఽగ్నావుపహతే మూత్రస్వేదౌ పురీషాశయముపహృత్య, తాభ్యాం పురీషం ద్రవీకృత్య, అతీసారాయ ప్రకల్పతే ॥౫॥

తస్య రూపాణి—విజ్జలమామం విప్లుతమవసాది రూక్షం ద్రవం సశూలమామగన్ధమీషచ్ఛబ్దమశబ్దం వా విబద్ధమూత్రవాతమతిసార్యతే పురీషం, వాయుశ్చాన్తఃకోష్ఠే సశబ్దశూలస్తిర్యక్ చరతి విబద్ధ ఇత్యామాతిసారో వాతాత్, పక్వం వా విబద్ధమల్పాల్పం సశబ్దం సశూలఫేనపిచ్ఛాపరికర్తికం హృష్టరోమా వినిశ్వసన్ శుష్కముఖః కట్యూరుత్రికజానుపృష్ఠపార్శ్వశూలీ భ్రష్టగుదో ముహుర్ముహుర్విగ్రథితముపవేశ్యతే పురీషం వాతాత్; తమాహురనుగ్రథితమిత్యేకే, వాతానుగ్రథితవర్చస్త్వాత్ ॥౬॥

పిత్తలస్య పునరమ్లలవణకటుకక్షారోష్ణతీక్ష్ణాతిమాత్ర నిషేవిణః ప్రతతాగ్నిసూర్యసంతాపోష్ణమారుతోపహతగాత్రస్య క్రోధేర్ష్యాబహులస్య పిత్తం ప్రకోపమాపద్యతే, తత్ ప్రకుపితం ద్రవత్వాదూష్మాణముపహత్య పురీషాశయాశ్రితమౌష్ణ్యాద్ ద్రవత్వాత్ సరత్వాచ్చ భిత్త్వా పురీషమతిసారాయ కల్పతే ॥౭॥

తస్య రూపాణి—హారిద్రం హరితం నీలం కృష్ణం రక్తపిత్తోపగతమతిదుర్గన్ధమతిసార్యతే పురీషం, తృష్ణాదాహస్వేదమూర్చ్ఛాశూలబ్రధ్నసంతాపపాకపరీత ఇతి పిత్తాతిసారః ॥౮॥

శ్లేష్మలస్య తు గురుమధురశీతస్నిగ్ధోపసేవినః సంపూరకస్యాచిన్తయతో దివాస్వప్నపరస్యాలసస్య శ్లేష్మా ప్రకోపమాపద్యతే, స స్వభావాద్ గురుమధురశీతస్నిగ్ధః స్రస్తోఽగ్నిముపహత్య సౌమ్యస్వభావాత్ పురీషాశయముపగత్యోపక్లేద్య పురీషమతిసారాయ కల్పతే॥౯॥

తస్య రూపాణి—స్నిగ్ధం శ్వేతం పిచ్ఛిలం తన్తుమదామం గురు దుర్గన్ధం శ్లేష్మోపహితమనుబద్ధశూలమల్పాల్పమభీక్ష్ణమతిసార్యతే సప్రవాహికం, గురూదరగుదబస్తివంక్షణదేశః, కృతేఽప్యకృతసఙ్గః సలోమహర్షః సోత్క్లేశో నిద్రాలస్యపరీతః సదనోఽన్నద్వేషీ చేతి శ్లేష్మాతిసారః॥౧౦॥

అతిశీతస్నిగ్ధరూక్షోష్ణగురుఖరకఠినవిషమవిరుద్ధాసాత్మ్యభోజనాదభోజనాత్ కాలాతీతభోజనాద్ యత్కించిదభ్యవహరణాత్ ప్రదుష్టమద్యపానీయపానాదతిమద్యపానీయపానాదసంశోధనాత్ ప్రతికర్మణాం విషమగమనాదనుపచారాజ్జ్వల-నాదిత్యపవనసలిలాతిసేవనాదస్వప్నాదతిస్వప్నాద్వేగవిధారణాహతువిపర్యయాదథాబలమారమ్భాద్భయశోకచిన్తోద్వేగాతియోగాత్ కృమిశోషజ్వరార్శోవికారాతికర్షణాద్వా వ్యాపన్నాగ్నేస్త్రయో దోషాః ప్రకుపితా భూయ ఏవాగ్నిముపహత్య పక్వాశయమనుప్రవిశ్యాతీసారం సర్వదోషలిఙ్గం జనయన్తి; అపి చ శోణితాదీన్ ధాతూనతిప్రదుష్టాన్ దూషయన్తో ధాతుదోషస్వభావకృతానతీసారవర్ణానుప-దర్శయన్తి। తత్ర శోణితాదిషు ధాతుష్వతిప్రదుష్టేషు హారిద్రహరితనీలమాఞ్జిష్ఠమాంసధావనసంకాశం రక్తం కృష్ణం శ్వేతం వా వరాహమేదఃసదృశమనుబద్ధవేదనమవేదనం వా సమాసవ్యత్యాసాదుపవేశ్యతేఽసకృద్ గ్రథితమామం శకృదపి చాపక్వమనతిక్షీణమాంసశోణితబలో మన్దాగ్నిర్విహతముఖరసశ్చ, తాదృశమాతురం కృచ్ఛ్రసాధ్యం విద్యాత్। ఏభిర్వర్ణైరతిసార్యమాణం సోపద్రవమాతురమసాధ్యోఽయమితి ప్రత్యాచక్షీత; తద్యథా—పక్వశోణితాభం యకృత్పిణ్డోపమం మేదోమాంసోదకసన్నికాశం దధిఘృతమజ్జతైలవసాక్షీరవేశవారాభమతినీలమతిరక్తమతికృష్ణముదకమివాచ్ఛం పునర్మేచకాభమతిస్నిగ్ధం హరితనీలకషా-యవర్ణం కర్బురమావిలం పిచ్ఛిలం తన్తుమదామం చన్ద్రకోపగతమతికుణపపూతిపూయగన్ధ్యామామమత్స్యగన్ధి మక్షికాక్రాన్తం కుథితబహుధాతుస్రావమల్పపురీషమపురీషం వాఽతిసార్యమాణం తృష్ణాదాహజ్వరభ్రమతమకహిక్కాశ్వాసానుబన్ధమతివేదనమవేదనం వా స్రస్తపక్వగుదం పతితగుదవలిం ముక్తనాలమతిక్షీణబలమాంసశోణితం సర్వపర్వాస్థిశూలినమరోచకారతిప్రలాపసంమోహపరీతం సహసోపరతవికారమతిసారిణమచికిత్స్యం విద్యాత్; ఇతి సన్నిపాతాతిసారః॥౧౧॥

తమసాధ్యతామసంప్రాప్తం చికిత్సేద్ యథాప్రధానోపక్రమేణ హేతూపశయదోషవిశేషపరీక్షయా చేతి ॥౧౨॥

ఆగన్తు ద్వావతీసారౌ మానసౌ భయశోకజౌ।
తత్తయోర్లక్షణం వాయోర్యదతీసారలక్షణమ్॥౧౩॥

మారుతో భయశోకాభ్యాం శీఘ్రం హి పరికుప్యతి।
తయోః క్రియా వాతహరీ హర్షణాశ్వాసనాని చ॥౧౪॥

ఇత్యుక్తాః షడతీసారాః, సాధ్యానాం సాధనం త్వతః।
ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వేణ యథావత్తన్నిబోధత॥౧౫॥

దోషాః సన్నిచితా యస్య విదగ్ధాహారమూర్చ్ఛితాః।
అతీసారాయ కల్పన్తే భూయస్తాన్ సంప్రవర్తయేత్॥౧౬॥

న తు సంగ్రహణం దేయం పూర్వమామాతిసారిణే।
విబధ్యమానాః ప్రాగ్దోషా జనయన్త్యామయాన్ బహూన్॥౧౭॥

శోథపాణ్ఢ్వామయప్లీహకుష్ఠగుల్మోదరజ్వరాన్।
దణ్డకాలసకాధ్మానగ్రహణ్యర్శోగదాంస్తథా॥౧౮॥

తస్మాదుపేక్షేతోత్క్ృిష్టాన్ వర్తమానాన్ స్వయం మలాన్।
కృచ్ఛ్రం వా వహతాన్ దద్యాదభయాం సంప్రవర్తినీమ్॥౧౯॥

తయా ప్రవాహితే దోషే ప్రశామ్యత్యుదరామయః।
జాయతే దేహలఘుతా జఠరాగ్నిశ్చ వర్ధతే॥౨౦॥

ప్రమథ్యాం మధ్యదోషేభ్యో దద్యాద్దీపనపాచనీమ్।
లఙ్ఘనం చాల్పదోషాణాం ప్రశస్తమతిసారిణామ్॥౨౧॥

పిప్పలీ నాగరం ధాన్యం భూతీకమభయా వచా।
హ్రీబేరం భద్రముస్తాని బిల్వం నాగరధాన్యకమ్॥౨౨॥

పృశ్నిపర్ణీ శ్వదంష్ట్రా చ సమఙ్గా కణ్టకారికా।
తిస్రః ప్రమథ్యా విహితాః శ్లోకార్ధైరతిసారిణామ్॥౨౩॥

వచాప్రతివిషాభ్యాం వా ముస్తపర్పటకేన వా।
హ్రీబేరశృఙ్గవేరాభ్యాం పక్వం వా పాయయేజ్జలమ్॥౨౪॥

యుక్తేఽన్నకాలే క్షుత్క్షామం లఘూన్యన్నాని భోజయేత్।
తథా స శీఘ్రమాప్నోతి రుచిమగ్నిబలం బలమ్॥౨౫॥

తక్రేణావన్తిసోమేన యవాగ్వా తర్పణేన వా।
సురయా మధునా చాదౌ యథాసాత్మ్యముపాచరేత్॥౨౬॥

యవాగూభిర్విలేపీభిః ఖడైర్యూషై రసౌదనైః।
దీపనగ్రాహిసంయుక్తైః క్రమశ్చ స్యాదతః పరమ్॥౨౭॥

శాలపర్ణీం పృశ్నిపర్ణీం బృహతీం కణ్టకారికామ్।

బలాం శ్వదంష్ట్రాం బిల్వాని పాఠాం నాగరధాన్యకమ్ ॥౨౮॥

శటిం పలాశం హపుషాం వచాం జీరకపిప్పలీమ్।
యవానీం పిప్పలీమూలం చిత్రకం హస్తిపిప్పలీమ్ ॥౨౯॥

వృక్షామ్లం దాడిమం చామ్లం సహిఙ్గుబిడసైన్ధవమ్।
ప్రయోజయేదన్నపానే విధినా సూపకల్పితమ్ ॥౩౦॥

వాతశ్లేష్మహరో హ్యేష గణో దీపనపాచనః।
గ్రాహీ బల్యో రోచనశ్చ తస్మాచ్ఛస్తోఽతిసారిణామ్ ॥౩౧॥

ఆమే పరిణతే యస్తు విబద్ధమతిసర్యతే।
సశులపిచ్ఛమల్పాల్పం బహుశః సప్రవాహికమ్ ॥౩౨॥

యూషేణ మూలకానాం తం బదరాణామథాపి వా।
ఉపోదికాయాః క్షీరిణ్యా యవాన్యా వాస్తుకస్య వా ॥౩౩॥

సువర్చలాయాశ్చఞ్చ్వాశ్చిర్బ్వా శాకేనావల్గుజస్య వా।
శట్యాః కర్కారుకాణాం వా జీవన్త్యాశ్చిర్భటస్య వా ॥౩౪॥

లోణికాయాః సపాఠాయాః శుష్కశాకేన వా పునః।
దధిదాడిమసిద్ధేన బహుస్నేహేన భోజయేత్ ॥౩౫॥

కల్కః స్యాద్వాలబిల్వానాం తిలకల్కశ్చ తత్సమః।
దధ్నః సరోఽమ్లస్నేహాఢ్యః ఖడో హన్యాత్ ప్రవాహికామ్ ॥౩౬॥

యవానాం ముద్రమాషాణాం శాలీనాం చ తిలస్య చ।
కోలానాం బాలబిల్వానాం ధాన్యయూషం ప్రకల్పయేత్॥౩౭॥

ఐకధ్యం యమకే భృష్టం దధిదాడిమసారికమ్।
వర్చఃక్షయే శుష్కముఖం శాల్యన్నం తేన భోజయేత్॥౩౮॥

దధ్నః సరం వా యమకే భృష్టం సగుడనాగరమ్।
సురాం వా యమకే భృష్టాం వ్యఞ్జనార్థే ప్రదాపయేత్॥౩౯॥

ఫలామ్లం యమకే భృష్టం యూషం గృఞ్జనకస్య వా।
లోపాకరసమలం వా స్నిగ్ధాలం కచ్ఛపస్య వా॥౪౦॥

బర్హితిత్తిరిదక్షాణాం వర్తకానాం తథా రసాః।
స్నిగ్ధామ్లాః శాలయశ్చాగ్ర్యా వర్చఃక్షయరుజాపహాః॥౪౧॥

అన్తరాధిరసం పూత్వా రక్తం మేషస్య చోభయమ్।
పచేద్దాడిమసారామ్లం సధాన్యస్నేహనాగరమ్॥౪౨॥

ఓదనం రక్తశాలీనాం తేనాద్యాత్ ప్రపిబేచ్చ తమ్।
తథా వర్చఃక్షయకృతైర్వ్యాధిభిర్విప్రముచ్యతే॥౪౩॥

గుదనిఃసరణే శూలే పానమమ్లస్య సర్పిషః।
ప్రశస్యతే నిరామాణామథవాఽప్యనువాసనమ్॥౪౪॥

చాఙ్గేరీకోలదధ్యమ్లనాగరక్షారసంయుతమ్।
ఘృతముత్క్వథితం పేయం గుదభ్రంశరుజాపహమ్॥౪౫॥

ఇతి చాఙ్గేరీఘృతమ్।

సచవ్యపిప్పలీమూలం సవ్యోషబిడదాడిమమ్।
పేయమమ్లం ఘృతం యుక్త్యా సధాన్యాజాజిచిత్రకమ్॥౪౬॥

ఇతి గుదభ్రంశే చవ్యాదిఘృతమ్।

దశమూలోపసిద్ధం వా సబిల్వమనువాసనమ్।
శతాహ్వాశటిబిల్వైర్వా వచయా చిత్రకేణ వా।
స్తబ్ధభ్రష్టగుదే పూర్వం స్నేహస్వేదౌ ప్రయోజయేత్॥౪౭॥

సుస్విన్నం చ మృదూభూతం పిచునా సంప్రవేశయేత్।
విబద్ధవాతవర్చాస్తు బహుశూలప్రవాహికః॥౪౮॥

సరక్తపిచ్ఛస్తృష్ణార్తః క్షీరసౌహిత్యమర్హతి।
యమకస్యోపరి క్షీరం ధారోష్ణం వా పిబేన్నరః॥౪౯॥

శతమేరణ్డమూలేన బాలబిల్వేన వా పునః।

ఏవం క్షీరప్రయోగేణ రక్తం పిచ్ఛా చ శామ్యతి।
శూలం ప్రవాహికా చైవ విబన్ధశ్చోపశామ్యతి॥౫౦॥

పిత్తాతిసారం పునర్నిదానోపశయాకృతిభిరామాన్వయముపలభ్య యథాబలం లఙ్ఘనపాచనాభ్యాముపాచరేత్, తృష్యతస్తు ముస్తపర్పటకోశీరసారివాచన్దనకిరాతతిక్తకోదీచ్యవారిభిరుపచారః, లఙ్ఘితస్య చాహారకాలే బలాతిబలాసూర్పపర్ణీపృశ్నిపర్ణీశాలపర్ణీబృహతీకణ్టకారికాశ్వదంష్ట్రానిర్యూహసంయుక్తేన యథాసాత్మ్యం యవాగూమణ్డాదినా తర్పణాదినా వా క్రమేణోపచారః, ముద్గమసూరహరేణుమకుష్ఠకాఢకీయూషైర్వా లావకపిఞ్జలశశహరిణైణకాలపుచ్ఛకరసైరీషదమ్లైరనమ్లైర్వా క్రమశోఽగ్నిం సన్ధుక్షయేత్, అనుబన్ధే త్వస్య దీపనీయపాచనీయోపశమనీయసంగ్రహణీయాన్ యోగాన్ సంప్రయోజయేదితి॥౫౧॥

భవన్తి చాత్ర।

సక్షౌద్రాతివిషం పిష్ట్వా వత్సకస్య ఫలత్వచమ్।

పిబేత్ పిత్తాతిసారఘ్నం తణ్డులోదకసంయుతమ్॥౫౨॥

కిరాతతిక్తకో ముస్తం వత్సకః సరసాఞ్జనః।

బిల్వం దారుహరిద్రా చ హ్రీబేరం సదురాలభమ్॥౫౩॥

చన్దనం చ మృణాలం చ నాగరం లోధ్రముత్పలమ్।

తిలా మోచరసో లోధ్రం సమఙ్గా కమలోత్పలమ్॥౫౪॥

ఉత్పలం ధాతకీపుష్పం దాడిమత్వఙ్మహౌషధమ్।

కట్ఫలం నాగరం పాఠా జమ్బ్వామ్రాస్థిదురాలభాః॥౫౫॥

యోగాః షడేతే సక్షౌద్రాస్తణ్డులోదకసంయుతాః।

పేయాః పిత్తాతిసారఘ్నాః శ్లోకార్ధేన నిదర్శితాః॥౫౬॥

జీర్ణౌషధానాం శస్యన్తే యథాయోగం ప్రకల్పితైః।
రసైః సాంగ్రాహికైర్యుక్తాః పురాణా రక్తశాలయః॥౫౭॥

పిత్తాతిసారో దీప్తాగ్నేః క్షిప్రం సముపశామ్యతి।
అజాక్షీరప్రయోగేణ బలం వర్ణశ్చ వర్ధతే॥౫౮॥

బహుదోషస్య దీప్తాగ్నేః సప్రాణస్య న తిష్ఠతి।
పైత్తికో యద్యతీసారః పయసా తం విరేచయేత్॥౫౯॥

పలాశఫలనిర్యూహం పయసా పాయయేత తమ్।
తతోఽనుపాయయేత్ కోష్ణం క్షీరమేవ యథాబలమ్॥౬౦॥

ప్రవాహితే తేన మలే ప్రశామ్యత్యుదరామయః।
పలాశవత్ ప్రయోజ్యా వా త్రాయమాణా విశోధినీ॥౬౧॥

సాంసర్గ్యాం క్రియమాణాయాం శూలం యద్యనువర్తతే।
స్రుతదోషస్య తం శీఘ్రం యథావదనువాసయేత్॥౬౨॥

శతపుష్పావరీభ్యాం చ పయసా మధుకేన చ।
తైలపాదం ఘృతం సిద్ధం సబిల్వమనువాసనమ్॥౬౩॥

కృతానువాసనస్యాస్య కృతసంసర్జనస్య చ।
వర్తతే యద్యతీసారః పిచ్ఛాబస్తిరతః పరమ్॥౬౪॥

పరివేష్ట్య కుశైరార్ద్రైరార్ద్రవృన్తాని శాల్మలేః।

కృష్ణమృత్తికయాఽఽలిప్య స్వేదయేద్గోమయాగ్నినా॥౬౫॥

సుశుష్కాం మృత్తికాం జ్ఞాత్వా తాని వృన్తాని శాల్మలేః।
శృతే పయసి మృద్గీయాదాపోథ్యోలూఖలే తతః॥౬౬॥

పిణ్డం ముష్టిసమం ప్రస్థే తత్ పూతం తైలసర్పిషోః।
యోజితం మాత్రయా యుక్తం కల్కేన మధుకస్య చ॥౬౭॥

బస్తిమభ్యక్తగాత్రాయ దద్యాత్ ప్రత్యాగతే తతః।
స్నాత్వా భుఞ్జీత పయసా జాఙ్గలానాం రసేన వా॥౬౮॥

పిత్తాతిసారజ్వరశోథగుల్మజీర్ణాతిసారగ్రహణీప్రదోషాన్।
జయత్యయం శీఘ్రమతిప్రవృద్ధాన్ విరేచనాస్థాపనయోశ్చ వృత్తిః॥౬౯॥

ఇతి పిచ్ఛాబస్తిః।

పిత్తాతిసారీ యస్త్వేతాం క్రియాం ముక్త్వా నిషేవతే।
పిత్తలాన్యన్నపానాని తస్య పిత్తం మహాబలమ్॥౭౦॥

రక్తాతిసారం కురుతే రక్తమాశు ప్రదూషయత్।
తృష్ణాం శూలం విదాహం చ గుదపాకం చ దారుణమ్॥౭౧॥

తత్ర ఛాగం పయః శస్తం శీతం సమధుశర్కరమ్।
పానార్థం భోజనార్థం చ గుదప్రక్షాలనే తథా॥౭౨॥

భోజనం రక్తశాలీనాం పయసా తేన భోజయేత్।
రసైః పారావతాదీనాం ఘృతభృష్టైః సశర్కరైః॥౭౩॥

శశపక్షిమృగాణాం చ శీతానాం ధన్వచారిణామ్।
రసైరనమ్లైః సఘృతైర్భోజయేత్తం సశర్కరైః॥౭౪॥

రుధిరం మార్గమాజం వా ఘృతభృష్టం ప్రశస్యతే।
కాశ్మర్యఫలయూషో వా కించిదమ్లః సశర్కరః॥౭౫॥

నీలోత్పలం మోచరసం సమఙ్గాం పద్మకేశరమ్।
అజాక్షీరయుతం దద్యాజ్జీర్ణే చ పయసౌదనమ్॥౭౬॥

దుర్బలం పాయయిత్వా వా తస్యైవోపరి భోజయేత్।
ప్రాగ్భక్తం నవనీతం వా దద్యాత్ సమధుశర్కరమ్॥౭౭॥

ప్రాశ్య క్షీరోత్థితం సర్పిః కపిఞ్జలరసాశనః।
వ్యహాదారోగ్యమాప్నోతి పయసా క్షీరభుక్ తథా॥౭౮॥

పీత్వా శతావరీకల్కం పయసా క్షీరభుక్ జయేత్।
రక్తాతిసారం పీత్వా వా తయా సిద్ధం ఘృతం నరః॥౭౯॥

ఘృతం యవాగూమణ్డేన కుటజస్య ఫలైః శృతమ్।
పేయం, తస్యాను పాతవ్యా పేయా రక్తోపశాన్తయే॥౮౦॥

త్వక్ చ దారుహరిద్రాయాః కుటజస్య ఫలాని చ।

పిప్పలీ శృఙ్గబేరం చ ద్రాక్షా కటుకరోహిణీ॥౮౧॥

షడ్భిరేతైర్ఘృతం సిద్ధం పేయామణ్డావచా రితమ్।
అతిసారం జయేచ్ఛీఘ్రం త్రిదోషమపి దారుణమ్॥౮౨॥

కృష్ణమృన్మధుకం శఙ్ఖం రుధిరం తణ్డులోదకమ్।
పీతమేకత్ర సక్షౌద్రం రక్తసంగ్రహణం పరమ్॥౮౩॥

పీతః ప్రియఙ్గుకాకల్కః సక్షౌద్రస్తణ్డులామ్బునా।
రక్తస్రావం జయేచ్ఛీఘ్రం ధన్వమాంసరసాశినః॥౮౪॥

కల్కస్తిలానాం కృష్ణానాం శర్కరాపఞ్చభాగికః।
ఆజేన పయసా పీతః సద్యో రక్తం నియచ్ఛతి॥౮౫॥

పలం వత్సకబీజస్య శ్రపయిత్వా రసం పిబేత్।
యో రసాశీ జయేచ్ఛీఘ్రం స పైత్తం జఠరామయమ్॥౮౬॥

పీత్వా సశర్కరాక్షౌద్రం చన్దనం తణ్డులామ్బునా।
దాహతృష్ణాప్రమేహేభ్యో రక్తస్రావాచ్చ ముచ్యతే॥౮౭॥

గుదో బహుభిరుత్థానైర్యస్య పిత్తేన పచ్యతే।
సేచయేత్తం సుశీతేన పటోలమధుకామ్బునా॥౮౮॥

పఞ్చవల్కమధూకానాం రసైరిక్షురసైర్ఘృతైః।
ఛాగైర్గవ్యైః పయోభిర్వా శర్కరాక్షౌద్రసంయుతైః॥౮౯॥

ప్రక్షాలనానాం కల్కైర్వా ససర్పిష్కైః ప్రలేపయేత్।
ఏషాం వా సుకృతైశ్చూర్ణైస్తం గుదం ప్రతిసారయేత్॥౧౦॥
(పక్వతా ప్రశమం యాతి వేదనా చోపశామ్యతి।)

ధాతకీలోధ్రచూర్ణైర్వా సమాంశైః ప్రతిసారయేత్।
తథా న రక్తం స్రవతి గుదం తైః ప్రతిసారితమ్॥౧౧॥

యథోక్తైః సేచనైః శీతైః శోణితేఽతిస్రవత్యపి।
గుదవఙ్క్షణకట్యూరు సేచయేద్ధృతభావితమ్॥౧౨॥

చన్దనాద్యేన తైలేన శతధౌతేన సర్పిషా।
కార్పాససంగృహీతేన భావయేద్గుదవఙ్క్షణౌ॥౧౩॥

అల్పాల్పం బహుశో రక్తం సశూలముపవేశ్యతే।
యదా వాయుర్వ్విబద్ధశ్చ కృచ్ఛ్రం చరతి వా న వా॥౧౪॥

పిచ్ఛాబస్తిం తదా తస్య యథోక్తముపకల్పయేత్।
ప్రపౌణ్డరీకసిద్ధేన సర్పిషా చానువాసయేత్॥౧౫॥

ప్రాయశో దుర్బలగుదాశ్చిరకాలాతిసారిణః।
తస్మాదభీక్ష్ణశస్తేషాం గుదే స్నేహం ప్రయోజయేత్॥౧౬॥

పవనోఽతిప్రవృత్తో హి స్వే స్థానే లభతేఽధికమ్।
బలం తస్య సపిత్తస్య జయార్థే బస్తిరుత్తమః॥౧౭॥

రక్తం విట్సహితం పూర్వం పశ్చాద్వా యోఽతిసార్యతే।
శతావరీఘృతం తస్య లేహార్థముపకల్పయేత్॥౯౮॥

శర్కరార్ధాంశికం లీఢం నవనీతం నవోద్ధృతమ్।
క్షౌద్రపాదం జయేచ్ఛీఘ్రం తం వికారం హితాశినః॥౯౯॥

న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థశుఙ్గానాపోథ్య వాసయేత్।
అహోరాత్రం జలే తప్తే ఘృతం తేనామ్బునా పచేత్॥౧౦౦॥

తదర్ధశర్కరాయుక్తం లిహ్యాత్ సక్షౌద్రపాదికమ్।
అధో వా యది వాఽప్యూర్ధ్వం యస్య రక్తం ప్రవర్తతే॥౧౦౧॥

యస్త్వేవం దుర్బలో మోహాత్ పిత్తలాన్యేవ సేవతే।
దారుణం స వలీపాకం ప్రాప్య శీఘ్రం విపద్యతే॥౧౦౨॥

శ్లేష్మాతిసారే ప్రథమం హితం లఙ్ఘనపాచనమ్।
యోజ్యశ్చామాతిసారఘ్నో యథోక్తో దీపనో గణః॥౧౦౩॥

లఙ్ఘితస్యానుపూర్వ్యాం చ కృతాయాం న నివర్తతే।
కఫజో యద్యతీసారః కఫఘ్నైస్తముపాచరేత్॥౧౦౪॥

బిల్వం కర్కటికా ముస్తమభయా విశ్వభేషజమ్।
వచా విడఙ్గం భూతీకం ధాన్యకం దేవదారు చ॥౧౦౫॥

కుష్ఠం సాతివిషా పాఠా చవ్యం కటుకరోహిణీ।
పిప్పలీ పిప్పలీమూలం చిత్రకో హస్తిపిప్పలీ॥౧౦౬॥

యోగాఞ్ శ్లోకార్ధవిహితాంశ్చతురస్తాన్ ప్రయోజయేత్।
శృతాఞ్ఛ్లేష్మాతిసారేషు కాయాగ్నిబలవర్ధనాన్॥౧౦౭॥

అజాజీం ససితాం పాఠాం నాగరం మరిచాని చ।
ధాతకీద్విగుణం దద్యాన్మాతులుఙ్గరసాప్లుతమ్॥౧౦౮॥

రసాఞ్జనం సాతివిషం కుటజస్య ఫలాని చ।
ధాతకీద్విగుణం దద్యాత్ పాతుం సక్షౌద్రనాగరమ్॥౨౦౯॥

ధాతకీ నాగరం బిల్వం లోధ్రం పద్మస్య కేశరమ్।
జమ్బ్వాత్వఙ్నాగరం ధాన్యం పాఠా మోచరసో బలా॥౧౧౦॥

సమఙ్గా ధాతకీ బిల్వమధ్యం జమ్బ్వామ్రయోస్త్వచః।
కపిత్థాని విడఙ్గాని నాగరం మరిచాని చ॥౧౧౧॥

చాఙ్గేరీకోలతక్రామ్లాంశ్చతురస్తాన్ కఫోత్తరే।
శ్లోకార్ధవిహితాన్ దద్యాత్ సస్నేహలవణాన్ ఖడాన్॥౧౧౨॥

కపిత్థమధ్యం లీఢ్వా తు సవ్యోషక్షౌద్రశర్కరమ్।
కట్ఫలం మధుయుక్తం వా ముచ్యతే జఠరామయాత్॥౧౧౩॥

కణాం మధుయుతాం పీత్వా తక్రం పీత్వా సచిత్రకమ్।

జగ్ధ్వా వా బాలబిల్వాని ముచ్యతే జఠరామయాత్॥౧౧౪॥

బాలబిల్వం గుడం తైలం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్।
లిహ్యాద్వాతే ప్రతిహతే సశులః సప్రవాహికః॥౧౧౫॥

భోజ్యం మూలకయూషేణ వాతఘ్నైశ్చోపసేచనైః।
వాతాతిసారవిహితైర్యూషైర్మాంసరసైః ఖడైః॥౧౧౬॥

పూర్వోక్తమమ్లసర్పిర్వా షట్పలం వా యథాబలమ్।
పురాణం వా ఘృతం దద్యాద్యవాగూమణ్డమిశ్రితమ్॥౧౧౭॥

వాతశ్లేష్మవిబన్ధే వా కఫే వాఽతిస్రవత్యపి।
శూలే ప్రవాహికాయాం వా పిచ్ఛాబస్తిం ప్రయోజయేత్॥౧౧౮॥

పిప్పలీబిల్వకుష్ఠానాం శతాహ్వావచయోరపి।
కల్కైః సలవణైర్యుక్తం పూర్వోక్తం సన్నిధాపయేత్॥౧౧౯॥

ప్రత్యాగతే సుఖం స్నాతం కృతాహారం దినాత్యయే।
బిల్వతైలేన మతిమాన్ సుఖోష్ణేనానువాసయేత్॥౧౨౦॥

వచాన్తైరథవా కల్కైస్తైలం పక్త్వాఽనువాసయేత్।
బహుశః కఫవాతార్తస్తథా స లభతే సుఖమ్॥౧౨౧॥

స్వే స్థానే మారుతోఽవశ్యం వర్ధతే కఫసంక్షయే।
స వృద్ధః సహసా హన్యాత్తస్మాత్తం త్వరయా జయేత్॥౧౨౨॥

వాతస్యాను జయేత్ పిత్తం పిత్తస్యానుజయేత్ కఫమ్।
త్రయాణాం వా జయేత్ పూర్వం యో భవేద్బలవత్తమః॥౧౨౩॥

తత్ర శ్లోకః।

ప్రాగుత్పత్తినిమిత్తాని లక్షణం సాధ్యతా న చ।
క్రియా చావస్థికీ సిద్ధా నిర్దిష్టా హ్యతిసారిణామ్॥౧౨౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానేఽతీసారచికిత్సితం నామోనవింశోఽధ్యాయః॥౧౯॥

వింశోఽధ్యాయః।

అథాతశ్ఛర్దిచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

యశస్వినం బ్రహ్మతపోద్యుతిభ్యాం జ్వలన్తమగ్న్యర్కసమప్రభావమ్।
పునర్వసుం భూతహితే నివిష్టం పప్రచ్ఛ శిష్యోఽత్రిజమగ్నివేశః॥౩॥

యాశ్ఛర్దయః పఞ్చ పురా త్వయోక్తా రోగాధికారే భిషజాం వరిష్ఠ!।
తాసాం చికిత్సాం సనిదానలిఙ్గాం యథావదాచక్ష్వ నృణాం హితార్థమ్॥౪॥

తదగ్నివేశస్య వచో నిశమ్య ప్రీతో భిషక్శ్రేష్ఠ ఇదం జగాద।

యాశ్చర్దయః పఞ్చ పురా మయోక్తాస్తా విస్తరేణ బ్రువతో నిబోధ ॥౫॥

దోషైః పృథక్ త్రిప్రభవా చతుర్థీ ద్విష్టార్థయోగాదపి పఞ్చమీ స్యాత్।
తాసాం హృదుత్క్లేశకఫప్రసేకౌ ద్వేషోఽశనే చైవ హి పూర్వరూపమ్॥౬॥

వ్యాయామతీక్ష్ణౌషధశోకరోగభయోపవాసాద్యతికర్శితస్య।
క్రుద్ధో మహాస్రోతసి మాతరిశ్వా దోషాన్ సముత్క్లేశ్య తదూర్ధ్వమస్యన్॥ ౭॥

ఆమాశయోత్క్లేశకృతశ్చ మర్మ ప్రపీడయత్ ఛర్దిముదీరయేత్తు।
హృత్పార్శ్వపీడాముఖశోషమూర్ధనాభ్యర్తికాసస్వరభేదతోద్రైః॥౮॥

ఉద్గారశబ్దప్రబలం సఫేనం విచ్ఛిన్నకృష్ణం తనుకం కషాయమ్।
కృచ్ఛ్రేణ చాల్పం మహతా చ వేగేనార్తోఽనిలాచ్ఛర్దయతీహ దుఃఖమ్॥౯॥

అజీర్ణకట్వమ్లవిదాహ్యశీతైరామాశయే పిత్తముదీర్ణవేగమ్।
రసాయనీభిర్విసృతం ప్రపీడ్య మర్మోర్ధ్వమాగమ్య వమిం కరోతి॥౧౦॥

మూర్చ్ఛాపిపాసాముఖశోషమూర్ధతాల్వక్షిసంతాపతమోభ్రమార్తః।
పీతం భృశోష్ణం హరితం సతిక్తం ధూమ్రం చ పిత్తేన వమేత్సదాహమ్॥౧౧॥

స్నిగ్ధాతిగుర్వామవిదాహిభోజ్యైః స్వప్నాదిభిశ్చైవ కఫోఽతివృద్ధః।
ఉరః శిరో మర్మ రసాయనీశ్చ సర్వాః సమావృత్య వమిం కరోతి॥౧౨॥

తన్ద్రాస్యమార్యధుకఫప్రసేకసంతోషనిద్రారుచిగౌరవార్తః।
స్నిగ్ధం ఘనం స్వాదు కఫం విశుద్ధం సలోమహర్షోల్పరుజం వమేత్తు॥౧౩॥

సమశ్నతః సర్వరసాన్ ప్రసక్తమామప్రదోషర్తువిపర్యయైశ్చ।
సర్వే ప్రకోపం యుగపత్ప్రపన్నాశ్ఛర్దిం త్రిదోషాం జనయన్తి దోషాః॥౧౪॥

శూలావిపాకారుచిదాహతృష్ణాశ్వాసప్రమోహప్రబలా ప్రసక్తమ్।
ఛర్దిస్త్రిదోషాల్లవణామ్లనీలసాన్ద్రోష్ణరక్తం వమతాం నృణాం స్యాత్॥౧౫॥

విట్స్వేదమూత్రామ్బువహాని వాయుః స్రోతాంసి సంరుధ్య యదోర్ధ్వమేతి।
ఉత్సన్నదోషస్య సమాచితం తం దోషం సముద్ధూయ నరస్య కోష్ఠాత్॥౧౬॥

విణ్మూత్రయోస్తత్సమవర్ణగన్ధం తృట్శ్వాసహిక్కార్తియుతః ప్రసక్తమ్।
ప్రచ్ఛర్దయేదుష్టమిహాతివేగాత్తయాఽర్దితశ్చాశు వినాశమేతి॥౧౭॥

ద్విష్టప్రతీపాశుచిపూత్యమేధ్యబీభత్సగన్ధాశనదర్శనైశ్చ।
యశ్ఛర్దయేత్తప్తమనా మనోఘ్నైర్ద్విష్టార్థసంయోగభవా మతా సా॥౧౮॥

క్షీణస్య యా ఛర్దిరతిప్రసక్తా సోపద్రవా శోణితపూయయుక్తా।
సచన్ద్రికాం తాం ప్రవదన్త్యసాధ్యాం సాధ్యాం చికిత్సేదనుపద్రవాం చ॥౧౯॥

ఆమాశయోత్క్లేశభవా హి సర్వాశ్ఛర్ద్యో మతా లఙ్ఘనమేవ తస్మాత్।
ప్రాక్కారయేన్మారుతజాం విముచ్య సంశోధనం వా కఫపిత్తహారి॥౨౦॥

చూర్ణాని లిహ్యాన్మధునాఽభయానాం హృద్యాని వా యాని విరేచనాని।
మద్యైః పయోభిశ్చ యుతాని యుక్త్యా నయన్త్యధో దోషముదీర్ణమూర్ధ్వమ్॥౨౧॥

వల్లీఫలాద్యైర్వమనం పిబేద్వా యో దుర్బలస్తం శమనైశ్చికిత్సేత్।

రసైర్మనోజ్ఞైర్లఘుభిర్విశుష్కైర్భక్ష్యైః సభోజ్యైర్వివిధైశ్చ పానైః॥౨౨॥

సుసంస్కృతాస్తిత్తిరిబర్హిలావరసా వ్యపోహన్త్యనిలప్రవృత్తామ్।
ఛర్దిం తథా కోలకులత్థధాన్యబిల్వాదిమూలాగ్లయవైశ్చ యూషః॥౨౩॥

వాతాత్మికాయాం హృదయద్రవార్తో నరః పిబేత్సైన్ధవవద్ఘృతం తు।
సిద్ధం తథా ధాన్యకనాగరాభ్యాం దధ్నా చ తోయేన చ దాడిమస్య॥౨౪॥

వ్యోషేణ యుక్తాం లవణైస్త్రిభిశ్చ ఘృతస్య మాత్రామథవా విదధ్యాత్।
స్నిగ్ధాని హృద్యాని చ భోజనాని రసైః సయూషైర్దధిదాడిమామ్లైః॥౨౫॥

పిత్తాత్మికాయామనులోమనార్థం ద్రాక్షావిదారీక్షురసైస్త్రివృత్ స్యాత్।
కఫాశయస్థం త్వతిమాత్రవృద్ధం పిత్తం హరేత్ స్వాదుభిరూర్ధ్వమేవ॥౨౬॥

శుద్ధాయ కాలే మధుశర్కరాభ్యాం లాజైశ్చ మన్థం యది వాఽపి పేయామ్।
ప్రదాపయేన్ముద్గరసేన వాఽపి శాల్యోదనం జాఙ్గలజై రసైర్వా॥౨౭॥

సితోపలామాక్షికపిప్పలీభిః కుల్మాషలాజాయవసక్తుగృఞ్జాన్।
ఖర్జూరమాంసాన్యథ నారికేలం ద్రాక్షామథో వా బదరాణి లిహ్యాత్॥౨౮॥

స్రోతోజలాజోత్పలకోలమజ్జచూర్ణాని లిహ్యాన్మధునాఽభయాం వా।
కోలాస్థిమజ్జాఞ్జనమక్షికావిడ్లాజాసితామాగధికాకణాన్ వా॥౨౯॥

ద్రాక్షారసం వాఽపి పిబేత్ సుశీతం మృద్భృష్టలోటప్రభవం జలం వా।
జమ్బ్వామ్రయోః పల్లవజం కషాయం పిబేత్ సుశీతం మధుసంయుతం వా॥౩౦॥

నిశి స్థితం వారి సముద్ధకృష్ణం సోశీరధాన్యం చణకోదకం వా।
గవేధుకామూలజలం గుడూచ్యా జలం పిబేదిక్షురసం పయో వా॥౩౧॥

సేవ్యం పిబేత్ కాఞ్చనగైరికం వా సవాలకం తణ్డులధావనేన।
ధాత్రీరసేనోత్తమచన్దనం వా తృష్ణావమిఘ్నాని సమాక్షికాణి॥౩౨॥

కల్కం తథా చన్దనసేవ్యమాంసీద్రాక్షోత్తమాబాలకగైరికాణామ్।
శీతామ్బునా గైరికశాలిచూర్ణం మూర్వాం తథా తణ్డులధావనేన॥౩౩॥

కఫాత్మికాయాం వమనం ప్రశస్తం సపిప్పలీసర్షపనిమ్బతోయైః।
పిణ్డీత కైః సైన్ధవసంప్రయుక్తైర్వ్యభ్యాం కఫామాశయశోధనార్థమ్॥౩౪॥

గోధూమశాలీన్సయవాన్ పురాణాన్ యూషైః పటోలామృతచిత్రకాణామ్।

వ్యోషస్య నిమ్బస్య చ తక్రసిద్ధైర్యూషైః ఫలామ్లైః కటుభిస్తథాఽద్యాత్॥ ౩౫॥

రసాంశ్చ శూల్యాని చ జాఙ్గలానాం మాంసాని జీర్ణాన్మధుశీధ్వరిష్టాన్।
రాగాంస్తథా షాడవపానకాని ద్రాక్షాకపిత్థైః ఫలపూరకైశ్చ॥౩౬॥

ముద్గాన్మసూరాంశ్చణకాన్కలాయాన్భృష్టాన్ యుతాన్నాగరమాక్షికాభ్యామ్।
లిహ్యాత్తథైవ త్రిఫలావిడఙ్గచూర్ణం విడఙ్గప్లవయోరథో వా॥౩౭॥

సజామ్బవం వా బదరామ్లచూర్ణం ముస్తాయుతాం కర్కటకస్య శృఙ్గీమ్।
దురాలభాం వా మధుసంప్రయుక్తాం లిహ్యాత్కఫచ్ఛర్దివినిగ్రహార్థమ్॥౩౮॥

మనఃశిలాయాః ఫలపూరకస్య రసైః కపిత్థస్య చ పిప్పలీనామ్।
క్షౌద్రేణ చూర్ణం మరిచైశ్చ యుక్తం లిహఞ్జయేచ్ఛార్దిముదీర్ణవేగామ్॥౩౯॥

యైషా పృథక్త్వేన మయా క్రియోక్తా తాం సన్నిపాతేఽపి సమీక్ష్య బుద్ధ్యా।
దోషర్తురోగాగ్నిబలాన్యవేక్ష్య ప్రయోజయేచ్ఛాస్త్రవిదప్రమత్తః॥౪౦॥

మనోఽభిఘాతే తు మనోఽనుకూలా వాచః సమాశ్వాసనహర్షణాని।
లోకప్రసిద్ధాః శ్రుతయో వయస్యాః శృఙ్గారయుక్తాశ్చ హితా విహారాః॥ ౪౧॥

గన్ధా విచిత్రా మనసోఽనుకూలా మృత్పుష్పశుక్తామ్లఫలాదికానామ్।
శాకాని భోజ్యాన్యథ పానకాని సుసంస్కృతాః షాడవరాగలేహాః॥౪౨॥

యూషా రసాః కామ్బలికా ఖడాశ్చ మాంసాని ధానా వివిధాశ్చ భక్ష్యాః।
ఫలాని మూలాని చ గన్ధవర్ణరసైరుపేతాని వమిం జయన్తి॥౪౩॥

గన్ధం రసం స్పర్శమథాపి శబ్దం రూపం చ యద్యత్ ప్రియమప్యసాత్మ్యమ్।
తదేవ దద్యాత్ప్రశమాయ తస్యాస్తజ్జో హి రోగః సుఖమేవ జేతుమ్॥౪౪॥

ఛర్ద్యుత్థితానాం చ చికిత్సితాత్స్వాచ్చికిత్సితం కార్యముపద్రవాణామ్।
అతిప్రవృత్తాసు విరేచనస్య కర్మాతియోగే విహితం విధేయమ్॥౪౫॥

వమిప్రసఙ్గాత్పవనోఽప్యవశ్యం ధాతుక్షయాద్వృద్ధిముపైతి తస్మాత్।

చిరప్రవృత్తాస్వనిలాపహాని కార్యాణ్యుపస్తమ్భనబృంహణాని ॥౪౬॥

సర్పిర్గుడాః క్షీరవిధిర్ఘృతాని కల్యాణకత్ర్యుషణజీవనాని।
వృష్యాస్తథా మాంసరసాః సలేహాశ్చిరప్రసక్తాం చ వమిం జయన్తి ॥౪౭॥

తత్ర శ్లోకః।

సంఖ్యాం హేతుం లక్షణముపద్రవాన్ సాధ్యతాం న యోగాంశ్చ।
ఛర్దీనాం ప్రశమార్థం చికిత్సితం ప్రాహ మునివర్యః ॥౪౮॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే ఛర్దిచికిత్సితం నామ వింశోఽధ్యాయః ॥౨౦॥

ఏకవింశోఽధ్యాయః।

అథాతో విసర్పచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥౨॥

కైలాసే కిన్నరాకీర్ణే బహుప్రస్రవణౌషధే।
పాదపైర్వివిధైః స్నిగ్ధైర్నిత్యం కుసుమసంపదైః ॥౩॥

వమద్భిర్మధురాన్ గన్ధాన్ సర్వతః స్వభ్యలఙ్కృతే।
విహరన్తం జితాత్మానమాత్రేయమృషివన్దితమ్ ॥౪॥

మహర్షిభిః పరివృతం సర్వభూతహితే రతమ్।

అగ్నివేశో గురుం కాలే వినయాదిదముక్తవాన్॥౫॥

భగవన్ దారుణం రోగమాశీవిషవిషోపమమ్।
విసర్పన్తం శరీరేషు దేహినాముపలక్షయే॥౬॥

సహసైవ నరాస్తేన పరీతాః శీఘ్రకారిణా।
వినశ్యన్త్యనుపక్రాన్తాస్తత్ర నః సంశయో మహాన్॥౭॥

స నామ్నా కేన విజ్ఞేయః సంజ్ఞితః కేన హేతునా।
కతిభేదః కియద్ధాతుః కిన్నిదానః కిమాశ్రయః॥౮॥

సుఖసాధ్యః కృచ్ఛ్రసాధ్యో జ్ఞేయో యశ్చానుపక్రమః।
కథం కైర్లక్షణైః కిం చ భగవన్ తస్య భేషజమ్॥౯॥

తదాత్రేయోఽగ్నివేశస్య వచః శ్రుత్వా పునర్వసుః।
యథావదఖిలం సర్వం ప్రోవాచ మునిసత్తమః॥౧౦॥

వివిధం సర్పతి యతో విసర్పస్తేన స స్మృతః।
పరిసర్పోఽథవా నామ్నా సర్వతః పరిసర్పణాత్॥౧౧॥

స చ సప్తవిధో దోషైర్విజ్ఞేయః సప్తధాతుకః।
పృథక్ త్రయస్త్రిభిశ్చైకో విసర్పో ద్వన్ద్వజాస్త్రయః॥౧౨॥

వాతికః పైత్తికశ్చైవ కఫజః సాన్నిపాతికః।
చత్వార ఏతే విసర్పా వక్ష్యన్తే ద్వన్ద్వజాస్త్రయః॥౧౩॥

ఆగ్నేయో వాతపిత్తాభ్యాం గ్రన్థ్యాఖ్యః కఫవాతజః।
యస్తు కర్దమకో ఘోరః స పిత్తకఫసంభవః॥౧౪॥

రక్తం లసీకా త్వఙ్మాంసం దూష్యం దోషాస్త్రయో మలాః।
విసర్పాణాం సముత్పత్తౌ విజ్ఞేయాః సప్త ధాతవః॥౧౫॥

లవణామ్లకటూష్ణానాం రసానామతి సేవనాత్।
దధ్యమ్లమస్తుయుక్తానాం సురాసౌవీరకస్య చ॥౧౬॥

వ్యాపన్న బహుమద్యోష్ణరాగషాడవ సేవనాత్।
శాకానాం హరితానాం చ సేవనాచ్చ విదాహినామ్॥౧౭॥

కూర్చికానాం కిలాటానాం సేవనాన్మన్దకస్య చ।
దధ్నః శాణ్డాకిపూర్వాణామాసుతానాం చ సేవనాత్॥౧౮॥

తిలమాషకులత్థానాం తైలానాం పైష్టికస్య చ।
గ్రామ్యానూపౌదకానాం చ మాంసానాం లశునస్య చ॥౧౯॥

ప్రక్లిన్నానామసాత్మ్యానాం విరుద్ధానాం చ సేవనాత్।
అత్యాదానాద్దివాస్వప్నాదజీర్ణాధ్యశనాత్ క్షతాత్॥౨౦॥

క్షతబన్ధప్రపతనాద్ధర్మకర్మాతి సేవనాత్।
విషవాతాగ్నిదోషాచ్చ విసర్పాణాం సముద్భవః॥౨౧॥

ఏతైర్నిదానైర్వ్యామిశ్రైః కుపితా మారుతాదయః।
దుష్యాన్ సందూష్య రక్తాదీన్ విసర్పన్త్యహితాశినామ్॥౨౨॥

బహిః శ్రితః శ్రితశ్చాన్తస్తథా చోభయసంశ్రితః।
విసర్పో బలమేషాం తు జ్ఞేయం గురు యథోత్తరమ్॥౨౩॥

బహిర్మార్గాశ్రితం, సాధ్యమసాధ్యముభయాశ్రితమ్।
విసర్పం దారుణం విద్యాత్ సుకృచ్ఛ్రం త్వన్తరాశ్రితమ్॥౨౪॥

అన్తఃప్రకుపితా దోషా విసర్పన్త్యన్తరాశ్రయే।
బహిర్బహిఃప్రకుపితాః సర్వత్రోభయసంశ్రితాః॥౨౫॥

మర్మోపఘాతాత్ సంమోహాదయనానాం విఘట్టనాత్।
తృష్ణాతియోగాద్వేగానాం విషమం చ ప్రవర్తనాత్॥౨౬॥

విద్యాద్విసర్పమన్తర్జమాశు చాగ్నిబలక్షయాత్।
అతో విపర్యయాద్బాహ్యమన్యైర్విద్యాత్ స్వలక్షణైః॥౨౭॥

యస్య లిఙ్గాని సర్వాణి బలవద్యస్య కారణమ్।
యస్య చోపద్రవాః కష్టా మర్మగో యశ్చ హన్తి సః॥౨౮॥

రూక్షోష్ణైః కేవలో వాయుః పూరణైర్వా సమావృతః।
ప్రదుష్టో దూషయన్ దూష్యాన్ విసర్పతి యథాబలమ్॥౨౯॥

తస్య రూపాణి-
భ్రమదవథుపిపాసానిస్తోదశూలాఙ్గమర్దోద్వేష్టనశ్లేషజ్వరతమకకాసాస్థిసన్ధిభేదవిశ్లేష-
వేపనారోచకావిపాకాశ్చక్షుషోరాకులత్వమస్రాగమనం పిపీలికాసంచార ఇవ చాఙ్గేషు,
యస్మింశ్చావకాశే విసర్పోఽనువిసర్పతి సోఽవకాశః శ్యావారుణావభాసః శ్వయథుమాన్
నిస్తోదభేదశూలాయామసంకోచహర్షస్ఫురణైరతిమాత్రం ప్రపీడ్యతే, అనుపక్రాన్తశ్చోపచీయతే
శీఘ్రభేదైః స్ఫోటకైస్తనుభిరరుణాభైః శ్యావైర్వా
తనువిశదారుణాల్పాస్రావైర్విబద్ధవాతమూత్రపురీషశ్చ భవతి, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే
విపరీతాని చోపశేరత ఇతి వాతవిసర్పః॥౩౦॥

పిత్తముష్ణోపచారేణ విదాహ్యమ్లాశనైశ్చితమ్।

దూష్యాన్ సందూష్య ధమనీః పూరయన్ వై విసర్పతి॥౩౧॥

తస్య రూపాణి—జ్వరస్తృష్ణా మూర్చ్ఛా మోహశ్ఛర్దిరరోచకోఽఙ్గభేదః
స్వేదోఽతిమాత్రమన్తర్దాహః ప్రలాపః శిరోరుక్ చక్షుషోరాకులత్వమస్వప్నరతిర్భ్రమః
శీతవాతవారితర్షోఽతిమాత్రం హరితహారిద్రమూత్రవర్చస్త్వం హరితహారిద్రరూపదర్శనం
యస్మింశ్చావకాశే విసర్పోఽనుసర్పతి సోఽవకాశస్తామ్రహరితహారిద్రనీలకృష్ణరక్తానాం
వర్ణానామన్యతమం పుష్యతి, సోత్సేధైశ్చాతిమాత్రం దాహసంభేదనపరీతైః
స్ఫోటకైరుపచీయతే తుల్యవర్ణాస్రావైరచిరపాకైశ్చ, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే విపరీతాని
చోపశేరత ఇతి పిత్తవిసర్పః॥౩౨॥

స్వాద్వమ్లలవణస్నిగ్ధగుర్వన్నస్వప్నసంచితః।

కఫః సందూషయన్ దూష్యం కృచ్ఛ్రమఙ్గే విసర్పతి॥౩౩॥

తస్య రూపాణి—శీతకః శీతజ్వరో గౌరవం నిద్రా తన్ద్రాఽరోచకో మధురాస్యత్వమాస్యోపలేపో
నిష్ఠీవికా ఛర్దిరాలస్యం స్తైమిత్యమగ్నినాశో దౌర్బల్యం చ, యస్మింశ్చావకాశే
విసర్పోఽనుసర్పతి సోఽవకాశః శ్వయథుమాన్ పాణ్డుర్నాతిరక్తః
స్నేహసుప్తిస్తమ్భగౌరవైరన్వితోఽల్పవేదనః కృచ్ఛ్రపాకైశ్చిరకారిభిర్బహులత్వగుపలేపైః
స్ఫోటైః శ్వేతపాణ్డుభిరనుబధ్యతే, ప్రభిన్నస్తు శ్వేతం పిచ్ఛిలం తన్తుమద్ఘనమనుబద్ధం
స్నిగ్ధమాస్రావం స్రవతి, ఊర్ధ్వం చ గురుభిః స్థిరైర్జాలావతతైః

స్నిగ్ధైర్బహులత్వగుపలేపైర్వ్రణైరనుబధ్యతేఽనుషఙ్గీ చ భవతి, శ్వేతనఖన యనవదనత్వ ఙ్మూత్రవర్చస్త్వం, నిదానోక్తాని చాస్య నోపశేరతే విపరీతాని చోపశేరత ఇతి శ్లేష్మవిసర్పః॥౩౪॥

వాతపిత్తం ప్రకుపితమతిమాత్రం స్వహేతుభిః।

పరస్పరం లబ్ధబలం దహద్గాత్రం విసర్పతి॥౩౫॥

తదుపతాపాదాతురః సర్వశరీరమఙ్గారైరివాకీర్యమాణం మన్యతే, ఛర్ద్యతీసారమూర్చ్ఛాదాహమోహజ్వరతమకారోచకాస్థిసన్ధిభేద-తృష్ణావిపాకాఙ్గభేదాదిభిశ్చాభిభూయతే, యం యం చావకాశం విసర్పోఽనుసర్పతి సోఽవకాశః శాన్తాఙ్గారప్రకాశోఽతిరక్తో వా భవతి, అగ్నిదగ్ధప్రకారైశ్చ స్ఫోటై రుపచీయతే, స శీఘ్రగత్వాదాశ్వేవ మర్మానుసారీ భవతి, మర్మణి చోపతప్తే పవనోఽతిబలో భినత్త్యఙ్గాన్యతిమాత్రం ప్రమోహయతి సంజ్ఞాం హిక్కాశ్వాసౌ జనయతి నాశయతి నిద్రాం, స నష్టనిద్రః ప్రమూఢసంజ్ఞో వ్యథితచేతా న క్వచన సుఖముపలభతే, అరతిపరీతః స్థానాదాసనాచ్ఛయ్యాం క్రాన్తుమిచ్ఛతి,క్లిష్టభూయిష్ఠశ్చాశు నిద్రాం లభతే, దుర్బలో దుఃఖప్రబోధశ్చ భవతి, తమేవంవిధమగ్నివిసర్పపరీతమచికిత్స్యం విద్యాత్॥౩౬॥

కఫపిత్తం ప్రకుపితం బలవత్ స్వేన హేతునా।

విసర్పత్యేకదేశే తు ప్రక్లేదయతి చాధికమ్॥౩౭॥

తద్వికారాః—శీతజ్వరః శిరోగురుత్వం దాహః స్తైమిత్యమఙ్గావసదనం నిద్రా తన్ద్రా ప్రమోహోఽన్నద్వేషః ప్రలాపోఽగ్నినాశో దౌర్బల్యమస్థిభేదో మూర్చ్ఛా పిపాసా స్రోతసాం ప్రలేపో జాడ్యమిన్ద్రియాణాం ప్రాయోపవేశనమఙ్గవిక్షేపోఽఙ్గమర్దోఽరతిరౌత్సుక్యం చోపజాయతే, ప్రాయశశ్చామాశయే విసర్పత్యలసక ఏకదేశగ్రాహీ చ; యస్మింశ్చావకాశే విసర్పో విసర్పతి సోఽవకాశో రక్తపీతపాణ్డుపిడకావకీర్ణ ఇవ మేచకాభః కాలో మలినః స్నిగ్ధో బహూష్మా గురుః స్తిమితవేదనః శ్వయథుమాన్ గమ్భీరపాకో నిరాస్రావః శీఘ్రక్లేదః స్విన్నక్లిన్నపూతిమాంసత్వక్ క్రమేణాల్పరుక్ పరామృష్టోఽవదీర్యతే కర్దమ ఇవావపీడితోఽన్తరం ప్రయచ్ఛత్యుపక్లిన్నపూతిమాంసత్యాగీ సిరాస్నాయుసందర్శీ కుణపగన్ధీ సంజ్ఞాస్మృతిహన్తా చ భవతి, తం కర్దమవిసర్పపరీతమచికిత్స్యం విద్యాత్॥౩౮॥

స్థిరగురుమధురశీతస్నిగ్ధాన్నపానాభిష్యన్దిసేవినామవ్యాయామసేవినామప్రతికర్మశీలానాం చ శ్లేష్మా వాయుశ్చ ప్రకోపమాపద్యేతే, తావుభౌ దుష్టప్రవృద్ధావతిబలౌ ప్రదూష్య దూష్యాన్ విసర్పాయ కల్పేతే; తత్ర వాయుః శ్లేష్మణా విబద్ధమార్గస్తమేవ శ్లేష్మాణమనేకధా భిన్దన్ క్రమేణ గ్రన్థిమాలాం కృచ్ఛ్రపాకసాధ్యాం కఫాశయే సంజనయతి, ఉత్సన్నరక్తస్య వా ప్రదూష్య రక్తం సిరాస్నాయుమాంసత్వగాశ్రితానాం గ్రన్థీనాం మాలాం కురుతే తీవ్రరుజానాం స్థూలానామణూనాం దీర్ఘవృత్తరక్తానాం తదుపతాపాజ్జ్వరాతీసారకాసహిక్కాశ్వాసశోషప్రమోహవైవర్ణ్యారోచకా-విపాకప్రసేకచ్ఛర్దిమూర్చ్ఛాఙ్గభఙ్గనిద్రారతిసదనాద్యాః ప్రాదుర్భవన్త్యుపద్రవాః, స ఏతైరుపద్రుతః సర్వకర్మణాం విషయమతిపతితో వివర్జనీయో భవతీతి గ్రన్థివిసర్పః॥౩౯॥

ఉపద్రవస్తు ఖలు రోగోత్తరకాలజో రోగాశ్రయో రోగ ఏవ స్థూలోఽణుర్వా రోగాత్ పశ్చాజ్జాయత ఇతి ఉపద్రవసంజ్ఞః। తత్ర ప్రధానో వ్యాధిః, వ్యాధేర్గుణభూత ఉపద్రవః; తస్య ప్రాయః ప్రధానప్రశమే ప్రశమో భవతి। స తు పీడాకరతరో భవతి పశ్చాదుత్పద్యమానో వ్యాధిపరిక్లిష్టశరీరత్వాత్ తస్మాదుపద్రవం త్వరమాణోఽభిబాధేత॥౪౦॥

సర్వాయతనసముత్థం సర్వలిఙ్గవ్యాపినం సర్వధాత్వనుసారిణమాశుకారిణం మహాత్యయికమితి సన్నిపాతవిసర్పమచికిత్స్యం విద్యాత్॥౪౧॥

తత్ర వాతపిత్తశ్లేష్మనిమిత్తా విసర్పాస్త్రయః సాధ్యా భవన్తి అగ్నికర్దమాఖ్యౌ పునరనుపసృష్టే మర్మణ్యనుపగతే వా సిరాస్నాయుమాంసక్లేదే సాధారణక్రియాభిరుభావేవాభ్యస్యమానౌ ప్రశాన్తిమాపద్యేయాతామ్; అనాదరోపక్రాన్తః పునస్తయోరన్యతరో హన్యాద్దేహమాశ్వేవాశీవిషవత్; తథా గ్రన్థివిసర్పమజాతోపద్రవమారభేత చికిత్సితుమ్, ఉపద్రవోపద్రుతం త్వేనం పరిహరేత్; సన్నిపాతజం తు సర్వధాత్వనుసారిత్వాదాశుకారిత్వాద్విరుద్ధోపక్రమత్వాచ్చాసాధ్యం విద్యాత్॥౪౨॥

తత్ర సాధ్యానాం సాధనమనువ్యాఖ్యాస్యామః—

లఙ్ఘనోల్లేఖనే శస్తే తిక్తకానాం చ సేవనమ్।

కఫస్థానగతే సామే రూక్షశీతైః ప్రలేపనమ్॥౪౩॥

పిత్తస్థానగతేఽప్యేతత్ సామే కుర్యాచ్చికిత్సితమ్।
శోణితస్యావసేకం చ విరేకం చ విశేషతః॥౪౪॥

మారుతాశయసంభూతేఽప్యాదితః స్యాద్విరుక్షణమ్।
రక్తపిత్తాన్వయేఽప్యాదౌ స్నేహనం న హితం మతమ్॥౪౫॥

వాతోల్బణే తిక్తఘృతం పైత్తికే చ ప్రశస్యతే।
లఘుదోషే మహాదోషే పైత్తికే స్యాద్విరేచనమ్॥౪౬॥

న ఘృతం బహుదోషాయ దేయం యన్న విరేచయేత్।
తేన దోషో హ్యుపష్టబ్ధస్త్వఙ్మాంసరుధిరం పచేత్॥౪౭॥

తస్మాద్విరేకమేవాదౌ శస్తం విద్యాద్విసర్పిణః।
రుధిరస్యావసేకం చ తద్ధ్యస్యాశ్రయసంజ్ఞితమ్॥౪౮॥

ఇతి వీసర్పిణాముక్తం సమాసేన చికిత్సితమ్।
ఏతదేవ పునః సర్వం వ్యాసతః సంప్రవక్ష్యతే॥౪౯॥

మదనం మధుకం నిమ్బం వత్సకస్య ఫలాని చ।
వమనం సంప్రదాతవ్యం విసర్పే కఫపిత్తజే॥౫౦॥

పటోలపిచుమర్దాభ్యాం పిప్పల్యా మదనేన చ।
విసర్పే వమనం శస్తం తథా చేన్ద్రయవైః సహ॥౫౧॥

యాంశ్చ యోగాన్ ప్రవక్ష్యామి కల్పేషు కఫపిత్తినామ్।

విసర్పిణాం తు యోజ్యాస్తే దోషనిర్హరణాః శివాః ॥౫౨॥

ముస్తనిమ్బపటోలానాం చన్దనోత్పలయోరపి।
సారివామలకోశీరముస్తానాం వా విచక్షణః॥౫౩॥

కషాయాన్ పాయయేద్వైద్యః సిద్ధాన్ వీసర్పనాశనాన్।
కిరాతతిక్తకం లోధ్రం చన్దనం సదురాలభమ్॥౫౪॥

నాగరం పద్మకిఞ్జల్కముత్పలం సబిభీతకమ్।
మధుకం నాగపుష్పం చ దద్యాద్వీసర్పశాన్తయే॥౫౫॥

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం పద్మకిఞ్జల్కముత్పలమ్।
నాగపుష్పం చ లోధ్రం చ తేనైవ విధినా పిబేత్॥౫౬॥

ద్రాక్షాం పర్పటకం శుణ్ఠీం గుడూచీం ధన్వయాసకమ్।
నిశాపర్యుషితం దద్యాత్తృష్ణావిసర్పశాన్తయే॥౫౭॥

పటోలం పిచుమర్దం చ దార్వీం కటుకరోహిణీమ్।
యష్ట్యాహ్వం త్రాయమాణాం చ దద్యాద్విసర్పశాన్తయే॥౫౮॥

పటోలాదికషాయం వాఽప్యేతత్త్రిఫలయా సహ।
మసూరవిదలాయుక్తం ఘృతమిశ్రం ప్రదాపయేత్॥౫౯॥

పటోలపత్రముద్గానాం రసమామలకస్య చ।
పాయయేత ఘృతోన్మిశ్రం నరం విసర్పపీడితమ్॥౬౦॥

యచ్చ సర్పిర్మహాతిక్తం పిత్తకుష్ఠనిబర్హణమ్।
నిర్దిష్టం తదపి ప్రాజ్ఞో దద్యాద్విసర్పశాన్తయే॥౬౧॥।

త్రాయమాణాఘృతం సిద్ధం గౌల్మికే యదుదాహృతమ్।
విసర్పాణాం ప్రశాన్త్యర్థం దద్యాత్తదపి బుద్ధిమాన్॥౬౨॥

త్రివృచ్చూర్ణం సమాలోడ్య సర్పిషా పయసాఽపి వా।
ధర్మామ్బునా వా సంయోజ్య మృద్వీకానాం రసేన వా॥౬౩॥

విరేకార్థం ప్రయోక్తవ్యం సిద్ధం విసర్పనాశనమ్।
త్రాయమాణాశృతం వాఽపి పయో దద్యాద్విరేచనమ్॥౬౪॥

త్రిఫలారససంయుక్తం సర్పిస్త్రివృతయా సహ।
ప్రయోక్తవ్యం విరేకార్థం విసర్పజ్వరశాన్తయే॥౬౫॥

రసమామలకానాం వా ఘృతమిశ్రం ప్రదాపయేత్।
స ఏవ గురుకోష్ఠాయ త్రివృచ్చూర్ణయుతో హితః॥౬౬॥

దోషే కోష్ఠగతే భూయ ఏతత్ కుర్యాచ్చికిత్సితమ్।
శాఖాదుష్టే తు రుధిరే రక్తమేవాదితో హరేత్॥౬౭॥

భిషగ్వాతాన్వితం రక్తం విషాంణేన వినిర్హరేత్।
పిత్తాన్వితం జలౌకోభిః కఫాన్వితమలాబుభిః॥ ౬౮॥

యథాసన్నం వికాంరస్య వ్యధయేదాశు వా సిరామ్।
త్వఙ్మాంసస్నాయుసంక్లేదో రక్తక్లేదాద్ధి జాయతే॥౬౯॥

ఏవం నిర్వృతదోషాణాం దోషే త్వఙ్మాంససంశ్రితే।
ఆదితో వాఽల్పదోషాణాం క్రియా బాహ్యా ప్రవక్ష్యతే॥౭౦॥

ఉదుమ్బరత్వఙ్మధుకం పద్మకిఞ్జల్కముత్పలమ్।
నాగపుష్పం ప్రియఙ్గుశ్చ ప్రదేహః సఘృతో హితః॥౭౧॥

న్యగ్రోధపాదాస్తరుణాః కదలీగర్భసంయుతాః।
బిసగ్రన్థిశ్చ లేపః స్యాచ్ఛతధౌతఘృతాప్లుతః॥౭౨॥

కాలీయం మధుకం హేమ వన్యం చన్దనపద్మకౌ।
పత్రం మృణాలం ఫలినీ ప్రలేపః స్యాద్ధృతాప్లుతః॥౭౩॥

శాలూకం చ మృణాలం చ శఙ్ఖం చన్దనముత్పలమ్।
వేతసస్య చ మూలాని ప్రదేహః స్యాత్ సతణ్డులః॥౭౪॥

సారివా పద్మకిఞ్జల్కముశీరం నీలముత్పలమ్।
మఞ్జిష్ఠా చన్దనం లోధ్రమభయా చ ప్రలేపనమ్॥౭౫॥

నలదం చ హరేణుశ్చ లోధ్రం మధుకముత్పలమ్।
దూర్వా సర్జరసశ్చైవ సఘృతం స్యాత్ ప్రలేపనమ్॥౭౬॥

యావకాః సక్తవశ్చైవ సర్పిషా సహ యోజితాః।

ప్రదేహా మధుకం వీరా సఘృతా యవసక్తవః॥౭౭॥

బలాముత్పలశాలూకం వీరామగురుచన్దనమ్।
దద్యాదాలేపనం వైద్యో మృణాలం చ బిసాన్వితమ్॥౭౮॥

యవచూర్ణం సమధుకం సఘృతం చ ప్రలేపనమ్।
హరేణవో మసూరాశ్చ సముద్గాః శ్వేతశాలయః।
పృథక్ పృథక్ ప్రదేహాః స్యుః సర్వే వా సర్పిషా సహ॥౭౯॥

పద్మినీకర్దమః శీతో మౌక్తికం పిష్టమేవ వా।
శఙ్ఖః ప్రవాలాః శుక్తిర్వా గైరికం వా ఘృతాప్లుతమ్॥౮౦॥

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం బలా శాలూకముత్పలమ్।
(పృథగేతే ప్రదేహాశ్చ హితా జ్ఞేయా విసర్పిణామ్।)
న్యగ్రోధపత్రం దుర్గ్లీకా సఘృతం స్యాత్ ప్రలేపనమ్॥౮౧॥

బిసాని చ మృణాలం చ సఘృతాశ్చ కశేరుకాః।
శతావర్యా విదార్యాశ్చ కన్దౌ ధౌతఘృతాప్లుతౌ॥౮౨॥

శైవాలం నలమూలాని గోజిహ్వా వృషపర్ణికా।
ఇన్ద్రాణిశాకం సఘృతం దేయం వా దాహశాన్తయే॥౮౩॥

న్యగ్రోధోదుమ్బరప్లక్షవేతసాశ్వత్థజామ్బవైః।
త్వక్కల్కైర్బహుసర్పిష్కైః శీతైరాలేపనం హితమ్॥౮౪॥

ప్రదేహాః సర్వ ఏవైతే రక్తపిత్తోల్బణే శుభాః।
సకఫే తు ప్రవక్ష్యామి ప్రదేహానపరాన్ హితాన్॥౮౫॥

త్రిఫలాం పద్మకోశీరం సమఙ్గాం కరవీరకమ్।
నలమూలాన్యనన్తాం చ ప్రదేహముపకల్పయేత్॥౮౬॥

ఖదిరం సప్తపర్ణం చ ముస్తమారగ్వధం ధవమ్।
కురణ్టకం దేవదారు దద్యాదాలేపనం భిషక్॥౮౭॥

ఆరగ్వధస్య పత్రాణి త్వచం శ్లేష్మాతకస్య చ।
ఇన్ద్రాణిశాకం కాకాహ్వం శిరీషకుసుమాని చ॥౮౮॥

శైవాలం నలమూలాని వీరాం గన్ధప్రియఙ్గుకామ్।
త్రిఫలాం మధుకం వీరాం శిరీషకుసుమాని చ॥౮౯॥

ప్రపౌణ్డరీకం హ్రీబేరం దార్వీత్వఙ్మధుకం బలామ్।
పృథగాలేపనం కుర్యాద్ద్వన్ద్వశః సర్వశోఽపి వా॥౯౦॥

ప్రదేహాః సర్వ ఏవైతే దేయాః స్వల్పఘృతాప్లుతాః।
వాతపిత్తోల్బణే యే తు ప్రదేహాస్తే ఘృతాధికాః॥౯౧॥

ప్రదేహాః సర్వ ఏవైతే కర్తవ్యాః సంప్రసాదనాః।
క్షణే క్షణే యుజ్యమానాః పూర్వముద్ధృత్య లేపనమ్॥౯౨॥

ఘృతేన శతధౌతేన ప్రదిహ్యాత్ కేవలేన చ।

ఘృతమణ్డేన శీతేన పయసా మధుకామ్బునా॥౯౩॥

పఞ్చవల్కకషాయేణ సేచయేచ్ఛీతలేన వా।
వాతాసృక్పిత్తబహులం విసర్పం బహుశో భిషక్॥౯౪॥

సేచనాస్తే ప్రదేహా యే త ఏవ ఘృతసాధనాః।
తే చూర్ణయోగా విసర్పవ్రణానామవచూర్ణనాః॥౯౫॥

దూర్వాస్వరసిద్ధం వా ఘృతం స్యాద్వ్రణరోపణమ్।
దార్వీత్వఙ్మధుకం లోధ్రం కేశరం చావచూర్ణితమ్॥౯౬॥

పటోలః పిచుమర్దస్తు త్రిఫలా మధుకోత్పలే।
ఏతత్ ప్రక్షాలనం సర్పిర్వ్రణచూర్ణం ప్రలేపనమ్॥౯౭॥

ప్రదేహాః సర్వ ఏవైతే కర్తవ్యాః సంప్రసాదనాః।
క్షణే క్షణే ప్రయోక్తవ్యాః పూర్వముద్ధృత్య లేపనమ్॥౯౮॥

అథావనోద్ధృతే పూర్వే ప్రదేహా బహుశోऽఘనాః।
దేయాః ప్రదేహాః కఫజే పర్యాధానోద్ధృతే ఘనాః॥౯౯॥

త్రిభాగాఙ్గుష్ఠమాత్రః స్యాత్ ప్రలేపః కల్కపేషితః।
నాతిస్నిగ్ధో న రూక్షశ్చ న పిణ్డో న ద్రవః సమః॥౧౦౦॥

న చ పర్యుషితం లేపం కదాచిదవచారయేత్।
న చ తేనైవ లేపేన పునర్జాతు ప్రలేపయేత్॥౧౦౧॥

క్లేదవిసర్పశూలాని సోష్ణభావాత్ ప్రవర్తయేత్।
లేపో హ్యుపరి పట్టస్య కృతః స్వేదయతి వ్రణమ్॥౧౦౨॥

స్వేదజాః పిడకాస్తస్య కణ్డూశ్చైవోపజాయతే।
ఉపర్యుపరి లేపస్య లేపో యద్యవచార్యతే॥౧౦౩॥

తానేవ దోషాఞ్జనయేత్ పట్టస్యోపరి యాన్ కృతః।
అతిస్నిగ్ధోఽతిద్రవశ్చ లేపో యద్యవచార్యతే॥౧౦౪॥

త్వచి న శ్లిష్యతే సమ్యఙ్ఘ దోషం శమయత్యపి।
తన్వాలిప్తం న కుర్వీత సంశుష్కో హ్యపుటాయతే॥౧౦౫॥

న చౌషధిరసో వ్యాధిం ప్రాప్నోత్యపి చ శుష్యతి।
తన్వాలిప్తేన యే దోషాస్తానేవ జనయేద్భృశమ్॥౧౦౬॥

సంశుష్కః పీడయేద్వ్యాధిం నిఃస్నేహో హ్యవచారితః।
అన్నపానాని వక్ష్యామి విసర్పాణాం నివృత్తయే॥౧౦౭॥

లఙ్ఘితేభ్యో హితో మన్థో రూక్షః సక్షౌద్రశర్కరః।
మధురః కిఞ్చిదమ్లో వా దాడిమామలకాన్వితః॥౧౦౮॥

సపరూషకమృద్వీకః సఖర్జూరః శృతామ్బునా।
తర్పణైర్యవశాలీనాం సస్నేహో చావలేహికా॥౧౦౯॥

జీర్ణే పురాణశాలీనాం యూషైర్భుఞ్జీత భోజనమ్।
ముద్గాన్ మసూరాంశ్చణకాన్ యూషార్థముపకల్పయేత్॥౧౧౦॥

అనమ్లాన్ దాడిమామ్లాన్ వా పటోలామలకైః సహ।
జాఙ్గలానాం చ మాంసానాం రసాంస్తస్యోపకల్పయేత్॥౧౧౧॥

(రుక్షాన్ పరూషకద్రాక్షాదాడిమామలకాన్వితాన్।
రక్తాః శ్వేతా మహాహ్వాశ్చ శాలయః షష్టికైః సహ॥౧౧౨॥

భోజనార్థే ప్రశస్యన్తే పురాణాః సుపరిస్రుతాః।
యవగోధూమశాలీనాం సాత్మ్యాన్యేచ ప్రదాపయేత్॥౧౧౩॥)

యేషాం నాత్యుచితః శాలిర్నరా యే చ కఫాధికాః।
విదాహీన్యన్నపానాని విరుద్ధం స్వపనం దివా॥౧౧౪॥

క్రోధవ్యాయామసూర్యాగ్నిప్రవాతాంశ్చ వివర్జయేత్।
కుర్యాచ్చికిత్సితాదస్మాచ్ఛీతప్రాయాణి పైత్తికే॥౧౧౫॥

రూక్షప్రాయాణి కఫజే స్నైహికాన్యనిలాత్మకే।
వాతపిత్తప్రశమనమగ్నివీసర్పిణే హితమ్॥౧౧౬॥

కఫపిత్తప్రశమనం ప్రాయః కర్దమసంజ్ఞితే।
రక్తపిత్తోత్తరం దృష్ట్వా గ్రన్థివీసర్పమాదితః॥౧౧౭॥

రూక్షణైర్లఙ్ఘనైః సేకైః ప్రదేహైః పాఞ్చవల్కలైః।

సిరామోక్షైర్జలౌకోభిర్వమనైః సవిరేచనైః॥౧౧౮॥

శృతైః కషాయతిక్తైశ్చ కాలజ్ఞః సముపాచరేత్।
ఊర్ధ్వం చాధశ్చ శుద్ధాయ రక్తే చాప్యవసేచితే॥౧౧౯॥

వాతశ్లేష్మహరం కర్మ గ్రన్థివీసర్పిణే హితమ్।
ఉత్కారికాభిరుష్ణాభిరుపనాహః ప్రశస్యతే॥౧౨౦॥

స్నిగ్ధాభిర్వేశవారైర్వా గ్రన్థివీసర్పశూలినః।
దశమూలోపసిద్ధేన తైలేనోష్ణేన సేచయేత్॥౧౨౧॥

కుష్ఠతైలేన చోష్ణేన యవక్షారయుతేన చ।
గోమూత్రైః పత్రనిర్యూహైరుష్ణైర్వా పరిషేచయేత్॥౧౨౨॥

సుఖోష్ణయా ప్రదిహ్యాద్వా పిష్టయా కృష్ణగన్ధయా।
శుష్కమూలకకల్కేన నక్తమాలత్వచాఽపి వా॥౧౨౩॥

బిభీతకస్య వా గ్రన్థిం కల్కేనోష్ణేన లేపయేత్।
బలాం నాగబలాం పథ్యాం భూర్జగ్రన్థిం బిభీతకమ్॥౧౨౪॥

వంశపత్రాణ్యగ్నిమన్థం కుర్యాద్గ్రన్థిప్రలేపనమ్।
దన్తీ చిత్రకమూలత్వక్ సుధార్కపయసీ గుడః॥౧౨౫॥

భల్లాతకాస్థి కాసీసం లేపో భిన్ద్యాచ్ఛిలామపి।
బహిర్మార్గాశ్రితం గ్రన్థిం కిం పునః కఫసంభవమ్॥౧౨౬॥

దీర్ఘకాలస్థితం గ్రన్థిం భిన్ద్యాద్వా భేషజైరిమైః।
మూలకానాం కులత్థానాం యూషైః సక్షారదాడిమైః॥౧౨౭॥

గోధూమాన్నైర్యవాన్నైర్వా ససీధుమధుశర్కరైః।
సక్షౌద్రైర్వారుణీమణ్డైర్మాతులుఙ్గరసాన్వితైః॥౧౨౮॥

త్రిఫలాయాః ప్రయోగైశ్చ పిప్పలీక్షౌద్రసంయుతైః।
ముస్తభల్లాతసక్తూనాం ప్రయోగైర్మాక్షికస్య చ॥౧౨౯॥

దేవదారుగుడూచ్యోశ్చ ప్రయోగైగిరిజస్య చ।
ధూమైర్విరేకైః శిరసః పూర్వోక్తైర్గుల్మభేదనైః॥౧౩౦॥

అయోలవణపాషాణహేమతామ్రప్రపీడనైః।
ఆభిః క్రియాభిః సిద్ధాభిర్వివిధాభిర్బలీ స్థిరః॥౧౩౧॥

గ్రన్థిః పాషాణకఠినో యదా నైవోపశామ్యతి।
అథాస్య దాహః క్షారేణ శరైర్లోహేన వా హితః॥౧౩౨॥

పాకిభిః పాచయిత్వా వా పాటయిత్వా సముద్ధరేత్।
మోక్షయేద్బహుశశ్చాస్య రక్తముత్క్లేశమాగతమ్॥౧౩౩॥

పునశ్చాస్య హృతే రక్తే వాతశ్లేష్మజిదౌషధమ్।
ధూమో విరేకః శిరసః స్వేదనం పరిమర్దనమ్॥౧౩౪॥

అప్రశామ్యతి దోషే చ పాచనం వా ప్రశస్యతే।
ప్రక్లిన్నం దాహపాకాభ్యాం భిషక్ శోధనరోపణైః॥౧౩౫॥

బాహ్యైశ్చాభ్యన్తరైశ్చైవ వ్రణవత్ సముపాచరేత్।
కమ్పిల్లకం విడఙ్గాని దార్వీ కారఞ్జకం ఫలమ్।
పిష్ట్వా తైలం విపక్తవ్యం గ్రన్థివ్రణచికిత్సితమ్॥౧౩౬॥

ద్వివ్రణీయోపదిష్టేన కర్మణా చాప్యుపాచరేత్।
దేశకాలవిభాగజ్ఞో వ్రణాన్ వీసర్పజాన్ బుధః॥౧౩౭॥

ఇతి గ్రన్థివిసర్పసర్పచికిత్సా।

య ఏవ విధిరుద్దిష్టో గ్రన్థీనాం వినివృత్తయే।
స ఏవ గలగణ్డానాం కఫజానాం నివృత్తయే॥౧౩౮॥

గలగణ్డాస్తు వాతోత్థా యే కఫానుబలా నృణామ్।
ఘృతక్షీరకషాయాణామభ్యాసాన్న భవన్తి తే॥౧౩౯॥

యానీ హ్యోక్తాని కర్మాణి విసర్పాణాం నివృత్తయే।
ఏకతస్తాని సర్వాణి రక్తమోక్షణమేకతః॥౧౪౦॥

విసర్పో న హ్యసంసృష్టో రక్తపిత్తేన జాయతే।
తస్మాత్ సాధారణం సర్వముక్తమేతచ్చికిత్సితమ్॥౧౪౧॥

విశేషో దోషవైషమ్యాన్న చ నోక్తః సమాసతః।

సమాసవ్యాసనిర్దిష్టాం క్రియాం విద్వానుపాచరేత్॥౧౪౨॥

తత్ర శ్లోకాః।

నిరుక్తిర్నామభేదాశ్చ దోషా దూష్యాణి హేతవః।
ఆశ్రయో మార్గతశ్చైవ విసర్పగురులాఘవమ్॥౧౪౩॥

లిఙ్గాన్యుపద్రవా యే చ యల్లక్షణ ఉపద్రవః।
సాధ్యత్వం న చ, సాధ్యానాం సాధనం చ యథాక్రమమ్॥౧౪౪॥

ఇతి పిప్రక్షవే సిద్ధమగ్నివేశాయ ధీమతే।
పునర్వసురువాచేదం విసర్పాణాం చికిత్సితమ్॥౧౪౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే
విసర్పచికిత్సితం నామైకవింశోఽధ్యాయః॥౨౧॥

ద్వావింశోఽధ్యాయః।

అథాతస్తృష్ణాచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

జ్ఞానప్రశమతపోభిః ఖ్యాతోఽత్రిసుతో జగద్ధితేఽభిరతః।
తృష్ణానాం ప్రశమార్థం చికిత్సితం ప్రాహ పఞ్చానామ్॥౩॥

క్షోభాద్భయాచ్ఛ్రమాదపి శోకాత్ క్రోధాద్విలఙ్ఘనాన్మద్యాత్।

క్షారామ్లలవణకటుకోష్ణరూక్షశుష్కాన్న సేవాభిః ॥౪॥

ధాతుక్షయగదకర్షణ(ర్శన)వమనాద్యతియోగసూర్యసంతాపైః।
పిత్తానిలౌ ప్రవృద్ధౌ సౌమ్యాన్ ధాతూంశ్చ శోషయతః॥౫॥

రసవాహినీశ్చ ధమనీర్జిహ్వామూలగలతాలుకక్లోమ్నః।
సంశోష్య నృణాం దేహే కురుతస్తృష్ణాం మహాబలావేతౌ॥౬॥

పీతం పీతం హి జలం శోషయతస్తావతో న యాతి శమమ్।
ఘోరవ్యాధికృశానాం ప్రభవత్యుపసర్గభూతా సా॥౭॥

ప్రాగ్రూపం ముఖశోషః స్వలక్షణం సర్వదాఽమ్బుకామిత్వమ్।
తృష్ణానాం సర్వాసాం లిఙ్గానాం లాఘవమపాయః॥౮॥

ముఖశోషస్వరభేదభ్రమసంతాపప్రలాపసంస్తమ్భాన్।
తాల్వోష్ఠకణ్ఠజిహ్వాకర్కశతాం చిత్తనాశం చ॥౯॥

జిహ్వానిర్గమమరుచిం బాధిర్యం మర్మయనం సాదమ్।
తృష్ణోద్భుతా కురుతే, పఞ్చవిధాం లిఙ్గతః శృణు తామ్॥౧౦॥

అబ్ధాతుం దేహస్థం కుపితః పవనో యదా విశోషయతి।
తస్మిఞ్ఛుష్కే శుష్యత్యబలస్తృష్యత్యథ విశుష్యన్॥౧౧॥

నిద్రానాశః శిరసో భ్రమస్తథా శుష్కవిరసముఖతా చ।
స్రోతోఽవరోధ ఇతి చ స్యాల్లిఙ్గం వాతతృష్ణాయాః॥౧౨॥

పిత్తం మతమాగ్నేయం కుపితం చేత్తాపయత్యపాం ధాతుమ్।
సంతప్తః స హి జనయేత్తృష్ణాం దాహోల్బణాం నృణామ్॥౧౩॥

తిక్తాస్యత్వం శిరసో దాహః శీతాభినన్ది(న్ద)తా మూర్చ్ఛా।
పీతాక్షిమూత్రవర్చస్త్వమాకృతిః పిత్తతృష్ణాయాః॥౧౪॥

తృష్ణా యాఽఽమప్రభవా సాఽప్యాగ్నేయాఽఽమపిత్తజనితత్వాత్।
లిఙ్గం తస్యాశ్చారుచిరాధ్మానకఫప్రసేకౌ చ॥౧౫॥

దేహో రసజోఽమ్బుభవో రసశ్చ తస్య క్షయాచ్చ తృష్యేత్తు।
దీనస్వరః ప్రతామ్యన్ దీనః సంశుష్కగలతాలుః॥౧౬॥

భవతి ఖలు యోపసర్గాత్తృష్ణా సా శోషిణీ కష్టా।
జ్వరమేహక్షయశోషశ్వాసాద్యుపసృష్టదేహానామ్॥౧౭॥

సర్వాస్త్వతిప్రసక్తా రోగకృశానాం వమిప్రసక్తానామ్।
ఘోరోపద్రవయుక్తాస్తృష్ణా మరణాయ విజ్ఞేయాః॥౧౮॥

నాగ్నిం వినా హి తర్షః పవనాద్వా తౌ హి శోషణే హేతూ।
అబ్ధాతోరతివృద్ధావపాం క్షయే తృష్యతే నరో హి॥౧౯॥

గుర్వన్నపయఃస్నేహైః సంమూర్చ్ఛద్భిర్విదాహకాలే చ।
యస్తృష్యేదవృతమార్గే తత్రాప్యనిలానలౌ హేతూ॥౨౦॥

తీక్ష్ణోష్ణరూక్షభావాన్మద్యం పిత్తానిలౌ ప్రకోపయతి।
శోషయతోఽపాంధాతుం తావేవ హి మద్యశీలానామ్॥౨౦॥

తప్తాస్వివ సికతాసు హి తోయమాశు శుష్యతి క్షిప్తమ్।
తేషాం సంతప్తానాం హిమజలపానాద్భవతి శర్మ॥౨౨॥

శిశిరస్నాతస్యోష్మా రుద్ధః కోష్ఠం ప్రపద్య తర్షయతి।
తస్మాన్నోష్ణక్లాన్తో భజేత సహసా జలం శీతమ్॥౨౩॥

లిఙ్గం సర్వాస్వేతాస్వనిలక్షయాత్ పిత్తజం భవత్యథ తు।
పృథగాగమాచ్చికిత్సితమతః ప్రవక్ష్యామి తృష్ణానామ్॥౨౪॥

అపాం క్షయాద్ధి తృష్ణా సంశోధ్య నరం ప్రణాశయేదాశు।
తస్మాద్త్రైన్ద్రం తోయం సమధు పిబేత్తద్గుణం వాఽన్యత్॥౨౫॥

కిఞ్చిత్తువరానురసం తను లఘు శీతం సుగన్ధి సురసం చ।
అనభిష్యన్ది చ యత్తత్ క్షితిగతమప్యైన్ద్రవజ్జ్ఞేయమ్॥౨౬॥

శృతశీతం ససితోపలమథవా శరపూర్వపఞ్చమూలేన।
లాజానాం సక్తూనాం సమధుసితం మన్థమైన్ద్రేణ॥౨౭॥

వాట్యం వాఽఽమయవానాం శీతం మధుశర్కరాయుతం దద్యాత్।
పేయాం వా శాలీనాం దద్యాద్వా కోరదూషాణామ్॥౨౮॥

పయసా శృతేన భోజనమథవా మధుశర్కరాయుతం యోజ్యమ్।

పారావతాదికరసైర్ఘృతభృష్టైర్వాఽప్యలవణామ్లైః॥౨౯॥

తృణపఞ్చమూలముఞ్జాతకైః ప్రియాలైశ్చ జాఙ్గలాః సుకృతాః।
రాస్తౌ రసాః పయో వా తైః సిద్ధం శర్కరామధుమత్॥౩౦॥

శతధౌతఘృతేనాక్తః పయః పిబేచ్ఛీతతోయమవగాహ్య।
ముద్గమసూరచణకజా రసాశ్చ ఘృతభర్జితా దేయాః॥౩౧॥

మధురైః సజీవనీయైః శీతైశ్చ సతిక్తకైః శృతం క్షీరమ్।
పానవ్యఞ్జనసేకేష్విష్టం మధుశర్కరాయుక్తమ్॥౩౨॥

తజ్జం వా ఘృతమిష్టం పానాభ్యఙ్గేషు నస్యమపి చ స్యాత్।
నారీపయః సశర్కరముష్ట్ర్యా అపి నస్యమిక్షురసః॥౩౩॥

క్షీరేక్షురసగుడోదకసితోపలాక్షౌద్రశీధుమార్ద్వీకైః।
వృక్షామ్లమాతులుఙ్గైర్గణ్డూషాస్తాలుశోషఘ్నాః॥౩౪॥

జమ్బ్వామ్రాతకబదరీనలవేతసపఞ్చవల్కపఞ్చామ్లైః।హృన్ముఖశిరః ప్రలేపాః సఘృతా మూర్చ్ఛాభ్రమతృష్ణాఘ్నాః స్యుః॥౩౫॥

దాడిమదధిస్థలోధ్రైః సవిదారీబీజపురకైః శిరసః।
లేపో గౌరామలకైర్ఘృతారనాలయుతైశ్చ హితః॥౩౬॥

శైవలపఙ్కామ్బురుహైః సామ్లైః సఘృతైశ్చ శక్తుభిర్లేపః।
మస్త్వారనాలకమలార్ద్రవసనమణిహారసంస్పర్శాః॥౩౭॥

శిశిరామ్బుచన్దనార్ద్రస్తనతటపాణితలగాత్రసంస్పర్శాః।
క్షౌమార్ద్రనివసనానాం వరాఙ్గనానాం ప్రియాణాం చ॥౩౮॥

హిమవద్దరీవనసరిత్సరోఽమ్బుజపవనేన్దుపాదశిశిరాణామ్।
రమ్యోదకశిశిరాణాం స్మరణం కథాశ్చ తృష్ణాఘ్నాః॥౩౯॥

వాతఘ్నమన్నపానం మృదు లఘు శీతం చ వాతతృష్ణాయాః।
క్షయకాసనుచ్చృతక్షీరఘృతమూర్ధ్వవాతక్షయతృష్ణాఘ్నమ్॥౪౦॥

స్యాజ్జీవనీయసిద్ధం క్షీరఘృతం వాతపిత్తజే తర్షే।
పైత్తే ద్రాక్షాచన్దనఖర్జూరోశీరమధుయుతం తోయమ్॥౪౧॥

లోహితశాలితణ్డులఖర్జూరపరూషకోత్పలద్రాక్షాః।
మధుపక్వలోష్టమేవ చ జలే స్థితం శీతలం పేయమ్॥౪౨॥

లోహితశాలితణ్డులప్రస్థః సలోధ్రమధుకాఞ్జనోత్పలః।
పక్వామలోష్టమధుజలసమాయుతో మృన్మయే పేయః॥౪౩॥

వటమాతులుఙ్గవేతసపల్లవకుశకాశమూలయష్ట్యాహ్వైః।
సిద్ధేఽమ్బుస్యగ్నినిభాం కృష్ణమృదం కృష్ణసికతాం వా॥౪౪॥

తప్తాని నవకపాలాన్యథవా నిర్వాప్య పాయయేతాచ్ఛమ్।
సపాకశర్కరం వాఽమృతవల్లయుదకం తృషం హన్తి॥౪౫॥

క్షీరవతాం మధురాణాం శీతానాం శర్కరామధువిమిశ్రాః।
శీతకషాయా మృద్భృష్టసంయుతాః పిత్తతృష్ణాఘ్నాః॥౪౬॥

వ్యోషవచాభల్లాతకతిక్తకషాయాస్తథాऽऽమతృష్ణాఘ్నాః।
యచ్చోక్తం కఫజాయాం వమ్యాం తచ్చైవ కార్యం స్యాత్॥౪౭॥

శ్లేష్మారుచ్యవిపాకాలస్యచ్ఛర్దిషు కఫానుగాం తృష్ణామ్।
జ్ఞాత్వా దధిమధుతర్పణలవణోష్ణజలైర్వమనమిష్టమ్॥౪౮॥

దాడిమమమ్లఫలం వాऽప్యన్యత్ సకషాయమథ లేహమ్।
పేయమథవా హరిద్రామ్బుశర్కరాక్షౌద్రసంయుక్తమ్॥౪౯॥

క్షయకాసేన తు తుల్యా క్షయతృష్ణా యా గరీయసీ నౄణామ్।
క్షీణక్షతశోషహితైస్తస్మాత్తాం భేషజైః శమయేత్॥౫౦॥

పానతృష్ణార్తః పానం త్వర్ధోదకమమ్లలవణగన్ధాఢ్యమ్।
శిశిరస్నాతః పానం మద్యామ్బు గుడామ్బు వా తృషితః॥౫౧॥

భక్తోపరోధతృషితః స్నేహతృషార్తోऽథవా తనుయవాగూమ్।
ప్రపిబేద్గురుణా తృషితో భుక్తేన తదుద్ధరైద్భుక్తమ్॥౫౨॥

మద్యామ్బు వాऽమ్బు కోష్ణం బలవాంస్తృషితః సముల్లిఖేత్ పీత్వా।
మాగధికావిశదముఖః సశర్కరం వా పిబేన్మన్థమ్॥౫౩॥

బలవాంస్తు తాలుశోషే పిబేద్ఘృతం తృష్యమన్నమద్యాచ్చ।

సర్పిర్భృష్టం క్షీరం మాంసరసాంశ్చాబలః స్నిగ్ధాన్॥౫౪॥

అతిరూక్షదుర్బలానాం తర్షం శమయేన్నృణామిహాశు పయః।
ఛాగో వా ఘృతభృష్టః శీతో మధురో రసో హృద్యః॥౫౫॥

స్నిగ్ధేఽన్నే భుక్తే యా తృష్ణా స్యాత్తాం గుడామ్బునా శమయేత్।
తర్షం మూర్చ్ఛాభిహతస్య రక్తపిత్తాపహైర్జయేత్॥౫౬॥

తృడ్ఛర్దిదాహమూర్చ్ఛాభ్రమక్లమమదాత్యయాస్రవిషపిత్తే।
శస్తం స్వభావశీతం శృతశీతం సన్నిపాతేఽమ్బః॥౫౭॥

హిక్కాశ్వాసనవజ్వరపీనసఘృతపీతపార్శ్వగలరోగే।
కఫవాతకృతే స్త్యానే సద్యఃశుద్ధే చ హితముష్ణమ్॥౫౮॥

పాణ్డూదరపీనసమేహగుల్మమన్దానలాతిసారేషు।
ప్లీహ్ని చ తోయం న హితం కామమసహ్యే పిబేదల్పమ్॥౫౯॥

పూర్వామయాతురః సన్ దీనస్తృష్ణార్దితో జలం కాఙ్క్షన్।
న లభేత చ చేన్మా మరణమాశ్వేవాప్నుయాద్దీర్ఘరోగం వా॥౬౦॥

తస్మాద్ధాన్యామ్బు పిబేత్తృష్యన్ రోగీ సశర్కరాక్షౌద్రమ్।
యద్వా తస్యాన్యత్ స్యాత్ సాత్మ్యం రోగస్య తచ్చేష్టమ్॥౬౧॥

తస్యాం వినివృత్తాయాం తజ్జన్యోపద్రవః సుఖం జేతుమ్।
తస్మాత్తృష్ణాం పూర్వం జయేద్బహుభ్యోఽపి రోగేభ్యః॥౬౨॥

తత్ర శ్లోకః।

హేతూ యథాఽగ్నిపవనౌ కురుతః సోపద్రవాం చ పఞ్చానామ్।
తృష్ణానాం పృథగాకృతిరసాధ్యతా సాధనం చోక్తమ్॥౬౩॥

ఇత్య నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే
తృష్ణారోగచికిత్సితం నామ ద్వావింశోఽధ్యాయః॥

త్రయోవింశోఽధ్యాయః।

అథాతో విషచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ప్రాగుత్పత్తిం గుణాన్ యోనిం వేగాన్ లిఙ్గాన్యుపక్రమాన్।
విషస్య బ్రువతః సమ్యగగ్నివేశ నిబోధ మే॥౩॥

అమృతార్థం సముద్రే తు మథ్యమానే సురాసురైః।
జజ్ఞే ప్రాగమృతోత్పత్తేః పురుషో ఘోరదర్శనః॥౪॥

దీప్తతేజాశ్చతుర్దంష్ట్రో హరికేశోఽనలేక్షణః।
జగద్విషణ్ణం తం దృష్ట్వా తేనాసౌ విషసంజ్ఞితః॥౫॥

జఙ్గమస్థావరాయాం తద్యోనౌ బ్రహ్మా న్యయోజయత్।
తదమ్బుసంభవం తస్మాద్ద్వివిధం పావకోపమమ్॥౬॥

అష్టవేగం దశగుణం చతుర్వింశత్యుపక్రమమ్।
తద్వర్ణాస్వమ్బుయోనిత్వాత్ సంక్లేదం గుడవద్ఘతమ్॥౭॥

సర్వత్యమ్బుధరాపాయే తద్ఘస్తో హినస్తి చ।
ప్రయాతి మన్దవీర్యత్వం విషం తస్మాద్ధనాత్యయే॥౮॥

సర్పాః కీటోన్దురా లూతా వృశ్చికా గృహగోధికాః।
జలౌకామత్స్యమణ్డూకాః కణభాః సకృకణ్టకాః॥౯॥

శ్వసింహవ్యాఘ్రగోమాయుతరక్షునకులాదయః।
దంష్ట్రిణో యే విషం తేషాం దంష్ట్రోత్థం జఙ్గమం మతమ్॥౧౦॥

ముస్తకం పౌష్కరం క్రౌఞ్చం వత్సనాభం బలాహకమ్।
కర్కటం కాలకూటం చ కరవీరకసక్తుమ్॥౧౧॥

పాలకేన్ద్రాయుధం తైలం మేచకం కుశపుష్పకమ్।
రోహిషం పుణ్డరీకం చ లాఙ్గలక్యఞ్జనాభకమ్॥౧౨॥

సఙ్కోచం మర్కటం శృఙ్గీవిషం హాలాహలం తథా।
ఏవమాదీని చాన్యాని మూలజాని స్థిరాణి చ॥౧౩॥

పరం సంయోగజం చాన్యద్గరసంజ్ఞం గదప్రదమ్।
కాలాన్తరవిపాకిత్వాన్న తదాశు హరత్యసూన్॥౧౪॥

నిద్రాం తన్ద్రాం క్లమం దాహం సపాకం లోమహర్షణమ్।
శోకం చైవాతిసారం చ జనయేజ్జఙ్గమం విషమ్॥౧౫॥

స్థావరం తు జ్వరం హిక్కాం దన్తహర్షం గలగ్రహమ్।
ఫేనవమ్యరుచిశ్వాసమూర్చ్ఛాశ్చ జనయేద్భృశమ్॥౧౬॥

జఙ్గమం స్యాదధోభాగమూర్ధ్వభాగం తు మూలజమ్।
తస్మాద్దంష్ట్రి(ష్ట్రా) విషం మౌలం హన్తి మౌలం చ దంష్ట్రజమ్॥౧౭॥

తృణ్మోహదన్తహర్షప్రసేకవమథుక్లమా భవన్త్యాద్యే।
వేగే రసప్రదోషాదసృక్ప్రదోషాద్ద్వితీయే చ॥౧౮॥

వైవర్ణ్యభ్రమవేపథుమూర్చ్ఛాజృమ్భాఙ్గచిమిచిమాతఙ్కాః।
దుష్టపిశితాత్తృతీయే మణ్డలకణ్డూశ్వయథుకోఠాః॥౧౯॥

వాతాదిజాశ్చతుర్థే దాహచ్ఛర్ద్యఙ్గశూలమూర్చ్ఛాద్యాః।
నీలాదీనాం తమసశ్చ దర్శనం పఞ్చమవేగే చ॥౨౦॥

షష్ఠే హిక్కా భఙ్గః స్కన్ధస్య తు సప్తమేఽష్టమే మరణమ్।
నృణాం, చతుష్పదాం స్యాచ్చతుర్విధః, పక్షిణాం త్రివిధః॥౨౧॥

సీదత్యాద్యే భ్రమతి చ చతుష్పదో వేపతే తతః శూనః।
మన్దాహారో మ్రియతే శ్వాసేన చతుర్థవేగే తు॥౨౨॥

ధ్యాయతి విహగః ప్రథమే వేగే ప్రభ్రామ్యతి ద్వితీయే తు।

సస్తాఙ్గశ్చ తృతీయే విషవేగే యాతి పఞ్చత్వమ్॥౨౩॥

లఘు రూక్షమాశు విశదం వ్యవాయి తీక్ష్ణం వికాసి సూక్ష్మం చ।
ఉష్ణమనిర్దేశ్యరసం దశగుణముక్తం విషం తజ్జ్ఞైః॥౨౪॥

రౌక్ష్యాద్వాతమశైత్యాత్ పిత్తం సౌక్ష్మ్యాదసృక్ ప్రకోపయతి।
కఫమవ్యక్తరసత్వాదన్నరసాంశ్చానువర్తతే శీఘ్రమ్॥౨౫॥

శీఘ్రవ్యవాయిభావాదాశు వ్యాప్నోతి కేవలం దేహమ్।
తీక్ష్ణత్వాన్మర్మఘ్నం ప్రాణఘ్నం తద్వికాసిత్వాత్॥౨౬॥

దురుపక్రమం లఘుత్వాద్వైశద్యాత్ స్యాదసక్తగతిదోషమ్।
దోషస్థానప్రకృతీః ప్రాప్యాన్యతమం హ్యుదీరయతి॥౨౭॥

స్యాద్వాతికస్య వాతస్థానే కఫపిత్తలిఙ్గమీషత్తు।
హృన్మోహారుచిమూర్చ్ఛాగలగ్రహచ్ఛర్దిఫేనాది॥౨౮॥

పిత్తాశయస్థితం పైత్తికస్య కఫవాతయోర్విషం తద్వత్।
తృట్కాసజ్వరవమథుక్లమదాహతమోతిసారాది॥౨౯॥

కఫదేశగతం కఫస్య దర్శయేద్వాతపిత్తయోశ్చేషత్।
లిఙ్గం శ్వాసగలగ్రహకణ్డూలాలావమథ్వాది॥౩౦॥

దూషీవిషం తు శోణితదుష్ట్యారుఃకిటిభకోఠలిఙ్గం చ।
విషమేకైకం దోషం సందూష్య హరత్యసూనేవమ్॥౩౧॥

క్షరతి విషతేజసాఽసృక్ తత్థాని నిరుధ్య మారయతి జన్తుమ్।
పీతం మృతస్య హృది తిష్ఠతి దష్టవిద్ధయోర్దంశదేశే స్యాత్॥౩౨॥

నీలౌష్ఠదన్తశైథిల్యకేశపతనాఙ్గభఙ్గవిక్షేపాః।
శిశిరైర్న లోమహర్షో నాభిహతే దణ్డరాజీ చ॥౩౩॥

క్షతజం క్షతాచ్చ నాయాత్యేతాని భవన్తి మరణలిఙ్గాని।
ఏభ్యోఽన్యథా చికిత్స్యాస్తేషాం చోపక్రమాఞ్ఛృణు మే॥౩౪॥

మన్త్రారిష్టోత్కర్తననిష్పీడనచూషణాగ్నిపరిషేకాః।
అవగాహరక్తమోక్షణవమనవిరేకోపధానాని॥౩౫॥

హృదయావరణాఞ్జననస్యధూమలేహౌషధప్రశమనాని।
ప్రతిసారణం ప్రతివిషం సంజ్ఞాసంస్థాపనం లేపః॥౩౬॥

మృతసఞ్జీవనమేవ చ వింశతిరేతే చతుర్భిరభ్యధికాః।
స్యురుపక్రమా యథా యే యత్ర చ యోజ్యాః శృణు తథా తాన్॥౩౭॥

దంశాత్తు విషం దష్టస్య విసృతం వేణికాం భిషగ్ బద్ధ్వా।
నిష్పీడయేద్భృశం దంశముద్ధరేన్మర్మవర్జం వా॥౩౮॥

తం దంశం వా చూషేన్ముఖేన యవచూర్ణపాంశుపూర్ణేన।
ప్రచ్ఛనవేధజలౌకఃశృఙ్గైః స్రావ్యం తతో రక్తమ్॥౩౯॥

రక్తే విషప్రదుష్టే దుష్యేత్ ప్రకృతిస్తతస్త్యజేత్ ప్రాణాన్।
తస్మాత్ ప్రఘర్షణైరసృగవర్తమానం ప్రవర్త్యం స్యాత్॥౪౦॥

త్రికటుగృహధూమరజనీపఞ్చలవణరోచనాః సవార్తాకాః।
ఘర్షణమతిప్రవృత్తే వటాదిభిః శీతలైర్లేపః॥౪౧॥

రక్తం హి విషాధానం వాయురివాగ్నేః ప్రదేహసేకైస్తత్।
శీతైః స్కన్దతి తస్మిన్ స్కన్నే వ్యపయాతి విషవేగః॥౪౨॥

విషవేగాన్మదమూర్చ్ఛావిషాదహృదయద్రవాః ప్రవర్తన్తే।
శీతైర్నివర్తయేత్తాన్ న వ్యజ్యశ్చ లోమహర్షః స్యాత్॥౪౩॥

తరువరివ మూలచ్ఛేదాద్ధంశచ్ఛేదాన్న వృద్ధిమేతి విషమ్।
ఆచూషణమానయనం జలస్య సేతుర్యథా తథాఽరిష్టాః॥౪౪॥

త్వఙ్మాంసగతో దాహో దహతి విషం స్రావణం హరతి రక్తాత్।
పీతం వమనైః సద్యో హరేద్విరేకైర్ద్వితీయే తు॥౪౫॥

ఆదౌ హృదయం రక్ష్యం తస్యావరణం పిబేద్యథాలాభమ్।
మధుసర్పిర్మజ్జపయోగైరికమథ గోమయరసం వా॥౪౬॥

దక్షం సపక్షమథవా కాకం నిష్పీడ్య తద్రసం వరణమ్।
ఛాగాదీనాం వాఽసృగ్భస్మమృదం వా పిబేదాశు॥౪౭॥

క్షారాగదస్తృతీయే శోఫహరైర్లేఖనం సమధ్వమ్బు।

గోమయరసశ్చతుర్థే వేగే సకపిత్థమధుసర్పిః॥౪౮॥

కాకాణ్డశిరీషాభ్యాం స్వరసేనాశ్యోతనాఞ్జనే నస్యమ్।
స్యాత్ పఞ్చమేఽథ షష్ఠే సంజ్ఞాయాః స్థాపనం కార్యమ్॥౪౯॥

గోపిత్తయుతా రజనీ మఞ్జిష్ఠామరిచపిప్పలీపానమ్।
విషపానం దృష్టానాం విషపీతే దంశనం చాన్తే॥౫౦॥

శిఖిపిత్తార్ధయుతం స్యాత్ పలాశబీజమగదో(ఽ)మృతేషు వరః।
వార్తాకుఫాణితాగారధూమాగోపిత్తనిమ్బం వా॥౫౧॥

గోపిత్తయుతైర్గులికాః సురసాగ్రన్థిద్విరజనీమధుకకుష్ఠైః।
శస్తాఽమృతేన తుల్యా శిరీషపుష్పకాకాణ్డకరసైర్వా॥౫౨॥

కాకాణ్డసురసగవాక్షీపునర్నవావాయసీశిరీషఫలైః।
ఉద్బన్ధవిషజలమృతే లేపాఞ్జననస్యపానాని॥౫౩॥

స్పృక్కాప్లవస్థౌణేయకాకాక్షీశైలేయరోచనాతగరమ్।
ధ్యామకకుఙ్కుమమాంసీసురసాగ్రైలాలకుష్ఠఘ్నమ్॥౫౪॥

బృహతీ శిరీషపుష్పం శ్రీవేష్టకపద్మచారటివిశాలాః।
సురదారుపద్మకేశరసావరకమనః శిలాకౌన్త్యః॥౫౫॥

జాత్యర్కపుష్పరసరజనీద్వయహిఙ్గుపిప్పలీలాక్షాః।
జలముద్గపర్ణిచన్దనమధుకమదనసిన్ధువారాశ్చ॥౫౬॥

శమ్పాకలోధ్రమయూరగన్ధఫలానాకులీవిడఙ్గాశ్చ।
పుష్యే సంహృత్య సమం పిష్ట్వా గులికా విధేయాః స్యుః॥౫౭॥

సర్వవిషఘ్నో జయకృద్విషమృతసంజీవనో జ్వరనిహన్తా।
ధ్రేయవిలేపనధారణధూమశ్రవణైర్గృహస్థశ్చ॥౫౮॥

భూతవిషజన్త్వలక్ష్మీ కార్మణమన్త్రాగ్న్యశన్యరీన హన్యాత్।
దుఃస్వప్నస్త్రీదోషానకాలమరణామ్బుచౌరభయమ్॥౫౯॥

ధనధాన్యకార్యసిద్ధిః శ్రీపుష్ట్యాయుర్వివర్ధనో ధన్యః।
మృతసంజీవన ఏష ప్రాగమృతాద్బ్రహ్మణా విహితః॥౬౦॥

ఇతి మృతసంజీవనోఽగదః।

మన్త్రైర్ధమనీబన్ధోఽవమార్జనం కార్యమాత్మరక్షా చ।
దోషస్య విషం యస్య స్థానే స్యాత్తం జయేత్ పూర్వమ్॥౬౧॥

వాతస్థానే స్వేదో దధ్నా నతకుష్ఠకల్కపానం చ।
ఘృతమధుపయోఽమ్బుపానావగాహసేకాశ్చ పిత్తస్థే॥౬౨॥

క్షారాగదః కఫస్థానగతే స్వేదస్తథా సిరావ్యధనమ్।
దూషీవిషేఽథ రక్తస్థితే సిరా కర్మ పఞ్చవిధమ్॥౬౩॥

భేషజమేవం కల్ప్యం భిషగ్విదాఽఽలక్ష్య సర్వదా సర్వమ్।

స్థానం జయేద్ధి పూర్వం స్థానస్థస్యావిరుద్ధం చ ॥౬౪॥

విషదూషితకఫమార్గః స్రోతఃసంరోధరుద్ధవాయుస్తు।
మృత ఇవ చేన్మర్త్యః స్యాదసాధ్యలిఙ్గైర్విహీనశ్చ॥౬౫॥

చర్మకషాయాః కల్కం విల్వసమం మూర్ధ్ని కాకపదమస్య।
కృత్వా కుర్యాత్ కటభీకటుకకట్ఫలప్రధమనం చ॥౬౬॥

(ఛాగం గవ్యం మాహిషం వా మాంసం కౌక్కుటమేవ వా।
దద్యాత్ కాకపదే తస్మింస్తతః సంక్రమతే విషమ్)॥౬౭॥

నాసాక్షికర్ణజిహ్వాకణ్ఠనిరోధేషు కర్మ నస్తః స్యాత్।
వార్తాకుబీజపూరజ్యోతిష్మత్యాదిభిః పిష్టైః॥౬౮॥

అఞ్జనమక్ష్ణ్యుపరోధే కర్తవ్యం బస్తమూత్రపిష్టైస్తు।
దారువ్యోషహరిద్రాకరవీరకరఞ్జసురసైస్తు॥౬౯॥

శ్వేతా వచాఽశ్వగన్ధా హిఙ్గ్వమృతా కుష్ఠసైన్ధవే లశునమ్।
సర్షపకపిత్థమధ్యం టుణ్టుకకరఞ్జబీజాని॥౭౦॥

వ్యోషం శిరీషపుష్పం ద్విరజన్యౌ వంశలోచనం చ సమమ్।
పిష్ట్వాఽథ బస్తమూత్రేణ గోశ్చ పిత్తేన సప్తాహమ్॥౭౧॥

వ్యత్యాసభావితోఽయం నిహన్తి శిరసి స్థితం విషం క్షిప్రమ్।
సర్వజ్వరభూతగ్రహవిసూచికాజీర్ణమూర్ధార్తీః॥౭౨॥

ఉన్మాదాపస్మారౌ కాచపటలనీలికాసిరాదోషాన్।
శుష్కాక్షిపాకపిల్లార్బుదార్మకణ్డూతమోదోషాన్॥౽౩॥

క్షయదౌర్బల్యమదాత్యయపాణ్డుగదాంశ్చాఞ్జనాత్తథా మోహాన్।
లేపాద్విషదిగ్ధక్షతలీఢదష్టవిద్ధపీతవిషఘాతీ॥౽౪॥

అర్శః స్వానద్ధేషు చ గుదలేపో యోనిలేపనం స్త్రీణామ్।
మూఢే గర్భే, దుష్టే లలాటలేపః ప్రతిశ్యాయే॥౽౫॥

వృద్ధౌ కిటిమే కుష్ఠే శ్విత్రవిచర్చికాదిషు లేపః।
గజ ఇవ తరూన్ విషగదాన్నిహన్త్యగదగన్ధహస్త్యేషః॥౽౬॥

ఇతి గన్ధహస్తీనామాఽగదః।

పత్త్రాగురుముస్తైలా నిర్యాసాః పఞ్చ చన్దనం స్పృక్కా।
త్వఙ్నలదోత్పలబాలకహరేణుకోశీరవన్యనఖాః॥౽౭॥

సురదారుకనకకుఙ్కుమధ్యామకకుష్ఠప్రియఙ్గవస్తగరమ్।
పఞ్చాఙ్గాని శిరీషాయోషాలమనఃశిలాజాజ్యః॥౽౮॥

శ్వేతా కటభీ కరజో రక్షోఘ్నా సిన్దువారికా రజనీ।
సురసరసాఞ్జనగైరికమఞ్జిష్ఠానిమ్బనిర్యాసాః॥౽౯॥

వంశత్వగశ్వగన్ధాహిఙ్గుదధిత్థామ్లవేతసం లాక్షా।

మధుమధుకసోమరాజీవచారుహారోచనాతగరమ్ ॥౮౦॥

అగదోఽయం వైశ్రవణాయాఖ్యాతస్త్ర్యమ్బకేణ షష్ట్యఙ్గః।
అప్రతిహతప్రభావః ఖ్యాతో మహాగన్ధహస్తీతి ॥౮౧॥

పిత్తేన గవాం పేష్యో గులికాః కార్యాస్తు పుష్యయోగేన।
పానాఞ్జనప్రలేపైః ప్రసాధయేత్ సర్వకర్మాణి ॥౮౨॥

పిల్లం కణ్డూం తిమిరం రాత్ర్యన్ధ్యం కాచమర్బుదం పటలమ్।
హన్తి సతతప్రయోగాద్ధితమితపథ్యాశినాం పుంసామ్ ॥౮౩॥

విషమజ్వరానజీర్ణాన్ దద్రూం కణ్డూం విసూచికాం పామామ్।
కుష్ఠం కిటిభం శ్విత్రం విచర్చికాం చోపహన్తి నృణామ్ ॥౮౪॥

విషమూషికలూతానాం సర్వేషాం పన్నగానాం చ।
ఆశు విషం నాశయతి మూలజమథ కన్దజం సర్వమ్ ॥౮౫॥

ఏతేన లిప్తగాత్రః సర్పాన్ గృహ్ణాతి భక్షయేచ్చ విషమ్।
కాలపరీతోఽపి నరో జీవతి కించిన్నిరాతఙ్కః ॥౮౬॥

ఆనద్ధే గుదలేపో యోనౌ లేపశ్చ మూఢగర్భాణామ్।
మూర్చ్ఛార్తిషు చ లలాటే లేపనమాహుః ప్రధానతమమ్ ॥౮౭॥

భేరీమృదఙ్గపటహాన్ ఛత్రాణ్యమునా తథా ధ్వజపతాకాః।
లిప్తాని విషనిరస్త్యై ప్రధ్వనయేద్ధర్శయేన్మతిమాన్ ॥౮౮॥

యత్ర చ సన్నిహితోఽయం న తత్ర బాలగ్రహా న రక్షాంసి।
న చ కార్మణవేతాలా భజన్తి నాథర్వణా మన్త్రాః॥౮౯॥

సర్వగ్రహా న తత్ర ప్రభవన్తి న చాగ్నిశస్త్రనృపచౌరాః।
లక్ష్మీశ్చ తత్ర భజతే యత్ర మహాగన్ధహస్త్యస్తి॥౯౦॥

సంపిష్యమాణే చాత్రేమం సిద్ధం మన్త్రముదీరయేత్।
'మమ మాతా జయా నామ జయో నామేతి మే పితా॥౯౧॥

సోఽహం జయ(యో)జయాపుత్రో విజయోఽథ జయామి చ।
నమః పురుషసింహాయ విష్ణవే విశ్వకర్మణే॥౯౨॥

సనాతనాయ కృష్ణాయ భవాయ విభవాయ చ।
తేజో వృషాకపేః సాక్షాత్తేజో బ్రహ్మేన్ద్రయోర్యమే॥౯౩॥

యథాఽహం నాభిజానామి వాసుదేవపరాజయమ్।
మాతుశ్చ పాణిగ్రహణం సముద్రస్య చ శోషణమ్॥౯౪॥

అనేన సత్యవాక్యేన సిధ్యతామగదో హ్యయమ్।
హిలిహిలి మిలి మిలి సంస్పృష్టే రక్ష రక్ష సర్వభేషజోత్తమే స్వాహా'

ఇతి మహాగన్ధహస్తీ నామాఽగదః।

ఋషభకజీవకభార్గీమధుకోత్పలధాన్యకేశరాజాజ్యః।

ససితగిరికోలమధ్వాః పేయాః శ్వాసజ్వరాదిహరాః॥౯౬॥

హిఙ్గు చ కృష్ణాయుక్తం కపిత్థరసయుక్తమగ్ర్యలవణం చ।
సమధుసితే పాతవ్యే జ్వరహిక్కాశ్వాసకాసఘ్నే॥౯౭॥

లేహః కోలాస్థ్యఞ్జనలాజోత్పలమధుఘృతైర్ఛితో వమ్యామ్।
బృహతీద్వయాఢకీపత్రధూమవర్తిస్తు హిక్కాఘ్నీ॥౯౮॥

శిఖిబర్హబలాకాస్థీని సర్పపాశ్చన్దనం చ ఘృతయుక్తమ్।
ధూమో గృహశయనాసనవస్త్రాదిషు శస్యతే విషనుత్॥౯౯॥

ఘృతయుక్తే నతకుష్ఠే భుజగపతిశిరః శిరీషపుష్పం చ।
ధూమాగదః స్మృతోఽయం సర్వవిషఘ్నః శ్వయథుహృచ్చ॥౧౦౦॥

జతుసేవ్యపత్రగుగ్గులుభల్లాతకకుభపుష్పసర్జరసాః।
శ్వేతా చ ధూప ఉరగాఖుకీటవస్త్రక్రిమినుదగ్ర్యః॥౧౦౧॥

తరుణపలాశక్షారం స్రుతం పచేచ్చూర్ణితైః సహ సమాంశైః।
లోహితమృద్రజనీద్వయశుక్లసురసమఞ్జరీమధుకైః॥౧౦౨॥

లాక్షాసైన్ధవమాంసీహరేణుహిఙ్గుద్విసారివాకుష్ఠైః।
సర్వ్యోషైర్బాహ్లీకైర్దర్వ్విలేపనాద్ధయేద్యావత్॥౧౦౩॥

సర్వవిషశోథగుల్మత్వగ్దోషార్శోభగన్దరప్లీహ్నః।
శోషాపస్మారక్రిమిభూతస్వరభేదపాణ్డుగదాన్॥౧౦౪॥

మన్దాగ్నిత్వం కాసం సోన్మాదం నాశయేయురథ పుంసామ్।
గులికాశ్చాయాశుష్కాః కోలసమాస్తాః సముపయుక్తాః॥౧౦౫॥

ఇతి క్షారోఽగదః।

విషపీతదష్టవిద్ధేష్వేతద్దిగ్దే చ వాచ్యముద్దిష్టమ్।
సామాన్యతః పృథక్త్వాన్నిర్దేశమతః శృణు యథావత్॥౧౦౬॥

రిపుయుక్తేభ్యో నృభ్యః స్వాభ్యః స్త్రీభ్యోఽథవా భయం నృపతేః।
ఆహారవిహారగతం తస్మాన్ ప్రేష్యాన్ పరీక్షేత॥౧౦౭॥

అత్యర్థశఙ్కితః స్యాద్బహువాగథవాఽల్పవాగ్విగతలక్ష్మీః।
ప్రాప్తః ప్రకృతివికారం విషప్రదాతా నరో జ్ఞేయః॥౧౦౮॥

దృష్ట్వైవం న తు సహసా భోజ్యం, కుర్యాత్ సదాఽగ్రమగ్నౌ తు।
సవిషం హి ప్రాప్యాన్నం బహూన్ వికారాన్ భజత్యగ్నిః॥౧౦౯॥

శిఖిబర్హవిచిత్రార్చిస్తీక్ష్ణాక్షమకుణపగన్ధిశ్చ।
స్ఫుటతి చ సశబ్దమశబ్దమేకావర్తో విహతార్చిరపి స్యాత్॥ ౧౧౦॥

పాత్రస్థం చ వివర్ణం భోజ్యం స్యాన్మక్షికాశ్చ మారయతి।
క్షామస్వరాంశ్చ కాకాన్ కుర్యాద్విరజేచ్చకోరాక్షి॥౧౧౧॥

పానే నీలా రాజీ వైవర్ణ్యం స్వాం చ నేక్షతే ఛాయామ్।

వికృతామథవా పశ్యేల్లవణాక్తే ఫేనమాలా స్యాత్॥౧౧౨॥

పానాన్నయోః సవిషయోర్గన్ధేన శిరోరుగ్హృది చ మూర్చా చ।
స్పర్శేన పాణిశోథః సుప్త్యఙ్గులిదాహతోదనఖభేదాః॥౧౧౩॥

ముఖగే త్వోష్ఠచిమిచిమా జిహ్వా శూనా జడా వివర్ణా చ।
ద్విజహర్షహనుస్తమ్భాస్యదాహలాలాగలవికారాః॥౧౧౪॥

ఆమాశయం ప్రవిష్టే వైవర్ణ్యం స్వేదసదనముత్క్లేశః।
దృష్టిహృయోపరోధో బిన్దుశతైశ్చీయతే చాఙ్గమ్॥౧౧౫॥

పక్వాశయం తు యాతే మూర్చామదమోహదాహబలనాశాః।
తన్ద్రా కార్శ్యం చ విషే పాణ్డుత్వం చోదరస్థే స్యాత్॥౧౧౬॥

దన్తపవనస్య కూర్చో విశీర్యతే దన్తౌష్ఠమాంసశోఫశ్చ।
కేశచ్యుతిః శిరోగ్రన్థయశ్చ సవిషే శిరోభ్యఙ్గే॥౧౧౭॥

దుష్టేఽఞ్జనేఽక్షిదాహస్రావాత్యుపదేహశోథరాగాశ్చ।
ఆర్ద్రైరాదౌ కోష్ఠః స్పృశ్యైస్త్వగ్దూష్యతే దుష్టైః॥౧౧౮॥

స్నానాభ్యఙ్గోత్సాదనవస్త్రాలఙ్కారవర్ణకైర్దుష్టైః।
కణ్ఢ్వర్తిలోమహర్షాః కోఠపిడకాచిమిచిమాశోథాః॥౧౧౯॥

ఏతే కరచరణదాహతోదక్లమా విపాకాశ్చ।
భూపాదుకాశ్వగజవర్మకేతుశయనాసనైర్దుష్టైః॥౧౨౦॥

మాల్యమగన్ధం మ్లాయతి శిరోరుజాలోమహర్షకరమ్।
స్తమ్భయతి ఖాని నాసాముపహన్తి చ దర్శనం ధూమః॥౧౨౧॥

కూపతడాగాదిజలం దుర్గన్ధం సకలుషం వివర్ణం చ।
పీతం శ్వయథుం కోఠాన్ పిడకాశ్చ కరోతి మరణం చ॥౧౨౨॥

ఆదావామాశయగే వమనం త్వక్స్థే ప్రదేహసేకాది।
కుర్యాద్భిషక్ చికిత్సాం దోషబలం చైవ హి సమీక్ష్య॥౧౨౩॥

ఇతి మూలవిషవిశేషాః ప్రోక్తాః శృణు జఙ్గమస్యాతః।
(సవిశేషచికిత్సితమేవాదౌ తత్రోచ్యతే తు సర్పాణామ్)౧౨౪॥

దర్వీకరా మణ్డలినో రాజిమన్తస్తథైవ చ।
సర్పా యథాక్రమం వాతపిత్తశ్లేష్మప్రకోపణాః॥౧౨౫॥

దర్వీకరః ఫణీ జ్ఞేయో మణ్డలీ మణ్డలాఫణః।
బిన్దులేఖో విచిత్రాఙ్గః పన్నగః స్యాత్తు రాజిమాన్॥౧౨౬॥

విశేషాద్రూక్షకటుకమమ్లోష్ణం స్వాదు శీతలమ్।
విషం యథాక్రమం తేషాం తస్మాద్వాతాదికోపనమ్॥౧౨౭॥

దర్వీకరకృతో దంశః సూక్ష్మదంష్ట్రాపదోఽసితః।
నిరుద్ధరక్తః కూర్మాభో వాతవ్యాధికరో మతః॥౧౨౮॥

పృథ్వర్పితః సశోథశ్చ దంశో మణ్డలినా కృతః।
పీతాభః పీతరక్తశ్చ సర్వపిత్తవికారకృత్॥౧౨౯॥

కృతో రాజిమతా దంశః పిచ్ఛిలః స్థిరశోఫకృత్।
స్నిగ్ధః పాణ్డుశ్చ సాన్ద్రాసృక్ శ్లేష్మవ్యాధిసమీరణః॥౧౩౦॥

వృత్తభోగో మహాకాయః శ్వసన్నూర్ధ్వేక్షణః పుమాన్।
స్థూలమూర్ధా సమాఙ్గశ్చ స్త్రీ త్వతః స్యాద్విపర్యయాత్॥౧౩౧॥

క్లీబస్త్రస్తసత్యధోదృష్టిః స్వరహీనః ప్రకమ్పతే।
స్త్రియా దష్టో విపర్యస్తైరేతైః పుంసా నరో మతః॥౧౩౨॥

వ్యామిశ్రలిఙ్గైరేతైస్తు క్లీబదష్టం నరం వదేత్।
ఇత్యేతదుక్తం సర్పాణాం స్త్రీపుంక్లీబనిదర్శనమ్॥౧౩౩॥

పాణ్డువక్త్రస్తు గర్భిణ్యా శూనౌష్ఠోఽప్యసితేక్షణః।
జృమ్భాక్రోధోపజిహ్వార్తః సూతయా రక్తమూత్రవాన్॥౧౩౪॥

సర్పో గౌధేయకో నామ గోధాయాం స్యాచ్చతుష్పదః।
కృష్ణసర్పేణ తుల్యః స్యాన్నానా స్యుర్మిశ్రజాతయః॥ ౧౩౫॥

గూఢసంపాదితోద్వృత్తం పీడితం లమ్బితార్పితమ్।
సర్పితం చ భృశాబాధం దంశా యేఽన్యే న తే భృశాః॥౧౩౬॥

తరుణాః కృష్ణసర్పాస్తు గోనసాః స్థవిరాస్తథా।

రాజిమన్తో వయోమధ్యే భవన్త్యాశీవిషోపమాః॥౧౩౭॥

సర్పదంష్ట్రాశ్చతస్రస్తు తాసాం వామాధరా సితా।
పీతా వామోత్తరా దంష్ట్రా రక్తశ్యావేఽర్ధరోత్తరే॥౧౩౮॥

యన్మాత్రః పతతే బిన్దుర్గోబాలాత్ సలిలోద్ధృతాత్।
వామాధరాయాం దంష్ట్రాయాం తన్మాత్రం స్యాదహేర్విషమ్॥౧౩౯॥

ఏక ద్విత్రిచతుర్వృద్ధిర్విషభాగోత్తరోత్తరా।
సవర్ణాస్తత్కృతా దంశా బహూత్తరవిషా భృశాః॥౧౪౦॥

సర్పాణామేవ విమూత్రాత్ కీటాః స్యుః కిట్టజా ఇతి।
దూషీవిషాః ప్రాణహరా ఇతి సంక్షేపతో మతాః॥౧౪౧॥

గాత్రం రక్తం సితం కృష్ణం శ్యావం వా పిడకాచితమ్।
సకణ్డూదాహవీసర్పపాకి స్యాత్ కుథితం తథా॥౧౪౨॥

కీటైర్దూషీవిషైర్దష్టే లిఙ్గం ప్రాణహరం శృణు।
సర్పదష్టే యథా శోథే వర్ధతే సోఽగ్రగన్ధ్యసృక్॥౧౪౩॥

దంశేఽక్షిగౌరవం మూర్చ్ఛా సరుగాతః శ్వసిత్యపి।
(తృష్ణారూచిపరీతశ్చ భవేద్దూషీవిషార్దితః॥౧౪౪॥)

దంశస్య మధ్యే యత్ కృష్ణం శ్యావం వా జాలకాన్వి(వృ)తమ్।
దగ్ధాకృతి భృశం పాకి క్లేదశోథజ్వరాన్వితమ్॥౧౪౫॥

దూషీవిషాభిర్లూతాభిస్తం దృష్టమితి నిర్దిశేత్।
(సర్వాసామేవ తాసాం చ దంశే లక్షణముచ్యతే॥౧౪౬॥)

శోథః శ్వేతాసితా రక్తాః పీతా వా పిడకా జ్వరః।
ప్రాణాన్తికో భవేద్దాహో శ్వాసహిక్కాశిరోగ్రహః॥౧౪౭॥

ఆదంశాచ్ఛోణితం పాణ్డు మణ్డలాని జ్వరోఽరుచిః।
లోమహర్షశ్చ దా(మో)హశ్చాప్యాఖుదూషీవిషార్దితే॥౧౪౮॥

మూర్చ్ఛాఙ్గశోథవైవర్ణ్యక్లేదశబ్దాశ్రుతిజ్వరాః।
శిరోగురుత్వం లాలాసృక్ఛర్దిశ్చాసాధ్యమూషికైః॥౧౪౯॥

శ్యావత్వమథ కార్ష్ణ్యం వా నానావర్ణత్వమేవ వా।
మోహః పురీషభేదో వా దష్టే స్యాత్ కృకలాసకైః॥౧౫౦॥

దహత్యగ్నిరివాదౌ తు భినత్తీవోర్ధ్వమాశు చ।
వృశ్చికస్య విషం యాతి దంశే పశ్చాత్తు తిష్ఠతి॥౧౫౧॥

దష్టోఽసాధ్యస్తు హృద్ఘ్రాణరసనోపహతో నరః।
మాంసైః పతద్భిరత్యర్థం వేదనార్తో జహాత్యసూన్॥౧౫౨॥

విసర్పః శ్వయథుః శూలం జ్వరశ్ఛర్దిరథాపి చ।
లక్షణం కణభైర్దష్టే దంశశ్చైవ విశీర్యతే॥౧౫౩॥

హృష్టరోమోచ్చిటిఙ్గేన స్తబ్ధలిఙ్గో భృశార్తిమాన్।
దష్టః శీతోదకేనేవ సిక్తాన్యఙ్గాని మన్యతే॥౧౫౪॥

ఏకదంష్ట్రార్దితః శూనః సరుజః పీతకః సతృట్।
ఛర్దిర్నిద్రా చ సవిషైర్మణ్డూకైర్దష్టలక్షణమ్॥౧౫౫॥

మత్స్యాస్తు సవిషాః కుర్యుర్దాహశోఫరుజస్తథా।
కణ్డూం శోథం జ్వరం మూర్చ్ఛాం సవిషాస్తు జలౌకసః॥౧౫౬॥

విదాహం శ్వయథుం తోదం స్వేదం తు గృహగోధికా।
దంశే స్వేదం రుజం దాహం కుర్యాచ్ఛతపదీవిషమ్॥౧౫౭॥

కణ్డూమాన్మశకైరీషచ్ఛోథః స్యాన్మన్దవేదనః।
అసాధ్యకీటసదృశమసాధ్యమశకక్షతమ్॥౧౫౮॥

సద్యఃప్రస్రావిణీ శ్యావా దాహమూర్చ్ఛజ్వరాన్వితా।
పీడకా మక్షికాదంశే తాసాం తు స్థగికాఽసుహృత్॥౧౫౯॥

శ్మశానచైత్యవల్మీకయజ్ఞాశ్రమసురాలయే।
పక్షసన్ధిషు మధ్యాహ్నే సార్ధరాత్రేఽష్టమీషు చ॥౧౬౦॥

న సిద్ధ్యన్తి నరా దష్టాః పాషణ్డాయతనేషు చ।
దృష్టిశ్వాసమనఃస్పర్శవిషైరాశీవిషైస్తథా॥౧౬౧॥

వినశ్యన్త్యాశు సంప్రాప్తా దృష్టాః సర్వే చ మర్మసు।

భీతమత్తాబలోష్ణక్షుత్తృషార్తే వర్ధతే భృశమ్॥౧౬౨॥

విషం ప్రకృతికాలౌ చ తుల్యౌ ప్రాణ్యాల్పమన్యథా।
వారివిప్రహతాః క్షీణా భీతా నకులనిర్జితాః॥౧౬౩॥

వృద్ధా బాలాస్త్వచో ముక్తాః సర్పా మన్దవిషాః స్మృతాః।
సర్వదేహాశ్రితం క్రోధాద్విషం సర్పో విముఞ్చతి॥౧౬౪॥

తదేవాహారహేతోర్వా భయాద్వా న ప్రముఞ్చతి।
వాతోల్బణవిషాః ప్రాయ ఉచ్చిటిఙ్గాః సవృశ్చికాః॥౧౬౫॥

వాతపిత్తోల్బణాః కీటాః శ్లైష్మికాః కణభాఖవః।
యస్య యస్య హి దోషస్య లిఙ్గాధిక్యం ప్రతర్కయేత్॥౧౬౬॥

తస్య తస్యౌషధైః కుర్యాద్విపరీతగుణైః క్రియామ్।
హృత్పీడోర్ధ్వానిలః స్తమ్భః సిరాయామోఽస్థిపర్వరుక్॥౧౬౭॥

ఘూర్ణనోద్వేష్టనం గాత్రశ్యావతా వాతికే విషే।
సంజ్ఞానాశోష్ణనిశ్వాసౌ హృద్దాహః కటుకాస్యతా॥౧౬౮॥

మాంసావదరణం శోథో రక్తపీతశ్చ పైత్తికే।
వమ్యరోచకహృల్లాసప్రసేకోత్క్లేశగౌరవైః॥౧౬౯॥

సశైత్యముఖమాధుర్యైర్విద్యాచ్ఛ్లేష్మాధికం విషమ్।
ఖణ్డేన చ వ్రణాలేపస్తైలాభ్యఙ్గశ్చ వాతికే॥౧౭౦॥

స్వేదో నాడీపులాకాద్యైర్బృహణశ్చ విధిర్హితః।
సుశీతైః స్తమ్భయేత్ సేకైః ప్రదేహైశ్చాపి పైత్తికమ్॥౧౭౧॥

లేఖనచ్ఛేదనస్వేదవమనైః శ్లైష్మికం జయేత్।
విషేష్వపి చ సర్వేషు సర్వస్థానగతేషు చ॥౧౭౨॥

అవృశ్చికోచ్చిటిఙ్గేషు ప్రాయః శీతో విధిర్హితః।
బృశ్చికే స్వేదమభ్యఙ్గం ఘృతేన లవణేన చ॥౧౭౩॥

సేకాంశ్చోష్ణాన్ ప్రయుఞ్జీత భోజ్యం పానం చ సర్పిషః।
ఏతదేవోచ్చిటిఙ్గేఽపి ప్రతిలోమం చ పాంశుభిః॥౧౭౪॥

ఉద్వర్తనం సుఖామ్బుష్ణైస్తథాఽవచ్ఛాదనం ఘనైః।
స్యాత్రిదోషప్రకోపాత్తు తథా ధాతువిపర్యయాత్॥౧౭౫॥

శిరోభితాపీ లాలాస్రావ్యధోవక్రస్తథా భవేత్।
అన్యేప్యేవంవిధా వ్యాలాః కఫవాతప్రకోపణాః॥౧౭౬॥

హృచ్ఛిరోరుగ్జ్వరస్తమ్భతృషామూర్చ్ఛాకరా మతాః।
కణ్డూనిస్తోదవైవర్ణ్యసుప్తిక్లేదోపశోషణమ్॥౧౭౭॥

విదాహరాగరుక్పాకాః శోఫో గ్రన్థినికుఞ్చనమ్।
దంశావదరణం స్ఫోటాః కర్ణికా మణ్డలాని చ॥౧౭౮॥

జ్వరశ్చ సవిషే లిఙ్గం విపరీతం తు నిర్విషే।
తత్ర సర్వే యథావస్థం ప్రయోజ్యాః స్యురుపక్రమాః॥౧౮౯॥

పూర్వోక్తా విధిమన్యం చ యథావహ్వవతః శృణు।
హృద్విదాహే ప్రసేకే వా విరేకవమనం భృశమ్॥౧౯౦॥

యథావస్థం ప్రయోక్తవ్యం శుద్ధే సంసర్జనక్రమః।
శిరోగతే విషే నస్తః కుర్యాన్మూలాని బుద్ధిమాన్॥౧౯౧॥

బన్ధుజీవస్య భార్గ్యాశ్చ సురసస్యాసితస్య చ।
దక్షకాకమయూరాణాం మాంసాసృడ్యస్తకే క్షతే॥౧౯౨॥

ఉపధేయమధోదష్టస్యోర్ధ్వదృష్టస్య పాదయోః।
పిప్పలీమరిచక్షారవచాసైన్ధవశిగ్రుకాః॥౧౯౩॥

పిష్టా రోహితపిత్తేన ఘ్నన్త్యక్షిగతమఞ్జనాత్।
కపిత్థమామం ససితాక్షౌద్రం కణ్ఠగతే విషే॥౧౯౪॥

లిహ్యాదామాశయగతే తాభ్యాం చూర్ణపలం నతాత్।
విషే పక్వాశయప్రాప్తే పిప్పలీం రజనీద్వయమ్॥౧౯౫॥

మఞ్జిష్ఠాం చ సమం పిష్ట్వా గోపిత్తేన నరః పిబేత్।
రక్తం మాంసం చ గోధాయాః శుష్కం చూర్ణీకృతం హితమ్॥౧౯౬॥

విషే రసగతే పానం కపిత్థరససంయుతమ్।

శేలోర్మ్యేలత్వగగ్రాణి బాదరౌదుమ్బరాణి చ ॥౧౮౭॥

కటభ్యాశ్చ పిబేద్రక్తగతే, మాంసగతే పిబేత్।
సక్షౌద్రం ఖదిరారిష్టం కౌటజం మూలమమ్బసా ॥౧౮౮॥

సర్వేషు చ బలే ద్వే తు మధూకం మధుకం నతమ్।
పిప్పలీం నాగరం క్షారం నవనీతేన మూర్చ్ఛితమ్ ॥౧౮౯॥

కఫే భిషగుదీర్ణే తు విదధ్యాత్ ప్రతిసారణమ్।
మాంసీకుఙ్కుమపత్రత్వగ్రజనీనతచన్దనైః ॥౧౯౦॥

మనఃశిలావ్యాఘ్రనఖసురసైరమ్బుపేషితైః।
పాననస్యాఞ్జనాలేపాః సర్వశోథవిషాపహాః ॥౧౯౧॥

చన్దనం తగరం కుష్ఠం హరిద్రే ద్వే త్వగేవ చ।
మనఃశిలా తమాలశ్చ రసః కైశర ఏవ చ ॥౧౯౨॥

శార్దూలస్య నఖశ్చైవ సుపిష్టం తణ్డులామ్బునా।
హన్తి సర్వవిషాణ్యేవ వజ్రివజ్రమివాసురాన్ ॥౧౯౩॥

రసే శిరీషపుష్పస్య సప్తాహం మరిచం సితమ్।
భావితం సర్పదష్టానాం నస్యపానాఞ్జనే హితమ్ ॥౧౯౪॥

ద్విపలం నతకుష్ఠాభ్యాం ఘృతక్షౌద్రచతుష్పలమ్।
అపి తక్షకదష్టానాం పానమేతత్ సుఖప్రదమ్ ॥౧౯౫॥

సిన్దువారస్య మూలం చ శ్వేతా చ గిరికర్ణికా।
పానం దర్వీకరైర్దష్టే నస్యం సమధుపాకలమ్॥౧౯౬॥

మఞ్జిష్ఠా మధుయష్టీ చ జీవకర్షభకౌ సితా।
కాశ్మర్యం వటశుఙ్గాని పానం మణ్డలినాం విషే॥౧౯౭॥

వ్యోషం సాతివిషం కుష్ఠం గృహధూమో హరేణుకా।
తగరం కటుకా క్షౌద్రం హన్తి రాజీమతాం విషమ్॥౧౯౮॥

గృహధూమం హరిద్రే ద్వే సమూలం తణ్డులీయకమ్।
అపి వాసుకినా దష్టః పిబేన్మధుఘృతాప్లుతమ్॥౧౯౯॥

క్షీరివృక్షత్వగాలేపః శుద్ధే కీటవిషాపహః।
ముక్తాలేపో వరః శోథదాహతోదజ్వరాపహః॥౨౦౦॥

చన్దనం పద్మకోశీరం శిరీషః సిన్దువారికా।
క్షీరశుక్లా నతం కుష్ఠం సారివోదీచ్యపాటలాః॥౨౦౧॥

శేలుస్వరసపిష్టోఽయం లూతానాం సార్వకార్మికః।
యథాయోగం ప్రయోక్తవ్యః సమీక్ష్యాలేపనాదిషు॥౨౦౨॥

మధూకం మధుకం కుష్ఠం శిరీషోదీచ్యపాటలాః।
సనిమ్బసారివాక్షౌద్రాః పానం లూతావిషాపహమ్॥౨౦౩॥

కుసుమ్భపుష్పం గోదన్తః స్వర్ణక్షీరీ కపోతవిద్।
దన్తీ త్రివృత్ సైన్ధవం చ కర్ణికాపాతనం తయోః॥౨౦౪॥

కటభ్యర్జునశైరీషశేలక్షీరీద్రుమత్వచః।
కషాయచూర్ణకల్కాః స్యుః కీటలూతవ్రణాపహాః॥౨౦౫॥

త్వచం చ నాగరం చైవ సమాంశం శ్లక్ష్ణ పేషితమ్।
పేయముష్ణామ్బునా సర్వం మూషికాణాం విషాపహమ్॥౨౦౬॥

కుటజస్య ఫలం పిష్టం తగరం జాలమాలినీ।
తిక్తేక్ష్వాకుశ్చ యోగోఽయం పానప్రధమనాదిభిః॥౨౦౭॥

వృశ్చికోన్దురులూతానాం సర్పాణాం చ విషం హరేత్।
సమానో హ్యమృతేనాయం గరాజీర్ణం చ నాశయేత్॥౨౦౮॥

సర్వేఽగదా యథాదోషం ప్రయోజ్యాః స్యుః కృకణ్టకే।
కపోతవిట్ మాతులుఙ్గం శిరీషకుసుమాద్రసః॥౨౦౯॥

శఙ్ఖిన్యార్కం పయః శుణ్ఠీ కరఞ్జో మధు వార్శ్వికే।
శిరీషస్య ఫలం పిష్టం స్నుహీక్షీరేణ దాదురే॥౨౧౦॥

త్రికటు శ్వేతభణ్టాకీమూలం సర్పిశ్చ మత్స్యజే।
కీటదష్టక్రియాః సర్వాః సమానాః స్యుర్జలౌకసామ్॥౨౧౧॥

వాతపిత్తహరీ చాపి క్రియా ప్రాయః ప్రశస్యతే। వృశ్చికస్యోచ్చిటిఙ్గస్య
కణభస్యాన్దురోఽగదః॥౨౧౨॥

వచాం వంశత్వచం పాఠాం నతం సురసమఞ్జరీమ్।
ద్వే బలే నాకులీం కుష్ఠం శిరీషం రజనీద్వయమ్॥౨౧౩॥

గుహామతిగుహాం శ్వేతామజగన్ధాం శిలాజతు।
కత్తృణం కటభీం క్షారం గృహధూమం మనఃశిలామ్॥౨౧౪॥

రోహీతకస్య పిత్తేన పిష్ట్వా తు పరమోఽగదః।
నస్యాఞ్జనాదిలేపేషు హితో విశ్వమ్భరాదిషు॥౨౧౫॥

స్వర్జికాఽజశకృత్క్షారః సురసాఽథాక్షిపీడకః।
మదిరామణ్డసంయుక్తో హితః శతపదీవిషే।
కపిత్థమక్షిపీడోఽర్కబీజం త్రికటుకం తథా॥౨౧౬॥

కరఞ్జో ద్వే హరిద్రే చ గృహగోధావిషం జయేత్।
కాకాణ్డయుక్తః సర్వేషాం విషాణాం తణ్డులీయకః॥౨౧౭॥

ప్రధానో బర్హిపిత్తేన తద్వద్వాయసపీలుకః।
శిరీషఫలమూలత్వక్పుష్పపత్రైః సమైర్ఘృతైః॥౨౧౮॥

శ్రేష్ఠః పఞ్చశిరీషోఽయం విషాణాం ప్రవరో వధే।

ఇతి పఞ్చశిరీషోఽగదః।

చతుష్పద్భిర్ద్విపద్భిర్వా నఖదన్తక్షతం తు యత్॥౨౧౯॥
శూయతే పచ్యతే వాఽపి స్రవతి జ్వరయత్యపి।

సోమవల్కోఽశ్వకర్ణశ్చ గోజిహ్వా హంసపద్యపి॥౨౨౦॥
రజన్యౌ గైరికం లేపో నఖదన్తవిషాపహః।

దురన్ధకారే విద్ధస్య కేనచిద్విషశఙ్కయా॥౨౨౧॥

విషోద్వేగాజ్జ్వరశ్ఛర్దిర్మూర్చ్ఛా దాహోఽపి వా భవేత్।
గ్లానిర్మోహోఽతిసారశ్చాప్యేతచ్ఛఙ్కావిషం మతమ్॥౨౨౨॥

చికిత్సితమిదం తస్య కుర్యాదాశ్వాసయన్ బుధః।
సితాం విగన్ధికాం ద్రాక్షాం పయస్యాం మధుకం మధు॥౨౨౩॥

పానం సమన్త్రపూతామ్బు ప్రోక్షణం సాన్త్వహర్షణమ్।
శాలయః షష్టికాశ్చైవ కోరదూషాః ప్రియఙ్గవః॥౨౨౪॥

భోజనాయ ప్రశస్యన్తే లవణార్థే చ సైన్ధవమ్।
తణ్డులీయకజీవన్తీవార్తాకుసునిషణ్ణకాః॥౨౨౫॥

చుఞ్చూచర్మణ్డూకపర్ణీ చ శాకం చ కులకం హితమ్।
ధాత్రీదాడిమమమ్లార్థే యూషా ముద్గహరేణుభిః॥౨౨౬॥

రసాశ్చైణశిఖిశ్వావిల్లావతైత్తిరపార్షతాః।

విషఘ్నౌషధసంయుక్తా రసా యూషాశ్చ సంస్కృతాః ॥౨౨౭॥

అవిదాహీని చాన్నాని విషార్తానాం భిషగ్జితమ్।
విరుద్ధాభ్యశనక్రోధక్షుద్భయాయాసమైథునమ్॥౨౨౮॥

వర్జయేద్విషముక్తోఽపి దివాస్వప్నం విశేషతః।
ముహుర్ముహుః శిరోన్యాసః శోథః స్రస్తౌష్ఠకర్ణతా॥౨౨౯॥

జ్వరః స్తబ్ధాక్షిగాత్రత్వం హనుకమ్పోఽఙ్గమర్దమ్।
రోమాపగమనం గ్లానిరరతిర్వేపథుర్భ్రమః॥౨౩౦॥

చతుష్పదాం భవత్యేతద్దష్టానామిహ లక్షణమ్।
దేవదారు హరిద్రే ద్వే సరలం చన్దనాగురు॥౨౩౧॥

రాస్నా గోరోచనాఽజాజీ గుగ్గుల్విక్షురకౌ నతమ్।
చూర్ణం ససైన్ధవానన్తం గోపిత్తమధుసంయుతమ్॥౨౩౨॥

చతుష్పదాం దృష్టానామగదః సార్వకార్మికః।
సౌభాగ్యార్థం స్త్రియః స్వేదరజోనానాఙ్గజాన్మలాన్॥౨౩౩

శత్రుప్రయుక్తా(క్తాం)శ్చ గరాన్ ప్రయచ్ఛన్త్యన్నమిశ్రితాన్।
తైః స్యాత్ పాణ్డుః కృశోఽల్పాగ్నిర్జ్వరశ్వాసోపజాయతే॥౨౩౪॥

మర్మప్రధమనాధ్మానం శ్వయథుర్హస్తపాదయోః।
జఠరం గ్రహణీదోషం యక్ష్మాణం శ్వయథుం జ్వరమ్॥౨౩౫॥

ఏవంవిధస్య చాన్యస్య వ్యాధేర్లిఙ్గాని దర్శయేత్।
స్వప్నే మార్జారగోమాయువ్యాలాన్ సనకులాన్ కపీన్॥౨౩౬॥

ప్రాయః పశ్యతి నద్యాదీఞ్ఛుష్కాంశ్చ సవనస్పతీన్।
కాలశ్చ గౌరమాత్మానం స్వప్నే గౌరశ్చ కాలకమ్॥౨౩౭॥

వికర్ణనాసికం చాపి ప్రపశ్యేద్విహతేన్ద్రియః।
తమవేక్ష్య భిషక్ ప్రాజ్ఞః పృచ్ఛేత్కిం కైః కదా సహ॥౨౩౮॥

జగ్ధమిత్యవగమ్యాశు ప్రదద్యాద్వమనం భిషక్।
సూక్ష్మం తామ్రరజస్తస్మై సక్షౌద్రం హృద్విశోధనమ్॥౨౩౯॥

శుద్ధే హృది తతః శాణం హేమచూర్ణస్య దాపయేత్।
హేమ సర్వవిషాణ్యాశు గరాంశ్చ వినియచ్ఛతి॥౨౪౦॥

న సజ్జతే హేమపాఙ్గే విషం పద్మదలేఽమ్బువత్।
నాగదన్తీత్రివృద్దన్తీద్రవన్తీస్నుకూపయః ఫలైః॥౨౪౧॥

సాధితం మాహిషం సర్పిః సగోమూత్రాఢకం హితమ్।
సర్పకీటవిషార్తానాం గరాతీనాం చ శాన్తయే॥౨౪౨॥

శిరీషత్వక్ త్రికటుకం త్రిఫలాం చన్దనోత్పలమ్।
ద్వే బలే సారివాస్ఫోతాసురభీనిమ్బపాటలాః॥౨౪౩॥

బన్ధుజీవాఢకీమూర్వావాసాసురసవత్సకాన్।
పాఠాజ్కోలాశ్వగన్ధార్కమూలయష్ట్యాహ్నపద్మకాన్॥౨౪౪॥

విశాలాం బృహతీం లాక్షాం కోవిదారం శతావరీమ్।
కటభీదన్త్యపామార్గాన్ పృశ్నిపర్ణీ రసాఞ్జనమ్॥౨౪౫॥

శ్వేతభణ్డాశ్వఖురకౌ కుష్ఠదారుప్రియఙ్గుకాన్।
విదారీ మధుకాత్ సారం కరఞ్జస్య ఫలం వచామ్॥౨౪౬॥

రజన్యౌ లోధ్రమక్షాంశం పిష్ట్వా సాధ్యం ఘృతాఢకమ్।
తుల్యాంమ్బుచ్ఛాగగోమూత్రతత్ర్యాఢకే తద్విషాపహమ్॥౨౪౭॥

అపస్మారక్షయోన్మాదభూతగ్రహగరోదరమ్।
పాణ్డురోగాన్ క్రిమీనూ గుల్మాన్ ప్లీహోరుస్తమ్భకామలాః॥౨౪౮॥

హనుస్కన్ధగ్రహాదీంశ్చ పానాభ్యఞ్జననావనైః।

హన్యాత్ సంజీవయేచ్చాపి విషోద్వేగమృతాన్నరాన్।
నామ్నేదమమృతం సర్వవిషాణాం స్యాద్ధృతోత్తమమ్॥౨౪౯॥

ఇత్యమృతధృతమ్।

భవన్తి చాత్ర।

ఛత్రీ ఝర్ఝరపాణిశ్చ చరేద్రాత్రౌ తథా దివా।

తచ్ఛాయాశబ్దవిత్రస్తాః ప్రణశ్యన్త్యాశు పన్నగాః॥౨౫౦॥

దష్టమాత్రో దశేదాశు తం సర్పం లోష్టమేవ వా।
ఉపర్యరిష్టాం బధ్నీయాద్దంశం ఛిన్ద్యాద్దహేత్తథా॥౨౫౧॥

వజ్రం మరకతం సారం పిచుకీం విషమూషికామ్।
కర్కేతనం సర్పమణిం వైదూర్యం గజమౌక్తికమ్॥౨౫౨॥

ధార్యం గరమణిర్యాశ్చ వరౌషధ్యో విషాపహాః।
ఖగాశ్చ శారికాక్రౌఞ్చశిఖిహంసశుకాదయః।। ౨౫౩॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇతీదముక్తం ద్వివిధస్య విస్తరైర్బహుప్రకారం విషరోగభేషజమ్।
అధీత్య విజ్ఞాయ తథా ప్రయోజయన్ వ్రజేద్విషాణామవిషహ్యతాం బుధః॥౨౫౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే
విషచికిత్సితం నామ త్రయోవింశోఽధ్యాయః॥౨౩॥

చతుర్వింశోఽధ్యాయః।

అథాతో మదాత్యయచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సురైః సురేశసహితైర్యా పురా పరిపూజితా।
సౌత్రామణ్యాం హూయతే యా కర్మభిర్యా ప్రతిష్ఠితా॥౩॥

యజ్ఞౌహీ యా యయా శక్రః సోమాతిపతితో భృశమ్।
నిరోజస్తమసావిష్టస్తస్మాద్దుర్గాత్ సముద్ధృతః॥౪॥

విధిభిర్వేదవిహితైర్యా యజద్భిర్మహాత్మభిః।
దృశ్యా స్పృశ్యా ప్రకల్ప్యా చ యజ్ఞీయా యజ్ఞసిద్ధయే॥౫॥

యోనిసంస్కారనామాద్యైర్విశేషైర్బహుధా చ యా।
భూత్వా భవత్యేకవిధా సామాన్యాన్మదలక్షణాత్॥౬॥

యా దేవానమృతం భూత్వా స్వధా భూత్వా పితౄంశ్చ యా।
సోమో భూత్వా ద్విజాతీన్ యా యుఙ్క్తే శ్రేయోభిరుత్తమైః॥౭॥

ఆశ్వినం యా మహత్తేజో వీర్యం సారస్వతం చ యా।
బలమైన్ద్రం చ యా సిద్ధా సోమే సౌత్రామణౌ చ యా॥౮॥

శోకారతిభయోద్వేగనాశినీ యా మహాబలా।
యా ప్రీతిర్యా రతిర్యా వాగ్యా పుష్టిర్యా చ నిర్వృతిః॥౯॥

యా సురా సురగన్ధర్వయక్షరాక్షసమానుషైః।
రతిః సురేత్యభిహితా తాం సురాం విధినా పిబేత్॥౧౦॥

శరీరకృతసంస్కారః శుచిరుత్తమగన్ధవాన్।
ప్రావృతో నిర్మలైర్వస్త్రైర్యథర్తూద్ధమగన్ధిభిః॥౧౧॥

విచిత్రవివిధస్రగ్వీ రత్నాభరణభూషితః।
దేవద్విజాతీన్ సంపూజ్య స్పృష్ట్వా మఙ్గలముత్తమమ్॥౧౨॥

దేశే యథర్తుకే శస్తే కుసుమప్రకరీకృతే।
సంవాససంమతే ముఖ్యే ధూపసంమోదబోధితే॥౧౩॥

సోపధానే సుసంస్తీర్ణే విహితే శయనాసనే।
ఉపవిష్టోఽథవా తిర్యక్ స్వశరీరసుఖే స్థితః॥౧౪॥

సౌవర్ణై రాజతైర్వాఽపి తథా మణిమయైరపి।
భాజనైర్వివిధైశ్చిత్రైః సుకృతైశ్చ పిబేత్ సదా॥౧౫॥

రూపయౌవనమత్తాభిః శిక్షితాభిర్విశేషతః।
వస్త్రాభరణమాల్యైశ్చ భూషితాభిర్యథర్తుకైః॥౧౬॥

శౌచానురాగయుక్తాభిః ప్రమదాభిరితస్తతః।
సంవాహ్యమాన ఇష్టాభిః పిబేన్మద్యమనుత్తమమ్॥౧౭॥

మద్యానుకూలైర్వివిధైః ఫలైర్హరితకైః శుభైః।
లవణైర్గన్ధపిశునైరవదంశైర్యథర్తుకైః॥౧౮॥

భృష్టైర్మాంసైర్బహువిధైర్భూజలామ్బరచారిణామ్।

షారోగవైశ్చ విహితైర్భక్ష్యైశ్చ వివిధాత్మకైః॥౧౯॥

పిబేత్ సంపూజ్య విబుధానాశిషః సంప్రయుజ్య చ।
ప్రదాయ సజలం మద్యమాదితో వసుధాతలే॥౨౦॥

అభ్యఙ్గోత్సాదనస్నానవాసోధూపానులేపనైః।
స్నిగ్ధోష్ణైర్భావితశ్చాన్నైర్వాతికో మద్యమాచరేత్॥౨౧॥

శీతోపచారైర్వివిధైర్మధురస్నిగ్ధశీతలైః।
పైత్తికో భావితశ్చాన్నైః పిబన్మద్యం న సీదతి॥౨౨॥

ఉపచారైరశిశిరైర్యవగోధూమభుక్ పిబేత్।
శ్లైష్మికో ధన్వజైర్మాంసైర్మద్యం మరిచకైః సహ॥౨౩॥

విధిర్వసుమతామేష భవిష్యద్విభవాశ్చ యే।
యథోపపత్తి తైర్మద్యం పాతవ్యం మాత్రయా హితమ్॥౨౪॥

వాతికేభ్యో హితం మద్యం ప్రాయో గౌడికపైష్టికమ్।
కఫపిత్తాధికేభ్యస్తు ఫాలమాధవశార్కరమ్॥౨౫॥

బహుద్రవ్యం బహుగుణం బహుకర్మప్రదాత్మకమ్।
గుణైర్దోషైశ్చ తన్మద్యముభయైరుపదేక్ష్యతే॥౨౬॥

విధినా మాత్రయా కాలే హితైరన్నైర్యథాబలమ్।
ప్రహృష్టో యః పిబేన్మద్యం తస్య స్యాదమృతం యథా॥౨౭॥

యథోపేతం పునర్మద్యం ప్రసఙ్గాద్యేన పీయతే।
రూక్షవ్యాయామనిత్యేన విషవద్యాతి తస్య తత్॥౨౮॥

మద్యం హృదయమావిశ్య స్వగుణైరోజసో గుణాన్॥
దశభిర్దశ సంక్షోభ్య చేతో నయతి విక్రియామ్॥౨౯॥

లఘూష్ణతీక్ష్ణసూక్ష్మామ్లవ్యవాయ్యాశుగమేవ చ।
రూక్షం వికాశి విశదం మద్యం దశగుణం స్మృతమ్॥3౦॥

గురు శీతం మృదు స్నిగ్ధం బహలం మధురం స్థిరమ్।
ప్రసన్నం పిచ్ఛిలం శ్లక్ష్ణమోజో దశగుణం స్మృతమ్॥3౧॥

గురుత్వం లాఘవాచ్ఛైత్యమౌష్ణ్యాదమ్లస్వభావతః।
మాధుర్యం మార్దవం తైక్ష్ణ్యాత్ ప్రసాదం చాశుభావనాత్॥3౨॥

రౌక్ష్యాత్ స్నేహం వ్యవాయిత్వాత్ స్థిరత్వం శ్లక్ష్ణతామపి।
వికాసిభావాత్ పైచ్ఛిల్యం వైశద్యాత్ సాన్ద్రతాం తథా॥33॥

సౌక్ష్మ్యాన్మద్యం నిహన్త్యేవమోజసః స్వగుణైర్గుణాన్।
సత్వం తదాశ్రయం చాశు సంక్షోభ్య జనయేన్మదమ్॥3౪॥

రసవతాదిమార్గాణాం సత్త్వబుద్ధీన్ద్రియాత్మనామ్।
ప్రధానస్యౌజసశ్చైవ హృదయం స్థానముచ్యతే॥3౫॥

అతిపీతేన మద్యేన విహతేనౌజసా చ తత్।
హృదయం యాతి వికృతిం తత్రస్థా యే చ ధాతవః॥౩౬॥

ఓజస్యవిహతే పూర్వే హృది చ ప్రతిబోధితే।
మధ్యమో విహతేఽల్పే చ విహతే తూత్తమో మదః॥౩౭॥

నైవం విఘాతం జనయేన్మద్యం పైష్టికమోజసః।
వికాశిరూక్షవిశదా గుణాస్తత్ర హి నోల్బణాః॥౩౮॥

హృది మద్యగుణావిష్టే హర్షస్తర్షో రతిః సుఖమ్।
వికారాశ్చ యథాసత్త్వం చిత్రా రాజసతామసాః॥౩౯॥

జాయన్తే మోహనిద్రాన్తా మద్యస్యాతినిషేవణాత్।
స మద్యవిభ్రమో నామ్నా మద ఇత్యభిధీయతే॥౪౦॥

పీయమానస్య మద్యస్య విజ్ఞాతవ్యాస్త్రయో మదాః।
ప్రథమో మధ్యమోఽన్త్యశ్చ లక్షణైస్తాన్ ప్రచక్ష్మహే॥౪౧॥

ప్రహర్షణః ప్రీతికరః పానాన్నగుణదర్శకః।
వాద్యగీతప్రహాసానాం కథానాం చ ప్రవర్తకః॥౪౨॥

న చ బుద్ధిస్మృతిహరో విషయేషు న చాక్షమః।
సుఖనిద్రాప్రబోధశ్చ ప్రథమః సుఖదో మదః॥౪౩॥

ముహుః స్మృతిర్ముహుర్మోహో (ఽ)వ్యక్తా సజ్జతి వాఙ్ముహుః।

యుక్తాయుక్తప్రలాపశ్చ ప్రపలాయనమేవ చ ॥౪౪॥

స్థానపానాన్నసాంకథ్యయోజనాః సవిపర్యయాః।
లిఙ్గాన్యేతాని జానీయాదావిష్టే మధ్యమే మదే ॥౪౫॥

మధ్యమం మదముత్క్రమ్య మదమాప్రాప్య చోత్తమమ్।
న కించిన్నాశుభం కుర్యుర్నరా రాజసతామసాః ॥౪౬॥

కో మదం తాదృశం విద్వానున్మాదమివ దారుణమ్।
గచ్ఛేదధ్వానమస్వన్తం బహుదోషమివాధ్వగః ॥౪౭॥

తృతీయం తు మదం ప్రాప్య భగ్నదార్వివ నిష్క్రియః।
మదమోహావృతమనా జీవన్నపి మృతైః సమః ॥౪౮॥

రమణీయాన్ స విషయాన్న వేత్తి న సుహృజ్జనమ్।
యదర్థం పీయతే మద్యం రతిం తాం చ న విన్దతి ॥౪౯॥

కార్యాకార్యం సుఖం దుఃఖం లోకే యచ్చ హితాహితమ్।
యదవస్థో న జానాతి కోఽవస్థాం తాం వ్రజేద్బుధః ॥౫౦॥

స దూష్యః సర్వభూతానాం నిన్ద్యశ్చాగ్రాహ్య ఏవ చ।
వ్యసనిత్వాదుదర్కే చ స దుఃఖం వ్యాధిమశ్నుతే ॥౫౧॥

ప్రేత్య చేహ చ యచ్ఛ్రేయః శ్రేయో మోక్షే చ యత్ పరమ్।
మనఃసమాధౌ తత్ సర్వమాయత్తం సర్వదేహినామ్ ॥౫౨॥

మద్యేన మనసశ్చాస్య సంక్షోభః క్రియతే మహాన్।
మహామారుతవేగేన తటస్థస్యేవ శాఖినః॥౫౩॥

మద్యప్రసఙ్గం తం జ్ఞాత్వా మహాదోషం మహాగదమ్।
సుఖమిత్యధిగచ్ఛన్తి రజోమోహపరాజితాః॥౫౪॥

మద్యోపహతవిజ్ఞానా వియుక్తాః సాత్త్వికైర్గుణైః।
శ్రేయోభిర్విప్రయుజ్యన్తే మదాన్ధా మద్య(ద)లాలసాః॥౫౫॥

మద్యే మోహో భయం శోకః క్రోధో మృత్యుశ్చ సంశ్రితః।
సోన్మాదమదమూర్చ్ఛాయాః సాపస్మారాపతానకాః॥౫౬॥

యత్రైకః స్మృతివిభ్రంశస్తత్ర సర్వమసాధువత్।
ఇత్యేవం మద్యదోషజ్ఞా మద్యం గర్హన్తి తత్త్వతః॥౫౭॥

సత్యమేతే మహాదోషా మద్యస్యోక్తా న సంశయః।
అహితస్యాతిమాత్రస్య పీతస్య విధివర్జితమ్॥౫౮॥

కింతు మద్యం స్వభావేన యథైవాన్నం తథా స్మృతమ్।
భయుక్తియుక్తం రోగాయ యుక్తియుక్తం యథాఽమృతమ్॥౫౯॥

ప్రాణాః ప్రాణభృతామన్నం తదయుత్తయా నిహన్త్యసూన్।
విషం ప్రాణహరం తచ్చ యుక్తియుక్తం రసాయనమ్॥౬౦॥

హర్షమూర్జే మదం పుష్టిమారోగ్యం పౌరుషం బలమ్।
యుక్త్యా పీతం కరోత్యాశు మద్యం మదసుఖావహమ్॥౬౧॥

రోచనం దీపనం హృద్యం స్వరవర్ణప్రసాదనమ్।
ప్రీణనం బృంహణం బల్యం భయశోకశ్రమాపహమ్॥౬౨॥

స్వాపనం నష్టనిద్రాణాం మూకానాం వాగ్విబోధనమ్।
బోధనం చాతినిద్రాణాం విబద్ధానాం విబన్ధనుత్॥౬౩॥

వధబన్ధపరిక్లేశదుఃఖానాం చాప్యబోధనమ్।
మద్యోత్థానాం చ రోగాణాం మద్యమేవ ప్రబాధకమ్॥౬౪॥

రతిర్విషయసంయోగే ప్రీతిసంయోగవర్ధనమ్।
అపి ప్రవయసాం మద్యముత్సవామోదకారకమ్॥౬౫॥

పఞ్చస్వర్థేషు కామ్యేషు యా రతిః ప్రథమే మదే।
యూనాం వా స్థవిరాణాం వా తస్య నాస్త్యుపమా భువి॥౬౬॥

బహుదుఃఖహతస్యాస్య శోకేనోపహతస్య చ।
విశ్రామో జీవలోకస్య మద్యం యుక్త్యా నిషేవితమ్॥౬౭॥

అన్నపానవయోవ్యాధిబలకాలనికాణి షట్।
త్రీన్ దోషాంస్త్రివిధం సత్వం జ్ఞాత్వా మద్యం పిబేత్ సదా॥౬౮॥

తేషాం త్రికాణామష్టానాం యోజనా యుక్తిరుచ్యతే।

యయా యుక్త్యా పిబన్మద్యం మద్యదోషైర్న యుజ్యతే॥౬౯॥

మద్యస్య చ గుణాన్ సర్వాన్ యథోక్తాన్ స సమశ్నుతే।
ధర్మార్థయోరపీడాయై నరః సత్త్వగుణోచ్ఛ్రితః॥౭౦॥

సధ్వాని తు ప్రబుధ్యన్తే ప్రాయశః ప్రథమే మదే।
ద్వితీయే వ్యక్తతాం యాన్తి మధ్యే చోత్తమమధ్యయోః॥౭౧॥

సస్యసంబోధకం వర్షం హేమప్రకృతిదర్శకః।
హుతాశః సర్వసత్త్వానాం మద్యం తూభయకారకమ్॥౭౨॥

ప్రధానావరమధ్యానాం రుక్మాణాం వ్యక్తిదర్శకః।
యథాఽగ్నిరేవం సత్త్వానాం మద్యం ప్రకృతిదర్శకమ్॥౭౩॥

సుగన్ధిమాల్యగన్ధర్వం సుప్రణీతమనాకులమ్।
మిష్టాన్నపానవిశదం సదా మధురసంకథమ్॥౭౪॥

సుఖప్రమాణం సుమదం హర్షప్రీతివివర్ధనమ్।
స్వన్తం సాత్త్వికమాపానం న చోత్తమమదప్రదమ్॥౭౫॥

వైగుణ్యం సహసా యాన్తి మద్యదోషైర్న సాత్త్వికాః।
సహసా నావగృహ్ణాతి మద్యం సత్త్వబలాధికమ్॥౭౬॥

సౌమ్యాసౌమ్యకథాప్రాయం విశదావిశదం క్షణాత్।
చిత్రం రాజసమాపానం ప్రాయేణాస్వన్తమాకులమ్॥౭౭॥

హర్షప్రీతికథాపేతమతుష్టం పానభోజనే।
సంమోహక్రోధనిద్రాన్తమాపానం తామసం స్మృతమ్॥౭౮॥

ఆపానే సాత్త్వికాన్ బుద్ధ్వా తథా రాజసతామసాన్।
జహ్యాత్ సహాయాన్ యైః పీత్వా సహ దోషానుశ్రుతే॥౭౯॥

సుఖశీలాః సుసంభాషాః సుముఖాః సంభతాః సతామ్।
కలాస్వబాహ్యా విశదా విషయప్రవణాశ్చ యే॥౮౦॥

పరస్పరవిధేయా యే యేషామైక్యం సుహృత్తయా।
ప్రహర్షప్రీతిమాధుర్యైంరాపానం వర్ధయన్తి యే॥౮౧॥

ఉత్సవాదుస్సవతరం యేషామన్యోన్యదర్శనమ్।
తే సహాయాః సుఖాః పానే తైః పిబన్ సహ మోదతే॥౮౨॥

రూపగన్ధరసస్పర్శైః శబ్దైశ్చాపి మనోరమైః।
పిబన్తి సుసహాయా యే తే వై సుకృతిభిః సమాః॥౮౩॥

పఞ్చభిర్విషయైరిష్టైరుపేతైర్మనసః ప్రియైః।
దేశే కాలే పిబేన్మద్యం ప్రహృష్టేనాన్తరాత్మనా॥౮౪॥

స్థిరసత్త్వశరీరా యే పూర్వాన్నా మద్యపాన్వయాః।
బహుమద్యోచితా యే చ మాద్యన్తి సహసా న తే॥౮౫॥

క్షుత్పిపాసాపరీతాశ్చ దుర్బలా వాతపైత్తికాః।
రూక్షాల్పప్రమితాహారా విశ్రబ్ధా ః సత్త్వదుర్బలాః॥౮౬॥

క్రోధినోఽనుచితాః క్షీణాః పరిశ్రాన్తా మదక్షతాః।
వల్పేనాపి మదం శీఘ్రం యాన్తి మద్యేన మానవాః॥౮౭॥

ఊర్ధ్వ మదాత్యయస్యాతః సంభవం స్వస్వలక్షణమ్।
అగ్నివేశ చికిత్సాం చ ప్రవక్ష్యామి యథాక్రమమ్॥౮౮॥

స్త్రీశోకభయభారాధ్వకర్మభిర్యోఽతికర్శితః।
రూక్షాల్పప్రమితాశీ వా యః పిబత్యతిమాత్రయా॥౮౯॥

రూక్ష పరిణతం మద్యం నిశి నిద్రాం విహత్య చ।
కరోతి తస్య తచ్ఛీఘ్రం వాతప్రాయం మదాత్యయమ్॥౯౦॥

హిక్కాశ్వాసశిరఃకమ్పపార్శ్వశూలప్రజాగరైః।
విద్యాద్బహుప్రలాపస్య వాతప్రాయం మదాత్యయమ్॥౧౧॥

తీక్ష్ణోష్ణం మద్యమమ్లం చ యోఽతిమాత్రం నిషేవతే।
అమ్లోష్ణతీక్ష్ణభోజీ చ క్రోధనోఽగ్న్యాతపప్రియః॥౯౨॥

తస్యోపజాయతే పిత్తాద్విశేషేణ మదాత్యయః।
లక్షణాని భవన్త్యస్య యాని తాని నిబోధ మే॥౯౩॥

తృష్ణాదాహజ్వరస్వేదమూర్చ్ఛాతీసారవిభ్రమైః।

విద్యాద్ధరితవర్ణస్య పిత్తప్రాయం మదాత్యయమ్॥౧౪॥

తరుణం మధురప్రాయం గౌడం పైష్టికమేవ వా।
మధురస్నిగ్ధగుర్వాశీ యః పిబత్యతిమాత్రయా॥౧౫॥

అవ్యాయామదివాస్వప్నశయ్యాసనసుఖే రతః।
మదాత్యయం కఫప్రాయం స శీఘ్రమధిగచ్ఛతి॥౯౬॥

ఛర్ద్యరోచకహృల్లాసతన్ద్రాస్తైమిత్యగౌరవైః।
విద్యాచ్ఛీతపరీతస్య కఫప్రాయం మదాత్యయమ్॥౯౭॥

విషస్య యే గుణా దృష్టాః సన్నిపాతప్రకోపణాః।
త ఏవ మద్యే దృశ్యన్తే విషే తు బలవత్తరాః॥౯౮॥

హన్త్యాశు హి విషం కించిత్ కించిద్రోగాయ కల్పతే।
యథా విషం తథైవాన్త్యో జ్ఞేయో మద్యకృతో మదః॥౯౯॥

తస్మాత్ త్రిదోషజం లిఙ్గం సర్వత్రాపి మదాత్యయే।
దృశ్యతే రూపవైశేష్యాత్ పృథక్త్వం చాస్య లక్ష్యతే॥౧౦౦॥

శరీరదుఃఖం బలవత్ సంమోహో హృదయవ్యథా।
అరుచిః సతతం తృష్ణా జ్వరః శీతోష్ణలక్షణః॥౧౦౧॥

శిరఃపార్శ్వాస్థిసన్ధీనాం విద్యుత్తుల్యా చ వేదనా।
జాయతేఽతిబలా జృమ్భా స్ఫురణం వేపనం శ్రమః॥౧౦౨॥

ఉరోవిబన్ధః కాసశ్చ హిక్కా శ్వాసః ప్రజాగరః।
శరీరకమ్పః కర్ణాక్షిముఖరోగస్త్రికగ్రహః॥౧౦౩॥

ఛర్ద్యతీసారహృల్లాసా వాతపిత్తకఫాత్మకాః।
భ్రమః ప్రలాపో రూపాణామసతాం చైవ దర్శనమ్॥౧౦౪॥

తృణభస్మలతాపర్ణపాంశుభిశ్చావపూరణమ్।
ప్రధర్షణం విహఙ్గేశ్చ భ్రాన్తచేతాః స మన్యతే॥౧౦౫॥

వ్యాకులానామశస్తానాం స్వప్నానాం దర్శనాని చ।
మదాత్యయస్య రూపాణి సర్వాణ్యేతాని లక్షయేత్॥౧౦౬॥

సర్వం మదాత్యయం విద్యాత్త్రిదోషమధికం తు యమ్।
దోషం మదాత్యయే పశ్యేత్ తస్యాదౌ ప్రతికారయేత్॥౧౦౭॥

కఫస్థానానుపూర్వ్యా వా క్రియా కార్యా మదాత్యయే।
పిత్తమారుతపర్యన్తః ప్రాయేణ హి మదాత్యయః॥౧౦౮॥

మిథ్యాతిహీనపీతేన యో వ్యాధిరుపజాయతే।
సమపీతేన తేనైవ స మద్యేనోపశామ్యతి॥౧౦౯॥

జీర్ణామమద్యదోషాయ మద్యమేవ ప్రదాపయేత్।
ప్రకాఙ్క్షాలాఘవే జాతే యద్యదస్మై హితం భవేత్॥౧౧౦॥

సౌవర్చలానుసంవిద్ధం శీతం సబిడసైన్ధవమ్।
మాతులుఙ్గార్ద్రకోపేతం జలయుక్తం ప్రమాణవత్॥౧౧౧॥

తీక్ష్ణోష్ణేనాతిమాత్రేణ పీతేనామ్లవిదాహినా।
మద్యేనాన్నరసోత్క్లేదో విదగ్ధః క్షారతాం గతః॥౧౧౨॥

అన్తర్దాహం జ్వరం తృష్ణాం ప్రమోహం విభ్రమం మదమ్।
జనయత్యాశు తచ్ఛాన్త్యై మద్యమేవ ప్రదాపయేత్॥౧౧౩॥

క్షారో హి యాతి మాధుర్యం శీఘ్రమమ్లోపసంహితః।
శ్రేష్ఠమమ్లేషు మద్యం చ యైర్గుణైస్తాన్ పరం శృణు॥౧౧౪॥

మద్యస్యామ్లస్వభావస్య చత్వారోఽనురసాః స్మృతాః।
మధురశ్చ కషాయశ్చ తిక్తః కటుక ఏవ చ॥౧౧౫॥

గుణాశ్చ దశ పూర్వోక్తాస్తైశ్చతుర్దశభిర్గుణైః।
సర్వేషాం మద్యమమ్లానాముపర్యుపరి తిష్ఠతి॥౧౧౬॥

మద్యోత్క్లేష్టేన దోషేణ క్రుద్ధః స్రోతఃసు మారుతః।
కరోతి వేదనాం తీవ్రాం శిరస్యస్థిషు సన్ధిషు॥౧౧౭॥

దోషవిష్యన్దనార్థే హి తస్మై మద్యం విశేషతః।
వ్యవాయితీక్ష్ణోష్ణతయా దేయమమ్లేషు సత్స్వపి॥౧౧౮॥

స్రోతోవిబన్ధమున్మద్యం మారుతస్యానులోమనమ్।

రోచనం దీపనం చాగ్నేరభ్యాసాత్ సాత్మ్యమేవ చ॥౧౧౯॥

రుజః స్రోతఃస్వరుద్ధేషు మారుతే చానులోమితే।
నివర్తన్తే వికారాశ్చ శామ్యన్త్యస్య మదోదయాః॥౧౨౦॥

బీజపూరకవృక్షామ్లకోలదాడిమసంయుతమ్।
యమానీహపుషాజాజీశృఙ్గవేరావచూర్ణితమ్॥౧౨౧॥

సస్నేహైః శక్తుభిర్యుక్తమవదంశైర్విరోచితమ్।
దద్యాత్ సలవణం మద్యం పైష్టికం వాతశాన్తయే॥౧౨౨॥

దృష్ట్వా వాతోల్బణం లిఙ్గం రసైశ్చైనముపాచరేత్।
లావతిత్తిరదక్షాణాం స్నిగ్ధామ్లైః శిఖినామపి॥౧౨౩॥

పక్షిణాం మృగమత్స్యానామానూపానాం చ సంస్కృతైః।
భూశయప్రసహానాం చ రసైః శాల్యోదనేన చ॥౧౨౪॥

స్నిగ్ధోష్ణలవణామ్లైశ్చ వేశవారైర్ముఖప్రియైః।
స్నిగ్ధైర్గౌధూమికైశ్చాన్నైర్వారుణీమణ్డసంయుతైః॥౧౨౫॥

పిశితార్ద్రకగర్భాభిః స్నిగ్ధాభిర్యూపవర్తిభిః।
మాషపూపలికాభిశ్చ వాతికం సముపాచరేత్॥౧౨౬॥

నాతిస్నిగ్ధం న చామ్లేన యుక్తం సమరిచార్ద్రకమ్।
మేద్యం ప్రాగుదితం మాంసం దాడిమస్వరసేన వా॥౧౨౭॥

పృథక్ త్రిజాతకోపేతం సధాన్యమరిచార్ద్రకమ్।
రసప్రలేహయూషైశ్చ సుఖోష్ణైః సంప్రదాపయేత్॥౧౨౮॥

భుక్తే తు వారుణీమణ్డం దద్యాత్ పాతుం పిపాసవే।
దాడిమస్య రసం వాఽపి జలం వా పాఞ్చమూలికమ్॥౧౨౯॥

ధాన్యనాగరతోయం వా దధిమణ్డమథాపి వా।
అమ్లకాఞ్జికమణ్డం వా శుక్తోదకమథాపి వా॥౧౩౦॥

కర్మణాఽనేన సిద్ధేన వికార ఉపశామ్యతి।
మాత్రాకాలప్రయుక్తేన బలం వర్ణశ్చ వర్ధతే॥౧౩౧॥

రాగషాడవసంయోగైర్వివిధైర్భక్తరోచనైః।
పిశితైః శాకపిష్టాన్నైర్యవగోధూమశాలిభిః॥౧౩౨॥

అభ్యఙ్గోత్సాదనైః స్నానైరుష్ణైః ప్రావరణైర్ఘనైః।
ఘనైరగురుపఙ్కైశ్చ ధూపైశ్చాగురుజైర్ఘనైః॥౧౩౩॥

నారీణాం యౌవనోష్ణానాం నిర్దయైరుపగూహనైః।
శ్రోణ్యూరుకుచభారైశ్చ సంరోధోష్ణసుఖావహైః॥౧౩౪॥

శయనాచ్ఛాదనైరుష్ణైరుష్ణైశ్చాన్తర్గృహైః సుఖైః।
మారుతప్రబలః శీఘ్రం ప్రశామ్యతి మదాత్యయః॥౧౩౫॥

భవ్యఖర్జూరమృద్వీకాపరూషకరసైర్యుతమ్।
'సదాడిమరసం శీతం సక్తుభిః స్వవచూర్ణితమ్॥౧౩౬॥

సశర్కరం శార్కరం వా మాధ్వీకమథవాఽపరమ్।
దద్యాద్బహూదకం కాలే పాతుం పిత్తమదాత్యయే॥౧౩౭॥

శశాన్ కపిఞ్జలానేణాన్ లావానసితపుచ్ఛకాన్।
మధురామ్లాన్ ప్రయుఞ్జీత భోజనే శాలిషష్టికాన్॥౧౩౮॥

పటోలయూషమిశ్రం వా ఛాగలం కల్పయేద్రసమ్।
సతీనముద్గమిశ్రం వా దాడిమామలకాన్వితమ్॥౧౩౯॥

ద్రాక్షామలకఖర్జూరపరూషకరసేన వా।
కల్పయేత్తర్పణాన్ యూషాన్ రసాంశ్చ వివిధాత్మకాన్॥౧౪౦॥

ఆమాశయస్థముత్క్లిష్టం కఫపిత్తం మదాత్యయే।
విజ్ఞాయ బహుదోషస్య తృడ్విదాహాన్వితస్య చ॥౧౪౧॥

మద్యం ద్రాక్షారసం తోయం దత్త్వా తర్పణమేవ వా।
నిఃశేష వామయేచ్ఛీఘ్రమేవం రోగాద్విముచ్యతే॥౧౪౨॥

కాలే పునస్తర్పణాద్యం క్రమం కుర్యాత్ ప్రకాఙ్క్షితే।
తేనాగ్నిర్దీప్యతే తస్య దోషశేషాన్నపాచకః॥౧౪౩॥

కాసే సరక్తనిష్ఠీవే పార్శ్వస్తనరుజాసు చ।

తృష్యతే సవిదాహే చ సోత్క్లేశే హృదయోరసి ॥౧౪౪॥

గుడూచీభద్రముస్తానాం పటోలస్యాథవా భిషక్।
రసం సనాగరం దద్యాత్తిత్తిరిం(రి) ప్రతిభోజనమ్ ॥౧౪౫॥

తృష్యతే చాతిబలవద్వాతపిత్తే సముద్ధతే।
దద్యాద్ద్రాక్షారసం పాతుం శీతం దోషానులోమనమ్ ॥౧౪౬॥

జీర్ణే సమధురామ్లేన ఛాగమాంసరసేన తమ్।
భోజనం భోజయేన్మద్యమనుతర్షం చ పాయయేత్ ॥౧౪౭॥

అనుతర్షస్య మాత్రా సా యథా నో హన్యతే మనః।
తృష్యతే మద్యమల్పాల్పం ప్రదేయం స్యాద్వహూదకమ్ ॥౧౪౮॥

తృష్ణా యేన చ సంశామ్యేన్మదం యేన చ నాప్నుయాత్।
పరూషకాణాం పీలూనాం రసం శీతమథామ్బు వా ॥౧౪౯॥

పర్ణినీనాం చతసృణాం పిబేద్వా శిశిరం జలమ్।
ముస్తదాడిమలాజానాం తృష్ణాఘ్నం వా పిబేద్రసమ్ ॥౧౫౦॥

కోలదాడిమవృక్షామ్లచుక్రీకాచుక్రికారసః।
పఞ్చామ్లకో ముఖాలేపః సద్యస్తృష్ణాం నియచ్ఛతి ॥౧౫౧॥

శీతలాన్యన్నపానాని శీతశయ్యాసనాని చ।
శీతవాతజలస్పర్శాః శీతాన్యుపవనాని చ ॥౧౫౨॥

క్షౌమపద్మోత్పలానాం చ మణీనాం మౌక్తికస్య చ।
చన్దనోదకశీతానాం స్పర్శాశ్చన్ద్రాంశుశీతలాః॥౧౫౩॥

హేమరాజతకాంస్యానాం పాత్రాణాం శీతవారిభిః।
పూర్ణానాం హిమపూర్ణానాం దృతీనాం పవనాహతాః॥౧౫౪॥

సంస్పర్శాశ్చన్దనార్ద్రాణాం నారీణాం చ సమారుతాః।
చన్దనానాం చ ముఖ్యానాం శస్తాః పిత్తమదాత్యయే॥౧౫౫॥

(శీతవీర్యం యదన్యచ్చ తత్ సర్వం వినియోజయేత్।)
కుముదోత్పలపత్రాణాం సిక్తానాం చన్దనామ్బునా॥౧౫౬॥

హితాః స్పర్శా మనోజ్ఞానాం దాహే మద్యసముత్థితే।
కథాశ్చ వివిధాః శస్తాః శబ్దాశ్చ శిఖినాం శివాః॥౧౫౭॥

తోయదానాం చ శబ్దా హి శమయన్తి మదాత్యయమ్।
జలయన్త్రాభివర్షీణి వాతయన్త్రవహాని చ॥౧౫౮॥

కల్పనీయాని భిషజా దాహే ధారాగృహాణి చ।
ఫలినీ సేవ్యలోధ్రామ్బు హేమపత్రం కుటన్నటమ్॥౧౫౯॥

కాలీయకరసోపేతం దాహే శస్తం ప్రలేపనమ్।
బదరీపల్లవోత్థశ్చ తథైవారిష్టకోద్భవః॥౧౬౦॥

ఫేనిలాయాశ్చ యః ఫేనస్తైర్దాహే లేపనం శుభమ్।
సురా సమణ్డా దధ్యమ్లం మాతులుఙ్గరసో మధు॥౧౬౧॥

సేకే ప్రదేహే శస్యన్తే దాహఘ్నాః సామ్లకాఞ్జికాః।
పరిషేకావగాహేషు వ్యఞ్జనానాం చ సేవ(చ)నే॥౧౬౨॥

శస్యతే శిశిరం తోయం దాహతృష్ణాప్రశాన్తయే।
మాత్రాకాలప్రయుక్తేన కర్మణాఽనేన శామ్యతి॥౧౬౩॥

ధీమతో వైద్యవశ్యస్య శీఘ్రం పిత్తమదాత్యయః।
ఉల్లేఖనోపవాసాభ్యాం జయేత్ కఫమదాత్యయమ్॥౧౬౪॥

తృప్యతే సలిలం చాస్మై దద్యాద్రీవేరసాధితమ్।
బలయా పృశ్నిపర్ణ్యా వా కణ్టకార్యాఽథవా శృతమ్॥౧౬౫॥

సనాగరాభిః సర్వాభిర్జలం వా శృతశీతలమ్।
దుఃస్పర్శేన సముస్తేన ముస్తపర్పటకేన వా॥౧౬౬॥

జలం ముస్తైః శృతం వాఽపి దద్యాద్దోషవిపాచనమ్।
ఏతదేవ చ పానీయం సర్వత్రాపి మదాత్యయే॥౧౬౭॥

నిరత్యయం పీయమానం పిపాసాజ్వరనాశనమ్।
నిరామం కాఙ్క్షితం కాలే పాయయేద్వహుమాక్షికమ్॥౧౬౮॥

శార్కరం మధు వా జీర్ణమరిష్టం శీధుమేవ వా।

రూక్షం తర్పణసంయుక్తం యమానీనాగరాన్వితమ్ ॥౧౯౯॥

యావగౌధూమికం చాన్నం రూక్షయూషేణ భోజయేత్।
కులస్థానాం సుశుష్కాణాం మూలకానాం రసేన వా॥౧౭౦॥

తనునాఽల్పేన లఘునా కట్వమ్లేనాల్పసర్పిషా।
పటోలయూషమమ్లం వా యూషమామలకస్య వా॥౧౭౧॥

ప్రభూతకటుసంయుక్తం సయవాన్నం ప్రదాపయేత్।
వ్యోషయూషమథామ్లం వా సిద్ధం వా సామ్లవేతసమ్॥౧౭౨॥

ఛాగమాంసరసం రూక్షమమ్లం వా జాఙ్గలం రసమ్।
స్థాల్యాం వాఽథ కపాలే వా భృష్టం నిర్ద్రవవర్తితమ్॥౧౭౩॥

కట్వమ్లలవణం మాంస భక్షయన్ వృణుయాన్మధు।
వ్యక్తమారీచకం మాంసం మాతులుఙ్గరసాన్వితమ్॥౧౭౪॥

ప్రభూతకటుసంయుక్తం యమానీనాగరాన్వితమ్।
భృష్టం దాడిమసారామ్లముష్ణపూపోపవేష్టితమ్॥౧౭౫॥

యథాగ్ని భక్షయేత్ కాలే ప్రభూతార్ద్రకపేశికమ్।
పిబేచ్చ నిగదం మద్యం కఫప్రాయే మదాత్యయే॥౧౭౬॥

సౌవర్చలమజాజీ చ వృక్షామ్లం సామ్లవేతసమ్।
త్వగేలామరిచార్ధాంశం శర్కరాభాగయోజితమ్॥౧౭౭॥

ఏతల్లవణమష్టాఙ్గమగ్నిసందీపనం పరమ్।
మదాత్యయే కఫప్రాయే దద్యాత్ స్రోతోవిశోధనమ్॥౧౭౮॥

ఏతదేవ పునర్యుక్త్యా మధురామ్లైర్ద్రవీకృతమ్।
గోధూమాన్నయవాన్నానాం మాంసానాం చాతిరోచనమ్॥౧౭౯॥

పేషయేత్ కటుకైర్యుక్తాం శ్వేతాం బీజవివర్జితామ్।
మృద్వీకాం మాతులుఙ్గస్య దాడిమస్య రసేన వా॥౧౮౦॥

సౌవర్చలైలామరిచైరజాజీభృఙ్గదీప్యకైః।
స రాగః క్షౌద్రసంయుక్తః శ్రేష్ఠో రోచనదీపనః॥౧౮౧॥

మృద్వీకాయా విధానేన కారయేత్ కారవీమపి।
శుక్తమత్స్యణ్డికోపేతం రాగం దీపనపాచనమ్॥౧౮౨॥

ఆమ్రామలకపేశీనాం రాగాన్ కుర్యాత్ పృథక్ పృథక్।
ధాన్యసౌవర్చలాజాజీకారవీమరిచాన్వితాన్॥౧౮౩॥

గుడేన మధుయుక్తేన వ్యక్తామ్లలవణీకృతాన్।
తైరన్నం రోచతే దిగ్ధం సమ్యగ్భుక్తం చ జీర్యతి॥౧౮౪॥

రూక్షోష్ణేనాన్నపానేన స్నానేనాశిశిరేణ చ।
వ్యాయామలఙ్ఘనాభ్యాం చ యుక్తాభ్యాం జాగరేణ చ॥౧౮౫॥

కాలయుక్తేన రూక్షేణ స్నానేనోద్వర్తనేన చ।
ప్రాణవర్ణకరాణాం చ ప్రఘర్షాణాం చ సేవయా॥౧౮౬॥

సేవయా వసనానాం చ గురూణామగురోరపి।
సకామోష్ణసుఖాఙ్గీనామఙ్గనానాం చ సేవయా॥౧౮౭॥

సుఖశిక్షితహస్తానాం స్త్రీణాం సంవాహనేన చ।
మద్రాత్యయః కఫప్రాయః శీఘ్రమేవోపశామ్యతి॥౧౮౮॥

యదిదం కర్మ నిర్దిష్టం పృథగ్దోషబలం ప్రతి।
సన్నిపాతే దుశవిధే తద్వికల్ప్యం భిషగ్విదా॥౧౮౯॥

యస్తు దోషవికల్పజ్ఞో యశ్చౌషధివికల్పవిత్।
స సాధ్యాన్ సాధయేద్వ్యాధీన్ సాధ్యాసాధ్యవిభాగవిత్॥౧౯౦॥

వనాని రమణీయాని సపద్మాః సలిలాశయాః।
విశదాన్యన్నపానాని సహాయాశ్చ ప్రహర్షణాః॥౧౯౧॥

మాల్యాని గన్ధయోగాశ్చ వాసాంసి విమలాని చ।
గాన్ధర్వశబ్దాః కాన్తాశ్చ గోష్ఠ్యశ్చ హృదయప్రియాః॥౧౯౨॥

సంకథాహాస్యగీతానాం విశదాశ్చైవ యోజనాః।
ప్రియాశ్చానుగ(మ)తా నార్యో నాశయన్తి మదాత్యయమ్॥౧౯౩॥

నాక్షోభ్య హి మనో మద్యం శరీరమవిహత్య చ।

కుర్యాన్మదాత్యయం తస్మాదేష్టవ్యా హర్షణీ క్రియా॥ ౧౯౪॥

ఆభిః క్రియాభిః సిద్ధాభిః శమం యాతి మదాత్యయః।
న చేన్మద్యవిధిం హిత్వా క్షీరమస్య ప్రయోజయేత్॥౧౯౫॥

లఙ్ఘనైః పాచనైర్దోషశోధనైః శమనైరపి।
విమద్యస్య కఫే క్షీణే జాతే దౌర్బల్యలాఘవే॥౧౯౬॥

తస్య మద్యవిదగ్ధస్య వాతపిత్తాధికస్య చ।
గ్రీష్మోపతప్తస్య తరోర్యథా వర్షం తథా పయః॥౧౯౭॥

పయసాఽభిహృతే రోగే బలే జాతే నివర్తయేత్।
క్షీరప్రయోగం మద్యం చ క్రమేణాల్పాల్పమాచరేత్॥౧౯౮॥

విచ్ఛిన్నమద్యః సహసా యోఽతిమద్యం నిషేవతే।
ధ్వంసకో విక్షయశ్చైవ రోగస్తస్యోపజాయతే॥౧౯౯॥

వ్యాధ్యుపక్షీణదేహస్య దుశ్చికిత్స్యతమౌ మతౌ।
తయోర్లిఙ్గం చికిత్సా చ యథావదుపదేక్ష్యతే॥౨౦౦॥

శ్లేష్మప్రసేకః కణ్ఠాస్యశోషః శబ్దాసహిష్ణుతా।
తన్ద్రానిద్రాతియోగశ్చ జ్ఞేయం ధ్వంసకలక్షణమ్॥౨౦౧॥

హృత్కణ్ఠరోగః సంమోహశ్ఛర్దిరఙ్గరుజా జ్వరః।
తృష్ణా కాసః శిరఃశూలమేతద్విక్షయలక్షణమ్॥౨౦౨॥

తయోః కర్మ తదేవేష్టం వాతికే యన్మదాత్యయే।
తౌ హి ప్రక్షీణదేహస్య జాయతే దుర్బలస్య వై॥౨౦౩॥

బస్తయః సర్పిషః పానం ప్రయోగః క్షీరసర్పిషోః।
అభ్యఙ్గోద్వర్తనస్నానాన్యన్నపానం చ వాతనుత్॥౨౦౪॥

విక్షయో ధ్వంసకశ్చైవ కర్మణాఽనేన శామ్యతి।
యుక్తమద్యస్య మద్యోత్థో న వ్యాధిరుపజాయతే॥౨౦౫॥

నివృత్తః సర్వమద్యేభ్యో నరో యశ్చ జితేన్ద్రియః।
శారీరమానసైర్ధీమాన్ వికారైర్న స యుజ్యతే॥౨౦౬॥

తత్ర శ్లోకాః।

యత్ప్రభావా భగవతీ సురా పేయా యథా చ సా।
యద్ద్రవ్యా యస్య యా చేష్టా యోగం చాపేక్షతే యథా॥౨౦౭॥

యథా మదయతే యైశ్చ గుణైర్యుక్తా మహాగుణా।
యో మదో మదభేదాశ్చ యే త్రయః స్వస్వలక్షణాః॥౨౦౮॥

యే చ మద్యకృతా దోషా గుణా యే చ మదాత్మకాః।
యచ్చ త్రివిధమాపానం యథాసత్త్వం చ లక్షణమ్॥౨౦౯॥

యే సహాయాః సుఖాః పానే చిరక్షిప్రమదా నరాః।

మదాత్యయస్య యో హేతుర్లక్షణం యద్యథా చ యత్॥౨౧౦॥

మద్యం మద్యోత్థితాన్ రోగాన్ హన్తి యశ్చ క్రియాక్రమః।
సర్వం తదుక్తమఖిలం మదాత్యయచికిత్సితే॥౨౧౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే
మదాత్యయచికిత్సితం నామ చతుర్వింశోఽధ్యాయః॥౨౪॥

పఞ్చవింశోఽధ్యాయః।

అథాతో ద్వివ్రణీయచికిత్సితమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

పరావరజ్ఞమాత్రేయం గతమానమదవ్యథమ్।
అగ్నివేశో గురుం కాలే వినయాదిదమబ్రవీత్॥3॥

భగవన్ పూర్వముద్దిష్టౌ ద్వౌ వ్రణౌ రోగసంగ్రహే।
తయోర్లిఙ్గం చికిత్సాం చ వక్తుమర్హసి శర్మద॥౪॥

ఇత్యగ్నివేశస్య వచో నిశమ్య గురురబ్రవీత్।
యౌ వ్రణౌ పూర్వముద్దిష్టౌ నిజశ్చాగన్తురేవ చ॥౫॥

శ్రూయతాం విధివత్ సౌమ్య తయోర్లిఙ్గం చ భేషజమ్।

నిజః శరీరదోషోత్థ ఆగన్తుర్బాహ్యహేతుజః॥౬॥

వధబన్ధప్రపతనాద్దంష్ట్రాదన్తనఖక్షతాత్।
ఆగన్తవో వ్రణాస్తద్వద్విషస్పర్శాగ్నిశస్త్రజాః॥౭॥

మన్త్రాగదమప్రలేపాద్యైర్భేషజైర్హేతు భిశ్చ తే।
లిఙ్గైకదేశైర్నిర్దిష్టా విపరీతా నిజైర్వ్రణాః॥౮॥

వ్రణానాం నిజహేతూనామాగన్తూనామశామ్యతామ్।
కుర్యాద్దోషబలాపేక్షీ నిజానామౌషధం త(య)థా॥౯॥

యథాస్వైర్హేతుభిర్దుష్టా వాతపిత్తకఫా నృణామ్।
బహిర్మార్గం సమాశ్రిత్య జనయన్తి నిజాన్ వ్రణాన్॥౧౦॥

స్తబ్ధః కఠినసంస్పర్శో మన్దస్రావోఽతితీవ్రరుక్।
తుద్యతే స్ఫురతి శ్యావో వ్రణో మారుతసంభవః॥౧౧॥

సంపూరణైః స్నేహపానైః స్నిగ్ధైః స్వేదోపనాహనైః।
ప్రదేహైః పరిషేకైశ్చ వాతవ్రణముపాచరేత్॥౧౨॥

తృష్ణామోహజ్వరక్లేదదాహదుష్ట్యవదారణైః।
వ్రణం పిత్తకృతం విద్యాద్గన్ధైః స్రావైశ్చ పూతికైః॥౧౩॥

శీతలైర్మధురైస్తిక్తైః ప్రదేహపరిషేచనైః।
సర్పిఃపానైర్విరేకైశ్చ పైత్తికం శమయేద్రణమ్॥౧౪॥

బహుపిచ్ఛో గురుః స్నిగ్ధః స్తిమితో మన్దవేదనః।
పాణ్డువర్ణోఽల్పసంక్లేదశ్చిరకారీ కఫవ్రణః॥౧౫॥

కషాయకటురూక్షోష్ణైః ప్రదేహపరిషేచనైః
కఫవణం ప్రశమయేత్తథా లఙ్ఘనపాచనైః॥౧౬॥

తౌ ద్వౌ నానాత్వభేదేన నిరుక్తా వింశతిర్వ్రణాః।
తేషాం పరీక్షా త్రివిధా ప్రదుష్టా ద్వాదశ స్మృతాః॥౧౭॥

స్థానాన్యష్టౌ తథా గన్ధాః పరిస్రావాశ్చతుర్దశ।
షోడశోపద్రవా దోషాశ్చత్వారో వింశతిస్తథా॥౧౮॥

తథా చోపక్రమాః సిద్ధాః షట్త్రింశసముదాహృతాః।
విభజ్యమానాఞ్ శృణు మే సర్వానేతాన్ యథేరిసాన్॥౧౯॥

కృత్యోఽస్కృత్యస్తథా దుష్టోఽదుష్టో మర్మస్థితో న చ।
సంవృతో దారుణః స్రావీ సవిషో విషమస్థితః॥౨౦॥

ఉత్సఙ్గయుత్సన్న ఏతేషాం వ్రణాన్ విద్యాద్విపర్యయాత్।
ఇతి నానాత్వభేదేన నిరుతా వింశతిర్వ్రణాః॥౨౧॥

దర్శనప్రశ్నసంస్పర్శైః పరీక్షా త్రివిధా స్మృతా।
వయోవర్ణశరీరాణామిన్ద్రియాణాం చ దర్శనాత్॥౨౨॥

హేత్వర్తిసాత్మ్యాగ్నిబలం పరీక్ష్యం వచనాదుద్ధైః।
స్పర్శాన్మార్దవశైత్యే చ పరీక్ష్యే సవిపర్యయే॥౨౩॥

శ్వేతోఽవసన్నవర్త్మాఽతిస్థూలవర్త్మాఽతి పిఞ్జరః।
నీలః శ్యావోఽతిపిడకో రక్తః కృష్ణోఽతిపూతికః॥౨౪॥

రోప్యః కుమ్భీముఖశ్చేతి ప్రదుష్టా ద్వాదశ వ్రణాః।
కల్పేనానేన దోషాణాం చతుర్వింశతిరుచ్యతే॥౨౫॥

త్వక్సిరామాంస మేదోఽస్థిస్నాయుమర్మాన్తరాశ్రయాః।
వ్రణస్థానాని నిర్దిష్టాన్యష్టావేతాని సంగ్రహే॥౨౬॥

సర్పిస్తైలవసాపూరక్తశ్యావామ్లపూతికాః।
వ్రణానాం వ్రణగన్ధజ్ఞైరష్టౌ గన్ధాః ప్రకీర్తితాః॥౨౭॥

లసీకాజలపూయాసుగ్హరిద్వారుణపిఞ్జరాః।
కషాయనీలహరితస్త్రిగ్ధరూక్షసితాసితాః॥౨౮॥

ఇతి రూపైః సముద్దిష్టా వ్రణస్రావాశ్చతుర్దశ।
విసర్పః పక్షఘాతశ్చ సిరాస్తమ్భోఽపతానకః॥౨౯॥

మోహోన్మాదవ్రణరుజో జ్వరస్తృష్ణా హనుగ్రహః।
కాసశ్ఛర్దిరతీసారో హిక్కా శ్వాసః సవేపథుః॥౩౦॥

షోడశోపద్రవాః ప్రోక్తా వ్రణానాం వ్రణచిన్తకైః।

స్నాయుక్లేదాత్ సిరాక్కలేదాద్గామ్భీర్యాత్ కృమిభక్షణాత్॥౩౧॥

అస్థిభేదాత్ సశల్యత్వాత్ సవిషత్వాచ్చ సర్వణాత్।
నఖకాష్ఠప్రభేదాచ్చ చర్మలోమాభిఘట్టనాత్॥౩౨॥

మిథ్యాబన్ధాదతిస్నేహాదతిభైషజ్యకర్షణాత్।
అజీర్ణాదతిభుక్తాచ్చ విరుద్ధాసాత్మ్యభోజనాత్॥౩౩॥

శోకాత్ క్రోధాద్దివాస్వప్నాద్వ్యాయామాన్మైథునాత్తథా।
వ్రణా న ప్రశమం యాన్తి నిష్క్రియత్వాచ్చ దేహినామ్॥౩౪॥

పరిస్రావాశ్చ గన్ధాశ్చ దోషాశ్చోపద్రవైః సహ।
వ్రణానాం బహుదోషాణాం కృచ్ఛ్రత్వం చోపజాయతే॥౩౫॥

త్వఙ్మాంసజః సుఖే దేశే తరుణస్యానుపద్రవః।
ధీమతోఽభినవః కాలే సుఖసాధ్యః సుఖం వ్రణః॥౩౬॥

గుణైరన్యతమైర్హీనస్తతః కృచ్ఛ్రో వ్రణః స్మృతః।
సర్వైర్విహీనో విజ్ఞేయస్త్వసాధ్యో భూర్యుపద్రవః॥౩౭॥

వ్రణానామాదితః కార్యం యథాసన్నం విశోధనమ్।
ఊర్ధ్వభాగైరధోభాగైః శస్త్రైర్బస్తిభిరేవ॥౩౮॥

సద్యః శుద్ధశరీరాణాం ప్రశమం యాన్తి హి వ్రణాః।
యథాక్రమమతశ్చోర్ధ్వం శృణు సర్వానుపక్రమాన్॥౩౯॥

శోఫఘ్నం షడ్విధం చైవ శస్త్రకర్మావపీడనమ్।
నిర్వాపణం ససన్ధానం స్వేదః శమనమేషణమ్॥४०॥

శోధనౌ రోపణీయౌ చ కషాయౌ సప్రలేపనౌ।
ద్వే త్రైలే చ ఘృతే పత్రం ఛాదనే ద్వే చ బన్ధనే॥४१॥

భోజ్యముత్సాదనం దాహో ద్వివిధః సావసాదనః।
కాఠిన్యమార్దవకరే ధూపనాలేపనే శుభే॥४२॥

వ్రణావచూర్ణనం వర్ణ్యం లేపనం లోమరోహణమ్।
ఇతి షత్రింశదుద్ధిష్టా వ్రణానాం సముపక్రమాః॥४३॥

పూర్వరూపం భిషాగ్బుద్ధ్వా వ్రణానాం శోఫమాదితః।
రక్తావసేచనం కుర్యాదజాతవ్రణశాన్తయే॥४४॥

శోధయేద్వహుదోషాంస్తు స్వల్పదోషాన్ విలఙ్ఘయేత్।
పూర్వం కషాయైః సర్పిర్భిర్జయేద్వా మారుతోత్తరాన్॥४५॥

న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థప్లక్ష వేతసవల్కలైః
ససర్పిష్కైః ప్రలేపః స్యాచ్ఛోఫనిర్వాపణః పరమ్॥४६॥

విజయా మధుకం వీరా బిసగ్రన్థిః శతావరీ।
నీలోత్పలం నాగపుష్పం ప్రదేహః స్యాత్ సచన్దనః॥४७॥

సక్తవో మధుకం సర్పిః ప్రదేహః స్యాత్ సశర్కరః।
అవిదాహీని చాన్నాని శోఫే భేషజముత్తమమ్॥౪౮॥

స చేదేవముపక్రాన్తః శోఫో న ప్రశమం వ్రజేత్।
తస్యోపనాహైః పక్వస్య పాటనం హితముచ్యతే॥౪౯॥

తైలేన సర్పిషా వాఽపి తాభ్యాం వా సక్తుపిణ్డికా।
సుఖోష్ణా శోథపాకార్థముపనాహః ప్రశస్యతే॥౫౦॥

సతిలా సాతసీబీజదధ్యమ్లా సక్తుపిణ్డికా।
సకిణ్వకుష్ఠలవణా శస్తా స్యాదుపనాహనే॥౫౧॥

రుగ్దాహరాగతోదైశ్చ విదగ్ధం శోఫమాదిశేత్।
జలబస్తిసమస్పర్శం సంపకం పీడితోన్నతమ్॥౫౨॥

ఉమాఽథో గుగ్గులుః సౌధం పయో దక్షకపోతయోః।
విట్ పలాశభవః క్షారో హేమక్షీరీ మకూలకః॥౫౩॥

ఇత్యుక్తో భేషజగణః పక్వశోధనభేదనః।
సుకుమారస్య కృచ్ఛ్రస్య శస్త్రం తు పరముచ్యతే॥౫౪॥

పాటనం వ్యధనం చైవ ఛేదనం లేఖనం తథా।
ప్రచ్ఛన్నం సీవనం చైవ షడ్విధం శస్త్రకర్మ తత్॥౫౫॥

నాడీవ్రణాః పక్వశోథాస్తథా క్షతగుదోదరమ్।

అన్తఃశల్యాశ్చ యే దేశాః పాఢ్యాస్తే తద్విధాశ్చ యే ॥౫౬॥

దకోదరాణి సంపక్వా గుల్మా యే యే చ రక్తజాః।
వ్యధ్యాః శోణితరోగాశ్చ విసర్పపిడకాదయః॥౫౭॥

అర్శఃప్రభృత్యధీమాంసం ఛేదనేనోపపాదయేత్।
ఉద్వృత్తాన్ స్థూలపర్యన్తానుత్సన్నాన్ కఠినాన్ వ్రణాన్॥౫౮॥

కిలాసాని సకుష్ఠాని లిఖేల్లేఖ్యాని బుద్ధిమాన్।
వాతాసృగ్గ్రన్థిపిడకాః సకోఠా రక్తమణ్డలమ్॥౫౯॥

కుష్ఠాన్యభిహతం చాఙ్గం శోథాంశ్చ ప్రచ్ఛయేద్భిషక్।
సీవ్యం కుక్ష్యుదరాద్యం తు గమ్భీరం యద్విపాటితమ్॥౬౦॥

ఇతి షడ్విధముద్దిష్టం శస్త్రకర్మ మనీషిభిః।
సూక్ష్మాననాః కోషవన్తో యే వ్రణాస్తాన్ ప్రపీడయేత్॥౬౧॥

కలాయాశ్చ మసూరాశ్చ గోధూమాః సహరేణవః।
కల్కీకృతాః ప్రశస్యన్తే నిస్నేహా వ్రణపీడనే॥౬౨॥

శాల్మలీత్వగ్బలామూలం తథా న్యగ్రోధపల్లవాః।
న్యగ్రోధాదికముద్దిష్టం బలాదికమథాపి వా॥౬౩॥

ఆలేపనం నిర్వపణం తద్విద్యాత్తైశ్చ సేచనమ్।
సర్పిషా శతధౌతేన పయసా మధుకామ్బునా॥౬౪॥

నిర్వాపయేత్ సుశీతేన రక్తపిత్తోత్తరాన్ వ్రణాన్।
లమ్బాని వ్రణమాంసాని ప్రలిప్య మధుసర్పిషా॥౬౫॥

సందధీత సమం వైద్యో బన్ధనైశ్చోపపాదయేత్।
తాన్ సమాన్ సుస్థితాఞ్జ్ఞాత్వా ఫలినీలోధ్రకట్ఫలైః॥౬౬॥

సమఙ్గాధాతకీయుక్తైశ్చూర్ణితైరవచూర్ణయేత్।
పఞ్చవకలచూర్ణైర్వా శుక్తిచూర్ణసమాయుతైః॥౬౭॥

ధాతకీలోధ్రచూర్ణైర్వా తథా రోహన్తి తే వ్రణాః।
అస్థిభగ్నం చ్యుతం సన్ధి సన్దధీత సమం పునః॥౬౮॥

సమేన సమమఙ్గేన కృత్వాఽన్యేన విచక్షణః।
స్థిరైః కవలికాబన్ధైః కుశికాభిశ్చ సంస్థితమ్॥౬౯॥

పట్టైః ప్రభూతసర్పిష్కైర్బధ్నీయాదచలం సుఖమ్।
అవిదాహిభిరన్నైశ్చ పైష్టికైస్తముపాచరేత్॥౭౦॥

గ్లానిర్హి న హితా తస్య సన్ధివిశ్లేషకారికా।
విచ్యుతాభిహతాఙ్గానాం విసర్పాదీనుపద్రవాన్॥౭౧॥

ఉపక్రమేద్యథాకాలం కాలజ్ఞః స్వాచ్చికిత్సితాత్।
శుష్కా మహారుజః స్తబ్ధా యే వ్రణా మారుతోత్తరాః॥౭౨॥

స్వేద్యాః సఙ్కరకల్పేన తే స్యుః కృశరపాయసైః।
గ్రామ్యబైలామ్బుజానూపవేశవరైశ్చ సంస్కృతైః॥౭౩॥

ఉత్కారికాభిశ్చోష్ణాభిః సుఖీ స్యాత్ప్రాణితస్తథా।
సదాహా వేదనావన్తో యే వ్రణా మారుతోత్తరాః॥౭౪॥

తేషానుమాం తిలాంశ్చైవ భృష్టాన్ పయసి నిర్వృతాన్।
తేనైవ పయసా పిష్ట్వా కుర్యాదాలేపనం భిషక్॥౭౫॥

బలా గుడూచీ మధుకం పృశ్నిపర్ణీ శతావరీ।

జీవన్తీ శర్కరా క్షీరం తైలం మత్స్యవసా ఘృతమ్।
సుసిద్ధా సమధూచ్ఛిష్టా శూలఘ్నీ స్నేహశర్కరా॥౭౬॥

ద్విపఞ్చమూలీ క్వథితేనామ్బుసా పయసాఽథవా।
సర్పిషా వా సతైలేన కోష్ణేన పరిషేచయేత్॥౭౭॥

యవచూర్ణం సమధుకం సతిలం సహ సర్పిషా।
దద్యాదాలేపనం కోష్ణం దాహశూలోపశాన్తయే॥౭౮॥

ఉపనాహశ్చ కర్తవ్యః సతిలో ముద్గపాయసః।
రుగ్దాహయోః ప్రశమనో వ్రణేష్వేష విధిః స్మృతః॥౭౯॥

సూక్ష్మాననా బహుస్రావాః కోషవన్తశ్చ యే వ్రణాః।
న చ మర్మాశ్రితాస్తేషామేషణం హితముచ్యతే॥౮౦॥

ద్వివిధామేషణీం విద్యాన్మృద్వీం చ కఠినామపి।
ఔద్భిద్రైర్మృదుభిర్నాలైర్లోహానాం వా శలాకయా॥౮౧॥

గమ్భీరే మాంసలే దేశే పార్యం లౌహశలాకయా।
ఏష్యం విద్యాద్రహణం నాలైర్విపరీతమతో భిషక్॥౮౨॥

పూతిగన్ధాన్ వివర్ణాశ్చ బహుస్రావాన్మహారుజః।
వ్రణానశుద్ధాన్ విజ్ఞాయ శోధనైః సముపాచరేత్॥౮౩॥

త్రిఫలా ఖదిరో దార్వీ న్యగ్రోధోఽతిబలా కుశః।
నిమ్బకోలకపత్రాణి కషాయాః శోధనా మతాః॥౮౪॥

తిలకల్కః సలవణో ద్వే హరిద్రే త్రివృద్ఘృతమ్।
మధుకం నిమ్బపత్రాణి ప్రలేపో వ్రణశోధనః॥౮౫॥

నాతిరక్తో నాతిపాణ్డుర్నాతిశ్యావో న చాతిరుక్।
న చోరసన్నో న చోత్సఙ్గీ శుద్ధో రోగ్యః పరం వ్రణః॥౮౬॥

న్యగ్రోధోదుమ్బరాశ్వత్థకదమ్బప్లక్షవేతసాః।
కరవీరార్కకుటజాః కషాయా వ్రణరోపణాః॥౮౭॥

చన్దనం పద్మకిఞ్జల్కం దార్వీత్వఙ్నీలముత్పలమ్।
భేదా మూర్వా సమఙ్గా చ యష్ట్యాహ్వా వ్రణరోపణమ్॥౮౮॥

ప్రపౌణ్డరీకం జీవన్తీం గోజిహ్వాం ధాతకీం బలామ్।
రోపణం సతిలం దద్యాత్ ప్రలేపం సఘృతం వ్రణే॥౮౯॥

కమ్పిల్లకం విడఙ్గాని వత్సకం త్రిఫలాం బలామ్।
పటోలం పిచుమర్దం చ లోధ్రం ముస్తం ప్రియఙ్గుకమ్॥౯౦॥

ఖదిరం ధాతకీం సర్జమేలామగురుచన్దనే।
పిష్ట్వా సాధ్యం భవేత్తైలం తత్ పరం వ్రణరోపణమ్॥౯౧॥

ప్రపౌణ్డరీకం మధుకం కాకోల్యౌ ద్వే చ చన్దనే।
సిద్ధమేతైః సమైస్తైలం పరం స్యాద్రణరోపణమ్॥౯౨॥

దుర్వాస్వరససిద్ధం వా తైలం కమ్పిల్లకేన వా।
దార్వీత్వచశ్చ కల్కేన ప్రధానం వ్రణరోపణమ్॥౯౩॥

యేనైవ విధినా తైలం ఘృతం తేనైవ సాధయేత్।
రక్తపిత్తోత్తరం దృష్ట్వా రోపణీయం వ్రణం భిషక్॥౯౪॥

కదమ్బార్జుననిమ్బానాం పాటల్యాః పిప్పలస్య చ।
వ్రణమచ్ఛాదనే విద్వాన్ పత్రాణ్యర్కస్య చాదిశేత్॥౯౫॥

వార్క్షో ఽథవా ఽజినః క్షౌమః పట్టో వ్రణహితః స్మృతః।
బన్ధశ్చ ద్వివిధః శస్తో వ్రణానాం సవ్యదక్షిణః॥౯౬॥

లవణామ్లకటూష్ణాని విదాహీని గురూణి చ।

వర్జయేదన్నపానాని వ్రణీ మైథునమేవ చ॥౯౭॥

నాతిశీతగురుస్నిగ్ధమవిదాహి యథావ్రణమ్।
అన్నపానం వ్రణహితం హితం చాస్వపనం దివా॥౯౮॥

స్తన్యాని జీవనీయాని బృంహణీయాని యాని చ।
ఉత్పాదనార్థం నిమ్నానాం వ్రణానాం తాని కల్పయేత్॥౯౯॥

భూర్జగ్రన్థ్యశ్మకాసీసమధోభాగాని గుగ్గులుః।
వ్రణావసాదనం తద్వత్ కలవిఙ్కకపోతవిట్॥౧౦౦॥

రుధిరేఽతిప్రవృత్తే తు ఛిన్నే ఛేద్యేఽధిమాంసకే।
కఫగ్రన్థిషు గణ్డేషు వాతస్తమ్భానిలార్తిషు॥౧౦౧॥

గూఢపూయలసీకేషు గమ్భీరేషు స్థిరేషు చ।
క్లిన్నేషు చాఙ్గదేశేషు కర్మాగ్నేః సంప్రశస్యతే॥౧౦౨॥

మధూచ్ఛిష్టేన తైలేన మజ్జక్షౌద్రవసాఘృతైః।
తప్తైర్వా వివిధైర్లోహైర్దహేద్దాహవిశేషవిత్॥౧౦౩॥

రూక్షాణాం సుకుమారాణాం గమ్భీరాన్మారుతోత్తరాన్।
దహేత్ స్నేహమధూచ్ఛిష్టైలౌహైః క్షౌద్రైస్తతోఽన్యథా॥౧౦౪॥

బాలదుర్బలవృద్ధానాం గర్భిణ్యా రక్తపిత్తినామ్।
తృష్ణాజ్వరపరీతానామబలానాం విషాదినామ్॥౧౦౫॥

నాగ్నికర్మోపదేష్టవ్యం స్నాయుమర్మవ్రణేషు చ।
సవిషేషు సశల్యేషు నేత్రకుష్ఠవణేషు చ॥౧౦౬॥

రోగదోషబలాపేక్షీ మాత్రాకాలాగ్నికోవిదః।
శస్త్రకర్మాగ్నికృత్యేషు క్షారమప్యవచారయేత్॥౧౦౭॥

కఠినత్వం వ్రణా యాన్తి గన్ధసారైశ్చ ధూపితాః।
సర్పిమజ్జవసాధూపైః శైథిల్యం యాన్తి హి వ్రణాః॥౧౦౮॥

రుజః స్నావాశ్చ గన్ధాశ్చ క్రిమయశ్చ వ్రణాశ్రితాః।
శైథిల్యం మార్దవం వాఽపి ధూపనేనోపశామ్యతి॥౧౦౯॥

లోధ్రన్యగ్రోధశుఙ్గాశ్చ ఖదిరస్త్రిఫలా ఘృతమ్।
ప్రలేపో వ్రణశైథిల్యసౌకుమార్యప్రసాధకః॥౧౧౦॥

సరుజః కఠినాః స్తబ్ధా నిరాస్త్రావాశ్చ యే వ్రణాః।
యవచూర్ణైః ససర్పిష్కైర్బహుశస్తాన్ ప్రలేపయేత్॥౧౧౧॥

ముద్గషష్టికశాలీనాం పాయసైర్వా యథాక్రమమ్।
సఘృతైర్జీవనీయైర్వా తర్పయేత్తానభీక్ష్ణశః॥౧౧౨॥

కకుభోదుమ్బరాశ్వత్థలోధ్రజామ్బవకట్ఫలైః।
త్వచమాశ్వేవ గృహ్ణన్తి త్వక్చూర్ణైశ్చూర్ణితా వ్రణాః

మనఃశిలైలా మఞ్జిష్ఠా లాక్షా చ రజనీద్వయమ్।
ప్రలేపః సఘృతక్షౌద్రస్త్వగ్విశుద్ధికరః పరః॥౧౧౪॥

అయోరజః సకాసీసం త్రిఫలా కుసుమాని చ।
ప్రలేపః కురుతే కార్ష్ణ్యం సద్య ఏవ నవత్వచి॥౧౧౫॥

కాలీయకనతామ్రాస్థిహేమకాలాయసోత్తమాః।
లేపః సగోమయరసః సవర్ణీకరణః పరః॥౧౧౬॥

ధ్యామకాశ్వత్థనిచులమూలం లాక్షా సగైరికా।
సహేమశ్చామృతాసఙ్గః కాసీసం చేతి వర్ణకృత్॥౧౧౭॥

చతుష్పదానాం త్వగ్రోమఖురశృఙ్గాస్థిభస్మనా।
తైలాక్తా చూర్ణితా భూమిర్భవేల్లోమవతీ పునః॥౧౧౮॥

షోడశోపద్రవా యే చ వ్రణానాం పరికీర్తితాః।
తేషాం చికిత్సా నిర్దిష్టా యథాస్వం స్వే చికిత్సితే॥౧౧౯॥

తత్ర శ్లోకౌ।

ద్వౌ వ్రణౌ వ్రణభేదాశ్చ పరీక్షా దుష్టిరేవ చ।
స్థానాని గన్ధాః స్రావాశ్చ సోపసర్గాః క్రియాశ్చ యాః॥౧౨౦॥

వ్రణాధికారే సంప్రశ్నమేతన్నవకముక్తవాన్।
మునిర్వ్యాససమాసాభ్యాగ్నివేశాయ ధీమతే॥౧౨౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే
ద్విత్రణీయచికిత్సితం నామ పఞ్చవింశోఽధ్యాయః॥౨౫॥

షడ్వింశోఽధ్యాయః।

అథాతస్త్రిమర్మీయచికిత్సితమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సప్తోత్తరం మర్మశతం యదుక్తం శరీరసంఖ్యామధికృత్య తేభ్యః।
మర్మాణి బస్తిం హృదయం శిరశ్చ ప్రధానభూతాని వదన్తి తజ్జ్ఞాః॥3॥

ప్రాణాశయాంస్తాన్పరిపీడయన్తో వాతాదయోఽసూనపి పీడయన్తి।
తత్సంశ్రితానామనుపాలనార్థం మహాగదానాం శృణు సౌమ్య రక్షామ్॥౪॥

కషాయతిక్తోషణరూక్షభోజ్యైః సంధారణోదీరణమైథునైశ్చ।
పక్వాశయే కుప్యతి చేదపానః స్రోతాంస్యధోగాని బలీ సం రుద్ధ్వా॥౫॥

కరోతి విణ్మారుతమూత్రసఙ్గం క్రమాదుదావర్తమతః సుఘోరమ్।
రుగ్బస్తిహృత్కుక్ష్యుదరేష్వభీక్ష్ణం సపృష్ఠపార్శ్వేష్వతిదారుణా స్యాత్॥౬॥

ఆధ్మానహృల్లాసవికర్తికాశ్చ తోదో విపాకశ్చ సబస్తిశోథః।
వర్చోఽప్రవృత్తిర్జఠరే చ గణ్డానుర్ధ్వం చ వాయుర్విహతో గుదే స్యాత్॥౭॥

కృచ్ఛ్రేణ శుష్కస్య చిరాత్ప్రవృత్తిః స్యాద్వా తనుః స్యాత్ఖరరూక్షశీతా।
తతశ్చ రోగా జ్వరమూత్రకృచ్ఛ్రప్రవాహికాహృద్గ్రహణీప్రదోషాః॥౮॥

ఛర్ద్యాన్ధ్యబాధిర్యశిరోఽభితాపా వాతోదరాష్ఠీలమనోవికారాః।
తృష్ణాస్త్రపిత్తారుచిగుల్మకాసశ్వాసప్రతిశ్యార్దితపార్శ్వరోగాః॥౯॥

అన్యే చ రోగా బహవోఽనిలోత్థా భవన్త్యుదావర్తకృతాః సుఘోరాః।
(చికిత్సితం చాస్య యథావదూర్ధ్వం ప్రవక్ష్యతే తచ్ఛృణు చాగ్నివేశ॥౧౦॥)

తం తైలశీతజ్వరనాశనాక్తం స్వేదైర్యథోక్తైః ప్రవిలీనదోషమ్।
ఉపాచరేద్వర్తినిరూహబస్తిస్నేహైర్విరేకైరనులోమనాన్నైః॥౧౧॥

శ్యామాత్రివృన్మాగధికాం సదన్తీం గోమూత్రపిష్టాం దశభాగమాషామ్।
సనీలికాం ద్విలవణాం గుడేన వర్తి కరాఙ్గుష్ఠనిభాం విదధ్యాత్॥౧౨॥

పిణ్యాకసౌవర్చలహిఙ్గుభిర్వా ససర్షపత్ర్యూషణయావశూకైః।
క్రిమిఘ్నకమ్పిల్లకశఙ్ఖినీభిః సుధార్కజక్షీరగుడాద్యుతాభిః॥౧౩॥

స్యాత్పిప్పలీసర్షపరాఢవేశ్మధూమైః సగోమూత్రగుడైశ్చ వర్తిః।
శ్యామాఫలాలాబుకపిప్పలీనాం నాడ్యాఽథవా తత్ప్రధమేత్తు చూర్ణమ్॥౧౪॥

రక్షోఘ్నతుమ్బీకరహాటకృష్ణాచూర్ణం సజీమూతకసైన్ధవం వా।
స్నిగ్ధే గుదే తాన్యనులోమయన్తి నరస్య వర్చోఽనిలమూత్రసఙ్గమ్॥౧౫॥

తేషాం విఘాతే తు భిషగ్విదధ్యాత్ స్వభ్యక్తసుస్విన్నతనోర్నిరూహమ్।

ఊర్ధ్వానులోమౌషధమూత్రతైలక్షారామ్లవాతఘ్నయుతం సుతీక్ష్ణమ్ ॥౧౬॥

వాతేఽధికేఽమ్లం లవణం సతైలం, క్షీరేణ పిత్తే తు, కఫే సమూత్రమ్।
స మూత్రవర్చోనిలసఙ్గమాశు గుదం సిరాశ్చ ప్రగుణీకరోతి॥౧౭॥

త్రివృత్సుధాపత్రతిలాదిశాకగ్రామ్యౌదకానూపరసైర్యవాన్నమ్।

అన్యైశ్చ సృష్టానిలమూత్రవిడ్భిరద్యాత్ ప్రసన్నాగుడశీధుపాయీ।
భూయోఽనుబన్ధే తు భవేద్విరేచ్యో మూత్రప్రసన్నాదధిమణ్డయుక్తైః॥౧౮॥

గుల్మోదరబన్నార్శః ప్లీహోదావర్తయోనిశుక్రగదే।
భేదఃకఫసంసృష్టే మారుతరక్తేఽవగాఢే చ॥౧౯॥

గృధ్రసిపక్షవధాదిషు విరేచనార్హేషు వాతరోగేషు।
వాతే విబద్ధమార్గే భేదఃకఫపిత్తరక్తేన॥౨౦॥

పయసా మాంసరసైర్వా త్రిఫలారసయూషమూత్రమదిరాభిః।
దోషానుబన్ధయోగాత్ ప్రశస్తమేరణ్డజం తైలమ్॥౨౧॥

తద్వాతనుత్ స్వభావాత్ సంయోగవశాద్విరేచనాచ్చ జయేత్।
భేదోసృక్పిత్తకఫాన్మిశ్రానిలరోగజిత్తస్మాత్॥౨౨॥

బలకోష్ఠవ్యాధివశాదాపఞ్చపలా భవేన్మాత్రా।
మృదుకోష్ఠాల్పబలానాం సహభోజ్యం తత్ ప్రయోజ్యం స్యాత్॥౨౩॥

స్వస్థం తు పశ్చాదనువాసయేత్తం రౌక్ష్యాద్ధి సఙ్గోఽనిలవర్చసోశ్చేత్।
ద్విరుత్తరం హిఙ్గుబచాగ్నికుష్ఠం సువర్చికా చైవ విడఙ్గచూర్ణమ్॥౨౪॥

సుఖామ్బునాఽఽనాహవిసూచికార్తిహృద్రోగగుల్మోర్ధ్వసమీరణఘ్నమ్।
వచాభయాచిత్రకయావశూకాన్ సపిప్పలీకాతివిషాన్ సకుష్ఠాన్॥౨౫॥

ఉష్ణామ్బునాఽఽనాహవిమూఢవాతాన్పీత్వా జయేదాశు రసౌదనాశీ।
హిఙ్గూగ్రగన్ధావిడశుణ్ఠ్యజాజీహరీతకీపుష్కరమూలకుష్ఠమ్॥౨౬॥

యథోత్తరం భాగవివృద్ధమేతత్ ప్లీహోదరాజీర్ణవిసూచికాసు।
స్థిరాదివర్గస్య పునర్నవాయాః శమ్పాకపూతీకకరఞ్జయోశ్చ॥౨౭॥

సిద్ధః కషాయో ద్విపలాంశికానాం ప్రస్థో ఘృతాత్స్యాత్ప్రతిరుద్ధవాతే।

ఫలం చ మూలం చ విరేచనోక్తం హిఙ్గ్వర్కమూలం దశమూలమయ్యమ్॥౨౮॥

స్నుక్చిత్రకౌ చైవ పునర్నవా చ తుల్యాని సర్వైలవణాని పఞ్చ।
స్నేహైః సమూత్రైః సహ జర్జరాణి శరావసన్ధౌ విపచేత్ సులిప్తే॥౨౯॥

పక్వం సుపిష్టం లవణం తదన్నైః పానైస్తథాఽఽనాహరుజాఘ్నమద్యాత్।
హృత్స్తమ్భమూర్ధామయగౌరవార్తం సోద్వారసఙ్గేన సపీనసేన॥౩౦॥

ఆనాహమామప్రభవం జయేత్తు ప్రచ్ఛర్దనైర్లఙ్ఘనపాచనైశ్చ।

ఇత్యుదావర్తచికిత్సా।

వ్యాయామతీక్ష్ణౌషధరూక్షమద్యప్రసఙ్గనిత్యద్రుతపృష్ఠయానాత్॥౩౧॥

ఆనూపమత్స్యాధ్యశనాదజీర్ణాత్స్యుర్మూత్రకృచ్ఛ్రాణి నృణామిహాష్టౌ।
పృథఙ్మలాః స్వైః కుపితా నిదానైః సర్వేఽథవా కోపముపేత్య బస్తౌ॥౩౨॥

మూత్రస్య మార్గం పరిపీడయన్తి యదా తదా మూత్రయతీహ కృచ్ఛ్రాత్।
తీవ్రా రుజో వఙ్క్షణబస్తిమేఢ్రే స్వల్పం ముహుర్మూత్రయతీహ వాతాత్॥౩౩॥

పీతం సరక్తం సరుజం సదాహం కృచ్ఛ్రాన్ముహుర్మూత్రయతీహ పిత్తాత్।
బస్తేః సలిఙ్గస్య గురుత్వశోథౌ మూత్రం సపిచ్ఛం కఫమూత్రకృచ్ఛ్రే॥౩౪॥

సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతాద్భవన్తి తత్కృచ్ఛ్రతమం తు కృచ్ఛ్రమ్।

ఇతి మూత్రకృచ్ఛ్రనిదానమ్।

విశోషయేద్బస్తిగతం సశుక్రం మూత్రం సపిత్తం పవనః కఫం వా॥౩౫॥

యదా తదాఽశ్మర్యుపజాయతే తు క్రమేణ పిత్తేష్వివ రోచనా గోః।
కదమ్బపుష్పాకృతిరశ్మతుల్యా శ్లక్ష్ణా త్రిపుఢ్యప్యథవాఽపి మృద్వీ॥౩౬॥

మూత్రస్య చేన్మార్గముపైతి రుద్ధ్వా మూత్రం రుజం తస్య కరోతి బస్తౌ।
ససేవనీమేహనబస్తిశూలం విశీర్ణధారం చ కరోతి మూత్రమ్॥౩౭॥

మృద్గాతి మేఢ్రం స తు వేదనార్తో ముహుః శకున్ముఞ్చతి మేహతే చ।
క్షోభారక్షతే మూత్రయతీహ సాసృక్ తస్యాః సుఖం మేహతి చ వ్యపాయాత్॥౩౮॥

ఏషాఽశ్మరీ మారుతభిన్నమూర్తిః స్యాచ్ఛర్కరా మూత్రపథాత్క్షరన్తీ।
(రేతోభిఘాతాభిహతస్య పుంసః ప్రవర్తతే యస్య తు మూత్రకృచ్ఛ్రమ్॥౩౯॥

స్యాద్వేదనా బఙ్క్షణబస్తిమేఢ్రే తస్యాతిశూలం వృషణాతివృత్తే।
శుక్రేణ సంరుద్ధగతిప్రవాహో మూత్రం స కృచ్ఛ్రేణ విముఞ్చతీహ॥౪౦॥

తమణ్డయోః స్తబ్ధమితి బ్రువన్తి రేతోఽభిఘాతాత్ప్రవదన్తి కృచ్ఛ్రమ్)
శుక్రం మలాశ్చైవ పృథక్ పృథగ్వా మూత్రాశయస్థాః ప్రతివారయన్తి॥౪౧॥

తద్వ్యాహతం మేహనబస్తిశూలం మూత్రం సశుక్రం కురుతే విబద్ధమ్।
స్తబ్ధశ్చ శూనో భృశవేదనశ్చ తుద్యేత బస్తిర్వృషణౌ చ తస్య॥౪౨॥

క్షతాభిఘాతారక్షతజం క్షయాద్వా ప్రకోపితం బస్తిగతం విబద్ధమ్।
తీవ్రార్తి మూత్రేణ సహాల్పమల్పమాయాతి తస్మిన్నతిసఞ్చితే చ॥౪౩॥

ఆధ్మాత(న)తాం విన్దతి గౌరవం చ బస్తేర్లఘుత్వం చ వినిఃసృతేఽస్మిన్।

ఇత్యశ్మరీనిదానమ్।

అభ్యఞ్జనస్నేహనిరూహబస్తిస్నేహోపనాహోత్తరబస్తిసేకాన్॥౪౪॥

స్థిరాదిభిర్వాతహరైశ్చ సిద్ధాన్ దద్యాద్వసాంశ్చానిలమూత్రకృచ్ఛ్రే।

పునర్నవైరణ్డశతావరీభిః పత్తూరవృశ్చీరబలాశ్మభిద్భిః ॥౪౫॥

ద్విపఞ్చమూలేన కులత్థకోలయవైశ్చ తోయోత్క్వథితే కషాయే।
తైలం వరాహర్క్షవసా ఘృతం చ తైరేవ కల్కైలవణైశ్చ సాధ్యమ్ ॥౪౬॥

తన్మాత్రయాఽఽశు ప్రతిహన్తి పీతం శూలాన్వితం మారుతమూత్రకృచ్ఛ్రమ్।
ఏతాని చాన్యాని వరౌషధాని సర్వాణి శస్తాన్యపి చోపనాహే ॥౪౭॥

స్యుర్లాభతస్తైలఫలాని చైవ స్నేహామ్లయుక్తాని సుఖోష్ణవన్తి।
సేకావగాహాః శిశిరాః ప్రదేహా గ్రైష్మో విధిర్బస్తిపయోవిరేకాః ॥౪౮॥

ద్రాక్షావిదారీక్షురసైర్ఘృతైశ్చ కృచ్ఛ్రేషు పిత్తప్రభవేషు కార్యాః।
శతావరీకాశకుశశ్వదంష్ట్రావిదారిశాలీక్షుకశేరుకాణామ్ ॥౪౯॥

క్వాథం సుశీతం మధుశర్కరాభ్యాం యుక్తం పిబేత్ పైత్తికమూత్రకృచ్ఛ్రీ।
పిబేత్ కషాయం కమలోత్పలానాం శృఙ్గాటకానామథవా విదార్యాః ॥౫౦॥

దణ్డోత్పలానామథవాఽపి మూలం పూర్వేణ కల్పేన తథా సుశీతమ్।
ఏర్వారుబీజం త్రపుషాత్ కుసుమ్భాత్ సకుఙ్కుమః స్యాద్వృషకశ్చ పేయః ॥౫౧॥

ద్రాక్షారసేనాశ్మరిశర్కరాసు సర్వేషు కృచ్ఛ్రేషు ప్రశస్త ఏషః।
ఏర్వారుబీజం మధుకం సదార్వి పైత్తే పిబేత్తణ్డులధావనేన ॥౫౨॥

దార్వీం తథైవామలకీరసేన సమాక్షికాం పిత్తకృతే తు కృచ్ఛ్రే।
క్షారోష్ణతీక్ష్ణౌషధమన్నపానం స్వేదో యవాన్నం వమనం నిరూహాః ॥౫౩॥

తక్రం సతిక్తౌషధసిద్ధతైలమభ్యఙ్గపానం కఫమూత్రకృచ్ఛ్రే।
వ్యోషం శ్వదంష్ట్రం త్రుటి సారసాస్థి కోలప్రమాణం మధుమూత్రయుక్తమ్॥౫౪॥

పిబేత్త్రుటిం క్షౌద్రయుతాం కదల్యా రసేన కైటర్యరసేన వాఽపి।
తక్రేణ యుక్తం శితివారకస్య బీజం పివేత్ కృచ్ఛ్ర విఘాత హేతోః॥౫౫॥

పిబేత్తథా తణ్డులధావనేన ప్రవాలచూర్ణే కఫమూత్రకృచ్ఛ్రే।
సప్తచ్ఛదారగ్వధకేవుకైలాధవం కరఞ్జం కుటజం గుడూచీమ్॥౫౬॥

పక్త్వా జలే తేన పిబేద్యవాగూం సిద్ధం కషాయం మధుసంయుతం వా।
సర్వం త్రిదోషప్రభవే తు వాయోః స్థానానుపూర్వ్యా ప్రసమీక్ష్య కార్యమ్॥౫౭॥

త్రిభ్యోఽధికే ప్రాగ్వమనం కఫే స్యాత్పిత్తే విరేకః పవనే తు బస్తిః।
క్రియా హితా త్వశ్మరిశర్కరాభ్యాం కృచ్ఛ్రే యథైవేహ కఫానిలాభ్యామ్॥౫౮॥

కార్యాఽశ్మరీభేదనపాతనాయ విశేషయుక్తం శృణు కర్మ సిద్ధమ్।
పాషాణభేదం వృషకం శ్వదంష్ట్రాపాఠాభయావ్యోషశటీనికుమ్భాః॥౫౯॥

హింస్రాఖరాశ్వాశితివారకాణామేర్వారుకాణాం త్రపుషస్య బీజమ్।
ఉత్కుచికా హిఙ్గు సవేతసామ్లం స్యాద్వే బృహత్యౌ హనుషా వచా చ॥౬౦॥

చూర్ణం పిబేదశ్మరిభిద్విపక్వం సర్పిశ్చ గోమూత్రచతుర్గుణం తైః।
యూషః కృతః శిగ్రుకమూలకల్కాద్విల్వప్రమాణో ఘృతతైలభృష్టః॥౬౧॥

శీతోఽశ్మభిత్స్వాద్ధధిమణ్డయుక్తః పేయః ప్రకామం లవణేన యుక్తః।
జలేన శోభాఞ్జనమూలకల్కః శృతో హితశ్చాశ్మరిశర్కరాభ్యామ్॥౬౨॥

సితోపలా వా సమయావశూకా కృచ్ఛ్రేషు సర్వేష్వపి భేషజం స్యాత్।
మూలం శ్వదంష్ట్రేక్షురకోరుబూకాత్ క్షీరేణ పిష్టం బృహతీద్వయాచ్చ॥౬౩॥

ఆలోడ్య దఘ్నా మధురేణ పేయం దినాని సప్తాశ్మరిభేదనాయ।
పునర్నవాయోరజనీశ్వదంష్ట్రాఫల్గుప్రవాలాశ్చ సదర్భపుష్పాః॥౬౪॥

క్షీరామ్బుమద్యేక్షురసైః సుపిష్టం పేయం భవేదశ్మరిశర్కరాసు।
త్రుటిం శతాహ్వే లవణాని పఞ్చ యవాగ్రజం కున్దురుకాశ్మభేదౌ॥౬౫॥

కమ్పిల్లకం గోక్షురకస్య బీజమేర్వారుబీజం త్రపుషస్య బీజమ్।
చూర్ణీకృతం చిత్రకహిఙ్గుమాంసీయవానితుల్యం త్రిఫలాద్విభాగమ్॥౬౬॥

అమ్లైః సశుక్తై రసమద్యయూషైః పేయం హి గుల్మాశ్మరిభేదనార్థమ్।
పీత్వాఽను మద్యం నిగదం రథేన హయేన వా శీఘ్రజవేన యాయాత్॥౬౭॥

తైః శర్కరా ప్రచ్యవతేఽశ్మరీ తు శామ్యేన్న చేచ్ఛల్యవిదుద్ధరేత్తామ్।
రేతోభిఘాతప్రభవే తు కృచ్ఛ్రే సమీక్ష్య దోషం ప్రతికర్మ కుర్యాత్॥౬౮॥

కార్పాసమూలం వృషకాశ్మభేదౌ బలా స్థిరాదీని గవేధుకా చ।
వృశ్చీర ఐన్ద్రీ చ పునర్నవా చ శతావరీ మధ్వసనాఖుపర్ణ్యః॥౬౯॥

తత్క్వాథసిద్ధః పవనే రసః స్యాత్ పిత్తేఽధికే క్షీరమథాపి సర్పిః।

కఫే చ యూషాదికమన్నపానం సంసర్గజే సర్వహితః క్రమః స్యాత్॥౨౦॥

ఏవం న చేచ్ఛామ్యతి తస్య యుఞ్జ్యాత్సురాం పురాణాం మధుకాసవం వా।
విహఙ్గమాంసాని చ బృంహణాయ బస్తీంశ్చ శుక్రాశయశోధనార్థమ్॥౨౧॥

శుద్ధస్య తృప్తస్య చ వృష్యయోగైః ప్రియానుకూలాః ప్రమదా విధేయాః।
రక్తోద్భవే తూత్పలనాలతాలకాసేక్షుబాలేక్షుకశేరుకాణి॥౨౨॥

పిబేత్సితాక్షౌద్రయుతాని ఖాదేదిక్షుం విదారీం త్రపుషాణి చైవ।
ఘృతం శ్వదంష్ట్రాస్వరసేన సిద్ధం క్షీరేణ చైవాష్టగుణేన పేయమ్॥౨౩॥

స్థిరాదికానాం కతకాదికానామేకైకశో వా విధినైవ తేన।
క్షీరేణ బస్తిర్మధురౌషధైర్వా తైలేన వా స్వాదుఫలోత్థితేన॥౨౪॥

యన్మూత్రకృచ్ఛ్రే విహితం తు పైత్తే కార్యం తు తచ్ఛోణితమూత్రకృచ్ఛ్రే।

వ్యాయామసంధారణశుష్కరూక్షపిష్టాన్నవాతార్కకరవ్యవాయాన్॥౨౫॥

ఖర్జూరశాలూకకపిత్థజమ్బూబిసం కషాయం చ రసం భజేన్న।

ఇతి మూత్రకృచ్ఛ్రాశ్మరీచికిత్సా।

వ్యాయామతీక్ష్ణాతివిరేకబస్తిచిన్తాభయత్రాసమదాభిచారాః॥౨౬॥

ఛర్ద్యామసంధారణకర్శనాని హృద్రోగకర్తృణి తథాఽభిఘాతః।

వైవర్ణ్యమూర్చాజ్వరకాసహిక్కాశ్వాసాస్యవైరస్యతృషాప్రమోహాః ॥౭౭॥

ఛర్దిః కఫోత్క్లేశరుజోఽరుచిశ్చ హృద్రోగజాః స్యుర్వివిధాస్తథాఽన్యే।
రుక్శూన్యభావద్రవశోషభేదస్తమ్భాః సమోహాః పవనాద్విశేషః॥౭౮॥

పిత్తాత్తమోదూయనదాహమోహాః సంత్రాసతాపజ్వరపీతభావాః।
స్తబ్ధం గురు స్యాత్స్తిమితం చ మర్మ కఫాత్ ప్రసేకజ్వరకాసతన్ద్రాః॥౭౯॥

విద్యాత్త్రిదోషం త్వపి సర్వలిఙ్గం తీవ్రార్తితోదం కృమిజం సకణ్డూమ్।

ఇతి హృద్రోగనిదానమ్।

తైలం ససౌవీరకమస్తుతక్రం వాతే ప్రపేయం లవణం సుఖోష్ణమ్॥౮౦॥

మూత్రామ్బుసిద్ధం లవణైశ్చ తైలమానాహగుల్మార్తిహృదామయఘ్నమ్।
పునర్నవా దారు సపఞ్చమూలం రాస్నాం యవాన్ కోలకులత్థబిల్వమ్॥౮౧॥

పక్త్వా జలే తేన విపాచ్య తైలమభ్యఙ్గపానేఽనిలహద్గదఘ్నమ్।
హరీతకీనాగరపుష్కరాహ్వైర్వయఃకయస్థాలవణైశ్చ కల్కైః॥౮౨॥

సహిఙ్గుభిః సాధితమగ్రసర్పిర్గుల్మే సహృత్పార్శ్వగదేఽనిలోత్థే।
సపుష్కరాహ్వం ఫలపూరమూలం మహౌషధం శట్యభయా చ కల్కాః॥౮౩॥

క్షారామ్బుసర్పిర్లవణైర్విమిశ్రాః స్యుర్వాతహృద్రోగవికర్తికాఘ్నాః।
క్వాథః కృతః పౌష్కరమాతులుఙ్గపలాశభూ(పూ)తీకశటీసురాహ్వైః॥౮౪॥

సనాగరాజాజివచాయమానీక్షారః సుఖోష్ణో లవణేన పేయః।
పథ్యాశటీపౌష్కరపఞ్చకోలాత్ సమాతులుఙ్గాద్యమకేన కల్కః॥౮౫॥

గుడప్రసన్నాలవణైశ్చ భృష్టో హృత్పార్శ్వపృష్ఠోదరయోనిశూలే।
స్యాత్రయూషణం ద్వే త్రిఫలే సపాఠే నిదిగ్ధికాగోక్షురకౌ బలే ద్వే॥౮౬॥

ఋద్ధిస్త్రుటిస్తామలకీ స్వగుప్తా మేదే మధూకం మధుకం స్థిరా చ।
శతావరీ జీవకపృశ్నిపర్ణ్యౌ ద్రవ్యైరిమైరక్షసమైః సుపిష్టైః॥౮౭॥

ప్రస్థం ఘృతస్యేహ పచేద్విధిజ్ఞః ప్రస్థేన దధ్నా త్వథ మాహిషేణ।
మాత్రాం పలం చార్ధపలం పిచుం వా ప్రయోజయేన్మాక్షికసంప్రయుక్తమ్॥౮౮॥

శ్వాసే సకాసే త్వథ పాణ్డురోగే హలీమకే హృద్గ్రహణీప్రదోషే।
శీతాః ప్రదేహాః పరిషేచనాని తథా విరేకో హృది పిత్తదుష్టే॥౮౯॥

ద్రాక్షాసితాక్షౌద్రపరూషకైః స్యాచ్ఛుద్ధే తు పిత్తాపహమన్నపానమ్।
షష్ట్యాహ్వికాతిక్తకరోహిణీభ్యాం కల్కం పిబేచ్చాపి సితాజలేన॥౯౦॥

క్షతేషు సర్పీంషి హితాని సర్పిర్గుడాశ్చ యే తాన్ ప్రసమీక్ష్య సమ్యక్।
దద్యాద్భిషగ్ధన్వరసాన్నగవ్యక్షీరాశినాం పిత్తహృదామయేషు॥౧౧॥

(త్రైరేవ సర్వే ప్రశమం ప్రయాన్తి పిత్తామయాః శోణితసంశ్రయా యే)।
ద్రాక్షాబలాశ్రేయసిశర్కరాభిః ఖర్జూరవీరర్షభకోత్పలైశ్చ॥౯౨॥

కాకోలిమేదాయుగజీవకైశ్చ క్షీరేణ సిద్ధం మహిషీఘృతం స్యాత్।
కశేరుకాశైవలశృఙ్గవేరప్రపౌణ్డరీకం మధుకం బిసస్య॥౯౩॥

గ్రన్థిశ్చ సర్పిః పయసా పచేత్తైః క్షౌద్రాన్వితం పిత్తహృదామయఘ్నమ్।
స్థిరాదికల్కైః పయసా చ సిద్ధం ద్రాక్షారసేనేక్షురసేన వాఽపి॥౯౪॥

సర్పిర్హితం స్వాదుఫలేక్షుజాశ్చా రసాః సుశీతా హృది పిత్తదుష్టే।
స్విన్నస్య వాన్తస్య విలఙ్ఘితస్య క్రియా కఫఘ్నీ కఫమర్మరోగే॥౯౫॥

కౌలత్థధాన్యైశ్చ రసైర్యవాన్నం పానాని తీక్ష్ణాని సశర్కరాణి।
మూత్రే శ్రుతాః కట్ఫలశృఙ్గవేరపీతద్రుపథ్యాతివిషాః ప్రదేయాః॥౯౬॥

కృష్ణారాటీపుష్కరమూలరాస్త్రావచాభయానాగరచూర్ణకం చ।
ఉదుమ్బరాశ్వత్థవటార్జునాఖ్యపలాశరోహీతకఖాదిరే చ॥౯౭॥

క్వాథే త్రివృద్వ్యూషణచూర్ణసిద్ధో లేహః కఫఘ్నోఽశిశిరామ్బుయుక్తః।
శిలాహ్వయం వా భిషగప్రమత్తః ప్రయోజయేత్ కల్పవిధానదృష్టమ్॥౯౮॥

ప్రాశ్యాఽథవాఽగస్త్యహరీతకీ చ రసాయనం బ్రాహ్మమథామలక్యాః।
త్రిదోషజే లఙ్ఘనమాదితః స్యాదన్నం చ సర్వత్ర హితం విధేయమ్॥౯౯॥

హీనాతిమధ్యత్వమవేక్ష్య చైవ కార్యం త్రయాణామపి కర్మ శస్తమ్।
భుక్తేఽధికం జీర్యతి శూలమల్పం జీర్ణే స్థితం చేత్ సురదారుకుష్ఠమ్॥౧౦౦॥

సతిల్వకం ద్వే లవణే విడఙ్గముష్ణామ్బునా సాతివిషం పిబేత్సః।

జీర్ణేఽధికే స్నేహవిరేచనం స్యాత్ఫలైర్విరేచ్యో యది జీర్యతి స్యాత్ ॥౧౦౧॥

త్రిష్వేవ కాలేష్వధికే తు శూలే తీక్ష్ణం హితం మూలవిరేచనం స్యాత్।
ప్రాయోఽనిలో రుద్ధగతిః ప్రకుప్యత్యామాశయే శోధనమేవ తస్మాత్॥౧౦౨॥

కార్యం తథా లఙ్ఘనపాచనం చ సర్వం క్రిమిఘ్నం కృమిహృద్గదే చ।

ఇతి హృద్రోగచికిత్సా।

సంధారణాజీర్ణరజోఽతిభాష్యక్రోధర్తువైషమ్యశిరోభితాపైః॥౧౦౩॥

ప్రజాగరాతిస్వపనామ్బుశీతైరవశ్యయా మైథునబాష్పధూమైః।
సంస్త్యానదోషే శిరసి ప్రవృద్ధో వాయుః ప్రతిశ్యాయముదీరద్యేత్తు॥౧౦౪॥

ఘ్రాణాక్షితోదౌ క్షవథుర్జలాభః స్రావోఽనిలాత్సస్వనమూర్ధరోగః।
నాసాగ్రపాకజ్వరవక్రశోషతృష్ణోష్ణపీతస్రవణాని పిత్తాత్॥౧౦౫॥

కాసారుచిస్రావఘనప్రసేకాః కఫాద్గురుః స్రోతసి చాపి కణ్డూః।
సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతాత్స్యుః పీనసే తీవ్రరుజోఽతిదుఃఖే॥౧౦౬॥

సర్వోఽతివృద్ధోఽహితభోజనాత్తు దుష్టప్రతిశ్యాయ ఉపేక్షితః స్యాత్।
తతశ్చ రోగాః క్షవథుః సనాసాశోషః ప్రతీనాహపరిస్రవౌ చ॥౧౦౭॥

ఘ్రాణాస్యపూతిత్వమపీనసశ్చ సపాకశోథార్బుదపూయరక్తాః।
అరూంషి శీర్షశ్రవణాక్షిరోగాః ఖాలిత్యహర్యర్జునలోమభావాః॥౧౦౮॥

తృట్శ్వాసకాసజ్వరరక్తపిత్తవైస్వర్యశోషాశ్చ తతో భవన్తి।
రోధాభిఘాతస్రవశోషపాకైర్ఘ్రాణం యుతం యశ్చ న వేత్తి గన్ధమ్॥౧౦౯॥

దుర్గన్ధి చాస్యం బహుశః ప్రకోపి దుష్టప్రతిశ్యాయముదాహరేత్తమ్।
సంస్పృశ్య మర్మాణ్యనిలస్తు మూర్ధ్ని విష్వక్పథస్థః క్షవథుం కరోతి॥౧౧౦॥

క్రుద్ధః స సంశోష్య కఫం తు నాసాశృఙ్గాటకఘ్రాణవిశోషణం చ।
ఉచ్ఛ్వాసమార్గం తు కఫః సవాతో రున్ధ్యాత్ ప్రతీనాహముదాహరేత్తమ్ ౧౧౧

ఘ్రాణాద్ఘనః పీతసితస్తనుర్వా దోషః స్రవేత్స్రావముదాహరేత్తమ్।
యో మస్తులుఙ్గాద్ఘనపీతపక్వః కఫః స్రవేద్గాఢమపీనసః సః॥౧౧౨॥

వైవర్ణ్యదౌర్గన్ధ్యముపేక్షయా తు స్యాత్పూతినస్యం శ్వయథుర్భ్రమశ్చ।
(ఆనాహ్యతే యస్య విశుష్యతే చ ప్రక్లిద్యతే ధూప్యతి చాపి నాసా॥౧౧౩॥

న వేత్తి యో గన్ధరసాంశ్చ జన్తుర్జుష్టం వ్యవస్యేత్తమపీనసేన।
తం చానిలశ్లేష్మభవం వికారం బ్రూయాత్ ప్రతిశ్యాయసమానలిఙ్గమ్।)
సదాహరాగః శ్వయథుః సపాకః స్యాద్వ్రఘ్రాణపాకోఽపి చ రక్తపిత్తాత్॥౧౧౪॥

ఘ్రాణాశ్రితాసృక్రప్రభృతీన్ప్రదూష్య కుర్వన్తి నాసాశ్వయథుం మలాశ్చ।
ఘ్రాణే తథోచ్ఛ్వాసగతిం నిరుధ్య మాంసాస్త్రదోషాదపి చార్బుదాని॥౧౧౫॥

ఘ్రాణాత్స్రవేద్వా శ్రవణాన్ముఖాద్వా పిత్తాత్తమస్రం త్వపి పూయరక్తమ్।
కుర్యాత్సపిత్తః పవనస్త్వగాదీన్ సన్దూష్య చారూంషి సపాకవన్తి॥౧౧౬॥

(నాసా ప్రదీప్తేవ నరస్య యస్య దీప్తం తు తం రోగముదాహరన్తి।)

ఇతి పీనసనాసారోగనిదానమ్।

భృశార్తిశూలం స్ఫురతీహ వాతాత్పిత్తాత్సదాహార్తి కఫాద్గురు స్యాత్॥౧౧౭॥

సర్వైస్త్రిదోషం క్రిమిభిస్తు కణ్డూదౌర్గన్ధ్యతోదార్తియుతం శిరః స్యాత్।

ఇతి శిరోరోగనిదానమ్।

ముఖామయే మారుతజే తు శోషకార్కశ్యరౌక్ష్యాణి చలా రుజశ్చ॥౧౧౮॥

కృష్ణారుణం నిష్పతనం సశీతం ప్రస్రంసనస్పన్దనతోదభేదాః।
తృష్ణాజ్వరస్ఫోటకదాహపాకా ధూమాయనం చాప్యవదీరణంతా చ॥౧౧౯॥

పిత్తాత్సమూర్చ్ఛా వివిధా రుజశ్చ వర్ణాశ్చ శుక్లారుణవర్ణవర్జ్యాః।
కణ్డూగురుత్వం సితవిజ్జలత్వం స్నేహోఽరుచిర్జాడ్యకఫప్రసేకౌ॥౧౨౦॥

ఉత్క్లేశమన్దానలతా చ తన్ద్రా రుజశ్చ మన్దాః కఫవక్రరోగే।
సర్వాణి రూపాణి తు వక్రరోగే భవన్తి యస్మిన్స తు సర్వజః స్యాత్॥౧౨౧॥

సంస్థానదూష్యాకృతినామభేదాచ్చైతే చతుఃషష్టివిధా భవన్తి।

శాలాక్యతన్త్రేఽభిహితాని తేషాం నిమిత్తరూపాకృతిభేషజాని॥౧౨౨॥

యథాప్రదేశం తు చతుర్విధస్య క్రియాం ప్రవక్ష్యామి ముఖామయస్య।

ఇతి ముఖరోగనిదానమ్।

వాతాదిభిః శోకభయాతిలోభక్రోధైర్మనోఘ్నాశనగన్ధరూపైః॥౧౨౩॥

అరోచకాః స్యుః పరిహృష్టదన్తః కషాయవక్త్రశ్చ మతోఽనిలేన।
కట్వమ్లముష్ణం విరసం చ పూతి పిత్తేన విద్యాల్లవణం చ వక్త్రమ్॥౧౨౪॥

మాధుర్యపైచ్ఛిల్యగురుత్వశైత్యవిబన్ధసంస్తమ్భయుతం కఫేన।
అరోచకే శోకభయాతిలోభక్రోధాద్యహృద్యాశనగన్ధజే స్యాత్॥౧౨౫॥

స్వాభావికం చాస్యమథోఽరుచిశ్చ త్రిదోషజే నైకరసం భవేత్తు।

ఇత్యరోచకనిదానమ్।

నాదోఽతిరుక్కర్ణమలస్య శోషః స్రావస్తనుశ్చాశ్రవణం చ వాతాత్॥౧౨౬॥

శోఫః సరాగో దరణం విదాహః సపీతపూతిస్రవణం చ పిత్తాత్।
వైశ్రుత్యకణ్డూస్థిరశోఫశుక్లస్నిగ్ధా స్రుతిః శ్లేష్మభవేఽల్పరుక్ చ॥౧౨౭॥

సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతాత్స్రావశ్చ తత్రాధికదోషవర్ణః।

ఇతి కర్ణరోగనిదానమ్।

అల్పానురాగానుపదేహతాశ్చ ప్రస్పన్దతోదాతిరుజశ్చ వాతాత్॥౧౨౮॥

పిత్తాత్తు దాహాతిరుజోఽతిరాగః పీతోపదేహః సుభృశోష్ణమశ్రు।
శుక్లోపదేహం బహుపిచ్ఛిలాశ్రు నేత్రం కఫాత్స్యాద్గురుతా సకణ్డూః॥౧౨౯॥

సర్వాణి రూపాణి తు సన్నిపాతాన్నేత్రామయాః షణ్ణవతిస్తు మేదాత్।
తేషామభివ్యక్తిరభిప్రదిష్టా శాలాక్యతన్త్రేషు చికిత్సితం చ॥౧౩౦॥

పరాధికారే తు న విస్తరోక్తిః శస్తేతి తేనాత్ర న నః ప్రయాసః।

ఇతి నేత్రరోగనిదానమ్।

తేజః సవాతం ఖలు కేశభూమిం దగ్ధ్వాఽఽశు కుర్యాత్ ఖలతిం నరస్య ౧౩౧
కించిత్తు దగ్ధ్వా పలితాని కుర్యాద్ధరిత్ ప్రభుత్వం చ శిరోరుహాణామ్।

ఇతి ఖాలిత్యనిదానమ్।

ఇత్యూర్ధ్వజత్రూత్థగదైకదేశః ప్రోక్తశ్చికిత్సాం తు పరం నిబోధ॥౧౩౨॥

విస్తారతః సంగ్రహతశ్చ సమ్యగ్యథాక్రమం సౌమ్య మయోచ్యమానామ్।
బాతాత్ సకాసవైస్వర్యే సక్షారం పీనసే ఘృతమ్॥౧౩౩॥

పిబేద్రసం పయశ్చోష్ణం స్నైహికం ధూమమేవ వా।
శతాహ్వాత్వగ్బలామూలం శ్యోనాకైరణ్డబిల్వజమ్॥౧౩౪॥

సారగ్వధం పిబేద్వాతి మధూచ్ఛిష్టవసాఘృతైః।
అథవా సఘృతాన్ సక్తూన్ కృత్వా మల్లకసంపుటే॥౧౩౫॥

నవప్రతిశ్యాయవతాం ధూమం వైద్యః ప్రయోజయేత్।
శఙ్ఖమూర్ధలలాటార్తౌ పాణిస్వేదోపనాహనమ్॥౧౩౬॥

స్వభ్యక్తే క్షవథుస్రావరోధాదౌ సంకరాదయః।
ఘ్రేయాశ్చ రోహిషాజాజీవచాతర్కారిచోరకాః॥౧౩౭॥

త్వక్పత్రమరిచైలానాం చూర్ణా వా సోపకుఞ్చికాః।
స్రోతఃశృఙ్గాటనాసార్తిశోషే తైలం స(చ)నావనమ్॥౧౩౮॥

ప్రభావ్యాజే తిలాన్ క్షీరే తేన పిష్టాంస్తదూష్మణా।
మన్దస్విన్నాన్ సయష్ట్యాహ్వచూర్ణాంస్తేనైవ పీడయేత్॥౧౩౯॥

దశమూలస్య నిఃక్వాథే రాస్నామధుకకల్కవత్।
సిద్ధం ససైన్ధవం తైలం దశకృత్వోఽథ తత్ స్మృతమ్॥౧౪౦॥

స్నిగ్ధస్యాస్థాపనైర్దోషం నిర్హరేద్వాతపీనసే।
స్నిగ్ధామ్లోష్ణైశ్చ లఘ్వన్నం గ్రామ్యాదీనాం రసైర్హితమ్॥౧౪౧॥

ఉష్ణామ్బునా స్నానపానే నివాతోష్ణప్రతిశ్రయః।
చిన్తావ్యాయామవాక్చేష్టావ్యవాయవిరతో భవేత్॥౧౪౨॥

(వాతజే పీనసే ధీమానిచ్ఛన్నేవాత్మనో హితమ్।)

---

3 అయమర్ధశ్లోకో హస్తలిఖితపుస్తకే న పఠ్యతే।

పైత్తే సర్పిః పిబేత్తిక్తం శృఙ్గవేరశృతం పయః॥౧౪౩॥

పాచనార్థం పిబేత్ పక్వే కార్యం మూర్ధవిరేచనమ్।
పాఠాద్విరజనీమూర్వాపిప్పలీజాతిపల్లవైః॥౧౪౪॥

దన్త్యా చ సాధితం తైలం నస్యం స్యాత్ పక్వపీనసే।
పూయాస్రే రక్తపిత్తఘ్నాః కషాయా నావనాని చ॥౧౪౫॥

పాకదాహాద్యరుష్కేషు శీతా లేపాః ససేచనాః।
ఘ్రేయనస్యోపచారాశ్చ కషాయాః స్వాదుశీతలాః॥౧౪౬॥

మన్దపిత్తే ప్రతిశ్యాయే స్నిగ్ధైః కుర్యాద్విరేచనమ్।
ఘృతం క్షీరం యవాః శాలిర్గోధూమా జాఙ్గలా రసాః॥౧౪౭॥

శీతామ్లాస్తిక్తశాకాని యూషా ముద్గాదిభిర్హితాః।
గౌరవారోచకేష్వాదౌ లఙ్ఘనం కఫపీనసే॥౧౪౮॥

స్వేదాః సేకాశ్చ పాకార్థం లిప్తే శిరసి సర్పిషా।
లశునం ముద్గచూర్ణేన వ్యోషక్షారఘృతైర్యుతమ్॥౧౪౯॥

దేయం కఫఘ్నం వమనముత్క్లిష్టశ్లేష్మణే హితమ్।
అపీనసే పూతినస్యే ఘ్రాణస్రావే సకణ్డుకే॥౧౫౦॥

ధూమః శస్తోఽవపీడశ్చ కటుభిః కఫపీనసే।
మనఃశిలా వచా వ్యోషం విడఙ్గం హిఙ్గు గుగ్గులుః॥౧౫౧॥

చూర్ణో ఘ్రేయః ప్రధమనం కటుభిశ్చ ఫలైస్తథా।
భార్గీమదమతర్కారీసురసాదివిపాచితే॥౧౫౨॥

మూత్రే లాక్షా వచా లమ్బా విడఙ్గం కుష్ఠపిప్పలీ।
కృత్వా కల్కం కరఞ్జం చ తైలం తైః సార్షపం పచేత్॥౧౫౩॥

పాకాన్ముక్తే ఘనే నస్యమేతన్మేదోనిభే కఫే।
స్నిగ్ధస్య వ్యాహతే వేగే ఛర్దనం కఫపీనసే॥౧౫౪॥

వమనీయాశృతక్షీరతిలమాషయవాగుభిః।
వార్తాకకులకవ్యోషకులత్థాఢకిముద్గజాః॥౧౫౫॥

యూషాః కఫఘ్నమన్నం చ శతముష్ణామ్బుసేచ(వ)నమ్।
సర్వజిత్ పీనసే దుష్టే కార్యం శోఫే చ శోఫజిత్॥౧౫౬॥

క్షారోఽర్బుదాధిమాంసేషు క్రియా శేషేష్వవేక్ష్య చ।

ఇతి పీనసరోగచికిత్సా।

వాతికే శిరసో రోగే స్నేహాన్ స్వేదాన్ సనావనాన్॥౧౫౭॥

పానాన్న ముపనాహాంశ్చ కుర్యాద్వాతామయాపహాన్।
తైలభృష్టైరగుర్వాద్యైః సుఖోష్ణైరుపనాహనమ్॥౧౫౮॥

జీవనీయైశ్చ పుష్పైశ్చ మత్స్యైర్మాంసైశ్చ శస్యతే।
రాస్నాస్థిరాదిభిః సిద్ధం సక్షీరం నస్యమర్తినుత్॥౧౫౯॥

తైలం రాస్నాద్వికాకోలీశర్కరాభిరథాపి వా।
బలామధుకయష్ట్యాహ్వవిదారీచన్దనోత్పలైః

జీబకర్షభకద్రాక్షాశర్కరాభిశ్చ సాధితః।
ప్రస్థస్తైలస్య సక్షీరో జాఙ్గలార్ధతులారసే॥౧౬౧॥

నస్యం సర్వోర్ధ్వజత్ర్వవాతపిత్తామయాపహమ్।
దశమూలబలారాస్నాత్రిఫలామధుకైః సహ॥౧౬౨॥

మయూరం పక్షపిత్తాన్త్రశకృత్తుణ్డాఙ్ఘ్రివర్జితమ్।
జలే పక్త్వా ఘృతప్రస్థం తస్మిన్ క్షీరసమం పచేత్॥౧౬౩॥

మధురైః కార్షికైః కల్కైః శిరోరోగార్దితాపహమ్।
కర్ణాక్షినాసికాజిహ్వాతాల్వాస్యగలరోగనుత్॥౧౬౪॥

మాయూరమితి విఖ్యాతమూర్ధ్వజత్రుగదాపహమ్।

ఇతి మాయూరఘృతమ్

ఏతేనైవ కషాయేణ ఘృతప్రస్థం విపాచయేత్॥౧౬౫॥

చతుర్గుణేన దుగ్ధేన కల్కైరేభిశ్చ కార్షికైః।
జీవన్తీత్రిఫలామేదామృద్వీకార్ధపరుషకైః॥౧౬౬॥

సమఙ్గాచవికాభార్గీకాశ్మరీసురదారుభిః।

ఆత్మగుప్తామహామేదాతాలఖర్జూరమస్తకైః॥౧౬౭॥

మృణాలబిసశాలూకమధూకైశ్చ సజీవకైః।

శతావరీవిదారీక్షుబృహతీసారివాయుగైః॥౧౬౮॥

మూర్వాశ్వదంష్ట్రర్షభకశృఙ్గాటకకసేరుకైః।

రాస్నాస్థిరాతామలకీసూక్ష్మైలాశటిపుష్కరైః॥౧౬౯॥

పునర్నవాతుగాక్షీరీకాకోలీధన్వయాసకైః।

మధుకాక్షోటవాతామముఞ్జాతాభిషుకైరపి॥౧౭౦॥

ద్రవ్యైరేభిర్యథాలాభం పూర్వకల్పేన సాధితమ్।

నస్యే పానే తథాఽభ్యఙ్గే బస్తౌ చైవ ప్రదాపయేత్॥౧౭౧॥

శిరోరోగేషు సర్వేషు కాసే శ్వాసే చ దారుణే।

మన్యాపృష్ఠగ్రహే శోషే స్వరభేదే తథాఽర్దితే॥౧౭౨॥.

యోన్యసృక్శుక్రదోషేషు శస్తం వన్ధ్యాసుతప్రదమ్।

ఋతుస్నాతా తథా నారీ పీత్వా పుత్రం ప్రసూయతే॥౧౭౩॥

మహామాయూరమిత్యేతద్ఘృతమాత్రేయపూజితమ్।

ఇతి మహామాయూరఘృతమ్।

ఆఖుభిః కుక్కుటైర్హంసైః శశైశ్చాపి హి బుద్ధిమాన్॥౧౭౪॥

కల్పేనానేన విపచేత్ సర్పిరూర్ధ్వగదాపహమ్।

పైత్తే ఘృతం పయః సేకాః శీతా లేపాః సనావనాః॥౧౭౫॥

జీవనీయాని సర్పింషి పానాన్నం చాపి పిత్తనుత్।

చన్దనోశీరయష్ట్యాహ్వబలావ్యాఘ్రనఖోత్పలైః॥౧౭౬॥

క్షీరపిష్టైః ప్రదేహః స్యాచ్ఛృతైర్వా పరిషేచనమ్।

త్వక్పత్రశర్కరాకల్కః సుపిష్టస్తణ్డులామ్బునా॥౧౭౭॥

కార్యోఽవపీడః సర్పిశ్చ నస్యం తత్ స్యాత్తు పైత్తికే।

యష్ట్యాహ్వచన్దనానన్తాక్షీరసిద్ధం ఘృతం హితమ్॥౧౭౮॥

నావనం శర్కరాద్రాక్షామధుకైర్వాఽపి పిత్తజే।

కఫజే స్వేదితం ధూమనస్యప్రధమనాదిభిః॥౧౭౯॥

శుద్ధం ప్రలేపపానాన్నైః కఫఘ్నైః సముపాచరేత్।

పురాణసర్పిషః పానైస్తీక్ష్ణైర్బస్తిభిరేవ చ॥౧౮౦॥

కఫానిలోత్థితే దాహః శేషయో రక్తమోక్షణమ్।

ఏరణ్డనలదక్షౌమగుగ్గుల్వగురుచన్దనైః॥౧౮౧॥

ధూమవర్తేం పిబేద్గన్ధైః సకుష్ఠతగరైస్తథా।

సన్నిపాతభవే కార్యా సన్నిపాతహితా క్రియా॥౧౮౨॥

క్రిమిజే చైవ కర్తవ్యం తీక్ష్ణం మూర్ధవిరేచనమ్।

త్వచం వ్యాఘ్రనఖం దన్తీవిడఙ్గనవమాలికాః॥౧౮౩॥

అపామార్గఫలం బీజం నక్తమాలశిరీషయోః।

క్షవకోఽశ్మన్తకో బిల్వం హరిద్రా హిఙ్గు యూథికా॥౧౮౪॥

ఫణిజ్ఝకశ్చ తైస్తైలమవిమూత్రే చతుర్గుణే।

సిద్ధం స్యాన్నావనం చూర్ణం చైషాం ప్రధమనం హితమ్॥౧౮౫॥

ఫలం శిగ్రుకరాఞ్జాభ్యాం సవ్యోషం చావ (క్షి) పీడకః।

కషాయః స్వరసః క్షారశ్చూర్ణః కల్కోఽవపీడకః॥౧౮౬॥

ఇతి శిరోరోగచికిత్సా।

శుక్తతిక్తకటుక్షౌద్రకషాయైః కవలగ్రహః।

ధూమః ప్రధమనం శుద్ధిరధశ్చర్ధనలఙ్ఘనమ్॥౧౮౭॥

భోజ్యం చ ముఖరోగేషు యథాస్వం దోషనుద్ధితమ్।

పిప్పల్యగురుదార్వీత్వగ్యవక్షారం రసాఞ్జనమ్॥౧౮౮॥

పాఠాం తేజోవతీం పథ్యాం సమభాగం విచూర్ణయేత్।

ముఖరోగేషు సర్వేషు సక్షౌద్రం తద్విధారయేత్॥౧౮౯॥

శీధుమాధవమాధ్వీకైః శ్రేష్ఠశ్చ కవలగ్రహః।

తేజోహ్వామభయామేలాం సమఙ్గాం కటుకాం ఘనమ్॥౧౯౦॥

పాఠాం జ్యోతిష్మతీం లోధ్రం దార్వీం కుష్ఠం చ చూర్ణయేత్।
దన్తానాం ఘర్షణం రక్తస్రావకణ్డూరుజాపహమ్॥౧౯౧॥

పఞ్చకోలకతాలీసపత్రైలామరిచత్వచః।

పలాశముష్కకక్షారయవక్షారాశ్చ చూర్ణితాః॥౧౯౨॥

గుడే పురాణే ద్విగుణే క్వథితే గుడికాః కృతాః।

కర్కన్ధుమాత్రాః సప్తాహం స్థితా ముష్కకభస్మని॥౧౯౩॥

కణ్ఠరోగేషు సర్వేషు ధార్యాః స్యురమృతోపమాః।

గృహధూమో యవక్షారః పాఠా వ్యోషం రసాఞ్జనమ్॥౧౯౪॥

తేజోహ్వా త్రిఫలా లోధ్రం చిత్రకశ్చేతి చూర్ణితమ్।

సక్షౌద్రం ధారయేదేతద్గలరోగవినాశనమ్॥౧౯౫॥

కాలకం నామ తచ్చూర్ణం దన్తాస్యగలరోగనుత్।

మనఃశిలా యవక్షారో హరితాలం ససైన్ధవమ్॥౧౯౬॥

దార్వీత్వక్ చేతి తచ్చూర్ణం మాక్షికేణ సమాయుతమ్।

మూర్చ్ఛితం ఘృతమణ్డేన కణ్ఠరోగేషు ధారయేత్॥౧౯౭॥

ముఖరోగేషు చ శ్రేష్ఠం పీతకం నామ కీర్తితమ్।

మృద్వీకా కటుకా వ్యోషం దార్వీత్వక్ త్రిఫలా ఘనమ్॥౧౯౮॥

(మూర్చ్ఛితం ఘృతమణ్డేన కణ్ఠరోగేషు ధారయేత్।)

పాఠా రసాఞ్జనం మూర్వా తేజోహ్వేతి చ చూర్ణితమ్॥౧౯౯॥

క్షౌద్రయుక్తం విధాతవ్యం గలరోగే భిషగ్జితమ్।

యోగాస్త్వేతే త్రయః ప్రోక్తా వాతపిత్తకఫాపహాః॥౨౦౦॥

కటుకాతివిషాపాఠాదార్వీముస్తకలిఙ్గకాః।

గోమూత్రక్వథితాః పేయాః కణ్ఠరోగవినాశనాః॥౨౦౧॥

స్వరసః క్వథితో దార్వ్యా ఘనీభూతో రసక్రియా।

సక్షౌద్రా ముఖరోగాసృగ్దోషనాడీవ్రణాపహా॥౨౦౨॥

తాలుశోషే త్వతృష్ణస్య సర్పిరౌత్తరభక్తికమ్।

నావనం మధురాః స్నిగ్ధాః శీతాశ్చైవ రసా హితాః॥౨౦౩॥

ముఖపాకే సిరాకర్మ శిరఃకాయవిరేచనమ్।

మూత్రతైలఘృతక్షౌద్రక్షీరైశ్చ కవలగ్రహః॥౨౦౪॥

సక్షౌద్రాస్త్రిఫలాపాఠామృద్వీకాజాతిపల్లవాః।

కషాయతిక్తకాః శీతాః క్వాథాశ్చ ముఖధావనాః॥౨౦౫॥

తులాం ఖదిరసారస్య ద్వితులామరిమేదసః।

ప్రక్షాల్య జర్జరీకృత్య చతుర్ద్రోణేఽమ్బసః పచేత్॥౨౦౬॥

ద్రోణశేషం కషాయం తం పూత్వా భూయః పచేచ్ఛనైః।

తతస్తస్మిన్ ఘనీభూతే చూర్ణీకృత్యాక్షభాగికమ్॥౨౦౭॥

చన్దనం పద్మకోశీరం మఞ్జిష్ఠా ధాతకీ ఘనమ్।

ప్రపౌణ్డరీకం యష్ట్యాహ్వాత్వగేలాపద్మకేశరమ్॥౨౦౮॥

లాక్షా రసాఞ్జనం మాంసీత్రిఫలాలోధ్రవాలకాన్।

రజన్యౌ ఫలినీమేలాం సమఙ్గాం కట్ఫలం వచామ్॥౨౦౯॥

యవాసాగురుపత్తఙ్గగైరికాఞ్జనమావపేత్।

లవఙ్గనఖకక్కోలజాతికోశాన్ పలోన్మితాన్॥౨౧౦॥

కర్పూరకుడవం చాత్ర పునః శీతేఽవతారితే।

తతస్తు గులికాః కార్యాః శుష్కాశ్చాస్యేన ధారయేత్॥౨౧౧॥

తైలం చానేన కల్కేన కషాయేణ చ సాధయేత్।

దన్తానాం చాలనభ్రంశసౌషిర్యక్రిమిరోగనుత్॥౨౧౨॥

ముఖపాకాస్యదౌర్గన్ధ్యజాడ్యారోచకనాశనమ్।

స్రావోపలేపపైచ్ఛిల్యవైస్వర్యగలశోషనుత్॥౨౧౩॥

దన్తాస్యగలరోగేషు సర్వేష్వేతత్ పరాయణమ్।

ఇతి ముఖరోగచికిత్సా।

అరుచౌ కవలగ్రాహా ధూమాః సముఖధావనాః॥౨౧౪॥

మనోజ్ఞమన్నపానం చ హర్షణాశ్వాసనాని చ।

కుష్ఠసౌవర్చలాజాజీశర్కరామరిచం బిడమ్॥౨౧౫॥

ధాత్ర్యేలాపద్మకోశీరపిప్పల్యుత్పలచన్దనమ్।

లోధ్రం తేజోవతీ పథ్యా త్ర్యూషణం సయవాగ్రజమ్॥౨౧౬॥

ఆర్ద్రాదాడిమనిర్యాసః సాజాజీశర్కరాయుతః।

సతైలమాక్షికాస్త్వేతే చత్వారః కవలగ్రహాః॥౨౧౭॥

చతురోఽరోచకాన్ హన్యుర్వాతాద్యేకజసర్వజాన్।

కారవీమరిచాజాజీద్రాక్షావృక్షామ్లదాడిమమ్॥౨౧౮॥

సౌవర్చలం గుడః క్షౌద్రం సర్వారోచకనాశనమ్।

బస్తిః సమీరణే, పిత్తే విరేకం, వమనం కఫే॥౨౧౯॥

కుర్యాద్ధృద్యానుకూలాని హర్షణం చ మనోఘ్నజే।

ఇత్యరోచకచికిత్సా।

కర్ణశూలే తు వాతఘ్నీ హితా పీనసవత్క్రియా॥౨౨౦॥

ప్రదేహాః పూరణం నస్యం పాకస్రావే వ్రణక్రియాః।

భోజ్యాని చ యథాదోషం కుర్యాత్ స్నేహాంశ్చ పూరణాన్॥౨౨౧॥

హిఙ్గుతుమ్బురుశుణ్ఠీభిస్తైలం చ సార్షపం పచేత్।

ఏతద్ధి పూరణం శ్రేష్ఠం కర్ణశూలనివారణమ్॥౨౨౨॥

దేవదారువచాశుణ్ఠీశతాహ్వాకుష్ఠసైన్ధవైః।

తైలం సిద్ధం బస్తమూత్రే కర్ణశూలనివారణమ్॥౨౨౩॥

ఘరాటకాన్ సమాహృత్య దహేన్మృద్భాజనే నవే।

తద్భస్మ స్రావయేత్తేన గన్ధతైలం విపాచయేత్॥౨౨౪॥

రసాఞ్జనస్య శుణ్ఠ్యాశ్చ కలకాభ్యాం కర్ణశూలనుత్।

ఇతి గన్ధతైలమ్।

శుష్కమూలకశుణ్ఠీనాం క్షారో హిఙ్గు మహౌషధమ్॥౨౨౫॥

శతపుష్పా వచా కుష్ఠం దారు శిగ్రు రసాఞ్జనమ్।

సౌవర్చలయవక్షారస్వర్జికోద్భిదసైన్ధవమ్॥౨౨౬॥

భూర్జగ్రన్థిర్విడం ముస్తం మధుశుక్తం చతుర్గుణమ్।

మాతులుఙ్గరసశ్చైవ కదల్యా రస ఏవ చ॥౨౨౭॥

సర్వైరేతైర్యథోద్దిష్టైః క్షారతైలం విపాచయేత్।

బాధిర్యం కర్ణనాదశ్చ పూయస్రావశ్చ దారుణః॥౨౨౮॥

క్రిమయః కర్ణశూలం చ పురణాదస్య నశ్యతి।

ఇతి క్షారతైలమ్।

ముఖకర్ణాక్షిరోగేషు యథోక్తం పీనసే విధిమ్॥౨౨౯॥

కుర్యాద్భిషక్ సమీక్ష్యాదౌ దోషకాలబలాబలమ్।

ఇతి కర్ణరోగచికిత్సా।

ఉత్పన్నమాత్రే తరుణే నేత్రరోగే బిడాలకః॥౨౩౦॥

కార్యో దాహోపదేహాశ్రుశోఫరాగనివారణః।

నాగరం సైన్ధవం సర్పిర్మణ్డేన చ రసక్రియా॥౨౩౧॥

నిఘృష్టం వాతికే తద్వన్మధుసైన్ధవగైరికమ్।

తథా శాబరకం లోధ్రం ఘృతభృష్టం బిడాలకః॥౨౩౨॥

తద్వత్ కార్యో హరీతక్యా ఘృతభృష్టో రుజాపహః।

పైత్తికే చన్దనానన్తామఞ్జిష్ఠాభిర్బిడాలకః॥౨౩౩॥

కార్యః పద్మకయష్ట్యాహ్వమాంసీకాలీయకైస్తథా।

గైరికం సైన్ధవం ముస్తం రోచనా చ రసక్రియా॥౨౩౪॥

కఫే కార్యం తథా క్షౌద్రం సప్రియఙ్గుమనఃశిలమ్।

సన్నిపాతే తు సర్వైః స్యాద్బహిరక్ష్ణోః ప్రలేపనమ్॥౨౩౫॥

పక్ష్మాణ్యస్పృశతా కార్యం సంపక్వే త్వఞ్జనం త్ర్యహాత్।

ఆశ్చ్యోతనం మారుతజే క్వాథో బిల్వాదిభిర్హితః॥౨౩౬॥

కోష్ణః సైరణ్డతర్కారీబృహతీమధుశిగ్రుభిః।

మఞ్జిష్ఠాదార్విపృథ్వీకాలాక్షాద్విమధుకోత్పలైః॥౨౩౭॥

క్వాథః సశర్కరః శీతః పూరణం రక్తపిత్తనుత్।

నాగరత్రిఫలానిమ్బవాసాలోధ్రరసః కఫే॥౨౩౮॥

కోష్ణమాశ్చ్యోతనం మిశ్రైరౌషధైః సాన్నిపాతకే।

బృహత్యేరణ్డమూలత్వక్ శిగ్రోః పుష్పం ససైన్ధవమ్॥౨౩౯॥

అజాక్షీరేణ పిష్టం స్యాద్వర్తిర్వాతాక్షిరోగనుత్।

సుమనఃకోరకాః శఙ్ఖస్త్రిఫలా మధుకం బలా॥౨౪౦॥

పిత్తరక్తాపహా వర్తిః పిష్టా దివ్యేన వారిణా।

సైన్ధవం త్రిఫలా వ్యోషం శఙ్ఖనాభిః సముద్రజః॥౨౪౧॥

ఫేనః శైలేయకం సర్జో వర్తిః శ్లేష్మాక్షిరోగనుత్।

ప్రపౌణ్డరీకం యష్ట్యాహ్వం దార్వీ చాష్టపలోన్మితమ్॥౨౪౨॥

జలే పక్త్వా రసే పూతే పునః పక్వే రసే ఘనే।

కర్షం చ శుక్లమరిచాజ్జాతీపుష్పాన్నవాత్ పలమ్॥౨౪౩॥

చూర్ణం దత్త్వా కృతా వర్తిర్దోషఘ్నీ దృక్ప్రసాదనీ।

అమృతాహ్వా బిసం బిల్వం పటోలం ఛాగలం శకృత్॥౨౪౪॥

ప్రపౌణ్డరీకం యష్ట్యాహ్వం దార్వీ కాలానుసారివా।

ఏషామష్టపలాన్ భాగాన్ సుధౌతాఞ్జర్జరీకృతాన్॥౨౪౫॥

తోయే పక్త్వా రసే పూతే భూయః పక్వే రసే ఘనే।

కర్షం చ శుక్లమరిచాజ్జాతీపుష్పాన్నవాత్ పలమ్॥౨౪౬॥

చూర్ణం క్షిప్త్వా కృతా వర్తిర్దోషఘ్నీ దృక్ప్రసాదనీ।

శఙ్ఖప్రవాలవైదూర్యలౌహతామ్రప్లవాస్థిభిః॥౨౪౭॥

స్రోతోజశ్వేతమరిచైర్వర్తిః సర్వాక్షిరోగనుత్।

శాణార్ధం మరిచాద్ద్వౌ చ పిప్పల్యర్ణవఫేనయోః॥౨౪౮॥

శాణార్ధం సైన్ధవాచ్చాష్టౌ శాణా సౌవీరకాఞ్జనాత్।

పిష్టం సుసూక్ష్మం చిత్రాయాం చూర్ణాఞ్జనమిదం శుభమ్॥౨౪౯॥

కణ్డూకాచకఫార్తానాం మలానాం చ విశోధనమ్।

బస్తమూత్రే త్ర్యహం స్థాప్యమేలాచూర్ణం సుభావితమ్॥౨౫౦॥

చూర్ణాంజనం చ తైమిర్యక్రిమిపైల్లమలాపహమ్।

సౌవీరమఞ్జనం తుత్థం తార్ప్యో ధాతుర్మనఃశిలా॥౨౫౧॥

చక్షుష్యా మధుకం లోహా మణయః పౌష్పమఞ్జనమ్।

సైన్ధవం శౌకరీ దంష్ట్రా కతకం చాఞ్జనం శుభమ్॥౨౫౨॥

తిమిరాదిషు చూర్ణం వా వర్తిర్వేయమనుత్తమా।

కతకస్య ఫలం శఙ్ఖః సైన్ధవం త్ర్యూషణం సితా॥౨౫౩॥

ఫేనో రసాఞ్జనం క్షౌద్రం విడఙ్గాని మనఃశిలా।

కుక్కుటాణ్డకపాలాని వర్తిరేషా వ్యపోహతి।

తిమిరం పటలం కాచం మలం చాశు సుఖావతీ॥౨౫౪॥

ఇతి సుఖావతీ వర్తిః।

త్రిఫలా కుక్కుటాణ్డత్వక్కాసీసమయసో రజః।

నీలోత్పలం విడఙ్గాని ఫేనం చ సరితాం పతేః॥౨౫౫॥

ఆజేన పయసా పిష్ట్వా భావయేత్తామ్రభాజనే।

సప్తరాత్రస్థితం భూయః పిష్ట్వా క్షీరేణ వర్తయేత్॥౨౫౬॥

ఏషా దృష్టిప్రదా వర్తిరన్ధస్యాభిన్నచక్షుషః।

ఇతి దృష్టిప్రదా వర్తిః।

వదనే కృష్ణసర్పస్య నిహితం మాసమఞ్జనమ్॥౨౫౭॥

తతస్తస్మాత్ సముద్ధృత్య సుశుష్కం చూర్ణయేద్బుధః।

సుమనఃకోరకైః శుష్కైరర్ధాంశైః సైన్ధవేన చ॥౨౫౮॥

ఏతన్నేత్రాఞ్జనం కార్యం తిమిరఘ్నమనుత్తమమ్।

పిప్పల్యః కింశుకరసో వసా సర్పస్య సైన్ధవమ్॥౨౫౯॥

జీర్ణం ఘృతం చ సర్వాక్షిరోగనఘ్నీ స్యాద్రసక్రియా।

కృష్ణసర్పవసా క్షౌద్రం రసో ధాత్ర్యా రసక్రియా ॥౨౬౦॥

శస్తా సర్వాక్షిరోగేషు కాచార్బుదమలేషు చ।

ధాత్రీరసాఞ్జనక్షౌద్రసర్పిర్భిస్తు రసక్రియా ॥౨౬౧॥

పిత్తరక్తాక్షిరోగఘ్నీ త్రైమిర్యపటలాపహా।

ధాత్రీ సైన్ధవపిప్పల్యస్తుల్యాల్పమరిచా భవేత్ ॥౨౬౨॥

క్షౌద్రయుక్తా నిహన్త్యాన్ధ్యం పటలం చ రసక్రియా।

ఇతి నేత్రరోగచికిత్సా।

ఖాలిత్యే పలితే బల్యాం హరిలోమ్ని చ శోషితమ్ ॥౨౬౩॥

నస్యైస్తైలైః శిరోవక్త్రప్రలేపైశ్చాప్యుపాచరేత్।

సిద్ధం విదారీగన్ధాద్యైర్జీవనీయైరథాపి చ ॥౨౬౪॥

నస్యం స్యాదణుతైలం వా ఖాలిత్యపలితాపహమ్।

క్షీరాత్ సహచరాద్భృఙ్గరజసః సారసాద్రసాత్ ॥౨౬౫॥

ప్రస్థైస్తు కుడవ ప్రైలాద్యష్ట్యాహ్వాపలకల్కితః।

సిద్ధః శైలాసనే భాణ్డే మేషశృఙ్గే చ సంస్థితః॥౨౬౬॥

నస్యం స్యాద్భిషజా సమ్యగ్యోజితం పలితాపహమ్।

భిషజా క్షీరపిష్టౌ వా దుగ్ధికాకరవీరకౌ॥౨౬౭॥

ఉత్పాట్య పలితే దేయౌ తావుభౌ పలితాపహౌ।

మార్కవస్వరసాత్ క్షీరాద్ద్విప్రస్థం మధుకాత్ పలమ్॥౨౬౮॥

తైః పచేత్ కుడవం తైలాత్తన్నస్యం పలితాపహమ్।

ఆదిత్యవల్ల్యా మూలాని కృష్ణశైరేయకస్య చ॥౨౬౯॥

సురసస్య చ పత్రాణి ఫలం కృష్ణశణస్య చ।

మార్కవః కాకమాచీ చ మధుకం దేవదారు చ॥౨౭౦॥

పృథగ్దశపలాంశాని పిప్పలీ త్రిఫలాఽఞ్జనమ్।

ప్రపౌణ్డరీకం మఞ్జిష్ఠా లోధ్రం కృష్ణాగురూత్పలమ్॥౨౭౧॥

ఆమ్రాస్థి కర్దమః కృష్ణో మృణాలం రక్తచన్దనమ్।

నీలీ భల్లాతకాస్థీని కాసీసం మదయన్తికా॥౨౭౨॥

సోమరాజ్యసనః శస్త్రం కృష్ణౌ పిణ్డీతచిత్రకౌ।

పుష్కరార్జునకాశ్మర్యాణ్యామ్రజమ్బూఫలాని చ॥౨౭౩॥

పృథక్ పఞ్చపలాంశాని తైః పిష్టైరాఢకం పచేత్।

బైభీతకస్య తైలస్య ధాత్రీరసచతుర్గుణమ్॥౨౭౪॥

కుర్యాదాదిత్యపాకం వా యావచ్ఛుష్కో భవేద్రసః।

లోహపాత్రే తతః పూతం సంశుద్ధముపయోజయేత్॥౨౭౫॥

పానే నస్తఃక్రియాయాం చ శిరోభ్యఙ్గే తథైవ చ।

ఏతచ్చక్షుష్యమాయుష్యం శిరసః సర్వరోగనుత్॥౨౭౬॥

మహానీలమితి ఖ్యాతం పలితఘ్నమనుత్తమమ్।

ఇతి మహానీలతైలమ్।

ప్రపౌణ్డరీకమధుకపిప్పలీచన్దనోత్పలైః॥౨౭౭॥

కార్షికైస్తైలకుడవో ద్విగుణామలకీరసః।

సిద్ధః స ప్రతిమర్శః స్యాత్ సర్వమూర్ధగదాపహః॥౨౭౮॥

క్షీరం ప్రియాలయష్ట్యాహ్వే జీవకాద్యో గణస్తిలాః।

కృష్ణా వక్రే ప్రలేపః స్యాద్ధరిలోమనివారణః॥౨౭౯॥

యష్ట్యాహ్వం తిలకిఞ్జల్కం క్షౌద్రమామలకాని చ।

బృంహయేద్రఞ్జయేచ్చైతత్ కేశాన్మూర్ధప్రలేపనమ్॥౨౮౦॥

పచేత్ సైన్ధవశుక్తామ్లైరయశ్చూర్ణం సతణ్డులమ్।

తేనాలిప్తం శిరః శుద్ధమస్నిగ్ధముషితం నిశి॥౨౮౧॥

తత్ ప్రాతస్త్రిఫలాధౌతం స్యాత్ కృష్ణమృదుమూర్ధజమ్।

అయశ్చూర్ణోఽమ్లపిష్టశ్చ రాగః సత్రిఫలో వరః॥౨౮౨॥

ఇతి ఖాలిత్యచికిత్సా।

సర్పింష్యపరిభక్తాని స్వరభేదేఽనిలాత్మకే।

తైలైశ్చతుష్ప్రయోగైశ్చ బలారాస్నామృతాహ్వయైః॥౨౮౩॥

బర్హితిత్తిరిదక్షాణాం పఞ్చమూలీశృతాన్రసాన్।

మాయూరం క్షీరసర్పిర్వా పిబేన్త్ర్యూషణమేవ వా॥౨౮౪॥

పైత్తికే తు విరేకః స్యాత్ పయశ్చ మధురైః శృతమ్।

సర్పిర్గుడా జీవనీయం వాసాసిద్ధం ఘృతం తథా॥౨౮౫॥

కఫజే స్వరభేదే తు తీక్ష్ణం మూర్ధవిరేచనమ్।

విరేకో వమనం ధూమో యవాన్నకటుసేవనమ్॥౨౮౬॥

వచాభార్గ్యభయావ్యోషక్షారమాక్షికచిత్రకాన్।

లిహ్యాద్వా పిప్పలీపథ్యే తీక్ష్ణం మద్యం పిబేచ్చ సః॥౨౮౭॥

రక్తజే స్వరభేదే తు సంస్కృతా జాఙ్గలా రసాః।

ద్రాక్షావిదారీరసాః సఘృతక్షౌద్రశర్కరాః॥౨౮౮॥

యచ్చోక్తం క్షయకాసఘ్నం తచ్చ సర్వం చికిత్సితమ్।

పిత్తజస్వరభేదఘ్నం సిరావేధశ్చ రక్తజే॥౨౮౯॥

సన్నిపాతే హితాః సర్వాః క్రియా న తు సిరావిధిః।

ఇత్యుక్తం స్వరభేదస్య సమాసేన చికిత్సితమ్॥౨౯౦॥

కుర్యాచ్ఛేషేషు రోగేషు క్రియాం స్వాం స్వాచ్చికిత్సితాత్।

శేషేష్వాదౌ చ నిర్దిష్టా సిద్ధౌ చాన్యా ప్రవక్ష్యతే॥౨౯౧॥

ఇతి స్వరభేదచికిత్సా।

భవన్తి చాత్ర।

వాతపిత్తకఫా నృణాం బస్తిహృన్మూర్ధసంశ్రయాః।

తస్మాత్తే స్థానసామీప్యాద్ధర్తవ్యా వమనాదిభిః॥౨౯౨॥

అధ్యాత్మలోకో వాతాద్యైర్లోకో వాతరవీన్దుభిః।

పీడ్యతే ధార్యతే చైవ వికృతావికృతైస్తథా॥౨౯౩॥

విరుద్ధైరపి న త్వేతే గుణైర్ఘ్నన్తి పరస్పరమ్।

దోషాః సహజసాత్మ్యత్వాద్విషం ఘోరమహీనివ॥౨౯౪॥

తత్ర శ్లోకః।

త్రిమర్మజానాం రోగాణాం నిదానాకృతిభేషజమ్।

విస్తరేణ పృథగ్దిష్టం త్రిమర్మీయే చికిత్సితే॥౨౯౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే

త్రిమర్మీయచికిత్సితం నామ షడ్వింశోఽధ్యాయః॥౨౬॥

సప్తవింశోఽధ్యాయః।

అథాత ఊరుస్తమ్భచికిత్సితం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

శ్రియా పరమయా బ్రాహ్మయా పరయా చ తపఃశ్రియా।

అహీనం చన్ద్రసూర్యాభ్యాం సుమేరుమివం పర్వతమ్॥౩॥

ధీధృతిస్మృతివిజ్ఞానజ్ఞానకీర్తిక్షమాలయమ్।

అగ్నివేశోఽత్రిజం కాలే సంశయం పరిపృష్టవాన్॥౪॥

భగవన్ పఞ్చ కర్మాణి సమస్తాని పృథక్ తథా।

నిర్దిష్టాన్యామయానాం తే సర్వేషామేవ భేషజమ్॥౫॥

దోషజోఽస్త్యామయః కశ్చిద్యస్యైతాని భిషగ్వర।

న స్యుః శక్తాని శమనే సాధ్యస్య క్రియయా సతః॥౬॥

అస్త్యూరుస్తమ్భ ఇత్యుక్తే గురుణా తస్య కారణమ్।

సలిఙ్గభేషజం భూయః పృష్టస్తేనాబ్రవీద్గురుః॥౭॥

స్నిగ్ధోష్ణలఘుశీతాని జీర్ణాజీర్ణే సమశ్నతః।

ద్రవశుష్కదధిక్షీరగ్రామ్యానూపౌదకామిషైః॥౮॥

పిష్టవ్యాపన్నమద్యాతిదివాస్వప్నప్రజాగరైః।

లఙ్ఘనాధ్యశనాయాసభయవేగవిధారణైః॥౯॥

స్నేహాచ్చామం చితం కోష్ఠే వాతాదీన్మేదసా సహ।

రుద్ధ్వాఽఽశు గౌరవాదూరూ యాత్యోధోగైః సిరాదిభిః॥౧౦॥

పూరయన్ సక్థిజఙ్ఘోరు దోషో మేదోబలోత్కటః।

అవిధేయపరిస్పన్దం జనయత్యల్పవిక్రమమ్॥౧౧॥

మహాసరసి గమ్భీరే పూర్ణేఽమ్బు స్తిమితం యథా।

తిష్ఠతి స్థిరమక్షోభ్యం తద్వదూరుగతః కఫః॥౧౨॥

గౌరవాయాససఙ్కోచదాహరుక్సుప్తికమ్పనైః।

భేదస్ఫురణతోదైశ్చ యుక్తౌ దేహం నిహన్త్యసూన్॥౧౩॥

ఊరూ శ్లేష్మా సమేదస్కో వాతపిత్తేఽభిభూయ తు।

స్తమ్భయేత్ స్థైర్యశైత్యాభ్యామూరుస్తమ్భస్తతః స్మృతః॥౧౪॥

ప్రాగ్రూపం ధ్యాననిద్రాతి స్తైమిత్యారోచకజ్వరాః।

లోమహర్షశ్చ ఛర్దిశ్చ జఙ్ఘోర్వోః సదనం తథా॥౧౫॥

వాతశఙ్కిభిరజ్ఞానాత్తస్య స్యాత్ స్నేహనాత్ పునః।

పాదయోః సదనం సుప్తిః కృచ్ఛ్రాదుద్ధరణం తథా॥౧౬॥

జఙ్ఘోరుగ్లానిరత్యర్థం శశ్వచ్చాదాహవేదనే।

పదం చ వ్యథతే న్యస్తం శీతస్పర్శం న వేత్తి చ॥౧౭॥

సంస్థానే పీడనే గత్యాం చలనే చాప్యనీశ్వరః।

అన్యనేయౌ హి సంభగ్నావూరూ పాదౌ చ మన్యతే॥౧౮॥

యదా దాహార్తితోదార్తో చేపనః పురుషో భవేత్।

ఊరుస్తమ్భస్తదా హన్యాత్ సాధయేదన్యథా నవమ్॥౧౯॥

తస్య న స్నేహనం కార్యం న బస్తిర్న విరేచనమ్।

న చైవ వమనం యస్మాత్తన్నిబోధత కారణమ్॥౨౦॥

వృద్ధయే శ్లేష్మణో నిత్యం స్నేహనం బస్తికర్మ చ।

తత్స్థస్యోద్ధరణే చైవ న సమర్థం విరేచనమ్॥౨౧॥

కఫం కఫస్థానగతం పిత్తం చ వమనాత్ సుఖమ్।

హర్తుమామాశయస్థౌ చ స్రంసనాత్తావుభావపి॥౨౨॥

పక్వాశయస్థాః సర్వేఽపి బస్తిభిర్మూలనిర్జయాత్।

శక్యా న త్వామమేదోభ్యాం స్తబ్ధా జఙ్ఘోరుసంస్థితాః॥౨౩॥

వాతస్థానే హి తచ్చైత్యాద్వాయోః స్తమ్భాచ్చ తద్గతాః।

న శక్యాః సుఖముద్ధర్తుం జలం నిమ్నాదివ స్థలాత్॥౨౪॥

తస్య సంశమనం నిత్యం క్షపణం శోషణం తథా।

యుక్త్యపేక్షీ భిషక్ కుర్యాదధికత్వాత్ కఫామయోః॥౨౫॥

సదా రూక్షోపచారాయ యవశ్యామాకకోద్రవాన్।

శాకైరలవణైర్ద్ద్యాజ్జలతైలోపసాధితైః॥౨౬॥

సునిషణ్ణకనిమ్బార్కవేత్రారగ్వధపల్లవైః।

వాయసీవాస్తుకైరన్యైస్తిక్తైశ్చ కులకాదిభిః॥౨౭॥

క్షారారిష్టప్రయోగాశ్చ హరీతక్యాస్తథైవ చ।

మధూదకస్య పిప్పల్యా ఊరుస్తమ్భవినాశనాః॥౨౮॥

సమఙ్గాం శాల్మలీం హింస్రాం మధునా సహ నా పిబేత్।

తథా శ్రీవేష్టకోదీచ్యదేవదారునతాని చ॥౨౯॥

చన్దనం ధాతకీం కుష్ఠం తాలీసం నలదం తథా।

ముస్తం హరీతకీం లోధ్రం పద్మకం తిక్తరోహిణీమ్ ॥౩౦॥

దేవదారు హరిద్రే ద్వే వచాం కటుకరోహిణీమ్।

పిప్పలీం పిప్పలీమూలం సరలం దేవదారు చ ॥౩౧॥

చవ్యం చిత్రకమూలాని దేవదారు హరీతకీమ్।

భల్లాతకం సమూలాం చ పిప్పలీం పఞ్చ తాన్ పిబేత్ ॥౩౨॥

సక్షౌద్రానర్ధరూపోక్తాన్ కల్కానూరుగ్రహాపహాన్।

శార్ఙ్గేష్టాం మదనం దన్తీం వత్సకస్య ఫలం వ (త్వ) చామ్ ॥౩౩॥

మూర్వామారగ్వధం పాఠాం కరఞ్జం కులకం తథా।

పిబేన్మధుయుతం తుల్యం చూర్ణం వా వారిణాఽఽప్లుతమ్ ॥౩౪॥

సక్షౌద్రం దధిమణ్డం వాఽపూ్యరుస్తమ్భవినాశనమ్।

మూర్వామతివిషాం కుష్ఠం చిత్రకం కటురోహిణీమ్ ॥౩౫॥

పూర్వవద్వా పిబేత్తోయే రాత్రిస్థితమథాపి వా।

స్వర్ణక్షీరీమతివిషాం ముస్తం తేజోవతీం వచామ్ ॥౩౬॥

సురాహ్వం చిత్రక్రం కుష్ఠం పాఠాం కటుకరోహిణీమ్।

లేహయేన్మధునా చూర్ణం సక్షౌద్రం వా జలాన్వితమ్॥౩౭॥

ఫలీం వ్యాఘ్రనఖం హేమ పిబేద్వా మధుసంయుతమ్।

త్రిఫలాం పిప్పలీం ముస్తం చవ్యం కటుకరోహిణీమ్॥౩౮॥

లిహ్యాద్వా మధునా చూర్ణమురుస్తమ్భార్దితో నరః।

అపతర్పణజశ్చేత్ స్యాద్దోషః సంతర్పయేద్ధి తమ్॥౩౯॥

యుక్త్యా చ జాఙ్గలైర్మాంసైః పురాణైశ్చైవ శాలిభిః।

రూక్షణాద్వాతకోపశ్చేన్నిద్రానాశార్తిపూర్వకః॥౪౦॥

స్నేహస్వేదక్రమస్తత్ర కార్యో వాతామయాపహః।

పీలుపర్ణీ పయస్యా చ రాస్నా గోక్షురకో వచా॥౪౧॥

సరలాగురుపాఠాశ్చ తైలమేభిర్విపాచయేత్।

సక్షౌద్రం ప్రసృతం తస్మాదఞ్జలిం వాఽపి నా పిబేత్॥౪౨॥

కుష్ఠం శ్రీవేష్టకోదీచ్యం సరలం దారు కేశరమ్।

అజగన్ధాఽశ్వగన్ధా చ తైలం తైః సార్షపం పచేత్॥౪౩॥

సక్షౌద్రం మాత్రయా తచ్చాప్యూరుస్తమ్భార్దితః పిబేత్।

ద్వే పలే సైన్ధవాత్ పఞ్చ శుణ్ఠ్యా గ్రన్థికచిత్రకాత్॥౪౪॥

ద్వే ద్వే భల్లాతకాస్థీని వింశతిర్ద్వే తథాఽఽఢకే।

ఆరనాలాత్ పచేత్ ప్రస్థం తైలస్యైతైరపత్యదమ్॥౪౫॥

గృధ్రస్యూరుమహార్శోర్తిసర్వవాతవికారనుత్।

పలాభ్యాం పిప్పలీమూలనాగరాదష్టకట్వరః॥౪౬॥

తైలప్రస్థః సమో దధ్నా గృధ్రస్యూరుగ్రహాపహః।

ఇత్యష్టకట్వరతైలమ్।

ఇత్యాభ్యన్తరముద్దిష్టమూరుస్తమ్భస్య భేషజమ్॥౪౭॥

శ్లేష్మణః క్షపణం త్వన్యద్బాహ్యం శృణు చికిత్సితమ్।

వల్మీకమృత్తికా మూలం కరఞ్జస్య ఫలం త్వచమ్॥౪౮॥

పిష్ట్వా సర్షపమూలం తు వ్యుషితం స్యాత్ ప్రలేపనమ్।

ఇష్టకానాం తతశ్చూర్ణైః కుర్యాదుత్సాదనం భృశమ్॥౪౯॥

మూలైర్వాఽప్యశ్వగన్ధాయా మూలైరర్కస్య వా భిషక్।

పిచుమర్దస్య వా మూలైరథవా దేవదారుణః॥౫౦॥

క్షౌద్రసర్షపవల్మీకమృత్తికాసంయుతైర్భిషక్।

గాఢముత్సాదనం కుర్యాదురుస్తమ్మే ప్రలేపనమ్॥౫౧॥

దన్తీద్రవన్తీసురసాసర్షపైశ్చాపి బుద్ధిమాన్।

తర్కారీశిగ్రుసురసబిల్వవత్సకనిగ్బజైః॥౫౨॥

పత్రమూలఫలైస్తోయం శృతముష్ణం చ సేచనమ్।

వైత్సకః సురసం కుష్ఠం గన్ధాస్తుమ్బురుశిగ్రుకౌ॥౫౩॥

హిఙ్గ్వర్కమూలవల్మీకమృత్తికాః సకుఠేరకాః।

దధిసైన్ధవసంయుక్తం కార్యమేతైః ప్రలేపనమ్॥౫౪॥

శ్యోనాకం ఖదిరం బిల్వం బృహత్యౌ సరలాసనౌ।

శోభాఞ్జనకతర్కారీశ్వదంష్ట్రాసురసార్జకాన్॥౫౫॥

అగ్నిమన్థకఞ్జౌ చ జలేనోత్క్వాథ్య సేచయేత్।

ప్రలేపో మూత్రపిష్టైర్వాఽప్యూరుస్తమ్భనివారణః॥౫౬॥

కఫక్షయార్థం శక్యేషు వ్యాయామేష్వనుయోజయేత్।

స్థలాన్యాక్రామయేత్ కల్యం శర్కరాః సికతాస్తథా॥౫౭॥

ప్రతారయేత్ ప్రతిస్రోతో నదీం శీతజలాం శివామ్।

సరశ్చ విమలం శీతం స్థిరతోయం పునః పునః॥౫౮॥

తథా విశుష్కేఽస్య కఫే శాన్తిమూరుగ్రహో వ్రజేత్।

శ్లేష్మణః క్షపణం యత్ స్యాన్న చ మారుతకోపనమ్॥౫౯॥

తత్ సర్వం సర్వదా కార్యమూరుస్తమ్భస్య భేషజమ్।

శరీరం బలమగ్నిం చ కార్శ్యైషా రక్షతా క్రియా॥౬౦॥

తత్ర శ్లోకః।

హేతుః ప్రాగ్రూపలిఙ్గాని కర్మాయోగ్యత్వకారణమ్।

ద్వివిధం భేషజం చోక్తమూరుస్తమ్భచికిత్సితే॥౬౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే

ఊరుస్తమ్భచికిత్సితం నామ సప్తవింశోఽధ్యాయః॥౨౭॥

అష్టావింశోఽధ్యాయః।

అథాతో వాతవ్యాధిచికిత్సితమధ్యాయం

వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

వాయురాయుర్బలం వాయుర్వాయుర్ధాతా శరీరిణామ్।

వాయుర్విశ్వమిదం సర్వం ప్రభుర్వాయుశ్చ కీర్తితః॥3॥

అవ్యాహతగతిర్యస్య స్థానస్థః ప్రకృతౌ స్థితః।

వాయుః స్యాత్ సోఽధికం జీవేద్వీతరోగః సమాః శతమ్॥౪॥

ప్రాణోదానసమానాఖ్యవ్యానాపానైః స పఞ్చధా।

దేహం తన్త్రయతే సమ్యక్ స్థానేష్వవ్యాహతశ్చరన్॥౫॥

స్థానం ప్రాణస్య మూర్ధోరఃకర్ణజిహ్వాస్యనాసికాః।

ష్ఠీవనక్షవథూద్గారశ్వాసాహారాది కర్మ చ॥౬॥

ఉదానస్య పునః స్థానం నాభ్యురః కణ్ఠ ఏవ చ।

వాక్ప్రవృత్తిః ప్రయత్నోర్జౌ బలవర్ణాది కర్మ చ॥౭॥

స్వేదదోషామ్బువాహీని స్రోతాంసి సమధిష్ఠితః।

అన్తరగ్నేశ్చ పార్శ్వస్థః సమానోఽగ్నిబలప్రదః॥౮॥

దేహం వ్యాప్నోతి సర్వం తు వ్యానః శీఘ్రగతిర్నృణామ్।

గతిప్రసరణాక్షేపనిమేషాదిక్రియః సదా॥౯॥

వృషణౌ బస్తిమేఢ్రం చ శ్రోణ్యూరు వంక్షణౌ గుదమ్।

అపానస్థానమన్త్రస్థః శుక్రమూత్రశకృన్తి సః॥౧౦॥

సృజత్యార్తవగర్భౌ చ, యుక్తాః స్థానస్థితాశ్చ తే।

స్వకర్మ కుర్వతే దేహో ధార్యతే తైరనామయః॥౧౧॥

విమార్గస్థా హ్యయుక్తా వా రోగైః స్వస్థానకర్మజైః।

శరీరం పీడయన్త్యేతే ప్రాణానాశు హరన్తి చ॥౧౨॥

సఙ్ఖ్యామప్యతివృత్తానాం తజ్జానాం హి ప్రధానతః।

అశీతిర్నఖభేదాద్యా రోగాః సూత్రే నిదర్శితాః॥౧౩॥

తానుచ్యమానాన్ పర్యాయైః సహేతూపక్రమాఞ్ఛృణు।

కేవలం వాయుముద్దిశ్య స్థానభేదాత్తథాఽఽవృతమ్॥౧౪॥

రూక్షశీతాల్పలఘ్వన్నవ్యవాయాతిప్రజాగరైః।

విషమాదుపచారాచ్చ దోషాసృక్స్రవణాదతి॥౧౫॥

లఙ్ఘనప్లవనాత్యధ్వవ్యాయామాతివిచేష్టితైః।

ధాతూనాం సంక్షయాచ్చిన్తాశోకరోగాతికర్షణాత్॥౧౬॥

దుఃఖశయ్యాసనాత్ క్రోధాద్దివాస్వప్నాద్భయాదపి।

వేగసంధారణాదామాదభిఘాతాదభోజనాత్॥౧౭॥

మర్మాఘాతాద్గజోష్ట్రాశ్వశీఘ్రయానాపతంసనాత్।

దేహే స్రోతాంసి రిక్తాని పూరయిత్వాఽనిలో బలీ॥౧౮॥

కరోతి వివిధాన్ వ్యాధీన్ సర్వాఙ్గైకాఙ్గసంశ్రితాన్।

అవ్యక్తం లక్షణం తేషాం పూర్వరూపమితి స్మృతమ్॥౧౯॥

ఆత్మరూపం తు యద్వ్యక్తమపాయో లఘుతా పునః।

సఙ్కోచః పర్వణాం స్తమ్భో భేదోఽస్థ్నాం పర్వణామపి॥౨౦॥

లోమహర్షః ప్రలాపశ్చ పాదపృష్ఠశిరోగ్రహః।

ఖాఞ్జ్యపాఙ్గుల్యకుబ్జత్వం శోషోఽఙ్గానామనిద్రతా॥౨౧॥

గర్భశుక్రరజోనాశః స్పన్దనం గాత్రసుప్తతా।

శిరోనాసాక్షిజత్రూణాం గ్రీవాయాశ్చాపి హుణ్డనమ్॥౨౨॥

భేదస్తోదార్తిరాక్షేపో మోహశ్చాయామ ఏవ చ।

ఏవంవిధాని రూపాణి కరోతి కుపితోఽనిలః॥౨౩॥

హేతుస్థానవిశేషాచ్చ భవేద్రోగవిశేషకృత్।

తత్ర కోష్ఠాశ్రితే దుష్టే నిగ్రహో మూత్రవర్చసోః॥౨౪॥

బ్రధ్నహృద్రోగగుల్మార్శఃపార్శ్వశూలం చ మారుతే।

సర్వాఙ్గకుపితే వాతే గాత్రస్ఫురణభఞ్జనే॥౨౫॥

వేదనాభిః పరీతస్య స్ఫుటన్తీవాస్య సన్ధయః।

గ్రహో విణ్మూత్రవాతానాం శూలాధ్మానాశ్మశర్కరాః॥౨౬॥

జఙ్ఘోరుత్రికపాత్పృష్ఠరోగశోషా గుదస్థితే।

హృన్నాభిపార్శ్వోదరరుక్తృష్ణోద్గారవిసూచికాః॥౨౭॥

కాసః కణ్ఠాస్యశోషశ్చ శ్వాసశ్చామాశయస్థితే।

పక్వాశయస్థోఽన్త్రకూజం శూలాటోపౌ కరోతి చ॥౨౮॥

కృచ్ఛ్రమూత్రపురీషత్వమానాహం త్రికవేదనామ్।

శ్రోత్రాదిష్విన్ద్రియవధం కుర్యాద్దుష్టసమీరణః॥౨౯॥

త్వగ్రూక్షా స్ఫుటితా సుప్తా కృశా కృష్ణా చ తుద్యతే।

ఆతన్యతే సరాగా చ పర్వరుక్ త్వగ్గతేऽనిలే॥౩౦॥

రుజస్తీవ్రాః ససన్తాపా వైవర్ణ్యం కృశతాऽరుచిః।

గాత్రే చారూంషి భుక్తస్య స్తమ్భశ్చాసృగ్గతేऽనిలే॥౩౧॥

గుర్వఙ్గం తుద్యతే స్తబ్ధం దణ్డముష్టిహతం యథా।

సరుక్ శ్రమితమత్యర్థం మాంసభేదోగతేऽనిలే॥౩౨॥

భేదోऽస్థిపర్వణాం సన్ధిశూలం మాంసబలక్షయః।

అస్వప్నః సన్తతా రుక్ చ మజ్జాస్థికుపితేऽనిలే॥౩౩॥

క్షిప్రం ముఞ్చతి బధ్నాతి శుక్రం గర్భమథాపి వా।

వికృతిం జనయేచ్చాపి శుక్రస్థః కుపితోऽనిలః॥౩౪॥

బాహ్యాభ్యన్తరమాయామం ఖల్లిం కుబ్జత్వమేవ చ।

సర్వాఙ్గైకాఙ్గరోగాంశ్చ కుర్యాత్ స్నాయుగతోऽనిలః॥౩౫॥

శరీరం మన్దరుక్శోఫం శుష్యతి స్పన్దతేऽపి వా।

సుప్తాస్తన్వ్యో మహత్యో వా సిరా వాతే సిరాగతే॥౩౬॥

వాతపూర్ణదృతిస్పర్శః శోథః సన్ధిగతేఽనిలే।

ప్రసారణాకుఞ్చనయోః ప్రవృత్తిశ్చ సవేదనా॥౩౭॥

ఇత్యుక్తం స్థానభేదేన వాయోర్లక్షణమేవ చ।

అతివృద్ధః శరీరార్ధమేకం వాయుః ప్రపద్యతే॥౩౮॥

యదా తదోపశోష్యాసృగ్బాహుం పాదం చ జాను చ।

తస్మిన్ సఙ్కోచయత్యర్ధే ముఖం జిహ్మం కరోతి హి॥౩౯॥

వక్రీకరోతి నాసాభ్రూలలాటాక్షిహనూస్తథా।

తతో వక్రం వ్రజత్యాస్యే భోజనం వక్రదర్శినః॥౪౦॥

స్తబ్ధం నేత్రం కథయతః క్షవథుశ్చ నిగృహ్యతే।

దీనా జిహ్వా సముత్క్షిప్తా కలా సజ్జతి చాస్య వాక్॥౪౧॥

దన్తాశ్చలన్తి బాధ్యేతే శ్రవణౌ భిద్యతే స్వరః।

పార్శ్వహస్తాక్షిజఙ్ఘోరుశఙ్ఖశ్రవణగణ్డరుక్॥౪౨॥

అర్ధే తస్మిన్ముఖార్ధే వా కేవలే స్యాత్తదర్దితమ్।

మన్యే సంశ్రిత్య వాతోఽన్తర్యదా నాడీః ప్రపద్యతే॥౪౩॥

మన్యాస్తమ్భం తదా కుర్యాదన్తరాయామసంజ్ఞితమ్।

అన్తరాయమ్యతే గ్రీవా మన్యా చ స్తభ్యతే భృశమ్॥౪౪॥

దన్తానాం దశనం లాలా పృష్ఠాక్షేపః శిరోగ్రహః।

జృమ్భా వచనసఙ్గశ్చాప్యన్తరాయామలక్షణమ్॥౪౫॥

పృష్ఠమన్యాశ్రితా బాహ్యాః శోషయిత్వా సిరా బలీ।

వాయుః కుర్యాద్ధనుస్తమ్భం బహిరాయామసంజ్ఞకమ్॥౪౬॥

చాపవన్నాభ్యమానస్య పృష్ఠతో నీయతే శిరః।

ఉర ఉత్క్షిప్యతే మన్యా స్తబ్ధా గ్రీవాఽవమృద్యతే॥౪౭॥

దన్తానాం దశనం జృమ్భా లాలాస్రావశ్చ వాగ్గ్రహః।

జాతవేగో నిహన్త్యేష వైకల్యం వా ప్రయచ్ఛతి॥౪౮॥

హనుమూలే స్థితో బన్ధాత్ స్రంసయత్యనిలో హనుమ్।

వివృతాస్యత్వమథవా కుర్యాత్ స్తబ్ధమవేదనమ్॥౪౯॥

హనుగ్రహం స సంస్తభ్య హనూ సంవృతవక్రతామ్।

ముహురాక్షిపతి క్రుద్ధో గాత్రాణ్యాక్షేపకోఽనిలః॥౫౦॥

పాణిపాదం చ సంశోష్య సిరాః సస్నాయుకణ్డరాః।

పాణిపాదశిరఃపృష్ఠశ్రోణీః స్తభ్నాతి మారుతః॥౫౧॥

దణ్డవత్ స్తబ్ధగాత్రస్య దణ్డకః సోఽనుపక్రమః।

స్వస్థః స్యాదర్దితాద్యానాం ముహుర్వేగాగమే గతే॥౫౨॥

హత్వైకం మారుతః పక్షం దక్షిణం వామమేవ వా।

కుర్యాచ్చేష్టానివృత్తిం హి రుజం వాక్సఙ్గమేవ చ॥౫౩॥

గృహీత్వాఽస్య శరీరార్ధం సిరాః స్నాయుర్విశోష్య చ।

పాదం సంకోచయత్యేకం హస్తం వా తోదశూలకృత్॥౫౪॥

ఏకాఙ్గరోగం తం విద్యాత్ సర్వాఙ్గం సర్వదేహజమ్।

స్ఫిక్పూర్వా కటిపృష్ఠోరుజానుజఙ్ఘాపదం క్రమాత్॥౫౫॥

గృధ్రసీ స్తమ్భరుక్తోదైర్గృహ్ణాతి స్పన్దతే ముహుః।

వాతాద్వాతకఫాత్తన్ద్రాగౌరవారోచకాన్వితా॥౫౬॥

ఖల్లీ తు పాపజఙ్ఘోరుకరమూలావమోటనీ।

స్థానానామానురూపైశ్చ లిఙ్గైః శేషాన్ వినిర్దిశేత్॥౫౭॥

సర్వేష్వేతేషు సంసర్గం పిత్తాద్యైరుపలక్షయేత్।

వాయోర్ధాతుక్షయాత్ కోపో మార్గస్యావరణేన చ (వా)॥౫౮॥

వాతపిత్తకఫా దేహే సర్వస్రోతోఽనుసారిణః।

ప్లోషః ప్రాదేశికో దాహో నిఃస్వేదోఽరతివార్జితః। దావో ముఖౌష్ఠగణ్డేషు దావవత్ సంప్రవర్తతే॥దవథుశ్చక్షురాదిస్థస్తీవ్రోఽయం సంప్రవర్తతే। అన్తర్మార్గో హి కోష్ఠాఖ్య ఉక్తస్త్రైషణాహ్వయే॥అధ్యాయే తత్ర యో దాహః సోఽన్తర్దాహః ప్రకీర్తితః। ఖరనాదే వినిర్దిష్టమిదమోషాదిలక్షణమ్॥తత్ర వం (సం) యుక్తమోషాది ప్రదేశేష్వపి షత్య (చ్య) తే। ప్లోషః సర్వాఙ్గకోఽప్యస్తి దావోఽప్యస్తి ముఖేఽపి హి॥దవథుశ్చక్షురాదిభ్యః పృథక్త్వేఽన్యత్ర పత్యతే। అర్న్తర్దాహస్తథా కోష్ఠాదన్యత్రాపి హి పచ్య (త్య) తే॥అన్తర్వేగే జ్వరే సర్వదేహాభ్యన్తరగో హి సః। శోథాదివిషయే చిత్రాః ప్రాయేణోషాదివేదనాః॥తేషు తేషు ప్రదేశేషు తన్త్రేఽస్మిన్నేవ కీర్తితాః। లోకాశ్రయత్వాచ్ఛబ్దార్థో లోకాదేవాధిగమ్యతే॥ఇత్యాగమానుసారేణ భూయో లక్షణముచ్యతే। ఊష్మాణముద్వమేద్యా తు సంగమానుగతాఽపి చ॥ప్రదేశే సర్వదేహే వా సాఽవస్థా హ్యోష ఉచ్యతే। యత్ర సంవేద్యతే గాత్రం ప్లక్ష(ష్య)మాణమివాగ్నినా॥ఈదృశీ

వేదనా యా తు ప్లోష ఓషాధికో౽ధికమ్। దావస్తు దావవద్యస్య ప్రసరః సంప్రతార్యతే॥అగ్నిజ్వాలేవ తస్యాశు వేదనా సంప్రధావతి। దవథుర్యో౽ర్కసంతాపసమస్తాపో౽నుభూయతే॥అన్తఃశరీరమాశ్రిత్య యో దాహః సంప్రవర్తతే। బహిర్న లక్ష్యతే తద్వత్ సో౽న్తర్దాహః ప్రకీర్తితః॥స్వాభావికాచ్ఛరీరౌష్ణ్యాదధికో యోదరాదిషు॥ఊష్మాధిక్యం తు తజ్జ్ఞేయం కథితార్థం స్వసంజ్ఞయా। పాణిపాదాంసమూలేషు వివిధేషు చ యః స్థితః॥సోపతాపో నృణాం దాహః స విదాహ ఇతి స్మృతః॥ధూమాయనం శిరోగ్రీవాకణ్ఠతాలుషు ధూమకః। సకోష్ఠదాహహృచ్ఛలమమ్లోద్గిరణమమ్లకః॥యస్త్వంసదాహస్త్వచి చ గాత్రే హరితపీతతా। పూతితిక్తాస్యతా చైవ లోహగన్ధాస్యతా తథా॥జీవాదానమతృప్తత్వం హారిద్రత్వం నఖాదిషు। ఏషాం లోకప్రసిద్ధ్యా చ నామ్నా చోక్తం స్వలక్షణమ్॥రోమ్ణాం తు సలిలం స్వేదో జ్ఞేయో యః స్యాచ్ఛ్రమాదిభిః। తైర్వినా ప్రబలో యః స్యాత్ సో౽తిస్వేదో బలాపహః॥రక్తస్వేదస్తు తత్కాష్ణర్యం దౌర్గన్ధ్యం చాపి తస్య తత్। తైర్ముఖే పిడకాకోఠరక్తదాహజ్వరప్రదాః॥బహలం బహుదేశస్థం పృథుదాహోష్మరాగవత్। రక్తత్వాన్మణ్డలత్వాచ్చ రక్తమణ్డలముచ్యతే॥ఆసనాదుత్థితో యస్తు ప్రవిష్టం మన్యతే తమః। ఆత్మానం మన్యతే చాశు ప్రవేశస్తమసీహ సః॥నీలానాం సత్త్వమఙ్గానాం ప్రదేశేష్వపి సర్వగమ్। శీతే చ్ఛాయే చ తత్ర స్యాన్నీలికాం తాం వినిర్దిశేత్॥ విషయేష్వప్రబలతా శ్రోత్రాదీనాం సచేతసామ్। స్తైమిత్యమితి విజ్ఞేయం తమేవాహుః ప్రమీలకమ్॥తృప్తస్యేవాస్పృహా౽౽హారే తృప్తిరిత్యభిధీయతే। క్రియానివృత్తిరాలస్యం। హృల్లేప ఇవ హృల్లేపః సాదో౽ఙ్గాప్రభవిష్ణుతా। ఉత్కర్షేణార్దనా ఉక్తా ఉద్ధర్షః శీతవేపథుః॥పిత్తశ్లేష్మామయాస్తత్ర వాతజైః సహ కీర్తితాః। వాతరోగప్రసఙ్గేన తేనాస్మిన కేచిదీరితాః॥" ఇతి।

వాయురేవ హి సూక్ష్మత్వాద్ద్వయోస్తత్రాప్యుదీరణః॥౫౯॥

కుపితస్తౌ సముద్ధూయ తత్ర తత్ర క్షిపన్ గదాన్।

కరోత్యావృతమార్గత్వాద్రసాదీంశ్చోపశోషయన్॥౬౦॥

లిఙ్గం పిత్తావృతే దాహస్తృష్ణా శూలం భ్రమస్తమః।

కట్వమ్లలవణోష్ణైశ్చ విదాహః శీతకామి (మ) తా॥౬౧॥

శీతగౌరవశూలాని కట్వాద్యుపశయోఽధికమ్।

లఙ్ఘనాయాసరూక్షోష్ణకామి (మ) తా చ కఫావృతే॥౬౨॥

రక్తావృతే సదాహార్తిస్త్వఙ్మాంసాన్తరజో భృశమ్।

భవేత్ సరాగః శ్వయథుర్జాయన్తే మణ్డలాని చ॥౬౩॥

కఠినాశ్చ వివర్ణాశ్చ పిడకాః శ్వయథుస్తథా।

హర్షః పిపీలికానాం చ సంచార ఇవ మాంసగే॥౬౪॥

చలః స్నిగ్ధో మృదుః శీతః శోఫోఽఙ్గేష్వరుచిస్తథా।

ఆఢ్యవాత ఇతి జ్ఞేయః స కృచ్ఛ్రో మేదసాఽఽవృతః॥౬౫॥

స్పర్శమస్థాఽఽవృతే తూష్ణం పీడనం చామినన్దతి।

సంభజ్యతే సీదతి చ సూచీభిరివ తుద్యతే॥౬౬॥

మజ్జావృతే వినామః స్యాజ్జృమ్భణం పరివేష్టనమ్।

శూలం తు పీడ్యమానే చ పాణిభ్యాం లభతే సుఖమ్॥౬౭॥

శుక్రావేగోఽతివేగో వా నిష్ఫలత్వం చ శుక్రగే।

భుక్తే కుక్షౌ చ రుగ్జీర్ణే శామ్యత్యన్నావృతేఽనిలే॥౬౮॥

మూత్రాప్రవృత్తిరాధ్మానం బస్తౌ మూత్రావృతేఽనిలే।

వర్చసోఽతివిబన్ధోఽధః స్వే స్థానే పరికృన్తతి॥౬౯॥

వ్రజత్యాశు జరాం స్నేహో భుక్తే చానహ్యతే నరః।

చిరాత్ పీడితమన్నేన దుఃఖం శుష్కం శకృత్ సృజేత్॥౭౦॥

శ్రోణీవంక్షణపృష్ఠేషు రుగ్విలోమశ్చ మారుతః।

అస్వస్థం హృదయం చైవ వర్చసా త్వావృతేఽనిలే॥౭౧॥

సన్ధిచ్యుతిర్హనుస్తమ్భః కుఞ్చనం కుబ్జతాఽర్దితః।

పక్షాఘాతోఽఙ్గసంశోషః పఙ్గుత్వం ఖుడవాతతా॥౭౨॥

స్తమ్భనం చాఢ్యవాతశ్చ రోగా మజ్జాస్థిగాశ్చ యే।

ఏతే స్థానస్య గామ్భీర్యాద్యత్నాత్ సిధ్యన్తి వా న వా॥౭౩॥

నవాన్ బలవత స్త్వేతాన్ సాధయేన్నిరుపద్రవాన్।

క్రియామతః సిద్ధతమాం వాతరోగాపహాం శృణు ॥౭౪॥

కేవలం నిరుపష్టమ్భమాదౌ స్నేహైరుపాచరేత్।

వాయుం సర్పిర్వసాతైలమజ్జపానైర్నరం తతః॥౭౫॥

స్నేహక్లాన్తం సమాశ్వాస్య పయోభిః స్నేహయేత్ పునః।

యూషైర్గ్రామ్యామ్బుజానూపై రసైర్వా స్నేహసంయుతైః॥౭౬॥

పాయసైః కృశరైః సామ్లలవణైరనువాసనైః।

నావనైస్తర్పణైశ్చాన్నైః సుస్నిగ్ధం స్వేదయేత్తతః॥౭౭॥

స్వభ్యక్తం స్నేహసంయుక్తైర్నాడీప్రస్తరసఙ్కరైః।

తథాఽన్యైర్వివిధైః స్వేదైర్యథాయోగముపాచరేత్॥౭౮॥

స్నేహాక్తం స్విన్నమఙ్గం తు వక్రం స్తబ్ధమథాపి వా।

యథేష్టమానామయితుం శక్యతే శుష్కదారువత్॥౭౯॥

హర్షతోదరుగాయామశోషస్తమ్భగ్రహాదయః।

స్విన్నస్యాశు ప్రశామ్యన్తి మార్దవం చోపజాయతే॥౮౦॥

స్నేహశ్చ ధాతూన్ సంశుష్కాన్ పుష్ణాత్యాశు ప్రయోజితః।

బలమగ్నిబలం పుష్టిం ప్రాణాంశ్చాప్యభివర్ధయేత్॥౮౧॥

అసకృత్తం పునః స్నేహైః స్వేదైశ్చాప్యుపపాదయేత్।

తథా స్నేహమృదౌ కోష్ఠే న తిష్ఠన్త్యనిలామయాః॥౮౨॥

యద్యనేన సదోషత్వాత్ కర్మణా న ప్రశామ్యతి।

మృదుభిః స్నేహసంయుక్తైరౌషధైస్తం విశోధయేత్॥౮౩॥

ఘృతం తిల్వకసిద్ధం వా సాతలాసిద్ధమేవ వా।

పయసైరణ్డతైలం వా పిబేద్దోషహరం శివమ్॥౮౪॥

స్నిగ్ధామ్లలవణోష్ణాద్యైరాహారైర్హి మలశ్చితః।

స్రోతో బద్ధ్వాఽనిలం రున్ధ్యాత్తస్మాత్తమనులోమయేత్॥౮౫॥

దుర్బలో యోఽవిరేచ్యః స్యాత్తం నిరూహైరుపాచరేత్।

పాచనైర్దీపనీయైర్వా భోజనైస్తద్యుతైర్నరమ్॥౮౬॥

సంశుద్ధస్యోత్థితే చాగ్నౌ స్నేహస్వేదౌ పునర్హితౌ।

స్వాద్వమ్లలవణస్నిగ్ధైరాహారైః సతతం పునః॥౮౭॥

నావనైర్ధూమపానైశ్చ సర్వానేవోపపాదయేత్।

(ఇతి సామాన్యతః ప్రోక్తం వాతరోగచికిత్సితమ్।)

విశేషతస్తు కోష్ఠస్థే వాతే క్షారం పిబేన్నరః॥౮౮॥

పాచనైర్దీపనైర్యుక్తైరన్నైర్వా పాచయేన్మలాన్।

గుదపక్వాశయస్థే తు కర్మోదావర్తనుద్ధితమ్॥౮౯॥

ఆమాశయస్థే శుద్ధస్య యథాదోషహరీ క్రియా।

సర్వాఙ్గకుపితేఽభ్యఙ్గో బస్తయః సానువాసనాః॥౯౦॥

స్వేదాభ్యఙ్గావగాహాశ్చ హృద్యం చాన్నం, త్వగాశ్రితే।

శీతాః ప్రదేహా, రక్తస్థే విరేకో రక్తమోక్షణమ్॥౯౧॥

విరేకో మాంసభేదఃస్థే నిరూహాః శమనాని చ।

బాహ్యాభ్యన్తరతః స్నేహైరస్థిమజ్జగతం జయేత్॥౯౨॥

ప్రహర్షోఽన్నం చ శుక్రస్థే బలశుక్రకరం హితమ్।

విబద్ధమార్గం దృష్ట్వా వా శుక్రం దద్యాద్విరేచనమ్॥౯౩॥

విరిక్తప్రతిభుక్తస్య పూర్వోక్తాం కారయేత్ క్రియామ్।

గర్భే శుష్కే తు వాతేన బాలానాం చాపి శుష్యతామ్॥౯౪॥

సితాకాశ్మర్యమధుకైర్విహితముత్థాపనే పయః।

హృది ప్రకుపితే సిద్ధమంశుమత్యా పయో హితమ్॥౯౫॥

మత్స్యాన్నాభిప్రదేశస్థే సిద్ధాన్ బిల్వశలాటుభిః।

వాయునా వేష్ట్యమానే తు గాత్రే స్యాదుపనాహనమ్॥౯౬॥

తైలం సంకుచితేఽభ్యఙ్గో మాషసైన్ధవసాధితమ్।

బాహుశీర్షగతే నస్యం పానం చోత్తరభక్తికమ్॥౯౭॥

బస్తికర్మ త్వధో నాభేః శస్యతే చావపీడకః।

అర్దితే నావనం మూర్ధ్ని తైలం తర్పణమేవ చ॥౯౮॥

నాడీస్వేదోపనాహాశ్చాప్యానూపపిశితైర్హితాః।

స్వేదనం స్నేహసంయుక్తం పక్షాఘాతే విరేచనమ్॥౯౯॥

అన్తరా కణ్డరాఙ్గుల్యం సిరా బస్త్యగ్నికర్మ చ।

గృధ్రసీషు ప్రయుఞ్జీత ఖల్లయాం తూష్ణోపనాహనమ్॥౧౦౦॥

పాయసైః కృశరర్మాంసైః శస్తం తైలఘృతాన్వితైః।

వ్యాత్తాననే హనుం స్విన్నామఙ్గుష్ఠాభ్యాం ప్రపీడ్య చ॥౧౦౧॥

ప్రదేశినీభ్యాం చోన్నామ్య చిబుకోన్నామనం హితమ్।

స్రస్తం స్వం గమయేత్ స్థానం స్తబ్ధం స్వినం వినామయేత్॥౧౦౨॥

ప్రత్యేకం స్థానదూష్యాదిక్రియావైశేష్యమాచరేత్।

సర్పిస్తైలవసామజ్జసేకాభ్యఞ్జనబస్తయః॥౧౦౩॥

స్నిగ్ధాః స్వేదా నివాతం చ స్థానం ప్రావరణాని చ।

రసాః పయాంసి భోజ్యాని స్వాద్వమ్లలవణాని చ॥౧౦౪॥

బృంహణం యచ్చ తత్ సర్వం ప్రశస్తం వాతరోగిణామ్।

బలాయాః పఞ్చమూలస్య దశమూలస్య వా రసే॥౧౦౫॥

అజశీర్షామ్బుజానూపమాంసాదపిశితైః పృథక్।

సాధయిత్వా రసాను స్నిగ్ధాన్దధ్యమ్లవ్యోషసంస్కృతాన్॥౧౦౬॥

భోజయేద్వాతరోగార్తం తైర్వ్యక్తలవణైర్నరమ్।

ఏతైరేవోపనాహాంశ్చ పిశితైః సంప్రకల్పయేత్॥౧౦౭॥

ఘృతతైలయుతైః సామ్లైః క్షుణ్ణస్విన్నైరనస్థిభిః।

పత్రోత్క్వాథపయస్తైలద్రోణ్యః స్యురవగాహనే॥౧౦౮॥

స్వభ్యక్తానాం ప్రశస్యన్తే సేకాశ్చానిలరోగిణామ్।

ఆనూపౌదకమాంసాని దశమూలం శతావరీమ్॥౧౦౯॥

కులత్థాన్ బదరాన్మాషాంస్తిలాన్ రాస్నాం యవాన్ బలామ్।

వసాదధ్యారనాలామ్లైః సహ కుమ్భ్యాం విపాచయేత్॥౧౧౦॥

నాడీస్వేదం ప్రయుఞ్జీత పిష్టైశ్చైవోపనాహనమ్।

త్రైశ్చ సిద్ధం ఘృతం త్రైలమభ్యఙ్గం పానమేవ చ ॥౧౧౧॥

ముస్తం కిణ్వం తిలాః కుష్ఠం సురాహం లవణం నతమ్।

దధిక్షీరచతుఃస్నేహైః సిద్ధం స్యాదుపనాహనమ్॥౧౧౨॥

ఉత్కారికావేశవారక్షీరమాషతిలౌదనైః।

ఏరణ్డబీజగోధూమయవకోలస్థిరాదిభిః॥౧౧౩॥

సస్నేహైః సరుజం గాత్రమాలిప్య బహులం భిషక్।

ఏరణ్డపత్రైర్బధ్నీయాద్రాత్రౌ కల్యం విమోక్షయేత్॥౧౧౪॥

క్షీరామ్బునా తతః సిక్తం పునశ్చైవోపనాహితమ్।

ముఞ్చేద్రాత్రౌ దివాబద్ధం చర్మభిశ్చ సలోమభిః॥౧౧౫॥

ఫలానాం త్రైలయోనీనామమ్లపిష్టానశీతలాన్।

ప్రదేహానుపనాహాంశ్చ గన్ధైర్వాతహరైరపి॥౧౧౬॥

పాయసైః కృశరైశ్చైవ కారయేత్ స్నేహసంయుతైః।

రూక్షశుద్ధానిలార్తానామతః స్నేహాన్ ప్రచక్ష్మహే॥౧౧౭॥

వివిధాన్ వివిధవ్యాధిప్రశమాయామృతోపమాన్।

ద్రోణేఽమ్భసః పచేద్భాగాన్ దశమూలాచ్చతుష్పలాన్॥౧౧౮॥

యవకోలకులత్థానాం భాగైః ప్రస్థోన్మితైః సహ।

పాదశేషే రసే పిష్టైర్జీవనీయైః సశర్కరైః॥౧౧౯॥

తథా ఖర్జూరకాశ్మర్యద్రాక్షాబదరఫల్గుభిః।

సక్షీరైః సర్పిషః ప్రస్థః సిద్ధః కేవలవాతనుత్॥౧౨౦॥

నిరత్యయః ప్రయోక్తవ్యః పానాభ్యఞ్జనబస్తిషు।

చిత్రకం నాగరం రాస్నాం పౌష్కరం పిప్పలీం శటీమ్॥౧౨౧॥

పిష్ట్వా విపాచయేత్ సర్పిర్వాతరోగహరం పరమ్।

బలాబిల్వశృతైః క్షీరైర్ఘృతమణ్డం విపాచయేత్॥౧౨౨॥

తస్య శుక్తిః ప్రకుఞ్చో వా నస్యం మూర్ధగతేఽనిలే।

ధన్వానూపౌదకానాం తు భిత్వాఽస్థీని పచేజ్జలే॥౧౨౩॥

తం స్నేహం దశమూలస్య కషాయేణ పునః పచేత్।

జీవకర్షభకాస్ఫోతావిదారీకపికచ్ఛుభిః॥౧౨౪॥

వాతఘ్నైర్జీవనీయైశ్చ కల్కైర్ద్విక్షీరభాగికమ్।

తత్ సిద్ధం నావనాభ్యఙ్గాత్తథా పానానువాసనాత్॥౧౨౫॥

సిరాపర్వాస్థికోష్ఠస్థం ప్రణుదత్యాశు మారుతమ్।

యే స్యుః ప్రక్షీణమజ్జానః క్షీణశుక్రౌజసశ్చ యే॥౧౨౬॥

బలపుష్టికరం తేషామేతత్ స్యాదమృతోపమమ్।

తద్వత్సిద్ధా వసా నక్రమత్స్యకూర్మచులూకజా॥౧౨౭॥

ప్రత్యగ్రా విధినాఽనేన నస్యపానేషు శస్యతే।

ప్రస్థః స్యాత్త్రిఫలాయాస్తు కులత్థకుడవద్వయమ్॥౧౨౮॥

కృష్ణగన్ధాత్వగాఢక్యోః పృథక్ పఞ్చపలం భవేత్।

రాస్నాచిత్రకయోర్ద్వే ద్వే దశమూలం పలోన్మితమ్॥౧౨౯॥

జలద్రోణే పచేత్ పాదశేషే ప్రస్థోన్మితం పృథక్।

సురారనాలదధ్యమ్లసౌవీరకతుషోదకమ్॥౧౩౦॥

కోలదాడిమవృక్షామ్లరసం తైలం వసాం ఘృతమ్।

మజ్జానం చ పయశ్చైవ జీవనీయపలాని షట్॥౧౩౧॥

కల్కం దత్త్వా మహాస్నేహం సమ్యగేభిర్విపాచయేత్।

సిరామజ్జాస్థిగే వాతే సర్వాఙ్గైకాఙ్గరోగిషు॥౧౩౨॥

వేపనాక్షేపశూలేషు తదభ్యఙ్గే ప్రయోజయేత్।

నిర్గుణ్డ్యా మూలపత్రాభ్యాం గృహీత్వా స్వరసం తతః॥౧౩౩॥

తేన సిద్ధం సమం తైలం నాడీకుష్ఠానిలార్తిషు।

హితం పామాపచీనాం చ పానాభ్యఙ్గనపూరణమ్॥౧౩౪॥

కార్పాసాస్థికులత్థానాం రసే సిద్ధం చ వాతనుత్।

మూలకస్వరసే క్షీరసమే స్థాప్యం త్ర్యహం దధి॥౧౩౫॥

తస్యామ్లస్య త్రిభిః ప్రస్థైస్తైలప్రస్థం విపాచయేత్।

యష్ట్యాహ్వశర్కరారాస్రాలవణార్ద్రకనాగరైః॥౧౩౬॥

సుపిష్టైః పలికైః పానాత్తదభ్యఙ్గాచ్చ వాతనుత్।

పఞ్చమూలీకషాయేణ పిణ్యాకం బహువార్షికమ్॥౧౩౭॥

పక్త్వాఽమ్బుసి రసే తస్మింస్తైలప్రస్థం విపాచయేత్।

పయసాఽష్టగుణేనైతత్ సర్వవాతవికారనుత్॥౧౩౮॥

సంసృష్టే శ్లేష్మణా చైతద్వాతే శస్తం విశేషతః।

యవకోలకులత్థానాం శ్రేయస్యాః శుష్కమూలకాత్॥౧౩౯॥

బిల్వాచ్చాఞ్జలిమేకైకం ద్రవైరమ్లైర్విపాచయేత్।

తేన తైలం కషాయేణ ఫలామ్లైః కటుభిస్తథా॥౧౪౦॥

పిష్టైః సిద్ధం మహావాతైరార్తః శీతే ప్రయోజయేత్।

సర్వవాతవికారాణాం తైలాన్యన్యాన్యతః శృణు॥౧౪౧॥

చతుష్ప్రయోగాణ్యాయుష్యబలవర్ణకరాణి చ।

రజఃశుక్రప్రదోషఘ్నాన్యపత్యజననాని చ ॥౧౪౨॥

నిరత్యయాని సిద్ధాని సర్వదోషహరాణి చ।

సహచరతులాయాశ్చ రసే తైలాఢకం పచేత్ ॥౧౪౩॥

మూలకల్కాద్దశపలం పయో దత్త్వా చతుర్గుణమ్।

సిద్ధేఽస్మిఞ్చర్కరాచూర్ణాదష్టాదశపలం భిషక్ ॥౧౪౪॥

వినీయ దారుణేష్వేతద్వాతవ్యాధిషు యోజయేత్।

శ్వదంష్ట్రాస్వరసప్రస్థౌ ద్వౌ సమౌ పయసా సహ ॥౧౪౫॥

షట్పలం శృఙ్గవేరస్య గుడస్యాష్టపలం తథా।

తైలప్రస్థం విపక్వం తైర్దద్యాత్ సర్వానిలార్తిషు ॥౧౪౬॥

జీర్ణే తైలే చ దుగ్ధేన పేయాకల్పః ప్రశస్యతే।

బలాశతం గుడూచ్యాశ్చ పాదం రాస్నాష్టభాగికమ్ ॥౧౪౭॥

జలాఢకశతే పక్త్వా దశభాగస్థితే రసే।

దధిమస్త్విక్షునిర్యాసాశుక్తైస్తైలాఢకం సమైః ॥౧౪౮॥

పచేత్ సాజపయోర్ద్వాంశౌః కల్కైరేభిః పలోన్మితైః।

శటీసరలదార్వే (ర్వ్యే) లామఞ్జిష్ఠాగురుచన్దనైః॥౧౪౯॥

పద్మకాతివిషాముస్తసూర్పపర్ణీహరేణుభిః।

యష్ట్యాహ్వసురసవ్యాఘ్రనఖర్షభకజీవకైః॥౧౫౦॥

పలాశరసకస్తూరీనలికాజాతికోషకైః।

స్పృక్కాకుఙ్కుమశైలేయజాతీకటుఫలామ్బుభిః॥౧౫౧॥

త్వచాకున్దురుకర్పూరతురుష్కశ్రీనివాసకైః।

లవఙ్గనఖకక్కోలకుష్ఠమాంసీప్రియఙ్గుభిః॥౧౫౨॥

స్థౌణేయతగరధ్యామవచాదమనకప్లవైః।

సనాగకేశరైః సిద్ధే క్షిపేచ్చాత్రావతారితే॥౧౫౩॥

పత్రకల్కం తతః పూతం విధినా తత్ ప్రయోజయేత్।

శ్వాసం కాసం జ్వరం మూర్చ్ఛాం ఛార్దేం గుల్మాన్ క్షతం క్షయమ్॥౧౫౪॥

ప్లీహాశోషావపస్మారమలక్ష్మీం చ ప్రణాశయేత్।

బలాతైలమిదం శ్రేష్ఠం వాతవ్యాధివినాశనమ్॥౧౫౫॥

ఇతి బలాతైలమ్।

తులాః పఞ్చ గుడూచ్యాస్తు ద్రోణేష్వష్టస్వపాం పచేత్।

పాదశేషే సమక్షీరం తైలస్య ద్వ్యాఢకం పచేత్॥౧౫౬॥

చలామాంసీనతోశీరసారివాకుష్ఠచన్దనైః।

శతపుష్పాబలామేదామహామేదార్ద్ధిజీవకైః॥౧౫౭॥

కాకోలీక్షీరకాకోలీశ్రావణ్యతిబలానఖైః।

మహాశ్రావణిజీవన్తీవిదారీకపికచ్ఛుభిః॥౧౫౮॥

శతావరీతామలకీకర్కటాఖ్యాహరేణుభిః।

వచాగోక్షురకైరణ్డరాస్నాకాలాసహాచరైః॥౧౫౯॥

వీరాశల్లకిముస్తత్వక్పత్రర్షభకచాలకైః।

సహైలాకుఙ్కుమస్పృక్కాత్రిదశాహ్వైశ్చ కార్షికైః॥౧౬౦॥

మఞ్జిష్ఠాయాస్త్రికర్షేణ మధుకాష్ఠపలేన చ।

కల్కైస్తత్ క్షీణవీర్యాగ్ని బలసంమూఢచేతసః॥౧౬౧॥

ఉన్మాదారత్యపస్మారైరార్తాంశ్చ ప్రకృతిం నయేత్।

వాతవ్యాధిహరం శ్రేష్ఠం తైలాగ్ర్యమమృతాహ్వయమ్॥౧౬౨॥

ఇత్యమృతాద్యం తైలమ్।

రాస్నాసహస్రనిర్యూహే తైలద్రోణం విపాచయేత్।

గన్ధైర్హైమవతైః పిష్టైరేలాద్యైశ్చానిలార్తినుత్॥౧౬౩॥

ఇతి రాస్నాతైలమ్।

కల్పోఽయమశ్వగన్ధాయాం ప్రసారణ్యాం బలాద్వయే।

క్వాథకల్కపయోభిర్వా బలాదీనాం పృథక్ పచేత్॥౧౬౪॥

ఇతి బలా-నాగబలా-ప్రసారణ్యశ్వగన్ధాతైలాని।

మూలకస్వరసం క్షీరం తైలం దధ్యమ్లకాఞ్జికమ్।

తుల్యం విపాచయేత్ కల్కైర్బలాచిత్రకసైన్ధవైః॥౧౬౫॥

పిప్పల్యతివిషారాస్నాచవికాగురుశిగ్రుకైః।

భల్లాతకవచాకుష్ఠశ్వదంష్ట్రావిశ్వభేషజైః॥౧౬౬॥

పుష్కరాహ్వాటీబిల్వశతాహ్వానతదారుభిః।

తత్ సిద్ధం పీతమత్యుగ్రాన్ హన్తి వాతాత్మకాన్ గదాన్॥౧౬౭॥

ఇతి మూలకాద్యం తైలమ్।

వృషమూలగుడూచ్యోశ్చ ద్విశతస్య శతస్య చ।

అశ్వగన్ధాచిత్రకయోః క్వాథే తైలాఢకం పచేత్॥౧౬౮॥

సక్షీరం వాయునా భగ్నే దద్యాజ్జర్జరితే తథా।

ప్రాక్తైలావాపసిద్ధం చ భవేదేతద్గుణోత్తరమ్॥౧౬౯॥

ఇతి వృషమూలాది తైలమ్।

రాస్నాశిరీషషష్ట్యాహ్వశుణ్ఠీసహచరామృతాః।

శ్యోనాకదారుశమ్పాకహయగన్ధాత్రికణ్టకాః॥౧౭౦॥

ఏషాం దశపలాన్ భాగాన్ కషాయముపకల్పయేత్।

తత స్తేన కషాయేణ సర్వగన్ధైశ్చ కార్షికైః॥౧౭౧॥

దధ్యారనాలమాషామ్బుమూలకేక్షురసైః శుభైః।

పృథక్ ప్రస్థోన్మితైః సార్ధం తైలప్రస్థం విపాచయేత్॥౧౭౨॥

ప్లీహపార్శ్వగ్రహశ్వాసకాసమారుతరోగనుత్।

రాస్నాతైలమితిఖ్యాతం వర్ణాయుర్బలవర్ధనమ్॥౧౭౩॥

ఇతి రాస్నాతైలమ్।

యవకోలకులస్థానాం మత్స్యానాం శిగ్రుబిల్వయోః।

రసేన మూలకానాం చ తైలం దధిపయోఽన్వితమ్॥౧౭౪॥

సాధయిత్వా భిషగ్దద్యాత్ సర్వవాతామయాపహమ్।

లశునస్వరసే సిద్ధం తైలమేభిశ్చ వాతనుత్॥౧౭౫॥

తైలాన్యేతాన్యృతుస్నాతామఙ్గనాం పాయయేత చ।

పీత్వాఽన్యతమమేషాం హి వన్ధ్యాఽపి జనయేత్ సుతమ్ ॥౧౭౬॥

యచ్చ శీతజ్వరే తైలమగుర్వాద్యముదాహృతమ్।

అనేకశతశస్తచ్చ సిద్ధం స్యాద్వాతరోగనుత్ ॥౧౭౭॥

వక్ష్యన్తే యాని తైలాని వాతశోణితకేఽపి చ।

తాని చానిలశాన్త్యర్యం సిద్ధికామః ప్రయోజయేత్ ॥౧౭౮॥

నాస్తి తైలాత్ పరం కించిదౌషధం మారుతాపహమ్।

వ్యవాధ్యుష్ణగురుస్నేహాత్ సంస్కారాద్బలవత్తరమ్ ॥౧౭౯॥

గణైర్వాతహరైస్తస్మాచ్ఛతశోఽథ సహస్రశః।

సిద్ధం క్షిప్రతరం హన్తి సూక్ష్మమార్గస్థితాన్ గదాన్ ॥౧౮౦॥

క్రియా సాధారణీ సర్వా సంసృష్టే చాపి శస్యతే।

వాతే పిత్తాదిభిః స్రోతఃస్వావృతేషు విశేషతః ॥౧౮౧॥

పిత్తావృతే విశేషేణ శీతాముష్ణాం తథా క్రియామ్।

వ్యత్యాసాత్ కారయేత్ సర్పిర్జీవనీయం చ శస్యతే ॥౧౮౨॥

ధన్వమాంసం యవాః శాలిర్యాపనాః క్షీరబస్తయః।

బిరేకః క్షీరపానం చ పఞ్చమూలీబలాశృతమ్॥౧౮౩॥

మధుయష్టిబలాతైలఘృతక్షీరైశ్చ సేచనమ్।

పఞ్చమూలీకషాయేణ కుర్యాద్వా శీతవారిణా॥౧౮౪॥

కఫావృతే యవాన్నాని జాఙ్గలా మృగపక్షిణః।

స్వేదాస్తీక్ష్ణా నిరూహాశ్చ వమనం సవిరేచనమ్॥౧౮౫॥

జీర్ణం సర్పిస్తథా తైలం తిలసర్షపజం శుభమ్।

సంసృష్టే కఫపిత్తాభ్యాం పిత్తమాదౌ వినిర్జయేత్॥౧౮౬॥

ఆమాశయగతం దృష్ట్వా కఫం వమనమాచరేత్।

పక్వాశయే విరేకం తు పిత్తే సర్వత్రగే తథా॥౧౮౭॥

స్వేదైర్విష్యన్దితః శ్లేష్మా యదా పక్వాశయే స్థితః।

పిత్తం వా దర్శయేల్లిఙ్గం బస్తిభిస్తౌ వినిర్హరేత్॥౧౮౮॥

శ్లేష్మణాఽనుగతం బాతముష్ణైర్గోమూత్రసంయుతైః।

నిరూహైః పిత్తసంసృష్టం నిర్హరేత్ క్షీరసంయుతైః॥౧౮౯॥

మధురౌషధసిద్ధైశ్చ తైలైస్తమనువాసయేత్।

శిరోగతే తు సకఫే ధూమనస్యాది కారయేత్॥౧౯౦॥

హృతే పిత్తే కఫే యః స్యాదురఃస్రోతోనుగోఽనిలః।

సశేషః స్యాత్ క్రియా తత్ర కార్యా కేవలవాతికీ॥౧౯౧॥

రసావృతే లఙ్ఘనం స్యాత్ పాచనాది చ శస్యతే।

శోణితేనావృతే కుర్యాద్వాతశోణితకీం క్రియామ్॥౧౯౨॥

ప్రమేహవాతమేదోఘ్నమాఢ్యవాతే ప్రయోజయేత్।

స్వేదాభ్యఙ్గరసక్షీరస్నేహా మాంసావృతే హితాః॥౧౯౩॥

మహాస్నేహోఽస్థిమజ్జస్థే పూర్వవద్రేతసాఽఽవృతే।

అన్నావృతే తు వమనం పాచనం దీపనం లఘు॥౧౯౪॥

మూత్రలాని తు మూత్రేణ స్వేదాః సోత్తరబస్తయః।

శకృతా తైలమైరణ్డం బస్తిః స్నేహాశ్చ భేదినః॥౧౯౫॥

స్వస్థానస్థో బలీ దోషః ప్రాక్ తం స్వైరౌషధైర్జయేత్।

వమనైర్వా విరేకైర్వా బస్తిభిః శమనేన వా॥౧౯౬॥

మారుతానాం హి పఞ్చానామన్యోన్యావరణే శృణు।

లిఙ్గం వ్యాససమాసాభ్యాముచ్యమానం మయాఽనఘ॥౧౯౭॥

ప్రాణో వృణోత్యుదానాదీన్ ప్రాణం వృణ్వన్తి తేఽపి చ।

ఉదానాద్యాస్తథాఽన్యోన్యం సర్వ ఏవ యథాక్రమమ్॥౧౯౮॥

వింశత్యావరణాన్యేతాన్యుల్బణానాం పరస్పరమ్।

మారుతానాం హి పఞ్చానాం తాని సమ్యక్ ప్రతర్కయేత్॥౧౯౯॥

సర్వేన్ద్రియాణాం శూన్యత్వం జ్ఞాత్వా స్మృతిబలక్షయమ్।

వ్యానే ప్రాణావృతే లిఙ్గం కర్మ తత్రోర్ధ్వజత్రుకమ్॥౨౦౦॥

స్వేదోఽత్యర్థం లోమహర్షస్త్వగ్దోషః సుప్తగాత్రతా।

ప్రాణే వ్యానావృతే తత్ర స్నేహయుక్తం విరేచనమ్ ॥౨౦౧॥

ప్రాణావృతే సమానే స్యుర్జడగద్గదమూకతాః।

చతుష్ప్రయోగాః శస్యన్తే స్నేహాస్తత్ర సయాపనాః॥౨౦౨॥

సమానేనావృతేఽపానే గ్రహణీపార్శ్వహృద్గదాః।

శూలం చామాశయే తత్ర దీపనం సర్పిరిష్యతే॥౨౦౩॥

శిరోగ్రహః ప్రతిశ్యాయో నిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాససంగ్రహః।

హృద్రోగో ముఖశోషశ్చాప్యుదానే ప్రాణసంవృతే॥౨౦౪॥

తత్రోర్ధ్వభాగికం కర్మ కార్యమాశ్వాసనం తథా।

కర్మౌజోబలవర్ణానాం నాశో మృత్యురథాపి వా॥౨౦౫॥

ఉదానేనావృతే ప్రాణే తం శనైః శీతవారిణా।

సిఞ్చేదాశ్వాసయేచ్చైవ (నం) సుఖం చైవోపపాదయేత్॥౨౦౬॥

ఊర్ధ్వగేనావృతేఽపానే ఛర్దిశ్వాసాదయో గదాః।

స్యుర్వాతే తత్ర బస్త్యాది భోజ్యం చైవానులోమనమ్॥౨౦౭॥

మోహోఽల్పోఽభిరతీసార ఊర్ధ్వగేఽపానసంవృతే।

వాతే స్యాద్వమనం తత్ర దీపనం గ్రాహి చాశనమ్॥౨౦౮॥

ఛర్ద్యాధ్మానముదావర్తగుల్మార్తిః పరికర్తికా।

లిఙ్గం వ్యావృతేఽపానే తం స్నిగ్ధైరనులోమయేత్॥౨౦౯॥

అపానేనావృతే వ్యానే భవేద్విణ్మూత్రరేతసామ్।

అతిప్రవృత్తిస్తత్రాపి సర్వం సంగ్రహణం మతమ్॥౨౧౦॥

మూర్చ్ఛా తన్ద్రా ప్రలాపోఽఙ్గసాదోఽగ్న్యోజోబలక్షయః।

సమానేనావృతే వ్యానే వ్యాయామో లఘుభోజనమ్॥౨౧౧॥

స్తబ్ధతాఽల్పాగ్నితాఽస్వేదశ్చేష్టాహానిర్నిమీలనమ్।

ఉదానేనావృతే వ్యానే తత్ర పథ్యం మితం లఘు॥౨౧౨॥

పఞ్చాన్యోన్యావృతానేవం వాతాన్ బుధ్యేత లక్షణైః।

ఏషాం స్వకర్మణాం హానిర్వృద్ధిర్వాఽఽవరణే మతా॥౨౧౩॥

యథాస్థూలం సముద్దిష్టమేతదావరణాష్టకమ్।

సలిఙ్గభేషజం సమ్యగ్బుధానాం బుద్ధివృద్ధయే॥౨౧౪॥

స్థానాన్యవేక్ష్య వాతానాం వృద్ధిం హానిం చ కర్మణామ్।

ద్వాదశావరణాన్యన్యాన్యభిలక్ష్య భిషగ్జితమ్॥౨౧౫॥

కుర్యాదభ్యఞ్జనస్నేహపానబస్త్యాది సర్వశః।

క్రమముష్ణమనుష్ణం వా వ్యత్యాసాదవచారయేత్॥౨౧౬॥

ఉదానం యోజయేదూర్ధ్వమపానం చానులోమయేత్।

సమానం శమయేచ్చైవ త్రిధా వ్యానం తు యోజయేత్॥౨౧౭॥

ప్రాణో రక్ష్యశ్చతుర్భ్యోఽపి స్థానే హ్యస్య స్థితిర్ధ్రువా।

స్వస్థానం గమయేదేవం వృతానేతాన్ విమార్గగాన్॥౨౧౮॥

మూర్చ్ఛా దాహో భ్రమః శూలం విదాహః శీతకామి (మ) తా।

ఛర్దనం చ విదగ్ధస్య ప్రాణే పిత్తసమావృతే॥౨౧౯॥

ష్ఠీవనం క్షవథూద్గారనిఃశ్వాసోచ్ఛ్వాససంగ్రహః।

ఘ్రాణే కఫావృతే రూపాణ్యరుచిశ్ఛర్దిరేవ చ॥౨౨౦॥

మూర్ఛాచ్ఛర్ద్యాని చ రూపాణి దాహో నాభ్యురసః క్లమః।

ఓజోభ్రంశశ్చ సాదశ్చాప్యుదానే పిత్తసంవృతే॥౨౨౧॥

ఆవృతే శ్లేష్మణోదానే వైవర్ణ్యం వాక్స్వరగ్రహః।

దౌర్బల్యం గురుగాత్రత్వమరుచిశ్చోపజాయతే॥౨౨౨॥

అతిస్వేదస్తృషా దాహో మూర్ఛా చారతిరేవ చ।

పిత్తావృతే సమానే స్యాదుపఘాతస్తథోష్మణః॥౨౨౩॥

అస్వేదో వహ్నిమాన్ద్యం చ లోమహర్షస్తథైవ చ।

కఫావృతే సమానే స్యాద్గాత్రాణాం చాతిశీతతా॥౨౨౪॥

వ్యానే పిత్తావృతే తు స్యాద్దాహః సర్వాఙ్గగః క్లమః।

గాత్రవిక్షేపసఙ్గశ్చ ససంతాపః సవేదనః॥౨౨౫॥

గురుతా సర్వగాత్రాణాం పర్వసన్ధ్యస్థ్యవగ్రహః।

వ్యానే కఫావృతే లిఙ్గం గతిసఙ్గస్తథాఽధికః॥౨౨౬॥

హారిద్రమూత్రవర్చస్త్వం తాపశ్చ గుదమేఢ్రయోః।

లిఙ్గం పిత్తావృతేఽపానే రజసశ్చాతివర్తనమ్॥౨౨౭॥

భిన్నామశ్లేష్మసంసృష్టగురువర్చఃప్రవర్తనమ్।

శ్లేష్మణా సంవృతేఽపానే కఫమేహస్య చాగమః॥౨౨౮॥

లక్షణానాం తు మిశ్రత్వం పిత్తస్య చ కఫస్య చ।

ఉపలక్ష్య భిషగ్విద్వాన్ మిశ్రమావరణం వదేత్॥౨౨౯॥

యద్యస్య వాయోర్నిర్దిష్టం స్థానం తత్రేతరౌ స్థితౌ।

దోషౌ బహువిధాన్ వ్యాధీన్ దర్శయేతాం యథానిజాన్॥౨౩౦॥

ఆవృతం శ్లేష్మపిత్తాభ్యాం ప్రాణం చోదానమేవ చ।

గరీయస్త్వేన పశ్యన్తి భిషజః శాస్త్రచక్షుషః॥౨౩౧॥

విశేషాజ్జీవితం ప్రాణే ఉదానే సంశ్రితం బలమ్।

స్యాత్తయోః పీడనాద్ధానిరాయుషశ్చ బలస్య చ॥౨౩౨॥

సర్వేఽప్యేతేఽపరిజ్ఞాతాః పరిసంవత్సరాస్తథా।

ఉపేక్షణాదసాధ్యాః స్యురథవా దురుపక్రమాః॥౨౩౩॥

హృద్రోగో విద్రధిః ప్లీహా గుల్మోఽతీసార ఏవ చ।

భవన్త్యుపద్రవాస్తేషామావృతానాముపేక్షణాత్॥౨౩౪॥

తస్మాదావరణం వైద్యః పవనస్యోపలక్షయేత్।

పఞ్చాత్మకస్య వాతస్య పిత్తేన శ్లేష్మణాఽపి వా॥౨౩౫॥

భిషగ్జితమతః సమ్యగుపలక్ష్య సమాచరేత్।

అనభిష్యన్దిభిః స్నిగ్ధైః స్రోతసాం శుద్ధికారిభిః॥౨౩౬॥

కఫపిత్తావిరుద్ధం యద్యచ్చ వాతానులోమనమ్।

సర్వస్థానావృతేఽప్యాశు తత్ కార్యం మారుతే హితమ్॥౨౩౭॥

యాపనా బస్తయః ప్రాయో మధురాః సానువాసనాః।

ప్రసమీక్ష్య బలాధిక్యం మృదు వా స్రంసనం హితమ్॥౨౩౮॥

రసాయనానాం సర్వేషాముపయోగః ప్రశస్యతే।

శైలస్య జతునోఽత్యర్థం పయసా గుగ్గులోస్తథా॥౨౩౯॥

లేహం వా భార్గవప్రోక్తమభ్యస్యేత్ క్షీరభుఙ్నరః।

అభయామలకీయోక్తమేకాదశసితాశతమ్॥౨౪౦॥

అపానేనావృతే సర్వం దీపనం గ్రాహి భేషజమ్।

వాతానులోమనం యచ్చ పక్వాశయవిశోధనమ్॥౨౪౧॥

ఇతి సంక్షేపతః ప్రోక్తమావృతానాం చికిత్సితమ్।

ప్రాణాదీనాం భిషక్ కుర్యాద్వితర్క్య స్వయమేవ తత్॥౨౪౨॥

పిత్తావృతే తు పిత్తఘ్నైర్మారుతస్యానులోమనైః।

కఫావృతే కఫఘ్నైస్తు మారుతస్యానులోమనైః॥౨౪౩॥

లోకే వాయ్వర్కసోమానాం దుర్విజ్ఞేయా యథా గతిః।

తథా శరీరే వాతస్య పిత్తస్య చ కఫస్య చ॥౨౪౪॥

క్షయం వృద్ధిం సమత్వం చ తథైవావరణం భిషక్।

విజ్ఞాయ పవనాదీనాం న విముహ్యతి కర్మసు ॥౨౪౫॥

తత్ర శ్లోకౌ।

పఞ్చాత్మనః స్థానవశాచ్ఛరీరే స్థానాని కర్మాణి చ దేహధాతోః।

ప్రకోపహేతుః కుపితశ్చ రోగాన్స్వస్థానేషు చాన్యేషు వృతోఽవృతశ్చ॥౨౪౬॥

ప్రాణేశ్వరః ప్రాణభృతాం కరోతి క్రియా చ తేషామఖిలా నిరుక్తా।

తాం దేశసాత్మ్యర్తుబలాన్యవేక్ష్య ప్రయోజయేచ్ఛాస్త్రమతానుసారీ॥౨౪౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే

వాతవ్యాధిచికిత్సితం నామాష్టావింశోఽధ్యాయః॥౨౮॥

ఏకోనవింశోఽధ్యాయః।

అథాతో వాతశోణితచికిత్సితం

వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

హుతాగ్ని హోత్రమాసీనమృషిమధ్యే పునర్వసుమ్।

పృష్టవాన్ గురుమేకాగ్రమగ్నివేశోఽగ్నివర్చసమ్॥౩॥

అనిమారుతతుల్యస్య సంసర్గస్యానిలాసృజోః।

హేతులక్షణభైషజ్యాన్యథాస్మై గురురబ్రవీత్॥౪॥

లవణామ్లకటుక్షారస్నిగ్ధోష్ణాజీర్ణభోజనైః।

క్లిన్నశుష్కామ్బుజానూపమాంసపిణ్యాకమూలకైః॥౫॥

కులత్థమాషనిష్పావశాకాదిపలలేక్షుభిః।

దధ్యారనాలసౌవీరశుక్తతక్రసురాసవైః॥౬॥

విరుద్ధాధ్యశనక్రోధదివాస్వప్నప్రజాగరైః।

ప్రాయశః సుకుమారాణాం మిష్టాన్నరసభోజినామ్॥౭॥

(అచఙ్క్రమణశీలానాం కుప్యతే వాతశోణితమ్।)

అభిఘాతాదశుద్ధ్యా చ ప్రదుష్టే శోణితే నృణామ్॥౮॥

కషాయకటుతిక్తాల్పరూక్షాహారాదభోజనాత్।

హయోష్ట్రఖరయానాముభ్రక్రీడాప్లవనలఙ్ఘనాత్॥౯॥

ఉష్ణే చాత్యధ్వగమనాద్వ్యవాయాద్వేగనిగ్రహాత్।

వాయుర్వివృద్ధో వృద్ధేన రక్తేనావారితః పథి॥౧౦॥

కృత్స్నం సందూషయేద్రక్తం తజ్జ్ఞేయం వాతశోణితమ్।

ఖుడ్డం (డం) వాతబలాసాఖ్యమాఢ్యవాతం చ నామభిః॥౧౧॥

తస్య స్థానం కరౌ పాదావఙ్గుల్యః సర్వసన్ధయః।

కృత్వాఽఽదౌ హస్తపాదే తు మూలం దేహం విధావతి॥౧౨॥

సౌక్ష్మ్యాత్ సర్వసరత్వాచ్చ పవనస్యాసృజస్తథా।

(తన్మార్గైః సర్వతో యాతం ద్రవత్వాత్ సరణాదపి।

తద్ద్రవత్వాత్సరత్వాచ్చ దేహం గచ్చేత్ సిరాయనైః॥౧౩॥)

పర్వస్వభిహతం క్షుబ్ధం వక్రత్వాదవతిష్ఠతే।

స్థితం పిత్తాదిసంసృష్టం తాస్తాః సృజతి వేదనాః॥౧౪॥

కరోతి దుఃఖం తేష్వేవ తస్మాత్ ప్రాయేణ సన్ధిషు।

(భవన్తి వేదనాస్తాస్తా అత్యర్థం దుఃసహా నృణామ్ ॥౧౫॥)

స్వేదోఽత్యర్థం న వా కార్ష్ణ్యం స్పర్శాజ్ఞత్వం క్షతేఽతిరుక్।

సన్ధిశైథిల్యమాలస్యం సదనం పిడకోద్గమః॥౧౬॥

జానుజఙ్ఘోరుకట్యంసహస్తపాదాఙ్గసన్ధిషు।

నిస్తోదః స్ఫురణం భేదో గురుత్వం సుప్తిరేవ చ॥౧౭॥

కణ్డూః సన్ధిషు రుగ్భూత్వా భూత్వా నశ్యతి చాసకృత్।

వైవర్ణ్యం మణ్డలోత్పత్తిర్వాతాసృక్పూర్వలక్షణమ్॥౧౮॥

ఉత్తానమథ గమ్భీరం ద్వివిధం తత్ ప్రచక్షతే।

త్వఙ్మాంసాశ్రయముత్తానం గమ్భీరం త్వన్తరాశ్రయమ్॥౧౯॥

కణ్డూదాహరుగాయామతోదస్ఫురణకుఞ్చనైః।

అన్వితా శ్యావరక్తా త్వగ్బాహ్యే తామ్రా తథేష్యతే॥౨౦॥

గమ్భీరే శ్వయథుః స్తబ్ధః కఠినోఽన్తర్భృశార్తిమాన్।

శ్యావస్తామ్రోఽథవా దాహతోదస్ఫురణపాకవాన్॥౨౧॥

రుగ్విదాహాన్వితోఽభీక్ష్ణం వాయుః సన్ధ్యస్థిమజ్జసు।

ఛిన్దన్నివ చరత్యన్తర్వక్రీకుర్వంశ్చ వేగవాన్॥౨౨॥

కరోతి ఖఞ్జం పఙ్గుం వా శరీరే సర్వతశ్చరన్।

సర్వైర్లిఙ్గైశ్చ విజ్ఞేయం వాతాసృగుభయాశ్రయమ్॥౨౩॥

తత్ర వాతేఽధికే వా స్యాద్రక్తే పిత్తే కఫేఽపి వా।

సంసృష్టేషు సమస్తేషు యచ్చ తచ్ఛృణు లక్షణమ్॥౨౪॥

విశేషతః సిరాయామశూలస్ఫురణతోదనమ్।

శోథస్య కార్ష్ణ్యం రౌక్ష్యం చ శ్యావతావృద్ధిహానయః॥౨౫॥

ధమన్యఙ్గులిసన్ధీనాం సఙ్కోచోఽఙ్గగ్రహోఽతిరుక్।

కుఞ్చనస్తమ్భనే శీతప్రద్వేషశ్చానిలోత్తరే॥౨౬॥

శ్వయథుర్భృశరుక్ తోదస్తామ్రశ్చిమిచిమాయతే।

స్నిగ్ధరూక్షైః శమం నైతి కణ్డూక్లేదాన్వితోఽసృజి ॥౨౭॥

విదాహో వేదనా మూర్చ్ఛా స్వేదస్తృష్ణా మదో భ్రమః।

రాగః పాకశ్చ భేదశ్చ శోషశ్చోక్తాని పైత్తికే॥౨౮॥

స్తైమిత్యం గౌరవం స్నేహః సుప్తిర్మన్దా చ రుక్ కఫే।

హేతులక్షణసంసర్గాద్విద్యాద్ద్వన్ద్వం త్రిదోషజమ్॥౨౯॥

ఏకదోషానుగం సాధ్యం నవం యాప్యం ద్విదోషజమ్।

త్రిదోషజమసాధ్యం స్యాద్యస్య చ స్యురుపద్రవాః॥౩౦॥

అస్వప్నారోచకశ్వాసమాంసకోథశిరోగ్రహాః।

మూర్చ్ఛాయమదరుక్తృష్ణాజ్వరమోహప్రవేపకాః॥౩౧॥

హిక్కాపాఙ్గుల్యవీసర్పపాకతోదభ్రమక్లమాః।

అఙ్గులీవక్రతా స్ఫోటా దాహమర్మగ్రహార్బుదాః॥౩౨॥

ఏతైరుపద్రవైర్వర్జ్యం మోహేనైకేన వాఽపి యత్।

సంప్రస్రావి వివర్ణం చ స్తబ్ధమర్బుదకృచ్చ యత్॥౩౩॥

వర్జయేద్యచ్చ సంకోచకరమిన్ద్రియతాపనమ్।

అకృతోన్నపద్రవం యాప్యం సాధ్యం స్యాన్నిరుపద్రవమ్॥౩౪॥

రక్తమార్గం విహత్యాశు శాఖాసన్ధిషు మారుతః।

నివేశ్యాన్యోన్యమావార్య వేదనాభిర్హరేదసూన్॥౩౫॥

తత్ర ముఞ్చేదసృక్ శృఙ్గజలౌకఃసూచ్యలాబుభిః।

ప్రచ్ఛన్నైర్వా సిరాభిర్వా యథాదోషం యథాబలమ్॥౩౬॥

రుగ్దాహతోదరాగార్త్తాదసృక్ స్రావ్యం జలౌకలా।

శృఙ్గైస్తుమ్బైర్హరేత్ సుప్తికణ్డూచిమిచిమాహతమ్॥౩౭॥

దేశాద్దేశం వ్రజత్ స్రావ్యం సిరాభిః ప్రచ్ఛనేన వా।

అఙ్గగ్లానౌ న స్రావ్యం రూక్షే వాతోత్తరే చ యత్॥౩౮॥

గమ్భీరం శ్వయథుం స్తమ్భం కమ్పం స్నాయుసిరామయాన్।

గ్లానిం చాపి ససఙ్కోచాం కుర్యాద్వాయురసృక్షయాత్॥౩౯॥

ఖాఞ్జ్యాదీన్ వాతరోగాంశ్చ మృత్యుం చాత్యపసేచితమ్।

కుర్యాత్తస్మాత్ ప్రమాణేన స్నిగ్ధాద్రక్తం వినిర్హరేత్॥౪౦॥

విరేచ్యః స్నేహయిత్వాఽఽదౌ స్నేహయుక్తైర్విరేచనైః।

రూక్షైర్వా మృదుభిః శస్తమసకృద్బస్తికర్మ చ॥౪౧॥

సేకాభ్యఙ్గప్రదేహాశ్చ స్నేహాః ప్రాయోఽవిదాహినః।

వాతరక్తే ప్రశస్యన్తే విశేషం తు నిబోధ మే॥౪౨॥

బాహ్యమాలేపనాభ్యఙ్గపరిషేకోపనాహనైః।

విరేకాస్థాపనస్నేహపానైర్గమ్భీరమాచరేత్॥౪౩॥

సర్పిస్తైలవసామజ్జపానాభ్యఞ్జనబస్తిభిః।

సుఖోష్ణైరుపనాహైశ్చ వాతోత్తరముపాచరేత్॥౪౪॥

విరేచనైర్ఘృతక్షీరపానైః సేకైః సబస్తిభిః।

శీతైర్నిర్వాపణైశ్చాపి రక్తపిత్తోత్తరం జయేత్॥౪౫॥

వమనం మృదు నాత్యర్థం స్నేహసేకౌ విలఙ్ఘనమ్।

కోష్ఠా లేపాశ్చ శస్యన్తే వాతరక్తే కఫోత్తరే ॥౪౬॥

కఫవాతోత్తరే శీత్రైః ప్రలిప్తే వాతశోణితే।

దాహశోథరుజాకణ్డూవివృద్ధిః స్తమ్భనాద్భవేత్ ॥౪౭॥

రక్తపిత్తోత్తరే చోష్ణైర్దాహః క్లేదోఽవదారణమ్।

భవేత్తస్మాద్భిషగ్దోషబలం బుద్ధ్వాఽఽచరేత్ క్రియామ్ ॥౪౮॥

దివాస్వప్నం ససన్తాపం వ్యాయామం మైథునం తథా।

కటూష్ణం గుర్వభిష్యన్ది లవణామ్లం చ వర్జయేత్ ॥౪౯॥

పురాణయవగోధూమనీవారాః శాలిషష్టికాః।

భోజనార్థే రసార్థే వా విష్కిరప్రతుదా హితాః ॥౫౦॥

ఆఢక్యశ్చణకా ముద్గా మసూరాః సమకుష్ఠకాః।

యూషార్థే బహుసర్పిష్కాః ప్రశస్తా వాతశోణితే ॥౫౧॥

సునిషణ్ణకవేత్రాగ్రకాకమాచీశతావరీ।

వాస్తుకోపోదికాశాకం శాకం సౌవర్చలం తథా॥౫౨॥

ఘృతమాంసరసైర్భృష్టం శాకసాత్మ్యాయ దాపయేత్।

వ్యఞ్జనార్థం తథా గవ్యం మాహిషాజం పయో హితమ్॥౫౩॥

ఇతి సంక్షేపతః ప్రోక్తం వాతరక్తచికిత్సితమ్।

ఏతదేవ పునః సర్వం వ్యాసతః సంప్రవక్ష్యతే॥౫౪॥

శ్రావణీక్షీరకాకోలీజీవకర్షభకైః సమైః।

సిద్ధం సమధుకైః సర్పిః సక్షీరం వాతరక్తనుత్॥౫౫॥

బలామతిబలాం మేదామాత్మగుప్తాం శతవరీమ్।

కాకోలీం క్షీరకాకోలీం రాస్నామృద్ధిం చ పేషయేత్॥౫౬॥

ఘృతం చతుర్గుణక్షీరం తైః సిద్ధం వాతరక్తనుత్।

హృత్పాణ్డురోగవీసర్పకామలాజ్వరనాశనమ్॥౫౭॥

త్రాయన్తికాతామలకీద్వికాకోలీశతావరీ।

కశేరుకాకషాయేణ కల్కైరేతైః పచేద్ఘృతమ్॥౫౮॥

దత్త్వా పరూషకద్రాక్షాకాశ్మర్యేక్షురకాన్ సమాన్।

పృథగ్విదార్యాః స్వరసం తథా క్షీరం చతుర్గుణమ్॥౫౯॥

ఏతత్ ప్రాయోగికం సర్పిః పారూషకమితి స్మృతమ్।

వాతరక్తే క్షతే క్షీణే వీసర్పే పైత్తికే జ్వరే॥౬౦॥

ఇతి పారూషకం ఘృతమ్।

ద్వే పఞ్చమూలే వర్షాభూమేరణ్డం సపునర్నవమ్।

ముద్గపర్ణీం మహామేదాం మాషపర్ణీం శతావరీమ్॥౬౧॥

శఙ్ఖపుష్పీమవాక్పుష్పీం రాస్నామతిబలాం బలామ్।

పృథగ్ద్విపలికం కృత్వా జలద్రోణే విపాచయేత్॥౬౨॥

పాదశేషే సమాన్ క్షీరధాత్రీక్షుచ్ఛాగలాన్ రసాన్।

ఘృతాఢకేన సంయోజ్య శనైర్మృద్వగ్నినా పచేత్॥౬౩॥

కల్కానావాప్య మేదే ద్వే కాశ్మర్యఫలముత్పలమ్।

త్వక్క్షీరీం పిప్పలీం ద్రాక్షాం పద్మబీజం పునర్నవామ్ ॥౬౪॥

నాగరం క్షీరకాకోలీం పద్మకం బృహతీద్వయమ్।

వీరాం శృఙ్గాటకం భవ్యమురుమాణం నికోచకమ్ ॥౬౫॥

ఖర్జూరాక్షోటవాతామముఞ్జాతాభిషుకాంస్తథా।

ఏతైర్ఘృతాఢకే సిద్ధే క్షౌద్రం శీతే ప్రదాపయేత్ ॥౬౬॥

సమ్యక్ సిద్ధం చ విజ్ఞాయ సుగుప్తం సంనిధాపయేత్।

కృతరక్షావిధిం తచ్చ ప్రాశయేదక్షసంమితమ్ ॥౬౭॥

పాణ్డురోగం జ్వరం హిక్కాం స్వరభేదం భగన్దరమ్।

పార్శ్వశూలం క్షయం కాసం ప్లీహానం వాతశోణితమ్ ॥౬౮॥

క్షతశోషమపస్మారమశ్మరీం శర్కరాం తథా।

సర్వాఙ్గైకాఙ్గరోగాంశ్చ మూత్రసఙ్గం చ నాశయేత్ ॥౬౯॥

బలవర్ణకరం ధన్యం వలీపలితనాశనమ్।

జీవనీయమిదం సర్పిర్వృష్యం వన్ధ్యాసుతప్రదమ్ ॥౭౦॥

ఇతి జీవనీయం ఘృతమ్।

ద్రాక్షామధు (ధూ) కతోయాభ్యాం సిద్ధం వా ససితోపలమ్।

పిబేద్ఘృతం తథా క్షీరం గుడూచీస్వరసే శృతమ్॥౭౧॥

జీవకర్షభకౌ మేదామృష్యప్రోక్తాం శతావరీమ్।

మధుకం మధుపర్ణీం చ కాకోలీద్వయమేవ చ॥౭౨॥

ముద్గమాషాఖ్యపర్ణిన్యౌ దశమూలపునర్నవే।

బలాఽమృతా విదారీ చ సాశ్వగన్ధాఽశ్మభేదకః॥౭౩॥

ఏషాం కషాయకల్కాభ్యాం సర్పిస్తైలం చ సాధయేత్।

లాభతశ్చ వసా మజ్జా ధాన్వప్రాతుదువైష్కిరాత్॥౭౪॥

చతుర్గుణేన పయసా తత్ సిద్ధం వాతశోణితమ్।

సర్వదేహాశ్రితం హన్తి వ్యాధీన్ ఘోరాంశ్చ వాతజాన్॥౭౫॥

స్థిరా శ్వదంష్ట్రా బృహతీ సారివా సశతావరీ।

కాశ్మర్యాణ్యాత్మగుప్తా చ వృశ్చీరం ద్వే బలే తథా॥౭౬॥

ఏషాం క్వాథే చతుఃక్షీరం పృథక్ తైలం పృథగ్ ఘృతమ్।

మేదాశతావరీయష్టీజీవన్తీజీవకర్షభైః॥౭౭॥

పక్త్వా మాత్రా తతః క్షీరత్రిగుణాఽధ్యర్ధశర్కరా।

ఖజేన మథితా పేయా వాతరక్తే త్రిదోషజే॥౭౮॥

తైలం పయః శర్కరాం చ పాయయేద్వా సమూర్చ్ఛితమ్।

సర్పిస్తైలసితాక్షౌద్రైర్మిశ్రం వాఽపి పిబేత్ పయః॥౭౯॥

అంశుమత్యా శృతః ప్రస్థః పయసః ససితోపలః।

పానే ప్రశస్యతే తద్వత్ పిప్పలీనాగరైః శృతః॥౮౦॥

బలాశతావరీరాస్నాదశమూలైః సపీలుభిః।

శ్యామైరణ్డస్థిరాభిశ్చ వాతార్తిఘ్నం శృతం పయః॥౮౧॥

ధారోష్ణం మూత్రయుక్తం వా క్షీరం దోషానులోమనమ్।

పిబేద్వా సత్రివృచ్చూర్ణం పిత్తరక్తావృతానిలః॥౮౨॥

క్షీరేణైరణ్డతైలం వా ప్రయోగేణ పిబేన్నరః।

బహుదోషో విరేకార్థం జీర్ణే క్షీరౌదనాశనః॥౮౩॥

కషాయమభయానాం వా ఘృతభృష్టం పిబేన్నరః।

క్షీరానుపానం త్రివృతాచూర్ణం ద్రాక్షారసేన వా॥౮౪॥

కాశ్మర్యం త్రివృతాం ద్రాక్షాం త్రిఫలాం సపరూషకామ్।

శృతాం పిబేద్విరేకాయ లవణక్షౌద్రసంయుతామ్॥౮౫॥

త్రిఫలాయాః కషాయం వా పిబేత్ క్షౌద్రేణ సంయుతమ్।

ధాత్రీహరిద్రాముస్తానాం కషాయం వా కఫాధికే॥౮౬॥

యోగైశ్చ కల్పవిహితైరసకృత్తం విరేచయేత్।

మృదుభిః స్నేహసంయుక్తైర్జ్ఞాత్వా వాతం మలావృతమ్॥౮౭॥

నిర్హరేద్వా మలం తస్య సఘృతైః క్షీరబస్తిభిః।

న హి బస్తిసమం కించిద్వాతరక్తచికిత్సితమ్॥౮౮॥

బస్తివంక్షణపార్శ్వోరుపర్వాస్థిజఠరార్తిషు।

ఉదావర్తే చ శస్యన్తే నిరూహాః సానువాసనాః॥౮౯॥

దద్యాత్తైలాని చేమాని బస్తికర్మణి బుద్ధిమాన్।

నస్యాభ్యఞ్జనసేకేషు దాహశూలోపశాన్తయే॥౯౦॥

మధుయష్ట్యాస్తులాయాస్తు కషాయే పాదశేషితే।

తైలాఢకం సమక్షీరం పచేత్ కల్కైః పలోన్మితైః॥౯౧॥

శతపుష్పావరీమూర్వాపయస్యాగురుచన్దనైః।

స్థిరాహంసపదీమాంసీద్విమేదామధుపర్ణిభిః॥౯౨॥

కాకోలీక్షీరకాకోలీతామలక్యృద్ధిపద్మకైః।

జీవకర్షభజీవన్తీత్వక్పత్రనఖవాలకైః॥౯౩॥

ప్రపౌణ్డరీకమఞ్జిష్ఠాసారివైన్ద్రీవితున్నకైః।

చతుఃప్రయోగాత్తద్ధన్తి తైలం మారుతశోణితమ్॥౯౪॥

సోపద్రవం సాఙ్గశూలం సర్వగాత్రానుగం తథా।

వాతాసృక్పిత్తదాహార్తిజ్వరఘ్నం బలవర్ణకృత్॥౯౫॥

మధుకస్య శతం ద్రాక్షా ఖర్జూరాణి పరూషకమ్।

మధుకౌదనపాక్యౌ చ ప్రస్థం ముఞ్జాతకస్య చ॥౯౬॥

కాశ్మర్యాఢకమిత్యేతచ్చతుర్ద్రోణే పచేదపామ్।

శేషేఽష్టభాగే పూతే చ తస్మింస్తైలాఢకం పచేత్॥౯౭॥

తథాఽఽమలకకాశ్మర్యవిదారీక్షురసైః సమైః।

చతుర్ద్రోణేన పయసా కల్కం దత్త్వా పలోన్మితమ్॥౯౮॥

కదమ్బామలకాక్షోటపద్మబీజకశేరుకమ్।

శృఙ్గాటకం శృఙ్గవేరం లవణం పిప్పలీం సితామ్॥౯౯॥

జీవనీయైశ్చ తత్ సిద్ధం క్షౌద్రప్రస్థేన సంసృజేత్।

నస్యాభ్యఞ్జనపానేషు బస్తౌ చాపి నియోజయేత్॥౧౦౦॥

వాతవ్యాధిషు సర్వేషు మన్యాస్తమ్భే హనుగ్రహే।

సర్వాఙ్గైకాఙ్గవాతే వ క్షతక్షీణే క్షతజ్వరే ॥౧౦౧॥

సుకుమారకమిత్యేతద్వాతాస్రామయనాశనమ్।

స్వరవర్ణకరం తైలమారోగ్యబలపుష్టిదమ్॥౧౦౨॥

ఇతి సుకుమారకతైలమ్।

గుడూచీం మధుకం హ్రస్వం పఞ్చమూలం పునర్నవామ్।

రాస్రామేరణ్డమూలం చ జీవనీయాని లాభతః॥౧౦౩॥

పలానాం శతకైర్భాగైర్బలాపఞ్చశతం తథా।

కోలబిల్వయవాన్మాషాన్ కులత్థాంశ్చాఢకోన్మితాన్॥౧౦౪॥

కాశ్మర్యాణాం సుశుష్కాణాం ద్రోణం ద్రోణశతేఽమ్బుసి।

సాధయేజ్జర్జరం ధౌతం చతుర్ద్రోణం చ శేషయేత్॥౧౦౫॥

తైలద్రోణం పచేత్తేన దత్త్వా పఞ్చగుణం పయః।

పిష్ట్వా త్రిపలికం చైవ చన్దనోశీరకేశరమ్॥౧౦౬॥

పత్రైలాగురుకుష్ఠాని తగరం మధుయష్టికామ్।

మఞ్జిష్ఠాష్టపలం చైవ తత్ సిద్ధం సార్వయౌగికమ్ ॥౧౦౭॥

వాతరక్తే క్షతక్షీణే భారార్తే క్షీణరేతసి।

వేపనాక్షేపభగ్నానాం సర్వాఙ్గైకాఙ్గరోగిణామ్ ॥౧౦౮॥

యోనిదోషమపస్మారమున్మాదం విషమజ్వరమ్।

హన్యాత్ పుంసవనం చైతత్తైలాగ్ర్యమమృతాహ్వయమ్ ॥౧౦౯॥

ఇత్యమృతాద్యం తైలమ్।

పద్మవేతసయష్ట్యాహ్వ ఫేనిలాపద్మకోత్పలైః।

పృథక్పఞ్చపలైర్దర్భబలాచన్దనకింశుకైః ॥౧౧౦॥

జలే శృతైః పచేత్తైలప్రస్థం సౌవీరసంమితమ్।

లోధ్రకాలీయకోశీరజీవకర్షభకేశరైః ॥౧౧౧॥

మయన్తీలతాపత్రపద్మకేశరపద్మకైః।

ప్రపౌణ్డరీకకాశ్మర్యమాంసీమేదాప్రియఙ్గుభిః ॥౧౧౨॥

కుఙ్కుమస్య పలార్ధేన మఞ్జిష్ఠాయాః పలేన చ।

మహాపద్మమిదం తైలం వాతాసృగ్జ్వరనాశనమ్॥౧౧౩॥

ఇతి మహాపద్మం తైలమ్।

పద్మకోశీరయష్ట్యాహ్వరజనీక్వాథసాధితమ్।

స్యాత్ పిష్టైః సర్జమఞ్జిష్ఠావీరాకాకోలిచన్దనైః॥౧౧౪॥

ఖుడ్డాకపద్మకమిదం తైలం వాతాస్రదాహనుత్।

ఇతి ఖుడ్డాకపద్మకతైలమ్।

మధుయష్ట్యాః పలం పిష్ట్వా తైలప్రస్థం చతుర్గుణే॥౧౧౫॥

క్షీరే సాధ్యం శతం కృత్వా తదేవ మధుకాచ్ఛృతే।

సిద్ధం దేయం విషోన్మాదవాతాస్రశ్వాసకాసనుత్॥౧౧౬॥

హృత్పాణ్డురోగవీసర్పకామలాదాహనాశనమ్।

ఇతి శతపాకం మధుపర్ణీతైలమ్।

బలాకషాయకల్కాభ్యాం తైలం క్షీరసమం పచేత్॥౧౧౭॥

సహస్రశతపాకం వా వాతాసృగ్వాతరోగనుత్।

రసాయనమిదం శ్రేష్ఠమిన్ద్రియాణాం ప్రసాదనమ్॥౧౧౮॥

జీవనం బృంహణం స్వర్యం శుక్రాసృగ్దోషనాశనమ్।

ఇతి సహస్రపాకం వా శతపాకం బలాతైలమ్।

గుడూచీరసదుగ్ధాభ్యాం తైలం ద్రాక్షారసేన వా॥౧౧౯॥

సిద్ధం మధుకకాశ్మర్యరసైర్వా వాతరక్తనుత్।

ఆరనాలాఢకే తైలం పాదసర్జరసం శృతమ్॥౧౨౦॥

ప్రభూతే మథితం తోయే జ్వరదాహార్తినుత్ పరమ్।

సమధూచ్ఛిష్టమాఞ్జిష్ఠం ససర్జరససారివమ్॥౧౨౧॥

పిణ్డతైలం తదభ్యఙ్గాద్వాతరక్తరుజాపహమ్।

ఇతి పిణ్డతైలమ్।

దక్షమూలశృతం క్షీరం సద్యః శూలనివారణమ్॥౧౨౨॥

పరిషేకోఽనిలప్రాయే తద్వత్ కోష్ణేన సర్పిషా।

స్నేహైర్మధురసిద్ధైర్వా చతుర్భిః పరిషేచయేత్॥౧౨౩॥

స్తమ్భాక్షేపకశూలార్తం కోష్ణైర్దాహే తు శీతలైః।

తద్వధ్గవ్యావికచ్ఛాగైః క్షీరైస్తైలవిమిశ్రితైః॥౧౨౪॥

క్వాథైర్వా జీవనీయానాం పఞ్చమూలస్య వా భిషక్।

ద్రాక్షేక్షురసమద్యాని దధిమస్త్వమ్లకాఞ్జికమ్॥౧౨౫॥

సేకార్థం తణ్డులక్షౌద్రశర్కరామ్బు చ శస్యతే।

కుముదోత్పలపద్మాద్యైర్మణిహారైః సచన్దనైః॥౧౨౬॥

శీతతోయానుగైర్దాహే ప్రోక్షణం స్పర్శనం హితమ్।

చన్ద్రపాదామ్బుసంసిక్తే క్షౌమపద్మదలచ్ఛదే॥౧౨౭॥

శయనే పులినస్పర్శే శీతమారుతవీజితే।

చన్దనార్ద్రస్తనకరాః ప్రియా నార్యః ప్రియంవదాః॥౧౨౮॥

స్పర్శశీతాః సుఖస్పర్శా ఘ్నన్తి దాహం రుజం క్లమమ్।

సరాగే సరుజే దాహే రక్తం విస్రావ్య లేపయేత్॥౧౨౯॥

మధుకాశ్వత్థత్వఙ్మాంసీవీరోదుమ్బరశాద్వలైః।

జలజైర్యవచూర్ణైర్వా సయష్ట్యాహ్వపయోఘృతైః॥౧౩౦॥

సర్పిషా జీవనీయైర్వా పిష్టైర్లేపోఽర్తిదాహనుత్।

తిలాః ప్రియాలం మధుకం బిసం మూలం చ వేతసాత్॥౧౩౧॥

ఆజేన పయసా పిష్టః ప్రలేపో దాహరాగనుత్।

ప్రపౌణ్డరీకమఞ్జిష్ఠాదార్వీమధుకచన్దనైః॥౧౩౨॥

సితోపలైరకాసక్తుమసూరోశీరపద్మకైః।

లేపో రుగ్దాహవీసర్పరాగశోఫనివారణః॥౧౩౩॥

పిత్తరక్తోత్తరే త్వేతే, లేపాన్ వాతోత్తరే శృణు।

వాతఘ్నైః సాధితః స్నిగ్ధః కృశరో ముద్గపాయసః॥౧౩౪॥

తిలసర్షపపిణ్డాశ్చాప్యుపనాహా రుజాపహాః।

ఔదకప్రసహానూపవేశవారాః సుసంస్కృతాః॥౧౩౫॥

జీవనీయౌషధైః స్నేహయుక్తాః స్యురుపనాహనే।

స్తమ్భతోదరుగాయాస (మ) శోథాఙ్గప్రహనాశనాః॥౧౩౬॥

జీవనీయౌషధైః సిద్ధా సపయస్కా వసాఽపి వా।

ఘృతం సహచరాన్మూలం జీవన్తీ ఛాగలం పయః॥౧౩౭॥

లేపః పిష్టాస్తిలాస్తద్వద్భృష్టాః పయసి నిర్వృతాః।

క్షీరపిష్టముమాలేపమేరణ్డస్య ఫలాని వా॥౧౩౮॥

కుర్యాచ్ఛూలనివృత్త్యర్థం శతాహ్వామధికేఽనిలే।

సమూలాగ్రచ్ఛదైరణ్డక్వాథే ద్విప్రస్థికం పృథక్॥౧౩౯॥

ఘృతం తైలం వసా మజ్జా చానూపమృగపక్షిణామ్।

కల్కార్థే జీవనీయాని గవ్యం క్షీరమథాజకమ్॥౧౪౦॥

హరిద్రోత్పలకుష్ఠైలాశతాహ్వాశ్వహనచ్ఛదాన్।

బిల్వమాత్రాన్ పృథక్ పుష్పం కాకుభం చాపి సాధయేత్॥౧౪౧॥

మధూచ్ఛిష్టపలాన్యష్టౌ దద్యాచ్ఛీతేఽవతారితే।

శూలేనైషోఽర్దితాఙ్గానాం లేపః సన్ధిగతేఽనిలే॥౧౪౨॥

వాతరక్తే చ్యుతే భగ్నే ఖఞ్జే కుబ్జే చ శస్యతే।

శోఫగౌరవకణ్డవాద్త్ర్యుక్తే త్వస్మిన్ కఫోత్తరే॥౧౪౩॥

మూత్రక్షా (క్షీ) రసురాపక్వఘృతమభ్యఞ్జనే హితమ్।

పద్మకం త్వక్ సమధుకం సారివా చేతి తైర్ఘృతమ్॥౧౪౪॥

సిద్ధం సమధుశుక్తం స్యాత్ సేకాభ్యఙ్గే కఫోత్తరే।

క్షారస్తైలం గవాం మూత్రం జలం చ కటుకైః శతమ్॥౧౪౫॥

పరిషేకే ప్రశంసన్తి వాతరక్తే కఫోత్తరే।

లేపఃసర్షపనిమ్బార్కహింస్రాక్షీ (క్షా) రతిలైర్హితః॥౧౪౬॥

శ్లేష్మః సిద్ధః కపిత్థత్వగ్ఘృతక్షీరైః ససక్తుభిః।

గృహధూమో వచా కుష్ఠం శతాహ్వా రజనీద్వయమ్॥౧౪౭॥

ప్రలేపః శూలనుద్వాతరక్తే వాతకఫోత్తరే।

తగరం త్వక్ శతాహ్వైలా కుష్ఠం ముస్తం హరేణుకా॥౧౪౮॥

దారు వ్యాఘ్రనఖం చామ్లపిష్టం వాతకఫార్తినుత్।

మధుశిగ్ర్వితం తద్వద్వీజం ధాన్యామ్లసంయుతమ్॥౧౪౯॥

ముహూర్తం లిప్తమమ్లైశ్చ సిఞ్చేద్వాతకఫోత్తరమ్।

త్రిఫలావ్యోషపత్త్రైలాత్వక్క్షీరీచిత్రకం వచామ్॥౧౫౦॥

విడఙ్గం పిప్పలీమూలం లోమశాం వృషకత్వచమ్।

ఋద్ధిం తామలకీం చవ్యం సమభాగాని పేషయేత్॥౧౫౧॥

కల్యం లిప్తమయస్పాత్రే మధ్యాహ్నే భక్షయేత్ తతః।

వర్జయేద్దధిశుక్తాని క్షారం వైరోధికాని చ॥౧౫౨॥

వాతాస్నే సర్వదోషేఽపి హితం శూలార్దితే పరమ్।

బుద్ధ్వా స్థానవిశేషాంశ్చ దోషాణాం చ బలాబలమ్॥౧౫౩॥

చికిత్సితమిదం కుర్యాదూహాపోహవికల్పవిత్।

కుపితే మార్గసంరోధాన్మేదసో వా కఫస్య వా॥౧౫౪॥

అతివృద్ధ్యాఽనిలే చాదౌ శస్తం స్నేహనబృంహణమ్।

బ్యాయామశోధనారిష్టమూలపానైర్విరేచనైః॥౧౫౫॥

తత్రాభయాప్రయోగైశ్చ క్షపయేత్ కఫమేదసీ।

బోధివృక్షకషాయం తు ప్రపిబేన్మధునా సహ॥౧౫౬॥

వాతరక్తం జయత్యాశు త్రిదోషమపి దారుణమ్।

పురాణయవగోధూమశీధ్వరిష్టసురాసవైః॥౧౫౭॥

శిలాజతుప్రయోగైశ్చ గుగ్గులోర్మాక్షికస్య చ।

పశ్చాద్వాతే క్రియాం కుర్యాద్వాతరక్తప్రసాదనీమ్॥౧౫౮॥

గమ్భీరం రక్తమాక్రాన్తం స్యాచ్చేద్వా తద్వివర్జయేత్।

రక్తపిత్తాతివృద్ధ్యా తు పాకమాశు నియచ్ఛతి॥౧౫౯॥

భిన్నం స్రవతి వా రక్తం విదగ్ధం పూయమేవ వా।

తయోః క్రియా విధాతవ్యా వ్యధశోధనరోపణైః॥౧౬౦॥

కుర్యాదుపద్రవాణాం చ క్రియాం స్వాత్ స్వాచ్చికిత్సితాత్।

తత్ర శ్లోకాః।

హేతుః స్థానాని మూలం చ యస్మాత్ ప్రాయేణ సన్ధిషు॥౧౬౧॥

కుప్యతి ప్రాక్ చ యద్రూపం ద్వివిధస్య చ లక్షణమ్।

పృథక్ భిన్నస్య లిఙ్గం చ దోషాధిక్యముపద్రవాః॥౧౬౨॥

సాధ్యం యాప్యమసాధ్యం చ క్రియా సాధ్యస్య చాఖిలా।

వాతరక్తస్య నిర్దిష్టా సమాసవ్యాసతస్తథా॥౧౬౩॥

మహర్షిణాఽగ్నివేశాయ తథైవావస్థికీ క్రియా।

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే వాతశోణితచికిత్సితం నామైకోనత్రింశోఽధ్యాయః॥౨౯॥

త్రింశోఽధ్యాయః।

అథాతో యోనివ్యాపచ్చికిత్సితమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

తీర్థదివ్యౌషధిమతశ్చిత్రధాతుశిలావతః।

పుణ్యే హిమవతః పార్శ్వే సురసిద్ధర్షిసేవితే॥3॥

విహరన్తం తపోయోగాత్తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శినమ్।

పునర్వసుం జితాత్మానమగ్నివేశోఽనుపృష్టవాన్॥౪॥

భగవన్ యదపత్యానాం మూలం నార్యః పరం నృణామ్।

తద్విఘాతో గదైశ్చాసాం క్రియతే యోనిమశ్రితైః॥౫॥

తస్మాత్తేషాం సముత్పత్తిముత్పన్నానాం చ లక్షణమ్।

సౌషధం శ్రోతుమిచ్ఛామి ప్రజానుగ్రహకామ్యయా॥౬॥

ఇతి శిష్యేణ పృష్టస్తు ప్రోవాచర్షివరోఽత్రిజః।

వింశతిర్వ్యాపదో యోనేర్నిర్దిష్టా రోగసంగ్రహే॥౭॥

మిథ్యాచారేణ తాః స్త్రీణాం ప్రదుష్టేనార్తవేన చ।

జాయన్తే బీజదోషాచ్చ దైవాచ్చ శృణు తాః పృథక్॥౮॥

వాతలాహారచేష్టాయా వాతలాయాః సమీరణః।

వివృద్ధో యోనిమాశ్రిత్య యోనేస్తోదం సవేదనమ్॥౯॥

స్తమ్భం పిపీలికాసృప్తిమివ కర్కశతాం తథా।

కరోతి సుప్తిమాయాసం వాతజాంశ్చాపరాన్ గదాన్॥౧౦॥

సా స్యాత్ సశబ్దరుక్ఫేనతనురూక్షార్తవాఽనిలాత్।

వ్యాపత్ కట్వమ్లలవణక్షారాద్యైః పిత్తజా భవేత్॥౧౧॥

దాహపాకజ్వరోష్ణార్తా నీలపీతాసితార్తవా।

భృశోష్ణకుణపస్రావా యోనిః స్యాత్ పిత్తదూషితా॥౧౨॥

కఫోఽభిష్యన్దిభిర్వృద్ధో యోనిం చేద్దూషయేత్ స్త్రియాః।

స శీతాం పిచ్ఛిలాం కుర్యాత్ కణ్డూగ్రస్తాల్పవేదనామ్॥౧౩॥

పాణ్డువర్ణాం తథా పాణ్డుపిచ్ఛిలార్తవవాహినీమ్।

సమశ్నన్త్యా రసాన్ సర్వాన్ దూషయిత్వా త్రయో మలాః ॥౧౪॥

యోనిగర్భాశయస్థాః స్త్రైర్యోనిం యుఞ్జన్తి లక్షణైః।

సా భవేద్ధాహశూలార్తా శ్వేతపిచ్ఛిలవాహినీ ॥౧౫॥

రక్తపిత్తకరైర్నార్యా రక్తం పిత్తేన దూషితమ్।

అతిప్రవర్తతే యోన్యా లబ్ధే గర్భేఽపి సాసృజా ॥౧౬॥

యో నిగర్భాశయస్థం చేత్ పిత్తం సందూషయేదసృక్।

సారజస్కా మతా కార్శ్యవైవర్ణ్యజననీ భృశమ్ ॥౧౭॥

యోన్యామధావనాత్ కణ్డూం జాతాః కుర్వన్తి జన్తవః।

సా స్యాదచరణా కణ్డ్వా తయాఽతినరకాఙ్క్షిణీ ॥౧౮॥

పవనోఽతివ్యవాయేన శోఫసుప్తిరుజః స్త్రియాః।

కరోతి కుపితో యోనౌ సా చాతిచరణా మతా ॥౧౯॥

మైథునాదతిబాలాయాః పృష్ఠకట్యూరువఙ్క్షణమ్।

రుజన్ దూషయతే యోనిం వాయుః ప్రాక్చరణా హి సా ॥౨౦॥

గర్భిణ్యాః శ్లేష్మలాభ్యాసాచ్ఛర్దినిశ్వాసనిగ్రహాత్।

వాయుః క్రుద్ధః కఫం యోనిముపనీయ ప్రదూషయేత్॥౨౧॥

పాణ్డుం సతోదమాస్రావం శ్వేతం స్రవతి వా కఫమ్।

కఫవాతామయవ్యాప్తా సా స్యాద్యోనిరుపప్లుతా॥౨౨॥

పిత్తలాయా నృసంవాసే క్షవథూద్గారధారణాత్।

పిత్తసంమూర్చ్ఛితో వాయుర్యోనిం దూషయతి స్త్రియాః॥౨౩॥

శూనా స్పర్శాక్షమా సార్తిర్నీలపీతమసృక్ స్రవేత్।

శ్రోణివంక్షణపృష్ఠార్తిజ్వరార్తాయాః పరిప్లుతా॥౨౪॥

వేగోదావర్తనాద్యోనిముదావర్తయతేఽనిలః।

సా రుగార్తా రజః కృచ్ఛ్రేణోదావృత్తం విముఞ్చతి॥౨౫॥

ఆర్తవే సా విముక్తే తు తత్క్షణం లభతే సుఖమ్।

రజసో గమనాదూర్ధ్వం జ్ఞేయోదావర్తినీ బుధైః॥౨౬॥

అకాలే వాహమానాయా గర్భేణ పిహితోఽనిలః।

కర్ణికాం జనయేద్యోనౌ శ్లేష్మరక్తేన మూర్చ్ఛితః॥౨౭॥

రక్తమార్గావరోధిన్యా సా తయా కర్ణినీ మతా।

రౌక్ష్యాద్వాయుర్యదా గర్భం జాతం జాతం వినాశయేత్॥౨౮॥

దుష్టశోణితజం నార్యాః పుత్రఘ్నీ నామ సా మతా।

వ్యవాయమతితృప్తాయా భజన్త్యాస్త్వన్నపీడితః॥౨౯॥

వాయుర్మిథ్యాస్థితాఙ్గాయా యోనిస్రోతసి సంస్థితః।

వక్రయత్యాననం యోన్యాః సాస్థిమాంసానిలార్తిభిః॥౩౦॥

భృశార్తిర్మైథునాశక్తా యోనిరన్తర్ముఖీ మతా।

గర్భస్థాయాః స్త్రియా రౌక్ష్యాద్వాయుర్యోనిం ప్రదూషయన్॥౩౧॥

మాతృదోషాదణుద్వారాం కుర్యాత్ సూచీముఖీ తు సా।

వ్యవాయకాలే రున్ధన్త్యా వేగాన్ ప్రకుపితోఽనిలః॥౩౨॥

కుర్యాద్విణ్మూత్రసఙ్గార్తిం శోషం యోనిముఖస్య చ।

షడహాత్ సప్తరాత్రాద్వా శుక్రం గర్భాశయం గతమ్॥౩౩॥

సరుజం నీరుజం వాఽపి యా స్రవేత్ సా చ వామినీ।

బీజదోషాత్తు గర్భస్థమారుతోపహతాశయా॥౩౪॥

నృద్వేషిణ్యస్తనీ చైవ షణ్ఢీ స్యాదనుపక్రంమా।

విషమం దుఃఖశయ్యాయాం మైథునాత్ కుపితోఽనిలః॥౩౫॥

నర్భాశయస్య యోన్యాశ్చ ముఖం విష్టమ్భయేత్ స్త్రియాః।

అసంవృతముఖీ సార్తిః సఫేనార్తవవాహినీ॥౩౬॥

మాంసోత్సన్నా మహాయోనిః పర్వవంక్షణశూలినీ।

ఇత్యేతైర్లక్షణైః ప్రోక్తా వింశతిర్యోనిజా గదాః॥౩౭॥

న శుక్రం ధారయత్యేభిర్దోషైర్యోనిరుపద్రుతా।

తస్మాద్గర్భం న గృహ్ణాతి స్త్రీ గచ్ఛత్యామయాన్ బహూన్॥౩౮॥

గుల్మార్శఃప్రదరాదీంశ్చ వాతాద్యైశ్చాతిపీడనమ్।

ఆసాం షోడశ యాస్త్వన్త్యా ఆద్యే ద్వే పిత్తదోషజే॥౩౯॥

పరిప్లుతా వామినీ చ వాతపిత్తాత్మికే మతే।

కర్ణిన్యుపప్లుతే వాతకఫాచ్ఛేషాస్తు వాతజాః॥౪౦॥

దేహం వాతాదయస్తాసాం స్వైర్లిఙ్గైః పీడయన్తి హి।

స్నేహనస్వేదబస్త్యాది వాతలాస్వనిలాపహమ్॥౪౧॥

కారయేద్రక్తపిత్తఘ్నం శీతం పిత్తకృతాసు చ।

శ్లేష్మలాసు చ రూక్షోష్ణం కర్మ కుర్యాద్విచక్షణః॥౪౨॥

సన్నిపాతే విమిశ్రం తు సంసృష్టాసు చ కారయేత్।

స్నిగ్ధస్విన్నాం తథా యోనిం దుఃస్థితాం స్థాపయేత్ పునః॥౪౩॥

పాణినా నామయేజ్జిహ్మాం సవృతాం వర్ధయేత్ పునః।

ప్రవేశయేన్నిఃసృతాం చ వివృతాం పరివర్తయేత్॥౪౪॥

యోనిః స్థానాపవృత్తా హి శల్యభూతా స్త్రియా మతా।

సర్వాం వ్యాపన్నయోనిం తు కర్మభిర్వమనాదిభిః॥౪౫॥

మృదుభిః పఞ్చభిర్నారీం స్నిగ్ధస్విన్నాముపాచరేత్।

సర్వతః సువిశుద్ధాయాః శేషం కర్మ విధీయతే॥౪౬॥

వాతవ్యాధిహరం కర్మ వాతార్తానాం సదా హితమ్।

ఔదకానూపజైర్మాంసైః క్షీరైః సతిలతణ్డులైః॥౪౭॥

సవాతఘ్నౌషధైర్నాడీకుమ్భీస్వేదైరుపాచరేత్।

అక్తాం లవణతైలేన సాశ్మప్రస్తరసఙ్కరైః॥౪౮॥

స్విన్నాం కోష్ణామ్బుసిక్తాఙ్గీం వాతఘ్నైర్భోజయేద్రసైః।

బలద్రోణద్వయక్వాథే ఘృతతైలాఢకద్వయమ్॥౪౯॥

స్థిరాపయస్యజీవన్తీవీరర్షభకజీవకైః।

శ్రావణీపిప్పలీపీలుముద్గమాషాఖ్యపర్ణిభిః॥౫౦॥

శర్కరాక్షీరకాకోలీకాకనాసాభిరేవ చ।

పిష్టైశ్చతుర్గుణక్షీరసిద్ధం పేయం యథాబలమ్॥౫౧॥

వాతపిత్తకృతాన్ రోగాన్ హత్వా గర్భం దధాతి తత్।

కాశ్మర్యత్రిఫలాద్రాక్షాకాసమపరూషకైః॥౫౨॥

పునర్నవాద్విరజనీకాకనాసాసహాచరైః।

శతావర్యా గుడూచ్యా చ ప్రస్థమక్షసమైర్ఘృతాత్॥౫౩॥

సాధితం యోనివాతఘ్నం గర్భదం పరమం పిబేత్।

పిప్పలీకుఞ్చికాజాజీ వృషకం సైన్ధవం వచామ్॥౫౪॥

యవక్షారాజమోదే చ శర్కరాం చిత్రకం తథా।

పిష్ట్వా ప్రసన్నయాఽఽలోడ్య ఘృతభృష్టాని పాయయేత్॥౫౫॥

యోనిపార్శ్వార్తిహృద్రోగగుల్మార్శోవినివృత్తయే।

వృషకం మాతులుఙ్గస్య మూలాని మదయన్తికామ్॥౫౬॥

పిబేత్ సలవణైర్మద్యైః పిప్పలీకుఞ్చికే తథా।

రాస్నాశ్వదంష్ట్రావృషకైః శృతం శూలే పిబేత్ పయః॥౫౭॥

గుడూచీత్రిఫలాదన్తీక్వాథైశ్చ పరిషేచయేత్।

సైన్ధవం తగరం కుష్ఠం బృహతీ దేవదారు చ ॥౫౮॥

సమాంశైః సాధితం కల్కై స్తైలం ధార్యం రుజాపహమ్।

గుడూచీమాలతీరాస్రాబలామధుకచిత్రకైః ॥౫౯॥

నిదిగ్ధికాదేవదారుయూథికాభిశ్చ కార్షికైః।

తైలప్రస్థం గవాం మూత్రే క్షీరే చ ద్విగుణే పచేత్ ॥౬౦॥

వాతార్తాయై పిచుం తస్మాద్యోనౌ చ ప్రణయేత్ సదా।

హింస్రాకల్కం తు వాతార్తా కోష్ణమభ్యజ్య ధారయేత్ ॥౬౧॥

పఞ్చవల్కస్య పిత్తార్తా శ్యామాదీనాం కఫాతురా।

పిత్తలానాం తు యోనీనాం సేకాభ్యఙ్గపిచుక్రియాః ॥౬౨॥

శీతాః పిత్తహరాః కార్యాః స్నేహనార్థం ఘృతాని చ।

(పిత్తఘ్నౌషధసిద్ధాని కార్యాణి భిషజా తథా ॥౬౩॥

శతావరీమూలతులాశ్చతస్రః సంప్రపీడయేత్।

రసేన క్షీరతుల్యేన పచేత్తేన ఘృతాఢకమ్॥౬౪॥

జీవనీయైః శతావర్యా మృద్వీకాభిః పరూషకైః।

ప్రియాలైశ్చాక్షకైః పిష్టైర్ద్వియష్టిమధుకైర్భిషక్॥౬౫॥

సిద్ధే శీతే చ మధునః పిప్పల్యాశ్చ పలాష్టకమ్।

సితాదశపలోన్మిశ్రాల్లిహ్యాత్ పాణితలం తతః॥౬౬॥

యోన్యసృక్శుక్రదోషఘ్నం వృష్యం పుంసవనం చ తత్।

క్షతం క్షయం రక్తపిత్తం కాసం శ్వాసం హలీమకమ్॥౬౭॥

కామలాం వాతరక్తం చ వీసర్పం హృచ్ఛిరోగ్రహమ్।

ఉన్మాదారత్యపస్మారాన్ వాతపిత్తాత్మకాఞ్జయేత్॥౬౮॥

ఇతి బృహచ్ఛతావరీఘృతమ్।

క్షీరసర్పిస్తథైవం చ జీవనీయోపసాధితమ్।

గర్భదం పిత్తలానాం చ యోనీనాం స్యాద్భిషగ్జితమ్॥౬౯॥

యోన్యాః శ్లేష్మప్రదుష్టాయా వర్తిః సంశోధనీ హితా।

వారాహే బహుశః పిత్తే భావితైర్లక్తకైః కృతా ॥౨౦॥

భావితం పయసాఽర్కస్య యవచూర్ణం ససైన్ధవమ్।

వర్తిః కృతా ముహుర్ధార్యా తతః సేవ్యా సుఖామ్బునా ॥౨౧॥

పిప్పల్యా మరిచైర్మాషైః శతాహ్వాకుష్ఠసైన్ధవైః।

వర్తిస్తుల్యా ప్రదేశిన్యా ధార్యా యోనివిశోధనీ ॥౨౨॥

ఉదుమ్బరశలాటూనాం ద్రోణమద్భోణసంయుతమ్।

సపఞ్చవల్కకట్వఙ్గమాలతీనిమ్బపల్లవమ్ ॥౨౩॥

నిశాం స్థాప్య జలే తస్మింస్తైలప్రస్థం విపాచయేత్।

లాక్షాధవపలాశత్వఙ్నిర్యాసైః శాల్మలేన చ ॥౨౪॥

పిష్టైః సిద్ధం చ తత్తైలపిచుం యోనౌ నిధాపయేత్।

సశర్కరైః కషాయైశ్చ శీతైః కుర్వీత సేచనమ్ ॥౨౫॥

పిచ్ఛిలా వివృతా కాలదుష్టా యోనిశ్చ దారుణా।

సప్తాహాచ్ఛుద్ధ్యతి క్షిప్రమపత్యం చాపి విన్దతి॥౭౬॥

ఉదుమ్బరస్య దుగ్దేన షట్కృత్వో భావితాత్తిలాత్।

తైలం క్వాథేన తస్యైవ సిద్ధం ధార్యం చ పూర్వవత్॥౭౭॥

ధాతక్యామలకీపత్రస్రోతోజమధుకోత్పలైః।

జమ్బ్వామ్రమధ్యకాసీసలోధ్రకట్ఫలతిన్దుకైః॥౭౮॥

సౌరాష్ట్రికాదాడిమత్వగుదుమ్బరశలాటుభిః।

అక్షమాత్రైరజామూత్రే క్షీరే చ ద్విగుణే పచేత్॥౭౯॥

తైలప్రస్థం పిచుం తస్మాద్యోనౌ చ ప్రణయేత్తతః।

కటీపృష్ఠత్రికాభ్యఙ్గం స్నేహబస్తిం చ దాపయేత్॥౮౦॥

పిచ్ఛిలస్రావిణీ యోనిర్విప్లుతోపప్లుతా తథా।

ఉత్తానా చోన్నతా శూనా సిధ్యేత్ సస్ఫోటశూలినీ॥౮౧॥

కరీరధవనిమ్బార్కవేణుకోశామ్రజామ్బవైః।

జిఙ్గినీవృషమూలానాం క్వాథైర్మార్ద్వీకశీధుభిః॥౮౨॥

సంయుక్తైర్ధావనం మిశ్రైర్యోన్యాస్రవవినాశనమ్।

కుర్యాత్ సతక్రగోమూత్రశుక్తైర్వా త్రిఫలారసైః॥౮౩॥

పిప్పల్యయోరజఃపథ్యాప్రయోగా మధునా హితాః।

శ్లేష్మలాయాం కటుప్రాయాః సమూత్రా బస్తయో హితాః॥౮౪॥

పిత్తే సమధురక్షీరా వాతే తైలామ్లసంయుతాః।

సన్నిపాతసముత్థాయాః కర్మ సాధారణం హితమ్॥౮౫॥

రక్తయోన్యామసృగ్వర్ణైరనుబన్ధం సమీక్ష్య చ।

తతః కుర్యాద్యథాదోషం రక్తస్థాపనమౌషధమ్॥౮౬॥

తిలచూర్ణం దధి ఘృతం ఫాణితం శౌకరీ వసా।

క్షౌద్రేణ సంయుతం పేయం వాతాసృగ్దరనాశనమ్॥౮౭॥

వరాహస్య రసో మేద్యః సకౌలత్థోఽనిలాధికే।

శర్కరాక్షౌద్రయష్ట్యాహ్వనాగరైర్వా యుతం దధి॥౮౮॥

పయస్యోత్పలశాలూకబిసకాలీయకామ్బుదమ్।

సపయఃశర్కరాక్షౌద్రమేకశోఽసృగ్దరే పిబేత్॥౮౯॥

పాఠాజమ్బ్వామ్రయోర్మధ్యం శిలోద్భేదం రసాఞ్జనమ్।

అమ్బష్ఠకీం మోచరసం సమఙ్గాం వత్సకత్వచమ్॥౯౦॥

బాహ్లీకాతివిషే బిల్వం ముస్తం లోధ్రం సగైరికమ్।

కట్ఫలం మరిచం శుణ్ఠీం మృద్వీకాం రక్తచన్దనమ్॥౯౧॥

కట్వఙ్గవత్సకానన్తాధాతకీమధుకార్జునమ్।

పుష్యేణోద్ధృత్య తుల్యాని సూక్ష్మచూర్ణాని కారయేత్॥౯౨॥

తాని క్షౌద్రేణ సంయోజ్య పివేత్తణ్డులవారిణా।

అర్శఃసు చాతిసారేషు రక్తం యశ్చోపవేశ్యతే॥౯౩॥

దోషా రక్తకృతా యే చ బాలానాం తాంశ్చ నాశయేత్।

యోనిదోషం రజోదోషం శ్వేతం నీలం సపీతకమ్॥౯౪॥

స్త్రీణాం శ్యావారుణం యచ్చ ప్రసహ్య వినివర్తయేత్।

చూర్ణం పుష్యానుగం నామ హితమాత్రేయపూజితమ్॥౯౫॥

ఇతి పుష్యానుగచూర్ణమ్।

తణ్డులీయకమూలం చ సక్షౌద్రం తణ్డులామ్బునా।

రసాఞ్జనం చ లాక్షాం చ ఛాగేన పయసా పిబేత్॥౯౬॥

పత్రకల్కౌ ఘృతే భృష్టౌ రాజాదనకపిత్థయోః।

పిత్తానిలహరౌ పైత్తే సర్వథైవాస్నపిత్తజిత్॥౯౭॥

మధుకం త్రిఫలాం లోధ్రం ముస్తం సౌరాష్ట్రికాం మధు।

మద్యైర్నిమ్బగుడూచ్యౌ తు కఫజేఽసృగ్దరే పిబేత్॥౯౮॥

విరేచనం మహాతిక్తం పైత్తికేఽసృగ్దరే పిబేత్।

హితం గర్భపరిస్రావే యచ్చోక్తం తచ్చ కారయేత్॥౯౯॥

కాశ్మర్యకుటజక్వాథే సిద్ధముత్తరబస్తినా।

రక్తయోన్యరజస్కానాం పుత్రఘ్న్యాశ్చ హితం ఘృతమ్॥౧౦౦॥

మృగాజావివరాహాసృగ్దధ్యమ్లక్షౌద్రసర్పిషా।

అరజస్కా పిబేత్ సిద్ధం జీవనీయైః పయోఽపి వా॥౧౦౧॥

కర్ణిన్యచరణాశుష్కయోనిప్రక్చరణాసు చ।

కఫవాతే చ దాతవ్యం తైలముత్తరబస్తినా॥౧౦౨॥

గోపిత్తే మత్స్యపిత్తే వా క్షౌమం త్రిఃసప్తభావితమ్।

మధునా కిణ్వచూర్ణం వా దద్యాదచరణాపహమ్॥౧౦౩॥

స్రోతసాం శోధనం కణ్డూక్లేదశోఫహరం చ తత్।

వాతఘ్నైః శతపాకైస్తు తైలైః ప్రాగతిచారణీ॥౧౦౪॥

ఆస్థాప్యా చానువాస్యా చ స్వేద్యా చానిలసూదనైః।

స్నేహద్రవ్యైస్తథాఽఽహారైరుపనాహైశ్చ యుక్తితః॥౧౦౫॥

శతాహ్వాయవగోధూమకిణ్వకుష్ఠప్రియఙ్గుభిః।

బలాఖుపర్ణికాశ్యాహ్వైః సంయావో ధారణే మతః॥౧౦౬॥

వామిన్యుపప్లుతానాం చ స్నేహస్వేదాదికః క్రమః।

పూర్వం కార్యస్తతః స్నేహపిచుభిస్తర్పణం భవేత్॥౧౦౭॥

శల్లకీజిఙ్గినీజమ్బూధవత్వక్పఞ్చవల్కలైః।

కషాయైః సాధితః స్నేహపిచుః స్యాద్విప్లుతాపహః॥౧౦౮॥

కర్ణిన్యాం వర్తికా కుష్ఠపిప్పల్యర్కాగ్రసైన్ధవైః।

బస్తమూత్రకృతా ధార్యా సర్వం చ శ్లేష్మనుద్ధితమ్॥౧౦౯॥

త్రైవృతం స్నేహనం స్వేదో గ్రామ్యానూపౌదకా రసాః।

దశమూలపయోబస్తిశ్చోదావృత్తానిలార్తిషు॥౧౧౦॥

త్రైవృతేనానువాస్యా చ బస్తిశ్చోత్తరసంజ్ఞితః।

ఏతదేవ మహాయోన్యాం స్రస్తాయాం చ విధీయతే॥౧౧౧॥

వరాహకుక్కుటవసా ఘృతం చ మధురైః శృతమ్।

పూరయిత్వా మహాయోనిం బధ్నీయాత్ క్షౌమలక్తకైః॥౧౧౨॥

ప్రస్రస్తాం సర్పిషాఽభ్యజ్య క్షీరస్విన్నాం ప్రవేశ్య చ।

బధ్నీయాద్వేశవారస్య పిణ్డేనామూత్రకాలతః॥౧౧౩॥

యచ్చ వాతవికారాణాం కర్మోక్తం తచ్చ కారయేత్।

సర్వవ్యాపత్సు మతిమాన్మహాయోన్యాం విశేషతః॥౧౧౪॥

న హి వాతాదృతే యోనిర్నారీణాం సంప్రదుష్యతి।

శమయిత్వా తమన్యస్య కుర్యాద్దోషస్య భేషజమ్॥౧౧౫॥

మూలకల్కం తు రోహీతాత్ పాణ్డురే ప్రదరే పిబేత్।

జలేనామలకాద్బీజం కల్కం వా ససితామధు॥౧౧౬॥

మధునాఽఽమలకాచ్చూర్ణం రసం వా లేహయేత్ సితే।

న్యగ్రోధత్వక్కషాయేణ లోధ్రకల్కం తథా పిబేత్॥౧౧౭॥

ఆస్రావే క్షౌమపట్టం వా భావితం తేన ధారయేత్।

ప్లక్షత్వక్చూర్ణపిణ్డం వా ధారయేన్మధునా కృతమ్॥౧౧౮॥

యోన్యా స్నేహాక్తయా లోధ్రప్రియఙ్గుమధుకస్య చ।

ధార్యా మధుయుతా వర్తిః కషాయాణాం చ సర్వశః॥౧౧౯॥

స్నాబచ్చేదార్ధమభ్యక్తాం ధూపయేద్వా ఘృతాప్లుతైః।

సరలాగుగ్గులుయవైః సతైలకటుమత్స్యకైః॥౧౨౦॥

కాసీసం త్రిఫలా కాఙ్క్షీ సమఙ్గాఽఽమ్రాస్థి ధాతకీ।

పైచ్ఛిల్యే క్షౌద్రసంయుక్తశ్చూర్ణో వైశద్యకారకః॥౧౨౧॥

పలాశసర్జజమ్బుత్వక్సభఙ్గామోచధాతకీ।

సపిచ్ఛిలాపరిక్లిన్నాస్తమ్భనః కల్క ఇష్యతే॥౧౨౨॥

స్తబ్ధానాం కర్కశానాం చ కార్యం మార్దవకారకమ్।

ధారయేద్వేశవారం వా పాయసం కృశరాం తథా॥౧౨౩॥

దుర్గన్ధానాం కషాయః స్యాత్తౌవరః కల్క ఏవ వా।

చూర్ణం వా సర్వగన్ధానాం పూతిగన్ధాపకర్షణమ్॥౧౨౪॥

ఏవం యోనిషు శుద్ధాసు గర్భం విన్దన్తి యోషితః।

అదుష్టే ప్రాకృతే బీజే జీవోపక్రమణే సతి॥౧౨౫॥

పఞ్చకర్మవిశుద్ధయ పురుషస్యాపి చేన్ద్రియమ్।

పరీక్ష్య వర్ణైర్దోషాణాం దుష్టం తద్ఘ్నైరుపాచరేత్॥౧౨౬॥

భవన్తి చాత్ర।

సలిఙ్గా వ్యాపదో యోనేః సనిదానచికిత్సితాః।

ఉక్తా విస్తరతః సమ్యఙ్మునినా తత్త్వదర్శినా॥౧౨౭॥

పునరేవాగ్నివేశస్తు పప్రచ్ఛ భిషజాం వరమ్।

ఆత్రేయముపసఙ్గమ్య శుక్రదోషాస్త్వయాఽనఘ॥౧౨౮॥

రోగాధ్యాయే సముద్దిష్టా హ్యష్టౌ పుంసామశేషతః।

తేషాం హేతుం భిషక్శ్రేష్ఠ దుష్టాదుష్టస్య చాకృతిమ్॥౧౨౯॥

చికిత్సితం చ కార్త్స్న్యేన క్లైబ్యం యచ్చ చతుర్విధమ్।

ఉపద్రవేషు యోనీనాం ప్రదరో యశ్చ కీర్తితః॥౧౩౦॥

తేషాం నిదానం లిఙ్గం చ చికిత్సాం చైవ తత్త్వతః।

సమాసవ్యాసయోగేన ప్రబ్రూహి భిషజాంవర॥౧౩౧॥

తస్మై శుశ్రూషమాణాయ ప్రోవాచ మునిపుఙ్గవః।

బీజం యస్మాద్వ్యవాయే తు హర్షయోనిసముత్థితమ్॥౧౩౨॥

శుక్రం పౌరుషమిత్యుక్తం తస్మాద్వక్ష్యామి తచ్ఛృణు।

యథా బీజమకాలామ్బుకృమికీటాగ్నిదూషితమ్॥౧౩౩॥

న విరోహతి సందుష్టం తథా శుక్రం శరీరిణామ్।

అతివ్యవాయాద్వ్యాయామాదసాత్మ్యానాం చ సేవనాత్॥౧౩౪॥

అకాలే వాఽప్యయోనౌ వా మైథునం న చ గచ్ఛతః।

రూక్షతిక్తకషాయాతిలవణామ్లోష్ణసేవనాత్॥౧౩౫॥

నారీణామరసజ్ఞానాత్వా సేవనాజ్జరయా తథా।

చిన్తాశోకాదవిస్రమ్భాచ్ఛస్త్రక్షారాగ్నివిభ్రమాత్॥౧౩౬॥

భయాత్ క్రోధాదభీచారాద్వ్యాధిభిః కర్శితస్య చ।

వేగాఘాతాత్ క్షయాచ్చాపి ధాతూనాం సంప్రదూషణాత్॥౧౩౭॥

దోషాః పృథక్ సమస్తా వా ప్రాప్య రేతోవహాః సిరాః।

శుక్రం సందూషయన్త్యాశు తద్వక్ష్యామి విభాగశః॥౧౩౮॥

ఫేనిలం తను రూక్షం చ వివర్ణం పూతి పిచ్ఛిలమ్।

అన్యధాతూపసంసృష్టమవసాది తథాఽష్టమమ్॥౧౩౯॥

ఫేనిలం తను రూక్షం చ కృచ్ఛ్రేణాల్పం తు మారుతాత్।

భవత్యుపహతం శుక్రం న తద్గర్భాయ కల్పతే॥౧౪౦॥

సనీలమథవా పీతమత్యుష్ణం పూతిగన్ధి చ।

దహల్లిఙ్గం వినిర్యాతి శుక్రం పిత్తేన దూషితమ్॥౧౪౧॥

శ్లేష్మణా బద్ధమార్గం తు భవత్యత్యర్థపిచ్ఛిలమ్।

స్త్రీణామత్యర్థ గమనాదభిఘాతాత్ క్షతాదపి॥౧౪౨॥

శుక్రం ప్రవర్తతే జన్తోః ప్రాయేణ రుధిరాన్వయమ్।

వేగసంధారణాచ్ఛుక్రం వాయునా విహతం పథి॥౧౪౩॥

కృచ్ఛ్రేణ యాతి గ్రథితమవసాది తథాఽష్టమమ్।

ఇతి దోషాః సమాఖ్యాతాః శుక్రస్యాష్టౌ సలక్షణాః ॥౧౪౪॥

స్నిగ్ధం ధనం పిచ్ఛిలం చ మధురం చావిదాహి చ।

రేతః శుద్ధం విజానీయాచ్ఛ్వేతం స్ఫటికసన్నిభమ్ ॥౧౪౫॥

వాజీకరణయోగైస్తైరుపయోగసుఖైర్హితైః।

రక్తపిత్తహరైర్యోగైర్యోనివ్యాపదికైస్తథా ॥౧౪౬॥

దుష్టం యదా భవేద్రేతస్తదా తత్ సముపాచరేత్।

ఘృతం చ జీవనీయం యచ్చ్యవనప్రాశ ఏవ చ ॥౧౪౭॥

గిరిజస్య ప్రయోగశ్చ రేతోదోషానపోహతి।

వాతాన్వితే హితాః శుక్రే నిరూహాః సానువాసనాః ॥౧౪౮॥

అభయామలకీయం చ పైత్తే శస్తం రసాయనమ్।

మాగధ్యమృతలోహానాం త్రిఫలాయా రసాయనమ్ ॥౧౪౯॥

కఫోత్థితం శుక్రదోషం హన్యాద్భల్లాతకస్య చ।

యదన్యధాతుసంసృష్టం శుక్రం తద్వీక్ష్య యుక్తితః ॥౧౫౦॥

యథాదోషం ప్రయుఞ్జీత దోషధాతుభిషగ్జితమ్।

సర్పిః పయో రసాః శాలిర్యవగోధూమషష్టికాః ॥౧౫౧॥

ప్రశస్తాః శుక్రదోషేషు బస్తికర్మ విశేషతః।

(ఇత్యష్టశుక్రదోషాణాం మునినోక్తం చికిత్సితమ్ ॥౧౫౨॥)

రేతోదోషోద్భవం క్లైబ్యం యస్మాచ్ఛుద్ధ్యైవ సిధ్యతి।

అతో వక్ష్యామి తే సమ్యగగ్నివేశ యథాతథమ్ ॥౧౫౩॥

బీజధ్వజోపఘాతాభ్యాం జరయా శుక్రసంక్షయాత్।

క్లైబ్యం సంపద్యతే తస్య శృణు సామాన్యలక్షణమ్ ॥౧౫౪॥

సఙ్కల్పప్రవణో నిత్యం ప్రియాం వశ్యామపి స్త్రియామ్।

న యాతి లిఙ్గశైథిల్యాత్ కదాచిద్యాతి వా యది ॥౧౫౫॥

శ్వాసార్తః స్విన్నగాత్రశ్చ మోఘసఙ్కల్పచేష్టితః।

మ్లానశిశ్నశ్చ నిర్బీజః స్యాదేతత్ క్లైబ్యలక్షణమ్ ॥౧౫౬॥

సామాన్యలక్షణం హ్యేతద్విస్తరేణ ప్రవక్ష్యతే।

శీతరూక్షాల్పసంక్లిష్టవిరుద్ధాజీర్ణభోజనాత్॥౧౫౭॥

శోకచిన్తాభయత్రాసాత్ స్త్రీణాం చాత్యర్థసేవనాత్।

అభిచారాదవిస్రమ్భాద్రసాదీనాం చ సంక్షయాత్॥౧౫౮॥

వాతాదీనామోజసశ్చ తథైవానశనాచ్ఛ్రమాత్।

నారీణామరసజ్ఞత్వాత్ పఞ్చకర్మాపచారతః॥౧౫౯॥

బీజోపఘాతాద్భవతి పాణ్డువర్ణః సుదుర్బలః।

అల్పప్రాణోఽల్పహర్షశ్చ ప్రమదాసు భవేన్నరః॥౧౬౦॥

హృత్పాణ్డురోగతమకకామలాశ్రమపీడితః।

ఛర్ద్యతీసారశూలార్తః కాసజ్వరనిపీడితః॥౧౬౧॥

బీజోపఘాతజం క్లైవ్యం, ధ్వజభఙ్గకృతం శృణు।

అత్యమ్లలవణక్షారవిరుద్ధాసాత్మ్యభోజనాత్॥౧౬౨॥

అత్యమ్బుపానాద్విషమాత్ పిష్టాన్నగురుభోజనాత్।

దధిక్షీరానూపమాంససేవనాద్వ్యాధికర్షణాత్॥౧౬౩॥

కన్యానాం చైవ గమనాదయోనిగమనాదపి।

దీర్ఘరోగాం చిరోత్సృష్టాం తథైవ చ రజస్వలామ్॥౧౬౪॥

దుర్గన్ధాం దుష్టయోనిం చ తథైవ చ పరిప్లుతామ్।

ఈదృశీం ప్రమదాం మోహాద్యో గచ్ఛేత్ కామహర్షితః॥౧౬౫॥

చతుష్పదాభిగమనాచ్ఛేఫసశ్చాభిఘాతతః।

అధావనాద్వా మేఢ్రస్య శస్త్రదన్తనఖక్షతాత్॥౧౬౬॥

కాష్ఠప్రహారనిష్పేషాచ్చూకానాం చాతిసేవనాత్।

రేతసశ్చ ప్రతీఘాతాద్ధ్వజభఙ్గః ప్రవర్తతే॥౧౬౭॥

(భవన్తి యాని రూపాణి తస్య వక్ష్యామ్యతః పరమ్।)

శ్వయథుర్వేదనా మేఢ్రే రాగశ్చైవోపలక్ష్యతే॥౧౬౮॥

స్ఫోటాశ్చ తీవ్రా జాయన్తే లిఙ్గపాకో భవత్యపి।

మాంసవృద్ధిర్భవేచ్చాస్య వ్రణాః క్షిప్రం భవన్త్యపి ॥౧౯॥

పులాకోదకసంకాశః స్రావః శ్యావారుణప్రభః।

వలయీకురుతే చాపి కఠినశ్చ పరిగ్రహః॥౧౭౦॥

జ్వరస్తృష్ణా భ్రమో మూర్చ్ఛా చ్ఛర్దిశ్చాస్యోపజాయతే।

రక్తం కృష్ణం స్రవేచ్చాపి నీలమావిలలోహితమ్॥౧౭౧॥

అగ్నినేవ చ దగ్ధస్య తీవ్రో దాహః సవేదనః।

బస్తౌ వృషణయోర్వాఽపి సీవన్యాం వంక్షణేషు చ॥౧౭౨॥

కదాచిత్ పిచ్ఛిలో వాఽపి పాణ్డుస్రావశ్చ జాయతే।

శ్వయథుశ్చ భవేన్మన్దః స్తిమితోఽల్పపరిస్రవః॥౧౭౩॥

చిరాచ్చ పాకం వ్రజతి శీఘ్రం వాఽథ ప్రపచ్యతే।

జాయన్తే క్రిమయశ్చాపి క్లిద్యతే పూతిగన్ధి చ॥౧౭౪॥

విశీర్యతే మణిశ్చాస్య మేఢ్రం ముష్కావథాపి చ।

ధ్వజభఙ్గకృతం క్లైవమిత్యేతత్ సముదాహృతమ్ ॥౧౭౫॥

ఏవం పఞ్చవిధం కేచిద్ధ్వజభఙ్గం వదన్త్యపి।

ఇతి ధ్వజభఙ్గకృతక్లైబ్యమ్।

క్లైవ్యం జరాసంభవం హి ప్రవక్ష్యామ్యథ తచ్ఛృణు ॥౧౭౬॥

జఘన్యమధ్యప్రవరం వయస్త్రివిధముచ్యతే।

అతిప్రవయసాం శుక్రం ప్రాయశః క్షీయతే నృణామ్ ॥౧౭౭॥

రసాదీనాం సంక్షయాచ్చ తథైవావృష్యసేవనాత్।

బలవీర్యేన్ద్రియాణాం చ క్రమేణైవ పరిక్షయాత్ ॥౧౭౮॥

పరిక్షయాదాయుషశ్చాప్యనాహారాచ్ఛమాత్ క్లమాత్।

జరాసంభబజం క్లైబ్యమిత్యేతైర్హేతుభిర్నృణామ్ ॥౧౭౯॥

జాయతే తేన సోఽత్యర్థం క్షీణధాతుః సుదుర్బలః।

వివర్ణో విహ్వలో దీనః క్షిప్రం వ్యాధిమథాశ్నుతే ॥౧౮౦॥

ఏతజ్జరాసంభవం హి,

చతుర్థం క్షయజం శృణు।

ఇతి జరాసంభవక్లైబ్యమ్।

అతీవ చిన్తనాచ్చైవ శోకాత్ క్రోధాద్భయాత్తథా॥౧౮౧॥

ఈర్ష్యోత్కణ్ఠామనఃక్షోభాత్ సదా విశతి యో నరః।

కృశో వా సేవతే రూక్షమన్నపానమథౌషధమ్॥౧౮౨॥

దుర్బలప్రకృతిశ్చైవ నిరాహారో భవేద్యది।

అథాల్పభోజనాచ్చాపి హృదయే యో వ్యవస్థితః॥౧౮౩॥

రసః ప్రధానధాతుర్హి క్షీయేతాశు నరస్తతః।

రక్తాదయశ్చ క్షీయన్తే ధాతవస్తస్య దేహినః॥౧౮౪॥

శుక్రావసానాస్తేభ్యో హి శుక్రం ధామ పరం మతమ్।

చేతసో వాఽతిహర్షేణ వ్యవాయం సేవతే తు యః॥౧౮౫॥

తస్యాశు క్షీయతే శుక్రం తతః ప్రాప్నోతి స క్షయమ్।

ఘోరం వ్యాధిమవాప్నోతి మరణం వా స గచ్ఛతి॥౧౮౬॥

శుక్రం తస్మాద్విశేషేణ రక్ష్యమారోగ్యమిచ్ఛతా।

ఏవం నిదానలిఙ్గాభ్యాముక్తం క్లైబ్యం చతుర్విధమ్॥౧౮౭॥

కేచిత్ క్లైబ్యే త్వసాధ్యే ద్వే ధ్వజభఙ్గక్షయోద్భవే।

వదన్తి శేఫసశ్ఛేదాద్వృషణోత్పాటనేన వా॥౧౮౮॥

మాతాపిత్రోర్బీజదోషాదశుభైశ్చాకృతాత్మనః।

గర్భస్థస్య యదా దోషాః ప్రాప్య రేతోవహాః సిరాః॥౧౮౯॥

శోషయన్త్యాశు తన్నాశాద్రేతశ్చాప్యుపహన్యతే।

తత్ర సంపూర్ణసర్వాఙ్గః స భవత్యపుమాన్ పుమాన్॥౧౯౦॥

ఏతే త్వసాధ్యా వ్యాఖ్యాతాః సన్నిపాతసముచ్ఛ్రయాత్।

చికిత్సితమతస్తూర్ధ్వం సమాసవ్యాసతః శృణు॥౧౯౧॥

శుక్రదోషేషు నిర్దిష్టం భేషజం యన్మయాఽనఘ।

క్లైబ్యోపశాన్తయే కుర్యాత్ క్షీణక్షతహితం చ యత్॥౧౯౨॥

బస్తయః క్షీరసర్పీంషి వృష్యయోగాశ్చ యే మతాః।

రసాయనప్రయోగాశ్చ సర్వానేతాన్ ప్రయోజయేత్॥౧౯౩॥

సమీక్ష్య దేహదోషాగ్నిబలమేషజకాలవిత్।

వ్యవాయహేతుజే క్లైబ్యే భేషజం ధాతువర్ధనమ్॥౧౯౪॥

దైవవ్యపాశ్రయం చైవ భేషజం త్వభిచారజే।

సమాసేనైతదుద్దిష్టం భేషజం క్లైబ్యశాన్తయే॥౧౯౫॥

విస్తరేణ ప్రవక్ష్యామి క్లైబ్యానాం భేషజం పునః।

సుస్విన్నస్నిగ్ధగాత్రస్య స్నేహయుక్తం విరేచనమ్॥౧౯౬॥

ప్రదద్యాన్మతిమాన్ వైద్యస్తతస్తమనువాసయేత్।

పలాశైరణ్డముస్తాద్యైః పశ్చాదాస్థాపయేత్తతః॥౧౯౭॥

వాజీకరణయోగాశ్చ పూర్వం యే సముదాహృతాః।

భిషజా తే ప్రయోజ్యాః స్యుః క్లైబ్యే బీజోపఘాతజే॥౧౯౮॥

ధ్వజభఙ్గకృతం క్లైబ్యం జ్ఞాత్వా తస్యాచరేత్ క్రియామ్।

ప్రదేహాన్ పరిషేకాంశ్చ కుర్యాద్వా రక్తమోక్షణమ్॥౧౯౯॥

స్నేహపానం చ కుర్వీత సస్నేహం చ విరేచనమ్।

అనువాసం తతః కుర్యాదథవాఽఽస్థాపనం పునః॥౨౦౦॥

వ్రణవచ్చ క్రియాః సర్వాస్తత్ర కుర్యాద్విచక్షణః।

జరాసంభవజే క్లైబ్యే క్షయజే చైవ కారయేత్॥౨౦౧॥

స్నేహస్వేదోపపన్నస్య సస్నేహం శోధనం హితమ్।

క్షీరసర్పిర్వృష్యయోగా బస్తయశ్చైవ యాపనాః॥౨౦౨॥

రసాయనప్రయోగాశ్చ తయోర్భేషజముచ్యతే।

విస్తరేణైతదుద్దిష్టం క్లైబ్యానాం భేషజం మయా॥౨౦౩॥

ఇతి క్లైబ్యచికిత్సా।

యః పూర్వముక్తః ప్రదరః శృణు హేత్వాదిభిస్తు తమ్।

యాఽత్యర్థం సేవతే నారీ లవణామ్లగురూణి చ॥౨౦౪॥

కటూన్యథ విదాహీని స్నిగ్ధాని పిశితాని చ।

గ్రామ్యౌదకాని మేద్యాని కృశరాం పాయసం దధి॥౨౦౪॥

యుక్తమస్తుసురాదీని భజన్త్యాః కుపితోఽనిలః।

రక్తం ప్రమాణముత్క్రమ్య గర్భాశయగతాః సిరాః॥౨౦౬॥

రజోవహాః సమాశ్రిత్య రక్తమాదాయ తద్రజః।

యస్మాద్వివర్ధయత్యాశు రసభావాద్విమార్గతః॥౨౦౭॥

తస్మాదసృగ్దరం ప్రాహురేతత్తన్త్రవిశారదాః।

రజః ప్రదీర్యతే యస్మాత్ ప్రదరస్తేన విశ్రుతః॥౨౦౮॥

సామాన్యతః సముద్దిష్టం కారణం లిఙ్గమేవ చ।

చతుర్విధం వ్యాసతస్తు వాతాద్యైః సన్నిపాతతః॥౨౦౯॥

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి హేత్వాకృతిభిషగ్జితమ్।

రూక్షాదిభిర్మారుతస్తు రక్తమాదాయ పూర్వవత్॥౨౧౦॥

కుపితః ప్రదరం కుర్యాల్లక్షణం తస్య మే శృణు।

ఫేనిలం తను రూక్షం చ శ్యావం చారుణమేవ చ॥౨౧౧॥

కింశుకోదకసఙ్కాశం సరుజం వాఽథ నీరుజమ్।

కటీవంక్షణహృత్పార్శ్వపృష్ఠశ్రోణిషు మారుతః॥౨౧౨॥

కురుతే వేదనాం తీవ్రామేతద్వాతాత్మకం విదుః।

అమ్లోష్ణలవణక్షారైః పిత్తం ప్రకుపితం యదా॥౨౧౩॥

పూర్వవత్ ప్రదరం కుర్యాత్ పైత్తికం లిఙ్గతః శృణు।

సనీలమథ వా పీతమత్యుష్ణమసితం తథా॥౨౧౪॥

నితాన్తరక్తం స్రవతి ముహుర్ముహురథార్తిమత్।

దాహరాగతృషామోహజ్వరభ్రమసమాయుతమ్॥౨౧౫॥

అసృగ్దరం పైత్తికం స్యాచ్ఛ్లైష్మికం తు ప్రవక్ష్యతే।

గుర్వాదిభిర్హేతుభిశ్చ పూర్వవత్ కుపితః కఫః॥౨౧౬॥

ప్రదరం కురుతే తస్య లక్షణం తత్త్వతః శృణు।

పిచ్ఛిలం పాణ్డువర్ణం చ గురు స్నిగ్ధం చ శీతలమ్ ॥౨౧౭॥

స్రవత్యసృక్ శ్లేష్మణా చ ఘనం మన్దరుజాకరమ్ ।

ఛర్ద్యరోచకహృల్లాసశ్వాసకాససమన్వితమ్ ॥౨౧౮॥

(వక్ష్యతే క్షీరదోషాణాం సామాన్యమిహ కారణమ్ ।

యత్తదేవ త్రిదోషస్య కారణం ప్రదరస్య తు) ॥౨౧౯॥

త్రిలిఙ్గసంయుతం విద్యాన్నైకావస్థమసృగ్దరమ్ ।

నారీ త్వతిపరిక్లిష్టా యదా ప్రక్షీణశోణితా ॥౨౨౦॥

సర్వహేతుసమాచారాదతివృద్ధస్తదాऽనిలః ।

రక్తమార్గేణ సృజతి ప్రత్యనీకబలం కఫమ్ ॥౨౨౧॥

దుర్గన్ధం పిచ్ఛిలం పీతం విదగ్ధం పిత్తతేజసా ।

వసాం మేదశ్చ యావద్ధి సముపాదాయ వేగవాన్ ॥౨౨౨॥

సృజత్యపత్యమార్గేణ సర్పిర్మజ్జవసోపమమ్ ।

శశ్వత్ స్రవత్యథాస్రావం తృష్ణాదాహజ్వరాన్వితమ్॥౨౨౩॥

క్షీణరక్తాం దుర్బలాం చ తామసాధ్యాం వివర్జయేత్।

మాసాన్నిష్పిచ్ఛదాహార్తి పఞ్చరాత్రానుబన్ధి చ॥౨౨౪॥

నైవాతిబహు నాత్యల్పమార్తవం శుద్ధమాదిశేత్।

గుఞ్జాఫలసవర్ణం చ పద్మాలక్తకసన్నిభమ్॥౨౨౫॥

ఇన్ద్రగోపకసఙ్కాశమార్తవం శుద్ధమాదిశేత్।

యోనీనాం వాతలాద్యానాం యదుక్తమిహ భేషజమ్॥౨౨౬॥

చతుర్ణాం ప్రదరాణాం చ తత్ సర్వం కారయేద్భిషక్।

రక్తాతిసారిణాం యచ్చ తథా శోణితపిత్తినామ్॥౨౨౭॥

రక్తార్శసాం చ యత్ ప్రోక్తం భేషజం తచ్చ కారయేత్।

ఇతి ప్రదరచికిత్సా।

ధాత్రీస్తనస్తన్యసంపదుక్తా విస్తరతః పురా॥౨౨౮॥

స్తన్యసంజననం చైవ స్తన్యస్య చ విశోధనమ్।

వాతాదిదుష్టే లిఙ్గం చ క్షీణస్య చ చికిత్సితమ్॥౨౨౯॥

తత్ సర్వముక్తం యే త్వష్టౌ క్షీరదోషాః ప్రకీర్తితాః।

వాతాదిష్వేవ తాన్ విద్యాచ్చాస్త్రచక్షుర్భిషగ్వరః॥౨౩౦॥

త్రివిధాస్తు యతః శిష్యాస్తతో వక్ష్యామి విస్తరమ్।

అజీర్ణాసాత్మ్యవిషమవిరుద్ధాత్యర్థభోజనాత్॥౨౩౧॥

లవణామ్లకటుక్షారప్రక్లిన్నానాం చ సేవనాత్।

మనఃశరీరసంతాపాదస్వప్నాన్నిశి చిన్తనాత్॥౨౩౨॥

ప్రాప్తవేగప్రతిఘాతాదప్రాప్తోదీరణేన చ।

పరమాన్నం గుడకృతం కృశరాం దధి మన్దకమ్॥౨౩౩॥

అభిష్యన్దీని మాంసాని గ్రామ్యానుపాదకాని చ।

భుక్త్వా భుక్త్వా దివాస్వప్నాన్మద్యస్యాతినిషేవణాత్॥౨౩౪॥

అనాయాసాదభీఘాతాత్ క్రోధాచ్చాతజ్కకర్షణైః।

దోషాః క్షీరవహాః ప్రాప్య సిరాః స్తన్యం ప్రదూష్య చ॥౨౩౫॥

కుర్యురష్టవిధం భూయో దోషతస్తన్నిబోధ మే।

వైరస్యం ఫేనసఙ్ఘాతో రౌక్ష్యం చేత్యనిలాత్మకే॥౨౩౬॥

పిత్తాద్వైవర్ణ్యదౌర్గన్ధ్యే స్నేహపైచ్ఛిల్యగౌరవమ్।

కఫాద్భవతి రూక్షాద్యైరనిలః స్వైః ప్రకోపణైః॥౨౩౭॥

క్రుద్ధః క్షీరాశయం ప్రాప్య రసం స్తన్యం ప్రదూషయేత్।

విరసం వాతసంసృష్టం కృశీభవతి తత్ పిబన్॥౨౩౮॥

న చాస్య స్వదతే క్షీరం కృచ్ఛ్రేణ చ వివర్ధతే।

తథైవ వాయుః కుపితః స్తన్యమన్తర్విలోడయన్॥౨౩౯॥

కరోతి ఫేనసఙ్ఘాతం తతః కృచ్ఛ్రాత్ ప్రవర్తతే।

తేన క్షామస్వరో బాలో బద్ధవిమూత్రమారుతః॥౨౪౦॥

వాతికం శీర్షరోగం వా పీనసం వాఽధిగచ్ఛతి।

పూర్వవత్ కుపితః స్తన్యే స్నేహం శోషయతేఽనిలః॥౨౪౧॥

రూక్షం తత్ పిబతో రౌక్ష్యాద్బలహ్రాసః ప్రజాయతే।

పిత్తముష్ణాదిభిః క్రుద్ధం స్తన్యాశయమభిప్లుతమ్॥౨౪౨॥

కరోతి స్తన్యవైవర్ణ్యం నీలపీతాసితాదికమ్।

వివర్ణగాత్రః స్విన్నః స్యాత్తృష్ణాలుర్భిన్నవిట్ శిశుః॥౨౪౩॥

నిత్యముష్ణశరీరశ్చ నాభినన్దతి తత్ స్తనమ్।

పూర్వవత్ కుపితే పిత్తే దౌర్గన్ధ్యం క్షీరమృచ్ఛతి॥౨౪౪॥

పాణ్డ్వామయస్తత్పిబతః కామలా చ భవేచ్ఛిశోః।

క్రుద్ధ గుర్వాదిభిః శ్లేష్మా క్షీరాశయగతః స్త్రియాః॥౨౪౫॥

స్నేహాన్వితత్వాత్తత్ క్షీరమతిస్నిగ్ధం కరోతి సః।

ఛర్దనః కున్థనస్తేన లాలాలుర్జాయతే శిశుః॥౨౪౬॥

శ్వాసకాసపరీతశ్చ ప్రసేకతమకాన్వితః।

నిత్యోపదిగ్ధైః స్రోతోభిర్నిద్రాక్లమసమన్వితః॥౨౪౭॥

అభిభూయ కఫః స్తన్యం పిచ్ఛిలం కురుతే యదా।

లాలాలుః శూనవక్త్రాక్షిర్జడః స్యాత్తత్ పిబన్ శిశుః॥౨౪౮॥

కఫః క్షీరాశయగతో గురుత్వాత్ క్షీరగౌరవమ్।

కరోతి గురు తత్ పీత్వా బాలో హృద్రోగమృచ్ఛతి॥౨౪౯॥

అన్యాంశ్చ వివిధాన్ రోగాన్ కుర్యాత్ క్షీరసమాశ్రితః।

క్షీరే వాతాదిభిర్దుష్టే సంభవన్తి తదాత్మకాః॥౨౫౦॥

తత్రాదౌ స్తన్యశుద్ధ్యర్థం ధాత్రీం స్నేహోపపాదితామ్।

సంస్వేద్య విధివద్వైద్యో వమనేనోపపాదయేత్॥౨౫౧॥

వచాప్రియఙ్గుయష్ట్యాహ్వఫలవత్సకసర్షపైః।

కల్కైర్నిమ్బపటోలానాం క్వాథైః సలవణైర్వమేత్॥౨౫౨॥

సమ్యగ్వాన్తాం యథాన్యాయం కృతసంసర్జనాం తతః।

దోషకాలబలాపేక్షీ స్నేహయిత్వా విరేచయేత్॥౨౫౩॥

త్రివృతామభయాం చాపి త్రిఫలారససంయుతామ్।

పాయయేన్మధుసంయుక్తామభయాం వాఽపి కేవలామ్॥౨౫౪॥

అథ సమ్యగ్విరిక్తాం చ కృతసంసర్జనాం పునః।

తతో దోషావశేషఘ్నైరన్నపానైరుపాచరేత్॥౨౫౫॥

శాలయః షష్టికా వా స్యుః శ్యామాకా భోజనే హితాః।

ప్రియఙ్గవః కోరదూషా యవా వేణుయవాస్తథా॥౨౫౬॥

వంశవేత్రకలాయాశ్చ సస్నేహా యూషసంస్కృతాః।

ముద్గాన్ మసూరాన్ యూషార్థే కులత్థాంశ్చ ప్రకల్పయేత్॥౨౫౭॥

నిమ్బవేత్రాగ్రకులకవార్తాకామలకైః శృతాన్।

సవ్యోషసైన్ధవాన్ యూషాన్ దాపయేత్ స్తన్యశోధనాన్॥౨౫౮॥

శశాన్ కపిఞ్జలానేణాన్ సంస్కృతాంశ్చ ప్రదాపయేత్।

శార్ఙ్గేష్టాసప్తపర్ణత్వగ్భస్తగన్ధాశృతం జలమ్॥౨౫౯॥

పాయయేతాథవా స్తన్యశుద్ధయే రోహిణీశృతమ్।

అమృతాసప్తపర్ణత్వక్క్వాథం చైవ సనాంగరమ్॥౨౬౦॥

కిరాతతిక్తకక్వాథం శ్లోకపాదేరితాన్ పిబేత్।

త్రీనేతాన్ స్తన్యశుద్ధ్యర్థమితి సామాన్యభేషజమ్॥౨౬౧॥

కీర్తితం స్తన్యదోషాణాం పృథగన్యం నిబోధ మే।

పాయయేద్ద్విరసక్షీరాద్రాక్షామధుకసారివాః॥౨౬౨॥

శ్లక్ష్ణపిష్టాం పయస్యాం చ సమాలోడ్య సుఖామ్బునా।

స్తన్యసంశోధనార్థం తు ధాత్రీం వై పాయయేద్భిషక్॥౨౬౩॥

పఞ్చకోలకులత్థైశ్చ పిష్టైరాలేపయేత్ స్తనౌ।

శుష్కౌ ప్రక్షాల్య నిర్దుహ్యాత్తథా స్తన్యం విశుధ్యతి॥౨౬౪॥

ఫేనసఙ్ఘాతవత్ క్షీరం యస్యాస్తాం పాయయేత్ స్త్రియమ్।

పాఠానాగరశార్ఙ్గేష్టామూర్వాః పిష్ట్వా సుఖామ్బునా॥౨౬౫॥

అఞ్జనం తగరం దారు బిల్వమూలం ప్రియఙ్గవః।

స్తనయోః పూర్వవత్ కార్యం లేపనం క్షీరశోధనమ్॥౨౬౬॥

కిరాతతిక్తకం శుణ్ఠీం సామృతాం క్వాథయేద్భిషక్।

తం క్వాథం పాయయేద్ధాత్రీం స్తన్యదోషనిబర్హణమ్॥౨౬౭॥

స్తనౌ చాలేపయేత్ పిష్టైర్యవగోధూమసర్షపైః।

షడ్విరేకాశ్రితీయోక్తైరౌషధైః స్తన్యశోధనైః॥౨౬౮॥

రూక్షక్షీరా పిబేత్ క్షీరం తైర్వా సిద్ధం ఘృతం పిబేత్।

పూర్వవజ్జీవకాద్యం చ పఞ్చమూలం ప్రలేపనమ్॥౨౬౯॥

స్తనయోః సంవిధాతవ్యం సుఖోష్ణం స్తన్యశోధనమ్।

యష్టీమధుకమృద్వీకాపయస్యాసిన్ధువారికాః॥౨౭౦॥

శీతామ్బునా పిబేత్ కల్కం క్షీరవైవర్ణ్యనాశనమ్।

ద్రాక్షామధుకకల్కేన స్తనౌ చాస్యాః ప్రలేపయేత్॥౨౭౧॥

ప్రక్షాల్య వారిణా చైవ నిర్దుహ్యాత్తౌ పునః పునః।

విషాణికాజశృఙ్గ్యౌ చ త్రిఫలాం రజనీం వచామ్॥౨౭౨॥

పిబేచ్చీతామ్బునా పిష్ట్వా క్షీరదౌర్గన్ధ్యనాశనమ్।

లిహ్యాద్వాఽప్యభయాచూర్ణం సవ్యోషం మాక్షికాప్లుతమ్॥౨౭౩॥

క్షీరదోర్గన్ధ్యనాశార్థం ధాత్రీ పథ్యాశినీ తథా।

సారివోశీరమఞ్జిష్ఠాశ్లేష్మాతకకుచన్దనైః॥౨౭౪॥

పత్రామ్బుచన్దనోశీరైః స్తనౌ చాస్యాః ప్రలేపయేత్।

స్నిగ్ధక్షీరా దారుముస్తపాఠాః పిష్ట్వా సుఖామ్బునా॥౨౭౫॥

పీత్వా ససైన్ధవాః క్షిప్రం క్షీరశుద్ధిమవాప్నుయాత్।

పాయయేత్ పిచ్ఛిలక్షీరాం శార్ఙ్గేష్టామభయాం వచామ్॥౨౭౬॥

ముస్తనాగరపాఠాశ్చ పీతాః స్తన్యవిశోధనాః।

తక్రారిష్టం పిబేచ్చాపి తథాఽన్యాన్ గుదజాపహాన్॥౨౭౭॥

విదారీబిల్వమధుకైః స్తనౌ చాస్యాః ప్రలేపయేత్।

త్రాయమాణామృతానిమ్బపటోలత్రిఫలాశృతమ్॥౨౭౮॥

గురుక్షీరా పిబేదాశు స్తన్యదోషవిశుద్ధయే।

పిబేద్వా పిప్పలీమూలచవ్యచిత్రకనాగరమ్॥౨౭౯॥

బలానాగరశార్ఙ్గేష్టామూర్వాభిర్లేపయేత్ స్తనౌ।

పృశ్నిపర్ణీపయస్యాభ్యాం స్తనౌ చాస్యాః ప్రలేపయేత్॥౨౮౦॥

అష్టావేతే క్షీరదోషా హేతులక్షణభేషజైః।

నిర్దిష్టాః క్షీరదోషోత్థాస్తథోక్తాః కేచిదామయాః॥౨౮౧॥

దోషదూష్యమలాశ్చైవ మహతాం వ్యాధయశ్చ యే।

త ఏవ సర్వే బాలానాం మాత్రా త్వల్పతరాం మతా॥౨౮౨॥

నివృత్తిర్వమనాదీనాం మృదుత్వం పరతన్త్రతాః।

వాక్చేష్టయోరసామర్థ్యం వీక్ష్య బాలేషు శాస్త్రవిత్॥౨౮౩॥

భేషజం స్వల్పమాత్రం తు యథావ్యాధి ప్రయోజయేత్।

మధురాణి కషాయాణి క్షీరవన్తి మృదూని చ॥౨౮౪॥

ప్రయోజయేద్భిషగ్బాలే మతిమానప్రమాదతః।

అత్యర్థస్నిగ్ధరూక్షోష్ణమమ్లం కటువిపాకి చ॥౨౮౫॥

గురు చౌషధపానాన్న మేతద్బాలేషు గర్హితమ్।

సమాసాత్ సర్వరోగాణామేతద్బాలేషు భేషజమ్॥౨౮౬॥

నిర్దిష్టం శాస్త్రవిద్వైద్యః ప్రవివిచ్య ప్రయోజయేత్।

ఇతి స్తన్యదోషబాలరోగయోశ్చికిత్సా।

(సలిఙ్గా వ్యాపదో యోనేః సనిదానచికిత్సితాః॥౨౮౭॥

ఉక్తా విస్తరశః సమ్యఙ్మునినా తత్త్వదర్శనా)।

భవన్తి చాత్ర।

ఇతి సర్వవికారాణాముక్తమేతచ్చికిత్సితమ్॥౨౮౮॥

స్థానమేతద్ధి తన్త్రస్య రహస్యం పరముచ్యతే।

అస్మిన్ సప్తదశాధ్యాయాః కల్పాః సిద్ధయ ఏవ చ॥౨౮౯॥

నాసాద్యన్తేఽగ్నివేశస్య తన్త్రే చరకసంస్కృతే।

తానేతాన్ కాపిలబలిః శేషాన్ దృఢబలోఽకరోత్॥౨౯౦॥

తన్త్రస్యాస్య మహార్థస్య పూరణార్థం యథాతథమ్।

రోగా యేఽప్యత్ర నోద్దిష్టా బహుత్వాన్నామరూపతః॥౨౯౧॥

తేషామప్యేతదేవ స్యాద్దోషాదీన్ వీక్ష్య భేషజమ్।

దోషదూష్యనిదానానాం విపరీతం హితం ధ్రువమ్॥౨౯౨॥

ఉక్తానుక్తాన్ గదాన్ సర్వాన్ సమ్యగ్యుక్తం నియచ్ఛతి।

దేశకాలప్రమాణానాం సాత్మ్యాసాత్మ్యస్య చైవ హి॥౨౯౩॥

సమ్యగ్యోగోఽన్యథా హ్యేషాం పథ్యమప్యన్యథా భవేత్।

ఆస్యాదామాశయస్థాన్ హి రోగాన్ నస్తః శిరోగతాన్॥౨౯౪॥

గుదాత్ పక్వాశయస్థాంశ్చ హన్త్యాశు దత్తమౌషధమ్।

శరీరావయవోత్థేషు వీసర్పపిడికాదిషు॥౨౯౫॥

యథాదోషం ప్రదేహాది శమనం స్యాద్విశేషతః।

దినాతురౌషధవ్యాధిజీర్ణలిఙ్గర్త్వవేక్షణమ్॥౨౯౬॥

కాలం విద్యాద్దినాపేక్షం పూర్వాహ్ణే వమనం యథా।

రోగ్యపేక్షో యథా ప్రాతర్నిరన్నో బలవాన్ పిబేత్॥౨౯౭॥

భేషజం లఘుపథ్యాన్నైర్యుక్తమద్యాత్తు దుర్బలః।

భైషజ్యకాలో భ(ము)క్తాదౌ మధ్యే పశ్చాన్ముహుర్ముహుః॥౨౯౮॥

సాముద్రం భక్తసంయుక్తం గ్రాసే గ్రాసాన్తరే నిశి।

అపానే విగుణే పూర్వం సమానే మధ్యభోజనమ్॥౨౯౯॥

వ్యానేఽన్తే ప్రాతరాశస్య ద్యుదానే భోజనోత్తరమ్।

వాయౌ ప్రాణే ప్రదుష్టే తు గ్రాసే గ్రాసాన్తరిష్యతే॥౩౦౦॥

శ్వాసకాసపిపాసాసు త్వవచార్యం ముహుర్ముహుః।

సాముద్రం హిక్కినే దేయం లఘునాఽన్నేన సంయుతమ్॥౩౦౧॥

సంభోజ్యం త్వౌషధం భోజ్యైర్విచిత్రైరరుచౌ హితమ్।

ఊర్ధ్వజత్రువికారేషు స్వప్నకాలే ప్రశస్యతే।

జ్వరే పేయాః కషాయాశ్చ క్షీరం సర్పిర్విరేచనమ్॥౩౦౨॥

షడహే షడహే దేయం కాలం వీక్ష్యామయస్య తు।

క్షుద్వేగమోక్షౌ లఘుతా విశుద్ధిర్జీర్ణలక్షణమ్॥౩౦౩॥

తదా భేషజమాదేయం స్యాద్ధోషవదతోఽన్యథా।

చయాదయశ్చ దోషాణాం వర్జ్యం సేవ్యం చ యత్ర యత్॥౩౦౪॥

ఋతావపేక్ష్యం యత్ కర్మ పూర్వం సర్వముదాహృతమ్।

(ఉపక్రమాణాం కరణం ప్రతిషేధే చ కారణమ్॥౩౦౫॥

వ్యాఖ్యాతమబలానాం చ సవికల్పానామవేక్షణే।

ముహుర్ముహుశ్చ రోగాణామవస్థామాతురస్య చ॥౩౦౬॥

అవేక్షమాణస్తు భిషక్ చికిత్సాయాం న ముహ్యతి)।

ఇత్యేవం షడ్విధం కాలమనపేక్ష్య భిషగ్జితమ్॥౩౦౭॥

ప్రయుక్తమహితాయ స్యాత్ సత్యస్యాకాలవర్షవత్।

వ్యాధీనామృత్వహోరాత్రవయసాం భోజనస్య తు॥౩౦౮॥

విశేషో భిద్యతే యస్తు కాలాపేక్షః స ఉచ్యతే।

వసన్తే శ్లేష్మజా రోగాః శరత్కాలే తు పిత్తజాః॥౩౦౯॥

వర్షాసు వాతికాశ్చైవ ప్రాయః ప్రాదుర్భవన్తి హి।

నిశాన్తే దివసాన్తే చ వర్షాన్తే వాతజా గదాః॥౩౧౦॥

ప్రాతః క్షపాదౌ కఫజాస్తయోర్మధ్యే తు పిత్తజాః।

వయోన్తమధ్యప్రథమే వాతపిత్తకఫామయాః॥౩౧౧॥

బలవన్తో భవన్త్యేవ స్వభావాద్వయసో నృణామ్।

జీర్ణాన్తే వాతజా రోగా జీర్యమాణే తు పిత్తజాః॥౩౧౨॥

శ్లేష్మజా భుక్తమాత్రే తు లభన్తే ప్రాయశో బలమ్।

నాల్పం హన్త్యౌషధం వ్యాధిం యథాఽఽపోఽల్పా మహానలమ్॥౩౧౩॥

దోషవచ్చాతిమాత్రం స్యాత్ సస్యస్యాత్యుదకం యథా।

సంప్రధార్య బలం తస్మాదామయస్యౌషధస్య చ॥౩౧౪॥

నైవాతిబహు నాత్యల్పం భైషజ్యమవచారయేత్।

ఔచిత్యాద్యస్య యత్ సాత్మ్యం దేశస్య పురుషస్య చ॥౩౧౫॥

అపథ్యమపి నైకాన్తాత్తత్త్యజల్లభతే సుఖమ్।

బాహ్లీకా పహ్లవాశ్చీనాః శూలీకా యవనాః శకాః॥౩౧౬॥

మాంసగోధూమమాధ్వీకశస్త్రవైశ్వానరోచితాః।

మత్స్యసాత్మ్యాస్తథా ప్రాచ్యాః క్షారసాత్మ్యాశ్చ సైన్ధవాః॥౩౧౭॥

అశ్మకావన్తికానాం తు తైలామ్లం సాత్మ్యముచ్యతే।

కన్దమూలఫలం సాత్మ్యం విద్యాన్మలయవాసినామ్॥౩౧౮॥

సాత్మ్యం దక్షిణతః పేయా మన్థశ్చోత్తరపశ్చిమే।

మధ్యదేశే భవేత్ సాత్మ్యం యవగోధూమగోరసాః॥౩౧౯॥

తేషాం తత్సాత్మ్యయుక్తాని భైషజ్యాన్యవచారయేత్।

సాత్మ్యం హ్యాశు బలం ధత్తే నాతిదోషం చ బహ్వపి॥౩౨౦॥

యోగైరేవ చికిత్సన్ హి దేశాద్యజ్ఞోఽపరాధ్యతి।

వయోబలశరీరాదిభేదా హి బహవో మతాః॥౩౨౧॥

తథాఽన్తఃసన్ధిమార్గాణాం దోషాణాం గూఢచారిణామ్।

భవేత్ కదాచిత్ కార్యాఽపి విరుద్ధాభిమతా క్రియా॥౩౨౨॥

అన్తర్గతం పిత్తధాతుం స్వేదసేకోపనాహనైః।

నయన్తి బహిరుష్ణైర్హి తథోష్ణం శమయన్తిం తమ్॥౩౨౩॥

బాహ్యైశ్చ శీతైః సేకాద్యైరూష్మాఽన్తర్యాతి పీడితః।

సోఽన్తర్గూఢం కఫం హన్తి శీతం శీతైస్తథా జయేత్॥౩౨౪॥

శ్లక్ష్ణపిష్టఘనో లేపశ్చన్దనస్యాపి దాహకృత్।

త్వగ్గతస్యోష్మణో రోధాచ్ఛీతకృచ్చాన్యథాఽగురోః॥౩౨౫॥

ఛర్దిఘ్నీ మక్షికావిష్ఠా మక్షికైవ తు వామయేత్।

ద్రవ్యేషు స్విన్నజ(ద)గ్ధేషు చైవ (వం) తేష్వేవ విక్రియా॥౩౨౬॥

తస్మాద్దోషౌషధాదీని పరీక్ష్య దశ తత్త్వతః।

కుర్యాచ్చికిత్సితం ప్రాజ్ఞో న యోగైరేవ కేవలైః॥౩౨౭॥

నివృత్తోఽపి పునర్వ్యాధిః స్వల్పేనాయాతి హేతునా।

క్షీణే మార్గీకృతే దేహే శేషః సూక్ష్మ ఇవానలః॥౩౨౮॥

తస్మాత్తమనుబధ్నీయాత్ ప్రయోగేణానపాయినా।

దార్ఢ్యార్థం ప్రాక్ ప్రయుక్తస్య సిద్ధస్యాప్యౌషధస్య హి॥౩౨౯॥

కాఠిన్యాదూనభావాద్వా దోషోఽన్తఃకుపితో మహాన్।

పథ్యైర్మృద్వల్పతాం నీతో మృదుదోషకరో భవేత్॥౩౩౦॥

పథ్యమప్యశ్నతస్తస్మాద్యో వ్యాధిరుపజాయతే।

జ్ఞాత్వైవం వృద్ధిమభ్యాసమథవా తస్య కారయేత్॥౩౩౧॥

సాతత్యాత్ స్వాద్వభావాద్వా పథ్యం ద్వేష్యత్వమాగతమ్।

కల్పనావిధిభిస్తైస్తైః ప్రియత్వం గమయేత్ పునః॥౩౩౨॥

మనసోఽర్థానుకూల్యాద్ధి తుష్టిరూర్జా రుచిర్బలమ్।

సుఖోపభోగతా చ స్యాద్వ్యాధేశ్చాతో బలక్షయః॥౩౩౩॥

లౌల్యాద్దోషక్షయాద్వ్యాధేర్వైధర్మ్యాద్వాఽపి యా రుచిః।

తాసు పథ్యోపచారః స్యాద్యోగేనాద్యం వి (ప్ర) కల్పయేత్॥౩౩౪॥

తత్ర శ్లోకాః।

వింశతిర్వ్యాపదో యోనేర్నిదానం లిఙ్గమేవ చ।

చికిత్సా చాపి నిర్దిష్టా శిష్యాణాం హితకామ్యయా॥౩౩౫॥

శుక్రదోషాస్తథా చాష్టౌ నిదానాకృతిసాధనైః।

క్లైవ్యాన్యుక్తాని చత్వారి చత్వారః ప్రదరాస్తథా॥౩౩౬॥

తేషాం నిదానం లిఙ్గం చ భైషజ్యం చైవ కీర్తితమ్।

క్షీరదోషాస్తథా చాష్టౌ హేతులిఙ్గభిషగ్జితైః॥౩౩౭॥

తేషాం చికిత్సా నిర్దిష్టా సమాసవ్యాసతో మయా।

రేతసో రజసశ్చైవ కీర్తితం శుద్ధిలక్షణమ్॥౩౩౮॥

ఉక్తానుక్తచికిత్సా చ సమ్యగ్యోగస్తథైవ చ।

దేశాదిగుణశంసా చ కాలః షడ్విధ ఏవ చ॥౩౩౯॥

దేశే దేశే చ యత్ సాత్మ్యం యథా వైద్యోఽపరాధ్యతి।

చికిత్సా చాపి నిర్దిష్టా దోషాణాం గూఢచారిణామ్॥౩౪౦॥

యో హి సమ్యఙ్గ జానాతి శాస్త్రం శాస్త్రార్థమేవ చ।

న స కుర్యాత్ క్రియాం చిత్రమచక్షురివ చిత్రకృత్॥౩౪౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే చికిత్సాస్థానే యోనివ్యాపచ్చికిత్సితం నామ త్రింశోఽధ్యాయః॥౩౦॥

సమాప్తం చేదం చికిత్సాస్థానమ్॥౬॥

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతో మదనకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అథ ఖలు (వమనవిరేచనార్థం) వమనవిరేచనద్రవ్యాణాం సుఖోపభోగ్య(గ)తమైః సహాన్యైర్ద్రవ్యైర్వివిధైః కల్పనార్థం త ద్యోగానాం చ క్రియావిధేః సుఖోపాయస్య సమ్యగుపకల్పనార్థం కల్పస్థానముపదేక్ష్యామోఽగ్నివేశ॥౩॥

తత్ర దోషహరణమూర్ధ్వభాగం వమనసంజ్ఞకమ్, అధోభాగం విరేచనసంజ్ఞకమ్, ఉభయం వా శరీరమలవిరేచనసంజ్ఞాం లభతే॥౪॥

తత్రోష్ణతీక్ష్ణసూక్ష్మవ్యవాయివికాశీన్యౌషధాని స్వవీర్యేణ హృదయముపేత్య ధమనీరనుసృత్య స్థూలాణుస్రోతోభ్యః కేవలం శరీరగత దోషసంఘాతమాగ్నేయత్వాద్విష్యన్దయన్తి తైక్ష్ణ్యాద్విచ్ఛిన్దన్తి, స విచ్ఛిన్నః పరిప్లవన్ స్నేహభావితే కాయే స్నేహాక్తభాజనస్థమివ క్షౌద్రమసజ్జన్నణుప్రవణభావాదామాశయమాగమ్యోదానప్రణున్నోఽగ్నివాయ్వాత్మకత్వాదూర్ధ్వభాగప్రభావాఞ్చౌషధస్యోర్ధ్వముత్క్షిప్యతే, సలిలపృథివ్యాత్మకత్వాదధోభాగప్రభావాచ్చౌషధస్యాధః ప్రవర్తతే, ఉభయతశ్చోభయగుణత్వాత్; ఇతి లక్షణోద్దేశః॥౫॥

తత్ర ఫలజీమూతకేక్ష్వాకుధామార్గవకుటజకృతవేధనానాం శ్యామాత్రివృచ్చతురఙ్గులతిల్వ- కమహావృక్షసప్తలాశఙ్ఖినీదన్తీద్రవన్తీనాం చ నానావిధదేశకాలసంభవాస్వాదరసవీర్యవిపాకప్రభావగ్రహణాద్దే- హదోషప్రకృతి- వయోబలాగ్నిభక్తిసాత్మ్యరోగావస్థాదీనాం నానాప్రభావవత్త్వాచ్చ, విచిత్రగన్ధవర్ణరసస్పర్శానాముపభో(యో)గసుఖార్థమపరిసఙ్ఖ్యేయసంయోగానామపి చ సతాం ద్రవ్యాణాం వికల్పమార్గోపదర్శనార్థం షడ్విరేచనయోగశతాని వ్యాఖ్యాస్యామః॥౬॥

తాని తు ద్రవ్యాణి దేశకాలగుణభాజనసంపద్వీర్యబలాధానాత్ క్రియాసమర్థతమాని భవన్తి॥౭॥

తత్ర త్రివిధః ఖలు దేశో జాఙ్గలోఽనూపః సాధారణశ్చేతి। తత్ర జాఙ్గలః పర్యాకాశభూయిష్ఠస్తరుభిరపి కదరఖదిరాసనాశ్వకర్ణధవతినిశశల్లకీశాలసోమవల్కబదరీతిన్దుకాశ్వత్థవటామలకీవనగహనోఽనేకశమీకకుభశింశపాప్రాయః స్థిరశుష్కపవనబలవిధూయమానప్రనృత్యత్తరుణవిటపః ప్రతతమృగతృష్ణికోపగూఢస్తనుఖరపరుషసికతాశర్కరాబహులో లావతిత్తిరిచకోరానుచరితభూమిభాగో వాతపిత్తబహులస్థిరకఠినమనుష్యప్రాయో జ్ఞేయః; అథానూపో హిన్తాలతమాలనారికేలకదలీవనగహనః సరిత్సముద్రపర్యన్తప్రాయః శిశిరపవనబహులో వఞ్జులవానీరోపశోభితతీరాభిః సరిద్భిరుపగతభూమిభాగః క్షితిధరనికుఞ్జోపశోభితో మన్దపవనానువీజితక్షితిరుహగహనోఽనేకవనరాజీపుష్పితవనగహనభూమిభాగః స్నిగ్ధతరుప్రతానోపగూఢో హంసచక్రవాకబలాకానన్దీముఖపుణ్డరీకకాదమ్బమద్గుకోయష్టిభృఙ్గరాజశతపత్రమత్తకోకిలాను

నాదితతరువిటపః సుకుమారపురుషః పవనకఫప్రాయో జ్ఞేయః; అనయోరేవ ద్వయోర్దేశయోర్వీరుద్వనస్పతివానస్పత్యశకునిమృగగణయుతః స్థిరసుకుమారవర్ణసంహననోపపన్నసాధారణగుణయుక్తపురుషః సాధారణో జ్ఞేయః॥౮॥

తత్ర దేశే సాధారణే జాఙ్గలే వా యథాకాలం శిశిరాతపపవనసలిలసేవితే సమే శుచౌ ప్రదక్షిణోదకే శ్మశానచైత్యదేవయజనాగారసభాశ్వభ్రారామవల్మీకోషరవిరహితే కుశరోహిషాస్తీర్ణే స్నిగ్ధకృష్ణమధురమృత్తికే వా మృదావఫాలకృష్టేఽనుపహతేఽన్యైర్బలవత్తరైర్ద్రుమైరోషధాని జాతాని ప్రశస్యన్తే॥౯॥

తత్ర యాని కాలజాతాన్యాగతసంపూర్ణప్రమాణరసవీర్యగన్ధాని కాలాతపాగ్నిసలిలపవనజన్తుభిరనుపహతగన్ధవర్ణరసస్పర్శప్రభావాణి ప్రత్యగ్రాణ్యుదీచ్యాం దిశి స్థితాని; తేషాం శాఖాపలాశమచిరమరూఢం వర్షావసన్తయోర్గ్రాహ్యం, గ్రీష్మే మూలాని శిశిరే చ శీర్ణప్రరూఢపర్ణానాం, శరది త్వక్కన్దక్షీరాణి, హేమన్తే సారాణి, యథర్తు పుష్పఫలమితి; మఙ్గలాచారః కల్యాణవృత్తః శుచిః శుక్లవాసాః సంపూజ్య దేవతామగ్నిమశ్వినౌ గోబ్రాహ్మణాంశ్చ కృతోపవాసః ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా గృహ్ణీయాత్॥౧౦॥

గృహీత్వా చానురూపగుణవద్భాజనే సంస్థాప్యాగారేషు ప్రాగుదగ్ద్వారేషు నివాతప్రవాతైకదేశేషు నిత్యపుష్పోపహారబలికర్మవత్సు, అగ్నిసలిలోపస్వేదధూమరజోమూషికచతుష్పదామనభిగమనీయాని స్వవచ్ఛన్నాని శిక్యేష్వాసజ్య స్థాపయేత్॥౧౧॥

తాని చ యథాదోషం ప్రయుఞ్జీత సురాసౌవీరకతుషోదకమైరేయమేదకధాన్యామ్లఫలామ్లదధ్యమ్లాదిభిర్వాతే, మృద్వీకామలకమధుమధుకపరూషకఫాణితక్షీరాదిభిశ్చ పిత్తే, శ్లేష్మణి తు మధుమూత్రకషాయాదిభిర్భావితాన్యాలోడితాని చేత్యుద్దేశః; తం విస్తరేణ ద్రవ్యదేహదోషసాత్మ్యాదీని వసన్తాదీంశ్చ ప్రవిభజ్య వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧౨॥

వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠతమాన్యాచక్షతే, అనపాయిత్వాత్। తాని వసన్తగ్రీష్మయోరన్తరే పుష్యాశ్వయుగ్భ్యాం మృగశిరసా వా గృహ్ణీయాన్మైత్రే ముహూర్తే, యాని పక్వాన్యకాణాన్యహరితాని పాణ్డూన్యక్రిమీణ్యపూతీన్యజన్తుజగ్ధాన్యకృశాన్యహ్రస్వాని తాని ప్రగృహ్య కుశపుటే బద్ధ్వా గోమయేనాలిప్య

యవతు(ఋ)షమాషశాలివ్రీహికులత్థముద్గపలానామన్యతమే నిదధ్యాదష్టరాత్రమ్। అత ఊర్ధ్వం మృదుభూతాని మధ్విష్టగన్ధాన్యుద్ధృత్య శోషయేత్, సుశుష్కాణాం ఫలపిప్పలీరుద్ధరేత్, తాసాం ఘృతదధిమధుపలలవిమృదితానాం పునః శుష్కాణాం నవం కలశం సుప్రభృష్టవాలుకమరజస్కమాకణ్ఠం పూరయిత్వా స్వవచ్ఛన్నం స్వనుగుప్తం శిక్యేష్వాసజ్య సమ్యక స్థాపయేత్॥౧౩॥

అథ చ్ఛర్దనీయమాతురం ద్వ్యహం త్ర్యహం వా స్నేహస్వేదోపపన్నం శ్వశ్చర్దయితవ్య ఇతి గ్రామ్యానుపౌదకమాంసరసక్షీరదధిమాషతిలశాకాదిభిః సముత్క్లేశితశ్లేష్మాణం వ్యుషితం జీర్ణాహారం పూర్వాహ్ణే కృతబలిహోమమఙ్గలప్రాయశ్చిత్తం నిరన్నమనతిస్నిగ్ధం యవాగ్వా ఘృతమాత్రాం పీతవన్తం, తాసాం ఫలపిప్పలీనామన్తర్నఖముష్టిం యావద్వా సాధు మన్యేత జర్జరీకృత్య యష్టీమధుకషాయేణ కోవిదారకర్బుదారనీపవిదులబిమ్బీశణపుష్పీసదాపుష్పీప్రత్యక్పుష్పీకషాయాణామన్యతమేన వా రాత్రిముషితం విమృద్య పూతం మధుసైన్ధవయుక్తం సుఖోష్ణం కృత్వా పూర్ణం శరావం మన్త్రేణానేనాభిమన్త్రయేత్-

'ఓం బ్రహ్మదక్షాశ్విరుద్రేన్ద్రభూచన్ద్రార్కానిలానలాః।

ఋషయః సౌషధిగ్రామా భూతసఙ్ఘాశ్చ పాన్తు తే॥

రసాయనమివర్షీణాం దేవానామమృతం యథా।

సుధేవోత్తమనాగానాం భైషజ్యమిదమస్తు తే॥'

ఇత్యేవమభిమన్త్ర్యోదఙ్ముఖం ప్రాఙ్ముఖం వాఽఽతురం పాయయేచ్ఛ్లేష్మజ్వరగుల్మశూలప్రతిశ్యాయార్తం విశేషేణ పునః పునరాపిత్తాగమనాత్, తేన సాధు వమతి। హీనవేగం తు పిప్పల్యామలకసర్షపవచాకల్కలవణోష్ణోదకైః పునః పునః ప్రవర్తయేదాపిత్తదర్శనాత్। ఇత్యేష సర్వచ్ఛర్దనయోగవిధిః॥౧౪॥

సర్వేషు తు మధుసైన్ధవం కఫవిలయనచ్ఛేదార్థం వమనేషు విదధ్యాత్; న చోష్ణవిరోధో మధునశ్ఛర్దనయోగయుక్తస్య, అవిపక్వప్రత్యాగమనాద్దోషనిర్హరణచ్చేతి॥౧౫॥

ఫలపిప్పలీనాం ద్వౌ భాగౌ కోవిదారాదికషాయేణ త్రిఃసప్తకృత్వః స్రావయేత్, తేన రసేన తృతీయం భాగం పిష్ట్వా మాత్రాం హరీతకీభిర్బిభీతకైరామలకైర్వా తుల్యాం వర్తయేత్, తాసామేకా ద్వే వా పూర్వోక్తానాం కషాయాణామన్యతమస్యాఽఞ్జలిమాత్రేణ విమృద్య బలవచ్ఛ్లేష్మప్రసేకగ్రన్థిజ్వరోదరారుచిషు పాయయేదితి సమానం పూర్వేణ॥౧౬॥

ఫలపిప్పలీక్షీరం తేన వా క్షీరయవాగూమధోభాగే రక్తపిత్తే హృద్దాహే చ, తజ్జస్య వా దధ్న ఉత్తరకం కఫచ్ఛర్దితమకముఖప్రసేకేషు, తస్య వా పయసః శీతస్య సన్తానికాఞ్జలిం పిత్తే ప్రకుపితే ఉరఃకణ్ఠహృదయే చ తనుకఫోపదిగ్ధే; ఇతి సమానం పూర్వేణ॥౧౭॥

ఫలపిప్పలీనాంశృతక్షీరాన్నవనీతముత్పన్నం ఫలాదికల్కకషాయసిద్ధం కఫాభిభూతాగ్నిం విశుష్యద్దేహం చ మాత్రయా పాయయేదితి సమానం పూర్వేణ॥౧౮॥

ఫలపిప్పలీనాం ఫలాదికషాయేణ త్రిఃసప్తకృత్వః సుపరిభావితేన పుష్పరజఃప్రకాశేన చూర్ణేన సరసి సంజాతం బృహత్సరోరుహం సాయాహ్నేఽవచూర్ణయేత్, తద్రాత్రివ్యుషితం ప్రభాతే పునరవచూర్ణితముద్ధృత్య హరిద్రాకృశరక్షీరయవాగూనామన్యతమం సైన్ధవగుడఫాణితయుక్తమాకణ్ఠం పీతవన్తమాఘ్రాపయేత్ సుకుమారముత్క్లిష్టపిత్తకఫమౌషధద్వేషిణమితి సమానం పూర్వేణ॥౧౯॥

ఫలపిప్పలీనాం భల్లాతకవిధిపరిస్రుతం స్వరసం పక్త్వా ఫాణితీభూతమాతన్తులీభావాల్లేహయేత్; తదాతపశుష్కం వా చూర్ణీకృతం జీమూతాదికషాయేణ పిత్తే కఫస్థానగతే పాయయేదితి సమానం పూర్వేణ॥౨౦॥

ఫలపిప్పలీచూర్ణాని పూర్వవత్ కోవిదారాదీనాం షణ్ణామన్యతమకషాయస్రుతాని వర్తిక్రియాః కోవిదారాదికషాయోపసర్జనాః పేయా ఇతి సమానం పూర్వేణ॥౨౧॥

ఫలపిప్పలీనామారగ్వధకుటజస్వాదుకణ్టకపాఠాపాటలిశార్ఙ్గేష్టామూర్వాసప్తపర్ణనక్తమాలపిచు
మర్దపటోలసుషవీగుడూచీసోమవల్కద్వీపికాప్పలీపిప్పలీమూలహస్తిపిప్పలీచిత్రకశృఙ్గవేరా
ణాం చాన్యతమకషాయేణ సిద్ధో లేహ ఇతి సమానం పూర్వేణ॥౨౨॥

ఫలపిప్పలీష్వేలాహరేణుకాశతపుష్పాకుస్తుమ్బురుతగరకుష్ఠత్వక్చోరకమరుబకాగురుగుగ్గు
ల్వేలవాలుకశ్రీవేష్టకపరిపేలవమాంసీశైలేయకస్థౌణేయకసరలపారావతపద్యశోకరోహిణీనాం
వింశతేరన్యతమస్య కషాయేణ సాధితోత్కారికా ఉత్కారికాకల్పేన మోదకా వా మోదకకల్పేన
యథాదోషరోగభక్తిః ప్రయోజ్యా ఇతి సమానం పూర్వేణ॥౨౩॥

ఫలపిప్పలీస్వరసకషాయపరిభావితాని తిలశాలితణ్డులపిష్టాని తత్కషాయోపసర్జనాని
శష్కులీకల్పేన శష్కుల్యః పూపకల్పేన వా పూపా ఇతి సమానం పూర్వేణ॥౨౪॥

ఏతేనైవ చ కల్పేన
సుసుఖసురసకుతేరకగణ్డీరకాలమాలకపర్ణాసకక్షవకఫణిజ్ఝకగృఞ్జనకాసమర్దభృఙ్గరాజానాం
పోటేక్షుబాలికాకాలఙ్కతకదణ్టైరకాణాం చాన్యతమస్య కషాయేణ కారయేదితి సమానం
పూర్వేణ ౨౫

తథా బదరషాడవరాగలేహమోదకోత్కారికాతర్పణపానకమాంసరసయూషమద్యానాం
మదనఫలాన్యతమేనోపసంసృజ్య యథాదోషరోగభక్తి దద్యాత్, తైః సాధు వమతీతి॥౨౬॥

మదనః కరహాటశ్చ రాఠః పిణ్డీతకః ఫలమ్।

శ్వసనశ్చేతి పర్యాయైరుచ్యతే తస్య కల్పనా॥౨౭॥

తత్ర శ్లోకాః।

నవ యోగాః కషాయేషు, మాత్రాప్వష్టౌ పయోధృతే।

పఞ్చ, ఫాణితచూర్ణే ద్వే, ఘ్రేయే, వర్తిక్రియాసు షట్॥౨౮॥

వింశతిర్వింశతిర్లేహమోదకోత్కారికాసు చ।

శష్కులీపూపయోశ్చోక్తా యోగాః షోడశ షోడశ॥౨౯॥

దశాన్యే పాడవాద్యేషు త్రయస్త్రింశదిదం శతమ్।

యోగానాం విధివద్దృష్టం ఫలకల్పే మహర్షిణా॥౩౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే మదనఫలకల్పో

నామ ప్రథమోఽధ్యాయః॥౧॥

ద్వితీయోఽధ్యాయః।

అథాతో జీమూతకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కల్పం జీమూతకస్యేమం ఫలపుష్పాశ్రయం శృణు।

గరాగరీ చ వేణీ చ తథా స్యాద్దేవతాడకః॥౩॥

జీమూతకం త్రిదోషఘ్నం యథాస్వౌషధకల్పితమ్।

ప్రయోక్తవ్యం జ్వరశ్వాసహిక్కాకోష్ఠామయేషు చ॥౪॥

యథోక్తగుణయుక్తానాం దేశజానాం యథా।

పయః పుష్పేఽస్య, నిర్వృత్తే ఫలే పేయా పయస్కృతా॥౫॥

లోమశే క్షీరసన్తానం, దధ్యుత్తరమలోమశే।

శృతే పయసి దధ్యమ్లం జాతం హరితపాణ్డుకే॥౬॥

జీర్ణానాం చ సుశుష్కాణాం న్యస్తానాం భాజనే శుచౌ।

చూర్ణస్య పయసా శుక్తిం వాతపిత్తార్దితః పిబేత్॥౭॥

ఆసుత్య చ సురామణ్డే మృదిత్వా ప్రస్రుతం పిబేత్।

కఫజేఽరోచకే కాసే పాణ్డురోగే సయక్ష్మణి॥౮॥

ద్వే చాపోథ్యాథవా త్రీణి గుడూచ్యా మధుకస్య వా।

కోవిదారాదికానాం వా నిమ్బస్య కుటజస్య వా॥౯॥

కషాయేష్వాసుతం పూత్వా తేనైవ విధినా పిబేత్।

అథవాऽऽరగ్వధాదీనాం సప్తానాం పూర్వవత్ పిబేత్॥౧౦॥

ఏకైకస్య కషాయేణ పిత్తశ్లేష్మజ్వరార్దితః।

వర్తయః ఫలవచ్చాప్టౌ కోలమాత్రాస్తు తా మతాః॥౧౧॥

(జీమూతకస్య వా కల్కం చూర్ణం వా శిశిరామ్బునా।

జ్వరే పిత్తే పిబేద్వాతే కఫే చోష్ణోదకేన తు॥౧౨॥)

జీవకర్షభకేక్షూణాం శతావర్యా రసేన వా।

పిత్తశ్లేష్మజ్వరే దద్యాద్వాతపిత్తజ్వరేऽథవా॥౧౩॥

తథా జీమూతకక్షీరాత్ సముత్పన్నం పచేద్ఘృతమ్।

ఫలాదీనాం కషాయేణ శ్రేష్ఠం తద్వమనం మతమ్॥౧౪॥

తత్ర శ్లోకౌ।

షట్ క్షీరే మదిరామణ్డే ఏకో ద్వాదశ చాపరే।

సప్త చారగ్వధాదీనాం కషాయేఽష్టౌ చ వర్తిషు ॥౧౫॥

జీవకాదిషు చత్వారో ఘృతం చైకం ప్రకీర్తితమ్।

కల్పే జీమూతకానాం చ యోగాస్త్రింశన్నవాధికాః ॥౧౬॥

ఇత్యభివేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే జీమూతకకల్పో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాత ఇక్ష్వాకుకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః ॥౨॥

సిద్ధం వక్ష్యామ్యథేక్ష్వాకుకల్పం యేషాం ప్రశస్యతే।

లమ్బాఽథ కటుకాలాబూస్తుమ్బీ పిణ్డఫలం తథా ॥3॥

ఇక్ష్వాకుః ఫలినీ చైవ ప్రోచ్యతే తస్య కల్పనా।

కాసశ్వాసవిషచ్ఛర్దిజ్వరార్తే కఫకర్శితే ॥౪॥

ప్రతామ్యతి నరే చైవ వమనార్థం తదిష్యతే।

పుష్పస్య ప్రవాలానాం ముష్టిం ప్రాదేశసంమితామ్॥౫॥

క్షీరప్రస్థే శృతం దద్యాత్ పిత్తోద్రిక్తే కఫజ్వరే।

పుష్పాదిషు చ చత్వారః క్షీరే జీమూతకే యథా॥౬॥

యోగా హరితపాణ్డూనాం సురామణ్డేన పఞ్చమః।

ఫలస్వరసభాగం చ త్రిగుణక్షీరసాధితమ్॥౭॥

ఉరఃస్థితే కఫే దద్యాత్ స్వరభేదే చ పీనసే।

జీర్ణే మధ్యోద్ధృతే క్షీరం ప్రక్షిపేత్తద్యదా దధి॥౮॥

జాతం స్యాత్ కఫజే కాసే శ్వాసే వమ్యాం చ తత్ పిబేత్।

అజాక్షీరేణ బీజాని భావయేత్ పాయయేత చ॥౯॥

విషగుల్మోదరగ్రన్థిగణ్డేషు శ్లీపదేషు చ।

మస్తునా వా ఫలాన్మధ్యం పాణ్డుకుష్ఠవిషార్దితః॥౧౦॥

తేన తక్రం విపక్వం వా సక్షౌద్రలవణం పిబేత్।

తుమ్బ్యాః ఫలరసైః శుష్కైః సపుష్పైరవచూర్ణితమ్॥౧౧॥

ఛర్దయేన్మాల్యమాఘ్రాయ గన్ధసంపత్సుఖోచితః।

భక్షయేత్ ఫలమధ్యం వా గుడేన పలలేన చ॥౧౨॥

ఇక్ష్వాకుఫలతైలం వా సిద్ధం వా పూర్వవద్ధృతమ్।

పఞ్చాశద్దశవృద్ధాని ఫలినీనాం యథోత్తరమ్॥౧౩॥

పిబేద్విమృద్య బీజాని కషాయేష్వాశతం పృథక్।

యష్ట్యాహ్వకోవిదారాద్యైర్మృష్టిమన్తర్నఖం పిబేత్॥౧౪॥

కషాయైః కోవిదారాద్యైర్మాత్రాశ్చ ఫలవత్ స్మృతాః।

బిల్వమూలకషాయేణ తుమ్బీబీజాఞ్జలిం పచేత్॥౧౫॥

పూతస్యాస్య త్రయో భాగాశ్చతుర్థః ఫాణితస్య తు।

సఘృతో బీజభాగాశ్చ పిష్టానర్ధాంశికాంస్తథా॥౧౬॥

మహాజాలినిజీమూత కృతవేధనవత్సకాన్।

తం లేహం సాధయేద్దర్వ్యా ఘట్టయన్మృదునాఽగ్నినా ॥౧౭॥

యావత్ స్యాత్తన్తుమత్తోయే పతితం తు న శీర్యతే।

తం లిహ్యాన్మాత్రయా లేహం ప్రమథ్యాం చ పిబేదను ॥౧౮॥

కల్ప ఏషోఽగ్నిమన్థాదౌ చతుష్కే పృథగుచ్యతే।

శక్తుభిర్వా పిబేన్మన్థం తుమ్బీస్వరసభావితైః ॥౧౯॥

కఫజేఽథ జ్వరే కాసే కణ్ఠరోగేష్వరోచకే।

గుల్మే మేహే ప్రసేకే చ కల్కం మాంసరసైః పిబేత్।

నరః సాధు వమత్యేవం న చ దౌర్బల్యమశ్నుతే॥౨౦॥

తత్ర శ్లోకాః।

పయస్యష్టౌ సురామణ్డమస్తుతక్రేషు చ త్రయః।

క్షేయం సపలలం తైలం వర్ధమానాః ఫలేషు షట్॥౨౧॥

ఘృతమేకం కషాయేషు నవాన్యే మధుకాదిషు।

అష్టౌ వర్తిక్రియా లేహాః పఞ్చ మన్థో రసస్తథా॥౨౨॥

యోగా ఇక్ష్వాకుకల్పేఽస్మింశ్చత్వారింశఞ్చ పఞ్చ చ।

ఉక్తా మహర్షిణా సమ్యక్ ప్రజానాం హితకామ్యయా॥౨౩॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే ఇక్ష్వాకుకల్పో నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥3

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాతో ధామార్గవకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కర్కోటకీ కటుఫలా మహాజాలినిరేవ చ।

ధామార్గవస్య పర్యాయా రాజకోశాతకీ తథా॥3॥

గరే గుల్మోదరే కాసే వాతే శ్లేష్మాశయస్థితే।

కఫే చ కణ్ఠవక్త్రస్థే కఫసంచయజేషు చ॥౪॥

రోగేష్వేషు ప్రయోజ్యం స్యాత్ స్థిరాశ్చ గురవశ్చ యే।

ఫలం పుష్పం ప్రవాలం చ విధినా తస్య సంహరేత్ ॥౫॥

ప్రవాలస్వరసం శుష్కం కృతాశ్చ గులికాః పృథక్ ।

కోవిదారాదిభిః పేయాః కషాయైర్మధుకస్య చ ॥౬॥

పుష్పాదిషు పయోయోగాశ్చత్వారః పఞ్చమీ సురా ।

పూర్వవజీర్ణ శుష్కాణామతః కల్పః ప్రవక్ష్యతే ॥౭॥

మధుకస్య కషాయేణ బీజకణ్ఠోద్ధృతం ఫలమ్ ।

సగుడం వ్యుషితం రాత్రిం కోవిదారాదిభిస్తథా ॥౮॥

దద్యాద్గుల్మోదరార్తేభ్యో యే చాప్యన్యే కఫామయాః ।

దద్యాదన్నేన వా యుక్తం ఛర్దిహృద్రోగశాన్తయే ॥౯॥

చూర్ణైర్వాఽప్యుత్పలాదీని భావితాని ప్రభూతశః ।

రసక్షీరవాగ్వాదితృప్తో ఘ్రాత్వా వమేత్ సుఖమ్ ॥౧౦॥

చూర్ణీకృతస్య వర్తిం వా కృత్వా బదరసంమితామ్ ।

వినీయాఞ్జలిమాత్రే తు పిబేద్గోశ్వశకృద్రసే॥౧౧॥

పృషతర్ష్యకురఙ్గాశ్వతరగోకర్ణరాసభే।

హరిణాజశ్వదంష్ట్రావిసంభవే చ శకుద్రసే॥౧౨॥

జీవకర్షభకౌ వీరామాత్మగుప్తాం శతావరీమ్।

కాకోలీం శ్రావణీం మేదాం మహామేదాం మధూలికామ్॥౧౩॥

ఏకైకశోఽభిసంచూర్ణ్య సహ ధామార్గవేణ తు (తే)।

శర్కరామధుసంయుక్తా లేహా హృద్దాహకాసినామ్॥౧౪॥

సుఖోదకానుపానాః స్యుః పిత్తోష్మసహితే కఫే।

ధాన్యతుమ్బురుయూషేణ కల్కస్తస్య విషాపహః॥౧౫॥

జాత్యాః సౌమనసాయిన్యా రజన్యాశ్చోరకస్య వా।

వృశ్చీరస్య మహాక్షుద్రసహాహైమవతస్య చ॥౧౬॥

బిమ్బ్యాః పునర్నవాయా వా కాసమర్దస్య వా పృథక్।

ఏకం ధామార్గవం ద్వే వా కషాయే పరిమృద్య తు॥౧౭॥

పూతం మనోవికారేషు పిబేద్వమనముత్తమమ్।

తచ్చృతక్షీరజం సర్పిః సాధితం వా ఫలాదిభిః॥౧౮॥

తత్ర శ్లోకౌ।

పల్లవే నవ చత్వారః క్షీర ఏకః సురాసవే।

కషాయే వింశతిః కల్కే దశ ద్వౌ చ శకృద్రసే॥౧౯॥

అన్న ఏకస్తథా ఘ్రేయే దశ లేహాస్తథా ఘృతమ్।

కల్పే ధామార్గవస్యోక్తాః షష్టిర్యోగా మహర్షిణా॥౨౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే

ధామార్గవకల్పో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతో వత్సకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అథ వత్సకనామాని భేదం స్త్రీపుంసయోస్తథా।

కల్పం చాస్య ప్రవక్ష్యామి విస్తరేణ యథాతథమ్॥౩॥

వత్సకః కుటజః శక్రో వృక్షకో గిరిమల్లికా।

బీజానీన్ద్రయవాస్తస్య తథోచ్యన్తే కలిఙ్గకాః॥౪॥

బృహత్ఫలః శ్వేతపుష్పః స్నిగ్ధపత్రః పుమాన్ భవేత్।

శ్యామా చారుణపుష్పా స్త్రీ ఫలవృన్తైస్తథాఽణుభిః॥౫॥

రక్తపిత్తకఫఘ్నస్తు సుకుమారేష్వనత్యయః।

హృద్రోగజ్వరవాతాసృగ్వీసర్పాదిషు శస్యతే॥౬॥

కాలే ఫలాని సంగృహ్య తయోః శుష్కాణి సంక్షిపేత్।

తేషామన్తర్నఖం ముష్టిం జర్జరీకృత్య భావయేత్॥౭॥

మధుకస్య కషాయేణ కోవిదారాదిభిస్తథా।

నిశి స్థితం విమృద్యైతల్లవణక్షౌద్రసంయుతమ్॥౮॥

పిబేత్తద్వమనం శ్రేష్ఠం పిత్తశ్లేష్మనిబర్హణమ్।

అష్టాహం పయసాఽఽర్కేణ తేషాం చూర్ణాని భావయేత్॥౯॥

జీవకస్య కషాయేణ తతః పాణితలం పిబేత్।

ఫలజీమూతకేక్ష్వాకుజీవన్తీనాం పృథక్ తథా॥౧౦॥

సర్షపాణాం మధూకానాం లవణస్యాథవాఽమ్బునా।

కృశరేణాథవా యుక్తం విదధ్యాద్వమనం భిషక్॥౧౧॥

తత్ర శ్లోకః।

కషాయైర్నవ చూర్ణైశ్చ పఞ్చోక్తాః సలిలైస్త్రయః।

ఏకశ్చ కృశరాయాం స్యాద్యోగాస్తేఽష్టాదశ స్మృతాః॥౧౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే

వత్సకకల్పో నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతః కృతవేధనకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కృతవేధననామాని కల్పం చాస్య నిబోధత।

క్ష్వేడః కోశాతకీ చోక్తం మృదఙ్గఫలమేవ చ॥౩॥

అత్యన్తకటుతీక్ష్ణోష్ణం గాఢేష్విష్టం గదేషు చ।

కుష్ఠపాణ్డ్వామయప్లీహశోఫగుల్మగరాదిషు॥౪॥

క్షీరాది కుసుమాదీనాం సురా చైతేషు పూర్వవత్।

సుశుష్కాణాం తు జీర్ణానామేకం ద్వే వా యథాబలమ్॥౫॥

కషాయైర్మధుకాదీనాం నవభిః ఫలవత్ పిబేత్।

క్వాథయిత్వా ఫలం తస్య పూత్వా లేహం నిధాపయేత్॥౬॥

కృతవేధనకల్కాంశం ఫలార్ధార్ధాంశసంయుతమ్।

పృథక్ చారగ్వధాదీనాం త్రయోదశభిరాసుతమ్॥౭॥

శాల్మలీమూలచూర్ణానాం పిచ్చాభిర్దశభిస్తథా।

వర్తిక్రియాః షట్ ఫలవత్ ఫలాదీనాం ఘృతం తథా॥౮॥

కోశాతకాని పఞ్చాశత్ కోవిదారరసే పచేత్।

తం కషాయం ఫలాదీనాం కల్కైర్లేహం పునః పచేత్॥౯॥

క్ష్వేడస్య తత్ర భాగః స్యాచ్చేషాణ్యర్ధాంశికాని తు।

కషాయైః కోవిదారాద్యైరేవం పక్త్వా పిబేత్ పృథక్॥౧౦॥

కషాయేషు ఫలాదీనామానూపం పిశితం పృథక్।

కోశాతక్యా సమం పక్త్వా రసం సలవణం పిబేత్॥౧౧॥

ఫలాదిపిప్పలీతుల్యం తద్వన్మాంసరసం పిబేత్।

క్ష్వేడం కాసీ పిబేత్ సిద్ధం మిశ్రమిక్షురసేన చ॥౧౨॥

తత్ర శ్లోకౌ।

క్షీరే ద్వౌ ద్వౌ సురా చైకా క్వాథా ద్వావింశతిస్తథా।

దశ పిచ్చా ఘృతం చైకం షట్ చ వర్తిక్రియాః శుభాః॥౧౩॥

లేహేఽష్టౌ సప్త మాంసే చ యోగ ఇక్షురసేఽపరః।

కృతవేధనకల్పేఽస్మిన్ షష్టిర్యోగాః ప్రకీర్తితాః॥౧౪॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే కృతవేధనకల్పో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాతః శ్యామాత్రివృత్కల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

విరేచనే త్రివృన్మూలం శ్రేష్ఠమాహుర్మనీషిణః।

తస్యాః సంజ్ఞా గుణాః కర్మ భేదః కల్పశ్చ వక్ష్యతే॥౩॥

త్రిభణ్డీ త్రివృతా శ్యామా సువహా కోటరా తథా।

సర్వానుభూతిః సరలా శబ్దైః పర్యాయవాచకైః॥౪॥

కషాయా మధురా రూక్షా విపాకే కటుకా చ సా।

కఫపిత్తప్రశమనీ రౌక్ష్యాచ్చానిలకోపనీ॥౫॥

సేదానీమౌషధైర్యుక్తా వాతపిత్తకఫాపహైః।

కల్పే వైశేష్యమాసాద్య సర్వరోగహరా భవేత్॥౬॥

మూలం తు ద్వివిధం తస్యాః శ్యామం చారుణమేవ చ।

తయోర్ముఖ్యతరం విద్ధి మూలం యదరుణప్రభమ్॥౭॥

సుకుమారే శిశౌ వృద్ధే మృదుకోష్ఠే చ తచ్ఛుభమ్।

మోహయేదాశుకారిస్వాచ్ఛ్యామా కణ్ఠం క్షిణోత్యపి॥౮॥

తైక్ష్ణ్యాత్ కర్షతి హృత్కణ్ఠమాశు దోషం హరత్యపి।

శస్యతే బహుదోషాణాం క్రూరకోష్ఠాశ్చ యే నరాః॥౯॥

గుణవత్యాం తయోర్భూమౌ జాతం మూలం సముద్ధరేత్।

ఉపోష్య ప్రయతః శుక్రే శుక్లవాసాః సమాహితః॥౧౦॥

గమ్భీరానుగతం శ్లక్ష్ణమతిర్యగ్విసృతం చ యత్।

తద్విపాఠ్యోద్ధరేద్గర్భం త్వచం శుష్కాం నిధాపయేత్॥౧౧॥

స్నిగ్ధస్విన్నో విరేచ్యస్తు పేయామాత్రోషితః సుఖమ్।

అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం వినీయామ్లేన నా పిబేత్॥౧౨॥

గోవ్యజామహిషీమూత్రసౌవీరకతుషోదకైః।

ప్రసన్నయా త్రిఫలయా శృతయా చ పృథక్ పిబేత్॥౧౩॥

ఏకైకం సైన్ధవాదీనాం ద్వాదశానాం సనాగరమ్।

త్రివృద్ద్విగుణసంయుక్తం చూర్ణముష్ణామ్బునా పిబేత్॥౧౪॥

పిప్పలీ పిప్పలీమూలం మరిచం గజపిప్పలీ।

సరలః కిలిమం హిఙ్గు భార్గీ తేజోవతీ తథా॥౧౫॥

ముస్తం హైమవతీ పథ్యా చిత్రకో రజనీ వచా।

స్వర్ణక్షీర్యజమోదా చ శృఙ్గవేరం చ తైః పృథక్॥౧౬॥

ఏకైకార్ధాంశసంయుక్తం పిబేద్గోమూత్రసంయుతమ్।

మధుకార్ధాంశసంయుక్తం శర్కరామ్బుయుతం పిబేత్॥౧౭॥

జీవకర్షభకౌ మేదాం శ్రావణీం కర్కటాహ్వయామ్।

ముగమాషాఖ్యపర్ణ్యౌ చ మహతీం శ్రావణీం తథా॥౧౮॥

కాకోలీం క్షీరకాకోలీమిన్ద్రాం ఛిన్నరుహాం తథా।

క్షీరాంశుక్లాం పయస్యాం చ యష్ట్యాహ్వం విధినా పిబేత్॥౧౯॥

వాతపిత్తహితాన్యేతాన్యన్యాని తు కఫానిలే।

క్షీరమాంసేశుకాశ్మర్యద్రాక్షాపీలురసైః పృథక్॥౨౦॥

సర్పిషా వా తయోశ్చూర్ణమభయార్ధాంశికం పిబేత్।

లిహ్యాద్వా మధుసర్పిర్భ్యాం సంయుక్తం ససితోపలమ్॥౨౧॥

అజగన్ధా తుగాక్షీరీ విదారీ శర్కరా త్రివృత్।

చూర్ణితం క్షౌద్రసర్పిభ్యాం లీఢ్వా సాధు విరిచ్యతే॥౨౨॥

సన్నిపాతజ్వరస్తమ్భదాహతృష్ణార్దితో నరః।

శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ కల్కేన చ సశర్కరమ్॥౨౩॥

సాధయేద్విధివల్లేహం లిహ్యాత్ పాణితలం తతః।

సక్షౌద్రాం శర్కరాం పక్త్వా కుర్యాన్మృద్భాజనే నవే॥౨౪॥

క్షి పేచ్ఛీతే త్రివృచ్చూర్ణం త్వక్పత్రమరిచైః సహ।

మాత్రయా లేహయేదేతదీశ్వరాణాం విరేచనమ్॥౨౫॥

కుడవాంశాన్ రసానిక్షుద్రాక్షాపీలుపరూషకాత్।

సితోపలాపలం క్షౌద్రాత్ కుడవార్ధం చ సాధయేత్॥౨౬॥

తం లేహం యోజయేచ్ఛీతం త్రివృచ్చూర్ణేన శాస్త్రవిత్।

ఏతదుత్పన్నపిత్తానామీశ్వరాణాం విరేచనమ్॥౨౭॥

శర్కరామోదకాన్ వర్తీర్గులికామాంసపూపకాన్।

అనేన విధినా కుర్యాత్ పైత్తికానాం విరేచనమ్॥౨౮॥

పిప్పలీం నాగరం క్షారం శ్యామాం త్రివృతయా సహ।

లేహయేన్మధునా సార్ధం శ్లేష్మలాంనాం విరేచనమ్॥౨౯॥

మాతులుఙ్గాభయాధాత్రీశ్రీపర్ణీకోలదాడిమాత్।

సుభృష్టాన్ స్వరసాంస్తైలే సాధయేత్తత్ర చావపేత్॥౩౦॥

సహకారాత్ కపిత్థాచ్చ మధ్యమమ్లం చ యత్ ఫలమ్।

పూర్వవదహలీభూతే త్రివృచ్చూర్ణం సమావపేత్॥౩౧॥

త్వక్పత్రకేశరైలానాం చూర్ణం మధు చ మాత్రయా।

లేహ్యోఽయం కఫపూర్ణానామీశ్వరాణాం విరేచనమ్॥౩౨॥

పానకాని రసానూ యూషాన్ మోదకాన్ రాగషాడవాన్।

అనేన విధినా కుర్యాద్విరేకార్థం కఫాధికే॥౩౩॥

భృఙ్గైలాభ్యాం సమా నీలీ త్రైస్త్రివృత్తైశ్చ శర్కరా।

చూర్ణం ఫలరసక్షౌద్రశక్తుభిస్తర్పణం పిబేత్॥౩౪॥

వాతపిత్తకఫోత్థేషు రోగేష్వల్పానలేషు చ।

నరేషు సుకుమారేషు నిరపాయం విరేచనమ్॥౩౫॥

శర్కరాత్రిఫలాశ్యామాత్రివృత్పిప్పలిమాక్షికైః।

మోదకః సన్నిపాతోర్ధ్వరక్తపిత్తజ్వరాపహః॥౩౬॥

త్రివృచ్చూర్ణా మతాస్త్రిస్త్రస్త్రిశ్చ త్రిఫలాత్వచః।

విడఙ్గపిప్పలీక్షారశాణాస్త్రిస్రశ్చ చూర్ణితాః॥౩౭॥

లిహ్యాత్ సర్పిర్మధుభ్యాం చ మోదకం వా గుడేన చ।

భక్షయేన్నిష్పరీహారమేతచ్చోధనముత్తమమ్॥౩౮॥

గుల్మం ప్లీహోదరం శ్వాసం హలీమకమరోచకమ్।

కఫవాతకృతాంశ్చాన్యాన్ వ్యాధీనేతద్వ్యపోహతి॥౩౯॥

విడఙ్గపిప్పలీమూలత్రిఫలాధాన్యచిత్రకాన్।

మరిచేంద్రయవాజాజీపిప్పలీహస్తిపిప్పలీః॥౪౦॥

లవణాన్యజమోదాం చ చూర్ణితం కార్షికం పృథక్।

తిలతైలన్నివృచ్చూర్ణభాగౌ చాష్టపలోన్మితౌ॥౪౧॥

ధాత్రీఫలరసప్రస్థాంస్త్రీన్ గుడార్ధతులాం తథా।

పక్త్వా మృద్వగ్నినా ఖాదేద్వదరోదుమ్బరోపమాన్॥౪౨॥

గుడాన్ కృత్వా న చాత్ర స్యాద్విహారాహారయన్త్రణా।

మన్దాగ్నిత్వం జ్వరం మూర్చ్ఛాం మూత్రకృచ్ఛ్రమరోచకమ్॥౪౩॥

అస్వప్నం గాత్రశూలం చ కాసం శ్వాసం భ్రమం క్షయమ్।

కుష్ఠార్శః కామలామేహగుల్మోదరభగన్దరాన్॥౪౪॥

గ్రహణీపాణ్డురోగాంశ్చ హన్యుః పుంసవనాశ్చ తే।

కల్యాణకా ఇతి ఖ్యాతాః సర్వేష్వృతుషు యౌగికాః॥౪౫॥

వ్యోషత్వక్పత్రముస్తైలాబిడఝామలకాభయాః।

సమభాగా భిషగ్దధాద్ద్విగుణం చ మకూలకమ్॥౪౬॥

త్రివృతోఽష్టగుణం భాగం శర్కరాయాశ్చ షడ్గుణమ్।

చూర్ణితం గుడికాః కృత్వా క్షౌద్రేణ పలసంమితాః॥౪౭॥

భక్షయేత్ కల్యముత్థాయ శీతం చాను పిబేజ్జలమ్।

మూత్రకృచ్ఛ్రే జ్వరే వమ్యాం కాసే శ్వాసే భ్రమే క్షయే॥౪౮॥

తాపే పాణ్డ్వామయేఽల్పేఽగ్నౌ శస్తౌ నిర్యత్రణాశినః।

యోగః సర్వవిషాణాం చ మతః శ్రేష్ఠో విరేచనే॥౪౯॥

మూత్రజానాం చ రోగాణాం విధిజ్ఞేనావచారితః।

త్రివృత్పలం ద్విప్రసృతం పథ్యా ధాన్యోరుబూకయోః॥౫౦॥

ద్రాక్షాధాత్ర్యురుబూకానాం ప్రసృతౌ ద్వౌ త్రివృత్పలమ్।

దశ తాన్మోదకాన్ కుర్యాదీశ్వరాణాం విరేచనమ్॥౫౧॥

త్రివృద్ధైమవతీ శ్యామా నీలినీ హస్తిపిప్పలీ।

సమూలా పిప్పలీ ముస్తమజమోదా దురాలభా॥౫౨॥

కార్షికం నాగరపలం గుడస్య పలవింశతిమ్।

చూర్ణితం మోదకాన్ కుర్యాదుదుమ్బరఫలోపమాన్॥౫౩॥

హిఙ్గుసౌవర్చలవ్యోషయమానీబిడజీరకైః।

వచాజగన్ధాత్రిఫలాచవ్యచిత్రకధాన్యకైః॥౫౪॥

మోదకాన్ వేష్టయేచ్చూర్ణైస్తాన్ సతుమ్బురుదాడిమైః।

త్రికవంక్షణహృద్వస్తికోష్ఠార్శః ప్లీహశూలినామ్॥౫౫॥

హిక్కాకాసారుచిశ్వాసకఫోదావర్తినాం శుభాః।

త్రివృతాం కౌటజం బీజం పిప్పలీం విశ్వభేషజమ్॥౫౬॥

క్షౌద్రద్రాక్షారసోపేతం వర్షాస్వేతద్విరేచనమ్।

త్రివృద్దురాలభాముస్తశర్కరోదీచ్యచన్దనమ్॥౫౭॥

ద్రాక్షామ్బునా సయష్ట్యాహ్వసాతలం జలదాత్యయే।

త్రివృతాం చిత్రకం పాఠామజాజీం సరలం వచామ్॥౫౮॥

స్వర్ణదుగ్ధీం చ హేమన్తే పిష్ట్వా తూష్ణామ్బునా పిబేత్।

శర్కరా త్రిబృతా తుల్యా గ్రీష్మకాలే విరేచనమ్॥౫౯॥

త్రివృధాయతన్త్రిహపుషాః సాతలాం కటురోహిణీమ్।

స్వర్ణక్షీరీం చ సంచూర్ణ్యం గోమూత్రే భావయేత్ర్యహమ్॥౬౦॥

ఏష సర్వర్తుకో యోగః స్నిగ్ధానాం మలదోషహృత్।

దురాలభా త్రివృచ్ఛ్యామా వత్సకం హస్తిపిప్పలీ ॥౬౧॥

నీలినీ త్రిఫలా ముస్తం కటుకా చ సుచూర్ణితమ్।

సర్పిమాంసరసోష్ణామ్బుయుక్తం పాణితలం తతః॥౬౨॥

పిబేత్ సుఖతమం హ్యేతద్రూక్షాణామపి శస్యతే।

త్ర్యూషర్ణ త్రిఫలా హిఙ్గు కార్షికం త్రివృతాపలమ్॥౬౩॥

సౌవర్చలార్ధకర్షం చ పలార్ధం చామ్లవేతసాత్।

తచ్చూర్ణం శర్కరాతుల్యం మద్యేనామ్లేన వా పిబేత్॥౬౪॥

గుల్మపార్శ్వార్తినుత్ సిద్ధం జీర్ణే చాద్యాద్రసౌదనమ్।

త్రివృతాం త్రిఫలాం దన్తీం సప్తలాం వ్యోషసైన్ధవమ్॥౬౫॥

కృత్వా చూర్ణం తు సప్తాహం భావ్యమామలకీరసే।

తద్భోజ్యం తర్పణే యూషే పిశితే రాగయుక్తిషు॥౬౬॥

తుల్యామ్లం త్రివృతాకల్కసిద్ధం గుల్మహరం ఘృతమ్।

శ్యామాత్రివృతయోర్మూలం పచేదామలకైః సహ ॥౬౭॥

జలే తేన కషాయేణ పక్త్వా సర్పిః పిబేన్నరః।

శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ సిద్ధం సర్పిః పిబేత్తథా॥౬౮॥

సాధితం వా పయస్తాభ్యాం సుఖం తేన చిరిచ్యతే।

త్రివృన్ముష్టీంస్తు సనఖానష్టౌ ద్రోణేఽమ్బుసః పచేత్॥౬౯॥

పాదశేషం కషాయం తం శీతం గుడతులాయుతమ్।

స్నిగ్ధే స్థాప్యం ఘటే క్షౌద్రపిప్పలీఫలచిత్రకైః॥౭౦॥

ప్రలిప్తే విధినా మాసం జాతం తన్మాత్రయా పిబేత్।

గ్రహణీపాణ్డురోగఘ్నం గుల్మశ్వయథునాశనమ్॥౭౧॥

సురాం వా త్రివృతాయోగకిణ్వాం తత్క్వాథసంయుతామ్।

యవైః శ్యామాత్రివృతత్క్కథస్విన్నైః కుల్మాషమమ్బుసా॥౭౨॥

ఆసుతం షడహం పల్లే జాతం సౌవీరకం పిబేత్।

భృష్టాన్ వా సతుషాన్ క్షుణ్ణాన్ యవాంస్తచూర్ణసంయుతాన్॥౭౩॥

ఆసుత్వానమ్బసా తద్వత్ పిబేజ్జాతం తుషోదకమ్।

తథా మదనకల్పోక్తానూ షాడవాదీన్ పృథగ్దశ।

త్రిచూ్చర్ణేన సంయోజ్య విరేకార్థ ప్రయోజయేత్॥౭౪॥

త్వక్కేశరామ్రాతకదాడిమైలాసితోపలామాక్షికమాతులుఙ్గైః।

మద్యైస్తథాఽన్యైశ్చ మనోనుకూలైర్యుక్తాని దేయాని విరేచనాని॥౭౫॥

శీతామ్బునా పీతవతశ్చ తస్య సిఞ్చేన్ముఖం ఛర్దివిఘాత హేతోః।

హృద్యాంశ్చ మృత్పుష్పఫలప్రవాలానన్యాంశ్చ దద్యాదుపజిఘ్రణార్థమ్॥౭౬॥

తత్ర శ్లోకాః।

ఏకోఽమ్లాదిభిరష్టౌ చ దశ ద్వౌ సైన్ధవాదిభిః।

మూత్రేఽష్టాదశ యష్ట్యాం ద్వౌ జీవకాదౌ చతుర్దశ॥౭౭॥

క్షీరాదౌ సప్త లేహేఽష్టౌ చత్వారః సితయాఽపి చ।

పానకాదిషు పఞ్చైవ షట్తతౌ పఞ్చ మోదకాః॥౭౮॥

చత్వారశ్చ ఘృతే క్షీరే ద్వౌ చూర్ణే తర్పణే తథా।

ద్వౌ మద్యే కాఞ్జికే ద్వౌ చ దశాన్యే షాడవాదిషు॥౨౯॥

శ్యామాయాస్త్రివృతాయాశ్చ కల్పేఽస్మిన్ సముదాహృతమ్।

శతం దశోత్తరం సిద్ధం యోగానాం పరమర్షిణా॥౩౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే శ్యామాత్రివృత్కల్పో నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాతశ్చతురఙ్గులకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ఆరగ్వధో రాజవృక్షః శమ్పాకశ్చతురఙ్గులః।

ప్రగ్రహః కృతమాలశ్చ కర్ణికారోఽవఘాతకః॥౩॥

జ్వరహృద్రోగవాతాసృగుదావర్తాదిరోగిషు।

రాజవృక్షోఽధికం పథ్యో మృదుర్మధురశీతలః॥౪॥

బాలే వృద్ధే క్షతే క్షీణే సుకుమారే చ మానవే।

యోజ్యో మృద్వనపాయిత్వాద్విశేషాచ్చతురఙ్గులః॥౫॥

ఫలకాలే పరిణతం ఫలం తస్యాహరేద్బుధః।

తేషాం గుణవతాం జాతం సికతాసు నిధాపయేత్॥౬॥

సప్తరాత్రాత్ సముద్ధృత్య శోషయేదాతపే భిషక్।

తతో మజ్జానముద్ధృత్య శుచౌ భాణ్డే నిధాపయేత్॥౭॥

ద్రాక్షారసయుతం దద్యాద్దాహోదావర్తపీడితే।

చతుర్వర్షముఖే బాలే యావద్ద్వాదశవార్షికే॥౮॥

చతురఙ్గులమజ్జ్ఞస్తు ప్రసృతం వాఽథవాఽఞ్జలిమ్।

సురామణ్డేన సంయుక్తమథవా కోలసీధునా॥౯॥

దధిమణ్డేన వా సమ్యగ్రసేనామలకస్య వా।

కృత్వా శీతకషాయం తం పిబేత్ సౌవీరకేణ వా॥౧౦॥

త్రివృతో వా కషాయేణ మజ్జ్ఞః కల్కం తథా పిబేత్।

తథా బిల్వకషాయేణ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్॥౧౧॥

కషాయేణాథవా తస్య త్రివృచ్చూర్ణం గుడాన్వితమ్।

సాధయిత్వా శనైర్లేహం లేహయేన్మాత్రయా నరమ్॥౧౨॥

చతురఙ్గులసిద్ధాద్వా క్షీరాద్యదుదియాద్ధృతమ్।

మజ్జ్ఞః కల్కేన ధాత్రీణాం రసే తత్ సాధితం పిబేత్॥౧౩॥

తదేవ దశమూలస్య కులస్థానాం యవస్య చ।

కషాయే సాధితం సర్పిః కల్కైః శ్యామాదిభిః పిబేత్॥౧౪॥

దన్తీక్వాథేఽఞ్జలిం మజ్జ్ఞః శమ్పాకస్య గుడస్య చ।

దత్త్వా మాసార్ధమాసస్థమరిష్టం పాయయేత చ॥౧౫॥

యస్య యత్ పానమనం చ హృద్యం స్వాద్వథ వా కటు।

లవణం వా భవేత్తేన యుక్తం దద్యాద్విరేచనమ్॥౧౬॥

తత్ర శ్లోకౌ।

ద్రాక్షారసే సురాసీధ్వోర్దధ్ని చామలకీరసే।

సౌవీరకే కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ॥౧౭॥

లేహేఽరిష్టే వృతే ద్వే చ యోగా ద్వాదశ కీర్తితాః।

చతురఙ్గులకల్పేఽస్మిన్ సుకుమారాః సుఖోదయాః॥౧౮॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలప్రతిసంపూరితే కల్ప స్థానే చతురఙ్గులకల్పో నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

నవమోఽధ్యాయః।

అథాతస్తిల్వకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

తిల్వకస్తు మతో లోధ్రో బృహత్పత్రస్తిరీటకః।

తస్య మూలస్వచం శుష్కామన్తర్వల్కలవర్జితాః॥3॥

చూర్ణయేత్తు త్రిధా కృత్వా ద్వౌ భాగౌ శ్రోతయేత్తతః।

లోధ్రస్యైవ కషాయేణ తృతీయం తేన భావయేత్॥౪॥

భాగం తం దశమూలస్య పునః క్వాథేన భావయేత్।

శుష్కం చూర్ణం పునః కృత్వా తత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్॥౫॥

దధ్నితక్రసురామణ్డమూత్రైర్బదరసీధునా।

రసేనామలకానాం వా తతః పాణితలం పిబేత్॥౬॥

మేషశృఙ్గ్యభయాకృష్ణాచిత్రకైః సలిలే శృతే।

మరుజాన్ సునుయాత్తచ్చ జాతం సౌవీరకం యదా॥౭॥

భవేదఞ్జలినా తస్య లోధ్రకల్కం పిబేత్తదా।

సురాం లోధకషాయేణ జాతాం పక్షస్థితాం పిబేత్॥౮॥

దన్తీ చిత్రకయోర్ద్రోణే సలిలస్యాఢకం పృథక్।

సముత్క్కథ్య గుడస్యైకాం తులాం లోధ్రస్య చాఞ్జలిమ్॥౯॥

ఆవమేత్తత్ పరం పక్షాన్మద్యపానాం విరేచనమ్।

తిల్వకస్య కషాయేణ దశకృత్వః సుభావితామ్॥౧౦॥

మాత్రాం కమ్పిల్లకస్యైవ కషాయేణ పునః పిబేత్।

చతురఙ్గులకల్కేన లేహోఽన్యః కార్య ఏవ చ॥౧౧॥

విఫలాయాః కషాయేణ ససర్పిర్మధుఫాణితః।

లోధ్రచూర్ణయుతః సిద్ధో లేహః శ్రేష్ఠో విరేచనే॥౧౨॥

తిల్వకస్య కషాయేణ కల్కేన చ సశర్కరః।

సఘృతః సాధితో లేహః స చ శ్రేష్ఠో విరేచనే॥౧౩॥

అష్టాష్టౌ త్రివృతాదీనాం ముష్టీంశ్చ సనఖాన్ పృథక్।

ద్రోణేఽపాం సాధయేత్ పాదశేషే ప్రస్థం ఘృతాత్ పచేత్॥౧౪॥

పిష్టైస్తైరేవ బిల్వాంశైః సమూత్రలవణైర్భిషక్।

తతో మాత్రాం పిబేత్ కాలే శ్రేష్ఠమేతద్విరేచనమ్॥౧౫॥

లోధ్రకల్కేన మూత్రామ్లలవణైశ్చ పచేద్ఘృతమ్।

చతురఙ్గులకల్కేన సర్పిషీ ద్వే చ సాధయేత్॥౧౬॥

తత్ర శ్లోకౌ।

పఞ్చ దధ్యాదిభిస్త్వేకా సురా సౌవీరకేణ చ।

ఏకోఽరిష్టస్తథా యోగ ఏకః కమ్పిల్లకేన చ॥౧౭॥

లేహాస్త్రయో ఘృతేనాపి చత్వారః సంప్రకీర్తితాః।

యోగాస్తే లోధ్రమూలానాం కల్పే షోడశ దర్శితాః॥౧౮॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే తిల్వకకల్పో నామ నవమోఽధ్యాయః॥౯॥

దశమోఽధ్యాయః।

అథాతః సుధాకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

విరేచనానాం సర్వేషాం సుధా తీక్ష్ణతమా మతా।

సఞ్జాతం హి భినత్త్యాశు దోషాణాం కష్టవిభ్రమమ్॥౩॥

తస్మాన్నైషా మృదౌ కోష్ఠే ప్రయోక్తవ్యా కదాచన।

న దోషనిచయే చాల్పే సతి మార్గపరిక్రమే॥౪॥

పాణ్డురోగోదరే గుల్మే కుష్ఠే దూషీవిషార్దితే।

శ్వయథౌ మధుమేహే చ దోషవిభ్రాన్తచేతసి॥౫॥

రోగైరేవంవిధైర్గ్రస్తం జ్ఞాత్వాం సప్రాణమాతురమ్।

ప్రయోజయేన్మహావృక్షం సమ్యక్ స హ్యవచారితః॥౬॥

సద్యో హరతి దోషాణాం మహాన్తమపి సంచయమ్।

ద్వివిధః స మతోఽల్పైశ్చ బహుభిశ్చైవ కణ్టకైః॥౭॥

సుతీక్ష్ణైః కణ్టకైరల్పైః ప్రవరో బహుకణ్టకః।

స నామ్నా స్నుగ్గుడానన్దా సుధా నిస్త్రింశపత్రకః॥౮॥

తం విపాట్యాహరేత్ క్షీరం శస్త్రేణ మతిమాన్ భిషక్।

ద్వివర్షం వా త్రివర్షం వా శిశిరాన్తే విశేషతః॥౯॥

బిల్వాదీనాం బృహత్యాశ్చ కణ్టకార్యాస్తథైకశః।

కషాయేణ సమాంశం తం కృత్వాఽఙ్గారేషు శోషయేత్॥౧౦॥

తతః కోలసమాం మాత్రాం పిబేత్ సౌవీరకేణ వా।

తుషోదకేన కోలానాం రసేనామలకస్య వా ౧౧॥

సురయా దధిమణ్డేన మాతులుఙ్గరసేన వా।

సాతలాం కాఞ్చనక్షీరీం శ్యామాదీని కటుత్రికమ్॥౧౨॥

యథోపపత్తి సప్తాహం సుధాక్షీరేణ భావయేత్।

కోలమాత్రాం ఘృతేనాతః పిబేన్మాంసరసేన వా॥౧౩॥

త్ర్యూషణం త్రిఫలాం దన్తీం చిత్రకం త్రివృతాం తథా।

స్నుక్క్షీరభావితం సమ్యగ్విదధ్యాద్గుడపానకమ్॥౧౪॥

త్రివృతారగ్వధం దన్తీం శఙ్ఖినీం సప్తలాం సమమ్।

నిశి స్థితం గవాం మూత్రే శోషయేదాతపే తతః॥౧౫॥

సప్తాహం భావయిత్వైవం క్షీరేణాపరం పునః।

సప్తాహం భావయేచ్ఛుష్కం తతస్తేనాపి భావితమ్॥౧౬॥

గన్ధమాల్యం తదాఘ్రాయ ప్రావృత్య పటమేవ చ।

సుఖమాశు విరిచ్యన్తే మృదుకోష్ఠా నరాధిపాః॥౧౭॥

శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ క్షీరఘృతఫాణితైః।

లేహం పక్త్వా విరేకార్థం లేహయేన్మాత్రయా నరమ్॥౧౮॥

పాయయేత సుధాక్షీరం యూషైర్మాంసరసైర్వృతైః।

భావితాచ్ఛుష్కయాన్ వా మాంసం వా భక్షయేన్నరః॥౧౯॥

క్షీరణామలకైః సర్పిశ్చతురకులవత్ పచేత్।

సురాం వా కారయేత్ క్షీరే ఘృతం వా పూర్వవత్ పచేత్॥౨౦॥

తత్ర శ్లోకౌ।

సౌవీరకాదిభిః సప్త సర్పిషా చ రసేన చ।

పానకం ధ్రేయలేహౌ చ యోగా యూషాదిభిస్త్రయః॥౨౧॥

ద్వౌ శుష్కమత్స్యమాంసాభ్యాం సురైకా ద్వే చ సర్పిషీ।

మహావృక్షస్య యోగాస్తే వింశతిః సముదాహృతాః॥౨౨॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే సుధాకల్పో నామ దశమోఽధ్యాయః॥౧౦॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః।

అథాతః సప్తలాశఙ్ఖినీకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సప్తలా చర్మసాహ్వా చ బహుఫేనరసా చ సా।

శఙ్ఖినీ తిత్తికలా చైవ యవతిక్తాఽక్షిపీడకః॥3॥

తే గుల్మగరహృద్రోగకుష్ఠశోఫోదరాదిషు।

వికాసితీక్ష్ణరూక్షత్వాద్యోజ్యే శ్లేష్మాధికేషు తు॥౪॥

నాతిశుష్కం ఫలం గ్రాహ్యం శఙ్ఖిన్యా నిస్తుషీకృతమ్।

సప్తలాయాశ్చ మూలాని గృహీత్వా భాజనే క్షిపేత్॥౫॥

అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం ప్రసన్నాలవణాయుతమ్।

హృద్రోగే కఫవాతోత్థే గుల్మే చైవ ప్రయోజయేత్॥౬॥

ప్రియాలపీలుకర్కంన్ధూకోలామ్రాతకదాడిమైః।

ద్రాక్షాపనసఖర్జూరబదరామ్లపరూషకైః॥౭॥

మైరేయే దధిమణ్డేఽమ్లే సౌవీరకతుషోదకే।

శీధౌ చాప్యేష కల్పః స్యాత్ సుఖం శీఘ్రవిరేచనః॥౮॥

తైలం విదారిగన్ధాద్యైః పయసి క్వథితే పచేత్।

సప్తలాశఙ్ఖినీకల్కే త్రివృచ్చ్యామార్ధభాగికే॥౯॥

దధిమణ్డేన సన్నీయ సిద్ధం తత్ పాయయేత చ।

శఙ్ఖినీచూర్ణభాగౌ ద్వౌ తిలచూర్ణస్య చాపరః॥౧౦॥

హరీతకీకషాయేణ తైలం తత్పీడితం పిబేత్।

అతంసీసర్వపైరణ్డకరఞ్జేష్వేష సంవిధిః॥౧౧॥

శఙ్ఖినీ సప్తలాసిద్ధాత్ క్షీరాద్యదుదియాద్ధ్ఘృతమ్।

కల్కభాగే తయోరేవ త్రివృచ్ఛ్యామార్ధసంయుతే॥౧౨॥

క్షీరేణాలోడ్య సంపక్వం పిబేత్తచ్చ విరేచనమ్।

దన్తీద్రవన్త్యోః కల్పోఽయమజశృఙ్గ్యజగన్ధయోః॥౧౩॥

క్షీరిణ్యా నీలికాయాశ్చ తథైవ చ కరఞ్జయోః।

మసూరవిదలాయాశ్చ ప్రత్యక్శ్రేణ్యాస్తథైవ చ॥౧౪॥

ద్వివర్గార్ధాంశకల్కేన తద్వత్ సాయం ఘృతం పునః।

శఙ్ఖినీసప్తలాధాత్రికషాయే చాపరం ఘృతమ్॥౧౫॥

త్రివృత్కల్పేన సర్పిశ్చ త్రయో లేహాశ్చ లోధ్రవత్।

సురాకమ్పిల్లయోర్యోగః కార్యో లోధ్రవదేవ చ॥౧౬॥

దన్తీద్రవన్త్యోః కల్పేన సౌవీరకతుషోదకే।

అజగన్ధాజశృఙ్గ్యోశ్చ తద్వత్ స్యాతాం విరేచనే॥౧౭॥

తత్ర శ్లోకౌ।

కషాయా దశ షట్ చైవ షట్ తైలేఽష్టౌ చ సర్పిషి।

పఞ్చ మద్యే త్రయో లేహా యోగః కమ్పిల్లకే తథా॥౧౮॥

సప్తలాశఙ్ఖినీభ్యాం తే త్రింశదుక్తా నవాధికాః।

యోగాః సిద్ధాః సమస్తాభ్యాభేకశోఽపి చ తే హితాః॥౧౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే సప్తలాశఙ్ఖినీకల్పో నామైకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః।

అథాతో దన్తీద్రవన్తీకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

దన్త్యుదుమ్బరపర్ణీ స్యాన్నికుమ్భోఽథ ముకూలకః।

ద్రవన్తీ నామతశ్చిత్రా న్యగ్రోధీ మూషికాహ్వయా॥౩॥

తథా మూషికపర్ణీ చాప్యుపచిత్రా చ శమ్బరీ।

ప్రత్యక్శ్రేణీ సుతశ్రేణీ దన్తీ ర(చ)ణ్డా చ కీర్తితా॥౪॥

తయోర్మూలాని సంగృహ్య స్థిరాణి బహలాని చ।

హస్తిదన్తప్రకారాణి శ్యావతామ్రాణి బుద్ధిమాన్॥౫॥

పిప్పలీమధులిప్తాని స్వేదయేన్మృత్కుశాన్తరే।

శోషయేదాతపేఽరూయరౌ హతో హ్యేషాం వికాశితామ్॥౬॥

తీక్ష్ణోష్ణాన్యాశుకారీణి వికాశీని గురూణి చ।

విలాయయన్తి దోషౌ ద్వౌ మారుతం కోపయన్తి చ॥౭॥

దధితక్రసురామణ్డైః పిణ్డమక్షసమం తయోః।

ప్రియాలకోలబదరపీలుశీధుభిరేవ చ॥౮॥

పిబేద్గుల్మోదరీ దోషైరభిఖిఇచ్చశ్చ యో నరః।

గోమృగాజరసైః పాణ్డుః కృమికోష్ఠీ భగన్దరీ॥౯॥

తయోః కల్కే కషాయే చ దశమూలరసాయుతే।

కక్షాలజీవిసర్పేషు దాహే చ విపచేద్ఘృతమ్॥౧౦॥

తైలం మేహే చ గుల్మే చ సోదావర్తే కఫానిలే।

చతుఃస్నేహం శకృచ్ఛుక్రవాతసఙ్గానిలార్తిషు॥౧౧॥

రసే దన్త్యజశృఙ్గ్యోశ్చ గుడక్షౌద్రఘృతాన్వితః।

లేహః సిద్ధో విరేకార్థే దాహసన్తాపమేహనుత్॥౧౨॥

వాతతర్షే జ్వరే పైత్తే స్యాత్ స ఏవాజగన్ధయా।

మూలం దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ పచేదామలకీరసే॥౧౩॥

త్రీంస్తు తస్య కషాయస్య భాగౌ ద్వౌ ఫాణితస్య చ।

తప్తే సర్పిషి తైలే వా భర్జయేత్తత్ర చావపేత్॥౧౪॥

కల్కం దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ శ్యామాదీనాం చ భాగశః।

తత్సిద్ధం ప్రాశయేల్లేహం సుఖం తేన విరిచ్యతే॥౧౫॥

రసే చ దశమూలస్య తథా బైభీతకే రసే।

హరీతకీరసే చైవ లేహానేవం పచేత్ పృథక్॥౧౬॥

తయోర్బిల్వసమం చూర్ణం తద్రసేనైవ భావితమ్।

అసృష్టే విషి వాతోత్థే గుల్మే చామ్లయుతం శుభమ్॥౧౭॥

పాటయిత్వేక్షుకాణ్డం వా కల్కేనాలిప్య చాన్తరా।

స్వేదయిత్వా తతః ఖాదేత్ సుఖం తేన విరిచ్యతే॥౧౮॥

మూలం దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ సహ ముద్గైర్విపాచయేత్।

లావవర్తీరకాద్యైశ్చ తే రసాః స్యుర్విరేచనాః॥౧౯॥

తయోర్వాఽపి కషాయేణ యవాగూం జాఙ్గలం రసమ్।

మాషయూషం చ సంస్కృత్య దద్యాత్తైశ్చ విరిచ్యతే॥౨౦॥

తత్కషాయాస్త్రయో భాగా ద్వౌ సితాయాస్తథైవ చ।

ఏకో గోధూమచూర్ణానాం కార్యా చోత్కారికా శుభా॥౨౧॥

మోదకో వాఽస్య కల్పేన కార్యస్తచ్చ విరేచనమ్।

తయోశ్చాపి కషాయేణ మద్యమస్యోపకల్పయేత్॥౨౨॥

దన్తీక్వాథేన చాలోడ్య దన్తీతైలేన సాధితాన్।

గుడలావణికాన్ భక్ష్యాన్ వివిధాన్ భక్షయేన్నరః॥౨౩॥

దన్తీం ద్రవన్తీం మరిచం యవానీముపకుఞ్చికామ్।

నాగరం హేమదుగ్ధాం చ చిత్రకం చేతి చూర్ణితమ్॥౨౪॥

సప్తాహం భావయేన్మూత్రే గవాం పాణితలం తతః।

పిబేద్ఘృతేన జీర్ణే తు విరిక్తశ్చాపి తర్పణమ్॥౨౫॥

సర్వరోగహరం ముఖ్యం సర్వేష్వృతుషు యౌగికమ్।

చూర్ణం తదనపాయిత్వాద్బాలవృద్ధేషు పూజితమ్॥౨౬॥

దుర్భక్తాజీర్ణపార్శ్వార్తిగుల్మప్లీహోదరేషు చ।

గణ్డమాలాస్నవాతే చ పాణ్డురోగే చ శస్యతే॥౨౭॥

పలం చిత్రకదన్త్యోశ్చ హరీతక్యాశ్చ వింశతిః।

త్రివృత్పిప్పలీకర్షౌ ద్వౌ గుడస్యాష్టపలేన తత్॥౨౮॥

వినీయ మోదకాన్ కుర్యాద్దశైకం భక్షయేత్తతః।

ఉష్ణామ్బు చ పిబేచ్చాను దశమే దశమేఽహ్ని చ॥౨౯॥

ఏతే నిష్పరిహారాః స్యుః సర్వరోగనిబర్హణాః।

గ్రహణీపాణ్డురోగార్శః కణ్డూకుష్ఠానిలాపహాః॥౩౦॥

దన్తీద్విపలనిర్యూహో ద్రాక్షార్ధప్రస్థసంయుతః।

విరేచనం పిత్తకాసే పాణ్డురోగే చ శస్యతే॥౩౧॥

దన్తీకల్కం సమగుడం శీతవారియుతం పిబేత్।

విరేచనం ముఖ్యతమం కామలాహరముత్తమమ్॥౩౨॥

(శుణ్ఠీమరిచపిప్పల్యః కార్షికాః స్యుః పృథక్ పృథక్।

ద్విగుణే శర్కరైలే చ శఙ్ఖినీ త్యాచ్చతుర్గుణా॥౩౩॥

నీలినీమష్టగుణితాం ద్విరష్టగుణితాం తథా।

దన్తీం ద్రవన్తీం, త్వక్క్షాణమేకం చాత్ర ప్రదాపయేత్॥౩౪॥

తస్మాదర్ధపలం చూర్ణాల్లిహ్యాన్మాక్షికసంయుతమ్।

శీతోదకానుపానం తు నిరపాయం విరేచనమ్॥౩౫॥)

శ్యామాదన్తీరసే గౌడః పిప్పలీఫలచిత్రకైః।

లిప్తేఽరిష్టోఽనిలశ్లేష్మప్లీహపాణ్డూదరాపహః॥౩౬॥

తథా దన్తీద్రవన్త్యోశ్చ కషాయే సాజగన్ధయోః।

గౌడః కార్యోఽజశృఙ్గ్యా వా స వై సుఖవిరేచనః॥౩౭॥

తచ్చూర్ణక్వాథమాషామ్బుకిణ్వతోయసముద్భవా।

మదిరా కఫగుల్మాల్పవహ్నిపార్శ్వకటిగ్రహే॥౩౮॥

అజగన్ధాకషాయేణ సౌవీరకతుషోదకే।

సురాకమ్పిల్లకే యోగౌ లోధవచ్చ తయోః స్మృతౌ॥౩౯॥

తత్ర శ్లోకాః।

(దధ్యాదిషు త్రయః పఞ్చ ప్రియాలాద్యైస్త్రయో రసే।

స్నేహేషు వై త్రయో లేహాః షట్ చూర్ణే త్వేక ఏవ చ॥౪౦॥

ఇక్షావేకస్తథా ముద్గమాంసానాం చ రసాస్త్రయః।

యవాగ్వాదౌ త్రయశ్చైక ఉక్త ఉత్కారికావిధౌ॥౪౧॥

ఏకశ్చ మోదకే మద్యే చైకస్తత్క్వాథత్రైలకే।

చూర్ణమేకం పునశ్చైకో మోదకః పఞ్చ చాసవే॥౪౨॥

ఏకః సౌవీరకేఽథైకో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే।

ఏకా సురా కమ్పిల్లకే చైకః పఞ్చ ఘృతే స్మృతాః॥౪౩॥)

దన్తీద్రవన్తీకల్పేఽస్మిన్ ప్రోక్తాః షోడశకాస్త్రయః।

నానావిధానాం యోగానాం భక్తిదోషామయాన్ ప్రతి॥౪౪॥

త్రిశతం పఞ్చపఞ్చాశద్యోగానాం వమనే స్మృతమ్।

ద్వే శతే నవకాః పఞ్చ యోగానాం తు విరేచనే॥౪౫॥

ఊర్ధ్వానులోమభాగానామిత్యుక్తాని శతాని షట్।

ప్రాధాన్యతః సమాశ్రిత్య ద్రవ్యాణి దశ పఞ్చ చ॥౪౬॥

వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

భవన్తి చాత్ర।

యద్ధి యేన ప్రధానేన ద్రవ్యం సముపసృజ్యతే।

తత్సంజ్ఞకః స సంయోగో భవతీతి వినిశ్చితమ్॥౪౭॥

ఫలాదీనాం ప్రధానానాం గుణభూతాః సురాదయః।

తే హి తాన్యనువర్తన్తే మనుజేన్ద్రమివేతరే॥౪౮॥

విరుద్ధవీర్యమప్యేషాం ప్రధానానామబాధకమ్।

అధికం తుల్యవీర్యే హి క్రియాసామర్థ్యమిష్యతే॥౪౯॥

ఇష్టవర్ణరసస్పర్శగన్ధార్థం ప్రతి చామయమ్।

అతో విరుద్ధవీర్యాణాం ప్రయోగ ఇతి నిశ్చితమ్॥౫౦॥

భూయశ్చైషాం బలాధానం కార్యం స్వరసభావనైః।

సుభావితం హ్యల్పమపి ద్రవ్యం స్యాద్బహుకర్మకృత్॥౫౧॥

స్వరసైస్తుల్యవీర్యైర్వా తస్మాద్ద్రవ్యాణి భావయేత్।

అల్పస్యాపి మహార్థత్వం ప్రభూతస్యాల్పకర్మతామ్॥౫౨॥

కుర్యాత్ సంయోగవిశ్లేషకాలసంస్కారయుక్తిభిః।

ప్రదేశమాత్రమేతావద్ద్రష్టవ్యమిహ షట్కృతమ్॥౫౩॥

స్వబుద్ధ్యైవం సహస్రాణి కోటీర్వాఽపి ప్రకల్పయేత్।

బహుద్రవ్యవికల్పత్వాద్యోగసంఖ్యా న విద్యతే॥౫౪॥

తీక్ష్ణమధ్యమృదూనాం తు తేషాం శృణుత లక్షణమ్।

సుఖం క్షిప్రం మహావేగమసక్తం యత్ ప్రవర్తతే॥౫౫॥

నాతిగ్లానికరం పాయౌ హృదయే న చ రుక్కరమ్।

అగ్నేరాశయమక్షిణ్వన్ కృత్స్నం దోషం నిరస్యతి॥౫౬॥

విరేచనం నిరుహం (హో) వా తత్తీక్ష్ణమితి నిర్దిశేత్।

జలాగ్నికీటైరస్పృష్టం దేశకాలగుణాన్వితమ్॥౫౭॥

ఈషన్మాత్రాధికైర్యుక్తం తుల్యవీర్యైః సుభావితమ్।

స్నేహస్వేదోపపన్నస్య తీక్ష్ణత్వం యాతి భేషజమ్॥౫౮॥

కిఞ్చిదేభిర్గుణైర్హీనం పూర్వోక్తైర్మాత్రయా తథా।

స్నిగ్ధస్విన్నస్య వా సమ్యఙ్మధ్యం భవతి భేషజమ్॥౫౯॥

మన్దవీర్యం తు రూక్షస్య హీనమాత్రం తు భేషజమ్।

అతుల్యవీర్యైః సంయుక్తం మృదు స్యాన్మన్దవేగవత్॥౬౦॥

అకృత్స్నదోషహరణాదశుద్ధీ తే బలీయసామ్।

మధ్యావరబలానాం తు ప్రయోజ్యే సిద్ధిమిచ్ఛతా॥౬౧॥

తీక్ష్ణో మధ్యో మృదుర్వ్యాధిః సర్వమధ్యాల్పలక్షణః।

తీక్ష్ణాదీని బలాపేక్షీ భేషజాన్యేషు యోజయేత్॥౬౨॥

దేయం త్వనిర్హృతే పూర్వం పీతే పశ్చాత్ పునః పునః।

భేషజం వమనార్థాయ ప్రాయ ఆపిత్తదర్శనాత్॥౬౩॥

బలత్రైవిధ్యమాలక్ష్య దోషాణామాతురస్య చ।

పునః ప్రదద్యాద్భైషజ్యం సర్వశో వా వివర్జయేత్॥౬౪॥

నిర్హృతే వాఽపి జీర్ణే వా దోషనిర్హరణే బుధః।

భేషజేఽన్యత్ ప్రయుఞ్జీత ప్రార్థయన్ సిద్ధిముత్తమామ్ ॥౬౫॥

అపక్వం వమనం దోషం పచ్యమానం విరేచనమ్।

నిర్హరేద్వమనస్యాతః పాకం న ప్రతిపాలయేత్॥౬౬॥

పీతే ప్రస్రంసనే దోషాన్న నిర్హృత్య జరాం గతే।

వమితే చౌషధే ధీరః పాయయేదౌషధం పునః॥౬౭॥

దీప్తాగ్నిం బహుదోషం చ దృఢస్నేహగుణం నరమ్।

దుఃశుద్ధం తదహర్భుక్తం శ్వోభూతే పాయయేత్ పునః॥౬౮॥

దుర్బలో బహుదోషశ్చ దోషపాకేణ యో నరః।

విరిచ్యతే శనైర్భోజ్యైర్భూయస్తమనుసారయేత్॥౬౯॥

వమనైశ్చ విరేకైశ్చ విశుద్ధస్యాప్రమాణతః।

భోజనాన్తరపానాభ్యాం దోషశేషం శమం నయేత్॥౭౦॥

దుర్బలం శోధితం పూర్వమల్పదోషం చ మానవమ్।

అపరిజ్ఞాతకోష్టం చ పాయయేతౌషధం మృదు ॥౭౧॥

శ్రేయో మృద్వసకృత్పీతమల్పబాధం నిరత్యయమ్।

న చాతితీక్ష్ణం యత్ క్షిప్రం జనయేత్ ప్రాణసంశయమ్ ॥౭౨॥

దుర్బలోఽపి మహాదోషో విరేచ్యో బహుశోఽల్పశః।

మృదుభిర్భేషజైర్దోషా హన్యుర్హ్యేనమనిర్హృతాః ॥౭౩॥

యస్యోర్ధ్వం కఫసంసృష్టం పీతం యాత్యానులోమికమ్।

వమితం కవలైః శుద్ధం లఙ్ఘితం పాయయేత్తు తమ్ ॥౭౪॥

విబన్ధేఽల్పం చిరాద్దోషే స్రవత్యుష్ణం పిబేజ్జలమ్।

తేనాధ్మానం సతృట్ ఛర్దిర్విబన్ధశ్చైవ శామ్యతి ॥౭౫॥

భేషజం దోషరుద్ధం చేన్నోర్ధ్వం నాధః ప్రవర్తతే।

సోద్గారం చ సశూలం చ స్వేదం తత్రావచారయేత్ ॥౭౬॥

సువిరిక్తస్తు సోద్గారమాశ్వేవౌషధముల్లిఖేత్।

అతిప్రవృత్తం జీర్ణే తు సుశీతైః స్తమ్భయేద్భిషక్ ॥౭౭॥

కదాచిచ్చేౢష్మణా రుద్ధం తిష్ఠత్యురసి భేషజమ్।

క్షీణే శ్లేష్మణి సాయాహ్నే రాత్రౌ వా తత్ ప్రవర్తతే॥౭౮॥

రుక్షానాహారయోజీర్ణే విష్టభ్యోర్ధ్వం గతేఽపి వా।

వాయునా భేషజే త్వన్యత్ సస్నేహలవణం పిబేత్॥౭౯॥

తృణ్మోహభ్రమమూర్చ్ఛాద్యాః స్యుశ్చేజ్జీర్యతి భేషజే।

పిత్తఘ్నం స్వాదు శీతం చ భేషజం తత్ర శస్యతే॥౮౦॥

లాలాహృల్లాసవిష్టమ్భలోమహర్షాః కఫావృతే।

భేషజం తత్ర తీక్ష్ణోష్ణం కట్వాది కఫనుద్ధితమ్॥౮౧॥

సుస్నిగ్ధం క్రూరకోష్ఠం చ లఙ్ఘయేదవిరేచితమ్।

తేనాస్య స్నేహజః శ్లేష్మా సఙ్గశ్చైవోపశామ్యతి॥౮౨॥

రూక్షబహ్వనిలక్రూరకోష్ఠవ్యాయామశాలినామ్।

దీప్తాగ్నినాం చ భైషజ్యమవిరిచ్యైవ జీర్యతి॥౮౩॥

తేభ్యో బస్తిం పురా దత్త్వా పశ్చాద్దద్యాద్విరేచనమ్।

బస్తిప్రవర్తితం దోషం హరేచ్ఛీఘ్రం విరేచనమ్॥౮౪॥

రూక్షాశనాః కర్మనిత్యా యే నరా దీప్తపావకాః।

తేషాం దోషాః క్షయం యాన్తి కర్మ వాతాతపాగ్నిభిః॥౮౫॥

విరుద్ధాధ్యశనాజీర్ణాన్ దోషానపి జయన్తి తే।

స్నేహ్యాస్తే మారుతాద్వక్ష్యా నావ్యాధౌ తాన్ విశోధయేత్॥౮౬॥

నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనమ్।

స్నేహోత్క్లిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్॥౮౭॥

ఏవం జ్ఞాత్వా విధిం ధీరో దేశకాలప్రమాణవిత్।

విరేచనం విరేచ్యేభ్యః ప్రయచ్ఛన్నాపరాధ్యతి॥౮౮॥

విభ్రంశో విషవద్యస్య సమ్యగ్యోగో యథాఽమృతమ్।

కాలేష్వవశ్యం పేయం చ తస్మాద్యత్నాత్ ప్రయోజయేత్॥౮౯॥

భవతి చాత్ర।

ద్రువ్యప్రమాణం తు యదుక్తమస్మిన్మధ్యేషు తత్ కోష్ఠవయోబలేషు।
తన్మూలమాలమ్బ్య భవేద్వికల్ప స్తేషాం వికల్పోఽభ్యధికోనభావః॥౯౦॥

జాలాన్తరగతైర్భానుకరైర్వం(ధ్వం)శీ విలోక్యతే।

షడ్వం(ధ్వం)శ్యస్తు మరిచిః స్యాత్ షణ్మరీచ్యస్తు సర్షపః॥౯౧॥

అష్టౌ తే సర్షపా రక్తాస్తణ్డులశ్చాపి తద్ద్వయమ్।

ధాన్యమాషో భవేదేకో ధాన్యమాషద్వయం యవః॥౯౨॥

అణ్డికాస్తే తు చత్వారస్తాశ్చతస్నస్తు మాషకః।

హేమశ్చ ధాన్యకశ్చోక్తో భవేచ్ఛాణస్తు తే త్రయః॥౯౩॥

శాణౌ ద్వౌ ద్రఙ్క్షణం విద్యాత్ కోలం బదరమేవ చ।

విద్యాద్ద్వౌ ద్రఙ్క్షణౌ కర్షం సువర్ణం చాక్షమేవ చ॥౯౪॥

బిడాలపదకం తచ్చ పిచుం పాణితలం తథా।

తిన్దుకం చ విజానీయాత్ కవలగ్రహమేవ చ॥౯౫॥

ద్వే సువర్ణే పలార్ధం స్యాచ్ఛుక్తిరష్టమికా తథా।

ద్వే పలార్ధే పలం ముష్టిః ప్రకుఞ్చోఽథ చతుర్ధికా॥౯౬॥

బిల్వం షోడశికం చామ్రం ద్వే పలే ప్రసృతం విదుః।

పలం చతుర్గుణం విద్యాదఞ్జలిం కుడవం తథా॥౯౭॥

అష్టమానం తు విజ్ఞేయం కుడవౌ ద్వౌ తు మానికా।

చత్వారః కుడవాః ప్రస్థశ్చతుఃప్రస్థమథాఢకమ్॥౯౮॥

పాత్రం తదేవ విజ్ఞేయం కంసః ప్రస్థాష్టకం తథా।

కంసశ్చతుర్గుణో ద్రోణశ్చార్మణం నల్వణం చ తత్॥౯౯॥

స ఏవ కలశః ఖ్యాతో ఘట ఉన్మానమేవ చ।

ఘటస్తు ద్విగుణః శూర్పో విజ్ఞేయః కుమ్భ ఏవ చ॥౧౦౦॥

గోణీం శూర్పద్వయం విద్యాత్ ఖారీం భారీం తథైవ చ।

ద్వాత్రింశతం విజానీయాద్వాహం శూర్పాణి బుద్ధిమాన్॥౧౦౧॥

తులాం శతపలం విద్యాత్ పరిమాణవిశారదః।

శుష్కద్రవ్యేష్విదం మానమేవమాది ప్రకీర్తితమ్॥౧౦౨॥

ద్విగుణం తద్ద్రవేష్విష్టం తథా సద్యోద్ధృతేషు చ।

యద్ధి మానం తులా ప్రోక్తా పలం వా తత్ ప్రయోజయేత్॥౧౦౩॥

అనుక్తే పరిమాణే తు తుల్యం మానం ప్రకీర్తితమ్।

ద్రవకార్యేఽపి చానుక్తే సర్వత్ర సలిలం స్మృతమ్॥౧౦౪॥

యతశ్చ పాదనిర్దేశశ్చతుర్భాగస్తతశ్చ సః।

జలస్నేహౌషధానాం తు ప్రమాణం యత్ర నేరితమ్॥౧౦౫॥

తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః స్నేహాత్తోయం చతుర్గుణమ్।

స్నేహపాకస్త్రిధా జ్ఞేయో మృదుర్మధ్యః ఖరస్తథా॥౧౦౬॥

తుల్యే కల్కేన నిర్యాసే భేషజానాం మృదుః స్మృతః।

సంయావ ఇవ నిర్యాసే మధ్యే దర్వీం విముఞ్చతి॥౧౦౭॥

శీర్యమాణే తు నిర్యాసే వర్త్యమానే ఖరస్తథా।

ఖరోఽభ్యఙ్గే మృదుర్నస్యే పానే బస్తౌ చ మధ్యమః॥౧౦౮॥

తత్ర శ్లోకౌ।

కల్పార్ధ ః శోధనే సంజ్ఞా పృథగ్ధేతుః ప్రవర్తనే।

దేశాదీనాం ఫలాదీనాం గుణా యోగశతాని షట్॥౧౦౯॥

వికల్పహేతుర్నామాని తీక్ష్ణమధ్యాల్పలక్షణమ్।

విధిశ్వావస్థకో మానం స్నేహపాకశ్చ దర్శితమ్॥౧౧౦॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే కల్పస్థానే దన్తీద్రవన్తీకల్పో నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

సప్తమం కల్పస్థానం సమాప్తమ్।

సిద్ధిస్థానమ్।

ప్రథమోఽధ్యాయః।

అథాతః కల్పనాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కా కల్పనా పఞ్చసు కర్మసూక్తా క్రమశ్చ కః కిం చ కృతాకృతేషు।

లిఙ్గం తథైవాతికృతేషు సఙ్ఖ్యా కా కింగుణః కేషు చ కశ్చ బస్తిః॥౩॥

కిం వర్జనీయం ప్రతికర్మకాలే కృతే కియాన్ వా పరిహారకాలః।

ప్రణీయమానశ్చ న యాతి బస్తిః కేనైతి శీఘ్రం సుచిరాచ్చ కేన॥౪॥

సాధ్యాగదాః స్వైః శమనైశ్చ కేచిత్కస్మాత్త్రయుక్తైర్న శమం వ్రజన్తి।

ప్రచోదితః శిష్యవరేణ సమ్యగిత్యగ్నివేశేన భిషగ్వరిష్ఠః॥౫॥

పునర్వసుస్తన్త్ర విదాహ తస్మై సర్వప్రజానాం హితకామ్యయేదమ్।

త్ర్యాహావరం సప్తదినం పరం తు స్నిగ్ధో నరః స్వేదయితవ్య ఇష్టః॥౬॥

నాతః పరం స్నేహనమాదిశన్తి సాత్మ్యీభవేత్ సప్తదినాత్ పరం తు।

స్నేహోఽనిలం హన్తి మృదుం కరోతి దేహం మలానాం వినిహన్తి సఙ్గమ్॥౭॥

స్నిగ్ధస్య సూక్ష్మేష్వయనేషు లీనం స్వేదస్తు దోషం నయతి ద్రవత్వమ్।

గ్రామ్యౌదకానూపరసైః సమాంసైరుత్క్లేశనీయః పయసా చ వమ్యః॥౮॥

రసైస్తథా జాఙ్గలజైః సయూషైః స్నిగ్ధః కఫావృద్ధికరైర్విరేచ్యః।

శ్లేష్మోత్తరశ్ఛర్దయతి హ్యదుఃఖం చిరిచ్యతే మన్దకఫస్తు సమ్యక్॥౯॥

అధః కఫేఽల్పే వమనం హి గచ్ఛేద్విరేచనం వృద్ధకఫే తథోర్ధ్వమ్।

స్నిగ్ధాయ దేయం వమనం యథోక్తం వాన్తస్య పేయాదిరనుక్రమశ్చ॥౧౦॥

స్త్రింగ్ధస్య సుస్విన్నతనోర్యథావద్విరేచనం యోగ్యతమం ప్రయోజ్యమ్।

పేయాం విలేపీమకృతం కృతం చ యూషం రసం త్రిర్ద్విరథైకశశ్చ॥౧౧॥

క్రమేణ సేవేత విశుద్ధకాయః ప్రధానమధ్యావరశుద్ధిశుద్ధః।

యథాఽణురగ్నిస్తృణగోమయాద్యైః సన్ధుక్ష్యమాణో భవతి క్రమేణ॥౧౨॥

మహాన్ స్థిరః సర్వసహస్తథైవ శుద్ధస్య పేయాదిభిరన్తరగ్నిః।

జఘన్యమధ్యప్రవరేషు వేగాశ్చత్వార ఇష్టా వమనే షడష్టౌ॥౧౩॥

దశైవ తే ద్విత్రిగుణా విరేకే ప్రస్థస్తథా ద్విత్రిచతుర్గుణశ్చ।

పిత్తాన్తమిష్టం వమనం విరేకాదర్ధం కఫాన్తం చ విరేకమాహుః॥౧౪॥

ద్విత్రాన్ సవిట్కానపనీయ వేగాన్మేయం విరేకే వమనే తు పీతమ్।

క్రమాత్ కఫః పిత్తమథానిలశ్చ యస్యైతి సమ్యగ్వమితః స ఇష్టః ॥౧౫॥

హృత్పార్శ్వమూర్ధేన్ద్రియమార్గశుద్ధౌ తథా లఘుత్వేఽపి చ లక్ష్యమాణే।

దుశ్ఛర్దితే స్ఫోటకకోఠకణ్డ్వో హృత్ఖావిశుద్ధిర్గురుగాత్రతా చ ॥౧౬॥

తృణ్మోహమూర్చ్ఛానిలకోపనిద్రాబలాతిహానిర్వమనేఽతి చ స్యాత్।

స్రోతోవిశుద్ధీన్ద్రియసంప్రసాదో లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిరనామయత్వమ్ ॥౧౭॥

ప్రాప్తిశ్చ విట్పిత్తకఫానిలానాం సమ్యగ్విరిక్తస్య భవేత్ క్రమేణ।

స్యాచ్ఛ్లేష్మపిత్తానిలసంప్రకోపః సాదస్తథాఽగ్నేర్గురుగాత్రతా చ ॥౧౮॥

తన్ద్రా తథా ఛర్దిరరోచకశ్చ వాతానులోమ్యం న చ దుర్విరిక్తే।

కఫాస్రపిత్తక్షయజానిలోత్థాః సుప్త్యఙ్గమర్దక్లమవేపనాద్యాః ॥౧౯॥

నిద్రాబలాభావతమః ప్రవేశాః సోన్మాదహిక్కాశ్చ విరేచితేఽతి।

సంసృష్టభక్తం నవమేఽహ్ని సర్పిస్తం పాయయేతాప్యనువాసయేద్వా ॥౨౦॥

తైలాక్తగాత్రాయ తతో నిరుహం దద్యాన్త్రయహాన్నాతిబుభుక్షితాయ।

ప్రత్యాగతే ధన్వరసేన భోజ్యః సమీక్ష్య వా దోషబలం యథార్హమ్ ॥౨౧॥

నరస్తతో నిశ్యనువాసనార్హో నాత్యాశితః స్యాదనువాసనీయః।

శీతే వసన్తే చ దివాఽనువాస్యో రాత్రౌ శరద్గ్రీష్మఘనాగమేషు ॥౨౨॥

తానేవ దోషాన్ పరిరక్షతా యే స్నేహస్య పానం ప్రతి కీర్తితాః ప్రాక్।

ప్రత్యాగతే చాప్యనువాసనీయే దివా ప్రదేయం వ్యుషితాయ భోజ్యమ్ ॥౨౩॥

సాయం చ భోజ్యం పరతో ద్వ్యహే వా త్ర్యహేఽనువాస్యోఽహని పఞ్చమే వా।

(ద్వ్యహే త్ర్యహే వాఽప్యథ పఞ్చమే వా దద్యాన్నిరూహాదనువాసనం చ) ॥౨౪॥

ఏకం తథా త్రీన్ కఫజే వికారే పిత్తాత్మకే పఞ్చ తు సప్త వాఽపి।

వాతే నవైకాదశ వా పునర్వా బస్తీనయుగ్మాన్కుశలో విదధ్యాత్ ॥౨౫॥

నరో విరిక్తస్తు నిరూహదానం వివర్జయేత్ సప్తదినాన్యవశ్యమ్।

శుద్ధో నిరూహేణ విరేచనం చ తద్ధ్యస్య శూన్యం వికషేచ్ఛరీరమ్ ॥౨౬॥

బస్తిర్వయః స్థాపయితా సుఖాయుర్బలాగ్నిమేధాస్వరవర్ణకృచ్చ।

సర్వార్థకారీ శిశువృద్ధయూనాం నిరత్యయః సర్వగదాపహశ్చ ॥౨౭॥

విశ్వేశ్లష్మపిత్తానిలమూత్రకర్షీ స్థిరత్వకృచ్చుక్రబలప్రదశ్చ।

విష్వక్స్థితం దోషచయం నిరస్య సర్వాన్వికారాన్ శమయేన్నిరూహః॥౨౮॥

దేహే నిరూహేణ విశుద్ధమార్గే సంస్నేహనం వర్ణబలప్రదం చ।

న తైలదానాత్పరమస్తి కిఞ్చిద్ద్రవ్యం విశేషేణ సమీరణార్తే॥౨౯॥

స్నేహాద్ధి రౌక్ష్యం లఘుతాం గురుత్వాదౌష్ణ్యాచ్చ శైత్యం పచనస్య హత్వా।

తైలం దదాత్యాశు మనఃప్రసాదం వీర్యం బలం వర్ణమథాగ్నిపుష్టిమ్॥౩౦॥

మూలే నిషిక్తో హి యథా ద్రుమః స్యాన్నీలచ్ఛదః కోమలపల్లవాగ్రః।

కాలే మహాన్ పుష్పఫలప్రదశ్చ తథా నరః స్యాదనువాసనేన॥౩౧॥

స్తబ్ధాశ్చ యే సంకుచితాశ్చ యేఽపి యే పఙ్గవో యేఽపి చ భగ్నరుగ్ణాః।

యేషాం చ శాఖాసు చరన్తి వాతాః శస్తో విశేషేణ హి తేషు బస్తిః॥౩౨॥

ఆధ్మాపనే విగ్రథితే పురీషే శూలే చ భక్తానభినన్దనే చ।

ఏవంప్రకారాశ్చ భవన్తి కుక్షౌ యే చామయాస్తేషు చ బస్తిరిష్టః॥౩౩॥

యాచ స్త్రియో వాతకృతోపసర్గాధ్గర్భం న గృహ్ణన్తి నృభిః సమేతాః।

క్షీణేన్ద్రియా యే చ నరాః కృశాశ్చ తేషాం చ బస్తిః పరమః ప్రదిష్టః॥౩౪॥

ఉష్ణాభిభూతేషు వదన్తి శీతాఞ్శీతాభిభూతేషు తథా సుఖోష్ణాన్।

తత్రత్వృత్యనీకౌషధసంప్రయుక్తాన్సర్వత్ర బస్తీన్ ప్రవిభజ్య యుఞ్జ్యాత్॥౩౫॥

న బృంహణీయాన్ విదధీత బస్తీన్ విశోధనీయేషు గదేషు వైద్యః।

కుష్ఠప్రమేహాదిషు మేదురేషు నరేషు యే చాపి విశోధనీయాః॥౩౬॥

క్షీణక్షతానాం న విశోధనీయాన్న శోషిణాం నో భృశదుర్బలానామ్।

న మూర్చ్ఛితానాం న విశోధితానాం యేషాం చ దోషేషు నిబద్ధమాయుః॥౩౭॥

శాఖాగతాః కోష్ఠగతాశ్చ రోగా మర్మోర్ధ్వసర్వాంవయవం గతాశ్చ।

యే సన్తి తేషాం న తు కశ్చిదన్యో వాయోః పరం జన్మని హేతురస్తి॥౩౮॥

విణ్మూత్రపిత్తాదిమలాశయానాం విక్షేపసంఘాతకరః స యస్మాత్।

తస్యాతివృద్ధస్య శమాయ నాన్యద్బస్తేర్వినా భేషజమస్తి కించిత్॥౩౯॥

తస్మాచ్చికిత్సార్ధమితి బ్రువన్తి సర్వాం చికిత్సామపి బస్తిమేకే।

నాభిప్రదేశం చ కటీం చ గత్వా కుక్షిం సమాలోడ్య పునశ్చ పార్శ్వమ్ ॥౪౦॥

సంత్రేహ్య కాయం శిథిలాంశ్చ కృత్వా దోషాన్ పురీషం గ్రథితం విమథ్య।

స్వసక్తవేగః సపురీషదోషః ప్రత్యాగతో బస్తిరితి ప్రశస్తః॥౪౧॥

ప్రసృష్టవిణ్మూత్రసమీరణత్వం రుచ్యగ్నివృద్ధ్యాశయలాఘవాని।

రోగోపశాన్తిః ప్రకృతిస్థతా చ బలం చ తత్స్యాత్సునిరూఢలిఙ్గమ్॥౪౨॥

స్యాద్రుక్ శిరోహృద్గుదకుక్షిలిఙ్గే శోథప్రతిశ్యాయవికర్తికాశ్చ।

హృల్లాసకాసారుచిమూత్రసఙ్గాః శ్వాసో న సమ్యక్ చ నిరూహితే స్యాత్॥౪౩॥

లిఙ్గం యదేవాతివిరేచితస్య భవేత్తదేవాతినిరూహితస్య।

ప్రత్యేత్యసక్తం సశకృచ్చ తైలం రక్తాదిబుద్ధీన్ద్రియసంప్రసాదః॥౪౪॥

స్వప్నానువృత్తిర్లఘుతా బలం చ సృష్టాశ్చ వేగాః స్వనువాసితే స్యుః।

అధఃశరీరోదరబాహుపృష్ఠపార్శ్వేషు రుగ్ రూక్షఖరం చ గాత్రమ్॥౪౫॥

గ్రహశ్చ విణ్మూత్రసమీరణానామసమ్యగేతాన్యనువాసితే స్యుః।

హృల్లాసమోహక్లమసాదమూర్చ్ఛా వికర్తికా చాత్యనువాసితస్య॥౪౬॥

యస్యేహ యామాననువర్తతే త్రీన్ స్నేహో నరః స్యాత్ స విశుద్ధదేహః।

ఆశ్వాగతేఽన్యస్తు పునర్విధేయః స్నేహో న సంస్తేహయతి హ్యతిష్ఠన్॥౪౭॥

త్రింశత్ స్మృతాః కర్మసు బస్తయో హి కాలస్తతోఽర్ధేన తతశ్చ యోగః।

సాన్వాసనా ద్వాదశ వై నిరూహాః ప్రాక్ స్నేహ ఏకః పరతశ్చ పఞ్చ॥౪౮॥

కాలే త్రయోఽన్తే పురతస్తథైకః స్నేహా నిరూహాన్తరితాశ్చ షట్ స్యుః।

యోగే నిరూహాస్త్రయ ఏవ దేయాః స్నేహాశ్చ పఞ్చైవ పరాదిమధ్యాః॥౪౯॥

త్రీన్ పఞ్చ వాఽఽహుశ్చతురోఽథ షడ్వా వాతాధికేభ్యస్త్వనువాసనీయాన్।

స్నేహాన్ప్రదాయాశు భిషగ్విదధ్యాత్స్రోతోవిశుద్ధ్యర్థమతో నిరూహాన్॥౫౦॥

విశుద్ధకాయస్య తతః క్రమేణ స్నిగ్ధం తలస్వేదితముత్తమాఙ్గమ్।

విరేచయేత్త్రిర్ద్విరథైకశో వా బలం సమీక్ష్య త్రివిధం మలానామ్॥౫౧॥

ఉరఃశిరోలాఘవమిన్ద్రియాణాం స్రోతోవిశుద్ధిశ్చ భవేద్విశుద్ధే।

గలోపలేపః శిరసో గురుత్వం నిష్ఠీవనం చాప్యథ దుర్విరిక్తే॥౫౨॥

శిరోక్షిశఙ్ఖశ్రవణార్తితోదావత్యర్థశుద్ధే తిమిరం చ పశ్యేత్।

స్యాత్తర్పణం తత్ర మృదు ద్రవం చ స్నిగ్ధస్య తీక్ష్ణం తు పునర్న యోగే॥౫౩॥

ఇత్యాతురస్వస్థసుఖః ప్రయోగో బలాయుషోర్వృద్ధికృదామయఘ్నః।

కాలస్తు బస్త్యాదిషు యాతి యావాంస్తావాన్ భవేద్ద్విః పరిహారకాలః॥౫౪॥

అత్యాశనస్థానవచాంసి యానం స్వప్నం దివా మైథునవేగరోధాన్।

శీతోపచారాతపశోకరోషాంస్త్యజేదకాలాహితభోజనం చ॥౫౫॥

బద్ధే ప్రణీతే విషమే(మం) చ నేత్రే మార్గే తథాఽర్శఃకఫవిడ్విబద్ధే।

న యాతి బస్తిర్న సుఖం నిరేతి దోషావృతోఽల్పో యది వాఽల్పవీర్యః॥౫౬॥

ప్రాప్తే తు వర్చోనిలమూత్రవేగే వాతే వివృద్ధేఽల్పబలే గుదే వా।

అత్యుష్ణతీక్ష్ణశ్చ మృదౌ చ కోష్ఠే ప్రణీతమాత్రః పునరేతి బస్తిః॥౫౭॥

భేదఃకఫాభ్యామనిలో నిరుద్ధః శూలాఙ్గసుప్తిశ్వయథూన్ కరోతి।

స్నేహం తు యుఞ్జ్యాన్నబుధస్తు తస్మై సంవర్ధయత్యేవ హి తాన్వికారాన్॥౫౮॥

రోగాస్తథాఽన్యేఽప్యవితర్క్యమాణాః పరస్పరేణావగృహీతమార్గాః।

సందూషితా ధాతుభిరేవ చాన్యైః స్వైర్భేషజైర్నోపశమం వ్రజన్తి॥౪౯॥

సర్వం చ రోగప్రశమాయ కర్మ హీనాతిమాత్రం విపరీతకాలమ్।

మిథ్యోపచారాచ్చ న తం వికారం శాన్తిం నయేత్ పథ్యమపి ప్రయుక్తమ్॥౬౦॥

తత్ర శ్లోకః।

ప్రశ్నానిమాన్ ద్వాదశ పఞ్చకర్మాణ్యుద్దిశ్య సిద్ధావిహ కల్పనాయామ్।

ప్రజాహితార్థం భగవాన్మహార్థాన్సమ్యగ్ జగాదర్షివరోఽత్రిపుత్రః॥౬౧॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే

కల్పనాసిద్ధిర్నామ ప్రథమోఽధ్యాయః।

ద్వితీయోఽధ్యాయః।

అథాతః పఞ్చకర్మీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

యేషాం యస్మాత్ పఞ్చకర్మాణ్యగ్నివేశ న కారయేత్।

యేషాం చ కారయేత్తాని తత్ సర్వం సంప్రవక్ష్యతే॥౩॥

చణ్డః సాహసికో భీరుః కృతఘ్నో వ్యగ్ర ఏవ చ।

సద్రైద్యనృపతిద్వేష్టా తద్ద్విష్టః శోకపీడితః॥౪॥

యాదృచ్ఛికో ముమూర్షుశ్చ విహీనః కరణైశ్చ యః।

వైరీ వైద్యాభిమానీ చ శ్రద్ధాహీనః సశఙ్కితః॥౫॥

భిషజామవిధేయశ్చ నోపక్రమ్యో భిషగ్విదా।

ఏతానుపాచరన్ వైద్యో బహూన్ దోషానవాప్నుయాత్॥౬॥

ఏభ్యోఽన్యే సముపక్రమ్యా నరాః సర్వైరుపక్రమైః।

అవస్థాం ప్రవిభజ్యైషాం వర్జ్యం కార్యం చ వక్ష్యతే॥౭॥

అచ్ఛర్దనీయాస్తావత్—
క్షతక్షీణాతిస్థూలాతికృశబాలవృద్ధదుర్బలశ్రాన్తపిపాసితక్షుధితకర్మభారాధ్వహతోపవాసమైథునాధ్యయనవ్యాయామచిన్తాప్రసక్తక్షామగర్భిణీసుకుమారసంవృతకోష్ఠదుశ్ఛర్దనోర్ధ్వరక్తపిత్తప్రసక్తచ్ఛర్ద్యూర్ధ్వ

వాతాస్థాపితానువాసితహృద్రోగోదావర్తమూత్రాఘాతప్లీహగుల్మోదరాష్ఠీలాస్వరోపఘాతతిమిరశిరఃశఙ్ఖకర్ణాక్షిపార్శ్వశూలార్తాః॥౮॥

తత్ర, క్షతస్య చ భూయః క్షణనాద్రక్తాతిప్రవృత్తిః స్యాత్, క్షీణాతిస్థూలకుశబాలవృద్ధదుర్బలానామౌషధబలాసహత్వాత్ ప్రాణోపరోధః, శ్రాన్తపిపాసితక్షుధితానాం చ తద్వత్, కర్మభారాధ్వహతోపవాసమైథునాధ్యయనవ్యాయామచిన్తాప్రసక్తక్షామాణాం రౌక్ష్యాద్వాతరక్తచ్ఛేదక్షతభయం స్యాత్, గర్భిణ్యా గర్భవ్యాపదామగర్భభ్రంశాచ్చ దారుణా రోగప్రాప్తిః, సుకుమారస్య హృదయవికర్షణాదూర్ధ్వమధో వా రుధిరాతిప్రవృత్తిః, సంవృతకోష్ఠదుశ్ఛర్దనయోరతిమాత్రప్రవాహణాద్దోషాః సముత్క్లిష్టా హ్యన్తఃకోష్ఠే విసర్పన్తో జనయన్తి స్తమ్భం జాడ్యం వైచిత్యం మరణం వా, ఊర్ధ్వరక్తపిత్తస్యోదాన ఊర్ధ్వముత్క్షిప్య ప్రాణాన్ హరేద్రక్తం చాతిప్రవర్తయేత్, ప్రసక్తచ్ఛర్దేస్తద్వత్, ఊర్ధ్వవాతాస్థాపితానువాసితానామూర్ధ్వం వాతాతిప్రవృత్తిః, హృద్రోగిణో హృదయోపరోధః, ఉదావర్తినో ఘోరతర ఉదావర్తః స్యాచ్ఛీఘ్రతరహన్తా, మూత్రాఘాతాదిభిరార్తానాం తీవ్రతరశూలప్రాదుర్భావః, తిమిరిణాం తిమిరాతివృద్ధిః, శిరఃశూలాదిషు శూలాతివృద్ధిః, తస్మాదేతే న వమ్యాః॥౯॥

సర్వేష్వపి తు ఖల్వేతేషు విషగరవిరుద్ధాజీర్ణాభ్యవహారామకృతేష్వప్రతిషిద్ధం, శీఘ్రకారిత్వాద్దోషాణామితి॥౧౦॥

శేషాస్తు వమ్యాః, విశేషతస్తు పీనసకుష్ఠనవజ్వరరాజయక్ష్మకాసశ్వాసగలగ్రహగలగణ్డశ్లీపదమేహమన్దాగ్నివిరుద్ధాజీర్ణాన్నవిసూచికాలసకవిషగరపీతదష్టదిగ్ధవిద్ధాధఃశోణితపిత్తకఫప్రసేకదుర్నామహృల్లాసారోచకావిపాకాపచ్యపస్మారోన్మాదాతిసారశోషపాణ్డురోగముఖపాకదుష్టస్తన్యాదయః శ్లేష్మవ్యాధయో విశేషేణ మహారోగాధ్యాయోక్తాశ్చ; తేషు హి వమనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం, కేదారసేతుభేదే శాల్యాద్యశోషదోషవినాశవత్॥౧౧॥

అవిరేచ్యాస్తు-
సుభగక్షతగుదముక్తనాలాధోభాగరక్తపిత్తవిలఙ్ఘితదుర్బలేన్ద్రియాల్పాగ్నినిరూఢకామాదివ్యగ్రాజీర్ణినవజ్వరమదాత్యయితాధ్మాతశల్యార్దితాభిహతాతిస్నిగ్ధరూక్షదారుణకోష్ఠాః క్షతాదయశ్చ గర్భిణ్యన్తాః॥౧౨॥

తత్ర, సుభగస్య సుకుమారోక్తో దోషః స్యాత్, క్షతగుదస్య క్షతే గుదే వాయుః ప్రాణోపరోధకరీం రుజాం జనయేత్, ముక్తనాలమతిప్రవృత్త్యా హన్యాత్, అధోభాగరక్తపిత్తినం చ తద్వదేవ, విలఙ్ఘితదుర్బలేన్ద్రియాల్పాగ్నినిరూఢా ఔషధవేగం న సహేరన్, కామాదివ్యగ్రమనసో న ప్రవర్తతే కృచ్ఛ్రేణ వా ప్రవర్తమానమయోగదోషాన్ కుర్యాత్, అజీర్ణిన ఆమదోషః స్యాత్, నవజ్వరస్యావిపక్వాన్ దోషాన్న నిర్హరేద్వాతమేవ చ కోపయేత్, మదాత్యయితస్య మద్యక్షీణే దేహే వాయుః ప్రాణోపరోధం కుర్యాత్, ఆధ్మాతస్య ఆధ్మాయమానస్య వా పురీషకోష్ఠనిచితో వాయుర్విసర్పన్ సహసాऽऽనాహం తీవ్రతరం మరణం వా జనయేత్, శల్యార్దితాభిహతయోః క్షతే వాయురాశ్రితో జీవితం హింస్యాత్, అతిస్నిగ్ధస్య అతియోగభయం భవేత్, రూక్షస్య వాయురఙ్గప్రగ్రహం కుర్యాత్, దారుణకోష్ఠస్య విరేచనోద్ధతా దోషా హృచ్ఛూలపర్వభేదానాహాఙ్గమర్దచ్ఛర్దిమూర్చ్ఛాంక్లమాఞ్జనయిత్వా ప్రాణాన్ హన్యుః, క్షతాదీనాం గర్భిణ్యన్తానాం ఛర్దనోక్తో దోషః స్యాత్, తస్మాదేతే న విరేచ్యాః ॥౧౩॥

శేషాస్తు విరేచ్యాః;
కుష్ఠజ్వరమేహోర్ధ్వరక్తపిత్తభగన్దరోదరార్శోబ్రధ్నప్లీహగుల్మార్బుదగలగణ్డగ్రన్థి విసూచికాలసకమూత్రాఘాతక్రిమికోష్ఠవిసర్పపాణ్డురోగశిరఃపార్శ్వశూలోదావర్తనేత్రాస్యదాహ హృద్రోగవ్యఙ్గనీలికానేత్రనాసికాస్యశ్రవణరోగగుదమేఢ్రపాకహలీమకశ్వాసకాసకామలాపచ్యప స్మారోన్మాదవాతరక్తయోనిరేతోదోషతైమిర్యారోచకావిపాకచ్ఛర్దిశ్వయథూదరవిస్ఫోటకాదయః పిత్తవ్యాధయో విశేషేణ మహారోగాధ్యాయోక్తాశ్చ; ఏతేషు హి విరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తమగ్న్యుపశమేऽగ్నిగృహవత్ ॥౧౪॥

అనాస్థాప్యాస్తు-
అజీర్ణాతిస్నిగ్ధపీతస్నేహోత్క్లిష్టదోషాల్పాగ్నియానక్లాన్తాతిదుర్బలక్షుత్తృష్ణాశ్రమార్తాతికృశ భుక్తభక్తపీతోదకవమితవిరిక్తకృతనస్తః
కర్మక్రుద్ధభీతమత్తమూర్చ్ఛితప్రసక్తచ్ఛర్దినిష్ఠీవికాశ్వాసకాసహిక్కాబద్ధచ్ఛిద్రదకోదరాధ్మానాల సకవిసూచికామప్రజాతాతిసారమధుమేహకుష్ఠార్తాః ॥౧౫॥

తత్ర, అజీర్ణాతిస్నిగ్ధపీతస్నేహానాం దూష్యోదరం మూర్చ్ఛా శ్వయథుర్వా స్యాత్, ఉత్క్లిష్టదోషాల్పాగ్న్యోరరోచకస్తీవ్రః, యానక్లాన్తస్య క్షోభవ్యాపన్నో బస్తిరాశు దేహం శోషయేత్, అతిదుర్బలక్షుత్తృష్ణాశ్రమార్తానాం పూర్వోక్తో దోషః స్యాత్, అతికృశస్య కార్శ్యం పునర్జనయేత్, పీతోదకభుక్తభక్తయోరుత్క్లిశ్యోర్ధ్వమధో వా క్షిప్రం బస్తిర్ఘోరాన్ వికారాఞ్జనయేత్, వమితవిరిక్తయోస్తు రూక్షం శరీరం నిరూహః క్షతం క్షార ఇవ నిర్దహేత్, కృతనస్తఃకర్మణో విభ్రంశం భృశసంరుద్ధస్రోతసం (సః) కుర్యాత్, క్రుద్ధభీతయోర్బస్తిరూర్ధ్వముపప్లవేత్,

మత్తమూర్చ్ఛితయోర్భృశం విచలితాయాం సంజ్ఞాయాం చిత్తోపఘాతాద్ వ్యాపత్ స్యాత్,
ప్రసక్తచ్ఛర్దినిష్ఠీవికాశ్వాసకాసహిక్కార్తానామూర్ధ్వీభూతో వాయురూర్ధ్వం బస్తిం నయేత్,
బద్ధచ్ఛిద్రదకోదరాధ్మాతానాం భృశతరమాధ్మాప్య బస్తిః ప్రాణాన్ హింస్యాత్,
అలసకవిసూచికామప్రజాతాతిసారిణామామకృతో దోషః స్యాత్, మధుమేహకుష్ఠినోర్వ్యాధేః
పునర్వృద్ధిః; తస్మాదేతే నాస్థాప్యాః ॥౧౬॥

శేషాస్త్వాస్థాప్యాః; విశేషతస్తు
సర్వాఙ్గైకాఙ్గకుక్షిరోగవాతవర్చోమూత్రశుక్రసఙ్గబలవర్ణమాంసరేతఃక్షయ
దోషాధ్మానాఙ్గసుప్తిక్రిమికోష్ఠోదావర్తస్తబ్ధాఙ్గశుద్ధాతిసారపర్వభేదాభితాపప్లీహగుల్మహృద్రోగభ
గన్దరోన్మాదజ్వరబధ్నశిరఃకర్ణశూలహృదయ-పార్శ్వ-పృష్ఠ-కటీ-
గ్రహవేపనాక్షేపకగౌరవాతిలాఘవరజఃక్షయార్త
విషమాగ్నిస్ఫిగ్జానుజఙ్ఘోరుగుల్ఫపార్ష్ణిప్రపదయోనిబాహ్వఙ్గులిస్తనాఙ్గదన్తనఖపర్వాస్థిశూలశో
థ(ష)స్తమ్భాన్త్రకూజనపరికర్తికాల్పాల్పసశబ్దోగ్రగన్ధోత్థానాదయో వాతవ్యాధయో విశేషేణ
మహారోగాధ్యాయోక్తాశ్చ; ఏతేష్వాస్థాపనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం
వనస్పతేర్మూలచ్ఛేదవత్ ॥౧౭॥

య ఏవానాస్థాప్యాస్త ఏవాననువాస్యాః స్యుః;
విశేషతస్త్వభుక్తభక్తనవజ్వరపాణ్డురోగకామలాప్రమేహార్శః
ప్రతిశ్యాయారోచకమన్దాగ్నిదుర్బలప్లీహకఫోదరోరుస్తమ్భవర్చోభేదవిషగరపీతపిత్తకఫాభిష్యన్ద
గురుకోష్ఠశ్లీపదగలగణ్డాపచీక్రిమికోష్ఠినః ॥౧౮॥

తత్రాభుక్తభక్తస్యానావృతమార్గత్వాదూర్ధ్వమతివర్తతే స్నేహః,
నవజ్వరపాణ్డురోగకామలాప్రమేహిణాం దోషానుత్క్లిశ్యోదరం జనయేత్,
అర్శసస్యార్శాంస్యభిష్యన్ద్యాధ్మానం కుర్యాత్, అరోచకార్తస్యాన్నగృద్ధిం పునర్హన్యాత్,
మన్దాగ్నిదుర్బలయోర్మన్దతరమగ్నిం కుర్యాత్, ప్రతిశ్యాయప్లీహాదిమతాం చ
భృశతరముత్క్లిష్టదోషాణాం భూయ ఏవ దోషం వర్ధయేత్, తస్మాదేతే నానువాస్యాః ॥౧౯॥

య ఏవాస్థాప్యాస్త ఏవానువాస్యాః; విశేషతస్తు రూక్షాస్తీక్ష్ణాగ్నయః కేవలవాతరోగార్తాశ్చ; ఏతేషు
హ్యనువాసనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం మూలే ద్రుమాణాం ప్రసేకవత్ ॥౨౦॥

అశిరోవిరేచనార్హాః పునః–అజీర్ణిభుక్తభక్తపీత స్నేహమద్యతోయపాతుకామాః స్నాతశిరాః స్నాతుకామక్షుత్తృష్ణాశ్రమార్తమత్తమూర్చ్ఛితశస్త్రదణ్డా హతవ్యవాయవ్యాయామపానక్లాన్తనవజ్వరశోకాభితప్తవిరిక్తానువాసితగర్భిణీనవప్రతిశ్యాయార్తా అనృతుదుర్దినే చేతి ॥౨౧॥

తత్రాజీర్ణిభుక్తభక్తయోర్దోష ఊర్ధ్వవహాని స్రోతాంస్యావృత్య కాసశ్వాసచ్ఛార్దప్రతిశ్యాయాఞ్జనయేత్, పీత స్నే హమద్యతోయపాతుకామానాం కృతే చ పిబతాం ముఖనాసాస్రావాక్ష్యుపదేహతిమిరశిరోరోగాఞ్జనయేత్, స్నాతశిరసః కృతే చ స్నాతస్య ప్రతిశ్యాయం, క్షుధార్తస్య వాతప్రకోపం, తృష్ణార్తస్య పునస్తృష్ణాభివృద్ధిం ముఖశోషం చ, శ్రమార్తమత్తమూర్చ్ఛితానామాస్థాపనోక్తో దోషః స్యాత్, శస్త్రదణ్డహతయోస్తీవ్రతరాం రుజం జనయేత్, వ్యవాయవ్యాయామపానక్లాన్తానాం శిరఃస్కన్ధనేత్రోరఃపీడనం, నవజ్వరశోకాభితప్తయోరూష్మా నేత్రనాలీరనుసృత్య తిమిరం జ్వరవృద్ధిం చ కుర్యాత్, విరిక్తస్య వాయురిన్ద్రియోపఘాతం కుర్యాత్, అనువాసితస్య కఫః శిరోగురుత్వం కణ్డూక్రిమిదోషాంశ్చ జనయేత్, గర్భిణ్యా గర్భం స్తమ్భయేత్ స కాణః కుణిః పక్షహతః పీఠసర్పిర్వా స్యాత్, నవప్రతిశ్యాయార్తస్య స్రోతాంసి వ్యాపాదయేత్, అమృతుదుర్దినే శీతదోషాన్ పూతినస్యం శిరోరోగం చ కుర్యాత్ తస్మాదేతే న శిరోవిరేచనార్హాః॥౨౨॥

శేషాస్త్వర్హాః; విశేషతస్తు శిరోదన్తమన్యాస్తమ్భగలహనుగ్రహపీనసగలశుణ్ఠికాశాలూకశుక్రతిమిరవర్త్మ రోగవ్యఙ్గోపజిహ్వికార్ధావభేదకగ్రీవాస్కన్ధాంసాస్యనాసికాకర్ణాక్షిమూర్ధకపాలశిరోరోగార్దితాపతన్త కాపతా కగలగణ్డదన్తశూలహర్షచాలాక్షిరాజ్యర్బుదస్వరభేదవాగ్గ్రహగద్గదక్రథనాదయ ఊర్ధ్వజత్రుగతాశ్చ వాతాదివికారాః పరిపక్వాః; ఏతేషు శిరోవిరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం, తద్ధ్యుత్తమాఙ్గమనుప్రవిశ్య ముఞ్జాదీషికామివాసక్తాం(క్తం) కేవలం వికారకరం దోషమపకర్షతి ॥౨౩॥

ప్రావృట్ఛరద్వసన్తేష్వితరేష్వాత్యయికేషు రోగేషు నావనం కుర్యాత్ కృత్రిమగుణోపధానాత్, గ్రీష్మే పూర్వాహ్నే, శీతే మధ్యాహ్నే, వర్షాస్వదుర్దినే చేతి ॥౨౪॥

భవన్తి చాత్ర ।

ఇతి పఞ్చవిధం కర్మ విస్తరేణ నిదర్శితమ్।

యేభ్యో యన్న హితం యస్మాత్ కర్మ యేభ్యశ్చ యద్ధితమ్॥౨౫॥

న చైకాన్తేన నిర్దిష్టమేకాన్తేన సమాశ్రయేత్।

స్వయమప్యత్ర వైద్యేన తర్క్యం బుద్ధిమతా భవేత్॥౨౬॥

ఉత్పద్యతే హి సావస్థా దేశకాలబలం ప్రతి।

యస్యాం కార్యమకార్యం స్యాత్ కర్మ కార్యం చ వర్జితమ్॥౨౭॥

ఛర్దిహృద్రోగగుల్మానాం వమనం స్వే చికిత్సితే।

అవస్థాం ప్రాప్య నిర్దిష్టం కుష్ఠినాం బస్తికర్మ చ॥౨౮॥

తస్మాత్ సత్యపి నిర్దేశే కుర్యాదూహ్య స్వయం ధియా।

వినా తర్కేణ యా సిద్ధిర్యదృచ్ఛాసిద్ధిరేవ సా॥౨౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే పఞ్చకర్మీయసిద్ధిర్నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః॥౨॥

తృతీయోఽధ్యాయః।

అథాతో బస్తిసూత్రీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

కృతక్షణం శైలవరస్య రమ్యే స్థితం ధనేశాయతనస్య పార్శ్వే।

మహర్షిసంఘైర్వృతమగ్నివేశః పునర్వసుం ప్రాఞ్జలిరన్వపృచ్ఛత్॥3॥

బస్తిర్నరేభ్యః కిమపేక్ష్య దత్తః స్యాసిద్ధిమాన్ కిమ్మయమస్య నేత్రమ్।

కీహృక్ప్రమాణాకృతి కింగుణశ్చ కేషాం చ కింయోనిగుణశ్చ బస్తిః॥౪॥

నిరుహకల్పః ప్రణిధానమాత్రాః స్నేహస్య వా కాః శమనే విధిః కః।

కే బస్తయః కేషు మ(హి)తా ఇతీదం శ్రుత్వోత్తరం ప్రాహ వచో మహర్షిః॥౫॥

సమీక్ష్య దోషౌషధదేశకాలసాత్మ్యాగ్నిసత్త్వాదివయోబలాని।

బస్తిః ప్రయుక్తో నియతం గుణాయ స్యుః సర్వకర్మాణి చ సిద్ధిమన్తి॥౬॥

సువర్ణరూప్యత్రపుతామ్రరీతికాంస్యాస్థిలోహద్రుమచేణుదన్తైః।

నాలైర్విషాణైర్మణిభిశ్చ తైస్తైః కార్యాణి నేత్రాణి త్రికర్ణికాని॥౭॥

షడద్వాదశాష్టాఙ్గులసంమితాని షడ్వింశతిద్వాదశవర్షజానామ్।

స్యుర్ముద్గకర్కన్ధుసతీనవాహిచ్ఛిద్రాణి వర్త్యా పిహితాని చైవ॥౮॥

యథావయోఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం మూలాగ్రయోః స్యుః పరిణాహవన్తి।

ఋజూని గోపుచ్ఛసమాకృతీని లక్ష్ణాని చ స్యుర్గులికాముఖాని॥౯॥

స్యాత్ కర్ణికైకాఽగ్రచతుర్థభాగే మూలాశ్రితే బస్తినిబన్ధనే ద్వే।

జారద్గవో మాహిషహారిణో వా స్యాచ్చౌకరో బస్తిరజస్య వాఽపి॥౧౦॥

దృఢస్తనుర్నష్టసిరో విగన్ధః కషాయరక్తః సుమృదుః సుశుద్ధః।

నృణాం వయో వీక్ష్య యథానురూపం నేత్రేషు యోజ్యస్తు సుబద్ధసూత్రః॥౧౧॥

బస్తేరభావే ప్లవజో గలో వా స్యాదఙ్కపాదః సుఘనః పటో వా।

(నేత్రస్య చాలాభత ఏవ నాలీ హితాఽస్థిజా వంశభవా నలో వా)॥౧౨॥

ఆస్థాపనార్హం పురుషం విధిజ్ఞః సమీక్ష్య పుణ్యేఽహని శుక్లపక్షే।

ప్రశస్తనక్షత్రముహూర్తయోగే జీర్ణాన్న మేకాగ్రముపక్రమేత॥౧౩॥

బలాం గుడూచీం త్రిఫలాం సరాస్నాం ద్వే పఞ్చమూలే చ పలోన్మితాని।

అష్టౌ పలాన్యతులాం చ మాంసాచ్చాగాత్పచేదప్సు చతుర్థశేషమ్॥౧౪॥

పూతం యవానీఫలబిల్వకుష్ఠవచాశతాహ్వాఘనపిప్పలీనామ్।

కల్కైర్గుడక్షౌద్రఘృతైః సతైలైర్యుతం సుఖోష్ణైస్తు పిచుప్రమాణైః॥౧౫॥

గుడాత్పలం ద్విప్రసృతాం తు మాత్రాం స్నేహాచ్చ యుక్త్యా మధు సైన్ధవం చ।

స్నేహం సునిర్మథ్య తతోఽనుకల్పం ప్రక్షిప్య బస్తౌ మథితం ఖజేన॥౧౬॥

బస్తిం తతః సవ్యకరే నిధాయ సుబద్ధముచ్చార్యస్థ చ నిర్వలీకమ్।

అనుష్ఠమధ్యేన ముఖం పిధాయ నేత్రాగ్రసంస్థామపనీయ వర్తిమ్॥౧౭॥

తైలాక్తగాత్రం కృతమూత్రవిట్కం నాతిక్షుధార్తం శయనే మనుష్యమ్।

సమేఽథ కిఞ్చిన్నతశీర్షకే వా నాత్యుచ్ఛ్రితే స్వాస్తరణోపపన్నే॥౧౮॥

సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం కృత్వర్జుదేహం స్వభుజోపధానమ్।

నికుఞ్చ్య సవ్యేతరదస్య సక్థి సవ్యం ప్రసార్య ప్రణయేచ్చనైస్తమ్॥౧౯॥

స్నిగ్ధే గుదే నేత్రచతుర్థభాగం స్నిగ్ధం శనైర్ఋజ్వనుపృష్ఠవంశమ్।

అకమ్పనావేపనలాఘవాదీన్పాణ్యోర్గుణాంశ్చాపి హి దర్శయంస్తమ్॥౨౦॥

ప్రపీడ్య చైకగ్రహణేన దత్తం నేత్రం శనైరేవ తతోఽపకర్షేత్।

తిర్యక్ప్రణీతే తు న యాతి ధారా గుదే వ్రణః స్యాఇచ్చలితే చ నేత్రే॥౨౧॥

దత్తః శనైర్నాశయమేతి బస్తిః కణ్ఠం ప్రధావత్యతిపీడితశ్చ।

శీతస్త్వతిస్తమ్భకరో విదాహం మూర్చ్ఛాం చ కుర్యాదతిమాత్రముష్ణః॥౨౨॥

స్నిగ్ధోఽతిజాడ్యం పవనం తు రూక్షస్తన్వల్పమాత్రాలవణస్త్వయోగమ్।

కరోతి మాత్రాభ్యధికోఽతియోగం క్షామం తు సాన్ద్రః సుచిరేణ చైతి॥౨౩॥

దాహాతిసారౌ లవణోఽతికుర్యాత్తస్మాత్ప్రయుక్తం సమమేవ దద్యాత్।

పూర్వం హి యోజ్యం మధుసైన్ధవాభ్యాం స్నేహం వినిర్మథ్య తతోఽను కల్కమ్॥౨౪॥

విమథ్య సంయోజ్య పునర్ద్రవైస్తద్బస్తౌ నిదధ్యాన్మథితం ఖజేన।

వామాశ్రయోఽగ్నిర్గ్రహణీ గుదం చ తత్పార్శ్వసంస్థస్య సుఖోపలబ్ధిః॥౨౫॥

లీయన్త ఏవం బలయశ్చ తస్మాత్ వామం శయానోఽర్హతి బస్తిదానమ్।

విజ్ఞాతవేగో యది చార్ధదత్తే నిష్కృష్య ముక్తే ప్రణయేదశేషమ్॥౨౬॥

ఉత్తానదేహశ్చ కృతోపధానః స్యాద్వీర్యమాప్నోతి తథాఽస్య దేహమ్।

ఏకోఽపకర్షత్యనిలం స్వమార్గాత్పిత్తం ద్వితీయస్తు కఫం తృతీయః॥౨౭॥

ప్రత్యాగతే కోష్ణజలావసిక్తః శాల్యన్నమద్యాత్తనునా రసేన।

జీర్ణే తు సాయం లఘు చాల్పమాత్రం భుక్తోఽనువాస్యః పరిబృంహణార్థమ్॥౨౮॥

నిరూహపాదాంశసమేన తైలేనామ్లానిలఘ్నౌషధసాధితేన।

దత్త్వా స్ఫిచౌ పాణితలేన హన్యాత్స్నేహస్య శీఘ్రాగమరక్షణార్థమ్॥౨౯॥

ఈషత్పదానుష్ఠయుగం చ కర్షేదుత్తానదేహస్య తలౌ ప్రమృజ్యాత్।

స్నేహేన పార్ష్ణ్యఙ్గులిపిణ్డికాశ్చ యే చాస్య గాత్రావయవా రుగార్తాః॥౩౦॥

తాంశ్చావమృద్నీత తతః సుఖం స నిద్రాముపాసీత కృతోపధానః।

భాగాః కషాయస్య తు పఞ్చ పిత్తే స్నేహస్య షష్ఠః ప్రకృతౌ స్థితే చ॥౩౧॥

వాతే వివృద్ధే తు చతుర్థభాగో మాత్రా నిరూహేషు కఫేఽష్టభాగః।

నిరూహమాత్రా ప్రసృతార్ధమాద్యే వర్షే తతోఽర్ధప్రసృతాభివృద్ధిః॥౩౨॥

ఆ ద్వాదశాత్స్యాత్, ప్రసృతాభివృద్ధిరష్టాదశాద్ద్వాదశ తే పరం స్యుః।

ఆ సప్తతేరుక్తమిదం ప్రమాణమతః పరం షోడశవద్విధేయమ్॥౩౩॥

నిరూహమాత్రా ప్రసృతప్రమాణా బాలే చ వృద్ధే చ మృదుర్విశేషః।

నాత్యుచ్ఛ్రితం నాప్యతినీచపాదం సపాదపీఠం శయనం ప్రశస్తమ్॥౩౪॥

ప్రధానమృహాస్తరణోపపన్నం ప్రాక్శీర్షకం శుక్లపటోత్తరీయమ్।
భోజ్యం పునర్వ్యాధిమవేక్ష్య సమ్యక్ ప్రకల్పయేద్ధ్యూషపయోరసాద్యైః॥౩౫॥

సర్వేషు విద్యాద్విధిమేత(న)దాద్యం వక్ష్యామి బస్తీనత ఉత్తరీయాన్।
(సమ్యక్ ప్రణీతాః ఖలు బస్తయో యే వాతామయఘ్నాశ్చ బలప్రదాశ్చ)।
ద్విపఞ్చమూలస్య రసోఽమ్లయుక్తః సచ్ఛాగమాంసస్య సపూర్వపేష్యః॥౩౬॥

త్రిస్నేహయుక్తః ప్రవరో నిరూహః సర్వానిలవ్యాధిహరః ప్రదిష్టః।
స్థిరాదివర్గస్య బలాపటోలత్రాయన్తికైరణ్డయవైర్యుతస్య॥౩౭॥

ప్రస్థో రసాచ్ఛాగరసార్ధయుక్తః సాధ్యః పునః ప్రస్థసమస్తు యావత్।
ప్రియఙ్గుకృష్ణాఘనకల్కయుక్తః సతైలసర్పిర్మధుసైన్ధవశ్చ॥౩౮॥

స్యాద్దీపనో మాంసబలప్రదశ్వ చక్షుర్బలం చాపి దదాతి సద్యః।
ఏరణ్డమూలం త్రిపలం పలాని హస్వాని మూలాని చ యాని పఞ్చ॥౩౯॥

రాస్నాశ్వగన్ధాతిబలాగుడూచీపునర్నవారగ్వధదేవదారు।

భాగాః పలాంశా మదనాష్టకం చ జలద్వికంసే క్వథితేఽష్టశేషే ॥౪౦॥

పేష్యాః శతాహ్వా హపుషా ప్రియఙ్గు సపిప్పలీకం మధుకం వచా చ।
రసాఞ్జనం వత్సకబీజముస్తమక్షప్రమాణం లవణాంశయుక్తమ్ ॥౪౧॥

సమాక్షికస్తైలయుతః సమూత్రో బస్తిర్నృణాం దీపనలేఖనీయః।
జఙ్ఘోరుపాదత్రికపృష్ఠశూలం కఫావృతిం మారుతనిగ్రహం చ ॥౪౨॥

విణ్మూత్రవాతగ్రహణం సశూలమాధ్మానతామశ్మరిశర్కరే చ।
ఆనాహమర్శోగ్రహణీప్రదోషానేరణ్డబస్తిః శమయేత్ ప్రయుక్తః ॥౪౩॥

చతుష్పలే తైలఘృతస్య భృష్టశ్ఛాగాచ్ఛతార్ధో దధిదాడిమామ్లః।
రసః సపేష్యో బలవర్ణమాంసరేతోగ్నిదశ్చాన్ధ్యశిరోరుజాఘ్నః ॥౪౪॥

జలద్వికంసేఽష్టపలం పలాశాత్ పక్త్వా రసోఽర్ధాఢకమాత్రశేషః।
కల్కైర్బలామాగధికాపలాభ్యాం యుక్తః శతాహాద్విపలేన చాపి ॥౪౫॥

ససైన్ధవః క్షౌద్రయుతః సతైలో దేయో నిరూహో బలవర్ణకారీ।

ఆనాహపార్శ్వామయయోనిదోషాన్ గుల్మానుదావర్తరుజం చ హన్యాత్ ॥౪౬॥

యష్ట్యాహ్వమూలాష్టపలేన సిద్ధం పయః శతాహ్వాఫలపిప్పలీభిః।

యుక్తం ససర్పిర్మధు వాతరక్తవైస్వర్యవీసర్పహితో నిరూహః ॥౪౭॥

యష్ట్యాహ్వాలోధ్రాభయచన్దనైశ్చ శృతం పయోఽగ్న్యం కమలోత్పలైశ్చ।

సశర్కరం క్షౌద్రయుతం సుశీతం పిత్తామయాన్ హన్తి సజీవనీయమ్॥౪౮॥

ద్వికార్షికాశ్చన్దనపద్మకర్ధియష్ట్యాహ్వరాస్నావృషసారివాశ్చ।

సలోధ్రమఞ్జిష్ఠమథాప్యనన్తాబలాస్థిరాదీన్ తృణపఞ్చమూలమ్॥౪౯॥

తోయే సముత్క్వాథ్య రసేన తేన శృతం పయోర్ధాఢకమమ్బుహీనమ్।

జీవన్తిభేదర్ధిశతావరీభిర్వీరాద్వికాకోలికశేరుకాభిః॥౫౦॥

సితోపలాజీవకపద్మరేణుప్రపౌణ్డరీకైః కమలోత్పలైశ్చ।

లోధ్రాత్మగుప్తామధుకైర్విదారీముఞ్జాతకైః కేశరచన్దనైశ్చ॥౫౧॥

పిష్టైర్ఘృతక్షౌద్రయుతైర్నిరూహం ససైన్ధవం శీతలమేవ దద్యాత్।

ప్రత్యాగతే ధన్వరసేన శాలీన్ క్షీరేణ వాఽద్యాత్పరిషిక్తగాత్రః॥౫౨॥

దాహాతిసారౌ ప్రదరాస్రపిత్తహృత్పాణ్డురోగాన్ విషమజ్వరాంశ్చ।

సగుల్మమూత్రగ్రహకామలాదీన్ సర్వామయాన్పిత్తకృతాన్నిహన్తి॥౫౩॥

ద్రాక్షాదికాశ్మర్యమధూకసేవ్యైః ససారివాచన్దనశీతపాక్యైః।

పయః శృతం శ్రావణిముద్గపర్ణీతుగాత్మగుప్తామధుయష్టికల్కైః॥౫౪॥

గోధూమచూర్ణైశ్చ తథాఽక్షమాత్రైః సక్షౌద్రసర్పిర్మధుయష్టితైలైః।

పథ్యావిదారీక్షురసైర్గుడేన బస్తిం యుతం పిత్తహరం విదధ్యాత్॥౫౫॥

హృన్నాభిర్శ్వోదరదేహదాహే దాహేఽన్తరస్థే చ సమూత్రకృచ్ఛ్రే।

క్షీణక్షతే రేతసి చాపి నష్టే పైత్తేఽతిసారే చ నృణాం ప్రశస్తః॥౫౬॥

కోశాతకారగ్వధదేవదారుమూర్వాశ్వదంష్ట్రాకుటజార్కపాఠాః।

పక్త్వా కులత్థాన్ బృహతీం చ తోయే రసస్య తస్య ప్రసృతా దశ స్యుః॥౫౭॥

తాన్ సర్షపైలామదనైః సకుష్ఠైరక్షప్రమాణైః ప్రసృతైశ్చ యుక్తాన్।

ఫలాహ్వతైలస్య సమాక్షికస్య క్షారస్య తైలస్య చ సార్షపస్య॥౫౮॥

దద్యాన్నిరూహం కఫరోగిణే జ్ఞో మన్దాగ్నయే చాప్యశనద్విషే చ।

పటోలపథ్యామరదారూభిర్వా సపిప్పలీకైః క్వథితైర్జలాఖ్యైః॥౫౯॥

ద్విపఞ్చమూలే త్రిఫలాం సబిల్వాం ఫలాని గోమూత్రయుతః కషాయః।

కలిఙ్గపాఠాఫలముస్తకల్కః ససైన్ధవః క్షారయుతః సతైలః ॥౬౦॥

నిరూహముఖ్యః కఫజాన్వికారానూ సపాణ్డురోగాలసకామదోషాన్।

హన్యాత్తథా మారుతమూత్రసఙ్గం బస్తేస్తథాఽఽటోపమథాతిఘోరమ్ ॥౬॥

రాస్నామృతైరణ్డవిడఙ్గదారుసప్తచ్ఛదోశీరసురాహ్వనిమ్బైః।

శమ్పాకభూనిమ్బపటోలపాఠాతిక్తాఖుపర్ణీదశమూలముస్తైః ॥౬౨॥

త్రాయన్తికాశిగ్రుఫలత్రికైశ్చ క్వాథః సపిణ్డీతకతోయమూత్రః।

యష్ట్యాహ్వకృష్ణాఫలినీశతాహ్వారసాఞ్జనశ్వేతవచావిడఙ్గైః ॥౬౩॥

కలిఙ్గపాఠామ్బుదసైన్ధవైశ్చ కల్కైః ససర్పిర్మధుతైలమిశ్రః।

అయం నిరూహః క్రిమికుష్ఠమేహబ్రఘ్నోదరాజీర్ణకఫాతురేభ్యః ॥౬౪॥

రూక్షౌషధైరత్యపతర్పితేభ్య ఏతేషు రోగేష్వపి సత్సు దత్తః।

నిహత్య వాతం జ్వలనం ప్రదీప్య విజిత్య రోగాంశ్చ బలం కరోతి ॥౬౫॥

పునర్నవైరణ్డవృషాశ్మభేదవృశ్చీరభూతీకబలాపలాశాః।

ద్విపఞ్చమూలాని పలాంశకాని క్షుణ్ణాని ధౌతాని పలాని చాష్టౌ ॥౬౬॥

బిల్వం యవాన్ కోలకులత్థధాన్యఫలాని చైకప్రసృతోన్మితాని।

పయోజలద్వ్యాఢకయోః శృతం తత్క్షీరావశేషం కృ(సి) తవస్త్రపూతమ్॥౬౭॥

వచాశతాహ్వామరదారుకుష్ఠయష్ట్యాహ్వసిద్ధార్థకపిప్పలీనామ్।

కల్కైర్యవాన్యా మదనైశ్చ యుక్తం నాత్యుష్ణశీతం గుడసైన్ధవాక్తమ్॥౬౮॥

క్షౌద్రస్య తైలస్య చ సర్పిషశ్చ తథైవ యుక్తం ప్రసృతత్రయేణ।

దద్యాన్నిరూహం విధినా విధిజ్ఞః స సర్వసంసర్గకృతామయఘ్నః॥౬౯॥

స్నిగ్ధోష్ణ ఏకః పవనే నిరూహౌ ద్వౌ స్వాదుశీతౌ పయసా చ పిత్తే।

త్రయః సమూత్రాః కటుకోష్ణతీక్ష్ణాః కఫే నిరూహా న పరం విధేయాః॥౭౦॥

రసేన వాతే ప్రతిభోజనం స్యాత్ క్షీరేణ పిత్తే తు కఫే చ యూషైః।

తథాఽనువాస్యేషు చ బిల్వతైలం స్యాజ్జీవనీయం ఫలసాధితం చ॥౭౧॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇతీదముక్తం నిఖిలం యథావద్వస్తిప్రదానస్య విధానమగ్ర్యమ్।

యోఽధీత్య విద్వానిహ బస్తికర్మ కరోతి లోకే లభతే స సిద్ధిమ్॥౭౨॥

ఇత్యభివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే బస్తిసూత్రీయసిద్ధిర్నామ తృతీయోఽధ్యాయః॥3॥

చతుర్థోఽధ్యాయః।

అథాతః స్నేహవ్యాపదికీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

స్నేహబస్తీన్ ప్రవక్ష్యామి వాతపిత్తకఫాపహాన్।

మిథ్యాప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః సచికిత్సితాః॥3॥

దశమూలం బలాం రాస్నామశ్వగన్ధాం పునర్నవామ్।

గుడూచ్యేరణ్డభూతీకభార్గీవృషకరోహిషాన్॥౪॥

శతావరీం సహచరం కాకనాసాం పలాంశికమ్।

యవమాషాతసీకోలకులత్థాన్ ప్రసృతోన్మితాన్॥౫॥

చతుర్ద్రోణేఽమ్భసః పక్త్వా ద్రోణశేషేణ తేన చ।

తైలాఢకం సమక్షీరం జీవనీయైః పలోన్మితైః॥౬॥

అనువాసనమేతద్ధి సర్వవాతవికారనుత్।

ఆనూపానాం వసా తదుజ్జీవనీయోపసాధితా॥౭॥

శతాహ్వాయవబిల్వామ్లైః సిద్ధం తైలం సమీరణే।

సైన్ధవేనాగ్నివర్ణేన తప్తం చానిలనుద్ధృతమ్॥౮॥

జీవన్తీం మదనం మేదాం శ్రావణీం మధుకం బలామ్।

శతాహ్వర్షభకౌ కృష్ణాం కాకనాసాం శతావరీమ్॥౯॥

స్వగుప్తాం క్షీరకాకోలీం కర్కటాఖ్యాం శటీం వచామ్।

పిష్ట్వా క్షీరే ఘృతం తైలం సాధయేత్తచ్చతుర్గుణే(ణమ్)॥౧౦॥

బృంహణం వాతపిత్తఘ్నం బలశుక్రాగ్నివర్ధనమ్।

మూత్రరేతోరజోదోషాన్ హరేత్తదనువాసనాత్॥౧౧॥

లాభతశ్చన్దనాద్యైశ్చ పిష్టైః క్షీరచతుర్గుణమ్।

తైలపాదం ఘృతం సిద్ధం పిత్తఘ్నమనువాసనమ్॥౧౨॥

సైన్ధవం మదనం కుష్ఠం శతాహ్వాం నిచులం బలామ్।

హ్రీబేరం మధుకం భార్గీం దేవదారు సకట్ఫలమ్॥౧౩॥

నాగరం పుష్కరం మేదాం చవికాం చిత్రకం శటీమ్।

విడఙ్గాతివిషే శ్యామాం హరేణుం నీలినీం స్థిరామ్॥౧౪॥

బిల్వాజమోదే కృష్ణాం చ దన్తీం రాస్నాం చ పేషయేత్।

సాధ్యమేరణ్డజం తైలం తైలం వా కఫరోగనుత్॥౧౫॥

బ్రధ్నోదావర్తగుల్మార్శః ప్లీహమేహాఢ్యమారుతాన్।

ఆనాహమశ్మరీం చైవ హన్యాత్తదనువాసనాత్॥౧౬॥

మదనైర్వాఽమ్లసంయుక్తైర్బిల్వాద్యేన గణేన వా।

తైలం కఫహరైర్వాఽపి కఫఘ్నం కల్పయేద్భిషక్॥౧౭॥

విడఙ్గైరణ్డరజనీపటోలత్రిఫలామృతాః।

జాతిప్రవాలనిర్గుణ్డీదశమూలాఖుపర్ణికాః॥౧౮॥

నిమ్బపాఠాసహచరశమ్పాకకరవీరకాః।

ఏషాం కాథేన విపచేన్తైలమేభిశ్చ కల్కితైః॥౧౯॥

ఫలబిల్వత్రివృత్కృష్ణారాస్నాభూనిమ్బదారుభిః।

సప్తపర్ణవచోశీరదార్వీకుష్ఠకలిఙ్గకైః॥౨౦॥

లతాయష్టిశతాహ్వాగ్నిశటీ చోరకపౌష్కరైః।

తత్ కుష్ఠాని క్రిమీన్ మేహానర్శాంసి గ్రహణీగదమ్॥౨౧॥

క్లీబతాం విషమాగ్నిత్వం మలం దోషత్రయం తథా।

ప్రయుక్తం ప్రణుదత్యాశు పానాభ్యఙ్గానువాసనైః॥౨౨॥

వ్యాధివ్యాయామకర్మాధ్వక్షీణాబలనిరోజసామ్।

క్షీణశుక్రస్య చాతీవ స్నేహబస్తిర్బలప్రదః॥౨౩॥

పాదజఙ్ఘోరుపృష్ఠాంసకటీనాం స్థిరతాం పరామ్।

జనయేదప్రజానాం చ ప్రజాం స్త్రీణాం తథా నృణామ్॥౨౪॥

వాతపిత్తకఫాత్యన్నపురీషైరావృతస్య చ।

అభుక్తే చ ప్రణీతస్య స్నేహబస్తేః షడాపదః॥౨౫॥

శీతోఽల్పో వాఽధికే వాతే పిత్తేఽత్యుష్ణః కఫే మృదుః।

అతిభుక్తే గురుర్వర్చఃసంచయేఽల్పబలస్తథా॥౨౬॥

దత్తస్తైరావృతః స్నేహో న యాత్యభిభవాదధః।

అభుక్తేఽనావృతత్వాచ్చ యాత్యూర్ధ్వం తస్య లక్షణమ్॥౨౭॥

స్తమ్భోరుసదనాధ్మానజ్వరశూలాఙ్గమర్దనైః।

పార్శ్వరుగ్వేష్టనైర్విద్యాత్ స్నేహం వాతావృతం భిషక్॥౨౮॥

స్నిగ్ధామ్లలవణోష్ణైస్తం రాస్నాపీతద్రుతిల్వకైః।

సౌవీరకసురాకోలకులత్థయవసాధితైః॥౨౯॥

నిరూహైర్నిర్హరేత్ సమ్యక్ సమూత్రైః పాఞ్చమూలికైః।

తాభ్యామేవ చ తైలాభ్యాం సాయం భుక్తేఽనువాసయేత్॥౩౦॥

దాహరాగతృషామోహతమకజ్వరదూషణైః।

విద్యాత్ పిత్తావృతం స్వాదుతిక్తైస్తం బస్తిభిర్హరేత్॥౩౧॥

తన్ద్రాశీతజ్వరాలస్యప్రసేకారుచిగౌరవైః।

సంమూర్చ్ఛాగ్లానిభిర్విద్యాచ్ఛ్లేష్మణా స్నేహమావృతమ్॥౩౨॥

కషాయకటుతీక్ష్ణోష్ణైః సురామూత్రోపసాధితైః।

ఫలతైలయుతైః సామ్లైర్బస్తిభిస్తం వినిర్హరేత్॥౩౩॥

ఛార్దిమూర్చ్ఛారుచిగ్లానిజ్వరశూలాఙ్గమర్దనైః।

ఆమలిఙ్గైః సదాహైస్తం విద్యాదత్యశనావృతమ్॥౩౪॥

కటూనాం లవణానాం చ క్వాథైశ్చూర్ణైశ్చ పాచనమ్।

విరేకో మృదురత్రామవిహితా చ క్రియా హితా॥౩౫॥

విణ్మూత్రానిలసఙ్గార్తిగురుత్వాధ్మానహృద్గ్రహైః।

స్నేహం విడావృతం జ్ఞాత్వా స్నేహస్వేదైః సవర్తిభిః॥౩౬॥

శ్యామాబిల్వాదిసిద్ధైశ్చ నిరూహైః సానువాసనైః।

నర్హద్విధినా సమ్యగుదావర్తహరేణ చ॥౩౭॥

అభుక్తే శూన్యపాయౌ వా వేగాత్ స్నేహోఽతిపీడితః।

ధావత్యూర్ధ్వం తతః కణ్ఠాదూర్ధ్వేభ్యః స్వేభ్య ఏత్యపి॥౩౮॥

మూత్రశ్యామాత్రివృత్సిద్ధో యవకోలకులత్థవాన్।

తత్సిద్ధతైల ఇష్టోఽత్ర నిరూహః సానువాసనః॥౩౯॥

కణ్ఠాదాగచ్ఛతః స్తమ్భకణ్ఠగ్రహవిరేచనైః।

ఛార్దిఘ్నైభిః క్రియాభిశ్చ తస్య కార్యం నివర్తనమ్॥౪౦॥

యస్య నోపద్రవం కుర్యాత్ స్నేహబస్తిరనిఃసృతః।

సర్వోఽల్పో వాఽఽవృతో రౌక్ష్యాదుపేక్ష్యః స విజానతా॥౪౧॥

యుక్తస్నేహం ద్రవోష్ణం చ లఘుపథ్యోపసేవనమ్।

భుక్తవాన్మాత్రయా భోజ్యమనువాస్యస్త్రయాహాత్రయహాత్॥౪౨॥

ధాన్యనాగరసిద్ధం హి(వా) తోయం దద్యాద్విచక్షణః।

వ్యుషితాయ నిశాః కల్యముష్ణం వా కేవలం జలమ్॥౪౩॥

స్నేహాజీర్ణం జరయతి శ్లేష్మాణం తద్భినత్తి చ।

మారుతస్యానులోమ్యం చ కుర్యాదుష్ణోదకం నృణామ్॥౪౪॥

వమనే చ విరేకే చ నిరూహే సానువాసనే।

తస్మాదుష్ణోదకం సేవ్యం వాతశ్లేష్మప్రశాన్తయే॥౪౫॥

రూక్షనిత్యస్తు దీప్తాగ్నిర్భృశం వ్యాయామపీడితః।

వఙ్క్షణశ్రోణ్యుదావృత్తవాతాశ్చార్ద్రా దినే దినే॥౪౬॥

ఏషాం చాశు జరాం స్నేహో యాత్యమ్బు సికతాస్వివ।

అతోఽన్యేషాం త్ర్యహాత్ ప్రాయః స్నేహం పచతి పావకః॥౪౭॥

న త్వామం ప్రణయేత్ స్నేహం స హ్యభిష్యన్దయేద్గుదమ్।

సావశేషం చ కుర్వీత వాయుః శేషే హి తిష్ఠతి॥౪౮॥

న చైవ గుదకణ్ఠాభ్యాం దద్యాత్ స్నేహమనన్తరమ్।

సఙ్గతః స హ్యుభయతో వాతమగ్నిం చ దూషయేత్॥౪౯॥

స్నేహబస్తిం నిరూహం వా నైకమేవాతిశీలయేత్।

ఉత్క్లేశాగ్నివధౌ స్నేహాన్నిరూహాత్ పవనాద్భయమ్॥౫౦॥

తస్మాన్నిరూఢః స్నేహ్యః స్యాన్నిరూహ్యశ్చానువాసితః।

స్నేహశోధనయుక్త్యైవం బస్తికర్మ త్రిదోషనుత్॥౫౧॥

కర్మవ్యాయామభారాధ్వపాన స్త్రీకార్శితేషు చ।

దుర్బలే వాతభగ్నే చ మాత్రాబస్తిః సదా మతః॥౫౨॥

హ్రస్వాయాః స్నేహమాత్రాయా మాత్రాబస్తిః సమో భవేత్।

యథేష్టాహారచేష్టస్య సర్వకాలం నిరత్యయః॥౫౩॥

బల్యం సుఖోపచర్యం చ సుఖం సృష్టపురీషకృత్।

స్రేహమాత్రావిధానం హి బృహణం వాతరోగనుత్॥౫౪॥

తత్ర శ్లోకౌ।

వాతాదీనాం శమాయోక్తాః ప్రవరాః స్నేహబస్తయః।

తేషాం చాజ్ఞప్రయుక్తానాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః॥౫౫॥

ప్రాగ్భోజ్యం స్నేహబస్తేర్య్యద్ధ్రువం యేఽర్ధ్వాస్త్రయహాచ్చ యే।

స్నేహబస్తివిధిశ్చోక్తో మాత్రాబస్తివిధిస్తథా॥౫౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతి సంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే

స్నేహవ్యాపదికీసిద్ధిర్నామ చతుర్థోఽధ్యాయః॥౪॥

పఞ్చమోఽధ్యాయః।

అథాతో నేత్రబస్తివ్యాపదికీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అథ నేత్రాణి బస్తీంశ్చ శృణు వర్జ్యాని కర్మసు।

నేత్రస్యాజ్ఞప్రణీతస్య వ్యాపదః సచికిత్సితాః॥3॥

హ్రస్వం దీర్ఘం తను స్థూలం జీర్ణం శిథిలబన్ధనమ్।

పార్శ్వచ్ఛిద్రం తథా వక్రమష్టౌ నేత్రాణి వర్జయేత్॥౪॥

అప్రాప్త్యతిగతిక్షోభకర్షణక్షణనస్రవాః।

గుదపీడా గతిర్జిహ్మా తేషాం దోషా యథాక్రమమ్॥౫॥

విషమమాంసలచ్ఛిద్రస్థూలజాలికవాతలాః।

స్నిగ్ధః కిన్నశ్చ తానష్టౌ బస్తీన్ కర్మసు వర్జయేత్॥౬॥

గతివైషమ్యవిస్రత్వస్రావదౌర్గ్రాహ్యనిస్రవాః।

ఫేనిలచ్యుత్యధార్యత్వం బస్తేః స్యాద్వస్తిదోషతః॥౭॥

సవాతాతిద్రుతోత్క్షిప్తతిర్యగుత్క్షిప్తకమ్పితాః।

అతిబాహ్యగమన్దాతివేగదోషాః ప్రణేతృతః॥౮॥

అనుచ్ఛ్వాస్య తు బద్ధే వా దత్తే నిఃశేష ఏవ వా।

ప్రవిశ్య కుపితో వాయుః శూలతోదకరో భవేత్॥౯॥

తత్రాభ్యఙ్గో గుదే స్వేదో వాతఘ్నాన్యశనాని చ।

ద్రుతం ప్రణీతే నిష్కృష్టే సహసోత్క్షిప్త ఏవ వా॥౧౦॥

స్యాత్ కటీగుదజఙ్ఘోర్తిబస్తిస్తమ్భోరువేదనాః।

భోజనం తత్ర వాతఘ్నం స్నేహాః స్వేదాః సబస్తయః॥౧౧॥

తిర్యగ్వల్యావృతం ద్వారే బద్ధే వాఽపి న గచ్ఛతి।

నేత్రం తదృజు నిష్కృష్య సంశోధ్య చ ప్రవేశయేత్॥౧౨॥

పీడ్యమానేఽన్తరా ముక్తే గుదే ప్రతిహతోఽనిలః।

ఉరఃశిరోర్తిమూర్వోశ్చ సదనం జనయేద్వలీ॥౧౩॥

బస్తిః స్యాత్తత్ర బిల్వాదిఫలశ్యామాదిమూత్రవాన్।

స్యాద్దాహో దవథుః శోఫః కమ్పనాభిహతే గుదే॥౧౪॥

కషాయమధురాః శీతాః సేకాస్తత్ర సబస్తయః।

అతిమాత్రప్రణీతేన నేత్రేణ క్షణనాద్వలేః॥౧౫॥

స్యాచ్ఛర్దిదాహనిస్తోదగురువర్చః ప్రవర్తనమ్।

తత్ర సర్పిఃపిచుః క్షీరం పిచ్ఛాబస్తిశ్చ శస్యతే॥౧౬॥

న వా వహతి మన్దస్తు బాహ్యస్త్వాశు నివర్తతే।

స్నేహస్తత్ర పునః సమ్యక్ ప్రణేయః సిద్ధిమిచ్ఛతా॥౧౭॥

అతిప్రపీడితః కోష్ఠే తిష్ఠత్యాయాతి వా గలమ్।

తన్త్రం బస్తిర్విరేకశ్చ గలపీడాదికర్మ చ॥౧౮॥

తత్ర శ్లోకః।

నేత్రబస్తిప్రణేతౄణాం దోషానేతాన్ సభేషజాన్।

వేత్తి యస్తేన మతిమాన్ బస్తికర్మాణి కారయేత్॥౧౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే
నేత్రబస్తివ్యాపదికీసిద్ధిర్నామ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

అథాతో వమనవిరేచనవ్యాపత్సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అథ శోధనయోః సమ్యగ్విధిమూర్ధ్వానులోమయోః।

అసమ్యక్కృతయోశ్చైవ దోషాన్ వక్ష్యామి సౌషధాన్॥౩॥

అత్యుష్ణవర్షశీతా హి గ్రీష్మవర్షాహిమాగమాః।

తదన్తరే ప్రావృడాద్యాస్తేషాం సాధారణాస్త్రయః॥౪॥

ప్రావృట్ శుచినభౌ జ్ఞేయౌ శరదూర్జసహౌ పునః।

తపస్యశ్చ మధుశ్చైవ వసన్తః శోధనం ప్రతి॥౫॥

ఏతానృతూన్ విచిన్త్యైవం దద్యాత్ సంశోధనం భిషక్।

స్వస్థవృత్తమభిప్రేత్య వ్యాధౌ వ్యాధివశేన తు॥౬॥

కర్మణాం వమనాదీనామన్తరేష్వన్తరేషు చ।

స్నేహస్వేదౌ ప్రయుఞ్జీత స్నేహం చాన్తే ప్రయోజయేత్॥౭॥

విసర్పపీడకాశోఫకామలపాణ్డురోగిణః।

అభిఘాతవిషార్తాంశ్చ నాతిస్నిగ్ధాన్ విరేచయేత్॥౮॥

నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనమ్।

స్నేహోత్క్లిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్॥౯॥

స్నేహస్వేదోపపన్నేన జీర్ణే మాత్రావదౌషధమ్।

ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే॥౧౦॥

స్నిగ్ధాత్ పాత్రాద్యథా తోయమయత్నేన ప్రణుద్యతే।

కఫాదయః ప్రణుద్యన్తే స్నిగ్ధాద్దేహాత్తథౌషధైః॥౧౧॥

ఆర్ద్రం కాష్ఠం యథా వహ్నిర్విష్యన్దయతి సర్వతః।

తథా స్నిగ్ధస్య వై దోషాన్ స్వేదో విష్యన్దయేత్స్థిరాన్॥౧౨॥

క్షారోత్క్లిష్టో యథా వస్త్రే మలః సంశోధ్యతేఽమ్బునా।

స్నేహస్వేదైస్తథోత్క్లేశ్య శోధ్యతే శోధనైర్మలః॥౧౩॥

అజీర్ణే వర్ధతే గ్లానిర్విబన్ధశ్చాపి జాయతే।

పీతం సంశోధనం చైవ విపరీతం ప్రవర్తతే॥౧౪॥

అల్పమాత్రం మహావేగం బహుదోషహరం సుఖమ్।

లఘుపాకం సుఖాస్వాదం ప్రీణనం వ్యాధినాశనమ్॥౧౫॥

అవికారి చ వ్యాపత్తౌ నాతిగ్లానికరం చ యత్।

గన్ధవర్ణరసోపేతం విద్యాన్మాత్రావదౌషధమ్॥౧౬॥

విధూయ మానసాన్ దోషాన్ కామక్రోధభయాదికాన్।

ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే॥౧౭॥

నరః శ్వో వమనం పాతా భుఞ్జీత కఫవర్ధనమ్।

సుజరం ద్రవభూయిష్ఠం లఘు శీతం విరేచనమ్॥౧౮॥

ఉత్క్లిష్టాల్పకఫత్వేన క్షిప్రం దోషాః స్రవన్తి హి।

పీతౌషధస్య తు భిషక్ శుద్ధిలిఙ్గాని లక్షయేత్॥౧౯॥

ఊర్ధ్వం కఫానుగే పిత్తే విట్పిత్తేఽనుకఫే త్వధః।

హృతదోషం వదేత్ కార్శ్యదౌర్బల్యే చేత్ సలాఘవే॥౨౦॥

వామయేత్తు తతః శేషమౌషధం న త్వలాఘవే।

స్తైమిత్యేఽనిలసఙ్గే చ నిరుద్గారేఽపి వామయేత్॥౨౧॥

ఆ లాధవాత్తనుస్వాచ్చ కఫస్యాపత్ పరం భవేత్।

వమితే వర్ధతే వహ్నిః శమం దోషా వ్రజన్తి హి॥౨౨॥

చమితం లజ్ఘయేత్ సమ్యగ్జీర్ణలిఙ్గాన్యలక్షయన్।

తాని దృష్ట్వా తు పేయాదిక్రమం కుర్యాన్న లజ్ఘనమ్॥౨౩॥

సంశోధనాభ్యాం శుద్ధస్య హృతదోషస్య దేహినః।

యాత్యగ్నిర్మన్దతాం తస్మాత్ క్రమం పేయాదిమాచరేత్॥౨౪॥

కఫపిత్తే విశుద్ధేఽల్పం మద్యపే వాతపైత్తికే।

తర్పణాదిక్రమం కుర్యాత్ పేయాఽభిష్యన్దయేద్ధి తాన్॥౨౧॥

అనులోమోఽనిలః స్వాస్థ్యం క్షుత్తృష్ణోర్జో మనస్వితా।

లఘుత్వమిన్ద్రియోద్గారశుద్ధిర్జీర్ణౌషధాకృతిః॥౨౬॥

క్లమో దాహోఽఙ్గమర్దశ్చ భ్రమో మూర్చ్ఛా శిరోరుజా।

అరతిర్బలహానిశ్చ సావశేషౌషధాకృతిః॥౨౭॥

అకాలేఽల్పాతిమాత్రం చ పురాణం న చ భావితమ్।

అసమ్యక్ సంస్కృతం చైవ వ్యాపద్యేతౌషధం ధ్రువమ్॥౨౮॥

ఆధ్మానం పరికర్తిశ్చ స్రావో హృద్గాత్రయోర్గ్రహః।

జీవాదానం సవిభ్రంశః స్తమ్భః సోపద్రవః క్లమః॥౨౯॥

అయోగాదతియోగాచ్చ దశైతా వ్యాపదో మతాః।

ప్రేష్యభైషజ్యవైద్యానాం వైగుణ్యాదాతురస్య చ॥౩౦॥

యోగః సమ్యక్ప్రవృత్తిః స్యాదతియోగోఽతివర్తనమ్॥౩౧॥

అయోగః ప్రాతిలోమ్యేన న చాల్పం వా ప్రవర్తనమ్।

శ్లేష్మోత్క్లిష్టేన దుర్గన్ధమహృద్యమతి వా బహు॥౩౨॥

విరేచనమజీర్ణే చ పీతమూర్ధ్వం ప్రవర్తతే।

క్షుధార్తమృదుకోష్ఠాభ్యాం స్వల్పోత్క్లిష్టకఫేన వా॥౩౩॥

తీక్ష్ణం పీతం స్థితం క్షుబ్ధం వమనం స్యాద్విరేచనమ్।

ప్రాతిలోమ్యేన దోషాణాం హరణాత్తే ఝుకృత్స్నశః॥౩౪॥

అయోగసంజ్ఞే కృచ్ఛ్రేణ న వా గచ్ఛతి చాల్పశః।

పీతౌషధో న శుద్ధశ్చేజ్జీర్ణే తస్మిన్ పునః పిబేత్॥౩౫॥

ఔషధం న త్వజీర్ణేఽన్యద్భయం స్యాదతియోగతః।

కోష్ఠస్య గురుతాం జ్ఞాత్వా లఘుత్వం బలమేవ చ॥౩౬॥

అయోగే మృదు వా దద్యాదౌషధం తీక్ష్ణమేవ వా।

వమనం న తు దుశ్చర్దం దుష్కోష్ఠం న విరేచనమ్॥౩౭॥

పాయయేతౌషధం భూయో హన్యాత్ పీతం పునర్హితౌ।

అస్నిగ్ధాస్విన్నదేహస్య రూక్షస్యానవమౌషధమ్॥౩౮॥

దోషానుత్క్లిశ్య నిర్హర్తుమశక్తం జనయేద్గదాన్।

విభ్రంశం శ్వయథుం హిక్కాం తమసో దర్శనం తృషామ్॥౩౯॥

పిణ్డికోద్వేష్టనం కణ్డూమూర్వోః సాదం వివర్ణతామ్।

స్నిగ్ధస్విన్నస్య చాత్యల్పం దీప్తాగ్నేర్జీర్ణమౌషధమ్॥౪౦॥

శీతైర్వా స్తబ్ధమామైర్వా దోషానుత్క్లిశ్య నాహరేత్।

తానేవ జనయేద్రోగానయోగః సర్వ ఏవ సః॥౪౧॥

విజ్ఞాయ మతిమాంస్తత్ర యథోక్తాం కారయేత్ క్రియామ్।

తం తైలలవణాభ్యక్తం స్విన్నం ప్రస్తరసఙ్కరైః॥౪౨॥

పాయయేత పునర్జీర్ణ సమూత్రైర్వా నిరూహయేత్।

నిరూఢం చ రసైర్ధాన్వైర్భోజయిత్వాఽనువాసయేత్॥౪౩॥

ఫలమాగధికాదారుసిద్ధతైలేన మాత్రయా।

స్నిగ్ధం వాతహరైః స్నేహైః పునస్తీక్ష్ణేన శోధయేత్॥౪౪॥

(నచాతితీక్ష్ణేన తతో హ్యతియోగస్తు జాయతే)।

అతితీక్ష్ణం క్షుధార్తస్య మృదుకోష్ఠస్య భేషజమ్।

హృత్వాఽఽశు విట్పిత్తకఫాన్ ఘాతూన్ విస్రావయేద్ద్రవాన్॥౪౫॥

బలస్వరక్షయం దాహం కణ్ఠశోషం క్లమం తృషామ్।

కుర్యాచ్చ మధురైస్తత్ర శేషమౌషధముల్లిఖేత్॥౪౬॥

వమనే తు విరేకః స్యాద్విరేకే వమనం మృదు।

పరిషేకావగాహాద్యైః సుశీతైః స్తమ్భయేచ్చ తమ్॥౪౭॥

కషాయమధురైః శీతైరన్నపానౌషధైస్తథా।

రక్తపిత్తాతిసారఘ్నైర్దాహజ్వరహరైరపి॥౪౮॥

అఞ్జనం చన్దనోశీరమజాసృక్శర్కరోదకమ్।

లాజచూర్ణైః పిబేన్మన్థమతియోగహరం పరమ్॥౪౯॥

శుఙ్గాభిర్వా వటాదీనాం సిద్ధాం పేయాం సమాక్షికామ్।

వర్చఃసాంగ్రాహికైః సిద్ధం క్షీరం భోజ్యం చ దాపయేత్॥౫౦॥

జాఙ్గలైర్వా రసైర్భోజ్యం పిచ్ఛాబస్తిం చ దాపయేత్।

మధురైరనువాస్యశ్చ సిద్ధేన క్షీరసర్పిషా॥౫౧॥

వమనస్యాతియోగే తు శీతామ్బుపరిషేచితః।

పిబేత్ ఫలేరసైర్మన్థం సఘృతక్షౌద్రశర్కరమ్॥౫౨॥

సోద్గారాయాం భృశం వమ్యాం మూర్చ్ఛాయాం ధాన్యముస్తయోః।

సమధూకాఞ్జనం చూర్ణం లేహయేన్మధుసంయుతమ్॥౫౩॥

వమతోఽన్తఃప్రవిష్టాయాం జిహ్వాయాం కవలగ్రహాః।

స్నిగ్ధామ్లలవణైర్హృద్యైర్యూషక్షీరరసైర్హితాః॥౫౪॥

ఫలాన్యమ్లాని ఖాదేయుస్తస్య చాన్యేఽగ్రతో నరాః।

నిఃసృతాం తు తిలద్రాక్షాకల్కలిప్తాం ప్రవేశయేత్॥౫౫॥

వాగ్గ్రహానిలరోధేషు ఘృతమాంసోపసాధితామ్।

యవాగూం తనుకాం దద్యాత్ స్నేహస్వేదౌ చ బుద్ధిమాన్॥౫౬॥

వమితశ్చ విరిక్తశ్చ మన్దాగ్నిశ్చ విలఙ్ఘితః।

అగ్నిప్రాణవివృద్ధ్యర్థం క్రమం పేయాదికం భజేత్॥౫౭॥

బహుదోషస్య రూక్షస్య హీనాగ్నేరల్పమౌషధమ్।

సోదావర్తస్య చోత్క్లిశ్య దోషాన్మార్గాన్నిరుధ్య చ॥౫౮॥

భృశమాధ్మాపయేన్నాభిం పృష్ఠపార్శ్వశిరోరుజమ్।

శ్వాసవిణ్మూత్రవాతానాం సఙ్గం కుర్యాచ్చ దారుణమ్॥౫౯॥

అభ్యఙ్గస్వేదవర్త్యాది సనిరూహానువాసనమ్।

ఉదావర్తహరం సర్వం కర్మాధ్మాతస్య శస్యతే॥౬౦॥

స్తిగ్దేన గురుకోష్ఠేన సామే బలవదౌషధమ్।

క్షామేణ మృదుకోష్ఠేన శ్రాన్తేనాల్పబలేన వా॥౬౧॥

పీతం గత్వా గుర్ద సామమాశు దోషం నిరస్య చ॥

తీవ్రశూలాం సపిచ్చాస్రాం కరోతి పరికర్తికామ్॥౬౨॥

లఙ్ఘనం పాచనం సామే రూక్షోష్ణం లఘుభోజనమ్।

బృంహణీయో విధిః సర్వః క్షామస్య మధురస్తథా॥౬౩॥

ఆమాజీర్ణేఽనుబన్ధశ్చేత్ క్షారామ్లం లఘు శస్యతే।

పుష్పకాసీసమిశ్రం వా క్షారేణ లవణేన చ॥౬౪॥

సదాడిమరసం సర్పిః పిబేద్వాతేఽధికే సతి।

దధ్యమ్లం భోజనే పానే సంయుకం దాడిమత్వచా॥౬౫॥

దేవదారుతిలానాం వా కల్కముష్ణామ్బునా పిబేత్।

అశ్వత్థోదుమ్బరప్లక్షకదమ్బైర్వాం శృతం పయః॥౬౬॥

కషాయమధురం బస్తిం పిచ్చావస్తిమథాపి వా।

యష్టీమధుకసిద్ధం వా స్నేహబస్తిం ప్రదాపయేత్ ॥౬౭॥

అల్పం తు బహుదోషస్య దోషముత్క్లిశ్య భేషజమ్।

అల్పాల్పం స్రావయేత్ కణ్డూం శోఫం కుష్ఠాని గౌరవమ్ ॥౬౮॥

కుర్యాచ్చాగ్నివధోత్క్లేశస్తైమిత్యారుచిపాణ్డుతాః।

పరిస్రావః స తం దోషం శమయేద్వామయేదపి ॥౬౯॥

స్నేహితం వా పునస్తీక్ష్ణం పాయయేత విరేచనమ్।

శుద్ధే చూర్ణాసవారిష్టాన్ సంస్కృతాంశ్చ ప్రదాపయేత్ ॥౭౦॥

పీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహాన్మారుతాదయః।

కుపితా హృదయం గత్వా ఘోరం కుర్వన్తి హృద్గ్రహమ్ ॥౭౧॥

సహిక్కాశ్వాసపార్శ్వార్తిదైన్యలాలాక్షివిభ్రమైః।

జిహ్వాం ఖాదతి నిఃసంజ్ఞో దన్తాన్ కిటికిటాపయన్ ॥౭౨॥

న గచ్ఛేద్విభ్రమం తత్ర వామయేదాశు తం భిషక్।

మధురైః పిత్తమూర్చ్ఛార్తం కటుభిః కఫమూర్చ్ఛితమ్ ॥౭౩॥

పాచనీయైస్తతశ్చాస్య దోషశేషం విపాచయేత్।

కాయాగ్నిం చ బలం చాస్య క్రమేణాభిప్రవర్ధయేత్॥౭౪॥

పవనేనాతివమతో హృదయం యస్య పీడ్యతే।

తస్మై స్నిగ్ధామ్లలవణం దద్యాత్ పిత్తకఫేఽన్యథా॥౭౫॥

పీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహేణ కఫేన వా।

రుద్ధోఽతి చావిశుద్ధస్య గృహ్ణాత్యఙ్గాని మారుతః॥౭౬॥

స్తమ్భవేపథునిస్తోదసాదోద్వేష్టార్తిమూర్చ్ఛనైః।

తత్ర వాతహరం సర్వం స్నేహస్వేదాది కారయేత్॥౭౭॥

అతితీక్ష్ణం మృదౌ కోష్ఠే లఘుదోషస్య భేషజమ్।

దోషాన్ హృత్వా వినిర్మథ్య జీవం హరతి శోణితమ్॥౭౮॥

తేనాన్నం మిశ్రితం దద్యాద్వాయసాయ శునేఽపి వా।

భుంక్తే తచ్చేద్వదేజ్జీవం న భుంక్తే పిత్తమాదిశేత్॥౭౯॥

శుక్లం వా భావితం వస్త్రమావానం కోష్ణవారిణా।

ప్రక్షాలితం వివర్ణం స్యాత్ పిత్తే శుద్ధం తు శోణితే॥౮౦॥

తృషామూర్చ్ఛామదార్తస్య కుర్యాదా మరణాత్ క్రియామ్।

తస్య పిత్తహరీం సర్వామతియోగే చ యా హితా॥౮౧॥

మృగగోమహిషాజానాం సద్యస్కం జీవతామసృక్।

పిబేజ్జీవాభిసన్ధానం జీవం తధ్యాశు గచ్ఛతి॥౮౨॥

తదేవ దర్భమృదితం రక్తం బస్తిం ప్రదాపయేత్।

శ్యామాకాశ్మర్యబదరీదూర్వోశీరైః శృతం పయః॥౮౩॥

ఘృతమణ్డాఞ్జానయుతం శీతం బస్తిం ప్రదాపయేత్।

పిచ్ఛాబస్తిం సుశీతం వా ఘృతణ్మడానువాసనమ్॥౮౪॥

గుదం భ్రష్టం కషాయైశ్చ స్తమ్భయిత్వా ప్రవేశయేత్।

సామగాన్ధర్వశబ్దాంశ్చ సంజ్ఞానాశేఽస్య కారయేత్॥౮౫॥

యదా విరేచనం పీతం విడన్తరవతిష్ఠతే।

వమనం భేషజాన్తం వా దోషానుత్క్లిశ్య నావహేత్॥౮౬॥

తదా కుర్వన్తి కణ్డ్వాదీనూ దోషాః ప్రకుపితా గదానూ।

స విభ్రంశో మతస్తత్ర స్యాద్యథావ్యాధి భేషజమ్॥౮౭॥

పీతం స్నిగ్ధేన సస్నేహం తద్దోషైర్మాంర్గవాదావృతమ్।

న వాహయతి దోషాంస్తు స్వస్థానాత్ స్తమ్భయేచ్చ్యుతాన్॥౮౮॥

వాతసఙ్గగుదస్తమ్భశూలైః క్షరతి చాల్పశః।

తీక్ష్ణం బస్తిం విరేకం వా సోఽర్హో లఙ్ఘితపాచితః॥౮౯॥

రూక్షం విరేచనం పీతం రూక్షేణాల్పబలేన వా।

మారుతం కోపయిత్వాఽఽశు కుర్యాంద్ఘోరానుపద్రవాన్॥౯౦॥

స్తమ్భశూలాని ఘోరాణి సర్వగాత్రేషు ముహ్యతః।

స్నేహస్వేదాదికస్తత్ర కార్యో వాతహరో విధిః॥౯౧॥

స్నిగ్ధస్య గురుకోష్ఠస్య మృదూత్క్లిశ్యౌషధం కఫమ్।

పిత్తం వాతం చ సంరుధ్య సతన్ద్రాగౌరవం క్లమమ్॥౯౨॥

దౌర్బల్యం సాఙ్గమర్దం చ కుర్యాదాశు తదుల్లిఖేత్।

లఙ్ఘనం పాచనం చాత్ర స్నిగ్ధే తీక్ష్ణం చ శోధనమ్॥౯౩॥

తత్ర శ్లోకౌ।

ఇత్యేతా వ్యాపదః ప్రోక్తాః సరూపాః సచికిత్సితాః।

వమనస్య విరేకస్య కృతస్యాకుశలైర్నృణామ్॥౯౪॥

ఏతాన్ విజ్ఞాయ మతిమానవస్థాశ్చైవ తత్త్వతః।

దద్యాత్ సంశోధనం సమ్యగారోగ్యార్థం నృణాం సదా॥౧౫॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే వమనవిరేచనవ్యాపత్సిద్ధిర్నామ షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

సప్తమోఽధ్యాయః।

అథాతో బస్తివ్యాపదికీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

ధీధైర్యౌదార్యగామ్భీర్యక్షమాదమతపోనిధిమ్।

పునర్వసుం శిష్యగణః పప్రచ్ఛ వినయాన్వితః॥3॥

కాః కతి వ్యాపదో బస్తేః కింసముత్థానలక్షణాః।

కా చికిత్సా ఇతి ప్రశ్నాఞ్ఛ్రుత్వా తానబ్రవీద్గురుః॥౪॥

నాతియోగౌ క్లమాధ్మానే హిక్కా హృత్ప్రాప్తిరూర్ధ్వతా।

ప్రవాహికా శిరోఙ్గార్తిః పరికర్తః పరిస్రవః॥౫॥

ద్వాదశ వ్యాపదో బస్తేరసమ్యగ్యోగసంభవాః।

ఆసామేకైకశో రూపం చికిత్సాం చ నిబోధత॥౬॥

గురుకోష్ఠేఽనిలప్రాయే రూక్షే వాతోల్బణేఽపి వా।

శీతోఽల్పలవణస్నేహద్రవ్యమాత్రో ఘనోఽపి వా॥౭॥

బస్తిః సంక్షోభ్య తం దోషం దుర్బలత్వాదనిర్హరన్।

కరోతి గురుకోష్ఠత్వం వాతమూత్రశకృద్గ్రహమ్॥౮॥

నాభిబస్తిరుజం దాహం హృల్లేపం శ్వయథుం గుదే।

కణ్డూగణ్డాని వైవర్ణ్యమరుచిం వహ్నిమార్దవమ్॥౯॥

తత్రోష్ణాయాః ప్రమథ్యాయాః పానం స్వేదాః పృథగ్విధాః।

ఫలవర్త్యోఽథవా కాలం జ్ఞాత్వా శస్తం విరేచనమ్॥౧౦॥

బిల్వమూలత్రివృద్దారుయవకోలకులత్థవాన్।

సురాదిమూత్రవాన్ బస్తిః సప్రాకూపేష్యస్తమానయేత్॥౧౧॥

ఇత్యయోగవ్యాపచ్చికిత్సా।

స్నిగ్ధస్విన్నేఽతితీక్ష్ణోష్ణో మృదుకోష్ఠేఽతియుజ్యతే।

తస్య లిఙ్గం చికిత్సా చ శోధనాభ్యాం సమా భవేత్॥౧౨॥

పృశ్నిపర్ణీం స్థిరాం పద్మం కాశ్మర్యం మధుకోత్పలమ్।

పిష్ట్వా ద్రాక్షాం మధూకం చ క్షీరే తణ్డులధావనే॥౧౩॥

ద్రాక్షాయాః పక్వలోష్టస్య ప్రసాదే మధుకస్య చ।

వినీయ సఘృతం బస్తిం దద్యాద్ధాహేఽతియోగజే॥౧౪॥

ఇత్యతియోగవ్యాపచికిత్సా।

ఆమదోషే నిరూహేణ మృదునా దోష ఈరితః।

రుణద్ధి మార్గం వాతస్య హన్త్యగ్నిం మూర్చ్ఛయత్యపి॥౧౫॥

క్లమం సదాహం హృచ్ఛూరలం మోహవేష్టనగౌరవమ్।

కుర్యాత్ స్వేదైర్విరుక్షైస్తం పాచనైశ్చాప్యుపాచరేత్॥౧౬॥

పిప్పలీకత్తృణోశీరదారుమూర్వాశృతం జలమ్।

పిబేత్ సౌవర్చలోన్మిశ్రం దీపనం హృద్విశోధనమ్॥౧౭॥

వచానాగరశట్యేలా దధిమణ్డేన మూర్చ్ఛితాః।

పేయాః ప్రసన్నయా వా స్యురరిష్టేనాసవేన వా॥౧౮॥

దారు త్రికటుకం పథ్యాం పలాశం చిత్రకం శటీమ్।

పిష్ట్వా కుష్ఠం చ మూత్రేణ పిబేత్ క్షారాంశ్చ దీపనాన్॥౧౯॥

బస్తిమస్య విదధ్యాచ్చ సమూత్రం దాశమూలికమ్।

సమూత్రమథవా వ్యక్తలవణం మాధుతైలికమ్॥౨౦॥

ఇతి క్లమవ్యాపఞ్చికిత్సా।

అల్పవీర్యో మహాదోషే రూక్షే క్రూరాశయే కృతః।

బస్తిర్దోషావృతో రుద్ధమార్గో రున్ధ్యాత్ సమీరణమ్॥౨౧॥

స విమార్గోఽనిలః కుర్యాదాధ్మానం మర్మపీడనమ్।

విదాహం గురుకోష్ఠస్య ముష్కవఙ్క్షణవేదనామ్॥౨౨॥

రుణద్ధి హృదయం శూలైరితశ్చేతశ్చ ధావతి।

ఫలశ్యామాదిభిః కుష్ఠకృష్ణాలవణసర్షపైః॥౨౩॥

ధూమమాషవచాకిణ్వక్షారచూర్ణగుడైః కృతామ్।

కరాఙ్గుష్ఠనిభాం వర్తిం యవమధ్యాం నిధాపయేత్॥౨౪॥

స్వభ్యక్తస్విన్నగాత్రస్య తైలాక్తాం స్నేహితే గుదే।

అథవా లవణాగారధూమసిద్ధార్థకైః కృతామ్॥౨౫॥

బిల్వాదినా నిరూహః స్యాత్ పీలుసర్షపమూత్రవాన్।

సరలామరదారుభ్యాం సిద్ధం చైవానువాసనమ్॥౨౬॥

ఇత్యాధ్మానవ్యాపచ్చికిత్సా।

మృదుకోష్ఠేఽబలే బస్తిరతితీక్ష్ణోఽతినిర్హరన్।

కుర్యాద్ధిక్కాం హితం తత్ర హిక్కాఘ్నం బృంహణం చ యత్॥౨౭॥

బలాస్థిరాదికాశ్మర్యత్రిఫలాగుడసైన్ధవైః।

సప్రసన్నారనాలామ్లైస్తైలం పక్త్వాఽనువాసయేత్॥౨౮॥

కృష్ణాలవణయోరక్షం పిబేదుష్ణామ్బునా యుతమ్।

ధూమలేహరసక్షీరస్వేదాశ్చాన్నం చ వాతనుత్॥౨౯॥

ఇతి హిక్కావ్యాపచ్చికిత్సా।

అతితీక్ష్ణః సవాతో వా న వా సమ్యక్ ప్రపీడితః।

ఘట్టయేద్ధృదయం బస్తిస్తత్ర కాశకుశేత్కటైః॥౩౦॥

స్యాత్ సామ్లలవణస్కన్ధకరీరబదరీఫలైః।

శృతైర్బస్తిర్హితః సిద్ధం వాత ఘ్నైశ్చానువాసనమ్ ॥౩౧॥

ఇతి హృత్రాప్తివ్యాపచ్చికిత్సా।

వాతమూత్రపురీషాణాం దత్తే వేగాన్నిగృహ్ణతః।

అతి వా పీడితో బస్తిర్ముఖేనాయాతి వేగవాన్॥౩౨॥

మూర్చ్ఛావికారం తస్యాదౌ దృష్ట్వా శీతామ్బునా ముఖమ్।

సిఞ్చేత్ పార్శ్వోదరం చాధః ప్రమృజ్యాద్వీజయేచ్చ తమ్॥౩౩॥

కేశేష్వాకృష్య చాకాశే ధునుయాత్రాసయేచ్చ తమ్।

గోఖరాశ్వగజైః సింహై రాజప్రేష్యైస్తథోరగైః॥౩౪॥

ఉల్కాభిరేవమన్యైశ్చ బస్తిం తస్యానయేదధః।

వస్త్రపాణిగ్రహైః కణ్ఠం రున్ధ్యాన్న మ్రియతే యథా॥౩౫॥

ప్రాణోదాననిరోధాద్ధి ప్రసిద్ధతరమార్గగః।

అపానః పవనో బస్తిం తమాశ్వేవాపకర్షతి॥౩౬॥

తతః ఋముకకల్కాక్షం పాయయేతామ్లసంయుతమ్।

ఔష్ణ్యాత్తైక్ష్ణ్యాత్ సరత్వాచ్చ బస్తిం సోఽస్యానులోమయేత్॥౩౭॥

పక్వాశయస్థితే స్విన్నే నిరూహో దాశమూలికః।

యవకోలకులత్థైశ్చ విధేయో మూత్రసాధితః॥౩౮॥

బిల్వాదిపఞ్చమూలేన సిద్ధో బస్తిరురఃస్థితే।

శిరఃస్థే నావనం ధూమః ప్రచ్ఛాద్యం సర్షపైః శిరః॥౩౯॥

ఇత్యూర్ధ్వవ్యాపచ్చికిత్సా।

స్నిగ్ధస్విన్నే మహాదోషే బస్తిర్మృద్వల్పభేషజః।

ఉత్క్లిశ్యాల్పం హరేద్దోషం జనయేచ్చ ప్రవాహికామ్॥౪౦॥

శ్వయథుం బస్తిపాయ్వోశ్చ జఙ్ఘోరుసదనం తథా।

నిరుద్ధమారుతో జన్తురభీక్ష్ణం సంప్రవాహ్యతే॥౪౧॥

స్వేదాభ్యఙ్గాన్నిరూహాంశ్చ శోధనీయానులోమికాన్।

విధ్యాల్లఙ్ఘయిత్వా తు వృత్తిం కుర్యాద్విరిక్తవత్॥౪౨॥

ఇతి ప్రవాహికావ్యాపఞ్చికిత్సా।

దుర్బలే తీవ్రదోషే చ క్రూరకోష్ఠే తనుర్మృదుః।

శీతోఽల్పశ్చావృతో దోషైర్బస్తిస్తద్విహతోఽనిలః॥౪౩॥

గాత్రాణ్యనుసరన్ మార్గేరుర్ధ్వం మూర్ధ్ని విధావతి।

గ్రీవాం మన్యే చ గృష్ణోతి శిరః కణ్ఠం భినత్తి చ॥౪౪॥

బాధిర్యం కర్ణనాదం చ పీనసం నేత్రవిభ్రమమ్।

కుర్యాదభ్యఞ్జనం తైలలవణేన యథావిధి॥౪౫॥

యుఞ్జ్యాత్ ప్రధమనైర్న స్యైర్ధూమైరాస్య విరేచనైః।

తీక్ష్ణానులోమికేనాథ స్విన్నం భుక్తేఽనువాసయేత్॥౪౬॥

ఇతి శిరఃశూలవ్యాపచ్చికిత్సా।

సుస్విన్నస్నిగ్ధదేహస్య యస్య బస్తిర్విధీయతే।

అతితీక్ష్ణో గురుశ్చైవ సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్॥౪౭॥

స్రుతేషు తస్య దోషేషు నిరూఢస్యాతిమాత్రశః।

స్తబ్ధోదావృతకోష్ఠస్య వాయుః సంప్రతిహన్యతే॥౪౮॥

విలోమనసముద్భూతో రుజత్యఙ్గాని దేహినః।

గాత్రవేష్టననిస్తోదభేదస్ఫురణజృమ్భణైః॥౪౯॥

తం తైలలవణాభ్యక్తం సేచయేదుష్ణవారిణా।

ఏరణ్డపత్రనిష్క్వాథైః ప్రస్తరైశ్చోపపాదయేత్॥౫౦॥

యవాన్ కులత్థాన్ కోలాని పఞ్చమూలే తథోభయే।

జలాఢకద్వయే పక్త్వా పాదశేషేణ తేన చ॥౫౧॥

కుర్యాత్ సబిల్వతైలోష్ణలవణేన నిరూహణమ్।

నిరూహేణ సమాశ్వస్తం ద్రోణ్యాం తమవగాహయేత్॥౫౨॥

తతో భుక్తవతస్తస్య కారయేదనువాసనమ్।

యష్టీమధుకతైలేన బిల్వతైలేన వా భిషక్॥౫౩॥

ఇత్యఙ్గశూలవ్యాపచ్చికిత్సా।

మృదుకోష్ఠాల్పదోషస్య రూక్షతీక్ష్ణోఽతిమాత్రవాన్।

బస్తిర్దోషాన్నిరస్యాశు జనయేత్ పరికర్తికామ్॥౫౪॥

త్రికవఙ్క్షణబస్తీనాం తోదం నాభేరధో రుజమ్।

విబన్ధోఽల్పాల్పముత్థానం గుదనిర్లేఖనం భవేత్॥౫౫॥

స్వాదుశీతౌషధైస్తత్ర పయ ఇక్ష్వాదిభిః శృతమ్।

యష్ట్యాహ్వతిలకల్కాభ్యాం బస్తిః స్యాత్ క్షీరభోజినః॥౫౬॥

ససర్జరసయష్ట్యాహ్వజిఙ్గినీకర్దమాఞ్జనమ్।

వినీయ దుగ్ధే బస్తిః స్యాధ్వ్యక్తామ్లమృదుభోజినః॥౫౭॥

ఇతి పరికర్తికావ్యాపచ్చికిత్సా।

పిత్తరక్తేఽమ్ల ఉష్ణో వా తీక్ష్ణో వా లవణోఽథ వా।

బస్తిర్గుదం విలిఖతి క్షిణోతి విదహత్యపి॥౫౮॥

స విదగ్ధః స్రవత్యస్రం పిత్తం చానేకవర్ణవత్।

బహుధా హ్యతివేగేన మోహం గచ్ఛతి చాసకృత్॥౫౯॥

ఆర్ద్రశాల్మలివృన్తైస్తు క్షుణ్ణైరాజం పయః శ్రుతమ్।

సర్పిషా యోజితం శీతం బస్తిమస్మై ప్రదాపయేత్॥౬౦॥

వడాదిపల్లవేష్వేష కల్పో యవతిలేషు చ।

సువర్చలోపోదికయోః కర్బుదారే చ శస్యతే॥౬౧॥

గుదే సేకాః ప్రదేహాశ్చ శీతాః స్యుర్మధురాశ్చ యే।

రక్తపిత్తాతిసారఘ్నీ క్రియా చాత్ర ప్రశస్యతే॥౬౨॥

ఇతి పరిస్రవవ్యాపచ్చికిత్సా।

తీక్ష్ణత్వం మూత్రపీల్వగ్నిలవణక్షారసర్షపైః।

ప్రాప్తకాలం విధాతవ్యం క్షీరాద్యైర్మార్దవం తథా॥౬౩॥

ఆపాదతలమూర్ధ్వస్థాన్ దోషాన్ పక్వాశయే స్థితః।

వీర్యేణ బస్తిరాదత్తే ఖస్థోఽర్కో భూరసానివ॥౬౪॥

యద్వత్ కుసుమ్భసంమిశ్రాత్తోయాద్రాగం హరేత్ పటః।

తద్వ్రద్ధవీకృతాత్ దేహాన్నిరూహో నిర్హరేన్మలాన్॥౬౫॥

తత్ర శ్లోకః।

ఇత్యేతా వ్యాపదః ప్రోక్తా బస్తేః సాకృతిభేషజాః।

బుద్ధ్వా కాత్స్న్యేన తా బస్తీన్నియుఞ్జన్నాపరాధ్యతి॥౬౬॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే బస్తివ్యాపదికీసిద్ధిర్నామ సప్తమోఽధ్యాయః॥౭॥

అష్టమోఽధ్యాయః।

అథాతః ప్రాసృతయోగికాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అథేమాన్ సుకుమారాణాం నిరూహాన్ స్నేహనాన్మృదూన్।

కర్మణా విప్లుతానాం చ వక్ష్యామి ప్రసృతైః పృథక్॥౩॥

క్షీరాద్వౌ ప్రసృతౌ కార్యౌ మధుతైలఘృతాత్త్రయః।

ఖజేన మథితో బస్తిర్వాతఘ్నో బలవర్ణకృత్॥౪॥

ఏకైకః ప్రసృత స్తైలప్రసన్నాక్షౌద్రసర్పిషామ్।

బిల్వాదిమూలక్వాథాద్వౌ కౌలత్థాద్వౌ స వాతనుత్॥౫॥

పఞ్చమూలరసాత్ పఞ్చ ద్వౌ తైలాత్ క్షౌద్రసర్పిషోః।

ఏకైకః ప్రసృతో బస్తిః స్నేహనీయోఽనిలాపహః॥౬॥

సైన్ధవార్ధాక్ష ఏకైకః క్షౌద్రతైలపయోఘృతాత్।

ప్రసృతో హపుషాకర్షో నిరూహః శుక్రకృత్ పరమ్॥౭॥

పటోలనిమ్బభూనిమ్బరాస్నాసప్తచ్ఛదామ్బుసః।

చత్వారః ప్రసృతా ఏకో ఘృతాత్ సర్షపకల్కితః॥౮॥

నిరూహః పఞ్చతిక్తోఽయం మేహాభిష్యన్దకుష్ఠనుత్।

విడఙ్గత్రిఫలాశిగ్రుఫలముస్తాఖుపర్ణిజాత్॥౯॥

కషాయాత్ ప్రసృతాః పఞ్చ తైలాదేకో విమథ్య తాన్।

విడఙ్గపిప్పలీకల్కో నిరూహః క్రిమినాశనః॥౧౦॥

పయస్యేక్షుస్థిరారాస్నావిదారీక్షౌద్రసర్పిషామ్।

ఏకైకః ప్రసృతో బస్తిః కృష్ణాకల్కో వృషత్వకృత్॥౧౧॥

చత్వారస్తైలగోమూత్రదధిమణ్డామ్లకాఞ్జికాత్।

ప్రసృతాః సర్షపైః పిష్టైర్విట్సఙ్గానాహభేదనః॥౧౨॥

శ్వదంష్ట్రాశ్మభిదేరణ్డరసాత్తైలాత్ సురాసవాత్।

ప్రసృతాః పఞ్చ యష్ట్యాహ్వాకౌన్తీమాగధికాసితాః॥౧౩॥

కేల్కో బస్తిస్తు సానాహే మూత్రకృచ్ఛ్రే పరో మతః।

ఏతే సలవణాః కోష్ణా నిరూహః ప్రసృతా నవ॥౧౪॥

మృదుబస్తిజడీభూతే తీక్ష్ణోఽన్యో బస్తిరిష్యతే।

తీక్ష్ణైర్వికర్షితే స్వాదు ప్రత్యాస్థాపనమిష్యతే॥౧౫॥

వాతోపసృష్టస్యోష్ణైః స్యుర్గుదదాహాద్రైయో యది।

ద్రాక్షామ్బునా త్రివృత్కలకం దద్యాదోషానులోమనమ్॥౧౬॥

తద్ధి పిత్తశకృద్వాతాన్ హత్వా దాహాదికాఞ్జయేత్

శుద్ధశ్చాపి పిబేచ్ఛీతాం యవాగూం శర్కరాయుతామ్॥౧౭॥

అథవాఽతివిరిక్తః స్యాత్ క్షీణవికః స భక్షయేత్।

భాషయూషేణ కుల్మాషాన్ పిబేద్దధ్యథవా సురామ్॥౧౮॥

సామం చేదతిసాతర్యేత పూతి శూలైరైరోచకీ।

స తదా హపుషాకుష్ఠనతదారువచాః పిబేత్॥౧౯॥

శకద్వాతమసృక్ పిత్తం కఫం వా యోఽతిసార్యతే।

పక్కస్తత్ర స్వవర్గీయైర్బస్తిః శ్రేష్ఠం భిషగ్జితమ్॥౨౦॥

షణ్ణామేషాం ద్విసంసర్గాత్త్రింశద్భేదా భవన్తి తే।

కేవలైః సహ షట్త్రింశద్విద్యాత్ సోపద్రవానపి॥౨౧॥

శూలప్రవాహికాధ్మానపరికర్త్యరుచిజ్వరాన్।

తృష్ణాదాహమూర్చ్ఛాదీంశ్చైషాం విద్యాదుపద్రవాన్॥౨౨॥

తత్రామేఽన్తేరపానం స్యాద్ వ్యోషామ్లలవణైర్యుతమ్।

పాచనం శస్యతే బస్తిరామే హి ప్రతిషిధ్యతే॥

వాతఘ్నగ్రాహివర్గీయైర్బస్తిః శకృతి శస్యతే।

స్వాద్వమ్లలవణైః శస్తః స్నేహవస్తిః సమీరణే॥౨౪॥

రక్తే రక్తేన పిత్తే తు కషాయస్వాదుతిక్తకైః।

సర్యమాణే కఫే బస్తిః కషాయకటుతిక్తకైః॥౨౫॥

శకృతా వాయునా చామే తేన వర్చస్యథానిలే।

సంసృష్టేఽన్తరపానం స్యాద్వ్యోషామ్లలవణైర్యుతమ్॥౨౬॥

పిత్తేనామేఽసృజా వాఽపి తయోరామేన వా పునః।

సంసృష్టయోర్భవేత్ పానం సవ్యోషకటుతిక్తకమ్॥౨౭॥

తథాఽఽమే కఫసంసృష్టే కషాయవ్యోషతిక్తకమ్।

ఆమేన తు కఫే వ్యోషకషాయలవణైర్యుత్అమ్॥౨౮॥

వాతేన విషి పిత్తే వా విపిత్తాత్రైస్తథాఽనిలే।

మధురామ్లకషాయః స్యాత్ సంసృష్టే బస్తిరుత్తమః॥౨౯॥

శకృచ్ఛోణితయోః పిత్తశకృతో రక్తపిత్తయోః।

బస్తిరన్యోన్యసంసర్గే కషాయస్వాదుతిక్తకః॥౩౦॥

కఫేన విషి పిత్తే వా కఫే వి పిత్తశోణితైః।

వ్యోషతిక్తకషాయః స్యాత్ సంసృష్టే బస్తిరుత్తమః॥౩౧॥

స్వాద్వస్తిర్వ్యోషవ్యక్తామ్లః సంసృష్టే వాయునా కఫే।

మధురవ్యోషతిక్తస్తు రక్తే కఫవిమిశ్రితే॥౩౨॥

మారుతే కఫసంసృష్టే వ్యోషామ్లలవణో భవేత్।

బస్తిర్వాతేన రక్తే తు కార్యః స్వాద్వమ్లతిక్తకః॥౩౩॥

త్రిచతుః పఞ్చసంసర్గానేవమేవ వికల్పయేత్।
యుక్తిశ్చైషాఽతిసారోక్తా సర్వరోగేష్వపి స్మృతా॥౩౪॥

యుగపత్ షడ్రసం షణ్ణాం సంసర్గే పాచనం భవేత్।
నిరామాణాం చ పఞ్చానాం బస్తిః షాడ్రసికో మతః॥౩౫॥

ఉదుమ్బరశలాటూని జమ్బ్వామ్రోదుమ్బరస్వచః।
శఙ్ఖం సర్జరసం ప్లాక్షీం౦ం కర్దమం చ పలాంశికమ్॥౩౬॥

పిష్ట్వా త్రైః సర్పిషః ప్రస్థం క్షీరద్విగుణితం పచేత్।
అతీసారేషు సర్వేషు పేయమేతద్యథాబలమ్॥౩౭॥

కచ్చురాధాతకీబిల్వసమఙ్గారక్తశాలిభిః।
మసూరాశ్వత్థశుఙ్గైశ్చ యవాగూః స్యాజ్జలే శృతైః॥౩౮॥

బాలోదుమ్బరకటుఙ్గసమఙ్గాలక్షపల్లవైః।
మసూరఘాతకీ పుష్పబలాభిశ్చ తథా భవేత్॥౩౯॥

స్థిరాదీనాం బలాదీనామిక్ష్వాదీనామథాపి వా।
కాథేషు సమసూరాణాం యవాగ్వః స్యుః పృథక్ పృథక్॥౪౦॥

కచ్చురామూలశాల్యాదితణ్డులైరుపసాధితాః।
దధితక్రారనాలామ్లక్షారేష్విక్షురసేఽపి వా॥౪౧॥

శీతాః సశర్కరాక్షౌద్రాః సర్వాంతీసారనాశనాః।
ససర్పిర్మరిచాజాజ్యో మధురా లవణాః శివాః॥౪౨॥

భవన్తి చాత్ర।

స్నిగ్ధామ్లలవణమధురం పానం బస్తిశ్చ మారుతే కోష్ణః।
శీతం తిక్తకషాయం మధురం పిత్తే చ రక్తే చ॥౪౩॥

తింక్తోష్ణకషాయకటు శ్లేష్మణి సంగ్రాహి వాతనుచ్చకృతి।

పాచనమామే పానం పిచ్ఛాసమ్సృస్తయో రక్తే॥౪౪॥

అతిసారం ప్రత్యుక్తం మిశ్రం దన్త్వాదియోగజేష్వపి చ।
తత్రోద్రేకవిశేషాద్దోషేషూపక్రమః కార్యః॥౪౫॥

తత్ర శ్లోకౌ।

ప్రాసృతికా సవ్యాపత్క్రియా నిరూహాస్తథాఽతిసారహితాః।
రకల్కఘృతవాగ్వశ్వోక్తా గురుణా ప్రాసృతసిద్ధౌ॥౪౬॥

గ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే
ప్రాసృతయోగికాసిద్ధిర్నామాష్టమోఽధ్యాయః॥౮॥

నవమోఽధ్యాయః।

అథాతస్త్రిమర్మీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సప్తోత్తరం మర్మశతమస్మిన్ఛరీరే స్కన్ధశాఖాశ్రితమనివేశ! తేషా మన్యతమపీడాయాం సమధికా పీడా భవతి, చేతనానిబన్ధవైశేష్యాత్। తత్ర శాఖాశ్రితేభ్యో మర్మభ్యః స్కన్ధాశ్రితాని గరీయాంసి, శాఖానాం తదాశ్రితత్వాత్; స్కన్ధాశ్రితేభ్యోఽపి హృద్వస్తిశిరాంసి, తన్మూలత్వాచ్ఛరీరస్య॥3॥

తత్ర హృది దశ చ ధమన్యః ప్రాణోదానౌ మనో బుద్ధిశ్చేతనా మహాభూతాని చ నాభ్యామరా ఇవ ప్రతిష్ఠితాని; శిరసి ఇన్ద్రియాణి ఇన్ద్రియప్రాణవహాని చ స్రోతాంసి సూర్యమివ గభస్తయః సంశ్రితాని; బస్తిస్తు స్థూలగుదముష్కసేవనీశుక్రమూత్రైవాహినీనాం నాలీ (డీ) నాం మధ్యే మూత్రాధారోఽమ్బువహానాం సర్వస్రోతసాముదధిరివాపగానాం ప్రతిష్ఠితః, బహుభిశ్చ తన్మూలైర్మర్మసంజ్ఞకైః స్రోతోభిర్గగనమివ దినకరకరైర్వ్యాప్తమిదం శరీరమ్ ॥౪॥

తేషాం త్రయాణామన్యతమస్యాపి భేదాదాశ్వేవ శరీరభేదః స్యాత్, ఆశ్రయనాశాదాశ్రితస్యాపి వినాశః ; తదుపఘాతాతు ఘోరవ్యాధిప్రాదుభవః ; తస్మాదేతాని విశేషేణ రక్ష్యాణి బాహ్యాభిఘాతాద్వాతాదిదోషేభ్యశ్చేతి ॥౫॥

తత్ర హృదయేఽభిహతే కాసశ్వాసబలక్షయకణ్ఠశోషక్లోమాపకర్షణజిహ్వానిర్గమముఖతాలుశోషాపస్మారోన్మాదప్రలాపచిత్తనాశాదయః స్యుః; శిరస్యభిహతే మన్యాస్తమ్భార్దితచక్షుర్విభ్రమమోహవదష్టతచేష్టానాశ్సశ్వాసహనుగ్రహమూకగద్గదత్వాక్షినిమీలనగణ్డస్య(స్ప)న్దనజృమ్భణలాలానావస్వరహానివదనజిహ్మత్వాదీని, బస్తౌ తు వాతమూత్రవచనిగ్రహవలణమేహనబస్తిశూలకుణ్డలోదావర్తగుల్మబ్రనానిలాష్ఠీలోపస్తమ్భనాభికుక్షిగుదశ్రోణిగ్రహాదయః। వాతాయుపసృష్టానాం త్వేషాం లిఙ్గాని చికిత్సితే సక్రియావిధీన్యుక్తాని। కిం త్వేతాని విశేషతోఽనిలాద్రక్ష్యాణి, అనిలో హి పిత్తకఫసముదీరణే హేతుః ప్రాణమూలం చ స బస్తికర్మసాధ్యతమః। తస్మాన్న బస్తికర్మసమం కించిత్ కర్మ మర్మపరిపాలనమస్తి ॥౬॥

తత్ర షడాస్థాపనస్కన్ధాన విమానే ద్వౌ చానువాసనస్కన్ధావిహ చ విహితాన్ బస్తీన్ బుద్ధ్యా విచార్య మహామర్మపరిపాలనార్థ ప్రయోజయేద్వా వాతవ్యాధిచికిత్సాం చ ॥౭॥

భూయశ్చ హృద్యుపసృష్టే వాతేన హిఙ్గుచూర్ణలవణానామన్యతమచూర్ణసంయుక్తాం పేయాం మాతులుఙ్గస్య రసేనాన్యేన వాఽమ్లేన హృద్యేన వా పాయయేత్। స్థిరాదిపఞ్చమూలీరసః సశర్కరః పానార్థ, బిల్వాదిపఞ్చమూలరససిద్ధా చ యవాగూః, హృద్రోగవిహితం చ కర్మ। మూర్ధ్ని తు వాతోపసృష్టేఽభ్యఙ్గస్వేదనోపనాహన స్నేహపాననస్తః కర్మావపీడన ధూమాదీని। బస్తౌ తు కుమ్భీస్వేదో, వర్తయః, శ్యామాదిభిర్గోమూత్రసిద్ధో నిరూహః, బిల్వాదిభిశ్చ సురాదిసిద్ధః, శరకాసేక్షుదర్భగోక్షురకమూలశ్క్షీరైశ్చ త్రపుషైర్వారుఖరాశ్వాబీజయవర్షభకకల్పితో నిరూహః, పీతదారుసిద్ధతైలానువాసనం, తైల్వకం చ సర్పిర్విరేకార్థ, శతావరీగోక్షురకబృహతీకణ్టకారికాగుడూచీ-పునర్నవోశీరమధుకద్విసారివాలోధ్రశ్రేయసీకుశకాశమూలకషాయక్షీరచతుర్గుణం బలావృషర్షభకఖరాశ్వోపకుఞ్చికావత్సకత్రపుషైర్వారువీజశితివారకమధుకవచాశతపు-

ష్వాశమమేదవర్షాభూమదనఫలకల్కసిద్ధం తైలముత్తరబస్తిః, నిరూహః శుద్ధస్నిగ్ధస్విన్నస్య బస్తిశూలమూత్రవికారహర ఇతి॥౮॥

భవన్తి చాత్ర।

హృది మూర్ధ్ని చ బస్తౌ చ నృణాం ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః।
తస్మాత్తేషాం సదా యత్నాత్ కుర్వీత పరిపాలనమ్॥౯॥

ఓఘాతవర్జనం నిత్యం స్వస్థవృత్తానువర్తనమ్।
ఉత్పన్నార్తివిఘాతశ్చ మర్మణాం పరిపాలనమ్॥౧౦॥

అత ఊర్ధ్వం వికారా యే త్రిమమయే చికిత్సితే।
న ప్రోక్తా మార్మస్తేషాం కాంశ్చిద్వక్ష్యామి సౌషధాన్॥౧౧॥

క్రుద్ధః స్త్రైః కోపనైర్వాయుః స్థానాదూర్ధ్వం ప్రపద్యతే।
పీడయన్ హృదయం గత్వా శిరః శఙ్ఖౌ చ పీడయన్॥౧౨॥

ధనుర్వన్నమయేద్గాత్రాణ్యాక్షిపేన్మోహయేత్తథా।
కృచ్ఛ్రేణ చాప్యుచ్ఛ్వసితి స్తబ్ధాక్షోఽథ నిమీలకః॥౧॥

కపోత ఇవ కూజేచ్చ నిఃసంజ్ఞః సోఽపతన్త్రకః।
దృష్టి సంస్తభ్య సంజ్ఞాం చ హత్వా కణ్ఠేన కూజతి॥౧౪॥

హృది ముక్తే నరః స్వాస్థ్యం యాతి మోహం వృతే పునః।
వాయునా దారుణం ప్రాహురేకే తమపతానకమ్॥౧౫॥

శ్వసనం కఫవాతాభ్యాం రుద్ధం తస్య విమోచ(క్ష)యేత్।
తీక్ష్ణైః ప్రధమనైః సంజ్ఞాం తాసు ముక్తాసు విన్దతి ॥౧౬॥

మరిచం శిగ్రుబీజాని విడఙ్గం చ ఫణిజ్ఝకమ్।
ఏతాని సూక్ష్మచూర్ణాని దద్యాచ్ఛీర్షవిరేచనమ్॥౧౭॥

హిఙ్గు తుమ్బురు పథ్యా చ పౌష్కరం లవణత్రయమ్।
యవక్కథామ్బునా పేయం హృత్పార్శ్వార్త్యపతన్త్రకే॥౧౮॥

హిఙ్గ్వమ్లవేతసం శుణ్ఠీం ససౌవర్చలదాడిమమ్।
పిబేద్వాతకఫఘ్నం చ కర్మ హృద్రోగనుద్ధితమ్॥౧౯॥

శోధనా బస్తయస్తీక్ష్ణా న హితాస్తస్య కృత్స్నశః।
సౌవర్చలాభయావ్యోషైః సిద్ధం తస్మై ఘృతం హితమ్॥౨౦॥

మధురస్నిగ్ధగుర్వన్న(మ్ల)సేవనాచ్చిన్తనాద్భయాత్।
శోకాయాధ్యనుషఙ్గాచ్చ వాయునోదీరితః కఫః॥౨౧॥

యదాఽసౌ సమవస్కన్ద్య హృదయం హృదయాశ్రయాన్।
సమావృణోతి జ్ఞానాదీంస్తదా తన్ద్రోపజాయతే॥౨౨॥

హృదయే వ్యాకులీభావో వాక్చేష్టేన్ద్రియగౌరవమ్।
మనోబుద్ధ్యప్రసాదశ్చ తన్ద్రాయా లక్షణం మతమ్॥౨౩॥

కఫఘ్నం తత్ర కర్తవ్యం శోధనం శమనాని చ।
వ్యాయామో రక్తమోక్షశ్చ భోజ్యం చ కటుతిక్తకమ్॥౨౪॥

మూత్రౌ (త్రె) కసాదో జఠరం కృచ్ఛ్రం సోత్సఙ్గసఙ్గయౌ।
మూత్రాతీతోఽనిలాష్ఠీలా వాతబస్త్యుష్ణమారుతౌ॥౨౫॥

వాతకుణ్డలికా గ్రన్థిర్విజ్ఞాతో బస్తికుణ్డలమ్।
త్రయోదశైతే మూత్రస్య దోషాస్తాంల్లిఙ్గతః శృణు॥౨౬॥

పిత్తం కఫో ద్వావపి వా బస్తౌ సంహన్యతే యదా।
మారుతేన తదా మూత్రం రక్తం పీతం ఘనం సృజేత్॥౨౭॥

సదాహం శ్వేతసాన్ద్రం వా సర్వైర్వా లక్షణైర్యుతమ్।
మూత్రౌకసాదం తం విద్యాత్ పిత్తశ్లేష్మహరైర్జయేత్॥౨౮॥

విధారణాత్ ప్రతిహతం వాతోదావర్తితం యదా।
పూరయవ్యుదరం మూత్రం తదా తదనిమిత్తరుక్॥౨౯॥

అపక్తిమూత్రవిసఙ్గైస్తన్మూత్రజఠరం వదేత్।
మూత్రవైరేచనీం తత్ర చికిత్సాం సంప్రయోజయేత్॥౩౦॥

హిఙ్గుద్విరుత్తరం చూర్ణం త్రిమర్మీయే ప్రకీర్తితమ్।
హన్యాన్మూత్రాదిసంఘాతం వ్యాధిం చ గుదమేఢ్రయోః॥౩౧॥

మూత్రితస్య వ్యవాయాత్తు రేతో వాతోద్ధతం చ్యుతమ్।

పూర్వ మూత్రస్య పశ్చాద్వా స్రవేత్తత్కృచ్ఛ్రముచ్యతే ॥౩౨॥

ఖవైగుణ్యానిలాక్షేపైః కిఞ్చిన్మూత్రం హి తిష్ఠతి।
మణిసన్ధౌ స్రవేత్ పశ్చాత్తదరుగ్వాఽథ చాతిరుక్ ॥౩౩॥

మూత్రోత్సఙ్గః స విచ్ఛిన్నం ముచ్ఛేషగురుశేఫసైః।
వాతాకృతిర్భవేద్వాతాన్మూత్రే శుష్యతి సంక్షయః ॥౩౪॥

చిరం ధారయతో మూత్రం త్వరయా న ప్రవర్తతే।
మేహమానస్య మన్దం వా మూత్రాతీతః స ఉచ్యతే ॥౩౫॥

ఆధ్మాపయన్ బస్తిగుదం రుద్ధ్వా వాయుశ్చలోన్నతామ్।

కుర్యాత్తీవ్రార్తిమష్ఠీలాం మూత్రవిణ్మార్గరోధినీమ్ ॥౩౬॥

మూత్రమాధారయేద్వస్తౌ వాయుః క్రుద్ధో విధారణాత్।

మూత్రరోధార్తికణ్డూభిర్వాతబస్తిః స ఉచ్యతే ॥౩౭॥

ఊష్మణా సోష్మకం మూత్రం శోషయన్ రక్తపీతకమ్।

ఉష్ణవాతః సృజేత్ కృచ్ఛ్రాద్వస్త్యుపస్థార్తిదాహవాన్ ॥౩౮॥

గతిసఙ్గాదుదావృత్తః స మూత్రస్థానమార్గయోః।

మూత్రస్య విగుణో వాయుర్భ్వ్యావిద్ధకుణ్డలీ ॥౩౯॥

మూత్రం విహన్తి సంస్తమ్భభఙ్గగౌరవవేష్టనైః।

తీవ్రరుఙ్మూత్రవిట్సఙ్గైర్వాతకుణ్డలికేతి సా ॥౪౦॥

రక్తం వాతకఫాద్దుష్టం బస్తిద్వారే సుదారుణమ్।

గ్రన్థి కుర్యాత్ స కృచ్ఛ్రేణ సృజేన్మూత్రం తదావృతమ్ ॥౪౧॥

అశ్మరీసమశూలం తం మూత్రగ్రన్థి ప్రచక్షతే।

రూక్షదుర్బలయోర్వాతేనోదావృత్తం శకృద్యదా ॥౪౨॥

మూత్రస్రోతః ప్రపద్యేత విదసంసృష్టం తదా నరః।

విఙ్గన్ధం మూత్రయేత్ కృచ్ఛ్రాద్విడ్విఘాతం వినిర్దిశేత్ ॥౪౩॥

ద్రుతాధ్వలఙ్ఘనాయాసాదభిఘాతాత్ ప్రపీడనాత్।

స్వస్థానాద్బస్తిరుద్వృత్తః స్థూలస్తిష్ఠతి గర్భవత్ ॥౪౪॥

శూలస్పన్దనదాహార్తో బిన్దుం బిన్దుం స్రవత్యపి।

పీడితస్తు సవేద్వారాం స్తమ్భనోద్వేష్టనార్తిమాన్ ॥౪౫॥

బస్తికుణ్డలమాహుస్తం ఘోరం శస్త్రవిషోపమమ్।

పవనప్రబలం ప్రాయో దుర్నివారమబుద్ధిభిః॥౪౬॥

తస్మిన్ పిత్తాన్వితే దాహః శూలం మూత్రవివర్ణతా।

శ్లేష్మణా గౌరవం శోఫః స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్॥౪౭॥

లేష్మరుద్ధబిలో బస్తిః పిత్తోదీర్ణో న సిధ్యతి।

అవిభ్రాన్తబిలః సాధ్యో న తు యః కుణ్డలీకృతః॥౪౮॥

స్యాద్వస్తౌ కుణ్డలీభూతే తృణ్మోహః శ్వాస ఏవ చ।

దోషాధిక్యమవేక్ష్యైతాన్మూత్రకృచ్ఛ్రహరైర్జయేత్

బస్తిముత్తరబస్తిం చ సర్వేషామేవ యోజయేత్।

పుష్పనేత్రం తు హైమం స్యాత్ సూక్ష్మమౌత్తరబస్తికమ్॥౫౦॥

జాతీపుష్పస్య వృన్తేన సమం గోపుచ్ఛసంస్థితమ్।

రౌప్యం వా సర్షపచ్ఛిద్రం ద్వికర్ణం ద్వాదశాఙ్గులమ్॥౫౧॥

తేనాజబస్తియుక్తేన స్నేహస్యార్ధపలం నయేత్।

యథావయో విశేషేణ స్నేహమాత్రాం వికల్ప్య వా॥౫౨॥

స్వాతస్య భుక్తభక్తస్య రసేన పయసాఽపి వా।

సృష్టవిణ్మూత్రవేగస్య పీఠే జానుసమే మృదౌ॥౫౩॥

ఋజోః సుఖోపవిష్టస్య హృష్టే మేఢ్రే ఘృతాన్వితే।

శలాకయాఽన్విష్య గతిం యద్యప్రతిహతా వ్రజేత్॥౫౪॥

తతః శేఫఃప్రమాణేన పుష్పనేత్రం ప్రవేశయేత్।

గుదవన్మూత్రమార్గేణ ప్రణయేదనుసేవనీమ్॥౫౫॥

హింస్యాదతిగతం బస్తిమూనే స్నేహో న గచ్ఛతి।

సుఖం ప్రపీడ్య నిష్కమ్పం నిష్కర్షేన్నేత్రమేవ చ॥౫౬॥

ప్రత్యాగతే ద్వితీయం తు తృతీయం చ ప్రదాపయేత్।

అనాగచ్ఛన్ను పేక్ష్యస్తు రజనీవ్యుషితస్య చ॥౫౭॥

పిప్పలీలవణాగారధూమాపామార్గసర్షపైః।

వార్తాకురసనిర్గుణ్డీశమ్పాకైః ససహాచరైః॥౫౮॥

మూత్రామ్లపిష్టైః సగుడ ైర్వార్తిం కృత్వా ప్రవేశయేత్।

అగ్రే తు సర్షపాకారాం పశ్చాద్వో భాషసంమితామ్॥౫౯॥

నేత్రదీర్ఘాం ఘృతాభ్యక్తాం సుకుమారామభఙ్కురామ్।

నేత్రవమ్మూత్రనాడ్యాం తు పాయౌ చాఙ్గుష్ఠసంమితామ్॥౬౦॥

స్నే హే ప్రత్యాగతే తాభ్యామానువాసనికో విధిః।

పరిహారశ్చ సవ్యాపత్ ససమ్యక్దత్తలక్షణః॥౬౧॥

స్త్రీణాం చార్తవకాలే తు ప్రతికర్మ తదాచరేత్।

గర్భాసనా సుఖం స్నేహం తదాఽఽదత్తే హ్యపావృతా ౬౨॥

గర్భం యోనిస్తదా శీఘ్రం జితే గృహ్ణోతి మారుతే।

బస్తిజేషు వికారేషు యోనివిభ్రంశజేషు చ॥౬౩॥

యోనిశ్శూలేషు తీవ్రేషు యోనివ్యాపత్స్వసృగ్దరే।

అప్రస్రవతి మూత్రే చ బిన్దుం బిన్దుం స్రవత్యపి ॥౬౪॥

విదధ్యాదుత్తరం బస్తిం యథాస్వౌషధసంస్కృతమ్।

పుష్పనేత్రప్రమాణం తు ప్రమదానాం దశాఙ్గులమ్॥౬౫॥

మృత్రస్రోతఃపరీణాహం మూత్రస్రోతోఽనువాహి చ।

గర్భమార్గే తు నారీణాం విధేయం చతురఙ్కలమ్॥౬౬॥

ద్వ్యఙ్గులం మూత్రమార్గే తు బాలాయాస్త్వేకమఙ్గుమ్।

ఉత్తానాయాః శయానాయాః సమ్యక్ సఙ్కోచ్య సక్థినీ॥౬౭॥

అథాస్యాః ప్రణయేన్నేత్రేమనువంశగతం సుఖమ్।

ద్విస్త్రిశ్చతురితి స్నేహానహోరాత్రేణ యోజయేత్॥౬౮॥

బస్తౌ, బస్తౌ ప్రణీతే చ వర్తిః పీనతరా భవేత్।

త్రిరాత్రం కర్మ కుర్వీత స్నేహమాత్రాం వివర్ధయేత్॥౬౯॥

అనేనైవ విధానేన కర్మ కుయాత్ పునరుయహాత్।

అతః శిరోవికారాణాం కశ్చిద్భేదః ప్రవక్ష్యతే॥౭౦॥

రక్తపిత్తానిలా దుష్టాః శఙ్ఖదేశే విమూర్చ్ఛితాః।

తీవ్రరుదాహరాగం హి శోఫం కుర్వన్తి దారుణమ్॥౭౧॥

స శిరో విషవద్వేగీ నిరుధ్యాశు గల తథా।

త్రిరాత్రాజ్జీవితం హన్తి శఙ్ఖకో నామ నామతః॥౭౨॥

జీవేత్త్ర్యహం చేద్భైషజ్యం ప్రత్యాఖ్యాయ సమాచరేత్।

శిరోవిరేకసేకాది సర్వం వీసర్పముచ్చ యత్॥౭౩॥

రూక్షాత్యధ్యశనాత్ పూర్వవాతావశ్యాయమైథునైః।

వేగసన్ధారణాయాసవ్యాయామైః కుపితోఽనిలః॥౭౪॥

కేవలః సకఫో వాఽపి గృహీత్వాఽర్ధం శిరో బలీ।

మన్యాభ్రూశఙ్ఖకర్ణాక్షిలలాటార్ధే చ వేదనామ్॥౭౫॥

శస్త్రారణినిభాం కుర్యాత్తీవ్రాం సోఽర్ధావభేదకః।

నయనం వాఽథవా శ్రోత్రమతివృద్ధో వినాశయేత్॥౭౬॥

చతుఃస్నే హెూత్తమా మాత్రా శిరః కాయవిరేచనమ్।

నాలీస్వేదో ఘృతం జీర్ణం బస్తికర్మానువాసనమ్॥౽౽॥

ఉపనాహః శిరోబస్తిర్దహనం చాత్ర శస్యతే।

ప్రతిశ్యాయే శిరోరోగే యచ్చోద్దిష్టం చికిత్సితమ్॥౽౮॥

సంధారణాదజీర్ణాద్యైర్మస్తిష్కం రక్తమారుతౌ।

దుష్టౌ దూషయతస్తచ్చ దుష్టం తాభ్యాం విమూచ్చితమ్॥౽౯॥

సూర్యోదయేంఽశుసంతాపాద్ద్రవం విష్యన్దతే శనైః।

తతో దినే శిరఃశూలం దినవృద్ధ్యా వివర్ధతే॥౮౦॥

దినక్షయే తతః స్త్యానే మస్తిష్కే సంప్రశామ్యతి।

సూర్యావర్తః స తత్ర స్యాత్ సర్పిరౌత్తరభక్తికమ్॥౮౧॥

శిరఃకాయవిరేకౌ చ మూర్ధ్నా చ (త్రి) స్నేహధారణమ్।

జాఙ్గలైరుపనాహశ్చ ఘృతక్షీరైశ్చ సేచనమ్॥౮౨॥

బర్హితిత్తిరిలావాదిశృతక్షీరోత్థితం ఘృతమ్।

స్యాన్నావనం జీవనీయక్షీరాష్టగుణసాధితమ్॥౮౩॥

ఉపవాసాతిశోకాతిరూక్షశీతాల్పభోజనైః।

దుష్టా దోషాస్త్రయో మన్యాం పశ్చాద్ఘాటాసు వేదనామ్॥౮౪॥

తీవ్రాం కుర్వన్తి నాసాక్షిభ్రూశఙ్ఖేష్వవతిష్ఠతే।

స్పన్దనం గణ్డపార్శ్వస్య నేత్రరోగం హనుగ్రహమ్॥౮౫॥

సోఽనన్తవాతస్తం హన్యాత్ సిరాఽర్క్యావర్తనాశనైః।

వాతో రూక్షాదిభిః క్రుద్ధః శిరఃకమ్పముదీరయేత్॥౮౬॥

తత్రామృతాబలారాస్నామహాశ్వేతాశ్వగన్ధకైః।

స్నేహస్వేదాది వాతఘ్నం శస్తం నస్యం చ తర్పణమ్॥౮౭॥

నస్తఃకర్మ చ కుర్వీత శిరోరోగేషు శాస్త్రవిత్।

ద్వారం హి శిరసో నాసా తేన తద్వ్యాప్య హన్తి తాన్॥౮౮॥

నావనం చావపీడశ్చ ధ్మాపనం ధూమ ఏవ చ।

ప్రతిమర్శశ్చ విజ్ఞేయో నస్తఃకర్మ తు పఞ్చధా॥౮౯॥

స్నేహనం శోధనం చైవ ద్వివిధం నావనం స్మృతమ్।

శోధనః స్తమ్భనశ్చ స్యాదవపీడో ద్విధా మతః॥౧౦॥

చూర్ణస్యాధ్మాపనం తద్ధి దేహస్రోతోవిశోధనమ్।

విజ్ఞేయస్త్రివిధో ధూమః ప్రాగుక్తః శమనాదికః॥౯౧॥

ప్రతిమర్శే భవేత్ స్నేహో నిర్దోష ఉభయార్థకృత్।

ఏవం తద్ద్వేచనం కర్మ తర్పణం శమనం త్రిధా॥౧౨॥

స్తమ్భసుప్తిగురుత్వాద్యాః శ్లైష్మికా యే శిరోగదాః।

శిరసో రేచనం తేషు నస్తఃకర్మ ప్రశస్యతే॥౯౩॥

యే చ వాతాత్మకా రోగాః శిరః కమ్పార్దితాదయః।

శిరసస్తర్పణం తేషు నస్తఃకర్మ ప్రశస్యతే॥౧౪॥

రక్తపిత్తాదిరోగేషు శమనం నస్యమిష్యతే।

ధ్మాపనం ధూమపానం చ తథా యోగ్యేషు శస్యతే॥౯౫॥

(దోషాదికం సమీక్ష్యైవ భిషక్ సమ్యక్ చ కారయేత్)

ఫలాది భేషజం ప్రోక్తం శిరసో యద్విరేచనమ్॥౯౬॥

తచ్చూర్ణం కల్పయేత్తేన పచేత్ స్నేహం విరేచనమ్।

యదుక్తం మధురస్కన్ధే భేషజం తేన తర్పణమ్॥౯౭॥

సాధయిత్వా భిషక్ స్నేహం నస్తః కుర్యాద్విధానవిత్।

ప్రాక్పూర్వే మధ్యసూర్యే వా ప్రాక్కృతావశ్యకస్య చ॥౯౮॥

ఉత్తానస్య శయానస్య శయనే స్వాస్తృతే సుఖమ్।

ప్రలంమ్బశిరసః కించిత్ కించిత్పాదోన్నతస్య చ॥౯౯॥

దద్యాన్నాసాపుటే స్నేహం తర్పణం బుద్ధిమాన్ భిషక్।

అనవాక్శిరసో నస్యం న శిరః ప్రతిపద్యతే॥౧౦౦॥

అత్యవాశిరసో నస్యం మస్తులుఙ్గేఽవతిష్ఠతి।

అత ఏవ శయానస్య శుద్ధ్యర్థం స్వేదయేచ్ఛిరః॥౧౦౧॥

సంవేద్య నాసామున్నామ్య వామేనాఙ్గుష్ఠపర్వణా।

హస్తేన దక్షిణేనాథ దద్యాదుభయతః సమమ్॥౧౦౨॥

ప్రణాల్యా పిచునా వాఽపి నస్తః స్నేహం యథావిధి।

కృతే చ స్వేదయేద్భూయ ఆకర్షేచ్చ పునః పునః॥౧౦౩॥

తం స్నేహం శ్లేష్మణా సార్ధం తథా స్నేహో న తిష్ఠతి।

స్వేదేనోత్క్లేశితః శ్లేష్మా నస్తఃకర్మణ్యుపస్థితః॥౧౦౪॥

భూయః స్నేహస్య శైత్యేన శిరసి స్త్యాయేతే తతః।

శ్రోత్రమన్యాగలాద్యేషు వికారాయ స కల్పతే॥౧౦౫॥

తతో నస్తఃకృతే ధూమం పిబేత్ కఫవినాశనమ్।

హితాన్నభుఙ్గీవాతోష్ణసేవీ స్యాన్నియతేన్ద్రియః॥౧౦౬॥

విధిరేషోఽవపీడస్య కార్యః ప్రధమాపనస్య తు।

తత్ పడఙ్గులయా నాత్యా ఘమేచ్చూర్ణం ముఖేన తు॥౧౦౭॥

విరిక్తశిరసం తూర్ణం పాయయిత్వాఽమ్బు భోజయేత్।

లఘు త్రిష్వవిరుద్ధం చ నివాతస్థమతన్ద్రితః॥౧౦౮॥

విరేకశుద్ధో దోషస్య కోపనం యస్య సేవతే।

స దోషో విచరంస్తత్ర కరోతి స్వాన్ గదాన్ బహూన్॥౧౦౯॥

యథాస్వం విహితాం తేషు క్రియాం కుర్యాద్విచక్షణః।

అకాలకృతజాతానాం రోగాణామనురూపతః॥౧౧౦॥

అజీర్ణే భుక్తభక్తే చ తోయపీతేఽథ దుర్దినే।

ప్రతిశ్యాయే నవే స్నానే స్నేహపానేఽనువాసనే॥౧౧౧॥

నావనం స్నేహనం రోగాన్ కరోతి శ్లైష్మికాన్ బహూన్।

తత్ర శ్లేష్మహరః సర్వస్తీక్ష్ణోష్ణాదివిధిర్హితః॥౧౧౨॥

క్షామే విరేచితే గర్భే వ్యాయామాభిహతే తృషి॥

వాతో రూక్షేణ నస్యేన క్రుద్ధః స్వాఞ్జనయేద్గదాన్॥౧౧౩॥

తత్ర వాతహరః సర్వో విధిః స్నేహనబృంహణః।

స్వేదాదిః స్యాద్ధృతం క్షీరం గర్భిణ్యాస్తు విశేషతః॥౧౧౪॥

జ్వరశోకాభితప్తానాం తిమిరం మద్యపస్య చ॥

రూక్షైః శీతాఞ్జనైర్లేపైః పుటపాకైశ్చ సాధయేత్॥౧౧౫॥

స్నేహనం శోధనం చైవ ద్వివిధం నస్యముచ్యతే॥

ప్రతిమర్శస్తు నస్యార్థం కరోతి న చ దోషవాన్॥౧౧౬॥

నస్తః స్నేహాఙ్గులిం దద్యాత్ ప్రాతర్నిశి చ సర్వదా॥

నచోత్సృజ్జేదరోగాణాం ప్రతిమర్శః స దార్ఢ్యకృత్॥౧౧౭॥

తత్ర శ్లోకౌ।

త్రీణి యస్మాత్ ప్రధానాని మర్మాణ్యభిహతేషు చ॥

తేషు లిఙ్గం చికిత్సాం చ రోగభేదాశ్చ సౌషధాః॥౧౧౮॥

విధిరుత్తరబస్తేశ్చ నస్తః కర్మవిధిస్తథా॥

సవ్యాపద్భేషజం సిద్ధౌ మర్మాఖ్యాయాం ప్రకీర్తితమ్॥౧౧౯॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే త్రిమర్మీయసిద్ధిర్నామ నవమోఽధ్యాయః॥౯॥

దశమోఽధ్యాయః॥

అథాతో బస్తిసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

సిద్ధానాం బస్తీనాం శస్తానాం తేషు తేషు రోగేషు॥

శృణ్వగ్నివేశ గదతః సిద్ధిం సిద్ధిప్రదాం భిషజామ్॥౩॥

బలదోషకాలరోగప్రకృతీః ప్రవిభజ్య యోజితః సమ్యక్॥

స్వైః స్వైరౌషధవర్గైః స్వాన్ స్వాన్ రోగాన్నివర్తయతి॥౪॥

కర్మాన్యద్వస్తిసమం న విద్యతే శీఘ్రసుఖవిశోధిత్వాత్॥

ఆశ్వపతర్పణతర్పణయోగాచ్చ నిరత్యయత్వాచ్చ॥౫॥

సత్యపి దోషహరత్వే కటుతీక్ష్ణోష్ణాదిభేషజాదానాత్।

దుఃఖోద్గారోత్క్లేశాహృద్యత్వక్కోష్ఠరుజా విరేకే స్యుః॥౬॥

అవిరేచ్యౌ శిశువృద్ధౌ తావణ్యప్రాప్తహీనధాతుబలౌ।

ఆస్థాపనమేవ తయోః సర్వార్థమృదుత్తమం కర్మ॥౭॥

బలవర్ణహర్షమార్దవగాత్రస్నేహాన్నృణాం దదాత్యాశు।

అనువాసనం నిరూహశ్చోత్తరబస్తిశ్చ స త్రివిధః॥౮॥

శాఖావాతార్తానాం సఙ్కుచితస్తబ్ధభగ్నసన్ధీనామ్।

విట్సఙ్గాధ్మానారుచిపరికర్తిరుగాదిషు చ శస్తః॥౯॥

ఉష్ణార్తానాం శీతాఞ్ఛీతార్తానాం తథా సుఖోష్ణాంశ్చ।

తద్యోగౌషధయుక్తాన్ బస్తీన్ సంతర్క్య వినియుఞ్జ్యాత్॥౧౦॥

బస్తీన్న బృంహణీయాన్ దద్యాద్వ్యాధిషు విశోధనీయేషు।

మేదస్వినో విశోధ్యా యే చ నరాః కుష్ఠమేహార్తాః॥౧౧॥

న క్షీణక్షతదుర్బలమూర్చ్ఛితకృశశుష్కస్తబ్ధదేహానామ్।

దద్యాద్విశోధనీయాన్ దోషనిబద్ధాయుషో యే చ॥౧౨॥

వాజీకరణేఽసృపిత్తయోర్మధుఘృతపయః సంయుతాః సర్వే।

శస్తాః సతైలమూత్రారనాలలవణాః కఫావృతే వాతే॥౧౩॥

యుఞ్జయాద్రవ్యాణి బస్తిష్వమ్లం మూత్రం పయః సురాం కాథాన్।

అవిరోధాద్ధాతూనాం రసయోనిత్వాఞ్చ జలముష్ణమ్॥౧౪॥

సురదారుశతాహ్వైలాకుష్ఠమధుకపిప్పలీమధుస్నేహాః।

ఊర్ధ్వానులోమభాగాః ససర్షపాః శర్కరా లవణమ్॥౧౫॥

ఆవాపో బస్తీనామతః ప్రయోజ్యాని యేషు యాని స్యుః।

యుక్తాని సహ కషాయైస్తదుత్తరతః ప్రవక్ష్యామి॥౧౬॥

చిరజాతకఠినబలిషు వ్యాధిషు తీక్ష్ణా విపర్యయే మృదవః।

సప్రతివాపకషాయా యోజ్యాస్త్వనువాసననిరూహాః॥౧౭॥

అర్ధశ్లోకైరతః సిద్ధాన్నానావ్యాధిషు వర్గశః।

బస్తీన్ వీర్యసమైర్భాగైర్యథార్హాలోడనాన్ఛృణు॥౧౮॥

బిల్వోఽభిమన్థః స్యోనాకః కాశ్మర్యః పాటలిస్తథా।

శాలిపర్ణీ పృశ్నపర్ణీ బృహత్యౌ వర్ధమానకః॥౧౯॥

యవాః కులస్థాః కోలాని స్థిరా చేతి త్రయోఽనిలే।

శస్యన్తే సచతుఃస్నేహాః పిశితస్య రసాన్వితాః॥౨౦॥

నలవఞ్జులవానీరశతపత్రాణి శైవలమ్।

మఞ్జిష్ఠా సారివాఽనన్తా పయస్యా మధుయష్టికా॥౨౧॥

చన్దనం పద్మకోశీరం తుఙ్గం చ పైత్తికే త్రయః।

సశర్కరాఘృతక్షౌద్రాః సక్షీరా బస్తయో హితాః॥౨౨॥

అర్కస్తథైవ చాలర్క ఏకాష్ఠీలా పునర్నవా।

హరిద్రా త్రిఫలా ముస్తం పీతదారు కుటన్నటమ్॥౨౩॥

పిప్పల్యశ్చిత్రకశ్చేతి త్రయస్తే శ్లేష్మరోగిణామ్।

సక్షారక్షౌద్రగోమూత్రా నాతిస్నేహాన్వితా హితాః॥౨౪॥

ఫలజీమూతకేక్ష్వాకుధామార్గవకవత్సకాః।

శ్యామా చ త్రిఫలా చైవ స్థిరా దన్తీ ద్రవన్త్యపి ॥౨౫॥

ప్రకీర్యా చోదకీర్యా చ నీలినీ క్షీరిణీ తథా।

సప్తలా శఙ్ఖినీ లోధ్రం ఫలం కమ్పిల్లకస్య చ ॥౨౬॥

చత్వారో మూత్రసిద్ధాస్తే పక్వాశయవిశోధనాః।

వ్యస్తైరపి సమస్తైశ్చ చతుర్యోగా ఉదాహృతాః॥౨౭॥

కాకోలీ క్షీరకాకోలీ ముద్రపర్ణీ శతావరీ।

విదారీ మధుయష్ట్యాహ్వే శృఙ్గాటకకశేరుకే॥౨౮॥

ఆత్మగుప్తాఫలం మాషాః సగోధూమా యవాస్తథా।

జాఙ్గలానూపజం మాంసమిత్యేతే శుక్రమాంసదాః॥౨౯॥

జీవన్తీ చాగ్నిమన్థశ్చ ధాతకీపుష్పవరసకౌ।

ప్రగ్రహః ఖదిరః కుష్ఠం శమీ పిణ్డీతకో యవాః॥౩౦॥

ప్రియఙ్గూ రక్తమూలీ చ తరుణీ స్వర్ణయూథికా।

వటాద్యాః కింశుకో లోధ్ర ఇతి సాంగ్రాహికా మతాః॥౩౧॥

పరిస్రావే శృతం క్షీరం సవృశ్చీరపునర్నవమ్।

ఆఖుపర్ణికయా వాఽపి తణ్డులీయకయుక్త్యా॥౩౨॥

కాలఙ్కతకకాణ్డేక్షుదర్భపోటేక్షువాలిభిః।

దాహఘ్నః సఘృతక్షీరో ద్వితీయశ్చోత్పలాదిభిః॥౩౩॥

కర్బుదారాఢకీనీవిదులైః క్షీరసాధితైః।

బస్తిః ప్రదేయో భిషజా శీతః సమధుశర్కరః॥౩౪॥

పరికర్తే తథా వృన్తైః శ్రీపర్ణీకోవిదారజైః।

ముష్టిః శాల్మలివృన్తానాం క్షీరసిద్ధో ఘృతాన్వితః॥౩౫॥

హితః ప్రవాహణే తద్వద్వృన్తైః శాల్మలికస్య చ।

అశ్వావరోహికాకాకనాసారాజకశేరుకైః॥౩౬॥

సిద్ధాః క్షీరేఽతియోగే స్యుః క్షౌద్రాఞ్జనఘృతైర్యుతాః।

న్యగ్రోధాద్యైశ్చతుర్భిశ్చ తేనైవ విధినాఽపరః॥౩౭॥

బస్తిః ప్రవాహణే దేయో భిషజా కల్పితో ఘియా।

బృహతీ క్షీరకాకోలీ పృశ్నిపర్ణీ శతావరీ॥౩౮॥

కాశ్మర్యం బదరీ దుర్వా తథోశీరప్రియఙ్గవః।

జీవాదానే శుతౌ క్షీరే ద్వౌ ఘృతాఞ్జనసంయుతౌ॥౩౯॥

బస్తీ ప్రదేయౌ భిషజా శీతౌ సమధుశర్కరౌ।

గోఽవ్యజామహిషీక్షీరైర్జీవనీయయుతైస్తథా॥౪౦॥

తేనైవ విధినా బస్తిర్దేయః సక్షౌద్రశర్కరః।

శశైణదక్షమార్జారమహిషావ్యజశోణితైః॥౪౧॥

సద్యస్కైమృదితైబస్తిర్జీవాదానే ప్రశస్యతే।

మధూకమధుకద్రాక్షాదూర్వాకాశ్మర్యచన్దనైః॥౪౨॥

శర్కరాచన్దనద్రాక్షామధుధాత్రీఫలోత్పలైః

రక్తాపిత్తే, ప్రమేహే తు కషాయః సోమవల్కజః॥౪౩॥

తత్ర శ్లోకాః।

త్రికాస్త్రయోఽనిలాదీనాం చతుష్కాశ్చాపరే త్రయః।

పక్వాశయవిశుద్ధ్యర్థం వృష్యాః సాంగ్రాహికాస్తథా॥౪౪॥

పరిస్రావే తథా దాహే పరికర్తే ప్రవాహణే।

అతియోగే మతాః పఞ్చ జీవాదానే తథా త్రయః॥౪౫॥

రక్తపిత్తే ద్వయం మేహ ఏకస్త్రింశచ్చ పఞ్చ చ।

సులభా నౌషధక్లేశా బస్తయో గుణవత్తమాః॥౪౬॥

గుల్మాతిసారోదావర్తస్తమ్భసఙ్కుచితాదిషు।

సర్వాఙ్గైకాఙ్గరోగేషు రోగేష్వేవంవిధేషు చ॥౪౭॥

యథాస్వమౌషధైః సిద్ధాన్ బస్తీన్ దద్యాద్విచక్షణః।

పూర్వోక్తేన విధానేన కుర్యాద్యోగాన్ పృథగ్విధాన్॥౪౮॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే

బస్తిసిద్ధిర్నామ దశమోఽధ్యాయః॥౧౦॥

ఏకాదశోఽధ్యాయః।

అథాతః ఫలమాత్రాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥

ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

భగవన్తముదారసత్త్వధీశ్రుతవిజ్ఞానసమృద్ధమత్రిజమ్।

ఫలబస్తివరత్వనిశ్చయే సవివాదా మునయోఽభ్యుపాగమన్॥3॥

భృగుకౌశికకాప్యశౌనకాః సపులస్త్యాసితగౌతమాదయః।

కతమత్ ప్రవరం ఫలాదిషు స్మృతమాస్థాపనయోజనాస్వితి॥౪॥

కఫపిత్తహరం వరం ఫలేష్వథ జీమూతకమాహ శౌనకః।

మృదువీర్యతయా (౬) భినత్తి తచ్చకృదిత్యాహ నృపోఽథ వామకః॥౫॥

కటుతుమ్బీఫలముత్తమం మతం వమనే దోషసమీరణం చ తత్।

తందవృష్యమశైత్యతీక్ష్ణతాకటురౌక్ష్యాదితి గౌతమోఽబ్రవీత్॥౬॥

కఫపిత్తనిబర్హణం పరం స చ ధామార్గవమిత్యమన్యత।

తదమన్యత వాతలం పునర్బడిశో గ్లానికరం బలాపహమ్॥౭॥

కుటజం ప్రశశంస చోత్తమం న బలఘ్నం కఫపిత్తహారి చ।

అతివిజ్జలమూర్ధ్వభాగికం పవనక్షోభి చ కాప్య ఆహ తత్॥౮॥

కృతవేధనమాహ వాతలం కఫపిత్తం ప్రబలం హరేదితి।

తదసాధ్వితి భద్రశౌనకః కటుకం చాపి బలఘ్నమిత్యపి॥౯॥

ఇతి తద్వచనాని హేతుభిః సువిచిత్రాణి నిశమ్య బుద్ధిమాన్।

ప్రశశంస ఫలేషు నిశ్చయం పరమం చాత్రిసుతోఽబ్రవీదిదమ్॥౧౦॥

ఫలదోషగుణాన్ సరస్వతీ ప్రతి సర్వైరపి సమ్యగీరితా।

న తు కించిదదోషనిర్గుణం గుణభూయస్త్వమతో విచిన్త్యతే॥౧౧॥

ఇహ కుష్ఠహితా గరాగరీ హితమిక్ష్వాకు తు మేహినే మతమ్।

కుటజస్య ఫలం హృదామయే ప్రవరం కోశఫలం చ పాణ్డుషు॥౧౨॥

ఉదరే కృతవేధనం హితం మదనం సర్వగదావిరోధి తు।

మధురం సకషాయతిక్తకం తదరూక్షం సకటూష్ణవిజ్జలమ్ ॥౧౩॥

కఫపిత్తహృదాశుకారి చాప్యనపాయం పవనానులోమి చ।

ఫలనామవిశేషతస్త్వతో లభతేఽన్యేషు ఫలేషు సత్స్వపి ॥౧౪॥

గురుణేతి వచస్యుదాహృతే మునిసఙ్ఘేన చ పూజితే తతః।

ప్రణిపత్య ముదా సమన్వితః సహితః శిష్యగణోఽనుపృష్టవాన్ ॥౧౫॥

సర్వకర్మగుణకద్గురుణోక్తో బస్తిరూర్ధ్వమథ నైతి నాభితః।

నాభ్యధో గుదమ(గ)తశ్చ శరీరాత్ సర్వతః కథమపోహతి దోషాన్ ॥౧౬॥

తద్గురురబ్రవీదిదం శరీరం తన్త్రయతేఽనిలః సఙ్ఘవిఘాతాత్।

కేవల ఏవ దోషసహితో వా స్వాశయగః ప్రకోపముపయాతి ॥౧౭॥

తం పవనం సపిత్తకఫవిట్కం శుద్ధికరోఽనులోమయతి బస్తిః।

సర్వశరీరగశ్చ గదసంఘస్తత్ప్రశమాత్ప్రశాన్తిముపయాతి ॥౧౮॥

అథాధిగమ్యార్థమఖణ్డితం ధియా గజోష్ట్రగోఽశ్వావ్యజబస్తికర్మ।

అపృచ్ఛదేనం స చ బస్తిమబ్రవీద్విధిం చ తస్యాహ పునః ప్రచోదితః॥౧౯॥

అజోరణౌ సౌమ్య గజ్రష్టయోః కృతే గవాశ్వయోర్బస్తిముశన్తి మాహిషమ్।

అజావికానాం తు జరద్బవోద్భవం వదన్తి బస్తి తదుపాయచిన్తకాః॥౨౦॥

అరన్తిమష్టాదశషోడశాఙ్గులం తథైవ నేత్రం హి దశాఙ్గులం క్రమాత్।

గజో్రష్టగోశ్వావ్యజబస్తిసంధౌ చతుర్థభాగే కృతకర్ణికం వదేత్॥౨౧॥
ప్రస్థస్త్వజావ్యోర్ద్వి నిరూహమాత్రా గవాదిషు ద్విత్రిగుణో(ణం)యథాబలమ్।
నిరూహ ఉ (ము) ్రష్టస్య తథాఽఽఢకద్వయం గజస్య వృద్ధిస్త్వనువాసనేఽష్టమః॥౨౨॥
కలిఙ్గకుష్ఠే మధుకం చ పిప్పలీ వచా శతాహ్వా మదనం రసాఞ్జనమ్।
హితాని సర్వేషు గుడః ససైన్ధవో ద్విపఞ్చమూలం చ వికల్పనా త్వియమ్॥౨౩॥
గజేఽధికోఽశ్వత్థవటాశ్వకర్ణజః సఖాదిరః ప్రగ్రహశాలతాలజః।
తథా చ పర్ణ్యో ధవశిగ్రుపాటలామధూకసారాః సనికుమ్భచిత్రకాః॥౨౪॥
పలాశభూతీకసురాహ్వరోహిణీకషాయ ఉక్తస్త్వధికో గవాం హితః।
పలాశదన్తీసురదారుకత్తృణద్రవన్త్య ఉక్తాస్తురగస్య చాధికాః॥౨౫॥
ఖరో్రష్ట్యోః పీలుకరీరఖాదిరాః శమ్పాకబిల్వాదిగణస్య చ చ్ఛదాః।
అజావికానాం త్రిఫలాపరూషకం కపిత్థకర్కన్ధు సబిల్వకోలజమ్॥౨౬॥

అథాగ్నివేశః సతతాతురాన్నరాన్ హితం చ పప్రచ్ఛ గురుస్తదాహ చ।
సదాతురాః శ్రోత్రియరాజసేవకాస్తథైవ వేశ్యాసహ పణ్యజీవిభిః॥౨౭॥
ద్విజో హి వేదాధ్యయనవ్రతాహ్నికక్రియాదిభిర్దేహహితం న చేష్టతే।
నృపోపసేవీ నృపచిత్తరక్షణాత్పరానురోధాద్బహుచిన్తనాద్భయాత్॥౨౮॥
నృచిత్తవర్తిన్యుపచారతత్పరా మృజావిభూషానిరతా పణాఙ్గనా।

సదాసనాదత్యనుబన్ధవిక్రయక్రయాతిలోభాదపి పణ్యజీవినః॥౨౯॥
సదైవ తే హ్యాగతవేగనిగ్రహం సమాచరన్తే న చ కాలభోజనమ్।
అకాలనిర్హారవిహారసేవినో భవన్తి యేఽన్యేఽపి సదాతురాశ్చ తే॥౩౦॥
సమీరణం వేగవిధారణోద్ధతం విబద్ధ (న్ధ) సర్వాఙ్గరుజాకరం భిషక్।
సమీక్ష్య తేషాం ఫలవర్తిమాదితః సుకల్పితాం స్నేహవతీం ప్రయోజయేత్ ౩౧
పునర్నవైరణ్డనికుమ్భచిత్రకాన్ సదేవదారుత్రివృతానిదిగ్ధికాన్।
మహాన్తి మూలాని చ యాని పఞ్చ విపాచ్య మూత్రే దధిమస్తుసంయుతే॥౩౨॥
సతైలసర్పిలవణైశ్చ పఞ్చభిర్విమూచ్ఛితం బస్తిమథ ప్రయోజయేత్।
నిరూహితం ధన్వరసేన భోజితం నికుమ్భతైలేన తతోఽనువాసయేత్॥౩౩॥

బలాశ్వగన్ధాఫలబిల్వచిత్రకాన్ద్విపఞ్చభూలే కృతమాలకోస్పలే।
యవాన్కులస్థాంశ్చ పచేజలాఢకే రసః సపేష్యైస్తు కలిఙ్గకాదిభిః॥౩౪॥
సతైలసర్పిర్గుడసైన్ధవో హితః సదాతురాణాం బలవర్ణవర్ధనః।
తథైవ శస్తం మధుకేన సాధితం ఫలేన బిల్వేన శతాహ్వయాఽథ వా॥౩౫॥
సజీవనీయస్తు రసోఽనువాసనే నిరూహణే చాలవణః శిశోర్హితః।
నచాన్యదాశ్వఙ్గబలాభివర్ధనం నిరూహబస్తేః శిశువృద్ధయోః పరమ్॥౩౬॥

తత్ర శ్లోకః।
ఫలకర్మ బస్తివరతా నేత్రం యద్ధస్తయో గవాదీనామ్।
సతతాతురాశ్చ దిష్టాః ఫలమాత్రాయాం హితం చైషామ్॥౩౭॥

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరతే సిద్ధిస్థానే

ఫలమాత్రాసిద్ధిర్నామైకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

ద్వాదశోఽధ్యాయః।

అథాత ఉత్తరబస్తిసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః॥౧॥
ఇతి హ స్మాహ భగవానాత్రేయః॥౨॥

అథ ఖల్వాతురం వైద్యః సంశుద్ధం వమనాదిభిః।
దుర్బలం కృశమలపాని ముక్తసంధానబన్ధనమ్॥౩॥
నిర్హ్రతానిలవిణ్మూత్రకఫపిత్తం కృశాశయమ్।
శూన్యదేహం ప్రతీకారాసహిష్ణుం పరిపాలయేత్॥౪॥
యథాణ్డం తరుణం పూర్ణ తైలపాత్రం యథైవ చ।
గోపాల ఇవ దణ్డీ గాః సర్వస్మాదపచారతః॥౫॥
అగ్నిసంధుక్షణార్థం తు పూర్వం పేయాదినా భిషక్।
రసోత్తరేణైవ చరేత్ క్రమేణ క్రమకోవిదః॥౬॥
స్నిగ్ధామ్లస్వాదుహృద్యాని తతోఽమ్లలవణౌ రసౌ।
స్వాదుతిక్తౌ తతో భూయః కషాయకటుకౌ తతః॥౭॥
అన్యోఽన్యప్రత్యనీకానాం రసానాం స్నిగ్ధరూక్షయోః।
వ్యత్యాసాదుపయోగేన ప్రకృతిం గమయేద్భిషక్॥౮॥

బలవాన్ వర్ణవాన్ సర్వరతిః స్వఙ్గః స్థిరేన్ద్రియః।ప్రసన్నాత్మా సర్వసహో విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః॥౯॥

ఏతాం ప్రకృతిమప్రాప్తః సర్వవర్జ్యాని వర్జయేత్।మహాదోషకరాణ్యష్టావిమాని తు విశేషతః॥౧౦॥

ఉచ్చైర్భాష్యం రథక్షోభమతిచఙ్క్రమణాసనే।అజీర్ణాహితభోజ్యే చ దివాస్వప్నం చ మైథునమ్॥౧౧॥

తజ్జా దేహోర్ధ్వ సర్వాధోమధ్యపీడామదోషజాః।

శ్లేష్మజాః క్షయజాశ్చైవ వ్యాధయః స్యుర్యథాక్రమమ్॥౧౨॥

తేషాం విస్తరతో లిఙ్గమేకైకస్య సభేషజమ్।

యథావత్ సంప్రవక్ష్యామి సిద్ధాన్ బస్తీంశ్చ యాపనాన్॥౧౩॥

తత్ర, ఉచ్చైర్భాష్యాతిభాష్యాభ్యాం శిరస్తాపకర్ణశఙ్ఖనిస్తోదస్రోతోఽవరోధముఖతాలుకణ్ఠశోషతైమిర్యపిపాసాజ్వరతమకహనుమన్యాగ్రహనిష్ఠీవనోరఃపార్శ్వశూలస్వరభేదహిక్కాశ్వాసాదయః స్యుః, రథక్షోభాత్ సన్ధిపర్వశైథిల్యహనునాసాకర్ణశిరఃశూలతోదకుక్షిక్షోభాటోపాన్త్రకూజనాధ్మానహృదయేన్ద్రియోపరోధస్ఫిక్పార్శ్వవఙ్క్షణవృషణకటీపృష్ఠవేదనాసన్ధిస్కన్ధహనుగ్రీవాదౌర్బల్యాఙ్గాభితాపపాదశోఫప్రస్వాపహర్షణాదయః, అతిచఙ్క్రమణాత్ పాదజఙ్ఘోరుజానువఙ్క్షణశ్రోణీపృష్ఠశూలచ్ఛర్దిసక్థిసాదనిస్తోదపిణ్డికోద్వేష్టనాఙ్గమర్దాంసాభితాపసిరాధమనీహర్షశ్వాసకాసాదయః స్యుః అత్యాసనాద్వథక్షోభజాః స్ఫిక్పార్శ్వవఙ్క్షణవృషణకటీపృష్ఠవేదనాదయః స్యుః, అజీర్ణాంధ్యశనాభ్యాం తు ముఖశోషాధ్మానశూలనిస్తోదపిపాసాగాత్రసాదచ్ఛర్ద్యతీసారమూర్ఛాజ్వరప్రవాహణామవిషాదయః స్యుః, విషమాహితాశనాభ్యామనన్నాభిలాషదౌర్బల్యవైవర్ణ్యకణ్డూపామాగాత్రావసాదవాతాదిప్రకోపజాశ్చ గ్రహణ్యర్శోవికారాదయః, దివాస్వప్నాదరోచకావిపాకాగ్నినాశస్తైమిత్యపాణ్డుకుణ్డూపామాదాహచ్ఛర్ద్యఙ్గమర్దహృత్స్తమ్భజాడ్యతన్ద్రానిద్రాప్రసఙ్గగ్రన్థిజన్మదౌర్బల్యరక్త-మూత్రాక్షితాతాలుప్రలేపాః పిపాసా చ, వ్యవాయాదాశుబలనాశోరుసాదబస్తిశిరోగుదమేఢ్రవృషణవృక్షణోరుజానుజఙ్ఘాపాదశూలహృదయస్పన్దననేత్రపీడాఙ్గశైథిల్యశుక్రమార్గశోణితాగమనకాసశ్వాసశోణితష్ఠీవనస్వరావసాదకటీదౌర్బల్యైకాఙ్గసర్వాఙ్గరోగముష్కశ్వయథువాతవర్చోమూత్రసఙ్గశుక్రవిసర్గజాడ్యవేపథుబాధిర్యవిషాదాదయః స్యుః, ఉత్పావ్యత ఇవ గుదస్తాద్యత ఇవ మేఢ్రమవసీదతీవ మనో వేపతే హృదయం పీడ్యన్తే సన్ధయస్తమః ప్రవిశతీవ చ; ఇత్యేవమేభిరష్టభిరపచారైరేతే ప్రాదుర్భవన్త్యుపద్రవాః॥౧౪॥

తేషాం సిద్ధిః—
ఉచ్చైర్భావ్యాతిభాష్యజానామభ్యఙ్గస్వేదోపనాహధూమనస్యోపరిభక్తస్నేహపానరసక్షీరాదిర్వాతహరః సర్వో విధిమౌనం చ, రథక్షోభాతిచఙ్క్రమణాత్యాసనజానాం స్నేహస్వేదాది వాతహరం కర్మ సర్వ నిదానవర్జమ్, అజీర్ణాధ్యశనజానాం నిరవశేషతశ్ఛర్దనం రూక్ష స్వేదధూమపానలఙ్ఘనీయపాచనీయదీపనీయౌషధావచారణం చ, విషమాహితాశనజానాం యథాస్వం దోషక్రియాః, దివాస్వప్నజానాం ధూమపానలఙ్ఘనవమనశిరోవిరేచనవ్యాయామరుక్షాశనారిష్టదీపనీయౌషధోపయోగః ప్రఘర్షణోన్మర్దనపరిషేచనాదిశ్చ శ్లేష్మహరః సర్వో విధిః, మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః క్షీరసర్పిషోరుపయోగస్తథా వాతహరాః స్వేదాభ్యఙ్గోపనాహా వృష్యాశ్చాహారాః స్నేహాః స్నేహవిధయో యాపనాబస్తయోఽనువాసనం చ, మూత్రవైకృతబస్తిశూలేషు చోత్తరబస్తిర్విదారీగన్ధాదిగణ-జీవనీయగణక్షీరసంసిద్ధం తైలం స్యాద్యాపనాశ్చ బస్తయః సర్వకాలం దేయాః; తానుపక్ష్యామః ॥౧౫॥

ముస్తోశీరబలారగ్వధరాస్నామఞ్జిష్ఠాకటురోహిణీత్రాయమాణాపునర్నవాబిభీతకగుడూచీస్థిరాది పఞ్చమూలాని పలికాని ఖణ్డశః క్లృప్తాన్యష్టౌ చ మదనఫలాని ప్రక్షాలయ జలాఢకే పరిక్కాథ్య పాదశేషో రసః క్షీరద్వి ప్రస్థసంయుక్తః పునః శృతః క్షీరావశేషో జాఙ్గలరసపాదస్తుల్యమేధుఘృతయుతః శతకుసుమామధుకకుటజఫలర సాఞ్జనప్రియఙ్గుకల్కీకృతః ససైన్ధవః సుఖోష్ణో బస్తిః శుక్రమాంసాగ్నిబలజననః క్షతక్షీణకాసగులమశూలవిషమజ్వరబ్రన్ధకుణ్డలోదావర్తకుక్షిశూలమూత్రకృచ్ఛ్రాసృగ్రజోవిసర్గ ప్రవాహికాశిరోరుజాజానూరుజఙ్ఘాబస్తిగ్రహాశ్మర్యున్మాదార్శః ప్రమేహాధ్మానవాతరక్త_పిత్తశ్లేష్మవ్యాధిహరః సద్యోబలజననో రసాయనశ్చేతి ॥౧౬॥

ఏరణ్డమూలపలాశాత్ షట్పలం శాలిపర్ణీ పృశ్నిపర్ణీ బృహతీ కణ్టకారికా గోక్షురకో రాస్త్రాఽశ్వగన్ధా గుడూచీ వర్షాభూరారగ్వధో దేవదార్విితి పలికాని ఖణ్డశః క్లృప్తాని ఫలాని చాష్టౌ ప్రక్షాల్య జలాఢకే క్షీరపాదే పచేత్, పాదశేషం కషాయం పూతం శతకుసుమాకుష్ఠముస్తపిప్పలీహపుషాబిల్వవచావత్సకఫలరసాఞ్జనప్రియఙ్గ్వవానిప్రక్షేపక ల్పి (ల్కి) తం మధుఘృతతైలసైన్ధవయుక్తం సుఖోష్ణం నిరూహమేకం ద్వౌ త్రీన్ వా దద్యాత్, సర్వేషాం ప్రశస్తో విశేషతో లలితసుకుమారస్త్రీ విహారక్షతక్షీణస్థవిరచిరార్శోమూత్రకృచ్ఛ్రోదావర్తగ్రహణీదోషాఇమరీణాం హితోఽపత్యకానాం చ ॥౧౭॥

సహచరబలామూలదర్భమూలసారివాసిద్ధేన పయసా తథా బృహతీకణ్ట కారీశతావరీచ్ఛిన్న రుహావతేన పయసా మధుకమదనపిప్పలీ కలికతేన పూర్వవద్వస్తిః॥౧౮॥

తథా
బలాతిబలావిదారీశాలిపర్ణీవృశ్చిపర్ణీబృహతీకణ్టకారికాదర్భమూల్యవకాశ్మర్యబిల్వఫలసిద్ధేన పయసా మధూకమదనకల్కీకృతేన మధుఘృతసౌవర్చలప్రయుక్తేన కాసజ్వరగుల్మప్లీహార్దిత స్త్రీమచక్లిష్టానాం సద్యోబలజననో రసాయనశ్చ॥౧౯॥

బలాతిబలారాస్నారగ్వధమదనబిల్వగుడూచీపునర్నవైరణ్డాశ్వగన్ధాసహచరపలాశదేవదారు ద్విపఞ్చమూలాని పలికాని యవకోలకులత్థద్విప్రసృతం శుష్కమూలకానాం చ జలగోణే సిద్ధం నిరూహప్రమాణావశేషం కషాయం పూతం మధుకమదనశతపుష్పాకుష్ఠపిప్పలీవచావత్సకఫలరసాఞ్జనప్రియజయవానీకల్కీకృతం గుడఘృతతైలక్షౌద్రక్షీరమాంసరసామ్లకాఞ్జికసైన్ధవయుక్తం సుఖోష్ణం చ బస్తిం దద్యాచ్ఛుక్రమూత్రవర్చః సఙ్గేఽనిలజగుల్మహృద్గోగాధ్మానబ్రఘ్నపార్శ్వపృష్ఠకటీగ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ॥౨౦॥

హపుషార్ధకుడవో ద్విగుణార్ధక్షుణ్ణయవః క్షీరోదక సిద్ధః క్షీరశేషో మధుఘృతతైలలవణయుక్తో బస్తిః సర్వాఙ్గవిసృతవాతరక్తసక్తవిణ్మూత్రస్త్రీఖేదితహితో వాతహరో బుద్ధిమేధాగ్నిబలజననశ్చ॥౨౧॥

హస్వపఞ్చమూలీకషాయః క్షీరోదకసిద్ధః పిప్పలీమధుకమదనకల్కీకృతః సగుడఘృతతైలవణః క్షీణవిషమజ్వరకర్షితస్య బస్తిః॥౨౨॥

బలాతిబలాపామార్గాత్మగుప్తాష్టపలార్ధక్షుణ్ణయవాఞ్జలికషాయః (సగుడఘుతతైలలవణః) పూర్వవద్వస్తిః స్థవిరదుర్బలక్షీణశుక్రరుధిరాణాం పథ్య తమః॥౨౩॥

బలామధుకవిదారీదర్భమూలమృద్వీకాయవైః కషాయమాజేన పయసా పునః పక్త్వా మధుకమదనకలికతం సమధుఘృతసైన్ధవం జ్వరార్తే-భ్యో బస్తి దద్యాత్॥౨౪॥

శాలిపర్ణీపృచిపర్ణీగోక్షురకకోలకాశ్మర్యపరూషకఖర్జూరఫలమధూకపుష్పైరజాక్షీరజలప్రస్థాభ్యాం సిద్ధః కషాయః పిప్పలీమధుకోత్పలకల్కితః సఘృతసైన్ధవః క్షీణేన్ద్రియవిషమజ్వరకర్షితస్య బస్తిః శస్తః ॥౨౫॥

స్థిరాదిపఞ్చమూలీపఞ్చపలేన శాలిషష్టికయవగోధూమమాషకషాయపఞ్చప్రసృతేన ఛాగం పయః శృతం పాదశేషం కుక్కుటాణ్డరసమధుఘృతశర్కరాసైన్ధవసౌవర్చలయుక్తో బస్తిర్వృష్యతమో బలవర్ణజననశ్చ। ఇతి యాపనా బస్తయో ద్వాదశ॥౨౬॥

కల్పశ్చైష శిఖిగోనర్దహంసాణ్డరసేషు స్యాత్॥౨౭॥

సతిత్తిరిః ససారసమయూరరాజహంసః పఞ్చమూలీపయః సిద్ధః శతకుసుమామధుకరానాకుటజమదనఫలపిప్పలీకల్కో ఘృతతైలగుడసైన్ధవయుక్తోబస్తిర్బలవర్ణశుక్రజననో రసాయనశ్చ॥౨౮॥

ద్విపఞ్చమూలీకుక్కుటరససిద్ధం పయః పాదశేషం పిప్పలీమధుకరాస్త్రామదనమధుకకల్కం శర్కరామధుఘృతయుక్తం స్త్రీష్వతి-కామానాం బలజననో బస్తిః॥౨౯॥

మయూరమపిత్తపక్షపాదాస్యాత్రం కృత్వా స్థిరాదిభిః పలికైః సజలే పయసి పక్త్వా క్షీరశేషం మదనవిదారీపిప్పలీశతకుసుమామధుకకల్కీకృతం మధుఘృతసైన్ధవయుక్త్తం బస్తిం దఘాత్, స్త్రీష్వతిప్రసక్త్తక్షీణేన్ద్రియేభ్యో హితో బలవర్ణకరశ్చ॥౩౦॥

కల్పశ్చైష విష్కిరప్రతుదప్ర ్సహామ్బుచరేషు స్యాత్, అక్షీరో రోహితాదిషు మత్స్యేషు చ॥౩౧॥

గోధానకులమార్జారమూషికశల్లకమాంసానాం దశపలాన్ భాగాన్ సపఞ్చమూలాన్ పయసి పక్త్వా తత్పయః పిప్పలీఫలకల్కసైన్ధవసౌవర్చలశర్కరామధుఘృతతైలయుక్తో్త క్త బస్తిర్బల్యో రసాయనః క్షీణక్షతస్య సన్ధానకరో

మథితోరస్కరథగజహయభగ్నవాతబలాసకప్రభృత్యుదావర్తవాతసక్తమూత్రవర్చః శుక్రాణాం హితతమశ్చ ॥౩౨॥

కూర్మాదీనామన్యతమపిశితసిద్ధం పయో గోవృషనాగహయనక్రహంసకుక్కుటాణ్డరసమధుఘృతశర్కరాసైన్ధవేక్షురకాత్మగుప్తాఫలకల్క-సంసృష్టో బస్తివృద్ధానామపి బలజననః ॥౩౩॥

గోవృషబస్తవరాహవృషణకర్కటచటకసిద్ధం క్షీరముఞ్చటకేక్షురకాత్మగుప్తామధుఘృతయుతం కించిల్లవణితం బస్తిః ॥౩౪॥

కర్కటకరసశ్చటకాణ్డరసయుక్తః సమధుఘృతశర్కరో బస్తిః; ఇత్యేతే బస్తయః పరమవృష్యాః ॥౩౫॥

ఉచ్చటకేక్షురకాత్మగుప్తాశృతక్షీరప్రతిభోజనానుపానాత్ స్త్రీశతగామినం నరం కుర్యుః ॥౩౬॥

దశమూలమయూరహంసకుక్కుటక్కాథాత్ పఞ్చతం మధుతైలఘృతవసామాజ్జచతుష్ప్రసృతయుక్తం శతపుష్పాముస్తహపుషాకల్కీకృతః సలవణో బస్తిః పాదగుల్ఫోరుజాను-జఙ్ఘాత్రికవంక్షణబస్తివృషణానిలరోగహరః ॥౩౭॥

మృగవిష్కిరానూపబిలేశయానామేతేనైవ కల్పేన బస్తయో దేయాః ॥౩౮॥

మధుఘృతద్విప్రసృతం తుల్యోష్ణోదకం శతపుష్పార్ధపలం సైన్ధవార్ధాయుక్తో బస్తిర్దీపనో బృంహణో బలవర్ణకరో నిరుపద్రవో వృష్యతమో రసాయనః క్రిమికుష్ఠోదావర్తగుల్మార్శోబ్రధ్నప్లీమేహహరః ॥౩౯॥

తద్వత్సమధుఘృతః పయస్తుల్యో బస్తిః పూర్వకల్పేన బలవర్ణకరో వృష్యతమో నిరుపద్రవో బస్తిమేదూపాకపరికర్తికామూత్రకృచ్ఛ్రపిత్తవ్యాధిహరో రసాయనశ్చ ॥౪౦॥

మధుఘృతాభ్యాం మాంసరసతుల్యో ముస్తాక్షయుక్తః పూర్వవద్బస్తిర్బలాసపాదహర్షగుల్మజానూరునికుఞ్చనవస్తివృషణమేఢ్రత్రికోరుపృష్ఠశూలహరః ॥౪౧

సురాసౌవీరకకులాత్థమాంసరసమధుఘృతతైలసప్రసృతో ముస్తశతాహ్వాకల్కితః సలవణో బస్తిః సర్వవాతరోగహరః॥౪౨॥

ద్విపఞ్చమూలత్రిఫలాబిల్వమదనఫలకషాయో గోమూత్రసిద్ధః కుటజమదనఫలముస్తపాఠాకల్కితః సైన్ధవయావశూకక్షౌద్రతైలయుక్తో బస్తిః శ్లేష్మణ్వ్యాధిబస్త్యాటోపవాతశుక్రసఙ్గపాణ్డురోగాజీర్ణవిసూచికాలసకషు దేయ ఇతి॥౪౩॥

అత ఊర్ధ్వం వృష్యతమాన్ స్నేహాన్ వక్ష్యామః॥౪౪॥

శతావరీగుడూచీక్షువిదార్యామలకద్రాక్షాఖర్జూరాణాం యత్రపీడితానాం రసప్రస్థం పృథగేకైకం తద్వద్ఘృతతైలగోమహిష్యజాక్షీరాణాం ద్వౌ ద్వౌ దద్యాత, జీవకర్షభకమేదామహామేదాస్తక్షీరీశృఙ్గాటకమధూలికామధూకోశ్చటాపిప్పలీపుష్కర బీజనీలోత్పలకదమ్బపుష్పపుణ్డరీకకేశరకల్కాన్ పృషతనరక్షుమాంసకుక్కుటచటకచకోరమత్తాక్షబహింజీవఞ్జీవకకులిఙ్గహంసాణ్డరసవసా మజ్జ్ఞాం చ ప్రస్థం దత్వా సాధయేత। బ్రహ్మఘోషశఙ్ఖపటహభేగనినాదైః సిద్ధం సితచ్ఛత్రకృతచ్ఛాయం గజస్కన్ధమారోహయేద్భగవన్తం వృషధ్వజమభిపూజ్య తం స్నేహం త్రిభాగమాక్షికం మఙ్గలాశీః స్తుతిదేయతాశ్చనైవస్తి గమయేత్। నృణాం స్త్రీవిహారిణాం నష్టరేతసాం క్షతక్షీణవిషమజ్వరార్తాంనాం వ్యాపన్నయోనీనాం వన్ధ్యానాం రక్తగుల్మనీనాం మృతాపత్యానామనాతవానాం చ స్త్రీణాం క్షీణమాంసరుధిరాణాం పథ్యతమం రసాయనముత్తమం వలీపలితనాశనం విద్యాత్॥౪౫॥

బలాగోక్షురకరాస్నాశ్వగన్ధాశతావరీసహచరాణాం శతం శతమాపోథ్యజలద్రోణశతే ప్రసాధ్య తస్మిన్ జలద్రోణావశేషే రసే వస్త్రపూతే విదార్యామలకస్వరసయోర్భస్తమహిషవరాహపకుక్కుటబహిహంసకారణ్డవసారసాణ్డరసానాం ఘృతతైలయోశ్చకకం ప్రస్థమష్టౌ ప్రస్థాన్ క్షీరస్య దత్వా చన్దనమధుకమధూలికాత్వక్షీరీబిసమృణాలోత్పలపటోలఫలాత్మగుప్తోదనపాకీతాలమస్తకఖర్జూరమృద్వీకాతామలకీకణ్టకారీజీవకర్షభక్షుద్రసహామహాసహాశతావరీమేదామహామేదాపిప్పలీ హ్రీబేరస్వకూపత్రకల్కాంశ్చ దత్వా సాధయేత్। బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా తత్సిద్ధం బస్తి దద్యాత్। తేన స్త్రీశతం గచ్ఛేత్, న చాత్రాస్తే విహారాహారయన్త్రణా క్వచిత్। ఏష వృష్యో వణ్యోం

బృంహణ ఆయుష్యో వలీపలితనుత్ క్షతక్షీణనష్టశుక్రవిషమజ్వరాతీనాం వ్యాపన్నయోనీనాం చ పథ్యతమః॥౪౬॥

సహచరపలశతముదకద్రోణచతుష్టయే పక్త్వా ద్రోణశేషే రసే సుపూతే విదారీక్షురసప్రస్థాభ్యామష్టగుణక్షీరం ఘృతతైలప్రస్థం బలామధుక-మధూకచన్దనమధూలికాసారివామేదామహామేదాకాకోలీక్షీరకాకోలీపయస్యాఽగురుమఞ్జిష్ఠావ్యాఘ్రనఖరాటీసహచరసహస్రవీర్యావరాఙ్గలోధ్రాణామక్షమాత్రైర్ద్విగుణశర్కరైః కల్కైః సాధయేద్బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా। తత్సిద్ధం బస్తిం దద్యాత్, ఏష సర్వరోగహరో రసాయనో లలితానాం శ్రేష్ఠోఽన్తఃపురచారిణాం క్షతక్షయవాతపిత్తవేదనాశ్వాసకాసహరస్త్రిభగమాక్షికోఽకాలవలీపలితనుద్వర్ణరూపబలమాంసశుక్రవర్ధనః॥౪౭॥

ఇత్యేతే రసాయనాః స్నేహబస్తయః సతి విభవే శతపాకాః సహస్రపాకా వా కార్యా వీర్యబలాధానార్థమితి॥౪౮॥

భవన్తి చాత్ర।

ఇత్యేతే బస్తయః స్నేహాశ్చోక్తా యాపనసంజ్ఞితాః।

స్వస్థానామాతురాణాం చ వృద్ధానాం చావిరోధినః॥౪౯॥

అతివ్యవాయశీలానాం శుక్రమాంసబలప్రదాః।

సర్వరోగప్రశమనాః సర్వేష్వృతుషు యౌగికాః॥౫౦॥

నారీణామప్రజాతానాం నరాణాం చాప్యపత్యదాః।

ఉభయార్థకరా దృష్టాః స్నేహబస్తినిరూహయోః॥౫౧॥

వ్యాయామో మైథునం మద్యం మధూని శిశిరామ్బు చ।

సంభోజనం రథక్షోభో బస్తిష్వేతేషు గర్హితమ్॥౫౨॥

తత్ర శ్లోకాః।

శిఖిగోనర్దహంసాఖైర్దక్షవద్ధస్తయస్త్రయః।

వింశతిర్విష్కిరైస్త్రింశత్ ప్రతుదైః ప్రసహైర్నవ॥౫౩॥

వింశతిశ్చ తథా సప్తవింశతిశ్వామ్బుచారిభిః।

నవ మత్స్యాదిభిశ్చైవ శిఖికల్పేన బస్తయః॥౫౪॥

దశ కర్కటకాద్యైశ్చ కూర్మకల్పేన బస్తయః।

మృగైః సప్తదశైకోనవింశతిర్విష్కిరైర్దశం॥౫౫॥

ఆనూపైర్దక్షశిఖివద్భూశయైశ్చ చతుర్దశ।

ఏకోనత్రింశదిత్యేతే సహ స్నేహైః సమాసతః॥౫౬॥

ప్రోక్తా విస్తరశో భిన్నా ద్వే శతే షోడశోత్తరే।

ఏతే మాక్షికసంయుక్తాః కుర్వన్త్యతివృషం నరమ్॥౫౭॥

నాతియోగం న వాఽయోగం స్తమ్భితాస్తేన కుర్వతే।

మృదుత్వాన్న నివర్తేరన్ బస్తయశ్చేన్నిరూహణే॥౫౮॥

సమూత్రైర్బస్తిభిస్తీక్ష్ణైరాస్థాప్యః క్షిప్రమేవ చ।

శోఫాగ్నినాశపాణ్డుస్వశూలార్శః పరికర్తికాః॥౫౯॥

స్యుర్జ్వరశ్చాతిసారశ్చ యాపనాత్యర్థసేవయా।

అరిష్టక్షీరసీధ్వాద్యా తత్రేష్టా దీపనీ క్రియా॥౬౦॥

యుక్త్యా తస్మాన్నిషేవేత యాపనాన్న ప్రసఙ్గతః।

ఇత్యుచ్చైర్భాగ్యపూర్వాణాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః॥౬౧॥

విస్తరేణ పృథక్ ప్రోక్తాస్తేభ్యో రక్షేన్నరం సదా।

కర్మణాం వమనాదీనామసమ్యక్కరణాపదామ్॥౬౨॥

యత్రోక్తం సాధనం స్థానే సిద్ధిస్థానం తదుచ్యతే।

ఇత్యధ్యాయశతం వింశమాత్రేయమునివాఙ్మయమ్॥౬౩।।

హితార్థం ప్రాణినాం ప్రోతమగ్నివేశేన ధీమతా।

దీర్ఘమాయుర్యశః ప్రజ్ఞామారోగ్యం చాపి పుష్కలమ్॥౬౪॥

సిద్ధిం చానుత్తమాం లోకే ప్రాప్నోతి విధినా పఠన్।

విస్తారయతి లేశోక్తం సంక్షిపత్యతివిస్తరమ్॥౬౫॥

సంస్కర్తా కురుతే తన్త్రం పురాణం చ పునర్నవమ్।

అతస్తన్త్రోత్తమమిదం చరకేణాతిబుద్ధినా॥౬౬॥

సంస్కృతం తత్త్వసంపూర్ణం త్రిభాగేనోపలక్ష్యతే।

తచ్ఛఙ్కరం భూతపతిం సంప్రసాద్య సమాపయత్॥౬౭॥

అఖణ్డార్థం దృఢబలో జాతః పఞ్చనదే పురే।

కృత్వా బహుభ్యస్తన్త్రేభ్యో విశేషోఞ్ఛశిలోచ్చయమ్॥౬౮॥

సప్తదశౌషధాధ్యాయసిద్ధికల్పైరపూరయత్।

ఇదమన్యూనశబ్దార్థం తన్త్రం దోషవివర్జితమ్॥౬౯॥

షట్త్రింశతా విచిత్రాభిర్భూషితం తన్త్రయుక్తిభిః।

తత్రాధికరణం యోగో హేత్వర్థోఽర్థః పదస్య చ ॥౨౦॥

ప్రదేశోద్దేనిర్దేశవాక్యశేషాః ప్రయోజనమ్।

ఉపదేశాపదేశాతిదేశార్థాపత్తినిర్ణయాః॥౨౧॥

ప్రసఙ్గైకాన్తనైకాన్తాః సాపవర్గో విపర్యయః।

పూర్వపక్షవిధానానుమతవ్యాఖ్యానసంశయాః॥౨౨॥

అతీతానాగతావేక్షాస్వసంజ్ఞోహ్యసముచ్చయాః।

నిదర్శనం నిర్వచనం సంనియోగో వికల్పనమ్॥౨౩॥

ప్రత్యుత్సారస్తథోద్ధారః సంభవస్తన్త్రయుక్తయః।

తన్త్రే వ్యాససమాసోక్తే భవన్త్యేతా హి కృత్స్నశః॥౨౪॥

ఏకదేశేన దృశ్యన్తే సమాసాభిహితాస్తథా।

యథాఽమ్బుజవనస్యార్కః ప్రదీపో వేశ్మనో యథా॥౨౫॥

ప్రబోధనప్రకాశార్థాస్తథా తన్త్రస్య యుక్తయః।

ఏకస్మిన్నపి యస్యేహ శాస్త్రే లబ్ధాస్పదా మతిః॥౭౬॥

స శాస్త్రమన్యదణ్వాశు యుక్తిజ్ఞత్వాత్ ప్రబుధ్యతే।

అధీయానోఽపి శాస్త్రాణి తన్త్రయుత్త్యంవిచక్షణః॥౭౭॥

నాధిగచ్ఛతి శాస్త్రార్థానర్థాన్ భాగ్యక్షయే యథా।

దుర్గృహీతం క్షిణోత్యేవ శాస్త్రం శస్త్రమివాబుధమ్॥౭౮॥

సుగృహీతం తదేవ జ్ఞం శాస్త్రం శస్త్రం చ రక్షతి।

(తస్మాదేతాః సమక్ష్యన్తే విస్తరేణోత్తరే పునః॥౭౯॥

తత్వజ్ఞానార్థమస్యైవ తన్త్రస్య గుణదోషతః।

ఇదమఖిలమధీత్య సమ్యగర్థాన్

విమృశతి యో విమలః ప్రయోగనిత్యః॥౮౦॥

స మనుజసుఖజీవితప్రదాతా

భవతి ధృతిస్మృతిబుద్ధిధర్మవృద్ధః॥౮౧॥

(యస్య ద్వాదశసాహస్రీ హృది తిష్ఠతి సంహితా।

సోఽర్థజ్ఞః స విచారజ్ఞశ్చికిత్సాకుశలశ్చ సః॥౮౨॥

చికిత్సా వహ్నివేశస్య స్వస్థాతురహితం ప్రతి॥

యదిహాస్తి తదన్యత్ర యన్నేహాస్తి న తత్ క్వచిత్॥౮౩॥

అగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే।

సిద్ధిస్థానమిదం శ్రేష్ఠమష్టమం పరిపూర్యతేం॥౮౪॥)

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే దృఢవలసంపూరితే సిద్ధిస్థానే

ఉత్తరబస్తిసిద్ధిర్నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

సమాప్తం చేదం చరకతన్త్రమ్।

చరకసంహితాయాః శుద్ధిపత్రమ్।

అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
ఏవాస్తుబంస్తాంశ్చ	ఏవాస్తువంస్తాంశ్చ
కిటిమం	కిటిభం
ఐన్ద్వ్యం	ఐన్ద్ర్యం

త్యక్ప్వష్య త్యక్ప్వష్వ్య

ంపాషాణమేదం ంపాషాణభేదం

ంవిభీ- ంబిభీ-

ంథ్యేర్యోపకల్ప్యతే ంర్ధ్యాయోపకల్పతే

బలసువర్ణసుఖాయుషా బలవర్ణసుఖాయుషా

గుగ్గుల్యగురుం గుగ్గుల్వగురుం

'నస్తకర్మ' 'నస్తఃకర్మ'

ంమాగమయేన్ ంభాగమయేత్

నాశుచిభిరభిచారం నాశుచిరభిచారం

విద్యాదేకషథం విద్యాదేకపథం

తద్విద్యావృద్ధానాం తద్విద్యవృద్ధానాం

భృజ్జతి భర్జతే

ంవాతహరాణి సమాం ంవాతహరాదిసమాం

స్వస్తివాచనప్రయుక్తాం స్వస్తివాచనం ప్రయుక్తాం

చోతోర్ధ్వముఖీభూతంచోర్ధ్వముఖీభూతం

దూయనం దూయనం

దిత్ త్

ంరుపక్రమం ంరుపక్రమైం

అశుద్ధమ్ శుద్ధమ్

ంర్ధ్వముత్థితే ంర్ధ్వముత్క్షిపతి

రతికశం రతికృశం

కింఖిల్లఙ్ఘంనీయాశ్చ కింఖిల్లజ్ఘనీయాశ్చ

ద్విదోషలిఙ్గం ద్విదోషలిఙ్గం

పురుషాద్రౌగ్గౌం పురుషాద్రౌగ్గోం

మార్దంవకరాణాం మార్దవకరాణాం

ద్రబ్యాణి ద్రవ్యాణి

ద్బిరసాదిని ద్విరసాదీని

కేచిద్వివిధం కేచిద్వివిధం

సమఘృతం సమధృతం

'శోఫామ్లపిత్తాం' 'శోఫామ్లపిత్తం'

స్థితః స్థితిః

ం విశేషత్తు ం విశేషాత్తు

నవ్రృయన్త్యేతే నాశ్రయన్త్యేతే

ం ద్యహితా ం ంధ్యహితా

ప్రయోక్షయేత్ ప్రయోజయేత్

స్వస్థవృతం స్వస్థవృత్తం

యతశ్చాయుష్యానాయు- యతశ్చాయుష్యాణ్యనాయు-

భిషక్సేవ్య- భిషక్సేవ్యత్వే-

ంవ్యాపాదికీ ం వ్యాపదికీ

అర్థే దశమహామూళే అర్ధదశమహామూలే

ం ప్రతిప్రదానం ం ప్రతిపాదనం

త్రివిధజా- త్రివిధాయ-

భేహజనకః మేహజనకః

సర్వైంరేవ సర్వైరేవ

శనైర్మేహితం శనైర్మేహినం

అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
తథాబిధం	తథావిధం
ఉపథ్ధ్యమిత్యాది	ఉపథ్యమిత్యాది
ంజిహ్వాకృతీని	ంజిహ్వాకృతీని
ంవహిస్తనూని	ంబహిస్తనూని
'బరాహోగ్రష్టఖరైః'	'వరాహోగ్రష్టఖరైః"
ంచలితావనవస్థితానాం	ంచలితానవస్థితానాం
ంమనలకారికైం	ంమనలఙ్కారికైం
ంమున్మాదాదిమినిర్వృత్తిః	ంమున్మాదామినిర్వృత్తిః
హృదయే విశుద్ధే	హృదయే
కుతో మూలమేషాం	కుతోమూలమేషాం
ంవినిగ్రహ్రాం	ంవినిగ్రహాం
ంసంశమాన్యేవ	ంసంశమనాన్యేవ
తథా నేతరౌ	న తథేతరౌ
బ్యజన-	వ్యజన-
శీర్ష్వాదీన్	శీషీదాన్
సమయర్విరుద్ధం	సమయైర్విరుద్ధం
ంకార్యఫాలాం	ంకార్యఫలాం
భిషగాదిపు	భిషగాదిషు
ంకరణయోపకల్ప్యతే	ంకరణాయోపకల్పతే
ంవిడ్ం	ంవిడం
యథా ఖేం	యథాస్వేం

అసంజ్ఞాం   ససంజ్ఞాం

యథా స్వం   యథాస్వం

ంసన్ధవేక్షుం   ంసైన్ధవేక్షుం

ంమౌపపాదికమితి   ంమౌపపాదుకమితి

అశుద్ధమ్   శుద్ధమ్

ంజీవస్పృక్ శరీరేణా ం   ంజీవస్పృక్శరీరేణాం

ంజ్జీవస్పృక్ శరీ-   ం జ్జీవస్పృక్శరీ-

ంర్ముంహుర్ముహురోజః   ంర్ముహుర్ముహురోజః

ఽథవానేకే   ఽథవాఽనేకే

భైకకశో మేకేకశో

ప్రశ్వాసోన్మేష-   ప్రశ్వాసోన్మేష-

శబ్ద-   శబ్దః

శరీరావయవః శరీరావయవ-

యథాశీరేవతయోః   యథాశీరేవ తయోః

మైఙ్గుదకానాం   మైఙ్గుదానాం

స్యాత్- స్యాత్,

అను, అను-

ఇత్యఘికం   ఇత్యధికం

బా   వా

ం దాద్యన్తస్థాన్త ం   ం దాద్యన్తః స్థాన్త ం

ంజ్జసి ంజ్జతి

సశిలాం   సలిలాం

నాభిం నాభిం

భల్లాతకవిధిః భల్లాతకగుణాః

ంస్తదాయుర్వేదమృతం స్తదాయుర్వేదామృతం

గుడికాస్త్యానాస్తా గుడికాః స్త్యానాస్తా

స్వరసః రసః

అశుద్ధమ్ శుద్ధమ్

ప్రకృతిం ప్రకృతిం

నాధిగచ్చతి నాధిగచ్ఛతి

కిరాతం కటురోహిణీమ్ కిరాతః కటురోహిణీ

భేషజాధ్యాయేభేషజాధ్యాయే

విరేచేనం విరేచనం

ం ముస్తాపర్పటకైః ం ముస్తపర్పటకైః

తైలమేరణ్డమ్ తైలమైరణ్డమ్

'వాతగుల్బేషు' 'వాతగుల్మేషు'

ం ద్విపలం ం ద్విపలం

సంతపణోత్థాం సంతర్పణోత్థాం

ప్రయోగా ం ప్రయోగాం

ం కోష్టాంశ్చ ం కోఠాంశ్చ

ంశ్చూర్ణికృతాం ంశ్చూర్ణీకృతా ం

హృష్టాహ్యష్టా

ఘృతమ్ చూర్ణమ్

'అన్తర్ధూమతః'

'అన్తర్ధామమతః'
అగ్నిసందీపన

అగ్నిసందీపనం
పఞ్చపలాన్

పఞ్చపలాన్

క్షిపేద్వలీ క్షిపేద్బహిః

౦విషా ముస్తం శ్రృఙ్గీ ౦ విషాముస్తం శృఙ్గీ

౦జాజీ కర్కటాక్యా కం ౦జాజీకర్కటాఖ్యాకం
కర్కటాఖ్యం కర్కటాఖ్యాం
క్షయకాసే క్షతకాసే
క్షయకాసే క్షయకాసే
దుపకృతానాం ౦దుపాకృతానాం

అశుద్ధమ్ శుద్ధమ్
౦ దావర్తయంశ్చ వేగాద్వాయుః ౦ దావర్తయతశ్చ వేగాన్ వాయుః
ఉప్యకృతసఙ్ఞః ఉప్యకృతసంజ్ఞః
ధాతూనతిప్రదుష్టాన ధాతూనతిప్రకృష్టం
క్షీరభుక్ క్షీరభుగ్

ఘృతం ఘృతం

త్వకూ త్వంకూ

బహిర్మార్గాశ్రితం బహిర్మార్గాశ్రితం

న వ్యజ్యశ్చ లోమహర్షః వ్యజ్యశ్చాలోమహర్షాత్

తరువరివ తరురివ

ం గారధూమా ం ం గారధూమ ం

విల్వసమం బిల్వసమం

సరుగార్తః స రుగాతః

ఒఘ్గమర్దమ్ ఒఘ్గమర్దనమ్

చతుష్పదాం చతుష్పదానాం

తుల్యాంమ్బు ం తుల్యామ్బు ం

ం భూలీక్కథిం ం మూలీక్కథిం

తీవ్రరుజో తీవ్రరుజే

చాప్యవదీరణంతా చాప్యవదీరణం

'క్రోధాఘహృద్యాశన ం 'క్రోవాద్యహృద్యాశన ం

ంద్ధరిత్ ప్రభత్వం ం ద్ధరిత్రప్రభత్వం

'సకపే

'సకఫే

ం శుణ్ఠీనాం' ం ఝుణ్ఠానాం'

యుక్తా యుక్తో

అశుద్ధమ్ శుద్ధమ్

హరిద్రా హరిద్రే

మప్రహర్షిణా మహర్షిణా

నర్భాశయస్య గర్భాశయస్య

సర్వృతాం సంవృతాం

౦ శ్వాక్షక్షైః ౦శ్చాక్షిక్షైః

౦శ్యాహ్వైః శ్ర్యాహ్వైః

౦ పుస్తే ౦ పుస్తకే

ద్యుదానే హ్యుదానే

౦ విరేచనసంజ్ఞాం • విరేచనాద్విరేచనసంజ్ఞాం

౦ ర్బధ్వా' ౦బంద్ధ్వా'

లమ్వా'లమ్బా

౦ జ్బరం ౦జ్వరం

౦ భేకశోఽపి ౦ మేకశోఽపి

కర్మ వాతాం కర్మవాతాం

వైచిత్యం వైచిత్త్యం

౦ మూరాచ్చం ౦ మూరాచ్ఛ ౦

పూనర్వసుం పునర్వసుం

పలాం ఫలాం

౦దాద్యం ౦ మాద్యం

త్రి స్తేహం త్రిస్నేహం

౦ గుత్మిప్తం ౦ గుల్మప్తం

౦ వృతం ద్వారే ౦వృతద్వారే

౦ కామలపాణ్డుం ౦ కామలాపాణ్డుం

లఘు శీతం లఘ్వశీతం

అశుద్ధమ్ శుద్ధమ్

ంమామైర్వా ంమామే వా

ఆమాజీర్ణే ఆమే జీర్ణే

పిచ్చావస్తిం పిచ్చాబస్తిం

ంరవతిష్ఠతే ం మవతిష్ఠతే

కృతాత్ ద్దేహం ం కృతాద్దేహం

'విడ్- "విట్-

ద్వా వాతం ద్వాతం

ఘృతాన్వితే ఘృతాక్త్యా

పశ్చాద్ద్వౌ పశ్చార్ద్ధే

ప్రతిమర్శే ప్రతిమర్శో

ఏవ శయానస్య ఏవంశయానస్య

తూర్ణం తూష్ణం

ం క్కోష్టం ంకోష్ఠం

ంశుష్కస్తబ్ధదేహానామ్ ం శుష్కదేహానామ్

అజోరణౌ ఆజోరణౌ

యథాణ్డం యథాఽణ్డం

స్తామ్యతీవ గుదస్తామ్యతీవ

'సమధు 'సమధు-

ం ప్రమృత్యుం ం ప్రభృత్యుం

భిహితాస్తథా ం భిహితే తథా